

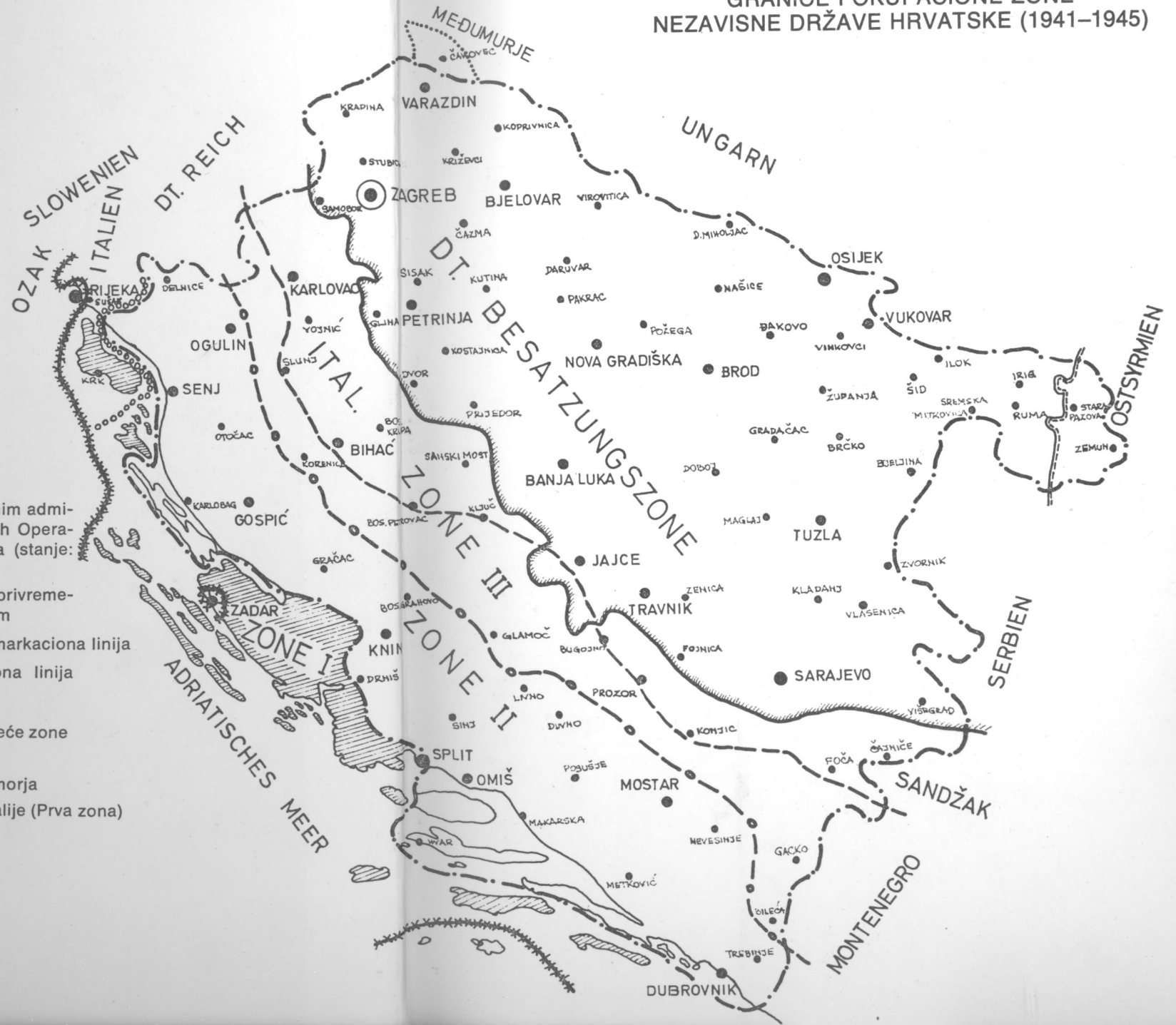
B. KRIZMAN

PAVELIĆ

IZMEDU
HITLERA
I MUSSOLINIJA

GRANICE I OKUPACIONE ZONE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE (1941–1945)

- LEGENDA:**
- državna granica NDH
 - granice Jugoslavije 1941. god.
 - razgraničenje područja s posebnim administrativnim statusom podređenih Operacionoj zoni jadranskog primorja (stanje: 15. X 1943)
 - granica istočnog Srijema pod privremenom njemačkom vojnom upravom
 - konačna njemačko-talijanska demarkaciona linija
 - njemačko-talijanska demarkaciona linija od 1. V 1941
 - granična linija između Druge i Treće zone
 - granica Međimurja
 - O Z A K operaciona zona jadranskog primorja
 - ▨ anektirana područja od strane Italije (Prva zona)

PLAVA BIBLIOTEKA

DRAGOVAN ŠEPI

Bogdan Krizman

PAVELI IZME U
HITLERA I
MUSSOLINIJA

GLOBUS / ZAGREB

Rije izdava a

Ova se Krizmanova knjiga o ustaškoj problematici — druga po redu - nastavlja na prvu, objavljenu 1978. godine (»Ante Paveli i ustaše«), u kojoj je autor prikazao djelovanje takozvane »prve ustaške emigracije« od Paveli eva odlaska u emigraciju (1929) do njegova povratka u Zagreb 1941. god. na elu malobrojnih ustaša-povratnika na talijanskim kamionima. U drugoj knjizi prikazano je razdoblje ustaške države od njenog proglašenja do Mussolinijeva pada u ljetu 1943. godine. I u ovoj knjizi autor se služi brojnom dokumentacijom, samo što ovdje mnogo više prevladava diplomatsko-vojna dokumentacija iz njema kih izvora (pretežno). Autor se tu koristio njema - kom gradom koju su saveznici pri svom nadiranju u središte Reicha pronašli, prikupili i kao ratni plijen u SAD u cijelosti snimili na bezbroj mikrofilmova. Kasnije su tu gra u vratili vladi Savezne Republike Njema ke i ona je danas pohranjena u njema kim arhivima (Bonn, Koblenz i Freiburg). Osim sadržaja tih mikrofilmova, Krizman je i u svoju drugu knjigu ugradio vlastite arhivske ispise dokumenata iz arhiva u Bonnu i Potsdamu, objavljene dokumente iz poznatih zbirki gra e (Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodi - la kom ratu naroda Jugoslavije i Akata o njema koj vanjskoj politici), niz izvora iz doma ih arhiva, i podatke iz prikladne doma e i strane literature. Uz to, prvi je iskoristio snimljenu gra u talijanske provenijencije iz diplomatsko - konzularnih predstavništava Italije na teritoriju NDH i time dao korisnu dopunu mnoštvu njema kih izvora. Upotrijebio je i podatke iz fonda Državne komisije za istraživanje ratnih zlo ina okupatora i njihovih pomaga a što se uva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu.

Kao što je bilo najavljeno u prvoj knjizi, Krizman u drugoj samo nastavlja s prikazom ustaštva, ovaj put obradom vanjskopoliti ke problematike NDH u odnosu na njene »velike saveznike«: Italiju i Njema ku, ostaju i vjeran svom postupku iz prve knjige: da mu rukopis po pristupu i dokumentaciji bude znanstven a po fakturi i na inu izlaganja publicisti ki. U tre oj knjizi, koja e slijediti, dat e prikaz razdoblja od 1943. do 1945. god. a u etvrtoj e biti obra ena takozvana »druga ustaška emigracija«. Izdava se nada da e taj svoj plan - uz pomo autora — u cijelosti i ostvariti.

Uvodne napomene

Na našem i stranim jezicima ve postoji ove i broj knjiga, rasprava i članaka kojima je predmet obrada i prikazivanje — isključivo ili djelomično — ustaštva pod vodstvom Ante Pavelića, takozvana Nezavisna Država Hrvatska, njeno trajanje u sjeni i službi Osovine, odnosno Adolfa Hitlera (poslije kapitulacije Italije 1943. god.), sve do »gorkog svršetka« 1945. godine. Ovdje ćemo nanizati samo neke da bi Italac — koji je imao hrabrosti da uzme u ruke ovu omašnu knjigu — saznao kakav je zadatak u radu na njoj sebi zadao njen pisac i u čemu se ona sadržajno razlikuje od prethodnih.

1. U nas se Šime Balen prvi u svojoj knjižici: *Pavelić* (Zagreb 1952) pozabavio postankom NDH i prikazao djelatnost Pavelićevih ustaša. Podijelivši materiju u širem vremenskom razmaku na uvod i više poglavlja, Balen je u *Paveliću* dao prvi ozbiljniji i publicistički uspješni prikaz fenomena ustaštva u nas, uz korištenje dotad izašlih knjiga (Ciano, Anfuso) i neobrađenih istražnih spisa St. Kvaternika i A. Moškova. Pri tom pokazuje mjestimice solidno poznavanje ustaške organizacije (njegovi podaci o logorima u Italiji).

Ferdo Ulinović je u svojoj opsežnoj knjizi pod naslovom *Okupatorska podjela Jugoslavije* (Beograd 1970) obradio važno pitanje osovinskog komadanja Jugoslavije 1941. god. (tzv. deblacija) i pri tome veliku pažnju i prostor posvetio »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« (str. 165—384). Nižu i mnoštvo više-manje poznatih podataka, a ostavljaju i po strani domaće arhivske izvore, Ulinović u, kao dugogodišnjem pravniku-praktičaru, pošlo je za rukom da ocrta konture organizacije vlasti u NDH, karakteristike ustaškog režima, državni aparat, »Hrvatski državni sabor«, ustrojstvo oružanih snaga i tome slično i u tome je dobra strana knjige, a njena je slabost u nedovoljnom korištenju arhivskih izvora i u nepouzdanosti, kad ih koristi (njemački izvori).

Monografija Mladena Colića: *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.* (Beograd 1973) predstavlja pokušaj autora da popuni prazninu u jugoslavenskoj historiografiji i detaljnije obradi nastanak i razvoj ustaštva te ulogu i mjesto NDH u okupacionom sistemu u Jugoslaviji, kao i svih onih faktora koji su uvjetovali njeno četvorogodišnje postojanje. U trećoj glavi knjige — a to je zapravo glavnina — obrađeni su formiranje, sastav, organizacija i svojstvo oružanih snaga NDH: prema tome, vojni faktor NDH. Pri tom nije zaboravio ni četničke oružane formacije na području NDH.

Knjiga Fikrete Jeli —Buti : *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*. (Zagreb 1977) predstavlja dosad najtemeljitu i najuspjeliju monografiju o ustaškoj državi. Usredotočivši gotovo svu svoju pažnju na doma u literaturu i doma e arhivske izvore, a zapostavivši stranu literaturu i izvore, autorica je u knjizi — sažimaju i tu e i vlastite rezultate — dala zaokruženu sliku organizacije ustaškog sistema (drugi dio knjige) i napora za širenjem i u vršenjem društveno-politi ke osnovice ustaškog režima (tre i dio), kao i, na kraju, pokušaje da se prevlada kriza NDH i izbjegne njen slom. Pri tom je staloženo i akribi no, jasno i to no pratila i prikazivala važne komponente ustaške politike da bi na kraju izložila svoje sinteti ke ocjene te politike iz razdoblja 1941—1945. No, suo ena s obiljem ostalih problema, vanjskopoliti ka problematika ustaške države ostajala je kod nje po strani.

2. Poznati austrijski historičar i pisac biografije Franza Ferdinanda Rudolf Kiszling u knjizi: *Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes* (Graz-Köln 1956), zamišljenoj kao sinteti na povijest hrvatskog naroda od dolaska na Balkan do tzv. Bleiburške tragedije 1945. god., posvetio je itavo ove e poglavlje »nezavisnoj Hrvatskoj« 1941—45. Borave i za vrijeme rata u Zagrebu na istraživanju kao njema ki general, Kiszling je prikupio podosta podataka i o ustaškom režimu i pri tom je u cijelosti, ipak, postupio korektnije nego, na primjer, Ivo Omranin u svojoj »sintezi« hrvatske povijesti (*Diplomatische und politische Geschichte Kroatiens*, Neckargemünd 1968) koji, na primjer, samo dijelom citira jednoglasni zaključak Hrvatskog sabora, 29. X 1918, o raskidu svih državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom, no potpuno prešućuje njegov nastavak o stupanju u zajedni ku državu SHS na cijelom etni kom području toga naroda (str. 188). U toj svojoj neznatnoj radosti ide tako daleko da tvrdi kako su se tek pojedine grupe Hrvata priklanjale autoritativnim oblicima vladavine prije i za vrijeme rata — u skladu s vremenom — dok su se Hrvati uglavnom pridržavali zakonski utvr enih i uobi ajenih formi demokracije u skladu s njihovom starom tradicijom (str. 192). Pa šta je onda bila ustaška država? Kiszling je u spomenutom poglavlju pretežno prikazivao operacije na području NDH, i to je materija koja mu i leži.

U knjizi Edmonda Parisa: *Genocide in Satellite Croatia, 1941-1945. A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres* (izdava : The American Institute for Balkan Affairs, Chicago 1961) prikazan je ustaški genocid dok je monografija dvojice autora: Ladislausa Horyja i Martina Broszata (*Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1964) dosad, ipak, najbolja knjiga o ustaškoj državi, objavljena na jednom od svjetskih jezika. Usprkos mjestimi noj nepreciznosti, neto nostima pa i zastranjivanju u ocjenama etnika i ostalom, po svom bogatstvu materijala, akribiji, sistematskom slijedu — u emu se osje a spretna ruka drugog, mnogo poznatijeg autora: Broszata — tu knjigu još nitko nije nadmašio u inozemstvu.

Uz nju valja spomenuti i knjigu zapadnonjema kog vojnog historičara Gerta Frickea: *Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau* (Freiburg 1972). U njoj je pisac s prili no oskudnim poznavanjem naše složene historijske problematike pokušao da ocrta djelovanje inteligentnog, budnog ali i cini nog generala Glaisea u Zagrebu, jedne od ključnih li nosti u njema kom vojnom i okupacionom aparatu na Jugoistoku. Fricke se pri tom

koristio mnoštvom arhivskog materijala iz Vojnog arhiva u Freiburgu, i u tome je prava vrijednost njegove knjige.

Knjiga Michela Lesparta: *les Oustachis - terroristes de l'ideal* (Paris 1976) pokazuje takvo nepoznavanje same faktografije - a da glorifikaciju ustaških zločina, koju zapravo, ipak, sadrži, uopće ne spomenemo! — da ne služi na isti tako tradicionalno dobronamjerni francuskoj publicistici.

Bave i se već dugo godina ustaškim fenomenom kao historijskom pojavom u ovoj sam važnost njegovog odnosa prema Italiji i Njemačkoj. Dakako da je, prema tome, i odnos ustaške države kao satelitske tvorevine Osovine prema »državama-zaštitnicama« odlično važan za bolje poznavanje ustaštva kao pojave a taj odnos ostajao je, uglavnom, neobrađivan i cjelovitije neobrađen. Ostali autori obrađivali su i obradili druge aspekte politike ustaškog režima poput terora, organizacije pokreta, formiranje i ustrojstvo državnog aparata, vojske, policije, itd., ali vanjskopolitičku problematiku ustaške države, od proglašenja 1941. god. do raspada i Pavelićeva bijega iz Zagreba, nije još nitko obradio. U ovoj drugoj knjizi po redu — prethodila joj je kod istog izdavača prva: *Ante Pavelić i ustaše* (Zagreb 1978) - nastojim prikazati na temelju arhivskih izvora diplomatsko-vojnu komponentu zbivanja u vezi s NDH u trokutu Zagreb-Berlin-Rim sve do pada Benita Mussolinija 1943. god., dok će treća (do nestanka NDH), koja će joj slijediti, biti samo njen nastavak. Za željeti je da naša italijanska publika dočeka drugu onako kako je dočekala i prihvatila prvu!

Autor

PRVO POGLAVLJE

»Država iz osovinske retorte«

I. *Vojni izaslanik Reicha u Zagrebu.* U asu kad je Slavko Kvaternik, glavni organizator tzv. domovinskih ustaša i ustaški *locum tenens*, na zagreba kom radiju, 10. travnja 1941. poslije podne - osokoljen pojavom jedinica njemačke vojske na ulazu u Zagreb i podržavan vrstom rukom izaslanika njemačkog ministara vanjskih poslova u Zagrebu dra Edmunda Veesenmayera¹ — proglasio »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, Hitler je boravio u

¹ Dr Edmund Veesenmayer došao je u Zagreb neposredno nakon državnog udara generala Dušana Simovića, kao osoba povjerenja ministra von Ribbentropa. Veesenmayer je imao stupiti u dodir s »radikalnim nacionalistima« (tj. ustaškim elementima), okupljenim oko Slavka Kvaternika kao glavnog organizatora tzv. »Ustaškog pokreta«. Veesenmayer je bio po struci ekonomist i u Münchenu je 1932. god. - povezan s Hitlerovim tadašnjim savjetnikom za ekonomska pitanja Wilhelmom Kepplerom - stupio u Nationalsocijalističku stranku (NSDAP) i SS. Ostao je uz Kepplera i kada ga je Ribbentrop na početku 1938. god. doveo u ministarstvo vanjskih poslova u svojstvu državnog sekretara za posebne zadatke. Veesenmayer se prvi puta u veljači/ožujku 1939. god. istakao prilikom pripremanja proglašenja »nezavisnosti« Slovačke i stoga ga je Ribbentrop i u ovoj prilici - sličeći onoj 1939. god. — htio upotrijebiti u Zagrebu.

S njim je u Zagreb stigao i drugi izaslanik Berlina: Walter Malettke, službenik u Vanjskopolićkom uredu Nationalsocijalističke stranke (*Aussenpolitisches Amt der NSDAP*) u Berlinu, sa zadatkom da nagovori V. Maček da ne putuje u Beograd i ne ulazi u Simovićevu vladu. O toj misiji (bezuspješnoj) W. Malettke opš. vidi: Bogdan Krizman, *Njemački emisar W. Malettke kod V. Mačeka u napada na Jugoslaviju 1941.*, *Asopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1975, br. 2, str. 152-163.

Veesenmayer je - poslije uspješno završene misije u Zagrebu - otišao u Beograd da tamo pomaže opunomoćniku njemačkog ministarstva vanjskih poslova Felixu Benzleru u otkrivanju srpske »zavjerenice«.

Siegfried Kasche je u istrazi, 12. XI 1946, izjavio o Veesenmayeru ovo: »Dr. V. je, kako je već spomenuto, bio kasnije u duljim vremenskim razmacima u Hrvatskoj. Ministar vanjskih poslova Reicha htio je da od njega bude upućen, mimo tekućeg obavještanja sa strane mog poslanstva, nezavisno od tekućih poslova, o razvoju u cjelini. Izgleda da je polagao i važnost da bude možda slobodnije mišljenje o razvoju od hrvatskih vlasti koje su stekle naročito povjerenje u dra. V.-a. Dr. V. mi je davao do znanja najhitnije točke takovih razgovora. Nakon toga je u Reichu podnašao pismeni izvještaj ministru vanjskih poslova. O njima sam prigodom mojih posjeta ministarstvu vanjskih poslova nešto doznao. Kod toga nije bilo ništa spomena vrijedno« (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu - skraćeno A-IHRPH, Zbirka mikrofilmova, MF-5).

Kasnije je Ribbentrop Veesenmayera unaprijedio u poslanika Reicha u Budimpešti, a saveznici su ga nakon svršetka rata uhapsili, zatvorili u zatvor vojnog suda u Nürnbergu i izručili maćarskim vlastima. U prilogu akta pravnog odjeljenja našeg ministarstva vanjskih poslova od 23. X. 1946. nalazi se prijevod Veesenmayerovog saslušanja u budimpeštanskoj policiji od 11. lipnja iste godine. »1. aprila 1941. - navodi Veesenmayer - sasvim iznenadno, bez da sam ikada bio u Hrvatskoj (?), dobio sam naredbu od Ribbentropa da odputujem u Hrvatsku i da tamo sa Maćekom povedem pregovore, odnosno da sakupim informacije o proglašenju nezavisnosti Hrvatske, u slučaju da dođe do ratnog zapleta. Ukoliko ovi pregovori ne bi doveli do rezultata, naredbu mi je bilo da stupim u vezu sa drugim, prema Nemačkoj pozitivno naklonjenim političarima, da bi se ovako neposredno u slučaju pritiska na umereno držanje Beograda.

svom (privremenom) Glavnom stanu južno od Beča. Taj se tih dana, radi operacija protiv Jugoslavije i Grčke, nalazio kod Wiener-Neustadta, u Münchkirchenu, u željezničkoj kompoziciji, postavljenoj tako da bi je, u slučaju opasnosti iz zraka, mogli odmah ugurati u obližnji tunel kojih tamo na Semmeringu ima nekoliko. Dakako, tamo su se osim njega nalazili i najodgovorniji iz Vrhovne komande (general-feldmaršal W. Keitel, general A. Jodl i ostali). Tu je Hitler, 12. IV, odobrio privremene smjernice za diobu Jugoslavije u kojima se za Hrvatsku predviđalo da će postati »nezavisna država unutar etničke granice«, s tim da se njemačka strana nikako ne-miješa u njene unutrašnjopolitičke odnose. To je on odmah potvrdio na pitanje Komande 2. njemačke armije o tome (AOK₂ - *Armee-Oberkommando*), izjavivši da se njemačka ne želi politički miješati u hrvatske prilike, no da namjerava tamo štiti svoje vojne interese.

U tu je svrhu istoga dana imenovao svoga dobrog znanca, austrijskog »Velikonijemca« Edmunda Glaisea von Horstenaua za predstavnika njemačkih oružanih snaga u Zagrebu.² Taj izbor bio je nesumnjivo dobar, jer je Glaise oduvijek pokazivao sklonost za politička pitanja, iako školovan kao

Moja je misija bila — nastavlja on — pod rivalstva koje je postojalo između Rosenberga i Ribbentropa. Prvi je Hitleru održao duže predavanje u kome je ukazao na Maček i spomenuo je jednog svoga saradnika, koji je već od dužeg vremena stajao u vezi sa Maekom. Ime saradnika Rosenberga bilo je Maletke. Ribbentrop je pak zahtevao, da ovu misiju preuzme jedan od njegovih ljudi. Tako je izbor pao na mene, mada sa predmetom nisam bio dovoljno upoznat, u Hrvatskoj nisam poznavao ni jednog političara, niti sam tamo ikada bio (?). Freundt, nemački generalni konzul u Zagrebu, dobio je naređenje da me pomaže. Tako smo Maletke i ja, kao zasebni emisari, otputovali u Zagreb, tamo se na poslanstvu sastali, pošto smo o navedenom inženjerskom stanju tek posle doznali. Maletki sam dao prednost, pošto je on poznavao prilike i ličnosti, ali se njegova misija sa neuspehom završila. Maček je protiv volje svojih savetnika i jednomišljenika otišao u Beograd; istina da se je razočarao 8 ili 9 aprila vratio u Zagreb. Međuvremeno sam ja, posredstvom generalnog konzula, a pomoću u nadležnog organa za informacije stupio u vezu sa Quaternikom (!), pukovnikom na raspoloženju, a 10 aprila i sa Maekom. Oni su se sastali i sklopili pismeni sporazum, koji je vodio k proglašenju nezavisnosti Hrvatske. Međuvremeno su njemačke trupe ušle u Zagreb.

15 aprila dobio sam naređenje Ribbentropa da odputujem pred Pavellom, koji je iz Italije išao prema Zagrebu, da samnom odputuje i Kvaternik, i da mu po nalogu vlade Reicha postavim sledeća pitanja - dogovor je bio u Karlovcu -:

1. - Da li postoji tajni sporazum ili tajna ugovorjena između Italije i Pavella?
2. — ako postoje, kakve su prirode?

Pavell, koga sam tada vidio prvi put, na oba je pitanja odgovorio: ne. Ja sam se odmah vratio u Zagreb, da podnesem izveštaj, pa sam 19 aprila krenuo za Beču, da Ribbentropu i lično referiram.

20 aprila dobio sam zadatak, da sa Kascheom, novopostavljenim njemačkim poslanikom, zajedno odputujem u Zagreb i da mu krajem vreme, dok ne preuzme svoju dužnost, budem na raspoloženju.

Kada sam posle kratkog vremena primetio kako kobni uticaj Italije u Hrvatskoj raste, zauzeo sam stav protiv toga, ali su mi pre vremena naredili, da se vratim u Berlin. Posle toga samo sam se jedanput i to u proleće 1942 g. bavio tamošnjim problemima, kada sam svim silama nastojao da stariji i mladi zahvale (se) na svojim položajima, pošto sam uvideo njihovu štetnost. Sa ovim je moja delatnost u Hrvatskoj završena« (Arhiv Jugoslavije - skraćeno AJ, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača - skraćeno DK, Inv. br. 15.205).

Taj Veessenmayerov iskaz sadrži mnoštvo poluistina i neistina, jer je on, na primjer, u saslušanjima pred saveznim organima u Nurnbergu, 27. i 28. VI 1947, priznao da je u Hrvatskoj (Jugoslaviji) boravio u više navrata, i to 1934, 1936, 1938. i 1940. godine (isti izvor).

Veessenmayera je saveznički vojni sud u Nurnbergu, 11. IV 1949, osudio na 20 godina zatvora (kasnije mu je kazna bila smanjena na 10 godina). To je bio tzv. *Slučaj X* (Wilhelmstrasse-Prozess).

¹ Generaloberst Halder, *Kriegstagebuch*, Band II, Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges (1. 7. 1940-21. 6. 1941), Bearbeitet von Hans-Adolf Jacobsen, Stuttgart 1963, str. 367.

austro-ugarski oficir. Poslije raspada Austro-Ugarske bio je dugo godina direktor Ratnog arhiva u Beču i u tome svojstvu pokrenuo seriju arhivske građe o posljednjem ratu Monarhije (*Oesterreich-Ungarns letzter Krieg*), zanimaju i se, ipak, za politiku, tako da je neko vrijeme u Republici Austriji bio ministar vojni. U historiografiju je ušao sa svojom opsežnom knjigom, pisanom itko i zanimljivo, ali i pristrano, o raspadu Monarhije (*Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten*), a uoči tzv. »Anschlusa« Austrije Reichu zauzimao je položaj vicekancelara i ministra unutrašnjih poslova u prelaznom kabinetu Seyss-Inquarta (1938) što mu Berlin nije zaboravio. Ali je ipak morao tavoriti u njemačkoj vojsci kao inspektor njemačkih vojnih groblja sve dok mu Hitler nije povjerio novo (privlačno) zaduženje u Hrvatskoj. Pri tom je za Glaiseovu kandidaturu govorila i okolnost da je kao a.u. oficir bio dobro poznat s ekipom bivših a.u. oficira što je na početku u ustaškoj državi poželjno preuzimati ključne pozicije u hrvatskom domobranstvu (Sl. Kvaternik, Slavko Štancer, Vladimir Laxa, Ivan pl. Perović -Odavna, August Marić, Ivan Prpi i drugi). S njima je bio »na ti«, pa je i to govorilo za nj.

Hitler je primio Glaisea u Mönichkirchenu, 14. IV, pred odlazak u Zagreb i tom ga je prilikom upozorio da je općeniti položaj hrvatske države, koja se stvara, zapleten i otežan uslijed odnosa Berlina prema talijanskom savezniku; sve što je južno od Maribora arktičke ulazi — govorio je — u talijansku interesnu sferu, prema tome i Hrvatska; Hrvati su rasno mnogo vredniji od Talijana. Glaise mu je odvratio da je itava unutrašnja orijentacija hrvatskog naroda usmjerena prema Njemačkoj; Hrvati duboko mrze Talijane; u interesu je Njemačke da Dalmaciju ostave Hrvatima; odnos između u nove hrvatske države i fašističke Italije ima se urediti — predlagao je Glaise - po uzoru na onaj između Slovačke i Trećeg Reicha, a da bi Talijanima trebalo prepustiti samo Boku Kotorsku na Jadranu i omogućiti im da se izdovoljavaju u crnogorsko-albanskom prostoru.³

Glaise je otputovao na novu dužnost i u svom prvom telegramu iz Zagreba, upućenom Führerovom Glavnom stanu (za namjenu W. Keitela u Vrhovnoj komandi - *Oberkommando der Wehrmacht* skraćeno *OKW*)⁴, izvijestio je Hitlera da je, 14. IV, bio kod zapovjednika AOK₂ (general Freiherr v. Weichs), a sutradan još i sa Sl. Kvaternikom, no nisu mogli detaljnije razgovarati uslijed »junačke smrti« i sprovođa Kvaternikova brata.⁵ U podne je duže razgovarao s Pavelićem, u prisutnosti dra Veessenmayera. Izjave »državnog vođe« potvrđuju potpuno prošlog dana dostavljena mišljenja i rezerve. Uz to, Glaise je u razgovoru jasno aludirao na neizbježne potrebe osovinske politike. Državna i vojno-policajska izgradnja prilično obećavajuća — javlja Glaise — ali je jasno zauzimanje stava, ili barem oigledno neprejudiciranje o Dalmaciji, najhitnije potrebno, jer iz sata u sat raste napetost uz opasnost da se prelije. Također, Hrvati najusrdnije mole da se željezničke pruge u Međimurju i u Srijemu ne predaju Maršalima. Povjerenja imaju samo u Führera i Njemačku, a oduševljeni su zbog priznanja države. Nakon sutra-

³ Rudolf Kiszling, *Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes*, Graz-Köln 1956", str. 171-172. Datum audijencije kod Kiszlinga nije točan: 14. a ne 12. IV, kako pogrešno piše Kiszling.

⁴ AJ, Zbirka mikrofilmova, T-501, rolna 264.

⁵ O pogibiji Petra Milutina Kvaternika opširnije u uspomjenama krunskog svjedoka Mirka Pleiweissa: *Slomljeno sidro*, Beograd 1978. Vidi i publicistički prilog: Travanjski pucnji u Crikvenici, *Vjesnik*, 8. i 9. IV 1973. i dalje.

njeg razgovora s Kvaternikom, Glaise moli da mu se stavi na raspolaganje avion da može usmeno referirati.

Prilikom toga prvog susreta Glaise je stekao povoljan utisak o Paveli u. Razgovarali su na njema kom jeziku i ustaškom je poglavniku taj razgovor ponešto teško padao, jer tada još nije dobro vladao njema kim jezikom, dok je talijanski — uslijed dugogodišnjeg boravka u Italiji — govorio znatno bolje. Glaise je na temelju tog svoga prvog susreta s ustaškim poglavnikom zaklju io (sasvim pogrešno) da su optužbe o nekim velikim Paveli evim obvezama prema Italiji — o kojima se šuškalo — ipak pretjerane. Paveli mu je, u toku razgovora, pokazivao na geografskoj karti budu u granicu izme u Italije i NDH u obalnom pojasu, i to tako da su sve upotrebljive luke pripale Italiji.⁶

I Glaise i Veesenmayer pripremili su se da otputuju u Njema ku i referiraju Hitleru, odnosno Ribbentropu, no prije nego što je napustio Zagreb Veesenmayer je, 16. IV,⁷ telegrafski obavijestio svog šefa (Joachima v. Ribbentropa) o situaciji. Priznanje NDH od sila Osovine-javlja o je taj SS-Standartenführer — izazvalo je — usprkos otvorenom pitanju definitivnog razgrani enja — oduševljenje u cijelom narodu i Paveli ev autoritet izvanredno oja alo. Paveli je stigao u Zagreb 15. travnja u 3 sata izjutra i odmah se dao na posao. Konsolidacija, osobito u policiji, dobro napreduje. General Glaise-Horstenau, u svojstvu opunomo enika oružanih snaga, stigao je u Zagreb rano 15. IV, nakon što je dan prije razgovarao s Führerom. Glaise je na svoju ruku potražio Veesenmayera, a zatim posjetio Paveli a. Glaise je Paveli u ukazao na posebnu povezanost sila Osovine u pogledu granica Hrvatske, ne upuštaju i se u pojedinosti. Paveli je posebno istakao divljenje s kojim hrvatski narod gleda u Führera; rekao je i to kako osobno ima puno razumijevanje za potrebe osovinske politike i u init e sve da joj i udovolji, no svjestan je da to predstavlja najteže optere enje za hrvatsko vodstvo. Izvještaji koje prima s terena slažu se u tome da talijanska vojna okupacija Dalmacije nailazi na odlu no neprihva enje stanovništva; Dalmacija je posebno prirasla srcu hrvatskog naroda i njena djelomi na ili potpuna predaja Italiji stvara novu mržnju i ja a iznova zamisao o preživjeloj Jugoslaviji. Informacije vojnoobavještajne službe i Službe sigurnosti (SD) — javlja dalje Veesenmayer - potpuno potvruju Paveli eve rije i. Paveli šalje danas (16. IV) u Dalmaciju povjerenika s besprijevnim uputama o uvanju discipline i držanju dalmatinskog stanovništva prema Talijanima.⁸ Zabrinutost zbog ma arskog postupka u vezi s Me imurjem slabi pred brigom za Dalmaciju. Brzo odre ivanje granica daljnju bi konsolidaciju — prema Veesenmayerovom mišljenju — izvanredno unaprijedilo.

Hitler je primio Glaisea 17. IV i general mu je referirao o situaciji i povjerio da Führera u Hrvatskoj upravo misti no poštuju, a mrze Ma are zbog ulaska u Me imurje i Srijem, a još više Talijane zbog okupacije jadranskih luka. Hitler mu je na to primijetio da o Dalmaciji još ne postoje nikakvi sporazumi (talijansko-njema ki), a da vrijedi kao neko pravilo da u svemu, što je južno od Drave, prevladavaju talijanski interesi. Dodao je i to da ulazak Talijana u Dalmaciju ima i dobru stranu, jer se time stvara podru je sukoba izme u Italije i ustaške Hrvatske, a Njema ka e pri tom uvijek mo i imati ulogu suca. Hitler je na Glaiseovu šaljivu primjedbu, da se Hrvati (ustaše)

⁶ R. Kiszling, nav. djelo, str. 173-174.

⁷ Bogdan Krizman, Ante Paveli i ustaše, Zagreb 1978, str. 440.

⁸ To je bio bivši orjunaš dr Edo Bulat.

ho e upravo proglasiti za Germane, odvratio da uistinu postoje razlike izme u Hrvata i Srba i da u tome vidi jamstvo za trajnu rastavu tih dotad u jugoslavenskoj državi ujedinjenih slavenskih plemena; da je on (Hitler) imao najbolju namjeru da tu državu (Jugoslaviju) ostavi na životu, ali su ga Talijani odveli u druge vode.

Razgovor s Hitlerom Glaisea je prili no razo arao i stoga se odmah povjerio general-pukovniku Franzu Halderu, šefu generalštaba kopnenih snaga (*OKH — Oberkommando des Heeres*).⁹ Rekao mu je kako je Führern prilikom svog referata naglasio nužnost da obe aju Dalmaciju hrvatskoj državi koja upravo nastaje, jer bez tog, Hrvatima naseljenog, podru ja i ostvarenja temeljne zamisli nove države — ujedinjenja Hrvata u nezavisnu državu — ta država nije za život sposobna. Dojam što ga je Glaise ponio s tog sastanka malo ohrabruje; Führer se ne usu uje ko iti zahtjeve Talijana iz obzira prema Mussoliniju. Posljedica toga e biti da e se Srbi i Hrvati ponovo složiti protiv Nijemaca. Glaiseu je Hitler povjerio zadatak da nastavi stvaranje hrvatskih oružanih odreda u ja ini bataljunskoj, što je ve zapo eo von Weichs, kao sr ike kasnijih policijskih oružanih snaga koja e kasnije iznositi šest divizija, a zasad dvije do tri, a podržavat e ih njema ka strana. Talijanski personal za izobrazbu tih snaga ima se držati u svakom slu aju po strani. Od politički kog vodstva do i e u Hrvatsku SA-Obergruppenführer S. Kasche u svojstvu poslanika Reicha. Njemu e biti pridodat, kao onaj koji zapravo radi, savjetnik poslanstva H. v. Troll-Obergfell.

Halder je pod istim nadnevkom (17. IV) unio u svoj dnevnik i vijest o potpisivanju kapitulacije jugoslavenske vojske.

Glaise se odmah vratio u Zagreb i u svom drugom telegramu Hitleru (Keitelu)¹⁰ javio da vojnopoliti ki izvještaj dostavlja istodobno pod brojem 3. Vojskovo a SI. Kvaternik, koji je prilikom formiranja vlade osim vojske i policije dobio i resor saobra aja, namjerava u po etku da formira u Hrvatskoj-Slavoniji te Bosni i Hercegovini svega 24 pješadijska bataljuna, za koje moli da mu Nijemci prepuste potrebno pješadijsko naoružanje (puške, mitraljeze, pješadijske topove itd.), kao i motorne kota e, sredstva za vezu, i tako dalje od zaplijenjene srpske opreme. Kvaternik ra una s brojnim, ve raspoloživim okvirnim odredima u razli itim dijelovima hrvatskih zemalja, i želi, uz to, narednih dana uputiti ve formirane jedinice od nekoliko stotina ljudi iz Zagreba preko Banje Luke, zasad do Travnika, da bi odatle nastavio daljnju izgradnju oružanih snaga u Bosni. Volio bi - javlja dalje Glaise - da osobno neupadljivo prati taj marš, što e ga provesti u posu enim kamionima, da bi u smislu primljenog zadatka mogao i dalje nadzirati tu izgradnju i u vrlo važnom prostoru oko Sarajeva. Na elno mu se ini broj ana snaga vojske - kako predlaže Kvaternik - potpuno primjerena. Kvaternik smatra da su policijske snage potpuno u njegovim rukama u svim dijelovima zemlje koje nisu zauzeli Talijani. Na kraju telegrama Glaise moli da bi razjasnili njegov položaj prema vlastitim oružanim snagama i zemlji vlade kojoj je pridodat, da mu se pismeno ili telegramski dostavi imenovanje u svojstvu »opunomo enika oružanih snaga pri hrvatskoj vladi«. Takav opis Glaiseovog položaja bit e posebno važan od sada, pošto sadašnji *AOK* napušta Zagreb, a on e se, po prirodi posla, neprestano nalaziti pred novim komandama.¹¹

⁹ Haider, nav. djelo, str. 370.

¹⁰ AJ, T-501, rolna 264.

¹¹ Glaiseova službena titula glasila je tada: njema ki general u Zagrebu.

U svom vojnopoliti kom (šifriranom) izvještaju Glavnom stanu¹² Glaise javlja da je razgovarao s Paveli em i Kvaternikom i pri tom predložio da što je mogu e brže izgrade državu izvan talijanske okupacione zone. Talijansko pitanje uzeto politički u cjelini — javlja Glaise Hitleru — uvijek je naročito prešno. Talijani se smještavaju trajno u Dalmaciji. Zasad nema vijesti o hrvatskim ispadima, ali ih se pribojava vlada u Zagrebu. Napetost je u porastu. Tako er postoji velika zabrinutost zbog propagande »Ma ekove vlade« i srbofila. Pri tom se sumnja i »vo a države« (Paveli) zbog njegova dugotrajnog egzila u Italiji (potajne koncesije?). Na temelju Glaiseova ju erašnjeg akademskog razgovora, kasno u no stigli su netraženi hrvatski prijedlozi koje e Veesenmayer, 18. IV, predati ministru vanjskih poslova. Unutrašnje formiranje države napreduje polagano, uslijed nedefiniranosti granica i neiskustva mjerodavnih; teško se može utvrditi širenje centralne vlasti u pravcu Bosne i Srijema. S najvećom zahvalnošću u prihvaćena je povjerljiva suradnja predstavništva njemačkih oružanih snaga pri izgradnji vojske. Toga dana izjutra (18. IV) naglasio je Glaise Kvaterniku kako je hitno potrebno ne dopustiti da se uzde upravljanja privredom vuku po zemlji nego ih uzeti u ruke; pri tom je Glaise dao nekoliko uputa, pošto je savjetovanje s njemačkom stranom na tom polju posebno važno, jer svaki dan koji uzalud protekne predstavlja nenadoknadiv gubitak. Općenito je raspoloženje u Bansknoj Hrvatskoj (*Altkroatien*) i Zagrebu mirno; nema nikakvih manifestacija oduševljenja koje bi zbog neprijateljstva prema Italiji bile i nepoželjne. Vladaju velike simpatije za Njemačku.

Sutradan¹³ je Glaise obavijestio telegramom Glavni stan o žalbama Hrvata iz Međimurja i *Volksdeutscher* iz Banske na izvanredno grubo ponašanje Mađara. Koliko je Glaiseu poznato, a i s obzirom na ozbiljnost izvora tih vijesti, gorke pritužbe na Mađare potpuno su na mjestu. Možda bi bilo moguće nešto poduzeti posredstvom mađarske vojske; inače dostaviti ih ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu — predlaže Glaise.

Veesenmayer — taj »otac ustaške države« — javio je također svom šefu Ribbentropu, 16. IV,¹⁴ kako ga je upravo pozvao Paveli i saopćio mu namjeru da još iste večeri formira vladu kojoj bi sâm bio na čelu. Uz to, Paveli bi osobno preuzeo i resor vanjskih poslova, s tim da mu pomaže kao desna ruka dr Mladen Lorković, bez ministarskog ranga. Kao predstavnik Hrvatske u Berlinu — zaključuje Veesenmayer svoj telegram - predviđen je liječnik dr Branko Benzon, čiji je pitanje otvaranja poslanstva NDH u Berlinu sazrije.¹⁵

Polazeći na usmeni referat ministru Ribbentropu, Veesenmayer je ponio sa sobom Paveli evo pismo Ribbentropu (Zagreb, 18. IV 1941).¹⁶ U njemu

¹² AJ, T-501, rolna 264.

¹³ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁴ B. Krizman, nav. djelo, str. 441.

¹⁵ Izrazito germanofilski nastrojen, dr Benzon je služio SI. Kvaterniku i Mili Budaku, ustaškim prvacima u Zagrebu, kao spona s Nijemcima. Pred odlazak u Slovačku, Budak je Benzona poslao Kvaterniku po instrukcije i Kvaternik mu je dao ovakav podsjetnik: »Trebao je da uvjeri Nijemce kako nije samo naš interes da stvore NDH, prvo radi toga što kroz Hrvatsku prolaze razne saobraćajne linije prema istoku (kopnene), koje e oni u svakom slučaju koristiti, jer oni polažu najveću u gospodarsku važnost Balkana i Bližeg istoka (Drang nach Osten). Osim toga Benzonu sam rekao da je za njih važno da na istoku imaju jednu prijateljsku državu, baš radi provođenja toga plana, a i radi paraliziranja Italije. Osim toga Benzon je trebao svratiti pažnju Nijemaca na istorijsko prijateljstvo našeg naroda sa njihovim, što također treba da bude jedan od uvjeta, koji bi ih uvjerio u potrebu da stvore NDH« (B. Krizman, nav. djelo, str. 359, bilj. 163).

¹⁶ Isti izvor, str. 441-442.

Paveli piše kako se s narodom itim veseljem koristi prvom mogućom prilikom da kao šef buduće hrvatske vanjske politike stupi u neposredan dodir s Ribbentropom i izrekne mu najusrdniju zahvalnost za izvanrednu suradnju pri oslobodjenju države, što mu on i narod neće nikada zaboraviti. To noćno je poznato koliko je on (Ribbentrop) odlučno tome pridonio i mogao da i nadalje ostane njihov prijatelj, savjetnik i pomagač. Kako Paveli saznaje iz pouzdanog izvora, predstoji neposredno uspostavljanje međunarodnopravnih odnosa između Berlina i Zagreba, pa najusrdnije unaprijed zahvaljuje na tome velikodušnom činjenju. Istodobno je slobodan upitati bi li u vezi s odašiljanjem njemačkog diplomatskog predstavnika u Zagreb pristali na imenovanje dr. Branka Benzona za poslanika NDH u Berlinu. Dr. Benzon — nastavlja Paveli — nije u Reichu nepoznat: kao liječnik po struci duže je vremena, gotovo svake godine jednom, bio na praksi u Njemačkoj i tako posjeduje — iznad prosjeka — poznavanje novoga Reicha i njegova izvanrednog uspona. U sadašnjem kritičnom vremenu Benzon je bio aktivan kao zastupnik »hrvatskog revolucionarnog pokreta« u Njemačkoj.¹ Na kraju želi — piše Paveli — dalje — da sebi olakša srce: već gotovo mjesec dana aktivan je u Zagrebu na djelu oslobodjenja donosilac pisma dr. E. Veessenmayer. Pri tom im je on (Veessenmayer) pomogao ne samo politički nego i na vojnom polju, suradujući i usko suradujući »u revoluciji« generalom S. Kvaternikom, i to toliko da je teško i opisati. Pri svemu tome pokazao je takvu osobnu poduzetnost, koja je i jest bila povezana s najvažnijom životnom opasnošću u. Zato je Ribbentrop lako razumjeti, ako bi hrvatska vlada polagala veliku važnost na to da joj taj hrabri čovjek, koji se tako brzo uživio u psihu i tradiciju hrvatskog naroda, po mogućnosti dugo ostane kao suradnik na djelu izgradnje.

2. *I diplomatski predstavnici Reicha i Italije stižu u Zagreb.* Već 16. IV u noćno¹⁸ predstavnik ministra vanjskih poslova Reicha kod Führera poslanik

¹⁷ Benzon je u Berlinu predao njemačkom ministarstvu vanjskih poslova memorandum od 31. III 1941. za ministra v. Ribbentropa u ime »voda hrvatskih nacionalista: dr. Pavela i dr. Budaka«. U njemu Benzon piše da u slučaju kad takozvana jugoslavenska država išta obećava kao posljednji ostatak versajskog mirovnog diktata i poslijeratnih ugovora pada i posljednja zapreka pravednom rješenju nacionalnih i ideoloških pitanja jugoistočne Evrope. U tom slučaju podiže hrvatski narod svoj glas i moli Velikonjema ki Reich i njegova vođa u A. Hitlera da ga pomogne i podrži u cilju stvaranja nezavisne hrvatske države. Ta bi država obuhvaćala stare hrvatske pokrajine, i to Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu sa Sandžakom (Novi Pazar) i Bačkom (sa Suboticom). Hrvati - navodi dr. Benzon - nemaju samo historijsko pravo na te pokrajine nego i živo pravo sadašnjosti pošto u njima živi hrvatski narod u neprekinutom slijedu i koji kao autohtoni element predstavlja golemu većinu. Hrvatski je narod spreman da svoje pravo brani zajedno s Njemačkom od svakog zahtjeva dolaznog od strane. Borba hrvatskog oslobodilačkog pokreta traje već više od dvadeset godina u istom duhu kao i ona njemačkog nacionalsocijalizma. Istupao je odlučno protiv slobodnog zidarstva, Židovstva, međunarodnog kapitalizma i komunizma. Nezavisna Hrvatska Država je spremna - najavljuje Benzon - da pristupi Trojnom paktu, da intenzivno suraduje s Reichom i s njim vodi zajedničku borbu za novu Evropu (AJ, MF 35).

Ribbentropov suradnik SS-Brigadeführer Stahlecker je, 1. IV, dostavio taj memorandum Ribbentropu, a, 5. IV, izvijestio ministra da hrvatski nacionalisti namjeravaju - prema saopćenju dr. Benzona - da izvrše podjelu resora u vladi Nezavisne Hrvatske Države prema priloženoj listi. Ukoliko je Benzon prije imao vezu s dr. Pavelom, Paveli je suglasan s tom listom. Dr. Benzon i dr. Nikola Rušinovi nalaze se u Berlinu. Stahlecker moli upute želi li ih ministar primiti ili obojica mogu u danom slučaju napustiti Njemačku (isti izvor).

Kabinet minist. Ribbentropa prenio je Stahleckeru, 6. IV, ministrovu molbu da se nadalje bavi pitanjem formiranja hrvatske vlade a da u danom slučaju omogući i Benzonu i Rušinovi u da napuste Njemačku (isti izvor).

¹⁸ B. Krizman, nav. djelo, str. 441.

(kasnije ambasador) Walter Hewel saopio je na elniku političkog odjeljenja ministarstva, poslaniku Emilu v. Rintelenu, kako je Führerova želja da u Zagrebu odmah otvori njemačko poslanstvo. Upitao je Rintelena, tko je predviđen za mjesto poslanika i poznaje li predviđeni kandidat dovoljno tamošnje odnose. Rintelen je odgovorio Hewelu¹⁹ da je ministar Ribbentrop jučer (15. IV) Führeru za to mjesto predložio SA-Obergruppenführera Siegfrieda Kaschea, dodajući i da bi mu pridodali kao savjetnika poslanstva — što je generalu Glaiseu već bilo poznato — nekadašnjega austrijskoga generalnog konzula Heriberta v. Troll-Obergfella koji dobro poznaje prilike, a također govori i hrvatski. Führer je dao svoj pristanak na to, a Hewel je na kraju razgovora ponovo upozorio na Führerovu uputu da što brže pristupe otvaranju poslanstva u Zagrebu.

Designirani poslanik Kasche bio je tipičan izdanak *Nacionalsocijalističke stranke* i njenih jurišnih odreda (*Sturm-Abteilungen*, skraćeno SA). Pripadao je onoj grupi »starih boraca« kako-tako dobrog ponašanja i znanja koje je Ribbentrop uveo u diplomatsku službu da bi joj ubrizgao »svježu krv« i nacionalsocijalistički duh (poslije Manfreda v. Killingerera u Bukureštu i Hannsa Ludina u Bratislavi). Po svojoj politici koja prošlosti nije imao nikakve veze s diplomatskom službom, no Ribbentrop i Hitler pretpostavili su takvoga samouvjerenog stranačkog borca nekom »mlakom« diplomatu po karijeri kakvih je u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova još uvijek bilo bezbroj. I sam Kasche je istakao »stranačko svojstvo« misije u Zagrebu, povevši sa sobom u Zagreb svoga SA-adjutanta Standartenführera Willija Requarda kao personalnog referenta koji je ustašama kasnije — navodno — služio kao savjetnik u organizacionim pitanjima. Kasche je prije bio vođa »jurišnih odreda« stranke u Pomeranskoj i istoimnog Brandenburškog, lan Reichstaga (od 1930. godine dalje), zamjenik Gauleitera Ostmarka (1928-1932), SA-

¹⁹ Isti izvor.

Zanimljivo je ono što je Kasche o primljenim instrukcijama pred odlazak izjavio našim istražnim organima, 1. X 1946: »Sa Ribbentropom sam razgovarao o sasvim općenitim stvarima sasvim formalne prirode. Međutim, ostalim mi je napomenuo da su Talijani naročito osjetljivi u pitanjima Jadrana te da nastoje da u tom prostoru dobiju priznato pravo utjecaja, no da Njemačka to ne smije dopustiti jer da treba tim težnjama suprotstaviti princip suverenosti tzv. NDH. Napomenuo je da moram u svom djelovanju biti veoma oprezan i da pitanje tzv. NDH nesmiije opteretiti odnose između Italije i Njemačke, pa da se zbog toga moram sustegnuti od svake političke akcije. Napomenuo je kao veoma važnu stvar i to da moramo nastojati da što prije uspostavimo što bolje privredne veze sa NDH, jer su privredne veze Jugoslavije i Njemačke bile vrlo dobre, pa da se nebi smjelo dopustiti da taj prostor ostane za Njemačku neiskorišten. Naročito je napomenuo važnost iskorištavanja bauksitne ruda e u NDH.

Sa Hitlerom smo razgovarali uglavnom iste stvari. On je osim toga napomenuo da treba što prije urediti pitanje njemačko-hrvatske granice i to po historijskom principu. Osim toga stajao je na stanovištu da se nastoji da se prilike u NDH toliko srede da bi se što prije mogle povući i njemačke trupe. Hitler je tako također podvukao da treba paziti da suprotnosti između Italije i NDH nebi izazvale neke političke posljedice. Kazao mi je da se po raznim pitanjima mogu obratiti i na generala Glaise von Horstenau-a koji da vrlo dobro poznaje prilike u Hrvatskoj. Poslije razgovora sa Hitlerom razgovarao sam sa raznim stručnjacima iz ministarstva vanjskih poslova i to o privrednim pitanjima, pitanjima granica sa NDH i o pitanju demarkacione linije sa Italijom. U razgovoru o privrednim pitanjima sudjelovao je i neslužbeni privredni opunomoćnik Njemačke u Jugoslaviji Neuhausen« (A-IHRPH, MF-5).

Kasche je u ožujku 1941. bio predviđen da u Beogradu smijeni poslanika v. Heerena, a u jesen je bio predviđen za novu dužnost: komesara Reicha u Moskvi, čemu se Reichsführer SS H. Himmler odlučno usprotivio, navodeći i da u tome vidi izvor beskrajnog nezadovoljstva, budući da je Kasche - po njegovoj ocjeni - uvijek pisač, birokrat, slab i nedovoljno energičan i - izraziti neprijatelj SS-a! (Werner Maser, *Nürnberg. Tribunal der Sieger*, Düsseldorf 1977, str.

Obergruppenführer (1934) i ostalo, a Zagreb je imao da mu posluži kao mjesto na kojem će pokazati sve svoje sposobnosti. Pavelićev režim imao je u njemu sve do »gorkog svršetka« vjernog zagovornika, i to takvoga da se za nj kasnije govorilo da je veći ustaša od samog Pavelića!²⁰ Dakako, i njegova politička prošlost nagonila ga je da olako prima direktive nadležnog ministarstva vanjskih poslova u Berlinu i da katkad vodi vlastitu politiku.

Kasche je, 19. IV,²¹ šifriranom brzojavkom za generalnog konzula u Zagrebu A. Freundta javio da stiže avionom u nedjelju, 20. travnja, u otprilike 15 sati s dva pratioca; općenite pripreme za predaju akreditivnih pisama neka Freundt poduzme za ponedjeljak, dok će Kasche pojedinosti urediti po dolasku; neka Freundt o dolasku obavijesti generala Glaisea.

I doista: Kasche je 20. travnja doletio iz Beča u Zagreb i na boronjaškom aerodromu dočekali su ga ministar unutarnjih poslova dr Andrija Artuković i državni tajnik u ministarstvu vanjskih poslova M. Lorković u ime vlade, a general Ivan Perčić u ime domobranstva. U ime generalnog konzulata dočekali su prisustvovali dr Freundt, konzul Dopffel i ataše za štampu Otto Mitterhammer.

Prilikom predaje akreditiva u ruke Paveliću, u toku ceremonije 21. IV, Kasche je održao pozdravni govor i pri tom ukinuo prvi »kiks«, izašavši iz naređene mu suzdržljivosti (u pogledu Italije).²² U akreditivnom pismu od 19. IV s Hitlerovim potpisom stajalo je da je Führer donio odluku da imenuje Siegfrieda Kaschea za poslanika Njemačke kod Reicha u Zagrebu. Njegove provjerene osobine opravdavaju Hitlerovu nadu da će se (Kasche) na povjerenom mu položaju truditi da zadobije Paveliću evo odobranje. Kasche će imati čast — stoji dalje u pismu — da Paveliću preda to pismo koje ga potvrđuje u svojstvu izvanrednog i opunomoćenog ministra Njemačke kod Reicha. Hitler moli da ga Pavelić primi s naklonošću i da mu pokloni potpunu vjeru u svemu što će Kasche biti pozvan da čini u Hitlerovo ime ili po nalogu njemačke vlade.

Kapitulacija jugoslavenske vojske (17. IV) nametala je potrebu da se šefovi diplomacija Italije i Njemačke (G. Ciano i J. v. Ribbentrop) sastanu i dogovore o diobi plijena. Što se mađarskih i bugarskih dobitaka tiče, u Beču je razgovorima Ciano-Ribbentrop trebalo uglavnom samo zadobiti pristanak Italije na ono što je njemačka strana već bila dogovorila na svoju ruku. Mađarska je od 11. do 13. IV - pod izlikom da je uslijed Kvaternikova proglašenja o NDH jugoslavenska država prestala postojati — zaposjela područja sjeverno od Drave i Dunava (Međimurje, Baranju i Bačku);²³ Bugari su već prije dobili pristanak njemačke strane da umarširaju na jug Jugoslavije do

²⁰ U saslušanju u zatvoru u Celovcu (Klagenfurt), 20. VIII 1946, izjavio je Kasche našem istražitelju (Slavku Zvezdiću): »Što se tiče nadimka koji su mi dali 'da sam već i Hrvat od Pavelića' to mi je poznato i što više, to je Führer za mene izjavio; moj način vođenja politike u Hrvatskoj doneo mi je taj nadimak, koji mi nije ni malo neprijatan, jer sam svojim postupcima dosta prijatelja u Hrvatskoj stekao« (AJ, DK F-2597).

²¹ B. Krizman, nav. djelo, str. 442. Personalni sastav njemačkog generalnog konzulata u Zagrebu bio je u tom slučaju ovakav: generalni konzul Freundt, konzul Dopffel, »znanstveni pomoćni suradnici« Schuster, Mitterhammer i dr Kleinert, pomoćnik referenta za kulturna pitanja dr Supan, šef kancelarije Theodor Göring i namještenik Rudolf Kob (AJ, T-120, rolna 199).

²² B. Krizman, nav. djelo, str. 442—444.

²³ Banat su zaposjeli Nijemci zbog tamošnjih *Volksdeutschen* i rivalstva između Mađarske i Rumunjske koje su obje priželjkivale dokopati se Banata.

Skopja, a Hitler je osobno bugarskom suverenu priznao kao opravdan bugarski zahtjev za itavu Makedoniju.

Tako je došlo do toga be kog (rutinskog) sastanka Ciano-Ribbentrop.²⁴ Prvo je Hitler primio Ciana u svojoj željezničkoj kompoziciji u Mönichkirchenu, 20. travnja, tj. istog dana kad je Kasche doletio u Zagreb, a sutradan je šef talijanske diplomacije nastavio razgovore s njema kim kolegom u luksuznom be kom hotelu »Imperial«. U njima se osovinski partneri nisu u po etku mogli složiti, jer Ribbentrop — pod utjecajem izvještaja i sugestija iz Hrvatske (Glaisea i pogotovu Veessenmayera) — nije bio voljan da Italiji dopusti prevelik utjecaj u ustaškoj državi. Osim toga, izjašnjavao se protiv hrvatsko-talijanske personalne unije.²⁵ Naprotiv, Ciano, u skladu s uputama primljenim od Ducea, nije nipošto htio popustiti u pitanju Dalmacije i personalne unije. Tek kad je Hitler, kojega je u to vrijeme ve potpuno zaokupljao plan »Barbarossa«, 22. travnja izjavio da je Njema ka *politiki* nezainteresirana u ustaškoj Hrvatskoj i preporu io direktne pregovore Rima s Pavelićem, mogli su se osovinski ministri vanjskih poslova napokon ipak složiti.

U »Imperialu« je Ribbentrop odmah, nakon nekoliko uvodnih rečenica, označio kao glavni cilj novog uređenja Balkana: zauvijek spriječiti ponavljanje izdaje kakvu je Srbija pokazala nakon pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, 25. ožujka! Trebat će provesti mjere da se zauvijek spriječi i da izdajnik ne klika, kakva u Srbiji uvijek postoji, do e do riječi. Srbija, koju Führer smatra nepopravljivom, ne smije nikada više postati leglo nemira — rekao je Ribbentrop i pozvao svoga talijanskog kolegu da izloži Duceove poglede na preuređenje bivšega jugoslavenskog prostora.

Ciano je na to o neposrednim talijanskim namjerama rekao ovo: Italija će anektirati onaj dio Slovenije koji ne pripasti Reichu, zadržavajući i tu, u tome dijelu, neku vrstu upravne autonomije; Dalmacija i ostala jadranska obala bit će tako er anektirane Italiji u itavoj dužini od Rijeke do Kotora, i to će područje dobiti status talijanskog guvernerstva; Crna Gora postat će iznova nezavisna država, povezana s Italijom personalnom unijom, a to će biti utoliko lakše što je, kako je poznato, talijanska kraljica crnogorska kneginja Jelena. Za Albaniju predviđaju proširenje pomicanjem njene granice prema jugoslavenskom teritoriju u isto om smjeru, i to od Prespanskog jezera prema sjeveru. Na Ribbentropovu primjedbu da je bugarski kralj Boris prije nekoliko dana pred Führerom postavio zahtjev na itavu Makedoniju, sve do albansko-jugoslavenskom teritoriju u isto om smjeru, i to od Prespanskog jezera prema sjeveru. Na Ribbentropovu primjedbu da je bugarski kralj Boris prije nekoliko replicirao. Za Ohrid bismo možda mogli - odvratio je Ribbentropu — predvidjeti enklavu ili graničnu izbočinu, no Italija želi da tu granicu pomaknu dalje na istok, i to zbog privrednih, a prije svega zbog vojnostrateških razloga, temelje i svoj zahtjev i na etni kom sastavu stanovništva koje živi na tom području. Hrvatska će personalnom unijom, tako er, biti usko povezana s Italijom — rekao je on,, a Ribbentrop dodao da su Hrvatskoj priznali »nezavisnost« i Reich i Italija. Njema ka je ve poslala u Zagreb poslanika, a tamo djeluje i general Glaise-Horstenau, kao oficir za vezu njemačkih okupacionih snaga s hrvatskom vladom.

²⁴ O tome opširnije B. Krizman, nav. djelo, str. 445 i dalje.

²⁵ O personalnoj uniji buduće Hrvatske s Italijom dogovarao se Pavelić s grofom Ciano u Rimu, u drugoj polovici siječnja 1940. godine. Opširnije o tome: B. Krizman, nav. djelo, str. 328-329.

Ribbentrop je zatim izložio njemački plan novog uređenja bivšega jugoslavenskog prostora. Upozorio je na promjenu sjeverne granice Hrvatske, koju je Führer definitivno odredio, i napomenuo Ciano da će Njemačka, uostalom, u pogodnom trenutku zaključiti s hrvatskom vladom ugovor o granici. Rekao je i to da Mađarska zahtijeva Bačku i Banat, i da je Führer te zemlje — budući da leže unutar starih ugarskih granica — oboje dao Mađarima. Banat je pod okupacijom njemačkih snaga, kako bi se u tom području spriječi ili mogući sukobi Mađara i Rumunja. Budući režim Srbije još uvijek nije utvrđen. Možda ne bi bilo loše kad bi u Srbiju mogli vratiti kneza Pavla²⁶ — rekao je Ribbentrop i iznova upozorio na bugarske zahtjeve koje Njemačka strana drži razumnima i o kojima se Führer izrazio sa simpatijom. Pri tom je Führer uinuo samo rezervu, ukazujući na potrebu izmjene misli s talijanskim saveznikom, no Ciano je ponovo upozoravao na potrebu da pomaknu granicu na liniju i navodio privredne a osobito vojnostrateške razloge. Uključili su u diskusiju i vojne stručnjake.

U toku tih razgovora Ciano je još i pitao Ribbentropa protivili se Njemačka personalnoj uniji Italije i Hrvatske. Na to mu je Ribbentrop odgovarao da želi o tome čuti Führerovo mišljenje. Upitao je Ciano jesu li se Hrvati s tim u vezi obratili Rimu, a Ciano je odgovorio da mu je Pavelić, kojega već odavno poznaje, još onda kad se činilo da je to pitanje daleke budući nosta, još i govorio o personalnoj uniji. No, Ciano je bio prisiljen priznati svom njemačkom kolegi, na njegovo direktno pitanje, da u novije vrijeme o tome nije razgovarao s Pavelićem. Ribbentrop je povjerio Ciano kako Führer smatra da Hrvatima treba potpuno prepustiti formiranje njihova buduće vladavinskog sistema. Njemačko je mišljenje da ne bi bilo mudro kad bi njima (Zagrebu) bilo što nametali. Uostalom, Njemačka dotada nije razgovarala s Hrvatima, nego je samo čula o nekim zahtjevima (Veesenmayer!). Ribbentrop je Ciano na geografskoj karti objasnio te zahtjeve i još jednom naglasio da su Njemačka i Italija priznale nezavisnost Hrvatske i da je Reich već poslao u Zagreb poslanika, a kad je s tim u vezi spomenuo i želju Reicha da po mogućnosti brzo povuku snage iz Hrvatske, Ciano je to odmah prihvatio i izjavio da je Italija spremna tamo smjestiti svoje snage u cilju okupacije.

Zaključuju i razgovor toga dana (21. IV), obojica su konstatareli da se u velikim potezima slažu, no da postoje razlike u pojedinim točkama, o čemu treba pribaviti Führerovo mišljenje. Stoga su predvidjeli nastavak razgovora za sutradan.

Pošto je Ribbentrop još isto poslijepodne referirao Hitleru u njegovoj željeznoj kompoziciji u Mönichkirchenu, sastali su se šefovi diplomacija sutradan opet u »Imperialu«.

Ribbentrop je započeo razgovor — stoji u službenoj zabilješci glavnog tumača njemačkog ministarstva vanjskih poslova dra P. O. Schmidta²⁷ - s primjedbom da je referirao Führeru o njegovom razgovoru i o Duceovim pogledima na buduće uređenje jugoslavenskog prostora. Führerovo je stajalište ovakvo: što se tiče Hrvatske već je utvrdio granicu između NDH i Reicha, a konačno će je zacrtati zajedno s hrvatskom vladom. Dok traje njemačka okupacija Srbije, Reich će, osim toga, držati pod okupacijom i dio Hrvatske

²⁶ Opširnije o tome: Dušan Biber, Knez Pavle u britanskoj konfinaciji, *časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1976, br. 2-3 (121-22), str. 19-6.

B. Krizman, nav. djelo, str. 449 i dalje.

koji se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, radi osiguranja željezni kih veza prema Srbiji. (Ukazuju i na ve utvr enu demarkacionu liniju, Ribbentrop je rekao da e pojednosti toga zaposjednu a biti utvr ene izme u njema kih i talijanskih vojnih vlasti.) Principijelno, Njema ka je u hrvatskim pitanjima politički nezainteresirana. Zbog toga za Führera ne postoji nikakav povod da o njima zauzima stav, nego potpuno prepušta Duceu da donosi političke odluke onako kako želi i da ih direktno raspravi s Hrvatima. Imaju i pred o ima političku nezainteresiranost Njema ke, Reichu je važno samo to da prihvati Nijemce koji prebivaju na sjeverozapadu, a to je pitanje ve riješeno odre ivanjem granice. Nadalje, Njema ka je privredno zainteresirana i zbog njene vojne intervencije moraju ra unati da e velik jugoslavenski privredni prostor, koji je bio važan izvor opskrbe za Njema ku, ostati neko vrijeme neiskorišten. Dugo e potrajati dok tu opet uspostave red, i zato vojni pohod na Balkan, s privrednog gledišta, predstavlja zapravo velik gubitak za njema ku opskrbu, zbog obustave uvoza sirovina i žita iz Ba ke i Banata gdje je došlo do mnogih razaranja. Pod tim uvjetima, Führeru je na tome prostoru do ovih zadataka: 1. da pripoji Reichu krajeve koji su njema ki (to je ve provedeno zakonom); 2. da osigura za Reich rudnike kroma i olova na Ljubotenu (Makedonija) i ležišta olova u Kosovskoj Mitrovici, i to tako da se rudnici na Ljubotenu organiziraju kao neka vrsta njema kog poduze a, a Srbima bi se za Mitrovicu nametnuli prikladni uvjeti. Rije je — po Hitlerovu mišljenju — samo o tome da iza u u susret Duceovim željama u pogledu albansko-makedonske granice, a da istodobno traže put za osiguranje spomenutih njema kih privrednih interesa. — Ribbentrop je zamolio Ciana da kaže Duceu kako je Führerova želja da se ta pitanja riješe tako da njema ke krajeve pripoje Reichu, a da navedeni rudnici, koji bi pripali Bugarskoj, odnosno ostali Srbiji, budu Reichu na raspolaganju. Ostala pitanja — Crna Gora, Hrvatska, Dalmacija, gr ki teritorijalni pojas koji bi trebalo da pripadne Albaniji — problemi su za koje je Njema ka *nezainteresirana*. Njih valja, po Führerovu mišljenju, prepustiti Duceu da ih riješi kako sam želi.

Ciano je zdušno prihvatio sve što je Ribbentrop rekao i tako su Führerovim pravorijekom sporne to ke u be kim razgovorima, 22. IV, bile riješene. U toku razgovora Ciano je zatim upitao Ribbentropa što misli o daljnjem postupku u pregovorima s Hrvatima, a Ribbentrop je odgovorio da bi, kako on misli, bilo najbolje kad bi Paveli najprije putovao u Rim. Bila mu je, doduše, prenesena želja hrvatskih krugova, koji sura uju s drom Veesenmayerom, da on (Ribbentrop) primi Paveli a, no on misli kako je ipak bolje da Paveli najprije ode u Rim. Pri tom je Ribbentrop iznio Cianu Veesenmayerovu akciju u Hrvatskoj (uz ostalo, spre avanje razaranja mostova na Savi i proglašenje NDH na radiju prije ulaska njema kih snaga). Veesenmayer nije samo poticao hrvatsku opoziciju protiv Vladka Ma eka i ostalih vo a - hvalio

²⁸ Ambasador K. Ritter je, 29. IV, pribilježio da ranije saop ena demarkaciona linija u Hrvatskoj izme u Druge njema ke i Druge talijanske armije — kako saop ava Vrhovna komanda oružanih snaga - stupa na snagu u dvije etape. Bit e provedena 8. V 1941. godine (Politi ki arhiv njema kog ministarstva vanjskih poslova - Politisches Archiv [skra eno PA], Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Berlin 29. IV 1941).

Demarkaciona linija izme u njema ke i talijanske armije tekla je tada ovako: Samobor (njema ki) - Petrinja (njema ka) - cesta Petrinja-Glina-Bos. Novi-Prijedor-Banja Luka-Jajce-Donji Vakuf-Travnik-Visoko-Sarajevo (mjesto njema ka) - željezni ka pruga Sarajevo-Pra a-Ustipra a-Rudo (mjesto na pruži njema ka) — cesta Rudo-Priboj (mjesto njema ka) - cesta Nova Varoš-Sjenica-Novi Pazar (mjesto njema ka) - Mitrovica (njema ka) - željezni ka pruga Mitrovica-Priština-Uroševac (mjesto njema ka) (A-VII, NDH, kut. 134, Br. reg. 8/2-1).

se Ribbentrop — nego je ponukao generala Slavka Kvaternika da požuri s proglašenjem nezavisne Hrvatske, kako bi širenje takve vijesti preko radija navelo hrvatske trupe da polože oružje.

Dan kasnije (23. IV), ambasador Karl Ritter povjerljivo je javio poslanstvu u Zagrebu da je za boravka poslanika Kaschea u Be u, prije njegova odlaska u Zagreb, postojala namjera da se njema ke snage što prije povuku s hrvatskog teritorija. U me uvremenu je donesena odluka da hrvatski državni teritorij još ostane zaposjednut vojskom. Linija okupacije za njema ke snage utvr ena je ovako: Zagreb-Banja Luka—Sarajevo, uklju uju i te gradove u njema ku okupacionu zonu. Od Sarajeva linija okupacije ide u pravcu Rudog.

Kasche je, istog dana, javio ministarstvu u Berlinu da postoje teško e izme u grupe i vodstva *Volksdeutschera* u isto nom Srijemu, jer tamo, ini se, kruži plan dra Seppa Janka o autonomnom njema kom teritoriju oko Beograda. U drugom je telegramu javio i to da ustaška vlada moli obavijest o stavu Reicha u povodu nove ponude ma arske strane. Naime, Budimpešta je spremna da ustupi Me imurje Hrvatskoj pod uvjetom da Ma arska dobije bescarinski prolaz za terete do Sušaka. Ustaška je vlada odgovorila neodre eno, ukazuju i na potrebu utvr ivanja što želi Osovina. Stoga Kasche moli upute. (Na telegramu stoji zabilješka da s njema ke strane nema rezervi.)

Paveli je pokušao da nekako premosti nesuglasice s Budimpeštom i povjerio je misiju novoimenovanom generalu domobranstva i predstojniku svog Vojnog ureda Ivanu pl. Per evi u koji je, kao bivši a.u. potpukovnik poslije 1918.godine, imao ma arsko državljanstvo.³¹ Prva njegova službena funkcija u NDH bila je da do eka i pozdravi poslanika Kaschea na borongajskom aerodromu, a kasnije je »posredovao« u razgovorima o pitanju priznanja NDH i pripadnosti Me imurja izme u Paveli a i Lorkovi a s jedne i ma arskog otpravnika poslova u Zagrebu Lászla Bártoka s druge strane.

Bärtok ga je jednom prilikom upozorio — izjavio je Per evi pred našim istražnim organima, 3. I 1947³² — kako Paveli treba da odgovori na estitku regenta M. Horthyja, estitku koju je Horthy, kao prvi od državnih poglavara, bio uputio Paveli u prilikom proglašenja NDH, 10. IV 1941. Stoga je Lorkovi dobio nalog da sastavi odgovor, ali s njegovim konceptom Paveli nije bio zadovoljan. Uzeo je sam pero u ruke, napisao tekst odgovora Horthyju i dao Per evi u — koji je bolje govorio njema ki nego hrvatski — da ga prevede na njema ki. To je Per evi u inio; odgovor je bio napisan strojem na isto i Paveli je stavio svoj potpis. No, Bärtok je upozorio da to nije praksa u diplomaciji: Paveli treba vlastoru no da napiše odgovor Horthyju i neki Hrvat osobno da ga preda, budu i da tamo u Budimpešti još nemaju svoga poslanika.³³

²⁹ B. Krizman, nav. djelo, str. 455.

¹⁰ Doista je neko vrijeme postojao plan o stvaranju prostora oko Beograda kao »tvr ave Reicha«. Opš. Hans-Ulrich Wehler, »Reichsfestung Belgrad« national-sozialistische »Raumordnung« in Südosteuropa, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1963, str. 72 i dalje.

Ivan pl. Per evi Odavna ro en je u Be u, 21. V 1881, i u austrouarskoj vojsci bio je potpukovnik; poslije raspada Monarhije 1918. godine postao je ma arski državljanin; žena mu je b'la ma arska polužidovka (barunica West); za vrijeme Paveli eva boravka u emigraciji bio je jedan od njegovih najbližih suradnika; nakon *Anschlussa* bio je konfiniran u Schwerinu.

² Arhiv Vojnoistorijskog instituta (skra eno A-VII), NDH, Zapisnik saslušanja I. Per evi a, I-0.9.5/6 1-82.

³³ Kao budu i poslanik NDH u Budimpešti bio je predvi en sin austrougarskog generala i Poglavara Bosne i Hercegovine Stjepana baruna Sarkoti a, raniji sekretar vo e austrijskih fašista (*Heimwehra*) kneza Stahremerga.

Stoga je Paveli uputio u Budimpeštu Per evi a, s tim da putuje u ustaškoj uniformi. Proizveo ga je u in ustaškog pukovnika i Per evi je potkraj travnja autom krenuo u Budimpeštu. U Budimpešti je naruo ustašku uniformu i sa ekao tri dana da je kroja dovrši. Misija mu je bila neslužbena, kao da je došao da posjeti ro ake svoje supruge Margite West - polužidovke, no u režiji kao gost ma arske vlade.

Horthy je primio Paveli eva izaslanika u Budimu, u svom kabinetu, i u razgovoru s Per evi em zadržao se oko etvrt sata. Per evi mu je uruo Paveli evu ru no pismo a regent se zahvalio, naglasivši da je naro ito zadovoljan što je bio prvi šef države koji je »imao ast« da estita Paveli u proglašenje NDH. Izrazio je misao da je došlo vrijeme kad e prestati razmirice izme u NDH i Ma arske, razmirice koje su do tada (u odnosima s Jugoslavijom) neprestano postojale. Obe ao je i to da e uložiti sav svoj utjecaj da Talijani u pregovorima o novim granicama budu što popustljiviji. No, o Me imurju nije bilo ni rije i nego samo o generalu St. Sarkoti u, njegovom radu, smrti i ostalom.³⁴

Per evi a je primio i predsjednik ma arske vlade L. Bär dossy, ali od toga nije bilo koristi: ista protokolarna posjeta. Posjetio je i komandanta ma arske vojske Wertha koji mu je u ast priredio ve eru a zatim se vratio u Zagreb.³⁵

Njema ki ambasador u Rimu v. Mackensen je iz Rima javio telegramom Ribbentropu, 17. IV,³⁶ o razgovoru ambasadora s Duceom u vezi s planiranim be kim sastankom Ciano-Ribbentrop. Tom prilikom Duce je saop enje o predstoje em imenovanju njema kog poslanika u Zagrebu popratio s odobravanjem i naredio F. Anfusu, šefu Cianova kabineta, da i talijanska strana isto odmah u ini. Složio se s kandidaturom savjetnika ambasade u Tokiju Paola Cortesea za prvoga talijanskog poslanika u Zagrebu.

U vezi s tim telegramom, Mackensen je, istog dana,³⁷ javio osobno Ribbentropu da je Anfuso toga dana potvrdio savjetniku ambasade Bismarcku kako je talijanska vlada odlu ila imenovati P. Cortesea za poslanika u Zagrebu. O tome je Cortese ve telegrafski obaviješten, no ne e se mo i vratiti iz Japana prije druge polovice svibnja. Stoga u ministarstvu razmišljaju da u me uvremenu provizorno pošalju u Zagreb službenika ministarstva vanjskih poslova kojemu ime još nije poznato.

U Zagrebu je Paveli , 23. IV, primio »posebnog opunomo enika talijanske vlade«: Commendatorea Raffaela Casertana, prvog tajnika budu eg poslanstva Kraljevine Italije u Zagrebu,³⁸ a savjetnik talijanske ambasade u Berlinu G. Zamboni obavijestio je ministarstvo vanjskih poslova tog dana — prema zabilješci državnog podsekretara Woermanna od 25. IV³⁹ - o imenovanju savjetnika tokijske ambasade Cortesea za poslanika u Zagrebu, no pošto e se njegov dolazak prirodno nešto zavu i, bit e otposan u Zagreb (!)⁴⁰

³⁴ Per evi je pripadao malobrojnoj grupi bivših a.u. oficira u Be u koja se okupljala oko Sarkoti a. Sarkoti je umro u Be u, 14. X 1939.

³⁵ Ubrzo je Paveli imenovao Per evi a i predstojnikom ureda za odlikovanja, s tim da i nadalje vrši dužnost predstojnika vojnog kabineta.

³⁶ B. Krizman, nav. djelo, str. 446.

³⁷ Isto mjesto.

³⁸ *Hrvatski narod*, Zagreb, 25. IV 1941, god. III, broj 72. Poslanstvo Kraljevine Italije bilo je službeno osnovano 27. VI 1941 (*Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia*, No. 228, 26. IX 1941).

³⁹ PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, U.St.S.Pol.Nr.347.

⁴⁰ A Casertano je ve bio tamo!

Raffaele Casertano, koji pripada talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, kao prvi sekretar.

Ve dan ranije⁴¹ su Kasche i Veesenmayer javili »pod najhitnije« da je Paveli upravo saopio kako ga je talijanski otpravnik poslova Casertano posjetio po nalogu grofa Ciana i rekao — eto neposredne posljedice bekih dogovaranja! — da je Ciano telefonirao iz Rima i zamolio Paveli a za sastanak u Veneciji, Trstu ili Ljubljani i da je Paveli izabrao Ljubljanu. Sastanak se održati u petak, 25. IV, u 9.30 sati. Ciano je molio strogu diskreciju; o temi razgovora nije se govorilo. Paveli se povesti u Ljubljanu Lorkovi a i Bulata; ne želi nikako da sutradan nakon sastanka zaklju uje neke kona ne sporazume, nego se ograditi, pozivaju i se na potrebu da konzultira vladu i informira Berlin. Diktatu ili ucjeni znat se suprotstaviti upu ivanjem na tekst Mussolinijeva telegrama o priznanju NDH. Bulat upravo javlja telefonski iz Splita da je tamo raspoloženje doseglo stupanj užarenosti. Provode se brojna hapšenja, osobito onih koji nose kukasti križ, pozdravljaju njema kim pozdravom ili vješaju njema ku zastavu. Talijani se ponašaju kao divlje horde. Uveli su kaznu batinjanja. Dotadašnji talijanski poslanik u Beogradu (G.Mameli)⁴² brzojavio je iz Rima talijanskom viceguverneru u Splitu: »Dalmacija je kona no pripala Italiji. To je, također, potvrdio i Berlin.«

Uo i ljubljanskog sastanka, njema ki je ambasador iz Rima javio Ribbentropu, 24. IV,⁴³ da ga je Ciano pozvao u 18 sati, kako bi ga upoznao - pozivaju i ga da to prenese Ribbentropu u skladu s bekim razgovorima — s predstoje im Cianovim putovanjem na sastanak s Paveli em. Misao o personalnoj uniji izme u Hrvatske i Italije, koju je Ciano pretresao u svojim prijašnjim razgovorima s Paveli em, mogla bi u ovom asu za Paveli a biti preveliko optere enje u pogledu njegova položaja u zemlji. Talijani ne žele ni to da na nj ine pritisak i stoga je Duce odluo da Ciano ponese na predstoje e pregovore, »da svom prijatelju olakša život«, nacrt ugovora kojim bi ipak - ako Paveli ne bi ponovo spomenuo ideju o personalnoj uniji — uz mogli urediti talijansko-hrvatske odnose u skladu s interesima Italije. Nacrt ugovora, nazvan »Ugovor o savezu, garanciji i suradnji«,⁴⁴ predvi a povezanost Hrvatske s Italijom, povezanost koja donekle podsje a na odnos Reicha i Slova ke, iako ne ide tako daleko, pa ne daje Talijanima, na primjer, pravo upotrebe hrvatskog teritorija u vojne svrhe. Pristane li Paveli na ugovor takva sadržaja, Italija e mo i slobodnije tretirati i pitanje izlaska NDH na more i odobriti Hrvatima, bar privremeno, takav izlaz na Jadran na hrvatskom obalnom pojasu koji treba da pripadne Italiji. U tom slu aju, ak ako do e do rješenja teritorijalnog pitanja luka (što se, dakle, ini da talijanska strana potpuno ne otklanja), neposredna veza Italije s Dalmacijom ne predstavlja nikakav problem. Prirodno, druk ija je situacija ako NDH ne bi pristala na onakvu povezanost s Italijom kakvu taj nacrt predvi a; tada bi Italija bila prisiljena da inzistira na svom neprekinutom posjedu duž jadranske obale. Nije mogu e predvidjeti — javlja ambasador dalje — koliko e trajati pregovori Rima s Paveli em, ali ima dojam da su Talijani više-manje napustili ideju o personalnoj uniji, da ak nisu sasvim sigurni ni ho e li Paveli htjeti ili mo i pristati na predloženi ugovor, kad navodno ne žele da na nj ine bilo kakav

⁴¹ B. Krizman, nav. djelo, str. 456.

⁴² Mameli je ostao i nadalje u Beogradu pod njema kom okupacijom.

⁴³ B. Krizman, nav. djelo, str. 458.

⁴⁴ To je bio Ugovor o jamstvu i suradnji izme u Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, potpisan u Rimu, 18. svibnja 1941 (*Me unarodni ugovori 1941*, Zagreb 1942, str. 55-57).

pritisak. Sam tekst nacрта što mu ga je Ciano predao ambasador e dostaviti kasnije u njema kom prijevodu.

Na sastanku u Ljubljani, 25. IV, Ciano je izašao s dva pripremljena prijedloga.⁴⁵ Jedan u kojem Italija zahtijeva itavu Dalmaciju, odnosno jadransku obalu od Rijeke do Kotora, dok je drugi bio nešto umjereniji u teritorijalnom pogledu, ali je istodobno predvi o političko-upravni »naslon« ustaške države na Italiju. Pavelić se izvlačio, ali je pokazao sklonost da prihvati »naslon«.

Mackensen je, 29. IV,⁴⁶ informirao ministarstvo u Berlinu da mu je Ciano, na kraju netom proteklog razgovora, neupitan ispri o kako o ekuje za taj dan da do e u Rim talijanski otpravnik poslova Casertano i referira mu. Ciano je pri tom spomenuo da se Pavelić na ljubljanskim pregovorima u principu pozitivno odnosio prema zamisli poput one izražene u nacrtu ugovora što su mu ga uru ili. U pogledu budućeg državnog ure enja Hrvatske, u prvom planu nije bila ideja o personalnoj uniji između Italije i NDH nego koncepcija samostalne monarhije sa savojskim princem kao šefom države, no Mackensen nije mogao razaznati je li tu rije o talijanskoj ili hrvatskoj inicijativi. itavo pitanje zahtijeva vremena, jer se dalmatinsko pitanje postavilo kao teritorijalno, u prvom redu kao pitanje Splita.

Casertano je doista otputovao iz Zagreba na referat u Rim, 29. IV;⁴⁷ podnio referat Duceu i tom mu prilikom predao Paveliću pismo u kojem Pavelić nudi hrvatsku krunu jednom princu savojske dinastije.⁴⁸ Obavijestio ga je opširno o razgovorima s Pavelićem u Zagrebu (nakon Ljubljane) i o sretnom raspletu koji je na vidiku.

U pregovore se vrlo nespretno pokušao uključiti i novoimenovani poslanik NDH u Berlinu dr Branko Benzon, koji je bio kod Ribbentropa u nastupnom posjetu, 3. svibnja 1941, pošto mu je Hitler bio udijelio agreman u svojstvu poslanika u Berlinu, 30. IV. Njegov zagreba ki kolega po položaju (Kasche) — ponešto zaplašen prividnom »pat-pozicijom« u pregovorima Rim-Zagreb — poslao je, 4. V, dra Veessenmayera u Berlin da tamo preda ministru dva važna pisma: jedno o op ojoj situaciji; drugo (osobno) o trenutnoj situaciji u kojoj se nalaze pregovori s Rimom.

Sam Veessenmayer sastavio je putem zabilješku za ministra Ribbentropa (Be , 4. svibnja 1941)⁴⁹ i u njoj naveo da je toga dana u 14.15 bio kod Pavelića i kako mu je Pavelić saop ičio da je talijanski otpravnik poslova upravo bio kod njega i ponovo iznio poznate zahtjeve u ultimativnoj formi (pitanje granice, carinske i monetarne unije i dalekosežnog vezivanja hrvatske vojske uz Italiju). Pavelić ih je odbio i kao protuprijedlog iznio kako je spreman otputovati u Rim i obavijestiti Ducea o težini hrvatskog pitanja i položaja u kojem se nalazi njegova (Pavelićeva) vlada. Casertano mu je tada obe oao da e uputiti Duceu odgovaraju a pitanja. Pavelić hitno moli da mu Berlin javi slaže li se s njegovim (Pavelićevim) stavom. Ne može podnijeti da sadašnje stanje potraje; smatra da je njegovo izlaženje u susret talijanskim željama krajnja

⁴⁵ B. Krizman, nav. djelo, str. 459 i dalje.

⁴⁶ Isti izvor, str. 463.

⁴⁷ Isto mjesto.

⁴⁸ Ciano je odgovorio Paveliću u pismom (Rim, 30. travnja 1941) u kojem javlja poglavniku kako mu je današnjim pismom Duce saop ičio da Njegovo Veli anstvo prihva a ponu enu krunu za jednog princa Savojskog doma (*Tajni arhivi grofa Ciana, 1936-1942, Zagreb 1952, str. 463; talijanski tekst: Rodolfo Mosca, L'Europa verso la catastrofe, volume secondo, Milano 1964, str. 308-309*).

⁴⁹ B. Krizman, nav. djelo, str. 467—468.

granica za koju može snositi odgovornost pred svojim narodom i samim sobom; smatra, uz to, da su talijanski zahtjevi podosta upereni i protiv njemačkih interesa. Poglavnik je stoga zamolio Veessenmayera — koji se upravo spremao na referiranje Ribbentropu — da se, ako je moguće, u toku sutrašnjeg poslijepodneva vrati u Zagreb i da mu saopšti mišljenje ministra Ribbentropa. Osobno ga najviše zanima njemačko principijelno stanovište, ali ipak smatra da bi prihvaćanje talijanskih zahtjeva praktički žrtvovao nezavisnost Hrvatske.

U prvom pismu (Zagreb, 3. svibnja 1941)⁵⁰ Kasche izvještava o domaćoj situaciji ovako:

1. *Vlada*: Ličnosti u vladi općenito besprijekorne. Supruge Pavelića i Kvaternika imaju primjese židovske krvi. Supruga ministra Žanića — Židovka.⁵¹ Pavelić je promišljen, germanofil i spreman da se sporazumi s Italijom. Kvaternik vrlo impulziv, izrazito germanofilski raspoložen, skeptičan prema Italiji. M. Budak rezerviran, po svojoj prilici izrazito hrvatsko-nacionalistički orijentiran. Artuković otvorena duha, energičan, revolucionaran. Potpredsjednik vlade O. Kulenović kao Musliman preseljen u sjedište svog ureda uskoro u Banju Luku. Ministar šuma i ruda J. Frković, stručan i našem radu pristupačan uvijek, treba također da seli tamo sa svojim nadležnostima. Ministar narodnog gospodarstva L. Sušić malo se pojavljuje; njegov državni tajnik dr. VI. Košak i odjelni predstojnik odjela za zanatstvo, industriju i trgovinu dr. M. Lamerstručni su i okretni ljudi s kojima se odlično radi. Čini se da su jako pozitivni u odnosu na Njemačku. Radi saobraćaj s vladom još su neformalni, što je objašnjivo s obzirom na razvitak i situaciju. Veze poslanstva s ministrima, državnim tajnicima i odjelnim predstojnicima bez prigovora su.

2. *Zakonodavstvo*: Objavljivanje zakona sada je uređeno. Zaslužuju pažnju i priznanje ove zakonske mjere:

a) o državljanstvu, Židovima i zaštiti krvi (njemačkim zakonskim mjerama jako prilagođene);⁵²

b) o obrađivanju zemljišta u vezi s izvlaštanjem i prelaskom u posjed seljaka;⁵³

c) o razvlaštenju srpskih dobrovoljačkih kolonista u korist hrvatskih seljaka;⁵⁴

d) o zabrani prodaje razne vrste proizvoda u cilju planskog reguliranja potrošnje;⁵⁵

e) o ukidanju, odnosno priznavanju penzija osobama koje su ranije jugoslavenske vlade favorizirale, odnosno zapostavljale;⁵⁶

f) o okončavanju revolucionarnih mjera ustaša na privrednom i upravnom području;⁵⁷

⁵⁰ AJ, T-120, rolna 2415.

⁵¹ Alma Stöger.

⁵² To su bile ove odredbe: Zakonska odredba o državljanstvu od 30. IV 1941; Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti od 30. IV 1941; Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i rasi Hrvatskog naroda od 30. IV 1941.

⁵³ To je bila Zakonska odredba o obrađivanju zemljišta od 26. IV 1941.

⁵⁴ To je bila Zakonska odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca od 18. IV 1941.

⁵⁵ To je bila Naredba o privremenoj obustavi poslovanja s namirnicama za najnužnije potrebe života od 26. IV 1941.

⁵⁶ To su bile Zakonska odredba o nepriznavanju prava na mirovinu od 22. IV 1941. i Zakonska odredba o ispravljanju neispravnosti i nepravda počinjenih činovnicima i službenicima kod postavljanja, promaknuća i umirovljenja od 22. IV 1941.

To je Odredba o uskladbi rada ustaške organizacije s državnim vlastima od 29. IV 1941.

g) o rasporedu liječnika i lijekova koji određuju državni organi.⁵⁸

Zakonodavstvo pokazuje još znatne nedostatke u tehničkom pogledu. Mnogo se propisuje a da se ne uredi pitanje nadležnosti i provedbe. Općenito se, ipak, zapaža da se radi po planu i u pravcu konsolidacije.

3. *Hrvatsko domobranstvo*: Organizacija vojske u garnizonima dogovorenim s njemačkim oružanim snagama: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Karlovac, Osijek, Virovitica, Sl. Požega, Sl. Brod, Bijeljina, Tuzla, Nova Gradiška, Sarajevo, Mitrovica, Zemun, Travnik, Bihać, Sisak, Petrinja, Vinkovci i Pakovec bilježi dobar napredak.⁵⁹ Jedanaest bataljuna je postavljeno. Ostali su u formiranju. Ovdajšnji bataljuni i pojedini vojnici doimaju se vojnicima i disciplinirano. Naoružanje zasad puškom i mitraljezom. Oficijski kor općenito, uglavnom, raspoloživ; za više položaje kao da bi zahtijevao dopunu. Nastojanja Vrhovne komande (domobranstva) usmjerena su na dobivanje teškog naoružanja i formiranje artiljerije, konjice, tehničkih trupa i avijacija. Popuštanje se ipak neznatno. Izgradnja hrvatskih oružanih snaga imala bi pozitivno vezati snage koje inače djeluju revolucionarno. Hrvat je dobar vojnici i veseli se oružju i uniformi.

Hrvati žele i se formiranja ratne mornarice. Pod tim imenom žele formirati samo pojedine jedinice za obalnu zaštitu i osiguranje vodenih putova.

4. *Unutrašnji poredak*: Općenito je osiguran u njemačkom okupacionom području. Treba računati još duže vremena s prepadima raspršenih Srba. Hrvatska policija i ustaše (što odgovara odredbama SA odnosno SS) sudjeluju aktivno u suzbijanju. Ipak su u svojim mjerama previše drastični. Kod Bjelovara su prije nekoliko dana strijeljana 182 Srbina kao taoci. Kao temelj za to poslužila je zakonska odredba hrvatske države o prijekom sudu.⁶⁰

Revolucionarne mjere ustaša postepeno se svesti na normalnu zakonsku podlogu vojnicima odgojem i razvojem. Policija i ustaše podređeni su Vrhovnoj komandi hrvatskog domobranstva. Ravnatelj za javni red i sigurnost (u ministarstvu unutrašnjih poslova): Eugen Kvaternik, sin vojskovođe.

Vlada oštro istupa protiv osoba sumnjivih zbog korupcije. Njima pripada i bivši jugoslavenski ministar Ivan Andres. Vlada polaže posebnu važnost na isto u njim redovima i ipak se da je dosad u tome bila uspješna.

5. *Propaganda*: Organiziranje vladinog ureda za propagandu kasni, jer je u početku za to mjesto predviđeni profesor Ivan Oršanić oženjen Židovkom. - Vlada je zamolila da joj se stave na raspolaganje dva savjetnika. — Maršal Kvaternik želi formirati ured za propagandu koja bi bila više nalik na automobilski vod Reicha »Njemačka«. Štampa je u poslu dobronamjerna ali još nezrela. Dotad zabranjene novine pretežno se jedne za drugima ponovo izdaju pod novim imenom. Uvoz inozemne štampe monopol je novoosnovane agencije *Press Import*. Vlasnik je u omjeru 51 posto *Mundus*, a 49 posto državno hrvatsko poduzeće.

Radio je još nerazvijen i malo korišten.

Uskoro započinje vladina akcija organiziranja skupština. Održane su

⁵⁸ To je bila Zakonska odredba o liječnicima i liječnicima koji služe (stupila na snagu 21. IV 1941) i Naredba ministra zdravstva od 20. IV 1941.

⁵⁹ Opširnije o tome: Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941* (Beograd 1973).

⁶⁰ Tu Kasche misli na Zakonsku odredbu za obranu naroda i Države od 17. IV 1941.

manifestacije studenata, revolucionarne mladeži, ovdašnjih trupa, ustaša i *Selja ke zaštiti* u nazočnosti poglavnika.

Za prikazivanje filmova tjednih događaja osiguran je monopolski položaj njemačkog tjednog pregleda. Uvozom filmova upravljat će hrvatska država. Osiguran je utjecaj Njemačke pomoću u kulturne konvencije.

6. *Privreda i saobraćaj*: Privredni život razvija se sporo. Osobito ga unazađuju bezobzirne mjere talijanskih trupa i civilnih upravnih vlasti. One esto samovoljno plijene ono što mogu ustrebat.

U vezi s pojedinim privrednim pitanjima slijedi poseban izvještaj.

Saobraćaj u pravcu Reicha zasad je još zatvoren uslijed razaranja tunela; preko Budimpešte predbježno ograničen zbog transporta trupa. Pruga Zemun—Zagreb—njemačka granica funkcionira. Koristi se redovito. U talijanskoj okupacionoj zoni Talijani su zaplijenili i odveli vozni materijal. Saobraćaj u tom pravcu iz njemačke okupacione zone više je otežan.

Rijeke ni saobraćaj Savom još nije bez zastoja i nišnja mina nije još okončano. Ured njemačkih oružanih snaga još nije predao hrvatski brodski prostor. Ta predaja, ipak, hitno je potrebna da bi se osiguralo snabdijevanje.

7. *Kulturni život*: Škole su zatvorene na nekoliko mjeseci, zbog uzimanja zgrada za posade i organe vlasti; sveučilište također. Studenti su velikim dijelom uvršteni u ustaške odrede.

Kazališta rade i muzički život teče dalje.

Vlada namjerava preuzeti najveću u Zagrebu (*Tipografiju*). Namjera joj je da literaturu o povijesti i narodnosti kao i školske knjige stvara sasvim iznova.

8. *Pitanja narodnosti*: Mržnja na Srbe neobično je velika. Treba za sada računati s odgovarajućim mjerama progona. Ublaženje toga raspoloženja moguće je samo postepeno.

Priznata je *Njemačka narodna skupina*. Njeno zastupanje bit će zasad još teško, uslijed unutrašnjih teškoća i nedostajanja povezanosti unutar same grupe. Ti nedostaci i neslaganja nisu, na žalost, ostali skriveni ni pred Hrvatima. Poslanstvo se trudi da zadobije utjecaj na *Njemačku narodnu skupinu*.

Bosanci i Muslimani izražavaju različite želje. Isti u se prijateljska raspoloženja prema Njemačkoj. Pojedine grupe teže autonomiji. Općenito se ipak da prevladava naklonost za Hrvatsku. Hrvati su zbog toga premjestili potpredsjednika vlade Kulenovića u Banju Luku.

Cigani su mnogobrojni. I zakonodavstvo i općenito raspoloženje su protiv njih.

9. *Njemačke i talijanske oružane snage*: Ponašanje njemačkih trupa u vojnom pogledu bez prigovora i hrvatsko stanovništvo to potpuno priznaje. Postoje sitne teškoće u upravnotehničkoj prirodi, uslijed kolizije odredbi o upravi nad operacionim područjem s onima za izgradnju hrvatske države. Obostranim razumijevanjem — uz zalaganje i utjecaj poslanstva rješavaju se odslužbani slučajevi. Pojedini njemački vojnici pri prigodnim vožnjama po Dalmaciji burno pozdravljeni. Pri tom padaju i poklici protiv Italije.

Njemački general u Zagrebu, general-major Glaise von Horstenau ima dobre kontakte i dobro je primljen.

Veza između vojske i talijanskih oružanih snaga općenito korektna.

⁶¹ O organizaciji *Seljačke zaštite* vidi saslušanje Milana Pribanića (A-VII, NDH, I.0.9 Br.Reg. 2/3-1-14).

Neprekidno se uju žalbe na držanje talijanskih trupa. One još i sada uvelike plijene grupno i pojedina no; plijene namirnice koje pristižu i nastupaju osorno i esto silovito. Mnogi talijanski zapovjednici proglašavaju izrazito hrvatske krajeve za talijanski osvojeni teritorij. eš e je došlo do nanošenja uvreda hrvatskoj zastavi. I njema ka zastava na raznim mjestima poskidana. Znacil nediscipline eš e se pojavljuju. - Na prigovore hrvatske vlade talijanski je otpravnik poslova naj eš e izražavao žaljenje. - ini se da je on (Casertano) bez utjecaja.

Držanje ma arskih trupa u pogledu zapljena sli no talijanskom. Ina e se javljaju pritužbe. Ovdje se ne može razumjeti upotreba ma arskih trupa u prostoru oko Osijeka. Ma arski otpravnik poslova sâm izjavljuje da je do toga došlo po želji njema ke strane. Povla enje bilo bi - ini se — poželjno.

10. *Snabdijevanje namirnicama:* Imaju i pred o ima skromnost Hrvata, moglo bi snabdijevanje živežnim namirnicama u pogledu koli ina uz ograni enja biti osigurano do nove žetve. Ve su uvedene mjere ograni avanja potrošnje u Zagrebu. Na selu to nije potrebno. Snabdijevanje pretpostavlja da vojska ukoliko je potrebno oslobodi zalihe živežnih namirnica. Saobra ajna sredstva uskoro e biti u punom pogonu i talijansko e se držanje izmijeniti. Izrazito nepovoljno stanje u pogledu snabdijevanja moglo bi nastati u Bosni i sjevernoj Dalmaciji. Potrebno je izbje i tu nestašicu, u interesu politi kog smirenja.

11. *Nastup Nijemaca:* Držanje njema kih vojnika i oficira op enito je u redu. Pojavljuju se u velikom broju njema ki privrednici zainteresirani za poslove. Gotovo svi su bili upu ivani na poslanstvo. Pojedinci s osobnim vezama iz prijašnjih vremena polazili su posebnim putovima, no bili su zatim upu eni na poslanstvo, na temelju sporazuma s vladom. Došlo je kod Nijemaca ipak do pojave razdora i konkurencije. Poblize o tome u posebnom izvještaju.

Zemaljski okrug A.O.⁶² organiziran. Vo a mu je Epting, a suradnja s poslanstvom osigurana.

Vodstvo *Narodne skupine* u rukama Branimira Altgayera koji nailazi još na osobne otpore u lanstvu grupe. Teži se ja oj povezanosti grupe s poslanstvom. Postoje izgledi za uspjeh.

U svom drugom izvještaju, upu enom osobno Ribbentropu (Zagreb, 4. svibnja 1941),³ Kasche isti e kako prijeti opasnost da talijansko-hrvatski pregovori dospiju na mrtvu to ku. U pogledu teritorijalnih ustupaka postoje još samo manje teško e, a hrvatska je strana u na elu prihvatila kralja iz savojske ku e. Talijani su za to mjesto predložili vojvodu od Spoleta. Dva talijanska zahtjeva hrvatska strana odbija bezuvjetno, i to: 1. ulazak NDH u carinsku i monetarnu uniju s Italijom i Albanijom; 2. dalekosežan utjecaj talijanske na hrvatsku vojsku. Talijanski otpravnik poslova Casertano ultimativno zahtijeva da ih Paveli smjesta prihvati, dok je taj isti Casertano pred Kascheom dosad samo naglašavao kako nema nikakvih posebnih ovlaštenja. Talijan se trudio da u razgovoru izbjegne razmatranje pojedinih pitanja. Paveli je riješen da odstupi, ako bi Talijani ostali pri navedenim zahtjevima, a valja ra unati na nemire. Do sada je poglavnik postupao mirno i smišljeno. Držanje Paveli a i njegovih ministara potpuno je pomirljivo, ak kad se zahtijevaju velike žrtve, a Kasche je to držanje podržavao. Siguran je da se

⁶¹ Opširnije o *Auslandsorganisation* (A.O.) Nationalsocijalisti ke stranke: Hans-Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*, Frankfurt am Main-Berlin 1968, str. 90 i dalje.

⁶³ B. Krizman, nav. djelo, str. 468-469.

Paveli i njegova vlada — prihvate li oba talijanska zahtjeva — ne e više mo i u **narodu** održati. Posljedice toga prihva nja bile bi negativne za Reich i stoga je **Kasche** povjerio zadatak Standartenführern Veesenmayeru da otputuje u **Berlin** na referat i ponese izvještaj. Na kraju, Kasche u izvještaju predlaže da **Njema ka** utje e na Talijane da odustanu od spomenuta dva zahtjeva koji su u **suprotnosti s njihovim** priznanjem nezavisnosti ustaške Hrvatske. Paveli je **voljan Talijanima** odobriti — na trgovinsko-**politi kom** sektoru u uobi ajenim **ugovorima** — dalekosežne koncesije, ali odbija da se krnji hrvatski suverenitet. **Kasche, na** kraju, moli Ribbentropa da mu se o tom pitanju pošalju upute.

Državni sekretar u njema kom ministarstvu vanjskih poslova E. Freiherr V. Weizsäcker zabilježio je istoga dana⁶⁴ kako ga je telefonski nazvao-dr Benzon da bi saznao, kakav je stav Berlina o talijanskom »ultimatumu«, a oprezni i iskusni Weizsäcker izbjegao je da precizno odgovori. Dao mu je na znanje kako poslanik Kasche iz Zagreba nije ništa javio o talijanskom »ultimatumu«, a Benzon je na to ponešto ublažio taj izraz. ino se da je Benzon uo iz Zagreba da bi tamošnji njema ki predstavnici (Benzon pretpostavlja da je to njema ko poslanstvo u Zagrebu) zagovarali prihva nje carinske unije, no Weizsäcker je i ovaj put — kao i sino — odbio da se pred Benzonom izjasni.

Benzona je Paveli pozvao hitno na referiranje u Zagreb; njema ka diplomacija nije izlazila iz rezerviranosti a Mussolini se sastao s Paveli em u Trži u (Monfalcone), 7. IV, na tamošnjoj željezni koj stanici. Mussolini je tu Paveli u izašao u susret, i popustio u pitanju ulaženja ustaške Hrvatske u carinsku uniju s Italijom, i u podvrgavanju domobranstva pod talijansku Vrhovnu komandu.

Casertano se naknadno hvalio da je osobno uvelike pridonio formulaciji prijedloga o carinskoj uniji. Evo što je on 1973. god. izjavio jednom našem novinaru:

»Zajedno s našim ministarstvom vanjskih poslova, imaju i uvijek u vidu stvarno stanje stvari i naše odnose s Njema kom kao saveznikom, izradili smo principe o carinskoj uniji s NDH. Smatrao sam da je to bolje od bilo ega drugog. Nije to bilo jednostavno, jer je Ciano, da bi se dodvorio Mussoliniju i da bi smirio supernationaliste u Italiji, tražio upravo nemogu e granice izme u Italije i NDH. Ja sam upozoravao da e to oja ati filonjema ke elemente u NDH i govorio uporno da je bolje imati vrstu carinsku uniju koja e se poštovati, nego na brzinu uzeti dva ili tri gotovo gola otoka bez ikakve privredne važnosti za nas. inilo se da e se ta moja teza ipak prihvatiti!«

»Došlo je tada do odluke — nastavlja Casertano svoju pri u — da se problem carinske unije riješi na najizravniji na in na sastanku u Monfalconeu izme u Mussolinija i Paveli a. Kad je taj sastanak, 7. svibnja, trebao po eti, na željezni koj stanici Monfalconea, Paveli je odjednom tražio da porazgovara s Mussolinijem u etiri oka. Povukli su se u salon i, nakon dvadeset minuta, Ciano, koji je bio nestrpljiv, ušao je u salon. Malo zatim izišao je ljut, i rekao mi: 'Sve e propasti, Casertano!' Odvukao me u salon gdje sam zatekao Mussolinija kako docira Paveli u. Mussolini je esto volio itati lekcije. Paveli u je po eo govoriti o carinskoj uniji, ali se onda zapleo u teoretiziranja, spominjao nekog austrijskog ekonomista i govorio da je carinska unija zapravo izmišljotina plutodemokracija. Kao takva, ona nikad ne može biti

⁶⁴ Isto mjesto.

solidan temelj za odnose dvije, u suštini fašisti ke zemlje. Tako je moja ideja propala.«⁶⁵

Toliko Casertano.

Sām Kasche je, 8. V,⁶⁶ dostavio ministarstvu u Berlinu sadržaj instrumenta koje su Mussolini i Paveli u Trži u parafirali, s tim da zaklju enje i ratifikacija ugovora uslijede 18. svibnja u Rimu. Obje su se strane tamo sporazumjele:

A. Hrvatska izborom dobiva talijanskog princa za kralja; kralj ne e imati nikakva politika prava a njegovo ustoli enje moglo bi se odgati mjesecima.

B. Ugovori e imati ovakav sadržaj: 1. Italija preuzima garanciju nezavisnosti i državnog teritorija Hrvatske; 2. Hrvatska preuzima obvezu da ne e zaključivati sporazume koji ne bi bili u skladu s tim ugovorom; 3. Hrvatska e se poslužiti talijanskom pomo i pri organizaciji i izobrazbi svoje vojske i izgradnji utvr enja, i to prema vlastitom naho enju; 4. postoji uzajamna obveza da e ugovorne strane — pošto se konsolidira privreda — zapo eti pregovore o dalekosežnim odnosima na podru ju carina i valute; u tu svrhu osnovat e se studijska komisija; 5. utvr uje se obostrana obveza o skorom ugovornom ure enju prometa, pomorskog saobra aja, postupka s državljanima; 6. trajanje ugovora odre uje se na 25 godina. — Mussolini i Paveli parafirali su ugovor; njegov tekst Kasche e naknadno dostaviti ministarstvu.

C. Teritorij koji dobiva Italija: Sušak s malim zale em, otok Krk, zatim Zadar s prostranim obalnim pojasom i zale em (uklju uju i Šibenik i Trogir a isklju uju i Knin, Split, uprava kojega ostaje u hrvatskim rukama), te Kotor. Mussolini je za njih obe ao odre enu autonomiju. Duce je, nadalje, obe ao uskoro predaju uprave hrvatskim organima na ostalom talijanskom okupacionom podru ju i zadržavanje te okupacije samo u skladu s hrvatskim željama.

Koncesije na koje je Mussolini pristao u Trži u našle su svoj odraz u lanu 3 i 4 »Ugovora o savezu, garancijama i suradnji«, tako da je njihova nova (kona na) verzija glasila ovako: »Vlada NDH poslužit e se suradnjom talijanskih oružanih snaga, ukoliko se to odnosi na izgradnju i tehniku izobrazbu svoje vojske te podizanje vojnih ure aja na svom podru ju, gdje to bude smatrano potrebnim u cilju trajne suradnje« (lan 3); »Vlada Kraljevine Italije i vlada NDH obvezuju se da e odmah nakon sre enja privrede NDH stupiti u najdalekosežnije i najuže odnose na podru ju carina i valute. U tu svrhu obje vlade osnivaju stalnu komisiju za prou avanje i provo enje dogovorenoga« (lan 4).⁶⁷

Glaise je u Berlinu prisustvovao sastanku Reichstaga, 4. V, na kojem je Hitler održao veliki govor o netom okon anom pohodu na Balkan. Pri tom se Führer najžeš e oborio na Engleze, posebno na premijera Winstona Churchilla (»tog lu aka i njegove trabante«), davši svoju verziju prethistorijata njema kog napada na Jugoslaviju i prikaz samih operacija u Jugoslaviji i Gr koj.

»Posljedice ove vojne bile su izvanredne — ustvrdio je.⁶⁸ Usprkos mogu nosti da mala grupa urotnika u Beogradu izazove požar na Balkanu i time stvori

⁶⁵ Vjeko Dobrin i , Tko je sve želio »hrvatskog kralja«?, *Fokus*, Zagreb, br. 11 od 31. X 1973, str. 21.

⁶⁶ B. Krizman, nav. djelo, str. 470.

Isti izvor, str. 471.

Hitlerov govor u Reichstagu od 4. V 1941: Max Domarus, *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, Band II Untergang, Zweiter Halbband 1941-1945, Wiesbaden 1973, str. 19? i dalje.

napetost za cijelu Evropu, kona no je ova opasnost uklonjena. Dunav kao važna prometna cesta osiguran je za daleku budućnost. I promet na toj rijeci uspostavljen je u punom opsegu.

Njema ka osim ednih korektura svojih granica, koje su u svjetskom ratu bile povrije ene, nema osobitih teritorijalnih interesa. U politici smislu ima ona interesa samo na stvaranju trajnoga mira u ovom prostoru, a privredno da osigura u tom prostoru promet dobara. Takvo shva anje opravdano je etnografski, historijski i privredno.

Mi smo zadovoljni, što naši saveznici mogu sada zadovoljiti svoje opravdane nacionalne i političke težnje.

Mi se veselimo osnutku Nezavisne Države Hrvatske, s kojom ćemo moći, kako se nadamo, za sva vremena ostati u prijateljskom i suradničkom povjerenju. Osobito na gospodarskom polju može to samo koristiti i jednoj i drugoj strani.

To što je mađarski narod ostvario daljnje revizionističke zahtjeve, primam sa suosjećanjem. Što je Bugarskoj ispravljena prije učinjena nepravda, posebice pozdravljam. Ako je Njemačka to njoj omogućila, ima pravo na historijsku zahvalnost i time joj je Njemačka vratila samo uslugu, koju je Bugarska učinila u svjetskom ratu.

Italija je sama po sebi povećala svoga teritorijalnog i političkog utjecaja više nego zaslužila, zbog teških žrtava koje je podnijela za budućnost Osovine.«

Vrativši se iz Berlina u Zagreb, Glaise je, 12. V,⁶⁹ opširno telegrafski ovako izvijestio šefa OKW (Keitela odnosno Hitlera) o situaciji:

Nakon povratka iz Berlina sa zasjedanja Reichstaga razgovarao je svakodnevno s Kvaternikom, a jednom i s Pavelićem. Pavelić je rezultatom iz Tržića a prilikom zadovoljan za što — sjećajući se ljubljanskog razgovora — sigurno ima i razloga. Kao posebnu prednost ukazuje s pravom na to da Italija napušta sve privredne planove o uniji. Ni pitanje kralja ne uzima previše ozbiljno, za razliku, donekle, od Kvaternika koji se pribojava nepovoljnog djelovanja na javno mišljenje. Kralj će biti — i prema izjavi samog Ducea — samo figura. Stvarna vlast ostaje u rukama ljudi koji su sada na kormilu. Prema Glaiseovom mišljenju, krije se moguće iza dinastijskih planova namjera da prije ili kasnije dođe do personalne unije s Mađarskom. Teritorijalna pitanja koja su još otvorena: status Splita i pripadnost južnih dalmatinskih otoka imaju se sada riješiti u Rimu. Određivanje rokova, bilo kakve vrste, zasad još nije bilo zaključeno, ali se Pavelić ipak nada da će se — nakon 19. svibnja, kad je dogovoreno objavljivanje ugovora — moći i uvesti hrvatska uprava u one krajeve koji nisu obećani Italiji a još su pod njenom okupacijom. Općenito, ugovor je — ako ostane njegova sadašnja verzija — prilikom zapetljan, tako da će na kraju zavisiti od umješnosti i osjećaja moćnih obaju partnera što mogu iz njega učiniti. To vrijedi, također, i za nacrt vojnog plana koji, na primjer, predviđa talijanski instruktorski personal samo ako to Hrvati žele. Zasad se još nisu osjetile na talijanskoj strani težnje za vojnim utjecajem. Prije političke, pri čemu se potpuno očitogledno koristi protuhrvatsko raspoloženje Srba s ove i one strane Drine. Hrvatska vlada polaže najveću važnost na to da dijelovi njemačke vojske ostanu; zato i prihvaća da južno od demarkacione linije koja je trenutno na snazi i nadalje ostanu poneke talijanske trupe na hrvatskom

⁶⁹ AJ, T-501, rolna 264.

tlu.⁷⁰ Za razliku od talijanske vojske, prisutnost njemačkih oružanih snaga i nadalje je najsigurnije, ako ne i jedino, jamstvo za održanje reda u unutrašnjosti zemlje i tako će to ostati za duže vrijeme. Politička napetost prije je u porastu nego da postaje manja. Hrvatska je revolucija uvelike revolucija starih ljudi i nekadašnjih carskih oficira. Oni su u razdoblju borbe uistinu pokazali dovoljno požrtvovanja, ali će se, ipak, morati potruditi da pridobiju mase, u prvom redu omladinu i — kako se općenito govori — seljaštvo koje je još uvijek jako po strani. Poseban teret predstavlja — uz talijansku hipoteku — duboka suprotnost prema Srbstvu, što je ne malim dijelom nasljedstvo nesretne markske politike posljednjih godina Podunavske Monarhije. Stanovništvo hrvatske države koja nastaje (»iz retorte«!) sastoji se još u jednoj četvrtini do jedne trećine od Južnih Slavena pravoslavne religije.⁷¹ Toj suprotnosti, koju je nekada markska politika umjetno pothranjivala, pridružuje se sada na hrvatskoj strani volja da se potvrdi i osveži se za doživljaje posljednjih dvadeset godina. Ta protivnost upravljena je protiv Srba koji su nastanjeni u vlastitoj državi, no, također, prati ljubomorno sve što se zbiva s onu stranu Drine i u Crnoj Gori, pa tako i nastojanja njemačke vojne uprave u preostalom dijelu Srbije da u sporazumu sa stanovništvom željnim izgradnje dođe do neke konsolidacije položaja. Kvaternik ne propušta, pri raspravi o tim odnosima, da ukaže na utjecaj njemačko-ruskih razilaženja na raspoloženje balkanskih naroda. Da od svih tih naroda Hrvati, ukoliko nisu zahvaćeni jugoslavenskim idejama, najpouzdanije stoje, i moraju stajati uz bok Njemačke, u to se ne može sumnjati. Dok su dosad mjerodavni hrvatski vojni krugovi bili više skloni da unutrašnjopolitički konsolidaciju države prikazuju u ružičastim bojama, to se u posljednjih 48 sati donekle izmijenilo. Zapravo, množe se pojave formiranja »bandi« i sukoba pa su u jednom slučaju morale intervenirati njemačke trupe (pojačani bataljuni). Još uvijek značajan dio muškoga srpskog stanovništva posjeduje oružje, koje draži na upotrebu prema starom balkanskom običaju. Stoga je pitanje razoružanja postalo upravo ključno vojno pitanje mlade države, i to će još više biti, ako bi trenutno od Talijana zauzeti dio područja imao doći pod hrvatsku upravu. Iz tog razloga zahtijeva zapovjedništvo hrvatskog domobranstva posljednjih nekoliko dana sve više bržu izgradnju zasad još jako nerazvijene vojske. Trenutno su postavili nekih 15 bataljuna. Devet bataljuna je u formiranju. O trenutnom stanju u pogledu naoružanja i izobrazbe ne mogu ni sami Hrvati ništa pouzdano navesti, budući da ne postoje s različitim postajama nikakve telefonske ili ostale upotrebljive veze. Mjerodavni generali su osim Kvaternika general Vladimir v. Laxa, nosilac reda Marije Terezije iz posljednjih bitaka na Soli, 67. godina, i A. Marić, također nekadašnji austrijski generalštabni oficir i jugosla-

⁷⁰ Rimskim ugovorom od 18. V 1941. anektirani dio Dalmacije nazivali su Talijani *Prvom zonom*, dok se u unutrašnjosti NDH, dinarskim grebenom, protezala *Druga zona* koja je u Dalmaciji obuhvaćala kotar Knin, bez općina Kistanje, Drniš i Sinj te područja od Splita do Dubrovnika, s otocima Brač i Hvarom i poluotokom Pelješcem. (Bukovica južno od rijeke Zrmanje pripala je Italiji, a isto tako od Zrmanje NDH.) Druga zona osnovana je radi osiguranja saobraćajnom kopnom za potrebe okupacionih snaga i teritorijalne povezanosti od Istre do Crne Gore. Ta zona nazivala se i demilitarizirana zona, a u njoj NDH nije smjela podizati utvrđena i vojne baze, niti držati ratnu mornaricu. Potkraj kolovoza 1941. prostor između ove zone i demarkacione linije nazvan je *Trećom zonom*.

⁷¹ Obavještajac generala Glaisea u Zagrebu Arthur Haefner je u svom izvještaju generalu od 23. IV 1941. naveo ove brojke: na cjelokupnom području NDH Hrvata ima 3.069.000 ili 50,78%; Srba 1.847.000 ili 30,56%; Muslimana 717.000 ili 11,86%; ostalih 410.000 ili 6,80%, što je ukupno 6.043.000 stanovnika (AJ, T-501, rolna 265).

venski divizijski general u penziji, 57 godina. Kvaternik smatra neophodno potrebnim organiziranje svega triju planinskih divizija i dviju pješaka, kojih bi organizaciju valjalo što je moguće više prilagoditi njemačkoj. Glaise stoga predlaže da njemačko vojno vodstvo ne samo da ništa ne prigovori tim planovima, nego da pomaže njihovo postavljanje dostavom jugoslavenskoga zaplijenjenog oružja koje mu nije neophodno. Doduše, Glaise neprekidno savjetuje hrvatsku gospodu generale da zasad organiziraju intenzivno, a ne ekstenzivno, da, na primjer, nastoje neka svaka divizija za po etak broji šest zaista dobro provjerenih bataljuna i dva jednako vrijedna artiljerijska odjela. Pojedinačno, vidljivo je iz priloga kako Glaise zamišlja predaju zaplijenjene opreme. Veliku brigu zadaje potreba za automobilima koju valja priznati zbog velike prostranosti krajeva južno od Save a vrlo su slabo naseljeni. Tu se vojne potrebe pokrivaju s privrednim. Hrvatska legija (600 pušaka), koja se postavlja u vojnom okrugu XVII (Bruck a. d. Leitha), treba se nakon petotjedne izobrazbe narednih dana vratiti u domovinu. Jako velika težnja postoji kod vojnih faktora da se za 300 oficira i vojnika hrvatske nacionalnosti, izobraženih za pilote, pronađe primjereno zaduženje u skladu s njihovom kvalifikacijom. U skladu s primljenom službenom uputom Glaise se odvojeno dostaviti izvještaj Vrhovnoj komandi avijacije (*Oberkommando der Luftwaffe - OKL*). Njemački vojnici uživaju i nadalje u zemlji najvećeg ugleda. Trupci nisu uvijek lako dužnosti, koje joj obzir na hrvatski suverenitet nameću, dovesti u sklad s vlastitim vojnim i privrednim interesima. Ali glazbenjari i teško je gotovo išta odavaj pred neprocjenjivim prednostima koje narod i zemlja izvlače i iz prisutnosti Nijemaca i iz priznatoga uzornog držanja njemačkih oružanih snaga u cijelosti. Kako su Glaiseu rekli u Berlinu, postoji namjera da *AK LI* (*Armeekommando LI* - komanda armije) u danom slučaju nadomjesti divizijom trećeg poziva (dva puka). Ako se već danas dopušta da raspoložive hrvatske trupe sudjeluju u smirivanju zemlje, Glaise ne smatra da je kucnuo čas da dopuste smanjenje njemačkih snaga, osobito zbog nejasnoća a i teškoća koje mogu nastati za mir i poredak u novoj državi južno od sadašnje demarkacione linije.

U prilogu Glaise daje prijedlog predaje iz zaliha zaplijenjenog materijala: 1. topova i opreme za postavljanje 4 laka artiljerijska odjela, 6 planinskih artiljerijskih odjela; mala borna kola za postavljanje 5 četiri bornih kola; 3. 6 aviona za postavljanje jedne kurirske eskadrile.

3. *Ustaška Hrvatska ulazi i formalno u »novi poredak«*. Dan prije nego što je u Zagrebu bio svečano potpisan njemačko-hrvatski ugovor o granici, Kasche je, 12. V,⁷² izvijestio Berlin da su se njemački opunomoćnici sporazumjeli toga dana u Zagrebu da politička gledišta, koja je izložio Kasche, zahtijevaju širokogrudno i ubrzano rješenje pitanja granice, s tim da ostvarenje lokalnih želja u ovom području potkomisija u drugom dijelu pregovora. U pregovorima uoči s ustaškom vladom u toku današnjeg dana, postignuta je potpuna suglasnost o tekstu državnog ugovora, uz istodobno priznanje ispunjeno zahvalnošću u Führeru za obećanje o velikodušnom njemačkom stavu koji obećava da će povoljno utjecati na položaj Hrvatske prema trećem partneru u pregovorima (Italiji!). Istodobno su utvrdili spremnost hrvatske strane da se u predstojećim lokalnim pregovorima što je moguće više uvažava njemačke želje u pogledu Drave i Rijeke.

⁷² B. Krizman, nav. djelo, str. 471.

Istog dana kad je ugovor bio potpisan u prisutnosti ustaškog poglavnika, Kasche je navečer⁷³ brzojavno informirao ministarstvo da ga je upravo posjetio vojni zapovjednik u Srbiji (general H. Förster) i da su zatim obojica posjetila Pavelića. Svi politički obziri za državnu granicu sačuvani su — javljao je Kasche. Izjavljeno je da je izdvajanje Zemuna i njegove pozadine od oko 20 kilometara (»zemunski trougao«) isto privremena vojnoupravna mjera i Pavelić je to odmah priznao.⁷⁴ Kasche je ukazao generalu na potrebu što bržeg određivanja državne granice između NDH i Srbije. General sigurno isto misli. Pri tom je određivanju nužno, ukoliko je to još potrebno, da se s NDH ugovorno regulira pitanje vojne uprave Zemuna. I s tim se vojni zapovjednik Srbije tako složio.

No, Nijemci su pohitali da s ustaškom vladom zaključe sporazum o privrednim pitanjima (»povjerljivi protokol«) da bi se tako zaštitili od eventualnih iznenađenja s talijanske strane. Potpisali su ga, 16. svibnja, s njemačke strane poslanik Carl Clodius, zamjenik šefa privrednog odjela ministarstva vanjskih poslova u Berlinu, i, dakako, Kasche.⁷⁵ U njemu se predviđalo osnivanje mješovitih odbora koji će djelovati u skladu s ovim načelima: o posebnim privrednim interesima Reicha u nekadašnjoj jugoslavenskoj državi postoji suglasnost da se o njima u NDH posebno vodi računa; Reich može neograničeno i dalje iskorištavati industrijske sirovine, u prvom redu rude, a prilikom dodjele novih koncesija NDH će posebno voditi računa o interesima Reicha; to isto vrijedi i za izvore nafte; nužno je brzo riješiti financijska pitanja vezana uz njemačku oružanu snagu u Hrvatskoj i ostalo.

General Glaise je, 15. V,⁷⁶ informirao Keitel da je Pavelić pozvan da u nedjelju, 18. V, dođe u Rim gdje ima biti potpisan hrvatsko-talijanski ugovor. Pavelić se nada da će u ponedjeljak u podne biti u Zagrebu. Dan prije (14. V) Glaise je bio u Beogradu kod vojnog zapovjednika i u Zemunu kod AOK₂ radi uređenja aktualnih pitanja. Pri tome se pojavila i u vojnoprivrednom pogledu potreba da što je moguće brže pristupe urednoj likvidaciji bivše jugoslavenske države, koja je razdijeljena na Njemačku, Italiju, Hrvatsku, Mađarsku, Bugarsku i područje vojnog zapovjednika u Srbiji (Narodna banka, monopoli, željeznice, pošta i telegraf itd.).⁷⁷ Inicijativa za tu likvidaciju je u nadležnosti ministarstva vanjskih poslova. Zemun, s otprilike 20 kilometara dubokim »Hinterlandom«, predan je na upravu vojnom zapovjedniku u Beogradu u sporazumu s Pavelićem, za vrijeme trajanja vojne okupacije Srbije.

Dva dana kasnije⁷⁸ javio je i to da su Talijani postavili Paveliću u nove (dodatne) zahtjeve na koje hrvatska strana još nije odgovorila. Pavelić putuje

⁷³ Isti izvor, str. 472.

⁷⁴ Kasche je telegramom, 23. IV, izvijestio ministarstvo u Berlinu da su se pojavile teškoće u odnosima između vodstva *Njemačke narodne skupine* i lokalnog vodstva u istoimnom Srijemu. Tamo je inicijalno se u optičaju plan Seppa Janka o autonomnom njemačkom području oko Beograda (PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 112 od 23. IV 1941).

Glaise je nešto kasnije (8. VI) telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu o potpisu jednog ugovora kojim uprava grada Zemuna i pojasa srijemskog područja zapadno i sjeverno od grada za vrijeme rata pripada njemačkoj vojnoj upravi u Beogradu. Inicijativu za taj korak valja pripisati opunomoćniku za privredu Franzu Neuhausenu koji tako želi olakšati zasigurno tešku obnovu Stare Srbije (AJ, T-501, rolna 264).

⁷⁵ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie D: 1937-1941, Band XII. 2 Die Kriegsjahre, Fünfter Band, Zweiter Halbband, 6. April bis 22. Juni 1941, Göttingen 1969, str. 692-693. Citirano iz zbirke skraćeno ADAP.

⁷⁶ AJ, T-501, rolna 264.

⁷⁷ Opširnije o diobi: Ferdo Šulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970.

⁷⁸ AJ, T-501, rolna 264.

istog dana preko Trsta u Rim gdje se sutradan, 18. svibnja, okončati zaključene ugovora — kako se nada. S njim putuje i Laxa. Raspoloženje mjerodavnih ličnosti je potišteno. Šam Glaise namjerava da se neposredno nakon objavljenja sadržaja ugovora prijavi u Berlinu na referat.

Paveli je na elu brojne i šarolike delegacije otputovao u Rim — kako je bilo dogovoreno — te tamo, 18. V 1941, ponudio »Zvonimirovu krunu« talijanskom kralju i zajedno s Mussolinijem potpisao tri ugovora: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkog značaja koja se odnose na jadransko-primorsko područje, Ugovor o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, te zaključeni zapisnik.⁷⁹

Dojam što su ga ti Rimski ugovori Paveli-Mussolini općenito izazvali u narodu bio je porazan, i to je inteligentni Glaise dobro zapazio. U svom telegramu šefu Vrhovne komande od 19. V⁸⁰ ovako je sažeo situaciju: Sino objavljeni Rimski sporazumi djelovali su u korist Hrvatskoj porazno. Mržnja prema novoj hegemoniji, koja se krajnje rasplamsala, pridružuju se strah od jačanja srpskog pokreta, pokreta koji Italija nesumnjivo već sada pomaže na jugoistoku nekadašnjega jugoslavenskog prostora, te razoranje Njemačke. U vezi s tim razoranjem, međutim, postoji i nada da će se od Reicha i njegova Führera napokon ipak doći do spas. Vlada, koja ionako ne uživa previše širok oslonac, izgubila je u javnosti još više podrške. Dok se starija godišta što brže okreću u Maekku, studenti traže vezu s malom *Nacionalsocijalističkom strankom*! Kamo god će uvijek doći, uvijek je prijetnje na račun Talijana. Ne postoje, doduše, preduvjeti za neki povezani ustanički pokret, no povećanje broja pojedinačnih akcija zasigurno je moguće. Potpuno povlačenje njemačkih trupa izazvalo bi znatnije slabljenje javnog reda. Njihovo nadomještanje talijanskim snagama jedva da bi što u tome promijenilo. To bi samo zaoštrilo situaciju. Dosadašnji hrvatski tekst Rimskih ugovora dopušta pretpostavku djelomičnog pogoršanja sporazuma u Trzinu. To vrijedi i za njihove odredbe vojnog karaktera. Koliko bi to moglo suziti ili utjecati na mogućnost djelovanja Glaiseova ovdašnjeg ureda (u Zagrebu), može se ocijeniti tek po originalnom tekstu i po tome kako ga Paveli protumači. Suprotno namjerama što ih je izrazio pred odlazak, šef države (Paveli) jedva da je u Rimu vremenski mogao — zaključiti u Glaise — oprijeti se talijanskim zahtjevima.

Glaise je sutradan (20. V)⁸² u šifriranom telegramu, upućenom u Beograd AOK₂ (generalu Weichsu), skrenuo pažnju kako Kasche smatra politički oportunističkim da njemačke oružane snage, što je moguće više, ostanu po strani pri mogućim razgovorima do kojih bi doskora moglo doći u hrvatskom

str. 49 <^j^C^A^tamP^an^u^z^b^rc> ustaškog ministarstva vanjskih poslova: *Meunarodni ugovori 1941*,

AJ, T-501, rolna 264.

U Hrvatskoj je već za vrijeme M. Stojadinovića postojala malobrojna grupa hrvatskih nacionalsocijalista: Slavka Govedića, Rudolfa Horvata, Viktora Golubića, Josipa Jedlowića, V. J. V. Košutića i Marijana Dražića. U to vrijeme nazivala se *Hrvatski narodni pokret*.

Nakon dolaska njemačke vojske i proglašenja ustaške države digli su glave i otvoreno se predstavili javnosti i režimu kao hrvatski nacionalsocijalisti. Dakako da su ustaše odmah od početka pažljivo pratili djelovanje S. Govedića i njegovih pristaša. Kancelarija stranke nalazila se u Zagrebu u Dalmatinskoj ulici 3a, II kat. No, postojala je i konkurentna grupa oko dra Stjepana "ca. Ona je uputila Hitleru posebnu predstavku (Zagreb, 11. XI 1940) u kojoj ga poziva da sruši hrvatsku državu. Predstavku su potpisali: dr Bužić, dr Ferdo Ivanuš i dr Arsen Pozai (AJ, T-501, rolna 265).

⁸² AJ, T-501, rolna 264.

narodu; uz to, da održavanje poretka prepuste hrvatskim organima sigurnosti. Intervencija odjela njemačkih oružanih snaga bila bi principijelno samo onda poželjna, kad bi vlastiti njemački vojni interesi došli u pitanje ili postojala ozbiljna opasnost za unutrašnji poredak. Glaise moli da se takva ocjena — s kojom se Glaise potpuno slaže — dostavi Generalkomandi 51. Na akcije opće pacifikacije (razoružavanje, suzbijanje bandi, itd.) ne odnosi se to ograničenje — što se samo po sebi razumije.

Današnji razgovor Pavla, poslanika Kaschea i njega — javlja general istog dana Vrhovnoj komandi (Keitelu)⁸³ — unio je u vojnopolitičku situaciju ponešto svjetla utoliko što talijanski osnovni tekst članova o vojnoj suradnji s Italijom — u poređenju s ranije objavljenim nesretnim hrvatskim i njemačkim prijevodom — zvuči bitno manje obavežno, a Pavla, osim toga, odlučno odbija potrebu bilo kakve izmjene u njemačko-hrvatskoj vojnoj suradnji. Prema Pavlu ovom izlaganju, Hrvatska je i na privrednom polju sa uvala svoju punu nezavisnost (tu je Glaise u zagradi opravdano stavio upitnik! — primjedba B. K.). — Raspoloženje u zemlji i nadalje je jako napeto i nervozno; postoji sklonost da se organiziraju demonstracije, pa čak i namjera da se organiziraju. Posvuda se čuje želja za njemačkim protektoratom. Na poticaj poslanika Kaschea i u punoj suglasnosti s njim, Glaise je sugerirao AOK, da njemačke oružane snage što je više moguće ostanu po strani pri unutrašnjohrvatskom razrađivanju i da ih se upotrijebi samo kad to zatraže vlastiti vojni interesi ili postoji ozbiljna opasnost za javni poredak. Na kraju, Glaise javlja da sutra popodne (21. V) leti u Berlin na nekoliko dana da bi referirao i obavio nekoliko hitnih poslova. Njegov zamjenik u misiji je potpukovnik Freiherr v. Funck.

Sutradan se javio i Kasche telegramom.⁸⁴ Nakon Pavla o povratku iz Rima Kasche je s njim i Slavkom Kvaternikom — javlja on 21. V — dugo razgovarao u prisutnosti generala Glaisea. Pavla ostavlja dojam ojačane sigurnosti u sebe. Zaključaknim sporazumima s Italijom — iako su i teški — dosadašnje njegove veće brige ustupile su mjesto jasnim činjenicama. Čini se da je to na njega i njegovu vladu povoljno utjecalo. Kvaternik se doima ponešto nervozno. Kod njega se zamjećuje izrazita oštrina u pogledu postupka prema stvarnim i potencijalnim političkim protivnicima. Pavla izlaže zaključene sporazume u Rimu ovako: na privrednom polju izbjegli su carinsku uniju i ekonomsku zavisnost; u vojnom pogledu je talijanska pomoć predviđena i moguće samo ako to hrvatska strana zamoli, stoga se hrvatska strana može obratiti i njemačkoj za savjet i pomoć. Radi toga hrvatska vlada i želi da general Glaise ostane u Zagrebu, a talijanske okupacione snage će ostati u predviđenom broju, poput njemačkih, i to u mjestima u kojima hrvatska vlada bude željela. Novom kralju ponuđena je do sada samo kruna; još se razmišlja o formi izbora; zakonska odredba o proglašenju Hrvatske kraljevinom još nije izdana; izjave talijanskog kralja Vittorea Emanuela i Ducea potvrđuju da će kralj u NDH imati samo reprezentativan položaj. Pavla o audijenciji u pape rezultirala je odbijanjem pape da prizna NDH i Pavlu ovom izjavom da će Hrvatska živjeti i bez takvog priznanja. Pavla kaže — javlja dalje Kasche — ustaška Hrvatska ne želi da sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem uspostavi političke veze (tako je bilo u početku! — opaska B. K.). Raspoloženje stanovništva za vrijeme Pavla o izbjavanju bilo je kolebljivo i kritično.

⁸³ Isti izvor.

⁸⁴ B. Krizman, nav. djelo, str. 476-477.

Oficiri su izražavali samovolju prema Kvaterniku i starim, bivšim austrijskim generalima. Iako su se bile pojavile ideje o pučevima, ali se pomoć u uvjeravanju odustalo od te zamisli. Nekadašnja Matkova *Zaštita*, koja je do sada bila podređena Paveliću, jučer je najviše dijelom razoružana, a njezini vođe uhapšeni.⁸⁵ Kod Kvaternika se pojavljuje ideja da se istupi protiv Matkova. U narodu je najodlučnije raspoloženje protiv (designiranog) kralja i Italije. Uvijek se osjeća snažno raspoloženje u prilog Njemačke.

Danas je održana — javlja dalje Kasche Berlinu — velika ustaška skupština. Do sada najviše sudjelovanje i ostalog stanovništva. Pavelić je govorio o općoj situaciji, osobito o zaključenim sporazumima s Italijom. Snažno odobravanje, prije svega i za Führera, ali i za Ducea. Pavelićev govor, čini se, povoljno je utjecao na raspoloženje stanovništva. Pavelić izjavljuje da je sada time zaključen prvi dio državne izgradnje. Namjera mu je da objašnjava širokim narodnim redovima i da unaprije uje unutrašnju izgradnju. Na privrednom planu — zaključuje Kasche — sve je uoči ljetnje talijanske aktivnosti, stoga su s njemačke strane hitno potrebne odluke u vezi s tim. Na kulturnom polju primjećuje se, također, pojačana talijanska aktivnost.

Pavelić je prvi put javno istupio na ustaškoj skupštini, 21. svibnja u Zagrebu, i tom prilikom održao poduži politički govor.⁸⁶ U uvodu je Pavelić dao svoju interpretaciju nastanka jugoslavenske države i svoga političkog djelovanja.

»Kada je 1918. neprijatelj sluzio prilikom bio zakoračio — započeo je Pavelić svoj govor — da hrvatski narod upokori, onda znamo svi, da je hrvatski narod sav svijesno dao svoj otpor, svijesno istav hrvatski narod stao sa sredstvima, koja su u onaj čas bila moguća, na braniku svoje opstojnosti. A kada je neprijatelj vidio, da sredstva, koja je on bio započeo upotrebljavati, nisu dovoljna i dosta snažna, onda se je pred 12 godina bio latio novog sredstva sile i nasilja, da hrvatski narod zbrise s lica zemlje, da zatre zadnji trag njegove narodne osebnosti i njegove državne nezavisnosti. A onda je u hrvatskom narodu nikao ustaški pokret. Meni je bilo jasno da se s molitvenikom u rukama ne možemo boriti protiv razbojnika. I zato sam poveo pokret s odlukom, da se na ljutu ranu metne i ljuta trava. I sila, koja je bila hrvatskom narodu namijenjena, koja je nad hrvatskim narodom vršena, suzbijena je silom. Bilo nam je jasno, da se nikada ni jedan narod u povijesti nije oslobodio s pjesmama i tamburicama, nego s krvlju i ubojitim oružjem, a bilo nam je jasno, da se jedan zarobljeni i razoružani narod nije nikada oslobodio bez pomoći i bez potpore drugog kojeg prijateljskog naroda. I radi toga pripreme, koje su išle za oslobođenje, vođene su u ta dva pravca.«

»Došao je novi svjetski rat, jer je morao doći, jer Evropa i svijet ne mogu živjeti na temelju papirnatih mirovnih ugovora, nego samo na živim potrebama i na razmjeru snaga između pojedinih naroda. I danas u Evropi nema više ništa od onoga, što je bilo na papirnatim mirovnim ugovorima napisano. Brao ustaše! Mi smo na taj čas ekali. Taj čas je došao i taj čas je donio nama oslobođenje. Uz našu volju, uz našu svijest, uz našu vjeru, uz naše mučeničke žrtve, uz našu borbu, uz našu organizaciju, uz naša velika — možemo mirne duše reći — ratna djela, izvršena zadnjih dana života zlokobne Jugoslavije. Oslobođenje hrvatskog naroda i uspostava Nezavisne Države Hrvatske utvr-

O tome je dao zanimljive podatke u svom saslušanju, 17. V 1947, pred našim istražnim organima Ante Moškov (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I.0.9 1/4 1-117).

⁸⁶ *Hrvatski narod*, Zagreb, 22. V 1941, god. III, broj 99.

dili su, donijeli su dva velika naroda država Osovine, sa svojim velikim vodama. Zato smo mi njima zahvalni. Zato je im hrvatski narod biti vje no zahvalan.

Bra o ustaše! Nu ne samo, da je izvršen veliki in oslobo enja, nego je izvršen i drugi veliki in neophodno potreban. Naša država dobila je u prvim danima svoga života i priznanje od naših velikih prijatelja. Naša domovina priznata je odmah kao Nezavisna Država Hrvatska. Priznali su je naši veliki prijatelji i veliki niz naroda u Evropi.«

»Bra o ustaše! Nakon priznanja hrvatska država morala je imati i svoje granice — nastavlja o je Paveli , prešavši na vrlo sklizak teren. — I opet zahvaljuju i velikim vo ama dvaju prijateljskih naroda, danas hrvatski narod imade ve utvr ene u glavnim linijama granice na dva najvažnija dijela zemlje.

Bra o! Mi smo u tome doprinijeli i koju žrtvu. Nu narod, koji nije kadar podnijeti žrtve, nije kadar niti živjeti. Ja sam siguran, a možete biti sigurni svi vi, a može biti siguran i itavi hrvatski narod, da svaki Hrvat, koji ostane izvan granica Nezavisne Države Hrvatske, da e imati sa uvano svoje ime, svoj jezik, svoju narodnost, svoju kulturu i svoje gospodarstvo!

Drugo je bilo, kada nije bilo hrvatske države. Nu sama opstojnost Hrvatske Države, njezinog suvereniteta, njezinog prijateljskog odnošaja prema velikim susjednim narodima, sama ta injenica je garancija, da e oni Hrvati, koji ostaju izvan hrvatske državne granice, a kojih broj, hvala Bogu, nije velik, da e se sa uvati i ostati integralni dio hrvatskog naroda. Ja vam slobodno kažem, da je to potpuno u intencijama, u namjerama našeg velikog prijatelja Benita Mussolinija.

Kada smo mi pravili ugovore o granicama, onda nismo pravili nagode i sporazume. Nagode i sporazume pravili su političari, koji nisu bili predstavnici slobodnog naroda i Nezavisne Države.

Mi smo kao predstavnici slobodnog i suverenog naroda i predstavnici Nezavisne Države Hrvatske pravili me unarodne ugovore.

Ja vam mogu re i, da e uskoro i ostale granice biti riješene i postavljene i to na veliko zadovoljstvo cijelog hrvatskog naroda. Hrvatska Nezavisna Država ve danas jeste ve a, nego li je ikada u povijesti bila.«

»Kod nas se dogodilo nešto nova dosada nevi ena: iz jedne ruševine podignuta je i uskrsla Nezavisna Država Hrvatska - nastavio je Paveli , prelaze i na unutrašnjopoliti ki teren. - Našli smo prilike, kakvih možda nigdje na svijetu nema. Iz jedne kloake, iz jedne bare, trebalo je napraviti vrt. Ja vam kažem: mi emo to napraviti. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bit e, unutarnji poredak takav, kakovog ga hrvatski narod treba, kakovog zaslužuje i kakav e mu donijeti sre u i blagostanje. Vremena zakulisnih političkih makinacija, vremena politikanskih nadmudrivanja, vremena politike, koja služi osobnim interesima, prošla su u Hrvatskoj za uvijek. U Hrvatskoj e vladati red i rad! Hrvatska država bit e ure ena i na putu je ure ivanja na osnovicama tradicija hrvatskog naroda i na najmodernijim na elima, koja su kod naših velikih prijatelja i saveznika pokazala, da su u današnje vrijeme jedina u stanju stvoriti re , dati rada, pribaviti kruha i uspostaviti normalan život.

Bra o ustaše! Naše unutarnje političko ure enje jeste i bit e takovo, da e narod bez tzv. demokracija, bez tzv. političkih spekulacija, sam u svim svojim bitnim i životnim interesima suvereno odlučivati.«

»Mi moramo našoj državi dati i formu, dati oblik. Ne možemo živjeti. Ne može valjano i dobro živjeti narod u državi, koja nije oblikovana. Ja sam

uspostavio krunu Zvonimirovu. Ona je danas nosioc hrvatskog državnog suvereniteta. Time je obnovljena velika i slavna hrvatska prošlost. Nu ne samo radi prošlosti i slave, nego i radi hrvatske narodne i državne slobode!

Dok je u davnoj prošlosti Zvonimirova kruna nad Hrvatskom sjala hrvatski je narod bio suveren, a Hrvatska je bila nezavisna država. I danas je opet! A Zvonimirova kruna jeste i ostat e pred cijelim svijetom simbol, nedvojbeni znak hrvatske državne nezavisnosti. I dok je Zvonimirove krune, nikada pod nikomu cijenu i pod nikakvim okolnostima Hrvatska ne može i ne e biti sastavnim dijelom nijedne druge države. Ne e biti sastavnim dijelom ni jedne druge države u nijednom pa ni u najblažem obliku, a hrvatski narod ne e nikada biti snižen na pleme, niti na sastavni dio bilo koga drugoga naroda. Zvonimirova je kruna za sva vremena najve i jamac suvereniteta, vrhovništva Nezavisne Države Hrvatske, jamac naše potpune narodne i državne nezavisnosti.

Ja sam ponudio, da ju nosi vojvoda savojski jer sam znao, da je najdostojniji. O tome e se svi uvjeriti. To je prihva eno.

To je prvi in, koji sam mogao u initi ja. Drugi in izvršit e hrvatski narod, izvršit e ga suvereno i zakonito po svojim tradicijama, im za to do e as. Donijeti e se zakon, kojim e biti uzakonjena nova hrvatska dinastija, a na prijestolje podignuti vojvodu slavne savojske ku e, hrvatskoga kralja Tomislava II.

Kada to bude, biti e kralj samo hrvatski i ni iji drugi! I na Duvanjskom e se polju obnoviti veliko i slavno kraljevstvo hrvatsko, dosada u povijesti najve a nezavisna država hrvatska. Nezavisna Država Hrvatska, ustaška i selja ka!

Bra o ustaše! To sve još ne bi bilo dosta. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mora biti takovo socijalno ure enje, da ne bude bogatih i siromašnih, da ne bude onih, koji rade, i onih koji uživaju, da ne bude onih, koji plja kaju, i onih koji se krvavo znoje.

U Hrvatskoj Nezavisnoj Državi ne e biti klika, ne e biti gospodovanja, ne e biti plja kanja, nego narod, koji radi, i ustaše koji se bore, bit e od prvog razreda. Naše je staro ustaško geslo: Plug i brana Hrvatu su hrana, a ustaša to mu je obrana! Hrvatski selja ki narod, kako ustaška na ela kažu, nije samo izvor svakog dobra za hrvatski narod, nego je on narod i sâm po sebi, te je nosilac svih vlasti u hrvatskoj državi. Hrvatska Nezavisna Država je, bit e i ostat e samo organ, koji služi hrvatskom selja kom i radnom narodu. «

»Ja vam svima kažem skoro, u najkra e vrijeme, bit e potpuno ure ena uprava u svim hrvatskim zemljama, u cjelokupnoj hrvatskoj državi, uprava, koja je bila razrovana, demoralizirana i korumpirana — osim asnih, vrijednih iznimaka. Kad postavimo, a to e biti skoro, upravu na noge, za sve ine cjelokupnog inovništva i svih državnih organa ja u nositi odgovornost pred cijelim hrvatskim narodom, ali svi državni organi, svi inovnici i namještenici, nosit e odgovornost preda mnom, a vi svi znate, da se ja ne šalim!«

»Naši veliki prijatelji i naši veliki saveznici u inili su za nas veliko djelo, veliko djelo ratom, oružjem i vojskama. Ali, bra o ustaše, hrvatski narod diljem cijele domovine u inio je veliko vojni ko i juna ko djelo, jer je prvog dana rata po eo i za nekoliko dana razoružao sramotnu i kukavnu vojsku, koja je bila u našoj domovini. To ste inili vi, ustaše, to su inili hrvatski seljaci, to su inili hrvatski radnici, to je inio jednom rije ju cijeli hrvatski narod, jer je cio hrvatski narod jedna velika hrvatska vojska.

Mi smo za uvijek zahvalni našim velikim prijateljima i saveznicima, koji su sa svojim velikim junakima i nepobjedivim vojskama na naše granice došli, koji su sa najvećom vojnom sposobnošću u neprijatelja u klijesta zahvatili, da ga smrve, ali mi smo i sretni, što smo mogli uiniti ono, što smo uinili tako, da je prište ena dragocjena krv naših velikih saveznika i prijatelja, koja im treba još mnogo u obrani svojih država i svojih naroda protiv neprijatelja, protiv kojih vode rat na život i smrt. Mi smo na to ponosni i to nam daje pravo, ne samo dužnost, nego i pravo, s kojim se mi i obilno služimo, da se kao slobodan narod i kao Nezavisna Država Hrvatska smjestimo u novi evropski poredak, koji su veliki vođe dvaju velikih prijateljskih naroda započeli, stvorili i koji će, ako Bog da, na sreću u svih evropskih naroda u najskorije vrijeme dovršiti.«

»Bra o ustaše! Hrvatski je narod imao, a i imat će uvijek i svojih neprijatelja - uskliknuo je Pavelić prijeteći. — Nu mi se neprijatelja nismo bojali ni onda, kad nismo imali slobode i oružja, a još manje ih se bojimo, kada smo potpuno slobodni i kada na junakom hrvatskom ramenu stoji hrvatska puška!

Bra o ustaše! Mi ćemo svoju narodnu i državnu slobodu braniti uvijek svojim životima. Mi ne ćemo dozvoliti, da u našoj domovini neprijatelji hrvatskog naroda ružu i truju, ne ćemo dozvoliti da na proslavu hrvatsku mu eni ku krv i na hrvatske borbe pljuju, ne ćemo dozvoliti, i kako vidite ne dozvoljavamo, da hrvatsku narodnu seljaku i radniku muku troše i razgrabljuju.

Prošla su vremena, kad je hrvatski narod bio predmetom. Sada je hrvatski narod gospodar, a sve će drugo biti njegovim predmetom. Ovo nisu obe anja, nego nagovještaja, koja mi provalamo, i koja ćemo provesti. Ja u ih provesti! A svatko znade, da sam ja sva svoja dosadašnja obe anja potpuno ispunio!«⁸⁷

Međutim, čak ni poslanik NDH u Berlinu Branko Benzon nije mogao držati jezik za zubima, nego se sasvim nediplomatski izbrbljao pred državnim podsekretarom u njemačkoj ministarstvu vanjskih poslova. Naime, Ernst Woermann je pribilježio, 24. V,⁸⁸ da ga je posjetio Benzon u pratnji sekretara poslanstva i adjutanta de Montija i odmah ustvrdio kako hrvatski narod ne će nikada priznati upravo zaključene ugovore i kako princ iz talijanske dinastije nije nikakvo rješenje za Hrvatsku, koja ne želi da njome upravljaju prinčevi. Pri tom je Benzona njegov pratilac Monti još nadvisio u prototalijanskim izjavama, izražavajući se o toj temi naglašeno revolucionarno - kako je Woermann zabilježio. Njemački je diplomat na to odgovorio poslaniku NDH da u službenom razgovoru ne može slušati takve izjave o ugovoru zaključenom s talijanskim saveznikom Njemačke i da stoga mora smatrati taj razgovor isključivo privatnim. Osobno misli da zaključeni ugovor najšire osigurava hrvatsku nezavisnost, kojom NDH dobiva državni teritorij već i nego ikada prije u povijesti. Benzon i njegov pratilac odvratili su mu na to da imaju neograničeno povjerenje u Führera i da je uređenje Hrvatske samo u smislu jedne, protektoratske, povezanosti s Njemačkom Reichom za budućnost prihvatljivo rješenje. Obojica su izrazila spremnost da za taj cilj založe svoj život.

⁸⁷ Taj govor odštampan je u brošuri *Poglavnik govori*, str. 18-25. Novine su najavile da će sutradan, 22. V, održati na zagrebačkoj radio-stanici predavanje doglavnik dr Mile Budak o temi: Najveći Hrvat svih vremena. To je, naime, imao biti Ante Pavelić!

⁸⁸ B. Krizman, nav. djelo, str. 477.

Martin Bormann, šef štaba Führerova zamjenika Rudolfa Hessa, potpisao je istog dana⁸⁹ strogo povjerljivo cirkularno pismo strana kog ureda (München, 24. V 1941) u kojem stoji da je Führer — s obzirom na to da Nezavisna **Država** Hrvatska pripada talijanskoj interesnoj sferi — odlučio da njemačka strana odustane od upućivanja savjetnika za hrvatsku vladu i od primanja **Hrvata** u škole *Nacionalsocijalističke stranke*, njene organizacije i odrede. Ukoliko bi se hrvatska vlada ili hrvatske organizacije obratile uredima stranke, njenih organizacija ili odreda s molbom da im ustupe savjetnike za osnivanje isto takvih organizacija u Hrvatskoj, ovi treba da takve želje uljudno otklone iz principijelnih razloga — naređuje Bormann u Führerovo ime.

Paveli je u svom »velikom i programatskom« govoru u Zagrebu, 21. V, aludirao na atentat u Marseilleu, 9. X 1934, a ustaško ministarstvo vanjskih poslova upravo je uoči te ustaške skupštine pokazalo zanimanje za sudbinu marsejskih atentatora (Zvonimira Pospišila, Mije Kralja i Ivana Rajića). Za njih se onomadnije bilo zainteresiralo jugoslavensko poslanstvo u Berlinu, nakon što je Francuska kapitulirala, a jedan njen dio zatim okupirala njemačka vojska. Naime, savjetnik poslanstva u Berlinu Božić posjetio je, 26. VIII 1940,⁹⁰ nadležnog referenta u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova Kurta Heinburga i prenio mu usrdnu molbu jugoslavenske vlade da njemačka vlasti u Francuskoj utvrde nalaze li se tri osuđena marsejska atentatora — jugoslavenski državljani — u naznačenim mjestima: Pospišil i Kralj u mjestu Fontevrault, okrug Saumur, departman Maine-et-Loire i Rajić u mjestu Caen, departman Calvados. Savjetnik Božić je istodobno službeno zamolio Heinburga da se donesu potrebne mjere za najstroži nadzor nad njima. Na kraju je zamolio i to da jugoslavensko poslanstvo obavijeste o rezultatu koraka koje bi njemačka vlasti poduzele u tom pravcu.

Zabilješka o tom koraku jugoslavenskog diplomata bila je - u skladu s kućnim cirkularom od 29. V 1940 - uručena ministru Ribbentropu da osobno odlučiti i što konkretno valja učiniti. Ministar je nešto kasnije⁹¹ odlučio da ministarstvo predbježno ništa ne odgovori poslanstvu; da se, međutim, poduzmu koraci da bi se ustanovilo gdje se atentatori nalaze. Pridržao je sebi pravo da zatim donese odluku, uvažavajući i pri tom moguće talijanske interese. Zato je Heinburg u ime ministarstva pismeno (Berlin, 6. IX 1940)⁹² zamolio opunomoćenika ministarstva vanjskih poslova pri vojnom zapovjedniku u Francuskoj, ambasadora Otta Abetz u Parizu, da tamošnji njemački organi ustanove gdje se atentatori nalaze. Pariz je odgovorio ministarstvu 19. XI 1940,⁹³ da poduzete mjere nisu još urodile pozitivnim rezultatom. Atentatore je osudio sud u Aix-en-Provenceu i imali su biti prebačeni na otok Novu Kaledoniju u cilju izdržavanja kazne. Policijski su organi u Parizu, međutim, bili zatražili već znatno ranije sudske spise od francuske policije u Vichyju, no

⁸⁹ Isti izvor, str. 478.

⁹⁰ Spisi o marsejskim atentatorima nalaze se u posebnom svežnju dokumenata politički odjeljenja njemačkog ministarstva vanjskih poslova pod naslovom: Politische Bestrebungen der Emigranten (gegen ihr Vaterland). Dio naslova u zagradama bio je kasnije precrtan! (JA, T-120, rolna 1146).

Zanimljivo je pismo A. Pavelića od 23. VII 1935. što ga je uputio francuskom državnom tužiocu u Aixu u povodu procesa marsejskim atentatorima na kralja Aleksandra (AJ, T-81, rolna 545).

⁹¹ Isti izvor.

⁹² Isti izvor.

⁹³ Isti izvor.

još nije stigao nikakav odgovor francuske strane. Stoga će nastaviti traganje i, im nešto saznaju, javiti ministarstvu.

I na tome je — ini se — ostalo.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova uputilo je — kako javlja poslanik Kasche svom ministarstvu telegramom od 14. V 1941⁹⁴ — verbalnu notu u kojoj stoji: dva hrvatska državljanina Zvonimir Pospišil i Mijo Kralj nalaze se kao političke žrtve od 1934. godine dalje u zatvoru u Caenu (Maison Centrale), u okupiranom dijelu Francuske. Imenovani su zbog navodne sukrovnje u marsejskom procesu bili osuđeni na doživotnu robiju. Nakon formiranja nezavisne hrvatske države u nacionalom je interesu hrvatske vlade da ta dva uvijek budu amnestirana i predana njihovoj domovini. Stoga se moli njemačko poslanstvo u Zagrebu da posreduje kod visoke vlade Njemačke kod Reicha da bi se ispunila ta želja hrvatske vlade.

Berlinsko je ministarstvo, 23. V,⁹⁵ upoznalo ambasadu Reicha u Parizu sa sadržajem te note ustaškog ministarstva vanjskih poslova i zamolilo je da mu dostavi izvještaj o tome gdje se ta dvojica nalaze.

Njemačka je ambasada u Parizu reagirala na veći zastarjeli dopis ministarstva vanjskih poslova od 6. IX 1940. i saopćila svom ministarstvu u Berlinu dopisom od 21. V⁹⁶ — a to je nehotice bio ujedno odgovor ministarstvu na njegov dopis (požurnicu) od 23. V⁹⁷ — da joj je tek sada pošlo za rukom da sazna pojedinosti o sudbini marsejskih atentatora u okupiranoj Francuskoj. Prema obavještenju opunomoćenika šefa *SIPO-a* i *SD-a* (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst* — Sigurnosne policije i Službe sigurnosti) za Francusku i Belgiju Z. Pospišil je umro u zatvoru u Caenu; dok se Kralj i Rajić nalaze i danas još u zatvoru Fontevault kod Saumura (depart. Maine-et-Loire).

Umiješao se i informacijski odjel njemačkog ministarstva vanjskih poslova sastavivši zabilješku (Berlin, 23. svibnja 1941)⁹⁸ u kojoj stoji da su »hrvatski nacionalisti« (nekadašnji članovi ustaškog pokreta) Ivan Rajić i Mijo Kralj bili svojedobno osuđeni — u vezi s ubistvom kralja Aleksandra u Marseillesu — na doživotnu tamnicu, doduše ne zbog sudjelovanja u njemu nego zbog pripadnosti zabranjenom udruženju. Oni se nalaze još danas u zatvoru u okupiranom dijelu Francuske (Fontevault). Treći osuđeni Hrvat Z. Pospišil je u međuvremenu — navodno uslijed lošeg postupka — umro. Prema saopćenju hrvatskog poslanika u Berlinu — Benzona, hrvatski šef države dr. Ante Pavelić živo se zanima za skoro oslobođene obojice hrvatskih nacionalista koji su ne samo najbližije prijateljeni sa sadašnjim voditeljima Hrvatske, nego uživaju u širokim slojevima hrvatskog stanovništva velik ugled. Stoga bi postizanje pomilovanja, odnosno njihovo puštanje na slobodu na temelju njemačkog posredovanja bilo propagandistički od najvećeg efekta i informacijski odjel stoga to i zagovara.

Berlinsko je ministarstvo 6. VI⁹⁹ - prema konceptu poslanika Heinburga - obavijestilo poslanstvo Reicha u Zagrebu da je njemačka ambasada u Parizu saznala da je Pospišil umro, 14. VIII 1940, a da se i Kralj i Rajić nalaze u zatvoru Fontevault kod Saumura.

Savjetnik zagrebačkog poslanstva Troll informirao je ministarstvo također

⁹⁴ Isti izvor.

⁹⁵ Isti izvor.

⁹⁶ Isti izvor.

⁹⁷ Isti izvor.

⁹⁸ Isti izvor.

⁹⁹ Isti izvor.

dopisom od 11. VIII¹⁰⁰ da poslanstvo u predmetu I. Raji a nije još primilo nikakvu obavijest ustaškog ministarstva vanjskih poslova, iako je to opetovano zatražilo.

Tako je to — s ustaške strane — neko vrijeme mirovalo.

U me uvremenu se Paveli u ostvarila želja koju je opetovano iznosio mole i da se sretne s A. Hitlerom, »velikim vođom Trećeg Reicha«, pretpostavljaju i da će to znatno ojačati njegov autoritet u zemlji.¹⁰¹ Naime, 2. VI,¹⁰² poslali su iz Fuschla, gdje je Ribbentrop imao svoj dvorac, zagreba kom poslanstvu (»osobno za poslanika«) Ribbentropov brzozjav u kojem ministar naređuje Kascheu da neodložno prenese Paveli u poziv za posjet Führeru, 6. lipnja. Ako je Paveli s tim suglasan, poslat će mu u Zagreb, 5. VI, avion kojim bi, 6. lipnja, prije podne mogao stići u Salzburg. Zatim bi najprije bilo primanje i doručak kod Ribbentropa u Fuschlu, a poslije podne prijem kod Führera u Berghofu. Povratak avionom u Zagreb bio bi 6. lipnja navečer ili 7. lipnja prije podne. Ribbentrop, na kraju, moli da Kasche i Veessenmayer budu u Paveli evoj pratnji. Moli za telegrafski odgovor u kojem Kasche treba da navede tko će od Hrvata pratiti Paveli a.

To je Kasche u inio sutradan,¹⁰³ navevši da će u Paveli evoj pratnji biti A. Artuković, M. Lorković, V. Laxa, V. Košak, M. Jagatić, I. Kren, I. Werner, V. Vrančić, A. Sabljak i šest ustaša.¹⁰⁴ Putovat će se u Salzburg, prema Paveli evoj želji, automobilom i vlakom, a kao mjesto sastanka s njema kim izaslanstvom Kasche je predložio pogranično mjesto na cesti Zagreb—Brežice kod Bregane, sjeverno od Samobora. Moli da mu jave, kad tamo stignu iz Zagreba.

General Glaise je istog dana¹⁰⁵ obavijestio šefa Vrhovne komande da je za petak, 6. lipnja, predviđen posjet hrvatskoga državnog poglavara Führeru i ministru vanjskih poslova Reicha. U njegovoj pratnji nalaziti će se, uz ostale, i zapovjednik hrvatske vojske, nosilac ordena Marije Terezije feldmaršal v. Laxa. Postavlja se pitanje ne bi li poslanika — kako je uobičajeno pri sličnim prilikama — pratio njemački general kao predstavnik onih oružanih snaga koje su *jedine* (kurz. B. K.) oslobodile Hrvatsku, kojih u zemlji preostali dijelovi predstavljaju još uvijek najpouzdanije, ako ne i jedino jamstvo za red i sigurnost a i nadalje uživaju u hrvatskom narodu nenadmašiv ugled. Poslanik Kasche ništa ne zna o tom generalovom upitu, budući da o tome odlučuju isključivo najviši faktori Reicha.

Kasche je, 4. VI,¹⁰⁶ dostavio Ribbentropu »karakteristike« o članovima Paveli eve pratnje, uz upozorenje da su poredani prema rangu. Za ministra unutrašnjih poslova Artukovića navodi njegove osobne podatke, spominje da je bivši advokat, sudionik u »ličnom ustanku«, a zatim emigrant u najrazličitijim zemljama, na kraju u Bratislavi, uvijek posebnog poglavnikova povjere-

¹⁰⁰ Isti izvor.

¹⁰¹ Opširnije o tome: B. Krizman, nav. djelo, str. 479 i dalje.

¹⁰² Isti izvor, str. 479.

¹⁰³ Isto mjesto.

¹⁰⁴ A. Moškov je o tome u istrazi, 19. V 1947, izjavio ovo: »Kod posjete Hitleru bila je vrlo velika pratnja Paveli eva koliko iz vojnih krugova, toliko i iz vladinih i diplomatskih. Sjeđam se da je bilo možda i 30 automobila, jer smo išli sa automobilima do Celovca, a onda vlakom dalje, te se isto tako i vratili. Nas nosioce darova vodilo se u hitavoj pratnji sa još dvojicom osobnih pratilaca Paveli evih kao '6 ustaša' dok su svi ostali vođeni poimeni no« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I.0.9 1/4 1-117).

¹⁰⁵ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁰⁶ B. Krizman, nav. djelo, str. 480-481.

nja, a i osobiti prijatelj Njema ke. Za državnog tajnika M. Lorkovi a navodi da je stari ustaški borac, politi ki pisac, studirao u Njema koj, osobno sprijatelj s profesorom v. Loeschom,¹⁰⁷ istaknuti prijatelj Njema ke, uživa posebno poglavnikovo povjerenje, osobito se iskazao u suradnji, a uo i prevrata proveo je više mjeseci u jugoslavenskom koncentracionom logoru. Feldmaršal-lajtnant v. Laxa, 67 godina, stari austrijski oficir, borio se u prvom svjetskom ratu na so anskom frontu, vitez ordena Marije Terezije, sada pomo nik glavnokomanduju eg u vojsci, u me uvremenu bavio se trgovinom. Državni sekretar u ministarstvu za narodno gospodarstvo drV. Košak studirao je — piše u toj informaciji njema kog poslanika — u Njema koj, pored ostalog i u Frankfurtu, prije je bio na vode im položajima u privrednim poduze ima, stru njak je za privredne odnose, ne uživa naro it glas kod Talijana, jer je odgovoran za hrvatske interese u Dalmaciji; za njema ke privredne interese ima mnogo razumijevanja; okretan je i u privrednim pitanjima uživa posebno Paveli evo povjerenje. Seljak M. Jagati važi kao vrlo sposoban zastupnik poljoprivrede, govori slabo njema ki. Pukovnik V. Kren bio je u jugoslavenskoj vojsci kapetan a istakao se posebno prilikom prevrata.¹⁰⁸ Zagreba ki gradona elnik I.Werner, bivši mesar, istaknuti komunalni politi ar, uživa glas osobito prakti nog i neporo nog ovjeka, osobni je poglavnikov prijatelj, zadužen posebnim mjerama na polju opskrbe, potje e iz nekadašnje njema ke obitelji, partner je u pregovorima o predaji poklona (*Palais Pongratz*) njema kom poslanstvu ija sve ana predaja još predstoji, ali je *de facto* ve obavljena. Dr Vran i dolazi iz privrednih krugova, na kraju bio je zaposlen u zagreba kom zastupstvu *Deri. G.*, a prije toga boravio je mnogo u inozemstvu, ak i u Americi, aktivan borac u nacionalnom hrvatskom oslobodila kom pokretu, sada šef politi kog odjela ministarstva vanjskih poslova, prethodno šef protokola. Pukovnik A. Sabljak, poglavnikov adjutant, bivši je austrijski oficir. Referent za štampu u ministarstvu vanjskih poslova dr Ernest Bauer studirao je u Njema koj žurnalistiku, uo i prevrata bio je šef zagreba kog ureda *Europe-Service*, odlu an je prijatelj Njema ke. Glavni referant *Novog lista* dr Franjo Dujmovi , izraziti novinar, ponešto klerikalno obojen, njegov brat je predstavnik protusrpske orijentacije, list mu je op enito informativnog karaktera, u posljednje vrijeme istakao se lancima naglašeno italofilskim.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu pripremalo je sve potrebno za predstoje i prvi posjet šefa ustaške države Njema koj predvi en za 6. lipnja. U

¹⁰⁷ Taj je Paveli ev memorandum profesor dr K. C. von Loesch dostavio kabinetu državnog sekretara u njema kom ministarstvu vanjskih poslova E. v. Weizsäckeru 3. IV. 1941 (AJ, T-120. rolna 200).

¹⁰⁸ U svom je saslušanju, 12. IX 1947, Vladimir Kren pokušao zatajiti svoju izdajni ku akciju kod Nijemaca, nakon što je, 3. IV 1941, na školskom aparatu Potez XXV - u dogovoru sa Slavkom Kvaternikom - odletio u Graz Nijemcima i zatim im u Be u otkrio jugoslavenske planove obrane. To nedvoumno proizlazi iz njema kog cirkularnog telegrama od 5. IV 1941 (AJ, T-120, rolna 199).

»Nisam išao u cilju bijega - navodio je Kren u istrazi — nego samo u svrhu otklanjanja nesre e. Drugi nitko sa mnom nije mogao i i, jer sa nikim o tome nisam razgovarao. Napominjem, da nisam prešao na stranu Njemaca, jer su me oni, nakon što sam obavio postavljeni mi zadatak, internirali u gradu Grazu i držali pod paskom do 11. aprila, kada su me pustili, da se vratim ku i« (A-VII, NDH, Saslušanje VI. Krena od 12.IX 1947, I.0.9 Br. Reg. 9/1 -127).

Kren se, 11. IV, vratio avionom u Zagreb. Kvaternik mu je estitao i saop io da ga za nagradu unapre uje u in pukovnika (bio je kapetan) i imenuje komandantom zrakoplovstva NDH.

posebnom dokumentu¹⁰⁹ sastavili su - kao što je i uobičajeno - pregled točaka za razgovore njemačke strane s Pavelićem. U odjelku »Grani na pitanja« stoji da je povučen njemačko-hrvatska granica kako je u Zagrebu dogovoreno (odustajanje od carinskog pripojenja kraja oko Huma); za hrvatsko-maarsku granicu da postoji navodno odbijanje Maarske da Hrvatskoj prepusti Meimurje; za hrvatsko-srpsku — da je u Zagrebu postignut sporazum u pogledu Zemuna, u ostalom dijelu ostaje linija nekadašnje granice između Slavonije i Bosne na jednoj i Srbije na drugoj strani; hrvatska granica prema Crnoj Gori i Italiji - pitanje je Hrvatske i Italije, a isto vrijedi za hrvatske želje o dijelu nekadašnjeg Sandžaka - Novi Pazar. U rubrici »Politička pitanja« stoji da pristup NDH Trojnom paktu treba da uslijedi oko sredine narednog tjedna u Veneciji; da će time istodobno uslijediti priznanje Hrvatske od Japana, a i Španjolska je — koliko je njemačkoj strani poznato — spremna priznati NDH;¹¹⁰ hrvatska strana spremna je primiti 175.000 iseljenih Slovenaca iz Donje Štajerske i »odstraniti« u Srbiju isti broj Srba iz Hrvatske, kako je ovih dana bilo dogovoreno u Zagrebu; Njemačka je spremna održavati uske privredne odnose s Hrvatskom, pri čemu je ipak važno pitanje hrvatsko-talijanskih odnosa na ekonomskom polju (talijanski plan o carinskoj uniji).

I Kasche je sastavio za svoga šefa zabilješku (Zagreb, 5. lipnja 1941)¹¹¹ da bi se Ribbentrop što bolje pripremio za predstojeće razgovore. U njoj je pribilježio da:

1. Titula državnog vođe dr. Ante Pavelića glasi »Poglavnik«, što na njemačkom znači »poglavica«; njegov pokret - ustaše, pod njegovim je neposrednim rukovodstvom; njegov je zamjenik, a istodobno ministar rata i narodne obrane, vojskovođa Stjepan Kvaternik u svjetskom ratu austrijski generalštabni oficir, koji je i do sada bio u kontaktu s njemačkim komandama i Vrhovnom komandom.

2. Kvaternik ima, također, posebnu želju da smije jednom posjetiti Führera; tom prilikom htio bi predati Reichsmarschallu H. Göringu dar u obliku oružja; oba posjeta mogla bi imati privatni karakter a Kasche ih osobno zagovara.

3. Predlaže da se Pavelić u još jednom usmeno izrazi zahvalnost za poklonjene zgrade i park za njemačko poslanstvo (*Palais Pongratz*).

4. Pregovori o granici između Donje Štajerske i Hrvatske su u toku; Hrvatska je spremna prepustiti Njemačkoj uski obalni pojas na južnoj obali Drave, sjeverno od Vinice, radi regulacije Drave; zahtjev Donje Štajerske da se hrvatsko selo Hum kod Roča uključi u Reich bio je otklonjen, budući da je Hum mjesto prve izvedbe hrvatske himne.

¹⁰⁹ B. Krizman, nav. djelo, str. 481.

Opširnije o tome: isti izvor, str. 419 i dalje. Diplomatski predstavnik Reicha S. Kasche predao je vjerodajnice Paveliću, 22. IV 1941; maarski poslanik F. v. Märosy, 4. VI 1941; rumunjski poslanik Buzdugan, 4. VI 1941; talijanski poslanik Casertano, 3. VII 1941; bugarski poslanik Meimarov, 14. VII 1941; finski poslanik Talas, 23. IX 1941; španjolski poslanik Gonzales Arnao, 6. X 1941; slovački poslanik J. Cieker, 4. XII 1941 (*Popis članova Diplomatskog zbora u Zagrebu* Protokola ministarstva vanjskih poslova NDH).

Prema jednom popisu, NDH je imala 1941. god. u Njemačkoj poslanstvo (Berlin), generalni konzulat (Beč), konzulate (Maribor, Graz, Prag) i posebni konzulat u Münchenu; u Italiji Poslanstvo (Rim), generalni konzulat (Milano) i konzulate (Rijeka, Zadar, Ljubljana); u Bugarskoj poslanstvo (Sofija); u Maarskoj poslanstvo (Budimpešta); u Rumunjskoj poslanstvo (Bukurešt); u Slovačkoj poslanstvo (Bratislava); u Španjolskoj poslanstvo (Madrid) (A-VII, NDH, Kut. 134, Br.11/1).

¹¹¹ B. Krizman, nav. djelo, str. 482—483.

5. U pogledu hrvatske granice kod Zemuna postignuta je, 4. lipnja, jednodušnost u razgovoru s vojnim komandantom; hrvatska državna granica bit će tok rijeka Dunav—Sava—Drina; za vrijeme rata vojnoj je upravi u Srbiji još potreban Zemun s malim zalemem; bila je raspravljena i mogućnost ugovornog uređenja tog pitanja između Hrvatske i vojnog zapovjednika Srbije; utvrđen je nacrt ugovora u općim linijama, a odobrenje Reicha zatražiti će se prije nego što ga zaključe.

6. U pregovorima od 4. VI postignut je sporazum o preseljenju Slovenaca iz Štajerske i Kranjske u Hrvatsku, odnosno Srbiju i isto tako iseljenje Srba iz Hrvatske u Srbiju; Hrvati će iseliti 30.000 Srba više u Srbiju nego što će primiti Slovenaca iz Reicha; poslanik će istog dana predati nacrt ugovora o tome, a u njemu je Kasche predviđen kao arbitar.

7. Hrvatska je priznala položaj *Njemačke narodne skupine* pod zaštitom Fiihrera;¹¹² Kasche je izjavio da Führer napušta misao osnivanja njemačke države u Vojvodini, i dio toga područja prepušta NDH; Pavelić je za prvog župana u Srijemu imenovao Nijemca dra Jakoba Elickera sa sjedištem u Vukovaru; imenovao je, također, mješovitu komisiju pod Veesenmayerovim predsjedništvom sa zadatkom da formulira položaj *Skupine*; priznao je da izraeni prijedlog treba najprije podnijeti na odobrenje Fiihreru; prihvatio je Kascheove primjedbe o dopunskom tekstu pri zakletvi velikog župana; Kvarternik je previdio formiranje dvaju bataljona *Volksdeutscher* a u Zagrebu i Rumi, dok *Skupina* nije još sasvim složna sa svojim vođom, a poslanstvo momentano nastoji da je iznutra ojača i uvrsti.

8. Oružane snage NDH u ovom slučaju imale bi se sastojati od 15 do 20 potpuno formiranih bataljuna; odobreno je daljnje formiranje do pet divizija i izgradnja avijacije i to se provodi; izgled oružanih snaga potpuno zadovoljava; 13. lipnja, na spomen-dan duhovnog oca Pavelićeva pokreta A. Starovića, održat će se velika smotra trupa, objaviti ukazi o imenovanjima oficira i predati tradicionalne zastave.

9. Općenito dobar dojam ostavili su privredni pregovori; potrebno je da njemačke liferacije, o kojima će se uskoro sporazumjeti u Berlinu, budu uistinu i izvršene; isporuke hrvatske privrede Reichu zavise djelomično od toga.

10. Odnos Italija—NDH čini se da je uravnotežen; uslijedile su prve evakuacione mjere talijanskih oružanih snaga; vlada NDH prožeta je osjećajem poštovanja prema Duceu; za grofa Ciana i talijansku vojsku nemaju osobito poštovanje, prije odbijanje; nakon posjeta grofa Volpija, u toku je povezivanje s Italijom na privrednom polju.

11. Prekinuti su prije nekoliko dana hrvatsko-maarski pregovori o granici; Maarska je voljna, protivno ranijem obećanju, prepustiti Međimurje samo pod uvjetom, ako joj se osigura neka vrsta kondominija; NDH to otklanja, a Maarsari izjavljuju kako je trebalo da Hrvatska u potjecu uzme to područje, budući da je tada raspoloženje na maarskoj strani bilo tome sklonije.—

Ribbentrop je — u skladu s unaprijed dogovorenim programom — došao kao Pavelića i s njim poduzeo razgovarao u svom dvorcu Fuschlu, 6. lipnja prije podne. Poslije podne u 15 sati Pavelić je otišao na glavni sastanak — s Führerom Adolfom Hitlerom. Odmah na potjecu, Hitler je priznao Paveliću

¹¹² Zakonskom odredbom o privremenom pravnom položaju »Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« od 21. VI 1941.

da ga j^e najnovija povijest u inila (Hitlera) nehoti nim instrumentom oslobo-
enja Hrvatske, jer on, zapravo, nije uop e namjeravao nastupiti protiv
Jugoslavije! Sada mladu Hrvatsku - nastavio je - o ekuje veliko djelo
izgradnje za koje su Njema ka, a posebno maršal Reicha Göring izvanredno
zainteresirani. Njema koj je uvijek bio cilj da balkanske zemlje u ini svojim
dobrim privrednim partnerima i imala je sve drugo samo ne zavojeva ke
namjere prema njima. **Htjela je** samo pomo i **pri** razvitku tih **zemalja**, i to ne iz
osje aja lažne sentimentalnosti nego zato što je to zahtijevao njen vlastiti
ekonomski interes. Politi ki, Njema ka nema nikakvih interesa koji bi stajali u
suprotnosti s onima balkanskih zemalja. Sada postoji snažna želja a se
izgrade privredni odnosi izme u Njema ke i NDH.

Izlažu i na svoj na in etni ki sastav ustaške države, Paveli je ustvrdio da
su naj iš i dio hrvatskog naroda Muslimani u kojih je nacionalna svijest
najsnažnije sa uvana, a da srpsko pitanje postoji zapravo tek šezdesetak
godina! Oni dijelovi stanovništva, koji su tada prešli u srpsko-pravoslavnu
crkvu, bili su tako pogrešno nazvani Srbima, iako su zapravo Hrvati.

S tim u vezi Hitler je spomenuo — a to je ujedno historijski i najvažniji dio
njihova prvog razgovora — svrsishodnost planova o preseljavanju stanovniš-
tva, planova prema kojima bi naselili Slovence u Hrvatsku a Srbi bi imali biti
preba eni u Staru Srbiju. Takva su preseljenja sigurno — što se razumije samo
po sebi — trenutna no bolna ali su bolja nego neprekidno trpljenje. Njema ka
nipošto ne želi da drugome pripisuje nešto što i sama ne ini. Sama je
pristupila preseljavanju svojih zemljaka iz podru ja u kojima ve 300—400
godina prebivaju. Jednom mora do i do takvog poteza, do »komasacije« koja
je zasigurno trenutna no bolna ali koja ve djeci preseljenih donosi mnoge
prednosti.

Uostalom — ako hrvatska država želi biti sasvim solidna, mora se -
naglasio je Hitler - *pedeset godina voditi nacionalno netolerantna politika*, jer
iz pretjerano velike tolerancije u tim pitanjima nastaju samo štete.

Tu pouku »velikog vo e Tre eg Reicha« dobro je upamtio ustaški poglav-
nik i ustaški je režim »ognjem i ma em« pokazao sve do kraja da joj ostaje
vjeran.

I nakon Paveli eva povratka iz Salzburga u Zagreb ostalo je otvoreno
pitanje pristupa NDH Trojnom paktu da se tako pred itavim svijetom
formalno manifestira njeno pristupanje i ulaženje u »novi poredak« Osovine u
Evropi.¹¹³

Kasche je ve , 30. V,¹¹⁴ u telegramu ministarstva signalizirao da mu je
poglavnik toga dana ponovo spomenuo posjet Führern, ali i to kako se bavi
mišlju da ustaška Hrvatska pristupi Trojnom paktu. Izrazio je misao da bi

Da bi udobrovoljio Hitlera, Paveli je ponio na put i darove za Fiihrera. »Nakon dolaska
u Salzburg - nastavio je Moškov u istrazi svoj iskaz - sutradan iz hotela gdje smo odsjeli otišli
smo s jednim njema kim automobilom pod vodstvom Lisaka uzevši darove u Berchtesgaden gdje
je bio Hitler. Tamo su nas smjestili u jednu veliku sobu gdje je bila straža te smo ekali preko sat
vremena. Kad su nas onda pozvali mi smo uzevši darove odvedeni na jednu terasu. Malo iza toga
•zašli su na terasu Hitler i Paveli okruženi sa ve im brojem Nijemaca, a bili su i neki Hrvati.
Pristupili su k nama i tada je Paveli iz naših ruku uzeo darove jedan iza drugoga i predao ih
Hitleru. Darovi su bili: jedna zastava stara Friedricha Velikog i jedna umjetni ka stara kutija sa
šahom iz slonove kosti, koja je navodno isto bila vlasništvo Friedricha Velikog, a što je oboje
barun Trenck zarobio za vrijeme rata iz Friedrichova šatora« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja
A. Moškova, I.0.9 1/4 1-117).

Opristupu Trojnom paktu, 15. VI1941, opširnije: B. Krizman, nav. djelo, str. 501 i dalje.

¹⁴ Isti izvor, str. 478.

⁴ Paveli izme u Hitlera i Mussolinija

prilikom ceremonije pristupa mogli organizirati i spomenuti i željeni posjet Führern.

Prilikom sastanka na Brenneru, 2. VI, Ducea i Hitlera, uz obavezu pratnju Ciana i Ribbentropa, dodirnuo je i pitanje pristupa NDH Trojnom paktu. U razgovoru dvojice ministara, koje su vodili odvojeno o manje važnim pitanjima, bilo je govora i o tome i u zabilješci¹¹⁵ je Ciano o Hrvatskoj zapisao ovo: »Ribbentrop je izjavio da je Njemačka zadovoljna i da odobrava sve što je urađeno u Hrvatskoj. Potvrdio je da ta zemlja ulazi u talijansku sferu. On isto tako smatra da će Hrvatska pristupiti Trojnom paktu pod našim okriljem u toku narednoga tjedna u nekom talijanskom gradu. Sporazumjeli smo se o mjerama koje će se poduzeti u tu svrhu.«

Ribbentrop je iz Fuschla odgovorio poslanstvu u Zagrebu (»osobno za poslanika«)¹¹⁶ kako pozdravljaju sa simpatijom želju ustaške vlade da NDH pristupi Trojnom paktu. Talijanska je vlada — kako su to mogli ustanoviti u toku razgovora na Brenneru — na istom stanovištu o tom pitanju i bavi se mišlju da pozove hrvatsku vladu u Italiju radi obavljanja formalnosti pristupa. Stoga Ribbentrop moli da to Kasche ve sada saop i Paveli u.

Državni podsekretar u ministarstvu vanjskih poslova Woermann, u zabilješci o razgovoru s talijanskim otpravnikom poslova (Berlin, 4. lipnja 1941),¹¹⁷ naveo je da mu je toga dana signor Zamboni po nalogu svoje vlade saopćio — s molbom da to prenese ministru Ribbentropu — kako je talijanski poslanik u Zagrebu — u skladu s razgovorom na Brenneru — primio upute da pozove vladu NDH da pristupi Trojnom paktu. Protokol o pristupu valja sastaviti poput onog s Maarskom i ostalim državama. Potpisivanje ima uslijediti u Veneciji oko sredine narednog tjedna. Japanska je vlada o tome obaviještena i upitana je li s tim suglasna.

Ribbentrop je u zabilješci za Führera (Fuschl, 7. VI 1941)¹¹⁸ zabilježio kako mu je grof Ciano upravo saopćio da talijanska vlada namjerava da se pristup Hrvatske Trojnom paktu obavi u Veneciji, 15. lipnja. Istodobno Ribbentrop zapisuje da ga je talijanska vlada za taj termin pozvala u Veneciju.

Paveli se ne kao da osobno prisustvuje ceremoniji potpisivanja i predložio je SI. Kvaternika. Stoga je general Glaise u svom telegramu šefu OKW 12. VI¹¹⁹ javio da će u nedjelju, 15. VI, doći u Veneciju do potpisa protokola o pristupu NDH Trojnom paktu a da će hrvatsku vladu predstavljati Kvaternik. Vlastitom izvještaju o posjetu Paveli a Hitleru Glaise dodaje i to da se isto na granica NDH kod Višegrada zasad do Uvea pokriva sa starom bosanskom granicom do 1918. godine (dakle: nikakav »prošireni mostobran«). Pripadnost Sandžaka — Novi Pazar riješiti će se zajedno s utvrđivanjem crnogorske granice koja ulazi u talijansku interesnu sferu. Za definitivni politički poredak na Balkanu bilo bi puno bolje kad bi taj, pretežno Muslimanima nastanjeni, Sandžak tako daleko pripojili hrvatskoj državi da Srbija i Crna Gora ostanu odijeljene (vidi povijest Sandžaka - Novi Pazar od 1878. do 1914).

Subtradan, 13. VI — javlja dalje Glaise — održat će se u povodu imendana Ante Starčevića, osniva a današnje vladine stranke, ceremonija polaganja zakletve novoimenovanih oficira (nekadašnjih jugoslavenskih vojnih kadeta) i

¹¹⁵ *Tajni arhivi grofa Ciana (1936-1942)*, str. 467; R. Mosca, nav. djelo, II, str. 316.

¹¹⁴ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 562 od 4. VI.

¹¹⁷ Isti izvor.

¹¹⁸ Isti izvor.

¹¹⁹ AJ, T-501, rolna 264.

mimohod pred Paveli em. Italiju e zastupati zapovjednik Druge armije **(Karlovac)**, a Glaise e fungirati kao' predstavnik njema kih oružanih snaga.

U drugom telegramu, upu enom Keitelu istog dana,¹²⁰ Glaise je ponovio vijest da e Kvaternik u nedjelju u Veneciji zastupati šefa države. Bilo bi **poželjno** — usprkos vremenskom slijedu — da nakon te priredbe što prije **uslijedi** poziv Kvaterniku u Njema ku, i taj bi poziv mogao možda pote i od **maršala** Göringa. **I** Kvaternikova je živa želja da dobije poziv zbog njegova unutrašnjopoliti kog i vojnog položaja.

Dan prije nego što je u Veneciji bila obavljena ceremonija potpisivanja protokola o pristupu NDH Trojnom paktu, Glaise je uputio Keitelu opširan telegram¹²¹ o situaciji u ustaškoj Hrvatskoj.

Jednodušna je ocjena - javlja Glaise — da je u toku — oslonjena na trenutna no vojnopoliti ku situaciju — neka vrsta talijanske generalne ofenzive u cilju postizavanja odlu nog utjecaja u Hrvatskoj. Glaise je opetovano javljao Vrhovnoj komandi da se na talijanskoj strani zapažaju ve odavna pokušaji privrednog prožimanja NDH. Iznenadno upu ivanje vojne misije, pod vodstvom brigadnog generala Oxilije, od prije dva dana, predstavlja daljnji korak.¹²² Oxilia govori sasvim dobro njema ki; bio je šest godina talijanski vojni ataše u Budimpešti, a zatim na raznim generalštabnim dužnostima; na kraju bio je lan komisije za primirje u Torinu. Glaise je bio s njim ve više puta i lijepo se s njim i narazgovarao, a da pri tom nisu dodirnuli u razgovoru zadatke koji su obojici zajedni ki. Osim misije pod vodstvom toga generala, ju erašnjoj je nacionalnoj proslavi (Spomen-dan A. Star evi a; zakletva mladih oficira) prisustvovala i grupa talijanskih oficira dovedenih dijelom omnibusima iz Karlovca, kojoj je Glaise s mukom mogao suprotstaviti kao protutežu grupu njema kih oficira. Ipak je sudjelovanje, od mnoštva nevjerovatno srda no pozdravljene, ete njema koga okupacionog bataljuna uspostavilo ravnotežu koja zadovoljava. Prilikom odlaska s proslave bili su poslanik Kasche i Glaise, u pratnji pridodatih mu oficira, oduševljeno pozdravljeni i pri tom su se neprekidno uli poklici »Živio Hitler« i »Hitler e nam pomo i«. Talijani su, naprotiv, pozdravljeni šutnjom i mnoštvo ih je do ekalo potpuno odbojno. To je o igledno potaklo armijskog generala Ambrosija da u govoru prilikom ru ka, što ga je priredio ministar vanjskih poslova (Lorkovi), iznenada istakne budu eg kralja i posebno uske talijansko-hrvatske odnose. Glaise je na to radije šutio i zadovoljio se uostalom tim da u osobnom opho enju s talijanskim oficirima što je mogu e više pokaže njema ko-talijansko prijateljstvo. Broj talijanskih oficira koji borave u Zagrebu i ina e izvanredno raste posljednjih dana. Vi aju se i vojnici pod šljemom i s puškama na ramenu, pri emu se ne može utvrditi nastupaju li službeno ili su šeta i.

Pri državnom aktu u Veneciji - javlja dalje Glaise — trebalo je da Paveli a zastupa Kvaternik, kao što je bilo javljeno. Sad je, ipak, on pozvan u grad duždeva. I to iako šef talijanske vlade ne e biti tamo. U hrvatskim krugovima djeluje to razlikovanje pomalo neugodno. Ipak su ve eras otputovali Paveli i Kvaternik u pratnji njema kog poslanika. Želja im je, prije svega, da postignu odre ivanje granice u Sandžaku i prema Crnoj Gori.

Danas rano izvijestio ga je Kvaternik o sve brojnijim upadima »bandi« iz

AJ, T-501, rolna 264.

Isti izvor.

Glaise je u po etku pogrešno pisao prezime toga talijanskog generala: Oxilio umjesto (pravilno) Oxilia.

Crne Gore u hrvatsku Hercegovinu. Ako ti upadi - kako Kvaternik vjeruje da zna — doista uživaju stanovitu talijansku podršku, onda se iza toga mogu skrivati ve i politički planovi: zadobijanje Hercegovine i k tome hrvatske obale izme u Splita i Kotora. Ovdje su skloni da vide određenu razliku između u umjerenog držanja Ducea i više aktivističke politike Ciana i krugova zainteresiranih za Sredozemlje. I armijski general Ambrosio i Oxilia pokušali su da ispitaju Glaisea u pogledu njemačkih okupacionih snaga. Glaise im je ukazao na potrebu koja postoji za Njemačku da drži sigurno u rukama liniju - željezničku i cestovnu — koja ide od Beljaka (Villacha) do doline Donje Morave. U pogledu njegovih osobnih zadataka Glaise je nastojao da talijanske znatiželjnice otpravi s opreznim izjavama.

Raspoloženje Hrvata, čak i u krajevima koji trpe glad, apsolutno je pozitivno za Njemačku, a prije svega za njemačke oružane snage. Glaise misli da se u tom pogledu ni o jednom narodu, koji je u ovom ratu dospio u njemačko interesno područje, ne može tako povoljno izvještavati kao o njima. I utjecaj Nijemaca u vojsci NDH koja se stvara osiguran je bez ugrožavanja prijateljskog odnosa s Italijom, ako joj (domobranstvu) njemačka strana konačno pruži najpotrebniju pomoć u tehnici opreme i naoružanju. Dojam što su ga jedinice (oko 4200 vojnika) izazvale bio je prema jednodušnoj ocjeni vojnički izvrstan. Doduše, marširali su — osim jednog eskadrona odlikih njemačkih jahača — samo vojnici-pješaci naoružani puškama. Iz toga materijala - i u službi Njemačke koj — moglo bi se vojnički uiniti sve što bi se zahtijevalo. To je ponosna i potpuno njemačka vojnička tradicija koju bi mogli probuditi u novom životu.

Na kraju, Glaise javlja da sutradan u društvu s potpukovnikom Frh. v. Funckom leti u Berlin na dva do tri dana da bi osobno raspravio aktualna pitanja s mjerodavnim mjestima i stručnim referentima.

Istog dana¹²³ je Kasche — u telegramu upućenom Ribbentropu — javio Berlinu da je pri preliminarnim pregovorima u vezi s pristupom NDH Trojnom paktu došlo do rasprave, jer Pavelić nije pristajao da putuje u Veneciju. Tek nakon uvjeravanja da će sve anonično potpisivanju prisustvovati Duce, i nakon snažnog pritiska s talijanske strane, Pavelić je pristao da putuje. Njegovo je mišljenje bilo da kao šef države ne može ići baš na svake pregovore o ugovoru. Maršal Kvaternik bit će, također, u Veneciji i moli ministra Ribbentropa za kraći prijem. Svrha prijema: izražavanje osobne zahvalnosti i molba da se upriliči Kvaternikov posjet Njemačkoj. Kasche moli, završavajući svoj telegram, da mu javi u Zagreb je li Kvaternikov posjet odobren.

Pavelić je u Veneciji u toku ceremonije u duždevoj palači, 15. lipnja 1941, stavio svoj potpis na protokol o pristupanju NDH Trojnom paktu.

Na povratku, Pavelić je na zagrebačkom kolodvoru pozdravio potpredsjednik ustaške vlade dr Osman Kulenović ovim riječima: »Poglavniče, u slučaju kada se sa svojom svitom vraćate s historijskog puta, na kome si Nezavisnu Državu Hrvatsku uveo u kolo država Trojnog Pakta, ja ti u ime Hrvatske državne vlade i u ime naroda hrvatskoga želim srdačnu dobrodošlicu. Pristupom Nezavisne Države Hrvatske Trojnom paktu udaren je još jedan kamen temeljac vanjskoj politici naše Države, tim činom Nezavisna Država Hrvatska je stupila u red modernih i naprednih europskih država, koje hoće u europskom prostoru stvoriti novi red i sve uvjete za slobodan i osiguran razvoj naroda. A to je veliko djelo i značajan datum u razvoju naše države koja

¹²³ B. Krizman, nav. djelo, str. 502.

svakim danom, zahvaljuju i Tvome odlu nom i mudrom vodstvu postaje sve ia a i uvaženija. Mi se ponosimo savezništvom s Velikim Njema kim Reichom i s carevinom, kraljevinom Italijom i carevinom Japanom isto tako i savezništvo s ostalim državama lanovima Trojnog Pakta. Ja Ti u ime vlade i u ime itavog hrvatskog naroda još jednom zahvaljujem i kli em: Živio Poglavnik! Živila Nezavisna Država Hrvatska!«¹²⁴

4. *Prvi mjeseci organiziranja ustaškog režima*, - Ustaša-povratnik Ante Moškov ovako je opisao Paveli ev povratak u Zagreb iz Italije: »Kad smo stigli u Karlovac (13. IV 1941) smjestili smo se u nekoj vojarni a neki u Hrvatskom domu, mislim, dok neki po privatnim ku ama. Paveli je odsjeo, kako sam poslije doznao, kod kasnijeg ministra Nikšića. U Karlovcu su bili samo Nijemci. U Karlovcu su uslijedila prva imenovanja. Tako je Lisak postavljen za šefa redarstva. U Karlovcu smo ostali samo dva dana. Drugi dan uve e odre en je nagli pokret za Zagreb gdje smo stigli iste no i i to ravno na Markov trg. Po pri anju, mislim Bzika, kada je Paveli ušao u neku sobu na Markovom trgu, tada je rekao: 'Tu smo i tu ostajemo', našto je nastalo neke vrsti estitanja. Ljudi su se ve inom udili zašto je ulazak uslijedio po no i u Zagreb. Ja sam skupa sa mnogima drugima pitao Didu Kvaternika, a on nam je odgovorio: sigurno je sigurno. Šta ja znam tko je i kakova policija u Zagrebu. I tako se dalo zaklju iti da je on imao neku vrstu dužnosti op ih mjera o osiguranju. A to se vidjelo odmah po imenovanju. Tako je bio dobio dužnost preuzimanja itave policije. Uslijedila su prva imenovanja. Heren i je postao ravnatelj kotarske oblasti u Zagrebu, a mislim Cerovski šef redarstva u Zagrebu. in i mi se da je vlada bila odmah formirana, a Pe nika zamjenik D. Kvaternika.«¹²⁵

Za itavu grupu ustaša-povratnika — a prema službenim talijanskim dokumentima pošlo ih je iz Italije 195¹²⁶ - situacija u Zagrebu nakon dolaska bila je ovakva: » im smo stigli u Zagreb — izjavio je Moškov pred istražnim organima 1947. godine¹²⁷ — smjestili smo se u bolnicama na Šalati i u bolnici u Kukovi evoj ulici gdje smo ve ina spavali i hranili se osim onih koji su bili na straži. Ovo organiziranje smještaja preuzeo je na sebe bio Servaci i to zadržao dugo vremena. Dolaskom u Zagreb zatekli smo ve nekoliko organiziranih centruma pod nazivom Glavni Ustaški Stan. Znam da je jedan bio u Zagreba - kom zboru, jedan u Ilici odmah na po etku,¹²⁸ ne sje am se koji broj blizu Grivi i a kojemu je na elu bio uđina. Zatim jedan tre i pod vodstvom Jereca.¹²⁹ Koliko sam mogao vidjeti svaki je od ovih uzurpirao pravo drugoga da je stariji. Studenti su isto imali svoj centar i kada smo došli, zatekli smo prvo kako oni drže stražu na Markovom trgu. Op a neorganiziranost, koliko kod onih koje smo zatekli u domovini, toliko i me u povratnicima, brzo se pokazala. I ako smo se hranili po bolnicama, ipak su ekonomati bolnice tražili da se hrana nabavlja a oni e je prire ivati. Servaci je povjerio u par navrata i meni dužnost glede nabavke hrane. Tako sam išao u sakriveno vojno skladište u Velikoj Gorici, a morao sam i i i u Osijek s kamionima radi benzina. Ljudi su na straži bili prili no nezadovoljni jer su zapovjednici zaboravljali najo-

Hrvatski narod, Zagreb, 17. VI 1941, god. III, br. 123.

¹²⁴ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I.0.9 1/4 - 117.

B. Krizman, nav. djelo, str. 403.

A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I.0.9 1/4 - 117.

¹²⁸ U Ilici br. 8.

To je bio ustaša Mirko Jerec.

snovnije potrebe, pa se događalo da po čitav dan nisu dobili nikakve hrane. Poslije smo se skoro svi preselili u biskupsko sjemenište na Šalati, kojega su bili ispraznili Nijemci. Ja sam sa još 20-oricom ostao u bolnici u Kukovi evoj ulici. U sjemeništu na Salati kuhale su naše sestre jedno vrijeme, a kasnije su došle poljske kuhinje gdje se pomoglo kuhati našim sestrama. Pošli su stizati novaci dobrovoljci koje je trebalo vježbati. Ja sam dobio nad njima zapovjedništvo sa posebnim zadatkom da izobrazim jednu satniju za odavanje poštasti prilikom primanja stranih predstavnika na Markovom trgu. U to vrijeme zapovjedništvo bojne (PTB — Poglavnikova tjelesna bojna) se je izmijenilo. Tomić je bio određen da preuzme zapovjedništvo prve ustaške dobrovoljke pukovnije koja se je formirala u Zagrebačkom zboru. Na njegovo mjesto dolazi neko vrijeme Seletković, ali kako se je on brzo posvao sa Servaciem, koji je u stvari imao opću brigu za sve emigrante, i kako skoro Seletković nikada nije bio na Markovom trgu nego se šetao okolo sa automobilom, to je i on nakon kratkog vremena smjenjen, a na njegovo mjesto imenovan Jerolim Katić. Neorganiziranost u pogledu raspodjele straže i prehrane još se opažala. Jedino je funkcioniralo u mojoj satniji kod novaka a ja sam već bio promaknut kao zapovjednik satnije u činu natporučnika. A skoro svi ostali emigranti osim njih 4—5 promaknuti su u zastavnike, mislim na one koji nisu uopće imali čina u emigraciji. Veliki broj emigranata iz bojne odlazio je na druge dužnosti. Jedna grupa od 40 ljudi odlazi sa Tomićem u Zagrebački zbor kao zapovjednici satnija, vodova kao i izobrazitelji. Oko 50 ljudi je stalno na dopustu, neki se od njih nisu ni vratili te su ostali u svome kraju. Pojedina njih ima i po ministarstvima. Jedan odjel bio je poslat u Gorski kotar mislim Delnice i na granicu Slovenije, a jedan odjel s Babićem na čelu u Hercegovinu gdje su se navodno prema vijestima digli etnici na ustanak i ubijali. Još prije toga odvojio se jedan kamion sa ustašama u Sušaku i otišao prema Hrvatskom Primorju. Oni su došli naknadno u Zagreb jedno osam dana poslije nas i to ne svi. Ovi su bili pod zapovjedništvom Ivana Devića a.

»U to vrijeme dolazi — nastavlja Moškov svoj iskaz — do organiziranja tzv. osobnog ureda koji je izdavao potvrde radi namještenja i neke vrsti svjedodžbi o nacionalnoj ispravnosti. Na čelo tog ureda je bio postavljen Vlado Singer a mislim da mu je zamjenik bio Vutuc. Kasnije u vezi s tim uredom Singer organizira po nalogu ml. Kvaternika neke vrsti općeg obavještajnog ureda gdje se pristupilo radu kartoteka u prvom redu svih starih ustaša, a onda svih onih koji stupaju u ustaške jedinice. I ja sam morao dati podatke koliko o sebi toliko i o novacima koji stižu u satniju na posebnim formularima (opće generalije koje su onda po tom uredu ispitivane). Tada sam vidio da su prepisivali razne kartoteke, tako policijsku iz Petrinjske ulice kao i neke stručne sa sveučilišta. Nitko se ne može uvrstiti ni u postrojbe ako nema potvrde od osobnog ureda, pa ni oni najmlađi. Nastala je manija kartoteka i preko njih kontrole nacionalne ispravnosti.«

»Ja sam htio tada i ići kući posjetiti majku — nastavlja Moškov — ali nisam mogao iz bojazni da mi se ne dogodi kao jednom koji je otišao na otok Hvar, Telenta, kojega su Talijani odmah kad se iskrcao iz broda uhapsili i odveli u Italiju, te tek nakon dva mjeseca na intervenciju uspio vratiti se, a osim toga trebala je i pismena dozvola s njihove strane koju ja nisam htio tražiti. Ljudi iz bojne PTB tuže se svima radi neizdrživosti službe, hrane, odjeće i obuće. Servaci dobiva nalog da on taj posao preuzme i to uredi, ali on se poeo brinuti samo za uniformu i za izme, a sve ostalo ostalo je po starom. Ljudi su

se potužili samom Paveli u i on poziva radi toga Servacia, zapovjednika bojne **Kati a i** ostale zapovjednike satnija, traži i zapovjeda da se to dovede u red. **Servaci** se bavi sa raznim poslovima kupovanja te šalje i u Srbiju i Beograd po neku robu. Nema ga danima po kadkad. Pismene zapovjedi uop e i ne postoje. Ljudi se opet tuže, osim onih u mojoj satniji. Jednoga dana pozove **Paveli** mene i Servacia i kaže da on više ne e trpjeti nered i da ne može slušati svakidašnje tužbe ljudi, te **Kati** nije nikakav vojnik te da e ga smijeniti sa tog **položaja** a ja da imam preuzeti zapovjedništvo bojne^ dok **Servaci** ima ostaviti sve druge poslove i brinuti se samo da odjene ljude i uop e za obskrbu, te da se **nema** pa ati u isto vojni ku stranu. Tom me je prilikom i promaknuo iz ina nadporu nika za satnika, jer osim što zapovjedam sa bojnom bilo je i drugih nadporu nika zapovjednika satnije. Bolnica je otkazala gostoprimstvo, te sam ja **nemaju** i stana i netraže i ga preselio se me u ljude i spavao u samoj bojni.«

»Po ele su izbijati nesuglasice i me u ljudima radi stanova. Mnogi su ih odmah dobili, a neki nisu mogli. Kroz to vrijeme izbija sva a izme u Serti a i st. Kvaternika. Serti je bio postao zapovjednik I ustaške dobrovolja ke pukovnije kojoj je bio zapovjednik **Tomi i** , ali je on bio smjenjen, jer su zapovjednici satnija i bojni u toj pukovnji koji nisu bili emigranti tražili prijavak kod **Paveli a** i istome se potužili na **Tomi i a**. Izme u ovih i ve eg dijela emigranata koji su došli sa **Tomi i** em u tu jedinicu izbio je nesporazum te su jedni druge optuživali i nisu se mogli složiti. Uglavnom se radilo —koliko je meni poznato — o vježbovniku koji uop e nije bio jedinstven. Emigranti su radili po vježbovniku iz emigracije¹³⁰ i jedan dio doma ih po starom jugoslavenskom, a neki opet uzeli nešto iz jednoga a nešto iz drugoga. **Tomi i** je davao svima pravo, odnosno nije uop e znao kako treba a kako ne treba. Ljudi su se tužili i radi op e neorganiziranosti u toj jedinici. Dolazilo je me u asnicima do otvorenih sva a pred mom adi na vježbalištu i me usobnog psovanja. Radi svega toga je smjenjen **Tomi i** , a postavljen **Serti** . Oni dva se ina e nisu slagali — koliko mi je bilo poznato — i to po mom mišljenju iz bojzani radi položaja. Serti je tražio od st. Kvaternika stru ne asnike biv. jug. vojske njegove kolege i Kvaternik mu je dao nekoliko, sje am se **Magaš**, **Joši** i još 3—4 ijih se imena ne sje am. Me utim je na ponovno traženje ve eg broj odbio ga i tom mu je prilikom dobio odnosno prigovorio da ne radi, uvijek sanja, gubi vrijeme i traži. Serti se je osjetio pogo enim jer je bilo i mla ih asnika u momentu kad mu je to vojskovo a predbacio i uvre en otišao. Od tog vremena izme u Serti a i vojskovo e nije nikada bilo bližeg kontakta. Ja sam ovo dobro zapamtio jer je Serti to esto pri ao a isto tako bio radi toga u šali zafrkavan osobito od Servacia. Ovo se sve odigralo prije nego što sam ja bio imenovan zapovjednikom bojne.«

»Kada je Serti preuzeo zapovjedništvo pukovnije - pri a dalje **Moškov** — naišao je na prili an nered i nije postojala ni jedna knjiga, pa ni satnijska. Tražio je da ja do em k njemu kao pobo nik i da mu pomognem. Ja sam na njegovo traženje bio i dodjeljen mu, te je sa mnom bio isto tako odre en na moje traženje i **Tihomir Vrli** kao i **Marko Juroš** da mu pomognu srediti administraciju. Morali smo napraviti sve knjige i sami ih ispisivati po evši od satnijskog imenika pa do glavne mati ne u itavoj pukovnji. Osim toga je u toj jedinici bio uspostavljen i neke vrsti osobnog ureda za nova enje gdje su se dolazili prijavljivati dobrovoljci. Svi su bili dobrovoljci. Sje am se da je mnogo i od ovih odbijeno, jer su se u po etku odbijali i oni koji su pred par godina bili

¹³⁰ »Službovnik ustaške vojske«: B. Krizman, nav. djelo, str. 533-554.

možda policijski su eni radi kakvog obi nog prekršaja kao pijanstva, tu njave i si. Me utim Serti nije dugo ostao na tom mjestu, jer su sada svi asnici ustali protiv njega i optuživali ga da dovodi i protežira jugoslavenske asnike. Tužili su se na sve strane i skoro svi po eli tražiti premještenja iz te jedinice. Tako je ponovo došlo do izmjene zapovjednika te pukovnije; ini mi se da je zapovjedništvo preuzeo Rolf. Ja sam se pak vratio opet u bojnu. Tada sam tek preuzeo satniju. Iz svega ovoga mogao sam opaziti podvojenost izme u doma ih ustaša i emigranata, me usobno predbacivanje o neznanju i onda zajedni ko nepovjerenje prema asnicima biv. jug. vojske i to specijalno sa strane doma ih ustaša.«

»Tako su odmah prvih mjeseci — tvrdi Moškov — u Zagrebu postojale tri formacije ustaške vojske bez zajedni kog zapovjedništva i to: PTB, ustaško-domobranska pukovnija i sveu ilištarci iji je vojni ki zapovjednik bio imenovan poslije napuštanja zapovjedništva bojne Jerolim Kati . Osim toga su i razni stožeri imali svoje straže od kojih se, kad su se ti stožeri ujedinili, stvorila tzv. postrojba zagreba kog stožera. Tomica Serti je dobio zadatak da organizira ustašku asni ku školu, a njegov zamjenik je bio Seletkovi . Serti je u organiziranju te škole sa sobom odveo i one jugoslavenske asnike koje mu je bio dodjelio Kvaternik. Dok smo bili nastanjeni još po bolnicama, datuma se ne sje am, došla je jednoga dana zapovjed da se ima pripremiti jedna ja a pratnja kao i hrana za put za 2 dana. Po zapovjedniku bojne, mislim da je bio Seletkovi , odre en sam i ja u tu pratnju i to kao opskrbnik, te kad smo se postrojili jutrom rano, vidio sam da se radi o pratnji za jednu veliku grupu automobila te da u kola ulazi i Paveli . Izašli smo iz Zagreba u pravcu Samobora, i tada nam je saop eno na cesti samoborskoj gdje smo zastali radi rasporeda, da idemo u Ljubljanu. To je bio put Paveli a na konferenciju sa talijanskim ministrom vanjskih poslova Cianom. Ne sje am se osoba koje su bile sa Paveli em i ne znam tko je direktno uzeo u eš a u tim pregovorima, jer nas Talijani uop e nisu puštali u samu zgradu gdje su se vršili pregovori. Znam da je tamo ušao Dido Kvaternik i Babi . O rezultatima pregovora nismo ništa znali dok se nismo vratili u Zagreb i to smo doznali preko radia. Bilo je veliko neraspoloženje me u svima, pa i me u nama emigrantima. Izgleda da je to Paveli ili naslutio ili doznao, jer je pozvao nekolicinu izme u nas, sve Dalmatince i to Kati a, Pejкови a, mislim Zeli a i mene i rekao nam da budemo mirni, da e se to sve poslije rata urediti. Ja sam ga tada upitao specijalno a što e biti sa Bokom Kotorskom, jer su mnogi dolazili k meni iz Boke i interesirali se, a i mene je to pitanje peklo, jer je to moj rodni kraj. On mi je odgovorio — 'strpite se, sve e se dobro svršiti. Kao što sam tvrdio u emigraciji da emo stvoriti NDH, tako ni sada ne u pogrešiti kad vam govorim.' Kada smo išli za Ljubljanu onda je Dido Kvaternik tražio mene i dao mi statistiku pu anstva iz 1910. godine sa istim papirom i sa rije ima: 'Ti znaš prili no talijanski, pa prevedi ovo na talijanski.' Radilo se o dvije-tri stranice u toj statistici, ali meni je ipak bilo nemogu e u automobilu za vrijeme vožnje raditi, pa kad smo se zaustavili negdje na putu za Ljubljanu ja sam potražio Kvaternika koji je bio naprijed u luksuznim kolima i rekao mu da ja to ne mogu u automobilu prevesti. On mi je nato nalju en uzeo isto. Ja još nisam znao kao ni drugi zašto se ide u Ljubljanu a poslije kad sam doznao pitao sam Didu kako se stvar svršila glede prevoda statistike. On mi nije ništa odgovorio, a ja sam onda primjetio kako se moglo tada na pregovaranja kada se to nije imalo u prevodu. On je na to reagirao govore i da su Talijani istu statistiku imali pa da nije bila potrebna. I ja sam ipak dobio bio dojam u ono

vrijeme da nije uopće bilo ozbiljno sa strane naših za tu konferenciju ništa **pripremljeno**. Prema vijestima, koje sam čuo nakon svršetka rata, Dido Kvaternik tvrdi da Pavelić nije puštao nikoga na te pregovore nego da je on to **osobno** sam sa Cianom vodio.¹³¹

»Stari Kvaternik, odmah kako smo došli u početku — iskazuje Moškov — stalno je nosio ustašku uniformu i to u prve dane ustaškog pukovnika, a kasnije ustaškog krilnika (general). Svako jutro je dolazio obilaziti stražu na Markovom trgu, te mu se je postrojavala straža za pregled. Kasnije je počeo nositi domobransku uniformu i sve se rijetko pojavljivati u ustaškoj, a kada su izišle avijati ke uniforme, onda je samo tu nosio. Njegov odnos prema Paveliću, koliko sam ja mogao vidjeti, bio je vrlo srdačan i on je bio može se reći i najviše sa njim, sigurno svako jutro prvi s kim se sastao.¹³² Ministar unutrašnjih poslova je bio Artuković, a ministar prosvjete Budak. Ja sam bio dobio zadatak preko Budaka da moram napraviti popis svih emigranata koji su dovršili te stvari na Liparima radi svjedodžbi, u koliko bi pojedinci pravili molbe za priznanje tih stvari. Odnos između Artukovića i ml. Kvaternika bio je vrlo loš. Znam kad sam jednom bio kod Kvaternika da je isti počeo vikati prilikom jednog telefonskog razgovora da on više nešto ne može trpjeti i u vikanju zalupio telefonom prekinuvši razgovor. Ja sam ga upitao tko je to bio misleći neki od njegovih asnika, a on mi je odgovorio Artuković. Vidio sam tada konture dviju orijentacija odnosno oslanjanja pojedinaca koji su vodili najvažnije poslove, i to jedni prema Talijanima a drugi prema Nijemcima. - Iz razgovora par puta čuo sam i od ml. Kvaternika i od Pešnikara i od Singera riječi i protiv Lorkovića i Košaka koji su bili od ovih nazvani 'njemački ljudi'. Znam jedno da je u prisustvu više naših ml. Kvaternik vikao kako se sve što se govori na ministarskim konferencijama zna vani kod Nijemaca. Mislim da ga

¹³¹ »Bio je to početak prakse, koju je dr. Pavelić doveo - piše E. Dido Kvaternik - kod kasnijih diplomatskih pregovora, koji su predhodili Rimskim ugovorima, da je, naime, uvijek o najvažnijim problemima razgovarao sam, bez prisustva bilo kojega od svojih najbližih suradnika. Ni 29. III. u Villi Torlonia, ni 11. IV. u Palazzo Venezia, ni 14. IV. u Karlovcu za vrijeme razgovora s Anfusom, ni kod prve faze razgovora s grofom Cianom u Ljubljani, 25. IV, ni kod pregovora s talijanskim poslanikom Rafaelom Casertanom, ni u Monfalconu, 6. V, kod sastanka s Mussolinijem nije bio prisutan nijedan drugi Hrvat, niti je dr. Pavelić ikada ikomu pokazao bilo kakav zapisnik ili promemoriu o tim razgovorima. A tokom tih pregovora stvorena je talijanska hipoteka nad Hrvatskom, formulirana Rimskim ugovorima, hipoteka koja je omogućila boravak II. talijanske vojske u Hrvatskoj sa svim poznatim kobnim posljedicama, koje su hrvatski državni i narodni brod dovele do svibanjske katastrofe« (Eugen Kvaternik, Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941. Jedan prilog našoj najnovijoj povijesti, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, sv. 3, 1952, str. 232).

¹³² Istaknuti ustaša Zdenko Blažeković, zapovjednik ustaškog sveučilišnog stožera (do 1943) i zapovjednik muške ustaške mladeži, označio je u istrazi 1946. god. da je Št. Kvaternik - koliko je njemu poznato - bio »nadzornik organiziranja Ustaškog pokreta« (A-IHRPH, Istražni materijal Zdenka Blažekovića).

Št. Kvaternik bio je bivši a.u. potpukovnik a umirovljeni jugoslavenski pukovnik (1920); prilikom atentata u Marseilleu bio je interniran u Crnoj gori; 1936. god. postao je ravnatelj *Zadruga Hrvatskog radiša* sve do 10. IV 1941.

Pavelić je u prvo vrijeme uvelike hvalio »vojskovođu« Slavka Kvaternika. Evo samo jedan primjer: »U hrvatskoj domovini, u hrvatskom narodu, prevrat je izvršen, možemo hvala Bogu, mirne duše i ponosno reći - govorio je ustaški poglavnik 30. VI 1941 - egzemplarno, uzorno i Upravo stručno, jer koliko povijest kazuje, gotovo nigdje u nijednom narodu nije državni udar, »je državni prevrat izvršen u miru i tako glatko, recimo tako i organizirano i tako brzo kao što se to dogodilo na 10. IV 1941. u hrvatskoj domovini.

Buduća pokoljenja bit će svima, koji su na tom sudjelovali i koji su to tako uzorno i valjano proveli bezuvjetno zahvalna, a u prvom redu bit će zahvalna našem vojskovođu i g. Slavku kvaterniku, koji je na čelu stvarno i organizatorno u tom prevratu sudjelovao i vodio ga« (*Poglavnik govori*, str. 34-35).

je Singer pitao a kako se to zna, a on je odgovorio — ona dva lopova Košak i Lorkovi . Nekako u to vrijeme u Sarajevu je bilo osnovano neko vojno zapovjedništvo pod imenom 'Vojna Krajina'. Ne znam tko je bio tamo zapovjednik, znam da je samo jednoga dana Artuković otputovao u Sarajevo sa posebnom misijom, jer je zapovjednik bojne tražio me u nama 5—6 ljudi da idu sa Artukovićem kao pratnja. Tada je otišao s njima i Franceti . U Sarajevo je išao i Servaci sa jedno desetak ljudi, ali kad se vratio rekao je da je dobio za riznicu novac koga su Nijemci sa još nekima htjeli odvući u Srbiju.«

»Servaci je isto tako bio došao u sukob sa st. Kvaternikom koji ga je napadao da unosi nered i isposlova kod Paveli a da isti bude premješten iz Zagreba. Servaci je bio određen da ide u Sarajevo u Vojnu Krajinu. Radi toga je po eo otvoreno napadati st. Kvaternika te je radio sve moguće da ne ide i uspjelo mu se je zadržati dugo vremena, možda i par mjeseci, ali ipak je morao ići. Međutim se tamo nije dugo zadržao, možda ni mjesec dana pa se povratio natrag i po eo se opet baviti poslovima nabavke i trgovanja. U to vrijeme već je bio dinar zamjenjen sa kunom te je on sa starim novanicama otišao u Zemun i sa njima kupovao razni materijal, pisače, šivače strojeve, radio aparate i sukno. U Zemunu i u Beogradu neznam što se dogodilo, ali je beogradska policija skupa sa Nijemcima zaplijenila mu već i dio toga materijala i on se vratio u Zagreb. Znam da je uvijek pričao o tom materijalu; tražio na sve moguće načine da dobije natrag ili novac ili materijal, ali koliko ja znam izgleda da nije uspio.«

A kako je »naš direktor Vojskovođa Slavko Kvaternik« — kako ga je jednom nazvao sam Paveli ¹³³ — opisao te dane u svom iskazu?

»U prvom tjednu je dr Paveli , koji je otišao u banskim dvorima — izjavio je Kvaternik — uređivao u prostorijama bana, te je primao neprestano deputacije grada Zagreba i razne ljude, među njima i svoje prijatelje iz Vlačke ulice. Na sastav vlade prešao je nakon par dana, to znam radi toga, jer je otišao najprije da dođe njegova obitelj, tj. gđa Mara da dođe osobno u ured, kako se on izrazio.¹³⁴ Isto tako ona je primala svoje stare znance, a naročito obitelj

¹³³ U govoru osječkih radnicima 19. VII 1941 (isti izvor, str. 58).

¹³⁴ Tvrdnja Kvaternika je ovdje netočna. Mara Paveli , rođ. Lovrenčević, doputovala je iz Italije u Zagreb, 18. IV, nakon što je ustaška vlada već bila sastavljena. Činilo se da nju svakako treba ubrojiti u »mračne sile« koje su utjecale na Paveličeve odluke.

Izvan svake je sumnje da su na Paveličeve i njegove odluke znatno utjecali i »rasovi« ili »kanadski petorci« u koje, u prvo vrijeme, valja ubrojiti E. Kvaternika, A. Moškova, V. Pečnikara, I. Herenčevića i E. Lisaka. U istrazi je Lisak 1946. god. pokušao negirati da bi oni mogli utjecati na poglavnik, odnosno da bi mu mogli nametnuti svoje mišljenje. Ipak je priznao da su uživali veliko Paveličevu povjerenje kao njegovi prvi suradnici (A-IHRPH, Istražni materijal E. Lisaka).

Vladimir Košak je u istrazi, 18. III 1947, opravdano ukazao i na velik utjecaj Vanca i Mihajlova na Paveliča: »Osim općepoznatih stvari, da je Vanc i Mihajlov bio poznati šef terorističke organizacije 'V.M.R.O.', znam da je Mihajlov, zajedno sa svojom ženom, od prvog početka boravio u Zagrebu, kao i gost Paveliča i da je u tu svrhu imao na raspolaganju zasebnu vilu u Tuškancu, u neposrednoj Paveličevoj blizini, te da su gotovo redovno i on i žena većerali kod Paveliča u krugu njegove obitelji. Imao sam dojam da je Vanc i Mihajlov najintimniji Paveličev prijatelj i da je bio s njim u dnevnom kontaktu. Od ostalih ustaških predstavnika bio je Mihajlov također u tijesnim vezama s ministrom unutrašnjih poslova Andrijom Artukovićem, a dolazio je u kontakt s većinom Paveličevih intimnijih pouzdanika, koji su obično avali Paveliču dolaziti u stan.«

»Moj je ličnim utisak bio, a to sam višekratno rekao i od upućenih ljudi - isticao je Košak - da je Vanc i Mihajlov, moguće i od sviju ljudi bio Paveliču najbliži. A također i Dr Mladen Lorković, tadašnji ministar vanjskih poslova b. NDH, koji je imao prilike bolje zaviriti iza kulisa b. NDH, izrazio mi je u više navrata svoje informacije, da se Paveličev politički mnogo konzultuje s Vancem

Grivi i , koja je u početku za nju vodila gospodarstvo u banskim dvorima. Iz svega se vidjelo, da se on hoće najprije orijentisati kod svojih prijatelja u koje je on imao povjerenja, kao npr. gradonačelnik Werner, pa da će onda stupiti na prvi posao. Te dane je i mene upitivao za pojedine osobe i govorio radi sastava vlade. Ja sam mu principijelno rekao, da pod nikoju cijenu ne **mimo** i Selja ku stranku, jer ona imade najmanje 90% naroda iza sebe.

Ja sam mu savjetovao uporno važnost ulaska pretstavnika Selja ke stranke u vladu, te da se pod nikim uvjetima ne bi smjela raspustiti Selja ka stranka, nego nastojati nju pridobiti sa svim njenim organizacijama, što bi značilo dobiti cijelu zemlju iza sebe, a u prvom redu seljaštvo, što je za vrijeme rata najvažnije, radi ishrane gradova i oružanih snaga. Išao sam tako daleko da sam mu predložio i po njemu sastavljena ustaška načela, koja su kod njega važila kao kakva dogma, da i ona predviđaju isto u pogledu seljaka, što i program Selja ke stranke, te da bi valjalo da se sa pretstavnici ma stranke povedu pregovori. Iako se to ne može provesti na pravi način, i treba dulje vremena dok se nađe neki *modus vivendi* između ustaškog pokreta i Selja ke stranke. Zato je potrebno kod sastava vlade ostaviti 3—4 krupna ministarstva prazna i rezervirati da se kasnije mogu popuniti sa radiševcima. Ja sam mu dalje savjetovao, neka pozove kod sebe ing. Košutića, drPernara, drTorbara, i sve druge koje pronalazimo u provinciji prikladne za eventualni ulaz u vladu, pa neka se sa njima traži neki izlaz i harmonija. Ja sam mu rekao, da je jedini tvrdokorni od njih drMaček, ali da se pokušati mora, da nam nitko ne može predbaciti, da nismo uvažili volju naroda, koji je zadnji puta sa 95% izabrao na izborima, dotično glasao za Selja ku stranku. Kad sam spomenuo ime Košutić, napustila ga je njegova svakom zgodom majstorski glumljena mirnina, koju je imitirao od mladosti od naših Muslimana, a naročito iz priča o agama i pašama. Postao je bijesan i izbuljio oči pune osvete. Košutić, to je najveći šuft, a toga ti preporučuješ, to su bile njegove riječi. On je bio moj gost u Italiji, ja sam mu otvorio put i vrata Ducea, a kod njega me je ocrnio na najinfamiji na in osobno i politički da ne važi ništa u Hrvatskoj. Taj šuft spada u zatvor, a ne na pregovore i na ministarsku stolicu! Ja sam dalje pokušaje napustio, jer je tvrdio da mi treba obzirom na Nijemce i Talijane i na ratno stanje, ne možemo se i ne smijemo igrati demokracije, jer ne samo da bi mogli izgubiti svaki prestiž, nego staviti i opstanak države u pitanje. Vidio sam da je moj pokušaj propao, nužno je da ne bi ovu ideju napustio, nego bi je bio branio da zadnjega, čak dao i svoju ostavku, ali ja nisam bio onda nikako zainteresiran na kakvoj politici, naprotiv sam ja svaku stranu ku politiku mrzio, a naročito taktiku i metode, kako se je ta politika vodila.«

Kvaternik je dalje ustvrdio da su glavni Pavelićevi savjetnici pri sastavljanju vlade bili drMirko Puk, drMile Budak i drMilovan Žanić, pa zatim nastavio svoj iskaz ovako:

»Kad mi je kasnije Pavelić rekao, da će postati drTortić ministar, da se donekle uvažuje moje želje radi evakuacije, rekao sam mu: 'Baš si izabrao najboljega, koji imade zlo est glas meću radi evakuacije radi nekorektnog manipuliranja sa parama.' Odgovor Pavelića je bio, neka to pustim na stranu. Ni onda kad sam mu rekao da je Tortić nakon nastanka NDH u vrijeme kada me

M'hačlovim, kao i svoje mišljenje, da u pogledu Pavelićevog terorizma i njegovih ekscesa smatra "ačunim i bitnim Van in uticaj na Pavelića" (AJ, DK, Dos. br. 5372, F-25339).

^{Pavelić}Ličevi specijalni gosti boravili su u Zagrebu za vrijeme rata: Sekula Drljević sa "Prugom i branitelj atentatora u Marseilleu Georges Desbons.

je jedva poznavao od mene tražio, da mu dadem stare jugoslavenske marke u vrijednosti od 100.000, gratis, koje će on prodati i platiti svoje dugove. I na to Paveli nije reagirao.¹³⁵ On, naime, nije znao da je Torti pripovijedao da je njegova žena najbolja prijateljica od supruge Paveli a. Tu sam već vidio upliv gde Paveli na politiku. To navadam radi toga, jer je ona bila i voljom i intelektom jača od njega, bolesno astohlepna i bez ikakvih skrupula u biranju sredstva, zato je ona na njega uplivala u svim pitanjima politike, naročito u srpskom pitanju i u ustaškom pokretu, bila je ona uvijek iza zastora konačni i odlučujući faktor. Razumjeva se, da sam ovo saznanje stekao tokom jedne godine, proučavajući i njeno djelovanje i njezin upliv na Paveli a svakom zgodom, kad su se stvarale odluke po kakvim krupnijim pitanjima. Ona nikada nije izlazila u javnost; ta politika je pravljenjena u domu Paveli a, odlično kamufilirana. Već kod sastava prve vlade igrala je ona važnu ulogu, a njezin vjerni doušnik onda, kao i cijelo vrijeme dok sam ja bio u zemlji, bio je njihov kućni liječnik dr Mile Budak,¹³⁶ jer se nebrojeno puta pozivala na njega, kad se je radilo o informacijama o pojedinim ljudima. U tu svrhu kao neke vrste kućne kamarile izrabljivan je i dobro udni, ali brbljavi pok. gradonačelnik Werner, koji je i radi toga imenovan gradonačelnikom, da se riječi što se zbiva u gradu dnevno. Radi toga on je dolazio već rano ujutro u dom Paveli a, pa je najprije referirao njoj. U tu kamarilu spadao je i ustaša Lisak, te prijatelji gde e Mare iz prijašnjih vremena, osobito iz Vlačke ulice.«

»Da se udovolji autoritativnom principu kao spasonosnom, po uzoru Ducea i Fihrera raspuštene su sve dosadašnje političke stranke, sva muška i ženska hrvatska društva, uključivo svih odgojnih mladeničkih organizacija. 'Uzdanica' za koju je postojalo mišljenje da je ona Paveli eva i ona je raspuštena kao nepouzdana, pa je njoj u tu svrhu podmetnuta paklena mašina u dvorište. Kako sam mogao tokom vremena proučavanjem psihe dr Paveli a i njegovog zakulisnog gazde gde Mare ustanoviti, autoritativni princip bio je samo puki izgovor; pogonska snaga bio je panični i osobni strah pred svakom organizacijom, koja nije bila ustaška i neposredno u njihovim rukama. Povijesno bi to značilo: kukavi luk despota radi ne istih savjesti. Taj strah pred organizacijom natjerao je Paveli a i njegove rasove¹³⁷ na najveće u mržnju na domobranstvo, te je hajka, intrige, podvale itd. otpočele već od prvog dana, što u kasnije ta no očitati. Preseljenje obitelji Paveli iz banskih dvora u Tuškanac, hermetično zatvaranje puteva, parka i igrališta u Tuškancu sa stotine i hiljade agenata, osim ustaških straža, koje su bile postavljene skoro na svakih 50 koraka za zatvaranje prigrabljenih vila na Tuškancu, gradske kuće na Sljemenu, Jela i evih banskih dvora, Kulmerovog grada u Šestinama, sve je to bio izraz paničnog osobnog straha. Osobito ona vidjela je na svakom koraku opasnost. U svrhu zatvaranja obitelji poglavnika bilo je upotrebjeno najmanje 3000 ustaša, ako ne i 5000. U tu kategoriju spada zatvaranje prozora i kućnih vrata u gradu i ulicama, kad je poglavnik oficijelno njima prolazio. Ja sam sve gornje opisao, iako ne spada u predmet — navodi Kvaternik u svom iskazu — da se onaj, koji čita može bolje uživiti u prilike kakve su bile.«

¹³⁵ Janko Torti postao je ne samo ustaški ministar nego i doglavnik, i to 2. IV 1942. zajedno sa varaždinskim odvjetnikom drom Ljudevitom Šokom.

¹³⁶ Liječnik dr M. Budak bio je nekač doglavnika M. Budaka.

¹³⁷ Vidi bilj. 134.

»Isto tako primjetio sam — upozorio je Moškov istražne organe¹³⁸ — da je u zapovjedništvu domobranstva, odnosno takozvanom maršalatu (to je zgrada u Opatu koj ulici skoro na samom Markovom trgu) dolazilo mnogo više njemačkih asnika. Ja sam kod Kvaternika nakon preuzimanja zapovjedništva bojne bio nekoliko puta mole i ga da mi odredi jednu vojarnu kako bi ljudstvo mogao držati na okupu i brže i lakše novake mogao izobraziti. On me je svaki puta lijepo primio ali odbijao da ne može, da je kasno, da nema i si. Ja sam mu nosio na pregled pismeno formaciju bojne kako sam si ja zamišljao, a on se time oduševljavao i sa mnom diskutirao po tom pitanju. Izgleda da sam mu se svidio radi toga posla, pa je bio rekao da će me poslati sa drugim mladim asnicima na generalštabni tečaj u Njemačku. Međutim do toga nije nikada došlo. Prilikom tih mojih posjeta isto kao i izvana, mogao sam primjetiti skoro stalne kontakte sa Nijemcima tj. njemačkim višim oficirima, ali ja tada nisam još ni jednoga poznao, doim ako bi došli talijanski, vidio sam da bi ih brzo otpravili. Iz toga sam zaključivao da je Kvaternik mnogo više povezan sa Nijemcima.

Kod Pavelića moglo se pak primjetiti da je bilo mnogo češće ih i duljih posjeta sa strane Talijana i to mnogo više diplomatskih i političkih ljudi nego li vojnika. Skoro nije bilo dana kada nije dolazio talijanski poslanik Casertano. Babić je bio uvijek u neposrednoj blizini Pavelića ali je onda poeo odlaziti na dulja putovanja, kuda nije mi poznato. Luburić je došao bio iz Maršarske nešto kasnije nego što smo mi došli u Zagreb i on je bio neke vrste pobočnik Servacia. Pomagao mu je u samom vođenju knjiga. Kasnije je postao skoro nerazdruživi sa Babićem.«

»Dido Kvaternik je bio — nastavlja Moškov svoj prikaz organiziranja ustaškog režima — kao državni tajnik ministarstva unutrašnjih poslova na čelu takozvanog *UNS-a (Ustaška Nadzorna Služba)*. On je organizirao i imao pod sobom takozvani odjel bližeg osiguranja Pavelića, zvao se sigurnosna služba. To su bili najpovjerljiviji agenti koji su vršili službu u blizini Pavelića i u samoj zgradi gdje je živio i radio Pavelić. Posebnu grupu u tom odjelu sačinjavali su oni koji su imali pratnju sa motornim vozilima, motorciklima i automobilima. Međutim ovima zadnjima bilo je 5–6 emigranata.

Osim razmimoilaženja i skoro otvorenog neprijateljstva između Dide Kvaternika i Artukovića ja u to vrijeme nisam mogao primjetiti drugih loših odnosa među njima. Iako je Kvaternik napadao i Košaka i Lorkovića, sukob između njega i Artukovića je morao biti drugačije naravi i to mislim radi rada u samom ministarstvu unutrašnjih poslova, a morao je biti i trag još iz emigracije. Koliko sam mogao primjetiti Artuković izgleda na to nije reagirao, te je dolazio češće u ured Pavelića. Jednom sam isto bio prisutan kada se je Kvaternik tužio Servaciju glede Artukovića spominjući i da se Artuković bavio samo protekcijama i da on ne može više tako raditi.

Lisak je od prvih dana nakon njegova povratka iz Karlovca gdje se zadržao jedno 8 dana kao šef redarstva bio u uredu Pavelića kao neke vrste pobočnik, primao posjetioce i uvodio ih Paveliću. U predsoblju Pavelića je bila uspostavljena takozvana dužnost krilnog pobočnika. Pobočnik je bio imenovan pukovnik Sabljak, a istu tu ulogu je vršio Lisak. Međutim njegovo imenovanje je bilo stalno u ministarstvu unutrašnjih poslova kao i Hereni i Pećnikarevo, te su imali vrlo visoke grupe.

¹³⁸ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I.0.9 1/4 1-117.

Proširivanjem prve ustaške dobrovoljke pukovnije kao i stvaranjem ustaških jedinica u drugim mjestima — zaključuje Moškov svoj prikaz — uspostavilo se zapovjedništvo Ustaške vojnice, a za zapovjednika je bio imenovan u činu pukovnika Lukac iz Osijeka. On je predložio neki opći nacrt za organiziranje ustaških postrojbi i to prvo ustaška vojska sa oružjem, zatim ustaška priprema kao neke vrste premilitarističkih organizacija gdje bi se ljudi izvježbali, od kuda bi se popunjavalo ustaške jedinice, zatim ustaška odbrana koja bi bila neke vrste redarstva među samim ustašama. Pod zapovjedništvom Ustaške vojnice trebao je doći i također po njegovom prijedlogu *UNS* i *PTB*. Ovaj prijedlog je bio Pavelić prihvatiti i već je bio — koliko se sam potpisao zapovjed u tom smislu, ali je onda skočio Dido Kvaternik i uspio sa svojim planom u kom je po prilici ostalo sve kako je predložio bio Lukac, samo je *UNS* u vojni kom pogledu što se tiče izobrazbe jednog dijela popune i ljudi potpao pod Vojnicu, a inače je bio pod ministarstvom unutrašnjih poslova, a ustaška odbrana je svedena pod zapovjedništvo *UNS-a* odnosno kao njegov direktni *brachium* (izvršni organ). Redarstvo isto je došlo izravno pod *UNS*, a prema tom prijedlogu u vojni kom pogledu u sastav Ustaške vojnice. Prema tome su i redari dobili iste oznake kao i ustaše. Na ovo su se mnogi bunili i zamjerali Kvaterniku, a on je oštro reagirao.«

Toliko Ante Moškov, jedan od kasnijih ustaških »rasova«.

DRUGO POGLAVLJE

Bura na horizontu

1. *Nekoliko njemačkih izvještaja o situaciji u ljetu 1941.* »Njemački general u Zagrebu« Glaise von Horstenau je, 19. VII,¹ javio telegramom Vrhovnoj komandi da je sa sinošnjeg sastanka s vojskovođom Kvaternikom ponio prije svega po sebi beznačajnu ispravku vlastitih izvještaja o Sandžaku: Hrvati su, naime, imali sve do sjevernog dijela tamošnje demarkacione linije u Priboju oko dvije stotine kilometara. One su bile prije nekoliko dana na talijansku želju povučene u Rudu, ali su sada ponovo upućene u Priboj uslijed lošeg raspoloženja Muslimana. U Sjenicu je došla samo žandarmerija NDH.

Tom prilikom je Glaise opet jednom s Kvaternikom poveo razgovor o unutrašnjoj napetosti u zemlji koja zabrinjava i s vojnog gledišta. General je okarakterizirao — razgovarajući s Kvaternikom u četiri oka — hrvatsku (ustašku) revoluciju kao kudikamo najokrutniju i najstrašniju revoluciju od svih onih, koje je Glaise od 1918. dalje iz veće ili manje udaljenosti doživio u srednjoevropskom prostoru. Ona se postepeno pruža do revolucije u Mađarskoj i Bavarskoj. Okrutnost je sigurno potpuno na mjestu, no ona se ne smije nasumce okretati protiv nekrivih i udarati oko sebe kao slon u trgovini porculana. Ta bi opomena imala važiti u Hrvatskoj osobito u pogledu pitanja Srba, no čak u redovima Hrvata nitko se više ne osjeća siguran u ovoj zemlji.

Išćenje javnog života zasigurno je potrebno, ali se ono mora provoditi u skladu s nekim principima i ne bi smjelo služiti gotovo isključivo zadovoljavanju neljudskih instinkata.

Vojskovođa se ljudski složio s Glaiseom, ali je izrazio mišljenje da je samo odluka na akcija spasila Hrvatsku od srpske revolucije. Glaise mu je na to odvratio da bi bilo poželjno kad bi Kvaternik imao pravo, ali se — prema Glaiseovom mišljenju — mora pribojavati upravo suprotnoga. Uzgred budi rečeno, ni pretežna većina Hrvata ne odobrava divljanje protiv domaćih Srba.

Bilo je — nastavlja Glaise svoj izvještaj — potrebno s vojnog gledišta iznova pokrenuti to pitanje, budući da ono postepeno — i u Hrvatskoj i u Srbiji — počinje škoditi ugledu njemačkih oružanih snaga. U Hrvatskoj se pogotovo 'judi ne samo sve više išćenju u avajaju što njemačke jedinice sve to samo »promatraju«, nego se posljednjih tjedana gomilaju brojni znaci za to da se organi hrvatske sigurnosne službe i njenih ureda, koji se tako nazivaju, pri svojim zlodjelima pozivaju na navodne upute njemačkih mjesta, a prije svega njemačkih oružanih snaga. Jučer su u Glaiseov ured došle četiri supruge Hrvata, srpske nacionalnosti, da pitaju gdje se nalaze njihovi uhapšeni muževi; ustaše

¹ AJ, T-501, rolna 264.

su im rekli da im o tome mogu dati obavještenje samo njema ke oružane snage.

Glaise je primijetio Kvaterniku da bi njema ki organi u Hrvatskoj — na kraju krajeva — mogli biti prisiljeni da istupe u štampi pred javnost. Kvaternik se tako er, bez daljnjega, izjasnio spremnim da se pridruži takvom koraku. Glaise je sebi pridržao pravo da se na to vrati.

Nemali udio u takvom razvoju situacije — prema Glaiseovu mišljenju — ima razdvojen, nesložan položaj koji prevladava u svim pitanjima u ovoj državi uslijed talijanskih pretenzija. Kad ovdje ne bi postojale nikakve talijanske privilegije, tada bi Glaise mogao postaviti oštro formulirano pitanje.

Uostalom, Kvaternik mu je saop io da na privrednom planu predleže ne uveni (talijanski) zahtjevi, koji uvelike zahvaaju i krešu njema ke interese. U ustaškom krilu zapo eli su ju er pregovori. Kvaternik e Glaisea još поблиže 0 tome obavijestiti.

Ve nešto ranije (10. VII)² Glaise je telegramom informirao Vrhovnu komandu da ve duže vremena prima, i od vojnog zapovjednika u Beogradu i od njema kih okupacionih jedinica u Hrvatskoj i njihovih nadre enih komandi, žestoke pritužbe na zabrinjavaju e prilike koje stvaraju na mnogim mjestima u zemlji protuzakoniti postupci legalnih i ilegalnih ustaša (ustaša i »nastaša«), postupci koji ne štede ni dobra ni živote. Da njema ke jedinice moraju biti nijemi svjedoci takvih postupaka sigurno ne koristi ina e tako velikom ugledu njema kog vojnika, a katkad potpuno neljudski postupak sa Srbima koji žive u Hrvatskoj i na in na koji postupaju Hrvati (ustaše) protiv njih prilikom akcije preseljavanja djeluju — prema saop enju vojnog komandanta - krajnje nepovoljno na njegovom podru ju. Poslanik Kasche je eš e izri ito ukazivao vladi NDH na te zabrinjavaju e injenice. Sad se i on (Glaise) osjetio obvezanim — imaju i pred o ima položaj i ugled njema kih oružanih snaga — da iza e iz svoje dotadašnje rezerve i da najprije najozbiljnije opomene vojskovo u Kvaternika. Kvaternik je upravo odahnuo kad je uo Glaiseove pritužbe, budu i da i njega, kao zapovjednika oružanih snaga NDH, pritiš e pitanje ustaša. Kvaternik ga je istodobno zamolio da svoje pritužbe izloži poglavniku. Nakon razgovora što ga je imao sa v. Trollom, zastupnikom odsutnog poslanika, odazvao se tom Kvaternikovom prijedlogu i u razgovoru dužem od sata, u prisutnosti Kvaternika, iznio, u obazrivom ali i razgovjetnom obliku, svoju tešku zabrinutost zbog bezakonja što ga ustaše provode. Pri tom je Glaise mogao svoje tvrdnje potkrijepiti brojnim konkretnim podacima iz najbliže prošlosti. Poglavnik se u op im crtama suglasio s Glaiseom, ali se pozvao na popratne pojave zajedni ke svim revolucijama i ukazao, uostalom, na svoju, sigurno hvalevrijednu no zasad samo djelomi no efikasnu, naredbu od 27. lipnja.³ Složili su se da e ubudu e grublje slu ajeve koje Glaiseu budu dostavile pojedine vojne komande podvrgnuti pažljivom ispitivanju.

Neprestano mu predlažu pojedine komande njema kih oružanih snaga, pa i hrvatski krugovi, da se njema kim okupacionim jedinicama — zbog ustaških zlodjela — kona no ipak naredi da neposredno interveniraju. Može se zamisliti kako e jednom do i do toga da se takva intervencija pokaže neophodnom. U trenutna nom položaju i sa snagama koje su na raspolaganju, Glaise *ne bi* bio voljan da poduzme takav korak. Ne uzimaju i u obzir okolnost da je Hrvatska

² AJ, T-501, rolna 264.

³ *Hrvatski narod*, Zagreb, 29. VI 1941, god. III, broj 135.

(formalno) nezavisna država, koja k tome još pripada talijanskoj utjecajnoj sferi, njema ke okupacione snage (šest bataljuna koji se kre u samo pješke) kudikamo su preslabe da bi mogle preuzeti policijski nadzor koliko je potreban a zahvati u pojedinim slu ajevima, koji se pojave *ad hoc*, u inili bi njema ke oružane snage mnogo više nego dosad suodgovornima za golem broj ostalih slu ajeva u kojima one ne bi mogle intervenirati. Zbog toga Glaise misli da se okupacione jedinice, kao ni dosad, «smiješaju u unutrašnje odnose zemlje; dakako, osim ako jedinica ne bi bila moralno ili fizi ki ugrožena ili, pak, javna sigurnost i poredak ugroženi u ve em obimu. U tom bi slu aju Glaise pravovremeno to predložio u smislu primljenih uputa. Takvo shva anje ne e ga spre avati — što se razumije samo po sebi — da itavoj toj, vrlo teškoj situaciji ne poklanja sve ve u pažnju.

Od ispada i preziranja ustaša nisu ni najmanje pošte eni ni Hrvati, tako da je itavu zemlju — kako je to Glaise rekao i poglavniku — zahvatio osje aj najteže pravne nesigurnosti. Ustaška zlodjela poga aju, prirodno, posebno teško Srbe, kojih ima gotovo dva milijuna na podru ju NDH. A vladin kurs u srpskom pitanju iscrpljuje se u iseljavanju, uništavanju egzistencije, zatvaranju i si. Takve mjere mogu se primijeniti - zaklju uje Glaise — protiv uskog kruga kolovo a, ali prema tre ini stanovništva države moraju prije ili kasnije zakazati. Kako mjerodavni ljudi sebi predstavljaju pozitivno rješenje srpskog pitanja koje, uz talijansko, predstavlja državni problem Hrvatske, to dosad nije Glaiseu pošlo za rukom da sazna. To je pitanje jako važno — prosu uje Glaise — i u vojnopoliti kom pogledu.

I savjetnik v. Troll je, sa svoje strane, istog dana⁴ uputio ministarstvu ovakav izvještaj: pitanje Srba posljednjih se dana znatno zaoštrilo. Bezobzirno provo enje preseljavanja, uz mnogo zle popratne pojave, brojni drugi teroristi ki akti u pokrajini pobu uju u razboritijim hrvatskim krugovima ozbiljnu zabrinutost. Razli iti prije po injeni teroristi ki akti i izgredi ustaša prema srpskom stanovništvu u mnogim krajevima zemlje — o emu je poslanstvo bilo obaviješteno iz informacija vojnog zapovjednika u Srbiji, izvještaja pojedinih ureda oružanih snaga, konzulata Reicha u Sarajevu i niza ostalih ureda — ponukali su ve samog poslanika da usmeno i pismeno ukaže i vojskovo i Kvaterniku i ministru vanjskih poslova Lorkovi u⁵ na opasnosti vezane uz takve pojave, posebno zato što je potrebno sprije iti takve pojave da ne bi njema ke oružane snage pogrešno shvatile hrvatski narod. Stoga se general Glaise sino — pošto se porazgovorio s Trollom — osjetio ponukanim da to pitanje iznese najprije Kvaterniku, a zatim - na izri itu Kvaternikovu želju — i Paveli u. Glaise je u prisutnosti Kvaternika izložio poglavniku svoju tešku zabrinutost zbog izgreda ustaša, služe i se pri tom brojnim najnovijim podacima. Paveli je »op enito« priznao opravdanost pritužbi, no ukazao je na njih kao na pojave koje su zajedni ke svakoj revoluciji. Izjavio je dalje da je on uostalom, u naredbi od 17. lipnja, zaprijetio strogim kažnjavanjem svih prekršaja discipline. Surovo preseljavanje i mnogi prethodni strašni zlo ini stvorit e svuda gdje Srbi žive golemi nagomilani zapaljivi materijal i u bliskoj budu nosti teško uklonjiva žarišta nemira — zaklju uje Troll svoj izvještaj.

Troll nije htio mirovati nego je - kako izvještava ministarstvo u svom brzojavu od 11. VII⁶ — toga popodneva, izazvan daljnjim bezobzirnim i

* B. Krizman, nav. djelo, str. 505.

, ... Lorkovi je najprije u vladi zauzimao položaj državnog tajnika za vanjske-poslove, a nešto Kasnije je postao ministar vanjskih poslova.

B- Krizman, nav. djelo, str. 505-506.

⁵ Paveli izme u Hitlera i Mussolinija

potpuno neorganiziranim preseljavanjem Srba, razgovarao s ministrom M. Lorkovi em. O tome je poslanstvo primilo — uz priloge u okružnici ministarstva od 9. VII - potrebne izvještaje od vojnog zapovjednika u Srbiji, njema - kog generala u Zagrebu, Feldkomandature Zagreb, šefa operativne grupe policije i *SD* (Službe sigurnosti) u Zagrebu te mnogih privatnih osoba i pripadnika oružanih snaga, i to osobito ju er i danas. Troll je Lorkovi u ukazao na opasnosti od daljnjeg bezobzirnog provo enja iseljavanja. Ukazuju i na sav primljeni materijal koji je dijelom sadržavao i foto-snimke, izrazio je mišljenje da je potrebno — u interesu održanja mira i spre avanja izbijanja daljnjih žarišta nemira — da se obavezno onemogu i samovolja podre enih organa, posebno ustaških organizacija. Upoznao je Lorkovi a — uz prethodno odobrenje generala Glaisea — i sa sadržajem prijepisa pisma vojnog zapovjednika Srbije njema kom generalu u Zagrebu od 25. VI, pripisanog okružnicom ministarstva od 9. VII. Spomenuo je i to kako je stigla telefonska vijest vojnog zapovjednika Srbije da je, protivno dogovorima, toga dana stiglo u Beograd 3000 Srba, koji su iz Hrvatske la om i u dva vlaka tamo bili otposlani. Dalje je Troll ukazao Lorkovi u na to da je - prema saop enju organa *SD* — u nekim mjestima zapadno od Drine, kamo su koncentrirali Srbe radi iseljenja, izbio pjegavi tifus, a to bi moglo predstavljati izvanrednu opasnost za akcije njema kih oružanih snaga na Jugoistoku. Samo je no as — prema pouzdanim informacijama njema kog generala u Zagrebu — 800 Srba, radi pripreme transporta, izvueno iz kreveta, uhapšeno i silom oružja odvedeno. Sve je te injenice Troll saop io ministru samo zato da bude informiran, s molbom da ih saop i osobno poglavniku. Upozorio je pri tom da bi, ipak, bilo svrsishodno — radi obuzdavanja nastalog uznemirenja stanovništva - izmijeniti upotrijebljene metode i svesti ih u normalnu kolote inu. Budu i da je Trollu pristigla ista vijest — i od njema kog generala i öd organa *SD* te drugih osoba — da podre eni organi, osobito ustaše, ponovo izjavljuju da nasilno iseljavanje Srba zahtijeva njema ka vlada, zamolio je Lorkovi a — koji je Trollu odmah priznao potpunu neodrživost takve besmislene tvrdnje — da poduzmu energije ne mjere kako bi što prije prestale takve tendenciozne glasine. Ministar vanjskih poslova još je obe ao da e Trola obavijestiti o rezultatu svoga razgovora s poglavnikom.

U vezi sa svojim prethodnim telegramom Vrhovnoj komandi od 10. VII, Glaise je nastavio izvještavati pretpostavljene na vrhu o pojedinostima svoga razgovora s Paveli em. Poglavnik mu je u toku ju erašnjeg razgovora — javlja Glaise — povjerio da ga more teške vanjskopoliti ke brige. Nedavno poduzeti pokušaj poslanika Kaschea da, ipak, ponovo krenu ma arsko-hrvatski pregovori o granici nije uspio i Ma ari su na nj ovih dana odgovorili stavljanjem Me imurja pod svoju vojnu upravu. Zapovijed upu ena pukovniku, koji u Me imurju ima komandu, potekla je od šefa ma arskog generalštaba (što me unarodnopravno zna i da Ma ari smatraju Me imurje osvojenim podru jem). Svi hrvatski službenici toga 98% hrvatskog kraja otpušteni su bez roka. Hrvatskom stanovništvu stavljeno je na volju da se iseli, uzimaju i sa sobom samo pokretnu imovinu. U izjavi ma arskog vojnog komandanta navodi se izrijekom da je Me imurje zauvijek priklju eno ma arskoj državi. Vlada NDH namjerava da zasad kod evropskih lanica Trojnog pakta uloži sve ani protest protiv postupka svoga sjevernog susjeda. Ako on, ipak, ne bi

⁷ AJ, T-501, rolna 264.

popustio, dostavit će se pasoši maarskom poslaniku u Zagrebu.⁸ Istodobno će Hrvatska uvesti strogo zatvaranje granice prema Maarskoj. (Meimurje je bilo do početka XVIII stoljeća i zatim ponovo od 1848. do 1867. god. hrvatski posjed, a od 1918. do 1941. god. pripadalo je jugoslavenskoj državi.)

Ne manje teški su odnosi NDH s Italijom. Prije nekog vremena je Duce obećao poglavniku u izmjeni nota isključivo hrvatsku upravu nad dalmatinskim gradom Splitom koji je pod talijanskim suverenitetom. Nacrt statuta što su ga Talijani namijenili tome gradu zaostaje samo — kako je Pavelić jučer izjavio Glaiseu - 90% za tim obećanjem. Statut predviđa, zapravo, samo nekoliko hrvatskih gradskih vijećnika kao manjinu i hrvatski jezik kao drugi jezik u školama. Prihvatanje tih prijedloga značilo bi — prema poglavnikovom mišljenju — novi poraz hrvatske vlade. Manje je važna — u usporedbi s ovim zahtjevima - talijanska želja da se znatno olakša promet roba izmeđ hrvatskog i talijanskog dijela Dalmacije. U Dalmaciji i onako nema — prema poglavnikovoj ocjeni — nikakve robe. Promatran поближе, taj talijanski zahtjev odaje iznova koliko talijanski teritorijalni dobici na dalmatinskoj obali proistječu iz prestiža. Za dalmatinske je otoke, koji su pripali Italiji, krijumčarenje postalo glavni izvor prihoda.

Italija veće prihvatanje spomenutih zahtjeva s definitivnim razgraničenjem u Dalmaciji i prema Crnoj Gori.

Već prije desetak dana prije nego što je Pavelić Glaiseu, u toku zajedničke večere u društvu s Kvaternikom, kako je talijanski poslanik u Zagrebu ispitivao njegovo mišljenje o pitanju dolaska designiranog kralja (Tomislava II). Pavelić je Casertanu dao prilično oštro do znanja da je pozivanje kralja izrazito unutrašnjopolitičko pitanje Hrvatske. Nakon svega i nije sasvim neshvatljivo - kako mu je Pavelić i sino priznao — da Talijani »nisu zadovoljni« s držanjem Hrvata/ — kako se navodi u noti, koju je Mussolini nedavno bio uputio svom poslaniku u Zagrebu a on njen sadržaj saopćio Paveliću. Vlada NDH upravo je u izvanredno osjetljivom položaju. Na jednoj strani postavljaju Talijani svakog dana — iz njihove potrebe za prestižom koji je jednog dana postati njihova zla kob — nove zahtjeve; na drugoj, svaki uzmak i popuštanje poglavnika pred talijanskim zahtjevima znači novo, osjetljivo slabljenje njegova ne baš jakog unutrašnjopolitičkog položaja. Dvostruka talijanska i srpska hipoteka - prema Glaiseu - bit će za mladu državu — a da se potpuno ostave po strani njene privredne teškoće — gotovo poguban teret.

Uz to je hrvatska javnost uvelike sklona da Pavelića — zbog njegova dugogodišnjeg egzila u Italiji - smatra za »ovjeka »podmićenog« od Talijana ili duhovno zavisna od njih. Poglavnik je nedavno pred Glaiseom, u četiri oka, govorio s takvom ogorčenosti u o Italiji da je Glaise mogao samo slušati ali ne i odgovoriti; Glaise ne vjeruje da bi se neki državnik, koji drukčije misli nego što govori, mogao predati tako daleko u ruke nekom predstavniku tu o države, kako je to učinio Pavelić tom prilikom pred Glaiseom.

Na kraju, general dodaje da Pavelić i Kvaternik dovode u vezu postupak Maarska s posjetom predsjednika vlade Bardossyja Rimu.

Glaise je već prije (4. VII)⁹ - u slučaju kad je Rim poeo zahtijevati povoljniju granicu za Crnu Goru — izrazio mišljenje da to predstavlja »odlučno ugrožavajuće pitanje Hercegovine i posljednjeg dijela hrvatsko-dalmatinske obale«, kao što dokazuju tamošnje borbe koje su u toku. Sve to, prema njegovu mišljenju,

⁸ To je bio Ferenc pl. Märosy.
B. Krizman, nav. djelo, str. 506.

logi an je nastavak lude politike koju je Italija vodila na isto noj obali Jadrana i koja uzrokuje neprekidno ugrožavanje novoga evropskog poretka. Ostavlja ju i ,po strani to da neprekidno izazivanje ustaške države, koju »potresaju teški bolovi«, ja a op u nesklonost prema Talijanima, to mora u zagreba koj vladi izazvati kao posljedicu prije svega primjerene reakcije.

Glaise je, 12. VII¹⁰ — na zahtjev vojnog zapovjednika Jugoistoka, general-feldmaršala Wilhelma Lista — morao iznova posredovati kod Kvaternika zbog barbarskih metoda protjerivanja Srba. Spominjao mu je pri tom »makedonske prilike« u kojima se broj, protivno svakom pravu i zakonu, ubijenih Srba, ak i Hrvata, penje ve na tisu e. Iznova mu je ukazivao na pravnu nesigurnost i nemir me u stanovništvom koji neprekidno rastu i posljedica su ustaških postupaka.

Paveli evoj tužbalici pridružio se neumjereni poslanik NDH u Berlinu dr Branko Benzon. Poslanik NDH je ponovo — zapisao je v. Weizsäcker 15. srpnja¹¹ — došao u ministarstvo da mu se zbog Talijana izjada i olakša sebi dušu. Opisao je državnom sekretaru poznate pojedinosti rata »srpskih bandi« protiv hrvatskih sela, pri emu se - prema Benzону - pojavljuju talijanske puške, mitraljezi i ru ne bombe. Potužio se, nadalje, da je i sad više od pedeset tisu a talijanskih vojnika na podru ju NDH, koji isisavaju zemlju. Oni ili ne pla aju uop e ništa, ili pla aju šaljivo male svote. Na Weizsäckerovo pitanje: je li poslanik NDH u Rimu u inio nešto u tom pravcu, Benzonov odgovor nije bio potpuno jasan. Razgovor u Rimu — osim s Mussolinijem — nema nikakve svrhe — odvratio je Benzon. Ta je poslanikova primjedba nedvosmisleno sadržavala strijelu protiv Ciana. Osim toga, Benzon ga je još »po astio« s nekoliko talijanskih intriga u Hrvatskoj uperenih protiv Njema ke. Da se ne bi izravno posva ali s Talijanima zbog tih talijanskih rovarenja i rata bandi, sve to se u javnosti pripisuje boljševicima — rekao je Benzon. Požalio se, tako er, ponovo na Ma arsku, i to zbog Me imurja. Kod te teme Weizsäcker se osjetio ponukanim — stoji u njegovoj zabilješci - da Benzonove tvrdnje nešto ispravi, jer je Benzon izjavio da je Führer bio obe ao Me imurje Hrvatima. Akutno pogoršanje hrvatsko-ma arskih odnosa Benzon tuma i time što je prenošenje hrvatske krune na talijanskog princa smanjilo ma arsku želju za prijateljstvom s Hrvatskom, jer to u Zagrebu potiskuje misao na krunu sv. Stjepana. Na kraju je poslanik ustaške Hrvatske postavio pitanje: ne bi li bilo možda umjesno da se poglavnik obrati Führern s pismenim opisom spomenutih postupaka. Weizsäcker mu je indirektno odgovorio da im — koliko mu je poznato — dolazi u dogledno vrijeme ipak general Kvaternik u Njema ku kao nosilac misli svoga šefa države:.

Glaise je ve na po etku kolovoza 1941.¹² ovako ocijenio stanje u NDH: svaki Hrvat, koji nije ustaša, najodlu nije ih otklanja; Srbi odnosno »pravoslavci«, na elno su izvan zakona, ali su i Hrvati u najve oj pravnoj nesigurnosti i svi slojevi osje aju osobnu želju za osvetom. Državni tajnik Eugen Dido Kvaternik, sin vojskovo e Kvaternika, najomraženiji je ovjek u zemlji, bez obzira na položaj i nacionalnost stanovništva.

Nešto prije (14. VII)¹³ njegov obavještajac Arthur Haeffner javljao je Glaiseu: *Volksdeutschen* ozna uju oblik i postupak kojim pripadnici ustaškog

¹⁰ Isti izvor, str. 506-507.

¹¹ Isti izvor, str. 507-508.

¹² Isti izvor, str. 507.

¹³ Isto mjesto.

kreća p_r_o_vode preseljavanje Srba kao »sramotni žig«, koji e generacijama sijati mržnju izme u Srba i Hrvata. Pri tom je sam hrvatski narod - osim natološki optere enih individua i razbojnika — potpuno po strani. Režim je bez korijena u narodu i održava se bajonetama te garde gusara!

2 *Legionari za Isto ni front.* — Njema ka je, 22. lipnja, udarila na Sovjetski Savez i poslanik Kasche je dva dana kasnije¹⁴ telegramom (pod »najhitnije«) javio Ribbentropu da mu je ministar Lorkovi upravo predao poglavnikovo pismo upu eno Führern, koje e narednih dana biti poslano. Zamolio je poslanika da njegov tekst dostavi i brzojavom.

U tom se Paveli evom pismu Hitleru (Zagreb, 23. VI 1941 — dakle samo dan nakon njema kog napada na SSSR!)¹⁵ spominje na po etku želja SI. Kvaternika, kao komandanta hrvatske vojske, izražena ministru Ribbentropu prilikom sastanka u Veneciji (15. VI), da se hrvatske dobrovolja ke formacije upotrijebe u budu im vojnim operacijama, kako bi ponovo oživjelo njema ko-hrvatsko bratstvo u oružju, koje se stolje ima potvr ivalo na svim ratištima Evrope. Ministar Reicha je to saop enje primio s primjedbom da e tu molbu prenijeti nadležnom mjestu na odluku.

U povodu izbijanja rata izme u Velikonjema kog Reicha i Rusije — piše dalje Paveli — hrabra hrvatska vojska obratila se ponovo svom maršalu i zamolila ga da se smije boriti rame uz rame sa svojim njema kim drugovima, bilo u itavim vojnim formacijama, bilo u posebnim dobrovolja kim formacijama koje bi organizirali. Tu je molbu posebno isticalo zrakoplovstvo, ali i mornarica i kopnena vojska.

Stoga je poglavnik slobodan da iznova iznese tu molbu u ime hrvatskog naroda i njegovih oružanih snaga, da bi i one dale u žrtvama svoj doprinos — iako mali — novom evropskom poretku.

»Heil Vama, Velikom Njema kom Reichu i pobjedonosnoj njema koj vojsci!« — završava Paveli svoje pismo.¹⁶

¹⁴ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 574 od 24. VI.

¹⁵ Isti izvor.

¹⁶ U pismu poslaniku S. Peri u Pov. br. 37/41 od 24. VI 1941. Lorkovi je dao ovakvu »dalekovidnu« procjenu: »Njema ko-ruski rat smatramo za nas izvanredno povoljnim, jer e s jedne strane time pitanje prehrane Evrope biti potpuno osigurano, dok s druge strane u susjedstvo Balkana umjesto srbofilske Rusije dolazi Ukrajina. Za sada i za budu e time se naš položaj u svakom pogledu izvanredno poja va. Od Hrvatske ne traži se ništa u tome ratu. Za u vrš enje položaja Hrvatske države potrebno je me utim da sa svoje strane dademo makar i najmanji prilog. Danas je Poglavnik u tom smislu uputio jedno pismo Führeru, koje Ti prilažem u prepisu. S nase strane moglo bi do i u obzir samo sudjelovanje našeg nadobudnog i vrlo ratobornog zrakoplovstva. Dok bi se pješadija pokrenula, rat e vjerojatno biti svršen. Unutarnji položaj povodom rata ostao je posve miran. Komunistise nigdje ne mi u« (A-VII, NDH, Kut. 233, Br.

I Kasche je u istrazi, 17. IV 1947, potvrdio da Njema ka nije nikada zahtijevala sudjelovanje vojnika NDH za velike frontove. Do formiranja legije došlo je na temelju jednog Paveli evog saop enja (A-IHRPH, MF-5).

Neodrživa su stoga domišljanja Dragana Kljaki a u knjizi *Ustaškodomobranska legija pod ztaljngradom* (Zagreb 1979) koji tvrdi da je legija formirana zbog Paveli eva duga u krvi. "Hitlerovo nare enje od 14. travnja 1941. godine, etiri dana poslije proglašenja NDH - piše •Ujaki - bio je prvi nalog za naplatu duga, upu en tek ustoli enom Poglavniku u Zagrebu, losredstvom feldmaršala Maximiliana von Weichsa, komandanta njema ke 8. armije, Paveli je spremno prihvatio Hitlerovo nare enje 'da se odmah na teritoriju NDH formiraju hrvatske vojne postrojbe, koje e pod kontrolom Nijemaca, prerasti u armiju od nekoliko divizija. Formiranjem oružanih snaga NDH, njema ka Vrhovna komanda želi stvoriti uvjete za povla enje 2. njema ke i 2- talijanske armije s teritorija NDH'. To je bila uvertira za stvaranje legije. Za osvjedo enu Paveli evu spremnost i 'razumijevanje' Führer je svom savezniku uputio automobil kao simboli-

General Glaise je telegramom od 25. VI¹⁷ obavijestio Vrhovnu komandu da 26. ili 27. treba da stigne u Berlin hrvatski potpukovnik M. Dolansky¹⁸, koji nosi pismo hrvatskoga državnog poglavara za Führera. Dr Paveli moli dirljivim riječi ima da Führer upotrijebi u predstoje im ratnim operacijama »Hrvatske dobrovolja ke formacije«, posebno zrakoplovstva, ali i mornarice i kopnene vojske. Ta je gesta zasigurno mišljena iskreno, a i politički mudro promišljena (vidi Masarykovu politiku u ratu 1914-1918). No u praksi došao bi u obzir samo poziv pojedinih dobrovoljaca pod oružje, budući da zasebnim odjeljenjima nedostaje, osim pušaka i mitraljeza, još sve ostalo, pa i ono što je njemačka strana odavna obećavala Hrvatima, a da dosad nije mogla dostaviti ništa spomena vrijedno.

Ministar Ribbentrop je, 29. VI,¹⁹ šifriranim brzojavom, upu enim Kascheu, javio da je: 1. Poglavnik u pismu Führeru izrazio molbu da i Hrvatska sudjeluje s kontingentom dobrovoljaca u borbi protiv Sovjetskog Saveza. Ribbentrop moli poslanika da kaže poglavniku kako Führer rado prihvaća ponudu i saopćiti mu to i u osobnom odgovoru na njegovo pismo. Provođenje plana izvesti će tada uobičajenim službenim putem. 2. Što se tiče poziva Kvaterniku, ministar moli da mu Kasche saopćiti i kako će se posebno veseliti što će ga uskoro vidjeti, no da ga ne bi mogao sada primiti u Führerovu glavnom stanu zbog trenutne situacije na bojištu. Što im to bude moguće, dostaviti će mu — posredstvom Kaschea — obavijest o datumu posjeta.

Hitler je odgovorio Paveli u pismom (Führerhauptquartier, 1. srpnja 1941)²⁰ i u njemu izjavio da je Paveli prenio pismo od 23. lipnja — s ponudom da hrvatski narod i njegove oružane snage aktivno sudjeluju u borbi. Njemačka protiv boljševizma - primio s radošću i zadovoljstvom. Živo pozdravlja što je nova hrvatska država — jednako kao sada već gotovo sve evropske zemlje i narodi — solidarna s Njemačkom u obrani i definitivnom uklanjanju smrtno opasnosti koja prijete iz Moskve i tako daje djelotvoran doprinos novom evropskom poretku. Njemačka ke oružane snage — sjećajući se starog bratstva u oružju — dočekat će srdačnom dobrodošlicom u svojim redovima hrvatske drugove, koji će, zasigurno, iznova posvjedočiti slavu hrvatskog vojništva.

Izdao je naredbe — piše dalje Hitler — da se ratni dobrovoljci u zasebnoj formaciji uvrste u pojedine dijelove oružanih snaga — kopnena vojska, zrakoplovstvo i mornarica — i tako upotrijebe u operacijama. *Dobrovoljce kopnene vojske* naoružat će i pripremiti u svakom pogledu na nekom od južnonjemačkih trupnih vježbališta i njih će, čim se, upotrijebiti na južnom dijelu Istočnog fronta; o upotrebi *dobrovoljaca zrakoplovstva* mogu donijeti odluku tek kad budu poznati bliži podaci o njihovoj izobrazbi i opremi; to vrijedi i za *dobrovoljce ratne mornarice*, koje bi prvenstveno upotrijebili na brodovima za zaštitu luka, stražarskim brodovima i lovcima protiv podmornica admiralata Jugoistoka.

Hitler, na kraju, moli Paveli da direktno obavijesti Vrhovnu komandu

an poklon. Neposredno poslije tog dara Hitler je zahtijevao (spac. B.K.) od Paveli da mu za neograničeno gospodarstvo u NDH i poslije završetka rata plati 'danak u krvi'...» (nav. djelo, str. 16).

¹⁷ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁸ Marijan Dolanski ili Dolansky bio je posjednik u Vinici (kod Varaždina), jugoslavenski oficir i dugogodišnji pristaša HSS. Nakon proglašenja NDH bio je imenovan za pomoćnika vojnog izaslanika NDH u Berlinu i radio - po vlastitom priznanju - za njemačku *Abwehr*.

¹⁹ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 549 od 29. VI; odštampan u: *ADAP*, D, XIII, 1, Göttingen 1970, str. 44.

²⁰ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

(OKW) o broju i sastavu pojedinih formacija, i o datumu njihove spremnosti za transport.

Kasche je telegramom od 1. VII²¹ potvrdio prijem Führerova pisma, što su ga u Zagreb nosili posebni njemački kuriri Potzel i Sawade, a potvrdio je da je primio Ribbentropovu direktivu da se još istog dana najavi poglavniku kako bi mu odmah mogao uručiti to pismo. Kuriri sutradan nastavljaju let dalje (u Rim). Dan kasnije (2. VII)²² izvijestio je ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da je Führerovo pismo toga jutra predao Paveli i da je ono izazvalo najveće zadovoljstvo. Povjerio je generalu Glaiseu — koji ga je tom prilikom pratio — da u suradnji s hrvatskim oružanim snagama utvrdi mjere za regrutaciju dobrovoljaca. Hrvati su organizirali veća bataljuna. Namjeravaju da, po mogućnosti, sastave jedan puk, avijatičare i mornare (posljednje za njemačkog admirala u Solunu), i puk bi bio spreman za transport za osam do deset dana. Kasche je iskoristio jučerašnji sastanak s ministrom vanjskih poslova (Lorkovićem) i talijanskim poslanikom da približno obavijesti Casertana o ponudi hrvatske strane.

Paveli se požurio da sa svojom ponudom o dobrovoljcima upozna javnost i u govoru, 2. VII,²³ rekao i ovo: »Hrvatski narod ne može ostati mirnim promatračem u ovom velikom i sudbonosnom slučaju, već sav gori od želje da sudjeluje u toj borbi za uništenje najvećeg neprijatelja ovještanstva i hrvatstva, tim više, što su moskovski samodržci dan u oči našeg oslobođenja bili sklopili savez sa beogradskim vlastodržcima,²⁴ e bi time u zadnjem slučaju spriječili ili naše narodno oslobođenje i spasili tamnicu hrvatskoga naroda — bivšu Jugoslaviju.

Udovoljavaju i željama, što mi sa svih strana Nezavisne Države Hrvatske i svih narodnih slojeva dnevno stižu, odlučio sam odobriti, da se stvore dobrovoljne vojne jedinice, koje će se rame uz rame sa slavnom njemačkom vojskom boriti protiv zajedničkog neprijatelja.«

»Nije tome još ni tri mjeseca — nastavio je Paveli — što su Führerove i Duceove vojske pošle u rat za slobodu hrvatskoga naroda. Danas, kada se vodi posljednji obračun sa najvećim neprijateljem novoga poretka i slobode hrvatskoga naroda, sa zakletim dušmaninom obstojnosti Nezavisne Države Hrvatske dužnost je svakoga Hrvata, da za to veliko djelo doprinese svoj udio.«

Ambasador K. Ritter je, 3. VII,²⁵ obavijestio telegramom njemačko poslanstvo u Zagrebu: 1. Führer je u pismu upućenom poglavniku od 1. VII pozdravio želju Hrvata da aktivno sudjeluju u borbi Njemačke protiv boljševizma. Naredio je da se hrvatski dobrovoljci imaju uvrstiti u zasebnoj formaciji u pojedine dijelove oružanih snaga (kopnene vojske, zrakoplovstva i mornarice) i uvesti u akcije. Dobrovoljce kopnene vojske opremili bi na nekom južnonjemačkom trupnom vježbalištu, a upotrijebili bi ih, vjerojatno, na južnom dijelu Istočnog fronta. O upotrebi dobrovoljaca zrakoplovstva odlučio je Führer, kad budu poznate pojedinosti o njihovoj izobrazbi i opremi. Isto vrijedi i za dobrovoljce ratne mornarice koje bi mogli upotrijebiti na lovcima protiv podmornica, stražarskim brodovima i brodovima za zaštitu luka admirala Jugoistoka. Poglavnik neka neposredno obavijesti Vrhovnu ko-

²¹ Isti izvor, Nr. 556 od 1. VII.

²² Isti izvor, Nr. 653 od 2. VII.

²³ *Poglavnik govori*, str. 51.

²⁴ Vidiotome: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975, str. 144 i 169.

²⁵ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 587 od 3. VII.

mandu o brojnom stanju, sastavu pojedinih formacija i vremenu kad budu spremne za transport. 2. U sporazumu s Vrhovnom komandom moli se general Glaise da sve daljnje dogovori, sporazumno s poslanstvom, s nadležnim hrvatskim faktorima. Vrhovnoj komandi je važno da to budu zasebni hrvatski odredi s vojnim zapovjednicima. Namjeravano nošenje uniforme potrebno je i stoga što bi se tako, pri zarobljivanju, Hrvatima osiguravao postupak kao redovitim borcima (kombatantima). Naoružanje je otposlato. Telegram o daljnjim pojedinostima slijedi nakon dogovora s Vrhovnom komandom, osobito o mazdi i snabdijevanju. 3. Za povjerljivu informaciju Ritter još dodaje i to da njemačka strana nije zainteresirana za ruske emigrante.²⁶ O daljnjem razvoju pitanja dobrovoljaca, Ritter moli da ga poslanstvo neprekidno obavještava.

Savjetnik poslanstva Kramarz sastavio je zabilješku (Berlin, 4. srpnja 1941)²⁷ u kojoj stoji da je njemački general u Zagrebu javio Vrhovnoj komandi kopnenih snaga (OKH) pod nadnevkom 30. VI o dobrovoljcima u NDH ovo: 1. Raspoložu jednim pukom aktivnih trupa s tri bataljuna pješadije, naoružana »Mauzericama« kalibra 7,92 i mitraljezima »Schwarzlose« kalibra 7,92. Postoji mogućnost pridodavanja ete s prate im naoružanjem, ako se stavi smjesta na raspolaganje potrebno naoružanje iz ratnog plijena. 2. Jedan bataljun za malo dana spreman je za pokret. Ostatak ubrzo zatim. 2. Dobrovoljci su rezervisti pod vodstvom aktivnih oficira; naoružanje kao gore; sabrani su u ete odnosno bataljune. 3. Potpuni personal, i onaj u zraku i onaj na zemlji, za jednu grupu lovaca i jednu borbenu grupu, svaka po dvije eskadrile. Spremni za pokret 2. srpnja. 4. Mornarica: 10 do 15 pomorskih oficira, 20 palubnih podoficira (kormilara), 30 artiljerijskih podoficira, 15 podoficira za torpeda, 15 podoficira za mine, 10 strojara, 10 električara, 10 signalista. U pogledu zrakoplovnog personala opširno izvještava zrakoplovni ataše (M. Dolansky) štab njemačkih zrakoplovnih snaga.

Savjetnik v. Troll je, 12. VII,²⁸ iz Zagreba (pod »najhitnije«) javio telegramom ministarstvu kako mu je general Glaise upravo saopćio da će se, na temelju suglasnosti maršala Reicha Göringa, iz redova hrvatskih avijatičara dobrovoljaca, nakon prethodne izobrazbe posada, sastaviti dvije lovne i dvije bombarderske eskadrile, a da će sutra 300 hrvatskih avijatičara dobrovoljaca napustiti Zagreb vlakom u pravcu Njemačke. U međuvremenu je talijanski general Oxilia bio, također, kod Kvaternika da bi mu pročitao telegram talijanske Vrhovne komande koji sadrži sugestiju da Hrvatska formira još jednu malu legiju. Tu bi Italija naoružala i uputila u Rusiju u sastavu jednog dijela talijanskih trupa. Vojskovođa je generalu Glaiseu rekao da je ostvarenje te zamisli unutrašnjopolitički nemoguće. Odluku o tome donosi poglavnik. General Oxilia govorio je zatim s njemačkim generalom da bi i njemu saopćio talijansku želju o formiranju talijansko-hrvatske legije, pri čemu bi se Talijani zapravo zadovoljili s jednim bataljunom.

²⁶ Suprotno M. Coliću, koji navodi ovo: »Zapovjedništvo kopnene vojske izdalo je istoga dana, 2. jula, naredbu radi upoznavanja stanovništva sa proglasom, organizacijom prijema u dobrovoljce i na inoformiranju dobrovoljačkih jedinica. Prema toj naredbi, u legiju su mogli stupiti samo 'rasno isti Hrvati, Ukrajinci i Rusi' (bjelogardejci) od 20 do 32 godine starosti« (nav. djelo, str. 251).

Colić, kao i Kljakić, tvrdi da je Hitler »zahtijevao od Pavelića da vlada NDH uputi svoje legionarske jedinice na Istočni front u borbu protiv Crvene armije« (isto mjesto).

²⁷ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

²⁸ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 731 od 12. VII.

Ritter je iz Fihrerove kompozicije, 15. VII,²⁹ u otvorenom telegramu saopio poslaniku Frohweinu: 1. Slaže se s njegovim prijedlogom da se pitanje formiranja posebne hrvatske legije za talijanske vojne jedinice prepusti Hrvatima i Talijanima i da se poslanstvo u Zagrebu ne miješa u to pitanje. Zamjenik gen. Jodla general Warlimont je za Vrhovnu komandu istog mišljenja, stoga Ritter moli da o tome obavijeste poslanstvo u Zagrebu i još i generala Glaise-Horstenaua. 2. Ritter moli da zasad, samo u svrhu povjerljive informacije poslanstva, doda ovo: ako bi se nadalje ustanovilo da se u interesu NDH mora na i neki izlaz, general Warlimont ne bi otklonio neki kompromisni prijedlog koji bi išao za tim da bi se za njemačke oružane snage predviđena hrvatska legija dijelom kombinirala s talijanskim korpusom na Isto nom frontu. Pošto je talijanske i hrvatske formacije i onako — kako se ini — stupiti u akciju na istom dijelu fronta, naime na jugu, mogla bi se takva kombinacija izvesti, vjerojatno, bez teškoća. Ritter moli da o toj mogućnosti još ništa ne kažu ni Hrvatima ni Talijanima, nego im predbježno prepustiti da se sami nagode.

Formiranje »Pojava hrvatske 369. pješake pukovnije«, jačine oko 3865 ljudi s oko 1290 konja bilo je službeno okončano 16. srpnja 1941. godine.³⁰ Zakletva poglavniku Paveli u položena je u mjestima formiranja jedinica: Varaždinu, Zagrebu i Sarajevu. Vojskovođa SI. Kvaternik je, 16. srpnja, održao u Varaždinu, na prigodnoj smotri, govor i osobno se oprostio od legionara. U prisutnosti generala Glaisea, talijanskog generala Oxilija i SI. Kvaternika Paveli je, 18. VII, u Zagrebu oprostio od Topničkog odjela, a iz Sarajeva je, 20. VII, stigla u Zagreb I bojna, koju je na kolodvoru dočekao i pozdravio izaslanik poglavnika i vojskovođe, vrhovni inspektor oružanih snaga NDH general Slavko Štancer. Sutradan, 21. srpnja, i Paveli je oprostio govorom od legionara te bojne.

Evo kako je sve to o dobrovoljcima legionarima prikazao SI. Kvaternik, i to historijski sasvim nevjerljivo:

»Neko vrijeme nakon pristupa Hrvatske Trojnom paktu — naveo je Kvaternik u svom iskazu pred istražnim organima³¹ — otkrivao je Paveli članovima vlade o neizbježivoj potrebi na poticaj i traženje Njemačke o odaslanju manjeg vojnog odreda na rusko ratište. Na ovu vijest razložio sam ja opširno članovima vlade potpunu nemogućnost odaslanja i najmanjeg vojnog odreda, jer je staro domobranstvo nastalo iz rasula jugoslavenske vojske, te je nesposobno za svaku akciju na ratištu. Ovo domobranstvo nije se htjelo prije nastanka NDH boriti u vlastitoj zemlji, a kamoli gdje se boriti na tuđem ratištu, a novo domobranstvo ne dolazi u obzir još najmanje dvije godine. To su govorili svi, pa i Paveli da nismo u stanju staviti na raspolaganje nikakvog odreda. Povjesno i istini za volju moram, iako mi je teško, najviše i dio odgovornosti za odaslanje odreda na rusko ratište prebaciti na naše Bosance i njihovo dobrovoljno javljanje u njemačku vojsku, tako da je već u prvih mjesec dana nakon dolaska Nijemaca u Sarajevo organizirana sa bosanskim dobrovoljcima jedna cijela njemačka brdska baterija, a o tome nije znao nitko ništa. Iničini mi se, ali ne znam to no da su Nijemci temeljem ovog dobrovoljnog javljanja tražili od Paveli a dobrovoljce za rusko ratište u svrhu dokumentiranja solidarnosti članova Trojnog pakta. Temeljem toga Paveli je

²⁹ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 668 od 15. VII.

³⁰ M. Colić, nav. djelo, str. 253.

³¹ A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I.0.9 6/9 1-104.

izdao proglas za organizaciju dobrovoljaca u legije za rusko ratište. Već nakon jednog tjedna, što nije očekivano, javilo se 5000 dobrovoljaca, skoro 95% Bosanaca, taj broj je porastao konačno na 6800 dobrovoljnih prijava. Iz gornje Hrvatske i Dalmacije bio je broj prijava upravo neznatan. Naoružanje opremom i.t.d. preuzela je Njemačka. Stvoren je jedan odred sa četiri bataljona, jednog divizionu artiljerije i nekoliko patrolja konjice. Taj odred je zatim transportovan sa sakupljališta u Varaždinu na izobrazbu u Njemačku. Sličeći su se prijavili dobrovoljno, koliko se jače sam, oko 300 pomoraca, a isto tako i avijatori.

»U Varaždinu na vježbalištu - nastavlja Kvaternik svoj iskaz — održao sam ovoj legiji prije njezinog odlaska u Njemačku govor. Radi razumjevanja i shvaćanja mojih intencija objasnio bi slijedeće: Znam iz iskustva, a još više iz ratne povjesti, da su dobrovoljci mašta sa dvije oštrice. Njih je teško konsolidovati, još teže uvesti disciplinu, a najteže je istu stalno održavati, kad nastupe ratni napori, loše vrijeme i zima i bivakiranja. Sve to teška u izobilju naših dobrovoljaca na ruskom ratištu. Osobito ovakova dobrovoljca kao legija zbita iz oka i boka, nastala preko noći, mora imati u svojim redovima veliki broj avanturista, besposlićara i raznoaranih elemenata. U odaslanju legije vidio sam veliku i sigurnu opasnost za naš tradicionalni dobar vojni ki glas. To me je ponukalo održati legiji govor. Koliko se mogu sjetiti danas, rastumačio sam nuždu slanja odreda na ratište i apelirao na njih, da sa uvaju neokaljan naš stoljetni dobar vojni ki glas i to vrstom disciplinom, uzajamnom pomoć i požrtvovnošću, a iznad svega sa iskrenim drugarstvom. Svaki njihov izgred ili prekršaj dobrih običaja pada nazad kao veliki maljak na leđa cijelog naroda. Legija se sastoji u ogromnoj svojoj većini iz sinova Bosne, pa ni nije potrebno posebno apelirati njima na njihov prirodni vojni ki duh. Nadalje sam objasnio, da u meni ne vide samo pretpostavljenog, nego brižljivog roditelja, koji se brine za zaostalu obitelj. Svaki ima pravo meni pisati direktno ako što nije u redu kod kuće, jer smatram ne samo mojom dužnošću, nego i mojim pravom, pomoći gdje je potreba. To je bio po prilici sadržaj mog govora.«³²

Glaise je telegramom od 19. VII³³ izvijestio Vrhovnu komandu da je u razgovorima s poglavnikom i generalom Oxilijem spomenuo usput mogućnost da hrvatsku legiju uvedu u borbu između njemačkih i talijanskih vojnih dijelova. Saopćenje su obje strane uzete na znanje sa zadovoljstvom. Uostalom su poglavnik i Kvaternik riješeni da želju Talijana o formiranju jednoga motoriziranog hrvatskog dobrovoljca kog bataljuna u sastavu njihove vojske po mogućnosti što dulje zavlade. Uz to, Glaiseu se čini važnim da ipak još jednom dodirnu pitanje u kojim bi uniformama hrvatska legija ušla u borbu u Rusiji. Hrvatsko vojno vodstvo željelo je, neposredno nakon »oslobođenja zemlje«, da za domobranstvo uvede uniforme koje bi po mogućnosti bile što

³² »'Pojava hrvatska 369. pješaka kao pukovnija' službeno postoji od 16. srpnja 1941. godine. U mjestima formiranja jedinica - u Varaždinu, Sarajevu i Zagrebu - legionari su položili zakletvu Poglavniku NDH. Svečanosti su tom prigodom u Varaždinu prisustvovali, kako piše ustaški 'Hrvatski narod', Vojskovođa Slavko Kvaternik, koji je 'u ime Poglavnika, kao i u svoje lično ime', pozdravio legionare. Bili su prisutni i njemački general Glaise von Horstenau i talijanski general Antonio Oxilia. U Zagrebu je 'topnički odjel' pozdravio osobno Ante Pavelić. Iz Sarajeva je u Zagreb 20. srpnja stigla I bojna, 'koju je na kolodvoru dočeka i pozdravio izaslanik Poglavnika i vojskovođe, Slavko Štancer, vrhovni nadzornik oružanih snaga NDH i general pješaka štaba. Poglavnik Ante Pavelić oprostio se 21. srpnja od legionara I bojne pred njihov odlazak na istočno bojište' (D. Kljajić, nav. djelo, str. 22).

³³ AJ, T-501, rolna 264.

više prilagođene njemačkim uniformama. Prilikom Glaiseova referata Führern odustalo se iz političkih razloga od ispunjenja takve želje, iz obzira prema Italiji. Sada se čini da je hrvatska legija — kako mu saopćavaju iz komande vojnog okruga XVII — ipak dobiti njemačke uniforme. Koliko god bi Glaise to samo po sebi — što se potpuno razumije — rado pozdravio, htio bi ipak dati sugestiju da se razmisli, je li takvo rješenje — imaju li pred sobom talijanske sitne ljubomore i pohlepe - svrsishodno. Ako me unarodnopravni razlozi o dobrovoljci koji formaciji ne govore protiv, Glaise bi bio za to da hrvatska legija zadrži svoje potpuno praktične uniforme i isto tako praktične oznake činova i u pohodu protiv Rusije, jer inače prijeti spomenutom motoriziranom bataljunu opasnost — dođe li ipak do njegova formiranja — da ga obuku u talijanske uniforme.

»Pojačana hrvatska 369. pješaka pukovnija« - podijeljena u sedam ešalona i pod zapovjedništvom pukovnika Ivana Markulja — bila je prevezena vlakom iz Zagreba u Döllersheim, u Reich.

»Po dolasku u Delershajm — piše M. Colić u svojoj knjizi: 'Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.'³⁴ — jedinice 'Pojačane hrvatske 369. pješake pukovnije' dobile su njemačko oružje i logorsku opremu i otpočele obuku ljudstva u rukovanju oružjem i drugim borbenim radnjama. Od prvog dana dolaska u Delershajm posebna pažnja je bila posvećena obuci i disciplini. Već 31. jula 1941. godine, u prisustvu zapovjednika njemačkog XVII armijskog korpusnog područja generala Strociosa i vrhovnog nadzornika oružanih snaga NDH generala pješaka Slavka Štancera, pukovnija je položila zakletvu Hitleru.

Poslije završene obuke, koja je trajala 20 dana, pukovnija je u vremenu od 16. do 19. avgusta bila ukrcana u 17 željeznih transporta i sa utovarnih stanica u Gopfritzu i Alenstajgu prevežena preko Maršarske do mjesta Dongeni u Besarabiji (SSSR), gdje se od 21. do 23. avgusta prikupila i zadržala. Već 27. avgusta krenula je pješake u Pervomajskoj, gdje je stigla 29. avgusta. Oktobra je stigla u selo Budniskaja, u kome je ostala do 7. oktobra.

Za vrijeme ovog tridesetpetodnevnog i 755 kilometara dugog marša, kod ljudstva je vladala nedisciplinacija i nered, tako da je zapovjednik pukovnije pukovnik Ivan Markulj u nekoliko pismenih zapovijesti oštro upozorio cijeli starješinski i vojnički sastav na njihove zadatke i kako treba da se ponašaju.

Onak je o tome obavijestio i vojskovođu Slavka Kvaternika, koji mu je u odgovoru dao specijalna ovlaštenja, u cilju srećan izvanjski stanja. S tim u vezi, iz Budniskaja je u NDH vraćeno 187 vojnika, do vojnika i domobrana pod izgovorom da su nesposobni i nedorasli svome pozivu.

U selu Budniskaja od 2. do 7. oktobra vršena je obuka pukovnije pod rukovodstvom njemačkih instruktora. Zatim je nastavljen marš ka Nadeždovki, gdje je 9. oktobra pukovnija ušla u sastav njemačke 100. lake lovačke divizije, 17. armije Grupe armija Jug'.

U prvim borbama sudjelovala je 13. listopada 1941, isto noć od Dnjepra.

I dobrovoljci iz zrakoplovstva okupljali su se u Zagrebu (njih 360) i Pavelić je, 7. VII, na stadionu u Maksimiru izvršio smotru pripadnika legije hrvatskog zrakoplovstva. Ona je pod imenom »Hrvatska zrakoplovna pukovnija«, 15. VII, otputovala vlakom iz Zagreba u Reich.³⁶

³⁴ M. Colić, nav. djelo, str. 253.

³⁵ To je bio general pješadije A. Strocious, zapovjednik vojnog okruga XVII sa sjedištem u Beču.

³⁶ M. Colić, nav. djelo, str. 259-260.

Od dobrovoljaca iz mornarice formirana je legija mornarice NDH. »Od dobrovoljaca iz mornarice formiran je — piše Coli³⁷ — 'Hrvatski pomorski sklop' koji je po dijelovima upu u Varnu na Crnom moru. Prva grupa legionara mornara upu ena je 17. jula iz Zagreba u Varnu, a druga grupa, tako er iz Zagreba, upu ena je avgusta mjeseca. Tre a grupa iz Siska upu ena je 27. septembra, a etvrta grupa od 80 ljudi otišla je 9. januara 1942. godine iz Zemuna tako er u Varnu na Crnom moru.

Ja ina odreda do po etka 1942. godine porasla je na oko 340 ljudi, od ega je bilo oko 100 mornara, 23 asnika i 220 do asnika.

U Varni, po završetku obuke na njema kim minolovcima i podmornici, odred je ušao u sastav njema ke mornarice na Crnom moru, kao posada šest minolovaca i jedne podmornice.«

2. *Sl. Kvaternik kod Hitlera.* Poslanik Kasche je uo i puta u Veneciju na potpis protokola o pristupu NDH Trojnom paktu (15. VI 1941) javio svom ministru³⁸ da vojskovo a Kvaternik — koji e tako er biti u Veneciji — moli za kra i prijem. Svrha je prijema izražavanje osobne zahvalnosti i molbe da se uprili i Kvaternikov posjet Njema koj. Ribbentrop je doista u Veneciji pozvao Kvaternika da do e, no sam datum dolaska valjalo je još utvrditi. Njema ki napad na Sovjetski Savez (22. VI) odgodio je privremeno Kvaternikov dola-zak, i to je njema ko ministarstvo saop ilo poslaniku Kascheu u šifriranom telegramu dan nakon napada.³⁹ U telegramu Ribbentrop moli Kaschea da kaže Kvaterniku kako još ne može — zbog najnovijih doga aja — odrediti datum za koji bi zamolio Kvaternika da posjeti Njema ku. im bi, me utim, mogli bolje sagledati doga aje, Ribbentrop e navesti taj datum. Tada e zamoliti Kvaternika da do e u Führerov glavni stan.

Sutradan⁴⁰ je Kasche odgov.orio ministarstvu da je ve obavijestio Kvater-nika o odgodi posjeta. Kasche je u telegramu predložio da Kvaternik bude predstavljen Führern, maršalu Reicha Göringu, general-feldmaršalu Keitelu i Komandi kopnenih snaga (*OKH*).

Kona no se Kvaterniku ispunila njegova želja: ministar Ribbentrop je 14. VII,⁴¹ javio Zagrebu (otpravniku poslova v. Trollu) da saop i vojskovo i kako e ga rado pozdraviti u Glavnom stanu 21. srpnja i da je predvi en obilazak fronta 22, 23. i 24. srpnja. Istodobno moli savjetnika da kaže Kvaterniku kako bi mu bio zahvalan, kad bi svoju pratnju ograni io na »jednog ili dva gospo-dina«. Na kraju, ministar moli da ga obavijeste odgovara li taj termin Kvaterniku.

Dan kasnije⁴² je Troll odgovorio ministru da je sve u redu; da e Kvater-nika pratiti generalštabni potpukovnik Ivan Babi i potpukovnik avijacije

³⁷ Isti izvor, str. 260-261.

³⁸ B. Krizman, Paveli i ustaše, str. 502.

³⁹ Isti izvor, str. 491.

⁴⁰ Isti izvor, str. 492.

⁴¹ Isti izvor, str. 493-494.

⁴² Isti izvor, str. 494.

Tu se spominju bivši jugoslavenski major Ivan Babi i admiral NDH Gjuro Jak in. O prvome je dr Hrvoje Mezuli , 20. V 1946, dao Državnoj komisiji za utvr ivanje ratnih zlo ina okupatora i njihovih pomaga a ovu izjavu: »Krajem juna ili po etkom jula 1941. godine, dok sam još bio u Zagrebu, ja sam se zajedno sa sada pokojnim prijateljem Ing. Nikolom Jasinskim (koji je kao emigrant iz N.D.H. potkraj 1944. god. umro u Madžarskoj) u privatnom jednom stanu sastao s imenovanim bivšim jugoslavenskim majorom. Budu i da sam od Jasinskoga uo, da Ivan Babi zauzima važan položaj kod 'vojskovo e' Kvaternika, a znao sam da je general-štabni major Babi slovio kao odli an oficir jugoslavenske vojske, ja sam s njime - po prethodnom dogovoru s Ing.

Franjo Filipek, no da Kvaternik moli da vojni ataše NDH u Berlinu admiral **Gjuro Jak** in tako er bude u pratnji. Potrebna je što hitnija obavijest o tome ho e li iz Zagreba krenuti avionom ili vlakom.

General Glaise je telegramom Vrhovnoj komandi od istog dana (15. VII)⁴³ ponovio sadržaj toga Trollovog telegrama i spomenuo svojim pretpostavljenima kako Kvaternik moli da bi ga i Glaise pratio na putu. General zagovara tu molbu i s obzirom na njegovu ovdašnju (zagreba ku) poziciju. Kao njegova

Jasinskim - zapodjeo razgovor o razlozima za slom jugoslavenske vojske, o izgledima daljnega ratovanja i o politici namjerama ustaških vlastodržaca.

Od toga sam razgovora dobro zapamtio slijede e:

Babi nam je govorio o dvije struje unutar politiki vodstva na vrhovima N.D.H., to jest jednoj, koja je pod uplivom Italije, i drugoj, koja se više oslanja na Njemački Reich. Za Kvaternika 'vojskovo u' je rekao, da on s Italijom nema nikakve veze i da joj ne vjeruje.

Govore i o izgledima za svršetak ratnog sukoba, Babi nam je opširno razlagao stanje, kako ga je on onda gledao, i izrekao je mišljenje, da ima više izgleda da e rat dobiti Njemačka nego li njezini protivnici.

Prešli smo na unutrašnju politiku, pa je došao razgovor na ustaške pokolje, o kojima se je onda u javnosti vrlo malo znalo.

Meni je dan-dva pred time bio jedan političar H.S.S.-a zabrinuto i uzbuđeno rekao, da su ustaše po Lici i na Kordunu pošli sa sistematskim ubijanjem Srba, pa da je njih pobijeno već oko 40.000. Zapitao sam Babi a, da li mu je to poznato i što vlada o tome misli?

Na moje i Jasinskovo udo je Babi , koji dotle nije govorio ustaškim riječima nikom, mirno odgovorio:

'Vlada namjerava poklati sve Srbe u Hrvatskoj.'

Ja sam ga zapitao, da li zna, koliko ima Srba u granicama NDH i smatra li on, da je uopće moguće u takvoj namjeri uspjeti, na što nam je 'bojni' Babi odgovorio ovo:

'Ne moraju se oni poklati svi. Ustaše misle, da je dovoljno istrijebiti srpske popove, profesore, uitelje, advokate, liječnike, trgovce, uglednije i imućnije seljake itd., dakle u glavnom intelektualce i privredno jače predstavnike Srpstva. Ostali e ili pobje u Srbiju ili e pre i na katolicizam i pomiriti se s novom situacijom. Prema tome bi bilo dovoljno da se pobije samo pol milijuna Srba, a možda i manje.'

Jasinskoga i mene je porazila mirnoća, kojom nam je Babi to odgovorio. Sjećam se, da sam na to majoru Babi u kazao ovo:

'Da je to strahoviti zločin, o tome ne treba ni govoriti. No to je i posvemašnja ludost. Njemačka može rat ili dobiti ili izgubiti. Ako ga dobije, onda se taj ustaški program može izvršiti i naknadno, odnosno u najmanju ruku NDH e moći i svoje Srbe prisiliti da odu iz zemlje. Ako pak Njemačka rat izgubi, onda je to klanje besmisleno i morat ćemo ga platiti svi, i koji nismo ustaše. Međutim, ako Njemačka dobije rat, ona se ne e zadovoljiti s time, da uništi Srbe, nego e i Srbe i Hrvate, koliko ih preostane, potjerati nekamo u Rusiju, pa to klanje nema pogotovo nikakvog smisla, ma kakav bio konačni ishod rata.'

Babi na to nije odmah odgovorio. Kad sam ga zapitao, što on na to kaže, odmahnuo je rukom i rekao:

'Oni rješenje srpskog pitanja ne vezuju na to, kako e rat svršiti.'

Prošla me je želja za daljnjim razgovorom, pa kako mi je i Jasinsky davao znakove, da on to ne može više slušati, mi smo se rastali.

Na samu mi je onda Ing. Jasinsky rekao, da je Babi po njegovom mišljenju šef Kvaternikove vojne obavještajne službe. Sam Babi nam je svoj položaj prikazao riječi ima, kojih doslovno ne pamtim, ali otprilike kao da je šef Kvaternikovog civilnog kabineta.

Ovaj razgovor se vodio između 22. juna i 8. jula 1941. Znam to po tome, što je Rusija već bila u ratu i što sam ja 8. jula pobjegao iz Zagreba. Majora Babi a kasnije nisam nikada više vidio. On je identičan s pukovnikom domobranstva Babi em, koji je par godina kasnije avionom prebjegao na stranu Saveznika« (AJ, DK, Inv. br. 14832).

Admiral Gjuro Jak in bio je odmah na početku operativni komandant ratne mornarice NDH a nešto kasnije - kao bivši a.u. pomorski oficir - »ataše za vojnički i pomorska pitanja« pri poslanstvu NDH u Berlinu. Uopće je zanimljivo koliko je bivših a.u. oficira zauzelo visoke položaje u NDH odmah od početka. Među njima: St. Kvaternik, S. Štancer, I. Per ević, Vl. Laxa, A. Sabljak, I. Prpić, P. Blašković, F. Dragojlov, Dj. Grujić, A. Marić, V. Begić, M. Navratil i ostali. I diplomatsko-konzularni aparat bio je popunjen pripadnicima »hrvatskog« plemstva (grofovima, barunima, plemenitašima), kao da se i na tom polju ustaška država želi nastaviti na Habsburšku Monarhiju.

⁴³ AJ, T-501, rolna 264.

(Glaiseova) pratnja došli bi u obzir: pomoćnik vojnog atašeya kapetan Moser i Glaiseov a utant porućnik Skopek. Imaju i pred oćima izvanredne udaljenosti koje Kvaternik ima svladavati, Glaise moli hitno da se stavi na raspolaganje jedan JU 52-avion za let tamo i natrag.

Glaise je, 18. VII,⁴⁴ telegramom obavijestio Vrhovnu komandu kopnenih snaga (*OKH*) da je put vojskovoće Kvaternika sad definitivno utvrćen. On će u nedjelju izjutra specijalnim avionom odletjeti u Berlin u pratnji poslanika Kaschea, jednog a utanta i Glaisea: tamo će položiti vijenac na spomenik Neznamom junaku i prisustvovati svećeri koju će u njegovu ćast prirediti državni podsekretar Woermann. U ponedjeljak izjutra slijedi let s navedenim pratiocima u Fiihrerov glavni stan.

Kvaternik je, prema programu, odletio i u Berlinu, 20. VII, položio vijenac na spomenik na »Unter den Linden«, glavnoj ulici Berlina, a sutradan ga je u svom Glavnom stanu u Istočnoj Pruskoj primio sâm Hitler u prisutnosti Ribbentropa, na elnika VK (*OKW*) feldmaršala Keitela i poslanika W. Hewela.

U razgovoru, koji se odlikovao neobićnom živošću i dućinom (za Hitlera neobićno ajenom kad su u pitanju stranci), bile su dodirnite razne teme (pojednosti organizacije Glavnog stana, rat na Istoku, svojstva crvenoarmejaca, saveznici Sovjeta: prostranstva i teror, sudbina pregovaranja Berlina s Moskvom, skrivene namjere boljševićke vlade za jesen 1941. godine - »tatarska provala Džingis-kana«; gubici sovjetskih armija; komunisti ki nemiri u Hrvatskoj; opravdanost energije nog zahvata i potreba uništenja »ljudi koji se ne mogu uvrstiti u okvir države«; orućane snage NDH i njihova izgradnja; Hrvati kao vojnici; opasnosti koje prijete od »bizantinskog bloka«; rasna slika Sovjetskog Saveza; Židovi i opet Židovi i ostalo).⁴⁵

Raspolazemo s dvije Kvaternikove verzije opisa njegovog razgovora s Hitlerom. Kvaternik je u svom saslućanju pred istraćnim organima, 7. II 1947,⁴⁶ spomenuo put u Njemaćku u srpnju 1941. i naveo da je posjetio Ribbentropa (u dvorcu), Goringa (u specijalnoj kompoziciji) i Hitlera (u baraci!). »Sve vrijeme dok sam se nalazio kod Hitlera - navodi dalje-iznosio je ideje nacional-socijalizma, kako je nacional-socijalizam sproveden u Njemaćkoj, o njegovom daljnem razvoju, te o tome kako će nakon završetka rata nastaviti sa izgradnjom zemlje. U jednom momentu se je izrazio kako će Europa nakon rata biti ili nacional-socijalistićka ili boljševićka, ali nikako kapitalistićka. Za nacional-socijalizam je rekao da nije roba za izvoz i to je dva puta ponovio, jer je to njemaćka specifića. Nadalje je govorio o Židovima i strahovito ih je mrzio i sve se pjenio dok je govorio o njima, te šakom udarao po stolu. Za Židove je rekao kako će oni upropastiti Europu, da su dekonstruktivni (sic!) itd. Isto je tako pokazao svoju mrćnju protiv aristokracije, a naroćito protiv maćarske aristokracije. Osim toga za crkvu je rekao da dok je živ nacional-socijalizam da sve enici ne će odgajati mladeć i da u tom ne poznaje kompromisa. Razgovor sa Hitlerom trajao je oko 2 sata i ja nisam uspio ništa da ga pitam, a niti sam htio što da ga pitam. On je neprestano govorio. Za njega sam stekao utisak, da je jedan najobićniji fantasti ni (fanati ni?) misionar nacional-socijalizma.«

Pošto je razgovor bio okonćan, Hitler je pozvao Kvaternika s pratnjom na

⁴⁴ Isti izvor.

⁴⁵ Opširnije o svemu tome: B. Krizman, nav. djelo, str. 491 i dalje.

⁴⁶ A-VII, NDH Zapisnik saslućanja SI. Kvaternika, I.0.9 7/2 1-145.

aj. »Sam Hitler je (i tu) neprestano govorio, a svi drugi su šutjeli, tako da uvijek dobije dojam da se nalazi u mrtva nici, a ne u društvu. Tema razgovora se je stalno kretala o Židovima i ma arskoj aristokraciji.«

U svom pismenom iskazu⁴⁷ Kvaternik o tome navodi:

»Na poziv njema ke vlade otputovao sam na konvencionalni posjet u hauptkvartir, mislim u mjesecu augustu 1941. g. Uzrok putovanja nije bila kakva politika ili kakvi službeni nalog, nego uobi ajeni posjet. Na ovom putu me je pratio sa njema ke strane poslanik Kasche i njema ki general Horstenau Glaise, a kasnije se pridružio u Berlinu dr Vesermajer (Veesenmayer). Sa hrvatske strane moj osobni a utant pukovnik Filipek, generalštabni potpukovnik Babi , a tad je iz Berlina vojni izaslanik admiral Gjuro Jak in. Put u hauptkvartir prevaljen je iz Zagreba i Berlina sa avionom. U Berlinu bio je jedan dan slobodan, a nave er toga dana priredilo je njema ko ministarstvo vanjskih poslova uobi ajenu diplomatsku ve eru. Na imena raznih funkcionara ne sje am se, osim ministra Kurtiousa (Clodiusa)⁴⁸ gospodarskog stru - njaka za Balkan. Politi kih vije anja i razgovora nije bilo. Drugi dan letili smo iz Berlina za Kenigsberg, gdje smo preno ili. Put iz Kenigsberga u hauptkvartir proslje en je autom. Hauptkvartir je bio smješten oko 50 km jugoisto no od Kenigsberga u jednoj ogromnoj šumi. Zidane niske barake maskirane pomno, da se nisu mogle otkriti, naro ito iz zraka ne, sve ako bi ih netko tko zna da su u šumi i tražio.

Prvi posjet bio je kod ministra vanjskih poslova u jednom starom juncker - skom dvorcu, gra en iz drva još iz vremena Fridriha Velikoga. Ribentrop se je držao kao uvijek u svojoj navu enoj pozi uko en i zakop an, ali kao ku ni doma in brižljiv. Konferencije nije bilo nikakve, a i nikakovih službenih razgovora; objed sve umjereno i edno. Šetaju i se po vrtu Ribentrop je neko vrijeme razgovarao nasamo sa poslanikom Kascheom, što ne znam.

Poslije Ribentropa uslijedio je posjet kod Geringa, koji je u navedenoj šumi imao odjeljene na više km svoje barake od ostalog hauptkvartira. Nu on je osobno stanovao u svojem, sa puno luksusa ure enom vlaku. Kraj vlaka bio je izgra en njegov tenis plac, na kojem je on trenirao. Imao je sa sobom jaha e konje i lova ke pse. Bavio se športom, a naro ito lovom. Osim, da mi je tuma io na mapama razmještaj avijacije na frontu, tri zra ne flote, jedna na jugu, druga u sredini fronta, a tre a na sjeveru u prostoru izme u Petrograda i Smolenska; nije bilo kakvih službenih razgovora. Pripovjedao mi je da je knez Pavle lojalan državnik, a njegova supruga rijetko ukusno odjevena dama. Pokazao mi je u svojem vlaku njegove odaje, veliku radnu sobu, spava u sobu ure enu kao kod ku e i prekrasnu kupelj. Ljepotama Dalmacije bio je o aran, a naro ito o Dubrovniku i otoku (!) Lapad. Rekao je da e povesti prvom prilikom ženu i dijete u taj raj. To bi bilo sve.«

»Zatim je uslijedio posjet Fireru — nastavlja Kvaternik. - On me je do ekao u pratnji svog ceremonijala, ministra Ribentropa i maršala Kajtela. Nakon pozdrava pozvao me je Firer u svoju edno ure enu baraku u radnu sobu. Sva pratnja j^ ostala vani, jedino je bio prisutan razgovoru Ribentrop; to ali nije bio kakvi razgovor ili dogovor, nego predavanje Hitlera o nacional-socijalizmu, o Židovima, o crkvama i kapitalu. Meni je tuma io sa vjerskim fanatizmom nacional-socijalisti ku ideologiju kao spasonosan društveni poredak za

⁴⁷ A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I.0.9 6/9 1-104.

⁴⁸ To je bio poslanik Carl August Clodius, zamjenik šefa trgovinsko-pbliti kog odjela u njema kom ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu.

Europu. Ako ne pobjedi ova ideologija pobjedit će komunizam, nikako kapitalističke zemlje. Kao najveći neprijatelj nacional-socializma žigosao je Židove i kapitaliste, jer da ovi uopće nemaju nikakvih ideala i ideologija, nego da truju i izrabljuju arijske narode. Isto tako su opasne sve crkve bez razlike, naročito sve enicije, koji traže primat za odgoj djece. Nu njemačka djeca ne mogu odgajati više sve enicije i u tom pitanju sam nepopustljiv, tumačio je on. Njegova inačica govora, izražaja i stilizacija besprikorni su. Njegove geste i bljeskanje o njemu dokazuju njegovu fanatičnu uvjerenje o realnosti predmeta o kojemu govori. Moj utisak o njemu je bio, da imam pred sobom kakvog fanatičnog vjerskog misionara u srednjem vijeku, a ne savremenog državnika. Poslije tog predavanja gdje nisam uopće ništa pitao i nisam izustio ni jedne riječi, serviran je čaj i kava u susjednoj baraci u blagovaoni. Kod te pauze u estovali su opet svi iz moje pratnje, te general Jodl i maršal Kajtel. Osim Hitlera i ovdje nitko nije govorio ništa, osim jedne šaljive primjedbe generala Horstenaua. Tom zgodom je Hitler opet udarao po Židovima, naročito po Maarskoj i kupljenom maarskoj aristokraciji. U toj blagovaoni imao sam utisak kao da sam u mrtvačnici. Sva sila okamenjene posluge, a sami gluhojemi kod stola. Time je bio posjet dovršen. Dalje sam rekao da Hitler ne puši, a niti dozvoljava da tko puši u njegovoj prisutnosti, ne pije ni vina ni rakije, a isto tako ni crnu kavu. Ne jede mesa, nego živi od voća, zelenja i raznog melšpajza. Iz hauptkvartira vratili smo se natrag u Kenigsberg.«

Davši tako svoju verziju sadržaja tih razgovora s Hitlerom, koji pouzdano nije bio tako nedužan kako bi to Kvaternik htio naknadno da prikaže,⁴⁹ prelazi na prikaz obilaska južnog dijela Istočnog fronta. »Iz Kenigsberga letjeli smo u hauptkvartir maršala Runšteta, komandanta južne fronte, koja je sezala od Crnog mora do Pripjetskih šuma. Let iz Kenigsberga do Starog Konstantinova sjedišta maršala trajao je punih 5 sati. Ljet je uslijedio preko zapadnog dijela Pripjetskih upravo nepreglednih šuma. Kad ovaj je te šume vidi iz zraka, onda tek osjeća pravi pojam, što zna i prostor. Ne treba mnogo fantazije da shvati tko i što je Rusija. U Staro Konstantinovo smo prispjeli kasno poslijepodne. Dan prije bila je golema tuča i svi putevi u crnoj zemlji sasvim razdvojeni. Mjesto je bilo dosta podaleko, pa ga nisam vidio, osim golemih kasarni, koje sam vidio iz daljine. Kod maršala Runšteta bili smo na vešeriji. Tumačeno nije bilo ništa o vojnoj situaciji. Hauptkvartir ovog maršala je oni pravi komisni, gdje ovaj nije ovaj, nego dio neke ogromne mašine. Runštet je pravi stari pruski oficir mučen, zakopan, besprikorno odjeven, bez ikakvog drugog interesa sem njegove službe, tako i njegov šef štaba. Kod večere je bilo još vina i konzervi iz Francuske, što navadam kao karakteristiku, jer je svagdje tako bilo. Drugi dan smo odasli do zapovjednika 5. vojske znamenitog maršala Fridenau, koji je u poljskom ratu kao prvi preplivao rijeku Vislu. Ovaj maršal je sasvim obratan ovaj od Runšteta. Veseljak, voli rakiju, vino, konjak i dobro jelo, još kraj toga hrabar do neustrašivosti i uvijek prisutan tamo gdje su bile najžešće borbe. Kad smo nakon večere ostali sami u četiri oka kod stola servirao mi je maršal osobno kao posebnu delikatesu našu šljivovicu, koja je po njegovom mišljenju bolja od najfinijeg francuskog konjaka. Ovaj maršal je dalekovidan, koji mi reče neka si utvara Firer da je rat

⁴⁹ Njemački službeni zapisnik objavio je Andreas Hillgruber u knjizi *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939-1941*, München 1969, str. 303-311; odštampan je i u njemačkoj zbirci dokumenata ADAP, Serie D, Band XIII. 2, str. 835-838.

protiv Rusije sli an onome na zapadu. Bojim se da nam od samih pobjeda ne bi ostala kost u grkljanu sli no kao Napoleonu. Taj dan bila je dovršena manja pancerska bitka kod grada Berdi eva. Na bojnopolju bilo je oko 20—30 ošte enih neuporabivih tenkova, više ruskih, a manje njema kih. Interesantno je, da su njema ki specijalisti bili odmah nakon završetka bitke pri ruci i vadili iz uništenih pancera sve važnije dijelove za ponovu upotrebu. Grad Berdi ev je imao oko 70.000 stanovnika. Za vrijeme stare Rusije bio je razvikan kao židovski grad. Pu anstvo je bilo izbjeglo u svojoj ogromnoj ve ini; grad je bio kao mrtav. Taj dan otpo ela je prva velika i ogromna pancerska bitka i kod mjesta Uljanova, koja je trajala tri dana. Cjelokupni položaj 5. njema ke vojske tuma io nam je prvi operativni oficir maršala. Položaj za Nijemce bio je veoma težak. Cijelo sjeverno krilo prema ogromnoj šumi Pripjeta (šuma velika kao naša Bosna) visjelo je u zraku skroz nezašti- eno, a rezerva nije bilo. Najinteresantnije je što sam saznao od maršala da su u to doba bili partizani iza njema ke fronte veoma neugodni i opasni. Dvije ma arske divizije i jedna slova ka i jedna njema ka bile su zauzete u borbi sa partizanima, te imale ve e gubitke od divizija na frontu. Hrvatska legija nije bila još na ratištu i nisam je uop e vidio. Odavde smo se vratili u jednom danu zrakom preko Lavova, Be a u Zagreb.

Moj kona ni utisak bio je slijede i: Tekar onaj koji je letio više sati nad ruskom zemljom, koja probuduje u ovjeku osje aj beskona nosti, dolazi do osvjedeno enja prostorne i vremenske nepobjedivosti Rusije. Sve je tako veliko, široko, predimenzionirano, neobuhvatljivo ni o ima ni razborom; ovjeku stane upravo dah pred tim prostranim gorostasom; ovjek gubi od samog u enja dar izražavanja i definicije. Ovaj beskona ni prostor guta i ždere sve ljudske i mašinske snage svakog okupatora. Cijele vojske i fronte gube se u tom prostoru bez kraja i konca, kao poljski miševi, a to je bio tek prvi po etak ruske zemlje.«

Kvaternik je, ipak, zaboravio da je pri dolasku s puta na borongajski aerodrom — prema pisanju štampe⁵⁰ — rekao i ove rije i: »Osobito želim naglasiti da smo u Njema koj osjetili svuda, bilo u Berlinu, bilo u Königsbergu ili na fronti pred Kijevom, kud god smo došli, da smo me u prijateljima. Svugdje su nam vrata bila otvorena. Za Fiihrera mogu vam re i da nije samo veliki vojskovo a, veliki državnik, veliki ovjek, nego i od Providnosti odre- eni spasitelj Evrope, koji je spasava od nemani koja je htjela svojim valjkom prije i preko nas.«

Sutradan (25. VII) dao je opširniju izjavu za štampu⁵¹ u kojoj je spomenuo »markantnu li nost našeg poglavnika i njegov državni ki veleum«, »bojište, na kojem se odlu uje sudbina Evrope i ovje anstva«, Hitlera koji »je živa ideja nove Evrope i njezin spasitelj«, njegov genij i njegovih suradnika koji su »stvorili najve i, najsavršeniji vojni ki aparat« i njema ku vojsku kao vojsku »kakve još nikada na svijetu bilo nije«. Zaklju io je da bi se »svi narodi Evrope morali do zadnjeg daha boriti na strani našeg velikog saveznika — Nijemaca. Hitler je onaj mesija, koji e tu Evropu spasiti od mraka boljševi- zma.«

Ribbentrop je, ve 23. VII,⁵² zamolio Kaschea da uru i Paveli u njegovu zahvalnicu (Führerhauptquartier, 23. VII 1941).⁵³ Ű njemu se Ribbentrop

⁵⁰ B. Krizman, nav. djelo, str. 499.

⁵¹ Isto mjesto.

⁵² Isti izvor, str. 509.

⁵³ Tekst pisma: PA, Büro RAM 13, Kroatien.

toplo zahvaljuje na daru koji mu je Kvaternik, u Paveli evo ime, uru io 21. srpnja (historijska sablja iz XVI i dva pištolja na kremen iz XVII stolje a) kao uspomenu na veliko historijsko doba koje proživljavaju. To što može, kao ministar vanjskih poslova Velikonjema kog Reicha, u ovim za itavu Evropu tako zna ajnim i prijelomnim godinama sudjelovati pri ponovnoj uspostavi nezavisne hrvatske države, za njega osobno je doga aj kojega e se uvijek posebno rado sje ati. Suradnja koju je mogao pružiti pri Fiihrerovu djelu stvaranja novoure ene Evrope stvorila mu je osje aj posebne povezanosti i s Paveli em osobno i sa itavim hrvatskim narodom.

S Kvaternikom se vratio u Zagreb i general Glaise i on je, 25. VII,⁵⁴ telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu kopnenih snaga da je tek toga dana — nakon povratka s puta — dobio nare enje Komande o formiranju hrvatske legije. Stoga uzima slobodu da stavi ozbiljne primjedbe na vojnopoliti ki dio tog nare enja. Naime, kao što je poznato, i Talijani nastoje da u sastavu svoje vojske formiraju hrvatsku legiju. Glaise se nadao da se to za hrvatsku vladu jedva podnošljivo optere enje može izbje i tako što e njema ka strana dopustiti da ta legija ne nastupi kao sastavni dio njema kih oružanih snaga, nego kao savezni ki kontingent, pa je prema tome to pitanje koje se zajedni ki ti e »Osovine«. Zato je takvo svojstvo legije dolazilo do izražaja ne samo u oznaci, nego i u uniformi, a spomenuto nare enje je tome gledištu u cijelosti protivno. Broj ana oznaka ista je s uvrštenjem poja anog hrvatskog puka u sastav njema kih oružanih snaga. Uvo enje njema kih oznaka ina dovodi, uz potrebni šljem, i ina e do potpunog prilago ivanja njema koj uniformi barem u o ima površnog ili nesklonog promatra a. Rezultat takvog rješenja bit e da e Talijani — ako im po e za rukom da ostvare planirano formiranje hrvatske legije u sastavu svoje vojske (što valjda ne e biti usprkos njihovom nastojanju) — nametnuti Hrvatima koji e se kod njih okupiti uniformu prilago enu talijanskoj, a to bi predstavljalo za režim u Hrvatskoj gotovo nezamislivo optere enje. Kad je Glaise u srijedu, u uskrsnom tjednu, na Semmeringu po drugi put bio na referatu kod Führera o hrvatskom pitanju, prenio mu je želju Hrvata da smiju uvesti uniformu (za domobranstvo) koja bi što je mogu e više bila nalik njema koj. Ta želja — s obzirom na Talijane - nije bila ispunjena, a to je dokaz za to koliko bi bilo pogrešno sada potcjenjivati to pitanje u vezi s hrvatskom legijom. Glaise na kraju moli da još jednom uzmu u razmatranje njegove rezerve i po mogu nosti djelomi no izmijene spomenuto nare enje.

4. *Pitanje Me imurja.* U nekom razgovoru Paveli je priznao Glaiseu da ga brine sudbina Me imurja. I doista, Me imurje je predstavljalo »jabuku razdora« u odnosima ustaške vlade u Zagrebu s Horthyjevom Ma arskom.

Ve 17. IV 1941⁵⁵, iz Zagreba je tamošnji njema ki generalni konzul Alfred Freundt telegrafski javio ministarstvu da mu je SI. Kvaternik iznio pretpostavku da postupak Ma ara na hrvatskom podru ju izme u Drave i Mure (takozvano Me imurje) ukazuje na njihovu namjeru da tamo i ostanu. Hrvatske inovnike protjeruju i Kvaternik moli da njema ka strana obavijesti vladu Reicha o tome i da im pomogne. Sli no držanje Talijana javljaju sa Sušaka.

Poslanik Kasche je, 23. IV⁵⁶, javio svom ministarstvu telegramom kako vlada NDH moli da joj se saop i stav Reicha u povodu izjave budimpeštanske

⁵⁴ AJ, T-501, rolna 264.

⁵⁵ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 81 od 17. IV.

⁵⁶ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 109 od 23. IV.

vlade o spremnosti da prepusti Me imurje Hrvatskoj, ako hrvatska strana odobri Ma arskoj bescarinski prolaz tereta do Sušaka. Ovdašnja vlada dala je izbjegavaju i odgovor, ukazuju i na to da treba utvrditi kako se Osovina odnosi prema takvom prijedlogu. Kasche moli da mu dostave upute. (Zanimljivo je da je na tom telegramu pribilješka kako s njema ke strane nema nikakvih rezervi.)

Njema ki poslanik u Budimpešti Otto v. Erdmannsdorff javio je telegramom, 25. IV⁵⁷, svom ministarstvu što programski govor ma arskog ministra-predsjednika Bärdošsya u poslani kom domu sadrži o Hrvatskoj. Kao što je poštovanom domu poznato — rekao je Bärdošsy — hrvatska nacija je, 10. travnja 1941, proglasila svoju državnu nezavisnost i samostalnost. Njegova Visost namjesnik Horthy još iste ve eri je u manifestu — za koji politiku odgovornost snosi vlada - priznao stvaranje nove države i izrazio dobre želje Ma arske za budu i napredak hrvatske nacije. Bärdošsy je uvjeren da se tim dobrim željama pridružuje svaki pojedini lan toga doma srcem i dušom. Priznanje hrvatske države ponovili su, uostalom, i formalno diplomatskim kanalom; podigli su konzulat u Zagrebu u rang poslanstva i u najkra em roku otpuslat e u hrvatski glavni grad svoga poslanika.

Ribbentrop je iz Be a odgovorio Kascheu, 26. IV,⁵⁸ i u telegramu naveo da s njema ke strane ne postoje nikakve rezerve u pogledu rješenja izme u Hrvatske i Ma arske po kojem bi se Me imurje prepustilo Hrvatskoj a Ma arskoj odobrio bescarinski prijevoz tereta na potezu od Ma arske do Sušaka ili neke druge jadranske luke.

Otpo eli su ma arsko-endehaški pregovori o granici, no Kasche je bio prisiljen da, 29. V,⁵⁹ izvijesti svoje ministarstvo da su ti pregovori, 28. V, prekinuti, budu i da Ma arska nije voljna odstupiti Me imurje. Hrvati misle da to ine na snažan pritisak tamošnjih Židova, no nadaju se da e Ma arska ipak popustiti. Toga dana (29. V) nije bilo nikakvih pregovora.

Kasche je nešto kasnije (2. VII)⁶⁰ telegrafski informirao svoje ministarstvo da je vlada NDH podnijela ma arskom poslaniku u Zagrebu ovaj prijedlog o granici prema Me imurju: hrvatska strana priznaje stare ugarske krunske pretenzije na to podru je; obje strane zahtijevaju suverenitet za sebe, no to pitanje time ne rješavaju; Ma arska prepušta puni suverenitet NDH, koja smjesta preuzima neograni enu upravu u svoje ruke; ako je Ma arska suglasna, otputovat e delegacija NDH pod vodstvom ministra vanjskih poslova u Budimpeštu da zaklju i dogovoreno, a tamo bi u inila i korake koji su Ma arskoj ugodni. — Kasche ima dojam da e Ma arska prihvatiti prijedlog, ukoliko se tamo ne bi pojavilo novo protivljenje na unutrašnjem planu. Osje aji Hrvata prema Ma arima izrazito su hladni. Uspomene na nekadašnje veze i današnje držanje Ma arske djeluju zaoštravaju e. Polemike zbog Le-grada i Gole u vezi su s tim grani nim pitanjem - završava Kasche.

Sutradan⁶¹ je Kasche iznova telegrafski javio berlinskom ministarstvu o situaciji u vezi s Me imurjem. Nakon razgovora s ovdašnjim ministrom vanjskih poslova i ma arskim poslanikom ima dojam — kaže Kasche — da se grani no pitanje Me imurja ipak »nasukalo«. Märossy misli da to valja pripisati utjecajima zainteresiranih ma arskih krugova na okolinu regenta

⁵⁷ PA, Büro Staatssekretär, Ungarn, Band 3, Nr. 449 od 25. IV.

⁵⁸ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 374 od 26. IV.

⁵⁹ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 381 od 29. V.

⁶⁰ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 643 od 2. VII.

⁶¹ Isti izvor, Nr. 657 od 3. VII.

Horthyja. Usprkos ponudi s hrvatske strane, Maarska je sad uvela vojnu upravu u Meimurju i predbacuje Hrvatskoj da nije dovoljno brzo podnijela svoj prijedlog. Uslijed spomenutih unutrašnjih utjecaja, koji su u porastu, zahtijeva čak da i sama predaja uprave Hrvatskoj može uslijediti tek nakon što otpone planirano preseljavanje iz obostranih ostalih državnih teritorija, s tim da maarska okupacija ipak mora potrajati sve do okončanja preseljenja stanovništva. Hrvati će se odnositi potpuno odbojno prema tome. Márossy tvrdi da su njegova nastojanja na tome da dođe do nagodbe sada besplodna, kad su suojeni s takvim tvrdim i nepopustljivim stavom njegove vlade.

Poslanik Erdmannsdorff je iz Budimpešte, 4. VII,⁶² informirao svoje ministarstvo da je u toku današnjeg razgovora s Bårdossyjem upitao ministra predsjednika kakvi su momentano maarsko-hrvatski odnosi. Bardossy je odvratio da se od sredine travnja ozbiljno trudio da dođe do zaista prijateljskog odnosa s Hrvatskom, budući da je vjerovao kako je to u interesu obiju zemalja, a da bi to, također, rado vidjele Njemačka i Italija. Svojedobno je predložio hrvatskoj strani skori potpis pregovora o Meimurju, bescarinskom prometu tereta, izmjeni stanovništva itd., na što su Hrvati reagirali tek kasnije. U međuvremenu su regenta i njegova (Bardossyja) preplavila izaslanstva iz Meimurja koja su najodlučnije otklanjala predaju Meimurja Hrvatskoj. Sve je više jačao otpor maarskoga javnog mišljenja ideji teritorijalnih koncesija Hrvatskoj, o čemu je poslanik u više navrata izvještavao ministarstvo. Konačno je ministar vanjskih poslova NDH izjavio da je spreman doći u Budimpeštu radi pregovora o svim pitanjima, izuzevši Meimurje. Na maarsko pitanje što znači ta ograda, u Zagrebu je odgovoreno kako postoji nada da će Maarska odstupiti od Meimurja, ako hrvatska vlada izjavi da će tu gestu posebno znati cijeniti, imajući pred očima stare pretenzije Ugarske na Meimurje. Osim toga, Hrvatska će kao protuuslugu odobriti Maarskoj pravo na bescarinski prijevoz tereta na željezni koji pruži preko Meimurja i na liniji Zagreb—Rijeka. Posljednju bi dali u najam maarskim državnim željeznicama.

Ministar-predsjednik je na to primijetio da je prva, 43 kilometra duga pruga, danas u maarskom posjedu, a da se saobraćaj na pruži Zagreb—Rijeka ne može duže vremena uspostaviti zbog razaranja tunela, itd. Maarska će vlada uvesti sada u Meimurje — koje privredno ima mnogo bolje veze s Maarskom nego Hrvatskom — vojnu i, prema potrebi, kasnije, civilnu upravu, a zadržati starije stanje. Raniji maarski prijedlog: npr., zadržavanje maarskog suvereniteta nad Meimurjem a uvođenje hrvatske uprave u Meimurje mogao bi doći na tapet u najboljem slučaju uz ozbiljne hrvatske koncesije, npr. preuzimanje jugoslavenskoga rimokatoličkog stanovništva iz Bačke, Hrvatima bliskih tzv. Bunjevaca i Šokaca, a iz Srijema bi mogli iseliti u Maarsku znatno manje brojno maarsko stanovništvo.

Prema zabilješci državnog sekretara v. Weizsäckera od 7. VII,⁶³ maarski poslanik u Berlinu D. Sztójay povjerio mu je toga dana da su maarsko-hrvatski pregovori o Meimurju došli na mrtvu točku. Weizsäcker je to saopćenje uzeo na znanje, ali je dao razumjeti da vlada Reicha u tom pitanju nije sama zainteresirana. Može se zacijelo sačekati — rekao je maarskom diplomatu — neće li ipak jednom kasnije doći do maarsko-hrvatskog sporazuma.

⁶² Isti izvor, Nr. 752 od 4. VII.

⁶³ Isti izvor, zabilješka St. S. No. 461.

Opet se javio Erdmannsdorff iz Budimpešte i u telegramu, 9. VII,⁶⁴ prenio odgovor zamjenika ma arskog ministra vanjskih poslova J. Vörnlea. Situacija je onakva kako je to već javilo poslanstvo Reicha u Zagrebu. Vörnle je dodao da su Hrvati promašili historijski trenutak za pregovore, budu i da ponajprije nisu etiri tjedna prihvatili da razmotre ma arski prijedlog za pregovore, navodno u nadi da uzmognu apelirati na osovinske sile i posti i za njih povoljnu arbitražu. Hrvatski prijedlog o kojem je poslanstvo Reicha u Zagrebu javilo, 2. VII, uzeli su u Budimpešti kao neku zamku, budu i da su utvrdili kako Hrvati o ekuju bezodvla nu predaju uprave u Me imurju — gdje su usput prona ene crne liste radi kasnijeg proganjanja stanovnika ma arskog porijekla — bez primjerenih ustupaka. Tako je Lorkovi davao samo prazna obe anja u pogledu provo enja kasnijeg preseljavanja do kojeg je Ma arskoj posebno stalo, imaju i pred o ima brojne Jugoslavene u Ba koj. Izjavio je ma arskom poslaniku u Zagrebu da se okupacija Me imurja može likvidirati u roku od tri do etiri sata, dok e preseljavanje zasigurno trajati godinu dana. Zbog takvog držanja nije momentano mogu sporazum. S ma arske se strane ne e, doduše, ustrajati pri tom da ma arska okupacija potraje do okon anja akcije preseljavanja, no ipak se mora ozbiljno po eti. Za ma arsku vladu ne postoji nikakav poticaj da forsira pregovore: ona e stoga sa ekati daljnji razvoj i eventualne protuprijedloge od NDH.

Vlada NDH isti e, doduše, da goji za Ma arsku prijateljske osje aje, ali u Budimpešti postoje svi razlozi za nepovjerenje, budu i da je iz apsolutno pouzdanog izvora postalo poznato da Hrvati nisu odbili slova ki prijedlog o stvaranju nove Male Antante od Slova ke, Rumunjske i NDH, uperene protiv Ma arske⁶⁵, nego su ga prihvatili s mnogo razumijevanja. Takva kombinacija ne može, doduše, Ma arsku — imaju i u vidu izmijenjene odnose mo i — plašiti, ali je sili na nepovjerenje.

Tako je ma arski diplomat sazeo stav ma arske vlade.

Troll je pod »najhitnije«, sutradan (10. VII)⁶⁶, telegramom izvijestio svoje ministarstvo kako mu je Lorkovi upravo saop io u pogledu Me imurja da ga je ma arska vlada jednostrano riješila u svoju korist pomo u postupka vojnog zapovjednika u akovcu (Tschakathurn). Lorkovi je predao Kascheu tekst protestne note ministarstva vanjskih poslova NDH, uru ene ovdašnjem ma arskom poslaniku.

U toj se noti navodi da je vojni zapovjednik u akovcu pukovnik Timar Zsigmond u Me imurju dao izvjesiti plakat u kojem objavljuje da je toga dana, tj. 9. srpnja 1941, u kotarima akovec i Prelog u punom obujmu uvedena vojna uprava. Tako se Me imurje kona no i zauvijek vratilo Ma arskoj. Pozvao je stanovništvo da u povodu toga radosnog dana, u znak svoje radosti, izvjesi zastave maj ice Ma arske. Istodobno komandant upozorava stanovništvo grada i sela da se ponaša mirno i valjano, jer je spreman svaki nered sprije iti najoštrijim mjerama. Radi provo enja te objave — stoji dalje u noti — ma arski vojni organi zape atili su tog dana izjutra u 8 sati sve javne urede u Me imurju. U toku prijedodneva je pukovnik Timar uputio V. Ostoji u, kotarskom predstojniku, pismeno saop enje prema kojem itava uprava kotara ima prije i toga dana (9. VII), u 24 sata, u njegove ruke, a svi

⁶⁴ Isti izvor, Nr. 777 od 9. VII.

⁶⁵ Opširnije o Maloj Antanti: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*, str. 32 i dalje.

⁶⁶ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 705 od 10. VII.

dotadašnji kotarski službenici razriješeni su dužnosti. U govoru što ga je pukovnik Timar tim povodom održao, hrvatskim je službenicima bilo tako er re eno i to da uvo enje vojne uprave definitivno rješava pitanje pripadnosti Me imurja o kojem se mnogo raspravljalo. Me imurje se vratilo u krilo tisu ljetne ma arske zajednice. Stoga ministarstvo vanjskih poslova podiže najoštriji protest protiv toga postupka pukovnika Timara, naime protiv uvo enja ma arske vojne uprave u Me imurju, i protiv izjave da je Me imurje time definitivno i zauvijek priklju eno Ma arskoj. Me imurje sa svojim gotovo stopostotnim hrvatskim stanovništvom predstavlja dio hrvatskog etni kog podru ja. Državnopravno pripadalo je stolje ima Hrvatskoj i bilo je sastavni dio Hrvatske i u asu propasti jugoslavenske države. Stanovništvo Me imurja jednodušno je s najve im oduševljenjem pozdravilo stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i me imurske vlasti stavile su se smjesta, 10. travnja, na raspolaganje hrvatskoj vladi proglašenoj u Zagrebu i položile su zakletvu NDH. Svuda po Me imurju vladali su, nakon proklamiranja Nezavisne Države Hrvatske, mir i red. Pa i kad su ma arske jedinice zauzele taj teritorij, stanovništvo je nebrojeno puta manifestiralo volju da se Me imurje vrati Hrvatskoj. Hrvatska vlada stoga smatra teritorij Me imurja sastavnim dijelom NDH, koji se ne da iscjenkati i kojega se nikada ne može odre i. Hrvatska je vlada utoliko više iznena ena postupkom pukovnika Timara, budu i da je s ma arskom vladom stajala u prijateljskim pregovorima o pitanju Me imurja i što joj je ma arska strana eš e saop avala da Ma arska priznaje nesumnjiv hrvatski karakter Me imurja. Pošto hrvatska vlada odlu no protestira protiv postupka pukovnika Timara, koji to radi na temelju nare enja ma arskog generalštaba, moli istodobno kraljevsku ma arsku vladu za hitno razjašnjenje pitanja odobrava li ma arska vlada postupak pukovnika Timara i smatra li ga obaveznim za Ma arsku.

Toliko nota ministarstva vanjskih poslova NDH.

Troll je odmah tome nadodao svoj drugi telegram⁶⁷ u kojem javlja - služe i se o igledno istovrsnim telegramom generala Glaisea VK — ovo:

1. Poglavnik je u sino njem razgovoru s generalom Glaiseom ukazao na ma arsko rješenje pripadnosti Me imurja, koje je uslijedilo akcijom pukovnika Timara, i izjavio da vlada NDH namjerava ponajprije uložiti sve ani protest kod evropskih država- lanica Trojnog pakta protiv postupka Ma arske. Ukoliko Ma arska ne popusti, dostavili bi ma arskom poslaniku pasoše, a Hrvatska bi istodobno uvela najstrože zatvaranje granice prema Ma arskoj. Poglavnik i vojskovo a Kvaternik dovode u vezu postupak Ma ara u Me imurju s posjetom ma arskog ministra predsjednika Rimu.

2. Isto toliko uznemirava, ini se, Paveli eva zabrinutost zbog odnosa NDH — Italija, kako je to poglavnik tako er priznao u istom razgovoru s generalom. Ukazao mu je na slu aj Splita, na talijansko obe anje, koje je dao sam Duce, da e grad Split imati isklju ivo hrvatsku upravu i, kona no, na talijanski nacrt statuta grada u kojemu su hrvatski interesi sasvim zapostavljeni.

3. Prije nekoliko dana je talijanski poslanik ispipavao Paveli evu mišljenje o dolasku designiranog kralja, na što mu je Paveli prili no oštro odgovorio da je pozivanje kralja izrazito unutrašnje politi ko pitanje NDH.

Državni podsekretar Woermann je, 11. srpnja 1941, ovako formulirao stav Reicha u tom sporu oko malog Me imurja:

⁶⁷ Isti izvor, Nr. 707 od 10. VII.

U svom, s njemačke strane priznatom nastojanju — stoji u službenoj zabilježnici ministarstva u Berlinu⁶⁸ — da Maarska uspostavi svoje historijske granice, pristupila je Maarska i vojnoj okupaciji takozvanog Meimurja. Imaju i, ipak, pred oima injenicu da je taj kraj 99 postotno naseljen Hrvatima, Maarska je od početka ispoljavala Hrvatskoj svoju spremnost da pregovara o sudbini toga područja, pri čemu bi stvaranje slobodne zone za Maarsku, u nekoj jadranskoj luci, i uvođenje posebnih olakšica u saobraćaju izmeću te zone i Maarske predstavljalo protuuslugu s hrvatske strane. Talijansko zauzimanje luka, koje bi došle u obzir, izazvalo je prekid neposrednih maarsko-hrvatskih pregovora o Meimurju koje su sada nastavili u okviru općih granitnih pregovora izmeću Maarske i NDH. Maarska je strana pri tom zahtijevala da joj Hrvatska prizna suverenitet nad Meimurjem, ali je, ipak, bila spremna da Hrvatskoj donekle prizna upravu nad tim područjem. No, hrvatska se strana odnosila prema takvom prijedlogu, koji je išao za kondominijem, negativno. Prijedlog hrvatske strane da se zadovoljava priznanjem nekadašnjeg maarskog suvereniteta u Meimurju, a da se već danas to područje bezuvjetno ustupi Hrvatskoj, maarska je strana odbila, kao i kasniji hrvatski kompromisni prijedlog da pitanje prava suvereniteta u Meimurju ostave otvoreno, a da se ipak neograničena uprava prenese u nadležnost vlade NDH. Maarska je u tom vidjela zamku, osobito zbog postupanja sa stanovnicima Meimurja maarskog porijekla.

Njemačka je strana — stoji dalje u tom dokumentu — bila besprekidno u toku pregovora izmeću Maarske i Hrvatske, i to i s maarske i s hrvatske strane. U skladu s općim uputama da se Njemačka *ne miješa* u teritorijalna pitanja, koja bi se mogla pojaviti u odnosima izmeću Maarske i Hrvatske, poslanici Reicha u Budimpešti i Zagrebu suzdržali su se od toga da tamošnjim vladama daju bilo kakve savjete ili podnose kakve posredničke prijedloge.

Uvođenje potpune maarske vojne uprave u Meimurju, koje je sada uslijedilo, predstavlja ostvarenje prijetnje, što ju je maarska strana bila uputila Hrvatskoj u toku pregovora. Zbog toga treba smatrati da su hrvatsko-maarski pregovori o Meimurju privremeno ostali bez rezultata.

Predlaže se da se njemačka strana općenito i nadalje drži rezervirano prema jednoj i drugoj strani u sporu. No, sudeći po telegramu br. 707 poslanstva u Zagrebu, hrvatska vlada namjerava uručiti pasoše maarskom poslaniku, ukoliko Maarska ne bi popustila. To ne bi odgovaralo zajedničkoj pripadnosti Trojnom paktu ni sadašnjem položaju.

Stoga se predlaže da kažu hrvatskoj vladi neka odustane od takvih koraka.

Sutradan⁶⁹ je iz Zagreba savjetnik v. Troll javio ministarstvu da je maarski poslanik u razgovoru s generalom Glaiseom — nakon poslanikova povratka iz Budimpešte - izjavio da Bärdošy žali sukob s Hrvatskom. Hrvati su u inili pogrešku oklijevaju i predugo s prihvaćanjem upotrebljivog aranžmana u pitanju Meimurja (po uzoru na okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. god., pri čemu bi Hrvati preuzeli ulogu Austrijanaca). U međuvremenu je u Maarskoj došlo do turbulentne agitacije kojoj se ni regent nije mogao oduprijeti.

⁶⁸ PA, Büro RAM 13, Kroatien, zabilježnica Nr. 2292.

⁶⁹ Isti izvor, Nr. 734 od 12. VII. U Budimpešti su u razdoblju od 25. VI do 11. VII bili vođeni pregovori delegacija Maarske i NDH o granici. Zapisnik o tim pregovorima: A-VII, NDH, Kut. 233, Br. Reg. 4/8. Dan kasnije je maarski poslanik u Zagrebu Märossy uputio osobnu notu Ml. Lorkovi u o pripadnosti Meimurja kao nesumnjivo maarskog teritorija (A-VII, NDH, Kut. 233, Br. Reg. 37/7).

Javlja ju i Vrhovnoj komandi (*OKW*) o odnosu Ma arska-NDH, Glaise je telegramom od 20. VIF^o izvijestio nadležne kako je M. Lorkovi saop io Kascheu da je napuštena misao o prekidu diplomatskih odnosa s Ma arskom.⁷¹ U Budimpešti e predbježno službeno djelovati samo otpravnik poslova, dok e novi hrvatski poslanik u Budimpešti barun Sarkoti , sin preminulog »vo e Hrvata« general-pukovnika baruna Sarkoti a od Lov ena, koristiti se svojim vezama s Horthyjem i njegovim krugom samo kao privatna osoba. U Hrvatskoj e se nastaviti propaganda u štampi o Me imurju, i zadržati rezerviranost prema Ma arskoj u pitanju tranzitne trgovine i liferacije ruda e.

Na kraju, Glaise dodaje i vijest koja se ne odnosi na to; naime, da je položaj Talijana na obali jugoisto no od Kotora navodno jako napet (upu ene su dvije divizije iz Hrvatske i Albanije u Crnu Goru). Glaiseov kolega general Oxilia prekju er (dakle, 18. VII) iznenada je pozvan u Rim.

Državni sekretar v. Weizsäcker pribilježio je, 8. VIII,⁷² da mu se ma arski poslanik toga dana žalio na Slavka Kvaternika koji prema potpuno pouzdanom izvoru — Sztőjay je aludirao na dešifriranje jednog dokumenta — navodno teži nekoj zajedni koj hrvatsko-rumunjskoj granici. S tim u vezi Sztőjay je spomenuo da je poslanik Kasche u Zagrebu u inio primjedbu kako zapravo nije trebalo da Ba ka pripadne Ma arskoj, a da u pitanju pripadnosti Banata ne e biti još zadugo izre ena posljednja rije . Weizsäcker je odmah intervenirao i branio Kaschea, rekavši da izjava, koja mu se pripisuje, ne može biti njegova. Na taj razgovor je Ma ar nadodao — kako se Sztőjay izrazio — privatno i povjerljivo pitanje, koji termin njema ka vlada ima u vidu za predaju Banata Ma arima. Sztőjay je pri tom rekao i to da ne bi htio biti nametljiv, no da je razumljivo zanimanje njegove vlade za takve dispozicije.

Weizsäcker je tako er pribilježio, 19. VIII,⁷³ da mu je poslanik NDH Benzon citirao toga dana odlomak iz memoranduma što ga je Bărdossy prije neka dva mjeseca predao u Rimu. Taj se memorandum bavi hrvatsko-ma arskim sporom oko Me imurja. U memorandumu se spominje i Weizsäckerovo ime; navodi se da je državni sekretar rekao ma arskom predstavniku (dakle gospodinu Sztőjayu) da se udi kako je Ma arska u pitanju Me imurja imala prema Hrvatskoj toliko strpljenja. Dr Benzon se ponudio da mu preda taj odlomak memoranduma i pismeno, i prepustio je Weizsäckeru da upotrijebi njegovo saop enje kako ga je volja. Weizsäcker je odmah odvratio Benzona da nije nikada dao takvu izjavu; uostalom, ona nikako ni ne odgovara njema koj suzdržljivosti u toi hrvatsko-ma arskoj spornoj to ki.

Poslanik Kasche informirao je telegramom od 19. VIII⁷⁴ ministarstvo u Berlinu da je pomo nik vojnog atašeja, major grof Spee — koji je toga dana stigao u Zagreb — prenio generalu Glaiseu ovakvu poruku ma arskog ministra vojske gen. Barthe: u Ma arskoj jako žale razvitak ma arsko-hrvatskih odnosa; Ma arska bi svakako željela s Hrvatskom, kao i sa Slova kom, imati dobre odnose da rumunjska nastojanja protiv Ma arske u Hrvata ne na u podršku. U slu aju rata s Rumunjskom, koji je siguran, Ma arska želi imati slobodna le a. Ma arska je i danas spremna da Me imurje prepusti Hrvatskoj, ako joj se osigura slobodni željezni ki tranzit preko Hrvatske do Rijeke.

⁷⁰ AJ, T-501, rolna 264.

⁷¹ U Budimpešti se nalazio kao otpravnik poslova Ivo pl. Gaj.

⁷² AJ, T-120, rolna 208, zabilješka St. S. Nr. 502.

⁷³ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka St. S. Nr. 537.

⁷⁴ Isti izvor, Nr. 1021 od 19. VIII.

Kasche dodaje kako je razgovarao s generalom Glaiseom da se prigodice **tako er** usmeno **zahvali** na saop enju **bez** ikakvog daljnijeg izjašnjenja. Glaise e prigodice to saop iti Kvaterniku, a Kasche Lorkovi u. Ne e spominjati **Bartheovu** primjedbu o Rumunjskoj. Prema talijanskim izjavama, i Italija je za ustupanje Me imurja Hrvatskoj.

Njema ki odjel za informacije III je, 20. VIII,⁷⁵ dostavio v. Weizsäckeru sažetak izvještaja njema kih obavještajaca u Budimpešti i Zagrebu. Obavještajac iz Budimpešte (18.VIII) izvještava Berlin da je zamisao uspostave krune sv. Stjepana potpuno napuštena, uslijed sve ve e napetosti u odnosima izme u Ma arske i Hrvatske. To pogoršanje ima svoj korijen i u suradnji Hrvatske sa Slova kom. Ma arska je vlada uvrije ena neprijateljskim držanjem Hrvatske, Rumunjske i Slova ke. Tako je Paveli izjavio da ne e poslati u Budimpeštu nikakvog poslanika, dok ne budu riješena sporna pitanja u vezi s Me imurjem. Doista, ovih je dana uz veliki trošak došao u Budimpeštu samo otpravnik poslova NDH, gospodin Gaj.

Obavještajac iz Zagreba (11. VIII) javio je, tako er, da mu je M. Lorkovi u razgovoru o ma arsko-hrvatskim razilaženjima u spornom pitanju pripadnosti Me imurja ukazao na sve oštiji ton ma arske štampe, posebno lista *Magyar Nemzet*. Polemiku sistematski vode i ona je od dana predaje akreditivnih pisama dra Totha, kao poslanika NDH u Bratislavi, slova kom šefu države u vezi s govorima, koji su tom prilikom izmijenjani, dobila o igledno nove poticaje. Novi poslanik u Bratislavi prožet je politi kom antipatijom prema Ma arima za koje je obavještajcu rekao da bi oni i Talijani svakog Hrvata — kad bi mogli — grizli zubima. Poglavnik se, tako er, ovako izjasnio o ma arsko-hrvatskom odnosu: u držanju ma arske vlade prema Hrvatima — u usporedbi s njenim ranijim držanjem — nastupila je promjena od asa kad je pitanje samostalne »Zvonimirove krune« stalo zanimati javnost. Od tada je srdžba Ma ara prešla u razdraženost i posljednjih dana u neprijateljstvo. Na primjedbu povjerenika da se u oficijoznoj seriji brošura »Ma arska subinska pitanja« iznova, ipak, zagovara državnopravna povezanost Hrvatske s Ma arskom, Paveli je bio ponukan da s naglašenom ironijom primijeti: Ti Ma ari! Ako bi se ve imalo govoriti o priklju enju Hrvatske nekome, to zasigurno ne Ma arima koje mi Hrvati dovoljno poznamo, nego velikom narodu kakav su Nijemci.

Državni podsekretar Woermann je 20. VIII⁷⁶ pribilježio da je telefonom informirao poslanika Kaschea kako informacija iz telegrama poslanstva, br. 1021 od 19. VIII, o majoru grofu Spee, nije u skladu s vijestima kojima raspolaze ministarstvo. Ma arski poslanik u Berlinu se još nedavno o budu nosti Me imurja izjašnjavao upravo protivno. Kasche je rekao Woermannu da je primljenu informaciju grofa Speea ve prenio ministru Lorkovi u koji mu je rekao kako je ve s druge strane uo da to odgovara stavu ma arskog generalštaba. No, vrijednost te vijesti ne precjenjuju ni on osobno ni vlada NDH. Sam Kasche e u narednoj prilici koja mu se pruži i posebno na to ukazati da se ta vijest ne smije tako visoko cijeniti.

Ma arski poslanik mu je danas — zabilježio je v. Weizsäcker, 20. VIII⁷⁷— izrazio zabrinutost kao što je proteklih dana i gospodinu Woermannu, da e, ako Reich bude raspravljao o povla enju granice u podru ju Me imurja, to

⁷⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 473.

⁷⁶ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka U. St. S. Pol. Nr. 797.

⁷⁷ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka St. S. Nr. 539.

izazvati u Budimpešti veliku uzrujanost. Budu i da poslanik Sztőjay nije iznio nikakve nove argumente, Weizsäcker ih i ne bilježi. Kao i Woermann ukazao je ma arskom poslaniku na to da njegova zabrinutost uop e ne proizlazi iz stava vlade Reicha, nego iz toga što do sada nije došlo do sporazuma izme u Ma arske i Hrvatske o Me imurju. Nije njema ka strana, dakle, iznijela tu temu na dnevni red, nego tok ma arsko-hrvatskog razilaženja na koji njema ka strana nikako nije utjecala. Usprkos tome, njema ka se strana trudi da na e oblik koji bi štedio ma arsku osjetljivost. Upravo se pripremaju da ministru Ribbentropu podnesu o tome formulirani prijedlog. Weizsäcker ga je zatim živo opomenuo da ne dostavlja u Budimpeštu pogrešna tuma enja pitanja, a pogotovo ne tako, kako neprekidno ini, da ume e njema ku tendenciju, i to protuma arsku, u njema ko držanje koje se razumije samo po sebi ili da ak konstruira neku njema ko-hrvatsku povezanost.

Weizsäcker je istog dana⁸ najavio Sztőjayu da zna za zloupotrebu njegova imena u ma arskom memorandumu otposlanom Rimu. Ali prešutio je da Ma aru kaže kako je to Weizsäcker crpio iz hrvatskog izvora. Sztőjay misli da je Weizsäcker pogrešno informiran i želi to istražiti.

U telegramu upu enom osobno poslaniku u Zagrebu, Weizsäcker je, 25. VIII,⁷⁹ upoznao Kaschea s onim što mu je poslanik Benzon bio priop io u vezi s ma arskim memorandumom i navodnom izjavom državnog sekretara o strpljivosti Ma ara. Prema Benzonovoj tvrdnji, Kasche bi morao imati taj memorandum i Weizsäcker bi mu bio zahvalan ako bi mu ga poslanik poslao.

Kasche je, 27. VIII,⁸⁰ odgovorio Weizsäckeru i telegrafski mu dostavio talijanski tekst toga pasusa iz ma arskog memoranduma, s tim da e cjelokupni tekst dostaviti kurirom.

Kasche je, dopisom od 27. VIII⁸¹ — pozivaju i se na svoj telegram br. 845 od 25. VIII — dostavio Berlinu prepis ma arskih memoranduma od 10, odnosno od 12. VII 1941, što ih je ma arska strana bila predala talijanskom ministarstvu vanjskih poslova u Rimu. Taj mu je tekst Lorkovi uru io, 22. VIII. Tom je prilikom Kasche razgovarao s Lorkovi em o situaciji u vezi s Me imurjem. Vlada NDH ne podaje se nekim pretjeranim iluzijama o njenim izgledima na taj teritorij. Izjave ma arskog ministra vojske i šefa ma arskog generalštaba, o kojima se u posljednje vrijeme izvještavalo, ocjenjuju Hrvati kao osobna shva anja, ali i kao znak nejedinstvenog prosu ivanja u samoj Ma arskoj. Prema svim znacima, hrvatska e vlada ekati i ma arskoj vladi prepustiti da poduzme daljnje korake. U skladu s tim, imali bi mirovati, uglavnom, svi politiki i privredni pregovori. Ne može se predvidjeti kako se Hrvati nadaju da e se njihov položaj popraviti u pogledu zahtjeva na Me imurje u daljnjem toku rata. Kasche se pri tom suzdržao od zauzimanja stava.

U ma arskom memorandumu od 12. srpnja, koji se nalazio u prilogu toga dopisa poslanika u Zagrebu, spominje se Bărdossyjeva tvrdnja iz razgovora s grofom Cianom u Rimu da je stanovništvo Me imurja pretežno slavenskog, a ne hrvatskog porijekla, i od posljednjeg se uvelike razlikuje. Bărdossy je dalje istakao da je Me imurje («L'isola della Mura») i u privrednom pogledu zavisno od Ma arske, uz koju je vezano u interesu vlastite proizvodnje i

⁷⁸ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka St. S. Nr. 540.

⁷⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 845.

⁸⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1065 od 27. VIII.

⁸¹ AJ, T-120, rolna 208, Pol. 2, Nr. 3 - 1880/41 od 27. VIII.

unov enja svojih proizvoda. Bårdossy je protuma i o šutnju grofa Ciana, prilikom njegova izlaganja o Me imurju, tako da je stav Rima analogan onom Reicha, naime kako je to pitanje kojemu rješenje imaju na i vlade u Zagrebu i Budimpešti. Pri tom se u memorandumu ma arska strana poziva na poruku Führera Horthyju uo i napada na Jugoslaviju (da Ma arska ima pravo na sve ono što joj je pripadalo do 1918. godine, a što je 1918. god. odstupila Jugoslaviji). To stanovište je Führer potvrdio i kasnije. Budu i da je Me imurje (Mura köz) do 1918. god. predstavljalo sastavni dio Ma arske, priznao je Njema ki Reich, u pregovorima o njema ko-ma arskoj granici, liniju izme u Me imurja i Reicha kao njema ko-ma arsku granicu. Kad je ma arski poslanik u Berlinu naveo isto saop enje, kao i Bårdossy grofu Cianu, i ukazao na sve teško e u toku ma arsko-hrvatskih pregovora, priznao je državni sekretar u ministarstvu vanjskih poslova Reicha kako ma arska strana nije više mogla i i dalje u strpljivosti i obziru i da razumije ma arski stav.

U promemoriji od 10. srpnja nanizani su podaci o Me imurju (smještaj, površina itd.), a zatim se navodi kako je Budimpešta u po etku bila sklona da riješi pitanje tako da se prizna ma arski suverenitet nad Me imurjem, s tim da se uprava prepusti Hrvatskoj uz prikladne uvjete. Po am od 15. IV, Budimpešta je dala do znanja kako je voljna da zapo nu pregovori, a zatim je ma arska vlada, 21. IV, saop ila hrvatskoj vladi da je spremna poslati opunomo enike u Zagreb. Bilo joj je odgovoreno da nemaju vremena za pregovore! Tek 16. V izjavili su u Zagrebu da žele pregovarati. Vlada u Budimpešti je na to, 28. V, otposlala delegate u Zagreb s ovakvom uputom: priznanje s hrvatske strane Ma arskoj historijskog prava na Me imurje i ma arskog suvereniteta nad njim; zauzvrat prepuštanje uprave u Me imurju Hrvatskoj, uz prikladne uvjete. Delegacija NDH zatražila je, me utim, bezuvjetnu predaju me imurskog teritorija NDH, pa su se zato ma arski delegati vratili u Budimpeštu. Vlada u Budimpešti je i nadalje spremna na takvu osnovu za nagodbu pod ovakvim uvjetima: a) da željezni ka pruga akovec-Pragersko, koja prolazi Me imurjem, bude u upravi ma arskih željeznica; b) da Zagreb prizna ma arskoj strani oslobo enje od tranzitne takse na pruzi Gyekenyes—Zagreb—Karlovac-Rijeka; c) da Nezavisna Država Hrvatska pristane na zamjenu stanovništva ma arske i hrvatske nacionalnosti (kod nekih: Bunjevaca i Šokaca); d) da se u nekoj jadranskoj luci formira slobodna zona. - Vlada u Zagrebu je, 30. VI, saop ila ma arskoj vladi kako je spremna pregovarati o svim pitanjima s tim da pitanje suvereniteta nad Me imurjem riješe kasnije. Do tog vremena NDH je spremna samo da prizna historijsko pravo Ma arske na Me imurje, a da bi delegaciju u Budimpeštu vodio ministar vanjskih poslova Mladen Lorkovi . O igledno je vlada u Zagrebu htjela - zaklju uje se u toj promemoriji — da, priznaju i Ma arskoj historijsko pravo, dobije odmah upravu u ruke a da kasnije ne ispuni ostale uvjete!

Nedavno je državni sekretar imao prilike da predbaci poslaniku Sztőjayu zloupotrijebljeno i neto no pozivanje na navodne njegove (Weizsäckerove) izjave iz talijanskoj vladi predane zabilješke o spornom pitanju izme u Hrvatske i Ma arske (pitanje pripadnosti Me imurja) a danas je to — stoji u Weizsäckerovoj zabilješci od 2. IX⁸² — ponovio. Poslanik Sztőjay, kome je to ve tada bilo neugodno, propitao se u me uvremenu, tako er, o njoj i prenio je danas izjavu i izvinjenje v. Bårdossyja. Posrijedi je bila samovoljnost

⁸² AJ, T-120, rolna 208, zabilješka St. S. Nr. 571.

neobaviještenog, i u me uvremenu penzioniranog poslanika Villanija u Rimu. Weizsäcker mu je odgovorio da je time zadovoljan, no mora svom hrvatskom kolegi dati još jedno objašnjenje.

Istog dana (2. IX)⁸³ Kasche je javio telegrafski iz Zagreba da je grof Spee, prilikom svog kraćeg boravka u Budimpešti, ponovo razgovarao s tamošnjim ministrom vojske. Bartha je o Me imurju iznova izrazio mišljenje da je njegovo prepuštanje Hrvatskoj najbolje rješenje. Osobno bi pozdravio, kad bi maarska vlada provela taj korak i zatim odstupila. Glavni otpor prepuštanju Me imurja, Hrvatskoj pružaju regent i njegova okolina koja nije nepristupa na Židovima. Dalje je ministar izrazio svoj kritički stav prema ostalim ministrima i dodao kako žali što Maarska ne sudjeluje u pohodu na Rusiju s više vojnih snaga. Na drugoj strani, hrvatska vlada pridaje ovog časa malo važnosti maarskom pitanju. Vježbe maarskih jedinica na hrvatskoj granici pobudile su prije nekoliko dana zabrinutost u hrvatskoj vladi da Maarska, u suglasnosti s Italijom, želi ući i na hrvatski državni teritorij. Major grof Spee misli da je takav postupak Maarske potpuno isključen.

Kasche je, 11. IX, pohitao da telegrafski prenese svom ministarstvu sve što mu je Lorković saopćio. Iz različitih izvora hrvatska je strana — prema Lorkoviću — saznala u posljednje vrijeme ovo: 1. U Me imurju se koncentriraju jače maarske snage, među kojima i određeni za gradnju mostova; 2. kasarna »Zrinski« u Pakovcu puna je artiljerije; 3. po pojedinim šumama postavljena je artiljerija a po kukuruznim poljima razmješteni su tenkovi; 4. društvo *Erklyes Nászlo* dijeli maarske legitimacije u kojima je ucrtana Velika Maarska s Hrvatskom i Slavonijom pod naslovom »Tako je bilo i tako će biti«. Jednako tako raspravljaju letke u kojima stoji »do Save pengi (maarska nova jedinica), od Save lira a kuna će poći i na pašu«; 5. maarski stražar na dravskom mostu kod Varaždina dobacuje prolaznicima koji mu pokazuju granice isprave: »Poslije 15. neće vam više to trebati«; 6. šire se glasine da će maarski upad u Hrvatsku uslijediti između 12. i 15. rujna. Hrvatska je strana o tome upitala maarskog poslanika.

Weizsäcker je u zabilježci od 4. X 1941.⁸⁵ istakao kao direktivu ministarstva kako mogu saopćiti maarskom poslaniku da je njemačka strana spremna s maarskom vladom zaključiti ugovor o granici i na njenom dijelu prema Me imurju. Pri tom ona odustaje od pismene rezerve koja bi došla do primjene, ako bi Me imurje u toku maarsko-hrvatskih pregovora imalo prijeći u hrvatske ruke. Dodala bi se, ipak, usmena izjava na adresu maarske vlade u kojoj će stajati da njemačka strana namjerava — ako ustreba — i vladi NDH izraziti da je to povlačenje granice uslijedilo na zahtjev maarske vlade i u dogovoru s njom, budući da je Me imurje danas u posjedu Maarske; ako bi u eventualnim maarsko-hrvatskim pregovorima Me imurje prešlo u hrvatske ruke, njemačka strana na crta ostala bi i nadalje onakva kakva je predviđena ugovorom.

Maarska vlada nije htjela dugo čekati, nego je dostavila parlamentu zakonski nacrt o priključenju južnih krajeva i zastupnici je dom taj nacrt prihvatio na sjednici, 16. XII 1941. Tom prilikom je Bårdossy pozdravio »vjerni narod Me imurja« koji se, eto, vratio Maarskoj.⁸⁵³

⁸³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1103 od 2. IX.

⁸⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1143 od 11. IX.

⁸⁵ AJ, T-120, rolna 208.

^{85a} Izvještaj otpravnika poslova NDH u Budimpešti Gaja (Zagreb, 29. XII 1941, V. T. 378/41): A-VII, NDH, Kut. 273, Br. Reg. 35/1.

5. *Pitanje »zemunskog trokuta«.* Adolf Hitler, pri svojoj odluci o granici ustaške države na sjeveru i sjeveroistoku, držao se nekadašnje granice Austro-ugarske i prema njoj se teritorij NDH imao protezati sve do ispred Beograda, uključujući i u njen državni teritorij i grad Zemun. Međutim, vojni zapovjednik Srbije je već potkraj travnja 1941. zatražio da Zemun s neznatnim »Hinterlandom« ostane pod njegovom upravom. U prilog takvom rješenju govorili su važni vojnopolitički razlozi: beogradski aerodrom nalazi se ispod Bežanijske kose, ispred Zemuna; u blizini Zemuna je i važna kratkovažna stanica; Zemun služi kao prikladno mjesto za smještaj njemačkih nadležstava i osoblja u slučaju kad u bombama porušenom Beogradu stambeni i ostali prostor predstavlja problem i za njemačkog okupatora; Upravo bliža okolica Zemuna dobar je izvor za snabdijevanje njemačkih nadležstava, osoblja i jedinica u glavnom gradu. — Zato je vojni zapovjednik otklonio svoju dužnost ustaškog načelnika u Zemunu i ustaško preuzimanje lokalne policije. Zemunsku je ustašku organizaciju tih dana njemački lokalni komandant jednostavno raspustio. U vezi sa Zemunom treba zapamtiti i tu pojedinost da je postupak vojnog zapovjednika Srbije naišao kod maršala Reicha Göringa na odobravanje i punu podršku, tako da je Vrhovna komanda kopnenih snaga (OKH) donijela odluku da Zemun ima »privremeno« ostati u nadležnosti vojnog komandanta Srbije. Razgraničenje — uz pridodavanje Zemunu uske pozadine — imali su provesti vojni zapovjednik Srbije i njemački general u Zagrebu (Glaise v. Horstenau). Ministarstvo vanjskih poslova Reicha nije imalo ništa da prigovori tom rješenju, samo što je istaklo da se njime ne prejudicira budući da politički ka granica.

U Zagrebu je, 4. VI 1941.,⁸⁶ došlo u njemačko poslanstvo do sastanka predstavnika Reicha i NDH radi raspravljanja o pitanju hrvatsko-srpskog granice u području. Na sastanku su sudjelovali: poslanik S. Kasche, kao predsjedavajući; vojskovođa a. S. Kvaternik, državni tajnik M. Lorković i veliki župan dr Elicker kao predstavnici NDH; državni savjetnik dr Turner, Gruppenführer Neuhausen za vojnu upravu Srbije, poslanik dr Benzler, kao opunomoćnik ministarstva vanjskih poslova u Beogradu, general-major Glaise v. Horstenau, kao njemački general u Zagrebu i SS-Standartenführer dr Veessenmayer.

Na tom je sastanku bilo utvrđeno:

1. Granična linija NDH koju je povukao Führer prolazi od mađarsko-hrvatske granice duž Dunava nizvodno do ušća Save u Dunav, a zatim Savom uzvodno do ušća Drine u Savu, pa Drinom sve do koljena Drine kod Bajine Bašte. Daljnja linija granice još nije definitivno utvrđena, budući da ni izmeću Hrvatske i Italije tamošnja granica nije još povučena. Privremeno je preko teritorija NDH povučena jedna granična linija koja je saopćena u posebnoj noti njemačkog poslanstva u Zagrebu a polazi od Bajine Bašte pa — preko — u staru bosansku granicu u pravcu istoka — općenito se pruža u jugoistočnom pravcu istočno od Nove Varoši.

2. Njemački vojni zapovjednik Srbije zahtijeva za vojne svrhe oružanih snaga područje Zemuna i okolice iz ovih razloga: a) radi aerodroma; b) radi nadležstava smještenih u Zemunu; c) radi posebnih uređaja smještenih u

Vidi raspravu: Dr István Ára 16, Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn, *Zeitschrift für osteuropäisches Recht*, N.F., 11. Jahrgang (1944), Heft 1/2, Str. 24-32.
Zapisnik sastanka: AJ, T-120, folija 208. Zapisnik su potpisali Kasche, Lorković i Elicker.

Zemunu; d) radi potrebnog snabdijevanja životnim namirnicama sa zemunskog područja. Instalacije oružanih snaga bit će jedinstveno dotirane sredstvima planja. Snabdijevanje u različitim novanim jedinicama nije moguće. To izaziva potrebu da se posebno uredi novanoprivredno područje Zemuna i okolice. Postoji jednodušnost o tome da to područje prema vani razgraniči ovim općinama: Slankamen, Novi Karlovci, Indija, Stara Pazova, Vojka, Ugrinovci, Dobanovci, Surčin, Jakovo, Boljevci, uključujući i navedena mjesta i njihove općinske mede. Gruppenführer Neuhausen ističe da je i on osobno zainteresiran za to područje, prije svega radi osiguranja prehrane Beograda.

3. Prevladava jednodušnost o tome da spomenuto područje oko Zemuna politički pripada Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U njemu imaju vrijediti na elu NDH. U cilju osiguranja svojih interesa, NDH će imati svog predstavnika: jedan hrvatski opunomoćnik, podređen velikom županu župe Vuka, imat će svoje službeno sjedište pri vojnom zapovjedniku Srbije, kao službenik za vezu. Sva osobna pitanja rješavat će se uzajamnim sporazumijevanjem između vojnog zapovjednika Srbije, predstavljenog u osobi šefa njegova upravnog štaba, i NDH koju će predstavljati veliki župan župe Vuka. NDH će neposredno preuzeti ova upravna područja: upravljanje kulturom i pravosuđe. Daljnje upravne grane preuzet će hrvatska država, ali ih ona za vrijeme trajanja toga posebnog uređenja predaje u nadležnost vojnog zapovjednika Srbije, to su općina i unutrašnja uprava, željeznice, pošte i telegrafi. O financijskoj upravi, ubiranju poreza, isplati službenika donijet će se dogovorno rješenje kojim će biti osiguran hrvatski suverenitet a bit će prilagođeno privrednim potrebama navedenog područja.

4. U cilju uređenja tim to kama predviđeni odnosa, vojni zapovjednik Srbije u suradnji s jednim opunomoćnikom NDH sastavit će nacrt ugovora i dostaviti ga njemačkom poslanstvu u Zagrebu radi usuglašavanja s hrvatskom vladom. Taj će ugovor biti zatim upućen u Berlin ministarstvu vanjskih poslova, da bi se dobila njegova suglasnost na nj.

5. U cilju zaštite privrednih interesa NDH osnovat će se u Zemunu hrvatski ured koji će voditi sve postupke koji bi došli u obzir u suradnji s vojnim zapovjednikom, odnosno s generalnim opunomoćnikom Reicha za privredu u Srbiji.⁸⁷

Za bolju orijentaciju izradili su u ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu o tom pitanju »zemunskog trokuta« bilješku za Führera (Berlin, 8. svibnja 1941).⁸⁸ U njoj se navodi da su vojni zapovjednik u Beogradu i opunomoćnik ministarstva vanjskih poslova pri vojnom zapovjedniku dr Benzler uputili u Berlin molbu da grad Zemun s malom pozadinom predbježno ostane u teritorijalnoj nadležnosti vojnog zapovjednika Srbije. U prilog tome navode da je aerodrom za Beograd kod Zemuna; da se dva kilometra zapadno od Zemuna nalazi kratkovalna radio-stanica, neophodno potrebna za propagandu u Srbiji i, konačno, da je ostanak Beograda i Zemuna pod istom upravom potreban radi osiguranja saobraćaja (gradnja mostova). K tome se pridružuju razlozi snabdijevanja grada Beograda koji je upućen na dovoz iz

⁸⁷ Zamjenik dra Benzlera u Beogradu savjetnik dr Feine javio je ministarstvu telegramom iz Beograda, 24. IV, razloge koje navodi vojni zapovjednik Srbije u prilog zadržavanja Zemuna s okolicom u sastavu grada Beograda kojem je upravno i dotad pripadao (snabdijevanje živežnim namirnicama Beograda, a iznad svega okolnost što se beogradski aerodrom nalazi kod Zemuna, AJ, T-120, rolna 199).

⁸⁸ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Notiz für den Führer.

Zemuna i okolice. Bezodvla na dodjela Zemuna Hrvatskoj imala bi vrlo nepovoljne posljedice za područje vojnog zapovjednika Srbije.

ini se umjesnim riješiti to pitanje tako da grad Zemun, koji leži na isto nom vrhu Srijema, u budu nosti — kao i preostali dio Srijema — bude dodijeljen Hrvatima, no da se još odgodi predaja Zemuna hrvatskim vlastima tako dugo dok postoji njema ka vojna uprava u Srbiji i da nadalje ostane u sastavu područja vojnog zapovjednika Srbije. im bude okon ana vojna uprava u Srbiji, njema ka strana nema nikakav interes da Srbima tada i nadalje stoji na raspolaganju aerodrom koji je na području Zemuna i kratkovalna radio-stanica, pogotovo kad Zemun prije nije pripadao staroj Srbiji nego je bio u sastavu Austro-Ugarske.

Na kraju se napominje da se u prilogu nalazi karta Beograda i okolice koja pokazuje položaj Zemuna (o igledno zato da bi se Führer mogao što bolje orijentirati).

Savjetnik Troll je iz Zagreba, 16. VIII⁸⁹, telegrafski javio ministarstvu da mu je Lorkovi istoga dana ispri ao što mu je neki hrvatski oficir iz Beograda (Zemuna) prenio iz svoga razgovora s arhitektom Franzom Reiserom iz štaba Gruppenführera Neuhausena. Razgovaraju i s Reiserom o posebnom položaju područja oko Zemuna, Reiser je izjavio da hrvatska država može svoju nezavisnost isto tako brzo izgubiti kao što je do nje došla. Na prigovor Hrvata da prisutnost ve eg broja okupacionih trupa predstavlja teško optere enje za mladu državu, Reiser je spomenuo da e ubrzo dobiti još jednu okupacionu vojsku. Na novo pitanje: koju, Reiser je uskratio daljnje objašnjenje. Reiser pripada — koliko je to ovdje (u Zagrebu) poznato — Sigurnosnoj službi (SD). Ovdje je poznato kako je Neuhausen vrlo zainteresiran da gra anska uprava zemunskog područja pripada vojnoj upravi Srbije. Reiserove primjedbe pobuju u Hrvata najdalekosežnije brige. Trollu se ini hitno potrebnim da se pitanje pripajanja zemunskog područja hrvatskoj državi sada definitivno uzme u postupak i riješi. Jedva da više postoje bilo kakve opravdane potrebe za vojnog zapovjednika. Politi ka šteta za odnose izme u Reicha i Hrvatske bila bi samo ve a i ve a.

Dva dana kasnije Kasche je zamolio ministarstvo u Berlinu da pristane na predaju zemunskog područja NDH.⁹⁰ Ribbentrop je bio doveden u nedoumicu izvještajima o »zemunskom trokutu« i 20. IX zatražio⁹¹ da mu ministarstvo istraži nije li svojedobno u Be u, u travnju 1941, za zemunsko područje bilo riješeno da taj kraj ostane u nadležnosti vojnog zapovjednika Srbije sve do završetka rata.

Ministarstvo je odmah pokušalo otkloniti sumnje šefa njema ke diplomacije i Woermann je telefonski razgovarao o tome s poslanikom v. Rintelenom u povodu Ribbentropovih sumnji. Rintelen je rekao državnom podsekretaru da savjetnik poslanstva Weber pri sastavljanju toga telegrama nije bio o tome dovoljno obaviješten. Sam Rintelen, koji je tada bio u Be u, zna to no pojedinosti. Jedino pitanje za koje nije siguran jest pitanje forme u kojoj je vladi NDH bilo saop eno stavljanje Zemuna pod upravu vojnog zapovjednika Srbije. Osim toga je ministru Ribbentropu palo u o i u telegramu poslanika Kaschea što on o pitanju Zemuna govori tako kao da je to pitanje koje se iznenada pojavilo, dok bi mu to ipak moralo biti poznato. Woermann je rekao

⁸⁹ AJ, T-120, rolna 380, Nr. 1004 od 16. VIII.

⁹⁰ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 1014 od 18. VIII.

⁹¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 963 od 20. VIII.

Rintelenu da je poslanik Kasche to no obaviješten, a da se osobno slaže s njegovim mišljenjem da nisu jako valjani razlozi koji govore u prilog održanja vojne uprave nad Zemunom i okolicom. Složili su se da političko odjeljenje ministarstva izradi odgovoraju i referat uz telegram poslanika Kaschea.

Istog dana⁹² izvijestio je opunomoćnik ministarstva vanjskih poslova u Beogradu dr Felix Benzler ministarstvo u Berlinu da je: 1. Izvještavanje poslanstva u Zagrebu djelomično jednostrano — prema Benzlerovoj ocjeni — i netočno. Vojni zapovjednik je pred Benzlerom nedavno energično zastupao gledište da mu je potreban aerodrom u Zemunu. 2. Benzler drži prihvatljivim prepuštanje zemunskog područja, ako se ispune ovi preduvjeti: a) neometana upotreba aerodroma i za civilni zračni saobraćaj; b) neograničeno korištenje radio-stanice za njemačke urede, i to i iz Beograda. Benzleru nije zasad poznato da je o tome već zaključen definitivni dogovor s hrvatskom vladom; c) uređenje malograničnog prometa sa zemunskim područjem i u pogledu osobnog saobraćaja i robe. Što se tiče posljednjeg, moralo bi se posebice osigurati da snabdijevanje Beograda životnim namirnicama (specijalno za tržnice) bude u dotadašnjim količinama, pri čemu se imaju riješiti i pitanja novca i plaćanja. Te preduvjete trebalo bi osigurati prethodnim sporazumom s hrvatskom vladom, uz sudjelovanje zainteresiranih beogradskih nadležstava (Upravni štab generalnog opunomoćnika za privredu, Benzlerov ured ministarstva vanjskih poslova). 3. Posebno je pitanje vrijeme predaje. Predaju će srpska javnost nesumnjivo osjetiti kao novo kljaštrenje srpskog područja i stoga će se povećati potišteno raspoloženje stanovništva i slabiti položaj komesarijatske uprave u zemlji. To je s obzirom na sadašnju unutrašnju situaciju u zemlji nepoželjno. Predaja ne bi bila podnošljiva, ako bi nekako u bliskoj budućnosti imalo doći do ustupanja Banata Mađarskoj. 4. Benzler ukazuje na to da će se i vojni zapovjednik i generalni opunomoćnik za privredu svim silama opirati predaji. 5. Benzler se vraća na svoj raniji izvještaj i predlaže da se o rješenju, koje treba donijeti, održi interni njemački dogovor pod predsjedanjem ministarstva vanjskih poslova, a uz sudjelovanje poslanstva u Zagrebu, Benzlerovog ureda, vojnog zapovjednika Srbije i generalnog opunomoćnika za privredu, i to najbolje u Beogradu ili Zagrebu. U toku takvog pretresanja ministarstvo bi najlakše moglo ocijeniti različite interese.

Povjerenik njemačkog informacionog ureda III u Zagrebu izvijestio je centralu u Berlinu⁹³ da je, 9. VIII, imao priliku, pri slučajnom susretu, razgovarati s novoimenovanim poslanikom NDH u Bratislavi rom Dragutinom Tothom. Toth mu se najprije pohvalio svojom dugogodišnjom suradnjom u svojstvu zastupnika *Hrvatske seljačke stranke* s drom Mađakom kojega je napustio tek u danima državne krize zbog Mađakova držanja u njoj. Unutrašnjopolitička izlaganja dra Totha kretala su se oko ideje koju je opetovano varirao: poglavnik i ustaški pokret — da bi zadobili neophodnu podršku seljačkih masa — moraju započeti prije svega s osnivanjem i izgradnjom poljoprivrednih zadruga (*Gospodarska sloga*). Nekih 20 intelektualaca — već i nije broj Pavelićevih protivnika u Zagrebu! — povezanih s još liberalističkim orijentiranom grupom trgovaca pružat će otpor ciljevima i smjernicama nove hrvatske države, no pomoć u energičnog zahvata može se stati na kraj tim elementima. Dodjelu istočnog Srijema (Zemuna i Stare Pazove) u utjecajnu sferu vojnih nadležstava u Beogradu smatra dr Toth nespojivom s punim

⁹² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 535 od 21. VIII.

⁹³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 478 od 20. VIII.

suverenitetom NDH. To je istodobno štetno za privredne interese tamošnjeg stanovništva, a također i tamošnjih *Volksdeutschera*. Zabilješku o tome je on (dr Toth), kao predstavnik hrvatske vlade, predao njemačkom poslanstvu u Zagrebu. Spomenuo je povjereniku i to da je glavni argument dra Maeka za njegov protunjemački stav uvijek bilo jedno: »Engleska leži daleko od nas, Njemačka Reich je, me utim, bliže; zato je za nas Hrvate njemačka opasnost veća.« Maek je — prema Tothovom mišljenju — vrsto vjerovao u neodložnu intervenciju Engleske, ako dođe do oružanog zapleta oko Jugoslavije. Maek je i dan-danas demokrat - završio je Toth.

U zabilješci državnog podsekretara Woermanna za ministra v. Ribbentropa o pitanju »zemunskog trokuta« (Berlin, 29. kolovoza 1941)⁹⁴ stoji:

I

Poslanik Kasche označio je — posljednji put u telegramu br. 1004, iz Zagreba od 16. VIII — kao hitno potrebno riješiti pitanje zemunskog područja, i to sada definitivno.

II

Pitanje ima ovakvu prethistoriju:

Podređivanje isto nog dijela Srijema, sad označeno kao zemunsko područje, pod vojnog zapovjednika Srbije uslijedilo je na sredini svibnja 1941. god. Mjerodavna za to bila su razmišljanja praktične prirode. Trebalo je novoosnovanoj vojnoj upravi, koju je valjalo organizirati u porušenom i još nerazrađenom Beogradu, stvoriti određene olakšice i radilo se zapravo na tome da se: 1. zauzimanje beogradskog aerodroma koji je kod Zemuna osigura za Beograd; 2. da se omogući i zemunskoj radio-stanici, koju su pribavili Nijemci i kojom se upravlja iz Beograda, funkcioniranje nezavisno od tih utjecaja; 3. da se omogući i snabdijevanje živežnim namirnicama, osobito za njemačka nadleštva, iz zemunskog prostora pred Beogradom; 4. da se omogući i smještaj pojedinih nadleštava u Zemunu.

Budući da je zemunsko područje hrvatski državni teritorij, održana je, 4. lipnja 1941, u Zagrebu, konferencija o protežanju vojne uprave Srbije na to područje kojoj su prisustvovali predstavnici njemačkih zainteresiranih ureda i vlade NDH. Rezultat toga sastanka je u zapisniku koji se nalazi u prilogu zabilješke. U točki 4. zapisnika spomenuti ugovor nije bio zaključen; naprotiv sam zapisnik vrijedi kao sporazum pošto je vlada Reicha dala svoje odobrenje. Da taj sporazum ima vrijediti »za vrijeme trajanja rata« nije nigdje predviđeno; treba, naprotiv, usporediti riječ »zasad« na kraju točke 2. zapisnika.

III

Tim sporazumom stvorenu situaciju hrvatska vlada prima sigurno kao teško narušavanje njena državnog suvereniteta nad isto njim dijelom Srijema. Vraćanje toga dijela bilo bi u skladu s njemačkim interesima ko-hrvatskih odnosa,

⁹⁴ AJ, T-120, rolna 208.

pogotovo kad njemačka strana nije mogla pomoći Hrvatskoj u njenim razilaženjima s Italijom i Mađarskom. Za odluku imaju biti mjerodavne samo iste političke ocjene, budu li da se o praktičnim potrebama vojne uprave Srbije, ukoliko još postoje, može voditi računa i drukčije. Za njihovo osiguranje sada nije nikako više potrebno ostaviti to područje pod upravom vojnog zapovjednika Srbije, jer je pojedinačno: 1. Žemunski aerodrom već pridodan aerodromskom području VI u Zagrebu. Ponovna provjera pokazala je da ne stoji suprotno mišljenje vojnog zapovjednika (telegram iz Beograda, br. 535 od 21. VIII). Svakako, radi njegova korištenja za Beograd, potrebno je samo prikladno specijalno utanačenje. 2. Zemunskom radio-stanicom može se — prema mišljenju odjeljenja ministarstva za radio — jednako dobro upravljati iz Zagreba ili samog Zemuna. To odjeljenje ima već u izgledu osnivanje hrvatskog društva za radio-emisije. 3. Radi snabdijevanja živim namirnicama nije potrebno stavljanje toga područja pod vojnog zapovjednika. To pitanje može se, naprotiv, riješiti sporazumom. 4. Isto je tako moguće posebno rješenje pitanja smještaja pojedinih nadležstava u Zemunu, odnosno stanovanja službenika u Zemunu ili njihova preseljenja u Beograd.

IV

Poslanik Benzler je telegramom br. 535 iz Beograda, 21. VIII, proglasio prihvatljivim predaju zemunskog područja pod određenim preduvjetima. Ti se preduvjeti u bitnom slažu s izlaganjem pod III i mogu se uvažiti. I dr. Veesenmayer, koji je poznao lokalne prilike i u Hrvatskoj i u Srbiji, izjasnio se prilikom njegova posljednjeg boravka u Berlinu u prilog rješenju kakvo predlaže poslanik Kasche. Naprotiv, za otkivati je — kako i poslanik Benzler javlja — da će se vojni zapovjednik i generalni opunomoćnik za privredu, generalni konzul Neuhausen svim silama opirati predaji toga područja. Prema opažanju, manji je otpor vojnog zapovjednika od otpora generalnog konzula Neuhausena, pri čemu pitanje smještaja za nj i njegov štab na zemunskom području ima posebnu ulogu. Pod tim uvjetima ne čini se svrsishodnim ono što predlaže poslanik Benzler, da se, naime, ponajprije u Beogradu ili Zagrebu održi interni dogovor zainteresiranih njemačkih ureda.

Zbog toga se predlaže da to pitanje ministarstvo ponajprije raspravi s Vrhovnom komandom (*OKW*) kojoj bi trebalo saopćiti da iz vanjskopoličkih razloga nije više umjesno održavanje dotadašnjeg stanja. O svim lokalnim potrebama može se dovoljno povesti računa pri novom uređenju. Neki značajniji vojni razlozi ne govore u prilog zadržavanja sadašnjeg stanja. To treba saopćiti Vrhovnoj komandi kao izrazito definitivnu želju. Odmah zatim mogla bi se održati konferencija uz sudjelovanje zainteresiranih ureda (ministarstvo vanjskih poslova, opunomoćnik pri vojnom zapovjedniku Srbije, vojni zapovjednik Srbije, opunomoćnik za četvorogodišnji plan u Srbiji, njemačko poslanstvo u Zagrebu, SS-Standartenführer dr. Veesenmayer) na kojoj bi se raspravila pitanja posebnih potreba i to tako da se održi u ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu a ne u Zagrebu ili Beogradu. Za provedbu zaključaka te konferencije, potrebne pregovore s vladom NDH mogao bi tada povesti poslanik Reicha u Zagrebu.

Posredstvom državnog sekretara dostavlja se to ministru Ribbentropu s molbom da donese odluku.

Kasche je, 1. IX,⁹⁵ »pod najhitnije« javio ministarstvu vanjskih poslova u **Berlinu** da je formiranje srpske vlade pod vodstvom **Milana** Nedi a izazvalo uznemirenost u Zagrebu.⁹⁶ Maršal Kvaternik označuje Nedi a kao nekadašnjeg neprijatelja Nijemaca i njegovu vladu kao posljednji i manjevrijedan izbor, a proglasiti etnički pogrom kao falsifikat i petljavinu vlade. Općenito se u formiranju vlade gleda potez koji — po svojim posljedicama — mora biti nepovoljan za Hrvatsku. Etnički zasigurno vide u njemu poticaj za daljnje nemire. Da ne bi tim potezima izazvali novo uznemirenje vlade u **Zagrebu** u pogledu političkih namjera Reicha, Kasche drži hitno potrebnim rješenje pitanja pripadnosti Zemuna i potpunu predaju toga područja hrvatskoj državi. Budući da je preseljavanje iz Hrvatske u Srbiju zaustavljeno, potrebni su i zbog toga smirenje i raširenje. Kasche smatra korisnim da dođe ponovo do savjetovanja, pod njegovim osobnim predsjedanjem, izmeću vojnog zapovjednika Srbije i hrvatske vlade da bi se riješile sve pri preseljavanju nastale teškoće i ustanovila situacija u vezi s preseljavanjem. Kako je nedavno povjerio mješovitoj komisiji da utvrdi hrvatsko-srpska stajališta, raspolaže s dovoljnom podlogom. Obustavljanje preseljavanja prikladno je posebice za opću raspravu i rješavanje otvorenih pitanja. Stoga Kasche moli za ovlaštenje za to, a uz to još i da tom prilikom pretresu sporna pitanja izazvana postupanjem sa Srbima u Hrvatskoj, kako bi tako osigurali uzajamno razumijevanje i jedinstvene mjere. U višestrukim razgovorima s njim posljednjih dana, Kasche je kod vlade u Zagrebu naišao na razumijevanje da sada otpočne s pozitivnim mjerama u pogledu »srpskog pitanja«. Pri tome posebno: napuštanje samovoljnih terorističkih mjera, garancija slobodnog povratka i amnestija za pomagače ustanika, odustajanje od divljačenja pravoslavne crkve. Položaj u pogledu ustanka — završava Kasche svoj izvještaj — jest ovaj: nemiri na sektoru između Bosanskog Broda i Doboja likvidirani su nakon kapitulacije ustanika; suzbijanje ustanka oko Drvara polagano napreduje; »bandama« kod Jajca, koje uzmiču u pravcu Livna, suprotstavljaju se brojnije snage NDH; kod Sarajeva neznatno smirivanje; u ostalom području općenito mirno.

Državni podsekretar Woermann je za poslanika v. Rintelena sastavio zabilješku (Berlin, 4. IX 1941)⁹⁷ u kojoj piše da su u odgovoru na telefonski upit od 3. IX o pitanju zemunskog područja mogli utvrditi:

1. Poslanstvo u Beogradu je telegramom br. 126 od 5. V javilo da se vojni zapovjednik prije nekih osam dana hitno zauzeo kod Vrhovne komande kopnenih snaga za predbježno ostajanje Zemuna u njegovoj teritorijalnoj nadležnosti.

2. Poslanstva u Zagrebu i Beogradu primila su, 10. V, telegrafski saopćenje da je ministarstvo vanjskih poslova prema štabu oružanih snaga u pitanju Zemuna zauzelo ovakav stav: Nema se što prigovoriti ostajanju Zemuna pod vojnim zapovjednikom Srbije. Uređuje pojednostojno budući upravnoj granici prepušta se njemačkom generalu u Zagrebu i vojnom zapovjedniku Srbije.

⁹⁵ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 1096 od 1. IX.

⁹⁶ Mnogo opširnije o svemu tome: Dr Milan Borčović, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška ufirava 1941-1944*, I—II, Beograd 1979.

⁹⁷ PA, Büro RAM 13, Kroatien. Na samoj zabilješci nalazi se opaska poslanika Rintelena od 1. IX kako je državni podsekretar telefonski obaviješten da poslanik Kasche ima pretresti pitanje Zemuna istodobno s pitanjem suzbijanja »bandi« na konferenciji s poslanikom Benzlerom i vojnim zapovjednikom u Beogradu.

Time se ne e prejudicirati politička granica. — Taj stav je ambasador Ritter svojedobno prenio štabu oružanih snaga.

3. Poslanstvo u Zagrebu izvještava, svojim telegramom br. 222 od 13. V, da je vojni zapovjednik Srbije bio upravo kod poslanika i da su zatim zajednički posjetili Paveli a. O uvjete su sve političke rezerve za državnu granicu. Razgraničenje Zemuna i pozadine od oko 20 kilometara proglašeno je kao privremena mjera vojne uprave i Paveli je to smjesta priznao.

4. U skladu s tim su upotrijebljene riječi i koje sadrži Rintelenova telefonom saopćena zabilješka Woermannu od 8. V: da riječi i »za vrijeme trajanja rata« nije ministarstvo upotrijebilo ni prema oružanim snagama ni prema vladi NDH. Naprotiv, proizlazi i iz spomenutog telegrama poslanstva u Beogradu od 5. V i onog iz Zagreba od 13. V da je riječi o privremenoj mjeri za koju pobliže oružane snage nije bilo navedeno.

Prethodni razgovor s poslanikom Kascheom o vraćanju zemunskog područja — javlja Benzler 10. IX⁹⁸ — održan je 9. rujna. Vojni zapovjednik i generalni opunomoćnik za privredu napustili su svoje rezerve, tako da sada na elno postoji suglasnost da predaja zemunskog područja može uslijediti i im postignu sporazum s hrvatskom vladom o preduvjetima, tj. sigurnost za vojne i privredne interese Reicha. Za to se predviđaju pregovori u Zemunu uz sudjelovanje zagrebačkog poslanstva, vlade NDH, vojnog zapovjednika u Srbiji, generalnog opunomoćnika za privredu i Benzlerova ureda. Postignut je sporazum da predaja uslijedi po mogućnosti neupadljivo, tj. postepeno, bez spominjanja u štampi i bez formalnog ugovora. U tu bi se svrhu također prema vani pojavio samo hrvatski privredni ured u Zemunu kao partner u pregovorima. Konačno uređenje privrednih interesa moglo bi zatim uslijediti u toku pregovora njemačko-hrvatskog vladinog odbora, predviđenih za listopad, no zbog toga ne treba kasniti prethodna predaja. Benzler, na kraju, moli suglasnost svoga ministarstva i za sebe i za Kaschea.

I Kasche je, također, 10. IX,⁹⁹ izvijestio Berlin kako je rezultat proteklog dogovora u Beogradu da se Benzler, vojni zapovjednik, na elnik upravnog štaba Harald Turner i Neuhauser! slažu s predajom zemunskog područja ustaškoj državi. Pobliže podatke javit će Benzler. Dalje — javlja Kasche — ti su inicijatori, također, suglasni s političkom jedinstvenošću u pri tretiranju srpskog pitanja u tome pogledu između Hrvatske i Srbije. Pobliži će izvještaj o tome, također, poslati Benzler. Dalje: o vojnoj akciji nije više bilo potrebno raspravljati u Beogradu, budući da su Kascheovi razgovori s generalom Glaiseom u Zagrebu, na osnovi njegovih daljnjih koraka kod ureda oružanih snaga Reicha, ve urodili rezultatom. Zbog toga je Kasche razgovarao, zajedno s Benzlerom, s višim zapovjednikom u Beogradu generalom Baderom, pa zato Kasche upućuje na svoju brzojavku od 8. rujna. U pogledu predaje zemunskog područja o ekuje upute ministarstva da razgovara s vladom NDH i pripreme zajednički dogovor u Zemunu o provođenju u život te odluke o predaji.

Poslanik NDH Benzler htio je ministarstvu u Berlinu - zapisao je 19. IV¹⁰⁰ — opširnije izložiti pitanje zemunskog kraja i na temelju naloga svoje vlade koji vremenski, kako se čini, nije novijeg datuma. Woermann ga je morao informirati, kako je u međuvremenu postignuta na elna suglasnost unutar njemačkih nadležnih vlasti da se zemunski kraji i ak izuzme ispod nadležnosti

⁹⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 613 od 10. IX.

⁹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1137 od 10. IX.

¹⁰⁰ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka U. St. S. Pol. Nr. 879.

vojnog zapovjednika Srbije. Sada je riječ samo još o tome da se sporazumiju o oživotvorenju postignute principijelne suglasnosti. Za Benzona je ta vijest bila iznenađujuća i nije sakrivao — zapisuje Woermann — svoje zadovoljstvo.

Kasche je, 4. X,¹⁰¹ javio telegramom Berlinu da su toga dana u podne u **Zemunu** potpisali sporazum o prenošenju zemunskog područja u sastav NDH. Predaja će uslijediti 10. listopada, a pobliži izvještaj dostaviti će **poslanik** Benzler, kao opunomoćnik ministarstva vanjskih poslova u Srbiji.

U nastavku svoga brzojava, Kasche dalje javlja Berlinu svojevrsnu pikantiju: da mu je Pavelić povjerljivim putem dao saznanja kako je (Pavelić) — posredstvom jednog osobno mu poznatog Srbina - predsjedniku vlade Nedić u prosljedio poruku da je spreman težiti miroljubivom odnosu sa Srbijom, uz ova dva uvjeta: 1) dotadašnja razrađivanja unavanja imaju se predati zaboravu, s tim da više ne dođe do daljnjih borbi; 2) obje države imaju svoju izgradnju provesti u najužem naslonu na Njemačku.¹⁰²

6. *Pitanje dolaska designiranog kralja.* Da se podsjetimo: Pavelić i Ciano raspravljali su u Rimu, u siječnju 1940, o planu dizanja ustanka u Hrvatskoj pomognutog talijanskom oružanom intervencijom i tom je prilikom šef talijanske diplomacije — Ciano — prvi put nabacio ideju o monarhijskom obliku vladavine buduće hrvatske države, povezane s Italijom personalnom unijom prema albanskom uzoru.¹⁰³ Pavelić je — kao što je danas poznato — pokušao oprezno obuzdati mladog i žustrog Talijana, napomenuvši da bi možda bilo

¹⁰¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1203 od 4. X.

¹⁰² U dopisu ministarstva vanjskih poslova NDH ministarstvu unutrašnjih poslova s potpisom dra Vj. Vranića, kao zamjenika ministra (Br. V. T. 54/41 od 6. X 1941), stoji: »Veseli me, što Vam možemo saopćiti, da je ugovorom između predstavnika Njemačke i predstavnika Nezavisne Države Hrvatske zaključenim 3. listopada o.g. u Zemunu, određeno da oblast isto nog Srijema prelazi u potpunu vlast Nezavisne Države Hrvatske ujutro na dan 10. t. mj. (ne 15. t. mj., kako je prije javljeno).

Molimo Vas, da izvolite poduzeti potrebne korake za potpuno preuzimanje vlasti.

U prilogu šaljem, Vam prijepis zapisnika u vezi s preuzimanjem vlasti, te Vam naravno i skrećemo pažnju na našu obavezu, da preuzimanje isto nog Srijema ne ćemo objaviti putem novina. U tisku će se objaviti samo odredbe pojedinih ministarstava, koje se odnose na preuzimanje vlasti, te koje su od oboga interesa. I ove odredbe objavit će se bez komentara. Ovu obavezu preuzeli smo prema Nijemcima, pa je želimo u cijelosti i izvršiti.

Upozoravamo posebno, da sve odredbe iz ovih ugovora vrijede tako dugo, dok područje Srbije bude pod njemačkom vojnom upravom, *odnosno* dok između Njemačke i Reicha i Nezavisne Države Hrvatske ne budu donešeni drugi zaključci putem trgovinskih ili inih ugovora. Preporučamo zato svim ministarstvima i svim ravnateljstvima, da ove ugovore temeljito prouče, te da kod prvih narednih pregovora s Njemačkim Reichom (16. t. mj.), ili možda kojom drugom zgodnom preinačkom zemunske zaključke, u koliko nam ovi ne odgovaraju. Isto smo tako slobodni upozoriti na odredbu točke IV. zapisnika od 25. 9. o.g. (vidi naš broj V. T. 54/41 od 29. 9. 41.), kojom smo preuzeli obavezu, da ne ćemo prouzrokovati ili pospješiti izselenje Srba iz ovoga područja niti iz vlastbom niti kojim drugim posrednim pritiskom.

U koliko budu nastale eventualne poteškoće kod preuzimanja vlasti u Zemunu, služite se s naše strane kao osoba za posredovanje podpukovnik Schlacher, domobranski časnik na službi u Zemunu.

Ministarstvo vanjskih poslova slobodno je skrenuti pažnju na prilog ovom listu, u kojem su iztahnute najvažnije odredbe iz ugovora o preuzimanju isto nog Srijema« (A-VII, NDH, Kut. 213, Br. 7/1).

Pavelić je tim povodom uputio snishodljiva zahvalna pisma Hitleru i Ribbentropu s nadnevkom: Zagreb, 16. listopada 1941. To isto u ime je Lorkovića pismom Ribbentropu (PA, Büro RAM 13, Kroatien).

¹⁰³ Ciano je prvi put upozorio grofa Ciana kako bi idealno rješenje za Hrvatsku bilo »un regno autonomo con un principe italiano e meglio ancora con una unione personale col Re d'Italia«.

bolje da to prepuste kasnijoj etapi, kad narod bude pripravljen na to. Valja priznati da se ideja o personalnoj uniji — o kojoj je bilo nešto riječi i u toku bečkog sastanka Ciano-Ribbentrop, u travnju 1941 — nije baš bila šefa njemačke diplomacije, a još znatno manje ustaškom poglavniku. Poslije sastanka u Ljubljani, talijanski otpravnik poslova u Zagrebu (kasnije poslanik) Casertano nastavljao je pregovore s Pavelićem, i to isključivo s Pavelićem — koji je, 16. IV, bio namjerno uzeo u ruke, uz predsjedništvo vlade, i resor vanjskih poslova da ne bi tko nepozvan saznao nešto o njegovim obvezama prema Italiji preuzetim u njegovu emigrantskom razdoblju — i Casertano je mogao, 28. IV, telefonski informirati Rim da je Pavelić, uz ostalo, pristao da ponudi hrvatsku krunu princu iz savojske kuće. Sutradan je Casertano bio u Rimu da referira Duceu.

Ciano je, 30. IV,¹⁰⁴ zatražio hitnu audijenciju kod kralja Vittorea Emanuela da bi mu saopćio kako je Pavelić izrazio želju da Hrvatska bude kraljevina i da nudi krunu jednom od članova talijanske kraljevske kuće. Talijanski monarh koji je zadovoljno — prema Cianovom svjedočenju — primio tu vijest rekao je Cianu da njegov izbor pada na vojvodu od Spoleta i o tome su i Pavelić u Zagrebu i njemačko ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu bili odmah obaviješteni. Poslije završnih dogovora u Trzinu, ceremonija potpisivanja ugovora i sve ostale ponude krune bile su predviđene za 18. svibnja u Rimu. Casertano je, 10. V,¹⁰⁵ telegrafski izvijestio ministarstvo u Rimu da mu je toga jutra Pavelić ocrtao pojedine etape preobražaja Hrvatske u kraljevstvo. Za nekoliko dana bit će u Zagrebu objavljena zakonska odredba o kruni, prije nego što bude kruna formalno ponuđena u Rimu; vlada NDH sazvat će Sabor da proglasi novog kralja koji će kasnije biti okrunjen na Duvanjskom polju gdje je bio, navodno, okrunjen i prvi hrvatski kralj Tomislav.

Čini se da bi talijanski kralj više volio odrediti vojvodu od Aoste da mu je bio na raspolaganju, no ovako je odabrao njegovu mlađu brata Aimonea.¹⁰⁶ Vojvodi koji je tada imao 41 godinu nisu sve do 8. ili 9. svibnja ništa govorili o predstojećoj njegovoj designaciji za kralja. Tek tada je bio pozvan u Rim, u vremenu između Mussolinijeva i Cianova povratka iz Trzina i odlaska kralja Vittorea Emanuela u Albaniju. Vojvodina reakcija u prvom redu bila je jednostavna: nije uzeo vijest ozbiljno. Smijao se od srca, kad je čuo ime koje će dobiti: Tomislav II, jer u talijaniziranom obliku Tomislav zvučalo mu je kao ime nekog vladara iz operete ili komedije iz music-halla. Odbijao je prihvatiti to novo zaduženje sve dok mu kralj nije ukazao na to kako je njegova dužnost da ga prihvati, kako je uopće prekasno da otkloni ponudu i — da je povećani prihod vrijedan da to prihvati. Vojvoda je na to popustio ali pod uvjetom da bude potpuno obavještan o razvoju događaja u NDH i da mu bude dopušteno formirati svoj osobni kabinet radi pomoći i pri prikupljanju informacija.

Prije nego što je Aimone imao vremena da razmisli o onome što mu se

¹⁰⁴ *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb 1948, str. 240; Galeazzo Ciano, *Diario 1939-1943*, Milano 1969, str. 400.

¹⁰⁵ Stevan K. Pavlowitch, *The King Who Never Was: An Instance of Italian Involvement in Croatia, 1941-3*, *European Studies Review*, Vol. 8 (1978), str. 465-487. Osim spomenute vrlo zanimljive i dokumentirane monografije opširnije o istom problemu serija novinskih članaka *Spectatora*: Izmišljeni kralj Tomislav II, *Večernji list*, Zagreb, 29. i 30. III—29. IV 1969. Sude i po dokumentaciji koju navodi Pavlowitch, ne mogu se prihvatiti paušalne ocjene kao da je Aimone bio neki »operetni princ«.

¹⁰⁶ O tome u citiranoj raspravi St. K. Pavlovića.

upravo dogodilo, kralj je otputovao u Tiranu a vojvoda — koji je odsjeo u pala i Quirinale - telefonirao je svom prijatelju pukovniku A. Bertochiju, koji je služio pod vojvodinom komandom u La Speziji: »Do i brzo ovamo; u škripcu sam«. Saop ivši mu novost, vojvoda ga je zamolio da bude neslužbeni tajnik njegova »Hrvatskog ureda« i da ga kasnije prati u Hrvatsku u svojstvu adjutanta.

Vrativši se iz kraljevske posjete Albaniji, Ciano se sastao s vojvodom, 14. V, da bi mu dao političke upute. U svoj je Dnevnik zapisao pod tim nadnevkom¹⁰⁷ da je imao dug razgovor sa Spoletom. Ponosan je što je izabran za kralja Hrvatske, ali nema to nu predodžbu o svojoj dužnosti pa je prilično zbunjen. Ciano mu je protumačio da će biti krunisani namjesnik u službi fašističkog carstva. U svakom slučaju — prema Cianovoj ocjeni — bit će potrebno držati vrstu uzde u rukama.

Pavelić je — prema shemi ocrtanom u razgovoru s poslanikom Casertanom — poduzeo svoj prvi korak 15. svibnja, objavivši Zakonsku odredbu o Zvonimirovoj kruni.¹⁰ To je vrlo kratka odredba od tri paragrafa, i u prvom paragrafu stoji da suverenitet (vrhovništvo) Nezavisne Države Hrvatske predstavlja kruna kralja Zvonimira, dok se u drugom paragrafu daje njen opis (»Kruna kralja Zvonimira ima na zlatnom obodu osam poput trolista zaokruženih zubaca, od kojih se sprijeda vidi pet. Sa tog oboda polaze dvije zlatne prečke u obliku luka. Na njihovom vrhu stoji jabučica sa križem. Obod krune je urešen draguljima različitih boja. Kruna je podstavljena iznutra grimizom.«). Odredbu su, osim Pavelića, potpisali svi članovi vlade, a talijanska je štampa donijela njen tekst 17. svibnja. U to vrijeme Aimone je formirao svoj kabinet od četvorice službenika da proučavaju prilike u NDH, a pripremio je i — kako je to vojvoda rekao papi u audijenciji 17. V — memorandum za kralja u kojem je izrazio sumnju u umjesnost da tako žure u designaciji kralja za Hrvatsku. No, memorandum je — o igledno — došao prekasno, jer je, 18. V, već bila održana svečana ceremonija u Quirinalu na kojoj je Pavelić u ime mnogobrojne i široke delegacije iz Hrvatske uinio formalnu ponudu krune kralja Zvonimira. Talijanska je štampa popratila tu ceremoniju u euforističkom raspoloženju s velikim i masno odštampanim naslovima poput »La Corona della Croazia al Duca di Spoleto« i fotografijama budućeg kraljevskog para pod naslovom: Aimone i Irene, suvereni Hrvatske. Nekoliko dana kasnije, objavila je i vojvodinu ostavku na dužnost u mornarici.

Sam vojvoda — nevjesticu u političkim pitanjima ali ne i ograničen! — obratio se za savjet prijatelju iz mornarice admiralu Denti di Pirainu a on ga je uputio na R. Guarigliju, bivšeg talijanskog ambasadora u Parizu (do 1940. god.) koji u to vrijeme nije imao neko posebno zaduženje.¹⁰⁹ Najprije ga je pokušao »preparirati« — za novo zaduženje kao vojvodinog savjetnika — admiral, koji je bio s ambasadorom Guariglijom u prijateljskim odnosima, no Guariglia mu je odgovorio kako bi više volio da ne ispije taj gorak vrč i bio bi mu zahvalan kad bi napustili tu zamisao. No, poslije nekoliko dana pozvao ga je vojvoda na razgovor, izazivši želju da povede s ambasadorom dug razgovor o političkoj situaciji i, posebno, onoj balkanskoj. Rekao je ambasadoru da je potpuno svjestan golemih teškoća, što ga otekuju u Zagrebu i koje će,

¹⁰⁷ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 245; *Diario*, str. 407.

¹⁰⁸ Tim povodom je *Hrvatski narod* objavio članak prof. Mihe Barade kojim nije baš osvjetlao obraz hrvatskoj historiografiji (u broju od 15. V 1941).

¹⁰⁹ Raffaele Guariglia, *Ricordi 1922-1946*, Napoli 1949, str. 485-486.

najvjerojatnije, od njega uiniti ne suverena nego mu enika Hrvatske, a da pri tom ne ra una s potpunim napuštanjem slobodnog života kakav je do sada vodio. Ubrzo zatim, Aimone ga je ponovo pozvao i zatražio bez okolišanja da ga prati u Zagreb. Guariglia je pokušao da se obrani i opre, no sad je Aimone vješto upotrijebio sve one argumente, kao i Guariglia prilikom prve audijencije u prilog tome da vojvoda prihvati designaciju i Guariglia je na kraju pristao.

Vojvoda je, 29. V, posjetio Ciana i izrazio mu želju da povede u Zagreb Guarigliju, no Ciano to baš nije primio s oduševljenjem. »Meni se ini — zapisao je Ciano u Dnevnik¹¹⁰ — da izbor nije najsretniji. Nije mi rekao (Aimone) ništa naro ito, ali je duh njegova govora bio izrazito protunje- ma ki.«

Aimone nije skrivao nevoljkost zbog nove »asti« i nije mu se nikako žurilo u Zagreb, iako postoje indicije da je, bar jednom, »skoknuo« do Zagreba da vidi letimice kakva je ta njegova budu a kraljevina. Izvještaji talijanske vojne obavještajne službe govorili su o glasinama kako se kuju zavjere da ga ubiju, ako bi se uop e odvažio do i, a ni politički izvještaji, koji su dolazili na njegov stol kao rezultat djelovanja njegova kabineta (u kojem su dvojica oficira — karabinjera ak govorila naš jezik), nisu popravljali raspolo- ženje. Stoga je vojvoda pokušavao sve da se nekako oslobodi kraljevske »asti«.

Potkraj lipnja 1941. uputio je kralju duga ko pismo¹¹¹ u kojem je uvodno istakao da je sad prošao mjesec dana od njegove designacije, koju je prihvatio pokoravaju i se zapovijedi svoga suverena, pa želi razjasniti svoje misli i objektivno analizirati položaj u kojem se nalazi novo kraljevstvo. Danas — piše vojvoda kralju — monarhija preživi samo ako dinastija dijeli sa svojim narodom njegovu historiju, njegove težnje i njegove patnje. U Hrvatskoj, pokušaj monarhijskog rješenja odgovara samo prolaznom interesu. Može li Italija što dobiti od toga na dulju stazu? Bez solidnih privrednih veza izme u dviju zemalja, osobno djelovanje monarha bit e od male koristi za promica- nje talijanskih interesa. Oni bi se mogli razlikovati od interesa Hrvatske i tada bi on abdicirao.

Bilo kako bilo, situacija — kako sam saznaje — više nije povoljna za dolazak na prijesto bilo kojega talijanskog princa — ako je ikada i bila povoljna. Sada u Hrvatskoj vlada potpuna indiferentnost u narodu prema ponudi novog režima i ustaše ne mogu okupiti više od deset procenata stanovništva; ve ina su pristaše *Hrvatske selja ke stranke*, zapravo republikanci, ako ne do ovoga asa i pravi komunisti ki simpatizeri.¹¹² Bio bi toliko drzak re i kako mu se ini da »ve ina hrvatskog stanovništva naginje komunizmu«, osobito u Za- grebu i u Dalmaciji, kao i u redovima studenata. Vojvoda ne može vjerovati da e se situacija ikada srediti pod ustaškim režimom. Postojala je daleka

¹¹⁰ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 249; *Diario*, str. 414. ini se da je naš prijevod s talijanskog neprecizan jer u talijanskom izdanju stoji: »...ed a me pare ottima scelta« a naš prevodilac to prevodi rije ima: »...meni se ini da izbor nije najsretniji«.

¹¹¹ St. K. Paviowitch, nav. rasprava, str. 472—473.

¹¹² Više o tome u prilogu Ljube Bobana, Britanija, Hrvatska i Hrvatska selja ka stranka 1939-1945, *asopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1978, broj 3 (28), str. 5-18; moje Napomene o nekim aspektima politike Hrvatske selja ke stranke u me uratnom i ratnom razdoblju, odštampane u istom broju *asopisa*, str. 19-24. Jedan i drugi prilog vezani su uz Drugi okrugli stol jugoslavensko-britanskih povjesni ara, održan u Kuparima, 19-21. rujna 1978, na temu: »Jugoslavensko-britanski odnosi u drugom svjetskom ratu«, samo je šteta što vrlo dokumentaran prilog Stephena Clissolda pod istim naslovom kao Lj. Bobana još nije štampan.

mogućnost drukčije sastavljene vlade s predstavnicima gornje klase, koja bi ostvarila sporazum s Matijekom, vodom HSS, i čak, eventualno, sa Srbima, ali protustaški elementi nisu, po svojim osjećajima, manje prototalijanski raspoloženi nego što su ustaše, dok Nijemci to samo raspiruju.

Teritorijalno rješenje u Dalmaciji — nastavljao je Aimone svoje izlaganje kralju - predstavlja zapreku svakom pomirenju i on ne može sagledati ikakav put kojim bi se to zgladilo u budućnosti. Dalmaciju nikada ne može i talijanizirati, i to zato što tamo nema dovoljno Talijana, jer je tamošnje lokalno svećenstvo jednodušno prožeto duhom borbenog hrvatskog nacionalizma, jer su svi Hrvati (svejedno jesu li ustaše, maekovci ili komunisti) u tome složni, a uz to još imaju i podršku Nijemaca. Talijanski kralj u Zagrebu bio bi u nemogućnosti ovoj situaciji. Ne bi zahtijevalo mnogo imaginacije da ga se zamisli oborena ili prisiljena na abdikaciju, što ne bi pomoglo podizanju talijanskog prestiža i on — dodaje izrijeком vojvoda — »ne bi forsirao svoju neželjenu prisutnost na prijestolju Hrvatske«. Svoj pristanak, dalje, vezuje uz više uvjeta: da bi se razmotrila mogućnost, i u tako zakašnjeloj fazi, vraćanja rješenja s regentom po uzoru na Matijarsku; da ga se obavještava o situaciji u Hrvatskoj, o odnosima s vladom NDH i o sporazumima talijanske strane s Nijemcima u odnosu na Hrvatsku; da se on unaprijed konzultira o svakom novom potezu u pogledu Hrvatske; da njegovu designaciju ratificira Sabor, prije nego što će oputovati u Hrvatsku; da hrvatske oružane snage (domobranstvo) budu nezavisne od bilo kakvog političkog pokreta.

Na zahtjev vojvode, kralj Vittore Emanuele ga je primio u audijenciju, 23. lipnja.¹¹³ Predao je kralju svoj memorandum i zatim po njemu izlagati suverenu okrutnu ekscesu ustaških progona. Kralj je pokušao ublažiti njegove osjećaje, nastojeći i da ih prikaže prolaznim (»sono cose che vanno a posto col tempo«). Govoreći o Matijekovom pokretu, kralj je izrazio mišljenje kako bi bilo korisno da bude kao neka stranka opozicije, da se tako smanji vladajuća ova strana (ustašama) sloboda akcije.

Vojvoda je isti memorandum, kao onaj predan kralju, uručio i Mussoliniju.

Kralj je dostavio vojvodine pritužbe ministarstvu vanjskih poslova u Rimu i talijanski otpravnik poslova u Zagrebu je na to posjetio Lorkovića (24. VI) da mu kaže kako se Aimone vojvoda od Spoleta osjeća zapostavljen od hrvatskih vlasti. Talijansko ministarstvo vanjskih poslova je, 4. VII, obavijestilo vojvodu kako je izdan nalog da mu se dostavljaju svi dokumenti koji se odnose na Hrvatsku. Tako je po njemu strujiti rijeka diplomatskih dokumenata Ureda za Hrvatsku (Ufficio Croazia) talijanskog ministarstva vanjskih poslova u kabinet designiranoga hrvatskog kralja; Međutim u ostalim, stigla je u ruke vojvode brzojavka Casertana od 10. V koja sadrži Pavlovu shemu postupka u vezi s krunidbom Tomislava II (što je vojvodi do tada ostalo nepoznato). Okretni i inteligentni Casertano upravo je tih dana (3. srpnja) u Zagrebu predavao svoje kredencijale u svojstvu izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra ustaškom poglavniku kao šefu države i tom su prilikom izmijenjali pozdrave.¹¹⁴ Pri tom je Casertano spomenuo Zvonimirovu krunu, namijenjenu vojvodi od Spoleta, dok je poglavnik uzvratio spominjući i ljubazno designiranog kralja Tomislava. Talijanski je poslanik tih

¹¹³ St. K. Pavlowitch, nav. rasprava, str. 473.

Casertano je u usporedbi sa svojim njemačkim kolegom Kascheom odmah od početka pokazivao mnogo više političke inteligencije i diplomatske okretnosti.

dana - kako svjedo i St. K. Pavlovi u svojoj citiranoj i vrlo zanimljivoj studiji¹¹⁵ — povjerio svom pristiglom rumunjskom kolegi Dimitriju Buzduganu¹¹⁶ kako nije zabrinut da bi designirani kralj uskoro došao; kako sam vojvoda ne želi doći i da ga se zbog toga ne može koristiti.

Kasche je ve 24. VP¹⁷ - dakle istoga dana kad je Casertano bio kod Lorkovi a — uputio brzojavno ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu sadržaj saopćenja što mu ga je dao ministar Lorkovi nakon razgovora s talijanskim poslanikom.

1) Designirani kralj vojvoda od Spoleta osjeća se — prema izlaganju Casertana — zanemaren od vlade NDH; Paveli je na to izjavio da ne može dobro pregovarati s designiranim kraljem Hrvatske posredstvom talijanskog poslanstva; stoga je on (Paveli) zamoliti vojvodu da pošalje u Zagreb jednog adjutanta, što je Casertano priznao kao opravdano.

2) Suprotno obećanju Ducea da će Split biti pod hrvatskom upravom, i to tako da će ostati samo talijanska zastava, Italija sada zahtijeva, potpun talijanski suverenitet i pristaje samo na to da sva upravna mjesta zauzmu Hrvati. Poglavnik je taj novi zahtjev otklonio.

3) Budući da je Italija izazvala odgađanje odredbe o granici nove crnogorske granice, poglavnik je uputio pismo Duceu u kojem moli da povuče tu granicu.

4) Talijansko-hrvatski pregovori u Rimu zapinju: talijanske želje o velikim liferacijama mesa i kukuruza ne mogu se ispuniti zbog nedovoljnih vlastitih zaliha; hrvatska strana otklanja zahtjev za posebni privredni sistem, i u talijanskom, i u hrvatskom dijelu Dalmacije, kojim bi se ukinula carinska granica među njima. Casertano će sutra ponovo oputovati u Rim — javlja na kraju Kasche.

Ured za informacije III njemačkog ministarstva vanjskih poslova dostavio je državnom sekretaru v. Weizsäckeru zabilješku (Berlin, 15. srpnja 1941)¹¹⁸ u kojoj stoji da je povjerenik toga ureda — koji se upravo vratio iz Italije, gdje je vodio više povjerljivih razgovora s vojvodom i vojvotkinjom od Spoleta — saopćio ovo: vojvoda i vojvotkinja od Spoleta nisu oduševljeni njihovom designacijom na hrvatsko prijestolje. Radije bi se zahvalili na tom danas nego sutra. Vojvoda je svojedobno prihvatio hrvatsku krunu protiv volje, na izričit zahtjev i želju talijanskog kralja kao šefa savezne kraljevine. Poslije sve ane ceremonije u Rimu, vojvoda nije puna četiri tjedna ništa čuo ni od Hrvata ni od talijanske vlade, i Poslanik NDH, koji boravi u Firenci, nije nijednom smatrao za potrebno da se kod vojvode upiše bar u dvorsku knjigu. I ostale hrvatske vode i ličnosti, koje su putovale u Italiju, nisu se obazirale na svoga budućeg kralja. Vojvodu su pouzdanci, koje je bio poslao u Hrvatsku, obavijestili da je raspoloženje u Hrvatskoj za njegovu nominaciju ispod nule. Stoga je pokušao — prilikom posjeta kralju koji boravi u Pisi — da ga zainteresira za vlastitu situaciju. Pri tom ga je kralj izrazito nemilostivo otprovao i nije ga čak pozvao na doručak, iako je audijencija bila u 12.30 sati. Kralj se ograničio samo na to da primi memorandum, koji je vojvoda sastavio, uz primjedbu da će ga nekom prigodom pročitati. Nakon toga je vojvoda, u početku srpnja, oputovao u Rim i tamo raspravljao o svom položaju s Mussolinijem, s kojim se, uostalom, osobno uopće ne slaže. Njemu je tada

¹¹⁵ Nav. rasprava, str. 473.

¹¹⁶ Poslanik Buzdugan predao je svoje vjerodajnice 4. lipnja 1941.

¹¹⁷ PA, Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 575 od 24. VI. Taj se telegram nalazi također u: Büro RAM 13, Kroatien.

¹¹⁸ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 293.

uru io poduži memorandum koji je sadržavao i neke uvjete. Mussolini je pokazao razumijevanje i izjavio da se ne može duže trpjeti takvo ponašanje **Hrvata** i da nije spojivo s dostojanstvom jednog lana savojske dinastije da se **tako** s njim postupa. Mussolini je i poduzeo korake u Zagrebu koji su urodili stanovitim uspjehom. Nedavno je Paveli boravio u Firenci, stanovao kod vojvode i uvjeravao ga u osobnu lojalnost. I jedna hrvatska policijska komisija **boravila** je u Rimu pod vodstvom »ne aka« generala Kvaternika (rije je o **Eugenu** Didi Kvaterniku, sinu ustaškog vojskovo e SI. Kvaternika — op. B. K.) i zamolila da je vojvoda primi. Još nisu zaklju eni sporazumi o preseljenju u **Hrvatsku**. Ni pitanje smještaja vojvode — ini se — nije definitivno riješeno. **Paveli** stanuje u Zagrebu, u malenom dvorcu, a kralju bi stavili na raspolaganje **vilu** u blizini grada.

Ustaški je režim, doista, uznastojao da popravi svoje ponašanje prema budu em suverenu i ve 27. VI posjetila ga je jedna policijska delegacija iz NDH, pod vodstvom Dide Kvaternika, i u talijanskoj štampi je o tome izašla vijest u kojoj se spominje vojvoda od Spoleta kao designirani kralj Hrvatske. I ostale su delegacije NDH postupale isto tako, pa ak i domobranska koju je predvodio general SI. Štancer (12. IX).

U Rimu se tih dana obreo i don Kerubin Šegvi , stari frankovac i pisac poznate brošure u kojoj se upinje da dokaže gotsko a ne slavensko porijeklo Hrvata.¹¹⁹ Njemu je Paveli povjerio »izvidni ko poslanje« u Italiju u rujnu 1941. godine.¹²⁰

»Koncem kolovoza 1941. dobio sam poziv kako sam navodi - da do em na Markov trg, da e me Poglavnik primiti oko dva sata poslije podne. G. L. Ivankovi mi je poslao i auto, da se ne mu im pješke do gori.

Kad su završile audijencije i referati, ušao sam u radnu sobu Poglavnika, i nakon prvih rie i pozdrava upita: da li se osje am dosta jak za jedno putovanje u Italiju.

- Ako je za hrvatsku stvar, Poglavni e, spreman sam na sve, i život žrtvovati. Dapa e sretan sam, ako mogu posljednji dah života žrtvovati svojoj domovini.

Odgovor mu se je dopao, pa je odmah rekao, da on želi da po em malo u Rim i obavim stanovitu zada u, koju sam smatrao izvidni kom, u najvišim krugovima Rima. Osobito mi je stavio pred o i zadatak kod Vojvode od Spoleta, designiranog kralja Hrvatske.

Dosta smo dugo govorili. On mi je iznio svoje osnove o budu nosti Hrvatske i protuma io zna enje i doseg dotadanih politi kih ina, osobito doseg rimskih protokola od 18. svibnja.

On mi je na koncu preporu io da sve, što smo govorili, stavim na papir i onda predam njemu. To sam i u iniol

Kad sam dao svoj pristanak, trebalo je da budem upu en i. u dalje intencije Poglavnika. Trebalo je da prou im to no svoj zadatak.

Zato je trebalo da se opet sastanemo, ali da ne otežemo. On e mi dati jednu zbirku hrvatskih mondura, koju u ja predati designiranom kralju, ali na uvid, jer su to slike uzete iz muzealnih zbirki. On se zanima za takove slike,

¹¹⁹ Uz don Cherubina tu je teoriju zastupao i dr Stjepan Bu iz grupe hrvatskih nacionalista-socijalista. Vidi njegovu brošuru: *Naši službeni povjesni ari i pitanje podrijetla Hrvata*, Zagreb

¹²⁰ Umnoženo pod naslovom: *U prvim mjesecima stvaranja N.D.H. Moje poslanje u Italiju 7- IX.-24. IX. 1941.*

pa e mu biti drago, ako vidi, da je Hrvatska zemlja velike kulture i u dalekoj prošlosti.

Kako je razumljivo, moje poslanstvo je moralo ostati potpuno tajno. Nitko nije smio ništa znati o tomu. Niti e on komu govoriti. Stvar je povjerena mojoj diskreciji i taktu.

Nu moj odlazak u Italiju nije mogao biti nepoznat talijanskim predstavnicima u Zagrebu, ni našim ustaškim ni državnim. Talijanski poslanik Casertano mi je morao izdati vizum na diplomatskoj putnici. Tim više, jer je morala sa mnom putovati i moja ne akinja, da mi bude u pomo i. Moje godine su zahtjevale takovu pomo .

Ali za pravu svrhu putovanja nitko nije znao ništa, pa su ljudi, ne samo doma i znatiželjnici i zlobnici svašta brbljali, nego i u samim diplomatskim krugovima svašta se naga alo.

U o i Male Gospe, 7. rujna, bio sam posljednji put kod Poglavnika u 1 i .30 sati. Pregledali smo mapu slika, koju sam imao predati na uvid budu em kralju, s opaskom, da ih mora vratiti, jer su vlasni tvo nau nih zbirki. Udielio mi je zadnje upute. Mislio sam da u dobiti vrstu vjerodajnice ili što sli no. Ali ništa. Rukovali se i 'Z Bogom. Dobar put i sretan povratak!'

Šegvi je otputovao u Rim i tamo ga je primio sām Mussolini (13. IX).

Posjetio je prethodno Vatikan i posredstvom mons. Prettnera posjetio monsignora Montinija, zamjenika kardinala Maglioneja. Montini se interesirao za prilike u NDH. »Želio je najopširnije informacije o doga ajima u Hrvatskoj - piše Šegvi dalje. — Nije mi falilo rie i. On je slušao pozorno i s najve im interesom. Klevete su doprle i do Vatikana. Trebalo ih je uvjerljivo raspršiti. Dokazati, ne samo mogu nost obstanka Nezavisne Države Hrvatske, nego nemogu nost svake druge kombinacije. Nemogu je povratak k Jugoslaviji. Jugoslavija je bila sektarska država, jer je njome gospodovala Srbija, shizmati ka država, koja mrzi katoli ku Crkvu, mrzi Papu, mrzi Hrvate zato što su katolici. Naglasuju vjersku toleranciju, a u djelu su najintolerantniji ljudi kako je dokazao škandal sa Konkordatom.¹²¹ I kad bi serbiski državnici htjeli postupati u smislu vjerske tolerancije, ne smiju, jer je skizmati ka crkva ja a od njih i od samoga kralja. A i kralj je osje ao, kako osjeaju državnici, da su ništa ako se posvade sa pravoslavljem.«

Zatim je Šegvi bio odveden u kabinet monsignorea Tardinija, predstojnika odjeljenja izvarednih crkvenih poslova. »Posjet je bio vrlo kratak, jer je previše okupiran poslovima. Nisam opazio da bi gojio simpatije za Nezavisnu Državu Hrvatsku i novi poredak« - zapisao je Šegvi .

»Kad sam stigao u 'Albergo Grande' — nastavlja dalje - našao sam nekoliko knjiga iz ministarstva vanjskih poslova za mene, u kojima je prikazano ustrojstvo kraljevskoga doma i svi zakoni, koji reguliraju ustavno-pravni život fašisti ke Italije.

Ne e škoditi, ako to odnesem u Zagreb. Mi smo svi laici u tim stvarima, pa valjda i sām Poglavnik. Trebat e zaviriti u te knjige, i ako do e do^gustih, preina it ih za naše potrebe.

U 5 sati poslije podne posjetio me je u hotelu pobo nik Nj. Vis. designiranoga kralja Aimona, conte Mazzucchetti. Predao sam mu pismo generala

¹²¹ Opširnije o neuspjehu Stojadinovi eve vlade s konkordatom, samo ne i dovoljno objektivno; Ivan Muži , *Katoli ka crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politi ki i pravni aspekti konkordata izme u Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split 1978.

Coselschia za Nj. Vis. i mapu slika starih hrvatskih mundura ili uniforma, koje mi je predao u tu svrhu Poglavnik.

Najavljeno mi je, da će me, kao sutra u jutro, primiti Mussolini u *Palazzo Venezia*.

Naš poslanik Dr. Peri dao je u 'Grande Albergo' banket u sastavu naše vojničke strukture komisije. Sjedio sam odesnu stranu generala Cavallero. Govor nije bio previše živahan, kao da svi [nejznaju isti jezik. Cavallero se je vratio s iztočnog bojišta. Ja sam dao izraza uvjerenju, da će svršiti rat s Niemcima osvoje Moskvu ili Petrograd. To se obćenito očekivalo prije nastupa zime. Cavallero je ugasio moju vatru. Gledao je pesimistički na ratne događaje. Bio sam deprimiran za to.«

»Za mene je ovaj razgovor (s Duceom) tim važniji, što ga nisam zatražio, nego su me pitali u ministarstvu vanjskih poslova želim li razgovarati s Mussolinijem. Anzi!, odgovorih ja, i oni sami upriličiše audijenciju. Osim toga sam doznao od naših u poslanstvu, da Duce još nije primio našega poslanika Dra Perića. To mi je nametalo veliki oprez.

U 10.30 časa točno ušla kroz nekoliko odaja veleborne palače pred mene svim po astima, kao da sam ja Bog zna kakova li bih nost, u veliku dvoranu rada i primanja stvoritelja Fašizma Benita Mussolinija. Lašti se mramor i umjetnine primamljuju pogled.

Mussolini mi izađe u susret što neobičajno, ponudi mi stolicu. Prije nego sam sjede predstavio se posve građanski i naglasih, da nisam nikakav političar, ne vršim nikakovu službu u svojoj državi, ali s Poglavnikom me vežu stare veze i borba za slobodu i ujedinjenje hrvatskoga naroda, pa sam od njega ovlašten, da 'izručim Vašoj Preuzvišenosti njegov pozdrav i uvjerenje dubokog poštovanja i lojalnog prijateljstva na život i smrt'. S moje strane pak lično, slobodan sam ovom riedkom prigodom izraziti volju i talijanskog naroda zahvalnost svih Hrvata za one lijepe riječi, koje je Vaša Preuzvišenost izrekla god. 1934. u parlamentu na adresu naših Hrvata prigodom rasprave o profaniranim lavovima u Trogiru. One su bile melem duši Hrvata.

Na ove riječi Duce za mene pogleda na prisutnog ministra, mislim Anfusa izpitivajućim pogledom. Ovaj potvrdi moje riječi. Benito bješe zaboravio.

Sjedosmo obojica. Zahvalio se za moje 'lijepe riječi i za pozdrave Poglavnike, koje uzvraća pozdrave isto onako srdačno, kakove sam mu je donio. Neka Poglavnik bude uvjeren o mojem nepokolebivom povjerenju koje gojim prema njemu, a koje ja ne poklanjam tako lako nikomu'. On štuje Poglavnika od vremena, kad mu je život bio u opasnosti. On znade da mu život nije bio najugodniji u Italiji, on ga je morao premještatiti da ga oduvijek od ubojničke ruke, koja mu je prijetila. Najbolje mu je bilo u Sieni.

Interesirao se je zatim o unutarnjim prilikama u Hrvatskoj. 'Kako su Mačekovci primili novi režim? Da li pristupaju pokretu ustaškom?'¹²² Na

¹²² O tome su javili iz Zagreba otpravnik poslova v. Troll (AJ, T-120, rolna 208) i general Glaise (AJ, T-501, rolna 264). Trollu je M. Lorković prikazao pristup desnog krila pod vodstvom J. Tortića, J. Berkovića i Ž. Kuvedžića u *Ustaški pokret* kao najvažniji unutrašnjopolitički događaj poslije 10. IV 1941! Glaise je bio oprezniji i Vrhovnoj komandi javio o tom pristupu, ali je istakao istodobno da se tome nisu pridružili ni VI. Maček (konfiniran na svom imanju u Kupincu) ni ing. August Košutić (još uvijek uhapšeni potpredsjednik HSS).

Njemačkoj policiji je kasnije pošlo za rukom da pribavi tekst (nepotpisanog) ugovora izmeđ u talijanske vlade i predsjednika HSS od 26. IV 1939. koji je imao poslužiti Mačeku za pritisak na tadašnji jugoslavenski vrh, u prvom redu na kneza Pavla. (AJ, T-120, rolna 380). Opširnije o tome: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, II knjiga, Zagreb 1974, str. 111 i dalje.

koncu doda: 'Uvjeren sam, da će se oko Poglavnika okupiti svi Hrvati. Napokon i Matinejev pokret, premda seljački i socijalni, ipak hoće slobodnu Hrvatsku. I oni koji su sada, u politiku, ravnodušni, zagrijet će se i okupiti oko Poglavnika. Oni vide, da se država konsolidira. Nije išlo lako ni u Italiji. Ni danas nisu još svi pristupili. Poslije dvadeset godina rada i uspjeha još kolebaju. Za Poglavnika je teže nego je bilo za mene. Ovdje je bila uređena država. Dosta je bilo postaviti nekoliko odvažnih i sposobnih ljudi na vode i mjestu, i mašina je išla dalje. Poglavnik mora stvarati sve iz politike.'

- A osim toga, prekinuh ja, imademo stanoviti ograničavanje, koje mrzi hrvatsku državu, a to su šizmatici. Nisu to jedna posebna narodnost, to su, po predaji, jeziku i domovini Hrvati ali nekatolici. Razlika u vjerskom odgoju stvorila je antagonizam vrlo velik i opasan. Nu za par decenija ovi šizmatici će priznati, da su porijetlom Hrvati, kako su se priznavali Hrvatima njihovih djedova do pred 40—50 godina. Propaganda rusko pravoslavna je od njih, pravoslavnih Hrvata, stvorila Serbe.

Kako je slušao vrlo pozorno, stadoh mu govoriti, kako je ne samo cijela iztočna obala Jadranskoga mora bila od najstarijih vremena napućena katoličkim životom nego je ovo i prodiralo sve do Drine. Ova rijeka je bila uvijek granica između iztoka i zapada. To je bila i granica hrvatske države u najstarije doba. Crna Gora je bila do pred dva stoljeća i katolička i hrvatska. Infiltriralo se je razkolništvo među njima uslijed provala Turaka, a zatim i neko serbstvo. Nu ni danas prosti puk u Crnoj Gori ne zove ni sebe ni svoj jezik serbskim.

Stao se je interesirati o crkvenoj hierarhiji u Hrvatskoj, a kad sam mu rekao, neka dođe u Zagreb i prisustvuje jednoj funkciji, uvjerit će se da nema razlike između Zagreba, Pise ili Firence. Osim jezika, ništa nas ne dieli u religiji. Mi imademo svoj jezik, ne samo u građanskom obiteljskom i društvenom životu, nego i u crkvenom životu. I to od najstarijih vremena, tako starih, da su neki htjeli dokazivati, da potječe od samoga svetoga Jeronima.

Razgovor je trajao 55 minuta. Izbjegao sam političke momente, osobito pitanje odtrgnu a velikog diela našeg tiela od majke Hrvatske. Kad je on poeo aluzijama, rekao sam mu, da se ja osobno nadam, da će se ta rana izliječiti, i da njegova državna mudrost neće dopustiti, da nastane gangrena. Samo me osobno povjerenje može izliječiti tu ranu. Hrvati su lojalan narod. Znađu biti prijatelji do skrajnje požrtvornosti, ali se neće nikada dati u majčinu podložnost. *Amici sempre ma sudditi mai.*

Bili smo već ustali i šetali po velikoj dvorani gore dolje — opisuje dalje Šegvi svoj susret s Duceom. - Motrim ga i proučavam i vanjštinu i svaku njegovu riječ.

'S vremenom će se Talijani uvjeriti kakovo blago dobivaju u našem prijateljstvu.'

'Nadam se mi Hrvati, da će biti moguće a lojalna suradnja između Hrvata i Talijana. Imade u Italiji velebnih spomenika izrađenih suradnjom Hrvata i Talijana. I ova palača, Eccellenza, u kojoj mi govorimo a vi stvarate Vaše velebne osnove na sreću i veličinu Italije, plod je suradnje italo-hrvatske. Ovdje je uvijek živo svoje ime i jedan Hrvat, Giovanni Duknovi. Larca di S. Domenico in Bologna, također je djelo jednog Schiavona i jednog Talijana.

Collaborazione, collaborazione di liberi popoli!

Na koncu mi je zahvalio na ugodnim razgovorima, izrazio je želju, da me vidi prije nego li otiđe. I kadgod osjetim potrebu, da ga vidim i s njim se porazgovorim ovisi o meni, vrata su mi uvijek otvorena.

Rietko odlikovanje.'

»Ponovno Vas molim, da izru ite Poglavniku uvjerenje mojeg velikog poštovanja i nadu, da emo se doskoro sastati u jednom pograni nom gradu svakako prije konca godine. Imam zato važnog razloga.

'Do sretnog vi enja!' Rukovanje i poklon na izlazu iz velike dvorane.«

Tako je završila Šegvi eva audijencija kod Mussolinija.

U Vatikanu kod Pape bilo je ovako:

»Do ekao me je u predsoblju papinskih odaja monsgn. Prettner-Cippico — opisuje audijenciju Šegvi — da me uvede i uputi u ceremonijal, po kojem se pristupa k Poglavaru katoli ke Crkve, Kristovu Namjesniku i nasljedniku Sv. Petra. Uviek sam želio, da mi Bog dade takovu sre u, da mogu iz bliza viditi i razgovarati s predstavnikom Božanske vlasti na zemlji. Kroz cielo vrieme srbskog gospodstva u Hrvatskoj nisam smio na to pomisliti, premda sam u inio nekoliko pokušaja, da dobijem putnicu za Rim. Premda je u vladi beogradskoj sjedio sve enik, Slovenac Korošec, premda su moju molbu poduprli osam biskupa, premda sam imao izravni poziv od strane '*Osservatore Romano*' za sveob i kongres katoli ke štampe, i premda mi je javljeno, da u biti primljen od Svetoga Otca Pia XI. na etiri pisma upravljena ministru Korošcu, sa svim dokazalima, koje je on preko redarstva zagreba koga od mene tražio, ipak nisam mogao dobiti putnicu. A kad je hrvatsko hodo aš e kretalo iz Zagreba u Rim, i ja se bjeh njima pridružio, bjeh s kolodvora u Zagrebu odstranjen. Za put se bjeh zadužio kod Sv. Jeronima i nadbiskupa Šari a, uvjeren da me redari ne e izvu i iz skupine hodo asnika, ipak su to u inili.

Ovo sve spominjem, da se znade, kakvom sam željom išao u poklone Kristovu Namjesniku. Kad smo bili g. 1939. u Rimu nisam imao sre u, da me tko najavi i zagovara za privatnu audijenciju. Ovaj put nije trebalo zagovora i posrednika. Došao sam lakše do Svetoga Otca, nego li do obi nog ministara i a...

Monsign. Cippico vodi mene i moju ne akinju kroz prostrane dvorane vaticanske, urešene slikama klasi nih slikara, i riedkim ilimima i gobelinima. On me u i, kako moram stupiti pred Papu. Zadrži pred vratima moju ne akinju, a meni otvori vrata drugi monsignore i pusti da u em unutra.

Papa sjedi u fotelju za radnim stolom - pri a Segvi . - Poklekнем pred njim i poljubim pun ganu a prsten. On me odmah podigne i pokaže stolicu kod sebe, premda mi bjehu rekli, da se pred Papom stoji.

Opazio je Papa, da sam uzbu en, on me o inski nagovori. Iz prvih njegovih rie i razabrah, da moje informacije monsignoru Montiniu stigoše i do Njega. On je ve doznao za moje posjete u uredni tvu vaticanskog glasila i moju suradnju u listu. Zahvalio sam mu se, što mi je omogu io, da pri koncu života, mogu iz bliza pokloniti se Kristovu Namjesniku, i time izpuniti svoju najvru u želju.

Zatim se je Sveti Otac zanimalo za sve, što se zbiva u Hrvatskoj, osobito me je pitao za Poglavnika i za ostale lanove Vlade, za njihove vjerske osje aje, za njihov vjerski odgoj. Sa vidljivim veseljem se je uvjerio, da Sveta Stolica može uvijek ra unati na Hrvatsku kao katoli ku državu. On znade, da su Hrvati zadužili Europu brane i krš ansku i to baš katoli ku civilizaciju. Na koncu je izru io poruke Nadbiskupu Stepincu i apoštolskom delegatu monsignoru Marconeu. Zapitao me je, a li ga poznam, jesmo li u vezi, kako su s njima Hrvati zadovoljni?

— Koga nam je poslao Sveti Otac ne može biti nego za našu sre u i

zadovoljstvo. Pape su, od prvih po etaka, s Hrvatima op ili preko svojih legata: opata, kao opat Martin poslanik Ivana IV. pa opet Gebizon, legat Grgura VII.«

Kona no je došlo, 16. IX, i do audijencije kod vojvode od Spoleta.

»Ovaj sastanak s princem od Spoleta Aimonom, deziniranim kraljem Hrvatske — priznaje Segvi — bio je glavni cilj mojeg putovanja u Italiju. Poglavnik bješe postavio svu važnost na taj sastanak. Svi dosadanji posjeti i razgovori i audijencije bijahu samo garnirung ako se usporedi s ovim najvažnijim inom. Treba g. Aimona uvjeriti, da su Hrvati voljni njega primiti za kralja, njega do ekati, ali da to nije mogu e izvesti odmah, da to treba odgoditi, dok se provedu stanovite pripreme.

Ve je 6 dana što sam u Rimu, a do sada nisam došao u osobni dodir s glavnom osobom ove izvidni ke misije, jer nije bio prisutan u Rimu. Rat zaokuplja njega kao svakoga lana mužkoga i ženskoga kraljevske obitelji. Tek je ju er stigao s puta. Došao je iz Firence i sada možemo govoriti slobodno.

Poglavnik mi je preporučio da ga tituliram 'Veli anstvo', premda nije još djelatni kralj nego samo dezinirani. Laskanje ne škodi, pomislih u sebi, pa u se držati preporuke.

To no uli sati stigoh u Kvirinal. Tajnik Nj. Vel. conte Mazzucchetti me uvede u privatne odaje princa. Na prvi pogled ini vrlo lijep utisak. Muž visok preko obi noga rasta. Razgovorljiv i živahan. Izpri ah se što nisam upu en u dvorski ceremonijal, po položaju sam sve enik, po radu profesor literature i poviesti. Poglavnik me je poslao, da mu izru im njegove homogijalne pozdrave. Odmah izložih misiju koja mi je povjerena premda nisam nikakova službeni nost. Ta misija se u glavnom sastoji u tome, da zapo nemo s pripravama za dostojno uvođenje Vašega Veli anstva u dostojanstvo kralja Hrvatske.«

»Nije potrebno da nas itko uvjerava o koristi, koju bi imala Hrvatska, kad bi ona ve sada imala uvedenoga kralja sa svim po astima i snagom, koja mu dolikuje.«

»Širi se u Italiji i vani u propagandisti ke svrhe, da su Hrvati odustali, ili da nikada nisu prihvatili kandidaturu Vašega Veli anstva, da oni ne daju znaka, kojim bi pokazali interes za osobu Vašega Veli anstva. Ni Vlada našega Poglavnika nije u inila korak, da popularizira kraljevu li nost.

Vlada nije dozvolila da se, po novinama, diskutira o ovom pitanju, jer je to stvar izvan svake diskusije. Nema Hrvata, koji bi bio proti provedenju ina iz 18. svibnja. Na druge to ke onih protokola imade prigovaratelja, ali na pitanju kralja nitko se ne spo itava. Hrvati su rojalisti. Hrvatska je kraljevina, ili bolje monarhija od kada postoji. Imena naših kraljeva, naših suverena sižu u VIII. i u IX. viek prije Zvonimira i Trpimira. Tim povoljnije je odjeknulo u Hrvatskoj ime Vašega Veli anstva, što ste potomak dinastije katoli ke, dinastije koja u svojoj prošlosti broji nekoliko svetaca, koja se je uvijek odlikovala ljubavlju svome narodu, koja je uz to i bogata.

Od kada je Poglavnik zauzeo mjesto vo e države, prestale su stranke u Hrvatskoj i lagano se sve kristalizira, ujedinjuje.

Proglašenjem Vašega Veli anstva kraljem Hrvatske u injen je prvi in za uspostavu starodrevne kraljevine Hrvatske.

Sada po inje II. in.

Prije uvođenja kralja u vlast, treba stvoriti jedan Statut, kojim e se riešiti sva pitanja, koja stoje u vezi s uvođenjem monarhije. U prvom redu urediti

dvorjaništvo. Mi ne želimo kopirati od drugih naroda, pa ni od Italije, ništa. Mi imademo svoje tradicije, koje treba oživiti i prilagoditi prema novim prilikama. Imademo svoju staru aristokraciju tipa frana ko-gotskoga, visoko i niže plemstvo, koje treba najprije pro istiti i onda uvesti u život.«

»Ovo moje izlaganje ga je živo zanimalo — nastavlja svoj opis Šegvi — da naglasi, kako i on želi oživiti staru aristokraciju. On je kralj tek designiran, a želio bi prije uvedenja u vlast, da bude izabran po jednom plebiscitu. Ne e da bude smatran intruso, nametnut.

Niente di meglío, pomislim ja u sebi. Ali nisam dao nikakova odgovora. Cienio sam, da bi time ušao u politiku. Kako bi se moglo u današnjim vremenima provesti ovakav izbor, osim da Poglavnik imenuje izbornike. Naglasih kako su naši kraljevi u prošlosti bili birani po predstavnicima stališa i Redova, doti no po saborima. Tako su došli na hrvatsko prijestolje i Arpadovi i, pa Anžuvinci, pa i Habsburgi. Dok rat ne svrši, teško je misliti na kakav plebiscit.

U nastavku naglasuje, kako on polaže svoje velike nade u podporu klera. On ho e da oja a vjerski duh u narodu, jer bez vjerskoga duha život je u narodu i u pojedincu vrlo labav.

On osje a veli inu zada e, koja ga eka, ali je za nju i dorastao. Recite svakomu ovo: Dok sam ovdje, vjeran sam podanik moga kralja i cara. Na to me veže dužnost i prisega. Ali im pre em granice Hrvatske, ja u biti ve i Hrvat od ikoga od vas, i ako, valjda, još ne u mo i da govorim perfektno hrvatski.

On je dobro upu en u današnje stanje u Hrvatskoj, pa mi stade izlagati sve, što bi on htio odmah poduzeti. U prvom redu na svoj trošak osnovati uzorna gospodarstva, na kojima bi u ili mladi ljudi, koja bi posje ivali seljaci i crpili znanje i pobudu za rad. I on se želi posvetiti poljodjelskom radu uzornim gospodarenjem, premda je po zvanju pomorac.

Izrazih mu zahvalnost na tako plemenitim osnovama, ali odmah dodah, kakove neizrecive poteško e stoje na putu njegovu imediatnom dolazku u Hrvatsku. Treba prije poduzeti sve, da njegov ulazak u Hrvatsku bude jedan epohalni in i zadivi cilu Europu, celi sviet. Pošto imade svugdje usijanih glava, moglo bi se dogoditi da netko podmi en, zaveden, digne glas, da povi e nešto proti kralju. To bi bila za nas najve a sramota. Nisu Hrvati, nije Poglavnik takav, da bi Vaše Veli anstvo izložili i najmanjoj neugodnosti.

Bilo je teških slu ajeya u prošlom vieku: Maksimilijan Habsburški, u Meksiku, tragi no je svršio. Amadeo Savojski u Španjolskoj morao je napustiti prijestolje i državu. A Princ Wied u Albaniji? Izklju ena i prividna poredba, ali ne smije se zaboraviti, da i Hrvati i dinastije u op e imadu neprijatelja, koji ve sada rovale izvana proti konsolidaciji mlade Hrvatske Države, proti utvr enju dinastije Savojske.

Poglavnik misli na svaku eventualnost, ho e da ustoli enje Vašega Veli-anstva bude dostojno i dinastije, najstarije u Europi i hrvatskoga naroda, najstarijeg u poviesti živih naroda na europskom kontinentu.

Na to mu razvih Poglavnikove osnove glede same dinastije i dvora. Najprije Statut, a istodobno prire ivati sve potrebno za kraljevo stanovanje. Naš kralj, po nacrtu Poglavnika, mora imati tri rezidencije: jednu u Zagrebu, drugu u Banja Luci, a tre u u Dubrovniku. Knežev dvor u Dubrovniku graditeljski divna umjetnina, ali je stisnut u zidinama grada. Valjda bi bilo zgodnije modernizirati na oto i u Lakromi bivši dvorac princa Rudolfa Habsburškoga.

Na ove rije i mu se razvedri lice, kao da je u njemu srce zaigralo.

— 'Ne bih ja ni mogao živjeti bez mora', uzklikne.

Izrazih mu živu želju Poglavnika, da on sam im prije pošalje u Zagreb arhitekta svoga povjerenja, koji će se baviti uređenjem stana za njega, što je on vrlo rado prihvatio i obećao da će odmah to učiniti.

Na koncu me sam uputi, kako u do i do kraljice u Firenci, koja je doduše vrlo zaposlena u Crvenom Križu, ali će me vrlo rado primiti.

Na mene je uinila dubok dojam njegova jednostavnost, njegova ljubavnost u saobraćaju. Izruče uju i pozdrav Poglavniku i svim Hrvatima iztaknu, kako on u velike štuje Poglavnika, i kako se divi njegovu podhvatnom radu. Rietko se takovi radaju i u veim narodima.

Ovaj razgovor je trajao preko jedan sat. Bio sam tako zadubljen u razlaganja da nikada ne bi bio svršio. Ja sam govorio sa zanosom, jer sam opazio da me sluša s velikim zanimanjem.

Opraštaju mi se od njega rekoh, da se vraćam veseo u svoju domovinu, kad sam upoznao čovjeka, kojeg nam je Providnost odredila, da nam bude kralj i da vodi sudbinu Hrvatske.

— Ovo je prvi naš razgovor i susret, rekao je on, ali sam uvjeren, da ne će biti zadnji.

— I ja u to vrsto vjerujem, dapače nadam se, da ćemo se drugi put i hrvatski razgovarati.

Tako smo se rastali.«

Šegvi a je primio u audijenciju i sam kralj Vittore Emanuele na svom posjedu, 18. rujna. Kralja je zanimala situacija u NDH.

»On me stade potanko izpitivati o hrvatskoj sadašnjosti više nego o njezinoj prošlosti — piše Šegvi — jer mi se činilo, da se njegovo znanje o prošlosti Hrvatske ne podudara s mojim tvrdnjama. On veli da je već bio *incognito* u Hrvatskoj. Bio je u Lici 'u Ottochaz i Gospiz'. Ono me je iznenadilo. I on *incognito* ide u Hrvatsku u vrijeme rata, bez znanja vrhovnika Hrvatske. A u Albaniji, gdje je kralj, nije bio nikada. Nije bio u Abesiniji, gdje se carem proglasio. Ali nisam dao znaka svojem za uđenju, niti sam ga pitao, je li bio prije svibanjskih protokola ili kasnije.

On nastavlja pitanjima: koliko imade u Hrvatskoj katolika, koliko Muslimana za koje veli, da su svugdje element mira i reda. Koliko imade skizmatika Serba.

Ja mu raztumačim njihov odnos pojedinih konfesija u pojedinim dijelovima Hrvatske. U Bosni i Hercegovini je najviše pomiješanost radi toga, što su te zemlje bile pod turskom dominacijom četiri vieka. U Dalmaciji imade skizmatika, koji su pribjegli iz Turske, da se zaštite pod mletačkim gospodstvom. Jednom je cijela Hrvatska od Bojane do Raše, uz more i od mora do Drine, bila ista katolička zemlja sa dva obreda. Grčko-iztočni obred brojio je malo vjernika, nešto samostana, ali koji su priznavali Papin primat. Tako je bilo i u Crnoj Gori. Crnogorci nisu uvijek bili škizmatici. Oni su bili i Hrvati i katolici do pred par viekova. Glede serbstva to je politička tvorevina Rusa, koji od Petra Velikog nastoje da svi pravoslavci, ili škizmatici budu po narodnosti Serbi. To stanovište je prihvatila i Marija Terezija. U Crnu Goru pošlo se je širiti serbstvo tek 1852. kad je onamo došao neki pravoslavac, Milutinović, dvorski savjetnik i itelj. Ali ni do danas nije Crna Gora prihvatila tu nauku u cjelini.

Na to se kralj iskreno potuži, da su njegovi šurjaci, knezovi Danilo i Mihajlo napustili nezavisnost Crne Gore. Ništa nisu učinili niti kane učiniti za obnovu crnogorske države.

Prelaze i na pitanje Židova veli, kako oni u Italiji nisu nipošto opasni. Nema ih ni 50.000. Pomislih u sebi, a ipak nije bilo vlade prije Mussolinijeva dolaska na vlast, a da ne bi imala po kojeg ministra Židova. Na elnik vje nog Rima, Natan bio je Židov. Ali sam se ograničio na opazku: 'Premda ih imade tako malen broj, ipak imadu vrlo jak uticaj u javni život, putem štampe, putem literature i stadoh nabrajati novine i nakladnike židovskoga postanka.'

Tako je razgovor tekao preko sata i etvrt. Stao me je izpitivati za Poglavnika, o njegovim godinama i zdravlju i duhovnoj jakosti. Kad se osniva jedna mlada država u ovim prilikama ob e konflagracije treba mnogo više duhovne snage nego je trebalo prije. On mu se sa svoje strane divi i daje ga najljepše pozdraviti.

Mislim, Veli anstvo, da ete imati prilike da ga vidite, ako ništa prije, ali barem kad bude krunisanje Njegova Veli anstva kralja Aimona.

—A kad bi to moglo biti?

—To ovisi o razvitku dogaja. Ni vjen anje se ne obavlja odmah poslije zaruka. Koliko je vremena prošlo, Veli anstvo, od Vaših zaruka do vjen anja? Treba sve prirediti. A što je vjen anje prema osnivanju dinastije i utvrđivanju njezinu, prema krunisanju i ustoličavanju jednoga kralja. To za Talijane nema toliko važnosti jer Italija imade svoju staru dinastiju, svoje kraljeve, koji nisu ovjen ani talijanskom krunom, kako je bilo za o ekivati. Ali za nas Hrvate to je od kapitalne važnosti. Naši susjedi Ma ari poprimili su od Hrvata kult kruna, simbol vlasti, simbol suvereniteta i državne nezavisnosti.

Ovo sam izgovorio na nogama i onda me odpratio prema izlazu, gdje me je predao svojemu majordomusu i naložio mu, da mi pokaže savkoliki posjed.«

Ševgi se naknadno prisjetio pojedinosti iz razgovora s kraljem. »Nu doživio sam veliko razočaranje, koje ne smijem nikome odati, nego samom sebi - priznaje on. - Nadao sam se, a u od trojice ličnosti carske kule, dobiti makar daleku aluziju, da bi oni bili spremni odpustiti Hrvatskoj njezine izlaze na more, kad se Aimone okruni za hrvatskoga kralja, kao jabuka za mladu godinu, kako mi jednom reče za Zadar generalni konzul Giovanni Gobbi. Ali ni rie i!

Kralj me bješe upitao, što sam zaboravio jučer zapisat: kakovi su odnošaji prema Talijanima u Hrvatskoj.

Ja mu odgovorih: 'Što se ti o odnošajima naše vlade prema talijanskim diplomatskim predstavnicima, ti su vrlo dobri, dapače srdačni. Ali glede talijanskih vojnih vlasti, ti bi mogli otrovati naše dobre odnošaje i dobre namjere Vašega Veli anstva.'

Na ove rie i on se za udi, te upita da li znadem što potanje kazati. Onda mu spomenuh dogaje na Braču, koji su se zbili pred par dana, gdje zaglaviše dva naša ustaše. Rekoh, da imade i krupnijih stvari. Na to odgovori, da će se dati odmah informirati od generala Cavallera, koji se nalazi u Livornu.

—'Bila bi vještina nesreća za Italiju i za Hrvatsku, kad bi se usljed ovakovih incidenata zatrovali naši odnošaji i ingangrenili. Uostalom ja nisam političar, niti sam došao za to u Italiju. Naša vlada imade svoga poslanika, on će sigurno dati informacije na nadležnom mjestu. Postoje u vojsci dva pravca: jedan je croatofilski, drugi croatofobski, anzi serbofilski.'

Ove rie i nisu djelovale baš najpovoljnije, pa sam zaokrenuo tokom razgovora.«

Designirani kralj Aimone uporno je nastojao da bude dobro i što to nije obavještavan i obaviješten o situaciji u Hrvatskoj pomoću diplomatskih

izvještaja, pisanja strane i doma e štampe i na razne druge na ine.¹²¹ Potkraj svakog mjeseca — po evši s kolovozom 1941. god. — pukovnik Bertocchi sastavljao je za nj, na temelju primljenog i obra enog materijala u kabinetu, sinteti ki izvještaj o politici koj situaciji u NDH («punto stimato») kojemu bi vojvoda dodavao svoja razmišljanja («considerazioni»).

Poslanik NDH u Rimu Stijepo Peri , koji je predao svoje poslani ke vjerodajnice talijanskom kralju 3. lipnja, nije posjetio vojvodu od Spoleta sve do 10. X, a zatezao je i s posjetom papinskom nunciju, doajenu diplomatskog kora u Rimu, sve do 17. IX kojom prilikom su razgovarali o designiranom kralju. Peri je izrazio nadu da e im po i za rukom za koji mjesec da prevladaju teško e što su iskrsele u odnosima s Italijom, osobito one u vezi s Dalmacijom. Bilo bi tako er potrebno da se za kralja sagradi pala a u Zagrebu — rekao je. A onda — »Vidjet emo!«

Dok su Paveli i Casertano — površno i nesistematski — vodili razgovore u Zagrebu o tome kako pristupiti krunidbi i gdje na i rezidenciju za budu eg suverena, dakle o pitanjima za rješenje kojih ni jednoj ni drugoj strani nije bilo posebno stalo, vojvoda je — potkraj listopada 1941. god. — dodao više informacija i dokumenata svojoj dokumentaciji o ustaškom režimu. Predstavni ci NDH, koji bi dolazili da se »poklone« svom designiranom kralju, nisu na vojvodu i njegove ostavljali osobito dobar dojam. Bertocchi je o vojnoj misiji — navodi Stevan K. Pavlovi ¹²⁴ — zabilježio a komandantu kopnene vojske generalu SI. Štanceru, bivšem austrougarskom pukovniku kao formalnom šefu misije, ostali lanovi ne pridaju neku važnost nego je njen pravi šef — ini se — »perfidan bojni k Righi«. lanovi misije uop e se ne trude da prikriju loše raspoloženje prema Italiji i nezainteresiranost za designiranog kralja. ak i izgledi da do u u audijenciju kod pape im se ne svi aju, jer Sveta Stolica nije priznala NDH. No, o emu govore na sva usta, to je kod njih mržnja na Srbe!

Vojvoda je iz dokumentacije saznavao više o zlo inima ustaša, o pokoljima po srpskim selima, o progonima Židova i ostalom. »Pogled na fotograf-ska svjedo anstva o zvjerstvima koja su po inili ustaše na srpskim ženama, starcima i djeci, na pravoslavnicima i Židovima dostatan je da se shvati kako ni generacije ne e dostajati da se izbrišu osje aji revolta i duh osvete koji e prožimati preživjele« - zapisao je designirani kralj ustaške Hrvatske u svojim razmatranjima potkraj listopada 1941. godine.¹²⁵

Dobro je uvi ao da ga nitko u NDH ne želi vidjeti na prijestolju osim, možda, politiki naivnog i pokvarenog don K. Šegvi a, a ni u Italiji osim, možda, samog kralja kao glavara dinastije. Zato je vojvoda od Spoleta govorio svakome, tko ga je samo htio slušati, da ne e primiti Zvonimirovu krunu - što je bilo poznato na talijanskom dvoru 18. IX (ako ne i prije). Nešto kasnije je Aimone - razo aran i preplašen svim onim što uje i ita o NDH — zatražio da ga primi kralj.

Ali je oko sredine studenog 1941. došlo do skandala: vojvoda u nekom lokalnu — vjerojatno pod utjecajem alkohola — izvrgnuo je ruglu Zvonimirovu krunu omotavši sebi oko glave ubrus, što je pobudilo smijeh i pljesak njegova društva, ostalih gostiju, gazde i konobara.¹²⁶ Kralj mu je to zamjerio i naredio da napusti Rim. Vojvoda je poslušno izvršio nare enje i otišao u Firencu

¹²³ St. K. Pavlowitch, nav. rasprava, str. 474 i dalje.

¹²⁴ Isti izvor, str. 475.

¹²⁵ Isto mjesto.

¹²⁶ Isti izvor, str. 476.

odakle je nastavio — iz obiteljske rezidencije kuće Aosta — da prati zbivanja u NDH. U jednom slučaju postavio je pitanje: »Opravdano je postaviti pitanje kakva će biti sudbina te vlade i tog režima (ustaškog), kad se snage Osovine jednog dana povuku iz okupiranog područja?« Dakako, u svjetlu takvih spoznaja sve više je želio da se elegantno i bezbolno oslobodi dužnosti suverena u takvoj »državi«.

7. *Ustaški teror u zamahu.* Ustaški je režim odmah od početka težio stvaranju »istog hrvatskog životnog prostora«, koji će omogućiti egzistenciju »iste hrvatske nacije«, za što je životni uvjet — prema izjavama i pisanju ustaških »ideologa« - »istrebljenje« u prvom redu Srba (u ustaškom žargonu »grkoisto njaka«) i Židova kao »najve ih neprijatelja hrvatskog naroda«. No, uzimalo se u obzir i »unutrašnje prečišćavanje«, tj. istrebljenje svih onih Hrvata i Muslimana, koji su zbog svog »nehrvatskog ponašanja« označeni kao izdajnici »iste hrvatske nacije«. Tako se postepeno stvarala jedinstvena praksa krvavog nasilja nad svim stanovništvom NDH za koju je režim od početka htio sebi stvoriti i nekakvu »pravnu« podlogu.

Već upozorenje u novinama od 16. IV 1941.¹²⁷ dalo je naslutiti što se priprema. Naime, u njemu se navodi kako je opaženo da su neke židovske trgovine u Zagrebu ukrasile svoje izloge ne samo hrvatskim zastavama, nego, čak, i zastavama Njemačke i Reicha, te različitim ustaškim amblemima. Upozoravaju se takve trgovine da smjesta iz izloga uklone sve znakove, koji su tim postupkom »obešćavajući«. Hrvatske vlasti vode to nošanje o takvim postupcima, i svi oni koji budu zatečeni u takvom nepravnom poslu iskusit će najteže kazne.

Novine su, zatim, objavile Zakonsku odredbu za obranu naroda i države od 17. IV 1941.¹²⁸ kojom zapovijedaju niz zakonskih akata režima. U toj kojom prvi put te Odredbe navodi se: »Tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio časti i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar i djelo i ostalo samo pokušaju, smatrat će se krivcem zločinom i kazna smrti.« Pa dalje: »Tko se u ovom krivcem u toj 1. navedenoga, ima ga smatrat i kazna smrti« (toj 2); »Za sudovanje po ovoj zakonskoj odredbi postavlja ministar za pravosuđe po potrebi izvanredne narodne sudove od tri osobe, koji imaju suditi hitnim postupkom po propisima ukinutog hrvatskog kaznenog postupnika o prijekom sudu« (toj 3); »Ministar pravosuđa ima imenovati članove suda« (toj 4); »Ova zakonska odredba stupa odmah na snagu« (toj 5).

Valja upamtiti da je ta Odredba predviđala samo smrtnu kaznu za djela koja bi bila okvalificirana kao veleizdaja, a da pri tom uopće nije precizirala što se sve smatra veleizdajom, kao ni što je povreda i ugrožavanje »časti« i »životnih interesa hrvatskog naroda«. To je zakonodavac, dakako, smišljeno uradio kako bi dao slobodu ustaškim sudovima da tumače pojam veleizdaje kako im god treba, što se u praksi obilno i koristilo. Karakteristično je i to da odredba djeluje retroaktivno.

Novine su, 30. IV, objavile Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti i

¹²⁷ *Hrvatski narod*, Zagreb, 17. IV 1941, god. III, broj 64.

¹²⁸ Isti izvor, Zagreb, 18. IV 1941, god. III, broj 65. O zločinima ustaša: Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia, 1941-1945. A Record of Racial and Religious Persecutions, and Massacres*, Chicago 1961.

Zakonsku odredbu o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda (također, 30. IV).¹²⁹

U prvoj se uvodno definira osoba arijskog porijekla («Arijskog porijetla je osoba, koja potječe od predaka, koji su pripadnici europske rasne zajednice ili potječu od potomaka te zajednice izvan Europe.») i zatim se normira postupak dokazivanja arijskog porijekla (točka 1). U drugoj točki se određuje koje se osobe s arijskim precima, ali i s jednim ili dva židovska pretka izjednačuju pri stjecanju državljanstva s osobama arijskog porijekla. Točka treća određuje koje se osobe imaju smatrati Židovima; točka četvrta određuje isto za Cigane («Kao Ciganin u smislu ove naredbe vrijedi osoba, koja potječe od dvaju ili više predaka drugog koljena [djedova i baka], koji su Cigani po rasi«, u točki šestoj govori se o osnivanju posebnog rasno-političkog povjerenstva u sklopu ministarstva unutrašnjih poslova. Točka šesta predviđa i iznimke i izrijekom kaže: »Osobama, koje su se prije 10. travnja 1941. iskazale zaslužnima za hrvatski narod, napose za njegovu oslobođenje, kao i njihovim braćim drugovima, s kojima su sklopile brak prije stupanja na snagu ove zakonske odredbe i potomcima iz takvog braka, u koliko bi se na te osobe mogla odnositi ova naredba, može Poglavar države izvan propisa ove naredbe priznati sva prava, koja pripadaju osobama arijskog porijetla.« Točka sedma i osma sadrže tehničke odredbe u vezi s provođenjem te Zakonske odredbe u život (da se njena provedba povjerava ministru unutrašnjih poslova; da odredba stupa na snagu danom proglašenja u *Narodnim novinama*).

U drugoj Zakonskoj odredbi Pavelić određuje u točki prvoj: »Brak Židova i inih osoba, koje nisu arijskog porijetla, je zabranjen. Isto tako je zabranjen brak osobe, koja pored arijskih predaka ima jednog predka drugog koljena po rasi Židova ili drugog europskog nearijca s osobom, koja je po rasi jednakog porijetla. Koje osobe vrijede kao Židovi ili nearijci određuje zakonska odredba o rasnoj pripadnosti.« Zatim se u točki drugoj nabrajaju slušajevi u kojima je potrebna posebna dozvola za sklapanje braka; točka treća zabranjuje se izvanbračno spolno općenje Židova ili inih osoba, koja nije arijske krvi, sa ženskom osobom arijskog porijekla; točka četvrta zabranjuje Židovima ili inim osobama, koje nisu arijskog porijekla, da zaposle u kućanstvu ženske osobe arijskog porijekla ispod 45 godina starosti; točka šesta zabranjuje nearijcima i državnim pripadnicima izvješavanje hrvatske državne i narodne zastave i isticanje hrvatskih narodnih boja i amblema, dok sve promjene židovskih prezimena koje su izvršene poslije 1. XII 1918. stavlja van snage, s tim da se imaju zamijeniti s prvotnim prezimenima. Ministar unutrašnjih poslova izdaje naredbe o provedbi prednje odredbe (točka 6), a odredba stupa na snagu danom proglašenja u *Narodnim novinama* (točka 7).

Odmah zatim izašlo je poduga košturno tumačenje tih rasnih zakona ustaške države.

»Rasa je skup ljudi — navodi se u tom tumačenju¹³⁰ — koji se podudaraju u

¹²⁹ Isti izvor, Zagreb, 1. V 1941, god. III, broj 78.

¹³⁰ Isti izvor, Zagreb, 3. V 1941, god. III, broj 80. Čini se da je glavni pri formulanju tih odredbi bio liječnik dr. Gjuro Vranešić.

Mošković je u toku saslušanja 19. V 1947. izjavio ovo: »Izjava židovskog pitanja stajalo je svakako ministarstvo unutrašnjih poslova ili bolje rečeno Dido Kvaternik. Da li je on sam predlagao zakone neznam. Postojao je i neki posebni odjel ili ured pod imenom židovskim koji je ovu stvar vodio. Da li su iza toga bili Nijemci i koliko, kao i Italijani nije mi poznato, ali znam da se pri tome kako talijanski oficiri silne pare zarađuju prebacuju i Židove automobilima prema Italiji. Navodno su mnogi od ovih Židova bili od Talijana potpuno opljačkani i internirani. Prema nekim slušajevima za koje mi je pričao sin Wernera kao i (Lojz) Ivanković moglo bi se naslutiti

bitnim nasljednim svojstvima. Duhovna bit naroda je dakle uglavnom funkcija njegove rasne građe. Na izgradi i vanju samoniklih kulturnih dobara naroda mogu uspješno suradivati samo pripadnici iste rase, tj. rasne zajednice, koji sa injavaju narod. Samo oni mogu predano služiti narodu i odlučivati o njegovoj sudbini. Samo oni mogu biti punopravni državljani narodne države, a ne one osobe, skupine i narodi, koje su po rasi tu i narodnosti drukčije karakterne i duševne strukture. Rasno tu i elementi ne smiju se uplitati u pitanja upravljanja naroda i promicanja narodne kulture, jer se djelovati razorno i skretati život narodni pravcem, narodu stranim i protivnim njegovoj tradiciji i duhovnosti. Zato narod, koji želi oduvati svoj narodni individualitet, ne može dati osobama, tu ima po rasi, ista ona prava, koja daje osobama, koje su jednake porijeklom i rasnom strukturom. Arijskom narodu može se asimilirati samo pripadnik drugog arijskog naroda, jer mu je po rasi i duhovnosti istovjetan.«

U hrvatskom narodu žive kao manjine dvije rasne zajednice koje se po svojim komponentama bitno razlikuju od hrvatskog naroda. To su Židovi (na visokom socijalnom stupnju) i Cigani (na niskom socijalnom stupnju). Kad se govori o Židovima, ne misli se na pripadnike Mojsijeve vjere, nego na pripadnike židovske rasne zajednice, jer vjera ne sa injava bit židovske zajednice, nego njena rasna struktura i biološka baština iz daleke prošlosti.

»Volja za samoodržanjem — navodi se dalje u tom tumačenju — nalaže svakoj narodnoj državi, da raš istu i to no odredi odnose sa tu im rasnim zajednicama, pogotovo sa onima koji su u neznatnim vremenskim razmacima kao gosti i prolaznici u mnogom pogledu sudbonosno i negativno utjecali na sudbinu naroda. Rasni zakoni upravo su samo u Njemačkoj dosljedno biološki osnovani. U rasnom zakonodavstvu ostalih država vjerska pripadnost igra bitnu ulogu, što naravno ne može dovesti do zadovoljavajućeg rješenja rasnog pitanja. Da Maarska, Slovačka i Rumunjska imaju velike poteškoće s riješavanjem rasnog pitanja, razumljivo je, jer Židovi sa injavaju veliki procent anstva. (U Maarskoj 6%, od toga Budimpešta 23% Židova Mojsijeve vjere, a uz to još sigurno 2% Židova kršćana i 4% mještanaca.)«

No, ustaški režim nije imao na nišanu samo Židove i Cigane, nego osobito i u prvom redu Srbe. Zato je već na početku svibnja bila donesena Zakonska

da su i Nijemci imali iza toga svoje prste. Tako su mi prišli ali da su bili uhapšeni i odvedeni i neki Židovi koji su već davno pokršteni pomagali mnogo pojedine Hrvate i hrvatske ustanove za vrijeme u staroj Jugoslaviji. Za neke su tvrdili da su bili i pravaši (pripadnici Stranke prava) i da su za njih garantirali i intervenirali mnogi pa i sâm Werner i Ivanković, ali da nisu uspjeli, a radilo se - koliko se sjećam - o nekim Židovima iz Vlaške ul. Kasnije, po prijetnji gore spomenutog Tolentinija, bili su uhapšeni i mnogi Židovi koji su prema donešenom zakonu trebali biti zaštićeni. Iza prijetnje ovog pitanja sigurno je morao biti i Pavelić, jer je mladi Kvaternik bio svaki dan s njim, a osim toga Kvaternik (mladi) to danas i tvrdi. Za istu stvar tvrde i neki drugi koji su u to vrijeme bili prisni prijatelji sa Pavelićem, kao trgovac Grivić i njegova obitelj. U pogledu židovskih imovina - kao što je poznato - bila je osnovana *Ponova*, koju je vodio irođina, tadašnji tajnik *Zagrebačkog zbora*, a znam da je po prijetnji samoga irođine kao i mnogih drugih *Hrvatski Radiša* nastojao dobiti rješavanje pitanja te imovine u svoje ruke, te su bile izbile i razmirice radi toga, a čini mi se da je *Hrvatski Radiša* i dobio neke ovlasti u tom pogledu. O tom prijetnjom pitanju mora mnogo znati stari Kvaternik, jer je on bio u *Radiši* jedan od glavnih funkcionera ako ne i predsjednik. Znam na pr. da su mnogi tražili potpis staroga Kvaternika za neka rješenja u tim pitanjima, te da je bilo sa mnogih strana osobito vojni kih prigovora na njegov rad. Radi toga osobno znam da se bez njegovog potpisa nije moglo kupiti niti 1/4 kg kave. Isto tako stoji u pogledu Srba. Znam da je prve logore organizirao Babić « (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, 1.0.9 1/4 1-117).

odredba o prelazu s jedne vjere na drugu¹³¹ kao prvi zakonski propis o prisilnom prekrštavanju Srba, u emu se nešto kasnije zdužno angažirao rimokatolički episkopat u NDH, predvođen nadbiskupom Alojzijem Stepincom. Izvan svake je sumnje da je to bio razlog donošenja te Odredbe, premda je bio prikriven općom formulacijom o prelazu s jedne vjere u drugu. Njome su bili ukinuti svi raniji propisi o vjerskim prelazima i određeno da svi oni koji žele prije i na katoličku vjeru moraju prethodno isposlovati odobrenje vlasti NDH za taj prelaz, a odobrenja su izdavala općinska poglavarstva i kotarske oblasti — u dogovoru s ustaškim logorima i taborima! Upravne vlasti NDH bile su posebnom okružnicom, uz ostalo, upozorene na ovo: »Kod izdavanja potvrda treba paziti na grupu ko-isto ne u Italije, popove, trgovce, bogate obrtnike i seljake i uopće inteligenciju, da im se ne izdadu potvrde osim u slučaju ajevima, kad se doista dokaže njihova postojanost, jer je na prvom stanovištu vlade, da se ovim osobama ne izdadu potvrde (...).«

Slažem se s L. Kobsonom¹³² kad u citiranoj raspravi tvrdi ovo: »Tako su ustaški vrhovi ograničili ili prelaženje na katolicizam određenim slojevima srpskog stanovništva, i to prvenstveno ekonomski i intelektualni. Pravi smisao toga ograničavanja više je nego jasan. Trebalo je prije ili bilo kakvu pomoć, makar i minimalnu koju je pružalo pokrštavanje, da ekonomski bogatiji Srbi i srpska inteligencija u NDH sa uvaju život. Te slojeve srpskog stanovništva trebalo je, prema ustaškom programu, potpuno fizički likvidirati. Bogatije slojeve prvenstveno zbog pljačke, a inteligenciju zbog toga što je mogla, po mišljenju ustaških vrhova, otežati denacionalizaciju onog dijela srpskog stanovništva koje je prešlo na katolicizam, u nadi da će tako sa uvati život.«

U skladu sa Zakonskom odredbom za obranu naroda i države bili su osnovani »izvanredni narodni sudovi« koji su tu odredbu počinili odmah primjenjivati. U Zagrebu je takav sud bio osnovan već 17. travnja, a ubrzo zatim još jedan, no odmah je uslijedilo osnivanje takvih sudova i u ostalim gradovima NDH: u Varaždinu, Gospiću, Karlovcu, Bjelovaru, Tuzli, Osijeku, Banjoj Luci.¹³³ »Izvanredni sudovi su — piše Š. Balen u svojoj knjižici o Paveli u¹³⁴ - odmah razvili opsežnu djelatnost, izričući i na stotine i tisuće presuda. Dovoljno je bilo da se uvijek u privatnom životu prigovori što kojemu ustaši, da ga ovaj optuži zbog povrijeđenosti hrvatskoga naroda i izvede pred sud, koji će ga proglasiti veleizdajnikom i osuditi na smrt. Dovoljno je bilo da koji ustaša poželi kakvu židovsku ili srpsku radnju pa da vlasnika optuži zbog 'sabotaže' i izvede pred sud, gdje je odmah bio proglašen veleizdajnikom i strijeljan, a radnja dodijeljena tome ustaši. Dovoljno je bilo da neki ustaša optuži kojeg demokratskog Hrvata-komunistu, radi čega, samostalca - da je protiv ustaškog režima i već je dospijevao na izvanredni sud, pronađen 'veleizdajnikom' i strijeljan! Ove su se metode prvih dana primjenjivale masovno naročito na Srbe i Židove, a kasnije i na Hrvate. Hiljade nevinih ljudi

¹³¹ Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu od 3. V 1941.

Opširnije o svemu tome: Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948. Vrlo opsežna i obilno dokumentirana monografija koja se doima više kao masonski obratun s klerikalizmom. U Novakovoj sjени stoji i publicistički rad Sime Šimuna: *Pokrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd 1958.

¹³² Leopold Kobson, O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH, Zbornik: *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, I, Zagreb 1971, str. 223-251.

¹³³ Dr. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1977, str. 159.

¹³⁴ Šime Balen, *Paveli*, Zagreb 1952, str. 65.

— samo zato što su ro eni u pravoslavnoj ili židovskoj vjeri ili što nisu bili ustaše — postrjeljano je i pobijeno bez ikakva razloga! Tako je Paveli ve prvih dana uveo pomo u tih sudova krvavu strahovladu kakve ne poznaje historija hrvatskog naroda, a ni drugih naroda.«

Ubrzo zatim uslijedilo je osnivanje »prijetkih sudova« i oni su se razlikovali od »izvanrednih narodnih sudova« time što im se teritorij nadležnosti podudara s područjem pojedinoga redovnog suda. Imali su sjedište u Zagrebu, Gospi u, Osijeku, Petrinji, Sarajevu, Mostaru, Travniku, Tuzli i Biha u. Kazna »prijetkog suda« bila je smrt, i nekih bitnih razlika u praksi zapravo i nije bilo izme u njih i »izvanrednih narodnih sudova«, što je potvrdila i nova Zakonska odredba potkraj svibnja 1941.¹³⁵ po kojoj ubudu e »izvanredni narodni sudovi [...] imaju suditi po postupku propisanom u zakonskoj odredbi o prijetkim sudovima«.

Režim je išao još dalje i potkraj lipnja 1941. proglasio Zakonsku odredbu o pokretnim prijetkim sudovima.¹³⁶ Za razliku od redovitih, nadležnost »pokretnih prijetkih sudova« protezala se na itavo područje NDH, a prvi takav prijetki sud bio je osnovan u Zagrebu, 24. VI 1941; zatim je bio osnovan isti takav sud u Sarajevu, pa još tri u Zagrebu, po jedan u Banjoj Luci, Višegradu, Derventi, Br kom i Biha u.

»U daljnjem usavršavanju mehanizma specijalnog kaznenog sudstva — navodi Fikreta Jeli -Buti u svojoj solidnoj monografiji o ustaškoj državi¹³⁷ — Paveli je, sredinom srpnja 1941, izdao posebnu odredbu o osnivanju tzv. 'velikih izvanrednih narodnih sudova'. Oni su bili osnovani s posebnom svrhom. Naime, ministar pravosu a i bogoštovlja mogao je 'uputiti' na ponovnu razpravu' pred te sudove 'svaku kaznenu stvar, koja je kona no riješena osudom ili zaklju kom' bilo kojeg od prethodno spomenutih sudova. Spomenutom odredbom su sjedišta ovih sudova bila u Zagrebu i Sarajevu, ali se njome ujedno propisuje da nadležni ministar 'može odrediti i drugo mjesto, gdje e ovi sudovi voditi razpravu'. Potreba za osnivanjem ovih sudova ukazala se, naime, u dotadašnjoj praksi, jer ministar pravosu a nije mogao prije iti donošenje pojedinih osuda postoje ih sudova. Radilo se prvenstveno o pojedinim osloba aju im osudama do kojih je dolazilo, pa se naj eš e interveniralo smjenom 'neposlušnih' sudaca u doti nom sudu. Trebalo je dakle, da 'veliki izvanredni narodni sudovi' u prvom redu prije e takve pojave. To svjedo i i njihov sastav, koji ini pet sudaca, od kojih su dvojica suci viših redovnih sudova, dok su trojica u pravilu bila pojedini ustaški funkcioneri.«

»Mehanizam specijalnog sudstva — nastavlja ona — sve je više razgranjavao svoju djelatnost, što je, dakako, prvenstveno ovisilo o stvarnom razvoju situacije u NDH. Baš to razgranjavanje dokazom je sve nepovoljnijeg razvoja situacije za stabilnost ustaškog režima. Zbog toga specijalno sudstvo vidljivo proširuje sadržaj svoje djelatnosti. Zapo evši da radi poglavito na provo enju politike terora nad srpskim i židovskim stanovništvom, te dakako i nad svima onima ije je ponašanje ocijenjeno kao in 'povrede asti i životnih interesa hrvatskog naroda', mehanizam specijalnog sudstva ubrzo je osjetno proširio tu svoju prvobitnu zada u, zbog koje je u stvari i bio osnovan. U okvir njegovih kompetencija ubrzano je, putem brojnih 'zakonskih nadopuna',

¹³⁵ To je bila Zakonska odredba o promjeni zakonske odredbe za obranu naroda i države od 23. V 1941.

¹³⁶ To je bila Zakonska odredba o pokretnom prijetkom sudu od 24. VI 1941.

¹³⁷ F. Jeli -Buti , nav. djelo, str. 160-161.

ulazio sve ve i broj najrazličitijih 'kažnjivih djela', koja su okvalificirana kao 'zloinstvo veleizdaje' na osnovu one, temeljne 'zakonske odredbe za obranu naroda i države'. Razgranjavanjem te djelatnosti sve su se više preuzimale zakonske odredbe iz vremena šestojanuarske diktature, ije formalno-pravno usvajanje nije izazivalo nikakvih nedoumica. Me utim, ipak je na naglo pove anje okvira djelatnosti tog sudstva prvenstveno utjecao sam razvoj političke situacije, te različite pojave izražavanja nezadovoljstva sa ustaškim režimom u sve širim razmjerima. Takva 'kažnjiva djela' postala su karakteristična za itavo stanovništvo, pa su se u radu specijalnih sudova sve više gubili prvobitni kriteriji.¹³⁸

Uz sudske organe represije, valjalo je, dakako, organizirati i policijske organe. Pavelić je, ve 10. svibnja, potpisao prve odredbe o ustaškoj organizaciji koja se sad više ne naziva »Ustaša — hrvatska revolucionarna organizacija« (UHRO)¹³⁹ nego »Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret« (UHOP). To su njegove odredbe o osnivanju *Glavnoga ustaškog stana (GUS)* i *Ustaške vojnice*¹⁴⁰ — kao prvi koraci organiziranju ustaškog pokreta i jedinog nosioca političke volje u NDH. Formiranjem *GUS-a* bio je samo zamijenjen naziv dotadašnjega privremenog *Ustaškog nadzornog stožera* u Zagrebu, pod vodstvom ustaše dra Mirka Jereca,¹⁴¹ *Ustaška vojnica*, kao naoružana jedinica ustaškog pokreta, izvan okvira vojne organizacije NDH, nametala se kao nasušna potreba pri uspostavljanju ustaške vlasti kao njen »*brachium*«. Jezgru *Ustaške vojnice* sačinjavali su, prirodno, ustaše-povratnici. Nešto kasnije Pavelićeva odredba o »sastavu i djelovanju ustaškog pokreta«, u lipnju 1941,¹⁴² podijelila je cjelokupnu djelatnost ustaškog pokreta na tri grane: političko-organizacionu granu; *Ustašku vojniciu* i *Ustašku nadzornu službu (UNS)*. Osnovna zadaća ove tri grane ustaškog pokreta, prema toj poglavitkovoj odredbi, imala je biti: »bditi nad cjelokupnim radom ustaških i državnih dužnostnika, paziti da cjelokupni rad ustaških organizacija i državnih ustanova bude u skladu s ustaškim na elima, te pobijati sav onaj možebitni rad, koji bi išao na štetu hrvatske državne nezavisnosti, na štetu širokih

¹³⁸ Isti izvor, str. 161.

¹³⁹ O Paveliću i ustaškoj organizaciji (UHRO) do 1941. godine vidi opširno: B. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.

¹⁴⁰ F. Jelić-Butić, nav. djelo, str. 107.

¹⁴¹ Zamjenik poglavnika SI. Kvaternik je naredbom od 11. IV 1941. osnovao *Hrvatski Ustaški Nadzorni Stožer* u Zagrebu koji se sastojao od proelznika i deset članova. Proelznik je bio dr. Mirko Jerec, a članovi: Zdenko Blažeković, Jure Cerini, Ivan Grgić, Jure Haramin, Vladimir Kalafati, Petar Peroš, Nikola Rajković, Domagoj Ružić, Ante Stitić i Ante Voki. Stožer »vodi postojeće ustaške borbene jedinice, formira i izgrađuje daljnje formacije te se brine oko svijet pitanja koja su u vezi sa ovom zadaćom Stožera« (*Hrvatski narod*, Zagreb, 12. IV 1941, god. III, broj 59).

Novine su objavile proglas *Hrvatskog Ustaškog Nadzornog Stožera* od 24. IV 1941. u kojem se upozorava stanovništvo da je prvi prelazni stadij izgradnje vlasti prošao. Stoga se ono poziva da se u raznim upravnim poslovima kao i poslovima vojske ne obraća više na Stožer i Ustaške Stanove nego da ih svršava kod pojedinih ministarstava i njihovih ureda (*Hrvatski narod*, Zagreb, 25. IV 1941, god. III, broj 72).

Novine su donijele vijest (Zagreb, 9. svibnja 1941) o odredbi poglavnika kojom se ukida *Ustaški Nadzorni Stožer*, a sve njegove djelatnosti da se prenose na *Ustaški stožer*, kojemu se istodobno povjerava organizacija ustaškog pokreta. Za stožernika bio je imenovan Jerec, a za povjerenika GUS-a i podjedno za pomoćnika stožernika Blaž Lorković. Za povjerenika GUS-a i drugog pomoćnika stožernika bio je imenovan dr. Šime Cvitanović (*Hrvatski narod*, Zagreb, 11. V 1941, god. III, broj 88).

¹⁴² *Hrvatski narod*, Zagreb, 25. VI 1941, god. III, broj 131.

hrvatskih narodnih slojeva i selja kog naroda napose, te koji bi na bilo koji na in pokušao ugroziti tekovine hrvatske oslobodila ke borbe«.

Paveli je oko sredine svibnja naredio osnivanje centralne policijske ustanove NDH: Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR), na elu s ravnateljem Eugenom Didom Kvaternikom.¹⁴³ Kvaternik je istodobno po eo organizirati i *Ustašku nadzornu službu* kojoj je stao na elo u svojstvu »ustaškog nadzornika-zapovjednika« i tako u svojim okrutnim rukama, sve do potkraj 1942. god., držao dvije izvanredno važne poluge vlasti.¹⁴⁴

Sām UNS u organizacionom pogledu bio je podijeljen na etiri ureda, i to: Ured I - Ustaško redarstvo (kasnije Zaštitno redarstvo); Ured II — Ustaška obavještajna služba; Ured III — Ustaška obrana i Ured IV — Ustaški osobni ured. Kasnije se pridružio i peti ured *UNS-a*: Ustaška sigurnosna služba. Najbolje organiziran, s vrlo razgranatom organizacijom, bio je Ured I koji je u Zagrebu i u unutrašnjosti NDH imao široku mrežu povjereništava i redarstava, a u pojedinim mjestima i posebne ispostave. U njegovu su nadležnost ulazili svi politiki predmeti, pa su zbog obilja posla bili osnovani posebni odsjeci (komunisti, srpski, židovski i ostali) i vlastiti zatvori. U nadležnost Ureda II ulazili su organizacija i obavještajne službe; Ured III bavio se osnivanjem i održavanjem koncentracionih logora u NDH, a na elu mu je u po etku bio Mijo Babi , nazvan »Giovanni,« a kasnije zloglasni Vjekoslav Luburi , nazivan Maks; Ured IV — sigurnosna služba, sa zadatkom da bdije nad osobnom sigurnoš u ustaškog poglavnika; na elu tog ureda bio je Ico Kirin.

Ustaški je režim odmah otpo eo politiku propagandu protiv Srba, preuzimaju i parole iz Paveli evog pisanja u emigraciji, npr. »progovoriti e ustaški bodež i samokres« i si. Intonaciju je dao *Hrvatski narod* u svom uvodniku od 11. IV 1941, pod naslovom »Poslije osam i po stolje a uskrsla je nova Hrvatska«. »Hrvatski narod nije tokom svoje slavne ali krvave povijesti podnio razmjerno toliko žrtava u krvi i imetku koliko je *podnio u posljednjih dvadeset i dvije godine*. U ovom preteškom razdoblju, u kojem je položeno na oltar Domovine sve što se od jednog potla enog naroda moglo maksimum o ekivati, krvavo su se zamjerili uz naše vjekovne neprijatelje doma e Srbe i Srbijance još i oni pripadnici nove Hrvatske, koji su *svijesno i zlonamjerno* pomagali ove naše neprijatelje, bilo iz osobne koristi bilo iz strana kih i politiki kih ra una.« Zato e njima suditi pravedni hrvatski narod - zaključuje list.

Poslije Paveli eva programatskog govora na Markovom trgu, 21. V, uslijedila je razgranata kampanja diljem NDH u toku koje su istupali istaknuti ustaški funkcionari i članovi vlade, tuma e i narodu namjere i politiku »nove Hrvatske«. Me u najaktivnije u toj kampanji valja ubrojiti: Milu Budaka, Milovana Žani a, Mladena Lorkovi a, Mirka Puka, Andriju Artukovi a i ostale. Budak je, na primjer, u govoru u Slavonskom Brodu rekao i ovo: »(...) mi imamo ne samo pravo nego i dužnost tražiti od ovdašnjeg pravoslavnog življa, da taj življaj uvidi, što jest i da se prema tome sna e. Imamo zato pravo

¹⁴³ Artukovi eva Odredba o osnivanju Ravnateljstva za javni red i sigurnost za Nezavisnu Državu Hrvatsku od 4. V 1941. i Provedbena naredba Eugena Kvaternika o ustrojstvu i poslovanju Ravnateljstva za javni red i sigurnost od 13. V 1941.

¹⁴⁴ Slažem se s ocjenom Vjekoslava Blaškova koji je pred našim istražnim organima izjavio da je Eugen Dido Kvaternik bio »u prvih osamnaest mjeseci NDH najmo niji ovjek u vladi« (L. Kobsa, nav. rasprava, str. 246-247).

govoriti, ako je tko Srbin ima Srbiju, i to je njegova domovina.«¹⁴⁵ Žani je u govoru na ustaškoj skupštini u Novoj Gradiški rekao: »Ustaše! Ja govorim otvoreno: Ova država, ova naša domovina mora biti Hrvatska i ni ja više. I zato oni koji su došli ovamo, ti treba i da odu. Doga aji kroz stolje a, a osobito ovih dvadeset godina pokazuju da je tu svaki kompromis isklju en. Ovo ima biti zemlja Hrvata i nikog drugog i nema te metode, koju mi ne emo kao ustaše upotrebiti, da na inimo ovu zemlju zbilja hrvatskom i da je o istimo od Srba koji su nas stotine godina ugrožavali i koji bi nas ugrozili prvom zgodom. Mi to ne tajimo, to je politika ove države i to kad izvršimo, izvršit emo samo ono što piše u ustaškim na elima.«¹⁴⁶ Na drugom mjestu je zaprijetio: »Mi ustaše znademo da dok se to pitanje Srba ne riješi, da e ova država biti uznemiravana.« Šef diplomacije NDH je u Donjem Miholjcu na skupu izjavio: »Hrvatski se narod mora o istiti od svih elemenata, koji su za taj narod nesre a, koji su tome narodu tu i i strani, koji u tom narodu rastvaraju njegove zdrave snage, koji su taj narod kroz desetlje a i stolje a gurali iz jednog zla u drugo. To su naši Srbi i naši Židovi.«¹⁴⁷ Mirko Puk je na zboru u Glini, tako er, zaprijetio ovako: »U povelji cara Leopolda stoji ve napisano, da e ti elementi (tj. Srbi), koji su k nama doseljeni, oti i natrag kad do e vrijeme, a sad je to vrijeme došlo.«¹⁴⁸

Srbi su odmah od po etka bili izvrgnuti raznim šikanacijama (zabrana upotrebe irilice; ukidanje naziva »srpsko-pravoslavna vjera« za koju se ubudu e ima upotrebljavati naziv »gr ko-isto na«; zabrana kretanja no u za Srbe;¹⁴⁹ iseljavanje iz gradskih etvrti najvišeg standarda; nošenje plave trake s po etnim slovom »P«), ali i hapšenjima, i to ne samo pojedina nim nego i grupnim. Njih bi ustaše — zbog nedovoljnog prostora u zatvorima — skupljali u tzv. »sabirališta«.

»Pored zatvaranja sve ve eg broja Srba u logorima - kako navodi Fikreta Jeli -Buti u svojoj knjizi¹⁵⁰ — gdje su se po ela ubrzo vršiti masovna ubojstva, uslijedili su na raznim mjestima i masovni pokolji. Me u tim brojnim ubojstvima posebno treba navesti niz ve ih masovnih pokolja srpskog stanovništva. U selu Gudovcu, kraj Bjelovara, ustaše su 27/28. travnja strijeljali 184 seljaka Srbina. U Blagaju, na Kordunu, gdje su pozvali odrasle Srbe iz Veljuna i okolnih zaselaka, ustaše su poubijali oko 250 seljaka, koji su se odazvali pozivu. Nekoliko dana kasnije, 11/12. svibnja, izvršen je masovni pokolj oko

¹⁴⁵ Mile Budak u istrazi pred sucem-istražiteljem F. ulinovi em pokušavao se, 26. V 1945, izvu i tipi no »fiškalskim« floskulama: »S obzirom na predo ene mi moje ranije govore i lanke - rekao je on - izjaviti mi je slijede e: Ja sam na po etku NDH u više mjesta držao skupštine na kojima sam želio prikazati povjesnu važnost ostvarenja našega sna o državi i ujedno ras istiti naš odnos prema Srpstvu. Intencija mi je bila tim skupštinama prirediti organizaciju ustaškog pokreta onako kako sam je ja zamišljao. O Srbima sam iznašao narodno iskustvo, koje nisam formulirao ja, nego sām narod. Nepovjerenje! To sam potkrepljivao narodnim frazama. uo sam ve ovdje opetovano da sam negdje rekao i 'bježte psine preko Drine', ne sje am se da sam to rekao, no da sam i rekao, bilo bi samo neukusno i uvredljivo, ali ujedno i tako u lošoj formi jedan dokaz više da mi nije nikada bila bliza pomisao da se može hrvatsko-srpski spor riješiti klanjem i ubijanjem, nego samo me usobnom izmjenom pu anstva« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka, 1.0.9 4/3 1-20).

¹⁴⁴ F. Jeli -Buti , nav. djelo, str. 164.

¹⁴⁷ Isto mjesto, bilj. 95.

¹⁴⁸ Isto mjesto, bilj. 97. .

¹⁴⁹ Redarstvenu zabranu kretanja Srba Zagrebom no u (od 6 sati poslije podne do 8 sati ujutro) kao i naredbu da u roku od 48 sati napuste stanove u odre enim sjevernim dijelovima grada donio je *Hrvatski narod*, 8. V 1941, god. III, broj 85.

¹⁵⁰ F. Jeli -Buti , nav. djelo, str. 166-167.

300 Srba u Glini. U toku lipnja uslijedili su novi ve i pokolji u Hercegovini. U okolici Ljubinja, ustaše su 2. lipnja otpo eli masovni pokolj u kojemu je stradalo oko 140 seljaka Srba. Tri dana kasnije, ustaše su poklali oko 180 seljaka iz sela Korita kod Gacka. Zatim, 23. lipnja, ponovo blizu Ljubinja, ubijeno je oko 160 ljudi, a u tri sela blizu Gacka oko 80 muškaraca, žena i djece. Dva dana kasnije, uslijedio je pokolj oko 260 ljudi u nekoliko sela stola kog kotara. Istodobno je kod Opuzena, blizu Metkovi a, strijeljano oko 280 Srba, uhapšenih na podru ju kotara Stolac. U blizini Ljubuškog pobijeno je 30. lipnja oko 90 Srba, dovedenih iz apljine. U lipnju je došlo do pokolja Srba na podru ju sjeverne Dalmacije. Pokolji su zapo eli velikim hapšenjima seljaka Srba na podru ju drniškog i kninskog kotara. Najprije je 15. lipnja uhapšeno u tri sela oko 60 seljaka Srba, koji su zatvoreni u tvr avu u Kninu, a zatim nad njima izvršen pokolj. Jedna grupa od oko 50 uhapšenih Srba poubijana je na putu Knin—Gra ac. U no i 19/20. lipnja ustaše su u Kninu i Kninskom polju uhapsili 76 Srba i poubijali ih u Promini. U nekim selima vrli ke, drniške i prominske op ine ubijeno je od kraja lipnja do sredine srpnja oko 250 seljaka Srba, me u kojima znatan broj žena i djece. U etiri sela oko Knina ubijeno je do 12. srpnja oko 70 Srba. U selu Prisoju kod Sinja, uhapšeno je oko 90 osoba, koje su zatim ubijene.«

»U toku srpnja — nastavlja F. Jeli -Buti ¹⁵¹ — organiziran je niz novih ve ih pokolja, koji dosežu vrhunac krajem mjeseca. To je i vrijeme po etka oružanog ustanka naroda u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. U selu Suvaji kod Gra aca ubijeno je 1. srpnja oko 300 muškaraca, žena i djece. U selu Grabovcu kod Petrinje ustaše su 24. i 25. srpnja pobili preko 1.200 ljudi. U razdoblju od 20. do 27. srpnja ubijeno je u Prijeboju i okolici nekoliko stotina ljudi. U Primišlju je u no i 27/28. uhapšeno oko 80 ljudi, koji su pobijeni u Slunju. Sutradan, 28. srpnja, ustaše su ubili oko 180 Srba u blizini Vojni a. Istoga dana je izvršen pokolj nad grupom od oko 50 muškaraca i žena iz sela Pola e kod Knina. Slijedio je 29. srpnja veliki pokolj nekoliko stotina Srba u crkvi u Glini. Prema nekim podacima, krajem srpnja u Glini je bilo ubijeno oko 2.000 Srba. Istodobno je došlo do masovnog pokolja od oko 500 Srba iz Gra aca i okolice. Najve i pokolji na podru ju Bosne zbili su se krajem srpnja u zapadnim podru jima. Pretpostavlja se da je tih dana u kotarima Biha , Bos. Krupa i Cazin ubijeno oko 20.000 Srba, na podru ju kotara Sanski Most oko 6.000, u kotarima Prijedor i Bos. Novi tako er oko 6.000. Do velikog pokolja došlo je u srpskim selima kod Duvna, gdje su ustaše pobili oko 250 ljudi. Od 29. srpnja nastaju masovni pokolji u livanjskom kotaru, kojima je u narednih mjesec dana obuhva eno preko 1.000 Srba.«

Uz »sabirališta« (sabirnih logora, iseljeni kih logora ili zbirališta — kako su ih još nazivali), pristupilo se osnivanju koncentracijskih logora po nacional-socijalisti kom uzoru. To su bili pravi »logori smrti« poput Jadovna kod Gospi a, Stare Gradiške i Jasenovca.

»Glavni i najve i logori u NDH bili su - navodi F. Jeli -Buti ¹⁵² u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Jasenovca ki logor po inje se formirati od ljeta 1941, kada ustaše dovode prve grupe Srba i Židova (Logor br. I). Daljnjim pristizanjem zato enika logor se ubrzano širi (Logor br. II). Od studenog 1941. logor se još više pove ava (Logor br. III te Logor br. IV). Time je Jasenovac dobio svoju pravu fizionomiju, postavši najve i koncentracijski i

¹⁵¹ Isti izvor, str. 167.

¹⁵² Isti izvor, str. 186-187.

likvidacioni logor i mu ilište svih 'nepo udnih osoba', koje je režim hapsio i ubijao bez razlike na njihovu nacionalnost. To je jasno došlo do izražaja u Paveli evoj 'Zakonskoj odredbi o upu ivanju nepo udnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore', u kojoj se, među ostalim, navodi ovo: 'Nepo udne osobe, koje su pogibeljne za javni red i sigurnost, ili koje bi mogle ugroziti mir i spokojstvo hrvatskoga naroda ili tekovine oslobodila ke borbe hrvatskog ustaškog pokreta, mogu se uputiti na prisilni boravak u sabirne i radne logore.'¹⁵⁴ Kroz jasenova ki logor prolaze deseci tisu a ljudi, ve inom pogubljeni u bezbrojnim pokoljima što su se ondje inili. Istog je karaktera bio i koncentracioni logor u Staroj Gradiški, formiran na mjestu dotadašnjeg kaznenog zavoda. U njemu su osobito obavljani pokolji žena i djece.«

Prvih mjeseci postojanja ustaške NDH na dnevnom su redu bila prisilna iseljavanja u Srbiju. Zapravo, Nijemci su u po etku razmatrali mogu nost iseljavanja Slovenaca iz okupiranih predjela Donje Štajerske. Za to se posebno zauzimao mladi i fanati ni nacist, štajerski Gauleiter dr Siegfried Uiberreither. Prvo se pomišljalo na preseljavanje Slovenaca u okupiranu Srbiju, no kasnije se taj plan nadopunio prijedlogom da se Slovence dijelom šalje u Srbiju a dijelom u NDH, a vlasti NDH e »odstraniti« u Srbiju doma e Srbe u odgovaraju em broju (prema broju primljenih Slovenaca). U tu svrhu bila je održana, 4. lipnja 1941. u Zagrebu, konferencija predstavnika Reicha i NDH i tu je postignut sporazum o akciji preseljavanja. To utana enje su potpisali poslanik Kasche i vojskovo a Slavko Kvaternik.¹⁵⁶ Prema sporazumu, akciju je valjalo obaviti u tri vala u vremenu od 7. VI do 31. X 1941. U prvom valu (od 7. VI do 5. VII) valjalo je iseliti 5000 Slovenaca intelektualaca i politi ki nepo udnih osoba iz Donje Štajerske direktno u Srbiju, izuzevši katoli ke sve enike koje e primiti NDH, a ona e u zamjenu iseliti i; Hrvatske u Srbiju isto toliko pravoslavnih sve enika, zajedno s njihovim obiteljima. U drugom (od 10. VII do 30. VIII) preselit e se 25.000 Slovenaca iz Štajerske u NDH, a ona e iseliti isti broj Srba u Srbiju, dok e u tre em valu (od 15. IX do 31. X) biti — prema planu - iseljeno 65.000 slovenskih seljaka iz pograni nih krajeva Gorenjske u NDH, a iz nje u Srbiju jednak broj Srba iz Srijema i oko 30.000 onih Srba, kojima NDH ne priznaje državljanstvo.

Za provo enje toga plana bio je osnovan i posebni ured pod nazivom »Državno ravnateljstvo za ponovu«, i pod njegovom upravom bilo je itavo podru je NDH. Osim ve postavljenog zadatka — iz utana enja od 4. VI - da ravnateljstvo obavi izmjenu pu anstva, glavni mu je zadatak bio da obavlja sve poslove »oko iseljavanja stranog življa iz Nezavisne Države Hrvatske«.

Ali se akcija iseljavanja Srba nije obavljala po planu: organi ustaške vlasti i lokalne glavešine nastojali su da na brzinu i bez ikakvog obzira na plan i

¹⁵³ To je bila Zakonska odredba o upu ivanju nepo udnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore od 25. XI 1941.

¹⁵⁴ »Sabirni i radni logori« - eufemizam za koncentracione logore.

Paveli je u proglasu, 26. VI 1941, prijetio prijekim sudom svakom onom tko širi glasine o tobožnjim progonima protiv jednog dijela stanovništva koji bi u Hrvatskoj imali uslijediti 28. VI; svakom onom tko bi uop e bilo kada izvršio bilo kakvo nasilje nad životom ili imovinom bilo kojeg državljanina ili pripadnika NDH, i tako dalje (*Hrvatski narod*, Zagreb, 27. VI 1941, god. III, broj 133).

¹⁵⁵ Ponešto o toj konferenciji u njema kom poslanstvu u Zagrebu sadrži i »izvješ e« SI. Kvaternika o njoj dano u toku istrage (A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I.O-9 6/9 1-104).

¹⁵⁶ Opširnije o tome: Andrija Ljubomir Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941, *Historijski zbornik*, 1956, IX, str. 125-145.

dogovore s Nijemcima otjeraju i prebace u Srbiju što ve i broj Srba, tako da je broj »legalno« pristiglih Srba uvelike premašivao broj Srba iseljenih na temelju utana enja od 4. lipnja. Neki njema ki podaci govore da je u Srbiji potkraj srpnja bilo oko 137.000 bjeGUNaca i iseljenih Srba iz NDH, no kako svi nisu bili prijavljeni njema kim vlastima ini se da je taj broj bio i ve i. Prema objavljenim podacima, do 25. kolovoza 1941, kad je iseljavanje bilo privremeno prekinuto, bilo je »legalno« preba eno u Srbiju iz NDH samo 13.234 osobe.¹⁵⁷

»Poslije toga — isti e F. Jeli -Buti ¹⁵⁸ — njema ka je komanda u Srbiji odbijala da prima izbjeglice iz NDH. To su Nijemci ve dali do znanja na konferenciji u Zagrebu, 18. kolovoza, kad su obavijestili predstavnike NDH da se osjetno smanjuje planirani broj Slovenaca, koje je trebalo iseliti u NDH, te da isto tako treba smanjiti i broj Srba što ih NDH iseljava u Srbiju. Na narednoj konferenciji, 22. rujna 1941. u Zagrebu, do koje je došlo zbog istih pitanja, Nijemci su izjavili da se iseljavanje obustavlja i da e primiti samo još one Srbe koji su u ustaškim sabirnim logorima. Rije je bila o ukupno 3200 osoba u logorima u Bjelovaru, Slav. Požegi i Capragu.¹⁵⁹ Ali pojedini kotarski predstojnici i dalje su nastavili s drasti nom praksom 'ilegalnog' deportiranja Srba u Srbiju.«

Zloglasni Heydrich je iz Berlina, 26. rujna 1941,¹⁶⁰ uputio ministru Ribbentropu telegram o rezultatima preseljavanja. U njemu javlja šefu njema ke diplomacije da su momentano na Jugu zapeli radovi na preseljavanju. NDH je do tada prebacila u Srbiju 118.110 osoba u legalnim i u ilegalnim transportima,¹⁶¹ dok su Hrvati do tada iz Reicha primili samo 26.341 osobu. K tome valja dodati 12.300 osoba koje je NDH primila iz Srbije. U skladu s nare njenjem Reichsführera SS i komesara Reicha za u vrš enje njema ke narodnosti H. Himmlera imaju se 12.000 *Volksdeutschera* iz Ko evja naseliti u Donjoj Štajerskoj, s tim da je po etak akcije predvi en za 15. X 1941.¹⁶² Zbog toga je evakuacija oko 45.000 Slovenaca neophodno potrebna. Vlada NDH odbija da prihvati te Slovence, koji se imaju evakuirati, iz razloga njenog unutrašnjeg položaja. Tako je dovedeno u pitanje izvršenje Führerove naredbe o prihva anju ko evjanskih *Volksdeutschera*, i stoga Heydrich moli Ribbentropa da utje e na vladu NDH kako bi se to neizostavno potrebno prihva anje tih *Volksdeutschera* moglo još prije nastupa zime okon ati. Posmatrano iz Berlina, Heydrich, na žalost, ne vidi nikakvu drugu mogućnost, pogotovo kad je uvla enje Hrvatske u ukupnu akciju preseljavanja na Jugoi-stoku — koje je Heydrich u svoje vrijeme otklanjao — izazvao poslanik Kasche.

Casertano je iz Zagreba, 24. V,¹⁶³ uputio telegram svom ministarstvu u Rimu u kojem javlja nadležnima da se unutrašnja situacija u NDH još uvijek nije popravila. Mjesna policija ne skriva zabrinutost zbog nezadovoljstva

¹⁵⁷ F. Jeli -Buti , nav. djelo, str. 170.

¹⁵⁸ Isti izvor, str. 170-171.

¹⁵⁹ To su bili »sibirni logori«.

¹⁶⁰ AJ, T-120, rolna 208.

¹⁶¹ S obzirom na poslovi nu njema ku preciznost navedenu brojku valja uzeti kao približno to nu.

¹⁶² Opširnije o položaju Nijemstva u »bivšem« jugoslavenskom državnom području: Memorandum što ga je državni sekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova Reicha uputio ambasadoru Ritteru, 15. VII 1941 (AJ, T-120, rolna 2.424).

Za razdoblje do rata 1941. god. vidi: Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana 1966.

¹⁴³ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

raširenog posvuda. Govori se o preseljenju sjedišta vlade u Banju Luku kao boljem rješenju da bi se izbjeglo iznenađenje od buntovnih pokreta u Zagrebu. Ove noć i ušla se pucnjava iz dijelova grada oko savskog mosta. Smatra se da su krivci za to elementi »Zaštite« koji su nedavno bili razoružani. Odredba objavljena prije nekoliko dana, kojom se naređuje Židovima da na ruci nose oznaku rase, izazvala je mučan dojam, čak i kod dobronamjernih Hrvata koje se može smatrati Pavelićevim pristašama. Pravoslavni Srbi - da bi izbjegli progone — napuštaju Zagreb i sklanjaju se na obalnu Dalmaciju pod kontrolom Talijana.

Nešto kasnije (8. VI),¹⁶⁴ Casertano je telegramom informirao ministarstvo u Rimu da je u Zagrebu došlo jučer do novog vala hapšenja: prije podne uhapšeno je više od tri stotine, a u nitavom danu oko tisuću ljudi. U akciji je sudjelovala i njemačka vojnička policija. Zatvori su pretrpani političkim zatvorenicima: komunistima, Srbima i Židovima. Ipak, iako se nalaze pod najstrožim nadzorom, čini se da je nekima pošlo za rukom da održavaju dodir s elementima još uvijek na slobodi, koji se uzastojati da podstaknu revolucionarno gibanje. Sve se to odnosi prije svega na zatvor u Kerestincu.¹⁶⁵ Javno mišljenje pokazuje znakove neslaganja s uplitanjem strane policije (njemačke) u unutrašnju hrvatsku politiku. Na strani pritisak udaljen je - čini se — zamjenik ravnatelja policije i zamijenjen prikladnijom osobom. Uplitanje se proteže na ministarstva privrede, šuma i ruda i oružanih snaga, i to uz pristanak pojedinih rukovodilaca. Nastavljaju se protužidovski progoni koji onemogućuju život brojnim pripadnicima te rase. Također na pritisak sa strane, nedavno je zabranjeno Židovima da se kreću u gradom prije 10 sati izjutra, a u bilo koji sat dana glavnim ulicama u kojima su trgovine i sve banke. Okolišni povjerenici bivše *Hrvatske seljačke stranke* prikupljaju potpise na apelu, predviđaju da se uputi Hitleru u kojem ga pozivaju da intervenira u Hrvatskoj. Casertano, na kraju, ističe kako smatra potrebnim da o tome obavijesti vladu NDH.¹⁶⁶

Predstojnik konzularnog odjela njemačkog poslanstva u Zagrebu Dopfell pribilježio je, 11. VI,¹⁶⁷ da saznaje iz pouzdanog izvora kako je nadbiskup Stepinac postigao kod vlade NDH da pokršteni Židovi, bez iznimke, *ne potpadaju* pod odredbu o nošenju židovskog znaka. Budući da je riječ o najutjecajnijim Židovima, koje je Stepinac u Markovoj crkvi osobno podučavao u katekizmu i zatim pokršćavao, odredba je u tom pogledu potpuno promašila svoju svrhu. Ali je odmah dodana nova bilješka s imenom Standartenführera Requarda, adjutanta poslanika Kaschea, s nadnevkom 13. VI, iz koje proizlazi da je ta informacija — na temelju razgovora s ministrom M. Pukom - potpuno bez temelja!

Njemački vojni obavještajac u Zagrebu Arthur Haeffner sastavio je opširnan referat (Zagreb, 14. lipnja 1941)¹⁶⁸ o najhitnijim pitanjima NDH. U

¹⁶⁴ Isti izvor.

¹⁶⁵ U dosadašnjoj literaturi uobičajen je izraz »sabirni logor« u Kerestincu, dok mu je službeni naziv bio »zatvor u Kerestincu«. U dvorcu i okolnim gospodarskim zgradama bivšeg bana Antuna pl. Mihalovića a kasnijeg radikala bili su zatvoreni brojni komunisti i ostali.

¹⁶⁶ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem. Talijansko ministarstvo vanjskih poslova u Rimu je taj Casertanov izvještaj o politici u Hrvatskoj dostavilo ministarstvu rata, unutrašnjih poslova te ambasadi u Berlinu i Vatikanu.

¹⁶⁷ Isti izvor.

¹⁶⁸ AJ, T-501, rolna 265. Zanimljiv je izvještaj nekoga njemačkog konfidenta od 2. VIII 1941. o ustaškom krvoproliću u općini Krnjak (Vojni) što ga je A. Haeffner dostavio generalu Glaiseu dopisom od 3. VIII 1941 (isti izvor).

uvodnom je dijelu referata prikazao nastanak ustaške organizacije poslije odlaska A. Pavelića u emigraciju, skicirao stav Njemačke i Italije prema Pavelićevoj akciji i ustvrdio da je borba Pavelićevih pristalica u zemlji bila beznačajna, jer je beogradskom režimu — zbog njihove malobrojnosti — bilo lako da se obrani, osobito kad mu je u jesen 1939. prišla i *Hrvatska seljačka stranka* VI. Mađarska. Pavelić je sa svojom malobrojnogrupom došao na vlast u Zagrebu sasvim neekivano i zato potpuno nespreman. I tome — prema Haefneru — treba pripisati kaotične prilike koje vladaju u zemlji, što samo oni njemački promatra i ne žele vidjeti, koji u ustaškom pokretu pogrešno gledaju svjetonazor srodan nacionalsocijalizmu. A to je — tvrdi Haefner — pogrešno, jer se ideologija Pavelićeva ustaškog pokreta temelji na politici koja doktrini Ante Starčevića, koji se prije nekih 80 godina — protivno jugoslavenskim težnjama za ujedinjenjem, što su već tada postojale — zalagao za vlastitu državnu nezavisnost hrvatskog naroda u punoj nezavisnosti i od Austrije i od Mađarske. Pavelić sam naziva Starčevića ocem ustaškog pokreta, i time otvoreno priznaje da je riječ o potpuno istim ciljevima za koje se već Starčević prije 80 godina borio.

Ustaški je pokret sada — nastavlja dalje Haefner — već dva mjeseca na vlasti. Pronašao je, također, mnogo novih pristalica, budući da primanje u pokret nije bilo ograničeno nekim etničkim kriterijem. Tako su se ubrzo okupili najgori probisvijeti u redovima ustaša, kojima je samo do toga da se brojem utvrde na vlasti. Kako nebrojeni izvještaji iz svih dijelova zemlje pokazuju, ustaše su posvjedo ili takvu moralnu razularenost koja je za nekoliko dana otimatinom, pljačkom i ubijanjem zasjenila sve što je srpski režim počinio u Hrvatskoj u toku dvaju desetljeća.

Haefner ističe kako vode i ljudi ustaškog pokreta aktivno sudjeluju u hajci na Srbe, a da pri tom ne razmišljaju o doseguponašanja. Ti ljudi postavljaju se jednostavno na stajalište da su Srbi u Hrvatskoj izvan zakona. Tu Haefner spominje Milovana Žanića (koji je usput oženjen istom Židovkom, Almom Stoeger!) i njegov poznati govor u Velikoj Gorici, 2. V 1941. Haefner navodi etničke odnose u NDH (prema etnografskoj karti geografa dra Zvonimira Dugačkog):

Hrvati	3,069.000	ili	50.78%
Srbi	1,847.000	ili	30.56%
Muslimani	717.000	ili	11.86%
ostali	410.000	ili	6.80%
Svega	6.043.000	ili	100%

Prema tome, isto tako kako je nemoguće dva milijuna Srba iseliti, ne mogu ni oni, također, trajno podnositi da 3 milijuna Hrvata postupaju s njima kao s helotima i obespravljenim. Ako se ne mogu primijeniti konstruktivne metode za rješavanje srpskog pitanja u Hrvatskoj umjesto brutalne i besmislene sile, tada ova država ne može ni opstojati. A da je moguće miran i uspješan zajednički život Hrvata i Srba dokazuju prije svega idealne prilike kakve su postojale u svojedobnoj austrijskoj Vojnoj granici. Današnji vlastodršci u Hrvatskoj ne mogu nikakvom primjenom sile mimo i činjenicu da na jugoistoku Evrope ima dvostruko više Srba nego Hrvata. Te mjere mogu, naprotiv, pridonijeti samo zaoštavanju međusobnih suprotnosti i stvaranju nove Makedonije. No, kako je volja Führerova da pripomogne Evropi da pomoću ovog rata dođe do trajnog mira, to ni Reich ne smije mirno gledati kako na jugoistoku nekoliko

samovoljom zaslijepljenih ljudi stvaraju prilike, koje po svojoj besmislenosti ak zasjenjuju i sistem Versaillesa.

Sa stvaranjem hrvatske nacionalne države - tvrdi Haeffner — potpuno je spojivo konstruktivno rješenje srpskog pitanja u Hrvatskoj. Treba pristupiti palijativnim sredstvima od kojih Haeffner preporu a ova:

1. da se prizna na elo kako s pripadnoš u srpsko-pravoslavnoj crkvi nije istodobno spojena pripadnost srpskoj nacionalnosti. Time bi se omogu ilo pripadnicima srpsko-pravoslavne crkve, koja je prije nosila naslov gr ko-isto na, da se priznaju Hrvatima — kako je bilo do osamdesetih godina prošlog stolje a;

2. srpsko-pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj trebalo bi priznati do tada uskra eno državno priznanje, pod uvjetom da prestane biti srpskonacionalna i da pomo u prikladnih reformi povede ra una o hrvatskom nacionalnom svojstvu ove države;

3. u grani nim podru jima na Drini i Savi trebalo bi do i do zamjene stanovništva, ali pod uvjetom mogu eg uzdržavanja od materijalnog ošte iva- nja Srba koji bi time bili pogo eni;

4. pripadnike reformirane crkve u smislu to ke 2. trebalo bi u javnim službama s Hrvatima samo onda izjedna iti, ako se nacionalno izjasne kao Hrvati;

5. u ostalim zvanjima ovdašnji Srbi, koji se priznaju Srbima, ne bi smjeli biti spre avani;

6. hrvatska bi država morala priznati svim otpuštenim Srbima potpune otpravnine i penzije, ukoliko nisu skrivili po zakonu kažnjiva djela;

7. moralo bi se bezuvjetno odustati od pritiska na srpsko stanovništvo da pristupi u rimokatoli ku crkvu što žele neki klerikalni krugovi, jer bi to moglo dovesti samo do porasta ve sadašnjih suprotnosti izme u Hrvata i Srba.

Ukoliko bi sadašnji hrvatski vo e i nadalje bili nepristupa ni razumnim savjetima u vezi s rješenjem srpskog pitanja, tada bi Reich u op em evropskom interesu morao izre i svoj pravorijek, što e biti i u interesu hrvatskog naroda.

Uz to, i ustaški pokret trebalo bi svesti u granice u kojima može doista izvršiti svoju zada u kao nosilac državne i socijalne volje za napredak hrvat- skog naroda. Za to je potrebna temeljita selekcija u redovima pristaša pokreta pristiglih mu posljednja dva mjeseca, a i stari pripadnici pokreta moraju biti isklju eni, ako su iz koristoljublja po inili kažnjiva djela.

Talijansko poslanstvo u Zagrebu (Casertano, iako telegram nema pot- pisa!), telegramom od 24. VI¹⁶⁹ javilo je ministarstvu u Rimu da unutrašnju situaciju NDH karakterizira pogoršanje kaznene akcije ustaša protiv srpskih elemenata. Prije nekoliko dana, vjerojatno uslijed raširenih glasina o neposre- dno predstoje em sukobu s Rusijom, usamljeni etnici i Srbi po selima po inili su djela nasilja, napada i ubojstava nad hrvatskim obiteljima. Paveli mu je rekao toga jutra da je i jedno dijete od sedam godina zaklano a žene i djevojke, pripadnice ustaških obitelji, odvu ene iz nastambi. Istakao je da je represali- jama (odmazdama), koje je odobrio, cilj da pogode itavu zonu gdje žive Srbi i Zidovi da bi je definitivno o istili. Dodao je i to da se zapaža ko talijanskih garnizona i, ak, kod viših komandi pretjerano sažaljenje i zaštitni ki stav prema neprijateljima režima. Bezodvla na stroga sredstva mogu se još oprav- dati prijetnjom koja dolazi od pokreta najavljenih od Srba za naredne dane. Poglavnik mu je, uz to, saop io da e potkraj toga tjedna - uz aktivnu pomo

¹⁶⁹ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

organa Reicha — zapo et i s prebacivanjem srpskog klera u Srbiju; u prvih desetak dana srpnja oti i e u Srbiju 22 tisu e Srba a 200 tisu a u daljnjim transportima. Na kraju mu je Paveli spomenuo eventualnu mogućnost s talijanske strane ... (nedostaje u originalu) samo za transport jednog kontingenta Srba iz Crne Gore. Casertano je obe ao da e referirati Cianu i sada o ekuje odgovor ministarstva.

Poslanik Casertano je telegramom od 15. VII¹⁷⁰ prenio ministarstvu da talijanski vicekonzul u Banjoj Luci javlja da je u no i, 13. VII, došlo u tom gradu do sukoba izme u hrvatskih oružnika na jednoj i etnika i komunista izbjeglih u planine na drugoj strani. Popodne istog dana, uz to, osuje en je atentat protiv ustaškog povjerenika, za vrijeme dok se vra ao s lica mjesta blizu Jajca. Sprovod jedanaest žrtava bio je toga dana (15. VII) uz veliko sudjelovanje predstavnika vlasti i stanovništva koje je izvanredno impresionirano. Spomenuti vicekonzul javlja, uz to, da je 6000 tamošnjih pravoslavaca, 12. VII, bilo odvedeno u Požegu, u Slavoniji, odakle e biti upu eni u Srbiju, u skladu sa sporazumom zaklju enim s Reichom. Dodaje da ga je civilni povjerenik u Banjoj Luci upoznao s prijedlogom, koji je podnio zagreba koj vladi, o zamjeni 7000 Hrvata koji se nalaze na Kosovu.

Poslanstvo NDH u Rimu uputilo je talijanskom ministarstvu vanjskih poslova notu br. 382-1941 (Rim, 17. srpnja 1941)¹⁷¹ u kojoj saop ava ministarstvu ovo:

Srbi koji su izbjegli iz Like koncentrirani su najve im dijelom u mjestu Kistanje i okolici. Ima ih više stotina. Te izbjeglice govore otvoreno da pripremaju ustanak u Lici u cilju uništenja i ubijanja svih Hrvata koji tamo žive. Oni se nadaju pomo i Sovjetske Rusije, i to ve potpuno otvoreno izražavaju. Najpoznatiji me u njima jesu: Vaso Bijeli , gostioni ar u selu Mostine, Lazo Segan, trgovac vinom u Kistanju, Danja Obradovi iz Bruvna, Jovo Ke a iz Srba, Dušan Milanovi iz Zrmanje, S. Staki iz Drvara, Luka Bil ar iz Drvara, Tole Novakovi iz Stare Straže i Vlada Novakovi , trgovac u Kninu, sa svojom bandom etnika kojoj je on vo a i organizator.

Sve se to zbiva pred o ima pojedinih organa talijanskih vlasti koji — kako se ini — podnose na vlastitu inicijativu tu aktivnost spomenutih srpskih izbjeglica.

Uostalom, i pojedini organi talijanskih vojnih vlasti zašt i uju Srbe na teritoriju hrvatske države, koji bi zbog zlo ina po injenih protiv hrvatske države i naroda morali biti pozvani na odgovornost. Tako se dogodilo u Kninu, 14. lipnja, kad su talijanski vojnici sprije ili hapšenje jednog srpskog delikventa. Nakon toga bilo je preba eno kamionom talijanske vojske u Šibenik oko 30 Srba krivih za protuhrvatsku djelatnost. Kamion je pratilo nekoliko oficira i vojnika da osiguraju Srbima prijelaz granice.

Iz Kistanja je, 15. lipnja, pobjeglo dvadesetak Hrvata zbog terora srpskih bandi koje su se okupile u mjestu Kistanje. Ne samo to, nego Srbi s dijelova koji su ostali izvan teritorija Hrvatske, posebno iz Bukovice, vrije aju najpogrdnijim rije ima poglavnika, hrvatski narod i hrvatsku državu a da pri tom organi talijanskih vlasti ne pokušavaju sprije iti takvu djelatnost.

Kako proizlazi iz navedenog — stoji na kraju u noti — pojedini se organi talijanskih vojnih vlasti miješaju i spre avaju djelatnost hrvatskih vlasti na

¹⁷⁰ Isti izvor.

¹⁷¹ Isti izvor. Tekst note je ministarstvo vanjskih poslova u Rimu dostavilo Vrhovnoj komandi i guverneru Dalmacije u Zadru.

hrvatskom teritoriju, što nije ništa drugo nego povreda hrvatske suverenosti. Uz to pojedini organi talijanskih građanskih vlasti — protivno primljenim naredbama nadređenih vlasti — trpe na talijanskom teritoriju, čak bi se moglo reći i pružaju pomoć Srbima, protivnicima i neprijateljima prijatelja i saveznika: Nezavisne Države Hrvatske, omogućuju im tako djelatnost uperenu protiv integriteta hrvatske države. Takvo djelovanje nije u skladu s odnosima dobrog susjedstva, a još mnogo manje s onima saveza i prijateljstva. Stoga poslanstvo ljubazno moli — stavljaju i izloženo do znanja — da se ministarstvo zauzme kod nadležnih vlasti da prestane takva djelatnost štetna za nacionalne i državne interese NDH.

Ministarstvo vanjskih poslova u Rimu odgovorilo je, 25. VII,¹⁷² svome poslanstvu u Zagrebu da je apsolutno nemoguće prebaciti u Crnu Goru bilo kakav srpski kontingent, budući da je crnogorsko područje već enormno opterećeno povratkom Crnogoraca koji su bili na radu na bivšem jugoslavenskom teritoriju. Treba sebi predočiti da se tamo okupilo već 30.000 bjegunaca iz krajeva na granici.

Isto ministarstvo upoznao je, 19. VII,¹⁷³ talijansku Vrhovnu komandu sa sadržajem note poslanstva NDH u Rimu od 17. VII, i VK je odgovorila ministarstvu, 31. VII,¹⁷⁴ ovako:

Iz raznih izvora proizlazi da hrvatske vlasti ispituju sa sumnjom i nepovjerenjem svaki stav talijanskih vlasti u Hrvatskoj, koji može biti protumačen kako mu drago kao manifestacija pristranosti prema srpskom elementu. Srbi i pravoslavci, uz to, ne propuštaju a da ne upućuju ista predbacivanja talijanskim vlastima u odnosu na Hrvate. To su odrazi mutne situacije u kojoj se mu i stanovništvo Hrvatske u ovom teškom razdoblju političkog uređenja.

Naprotiv, držanje je talijanskih vlasti prožeto nepristranošću i korektnošću, posebno imajući u vidu ekscese u koje se često znaju izroditi ustaške akcije. Intervencije da bi se zaklonile takve akcije poduzete su ponekad od spomenutih talijanskih vlasti, no one nikada nisu prešle granicu neposredne potrebe i kontingenata postavljenih da čuvaju javni red i sigurnost talijanskih garnizona. Obavještajnoj službi o pojedinačnim slučajevima navedenim u izvještaju kraljevskog (!) poslanstva Hrvatske - saopćenim aktom ministarstva na koji VK sada odgovara — nije ništa poznato. Naredna je provjera koja iziskuje trud a ostaje neizvjesna za sve dugo vrijeme dok činjenice ne budu utvrđene.

Talijanski generalni konzul u Sarajevu dostavio je ministarstvu vanjskih poslova telegramom od 4. VIII¹⁷⁵ ovakav izvještaj o situaciji u Bosni:

Prema suda najbolje obaviještenih ljudi u Sarajevu, neredi do kojih je došlo prije nekoliko dana, s tako jako naglašenom notom pogoršanja, treba pripisati ovim razlozima: 1) nedostatku jasnih i konačnih odredbi u pogledu sudbine Srba; 2) nerazmjeru između činjenice i primijenjene kazne; 3) odsutnosti svakog ili gotovo svakog suda kod mnogih smrtnih osuda; 4) toku rata protiv Rusije.

U nemogućnosti da budu prebačeni negdje drugdje, pod neprekidnom

¹⁷² Isti izvor.

¹⁷³ Ministarstvo je dostavilo tekst note poslanstva NDH samo dva dana kasnije Vrhovnoj komandi.

¹⁷⁴ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

¹⁷⁵ Isti izvor. Prijepis toga telegrama bio je dostavljen Vrhovnoj komandi, ministarstvu unutrašnjih poslova, guverneru Dalmacije, ambasadi u Berlinu, poslanstvima u Beogradu i Budimpešti, visokom komesaru u Ljubljani i vojnoj komandi na Cetinju.

prijetnjom hapšenja i strijeljanja, kao taoci ako do e do atentata i nasilja kojima ni ne znaju porijeklo, mnogi Srbi pretpostavljaju radije da se odaju bijegu u šumu i da skupo prodaju svoje živote. O nerazmjeru između djela i kazne konzul podsjeća a ministarstvo da su tih dana u Sarajevu za prasak sprave slabe ja ine, u nekom magazinu na željezni koj^stanici, koji nije prouzročio nikakvu štetu, strijeljali dvadeset talaca, Srba i Zidova, i da je u Ilijašu u dolini Bosne za ranjenog ustašu bilo osu eno na smrt 30 talaca. (Konzul u prilogu dostavlja i dva proglašenja o tome.)¹⁷⁶

Ne može se vjerovati da najuglednije ličnosti odobravaju ustašku samovolju tih dana. I još ju er je ustaški doglavnik dr Jozo Sunari¹⁷⁷ pred konzulom izražavao neslaganje s takvim postupcima i isticao da se upravne vlasti, a tako er i vojne, osje ajaju lišene vlasti. inisi se da je Sunari odlučio za to da bi prijateljski narodi morali intervenirati kod hrvatske vlade u Zagrebu da prestanu takvi postupci preporučiti i ustašama da se više obaziru na zakonitost u svojim akcijama. U pogledu posljednje, etvrte, to ke gotovo svi kojima je konzul mogao spomenuti dogaja je tih dana u Bosni potvrdili su uvjerenje da i samo manji pokret u napredovanju njemačkih i savezničkih jedinica u Rusiji može izazvati u duši Srba osjećaje iškivanja i otpora. Konzul zaključuje svoj telegram napomenom da se — prema vijestima koje kolaju Sarajevom — više Hrvata-pristaša dra Ma eka nalazi u redovima pobunjenika u sjeverozapadnom dijelu Bosne.

Sutradan, 5. VIII,¹⁷⁸ Kasche je iz Zagreba telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu kako iz razgovora s Pavelićem i Lorkovićem saznaje ovo: Italija je poslala u Zagreb granicu komisiju, pod vodstvom generala Magnaja, koja ima povlačenje i talijansko-hrvatsku i crnogorsko-hrvatsku granicu. Htjela bi započeti kod slovenske granice što hrvatska strana otklanja, budući da bi izazvalo odganjanje uslijed momentane zauzetosti odgovarajuće hrvatske komisije na njemačko-hrvatskoj granici. Talijanski general milicije stigao je u Zagreb na elu misije fašističke stranke koja e ovdje unapređivati suradnju s ustašama. Razgovori Pavelića sa šefom te misije E. Coselschijem¹⁷⁹ pokazali su veliko razumijevanje generala za hrvatsku situaciju, posebno i na polju problematike koja se odnosi na designiranog kralja.

Iz daljnjih razgovora s Kvaternikom i generalom Glaiseom, kao i Pavelićem, proizlazi: šef talijanske vojne misije general Oxilia ogradio se od sumnje koja kruži gradom da Italija, navodno, potajno pomaže političke nemire. Njegov zahtjev da se organizira jedan hrvatski kontingent u talijanskoj vojsci prihvaćen je, i Kvaternik e u Italiji formirati jednu motoriziranu jedinicu od oko 1200 ljudi. Njeno formiranje zasad kasni, uslijed sudjelovanja ljudstva na domaćem terenu.

Glaiseu su dostavljene informacije o izjavama generala Oxilije koji je rekao da se Engleska ne može poraziti; da e Italija u najboljem slučaju spasiti kraljevstvo a trebalo bi da se Hrvatska radije poveže s Italijom, budući da Italija u danom slučaju može iskoristiti iz rata. Kasche e još provjeriti te izjave talijanskog generala. U ovom slučaju — zaključuje Kasche — Italija nastoji da kod vlade NDH uspostavi znatno bolje raspoloženje za sebe. Primjećuju se i odjeci.

¹⁷⁶ To su dva proglašenja: od 3. VII i 1. VIII 1941 (isti izvor).

¹⁷⁷ J. Sunari je bio imenovan doglavnikom odredbom poglavnika od 8. V 1941 (*Hrvatski narod*, Zagreb, 11. V 1941, god. III, broj 88).

¹⁷⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 912 od 5. VIII.

¹⁷⁹ Taj Eugenio Coselschi je u Rimu 1933. god. objavio knjigu pod naslovom *Croazia libera* i posvetio je Stj. Radiću i svim muenicima palim za hrvatsku slobodu.

Državnom sekretaru v. Weizsäckeru je njema ki Informacioni ured III dostavio izvještaj (Berlin, 22. kolovoza 1941)¹⁸⁰ u kojem stoji da im je prigodni povjerenik Ureda u Zagrebu dostavio ovakav izvještaj o položaju u kotaru Banja Luka od 17. VIII:

U banjalu kom kotaru položaj je još bitno neutješniji od onoga u Sarajevu. Dok je u Sarajevu potpuno hysteričan ustaški zapovjednik J. Franceti tjerao ljudima strah u kosti, bjesnio je tjednima u Banjoj Luci ustaški zapovjednik V. Guti, gotovo neprekidno pijan. Taj Guti poznat je po ranijem jednom govoru u kojem je izjavio da nijedan Srbin ne e napustiti živ područje Banje Luke. Oni se da uistinu nastoji da svoju najavu i ostvari. Broj smrtnih osuda koje je potpisao zastrašuju e je visok. Nakon objave Paveli evog razrješenja svih političkih rukovodilaca ustaškog pokreta, Guti se vratio u Zagreb.¹⁸¹

Prijetnja prijekim sudom za dužnosnike ustaškog pokreta, koji bi zloupotrijebili svoj položaj, do sada je ostvarena samo u jednom slučaju. Poglavnik, o igledno, nije kadar odstraniti one osobe, koje su dale povoda da se pristupi reorganizaciji ustaškog pokreta. Daljnja akcija u pravcu konsolidacije, naime ugrađivanje Maekove stranke u ustaški pokret, dolazi malo-pomalo također na mrtvu tlo. Nije to no da je došlo do masovnog ulaženja u pokret iz tih krugova. Više od dvije trefine nekadašnjih zastupnika HSS ostaje i nadalje izvan ustaškog pokreta. U toku tjedna došlo je, doduše, do niza pristupanja, ali su to lokalne organizacije bez važnosti.

Talijanski generalni konzul u Sarajevu telegrafski je, 24. VIII,¹⁸² izvijestio ministarstvo da je sarajevska policija u noći od 20. na 21. VIII uhapsila velik dio židovskih obitelji, koje su još uvijek bile u Sarajevu. Operacija hapšenja nastavljena je i u narednoj noći. Osoba odvedenih u zatvor do toga dana (24. VIII) ima više od 300. Uhapšeni su, također, i pojedini djeca, preostali u Sarajevu nakon mjera prošlog ljeta, koji su bili sklonjeni u sarajevskom sirotištu. Navedene osobe, skupljene nakon hapšenja u zatvorima policijskog ravnateljstva, hitno su bile upućene na sarajevski kolodvor. Oni se da im je pravac: sabirni logor Nova (zapravo: Stara) Gradiška. Tvrdi se po gradu kako je ne malom broju Židova, ipak, pošlo za rukom da pobjegnu i ovaj put ispred policijske potjere, sklonivši se poglavito u muslimanskim četvrtima.

Obavještajac A. Haeffner pozabavio se u svom »strogo povjerljivom« izvještaju od 27. VIII,¹⁸³ namijenjenom isključivo za njema ki »Abwehr«, političkim položajem u NDH. Odmah uvodno — kao ilustraciju — spomenuo je informaciju pouzdanika iz Bos. Krupe, koji je Hrvat porijeklom, da su se tamo srpski ustanici, i to njih 14 - na temelju objave ministra unutrašnjih poslova, kojom su zajamčeni život i imovina svakom Srbinu koji se dobrovoljno preda vlastima NDH — 20. VIII predali, ali su ih ustaše uz pomoć nekog žandara noževima doslovno zaklali. Tako je ta ministarska objava ostala bez rezultata, jer Srbi — kao što se vidi iz podatka — ne mogu imati povjerenja u vladu NDH, koje članovi već mjesecima izgovorenom i pisanom riječju otvoreno pozivaju na *potpuno istrebljenje* stolje ima ovdje naseljenih Srba. Ustaški je režim odmah od početka — upozorava Haeffner — počinio neoprostive pogreške, ne htiju i prihvatiti činjenicu da je Nezavisna Država Hrvatska u danim granicama *višenacionalna država*. Stvoriti hrvatsku nacionalnu državu — ista je

¹⁸⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 489.

¹⁸¹ Porazan izvještaj A. Haeffnera od 31. VIII 1941. o zlodjelima dra Viktora Gutia i njegovih ustaških bratije: AJ, T-501, rolna 265.

¹⁸² AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

¹⁸³ AJ, T-501, rolna 265.

ludost! Korisnik takve nerealne politike *zasad* je Italija, koja misli ostvariti svoje političke težnje u ovom prostoru podsticanjem suprotnosti između Srba na jednoj i Hrvata i Muslimana na drugoj strani. Zapravo, Talijanima nedostaju *svi* preduvjeti da stvore u tim prostorima mir i red. Rezultat irealne politike ustaškog režima je porazan. Već se govori o više od 200.000 Srba, žrtava živinskih instinkata koje su razularili ustaški vođe. Je li taj broj žrtava previsok ili prenizak, pokazat će budućnost. O svemu tome valjalo bi povesti računa i u Reichu da bi se život njemačkog vojnika stavio na kocku samo tamo gdje se vodi borba za njemačke ideale i njemačke životne interese, a ne za spašavanje jednog po sebi neodrživog režima. To utoliko manje što bi devet desetina stanovništva zemlje — bez razlike nacionalnosti — danas smatralo kao spas, kad bi njemačke oružane snage okupirale *itav* teritorij NDH i nad njim uvele vojnu upravu.

Kasche je, 27. VIII,¹⁸⁴ pod »najhitnije« telegrafski informirao ministarstvo u Berlinu da vojni zapovjednik Srbije, posredstvom državnog savjetnika H. Turnera, saopćava da nije više moguće dalje iseljavanje Srba iz NDH u Srbiju. Šef sigurnosne policije SS-Gruppenführer Heydrich naredio je obustavu transporta. Kako se preseljavanje temelji na Führerovoj odluci, a za provođenje je nadležan ministar vanjskih poslova Reicha, Kasche moli uputu kako da postupi u vezi s tim saopćenjima, koja su stigla na ured sigurnosne policije pri vojnom zapovjedniku Srbije. Podatak dra Turnera o tome da je kontingent Srba koje treba iseliti iz Hrvatske već iscrpljen, nikako ne odgovara istini. Ranija Turnerova izjava Veessenmayeru dokazuje da je riječ o svojevolumnoj računici. Ako bi se iseljavanje obustavilo, kako se postupiti s iseljavanjem Slovenaca iz Reicha? Preuzimanje Slovenaca moglo bi Hrvatskoj stvarati velike poteškoće. Budući da je Kasche u pogledu preseljavanja potvrdio po nalogu ministra vanjskih poslova Reicha zajednički potpisane dogovore, ne mogu se priznati svojevolumne izjave i Heydrichov zahvat sam po sebi.

Talijansko ministarstvo unutrašnjih poslova dostavilo je dopisom od 3. X¹⁸⁵ ministarstvu vanjskih poslova podatke koje je ministarstvu poslao iz Zagreba generalni inspektor političke sigurnosti pod nadnevkom 22. X. Jučer su elementi komunistički - javlja taj inspektor - prekinuli željezni kuć prugu Zagreb-Rijeka, no promet je na njoj ponovo uspostavljen. Prugom je putovao, između ostalih, jedan hrvatski general u Sušak da bi se tamo sporazumio s komandom armije u pogledu zajedničke akcije okupacije u zoni Drvara, radi njenog zaokruženja i s bosanske strane, da bi je zatvorili i uništili sve srpsko-komunističke elemente koji je pustoše. Pokreti talijanske armije poduzeli su i okončali pripreme za konačnu akciju. Neke noćne elemente iz *Kulturbunda* pretresali su sumnjive četvrti pod vodstvom nekog civila, i njih su ustaše na dužnosti zamijenili s protivnim kim elementima. Došlo je do pucnjave i Nijemci su imali jednog mrtvog; ranjene imaju obje strane. U Srbiji pod njemačkom okupacijom gdje se vode ogorčene borbe situacija zadaje brige i komanda njemačkih snaga izgradila je obrambeni sistem s rovovima i postavama za artiljeriju, čak na neposrednoj periferiji Beograda i cestama koje vode u nastanjeni centar. Računa se da je u Srbiji oko 300.000 pripadnika bivše jugoslavenske vojske i ostalih elemenata (etničkih i komunističkih), dobro naoružanih i snabdjevenih čak i topovima. Neregularne bande izazivaju strah po unutrašnjosti Srbije, a također i u Bosni, na prostoru koji su

¹⁸⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1064 od 27. VIII.

¹⁸⁵ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

bili zaposjeli Nijemci i zatim bili prisiljeni napustiti ga, posebno zonu Banje Luke, da bi pomo u nekoliko pukova poja ali snage u Beogradu. O ekuju se poja anja. U Varaždinu je održana sve anost u toku koje su hrvatski i ukrajinski dobrovoljci za borbu protiv boljševizma položili zakletvu Paveli u i Hrvatskoj. Izaslanik vojskovo e Kvaternika održao je tom prilikom govor u kojem je Hitlera nazvao »najve im imenom svih stolje a«. Nakon njega je govorio vo a Ukrajinaca u NDH Vojdanovski i on je, uz ostalo, rekao i ovo: »Njema ka je vojska ona snaga na koju se oslonio i naš Poglavnik pri stvaranju nove ustaške Hrvatske, istinske narodne Hrvatske!«

Generalštabni pukovnik Adolf Sabljak, u svojstvu šefa poglavnikova kabineta, uputio je, 20. IX,¹⁸⁶ njema kom poslanstvu u Zagrebu pismo i u njemu istakao da je židovsko pitanje jedno od važnih pitanja koja ekaju na svoje definitivno rješenje u mladoj državi. Budu i da se to pitanje mora i iz politi kih i privrednih razloga hitno zahvatiti i riješiti, bili bi zahvalni poslanstvu kad bi im htjeli dostaviti opširniji prikaz rješenja toga pitanja u Reichu. Posebno su zainteresirani da saznaju kakva prava imaju Židovi kojima je bilo dopušteno da ostanu u Reichu, kakvom se privrednom djelatnoš u smiju baviti i mogu li voditi samostalne trgovine i pod kojim uvjetima. Bilo bi poželjno kad bi dobili sadašnje židovske zakone, s tim da im ih poslanstvo pribavi. Obraju se takvom molbom poslanstvu zato, jer misle da bi to važno pitanje valjalo u Hrvatskoj riješiti sli no kao u Reichu.

U ime poslanika Kaschea njegov a utant Requard je odgovorio poglavnikovom kabinetu pismom od 6. X¹⁸⁷ i u prilogu priposlao knjigu dra Petera Deega o židovskim zakonima Velike Njema ke («Die Judengesetze Grossdeutschlands«).

Kasche je, 8. X,¹⁸⁸ telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu da je toga dana razgovarao s drom Uiberreitherom o preseljenju 45.000 Slovenaca. Najviše ga zabrinjava odmaklo godišnje doba. Po dužnosti, Kasche je prisiljen da upozori na ovo: uslijed obustave iseljavanja i obra una koji je uslijedio 26. IX, Hrvatska više nema nikakve mogu nosti daljnjeg iseljavanja Srba u Srbiju. Hrvatska bi bila obavezna da primi još 26.000, odnosno 38.000 iseljenika iz Reicha. Naknadno nastaje razlika u korist Hrvatske, budu i da je predstavnik vojnog zapovjednika u toku konferencije naveo 12.000 useljenika u Srbiju previše. Kasche kaže da bi mogao zasigurno ponukati hrvatsku vladu da, ipak, primi iseljenike — Slovence. Mogu e posljedice u pogledu novog oživljavanja komunisti kih nemira — s kojima se mora sigurno ra unati — poti u na razmišljanje. Dodatno zna ajno privredno optere enje Hrvatske moglo bi tada, tako er, izazvati štetu i za interese Reicha. Govorit e s hrvatskom vladom, no moli i to da ministarstvo ispita njegove rezerve i javi kona nu odluku.

Talijansko ministarstvo unutrašnjih poslova dostavilo je ministarstvu vanjskih poslova dopisom od 24. X¹⁸⁹ izvještaj generalnog inspektora P. S. u Zagrebu, s nadnevkom 23. IX, u kojem taj talijanski policajac javlja ovo:

Da bi razriješila tešku situaciju nastalu uslijed pojave ustanika jugoslavenko-srpsko- etniško-židovsko-komunisti kih (sic!) u Srbiji i u Bosni pod kontrolom Nijemaca, Njema ka je — kako je isti inspektor ve bio prethodno

¹⁸⁶ Isti izvor.

¹⁸⁷ Isti izvor.

¹⁸⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1217 od 8. X.

¹⁸⁹ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem.

obavijestio ministarstvo u Rimu — uputila pojačanja, koja su jučer prošla kroz Zagreb za »kazneni pohod« — kako nazivaju akciju koja će započeti.

U Zagrebu, kao i ostalim krajevima, nastavljaju se hapšenja nepouzdatih elemenata i Židova, s tim da ih upućuju u koncentracione logore od kojih pojedine, u zajedni kom interesu, uvaju pretežno pripadnici njema kog *Kulturbunda*. Usprkos najstrožoj budnosti i surovoj represiji, nastavljaju se akcije ustanika i marše, pa i u Zagrebu dolazi do sporadi nih komunisti kih akata i manifestacija. Inspektor, dalje, javlja kako je osnovan Ured za štampu i da je poglavnik za šefa imenovao svoga adjutanta i pukovnika PTS Miju Bzika, a njegov je zamjenik Josip Mrmić. Ured je isključivo nadležan za sva pitanja koja se tiču štampe, djelatnost koje će se na tom polju odvijati na temelju uputa toga Ureda. Strijeljano je pedeset Židova i komunista (kojih imena nisu objavljena), kao »intelektualnih za etnika« atentata na glavnoj pošti u Zagrebu, i dvojica »divljih ustaša«, zbog pljačke i ubojstava »grko-isto njaka« na području velike župe Gora. Poglavni pobožnik Blaž Lorković je u povodu skorog puta ustaške delegacije u Italiju izjavio da delegacija putuje u Italiju na poziv generala Coselschija i da će je u Rimu primiti Duce. Tamo će biti i i razne institucije *Fašisti ke stranke*. Poslije toga delegacija će posjetiti Njemačku gdje će se zadržati petnaestak dana. Navečer 22. stigla je u Zagreb njemačka delegacija da nastavi pregovore sa specijalnom delegacijom NDH za zaključenje ugovora o pravnoj pomoći i zaštiti na polju građanskog i trgovačkog prava. Na kraju, inspektor javlja da je 21. u Varaždinu bila održana manifestaciona ustaška skupština na kojoj su, uz ostale, govorili gradonačelnik Slavko Medvedović, veliki župan Stjepan Uroić i predstavnik Radničke komore. Medvedović je, u ime grada, uputio pozdrave u prvom redu njemačkom narodu, jer se nalazi na čelu u borbi protiv boljševizma.

Talijanski generalni konzul u Sarajevu je telegramom od 7. XI¹⁹⁰ izvijestio ministarstvo u Rimu i, istodobno, poslanstvo u Zagrebu da su pojedini Židovi posljednjih dana pokušali, a nekima je i pošlo za rukom, napustiti Sarajevo da bi se pridružili ustanicima. Policija je poduzela stroge mjere da onemogu i ubuduće takvo udaljavanje iz grada i izlazi iz grada su pod strogom paskom policije. Sarajevski veliki župan je s tim u vezi izdao proglas koji se prilaže telegramu: smrtna kazna pogodit će i pomagaće pri bijegu pojedinaca.¹⁹¹

8. *Vatikan, hrvatski episkopat i akcija katolika*. Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, 10. IV, i osovinska podjela jugoslavenskog državnog teritorija, nakon kapitulacije jugoslavenske vojske 17. IV, dovele su diplomaciju

¹⁹⁰ Isti izvor.

¹⁹¹ U tom proglasu stoji odredba velike župe Vrhbosna u Sarajevu kojom se određuje da pod odredbe o prijekim sudovima spadaju svi oni koji pomognu Židovima bijeg ili ih skrivaju, te će u smisli zakonske odredbe biti kažnjeni kaznom smrti strijeljanjem.

Talijanski generalni konzul u Sarajevu javio je ministarstvu u Rimu i poslanstvu u Zagrebu telegramom, 7. XI 1941, da je broj osoba »židovske rase« koje su prešle na katoličku vjeru u gradu Sarajevu u vremenu od travnja do 31. listopada 1941. 1417. Od Židova - stanovnika Sarajeva - kojih je pred rat bilo osam do deset tisuća - malo ih je ostalo u Sarajevu, i to su u prvom redu žene i starci iznad 60 godina. Ostalima je pošlo za rukom da se sklone u druge krajeve ili su pobjegli u brda ili se nalaze u raznim koncentracionim logorima - javlja generalni konzul (AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem).

Zanimljiva je pojedinost da i u redovima ustaša-povratnika u travnju 1941. nailazimo na Židove poput Vlade Singera i Ljubomira Kremzira. Špijun jugoslavenske policije a istaknuti frankovac i ustaša u emigraciji dr Vladimir Sachs-Petrović, kao advokat u Zagrebu, dobio je 1941. god. po asno arijevtvo od Židovskog odsjeka, ispostave ustaškoga redarstvenog povjereništva u Zagrebu pod brojem 41 od 29. V 1941 (A-IHRPH, zb. NDH, kut. 278).

Vatikanu u politici neugodnu i pravno zamršenu situaciju. Apostolski nuncij u Beogradu mgr Ettore Felici, koji je tu dužnost vršio u Beogradu od 1938. god., vratio se u Rim potkraj lipnja 1941, ali poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj stolici i nadalje je poslovalo kao da se nije ništa dogodilo. Nije napuštalo talijansku prijestolnicu, iako se vlada i mladi kralj nisu nalazili u zemlji nego u emigraciji poput ostalih od Nijemaca (potpuno ili dijelom) okupiranih evropskih država (Poljska, Belgija i Francuska, na primjer, s kojima Vatikan nije prekinuo diplomatske odnose, samo što im se njihovo predstavništvo sa smanjenim personalom bilo sklonilo na teritorij Vatikana).¹⁹²

Jugoslavenski kraljevski poslanik u Vatikanu Kor ulanin Niko Mirošević - Sorgo¹⁹³ uvelike je iskorištavao svoj privilegirani položaj da podsjeća a svakoga kako jugoslavenska država — usprkos debelaciji jugoslavenskog državnog teritorija i proglašenju NDH od Osovine — i nadalje postoji kao subjekt meunarodnog javnog prava. Prve vijesti koje je primio iz Jugoslavije hitao je da ih dostavi svojim kolegama: diplomatskim predstavnicima Velike Britanije i SAD. I sve vijesti primljene iz Dalmacije poslao je potkraj svibnja jugoslavenskoj emigrantskoj vladi (koja se tada nalazila u samostanu Tanturu kod Jeruzalema).

Mirošević je, 17. V, verbalnom notom protestirao u Vatikanu protiv proglašenja NDH, a tako je zatražio - po nalogu vlade - da Vatikan na sredstva i intervenira protiv ustaških pokolja. Mirošević je, isto tako, imao uzastojati da se Vatikan zauzme kod njemačke vlade da internirani jugoslavenski diplomatski i konzularni personal napusti teritorij Reicha i otputuje u Portugal.¹⁹⁴

Da sve to bude još gore, ustaški poglavnik imao je do i na elu mnogobrojnog izaslanstva u Rim oko sredine svibnja da potpiše pripremljene ugovore i ponudi krunu savojskoj dinastiji. Talijanska ambasada pri Vatikanu navaljivala je na Svetu stolicu da Paveli u odobri audijenciju kod pape, kao i vojvodi od Spoleta — budući designiranom kralju Hrvatske.¹⁹⁵ Ljubljanski biskup najtoplije je Vatikanu preporučio ustašku državu, zbog njenog katolicizma, i mgr Domenico Tardini, kao »prvi službenik« državnog tajništva, zaključio je da se audijencije odobre i papa Pio XII je, ujutro 17. V, donio odluku: pristao je na audijencije, no one imaju biti privatne i osobne. Vojvoda od Spoleta bit će primljen kao princ savojske krunice, prije nego što bude designiran za hrvatskog kralja; Paveli će biti primljen bez ceremonijala, kao običan katolik. Neće doći do posjeta državnom tajniku da bi se tako odstra-

¹⁹² U Rimu se u to vrijeme nalazio dr Niko Mirošević -Sorgo u svojstvu opunomoćnog ministra (od 1937. godine); savjetnik u crkvenim pitanjima bio mu je mgr Nikola Moscatello (od 1921); njima se pridružio 1939. godine kao ataše Košta M.Cukić. Poslanstvo je normalno poslovalo na talijanskom državnom teritoriju u Rimu, via Piemonte 44.

¹⁹³ Tu sam se služio obiljem podataka iz sadržajne rasprave Stevana K. Pavlovića: »Il caso Mirošević«. L'expulsion du ministre de Yougoslavie au Vatican par le gouvernement fasciste en 1941, *Balkan Studies* 19, 1, Solun 1978, str. 105-137.

¹⁹⁴ To Miroševiću nije pošlo za rukom, jer su Nijemci sproveli hitavu kompoziciju s jugoslavenskim diplomatsko-konzularnim osobljem do Beograda i tu desetak njih, koji su za Gestapo bili najinteresantniji, odmah na stanici uhapsili i prebacili u Njemačku u zatvor!

Prema tome, čini se da nije to na tvrdnja Ive Andrića dana poslije oslobođenja da su bili dovedeni u Beograd »iz Njemačke zasebnim vozom i pušteni smo na slobodu«. (Radovan Popović, *Životopis Ive Andrića (1892-1975)*. Prilog za biografiju, str. 96, odštampan u izvještaju Zadružbine Ive Andrića u Beogradu pod naslovom: *Delatnost i dokumenti. 12. mart 1976-10. oktobar 1979*, Beograd 1980).

¹⁹⁵ Slijedim izlaganje St. K. Pavlovića u nav. raspravi, str. 108 i dalje.

nilo svako političko svojstvo posjeta. Papina odluka bila je smjesta saopćena savjetniku talijanske ambasade u Vatikanu, Tardini mu je tom prilikom saopćio kako Sveta stolica za vrijeme rata želi da se ogradi od svega što bi moglo nositi pečat nekoga političkog izjašnjavanja i isto se tako ograničuje od toga da donosi političke odredbe. Iste večeri papa je primio vojvodu Aimonea i povjerio mu kako mu je nemoguće da ga prizna kao kralja Hrvatske sve dok ne bude riješen ugovorom o miru kompleksa pitanja koja se odnose na novu državu (NDH). Sutradan, navečer, primio je i Pavla, a kojemu je Pio XII izložio da oba Svete stolice još ne dopuštaju da se izjasni o hrvatskoj državi, dodaju i da su na svim stranama katolici za koje Sveta stolica mora pokazivati blagost. Istog dana i dan kasnije (18. i 19. V), državno tajništvo Vatikana uputilo je nuncijima i apostolskim delegatima cirkular u kome razlaže razloge i svojstvo tih audijencija.

U Rimu je izaslanstvo (bez Pavla) posjetilo Zavod sv. Jeronima, gdje su stanovali polaznici papinskih sveučilišta i instituta rodom iz hrvatskih župa, i iste večeri poduzetni Miroševići telefonirao rektoru Zavoda mgr. Magjerecu i upita ga je li to npr. da je na zgradi Zavoda izvjesio hrvatske zastave. Podsjetio ga je da se Zavod nalazi pod zaštitom jugoslavenske vlade i zaprijetio rektoru da će gainiti odgovornim za taj čin. Izaslanstvo je napustilo Rim, a Miroševići je, ve. 20. V, posjetio kardinala L. Maglionea, državnog tajnika, i u razgovoru upozorio kardinala na »neprilicnost« granica zacrtanih u netom potpisanom ugovoru Pavla — Mussolini i potužio se na držanje rektora Magjereca zbog kojeg je predao i protestnu notu. Zatražio je — zapisao je državni tajnik — s mnogo osjećaja za mjeru informaciju o audijencijama koje je Sveti otac bio odobrio vojvodi od Spoleta i gospodinu Pavlu. Kardinal je poslaniku Miroševiću izložio kako su one protekle i predao mu je, kao dopunu, tekst spomenutog cirkulara upućenog papinskim predstavnicima u inozemstvu.

U vezi s Pavlovom audijencijom pojavile su se u štampi pronositi vijesti o upućivanju predstavnika Vatikana u Zagreb, a talijanska službena novinska agencija emitirala je, 6. VI, vijest kako je Vatikan prihvatio zahtjev vlade NDH da u Zagreb pošalje svog diplomatskog predstavnika. Ve. nekoliko dana prije, Miroševići a je primio mgr. Tardini da bi mu uručio verbalnu notu u vezi s tim glasinama.¹⁹⁶ Tardini je odgovorio Miroševiću u kako se protivio oba Svete stolice da uspostavlja diplomatska predstavništva ili (formalno) prizna nove države za vrijeme rata, no da je Vatikan sebi uvijek pridržavao pravo da pošalje, prema vlastitoj ocjeni, sve enike u misije isključivo vjerskog svojstva. Nerviran Miroševićevim inzistiranjem, Tardini se ljutito osvrnuo na opće držanje jugoslavenske vlade i savjetovao poslaniku neka bude mirniji i neka manje izlaže neprilici vlastitu osobu, jer je mnogo bolje da se čuva za kasnije djelovanje, a ne da se sad troši u nepotrebnom i opasnom ratobornom istupanju. Ubrzo se Tardini smirio i u odgovoru od 14. V Vatikan je istakao kako je dužnost Svete stolice da se zanima za duhovno dobro katolika vjernih, bez obzira na državu u kojoj žive; ima i pravo da ocjenjuje sredstva i osobe najprikladnije za to; Sveta stolica će pri svemu tome voditi brigu da izbjegne sve što bi se moglo protumačiti kao pristajanje uz političke ciljeve ove ili one države. Miroševići je dobio dojam da Vatikan namjerava uputiti u Zagreb svoga predstavnika i da će to biti — bez obzira kakva će biti formula — prvi korak u pravcu priznanja ustaškog režima.

¹⁹⁶ Isti izvor.

Paveli je otišao u dugo željenu posjetu Hitleru i u razgovoru s Ribbentropom, 6. lipnja 1941 - koji je neposredno prethodio sastanku s Hitlerom¹⁹⁷ - istakao, odgovarajući i na Ribbentropovo pitanje o unutrašnjem uređenju NDH, da se u zemlji postojati samo jedna stranka: ustaše, u koju se preuzeti sve ostale još preostale grupice. Na religioznom polju - rekao je — ne treba otkrivati nikakvih teškoća od Muslimana. Kod katolika niži je kler u cijelosti uz Pavelijev pokret. Ali visoki katolici kler i nadbiskup A. Stepinac raspoloženi su protiv ustaškog pokreta, no to njihovo držanje, prema Paveliju, nije nikako povezano s nekim prijateljskim osjećajima za Srbe, nego se može objasniti meunarodnom orijentacijom katolicizma.

U razgovoru s Hitlerom, u Hitlerovoj rezidenciji Berghof, isto poslijepodne, Paveli je, pri kraju, spomenuo Hitleru još neka svoja iskustva s katolikom crkvom. Na primjer, hrvatski biskup (nadbiskup) dao mu je pouku da se može vladati samo, ako se što je moguće više popušta. Mladi župnik, koji se tom prilikom nalazio u biskupovoj pratnji, a — kao i mnogi mladi svećenici — pripada ustaškom pokretu, ukinuo je na to nekoliko primjedbi koje visokom gospodinu nisu odgovarale, na što je i upozorio Paveli, a navode i da taj mladi svećenik i nije iz njegove dijeceze, nego da je došao samo kao njegov pratilac. Ni papa tako — potužio se Paveli Hitleru — ne želi priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku, budući »da su i na drugoj strani katolici«. No, ponudio je Paveliju u da u Zagreb pošalje promatrača, a to je opet Paveli otklonio.

Emigrantska vlada je u međuvremenu naredila svom poslaniku pri Vatikanu — piše u svojoj studiji Stevan K. Pavlovi¹⁹⁸ — da protestira iznova protiv povreda nanesenih ne samo integritetu jugoslavenskog državnog teritorija, nego također jedinstvu hrvatskog i slovenskog naroda ugovorima između Italije i NDH te teritorijalnim promjenama u Sloveniji. Imao je isto tako, samo direktnije, protestirati protiv Pavelijeve audijencije kod pape. Predavajući i promemoriju o tome kardinalu Maglioneu, 12. VI, Mirošević je dodao da mu je njegova vlada, ukinula se, dala upute prije nego što je primila objašnjenja državnog tajnika o svojstvima audijencije.

Intervenirala je i britanska diplomacija posredstvom poslanika pri Vatikanu: Osborne je, također, upozorio u razgovoru državnog tajnika kako bi bilo uputno — s obzirom na uporne glasine o navodno predstojećem priznanju NDH od Vatikana i upućivanju njegova diplomatskog predstavnika u Zagreb — da Vatikan objavi formalni demanti. Kardinal je odvratio britanskom diplomatu da nije u pitanju ni priznanje ni diplomatsko predstavništvo, nego samo to da se jedan svećenik, vjerojatno, biti poslan u Zagreb u misiji isključivo religioznoj s titulom »apostolski vizitator«.

Ali ni jedna strana nije tim bila zadovoljna. Mirošević je u odašiljanju takvog predstavnika Vatikana gledao prvi korak prema priznanju ustaške države; a ustaški režim stoga što Vatikan nije pristajao da *de iure* prizna NDH i s njom izmijenja diplomatske predstavnike. I Paveli je — poput nesretnog Miroševića koji je kasnije, na zahtjev talijanske vlade, morati napustiti Italiju — protestirao u Vatikanu posredstvom tamošnje talijanske ambasade. Talijanski ambasador je, 13. VI, saopćio Tardiniju da je Paveli »bijesan«, jer Sveta stolica nije poslala u Zagreb papinskog nuncija i zatražio je, ako je moguće, da Vatikan primi »bilo kakvog hrvatskog predstavnika«.

¹⁹⁷ Opš. B. Krizman, *Ante Paveli i ustaše*, str. 475 i dalje.

¹⁹⁸ Nav. rasprava, str. 111 i dalje.

Papa Pio XII je, 14. lipnja, donio odluku da pošalje u Hrvatsku apostolskog vizitatora kod hrvatskog episkopata i njegov je izbor pao na opata benediktinske opatije Montevergine, po imenu Giuseppe Ramiro Marcone.

Poslanik Kasche je iz Zagreba telegramom od 25. VI¹⁹⁹ obavijestio ministarstvo u Berlinu kakvo mu je povjerljivo saopćenje dao ministar dr. Lorković. Posredstvom opunomoćenika ovdašnjega katoličkog nadbiskupa Stepinca — prenosi Kasche — Vatikan je saopćenje poglavniku kako će uskoro poslati u Zagreb apostolskoga vizitatora, da bi tako u ime određene geste prema hrvatskoj državi, geste koja, doduše, ne predstavlja priznanje, ali ipak vodi računa u određenoj mjeri o činjenici osnivanja nove države. Pavelić je na to izjavio da on želi ili neograničeno priznanje ili se sprječiti najavljenom vizitatoru da stupi na teritorij NDH. Svim se Hrvatima omogućiti vršenje religioznih dužnosti, no prisiljen je da otkloni Vatikanove političke makinacije. Ta Pavelićeva izjava izazvala je kod ovdašnje nadbiskupske uprave ponešto straha. Politička nastojanja Vatikana nailaze ovdje kod Talijana na veliko uvažavanje. Tako je sadašnji talijanski poslanik Casertano, već kao otpravnik poslova, svoj prvi posjet učinio ovdašnjem nadbiskupu. Prema njegovim izjavama, koje je prigodice davao Kascheu, smije se sa sigurnošću pretpostaviti da će Italija uvelike iskoristiti političku djelotvornost Vatikana i utjecaj katoličke crkve za svoje interese. Isto je tako sigurno da će poglavnik ostati pri svom vrstom stavu prema Vatikanu.

Državno tajništvo Vatikana nije pristajalo da prihvati predstavnika NDH, koji će bez posrednika zagovarati interese vlade u Zagrebu, i stoga je Pavelić iskoristio usluge »tajnog komornika« pape kneza Erweina Lobkowitza da ipak prodre do pape.²⁰⁰

Papa je primio Lobkowitza u privatnu audijenciju, 20. VII,²⁰¹ i komornik mu je spomenuo u razgovoru Pavelićevu želju da NDH uspostavi normalne diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Sutradan, kod kardinala Magliionea, Lobkowitz je bio manje diplomatski zakopan nego što je bio talijanski ambasador 13. lipnja. Naime, rekao je državnom tajniku da je Pavelić jarostan zbog odašiljanja apostolskog vizitatora. Što on želi, jest: da Vatikan prizna NDH, kao katoličku državu, i da je uz to priznanje vezano istinsko diplomatsko predstavništvo. Da ne bi i nadalje uzrujavao ustaški režim, Vatikan je popustio, odustavši od naslova »vizitator«, koji je toliko razbjesnio Pavelića, i potražio drugi naslov za svećenika u misiji, pa je kardinal Maglione pozvao Lobkowitza, 23. VII, da mu to saopćeni, priznavši mu tako implicitno izvjesnu kvalitetu da saobraća s novim vlastima u Hrvatskoj. Tako je na kraju bio poslan u Zagreb *bez titule* opat Marcone, premda se Marcone i nadalje u dokumentima Svete stolice naziva »apostolski vizitator«.²⁰²

Opat je u pratnji svoga tajnika Giuseppea Masuccija²⁰³ otputovao u Zagreb, 30. VII, da tamo »uva vjerske interese jednog plemenitog naroda«, u Kraljevini Hrvatskoj. U Zagreb su stigli preko Rijeke, 3. VIII, predvečer. Sutradan je Marcone imao dva duga razgovora sa Stepincem, koji se požurio

¹⁹⁹ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 579 od 25. VI.

²⁰⁰ U svojstvu tajnog komornika knez Lobkowitz je imao otvorena vrata i neometan pristup papi

St. K. Pavlović, nav. rasprava, str. 112.

²⁰² Isti izvor, str. 112, bilj. 32. U Zagrebu se nazivao »Izaslanik Svete Stolice kod Hrvatskog Episkopata«. Vidi: Giuseppe Masucci, O.S.B., *Misija u Hrvatskoj 1941-1946*, Madrid 1967, str. 144.

²⁰³ O tome više citirani dnevnik G. Masuccija.

da iskaže — kako bilježi Masucci u dnevniku²⁰⁴ — svoje poštovanje predstavniku Svete stolice. Marcone je, 5. VIII, posjetio Paveli a kojem je — kako se Masucciju činilo — drago što su došli i stoga zahvaljuje papi.

»Prvi susret s talijanskim poslanikom Casertanom, koji nam daje pregled političkog položaja u Hrvatskoj - zapisuje Masucci u dnevnik, 6. kolovoza.²⁰⁵ Prema njegovom mišljenju, položaj je ponešto mračniji, osobito posljednja tri tjedna. Unutrašnje smirenje je sve prije nego sigurno. U takvim prilikama novi kralj ne može doći i u Hrvatsku; kralj je izjavio i sâm da će čekati povoljniju priliku. Poglavar vlade, Ante Paveli, tvrdi u teoriji kako ne želi da itko djeluje na njega; zapravo ga nadziru Nijemci. Svi stari njemački ko-austrofilski elementi su se vratili u ministarstva i vojsku. Jedan tipičan primjer: telegrafski i telefonski inovatori da Nijemci mogu nadzirati javno mišljenje. Bivši generali i oficiri austrijske vojske visoko su cijenjeni i unaprijeđeni na zapovjedničke položaje. Poglavara vlade okružuju stari slobodni zidari; ministar vanjskih poslova, ima jedva 32 godine i vjenčan samo građanski, povezan je s Nijemcima. Njemački želi podvrgnuti Hrvatsku svojom promislom i namjerava preobraziti ovu zemlju u svoj protektorat. Italija se odupire, ali uzalud...«

»Ujutro nas posjeti knez Vojnovi — zapisuje Masucci, 21. rujna.²⁰⁶ — Odmah poslije njega dolazi Poglavnikov kapelan franjevački otac Dionizije Jurević i moli nas neka pišemo pismo biskupu i zatražimo od njega da zaposli tri ili četiri franjevačke redovnike, koji idu tamo radi napredovanja u vjeronauku pravoslavaca koji žele prijeći na katolicizam. On se nepravедno žaluje na držanje biskupa, koji, po njegovom mišljenju, ne podupire vladu s oduševljenjem. Svatko treba biti ustaša. Biskupi nisu u ničemu da navedu Svetu stolicu na priznanje nove vlade. Poglavnik je predobar katolik, ali kad bi bio zavisio od mene, veli on, ja bih po sebi progoniti ne vjeru, već biskupe.«

Zapisao je dalje, 22. rujna²⁰⁷: »Poslije podne dolazi mons. Lach, novi pomoćnik biskupa. On nam daje razna pitanja, koja se odnose na konverziju šizmatika. Prema njegovom mišljenju, ne bi se trebalo sprečavati da prigrle katolici vjeru, ako je njihova želja iskrena, ali bi se moralo posvećivati najveću pažnju, jer mnogi prihvaćaju katolicizam samo zato da bi izbjegli mjerama građanskih vlasti, koje su, ne priznavaju i pravoslavnu crkvu, esto uporne u tome da pravoslavci prigrle jednu od priznatih vjera (katolici, protestantsku ili muslimansku).«

To su prvi tragovi u dnevniku tajnika opata Marcone — i to po izrazu vrlo nedužni — o novom obliku ustaškog terora: akciji prekrštavanja (katolici), koja je Stepinca približila Paveli u. Masucci nije uopće registrirao da je istog dana (30. VII), kad je polazio s opatom Marconeom put Zagreba, izvanredni poslanik i opunomoćni ministar Kraljevine Jugoslavije pri Vatikanu dr. Niko Mirošević -Sorgo morao — na pritisak Talijana — napustiti Rim i Italiju i skloniti se u Švicarsku, s tim da mu je Vatikan i nadalje priznavao njegov status diplomatskog predstavnika Jugoslavije!

Sjedište poslanstva zajedno s arhivom preselili su unutar vatikanskih zidina: ataše poslanstva Košta M. Cukić prešao je zajedno sa suprugom u zgradu već otprilike pripremljenu da posluži kao zgrada jugoslavenskog poslanstva

²⁰⁴ Nav. djelo, str. 32.

²⁰⁵ Nav. djelo, str. 33.

²⁰⁶ Nav. djelo, str. 44.

²⁰⁷ Nav. djelo, str. 45.

s kancelarijom i arhivom. Cuki nije napustio Vatikan gotovo tri godine, sve do ulaska saveznih snaga u Rim!²⁰⁸

»Da bi izbjegli mjerama građanskih vlasti« — kako to umiljato formulira Masucci - Srbima je u NDH bio prijelaz u rimokatoliku vjeru mogućnost da se kako-tako zaštite. Inače se pojedincima — suo enim s terorom koji je neposredno prijetio fizičkom likvidacijom ili opet iseljenjem — da im taj prijelaz na katolicizam omogućuje nekakav status ravnopravnih građana i stoga je od kasnog ljeta 1941. sve više molbi »grčko-iztočnjaka« da prijeđu u na katolicizam i tako pokušaju spasiti živote i imovinu.

»Od kolovoza 1941 — piše dr. F. Jelić-Butić²⁰⁹ — akcija prisilnog prekrštavanja Srba po inje poprimala sve šire razmjere. U pojedinim područjima uslijedila su masovna prekrštavanja, koja su ustaški organi pokušali da sve više požuruju, ne obazirući se više s dotadašnjom pažnjom na spomenute formalnosti. MUP NDH²¹⁰ je u posebnoj okružnici, sredinom rujna 1941, konstatirao da se na terenu događaju i da pojedini urednici i takovim prelazima smetnje bilo traženjem suvišnih formalnosti, bilo zatezanjem izdavanja propisanih potvrda, te apelira da se 'poslove oko vjerezakonskih prelaza svršava hitno i bez otežavanja'. U tu svrhu osnovan je pri Ravnateljstvu za ponovnu Vjerski odsjek, u čiju nadležnost dolaze poslovi oko prijelaza s pravoslavne vjere na katoliku, protestantsku i islamsku. Prema tome, akcija prekrštavanja pretvarala se u pravi sistem, a da su njegove dimenzije trebale biti goleme najuvjerljivije svjedoči i broj od 'milijun obrađenika', koji je bio predviđen u planu prekrštavanja srpskog stanovništva. Sama praksa prekrštavanja dosegla je najveće razmjere u jesen i zimu 1941-1942. kada se radilo na prisilnom prekrštavanju u otvorenim selima i područjima. Ona, dakako, nije mogla postići željeni rezultat od 'milijun obrađenika', ali je velikim brojem prisilnih prekrštavanja, koji je postigla, udarila važan pečat na politiku ustaškog terora. Prema raspoloživim podacima, računalo se da je prisilno prekrštavanje u NDH obuhvatilo u razdoblju 1941-1942, kada je ono bilo uglavnom obavljeno, oko 240.000 Srba.«

9. *Proplamsaji NOP-a u Zagrebu.* Poslanik Casertano je iz Zagreba, 15. VII,²¹¹ telegrafski javio ministarstvu u Rimu da je u toku noć 14/15. VII došlo do pobune »Srba i Židova« u jednom koncentracionom logoru u blizini Zagreba.²¹² Mnogima je pošlo za rukom da pobjegnu; pojedini progonjeni su uhvaćeni ili su poginuli u puškanju. Neki su stražari bili ranjeni. Redarstvo i ustaše »pročišćavaju« prostrane zone terena da pohvataju bjegunce.

Paveliću je toga jutra sam povjerio te podatke, dodajući i da je do pobune došlo na temelju prethodne poruke londonskog radija.

Vlada NDH, međutim — nastavlja Casertano u istom telegramu, ali o sasvim drugoj temi — u svom odgovoru na pozive poslanstva u pogledu crnogorskih i srpskih bjegunaca — koji bi željeli da se vrate iz dijelova Bosne i Hercegovine u Crnu Goru — ističe da su Srbi iz tih mjesta komunisti koji

²⁰⁸ St. K. Pavlović, nav. rasprava, str. 125 i dalje.

²⁰⁹ F. Jelić-Butić, nav. djelo, str. 174-175.

²¹⁰ Nav. djelo, str. 174, bilj. 137.

²¹¹ AJ, Mikrofilm Institut Yad Vashem, Jeruzalem. Ministarstvo je taj Casertanov telegram dostavilo Vrhovnoj komandi, ministarstvu mornarice i — kao informaciju — guverneru u Zadru (isti izvor).

²¹² O pripremama za oslobađanje zatočenika iz Kerestinca opš. Narcisa Lengel-Krizman, *Zagreb u NOB-u*, Zagreb 1980, str. 113 i dalje.

pobunjenici koji žele da se stave pod zaštitu Italije. Pri svemu tom vlada NDH traži talijansku suradnju pri akciji ugušivanja srpskih boljševika koju vodi.

O kakvoj je to pobuni ovdje zapravo riječ ?

Ustaše su u Kerestincu, dvorcu nekadašnjeg bana Antuna pl. Mihaloviča, udaljenom 18 km od Zagreba, na početku svibnja 1941, formirali logor. Ukupan broj zatočenika u tom logoru kretao se oko 130, a prema datumima hapšenja vidljivo je da su to znatnim dijelom bili komunisti i aktivisti, uhapšeni u vremenu prije okupacije i izručeni ustašama. Zatočenici su bili najviše im dijelom aktivisti iz Zagreba i uprava logora smjestila ih je u glavnom dijelu logora. Među njima su pridošle u toku svibnja 1941. i pojedine grupe uhapšenih komunističara iz ostalih dijelova NDH: travnička grupa, bijeljinska, vinkovačka i druge. Kao »specijalni zatočenik« važio je i Rigolletto Martini-Quatro, jedan od sekretara Komunističke partije Italije, uhapšen u Zagrebu 12. I 1941, predan kasnije ustašama i zatočen u Kerestinec. No, već u lipnju bio je organiziran njegov bijeg iz logora i Martini-Quatro je nakon jednomjese nog ilegalnog boravka u Zagrebu otišao u Italiju. U ostalim dijelovima logora (gospodarskim zgradama uz dvorac) bila je smještena grupa od 25 zatočenika razvrstanih po praksi ustaškog redarstva u dvije grupe: »Jugoslaveni« i »Židovi«. Zatočenici iz tih dviju grupa bili su uhapšeni u toku svibnja i lipnja 1941, i to ponajviše u Zagrebu.

Ukupni broj kerestinskih zatočenika smanjio se 8. srpnja, kad su ustaše izdvojili desetoricu i odveli na strijeljanje. To su bili: Božidar Adžija, Ognjen Priča, Ivo Kuhn, Zvonimir Richtman, Ivan Korski, Viktor Rosenzweig, Alfred Bergman, Sigismud Kraus, Otokar Keršovani i Simo Crnogorac. Ustaše su ih strijeljali na Dotršini, kraj Zagreba, sutradan, 9. VII. Zagrebačka partijska organizacija je na to pokušala organizirati bijeg preostalih zatočenika kojih je ukupno - prema pronađenom popisu — na dan 9. VII. bilo 111. Na tom popisu nedostaje nekoliko imena (Vlade Maareviča, Vinka Jelušića, Franje Šauha i ostalih), ali su u popis bila unesena imena iz grupe »Jugoslaveni« i »Židovi«, njih oko 20, koji nisu sudjelovali u bijegu u noć, 13. na 14. srpnja. Taj bijeg zatočenika-komunističara, uslijed stjecaja nesretnih okolnosti, nije uspio. Poslije proboja iz logora, zatočenici su se razdvojili u dvije grupe. Jedna grupa bjegunaca (njih oko 25) bila je opkoljena, 14. VII, kod sela Obreža i u borbi je više njih poginulo; trojica su počinili samoubojstvo, dok je potjera uhvatila živog, uz ostale, i Augusta Cesarca. Samo jedan je iz te grupe stigao u Zagreb (Blaž Valjin). Potjera je drugu grupu napala u toku istog dana (14. VII), kod Stupnice šume. Više je bjegunaca poginulo, a među živima bili su uhvaćeni, uz ostale, Ivan Krndelj i Pavao Markovac. No, iz te druge grupe spasilo se više njih. Potjera je potrajala još dva dana (15. i 16. VII): neki su bili uhvaćeni živi, dok su drugi bili ubijeni. Pri tom su stradali i aktivisti iz zagrebačke partijske organizacije (Kata Dumbović, Branko Malešević i ostali). Ustaše su grupu od 44 uhvaćena zatočenika smjestili zajedno u podrum zatvora u Ulici Rakog br. 9 i *Hrvatski narod*, u broju od 18. VII 1941, donio je obavijest u kojoj je stajalo i ovo: »... Većina pobjeglih (iz Kerestince) je uhvaćena i zbog pokušaja pobune protiv Državnoj vlasti stavljena pred senat pokretnog prijedloga suda, koji ih je osudio na smrt. Osuda nad njima izvršena je strijeljanjem.« Iako objava nije sadržavala ni broj ni imena strijeljanih, sigurno je da su se među njima nalazili i August Cesarec, Pavao Markovac, Ivan Krndelj, Juraj Bermanec i Dimitrije Lopandić. Pušten je bio — na mnoge intervencije — Ivan Kazić, kao jedan od trojice uhvaćene braće. Trinaestorici bjegunaca, ipak,

pošlo je za rukom da pobjegnu ispred potjere, ali ih je osam poginulo u toku narodnooslobodila ke borbe.²¹³

Tako je protekao i tragi no završio taj pokušaj bijega komunista (po Casertanu » etnika i Židova«!) iz kerestine kog logora.

A. Haeffner je, 15. VII,²¹⁴ povjerljivo obavijestio generala Glaisea da je saznao ovo: Zapovjednik redarstvene straže u Zagrebu, bivši žandarmerijski konjani ki kapetan i oficir u austrougarskoj vojsci Karba smijenjen je zbog ju erašnjeg proboja 74 komunista iz logora za internirce u Kerestincu. Protiv njega je pokrenut disciplinski postupak koji se pokazao bespredmetan, budu i da je Karba ve prije više tjedana u pismenom izvještaju ukazivao na to da Kerestinec kao logor ne omogu uje nikakve prikladne uvjete osiguranja, i preporu io da se bar uvede strogi ku ni red, koji bi omogu io discipliniranje zato enih. Karba je prigovorio i tome što su komunisti smješteni u istom logoru, zajedno sa Židovima i Srbima.

Logor Kerestinec — nastavlja Haeffner — u nadležnosti je ustaškog redarstva i neprekidno ga nadzire zapovjednik toga redarstva. Državno redarstvo ima samo stražarsku službu, a nju nije moglo obavljati u redu jer su nedostajali preduvjeti za to.

Ipak je Karba smijenjen sa svog položaja ali iz sasvim drugih razloga. Odstranio je, naime, iz državnog redarstva 250 ustaša, koji su se u nj uvukli, a otpustio ih je stoga što su u redarstvenim uniformama sudjelovali u no nim plja kaškim pohodima ostalih ustaša i u policijskoj kasarni izvršili krađu u vrijednosti od oko 60.000 dinara.

Karba je tim ljudima ponudio da se zaposle u zagreba koj industriji, ali nijedan nije htio uzeti posao nakon ega ih je Karba uputio u njihove zavi ajne op ine.

Šef službe sigurnosti Kvaternik mla i osjetio se sada ponukanim da gurne Karbu u stranu, i da na njegovo mjesto postavi nekoga konjunkturistu koji je prije sudjelovao u svakom jugoslavenskom kursu i bio anglofilski orijentiran, a to je, vjerojatno, i sada.

Haeffner, na kraju, moli generala da to iskoristi u povjerljivoj formi.

Casertano je još istog dana (15. VII)²¹⁵ uputio iz Zagreba svom ministarstvu telegram s dopunskim informacijama o bijegu komunista iz kerestine kog logora. Logor je kod Samobora — javlja on - mjesta udaljenog dvadesetak kilometara od Zagreba. Internirani Židovi najve im dijelom suzdržali su se da sudjeluju u proboju, i zato su došli u sukob sa srpskim pobunjenicima, koji su htjeli imati kompanjone u pobuni. Pobjeglih zato enika ima još 60, i no as su neki od njih stigli u Zagreb gdje su ih iznenadili pri pokušaju sabotaže na telefonskim vezama i napada na urede. Zate ene je ustaško redarstvo postrijeljalo.

Ministar vanjskih poslova Lorkovi razaslao je jutros štampi komunike o tom bijegu, koji je prenijela i *Agencija Štefani*. Ministar je obavijestio poslanika da su se pobunjeni ki pokreti pojavili i u Bosni, i to uvijek kao posljedica emisije signala Ra io-Londona, koji se sastoji od tri to ke i jedne crte Morzeove abecede. Dodao je da su — prema njihovim informacijama — zapaženi ustanci komunisti kih elemenata i u Crnoj Gori. Casertano moli

²¹³ Opš. Zvonko Komarica, *Grobovi bez sjene*, Zagreb 1962.

²¹⁴ AJ, T-501, rolna 265.

²¹⁵ AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem. Ministarstvo je taj telegram dostavilo Vrhovnoj komandi i ministarstvu mornarice, a kao informaciju guverneru Dalmacije (isti izvor).

ministarstvo u Rimu za ovlaštenje da te vijesti iz Crne Gore demantira, ako ne odgovaraju istini.

I dan kasnije (16. VII)²¹⁶ Casertano je telegrafski obavijestio ministarstvo vanjskih poslova u Rimu kako redarstvo informira da su uhapšeni svi bje-gunci, osim dvojice, iz samoborskoga koncentracionog logora. Petorica od njih ve su strijeljana. U no i i u toku itavog dana nije došlo do nekoga drugog incidenta i injenica vrijednih da se zabilježe, ako su se doista i zbile. Zapaža se da ministarstvo unutrašnjih poslova u Zagrebu razvija propagandu u prilog pristupa pojedinih organizacija HSS ustaškom pokretu. Danas je objavljena vijest da je to u inila organizacija stranke op ine Jelsa.

Glaise je, tako er, telegramom od istog dana²¹⁷ javio Vrhovnoj komandi da je u no i od 14. na 15. srpnja došlo do snažnog puškaranja u itavoj okolici Zagreba izme u 85 do 90 komunista izbjeglih iz logora za internirce u Kerestincu i hrvatskih organa sigurnosti. U vezi s tim probojem komunista — nastavlja Glaise - zabilježeno je pet slu aja sabotáže na željezni kim ure a-jima. U no i od 15. na 16. VII, u skladištu ratnog plijena u Vrap u kod Zagreba uništeno je 3000 bala slame, o igledno podmetanjem vatre. Straža je bila hrvatska a po initelji, vjerojatno, komunisti. Te akcije pokazuju kako snažno ovdje ponovo oživljava komunisti ka agitacija.

Poslanik Kasche je, 7. VIII,²¹⁸ brzojavno, i ne baš precizno, obavijestio ministarstvo u Berlinu da je »prije dva dana« došlo do komunista kog napada na »ustaški kvartir« u Zagrebu. Vo a grupe, profesor Vinko Šonara (Šonjara nije uop e sudjelovao u tom napadu na odred sveu ilišne ustaške vojnice niti je išta o tome znao, nego se slu ajno u to vrijeme zatekao u cerniranom Botani kom vrtu, pa su ga ustaše strijeljali kao ljevi ara — opaska B. K.) i tri njegovu »pomo nika« (student rudarstva T. Seljan, A. Berislavi , postolarski kalfa, i slasti ar P. Rukavina) uhva eni su i strijeljani. Strijeljani su i taoci, 98 Židova i komunista, radi zastrašivanja. Osim toga, strijeljano je ju er (6. VIII) još 87 talaca, Židova i komunista. Nedostatno izobrazbe i vojni kog vodstva ustaša izazvali su prošle no i iz bezna ajnog razloga veliku pucnjavu po ulicama Zagreba. Nema nekih posebnih šteta. U zapadnobosanskom ustani - kom podru ju ugušeni su nemiri kod Dubice. Podru ja nemira još su oko Prijedora, Jajca, Bosanskog Petrovca te izme u Knina i Gra aca. Akcija hrvatskih snaga — javlja dalje Kasche — i nadalje napreduje. Poglavnik mu je izjavio da želi polagano postupati i dopustiti da se razviju žarišta ustanka, pa da ih tako uzmognu ustanoviti i temeljito ugušiti. Njema koj diviziji u Banjoj Luci pristigle su ju er vijesti iz toga ustani kog podru ja o ugroženosti oko 80 državljana Reicha u prostoru Drvara.

Danas je general Glaise saop io da su te vijesti o ito pretjerane. General e sām danas izviditi i raš ititi položaj u Banjoj Luci. Do sada nije došlo do akcije njema kih snaga. in se da to i ne e biti potrebno. Ovdašnja akcija protiv komunista izvanredno je oštra. U posljednje vrijeme prona eno je nekoliko vode ih komunista i jedna štamparija. Hrvatska strana tvrdi da je pronašla kod komunista kih, odnosno etni kih »bandi«, plo ice za izazivanje požara engleske proizvodnje i talijansku municiju.

Vo e su im isklju ivo srpski oficiri u uniformi. in se da su oni zaostali u tom prostoru prilikom raspada jugoslavenskih snaga. Do sada se nije mogla

²¹⁶ Isti izvor. Ministarstvo je telegram dostavilo Vrhovnoj komandi i kao informaciju guverneru u Zadru.

²¹⁷ AJ, T-501, rolna 264.

²¹⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 932 od 7. VIII.

službeno potvrditi opravdanost pretpostavke da su ruski ili engleski avioni spuštali padobranima ljude i materijal, ali ta mogućnost — za Kaschea — postoji. U isto vrijeme u Bosni i Sandžaku, kao i u ostalom hrvatskom prostoru, vlada mir izuzevši male komunističke pokrete. Da bi brže i organiziranije djelovala hrvatska državna uprava, otputovao je u Sarajevo ministar unutrašnjih poslova A. Artuković na više tjedana. Tamošnji zapovjednik hrvatske divizije bio je predložio angažiranje nekoga vojnog zapovjednika. Zaduženje Artukovića je da se to što prije realizira.

Poticaži za srpske ustanike potječu u tako daleko — prema sasvim plitkoj analizi toga vremena kog diplomatskog diletanta — iz ovih okolnosti: kratkovažna radio-stanica Zemun, koju drži njemačka strana, odašilje svakodnevno u eter opsežan srpski program. Budući da se zemunska stanica djeluje dobro u Bosni i Dalmaciji, a da se preslaba zagrebačka stanica tamo jedva djeluje, mogu ustanici koje Srbe nacionalno potaknuti te beogradske emisije! Hrvati, naprotiv, imaju preko tog odašiljača, koji se nalazi na njihovom području, 15-minutnu dnevnu emisiju. Pojedini uredi njemačkih oružanih snaga pomažu Srbima iz srpskog područja pri dovoženju vrijednih stvari iz Hrvatske, protivno zakonima NDH. Srbi u tome moraju gledati njemačku podršku koja budi nadu, a ta nada daje im snage da poduzimaju ustaničke akcije. Uostalom, dosadašnja talijanska politika — zaključuje Kaschea — djelovala je isto tako!

Kakva je to zagrebačka akcija bila o kojoj je Kaschea javljao Berlinu, 7. kolovoza?

U Zagrebu je 4. VIII — a ne 5. VIII kako bi to proizlazilo iz Kascheove brzoglavke! — udarna grupa omladinaca napala odred pripadnika 13. jurišne satnije hrvatskih sveučilištaraca pred nekakvim domom u Runjaninovoj ulici.²¹⁹ Akciju su organizirali PK i MK SKOJ-a. U napadu je sudjelovala grupa od 12 omladinaca i — prema sasvim netočno neprijateljskom izvještaju — u napadu je bilo ranjeno i ubijeno 28 ustaša.²²⁰ Postojao je unaprijed utvrđeni plan da se svi sudionici povuku u određene pravce, i to prema središtu grada, u opravdanoj pretpostavci da su najtemeljitiije potjere poduzimane na periferiji grada a ne u njegovu centru. Stjecajem okolnosti uhvaćena su odmah trojica omladinaca (Tvrтко Seljan, Anđelko Berislavić i Ljubo Mraković). Od njih su prva dvojica sutradan bila strijeljana, a Mraković je nakon nekog vremena bio pušten uslijed »nedostatka dokaza« i jer je, kao Istranin, imao talijansko državljanstvo. Netko od njih* je u istrazi odao stanove u koje su se imali skloniti ostali, i tako su u noć od 4. na 5. VIII bila uhapšena daljna dva sudionika (Dušan Vidaković i urođeni učenici), a narednog dana grupa od desetak omladinaca. Među njima je bio i Ivo Gluhak, koji je pripadao udarnoj grupi. Tako je ustaškoj policiji pošlo za rukom da u roku od 24 sata uhapsi više od polovice mladih skojevaca koji su sudjelovali u toj akciji. Za odmazdu nakon te akcije kod Botaničkog vrta strijeljano je — prema obavijesti u štampi²²¹ — 189 osoba i kako tome — prema oglasu ministarstva unutrašnjih poslova od 4. VIII — još trojica (Seljan, Berislavić i Pero Rukavina). Dakle: svega 192 osobe!

U Zagrebu je, 14. IX, došlo do velike diverzije koja je odjeknula kod vode ih u Berlinu i Rimu. To je bila dobro pripremljena i tehnički organizirana diverzija na telefonskim uređajima Glavne pošte u Zagrebu (Jurišićeva

²¹⁹ O tome je nešto rekao i Slavko Kvaternik u svom iskazu pred našim istražnim organima 1946. godine. Vidi: Iskaz A-VII, NDH, Sl. Kvaternika, I.0.9 6/91 1-104.

²²⁰ O tome: N. Lengele-Krizman, nav. djelo, str. 246-247 i bilj. 191 i 192.

²²¹ Isti izvor, str. 250.

ul. 2).²²² Pomo u serije eksplozija u tri dvorane bile su prekinute žice telefonskih veza, koje su povezivale njema ku Vrhovnu komandu s vojnim štabovima komandi u okupiranoj Srbiji (Beogradu), Bugarskoj, Grčkoj, Rumunjskoj i Sovjetskom Savezu (Odesa); uz to, potpuno je bio uništen sistem interurbana (me umjesnih telefonskih veza) i uvelike oštećena automatska telefonska centrala Zagreba.

Njemački ambasador u Rimu v. Mackensen je telegramom od 15. IX²²³ »pod najhitnije« obavijestio ministarstvo da je, prilikom posjete savjetnika ambasade Bismarck šefu Cianova kabineta, Bismarck saznao kako je Anfuso toga dana vodio s Duceom različite telefonske razgovore o položaju u Hrvatskoj. Prvo obavještenje o tamošnjim nemirima dobila je talijanska vlada u vijesti agencije *Exchange*, iz Berna, istog jutra i u njoj stoji, kako javljaju iz Budimpešte, da je u Zagrebu izbio ustanak i da su njemačke snage zaposjele grad. Nisu uspjeli Anfusovi pokušaji da dobije telefonsku vezu sa Zagrebom, uslijed smetnji na vezama. Prefekt ljubljanske pokrajine Grazioli, kojega je Anfuso nazvao, nije primio nikakve vijesti iz Zagreba. Upitan, savjetnik ambasade Cosmelli je iz Berlina telefonski saopćio Anfusu — pošto se bio propitao u tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova — kako tamo imaju vijesti o nemirima u Hrvatskoj, no da njemačke snage nisu zaposjele grad. Nastavljaju i na to, informirao je Duce Anfusa telefonski da je upravo primio vijest o atentatu bombama na glavnu poštu u Zagrebu i da je uslijed toga došlo do prekida telefonskih veza. Anfuso je izrazio gledište, kao vlastito mišljenje, kako bi bilo najbolje da Hrvatsku zaposjednu talijanske snage, uklone Pavelićevu vladu i formiraju vojnu diktaturu! Ambasador Mackensen — pa kraju — moli ministarstvo da strogo povjerljivo postupi s tim privatno izraženim Anfusovim gledištem.

Savjetnik talijanske ambasade, u rangu ministra, Cosmelli alarmiran telefonskim upitom iz Rima, pohitao je u ministarstvo da se u državnog podsekretara Woermanna obavijesti o tome što se to zbiva u Zagrebu. Woermann mu je odgovorio da je došlo do atentata na zagrebačku poštu i dodao kako im nije ništa poznato o upotrebi njemačkih trupa. Inače mu se zapisao je Woermann u svojoj zabilješci od 15. IX²²⁴ - kako iz tog upita proizlazi zabrinutost da Njemačka u Zagrebu upotrebom trupa nekako ne zadobije prednost, ako to i nije bilo izriječito izraženo.

I general Glaise je — u privatnom pismu pukovniku v. Mellenthinu, na elniku odjela za atašeje u Vrhovnoj komandi kopnenih snaga, od 20. IX²²⁵ —

²²² Više o tome: Ivan Šibi, *Zagreb tisu u devetsto etrdeset prve*, Zagreb 1967, str. 256-262; N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 248.

I SI. Kvaternik je nešto ispričao u istrazi o tome (A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I.0.9 6/91 1-104).

»Prilikom dizanja zagrebačke pošte u zrak 1941. g. Dido Kvaternik dao je uhapsiti Singera - izjavio je A. Moškov u istrazi 16. V 1947. Kada sam se ja i ostali interesirali zašto je uhapšen, onda je on odgovorio radi toga jer je Singer atentatora Galjera i Galjericu protežirao te se zauzeo za njih da ostanu na pošti u Zagrebu iako su bili premješteni, ili odpušteni, ja se ne sjećam: Neznam tko je rekao da je ipak nemoguće da je Singer imao u tome učešće, a Kvaternik je odgovorio: On nije znao to i ja mislim, ali mora netko odgovarati za ovo, a da se on nije zauzimao, do toga ne bi došlo. Nijemci su sami tražili da se povede stroga istraga jer su i njihove linije bile prekinute a sâm poglavnik složio se u tome da Vladu Singera treba uhapsiti. Isti je bio neko vrijeme zatvoren u Zagrebu, a poslije odveden neznam u Jasenovac ili Staru Gradišku« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I.0.9 1/4 1-117).

²²³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2208 od 15. IX.

²²⁴ Isti izvor, U. St. S. Pol. Nr. 867 od 15. IX.

²²⁵ AJ, T-501, rolna 264.

spomenuo tu diverziju na zagreba koj pošti i upozorio da im je uredovanje u Zagrebu znatno otežano, jer je u nedjelju zagreba ka telefonska i telegrafska centrala uvelike razorena pomo u tri paklena stroja. Bio je to, uistinu, akt sabotaže velikih razmjera koji su nesumnjivo po inili komunisti a ne Srbi.

10. *Spor s jednim od »velikih saveznika«.* Kasche je iz Zagreba, 6. VII,²²⁶ brzojavio Berlinu da je Paveli primio Duceovo pismo o crnogorskoj granici, s nadnevkom 30. VI, u kojem se — protivno ranijim obe anjima — od Hrvatske zahtijevaju dijelovi Bosne i Sandžaka. Casertano posjeduje za to punomo za zaklju enje ugovora. Paveli je otklonio taj zahtjev i zbog toga, 4. VII, u tom smislu brzojavio u Rim. Zna ajno je pri tom da je grani na linija na Casertanovoj karti druk ija od one poslana 26. lipnja. Poglavnik je voljan da mu tu novu grani nu liniju radije diktiraju i otklanja da je ugovorno prizna. Hrvatska strana povezuje te nove zahtjeve s nemirima oko Gackog, a ti nemiri sada — ini se — prestaju. Kod ustanika su navodno pronašli — prema podacima iz hrvatskih izvora - talijansko oružje. I ostajanje brojne talijanske posade — usprkos opetovanim Duceovim obe anjima da e je povu i — ovdje je vrlo zapaženo. Npr., u izletni kom mjestu Plitvi ka jezera stacionirana je jedna divizija, tako da su tamošnji hoteli pred slomom, me u kojima i oni u rukama *Volksdeutschera*. Hrvati izražavaju prigodice mišljenje kako se ini da Italija želi iskoristiti vezanost Reicha na Istoku za dalekosežne zahtjeve u Hrvatskoj. Kasche ima dojam da ne postoji, doduše, neki Duceov plan, no da talijanski vojni i privredni krugovi nastoje nesumnjivo ostvariti vlastite koristi i protivno dosadašnjim sporazumima. U ovo se uklapa izjava nekoga Talijana u razgovoru prilikom privrednih pregovora u Rimu da je Hrvatska dosad bila za Italiju veliko razo aranje.

Njema ki otpravnik poslova v.Troll javio je Berlinu telegramom, 10. VII,²²⁷ »pod najhitnije« kako je poglavnik u razgovoru s generalom Glaiseom dodirnuo i talijansko-crnogorske teritorijalne zahtjeve na jugoistoku Hrvatske i da je položaj ovakav: prije nekih 12 dana zamolio je Paveli ponovo pismom Ducea da kona no i u tom prostoru povuku granicu i zatražio da to bude stara austrougarska grani na linija. Duce je, naprotiv, zatražio kraj uz gornju Drinu, doduše bez Gackog i Bile e, kao plus iz nekadašnjeg austrougarskog teritorija. Na to je poglavnik izjavio da nikada ne e potpisati takav zahtjev. Duce se sada — prema onome što kaže poglavnik - zadovoljava granicom koja je nekad zahva ala okupaciono podru je Bosne i Hercegovine u pravcu istoka. Ali zato zahtijeva itav Novopazarski Sandžak za Crnu Goru.

Poslanik Kasche, tako er »pod najhitnije«, telegramom od 16. VIII²²⁸ javio je Berlinu da mu je Lorkovi upravo saop io kako ga je poslanik Casertano obavijestio o Duceovoj odluci. Naime: Talijani žele da u itavom talijansko-hrvatskom obalnom podru ju, u kojem je na temelju talijansko-hrvatskog ugovora demilitarizirani pojas, preuzeti civilnu upravu da bi suzbili ustanike. Na Lorkovi ev prigovor da su nemiri samo u kraju oko Knina—Graca, ukazao je Casertano na to da moraju ra unati i s engleskim iskrcavanjem. Na daljnje Lorkovi eve prigovore kako mu je zapovjednik armije, talijanski general Ambrosio, 10. VIII, potvrdio da nemiri ne pobu uju zabri-

²²⁶ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 676 od 6. VII.

²²⁷ Isti izvor, Nr. 702 od 10. VII.

²²⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1005 od 16. VIII.

nutost, spomenuo je Casertano da Ambrosio, vjerojatno, nije uzeo u obzir cjelokupnu situaciju. Duceova odluka je donesena jednostrano i ini se da ne predvi a nikakve pregovore s Hrvatima. Poglavnik otklanja predaju civilne uprave i isti e da e ta talijanska demonstracija u hrvatskoj javnosti izazvati najgore posljedice a komuniste i Srbe prije ponukati na daljnje nemire. Lorkovi je upitao Kaschea može li im Reich u tome sporu s Italijom pomo i u pogledu zadržavanja civilne uprave u hrvatskim rukama. Kasche je odgovorio da e to biti teško. Ipak, treba uvažiti da se presudni njema ki interesi nalaze u tom podru ju, osobito kod Livna i oni koje je ministarstvo spomenulo u svom aktu od 8. VIII. Talijanski korak dolazi kao iznena enje. Hrvati pretpostavljaju njegovu povezanost sa srpskim nemirima. Izvještaji o talijanskom pomaganju nemira u posljednje se vrijeme tako er množe. Casertano s kojim je Kasche tog dana htio razgovarati o ne emu drugom, ispri ao mu se s putovanjem izvan grada, iako je poznato da se nalazi u Zagrebu. Uostalom, vrijedno je da se zapazi kako ustanak u Crnoj Gori nije niukoliko svladan.

Nastavljaju i na taj telegram, Kasche je — opet »pod najhitnije« — dostavio telegramom istog dana²²⁹ tekst uputa što ih je Duce bio poslao Casertanu kao i njihovo obrazloženje. To je talijanska strana predala vladi NDH i u njima je rije o nezaobilazno potrebnim sigurnosnim mjerama koje valja poduzeti da bi se sprije io iznenadni udar s morske strane i potpuno onemogu io priliv ustanika u obalno podru je Jadrana. One se sastoje - prema Duceu — u tome da se od Rijeke do Crne Gore uredi obalni pojas za obranu. Pokazalo se da ustanici stoje u službi jugoslavenske vlade i a djeluju u skladu s planom izra enim od Londona, planom kojega daljnji potezi ne mogu se još sagledati, ali je ipak mogu e da se o ituju u nekoj me usobno povezanoj akciji s kopna i s mora. U op em je interesu vo enja rata, i u posebnom Hrvatske, potreban pravodobni bezo vlni postupak koji mora u svakom pogledu osigurati provo enje vojnih obrambenih mjera. Zato Casertano treba predo iti hrvatskoj vladi da povede ra una o tome kako je dužnost Italije da štiti obalnu zonu od svakog iznena enja i da okon a položaj koji karakterizira teška nesigurnost. Neka Casertano ukaže na to da vojne mjere, koje se moraju donijeti na temelju tih obveza, proistje u upravo iz sadašnje situacije. Vrhovna komanda e se pobrinuti za obranu i primjerenu izgradnju podru ja koje su okupirale talijanske jedinice. Zbog takve, mnogo bolje, organizacije nego što je sadašnja, potrebno je da hrvatske civilne i vojne vlasti prepuste talijanskim punu odgovornost za sve akcije i svu vlast.

Poglavnik je otprilike ovako odgovorio Casertanu: 1. ne vidi nikakvu potrebu za takav korak; 2. ako bi se pojavila potreba, hrvatske snage bi je lakše svladale; 3. pribojava se sada talijanske podrške ustani kim Srbima i progona Hrvata, a s tim u vezi proširenja srpsko-komunisti kih nemira na daljnja podru ja, ugrožavanja izgradnje države i privrede, pošto Casertano zahtijeva uklanjanje cjelokupne hrvatske uprave. Opasnosti za Reich — prema Kascheu: 1. gotovo svi tereni bogati boksitom s Mostarom, Drnišem i Livnom leže u tom podru ju; 2. tako er i novoste ena koncesija *Hansa-Leichtmetalla*; 3. tako er i podru ja duhana; 4. stvara se prikrivena privredna i carinska unija s Italijom a Hrvatska gubi ta podru ja; 5. upravo smirenje do kojeg je došlo us'ijed sporazuma s HSS i Muslimanima, iš enja ustaških redova, pacifikacije najve eg dijela podru ja, sve to bit e razoreno; komunisti e dobiti krila a ugled ovdašnje vlade bit e najozbiljnije ugrožen; 6. odreziva-

²²⁹ Isti izvor, Nr. 1006 od 16. VIII.

njem jedne četvrtine državnog teritorija do i e do opadanja poreskih prihoda; nastupit e smetnje u snabdijevanju koje spre avaju red u privredi. Budu i da je zaklju en grani ni ugovor izme u Italije i NDH, takav korak talijanske strane predstavlja aneksiju tu ega državnog teritorija. Gubi se ppvjerenje u obe anja Osovine, i nova Evropa bit e uzdrmana a pri tom ugrožen ugled Reicha. Poglavnik pita — javlja Kasche na kraju — smije li se obratiti Ribbentropu s molbom da posreduje, budu i da je (Paveli) povezan s Reichom pristupom Trojnom paktu i stavljanjem trupa u borbu protiv boljševizma. Udovoljavao je do sada svim zahtjevima Osovine pa i sada ostaje pri takvom svom stavu. Pribojava se da e posljedice — ako takvo posredovanje ne urodi nekim mirnim rješenjem — ugroziti *de facto* i pred o ima itave javnosti politiku nove Evrope. Kasche je obe ao šefu ustaške države da taj njegov upit prenese ministru vanjskih poslova. Moli upute i tako er zagovara pomo Reicha.

Glaise je sutradan²³⁰ izvijestio telegramom Vrhovnu komandu da je Italija ju er (16. VIII) uvela svoju vojnu upravu i u onom dalmatinskom obalnom pojasu koji je još preostao NDH. Glaise konstatira da e novi potez Talijana uperen protiv mlade hrvatske države stvoriti nesumnjivo zagreba koj vladi nova teško e. To je utoliko više za žaliti, jer su se mogle upravo posljednjih dana zapaziti klice unutrašnjeg konsolidiranja. Pri tom Glaise nabraja: novo poglavnikovo iš enje ustaških redova — koje londonski radio na udnovat na in pripisuje upravo Glaiseu! — zatim ve javljeno približavanje vode ih ljudi *Hrvatske selja ke stranke*,²³¹ približavanje koje navodno proistje e iz njihove inicijative, a i hrvatski *Sokol* slijedio je taj primjer. Razli ite grupe Muslimana napustile su svoje oportunističke vo e i prišle Paveli u. Na po etku narednog tjedna ima do i — ukoliko novi napad Talijana ne pokvari ra une — do rekonstrukcije vlade NDH, pri emu bi radi evac dr Josip Berkovi — jedan od saveznika (Talijana) ne baš dobro vi en ovjek — preuzeo potpredsjedništvo vlade, a ministar nastave dr Budak — taj ovjek ozloglašen kao italofil, klerikalac i — mason (!) — imao bi ispasti iz vlade. Budak je, uostalom, prekju er imao višesatni razgovor s talijanskim poslanikom. Uistinu postoji kod Talijana — što je Glaise mogao ustanoviti i kod talijanske vojne misije — velika nervoza. General Oxilia žalio se ju er Glaiseu što su Hrvati talijansko-hrvatski legionarski bataljun umjesto u Veronu poslali u Bosnu da suzbija ustani ki pokret. Glaise je, prije nego što je došlo do posljednjih doga aja, savjetovao Kvaterniku da opti ki uvrsti nekoliko talijanskih oficira u sastav vodstva vojske, jer se on (Glaise) pribojava zaoštavanja. Sve u svemu, posebno' treba priznati germanofilsko držanje pretežne ve ine vladinih krugova, pri emu je, na kraju krajeva, važno da bi suprotnu orijentaciju mase hrvatskog naroda, svakako, apsolutno otklonile. Kao zapažanja vrijedan simptom valja još zabilježiti da je Paveli ovih dana duže vremena pregovarao s jednim istaknutim hrvatskim vo om Srba.

U vezi s prethodnim brzojavkama Vrhovnoj komandi, Glaise je istog dana²³² obavijestio Berlin o netom održanoj konferenciji s Kvaternikom i Per evi em.

Preuzimanje vojne i civilne vlasti u tzv. demilitariziranoj zoni (u kojoj se mogu držati garnizoni, ali ne smiju podizati utvrde i vojni pogoni) za

²³⁰ AJ, T-501, rolna 264.

²³¹ Istini za volju valja re i da ustaškom režimu nisu pristupili »vode i ljudi« HSS-a; centar oko Ma eka i ing. Košuti a prihvatio je geslo: ekati i vidjeti!

²³² AJ, T-501, rolna 264.

Hrvatsku je katastrofalno — izjavio mu je Kvaternik. Prema rije ima talijanskog poslanika, sjeverna grani na linija prolazi od Generalskog Stola sjeverno od Ogulina preko Slunja južno od Karlovca, Drežnika, pa zatim izme u Udbine i Donjeg Lapca dalje duž dinarskih Alpi nešto južnije od Drvara, sjeverno od Livna i otprilike izme u Mostara i Konjica, dalje sjeverno od Nevesinja da bi se južno od Gackog spojila sa crnogorskom granicom. Takva grani na linija predstavlja za izgradnju NDH — prema ocjeni vojskovo e — prakti no gubitak itave Like i Krbave, dalje itave dalmatinske obale, dijelova zapadne Bosne i gotovo itave Hercegovine. Prema talijanskoj noti i usmenom saop enju, Talijani preuzimaju cjelokupnu vojnu i civilnu upravu.

Posljedice takvog koraka ve u politi kom pogledu ne mogu se uop e sagledati, ni za Hrvate ni za itav Balkan. U tim krajevima, koje sada Talijani preuzimaju u cijelosti, bit e favorizirani Srbi, komunisti i Židovi. Vlada NDH je uvjerena kako e novi sistem dovesti do teških progona hrvatskog naroda, da e to morati dovesti do ekscesa, koji e se prirodno tako er proširiti i na podru ja sjeverno od nove grani ne linije, i to e dati dobrodošli povod za nove talijanske aneksije. A i u privrednom pogledu — prema Kvaterniku — posljedice su katastrofalne, jer sadnja duhana, kopanje boksita i dobivanje ostalih sirovina padaju u talijansku zonu, a da se ne spominju posljedice takve mjere za državne financije NDH. Nova vojna uprava može zna iti dizanje carinske granice u prostoru Rijeke, talijanskog dijela Dalmacije i talijanskih otoka, tako da je prakti no provedena carinska unija s Hrvatskom, koja jedva da je podnošljiva i za njema ku privredu. Posebno pitanje predstavlja e za Hrvatsku s tim u vezi snabdijevanje privredno potpuno pasivne nove talijanske zone. Cvast e krijum arenje, a ne manje politi ka akcija komunista, masona i prema Hrvatskoj neprijateljski raspoloženih Srba.

Paveli je glatko — nastavlja Glaise s izlaganjem argumentacije vojskovo ine — odbio talijansku notu, jer je ne može primiti pred Bogom i pred svojom savješ u. Prihva anje note predstavljalo bi ugrožavanje opstanka Hrvatske a, uz to, izazvalo bi teške odjeke kod Italiji neprijateljski raspoložene mješavine država i naroda Balkana, kao i u itavom Podunavlju. Hrvatska je vlada utoliko više iznena ena talijanskim potezom, jer bi sama bila potpuno kadra prije iti iskrcavanje Engleza, a uvelike sumnja da bi to Talijani mogli u initi.

Kvaternik ne može prešutjeti — upozorio ie Glaisea na kraju - da bi strateška pozicija, koju sada Talijani namjeravaju zaposjesti u hrvatskom prostoru na isto noj obali Jadrana, mogla u danom slu aju služiti ciljevima koji nisu sasvim u duhu osovinske politike! Na kraju su Kvaternik i Per evi ukazali Glaiseu na zajedni ku igru Italije i Ma arske kod kojih na obje strane - prema brojnim svjedo anstvima — postoji težnja da dobiju Savu kao zajedni ku granicu. Kako je Kvaternik objasnio Glaiseu: zasad ne dolazi više u pitanje ugra ivanje talijanskih misija, upu ivanje hrvatskih oficira u Italiju i sli no.

Prenosim — javlja Glaise na kraju — izjave vojskovo e Kvaternika namjerno tako kako su bile izgovorene, a da se pri tom ne identificiram s oštrinom svake od njih. No, moram odlu no posumnjati u pretpostavku da bi novo proširenje vlasti Talijana moglo služiti stvaranju novog poretka na Balkanu. Ipak, valja se pribojavati odjeka tih mjera na podru ju zapovjednika Srbije.

No as je Casertano izjavio Lorkovi u nakon razgovora s talijanskim zapovjednikom Ambrosijem — javlja Kasche Berlinu »pod najhitnije«

17. VIII²³³ - da bi Hrvati mogli u području o kojem je riječ ostaviti civilne urede, ako bi služili talijanskim vojnim vlastima kao savjetnici. Ta mjera je, također, posljedica dosad nedovoljnog izlaženja Hrvatske u susret u privrednim i vojnim pitanjima. Mirno obalno područje oko Novog i Senja na sjeveru, a oko Dubrovnika na jugu zahtijeva se radi talijanskih interesa. A tamo bi se i Englezi mogli željeti iskrcati. Uostalom, Hrvatska može sada - izjavio je Casertano — dokazati svoju dobru volju. Takve izjave — dodaje Kasche — pokazuju kako Talijani srpske nemire, koje nesumnjivo podupiru, uzimaju kao povod za dalekosežne pokušaje da bi zadobili opće političke prednosti.

Državni podsekretar Woermann pribilježio je u službenoj zabilješci, 18. VIII,²³⁴ kako ga je toga dana posjetio otpravnik poslova NDH u Berlinu i da mu je — po nalogu iz Zagreba — prenio talijanski zahtjev za evakuaciju vojnih i civilnih vlasti NDH iz demilitariziranog pojasa u hrvatskom obalnom području, a da nije pri tom spominjao pojedinosti o kojima je poslanik Kasche bio već javio ministarstvu. Ograničio se na saopćenje da je poglavnik odlučio za to da otkloni talijanski zahtjev i da *moli njemačku pomoć* (B. K.). Dodao je, kao osobno mišljenje (otpravnik poslova), da je odbijanje zahtjeva, koji znači samoubojstvo, nešto što se za svakog Hrvata razumije samo po sebi. Woermann mu je odgovorio da ih je već o tome obavijestio poslanik Reicha u Zagrebu, i ograničio se samo na to da se saopćenje prenijeti dalje ministru vanjskih poslova Reicha. Otpravnik poslova dodao je još da se poslanik Benzon - koji boravi u Bratislavi - na te vijesti smjesta vratiti u Berlin.²³⁵

Kasche je istog dana²³⁶ iz Zagreba - u dopunu svoga prethodnog brzojava — telegrafski »pod najhitnije« izvijestio ministarstvo u Berlinu o daljnjim Lorkovićevim saopćenjima u vezi s potezima Talijana. U Kninu je talijanski pukovnik Gazzini, 6. VIII, rekao tamošnjem velikom županu dru Nikoli u da Italija ne može mirno gledati kako se NDH sve više približava Njemačkoj. Italija to ne želi i ne može to trpjeti. Ako Hrvatska želi nadalje postojati, mora se potpuno osloniti na Italiju. Kod zarobljenih ustanika pronađen je proglašeno štabo gerilskih grupa u Bosni od 4. VIII, u kojem se ukazuje na pregovore s Italijom i u kojem piše kako su srpski narod i njegova hrabra vojska uvjereni da u talijanskoj vojsci nemaju protivnika. Dalje je neki željezničar iskazao da je u Kninu, 7. VIII, u telefonski razgovor talijanskih oficira o tome da se etnički sukobi imaju pozvati na pregovore. Te činjenice - ističe Kasche — stoje u potpunosti u suprotnosti s izlaganjem Mussolinija Casertanu. Taj je izjavio Lorkoviću, 16. VIII, da Italija ne želi nikakve note od vlade NDH; u protivnom bi se odnosi lako mogli »zamrznuti« kao oni NDH s Maarskom. Kad mu je Lorković ukazao na pohod protiv Rusije, reagirao je Casertano živo da rat s Rusijom još dugo neće biti završen. Jedna sovjetska armija je doduše uništena, ali druge su još tu spremne za borbu.

²³³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1007 od 17. VIII. Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu je, 17. VIII, pod Nr. 2100 uputilo njemačkoj ambasadi u Rimu Kascheove brzojavke Nr. 1005, 1006 i 1007 radi informacije, s napomenom da Kasche još nije dobio nikakvu instrukciju.

²³⁴ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Pol. Nr. 786 od 18. VIII.

²³⁵ Državni podsekretar Woermann je, 18. VIII, telegrafski zatražio da mu Zagreb ko poslanstvo pošalje opis linije iz karte spomenute u čl. 1 hrvatsko-talijanskog ugovora od 18. V 1941. Riječ je o tzv. Drugoj zoni (Centralni arhiv - skraćeno CA - u Potsdamu, Auswärtiges Amt, Politische Abteilung, 61142, Band 1, Nr. 820 od 18. VIII).

²³⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1008 od 18. VIII. Woermann je to pod Nr. 2114 od 19. VIII dostavio ambasadi u Rimu samo u cilju informacije.

Vo a fašisti kog strana kog izaslanstva Coselschi izjavio je, 17. VIII, Paveli u - koji ga je pitao o postupku Italije — da Duce, zasigurno, nije poduzeo taj korak bez znanja Reicha. Lorkovi je dalje povjerio Kascheu da je general Oxilia prije nekog vremena, pred državnim tajnikom Kvaternikom ml., govorio o nena etoj snazi Engleske i ne baš povoljnim izgledima Osovine da zabilježi uspjehe u ratu. O tome je Kasche, uostalom, ve bio javio ministarstvu.

Nastavljaju i svoje izvještavanje telegramima, Kasche je, zatim, u drugom telegramu²⁷⁷ pod »najhitnije« prenio svom ministarstvu tekst note koju je Lorkovi toga dana (18. VIII) usmeno prenio Casertanu.

U uvodu te poduga ke note ministarstva vanjskih poslova NDH isti e se da je vlada NDH odmah od po etka u ogor enoj borbi protiv svih neprijatelja novog poretka u Evropi, u prvom redu protiv svih pristaša Londona i Moskve. Zahvaljuju i politi koj jedinstvenosti hrvatskog naroda i odlu nom postupku hrvatske vlade podzemno je podriiva ko djelovanje anglofilskih i komunisti - kih elemenata na teritoriju NDH mnogo manje nego u ostalim krajevima neko jugoslavenskog podru ja. U skladu s vlastitim držanjem i uskim prijateljstvom kao i ugovorom o savezu s Kraljevinom Italijom, hrvatska e vlada spremno sura ivati s vlastitim oružanim snagama na suzbijanju komunisti - kog i anglofilskog rovarjenja, ako bi do njih došlo u onim podru jima NDH u kojima se trenutno nalaze talijanske jedinice, i to jednako tako kako danas hrvatske oružane snage sudjeluju u borbama u Rusiji i u Novopazarskom Sandžaku.

Vlada NDH ne može nikako preuzeti odgovornost za prijedloge prema kojima bi civilne vlasti u demilitariziranom obalnom podru ju od Rijeke sve do Crne Gore bile podložne talijanskim vojnim vlastima, i to iz ovih razloga:

1. Povla enje hrvatskih civilnih vlasti iz spomenutog podru ja u cilju zaštite od eventualnog napada s mora ili prikupljanja ustanika u pravcu obalnog podru ja zna ilo bi da hrvatske vlasti u borbi s tim opasnostima predstavljaju zapreku, a one su, naprotiv, u itavom obalnom podru ju potpuno osigurale mir i poredak, izuzevši malo podru je izme u Knina i Gra aca; stoga vlada NDH ne vidi razloga zašto bi se njene civilne vlasti povukle s tog podru ja.

2. Naprotiv, ona vidi u tom rješenju velike teško e za pacifikaciju toga podru ja i za izgradnju i u vrš enje NDH, i to zato: a) jer preuzimanje vojne i civilne vlasti na velikom dijelu podru ja NDH od talijanskih vojnih vlasti nije spojivo sa suverenitetom i nepovredivoš u podru ja NDH; b) hrvatske vlasti poznaju lokalne prilike i ljude i kadre su da organiziraju obranu od komunisti kih i anglofilskih elemenata; za talijanske vojne vlasti bilo bi to znatno teže, ako ne i nemogu e; c) vlada NDH želi posebno ukazati na okolnost - koja je u posljednje vrijeme utvr ena u velikom broju slu ajeva — da pojedini talijanski vojni i civilni organi, i na talijanskom i na hrvatskom podru ju, posredno i neposredno pružaju zaštitu komunisti kim elementima i etnicima, upravo iz nepoznavanja lokalnih osobitosti i pravoga položaja; d) povla enje, pa i samo djelomi no, hrvatske uprave i ureda iz demilitariziranog obalnog podru ja bilo bi popra eno stvarnim i materijalnim poteško ama; e) izgradnju NDH najteže poga aju privredne posljedice vojne uprave, budu i da bi

²³⁷ Isti izvor, Nr. 1009 od 18. VIII. I ovo je Woermann, 19. VIII, pod Nr. 2115 dostavio ambasadi u Rimu kao informaciju.

Benzon je, 22. VIII, uru io Weizsäckeru prijepis te note predane Casertanu (PA, Büro RAM 13, Kroatien, St. S. Nr. 547 od 22. VIII).

ponovnim uvo enjem vojne uprave bile otvorene jugozapadne granice NDH: itav bi sistem, naime, privredne izgradnje NDH bio ne samo uzdrman nego upravo uništen, a to bi imalo teških posljedica za privredu cjelokupnoga isto noevropskog prostora a posebice za ratnu privredu sila Osovine; f) talijanska vojna uprava imala bi posljedica i na polju sudstva, školstva i ostalih grana državnog života, koje se danas mogu teško cjelokupno sagledati; g) osobito bi bile teške posljedice na moralnom i političkom planu, jer hrvatski narod ne bi mogao s razumijevanjem prihvatiti potrebu povlačenja hrvatske državne vlasti iz velikog i za život naroda uvelike važnog područja NDH. I to utoliko manje što slamanje akcije komunista i etnika u Bosni stoji pred završetkom, a u Hercegovini je već od nekog vremena potpuno završeno. Uvo enje vojne uprave samo bi zaoštrilo političku napetost i povlačenje hrvatskih civilnih vlasti dalo bi komunističkoj propagandi najljepši poticaj, to više što već nekoliko tjedana neki ljudi u talijanskom dijelu Dalmacije tvrde da će Italija prvom prilikom iznova zaposjesti taj dio Hrvatske.

3. Iz svih navedenih razloga vlada NDH izjavljuje da ne može preuzeti odgovornost za uvo enje talijanskih vojnih vlasti, odnosno vojne uprave na jadranskom obalnom području. Ne može preuzeti ni odgovornost za posljedice koje bi mogle nastati iz takvog koraka. Na temelju Trojnog pakta smatra svojom dužnošću u da s vladom Kraljevine Italije govori sasvim otvoreno i izrazi svoje gledište, kako bi tako otklonila svaku odgovornost za eventualni razvoj koji se ne bi mogao dovesti u sklad s namjerama vlade NDH. Ona se osjeća posebno obvezana na to, uslijed svoje politike uskog prijateljstva i uske suradnje s Kraljevinom Italijom.

4. Vlada NDH je, nadalje, spremna da — u suradnji s talijanskim vojnim vlastima — potraži najbolji oblik suradnje i djelotvorne obrane, i za izgradnju saobraćajnica u obalnom području, pogotovo na pruzi Rijeka—Ogulin—Perkovići—Split, i na polju telefonsko-telegrafskom.

Hrvatski narod i Nezavisna Država Hrvatska — stoji dalje u noti — već su dali nebrojene dokaze svoje duboke simpatije za fašističku Italiju i novu Evropu koja nastaje. Proteklog travnja nacionalni hrvatski ustanak pospješio je uništenje jugoslovenske vojske i velikim saveznicima uštedio brojne dragocjene žrtve. Rimskim ugovorima o savezu i garancijama te ugovorima o političkoj i privrednoj suradnji, NDH se povezala usko s fašističkom Italijom. Dosljedno toj politici i na izričitu želju talijanske vlade bio je potpisan ugovor o bescarinskoj zoni u Dalmaciji. Tamo je stvoreno — što je u povijesti sigurno bez primjera — razgranato bescarinsko područje u jadranskoj obalnoj zoni pomoću kojeg su osigurani prije svega napredak i blagostanje talijanskog dijela Dalmacije. Na temelju privremenog privrednog sporazuma između Italije i NDH promiče se živa razmjena između njih u kojoj — što se u noti želi istaći — Hrvatskoj pripada aktivna uloga. I na privatnoprivrednom planu priznata su talijanskom kapitalu neuobičajena posebna prava. itavo hrvatsko trgovačko brodovlje Italiji je na raspolaganju. Brojne divizije talijanske vojske, koje su od travnja u Hrvatskoj, posvuda uživaju poštovanje i uvažavanje. Tako i na kulturnom polju razvija se već živa aktivnost; otpočela je i živa suradnja između fašističkog pokreta i ustaša. U pogledu odašiljanja hrvatskih dobrovoljaca u Rusiju već je utvrđeno da posebne jedinice imaju biti upućene u Italiju na daljnju izobrazbu i tako se na svim ostalim poljima priprema uska suradnja s talijanskom vojskom. Isto tako kako se već tjednima talijanski vojnici zajedno s Hrvatima bore protiv neprijatelja Hrvatske, bore se i hrvatski vojnici u Novopazarskom Sandžaku protiv neprijatelja Italije. Tako

se, dakle, ostvaruje usred velikoga svjetskog rata razgranata i mnogostruka suradnja s fašisti kom Italijom. Vlada NDH nije prožeta ni jednom drugom željom osim ove: da tu suradnju u interesu obiju susjednih država nastavi na svim poljima sve do kona nog smirenja Evrope i balkanskih zemalja.²³⁸

Kasche se požurio da telegrafski, istog dana,²³⁹ dostavi svom ministarstvu zatraženi opis isto ne granice demilitarizirane obalne zone, a zatim je dao sažetak razgovora Paveli -Casertano od istog dana. Paveli je ponudio talijanskom poslaniku, kao krajnji ustupak — referira o tome Kasche — da u doti nom podru ju postave najvišeg hrvatskog šefa civilne uprave i jednoga hrvatskog vojnog zapovjednika, koji bi sura ivali s talijanskim glavnim zapovjednikom u smislu talijanskih želja. Casertano je u pogledu šefa civilne uprave stavio u izgled mogu nost da Rim prihvati taj prijedlog, no uzbu eno je protuslovio »podmetanju« o nekakvoj povezanosti talijanske strane s ustanicima. Uostalom, izjavio je Paveli u da je rije o izgradnji novoga balkanskog fronta protiv sve ve e opasnosti od engleskog iskrcavanja. Ovdasnje raspoloženje sabrano je ali vrlo potišteno — javlja Kasche na kraju. Kako mu nedostaju mogu nosti da stavi u izgled bilo kakvu opipljivu pomo , zastupati Reich u Zagrebu nije lako, budu i da su Hrvati razo arani takvom suzdržljivoš u.

U vezi s prethodnim telegramom (br. 1013 od 18. VIII), Kasche je u novoj brzojavci, od istog datuma,²⁴⁰ skrenuo pažnju ministarstvu u Berlinu da je povjerenje ustaške vlade u Reich poljuljano, budu i da nedostaje njegova podrška pri suzbijanju talijanskih zahtjeva; isto je tako ona lišena podrške prema Ma arskoj (u pitanju Me imurja), a ni zadržavanje zemunskog podru ja pod njema kom vojnom upravom ne može pobuditi povjerenje zagreba ke vlade. Njema ki privredni zahtjevi (odustajanje od hrvatsko-rumunjskog ugovora o opskrbi naftom i zahtjev *Wiener Bankvereina* u predmetu *Gutmann AG*) dodatno optere uju odnose i Lorkovi ga je istog dana upitao gdje je dr Veesenmayer, pretpostavljaju i da bi on, možda, mogao više postiti i za Hrvatsku. Stoga Kasche zagovara da bar prepuste zemunsko podru je ustaškoj vladi, a ne da i nadalje ostane u nadležnosti njema koga vojnog zapovjednika Srbije. Tamošnji aerodrom podre en je ve jednom nadleštvu njema -kih zra nih snaga u Zagrebu; neki vojni razlozi za ostajanje Zemuna pod vojnim zapovjednikom ne postoje, a budu i da je Reich priznao granicu NDH u tom podru ju i potvrdio zemunsko podru je kao hrvatski državni teritorij, daljnje njegovo zadržavanje jedva bi se dalje moglo opravdavati. Trenuta no dolazi tamo do sve ve ih poteško a u malograni nom prometu, u poštanskom i željezni kom saobra aju; komplikacije stvara srpski novac u opticaju i brojni strani upravni utjecaji. Bezuvjetna predaja tog podru ja hrvatskoj državi predstavljala bi za vladu NDH zna ajnu podršku u teško ama koje dolaze od talijanske strane; u vrstila bi kod vlade i naroda nužno pokoleban ugled Reicha i izvanredno bi poslužila politi kom i privrednom razvoju me usobnih odnosa.

Upravo je posjetio generala Oxiliju — javlja Glaise Vrhovnoj komandi,

²³⁸ Glaise je telegramom, 18. VIII, dostavio Vrhovnoj komandi sadržaj te Lorkovi eve note Casertanu (AJ, T-501, rolna 264).

²³⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1013 od 18. VIII. I to je Woermann pod Nr. 2116 od 19. VIII dostavio ambasadi u Rimu kao informaciju.

²⁴⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1014 od 18. VIII.

19. VIII²⁴¹ - da povede s njim informativni razgovor o novoj situaciji. Pri tom je odmah upozorio Talijana da osobno nema nikakvo zaduženje pretpostavljenih u Berlinu. General Oxilia naglasio mu je prije svega — u povodu Glaiseove potpuno prijateljske primjedbe da planirano uređenje odnosa u demilitariziranoj zoni predstavlja teško opterećenje za vladu NDH — kako još nisu doneseni konačni zaključci koji obvezuju, nego da se o svemu još raspravlja. Izrazio je žaljenje što je to u Hrvatskoj već prodrlo u tako široke krugove. Uostalom, obrazložio je planirane mjere nemoguće u Hrvata da u područjima u kojima je riječ uvedu red vlastitim snagama i neprekidno ponavljanim upućivanjem na britanske intrige i njihov odjek kod etnika, komunista, Srba itd. U daljnjem toku razgovora, Oxilia je priznao Glaiseu kako je misao da se Hrvatska — uz očuvanje integriteta — stavi prema Italiji u slične odnose kakvi postoje između Njemačke i Slovačke mnogo pravilnija, ali Duce je, eto, ipak morao misliti na tzv. javno mišljenje u Italiji, usmjereno na »ponovno zadobijanje« Dalmacije. Koliko je Glaise mogao razabrati iz rasprostrtih talijanskih geografskih karata, u obalnom sektoru Rijeka—Kotor bit će postavljeno 4 do 5 divizija.

Istog dana²⁴² zabilježio je državni sekretar V. Weizsäcker kako ga je posjetio poslanik NDH dr Benzon, koji se upravo bio vratio iz Zagreba, da sazna stav Berlina o novom talijansko-hrvatskom sporu. Benzon je Weizsäckeru ponovio ono što je već poznato: kako je vlada NDH izjavila spremnost da ustupi talijanskim vojnim vlastima obalno područje koje Italija zahtijeva. Kod njih treba postaviti jednoga hrvatskog političkog komesara koji bi osiguravao suradnju talijanskih komandi i hrvatskih civilnih upravnih organa što bi preostali. U slučaju nemira ili engleskog napada, vlast bi prešla u ruke talijanskog komandanta. Poglavnik je o tome uputio još jedan osobni apel. Benzon je pri tom — zapisuje v. Weizsäcker — naglasio da to izvanredno izlaženje u susret nije uslijedilo iz nekog straha od talijanskih okupacionih snaga. Moral tih trupa takav je da se skromne hrvatske oružane snage ne bi imale ni najmanje njih pribojavati. NDH želi mnogo više da vodi računa o općem položaju i interesima Njemačke. Sada, kad hrvatski i, također, talijanski vojnici stupaju zajedno s njemačkim drugovima protiv Rusije, ne može Njemačka koj sigurno trebati hrvatsko-talijanski sukob. Vlada NDH se nada da će joj Njemačka strana upisati to u dobro. Benzon je svoje izlaganje začinio i priama o bestidnom huškanju talijanskih vojnika protiv Njemačke u Zagrebu. Također se htio pokazati kao da zna mnogo toga o lošem odnosu u Italiji između Njemačke vojske i tamošnjeg stanovništva, što je Weizsäcker odmah ispravio. Državni sekretar — na konkretno Benzonovo pitanje o Njemačkom stavu u tom sporu — odgovorio je ovako: ako bi Rim prihvatio prijedlog Zagreba, tj. ako bi, dakle, došlo do sporazuma, vlada Reicha bit će zadovoljna, kao što uopće pozdravlja direktnu talijansko-hrvatsku nagodbu, kad iskrсну głoženja. Ako bi, međutim, reakcija Rima bila negativna, tada bi valjalo vidjeti što će se dalje poduzeti. S tim se Benzon predbježno zadovoljio, no ipak je bio dobio zadatak od ministra vanjskih poslova Lorkovića da sazna stav vlade Reicha i stoga je zamolio državnog sekretara da sazna mišljenje ministra Ribbentropa. Benzon će se ponovo pojaviti kod Weizsäckera za dan-dva.

²⁴¹ AJ, T-501, rolna 264.

²⁴² AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 536 od 19. VIII. Na primjerku koji se nalazi u PA, Büro Ram 13, Kroatien, stoji zabilješka kako je dogovoreno s Ribbentropom da je tu riječ o pitanju koje imaju riješiti Italija i NDH.

I Kasche je toga dana (19. VIII)²⁴³ telegramom upoznao ministarstvo u Berlinu kako mu je Lorkovi rekao da je poslanik NDH u Rimu Perić opetovano razgovarao s Anfusom zbog hrvatske civilne uprave i hrvatskog vojnog zapovjednika. Perić je dobio dojam da Italija dobrohotno ocjenjuje hrvatske prijedloge. Ovdašnji razgovori pobuđuju sli ne spoznaje. Iz razgovora generala Glaisea i Oxilije proizlazi da talijanska strana nije jedinstvena i da se općenito ne pozdravlja Duceov zahtjev koji je u prvobitnom obliku išao predaleko. Iz razgovora s Casertanom Kasche je dobio dojam da se situacija bitno smirila. Ipak, mora se računati s dalekosežnim utjecajem talijanskoga glavnog zapovjednika u demilitariziranoj zoni.

Poslanik Kasche u pismu (Zagreb, 20. VIII 1941)²⁴⁴ - u vezi sa svojim telegramima br. 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1013 i 1022 - opširno je obradio pitanje uvođenja talijanske civilne i vojne uprave i njegov historijat. Kasche pri tom konstatira da je, na kraju, ipak došlo do popuštanja napetosti, jer se iz ultimativnog zahtjeva Italije prešlo u razgovor između dvojice partnera što u najmanju ruku, ipak, stavlja u izgled izvjesno izlaženje u susret u formi i u pogledu uzimanja u obzir hrvatskoga državnog suvereniteta.

Ukoliko se želi utvrditi unutrašnji povod za postupak Italije, ovakva je razmišljanja — prema Kascheovoj ocjeni — dovesti do cilja:

1. *Vojno:*

Nemiri u balkanskom prostoru posebno su porasli u žestini u Albaniji i Crnoj Gori. Nemiri u prostoru NDH, i to u krajevima koji graniče s talijanskim dijelom Dalmacije, imaju sada nacionalnosrpske, pa komunističke uzroke i, na kraju, one kojima kumuje britanska tajna služba. Prema izvještaju ovdašnjega talijanskog poslanika, utvrđeno je na crnogorskoj obali pojava engleskih podmornica koje su — inače — iskrcavale agente, eksploziv, propagandni materijal i odašiljače. Kako je Talijanima moguće osiguranje svoga područja samo plovidbom preko Jadrana — a taj put mogu ometati neprijateljske podmornice — Talijani ga nastoje uspostaviti neposrednim kopnenim putem između Rijeke i Crne Gore preko područja NDH.

2. *Privredno:*

Određeni talijanski privredni krugovi kao da su se nadali većoj koristi od Hrvatske nego što se dosad postiglo. Inače se kako su im posebno koristila poznata njemačka interesa u vezi s boksitom i da žele proširiti njemačkih interesa, a da pri tom ishode unaprijed vlastitih prednosti. Ti krugovi zasigurno su pozdravili vojno rezoniranje da bi u obalnom području pod talijanskom upravom mogli dobiti što više slobodne ruke da bilježe dobit. S tim u vezi je zanimljivo da je u razgovoru predstojnika privrednog odjela njemačkog poslanstva, savjetnika poslanstva dra Kühna, i šefa talijanske privredne misije ministra baruna Schmidt Friedberga, Talijan bio neobično ljubazan, ali je na kraju zamolio dra Kühna da mu da ukupni prikaz svih njemačkih interesa u tom području. Ti talijanski privredni interesi sigurno su bitna pretpostavka za talijanski zahtjev o prijelazu između civilne uprave u talijanske ruke.

²⁴³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1022 od 19. VIII. I to je Woermann pod Nr. 2127 od 20. VIII dostavio ambasadi u Rimu u cilju informacije.

²⁴⁴ CA Potsdam, AA, PA, 61142, Band 1, Pol. 2, Nr. 3 A-131/41 g. R. od 20. VIII.

3. *Politi ki:*

Italija bi željela da NDH što je mogu e više podloži svom politi kom vodstvu, po uzoru na Albaniju. To joj dosad nije pošlo za rukom, zahvaljuju i vrstom držanju ovdašnje vlade. Talijanski krugovi zainteresirani su - sada kao i ranije — za politi ki cilj i nadalje e držati uvo enje talijanske vojne uprave na obalnom podru ju bitno važnim na njihovom putu. Bit e zainteresirani i za preuzimanje civilne uprave, ali i spremni da za daljnja ovlaštenja u pogledu itavog teritorija NDH odustanu od neposrednog vršenja civilne uprave. Psihološki razlozi imaju — uza sve to bitnu ulogu kod svih spomenutih talijanskih snaga. Oficiri talijanskih jedinica, koje leže naokolo bez zaposlenja, gone na neko zaposlenje da bi bar zadobili i zabilježili bilo kakve teritorijalne uspjehe. Nastojat e da potisnu unutrašnje teško e jedinica pomo u nekoga operativnog zadatka. Njima je sigurno draže da u tom podru ju imaju bar ulogu vojnog zapovjednika koji odlu uje nego ulogu nerado vi enog vojnog gosta. Spomenute snage gledat e u sve ve oj konsolidaciji hrvatske države i u injenici da hrvatske jedinice sve uspješnije suzbijaju pojave ustanka opasnosti koje ugrožavaju njihove zadane ciljeve. One su zato tragale za bilo kojim povodom da pridobiju Ducea za odlu ne poteze. Kasche pretpostavlja da su se pri tom koristili jako obojenim, pretjeranim prikazom pojava nemira na hrvatskom podru ju. Samo tako se može protuma iti iznenadni talijanski korak.

Iz talijanskog koraka proizlaze za Reich — nastavlja Kasche — ne baš zanemarljive štete:

Prvo. Budu i da Reich nije u pogledu talijanskog koraka, jednako kao ni u povodu ma arskog (Me imurje!), dosad pružio vladi NDH nikakvu podršku, nastaje ovdje sve više i više dojam kao da to Reich ili ne želi ili ne može.

Drugo. Dalekosežni privredni planovi koji su upravo u pogledu obalnog podru ja dogovoreni ili zapo eti izme u Reicha i NDH moraju pod talijanskom vojnom vlasti nužno pretrpjeti znatne poreme aje.

Tre e. Evropska misao, koju Reich zastupa, mora zabrinjuju e trpjeti kad se tu, gdje obje osovinske sile zajedno djeluju, umjesto reda i unutrašnjeg uskla ivanja stavljenih u izgled, pojavljuju sve novi nemiri i sve nove napetosti. Budu i da je vo a talijanskog strana kog izaslanstva Coselschi rekao poglavniku da Duce zasigurno nije poduzeo taj korak bez odobrenja Reicha, Italija je uplela Reich u razgovor na na in koji — prema Kascheovoj ocjeni — šutnju ini trajno nemogu om. Kako je uputa ministra vanjskih poslova Reidia u posljednje vrijeme glasila da Kasche ne treba razgovarati o nemirima s talijanskim poslanikom, Kasche je prisiljen da zamoli preispitivanje te upute. Stoga je Kasche dalje prosljedio hrvatsku molbu o pristanku ministra Ribbentropa za eventualno, u danom slu aju potrebno, obra anje ovdašnje vlade ministru s molbom da posreduje u sporu. Može se zamisliti da bi razgovor o tim odnosima bio potreban i koristan u interesu zajedni ke politike i zajedni -kog vo enja rata. U takvom razgovoru Reich se ne treba ni najmanje suzdržavati, budu i da je politi ki — u usporedbi s Italijom — u Hrvatskoj postigao mnogo manje koristi. Na privrednom planu ne bi koristi — ako se uzme u ra un prepuštanje cjelokupne trgova ke mornarice Italiji — baš premo no bile na njema koj strani. Postavi li se nezavisnost Hrvatske, koju isti u obje osovinske sile, i zajedni ki interes za osiguranje svih snaga za rat kao temelj sastanka, mogao bi se (talijansko-njema ki) razgovor uspješno okon-

ati, a da se na jednoj strani ne ugrozi hrvatska nezavisnost a na drugoj povrijedi osjetljivost Italije.

Na kraju, Kascheov prijedlog glasi ovako: u povodu namjere ustaške vlade da se obrati Ribbentropu do toga da dođe tek u krajnjem slučaju — a o tome bi Kasche odlučio — ali da tada Reich udovolji molbi i inicira pregovore s Italijom. Ti bi pregovori mogli u početku biti vojni, budući da je talijanski korak u biti argumentiran vojnim razlozima. Te bi pregovore mogli, zatim, proširiti politički, koji iz njih proizlaze. Zasad ne bi još trebalo razmotriti razgovore na visokom nivou: nivou ministara vanjskih poslova ili Führera i Ducea.

Ribbentrop je u telegramu Kascheu, 21. VIII²⁴⁵ - kao odgovoru na njegov raniji telegram br. 1006 od 16. VIII — dao poslaniku ovakve načelne upute: u pitanju zahtjeva, koje je talijanska vlada uputila hrvatskoj vladi, držanje njemačke strane mora ostati isto onakvo kakvo su svojedobno zauzeli u pitanju utvrđene granice između Italije i NDH. Isto tako kao tada ne može ni sada ništa drugo doći u obzir, osim savjeta vladi NDH da se s Italijom direktno sporazumi o tome. Njemački su uvjereni da će i tada — kao što je to bilo svojedobno — moći postići sporazum koji će zadovoljiti obje strane. Prvo tumačenje talijanskih zahtjeva, kao pokušaj »aneksije tuđeg državnog teritorija«, pokazuje se čak na temelju brzog javnog izjave samog Kaschea od 17. VIII kao ne sasvim točno, jer predviđa ostajanje hrvatskih upravnih organa u krajevima o kojima je riječ. Direktno obrađivanje hrvatske strane Duceu rezultirat će, zasigurno, boljim sagledavanjem talijanskih namjera i smanjenjem političke uzrujanosti na hrvatskoj strani.

Ribbentrop stoga moli da poslanik prilikom obrade tog važnog pitanja nikad ne zaboravi da je *alfa* i *omega* vanjske politike Reicha u ovom prostoru Sredozemlja oboje srdačnog savezničkog odnosa s Italijom i da — u usporedbi s tim — hrvatsko pitanje za njemačku stranu može imati samo neznatno značenje. Stoga se, po mogućnosti, što više mora i izbjegavati da im vlada NDH nametne ulogu arbitra, koju bi mogli preuzeti samo nauštrb savezničkog odnosa s Italijom i stoga je ni u kojem slučaju ne može preuzeti. Ministar moli poslanika da direktno apeluje za njemačku pomoć protiv Italije, tamo (u Zagrebu), po mogućnosti, nikako ne prima, nego da hrvatsku stranu veoma unaprijed neprestano upućuje na potrebu direktnoga prijateljskog sporazumijevanja s Italijom.

Glaise je istog dana (21. VIII)²⁴⁶ telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu da mu je Pavelić — kad je tog dana u podne bio kod Kvaternika i Pavelića u vezi sa saopćenjem koje mu je bio uputio mađarski ministar vojni Bartha — da je s Italijom došlo, ipak, do sporazuma koji donekle zadovoljava. General Oxilia je Glaiseu spontano dao pobliža objašnjenja. Prema njima, nesumnjivo je Hrvatima korisno da civilna uprava ima ostati i u tzv. demilitariziranoj zoni. Za vezu te uprave s talijanskim vojnim vlastima i za ostala pitanja iz ovogoga kompleksa pridodat će se talijanskoj armijskoj komandi (general Ambrosio) jedan Hrvat u svojstvu opunomoćenika (generalnog komesara). Poglavlak ima veći vidu jednoga višeg službenika ministarstva vanjskih poslova. Hrvatske jedinice mogu ostati u demilitariziranoj zoni, ali ipak — kako mu je gen. Oxilia odgovorio na pitanje — i biti povučene, potpuno ili djelomično. Dođe li do oružane akcije, jedinice NDH bit će upotrijebljene u akciji

²⁴⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 875 od 20. VIII.

²⁴⁶ AJ, T-501, rolna 264.

isključivo pod talijanskom komandom. Na daljnje Glaiseovo pitanje Talijan mu je protumačio da se prepušta hrvatskim jedinicama u demilitariziranoj zoni da prihvate talijanske instruktore ili ne prihvate. Dalje, Italija namjerava da sve Židove, koji nisu završili u demilitariziranoj zoni nego su u nju izbjegli, prebaci brodom i smjesti u koncentracione logore (vjerojatno u Albaniji). Oxilia se, također, potanko informirao o zemunskoj zoni. Iznova je sve mjere opravdavao, pozivajući se na komuniste, Srbe, engleske utjecaje i na opasnost engleskog iskrcavanja (iskrcavanje nije ni jednom pokušano u ratu 1914—18, iako je Italija tada stajala na strani protivnika Njemačke! — primjećuje Glaise u zagradama). Glaise je bez diskusije uzeo do znanja te argumente, ali nije propustio primijetiti da Hrvate brine prije svega trajni ostanak Talijana na području o kojemu je riječ. Prema karti, koja mu je bila predložena, obalni pojas je zaposjednut s pet divizija.

Poglavnik vidi u itavoj toj akciji u biti rezultat politike vojnih krugova i to prije svega posebna nastojanja Druge armate (Karlovac), u štabu koje se nalaze razni imperijalisti koji i pri tom fašizmu neprijateljski elementi. Kvaternik se ne pouzda uopće u taj sporazum. U zbilji, već su se u raznim dijelovima pojasa koji je u pitanju najavile talijanske jedinice da preuzmu civilnu upravu, pozivajući se na sporazum. Vodstvo oružanih snaga NDH ostaviti će sve svoje jedinice na, ugroženom području.

Na kraju, Glaise izlaže svoje osobno mišljenje da je tu ponovo riječ o jednom od onih široko zamišljenih sporazuma koje Talijani tako vole i umiju se posebno spretno njima poslužiti sebi na korist. Željeznika pruga Rijeka—Gospić—Knin—Split potpuno je u rukama talijanske vojske.

Ribbentrop je posredstvom načelnika ministarstva E. v. Rintelena javio Weizsäckeru, 21. VIII,²⁴⁷ da pri prvom susretu kaže Benzoni kako je obaviješten o sadržaju njihovog razgovora od 19. VIII, no da misli kako ne postoji razlog za neko izjašnjavanje s njemačke strane, jer je riječ o pitanju koje se tiče Italije i NDH. Veseli se, uostalom, što je to pitanje — prema primljenim vijestima — na putu rješenja. I u ranijim slušajevima, kad se vlada NDH obraćala Duceu, uvijek se uspijevalo naći rješenje.

Sam Ribbentrop je, istog dana,²⁴⁸ uputio osobno Kascheu telegram u kojem spominje vijest dopisnika *Njemačke novinske agencije (DNB)* iz Zagreba o tome talijanskom zahtjevu. U njoj se navodi da je riječ o prvom talijanskom prodoru u Hrvatsku, koji je zasad vlada NDH otklonila, nakon iscrpnog savjetovanja i razgovora s poslanikom Reicha. Zatim se u vijesti navodi da je taj prodor uperen protiv Njemačke; Italiji će ubrzo dozlogrditi savez s Njemačkom i talijansko zaposjedanje hrvatskog teritorija ima za cilj da stvori posjedovni *status quo* za pregovore o separatnom miru.

Ribbentrop moli da Kasche pozove predstavnika *DNB-a*, koji je poslao tu vijest u Berlin, i da mu kaže kako je njegova vijest pogrešna. Temelj njemačke vanjske politike jest — kao što je poznato — Osovina Berlin-Rim i njegovanje prijateljskih savezničkih odnosa s Italijom. S tim je nespojivo takvo izvještavanje, pri kakvom vijesti službenih njemačkih novinskih agencija pokazuju pristranost i upravo neprijateljsku orijentaciju prema talijanskoj politici, kao što to pokazuje izvještaj tamošnjeg dopisnika *DNB-a* od 19. kolovoza. O igledno je tamošnji dopisnik *DNB-a* dopustio da njegova hrvatska okolina na nj u toliko utječe da je potpuno izgubio iz vida spomenuta, neusporedivo važnija

²⁴⁷ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 882 od 21. VIII.

²⁴⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 877 od 20. VIII.

gledišta njemačke vanjske politike. Stoga Ribbentrop moli da Kasche podsjeti toga novinara neka uvijek u svom cjelokupnom daljnjem izvještavanju o hrvatsko-talijanskim spornim pitanjima ostane krajnje rezerviran.

Poslanik Cosmelli posjetio je Woermanna po nalogu ambasadora Alfierija - stoji u zabilješci dra Woermanna od 21. VIII²⁴⁹ — da mu skrene pažnju kako je Alfieri zapazio za Italiju nepovoljno obojeni prikaz talijanskih zahtjeva na adresu Hrvatske u strogo povjerljivom biltenu vijesti *DNB-a*, br. 231 od 19. kolovoza. Ambasador želi upozoriti ministarstvo na to i saopćiti kako je poduzeo korake u Rimu da se i posredstvom talijanskog poslanstva u Zagrebu pobrinu i kod tamošnjeg njemačkog poslanstva kako je bolje da takvo izvještavanje izostane. Mjesto na kojem se spominje poslanik Reicha u Zagrebu bilo je potcrtano u Cosmellijevom primjerku. Woermann je odgovorio Cosmelliju da on do tog asa nije itao taj bilten i stoga e ga pogledati. Uostalom, vjerojatno je i sam Cosmelli zapazio da njemačka štampa nije uopće zauzela nikakav stav u tom pitanju i bit e mu poznato da taj bilten, tj. bijeli bilten *DNB-a* prima u ruke mali broj ljudi.

Kasche je iz Zagreba toga dana²⁵⁰ — u vezi sa svojim brzojavom br. 1022 od 19. VIII — brzojavno izvijestio ministarstvo u Berlinu da mu je ministar Lorković saopćio kako je Duce prihvatio njihove prijedloge. Prema tome, ostaje civilna uprava NDH u spornom području i NDH imenuje civilnog komesara sa zadatkom da osigura suradnju s talijanskom Vrhovnom komandom. Hrvatske oružane snage ostaju u obalnom području; do e li do akcije, bit e podređene talijanskoj komandi. Pojednostrovanje sporazuma utvrdit e se izme u vlade NDH i generala Ambrosija. Time je spor riješen.

Ambasador v. Mackensen je iz Rima toga dana²⁵¹, također, izvijestio ministarstvo u Berlinu da je Anfuso netom pokazao Bismarcku posljednju izmjenu brzojavke izme u Pavelića i Ducea. U vezi s njihovim sadržajem — za koji ambasador pretpostavlja da je poznat ministarstvu — htio bi istaknuti samo to da se Duce u svom odgovoru u svakom pogledu složio s Pavelićevim željama u vezi s vojnim zaposjedanjem obalne zone, posebice što se tiče imenovanja hrvatskoga civilnog komesara, ostavljanja hrvatskih civilnih vlasti u spomenutoj zoni i sudjelovanja hrvatskih jedinica pod talijanskom komandom. Anfuso je povjerljivo dodao da je to veliko izlaženje u susret uslijedilo na izričitu Duceovu želju, koji je osobno »poboljšao« prvotno predloženi, manje povoljni tekst za Hrvatsku. Casertano e još prije Duceova puta u Njemačku do i u Rim na referiranje.

Glaise je, 22. VIII,²⁵² uputio Vrhovnoj komandi opširan telegram u kojem razrađuje više pitanja:

Talijanski zahtjevi. Sadašnje uređivanje izme u Italije i Hrvatske treba pripisati izmjeni pisama izme u Ducea i Pavelića. Za hrvatskog generalnog komesara, koji e bit će podređen talijanskoj komandi Druge armate, imenovan je dr. Kar i , dosadašnji visoki službenik ministarstva vanjskih poslova. Pri provođenju predviđenih mjera u život ve su se dosad — kako se ini — pojavila neslaganja. U pojedinim obalnim mjestima talijanske su jedinice ipak pokušale

²⁴⁹ PA, Büro RAM 13, Kroatien, zabilješka od 21. VIII. I ambasador je s talijanske strane intervenirao kod državnog sekretara Weizsäckera, i Weizsäcker ga je pokušao primiriti upozorenjem da e se pobrinuti za lijek. Uostalom, i u tome (hrvatsko-talijanskom objašnjavaivanju) njemačka strana se suzdržava da zauzme stav (PA, Büro St. S. Nr. 546 od 22. VIII).

²⁵⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1030 od 21. VIII.

²⁵¹ Isti izvor, Nr. 1917 od 21. VIII.

²⁵² AJ, T-501, rolna 264.

da preuzmu upravu. Jednako ga tako uvjerava vojskovo a Kvaternik da u Duceovom pismu nema ni rije i o potpunoj talijanizaciji pruge Sušak—Split, protivno saop enju što mu ga je bio dao gen. Oxilia. Javno mišljenje nije dosad još obaviješteno. Utoliko su šarenije glasine koje posvuda kolaju. Raspoloženje protiv Italije je — izuzimaju i sasvim uski krug ljudi — sve gore. Jedino što e se Italiji možda upisati u dobro pri ure enju odnosa na jadranskoj obali jest: namjeravano raspuštanje ustaša — kako se govori. Gotovo jednodušno uje se neprestano želja da se Njema ka zauzme za Hrvatsku, pri emu se nailazi duboko u masama na razumijevanje za trenutna ne povijesne uvjetovanosti.

Unutrašnja politika. Hrvatsko-talijanski incident je ponešto narušio konsolidaciju na planu unutrašnje politike do koje je došlo posljednjih 14 dana. Kao da ipak postoje znaci — kako mu saop uje dr J. Berkovi , designirani potpredsjednik vlade — da je Paveli odlučio za to da i dalje ustraje na jedino mogu em putu. To vrijedi ak i za pridobivanje srpskih elemenata o emu se još prije kratkog vremena u vladinim krugovima jedva smjelo nešto re i a da se pri tom ne stvori neraspoloženje. U području ustanka u toku je razli ito polaganje oružja i odustajanje ustanika od borbe, pri emu se, svakako, ustanici uvijek nastoje predati samo vojsci, u skladu sa zahtjevom koji su Hrvati prihvatili. Na sjednici vlade, održanoj ju er, Paveli je ukazao vrlo odlučno i otvoreno na napetosti vremena koje mogu biti svladane samo sre enim režimom. Pri tome se — prema Kvaternikovom saop enju — ula izjava: »Nemogu e je da mi plešemo dok Nijemci krvare!«

Vojna politika. Vojskovo a Kvaternik vidi zadatak u narednim mjesecima prije svega u tome da izgradi i u vrsti ustroj oružanih snaga. Rekao je toga dana Glaiseu da bi mogao postaviti — kad bi dobio potrebno naoružanje iz zaplijenjenih vojnih zaliha — umjesto pet ukupno devet divizija. Glaise mu je savjetovao da zasad pažljivo krene na povećanje divizija od šest na devet bataljuna s primjerenom artiljerijom. Pri tome nije propustio da ga upozori na nedovoljnost komandnog kadra koji zasad ne bi nikako dostajao za daljnje formiranje oružanih snaga. Talijani su Hrvatima opetovano obe avali veliku pomo na polju naoružanja, no dosad su ta obe anja ostala neispunjena.

Zemunsko pitanje. Kako mu poslanik Kasche saop ava, predložio je u ministarstvu vanjskih poslova — imaju i pred o ima novu vanjskopoliti ku nevolju vlade NDH - da se tzv. zemunska zona preda Hrvatima. Glaise sa svoga gledišta najtoplije preporu a takav prijedlog. Zemunski trougao pripadao je, bar od vremena Eugena Savojskog, neprijeporno hrvatsko-slavonskim zemljama, sigurno ne Srbiji. Da se Hrvatima zbog zemunskog aerodroma, na njima ve obe anom srijemskom području oduzimaju bitna prava suvereniteta ne može se potpuno opravdati. I zagreba ki aerodrom, na primjer, stoji bez prigovora i potpuno na raspolaganju njema kim oružanim snagama, a da pri tom nije bio potreban politiki i upravnotehnik organizirani »Hinterland«. Isto tako ne bi bilo zapreke da su njema ke upravne vlasti, uslijed nestašice stambenog prostora u Beogradu, i nadalje smještene u Zemunu, iako bi bio pod suverenitetom NDH. ak se i u, uistinu, zamršenim deviznotehnikim pitanjima može na i rješenje. Politiki bi to za Hrvate bio sasvim izuzetan dar, kad bi im se ponovo vratio prostorno ne baš velik, ali i za prehranu jako važan zemunski trougao.

Razno. Za sutra je Glaisea zajedno s generalima Dankelmannom i Baderom pozvao na konferenciju u Beograd feldmaršal List, i Glaise moli VK da zatim smije do i u Berlin na dva do tri dana radi rješavanja teku ih predmeta

kod Vrhovne komande oružanih snaga, VK kopnene vojske i ministarstva avijacije.

Benzon se ponovo pojavio kod Weizsäckera u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova — zapisuje državni sekretar, 22. VIII²⁵³ — da bi se vratio na talijansko-hrvatski spor. Weizsäcker mu je, u skladu s primljenim uputama, rekao da je upoznao ministra s razgovorom voenim 19. kolovoza. Ne predleži, ipak, u tom pitanju nikakav povod za zauzimanje stava s njemačke strane, budući da je riječ o sporu koji se tiče Italije i Hrvatske. Raduje ih da se pitanje — prema pristiglim vijestima — oigledno nalazi na putu rješenja. I u ranijim sluajevima, kad se vlada NDH obratila Duceu, uvijek je polazilo za rukom da se pronađe rješenje.

Benzon nije to prihvatio bez prigovora. Führer je idol Hrvata — rekao je Weizsäckeru. Vlada NDH je zbog toga, usprkos malom broju trupa, u cijelosti poslala svoje najbolje vojnike na Istočni front. Ako se sada za volju dragog mira prignula pred talijanskim zahtjevima, to ona čini u pretpostavci da time služi i njemačkom interesu.

Weizsäcker je na to uzvratilo pohvalom kvalitete hrvatskih vojnika, ali je ostao pri svom stajalištu, pošto je dra Benzona prilikom posljednjeg razgovora bio već podsjetio na aksiom Führera da na Jadranu nemaju vlastitih njemačkih interesa.

Sutradan²⁵⁴ je Kasche svom ministarstvu — u vezi sa svojim telegramom br. 1030 od 21. VIII — dostavio tekst telegrama koje su izmijenjali Duce i poglavnik i koji su doveli do izmirenja u sporu oko hrvatskoga obalnog područja.

U poglavnikovu telegramu stoji da mu je talijanski poslanik saopćio potrebu da Italija poduzme hitne vojne mjere u obalnom području, s tim da pripremi za obranu obalni pojas od Rijeke do Crne Gore. Pavelić je jednako kao i njegova vlada potpuno svjestan dužnosti koje NDH ima kao saveznik: naime, da Italiji svim sredstvima pruža pomoć pri suzbijanju svih iznenadnih udara koji bi mogli doći i s mora, kao i svakoga prijetećeg ustanka. Svjesna tih dužnosti izričite hrvatska vlada želi da svim snagama pridonese brzom provođenju vojnih mjera koje Italija namjerava provesti i u hrvatskom području. Zato Pavelić moli Ducea da se složi s ovim mjerama:

1. Sve hrvatske civilne vlasti onih područja su spremne — imaju i u vidu sadašnju ratnu situaciju — da se podrede zapovijedima talijanskih oružanih snaga, i to komandi Druge armate. Da bi mogli provesti suradnju civilnih vlasti a istodobno izbjeći teške poremećaje u redovitom djelovanju uprave na privrednom i fiskalnom polju, snabdijevanju stanovništva i vojnih jedinica, kao i u svim granama uprave, što zahtijeva poznavanje zakona, jezika i ljudi, Pavelić predlaže Duceu da se imenuje glavni upravni komesar za područje koje pripada Hrvatskoj. Taj će komesar, podređen naređenjima komandanta Armije u svojstvu vojnog zapovjednika radi zajedničkog interesa obiju zemalja u spomenutom području, imati sjedište pri samoj komandi. Njemu (komesaru) podređene su hrvatske civilne vlasti koje ostaju na svojim mjestima da i nadalje obavljaju zadatke opće uprave i javnog reda. Zaprijeti li opasnost invazije na obali, ili gdje drugdje, od neprijatelja Italije koji su i neprijatelji Hrvatske, sve će se zadatke civilnih vlasti i glavnog komesara usmjeriti na obranu područja s jedinim ciljem zajedničkima talijanskom i hrvatskom narodu.

²⁵³ AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 544 od 22. VIII.

²⁵⁴ Isti izvor, Nr. 1039 od 23. VIII.

2. U vrijeme priprema hrvatska je strana itavu svoju pažnju posvetiti tome da pomaže organiziranje obrane prema naređenjima i pod vodstvom talijanske strane. Tako će i vojne jedinice, koje su spremni da stave na raspolaganje talijanskoj Armiji, biti i ponosne što mogu pridonijeti uništenju ostataka naših neprijatelja. Trupe NDH, koje se nalaze u spomenutom području, uvijekbane su veći za te krajeve i do sada su, osobito u Hercegovini, riješile na zadovoljstvo postavljene im zadatke. Pavelić je uvjeren da će talijanska komanda biti s njima zadovoljna u svakom pogledu, kad ih uvede u akciju pod svojim vodstvom.

3. U pogledu uspostave i upotrebe željeznice pruge Rijeka—Split, kao i telegrafskih i telefonskih veza na njoj, Pavelić se slaže s potrebom da je stave pod vojnu upravu. Ovim je on — vjeruje Pavelić — mogao Duceu dokazati da saveznici ka Hrvatska izvršava potpuno svoje zadatke, kad u bitnim crtama prihvaća Duceove prijedloge, a da joj to ne izaziva reakciju u njenom unutrašnjem i državnom položaju.

Na kraju, Pavelić moli Mussolinija da vjeruje u nepromijenjeno prijateljstvo hrvatskog naroda kao i njegovo (Pavelićevo) osobno.

Mussolini je ovako odgovorio Paveliću:

Posredstvom kraljevskog poslanika u Zagrebu primio je Pavelićevu hitnu brzojavku o vojnim mjerama koje treba donijeti na obalnom pojasu od Rijeke sve do Crne Gore, da bi se organizirala obrana od svake prijetnje u vezi s ratom. Zahvaljuje Paveliću na razumijevanju što su mu on i njegova vlada pokazali za potrebe koje su ponukale Mussolinija da zamoli hrvatsku stranu za izvanredne mjere u zajedničkom interesu Hrvatske i Italije. Tako će se odsad stvarati izmeću obiju saveznika zemalja (Italije i NDH) neprestano sve uži suradnja, koja potpuno odgovara duhu zaključenih ugovora i koja će nositi pečat iskrenog i srdačnog prijateljstva na kojem se njihova cjelokupna politika zasniva.

1. Mussolini se potpuno slaže s Pavelićevim prijedlogom da se pri talijanskoj komandi imenuje glavni upravni komesar kako bi se to područje organiziralo, pri čemu ima biti prepušteno talijanskom štabu kopnene vojske da utvrdi pobliže uvjete te suradnje.

2. Zahvaljuje poglavniku na ponudi da podredi svoje jedinice koje se već nalaze na spomenutom području. Mussolini daje nalog štabu Druge armije da zajedno s vojnim vlastima NDH prouči pitanje kako bi posljednje mogle primati upute za uspostavu potrebne veze sa štabom Druge armije.

3. Pavelićeva saopćenja u pogledu uprave talijanskog štaba nad željeznicom prugom Rijeka—Split uzeo je do znanja i zahvaljuje mu i na tome. Potvrđuje Paveliću da je riječ o bezuvjetno izvanrednim mjerama u vezi s vođenjem rata.

Na kraju, i Mussolini, tako će, uvjerava »dragog« Pavelića u svoje neizmijenjeno prijateljstvo prema njemu osobno i njegovom hrvatskom narodu.²⁵⁵

²⁵⁵ Dido Kvaternik je dao svoju interpretaciju izmjene pisama Duce—Pavelić. »Prvi etnički ustanak buknuo je u istoj Hercegovini, koncem lipnja 1941. — piše on. Njega je skršila hrvatska vojska u roku od nekoliko tjedana. Drugi ustanak u srpnju 1941. digli su izravno Talijani, ubacivši iz sjeverne Dalmacije nekoliko tisuća etnika, a hrvatskoj vojsci, koja je nastupila, da brani svoju zemlju, zapovjednik Druge armije, general Ambrosio, zabranio je operacije protiv pobunjenika. Mussolini je istovremeno stavio zahtjev za reokupaciju Druge zone uz uvjete, koji su značili stvarnu aneksiju teritorija N.D.H. Italiji. Ti događaji nisu došli neočekivano, barem ne za jedan dio hrvatske vlade. Početkom kolovoza 1941. pokojni Vlado Singer, koji je tada bio šef obavještajne službe hrvatskog redarstva, imao je pouzdane vijesti iz samog glavnog

Kasche je nešto malo kasnije (30. VIII)²⁵⁶ telegrafski obavijestio ministarstvo da se nekoliko hrvatskih privrednika — koji su bili otputovali u Rim i Napulj na talijanski poziv — vratilo ku i u vrlo potištenom raspoloženju. Razlog: dojam da Italija nije voljna ratovati s Engleskom uz angažiranje svih svojih raspoloživih sredstava. Navodno su uli kako vojvoda od Aoste ima zadatak da održava vezu s Engleskom. Uo ili su, tako er, da je masa talijanskih jedinica besposlena kod ku e i kako raspoloženje za rat Osovine protiv Engleske nije jako pozitivno. Saop enje je Kasche primio od pouzdanog Nijemca iz Reicha koji je to saznao od spomenutih privrednika.

Ministar vanjskih poslova Reicha ovako je reagirao, 1. IX, na Kascheove zaklju ne prijedloge iz pisma od 20. VIII: pri obradi takvih pitanja valja po i od toga da je NDH — prema Ribbentropu — suverena država (!), koja se ima — poput svake druge suverene države — sporazumijevati u pitanjima koja nastaju iz odnosa sa susjedima, i to direktno, na osnovi direktnih pregovora s tom državom. Njema ka je, ve zbog poštivanja hrvatske nezavisnosti, daleko od toga da u takvim pitanjima uop e zauzima stav ili da se, ak, miješa. Uz to, Hrvatska ne može, tako er, ni o ekivati da Njema ka zauzme stav u hrvatsko-talijanskim ili hrvatsko-ma arskim pitanjima, koja se nje neposredno ne ti u, stav koji bi škodio odnosima Njema ke s tim zemljama. Zapravo, to ona niti ho e niti može. Ako bi dopustila da joj u pogledu Hrvatske nature ulogu »države-zaštitnice«, to bi smjesta dalo snažan podstrek prototalijanskim tendencijama u Hrvatskoj i uputilo politi ki razvoj u smjeru koji bi bio potpuno protiv politi kih interesa Njema ke. Ako bi se, ipak, u Zagrebu pojavila tendencija da im nature takvu ulogu, u nadležnosti je poslanstva da se pobrine da formalne molbe takve vrste uop e ne budu podnesene, nego da se sve odmah uputi pravilnim putem na direktno raspravljanje s odgovaraju om susjednom državom. Poslanstvo treba — što se razumije po sebi — obavještavati ministarstvo vanjskih poslova (u Berlinu), ali ne smije postati nosilac hrvatskih zahtjeva na adresu Njema ke, što bi ulazilo u nadležnost poslanstva NDH u Berlinu. Ništa se ne može prigovoriti traženju kontakta s talijanskim poslanikom u Zagrebu, u povodu pitanja koja se od vremena do vremena javljaju, no to treba biti u »lakom obliku« i pri tom ima izostati zauzimanje stajališta u pitanjima koja se neposredno ne ti u njema ke strane.²⁵⁷

Kasche je, 2. IX,²⁵⁸ brzojavno izvijestio ministarstvo u Berlinu da je posljednjih dana više puta razgovarao s Paveli em, SI. Kvaternikom i M. Lorkovi em. Kod svih njih postoji velika potištenost, zbog daljnjih talijanskih koraka, kojih se pribojavaju. Vjeruje se da je Duce podnio Führern odgovoraju e zahtjeve. Poglavnik je upoznao Kaschea s izjavama talijanskih vojnika da

stožera druge Armate o operativnom planu za zaposjedanje itave Hrvatske u pet etapa. Prva etapa: Podru je iz Rimskih ugovora; druga: reokupacija druge zone; tre a: reokupacija tre e zone; etvrta: okupacija Hrvatske do Save, i peta: zaposjedanje sjeverne Hrvatske do Drave. Kad sam taj plan saop io dru Paveli u, narugao mi se rije ima:

'Što znaš ti i tvoja policija.'

U stvari on je ve bio Talijanima sve to koncedirao.« Zahvaljuju i odlu nom stavu SI. Kvaternika i M. Lorkovi a - prema pri anju Dide Kvaternika - bio je Paveli onemogu en (Eugen Kvaternik, Rije i i injenice. Prilog povijesti hrvatsko-talijanskih odnosa u drugom svjetskom ratu, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. V [1955], sv. 1 [ožujak], str. 67-68).

²⁵⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1094 od 30. VIII.

²⁵⁷ CA Potsdam, AA, PA, 61142, Band 1, zabilješka v. Rintelena od 1. IX. Woermann je to dostavio poslanstvu u Zagrebu telegramom Nr. 902 od 5. IX s napomenom da ministreve upute treba smatrati kao op e linije za budu e držanje, a ne kao podlogu za razgovore s vladom NDH. Säm telegram Woermann: AJ, T-120, rolna 208, Nr. 902 od 5. IX.

²⁵⁸ AJ, T-120, rolna 208.

oni smatraju nedavno uvedenu vojnu upravu u obalnom području kao prvu etapu u nizu daljnjih mjera. Dalje se zapazilo da su Zagrebci koji Židovi ponovo postali življi: govore po gradu da će Italija okupirati hrvatski državni teritorij i da će im uz dvadeset petpostotnu predaju imovine vratiti sva prava. Poglavnikovo je mišljenje da je cilj talijanskog poteza — carinska unija i političko vezivanje s Rimom, prema albanskom uzoru. Izražava svoju odlučnost da to ne dopusti ni pod koju cijenu. Prema Kascheu, Pavelić to ozbiljno misli. Uz to je vlada NDH krajnje pogodna formiranjem Nedićeve vlade u Beogradu. Pribojava se ponovnog oživljavanja svih srpskih otpora, a prije svega još jaču simpatiju njemačkih službenih mjesta li Beogradu za srpske interese. Uz to je i položaj u pogledu ustanka malo izmijenjen: isto no od Drine, kod Zvornika, na srpskom području opkoljene njemačke snage morao je toga dana (2. IX) podržati jedan hrvatski bataljun; budući da je uslijed toga prelaz Hrvata na srpsko područje bio potreban, Kasche je raspravljao o tome s poglavnikom, Kvaternikom i Lorkovićem, kao i s generalom Glaiseom o cjelokupnoj situaciji u vezi s ustankom, a također i o srpskom pitanju. Pri tom je Kasche izrazio ovakvo mišljenje: srpske nemire moraju odlučno suzbiti prije nastupa zime; ukoliko to ustaškoj NDH brže pobježe za rukom, utoliko će izbjeći nove teškoće oko toga s Italijom i njenim vojnim zapovjednicima. Budući da ovdašnji nemiri dobivaju podsticaj i pomoć, a postoje i brojni prelazi »bandi« iz Srbije u Hrvatsku preko Drine, u tom pogledu moraju uspostaviti red pomoću organiziranog i povezanog njemačkog zahvata. Snage NDH mogu u dovoljnom broju tada osigurati red oko Sarajeva, Jajca, Drvara i Doboja. General Glaise će, zbog takvog zahvata, poduzeti potrebno kod ovdašnje njemačke misije u odsjeku Drine. Maršal Kvaternik je spreman da u tom odsjeku hrvatske snage podredi njemačkoj diviziji. Političari bi morali — prema poslanikovom mišljenju — onim Srbima koji su se samo zbog terora priključili ili ustanicima omogućiti povratak i opstanak. Svrhsishodno je potpuno isključiti pojam *Srbi* za dio pravoslavnog stanovništva NDH. Pravoslavna se crkva ne bi mogla razoriti, ali bi je morali odvojiti od srpskog patrijarha i vezati uz hrvatsku državu (»Hrvatska pravoslavna crkva«!). Pravoslavne dijelove stanovništva moralo bi se smiriti, u njihovu opstanku osigurati i za razvitak nove države zainteresirati pozitivnim mjerama privrednim, upravnim i obrazovnim. Maršal Kvaternik se potpuno slaže s takvim mišljenjem. Čini se da pripisuju posebnu važnost ideji konverzije na katolicizam (»katoličanstvo«). Kasche izražava mišljenje da će moći ubrzo ukloniti privredne teškoće, a također uvelike osigurati područje, kad ustanike brzo potuku pomoću predloženog prikupljanja vojnih snaga i njihove odlučne upotrebe protiv ustanka. Uostalom, takva bi akcija onemogućila daljnje preduvjete za komunističko otporinjanje akcija, donijela državi smirenje i omogućila pozitivne unutrašnje zadatke u momentalno teškom vanjskom položaju. Kasche, na kraju, moli ministarstvo da mu saopćeni odluku može li, u cilju jedinstvene akcije protiv ustanka i također u srpskom pitanju, stupiti u vezu s nadležnim ustanovama oružanih snaga i vojnim zapovjednikom u Beogradu. Uključujući poslanika F. Benzlera razumije se samo po sebi.

I Glaise je, istog dana (2. IX),²⁵⁹ dostavio Vrhovnoj komandi tekst pritužbe talijanske vojne misije u Zagrebu, zbog nedostatne talijansko-hrvatske suradnje. U njoj talijanska strana uvodno citira ugovor o jamstvu i suradnji od 18. V 1941. koji kaže: »Hrvatska i talijanska vlada, smatrajući da je spora-

²⁵⁹ AJ, T-501, rolna 264.

zum o dvjema zajedni kim granicama stvoren izme u Italije i Hrvatske siguran temelj za uzajamnu tijesnu suradnju, smatraju i da Kraljevina Hrvatska postaje lanom novoga evropskog poretka i da Italija namjerava pogodovati i podupirati svim sredstvima njen politi ki razvoj i njen napredak, žele i u vrstiti veze uskog prijateljstva i suradnje i promicati dobrobit obaju naroda, sporazumjele su se: (...). lanak 3. Hrvatska e se vlada poslužiti suradnjom talijanskih oružanih snaga za ustrojstvo i tehni ku izobrazbu svojih oružanih snaga, te za pripremu vojnih ure aja na svom teritoriju, ako se to bude smatralo potrebnim u svrhu trajne suradnje.«

1. Radi provo enja toga citiranog lana 3 stigla je, 11. lipnja, u Zagreb talijanska vojna misija. U vremenskom rasponu od dva mjeseca podnijela je komandi hrvatskog domobranstva ove prijedloge koji su bili i provedeni: a) upu ivanje legije hrvatskih dobrovoljaca u Italiju radi izobrazbe i upotrebe na Isto nom frontu (prijedlog je bio prihva en 12. srpnja); b) jedan talijanski oficir, kao tehni ki suradnik, i oficir za vezu pri organizacionom odjelu hrvatskog generalštaba radi prou avanja organizacijskog ustrojstva hrvatskog domobranstva; c) jedan talijanski oficir, kao tehni ki suradnik, i oficir za vezu radi studija organizacije hrvatskog zrakoplovstva; d) jedan talijanski oficir, kao tehni ki suradnik, za prou avanje organizacije hrvatskih vojnih škola; e) jedan talijanski oficir, kao tehni ki suradnik, za izradu hrvatskih propisa o taktici; f) provjera kriterija i metoda organizacije Odjela I s talijanskom vojnom misijom; g) suradnja na tehni kom polju, u naoružanju itd. uz pomo oficira talijanske tehni ke službe.

2. U isto je vrijeme bio postignut sporazum o ovim to kama: a) odašiljanje jedne hrvatske misije u Italiju radi prou avanja škola, obrazovnih centara, vojnogeografskih instituta, tehni kih ureda i laboratorija, vojnoprivrednih poduze a; b) upu ivanje oficirskih pitomaca u akademije u Modeni i Torinu; c) organiziranje te aja za izvi a e-leta e u Mostaru od talijanske vojne misije; d) talijansko-hrvatska suradnja na polju vojne kartografije. Za to ku a) o ekuju se provedbene odredbe talijanske Vrhovne komande, dok za to ke b), c) i d) dosad nije donesena nikakva odluka te komande, iako postoji na elni sporazum s komandom hrvatskog domobranstva.

3. Od te u ugovoru tako opširno zamišljene suradnje utvr ena je samo jedna jedina to ka: odašiljanje hrvatske vojne misije u Italiju radi obilaska i studija talijanskih vojnih institucija. Taj se posjet ne može smatrati kao akt predvi ene suradnje, pošto su takva putovanja misija u Italiju nešto potpuno normalno za sve države svijeta.

Iz toga se, dakle, može zaklju iti da generalštab NDH nije pripremio nikakav plan o suradnji s talijanskom vojnom misijom niti je pokazao namjeru da to u ini; da velik dio prijedloga, što ih je podnijela talijanska vojna misija, nije naišao razumijevanje ni na prihva anje na hrvatskoj strani, iako taj prijedlog predstavlja po etak zajedni kog rada koji bi, u smislu ugovora, imao doživjeti ve i kasniji razvoj; da je kona no generalštab - usprkos organizacionim teško ama i pomanjkanju direktiva — potpuno otvoreno pokazao da ne želi slijediti ugovorom jasno zacrtanu liniju, tj. da se ne želi koristiti suradnjom koju je talijanska strana ponudila i koja se sastojala u odašiljanju vojne misije i u njenom djelovanju.

4. Da bi se na vojnom polju ostvarila- suradnja na vrstom i otpornom temelju, potrebno je: da hrvatski generalštab dobije jasne upute koje odgovaraju ugovorima; da se brzo provedu u život prijedlozi pod 1. i 2; da se u suradnji s talijanskom vojnom misijom sastavi daljnji program razvoja, i to o

velikom doprinosu što ga Italija može dati na polju organizacije hrvatskih oružanih snaga u instruktorima, savjetnicima, tehničarima itd., o doprinosu što ga Italija istodobno može dati u cilju stvaranja općih smjernica generalštaba (formacije, kadrovi, tehnički elementi itd.) za hrvatske institute i vojne škole, o doprinosu koji Italija može dati svemu što se odnosi na tehničku stranu naoružanja, municije i uopće svega onoga što se odnosi na kopnene snage i zrakoplovstvo.

Kasche je, 4. IX,²⁶⁰ brzojavno informirao ministarstvo da mu je poslanik Casertano u razgovoru spomenuo kako će Italija daljnjih 25 divizija poslati na Istočni front, pa Kasche moli da ga Berlin obavijesti o tome. Ovdášnji njemačkoj strani već duže vremena poznati bjeloruski oficiri saopćavaju da je bjeloruski general Škuro razgovarao s generalom Oxilijom, šefom talijanske vojne misije u Zagrebu, i da mu je Oxilia tom prilikom, navodno, rekao da se Italija želi pozabaviti pitanjem ugradnje bjeloruskih snaga u talijanske dobrovoljce u pukove na istoku. Dalje se može utvrditi da se u dosad raspršenim bjelorusko-ukrajinskim grupama pokazuju težnje za ujedinjenjem. Bjeloruski pukovnik Manakin, o kome je već više puta izvješćavano, saopćuje da je sada zaposlen u ustaškom Glavnom stanu. Zapažanja je vrijedna politička aktivnost generala Coselschija, šefa misije *Fašističke stranke*, koja u Zagrebu broji petnaestak osoba. Taj se general jako trudi oko ovdášnjih radničkih organizacija. U jednom članku u ovdášnjoj štampi Coselschi je neobičajeno oštro istupio protiv Srba i »pravoslavaca« i tako Hrvate iznova poticao protiv njih. Tome nasuprot, činjenica je da talijanske vojne komande u obalnom pojasu održavaju miroljubive odnose s ustanikima Srbima. Kod takvog razvoja mora se računati s daljnjim talijanskim zahtjevima pri pooštrenim borbama s ustanicima. Talijani nastupaju u Zagrebu - javlja dalje Kasche — u sve većem broju. Pri sprovođenju gospođe Kvaternik posebno je zapažen njihov upadljivo velik broj. Osim uvijek sve brojnijeg osoblja poslanstva, Talijani drže vrlo brojnu privrednu misiju pod vodstvom baruna Schmidta; isto je tako brojna njihova vojna misija pod vodstvom generala Oxilije i već spomenuta misija *Fašističke stranke* na čelu s generalom Coselschijem. Osim njih prisutni su još i pojedini opunomoćnici i komisije iz Italije, koje se u Zagrebu neprestano izmijenjuju radi raspravljanja najrazličitijih pitanja. Glasine o proširenju talijanske okupacije na sam Zagreb ne prestaju. Casertano mu je najavio za kraj tjedna svoj odlazak od sedam dana iz zdravstvenih razloga. Moguće je da taj korak — zaključuje Kasche — upućuje na obnovljenu aktivnost talijanskih vojnih ureda.

Glaise je, 15. IX,²⁶² telegramom izvijestio Vrhovnu komandu o situaciji u NDH. Opširnije se pozabavio pojedinostima poznate talijanske akcije u vezi s obalnim pojasom i naveo da je za metode talijanske politike karakteristično i na koji način uvodi *de facto* svoj režim u tzv. demilitariziranu zonu. Ta zona odgovara otprilike obalnom pojasu što ga je grof Ciano bio zatražio od Pavlića u Ljubljani. Pet mjeseci kasnije, otkidajući pod pritiskom vodećih krugova vojske, talijanska je vlada istupila za približno isti pojas — što ga je Pavlić ugovorom od 18. svibnja smatrao spašenim — sa zahtjevom da se u njemu uvede talijanska vojna i *civilna* uprava. U izmjeni telegrama između Pavlića i Mussolinija činilo se da je posljednji popustio u pitanju civilne

²⁶⁰ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1109 od 4. IX.

²⁶¹ Dido Kvaternik optužio je u emigraciji Antu Pavlića i suprugu mu Maru da su širili glasine kako je Dido ubio svoju majku! (E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 68-69).

²⁶² AJ, T-501, rolna 264.

uprave. Tako je bar hrvatska vlada sebi tumačila Mussolinijevo izlaženje u susret. Talijanskoj armijskoj komandi prepustiti je vlast nad vojnim jedinicama NDH, koje se nalaze u tom području, i to samo onda ako dođe do zajedničkih operacija, a uz to i upravu željeznice i pruge Sušak—Knin—Split. Sve ostalo iz područja uprave ostaje u hrvatskim rukama i ulaziti u nadležnost hrvatskog generalnog komesara Dražića koji je, radi lakše suradnje, boraviti u sjedištu talijanske armijske komande. Sada se, međutim, pojavila obznanjena zapovjednika Druge talijanske armije generala Ambrosija, na talijanskom i hrvatskom jeziku, koja, s nadnevkom 7. rujna, odmah započinje riječi: »Današnjim danom preuzimam, u skladu sa sporazumom zaključenim s vladom NDH, vojnu i civilnu upravu na području kako niže slijedi...« Zatim se navodi točan opis već dostavljene granice linije u pravcu od sjeverozapada prema jugoistoku, a dalje se u objavi kaže: »Sve hrvatske civilne vlasti (!) gore označenog područja podređene su komandi talijanske vojne vlasti koja se koristi suradnjom hrvatskoga generalnog komesara, a taj se komesar nalazi u sjedištu komande Druge armije.« U nastavku se dalje može pročitati: »Sve hrvatske vojne jedinice, koje su raspoređene na tome području, podređene su komandi Druge armije.« Provedbene odredbe počinju ponosno: »Mi, armijski general Ambrosio, Cavaliere de Gran Croce Vittorio naređujemo...« Odredbe koje sada slijede predaju cjelokupnu javnu sigurnost u ruke talijanskih oficira. O nekim ograničenjima, koja je poglavnik vidio u svojedobnom talijanskom odgovoru, jednako je tako malo govora kao i o bilo kakvoj mogućnosti utjecaja zagrebačke vlade ili vodstva hrvatskog domobranstva. Talijani imaju sada, ipak, ono područje koje su zatražili u Ljubljani, a koje su u međuvremenu otkupili u Rimu drugim ustupcima. Postupak podsjeća na povezanost pitanja Južnog Tirola i Rijeke 1919. godine. Glaise pri tom upućuje na svoju knjigu o raspadu Austro-Ugarske: »*Die Katastrophe*« (Katastrofa).

Pozabavio se, u nastavku, i sudbinom generala v. Laxa (odlikovanog u ratu 1914—18. ordenom Marije Terezije), komandanta jedne hrvatske divizije u Sarajevu, koji je prije nekoliko dana bio opozvan iz Sarajeva. S njim je — prema Glaiseovoj ocjeni — lišen komande možda najbolji general NDH koji je — svojim podmaklim godinama usprkos (72) — na tom mjestu bilježio odlične rezultate. Prije svega, njegovom osobnom zalaganju i vođenju imalo se u srpnju zahvaliti što je ustanak u Hercegovini (lipanj—srpanj) bio relativno brzo razbijen. Isto je tako Laxa bio tjednima dobar duh svih hrvatskih obrambenih mjera u istoj Bosni. To potvrđuju svi njegovi komandanti, koji su s njim imali posla, a među njima, ne na kraju, i komandant njemačke 718. pješadijske divizije. Opoziv generala Laxa povezan je s njegovom grozotom što su je ustaše nedavno počinili u prostoru Sarajeva. Ustaše su, naime, u nekom sarajevskom predgrađu uhvatili bez ikakva razloga 60 »pravoslavaca«, među njima i nekoliko žena i djece, satjerali u blizini grada u neki seljački majur i tu ih žive spalili. Laxa, već odavno u borbi protiv bezakonja ustaša, dao je na to objaviti i oglasiti vrlo oštru zapovijed protiv takvih ustaških postupaka, uz prijetnju primjerenim protumjerama. U toj zapovijedi predstavio se kao opunomoćnik poglavnika Pavelića. U stvarnosti je to i bio, formalno nije. Umjesto da podrži generala, i da tim koristi vlastitoj, ne baš velikoj popularnosti, opozvala je zagrebačka vlada generala Laxu u strahu od duhova koje je izazvala a sada ih ne može obuzdati. Laxina obznanjena u Sarajevu morala je smjesta biti povučena i skinuta sa zidova — priznanje slabosti koje vladi NDH zaista ne može koristiti. Laxa se pokazao dovoljno zaslužan i u zajedničkim

borbama da — prema Glaiseovoj ocjeni — zaslužuje odlikovanje (Željezni križ II. ako ne i I. klase). Razgovarat e s komandantom 718. divizije i u danoj prilici predložiti Laxu za odlikovanje. Kvaternika je Glaise pismeno obavijestio da žali opozivanje gen. Laxe, koje nije prikladno da olakša situaciju u isto noj Bosni.

11. *Ustanak!* Vrh ustaškog režima zamišljao je u po etku i regrutaciju *Volksdeutschera*, s tim da služe u posebnim bataljunima u sastavu domobranstva NDH. O tome je Kasche, 30. V,²⁶³ telegramom obavijestio ministarstvo u Berlinu i u njemu naveo da iz razgovora s Paveli em i Kvaternikom proizlazi da imaju ovakav plan o formiranju bataljuna *Volksdeutschera*: U sastavu oružanih snaga NDH zamišljeno je formiranje 2 samostalna bataljuna, i to jedan u Rumi, drugi u Zagrebu. U Zagrebu bi služili *Volksdeutschen* iz Srijema; u Rumi iz ostalih krajeva. Predvi ena je i oznaka za njih: jedan bi se zvao bataljun *v. Trenck*, a drugome bi Paveli rado dao oznaku *Adolf Hitler*. Za cjelokupnu obuku unutar bataljuna predvi a se njema ki jezik kao komandni. Mogu e je da *Volksdeutschen* služe svoj vojni rok u Reichu, samo što njihovo vodstvo u NDH želi da im broj po mogu nosti bude što manji, budu i da postoji opasnost da ostanu u Reichu. Da bi se osigurala nastava u nacionalsocijalisti kom duhu, predvi a se u tu svrhu uklju ivanje jednog oficira — *Volksdeutschera* u štab vojskovo e Kvaternika. Zastave bataljuna bit e izdvojene, s tim da nose i njema ki simbol za zastave. Kasche moli odluku, budu i da *Narodna skupina* želi takvo formiranje kako bi se izbjegla daljnja opasnost odlaska u Reich.

Državni podsekretar u njema kom ministarstvu vanjskih poslova Martin Luther je u bilješci (Berlin, 6. lipnja 1941)²⁶⁴ naveo da se plan o formiranju tih bataljuna, uz suglasnost odgovornih za *Volksdeutsche (Volksdeutsche Mittelstelle)*, odobrava u ovim to kama: 1. po jedan samostalan lova ki bataljun u Zagrebu i Rumi; 2. njema ka komanda unutar bataljuna, hrvatska pri zajedni kim sve anostima u ve im formacijama; 3. vježbe rezervista iz redova *Volksdeutschera* u tim jedinicama; 4. mogu nost da *Volksdeutschen* služe vojni rok u Reichu; 5. unošenje kukastog križa kao simbola za zastavu na bataljunske zastave pod uvjetom da skicu zastave prethodno podnesu na odobrenje. Oznaka *Adolf Hitler* za jedan od bataljuna nije prihvatljiva; ona ima ostati isklju ivo kod tjelesne garde Führera (*Leibstandarte Adolf Hitler*). Ne postoje nikakve rezerve u pogledu izvorno predložene oznake *Princ Eugen*, kao ni druge *von Trenck*. No, uklju ivanje jednog oficira *Volksdeutschera* u štab vojskovo e Kvaternika ne može se smatrati kao dostatno osiguranje interesa *Volksdeutschera*. Zapovjednik tih jedinica ima biti neposredno podre en vojskovo i Kvaterniku i primljen u njegov štab. Osim toga, mora se utvrditi da e vodstvo *Narodne skupine* odabirati i odre ivati vojne obveznike koji imaju služiti u tim bataljunima i voditi brigu o kulturnom uzdizanju i socijalnom zbrinjavanju tih vojnika.

Poslanik Benzon je poglavniku, nešto kasnije (Berlin, 25. VI 1941),²⁶⁵ uputio »pod strogo pov.« ovakvo pismo:

»Ju er mi je saop io zamjenik g. Himmlera kako je Führer odobrio da se u Hrvatskoj odaberu mladi ljudi, koji e biti u Njema koj izobraženi kod SS-

²⁶³ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 392 od 30. V.

²⁶⁴ Isti izvor, zabilješka u vezi s telegramom Nr. 392 od 30. V.

²⁶⁵ A-VII, NDH, Kut. 313, Br. Reg. 24/1, Poslanstvo NDH Berlin, Str. Pov. broj 9/41. M/Sk.

službe. Prema njihovom planu došli bi u obzir mladi i izme u 18 i 20 godina, vrsti karakteri i Hrvati, po mogu nosti inteligentniji. Njih bi se pou avalo u vojni koj i sigurnosnoj službi, a po svršetku kursa imali bi rang asnika. Njihov broj može da bude do 100, ali su naglasili da bi bili zadovoljni ako se na e i 40 do 50. Kad budu izabrani, onda bi jedna njema ka komisija u Zagrebu njih još jedanput pregledala prije putovanja u Njema ku. O tome je bilo ve govora s državnim tajnikom Kvaternikom, prigodom njegova boravka u Berlinu, pa bi on mogao da to u ini. Naro ito su mi preporu ili osobitu diskreciju zbog ostalih susjeda, jer je to uop e prvi put da oni primaju u svoju službu na izobrazbu pripadnike strane narodnosti.

Molim za skori dogovor.«

Kasche je, 29. VII,²⁶⁶ odgovorio ministarstvu na njegov upit od 25. VI da je odluka o formiranju bataljuna *Volksdeutschem* u sastavu domobranstva NDH sad hitno potrebna, jer se pritisak *Volksdeutschera* da služe vojsku ina e ne može usmjeriti u drugom pravcu. Prema podacima vo e *Narodne skupine* dosad je ve 1200 *Volksdeutschera* u jedinicama SS. Isto tako jako je zapaženo nova enje za jedan stražarski puk u Beogradu. Spre avanje nova enja mogu e je samo donekle ograni iti, jer im ina e nije uop e omogu eno služenje vojnog roka. Velika je opasnost njihova odlaska u Reich, kad postoji toliko službi u oružanim snagama Reicha i jedinicama SS. Vojskovo a Kvaternik je poslanka ve više puta upitao zašto se oklijeva s odlukom.

Poslanik Kasche je u telegramu od 3. VIII²⁶⁷ saop io iz Zagreba ministarstvu da je upoznao SI. Kvaternika s viješ u da ministar Ribbentrop odobrava formiranje obaju njema kih bataljuna na temelju dosadašnjih utana enja. Dogovorio je s vojskovo om da e nacrt dodatka hrvatskom zakonu o vojsci, kojim se ure uje služenje *Volksdeutschera* u vojsci, dostaviti Kascheu da bi narednih dana o njemu obojica raspravljali i zatim podnijeli tekst ministru Ribbentropu na odobrenje. Ponovno odga anje nije preporu ljivo iz dvaju razloga: prvo, njime se narušava povjerenje u izjave njema kog poslanika, dane ovdašnjoj vladi, i drugo, zbog dojma kao da je njema ka politika prema *Narodnoj skupini* ili nesigurna ili podmukla. Uz to je ponovno odugovla enje za *Narodnu skupinu* štetno.

1. Uslijed ve višemjese nog odga anja formiranja bataljuna *Volksdeutschera* nova enje je u jedinice SS — usprkos protumjerama — nastavljeno i obuhvatilo je više od 1200 *Volksdeutschera* - kako izvještava vo a *Skupine*.

2. Bataljuni *Volksdeutschera* ste i e u usporedbi s hrvatskim jedinicama manji ugled, budu i da nisu sudjelovali u suzbijanju »bandi« i pojava ustanka zbog zakašnjelog formiranja.

3. Ovdašnji zakon o vojsci bit e objavljen narednih dana. Ve spomenuto raspravljanje s Kvaternikom omogu uje još da se unesu preinake; kasnije e biti zakon formuliran i time utvr en okvir i za službu *Volksdeutschera* u vojsci. Zahtjev da se komandant tih bataljuna uvrsti u štab vojskovo e Kvaternika nemogu je u vojnom pogledu. Podvrgavanje dvaju bataljuna neposredno pod vojskovo u nije mogu e ni u pogledu izobrazbe ni vojnog vodstva. Ne može se nazrijeti u tom rješenju neka prednost za *Skupinu*; naprotiv, njema ki bataljuni bit e tako »uškopljene«, jer je u njima nemogu e napredovanje za oficire — *Volksdeutschere* — dalje od bataljuna. Siguran je da e se odgovorni u Reichu (*Volksdeutsche Mittelstelle*) pri pretresanju toga

²⁶⁶ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 844 od 28. VII.

²⁶⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 904 od 3. VIII.

pitanja složiti s Kascheovim mišljenjem. No, nemogu e mu je voditi dogovore u kojima se jasna pitanja mjesecima odga aju, pa da zatim mora za nekoliko dana davati dva potpuno suprotna obavještenja. Stoga Kasche hitno moli da mu omogu e nastavak dogovora kako bi uzmgli što brže formirati te bataljune.

Kasche je u svom brzojavu iz Zagreba, 4. IX,²⁶⁸ obavijestio svoje ministarstvo da ga je vo a *Skupine* izvijestio o povratku vo e zemaljskih mom adi (*Landesmannschaftsführer*) iz Berlina, gdje su mu nadležni za *Volksdeutsche* u Berlinu dali upute da e u tome mjesecu, u rujnu, biti ponovo nova enje *Volksdeutsche* za odrede SS. U vezi s tim, Kasche ukazuje u telegramu da su mu *Oberführer* Behren s i *Gauamtsleiter* Triska izjavili kako se u hrvatskom podru ju više ne e provoditi takva nova enja. Nova enje bi ugrozilo — nastavlja Kasche — formiranje njema kih dijelova jedinica i dovelo pojedine pripadnike *Skupine* u zabrinjavaju i položaj prema NDH. I nadalje postoji ured za nova enje popunidbenog ureda SS »Dunav«, u mjestu Indija, kod Zemuna, pod vodstvom *Obersturmführera* Dietza i *Untersturmführera* Kowatscha. Indija pripada podru ju Zemuna koje je zasad pod vojnim zapovjednikom Srbije. Vo a *Skupine* pokazuje najteže rezerve u pogledu ponovnog nova enja i zabranio je vo i mom adi prikladne pripreme za nova enje. Kako to mora dovesti do unutrašnjih sukoba, Kasche hitno moli da oni u Berlinu dogovore s vrhovnim vodstvom SS neko rješenje kojim se izbjegava nova enje u ovdašnjem podru ju i zadovoljava se brojem regruta koji e proiza i na temelju dogovora s hrvatskom stranom u vezi sa zakonom o vojsci.

Už tu ukratko nazna enu akciju o formiranju bataljuna *Volksdeutsche* (draga Kascheu) i u po ecima sporne regrutacije za odrede SS (manje draga Kascheu), na relaciji Zagreb—Berlin pokušavala se za hrvatsko domobranstvo izgraditi tajna obavještajna i kontrašpijunažna služba po uzoru na njema ke oružane snage (njema ki *Abwehr*).

Naime, ured za vezu njema kih oružanih snaga u Beogradu je pismom, od 6. VI,²⁶⁹ obavijestio Vrhovnu komandu, odjel *Abwehra*, da podružnica Zagreb javlja kako je vojskovo a Kvaternik, osobno poznat s tamošnjim šefom toga ureda potpukovnikom Schäfferom, prilikom posjeta izrazio potpukovniku želju da za domobranstvo NDH osnuju tajnu obavještajnu službu po uzoru na njema ku vojsku. Potpukovnik Schäffer primio je tu želju, a da se o njoj nije izjasnio, i rekao Kvaterniku samo to da e je proslijediti svojim pretpostavljenima. Kvaternik je povezao potpukovnika s generalom Mari em koji je od vojskovo e zadužen da se dalje bavi tim pitanjem. General Mari je predvidio pukovnika Verni a za organiziranje hrvatske kontrašpijunaže. Ured u Beogradu — izvještavaju i o tome — dostavlja to na daljnji postupak i rješenje.

Berlinska je centrala *Abwehra* zamolila ministarstvo vanjskih poslova da odgovori postoje li politiki preduvjeti za pozitivno rješenje takve molbe i ministarstvo je pismom od 25. VI²⁷⁰ zatražilo od poslanstva u Zagrebu da se izjasni zagovara li da se Vrhovna komanda, odjel *Abwehra*, poveže s hrvatskom stranom u tom predmetu. Kako odgovor Zagreba nije brzo stigao, ministarstvo je, 8. VII,²⁷¹ brzojavno požurivalo odgovor i poslanstvo je ko-

²⁶⁸ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1113 od 4. IX.

²⁶⁹ AJ, T-120, rolna 724.

²⁷⁰ Isti izvor.

²⁷¹ Isti izvor.

na no odgovorilo telegramom, od 14. VII,²⁷² s potpisom otpravnika poslova *ad interim* v. Trolla, da ne smatra poželjnim vezu s Hrvatima u tome pogledu. Me utim, referent u ministarstvu vanjskih poslova, nadležan za obradu NDH, Kurt Heinburg pripisao je, 15. VII, na Trollovom telegramu preporuku da se pita za mišljenje poslanika Kaschea koji e sutra, 16. VII, biti u Berlinu («*Central Hotel*»). To su i u inili, i Kasche se opetovano (19. i 21. VII) izjasnio u prilog prijedloga hrvatske strane. Istodobno je rekao da e svoje mišljenje re i usmeno, 21. VII, i državnom podsekretaru za politi ka pitanja dru Woermannu.

Stoga je ministarstvo, 24. VII,²⁷³ obavijestilo Vrhovnu komandu i poslanstvo Reicha u Zagrebu da *ne postoje* nikakve rezerve prema organiziranju tajne obavještajne službe u sastavu domobranstva NDH po uzoru na njema ku, no uz ogradu da se prilikom daljnje razrade toga pitanja, po mogu nosti, održava uska veza s njema kim poslanstvom u Zagrebu. No, ubrzo je uslijedio »Storno« samog šefa njema ke diplomacije Ribbentropa, kojemu je osobno referirao o tome ambasador Ritter.²⁷⁴ Tom prilikom je Ribbentrop izrazio mišljenje da njema ke oružane snage *ne smiju* sudjelovati pri formiranju tajne obavještajne službe u hrvatskom domobranstvu, i to s obzirom na talijansku osjetljivost u tome. Stoga Ritter moli ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da o toj odluci ministra prikladno obavijesti i Vrhovnu komandu i poslanstvo u Zagrebu. Prema tome se raniji dopis ministarstva poslanstvu od 24. VII opoziva kao bespredmetan.

Glaise je Vrhovnoj komandi kopnenih snaga telegramom, od 28. VI,²⁷⁵ javio da ga je 25. VI nazvao general Laxa, zamjenik vojskovo e Kvaternika, o igledno nervozan, da mu javi upad 4000 do 5000 crnogorsko-srpskih ustanika preko Gacka u pravcu Nevesinja. U suglasnosti s poslanikom Kascheom (Hercegovina je talijansko okupaciono podru je) zaključio je Glaise da pošalje jednog oficira iz svoga štaba u izvi anje, budu i da su sve veze bile prekinute, a Hrvatima je trebalo pokazati interes za njihovu sudbinu. Kvaternik je, ipak, ubrzo zatim javio u mnogo mirnijem raspoloženju da su vijesti pretjerane i zbog toga je let izostao. U me uvremenu, na ju erašnji dan doga aj se opet inio nešto ozbiljnijim. Prostor u kome se okupljaju ustanici, pod vodstvom bivših srpskih oficira (njihov je broj znatno manji nego onaj gore), jest od Talijana zaposjednuta Crna Gora. Paveli je na to upozoravao Mussolinija ve prije deset dana (kako je sam povjerio Glaiseu). Ovdašnje pojedine osobe na položajima žale se u prijateljskom krugu otvoreno na talijansko toleriranje, ako ne i pomaganje. Ustanici su napredovali preko Gacka-Avtovca prema Nevesinju, nosili crvene zastave i nailazili kod srpsko-crnogorskog stanovništva na mnogo simpatija. Nevesinje je — izjavio mu je Kvaternik sino u ku i državnog poglavara — iznova u rukama njegovih ljudi. Razaranje prelaza kod Gacka od ustanika upu uje na zaključak da se možda nose mišlju o povla enju. Na žalost, ini se - prema Kvaternikovim aluzijama — da jedinice NDH (šest do osam bataljuna pod vodstvom generala Laxe upu enog u Mostar) dijelom nisu baš tako spremne za borbu kako se od njih o ekivalo. Ustanici su povelili sa sobom i nekoliko malih topova i hicima prisilili jedan hrvatski avion da se prisilno spusti. Talijanske okupacione snage držale su se podalje od borbi, na »udaljenosti punoj poštovanja«. Opisani

²⁷² Isti izvor.

²⁷³ Isti izvor.

²⁷⁴ Isti izvor.

²⁷⁵ AJ, T-501, rolna 264.

događaji bili su za austrijske trupe u godinama nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. god. svakodnevna pojava i samo su jednom (1882) doveli do veće upotrebe jedinica. Trenutačno političko značenje nije, ipak, moguće još potpuno ocijeniti u pogledu eventualnih talijanskih namjera u Hercegovini i na preostalom dijelu jadranske obale u granicama NDH, zato što Talijani ovdje uopće temeljito iskorištavaju »odsutnost« Njemačke iz srednje Evrope. Dakako, njihov nevjesta, naduti nastup djeluje na stanovništvo iz dana u dan sve razdražljivije, tako da postizavaju u pogledu raspoloženja upravo protivno od onoga što žele. Mjerodavni hrvatski vojni krugovi, inače, dosad su otklonili jačanje pokušaja da Talijani zadobiju utjecaj na vojnom polju, pogotovo u pogledu prihvaćanja talijanskih instruktora, dok hrvatski oficiri u ograničenom broju imaju biti premješteni u talijansku vojsku što uopće nije loše. Drugarsko veće, koje je Kvaternik preksino priredio u sastavu Talijana, proteklo je prema Paveli svojom informaciji prilično hladno. General Oxilia nije propustio odati s ponosom da će uskoro »velika talijanska jedinica« (unitä) otići i u Bukovinu. Velika popularnost njemačkih oficira pobuđuje neprestano ljubomoru talijanskih drugova. Pred Hrvatima pokazuju Talijani, i vojnici i civili, ne baš veliku naklonost za Nijemce. Izmeću talijanske vojne misije i Glaiseovog štaba ne postoje — izuzevši pregovora o sporednim pitanjima — nikakvi službeni ili društveni odnosi. Glaise ih sigurno ne bi odbio, ali se on ne nametati.

Rat u Rusiji još je uvelike povećao napetosti koje vladaju Hrvatskom — nastavlja Glaise. Oskudno saopćavanje njemačkih izvještaja s ratišta, povećava mogućnost protunjemačkih elementima (komunistima, Srbima, Židovima) da tjeraju svoju protunjemačku agitaciju. Posebno komunisti — s kojima su u Jugoslaviji prolazno jako blago postupali — dižu posvuda glavu. Pronašli su mnogobrojne komunističke ćelije i dva tajna odašilja. Na kolodvoru su uhvatili neku djevojku koja je nosila sa sobom u više kovčega u Njemačku kojim Italiji štampane komunističke letke, o igledno namijenjene njemačkim vojnicima. Kao što je svagdje kod slavenskih naroda, komunistička i panslavenska propaganda teku zajedno uz nejasnu liniju koja ih dijeli. Naravno da su vrlo djelatni i Židovi. Paveli namjerava narednih dana da nekoliko stotina zagrebačkih Židova pritjera iza bodljikave žice na otvorenom. Naši uspjesi u Sovjetskoj Rusiji bit će najbolje protusredstvo protiv protunjemačkih i proturežimskih težnji u Hrvatskoj — zaključuje vrlo nadobudno general Glaise.

O političkoj, privrednoj i vojnoj situaciji namjerava Glaise narednih dana pismeno izvijestiti. Kao simptom karakterističan za opći položaj neka budu predbježno izvanredno stroge zakonske odredbe koje je poglavnik izdao prije dva dana protiv daljnjih ispada ustaša — vlastite strane garde.²⁷⁶ Ti ustaše su posljednjih tjedana — prema suglasnim vijestima nebrojenih njemačkih vojnih i civilnih promatrača — besmisleno divljali po gradovima i selima i pridonijeli da se i onako, po raspoloženju ljudi, ne posebno široka platforma vlade znatno smanjila. Vjerojatno će se poglavnik probiti sa svojim dobrim namjerama.

Glaise je, 1. VII,²⁷⁷ telegramom informirao Vrhovnu komandu oružanih

²⁷⁶ Bila je to Paveli čuva »Izvanredna zakonska odredba i zapovijed« od 26. VI 1941. u kojoj se mnogo prijeti prijekim (ustaškim) sudom: onima koji bi bilo kada izvršili bilo kakvo nasilje nad životom ili imovinom bilo kojeg državljanina ili pripadnika NDH; svakom onom članu ustaške organizacije ili vojnice koji bi sâm počinio takvo kažnjivo djelo, itd. itd. (*Hrvatski narod*, Zagreb, 27. VI 1941, god. III, broj 1337).

²⁷⁷ AJ, T-501, rolna 264.

snaga da mu je general Per evi , šef poglavnikove vojne kancelarije, upravo javio kako je položaj u Hercegovini još uvijek vrlo napet. Kod Plužina došlo je do stati nog okršaja u kojem se ustanici koriste povoljnijim položajem na terenu i, na primjer, otvaraju paljbu na svaki automobil koji bi im se našao na dometu. Hrvati su imali ve nekoliko mrtvih, među kojima i jednog osobito sposobnog majora. O me usobnom odnosu snaga ne postoji to na slika. Na hrvatskoj su strani u akciji oko 6 do 8 bataljuna. Na talijanskoj je strani ju er poduzet prodor prema Avtovcu s dva bataljuna na kamionima. Bataljuni su bili do ekani vatrom i smjesta se vratili na polazne položaje. Komandant talijanske divizije u Mostaru jako je ozlovoljen i ljut zbog takvog držanja svojih jedinica i želi sudjelovati s ve im snagama u akciji pacifikacije. Hrvatskom vojnom vodstvu pristigle su vijesti da su još prvih dana borbi talijanskim kompromitirani Srbi u kraju oko Gacka preba eni na sigurno mjesto talijanskim oklopnim automobilom. Mjesta Gacko i Avtovac su, navodno, u plamenu. Izme u srpskog i hrvatskog stanovništva došlo je do krvavih sukoba nakon kojih su obje strane ponajviše potražile sigurnost u susjednim šumama. Hrvatsko vojno vodstvo, koje bi po mogu nosti željelo izbje i ja u talijansku pomo , zamolilo je Glaisea da im se stavi na raspolaganje 25 jugoslavenskih oklopnih kola iz dijela ratnog plijena koji im je i onako namijenjen. Glaise im je to odobrio na vlastitu odgovornost.

Na hrvatskoj strani sudjeluje u borbi svega šest bataljuna - javlja Glaise Vrhovnoj komandi sutradan, 2.srpnja.²⁷⁸ Tri od šest napredovali su iz Mostara preko Nevesinja u smjeru Plužina i tamo zatekli protivnika (nekoliko tisu a) na položajima pogodnim za obranu. Borba je tu — ini se — zadobila povoljniji obrat akcijom jednog bataljuna iz Kalinovika. Vlada NDH je ve prije nekoliko dana izdala proglas u kojem jam i ustanicima pod prikladnim preduvjetima nekažnjavanje, ako polože oružje. ini se da bi neprijatelj kod Plužina htio iskoristiti tu pogodnost. Na isto noj granici Hercegovine, u Trebinju je jedan i u Bile i jedan bataljun. Od posljednjeg je jedna eta upu ena u prostor Gacka gdje se vode ogor ene borbe. Ta je eta dosad imala 6 do 8 mrtvih. Za opisani pokušaj prodora talijanskih bataljuna iz Bile e u Gacko, Paveli je jutros rekao poslaniku Kascheu i generalu da mu je svrha bila da se sklone »kompromitirani Srbi«. Što su ustanici osuli paljbu na tu kolonu — pri emu su na talijanskoj strani bila tri mrtva — o igledno valja pripisati zamjeni i zabuni. Hrvati se nadaju da e sutra mo i u Hercegovini uvesti u akciju i jednu bateriju. Na žalost, nije se ostvarila ju er izražena nada u initi mobilnim u hrvatskom prostoru stanovit broj manjih bornih kola.

Pod »Razno«, Glaise javlja da se Paveli u spomenutom razgovoru žalio potpuno otvoreno na držanje Talijana koji se upravo pripremaju da južno od sektora Drine Goražde-Višegrad, na nekadašnjem austrijskom teritoriju, dakle teritoriju koji danas pripada NDH, potpuno organiziraju talijansku upravu. Hrvatskoj strani u najnovije vrijeme zabranjena je i regrutacija. Isto je tako Paveli vidio kod ovdašnjeg talijanskog poslanika geografsku kartu iz koje proizlazi da Talijani žele priklju iti Crnoj Gori, radi držanja Hercegovine, važan niz kotlina: Trebinje-Bile e—Gacko—Fo a koji joj nikada nije pripadao. Talijani sura uju i s »hrvatskim fašisti kim« vo ama kojih —prema poglavnikovom mišljenju — uop e nema. Poslanik i Glaise predali su Paveli u tom prilikom Führerovo pismo o odašiljanju hrvatskih dobrovoljaca. Paveli je bio

²⁷⁸ Isti izvor.

jako sretan i nada se da smije upoznati hrvatsku javnost s njegovim sadržajem u prilog ja anja njegove (Paveli eve) osobne pozicije.

I Kasche je, tako er 2. VII,²⁷⁹ obavijestio ministarstvo da je asovita situacija kod Mostara — prema informacijama što ih ima od poglavnika, komande domobranstva i iz vlastitih izvora - ovakva: u rukama ustanika nalazi se podru je isto no od Nevesinja i Gacka; oko Nevesinja drži poglavnik etiri, u Bile i i Trebinju po jedan bataljun; kod Gacka je prva akcija jedne njihove ete prije nekoliko dana protekla nepovoljno i zabilježila ve e gubitke u ljudstvu, no sada je ukupna situacija za endehaške snage u vrš ena. Nje- ma ki general u Zagrebu odobrio im je upotrebu jedne baterije i više bornih kola iz zaliha ratnog plijena i njihova bi upotreba imala uslijediti sutradan. Isto su tako upotrijebili etiri zaplijenjena zrakoplova. Poglavnik pretpostavlja da Italija u najmanju ruku trpi akciju »bandi«, ako je ak i ne pomaže. Posljednjih se dana zapaža na talijanskoj strani tako er nastojanje da proširi crnogorsku granicu. U Sandžaku su Talijani smijenili hrvatsku upravu u podru ju isto no od Drine i uspostavili vlastitu civilnu upravu, a tako isto u starobosanskom prostoru, uklju uju i Višegrad i Fo u. Upotreba dvaju tali- janskih bataljuna od Trebinja prema sjeveru (Gacko) prekju er je dovela samo do zarobljavanja nekoliko ustanika. Oba su bataljuna povu ena, pri prvom dodiru s neprijateljem, nakon malobrojnih gubitaka. Talijanski komandant divizije u Mostaru namjerava ih sutra ponovo poslati u akciju, a da za to nije bio zamoljen s hrvatske strane. S tim u vezi, ini se zna ajnim da Talijani dosad nisu još proveli vidljivu evakuaciju, protivno danom obe anju zapovje- dnika Druge armije generala Ambrosija. Samo u izletni kom mjestu Plitvice stacionirana je itava divizija koja spre ava svaki turisti ki i izletni ki saobra- aj. Sigurno se momentano nalazi još pet talijanskih divizija, no vjerojatno ih je više. Nekoliko se ustanika pojavilo u svojstvu pregovara a, na temelju objave vlade NDH o polaganju oružja u roku od 48 sati, uz obe anje nekažnjavanja. Vlada ispituje imaju li punomo i za sve ustanike. ini se da vlada namjerava oružanu akciju privesti kraju. To je u interesu vladinog autoriteta i služi smirivanju zemlje. Talijani spre avaju u prostoru oko Mo- stara — prema saop enju ministra vanjskih poslova — i regrutaciju u domo- branstvo. Sve u svemu, vlada NDH izražava mišljenje — zaklju uje Kasche — kako Italija želi iskoristiti rat protiv Rusije da bi za sebe obezbijedila u tom podru ju daljnje pozicije mo i i dalekosežna prava. Svi znaci govore tome u prilog.²⁸⁰

Talijanski poslanik je ju er —javlja Glaise telegramom 4. VII²⁸¹ — istodobno s predajom svojih akreditivnih pisama Paveli u, najavio teritorijalna smanje- nja, koja Italija smišlja provesti, na ra un NDH u južnoj Bosni i u Hercego- vini. To je logi an nastavak bezumne politike koju Italija tjera na isto noj obali Jadrana i koja e predstavljati — ne do e li do njene revizije — neprestano ugrožavanje novoga evropskog poretka. Prijatelj bi, zapravo, bio dužan dati savjet kojim bi opomenuo Talijane. Paveli je utoliko više pogo en izjavom poslanika Casertana, pošto ga je Duce u Rimu 18. srpnja, pri spomenu budu e crnogorske granice, umirio gestom koja je odavala potpunu nezainteresira- nost. Hrvati su sa sigurnoš u ra unali da e im Italija u spomenutom prostoru

²⁷⁹ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 649 od 2. VII.

²⁸⁰ Žu no obra unava s talijanskim saveznikom ustaša naknadno i sām Dido Kvaternik u citiranoj raspravi: Rije i i injenice!

²⁸¹ AJ, T-501, rolna 264.

priznati staru austrijsku granicu koja je išla preko Rudog, Metaljka-sedla, pa izlazila nekoliko kilometara jugoistočno od Foča i zatim slijedila visove istočno od lanca kotlina Gacko—Bileća—Trebinje. Sad Talijani zahtijevaju za Crnu Goru — polaze i od sjevera — itavo područje južno od ceste Višegrad—Foča i dalje, također i kotline Gacko-Avtovac i Bileća s krajem koji se prostire prema zapadu. Taj novi teritorijalni zahtjev mogao bi predstavljati odlučno važno ugrožavanje itave Hercegovine i posljednjeg dijela hrvatsko-dalmatinske obale, kao što dokazuju borbe koje su tamo u toku i još uvijek ne prestaju. Poglavljenik zasad namjerava pružiti otpor da bi tako naveo talijansku stranu na diktat.

Poslaniku Kascheu je, uz to, saopćilo ministarstvo u Berlinu — nastavlja Glaise — da se demarkaciona linija izmeću njemačkih i talijanskih oružanih snaga u nekadašnjem Novopazarskom Sandžaku povlači i ne baš neznatno dalje prema sjeveru. Ukoliko je informacija točna, to onda znači, u pogledu na tamošnji muslimanski element i njegovu usku povezanost s bosanskim Muslimanima, nov udarac za hrvatsku državu, koja se i bez toga previja u teškim bolovima. Glaise, zapravo, do sada nije primio nikakvu službenu obavijest o nekoj izmjeni demarkacione linije.

General je, 7. VII,²⁸² telegrafski javio — uz ostalo — da se ustanička grupa istočno od Nevesinja — kako se čini — rasipa, a da je jedan od najbližih Paveli evih suradnika u emigraciji, poručnik Mijo Babić («Giovanni») poginuo u borbi.²⁸³ Nešto kasnije (15. VII)²⁸⁴ brzojavio je Vrhovnoj komandi da su se unutrašnjopolitičke napetosti u NDH posljednjih dana nesumnjivo još povećale. Ostavljaju i po strani već opisane izvanredne poteškoće u zaista nepovoljno tretiranom srpskom pitanju, zapaža se pojačano gibanje komunističke partije u ulasku Rusije u rat. Tu Glaise spominje, u prvom redu, pokušaj bijega iz Kerestinca i tri atentata dinamitom počinjena na pruži Zagreb—Sisak, s tim da su, uz to, počinjene i ne diverzije i drugdje. Hrvatski nacionalsocijalisti²⁸⁵ posljednjih su dana pristupili ustaškom pokretu. Vrijednost takvog proširenja podloge režima utoliko je više problematična što vođa nacionalsocijalista Stjepan Govedić nije — čini se — zatražio nikakav položaj u državnom aparatu NDH.

Glaise je, 12. VII,²⁸⁶ na zahtjev vojnog zapovjednika Jugoistoka generalfeldmaršala Wilhelma Lista, morao kod vojskovođe Kvaternika istupiti zbog barbarskih metoda protjerivanja Srba. Spominjao mu je pri tom »makedonske prilike«, u kojima se broj protivno svakom pravu i zakonu ubijenih Srba i, čak, Hrvata penje već na tisuće. Ponovo je ukazao na pravnu nesigurnost i nemir među stanovništvom koji neprestano rastu i posljedica su ustaških mjera.

U telegramu, 16. VII,²⁸⁷ javio je Vrhovnoj komandi da je — čini se — u

²⁸² Isti izvor.

²⁸³ Jedan od najbližih Paveli evih suradnika u emigraciji, poznat pod nadimkom »Giovanni«; potpisivao se 1932. kao glavni pobočnik Bukovčani; poginuo u borbama u Hercegovini 1941. godine, i to u Berkovićima kod Stoca — prema navodima I. Rojnica (*Ivo Rojnica, Susreti i doživljaji 1938-1945*, München 1969, str. 88).

²⁸⁴ AJ, T-501, rolna 264.

²⁸⁵ U skladu s Paveli evom odredbom od 9. VI 1941. da »sva politička društva, koja rade na istim ciljevima, kao i Hrvatski Ustaški Pokret, te koja su osnovana u glavnom na istim temeljima, imaju ući i u Ustaški Pokret, a njihovo članstvo ima se svrstati u Ustašku organizaciju« (*Hrvatski narod*, Zagreb, 25. VI 1941, god. III, broj 131).

²⁸⁶ B. Krizman, nav. djelo, str. 506-507.

²⁸⁷ AJ, T-501, rolna 264.

Crnoj Gori došlo do nemira i da tamo postoje razna njihova žarišta. Te vijesti slažu se s onim što je već prije deset dana njemački oficir *Abwehra* u Zagrebu saznao na svom putu po Bosni: da u južnoj Crnoj Gori i u Boki Kotorskoj postoje komunisti koje protunijemci i prototalijanske grupe ustanika. Glaise, dalje, javlja da jugoistočno od Stoca postoji ustanika koja gnijezdo; da iz prostora Tare najavljuju manje grupe ustanika; da su snage NDH u proteklim borbama imale ove gubitke: 24 mrtva, 35 ranjenih, a da je od šest zrakoplova jedan bio oboren, a dva prisiljena na spuštanje, no žrtava pri tome nije bilo. Ve sutradan²⁸⁸ javio je da su nemiri u Crnoj Gori — prema saopćenjima Kvaternika i Perovića — poprimili veću opsegu nego što se jučer pretpostavljalo, a dan kasnije mu je general Oxilia, prilikom prvog susreta, saopćio da je u Crnoj Gori izbio ustanak.

No, to nije bilo sve. Od 27. VII su na prostoru između Banje Luke i Obrovca (160 km jugozapadno od Banje Luke) izbili nemiri - javio je Glaise u telegramu Vrhovnoj komandi oružanih snaga, 28. srpnja.²⁸⁹ Žarišta ustanka su prostor Bobija (70 km jugozapadno od Banje Luke) - Klekovača-Drvar, područje oko Donjeg Lapca (50 km sjeveroistočno od Obrovca) i Gračaca (20 km sjeveroistočno od Obrovca). Ustanici nose crvene zastave. Hrvati prikupljaju pojačanje iz Bihaća, Otočca, Gospića i Knina. Njemački 718. divizija u Banjoj Luci priprema se za slučaj da dođe do prelazanja vala nemira na njemačko interesno područje sjeverno od demarkacione linije. Talijani ne sudjeluju u suzbijanju ustanka; nije ih hrvatska strana ni zamolila za to. Prema vijestima kojima raspolaže hrvatska strana, Talijani povlače svoje snage s područja zapadno od demarkacione linije. Obje divizije iz predjela Karlovca imaju biti prebačene u Italiju; jedinice iz zapadne Bosne prikupljene su u Šibeniku, a one iz Dubrovnika dolaze u Crnu Goru. Treba ostati po jedan puk pješadije u Otočcu, Kninu i prostoru Trebinje—Dubrovnik.

Sutradan²⁹⁰ je Glaise podnio Vrhovnoj komandi ovakav telegrafski izvještaj o situaciji u zapadnoj Bosni: ustanike u prostoru Ključ (40 km jugozapadno od Banje Luke) — Preodac—Grahovo—Zrmanja—Srebrenica — južno od Bosanskog Petrovca opkolile su endehaške snage. Postoje znaci da bi se ustanici htjeli probiti prema jugu. Hrvatski garnizon u Kninu pojačan je jednim bataljunom iz Gospića, a talijanski garnizon u Kninu ponudio podršku. Ustanici su u Drvaru (40 km sjeveroistočno od Knina) proglasili sovjetsku republiku. Prema iskazima bjegunaca, u okolici Drvara izgorio je ruski zrakoplov s ruskim oznakama. Ustanici su zaposjeli kolodvorsku zgradu, željezničku prugu i cestu kod Zrmanje (20 km sjeverozapadno od Knina), a valja računati s daljnjim razaranjem pruga.

Glaise je, 31. VII,²⁹¹ javio Vrhovnoj komandi da je položaj kod Drvara neizmijenjen; nova žarišta ustanka kod Varcar Vakufa (40 km južno od Banje Luke) i u prostoru Prijedor (50 km sjeverozapadno od Banje Luke) - Dubica na Savi—Kostajnica—Bosanski Novi. Prekinuta je pruga između Banje Luke i Prijedora.

Generalštab NDH pribojava se širenja nemira na ostala područja. Za 2. kolovoza dana je parola dizanja ustanka na čitavom Balkanu, uključujući i Bugarsku. Generalštab izražava svoju nemoć da vlastitim snagama suzbije ustanak. Na večer 30. VII, zamolio je general Marić, šef generalštaba, pomoć

²⁸⁸ Isti izvor.

²⁸⁹ Isti izvor.

²⁹⁰ Isti izvor.

²⁹¹ Isti izvor.

njema kih bombardera, a dan kasnije (31. VII) molba je ponovljena u najhitnijem obliku. Na to je zapovjednik njema kog zrakoplovstva, koji je svojedobno bio obe aju nužde zrakoplove »Stuka-škole« u Grazu, bio zamoljen da jednu eskadrilu »Štuka« prebaci u Zagreb, a odgovornost za njihovu upotrebu prenese na njema kog generala u Zagrebu. Njema ki general ra una, kao i Hrvati, s proširenjem srpsko-komunisti kih nemira i zabrinut je, prije svega, za željezni ku prugu: granica Reicha—Zagreb—Beograd. Od 14. VII do danas javljeno je o 24 sabotaže na željezni kim prugama, od toga 15 na talijanskom, a 9 na njema kom interesnom podru ju. Od posljednjeg broja 8 samo na glavnoj željezni koj pruži granica Reicha—Beograd. Budu i da ni dvodjelna njema ka okupaciona divizija, ni domobranstvo NDH ne mogu da osiguraju glavnu prugu, general zahtijeva 3 do 4 *Landesschiitzen*-bataljuna za njenu zaštitu. Hitno je poželjno za brzu intervenciju pri pojavi novih žarišta: a) smještaj nekoliko njema kih bombardera i izvi a kih aviona u Zagrebu; b) dodjela nekoliko zaplijenjenih tenkova ili oklopnih kola za izvi anje njema koj diviziji da može i izvan svoga garnizonskog kruga u južnoj Hrvatskoj pokazati njema ko oružje.

Glaise je kra im brzojavom, 1. VIII,²⁹² dojavio Vrhovnoj komandi ovo:

1. Od 14. do 31. VII javljeno je o 24 sabotaže na željezni kim prugama NDH, od toga 15 na talijanskom, a 9 na njema kom podru ju, s tim da je od tih 9 po injeno 8 samo na glavnoj pruži Beograd—Zagreb—granica Reicha;

2. ustanak koji je izbio u zapadnoj Bosni jugozapadno od Banje Luke širi se od 30. VII prema sjeveru do Save; ustanici su se kod Bos. Dubice približili pruži Zagreb—Sisak—Slavonski Brod;

3. njema ki general u Zagrebu moli — pozivaju i se na svoj brzojav od 31. VII — dodjelu 3 do 4 *Landesschiützen*-bataljuna za zaštitu glavne željezni ke pruge.

Tri dana kasnije (4. VIII)²⁹³ javio je Vrhovnoj komandi da se žarište ustanka u gornjoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni (trougao Banja Luka—Knin—Gospi) u posljednjih 48 sati u svom obujmu nije izmijenilo. Vode se borbe isto no od Gospi a, isto no od Gra aca, jugoisto no od Biha a, isto no od Drvara i — ve sasvim blizu njema koga okupacionog podru ja — zapadno od Jajca. U po etku s frontom okrenutim prema jugu, uvedene 2 do 3 domobranske ete kod Bosanskog Petrovca sad su i sa sjevera okružene ustanicima koji su se povukli iz prostora oko Kostajnice i vjerojatno su u ovom asu — bez municije — odrezane. Desetak talijanskih tenkova s prate im naoružanjem upravo isti, polaze i iz Knina, cestu Gra ac—Gospi . Ve javljena namjera Talijana da u tom prostoru preuzmu civilnu upravu kao da je ponovo napuštena. General Oxilia dao je do znanja vladi NDH da e talijanske jedinice pružiti pomo protiv ustanika samo na temelju molbe vlade NDH talijanskoj vladi u Rimu. Vlada NDH nije voljna da postupi u skladu s takvim prijedlogom, i to i iz na elnih procjena i zabrinutosti zbog talijanskih protuzahtjeva s kojima bi zasigurno valjalo ra unati. Ustani ko podru je — upozorava Glaise — odsijeca mnogobrojne njema ke interesente koji dolaze preko Zagreba do boksitnih naslaga Dinarskih Alpa. Dok u Hercegovini vlada prilika na tišina, na Romaniji (isto no od Sarajeva) — prema saop enju generalštaba NDH — pojavile su se nevelike grupe etnika. Borbena grupa potpukovnika Doenscha (jedna eskadrila borbenih zrakoplova i jedna bombardera)

²⁹² Isti izvor.

²⁹³ Isti izvor.

poduzela je toga prijedodnevna demonstrativni let sve do podruja isto no od **Sarajeva**. Vratiti se sutra ili prekosutra na svoje matine aerodrome.

Pod »Razno«, Glaise javlja da je hrvatska strana, ipak, morala odobriti formiranje jedne dobrovoljačke legije za koju bi se pobrinuli Talijani. Nju će s brojnim stanjem 1280 ljudi — naoružati i motorizirati u Veroni. Hrvati, po mogućnosti, odugovlače njeno odašiljanje. Brigadni general Oxilia zamolio je vladu NDH da odlučno istupi protiv glasina, koje se javljaju, prema kojima bi Talijani stajali iza ustanika u talijanskom okupacionom području. Uostalom, žalio se kod različitih prilika na male simpatije Hrvata za Talijane. Imao bi u toku narednih tjedana postati divizijski general. Za šefa operativnog odjela generalštaba NDH imenovan je bivši a. u. generalštabni potpukovnik Dragojlov, »pravoslavac«, koji je bio Glaiseov školski drug. Nije pretjerano nadaren, ali je — prema Glaiseu — vrlo estetičan i sklon Njemačkoj. Supruga mu je Beanka koja je uslijed svoje djelatne njemačke orijentacije uoči državnog udara u Beogradu (27. III 1941) morala bježati iz Pančeva u Njemačku.

Kasche je, 7. VIII,²⁹⁴ telegrafski javio Ribbentropu kako ga je Pavelić — posredstvom Kvaternika — hitno zamolio da za uspješno suzbijanje nemira u bosanskom prostoru stave domobranstvu na raspolaganje 50 teretnjaka od 1 i pol tone kao minimum, da bi mogli provesti hitno prebacivanje unutar jedinica. Trenutne količine teretnjaka potpuno su nedostatne, s obzirom na pljenidbene mjere njemačke i talijanske vojske. Izgradnja hrvatskih oružanih snaga — koja je i u njemačkom interesu — zavisi od pitanja hoće li se moći za cijelove vojske upotrijebiti barem taj spomenuti broj teretnjaka. Iako i pri uvažavanju teškog položaja njemačkog izvoza na tom polju u ratu, što i sam Kvaternik naglašava, Kasche na kraju moli da Berlin odobri — ako je ikako moguće — barem tu količinu kamiona kao minimum. Imaju i pred oči činjenicu da je riječ o osobnoj želji poglavnika kao šefa države, Kasche moli da se molba ispita i, ako je ikako moguće, uvaži s tim da mu telegrafski javi rješenje.

Opunomoćnik njemačkog ministarstva vanjskih poslova u Beogradu poslanik Benzler telegramom od 8. VIII²⁹⁵ izvijestio je ministarstvo da u Beogradu ne postoje neke osnove za pretpostavku da iza sadašnjega komunističkog pokreta stoji tzv. »srpska zavjerenička klika«. Ostaci srpskih vojnih jedinica i etnici drže se prema razmahu komunističkog ustanka zasad rezervirano, u iščekivanju, a djelomično i odbojno. Taktika komunističkog postupka podudara se potpuno s parolama londonskog i moskovskog radija. Ustanci se regrutiraju iz redova komunista, zatvorenika i bandi te primaju pojačanje iz redova mnogobrojnih srpskih bjegunaca bez sredstava izbjeglih iz NDH i Maarske. Zavjerenička klika zastupa nacionalni velikosrpski program, komunistički sovjetski. Istodobni oštri postupak protiv komunista i zavjerenika, a time nužno i protiv nacionalno-srpske inteligencije, odmah bi doveo do srpsko-komunističkog jedinstva. Raspoložive njemačke okupacione snage i policija su preslabe da to okončaju. Ustanički pokret u Hrvatskoj i Crnoj Gori, kao i komunistički utjecaji iz Bugarske otežavaju položaj. Zato se preporučuje upotrijebiti u igri Srbe, i to komesarsku upravu M. A. imovinu i stanovništvo u potpunoj protiv komunistički cjelokupno iščekivanje provizorno odgoditi. Pronalaženje centralne zavjereničke klike izvanredno je teško, budući da se ne može računati s izdajicama, a rad s novcem prilično je bezizgledan.

^{2.4} AJ, T-120, rolna 208, Nr. 934 od 7. VIII.

^{2.5} AJ, T-120, rolna 380, Nr. 476 od 8. IX.

Prema dru Veesenmayeru, ve otpo eti rad s dobro prikrivenim hrvatskim pomaga ima dosad je bez opipljivog uspjeha, pošto granica nije dobro osigurana i stoga postoji velika fluktuacija iz Crne Gore i u nju, a to isto vrijedi za NDH i tako er za Bugarsku. Do 20. srpnja predleže besprijeekorni izvještaji o dalekosežnom toleriranju, dijelom ak i pomaganju etnika od talijanskih okupacionih vlasti u Hrvatskoj, i slabom držanju talijanskih okupacionih jedinica u Crnoj Gori. Talijani su pojedina no imali teško a uslijed prožetosti komunizmom vlastitih dijelova jedinica. Odgovaraju i odjek u redovima srpskih komunista, u pogledu raspoloženja, može se utvrditi. Skupo a, broj an akademski proletarijat, nužno radikalno otpuštanje ljudi staroga jugoslaven-skog upravnog aparata i priliv bjegunaca potpuno lišenih sredstava pove a vaju komunisti ku opasnost. Gubitak Banata u korist Ma ara u sadašnjem bi trenutku pove ao beznadnost Srba, pokopao volju za akcijom i autoritet komesarske uprave i pospješio prilaženje komunistima. Komunisti ki *Femeteror* ini suradnju lojalnih Srba pri suzbijanju komunizma gotovo nemogu-om i izvanredno otežava rad oko traganja (praksa pokazuje — primje uje Benzler — da sudionici u napadima i aktima sabotaze — uz malobrojne iznimke — izbjegnu hapšenje). Mjere odmazdi samo su ograni eno djelotvorne, budu i da su njima najviše pogo eni nevini ljudi. Benzler stoga preporu a — kao što je to ve bilo predloženo u posebnom telegramu, u suglasnosti s vojnim zapovjednikom Srbije — poja anje policijskih snaga. Osim toga e ovdje (u Beogradu) pokušati da poja aju intenzivnost suzbijanja komunisti koga ustani kog pokreta angažiranjem srpske žandarmerije koja se upravo nalazi u reorganizaciji i da odgode privremeno donošenje mjera protiv nacionalno-srpskog okupljanja koje je u toku. Suzbijanje tih nacionalno-srpskih grupa može se uspješno provesti — zasad - tek nakon slamanja komunisti kog terora i tada samo razgranatim masovnim hapšenjem i bezodvla nim upu ivanjem u sigurna podru ja.

Na kraju, Benzler napominje da to dostavlja ministarstvu u punoj suglasnosti s drom Veesenmayerom kao prethodnu informaciju u vezi s telegramom ministarstva. Dopunski izvještaj poslat e ministarstvu nakon povratka iz Sofije.

Glaise je, 9. VIII,²⁹⁶ uputio Vrhovnoj komandi opširan telegram u kojem je ovako sažeo položaj na ustani kom podru ju: tamo je položaj nepromijenjen ali nije prijete i. Uslijed novih uznemiruju ih vijesti obišao je u utorak 718. diviziju u Banjoj Luci i preletio u niskom letu znatne dijelove ustani kog podru ja a da pri tom nije bio ometan. Me utim, jako nevrjeme prisililo ga je na kraju da skrene prema Beogradu. Protivno komunikeju, što ga je objavila ovdašnja vlada, u kojem odgovornost za ustanak pripisuje isklju ivo neprijateljskim, srpskim itd. utjecajima, njema ke komande i svi ozbiljni Hrvati jednodušni su u tome da odlu nu suodgovornost snosi slijepo i krvavo divljanje ustaša. Polazna to ka bilo je drvnoindustrijsko podru je Drvara, gdje se pravoslavne radni ke obitelji nisu više usu ivale da no e u selima zbog ustaških progona. Stoga su svakodnevno, pred ve er, odlazile u šumu. Tako je bio stvoren izvanredan teren za huška e. Kod šest ustanika samo je jedna puška, svi ostali nose sjekire, kose i tome sli no. Bili bi mnogostruko skloni da se vrate na radna mjesta, ali ne vjeruju više nikakvim obe anjima, budu i da vladu NDH smatraju previše slabom prema kotarskim i mjesnim ustaškim dužnosnicima. Vlada je sada izdala nare enje za povla enje svih ustaša iz

^{2,6} AJ, T-501, rolna 264.

ustani kog područja i treba se nadati da će imati više uspjeha od poglavnikove objave, 27. lipnja, koja je ostala bez odjeka.

Slika — nastavlja Glaise — koju pružaju jedinice NDH na području gdje se vode borbe: momak je dobra i voljna; oficiri nedostatno poduzimljivi pa i bojažljivi uslijed nerazjašnjenoga osobnog položaja («politički» išćenje još nije dovršeno) i lošeg naoružanja (malo municije, topovi bez prednjeg dijela topovskih kola, privezani na seljačka kola — usporedba s njemačkim i talijanskim jedinicama). Na Glaiseovu inicijativu odlaze sada i oficiri zapovjedništva domobranstva da bi prisustvovali većem napadu planiranom za naredne dane iz Bihaća. Njemački zračni napadaj, u ponedjeljak, južno od Bosanskog Petrovca, nije zabilježio nikakav taktički uspjeh, budući da ga Hrvati nisu iz Petrovca slijedili, ali je postigao značajan moralni rezultat, sudeći po broju ustanika koji su dobrovoljno položili oružje. Povjerenje u njemačke jedinice i nadalje je neograničeno.

Raspoloženje domobranstva NDH protiv ustaša izvanredno je napeto. Prije nekoliko dana došlo je do teškog sukoba Pavelića s komandantom divizije u Sarajevu pukovnikom Perom Blaškovićem. Zapovjednik divizije u Mostaru general Ivan Prpić, jedan od najboljih oficira (nekadašnji austrijski generalštabac) nalazi se momentalno u Zagrebu, opozvan, navodno, zbog sukoba s ustašama. Poblizje o tome još nije ništa poznato. Kvaternik izjavljuje pred Glaiseom da je osobno bezuvjetno uz domobransko stajalište, no prema vani zauzima dvolično stajalište što, međutim, ne koristi njegovoj poziciji u oficirskom koru. Oficiri prilično nepovoljno raspoređeni prema poglavniku. No, i kod hrvatskog stanovništva ustaše otklanja najodlučnije svatko tko nije ustaša. Državni tajnik u policiji Eugen Kvaternik, sin vojskovođa, najomrzotitiji je uvijek u NDH, bez obzira na stalež i nacionalnost. Srbi, tj. »pravoslavci«, na čelno su izvan zakona («vogelfrei»), ali se i Hrvati nalaze u najvećoj pravnoj nesigurnosti i u svim slojevima izloženi osobnim osvetama. Naprotiv, židovsko pitanje riješeno je vrlo različito: u Zagrebu relativno temeljito, a u Sarajevu i isto u Bosni gotovo nikako jer su tamo imali ni Židovi još na slobodi. Za raspoloženje u NDH i na čitavom Balkanu najvažniji je tok rata na Istoku. Propaganda komunističke djelatnosti djeluje presudno. Uvodno spomenuti vlastini komunistički suprotstavljaju se najoštrije glasinama da Italija podstrekava ustanike pokrete. To je očigledno sastavljeno kao odgovor na talijansku protestnu notu.

Endehaški general pokazao je Glaiseu vijesti o prema Njemačkoj ne baš prijateljskim izjavama talijanskih oficira u obalnom području. Hrvatska se — prema njima — nezahvalno odnosi prema Italiji i ona će svoje pronjemačko držanje još platiti, najmanje gubitkom čitave Dalmacije, ako ne i više. Držanje vlade NDH — primjećuje Glaise — zaista je vrijedno priznanja; suprotno bi bilo svakako nemoguće s obzirom na javno mišljenje.

Prije nekoliko dana — zaključuje Glaise svoj izvještaj — pojavio se ovdje u Zagrebu general fašističke milicije i kralj, talijanski pukovnik Eugenio Coselschi s izaslanstvom *Fašističke stranke* da bi se legitimirao uručenjem pisma generalnog sekretara *Fašističke stranke* poglavniku, kao oficir za vezu stranke pri ustaškom pokretu. Coselschi je vrlo dobar poznavalac Hrvatske: napisao je i knjigu o njoj. O svrsi i trajanju njegova boravka nije Glaise još ništa mogao saznati. Ni talijanski poslanik ni general Oxilia kao da nisu baš jako obradovani njegovim dolaskom.

Njemački odpravnik poslova *ad interim* u Zagrebu, savjetnik Troll brzo-

javno je, 9. VIII,²⁹⁷ dostavio Berlinu tekst Lorkovi e va pisma Kascheu u kojem se ustaški ministar vanjskih poslova žali na govore izvanrednog komesara za obnovu Smedereva Dimitrija Ljoti a u Srbiji, uperene otvoreno protiv vlade NDH, a emitirane na beogradskom radiju i reproducirane u štampi. Tako je Ljoti , 3. VIII, ponovo održao govor na radio-stani^i koji je, tako er, bio odštampan u beogradskoj dnevnoj štampi. U njemu su sadržani tako ne uveni ispadi i tako grube klevete na ra un vlade NDH da je nemogu e prije i preko toga. Lorkovi napominje da ne može sakriti svoje u enje što se tako bestidne uvrede vlade NDH šire preko radio-stanice, koju kontroliraju njema ke vlasti, a štampaju se u novinstvu koje stoji pod nadzorom njema ke vojne cenzure, i to u asu kad hrvatski vojnici sudjeluju dobrovoljno u borbi protiv boljševizma i kad je hrvatska vlada prisiljena da isto onako - kako su prisiljene da postupaju i njema ke vojne komande u Srbiji — nastupi protiv »srpsko-komunisti kih bandi«, pri emu mnogi od najboljih ustaških boraca žrtvuju i svoj život.

Teška je uvreda za hrvatsku ustašku vladu i za itav hrvatski narod - piše dalje Lorkovi — kad se danas smiju poduzimati takvi ispadi protiv ustaškog pokreta, i to uz prešutno trpljenje odgovornih organa njema ke cenzure. Ali Lorkovi vjeruje da je nakon posjeta poglavnika na Obersalzbergu i maršala Kvaternika Isto nom frontu, i s njema kog stajališta neodrživo i uvredljivo, ako se ustaški pokret — a taj pokret predstavljaju poglavnik i maršal Kvaternik — okrivljuje zbog navodnog saveza s komunizmom — kako to ini Ljoti . Lorkovi je u posljednje vrijeme eš e primao izvještaje o tome da se u krugovima takozvane srpske vlade šire glasine kako sabotažne akcije u Srbiji vrše hrvatski ustaše. Te su mu se glasine inile tako apsurdnim da ih nije ni u razgovoru htio signalizirati poslaniku Kascheu. No, pošto je Ljoti ovlašten da u tom duhu drži javne govore, Lorkovi je, na žalost, prisiljen misliti da takve glasine — usprkos njihovoj apsurdnosti — o ito nalaze u Srbiji i tamo pogodno tlo gdje to ne bi smjelo biti. Lorkovi stoga u pismu moli Kaschea neka se založi da hrvatska vlada, koja je vlada ustaškog pokreta, bude ubudu e pošte ena takvih ispada iz Beograda, pogotovo u asu kad se hrvatski narod bori rame uz rame s njema kim narodom protiv onog neprijatelja, koji u narodu i zemlji gospodina Ljoti a ne samo uživa op e simpatije nego nalazi i najaktivnije pomaga e. Savjetnik Troll, na kraju svoga brzojava, moli ministarstvo da upozna poslanika Kaschea — koji u tom asu boravi u Berlinu — sa sadržajem pisma ministra Lorkovi a.

Sutradan²⁹⁸ je taj Troll pod o iglednim Glaiseovim utjecajem brzojavno »pod najhitnije« izvijestio ministarstvo u Berlinu da položaj u bosanskom ustani kom podru ju više ne zabrinjava. Manje grupe ustanika, koje su se pojavile sjeveroisto no od Sarajeva, raspršene su akcijom dijelova njema kih jedinica i artiljerije. Njema ki gubici: jedan mrtav, tri ranjena. Protivno prikazivanju hrvatske strane, prema kojem se krivnja za ustanke pripisuje isklju ivo srpskim utjecajima, njema ke vojne komande i razumni hrvatski krugovi slažu se u tome da je sukrivnja za ustani ki pokret bitno uvjetovana neobuzdanim i krvavim zlodjelima ustaša. Raspoloženje u vojnim krugovima NDH protiv ustaša izvanredno je napeto. Opozivanje više viših oficira dovodi se u vezu sa suprotnostima s ustašama. Poglavnik je bio prisiljen da sada povede ra una o tim nepodnošljivim prilikama, i donio je ju er odredbu o

²⁹⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 945 od 8. VIII.

²⁹⁸ Isti izvor, Nr. 958 od 10. VIII.

bezodvla nom raspuštanju svih ustaških odreda, osobito tzv. »divljih ustaša«, izuzimaju i *Ustašku vojnici*. Predviđeno je se novo formiranje, nakon što provedu iš enje redova. Konačno, može se zabilježiti i oštar postupak zbog razbojničkog postupka nekoga ustaškog dužnosnika koji je prije dva dana od prijekog suda bio osuđen na smrt i zatim likvidiran. Svi ustaše — pripadnici poglavničke tjelesne garde, na dopustu ili na drugim mjestima - posebnom su naredbom pozvani da se smjesta vrate u Zagreb. Donijete mjere izazvale su u javnosti donekle nervozna raspoloženja. S tim u vezi, Trolle spominje da je Kvaternik - kako se povjerljivo izjasnio - danas imati susret s vodstvom bivše »Zaštite« stranke VI. Ma eka.²⁹⁹

Glaise je, 10. VIII,³⁰⁰ telegrafski - izme u ostalog - informirao Vrhovnu komandu i o tome kako su mu Kvaternik i Per evičević jučer povjeroili da Pavelić želi sada ozbiljno obratiti se ispadima ustaša i njihovim predvodnicima. Mjesni i kotarski ustaški dužnosnici razriješeni su bezodvlačno dužnosti. Provođenje postupka išenja je započeto, no *Ustaška vojnica* nije zahvaćena poglavnikovim dekretom o suspenziji. Ako bi te dobre namjere, ipak, nekako zabilježile uspjeh, time bi pozicija domobranstva bila izvanredno ojačana. Vojskovođa putuje ovih dana, vjerojatno 12. kolovoza, u posjet Italiji. Pojednosti o tom putu još nisu poznate.

Javio se i Informacioni ured III i, 14. VIII,³⁰¹ državnom sekretaru v. Weizsäckeru prenio ovakav izvještaj svoga povjerenika u Zagrebu od 12. VIII: Brže nego što je povjerenik očekivao, udaljen je sa svog položaja pukovnik P. Blašković, komandant divizije u Sarajevu. Razlog: sukob što ga je Blašković imao s ustaškim ministrom unutrašnjih poslova A. Artukovićem, izaslanim u Sarajevo. Povjerenik upozorava da su sada dvojica od četvorice komandanata divizije dignuti s položaja, i to kao rezultat zalaganja ustaša u tom pravcu. Od sadašnjih pet u NDH, sad su momentano dvije bez komandanta, i to u trenutku kad je unutrašnja situacija vrlo labilna i kad vojska predstavlja, zapravo, glavni sastavni dio državne izvršne vlasti. Kako povjerenik saznaje iz pouzdanog izvora, ustaše sada rade na tome da uklone generala Laxu, zamjenika vojskovođe Kvaternika. Dok je sarajevski doglavnik J. Sunarić boravio u Zagrebu kod poglavnika, kako bi mu izložio potrebu da u Bosni uvedu red, bio je u Sarajevu uhapšen Sunarićev sin. Do hapšenja je došlo neposredno nakon što se mladi Sunarić vratio s aerodroma, pošto je tamo ispratio svog oca. Kako ja sam doglavnik saopćio povjereniku, hapšenje je uslijedilo po nalogu ustaškog zapovjednika u Sarajevu J. Francetića, koji je

²⁹⁹ Ante Moškov izjavio je u istrazi, 17. V. 1947, o razoružavanju *Zaštite* ovo: »Ja sam došao u grupu pod zapovjedništvom Servacia (Servatzyja). Tada nam je saopćeno da se ima odmah oti i na mjesta data zapovjednicima grupa i razoružati seljake zaštitu. Grupa Servacia dobila je za zadatak objekt jašionu gdje je bio odjel konjanika seljake zaštite. Kada smo došli tamo našli smo svega dva konjušara i 4—5 zaštitara koji kada su ulili o emu se radi bili su za u eni i po eliti protestirati, ali su ipak odmah predali i oružje i jašionu. To je odmah bilo gotovo, a Servaci je otišao ostavivši mene da sa ostalima uvam stražu. Vratio se još prije podne te je rekao da je tamo u jašionu biti dovedeni i svi ostali zaštitari koji su u uniformi te da se tu moraju presvući i tako da se ni jedan ne vidi u uniformi. Dovukao je sa sobom i graničarska odijela. Kako su stizali zaštitari, isti su odmah bili presvućeni, zapisivani i pušteni. Koji je bio motiv za povod ovoga ja neznam, ali sam poslije čuo da se stari Kvaternik ljutio i svačemu sa Didom radi toga. Govorilo se za zaštitare da su pljačkali, nazvalo ih se kokošarima, a Dido Kvaternik kada je došao u jašionu sam im je dobio: eto sada živio Ma eka. Poslije su neki me u ovima otišli u ustaše pa i sām njihov zapovjednik Zvonko Kovačević postao je ustaški pukovnik« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 1-117).

³⁰⁰ AJ, T-501, rolna 264.

³⁰¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 454 od 14. VIII.

doglavnika pratio na putu u Zagreb. Sunari ev sin pušten je na slobodu tek na intervenciju njema kog pukovnika Schuschniga u Sarajevu.

Po Paveli evu nalogu su u subotu bili svi dužnosnici ustaške organizacije razriješeni dužnosti. »Divlji ustaše« bili su raspušteni. Sve formacije, vo e kojih su bili razriješeni dužnosti, imale su se suzdržati od svake djelatnosti do imenovanja novih vo a. Izuzete su od toga sve ustaške formacije koje su vojni ki organizirane ili su u policijskoj, stražarskoj ili grani arskoj službi. Povjereniku su u vezi s tom odredbom saop ili da se ona odnosi isklju ivo na politi ke funkcionare pokreta, odnosno na njegovu politi ku organizaciju, ali ne na *Ustašku vojniciu*. Dio se politi ke organizacije naoružao u toku posljednjih tjedana. Razoružavanje tih formacija — ukoliko je naoružavanje uslijedilo bez izri itog nare enja — ima uslijediti sada. Ho e li se to razoružavanje obaviti bez zapleta, ne može se unaprijed re i, ali isto tako ni to ho e li te mjere dovesti do radikalne reorganizacije. Povjerenikovi pouzdanci mu jednodušno govore da se mora biti skepti an, osobito u pogledu posljednjeg. Uvjeravaju ga da bez uvrštavanja naoružanih ustaških jedinica u sastav domobranstva i bez raspuštanja ustaške policije nije mogu e pravo raš iš avanje položaja.

U nedjelju je poglavnik primio naglašeno sve ano izaslanstvo bivše *Hrvatske selja ke stranke* VI. Ma eka od 126 lanova, koji su položili ustašku zakletvu.³⁰² U po etku se govorilo da je time uslijedilo uvrštenje *HSS* u ustaški pokret, no narednog dana ta je tvrdnja bila uvelike sužena, jer se izjavljivalo da je rije samo o nacionalisti kom krilu stranke. Bez sumnje, vrlo je teško donijeti politi ku ocjenu toga skupa. Valja upamtiti samo ovo: od oko 80 zastupnika *HSS* samo njih 17 položilo je zakletvu u nedjelju, a 45 lanova izaslanstva pripadalo je zagreba kim strana kim organizacijama.

Ustani ki pokret u Bosni u toku posljednjih dana ponovo je oja ao; pojedina su mjesta ustanici zauzeli. Javlja ju povjereniku da se ustani ki pokret prebacuje u okolicu Sarajeva. Vojnici ipak ne ocjenjuju situaciju kao kriti nu, pogotovo što su tamo bila upu ena poja anja sastavljena od Bosanaca i ve su ušla u akciju. U posljednje vrijeme navodno se opetovano doga alo — kako ga uvjeravaju njegovi pouzdanci — da su se ustanici bez borbe povukli, im je vojska ušla u akciju. Javlja ju ak i o slu ajevima da su ustanici izvikivali »Živjelo hrvatsko domobranstvo!« Ustaške formacije ipak su i nadalje predmet napadaja.

Dok njema ka strana osje a potrebu — ako je informacija povjerenika to na — da neprestano sili da se u ustaški pokret uvede red, Talijani upravo posljednjih dana pokazuju demonstrativno svoje prijateljstvo prema ustašama. General Coselschi, jedan — kako je povjerenik informiran - istaknuti funkcionar stranke stigao je u Zagreb s brojnim štabom i bit e ovdje stalni izaslanik *Fašisti ke stranke* pri ustaškom pokretu. U Zagreb je stiglo i jedno odaslanstvo fašisti ke omladine. Svakodnevno su svjedoci scena bratimljenja s ustašama, što povjerenik doživljava iz prve ruke, jer se sve to odigrava u njegovom hotelu. Nešto sli no se dosad u Zagrebu nije vidjelo.

Poslanik Kasche je iz Zagreba telegramom, od 27. VIII,³⁰³ javio o vojnom položaju ovo:

Kod Karlovca se ove a »banda« predala a stanovnici napuštenih sela vratili se ku ama; samo mali broj ustanika još je po šumama južno od grada.

³⁰² Najzaslužniji za pristup desnog krila *HSS* bio je nesumnjivo Janko Torti , ministar i kasniji ustaški doglavnik.

³⁰³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1066 od 27. VIII.

Južno od Slavenskog Broda sve do sjeverno od Doboja nastalo je posljednjih nekoliko dana ove e podru je nemira, o igledno — zaklju uje Kasche - u vezi s »teroristima« pristiglim iz Turske!!! Podru je su oružane snage opkolile; **akcija** iš enja otpo ela je a željezni ke su linije privremeno prekinute. Sjevroisto no od Sarajeva, oko Vlasenice, akcija njema kih snaga protiv ustanika, uslijed prepada na vozila njema ke vojske što je povezano s nemirima u Srbiji. **Jedan** bataljun njema ke vojske iz Hrvatske upotrijebljen je preko Drine na srpskom podru ju. **ini** se da e nemiri — uslijed teško a zbog konfiguracije tla — potrajati još neko vrijeme. O igledno se težište nalazi u Srbiji. Hrvati nisu **dosad** mogli suzbiti nemire kod Knina i Gra aca, zbog spre avanja s talijanske strane, a sada potpadaju pod zonu talijanske vojne uprave. **ini** se da e ubrzo **suzbiti** nemire kod Drvara. Nemiri zapadno od Jajca op enito su s uspjehom potisnuti; ustanici se povla e prema Livnu gdje se sada nalaze talijanske snage. Posljednjih su dana »bande« iz Srbije pokušale da prodru u Srijem preko Save, **zapadno** od Sr. Mitrovice, no dosad su bile **odbijene**. U široj okolici Zagreba **ini** se da nema »bandi« komunista. U samom Zagrebu unatrag dva tjedna vlada mir. Poglavnik ra una da e se još zadugo morati ra unati s manjim »bandama« u udaljenim planinskim podru jima. Kako je sada uslijedila **predaja** zaplijenjenog oružja domobranstvu NDH, ubrzo e snage biti organizirane i dovoljno jake da preuzmu na sebe osiguranje cjelokupnog podru ja. U hrvatskoj vladi op enito vlada optimisti ko raspoloženje u pogledu op eg **razvoja**.

Kasche je, 1. IX,³⁰⁴ »pod najhitnije« javio ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu da je formiranje srpske vlade pod vodstvom Milana Nedi a izazvalo uznemirenost u Zagrebu. Maršal Kvaternik ozna uje Nedi a kao nekadašnjeg neprijatelja Nijemaca i njegovu vladu kao posljednji i manjevrijedan izbor, a proglas etni kog vode Koste Pe anca kao falsifikat i vladinu petljavinu. Op enito se u formiranju vlade gleda potez koji — po svojim posljedicama — mora biti nepovoljan za Hrvatsku. etnici, zasigurno, vide u njemu poticaj za daljnje nemire. Da ne bi tim potezima izazvali novo uznemirenje vlade u Zagrebu u pogledu politi kih namjera Reicha, Kasche drži hitno potrebnim rješenje pitanja pripadnosti Zemuna i potpunu predaju toga podru ja hrvatskoj državi. Budu i da je preseljavanje iz Hrvatske u Srbiju zaustavljeno, potrebni su i zbog toga smirenje i raš iš avanje. Kasche smatra korisnim da do e ponovo do savjetovanja, pod njegovim osobnim predsjedanjem, izme u vojnog zapovjednika Srbije i hrvatske vlade da bi riješili sve pri preseljavanju nastale teško e i ustanovili situaciju u vezi s preseljavanjem. Kako je nedavno povjerio mješovitoj komisiji da utvrdi hrvatsko-srpska stajališta, raspolaužu dovoljnom podlogom. Obustavljanje preseljavanja prikladno je, posebice, za op u raspravu i rješavanje otvorenih pitanja. Stoga Kasche moli ovlaštenje za to, a uz to još i da tom prilikom pretresu sporna pitanja izazvana postupanjem sa Srbima u Hrvatskoj kako bi tako osigurali uzajamno razumijevanje i jedinstvene mjere. U višestrukim razgovorima vodenim posljednjih dana, Kasche je kod vlade u Zagrebu postigao razumijevanje da sada otpo ne s pozitivnim mjerama u pogledu »srpskog pitanja«. Pri tome, posebno: napuštanje samovoljnih teroristi kih mjera, garancija slobodnog povratka i amnestija za pomaga e ustanika, odustajanje od divlja kog tla enja pravoslavne crkve. Položaj u pogledu ustanka — završava Kasche svoj izvještaj — jest ovakav: nemiri na sektoru izme u Bosanskog Broda i Doboja likvidirani su

³⁰⁴ B. Krizman, nav. djelo, str. 514.

nakon kapitulacije ustanika; suzbijanje ustanka oko Drvara polagano napreduje; »bandama« kod Jajca, koje uzmi u u pravcu Livna, suprotstavljaju se brojnije snage NDH; kod Sarajeva neznatno smirivanje; u ostalom je području općenito mirno.

U telegramu od 2. IX,³⁰⁵ upućenom Vrhovnoj komandi oružanih snaga, Glaise je dao kraći pregled položaja nakon povratka iz Berlina gdje je usmeno referirao o situaciji.

Politička pitanja

Situacija je općenito neizmijenjena; i sada kao i prije jako labilna i neizjednadena; odnosi s Italijom napeti; na neprijateljstvo Hrvata prema njima Talijani odgovaraju raznim potezima, na primjer, i favoriziranjem Srba u okupiranom području. U tom prostoru jedina popularna mjera Talijana jest djelomično raspuštanje ustaša. Kotlina Gacko-Avtovac uključena je u obalnu zonu na zamolbu hrvatske strane; slobodan je prostor i oko Goražde bez pristanka Hrvata više-manje preuzet pod talijansku upravu (vidi Glaiseove telegrame br. 178 i 184). Pritužbe Talijana zbog slabog izlaženja Hrvata u susret u vojnim pitanjima šalju se tekstualno današnjim kurirom u Berlin. Talijanski pokušaji prožimanja u porastu. U zemlji vlada zabrinutost da će Italija postepeno zaposjesti cijelu Hrvatsku. Poglavnici i vojskovođe razumiju dobro prividnu nezainteresiranost (Njemcima) u tom pitanju; općenito se, ipak, otkriva sve do vladinih krugova povećana razanost koja se osjeća i u odrednoj upornosti i krutosti prema željama Njemcima strane. Pri tom svi Hrvati očekuju, sada kao i prije, od Nijemaca svoje konačno oslobođenje. Glaiseov osobni odnos prema talijanskoj vojnoj misiji i njenom šefu i nadalje zadovoljava, iako ni formalno nije uvijek lak (npr. poredak po rangu pri sprovođenju i Kvaternik kad je Glaise Hrvatima, po svome najboljem znanju, pomogao u njihovoj nevolji zbog protokola). O ishodu Glaiseove izmjene mišljenja - posredstvom majora grofa Speea — s austrijskim ministrom vojnim Barthom, već je odošlan pismeni izvještaj. Njegovo osobno mišljenje da je Bartha bio samo nedovoljno obaviješten o pitanju Međimurja potvrdilo se, što se prije trebalo dokazivati. Prema saopćenju s obaviještene strane, ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu kao da se zalaže za predaju zemunskog trokuta Hrvatima. Vojne rezerve protiv tog koraka nemaju - prema Glaiseovom mišljenju — težine i u tom je pravcu sigurno dostižno rješenje koje zadovoljava. Unutrašnjopolitička nastojanja za koncentracijom i konsolidacijom (usp. telegrame br. 245 i 253) ometena su na jugu talijanskom akcijom, no ona i nadalje postoje. Broj ustaških nasilja dijelom je smanjen. Različite smrtne osude izrečene su protiv ustaša. Strože razgraničenje i organiziranje naoružanog dijela pokreta. Pokušaj da se jače istakne njegovo političko svojstvo kao državotvornog pokreta. U porastu je razumijevanje za to da se i u srpskom pitanju ne mogu samo služiti sredstvima sile, nego da se moraju poslužiti konstruktivnim rješenjem. Izvanredna zasluga za to pripada i poslaniku Kascheu i njegovim taktičkim, nenametljivim savjetima. Sam vojskovođa Kvaternik, zastupnik najradikalnijega protusrpskog kursa, postaje zamišljen. Naprotiv, njegov sin Eugen, državni tajnik u resoru policije, smatran je i od najmjerodavnijih ličnosti u državi sve manje podnošljivim. Ljudi gledaju u

³⁰⁵ AJ, T-501, rolna 264.

njomu, s punim pravom, jednog od glavnih za etnika »divljeg« kursa, bez plana, koji u sadašnjem stanju i tako er u ustancima — prema jednodušnim opisima — ima, možda, više udjela nego srpsko i komunisti ko podrija ko djelovanje. Na privrednom polju stvorena je pod vodstvom vojskovo e organizacija za etvorogodišnji plan. Momentanu privrednu situaciju ne olakšava nova talijanska linija (snabdijevanje podru ja, carinska pitanja, itd.). Kruh i mast koli inski i nadalje jedva dostaju; tako er je i dnevno sve manje tekstilne robe, itd. Znatno je i poskupljenje na razli itim podru jima, ako se i pokušava stopiranje cijena.

Vojna pitanja

Izgradnja vojne organizacije napreduje polagano; trpi od uzastupnih prekida što sa sobom donose borbe. SI. Kvaternik je i nadalje riješen da u novoj talijanskoj zoni ostane samo minimalni broj jedinica, kako bi ih sjeverno od demarkacione linije, na njema kom prostoru, utoliko bolje mogao organizirati. I nadalje izvanredno dragocjena pomo od komandanta pozadinske popunidbene organizacije i njegovih suradnika. Kod Kvaternika sve ve a spoznaja da Ahilovu petu organizacije domobranstva NDH valja tražiti u oficirskom koru, jer mu je dio prestar ili godištima od 20 do 45 godina previše oskudan (protuhrvatski kurs u bivšoj Jugoslaviji, politi ko prosijavanje, rešetanje iz jugoslavenske vojske preuzetih oficira). Stoga Glaise najtoplije zagarava molbe komande domobranstva da se smije dodijeliti što ve i broj oficirskih i podoficirskih pripravnika popunidbenom bataljunu hrvatske dobrovolja ke legije predvi enom za Njema ku.

Ustani ki pokret

Poslije Glaiseova posljednjeg izvještaja, došlo je i u njema koj okupacionoj zoni do mnogobrojnih nemira i akata sabotaže » etnika«. Izme u 22. i 28. VIII, morali su njema ki i endehaški odjeli suzbiti ove e žarište nemira u prostoru Derventa—Doboj—Tuzla sa središtem u Doboju. Posljednjih je dana u toku ve a akcija protiv ove eg ustani kog centra kod Varcar Vakufa (sjevero-zapadno od Jajca), u kojoj su sudjelovala i njema ka odjeljenja iz Banje Luke, radi zaštite pruge Banja Luka-Sarajevo* i industrije u Jajcu, no ona imaju biti izvu ena iz borbe, jer je dovoljno hrvatskih jedinica (više bataljuna domobrana i ustaša). Pramac Vrbas-klanac-Banja Luka- Jajce jako je težak, zbog ugroženosti od vatre i rušenja kamenja. Kod Vakufa (južno od Jajca) i južno od Rogatice (bosanska isto na željeznica bogata objektima) u nedjelju je došlo do akata sabotaže. Kod prvog mjesta zaustavljanje i plja ka jednog vlaka, kod posljednjeg dizanje u zrak propusta i rušenje kompozicije niz nasip. Višestruko prelaženje ustanika iz Srbije preko Drine. Jedan bataljun iz 718. divizije bio je u cijelosti uvu en u prili no teške borbe isto no i sjeveroisto no od Zvornika. Na žalost, svuda njema ki gubici. Svi doga aji potvrdili su staro austrijsko iskustvo: u tim krajevima operirati samo sasvim iznimno s odjeljenjima manjim od ete, i ne o ekivati od talaca i njihove likvidacije mnogo, budu i da ovdje ljudski život samo malo vrijedi. Zato: održavanje i uvanje neophodno važnih linija i, uostalom, ak uz prolazno napuštanje

* Direktna pruga Banja Luka-Sarajevo nije tada postojala.

pojedinih prostora, koncentrirane akcije u ostalim područjima. Na ustaničkom području Bihać—Petrovac—Knin položaj je, uglavnom, neizmijenjen. Isto na Hercegovina opet ponešto u pokretu, skromnijeg obujma. Hrvati javljaju polaganje oružja ustanika u raznim krajevima. Potvrđuje se da etnici mnoge stanovnike sile da sudjeluju u borbama (pri čemu su im ustaše barem do nedavna svojim slijepim divljanjem pošteno išli naruku).

Zaključak: Iznova jače lokalne napetosti, ali u cijelosti još ne postoji nikakav povod za uznemirenost na hrvatskom tlu. Svakako je nezamislivo smanjenje njemačkih okupacionih snaga. Bolja oklopljenost hitno je poželjna. Zrakoplovi ovdašnje zrakoplovne škole opetovano su bili u akcijama izvištanja.

Državni sekretar v. Weizsäcker predložio je Ribbentropu, u telegramu od 4. IX,³⁰⁶ da Kascheu odgovore na njegov telegram od 2. IX (br. 1102) da: 1. postoji njemački interes za suzbijanje ustaničkog pokreta podsticanog iz Srbije u dijelovima Hrvatske pod okupacijom njemačkih jedinica, zbog njegove povezanosti s nemirima u samoj Srbiji i s obzirom na prisutnost njemačkih jedinica na hrvatskom području o kojem je riječ. Stoga je opravdano da se poslanik Kasche uključi u sporazumu s vladom NDH i generalom Glaise-Horstenauom. Poslanik moli odluku ministarstva može li se — radi jedinstvenog postupka u suzbijanju ustanka i u srpskom pitanju — prikladno povezati s nadležnim uredima oružanih snaga i vojnog zapovjednika Srbije, uz sudjelovanje poslanika Benzlera. Benzleru treba prepustiti i vodstvo u tom pitanju, kao što se postupilo i u pregovorima s bugarskom vladom. Ne bi trebalo doći do neposrednog povezivanja poslanika Kaschea s vojnim zapovjednikom Srbije. Predlaže se u odgovoru Kascheu reći i to kako se ministarstvo slaže da se poveže s generalom Glaiseom i njemačkim vojnim uredima u Hrvatskoj, a poslanik Benzler se pobrinuti da Kasche bude pozvan na konferenciju u Beogradu. Benzler se pobrinuti da se uključi i vojni zapovjednik Srbije; 2. što se tiče pravoslavne crkve u NDH trebalo bi — po Weizsäckerovoj ocjeni — to pitanje, kao unutrašnje, u biti prepustiti hrvatskoj vladi. Poslanik Kasche neka ne ide dalje od hrabrenja vlade NDH da pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj odijeli od srpskog patrijarha. No, ne postoji nikakav njemački interes da pravoslavnu crkvu privedu Rimu. Kasche neka se stoga uzdrži od svakog uplitanja. Weizsäcker, na kraju, moli odluku ministra Ribbentropa, s tim da se pošalju upute Zagrebu i Beogradu, a da Kasche istodobno bude ovlašten da u tu svrhu pođe na službeni put u Beograd.

Kao rezultat Ribbentropove odluke, ministarstvo je, 6. IX,³⁰⁷ telegrafski odgovorilo Kascheu (»osobno za poslanika«): S obzirom na povezanost nemira koji su izbili na hrvatskom području sa srpskim ustanicima, te na s tim povezan vlastiti njemački interes, Ribbentrop je suglasan da se Kasche poveže s Benzlerom da bi raspravili pitanje protumjera koje valja poduzeti, s tim da pozovu i dra Veessenmayera. Ve zbog toga što je taj predmet pretežno njemačko-srpski, bit će svrsishodno da taj razgovor održe u Beogradu. U ministarstvu nemaju ništa protiv toga da Kasche, posredstvom Benzlera, stupi u vezu s vojnim zapovjednikom. To treba biti samo interno raspravljanje, bez sudjelovanja vlade NDH. Ministarstvo moli da Kasche o tome obavijesti generala Glaisea, a brzojavno da javi svoj odlazak, s tim da je Beograd već o

³⁰⁶ AJ, T-120, rolna 208. Vidi sadržaj Kascheovog telegrama Nr. 1102. od 2. IX u: B. Krizman, nav. djelo, str. 514-515.

³⁰⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 909 od 6. IX.

tome obaviješten. U pitanju pravoslavne crkve i njenog odvajanja od srpskog patrijarha mole Kaschea da se i u tom *hrvatskom* pitanju - kao jednom koje se njema ke strane samo indirektno ti e — ponaša u smislu primljenih uputa od 5. rujna. Ukoliko bi ga s hrvatske strane upitali, ne postoje nikakvi razlozi da Kasche ne hrabri vladu NDH pri njenoj namjeri da odvoji pravoslavnu crkvu od srpskog patrijarha. Njema ki interes da tu crkvu privedu Rimu ne postoji.

U telegramu od 6. IX,³⁰⁸ upu enom komanduju em generalu Više komande 65 u Beogradu, Glaise navodi da u nastavku ju erašnjih razgovora u Beogradu i kasnijeg razgovora s vojskovo om Kvaternikom želi javiti ovakav sažetak:

1) Uza svu spoznaju teškoga op eg položaja ne postoji nikakva rezerva sa stajališta Glaiseova kruga zadataka da se 718. divizija sa svojim glavnim dijelovima prikupi u prostoru Tuzla—Zvornik—Bijeljina (jedan bataljun Mitrovica—Šabac). Ali bataljun koji se nalazi u Zagrebu imao bi iz političkih i policijskih razloga da tu i ostane. Bataljun u Sarajevu mogao bi se zamijeniti jednim od dva *Landeschützen-bataľuna* koji su ve i dosad bili u sastavu 718. divizije. Taj *Landeschützen*-bataljun mogao bi biti povu en tek nakon što Hrvati preuzmu osiguranje pruge. Možda e biti mogu e da se još pola *Landeschützen*-bataljuna pošalje u Banju Luku.

2) Moglo bi se uzeti u razmatranje ponovni prijelaz u dosadašnja garnizonska mjesta prije nadolaska zime (osiguranje kvartira u tim garnizonskim mjestima).

3) Vodstvo hrvatskog domobranstva stavlja pod komandu komandanta 718. divizije sa sjedištem u Tuzli tri grupe (grupa pukovnika Krumma, grupa pukovnika Paja i grupa Sarajevo). Iz političkih je razloga poželjno ograničiti to podređivavnje navedenih domobranskih snaga njema koj komandi na po mogu nosti što uži krug, tako da se prema vani malo zamje uje.

4) Vodstvo hrvatske vojske uputilo je molbu, koju Glaise najtoplije zagovara, da se upotrijebi bataljun u Sarajevu zajedno s artiljerijom u jednoj akciji iš enja i za kasniji raspored njema kih snaga u izvanredno važnom prostoru na Romaniji planini i u okolici Vlasenice. Vodstvo domobranstva stavilo bi na raspolaganje u tu svrhu ne samo bataljune iz Sarajeva, koji su namijenjeni komandnom području generala Forstera, nego, uz to, i još neke druge dijelove koji bi, svakako, kasnije morali biti povu eni. Hrvatsko vojno vodstvo moli da se tom pothvatu krene u susret akcijom iz Zvornika.

5) Hrvatsko vojno vodstvo predlaže da što je mogu e brže do e do preseljenja komande 718. divizije. Pri tome bi bilo, možda, svrsishodno, s obzirom na svojstva ustanika, da se pripremi kvartir u Tuzli što je mogu e neupadljivije i da se više prikaže nego što se uistinu odigrava. Uz to, ne bi se smjelo u dosadašnjim garnizonskim mjestima pobuditi dojam odlaska zauvijek (usp. to ku 2).

6) Za pojedina ne dogovore izme u *HK 65* i Hrvata pri predstoje im pokretima trupa stoji na raspolaganju Ured njema kog generala u Zagrebu, a po potrebi i direktna telefonska veza s ministarstvom domobranstva NDH, Operativni odjel (general Mari i potpukovnik Dragojlov).

7) Odnosi u prostoru oko Višegrada još su zasad neraš iš eni u pogledu zaposjednu a od hrvatskih trupa. Utoliko je važnije da se ni jednog trenutka ne dopusti da do e do potpune nezašti enosti Sarajeva.

³⁰⁸ AJ, T-501, rolna 264.

Glaise je u poduga kom telegrafskom izvještaju Vrhovnoj komandi istog dana³⁰⁹ dao ovakvu sliku situacije:

Op i položaj u Hrvatskoj

Široki krugovi, posebno vladini uredi, pod dojmom su srpskog rješenja. Pri tom še izvanredno skepti ki ocjenjuje formiranje srpske vojske zbog prili no dobrog poznavanja novih beogradskih ministara (kadar za budu etni ku vojsku protiv Nijemaca?). Isto tako, vidi se u pregovorima njema kih predstavnika sa starim buntovnikom K. Pe ancem, koji su nekako procurili u javnost, opasnost za slabljenje njema kog autoriteta. Utoliko gor e osje a se i daljnje ostajanje zemunskog trokuta, koji je od 1919. do 1941. pripadao Jugoslaviji, ali nikada Srbiji, a sad je odjednom podre en ak srpskom kabinetu (!). Pitanje je tko više zaslužuje obzir: Srbija ili Hrvati, koji su zaista dovedeni u tragi nu situaciju, a Nijemcima s toliko oduševljenja izlaze u susret. I ina e bi Glaise osobno želio da opomene zbog prevelikog o ekivanja u srpskom pitanju, pri emu sebi dopušta slobodu da ukaže na iskustva koja su obra ena u razli itim knjigama o austrijskoj vojnoj upravi u Srbiji (1916—1918), na primjer, u publikaciji Carnegieve zaklade.³¹⁰ Tamo je tada bilo mogu e u djelomi no težim, ali i jasnijim odnosima vladati situacijom sve do u listopad 1918. godine. Pritisak Talijana nad Hrvatskom traje i dalje. Hrvatske jedinice u »novoj zoni« podre ene su uvelike talijanskoj komandi i njihovo ve e povla enje ostat e uskra eno hrvatskom vojnom vodstvu. Za Hercegovinu je Italija izri ito zatražila da hrvatske jedinice potpuno tamo ostanu. Na sektoru »hrvatskog vojnog vodstva« moralo se sada dopustiti Talijanima uvrštenje etvorice oficira u Odjel za izobrazbu ministarstva domobranstva NDH. I u Karlovcu (sjedištu komande talijanske Druge armate) bit e formiran jedan a ki bataljun. General Oxilia ne propušta, ni usmeno ni pismeno, ni jednu priliku da neprestano ukazuje na velike mogu nosti što bi ih upravo talijanske oružane snage mogle pružiti Hrvatima koji u tom pogledu nisu naro ito željni znanja. Talijansko-hrvatska legija (1300 ljudi) imala bi sada, ipak, polako da krene u pravcu Italije. Spomenute me uzavisnosti (Srbija i Italija) ne mogu, doduše, bitno smanjiti uvjerenje u Hrvatskoj da mogu živjeti samo s osloncem na Njema ku. Ali osje aj razo aranosti, zbog njema kog držanja, ne može se više sasvim prikriti kod vode ih li nosti NDH, a tako er ni u intelektualnim krugovima nacije. Ljudi su zabrinuti da ne bi njema ka strana sutra ili prekosutra mogla postati potpuno nezainteresirana za Hrvatsku.

Unutrašnja politika i domobranstvo

Vanjskopoliti ki položaj hrvatske države, koja još uvijek nema potpuno odre ene granice, ini da tako potrebno unutrašnje sre ivanje napreduje samo jako polagano, usprkos uvi avnom nastojanju poglavnika. Ustaše su pomalo

³⁰⁹ Isti izvor.

³¹⁰ Među kojima se nalazila monografija gen. H. Kerchnawea o ratnoj privredi u okupiranim podru jima (Srbija, Crna Gora i Albanija).

zaulareni, iako još uvijek ima brojnih izgreda. Ljudi se po inju, tako er, pozitivno baviti srpskim pitanjem. O nekom pozitivnom rješenju, mišljenja se, dakako, razilaze. Nije lako dijelu naroda, koji je bio van zakona a predstavlja dvije petine naroda države, ponovo vratiti minimum ravnopravnosti. Dvo- li no držanje Talijana u obalnom podru ju prema Srbima, etnicima, itd. utje e na nejasno u položaja. Domobranstvo je tako er jako izmoreno bor- bama, i pod vodstvom je oficira kojima je svakog dana sve teže vjerovati u životnu sposobnost njihove nove države, a zbog potpuno razumljivih nedosta- taka u organizaciji nove izgradnje od temelja upotrebljivo je samo ograni eno. Velik dio jedinica nalazi se šest tjedana neprekidno na maršu ili u borbi. Da bi Hrvati ipak — kad bi se kona no moglo do i do sre enog, vanjskopoliti ki jasnog organizacionog rada — mogli postati dobri vojnici, dokazuje borba grupe Hrvata pod vodstvom izvrsnog oficira kod Kovilja e (sjeveroisto no od Zvornika) koja je izazvala osjetno olakšanje položaja Nijemaca u sjeverozapa- dnoj Srbiji. Njema ki niži komandanti uvelike je hvale.

Ustani ko podru je i vojne mjere

Ve e grupe ustanika uznemirile su, 26. VIII, podru je oko Doboja (južno od Sl. Broda). Pomo u njema ko-hrvatskih snaga, uz sudjelovanje dvaju tenkova iz 718. divizije i borbenim izvi anjem iz zraka, bilo je to podru je o iš eno, 28. VIII. Sutradan (29. VII) utvr ena je pojava ove e grupe ustanika u prostoru Jajca (južno od Banje Luke) što je potvrdilo i izvi anje iz zraka. Provedena je akcija iš enja, 4. IX, pomo u njema ko-hrvatskih jedi- nica, uz sudjelovanje naoružanog zra nog izvi anja. U kraju oko Zvornika- -Kovilja e su još sada njema ko-hrvatski dijelovi trupa u borbi s ustanicima. To podru je, koje je dijelom na hrvatskoj dijelom na srpskoj strani, treba smatrati središtem ustani kog pokreta.

Položaj u talijanskoj obalnoj zoni prili no je neproziran. Govori se da tamošnji ustani ki pokret dijelom simpatizira s Talijanima i da ga Talijani pomažu protiv Hrvata; ali se, ipak, izrazito komunisti ki ustanak okre e i protiv Talijana. Posljednji se rasprostire od Gra aca, preko Sinja, prema Imotskom (sjeverna granica Dalmacije). Od talijanske vojne misije može se malo saznati. Utoliko je ona znatiželjnija, kad -je rije o zbivanjima na njema kom okupacionom podru ju. Razoružavanje ustaša zaista je mnogo- struko u talijanskoj zoni.

Grupiranje snaga u njema kom okupacionom podru ju

Nakon razgovora s vojskovo om Kvaternikom i poslanikom Kascheom, Glaise je predložio — s obzirom na napetu situaciju u sjeverozapadnoj Srbiji — Višoj komandi 65 (*Höheres Kommando 65*) da se glavnina 718. divizije (5 bataljuna i artiljerija) prikupi na donjoj Drini (jedan bataljun u Mitrovici). Temeljna je misao te mjere da isto no od Tuzle bude pri ruci ja a grupa koja bi na ustanike utjecala ve svojom prisutnoš u, a pokrivala bi pouzdano sjeveroisto nu Bosnu a uz to bi, u suradnji (sadejstvu) s grupom Valjevo (Srbija), predstavljale snagu za kratke koncentrirane udare u ustani ki pro- stor. Hrvatska je strana izjavila svoju spremnost da u tu svrhu podredi komandi 718. divizije, izme u Bosne i Drine, šest bataljuna pješadije i artiljeriju u ja ini od oko jednog odjeljenja i jednog odjela haubica 10 cm. *HK 65* je Glaiseov prijedlog rado prihvatila. Ostvarivanje te zamisli zapo elo je u

toku ju erašnjeg sastanka u Beogradu i njegova nastavka u Zagrebu. Svrha je prikupljanja u ja e grupe, prije svega, osloboditi se pre estog izvrgavanja manjih odjeljenja neprijateljskim prepadima i istodobno omogu iti da na takve neprijateljske akcije na licu mjesta uslijedi i kazna.

Odgovaraju i na telegram ministarstva od 6. IX, Kasche je, 8. IX,³¹¹ brzojavio Berlinu da e 9. biti u Beogradu radi konferiranja. Kako brzojavke ministarstva ništa ne kažu o zamoljenom odobrenju da provedu zaklju ni dogovor o dotad ostvarenom preseljavanju, Kasche e u Beogradu voditi samo prethodne dogovore. Odlu ni (završni) dogovor moraju održati uz sudjelovanje predstavnika NDH, jer je potrebno da zajedni ki utvrde i ispituju uzajamne prigovore i zatim ih raš iste. Isto tako ima vojni zapovjednik mnoštvo želja koje se tom prilikom mogu najbolje razjasniti. U pogledu situacije u vezi s ustankom, Glaise je u brzojavu spomenuta razmatranja dalje razra ivao neposredno s nadležnim organima oružanih snaga. Glavnina njema kih snaga u NDH bit e tih dana koncentrirana u Tuzli i isto no od nje za akciju s jedne i druge strane Drine. Snaga je njema kih odreda pet bataljuna i dva odjela artiljerije. Oružane snage NDH u tom podru ju - dvije borbene grupe s ukupno šest nepopunjenih bataljuna i dva nepopunjena artiljerijska odjela — podre uju se njema koj diviziji. U ostalom hrvatskom podru ju oružane snage NDH same e ostati u akciji protiv ustanika, osobito u prostoru Sarajevo-Višegrad, Banja Luka-Jajce, oko Drvara i sjeverno od njega. Njema ki strelja ki bataljuni zajedno e s Hrvatima osiguravati željezni ku prugu i prostor oko Broda i Prijedora. Akcije je naredio komanduju i general u Beogradu, general Bader, koji je nezavisan od vojnog zapovjednika. Njema ki general u Zagrebu sve je neposredno dogovorio s hrvatskim oružanim snagama. General Glaise neprekidno obavještava poslanstvo, a razgovor s Benzlerom bit e u tom pogledu samo informacija.

Politi ko tretiranje srpskog pitanja — nastavlja Kasche — predstavlja odluan dio razmatranja srpskog pitanja s vojnim zapovjednikom. Cilj mu je da pri poduzimanju politiki kih mjera i propagande — s obzirom na borbu protiv boljševizma i na osiguranje njema ke pozicije mo i - osiguraju jedinstvo koncepcije i djelovanja u srpsko-hrvatskom prostoru. A to uvjetuje — prema Kascheu — raspravljanje o ovim temama: naziv i postupak s »pravoslavcima« u Hrvatskoj; intervencije u Hrvatskoj vojnog zapovjednika Srbije; uzajamno informiranje o situaciji u vezi s ustankom; utvr ivanje kod zarobljenih ustanika njihove politiki ke taktike; zajedni ki koraci u pogledu propagande da bi razbili redove ustanika; postupak prema pravoslavnoj crkvi; tretiranje židovskog pitanja; pisanje štampe, kad obra uje srpsko pitanje.

Posljednjih tjedana — obavještava Kasche svoje ministarstvo - zapazilo se, kao krajnje nepovoljno, nejedinstveno shva anje i nedovoljno kontaktiranje. Ne treba zaboraviti da srpski nacionalizam pod komunisti kom maskom postaje sve dktivniji i da, u najmanju ruku, ozbiljno ugrožava mir u zemlji i time vrlo važne privredne interese Reicha. Povrh toga, njema ki ugled i položaj njema kih oružanih snaga ne smiju biti narušeni slaboš u prema neprijatelju koji umije spretno iskoristiti situaciju na Balkanu. Kasche e prethodno pretresti ta pitanja s Benzlerom i vojnim zapovjednikom. Ali prakti nu važnost može to imati onda, ako zatim i ta pitanja rasprave s predstavnicima NDH i - koliko je potrebno — s ovdašnjim talijanskim

³¹¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1127 od 8. IX.

iniocima. Kasche namjerava — javlja ministarstvu na kraju telegrama — da prema potrebi do e potkraj toga tjedna u Berlin radi usmenog referiranja.

Glaise je Vrhovnoj komandi oružanih snaga telegrafski podnio izvještaj, 13. IX,³¹² u kojem je ve znatno izmijenjena intonacija. U njemu Glaise kriti ki prikazuje položaj u NDH i glavne probleme ustaške države.

1. *Op i položaj Hrvatske*

Izvještavanje o Hrvatskoj - zapo inje Glaise svoj izvještaj - do sada, zasigurno, nije dopuštalo da na nj djeluju pesimisti ki utjecaji trenutka. No, prisiljen je, ipak, po dužnosti, da javi kako je posljednjih deset dana i u Hrvatskoj nastala znatna napetost prouzrokovana ustani kim pokretom. U prostoru sjeveroisto no od Sarajeva, gdje Romanija planina stvara staro ustani ko gnijezdo, ustanak je prešao i iz Srbije preko srednje Drine ovamo. Bataljun 704. divizije, koji je bio povu en iz Višegrada, ostavio je u tamošnjim industrijskim postrojenjima uz ostalo, 3000 tona visokoeksplozivnog materijala (trotil) što je prepušteno uvanju samo dvjema grani arskim etama NDH. Mjesta Rogatica, Vlasenica, Kladanj, itd. neprekidno mijenjaju gospodare (sad Hrvati, sad etnici). Na Majevici planini mogao je prekj er komandant 718. divizije prilikom leta zapaziti bezbroj sela i selja kih gospodarstava u plamenu, zapaljenih naizmjenice od Hrvata (ustaša) i ustanika, navodno više od prvih nego od drugih. Hrvati ovdje poduzimaju koncentri an napad sa sjevera, istoka i juga. Južno od Doboja manji strelja ki odredi zapali su u teško e. Pruga je višestruko bila prekinuta. Akcija iz Sarajeva poduzeta u cilju rastere enja — a koja je sama mogla postati predmet neprijateljskog napada — zabilježila je danas rano uspjeh (jedna eta sa željezni kim transportom). Pruga je trenutno popravljen a. Direktori velikoga drvnoindustrijskog poduze a u Zavidovi ima (gradnja baraka po njema koj narudžbi) molili su zaštitu najmanje jedne ete. Ozren planina jedno je od središta ustani kog pokreta. Drugo ustani ko podru je: Bosanski Petrovac-Drvar nalazi se najve im dijelom u talijanskom okupacionom prostoru, ali se pruža, ipak, u pravcu Vrbasa i u njema ku zonu. Ugrožena su industrijska postrojenja kod Jajca; ustanici u klancu Vrbasa-Banja Luka—Jajce do ekuju automobile koji prolaze otvaranjem vatre i bacanjem kamenja s visova. Sr ika pokreta nalazi se u prašumama izme u Bos. Petrovca i Drvara gdje su i srpski generalštapci ak u barakama itd. navodno uredili pravo sjedište štaba s razli itim sredstvima za vezu. Hrvati, koji su prije osam dana pretrpjeli kod Bos. Petrovca težak poraz, pokušavaju da sada glavno ustani ko gnijezdo južno od samog mjesta zahvate s istoka. Vo a tamošnje grupe ustaša, bivši austrijski pukovnik, leži ranjen u Banjoj Luci. itavo ustani ko žarište proteže se na sjeverozapad do Biha a, a na jugoistok preko Glamo a. Manja etni ka gnijezda nalaze se još i u planinama jugozapadno od Kostajnice. U prostoru sjeverno od Save — izuzimaju i pojedine diverzije na pruzi (npr. jedan pakleni stroj u neposrednoj blizini Zagreba) — vlada mir. Položaj u tzv. demilitariziranoj zoni, koju su Talijani nedavno uzeli vrš e u svoje ruke, nije sasvim pregledan, kao ni onaj u Crnoj Gori. Dio etnika u Dinarskim Alpama neprijateljski se odnosi prema Talijanima. Na ostalim mjestima, pogotovo u gornjoj Hrvatskoj, etnici sura uju složno s talijanskim jedinicama. Talijanski oficiri dopuštaju da etnici kod Gra aca djeluju kao neka vrsta cestovnog redarstva. Tako se

³¹² AJ, T-501, rolna 264.

dvoli no provodi i akcija razoružavanja. Me utim, treba, na žalost, re i da se stanovništvo u talijanskom prostoru osje a mnogo sigurnijim nego u podru - jima zauzetim od Nijemaca. Posebno je djelatnost ustaša tamo zauzdana, dok je, na primjer, prije nekoliko dana kod Sarajeva došlo ponovo do strašnog zlodjela (spaljivanja 60 »pravoslavaca«, me u kojima žena i djece, na nekom majuru). Ponosno stanovništvo Dubrovnika, ipak, dijelom je upravo radosno što su tamo Talijani preuzeli i civilnu upravu. Pravna sigurnost u tom gradu pala je prije ispod ništice, i to tako er za Hrvate, emu su prolazno pridonijeli, na žalost, i predstavnici njema kih organizacija iz Reicha. U hrvatskim vladinim krugovima bilježe se sa zabrinutoš u brojni dokazi uskih srpsko-talijanskih odnosa. ak poznati Srbi susre u se preobu eni u talijanske žandare i finance. Držanje Talijana u prilog Osovini ostavlja u svakom pogledu mnogo toga za poželjeti. Vojskovo a Kvaternik je prekju er okarakterizirao situaciju rije ima: »Nas preziru glasno, vas potajno.«

Položaj je u Hrvatskoj prema tome — nastavlja Glaise — trenutna no u prili no kriti noj fazi. Dvije tre ine zemlje nalaze se u rukama Talijana i ustanika, a samo tre ina u rukama vlade NDH. Iznad svega osve uju se prirodno teške pogreške pri porodu i razdvojen položaj, u koji je zemlja od ro enja zapala, uslijed vanjskopoliti kih uvjetovanosti. I jedno bolje utemeljeno državno vodstvo teško da bi moglo na i izlaz iz takvog guštika. K tomu je to državno vodstvo (Glaiseu se name e u pogledu odnosa snaga neprestano usporedba sa slabom ukorijenjenoš u vlada Dolfuss-Schuschnigg) odmah od po etka slabo utemeljeno kao vlada koju pretežno predstavljaju i nose emigranti. Pokušaj da se teško e svladavaju diktatorskim sredstvima morao je pretrpjati brodolom, jer ni diktature ne mogu djelovati u zraku, a da nemaju tlo pod nogama. Uz to, diktatura je u Zagrebu bila bespomo no u znaku samovolje i strašnih zlo ina kojima su njeni už i pristaše (ustaše) od po etka do danas prljali mladu slobodu, usprkos svim poštenim nastojanjima. O potpuno nemogu em tretiranju srpskog pitanja, koje i golema ve ina hrvatskog naroda odlu no otklanja, Glaise je ve eš e izvještavao svoje pretpostavljene. Ako ih se (ustaše) pozove na red, pozivaju se radikalni neprijatelji Srba rado na »iskustva«, koja je njema ka vojna uprava s onu stranu Drine izazvala s »blagim« režimom. Tome nasuprot, svakom je poznavaoocu zemlje jasno (tako er i Kvaternik i Per evi su to Glaiseu potvrdili) da se pitanje Srba s ovu stranu Drine, ipak, druk ije postavlja nego s onu stranu rijeke. Srbima neprijateljska politika danas vladaju ih hrvatskih krugova, koji su nakon ubojstva kralja Aleksandra (1934) zaista bili tla eni, upravo je pomagala nicanju etni kog pokreta, iako i taj sve o iglednije zapada u op e panslaven-sko-komunisti ke vode. To ponavljati doista nije Glaiseu lako, zbog njegova osobnog odnosa prema Paveli u i Kvaterniku, ali je po svojoj dužnosti postupao objektivno i prema obojici imenovanih.

I raspoloženje Hrvata danas se pretežno može ovako okarakterizirati: teške sumnje u životnu sposobnost i volju za životom države i stoga ravnodušnost prema njoj u porastu su; uza svu nesmanjenu simpatiju razo aranost držanjem Njema ke od koje su ljudi sve o ekivali, a sada se osje aju napušteni, i vanjsko- i unutrašnjopoliti ki; uz to ak sve ve a resignacija zbog eventualne potpune vladavine, i nadalje kao i dosad, omrznutih i slabo cijenjenih Talijana. I ne na kraju, sje anje na razmjerno mirnije doba za vrijeme Jugoslavije i time ponovno tinjanje staroga jugoslavenskog zajedništva. Takvi su osje aji prisutni i na frontovima gra anskog rata koji potresa zemlju. Vojnici ga osje aju kao bratoubila ki rat; oficiri sumnjaju u smisao i

uspjeh svoga zadatka i u ispravnost puta njihovih naredbodavaca. To Glaise svakodnevno može uti od najboljih starih drugova (iz a. u. vojske) koji pred njim žalosni razgaljuju svoju dušu. K tome dolaze i privredne teško e koje, ne na posljednjem mjestu, nastaju iz toga što su dvije tre ine zemlje, uz ionako oskudnu produktivnu djelatnost, gotovo u cijelosti izvu ene i stoga i na polju državnih financija mogu samo oskudno davati. Krijum arenje (»šverc«) cvate u nevi enom obujmu i nanosi Hrvatskoj teške štete. To nost ove ukupne slike nailazi i kod mjerodavnih ljudi samo na djelomi ne prigovore, koliko god bi željeli da zanijekaju pojedinosti.

esto se izvan vladinih krugova nabacuje misao da treba prevladati teško e, prije svega na politi kom planu, i to op enito uspostavom prava i zakona i razumnim rješenjem srpskog pitanja u zemlji, tj. izjedna enjem hrvatskih Srba pred zakonom, ispravljanjem nepravdi, koliko je mogu e, i raskidom sa svakom samovoljom. I poslanik Kasche i Glaise osobno se priklanjaju takvom shva anju, iako je, naravno, više nego problemati no ho e li sadašnja vladina garnitura, nakon svega što se dogodilo, još mo i dobiti potrebno povjerenje. U najmanju ruku moralo bi do i do proširenja temelja vlade (uz djelomi nu »smjenu straže«). Pri tom bi ostalo još uvijek otvoreno pitanje bi li Talijanima odgovaralo ozdravljenje hrvatske države-trupa. Prije bi se reklo da ne bi.

Iako je Glaise, kao vojnik, bio daleko od sfera uže politike, nije mu ipak bilo potrebno da tek sada naglasi zna enje upravo dodirnutih pitanja na uskom prostoru za cjelokupno vo enje rata. injenica je da je trenutna no itav sjeverozapadni Balkan, od Rijeke sve do granica Makedonije, a time i znatan dio puta prema Solunu i isto nom Sredozemlju ugrožen iz Moskve i Londona hrabrim i podstrekivanim pokretom koji se svakodnevno širi. Ako se prije nekoliko tjedana još moglo vjerovati u pothvate pojedinih grupa buntovnika, sada se jedva može zanemarivati jedinstvenost u idejnom i tehni kom vodstvu. Malobrojne njema ke okupacione snage izlaze iz dana u dan sve teže na kraj s protivnikom koji je jedva uhvatljiv, a hrabar i poduzetan, budu i da se množe žarišta ustanka. Vodstvo hrvatskog supomaga a prožeto je najboljom voljom, ali jedinice koje su u po etku brojile na papiru ak više od 50 bataljuna, ali bez izobrazbe i vrš eg sklopa, ba ene u borbu prvog dana formiranja, mogu samo biti nedostatne, budu i da se samo s nesumnjivo postoje im priro enim vojni kim svojstvima ne može ništa u initi. Uloga talijanskog'saveznika zahtijevala bi razjašnjenje koje e se jedva mo i posti i. Bez želje da prejudicira shva anja za to nadležnih komandi, Glaise, ipak, misli da e se u dogledno vrijeme morati misliti na poja anje njema kih okupacionih snaga i u Hrvatskoj. Moglo bi se bar premještanjem popunidbenih jedinica (kako je radila Austro-Ugarska u posljednjem ratu) osigurati držanje važnih to aka i tako olakšati njema kim borbenim jedinicama jednu od bitnih zada a. Pripreme za prolje e (postavljanje logorskih baraka, brvnara i tome sli no) moglo bi se, tako er, uzeti u razmatranje, ako jesensko i zimsko vrijeme donesu smirivanje.

2. *Srijemsko pitanje*

Kako je poslanik povjerljivo saop io Glaiseu, ini se da je u pregovorima, vo enim prije nekoliko dana u Beogradu, uspjelo da se zapo ne predaja zemunskog trokuta Hrvatskoj. Ta predaja ima uslijediti pod tri uvjeta: a) neprekidne liferacije produkata iz Srijema za snabdijevanje Beograda; b)

nikakvi progoni Srba u navedenom području; c) nikakvo objavljivanje u štampi.

3. *Talijanska sfera utjecaja*

Neki oficir oboljelog generala Oxilije saopćio je Glaiseu, prije nekoliko dana, po službenoj dužnosti, pojedinosti o talijanskim jedinicama na jadranskoj obali. U Sloveniji se nalazi jedna komanda armije s divizijama: *Isonzo* u Novom Mestu; *Grenatieri di Sardinia* u Ljubljani. Hrvatsko-dalmatinska okupacija sastoji se kao i prije od Druge armije (komanda armije na Sušaku, general Ambrosio). V. AK u Crikvenici (divizija *Lombardia* u Novom Vinodolskom; divizija *Re* u Senju), VI AK u Splitu (divizija *Sasari* u Kninu, kome jedan puk bersaljera u Gračacu; divizija *Bergamo* u Splitu; divizija *Marche* u Dubrovniku), na kraju, jedna brza divizija u Karlovcu. — Pritisak Talijana na Hrvate traje i dalje. Hrvatski inspektor domobranstva general Štancer morao se odazvati s brojnim višim generalštabnim oficirima pozivu da pođe na informaciono putovanje u Italiju. Isto su tako hrvatski polaznici pozvani na jedan talijanski kurs za vezu. Ove premještanje primaju Hrvati s gorinom, imaju i pred o čemu nedostatan broj oficira i nastojanje hrvatske strane da se za popunidbene odrede za Döllersheim (Donja Austrija) predvidi što više mladih oficira i oficirskih i podoficirskih pripravnika.

4. *Maarska*

Maarska je potkraj tjedna dala do znanja u Berlinu da se s njom o Meimuru više ne može razgovarati (u suprotnosti sa saopćenima maarskog ministra vojnog majoru grofu Speeu). Budimpeštanska vlada temelji takvo držanje slabo opravdanim ukazivanjem na to da tako sebi može organizirati povezanost željeznicom do mora preko njemačkog i talijanskog područja, a da od NDH bude nezavisna. To je stara maarska politika koja je prije jednog ljudskog vijeka upropastila jedno veliko carstvo. Istodobno su Hrvati jako uznemireni zbog navodnog maarskog prikupljanja trupa preko puta Varaždina i maarskih težnji u Srijemu.

5. *Materijal za naoružanje*

Potpukovnik Seidel je jučer referirao Paveli u Kvaterniku o materijalu za naoružanje, budući da je hrvatsko domobranstvo dijelom već primilo materijal iz plijena i ostalih izvora, a dijelom ga dobiti. Ako se ostave po strani uniforme i motorizacija, može vodstvo hrvatskog domobranstva pet trodijelnih divizija (dvije divizije pješadije i 3 brdske) naoružati tako da zadovoljavaju uvelike i moderne zahtjeve. Izdavanje određenih specijalnih sprava (sprava za vezu, sanitet i mostove) Glaise zadržava pod nadzorom sve do trenutka kad bude sigurno da postoji kadar dovoljno za to izobražen. Izobrazba treba, po mogućnosti, uslijediti u sastavu legionarskih popunidbenih odreda. Unutar NDH su specijalisti Glaiseovog štaba i njemu priključeni uredi na raspolaganju za neupadljivo savjetovanje. Poglavnik i Kvaternik oduševljeno su zahvalili Glaiseu na pomoći koju im njemačka strana ukazuje i na polju naoružanja. Zamolili su ga da tu zahvalnost prenese mjerodavnim mjestima Reicha. Na žalost, ne može se predvidjeti — zaključuje Glaise svoj izvještaj — kad će Hrvatska doći do toga da igra uje mirno i planski svoje male oružane snage.

Glaise nije mogao a da telegramom, 14. IX,³¹³ ne upozori Višu komandu 65 u Beogradu da je zbog pogoršanog položaja posljednjih osam dana u Hrvatskoj, a u skladu s odgovornoš u koja proizlazi iz zadatka primljenog od Führera, na ovo: naime, savjetuje komandi da napusti zamisao prikupljanja 718. divizije na donjem toku Drine. Situacija kod Sarajeva i u prostoru Doboja ini ionako gotovo nemogu im to prikupljanje. Zbog jakog zamora hrvatskih trupa, hitno je potrebno da njema ka okupacija pokriva prije svega to ke: Zagreb, Banja Luka, Sarajevo, Brod i Tuzla. Držanje prvih triju to aka i vanjskopoliti ki je znatno važno, što Glaise ne treba pobliže razjašnjavati. Ne pomaže ništa ako se nekoliko, bilo kako prikupljenih, bataljuna u sjevero-zapadnoj Srbiji upotrijebi u borbama s dvojbenim ishodom, a Hrvatska pri tom, ovako ili onako, bude izgubljena za njema ku stranu. Zato Glaise moli da tu diviziju, po mogu nosti, prebace u njene prijašnje garnizone.

Ambasador Ritter u Fihrerovom Glavnom stanu je, 18. IX,³¹⁴ dostavio uredu za šifriranje berlinskog ministarstva vanjskih poslova brzozavku -s tim da je prosljede poslanstvu u Zagrebu — u kojoj stoji da e zapovjednik Jugoistoka general-feldmaršal W. List svoj posjet Zagrebu, kako se predvi a, iskoristiti za to da bi razgovarao s nadležnim njema kim i hrvatskim inio-cima o zajedni kom postupanju pri suzbijanju komunisti kih ustanaka u Srbiji i u susjednim zemljama. Zaklju eno je da upotrijebe još jednu njema ku diviziju u Srbiji, radi bržeg slamanja komunisti kih nemira u Srbiji. Tu e diviziju, vjerojatno, upotrijebiti u pravcu Sava — granica NDH. Budu i da nije sigurno ho e li general-feldmaršala Lista prije puta poslanik Altenburg u Ateni mo i upoznati sa sadržajem telegrafске direktive br. 951 od 15. IX, Ritter moli da Lista u Zagrebu, svakako, upoznaju s tim i iskoriste priliku da neposredno s njim rasprave suradnju, radi likvidacije ustani kog pokreta u Srbiji i susjednim zemljama. S tim u vezi, saop ava se nadalje da je Fihrerovom odredbom od 16. rujna razbijanje ustani kog pokreta u prostoru Jugoistoka povjereno vojnom zapovjedniku Jugoistoka. Njemu su, u cilju provo enja toga zadatka, podre ene sve snage kopnene vojske koje se nalaze na ustani kom podru ju, prikupljene pod komandom generala XVIII armijskog korpusa generala Boehmea. Boehme ima izvršnu vlast na ustani kom podru ju i njemu su u tom pogledu podre ene sve vojne i gra anske vlasti. Tekst Führerove odredbe slijedi pismenim putem.

Provedbena odredba Vrhovne komande nosi potpis njenog na elnika general-feldmaršala Wilhelma Keitela a glasi ovako:

1. Od po etka pohoda protiv Sovjetske Rusije izbili su u podru jima koja je zaposjela Njema ka svuda komunisti ki ustani ki pokreti. Oblici postupka pri tom rastu od propagandisti kih mjera i napada na pojedine pripadnike oružanih snaga sve do otvorene pobune i razgranatoga »banditskog« rata.

Treba ustanoviti da je pri tom rije o *masovnom pokretu*, kojim jedinstveno rukovodi Moskva, a kome treba u teret upisati i pojedina ne slu ajeve na izgled bezna ajne u dosad ina e mirnim podru jima.

Imaju i pred o ima raznorazne političke i privredne napetosti u zaposjednutim podru jima, mora se, osim toga, ra unati da e *nacionalisti ki i ostali krugovi* iskoristiti tu priliku da izazovu teško e za njema ku okupacionu silu svojim priklju enjem komunisti kom ustanku.

³¹³ Isti izvor.

³¹⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1006 od 18. IX.

Tako nastaje za njemačku vojničku snagu i opasnost, koja se u prvom redu ogleda u opasnoj nesigurnosti za okupacione snage, a također je dovela do uplivanja snaga na glavna žarišta nemira.

2. *Dosadašnje mjere*, poduzete da bi se suprotstavili tome općem komunističkom ustaničkom pokretu, pokazale su se *nedostatne*.

Führer je stoga naredio da se *svuda primijene najoštrija sredstva* kako bismo u najkraćem roku suzbili pokret.

Samo se na taj način, koji je u povijesti proširivanja moći velikih naroda uvijek bio uspješno primjenjivan, može ponovo uspostaviti mir.

3. Pri tome se postupati u skladu s ovim uputama:

a) *Pri svakom slučaju* pobune protiv njemačke okupacione sile — sasvim svejedno kako bi se okolnosti pojedinačno činile — mora se zaključivati da je riječ o komunističkom korijenu.

b) Da bismo rovanjenja uništili u korijenu, imaju se primijeniti *pri prvom povodu*, bez ikakvog oklijevanja, najstrože mjere da bi se nametnuo autoritet okupacione sile i spriječio daljnje širenje. Pri tome treba imati na umu da u tim zemljama jedan ljudski život ništa ne vrijedi, a da se zastrašujuće djelovanje može postići i jedinom neobičnom strogošću. Kao odmazda za jedan njemački vojnički život mora u tim slučajevima općenito vrijediti smrtna kazna za 50 do 100 komunista kao razmjera. Forma izvršenja kazne mora zastrašujuće djelovanje samo povećati.

Obratan postupak, s tim da bi se isprva nastupilo s relativno blagim kaznama i da bi se zadovoljilo s prijetnjom pooštrenih mjera u cilju zastrašivanja, nije odgovara tim naletima i zato ga ne treba primijeniti.

c) *Politički odnosi* Njemačke i zemlje o kojoj je riječ nisu mjerodavni za držanje vojnih okupacionih vlasti.

Valja mnogo više uzeti u obzir i također propagandistički utvrditi da oštar zahvat oslobađa i domaće stanovništvo od komunističkih razbojnika i da mu tako samom koristi.

Vješta propaganda te vrste ne može stoga dovesti do toga da stroge mjere protiv komunista izazovu nepoželjne posljedice u dobronamjernim dijelovima stanovništva.

d) *Domaće snage* općenito se zakazati pri provođenju takvih mjera prisile. Njihovo brojno pojačanje uvećava opasnost za vlastite (njemačke) snage i stoga mora izostati.

Naprotiv, može se uvelike upotrebljavati raspisivanje premija i nagrada stanovništvu da bi se u prikladnom obliku osigurala njegova pomoć.

e) Ukoliko bi se iznimno pristupalo *vojnorsudskom postupku* u vezi s komunističkom pobunom ili s ostalim prestupima protiv njemačke okupacione sile, primijeniti se najstrože kazne.

Djelotvorno sredstvo zastrašivanja može biti samo smrtna kazna. Posebice se moraju špijunska djelatnost, djela sabotaže i pokušaji stupanja u strane oružane snage naletno kažnjavati smrću. I za nedopušteno nošenje oružja treba općenito vrijediti smrtna kazna.

4. *Zapovjednici u okupiranim područjima* pobrinuti se da s ovim naletima odmah upoznaju sve vojne komande koje se imaju baviti provođenjem mjera protiv komunističke pobune.³¹⁵

³¹⁵ Oko sredine rujna 1941. Vrhovna je komanda odlučila da zbog pogoršanja situacije u Srbiji prebaci jednu diviziju iz Francuske u Srbiju (*ADAP*, D, XIII, 1, str. 414).

Führerova odredba s istim nadnevkom od 16. IX 1941 - koja se spominje u telegramu ambasadora Rittera od 18. IX - glasila je ovako:

1. Povjeravam vojnom zapovjedniku Jugoistoka general-feldmaršalu W. Listu dužnost slamanja ustani kog pokreta u jugoisto nom prostoru.

U po etku je važno da se na srpskom podru ju osiguraju prometnice i za njema ku ratnu privredu važni objekti, a zatim na dugu etapu u cjelokupnom prostoru uspostavi red najoštrijim mjerama.

U Hrvatskoj (do demarkacione linije) imaju se donijeti mjere protiv »bandi« u sporazumu s hrvatskom vladom posredstvom njema kog generala u Zagrebu.

2. Za vrijeme provo enja tih zadataka imaju se okupiti sve snage kopnene vojske koje se ve nalaze na ustani kom podru ju, ili ih se tamo mora dovesti, pod zapovjedništvom komandiraju eg generala XVIII armijskog korpusa generala pješadije Franza Boehmea. On ima u ustani kom podru ju sam izvršnu vlast prema uputama vojnog komandanta Jugoistoka. Za sve civilne i vojne vlasti obavezne su tako njegove upute.

Pobliže razgrani enje njegovih ovlaštenja ure uje vojni zapovjednik Jugoistoka. Interesi etvorogodišnjeg plana imaju se na elno uzimati u obzir.

3. Glavnokomanduju i kopnenih snaga dovodi na srpsko podru je, osim daljnjih odreda osiguranja (tako er i za Hrvatsku), zasad jednu diviziju pješadije, odjel tenkova i tenkove iz plijena i priprema za slu aj potrebe dovo ene jedne daljnje divizije, im neka takva bude slobodna na istoku. Predvi ene mjere javit e Vrhovnoj komandi oružanih snaga pojedina no.

4. Glavnokomanduju i zrakoplovstva pomaže kao i dosad pothvate u ustani kom podru ju s raspoloživim snagama i ozna uje vojnom zapovjedniku Jugoistoka vo u za takti ku suradnju s generalom pješadije Boehmeom.

5. Ma arske, rumunjske i bugarske snage kopnene vojske i zrakoplovstva ne mogu bez odobrenja Vrhovne komande oružanih snaga biti upotrijebljene u operacijama; naprotiv, mogu biti uz dunavsku flotilu upotrijebljeni za zaštitu saobra aja na Dunavu ponu eni ma arski i rumunjski amci. Uz odgovaraju e sudjelovanje njema ke flotile, njihovi se zadaci imaju tako urediti da se izbjegne uzajamni dodir.

Upotreba hrvatskih jedinica u srpskom grani nom podru ju, koje grani i s Hrvatskom, mogu a je uz pristanak hrvatske vlade.

Talijanska Vrhovna komanda bit e obaviještena o namjeravanim mjerama i zamoljena da ih u vezi s vojnim zapovjednikom Jugoistoka odlu no provede u svome zaposjednutom prostoru.

6. Ministarstvo vanjskih poslova provest e zajedni ku politi ku akciju balkanskih država protiv komunisti kih vode ih centara u tim zemljama.

Vojni zapovjednik Jugoistoka bit e o tome pobliže informiran od predstavnika Reicha.³¹⁶ Kasche je u vezi s tim, 16. IX,³¹⁷ telegrafski izvijestio Berlin da je endehaška vlada s veseljem i punim odobravanjem prihvatila poticaj da sudjeluje u predstoje im mjerama protiv nemira u Srbiji.

³¹⁶ Isti izvor, XIII, 2, str. 422^23.

³¹⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1173 od 16. IX.

U zagrljaju »države-zaštitnice«

1. *Smjena poslanika u Berlinu.* Lije nik-ustaša dr Branko Benzon nije se snašao na diplomatskom parketu u Berlinu i svojom neodmjerenoš u ubrzo je postao teret za vode e ljude u njema kom ministarstvu vanjskih poslova.

Državni podsekretar, nadležan za politika pitanja, dr Ernst Woermann zapisao je u službenoj bilješci od 19. rujna 1941.¹ da mu je poslanik NDH toga dana u razgovoru spomenuo kako je socijalni odjel njegovog poslanstva otpo eo pregovarati s ministarstvom rada u Berlinu o pitanjima koja proizlaze iz u\oza radne snage iz NDH na rad u Njema ku.² Pregovori su dobro tekli i bili su ve blizu zaklju enja. No, onda se ukop ao *Arbeitsfront* (Front rada) i izjavio da se ne slaže s postavkama predvi enog rješenja. Stoga e se poslanstvo NDH — rekao je Benzon — obratiti verbalnom notom ministarstvu vanjskih poslova da bi se nazna io put i na in centralnog obra ivanja i rješavanja predmeta hrvatskih radnika na radu u Reichu. Woermann mu je odgovorio kako bi bilo najbolje da se poslanstvo odmah od po etka obra alo ministarstvu vanjskih poslova, a ne da je na svoju ruku otpo elo pregovore neposredno s ministarstvom rada.

U drugoj zabilješci istog nadnevka (19. IX)³ Woermann je zabilježio da mu je Benzon po službenoj dužnosti izjavio ovo:

U Beogradu je etni ki komandant Košta Pe anac objavio izjavu i bit e od vlade Milana Nedi a a — ini se — i od njema koga vojnog zapovjednika upotrijebljen za suzbijanje komunizma. Nijemcima, možda, nije dovoljno poznato tko je, zapravo, taj Pe anac. Pe anac je izazvao u pozadini njema ke armije na Solunskom frontu ustanak ve 1917. godine. U Hrvatskoj nastupaju etnici potpuno protiv hrvatske vlade. Iza toga stoji isti taj Pe anac kojem u Srbiji njema ke komande povjeravaju zadatke. Hrvatska vlada prati ta zbivanja s izvjesnom zabrinutoš u. O tome je poslanik Kasche — primje uje Woermann u svojoj zabilješci — ve javio iz Zagreba brzojavkom od 1. rujna.

Woermann je odgovorio Benzonu da e suzbijanje komunizma na jugoi-sto nom prostoru biti upravo postavljeno na sasvim nove temelje. Vojni zapovjednik Jugoi-stoku zadužen je za suzbijanje ustani kog pokreta na Jugoi-stoku. Iz toga e, samo po sebi, proiza i da e zada e koje su sada povjerili etnicima postati bezna ajne. Uostalom, unaprijed su svjesni da je upotreba

¹ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Pol. Nr. 874 od 19. IX.

² Opširnije o tome: Branimir Banovi , Izvoz radne snage i deportacije stanovništva s teritorije NDH u toku drugog svjetskog rata, *Putovi revolucije*, Zagreb 1963, god. I, broj 1-2, str. 375-389.

³ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Pol. Nr. 873 od 19. IX.

etnika u borbi protiv komunizma samo pomagalo za nuždu, i u tom se pogledu ne zanose nikakvim iluzijama.

Može stoga sumirati i reći da ne postoji nikakav povod za neku zabrinutost.

Poslanik NDH htio je ministarstvu - zapisao je Woermann istog dana⁴ - opširnije izložiti pitanje zemunskog kraja, na temelju naloga svoje vlade, koje vremenski, kako se čini, nije novijeg datuma. Woermann ga je morao informirati kako je u međuvremenu postignuta na elna suglasnost unutar njemačkih nadležnih vlasti da se zemunski kraj izvede ispod nadležnosti vojnog zapovjednika Srbije. Sada je riječ samo još o tome da se sporazume o oživotvorenju postignute principijelne suglasnosti. Za Benzona je ta vijest bila iznenađujuća i nije skrivao — zapisuje Woermann — svoje zadovoljstvo.

Paveli je predvidio za novog poslanika u Berlinu Milu Budaka, dotadašnjeg ministra nastave, koji mu ionako nije bio previše drag.⁵ Stoga je Kasche — telegramom od 11. X⁶ - javio ministarstvu u Berlinu da vlada NDH namjerava umjesto dra Benzona imenovati dra Milu Budaka, ministra nastave, za novog poslanika u Berlinu. Ona je ubrzo zatražiti za njegovu saglasnost. Budak je poznati pisac. Glasine koje kolaju o njegovom naglašenom italofilstvu beznačajne su. Budak je književnik i pri izboru svojih riječi i katkada nije dovoljno promišljen, no Kasche misli da je Budak najprikladniji uvijek u Zagrebu za poslanika umjesto u Berlinu.

Šef odjela protokola u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova, poslanik A. v. Dörnberg, brzojavom od 17. X,⁷ javio je poslanstvu u Zagrebu da je ministarstvu povjerljivo saopćeno s dva međusobno nezavisna mjesta kako je »Budak vrlo sklon Italiji sklonije grupe unutar vlade NDH, grupe koja teži najužem naslanjanju na Vatikan i talijanskoj okupaciji Hrvatske, jer ne vjeruje u konačnu pobjedu Njemačke i računa s ispadanjem Italije iz rata. Budak je ogorčeni protivnik Njemačke sklonog dra Branka Jelića koji je u britanskoj internaciji; osim toga, Budak je slobodni zidar (mason) i imenovao je za sveučilišnog profesora svoga istoimenog nekadašnjeg kolega, koji je isto tako slobodni zidar. Na početku rata u Jugoslaviji (1941) Budak je operirao slobodni zidar dr J. Budisavljević, brat onoga bivšeg ministra unutarnjih poslova (dra Srgjana Budisavljevića, kasnijeg kraljevskog namjesnika 1945. god. — opaska autora) koji je sudjelovao u otporu protiv Cvetkovića, i Budak držao skrivena«. Ministar vanjskih poslova Reicha moli poslanika da se dodatno izjasni o tim podacima. Prije nego što stigne Kascheov odgovor, ne može se u Berlinu čuti ništa u pogledu dodjeljivanja poslanika kog odrediti za Milu Budaka.

Ne samo Benzon nego i njegov kolega u Zagrebu Kasche bio je predviđen da napusti svoje poslanika umjesto, i to da ode u Moskvu za tamošnjeg komesara Reicha.

Prilikom jednog od njegovih boravaka u Reichu, Kasche je u Berlinu, u tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova, razgovarao — prema zabilješci od 19. IX⁸ - s državnim sekretarom v. Weizsäckerom. Tom prilikom mu je Weizsäcker spomenuo da su trenutno — što je poznato - u toku pregovori o novoj Kascheovoj dužnosti da postane komesar Reicha u Moskvi. Führer je, međutim, na temelju referata ministra Ribbentropa, odlučio da Kasche zasadi

⁴ Isti izvor.

⁵ Čini se da je Mara Paveli bila Budaku vrlo nesklona.

⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1226 od 11. X.

⁷ AJ, T-120, rolna 208, Protokol 39 od 17. X.

⁸ AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 618 od 19. IX.

još ostane u Zagrebu. Kasche je na to upitao Weizsäckera bi li ga mogli službeno upoznati s tim planovima, kako bi bio ovlašten da se u Zagrebu priprema za svoju novu djelatnost. S Hrvatima, doduše, ne bi želio govoriti o toj svojoj novoj funkciji zbog lako shvatljivih razloga, no ve je glas o tome, na žalost, iz Ma arske stigao u Hrvatsku. Weizsäcker — na kraju zabilješke upu ene Ribbentropu — izražava mišljenje da ništa ne stoji na putu internom i tihom pripremanju poslanika Kaschea za novo mjesto u Moskvi.

Kasche je u Zagrebu — pripremaju i se za svoju novu misiju — primio aktom ministarstva vanjskih poslova od 3. X⁹ geografske karte Sovjetskog Saveza i 29 foto-kopija velikoga sovjetskog atlasa.

Dan kasnije,¹⁰ javio je Berlinu da je toga dana u podne (4. X) potpisan u Zemunu sporazum o prenošenju zemunskog podru ja u sastav NDH. Predaja e uslijediti 10. listopada, a poblizi izvještaj dostavit e poslanik Benzler iz Beograda.

Ali je mnogo zanimljivije i historijski pikantnije ono što Kasche dalje javlja Berlinu tim istim brzojavom: poglavnik mu je povjerljivo dao na znanje da je posredstvom jednog osobno mu poznatog Srbina prosljedio poruku Milanu Nedi u kako je spreman, uz ova dva uvjeta, da teži miroljubivom odnosu sa Srbijom, i to, prvo, dotadašnja razra unavanja imaju se predati zaboravu, tako da ne bude daljnjih borbi; drugo, obje države imaju svoju izgradnju provoditi u najužem naslanjanju na Njema ku!

Dr Schuster, dopisnik *Njema ke novinske agencije (DNB)* u Zagrebu, primio je iz ministarstva vanjskih poslova NDH obavijest — javlja Kasche telegramom 16. X¹¹ — da je nekadašnji predsjednik *Hrvatske selja ke stranke* dr Ma ek, zbog održavanja veza s osobama koje podržavaju odnose s neprijateljskim inozemstvom, stavljen pod policijski nadzor. Odre eno mu je privremeno mjesto boravka. Dr Schuster u vezi s tim saop ava da mu je s neslužbenog mjesta objašnjeno kako uop e nije rije o nekom hapšenju, nego da jedino postoji namjera da se Ma ek drži po strani od pokušaja antidržavnih elemenata da na nj utje u. Otkrivena veza nije polazila od Ma eka; posrednici jugoslavenske emigracije pokušavali su od nekog vremena da ga pridobiju za svoje planove. Kako Kasche privatno saznaje, razlog hapšenju je težnja ne dopustiti Ma eku da zapadne u utjecajnu sferu talijanske politike, jer bi ga Talijani mogli ubaciti u igru protiv sadašnje ustaške vlade.¹²

Ministar narodnog gospodarstva (trgovine) M. Šimi je toga dana opozvan; na njegovo mjesto dolazi poslanik u Bratislavi dr Toth.

Odazivaju i se pozivu ministarstva, Kasche je 21. X,¹³ dostavio ministarstvu telegrafski podatke o doglavniku Budaku, designiranom novom poslaniku NDH u Berlinu.

Glasine o Budaku su mu poznate — javlja Kasche — ali ne i izvori glasina. Kako apsurdne mogu biti glasine, proizlazi iz injenice da su švicarske novine prije nekog vremena ozna ile Milu Budaka kao vo u njema ki orijentirane

⁹ PA, Nachlass (Ostavština) S. Kaschea, Pol. 2.

¹⁰ AJ, T-120, rolna 208.

¹¹ Isti izvor, Nr. 1251 od 16. X.

¹² A. Moškov je u istrazi, 17. V 1947, izjavio i ovo: »Otvoreni protivnici HSS-ovaca sa strane ustaša bili su Budak, Dido Kvaternik, Babi , Heren i , Lisak, Pe nikar, Bzik a poslije sam mogao vidjeti istu pojavu kod Oršani a, Juce Rukavine i nekih drugih koji nisu bili u emigraciji. Po onome što sam vidio u po etku stari Kvaternik nije bio protiv HSS-a, a kako je bio osobno prema Ma eku nije mi poznato« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 1-117).

¹³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1274 od 20. X.

linije u Hrvata. Budak je hrvatski nacionalist i književnik. Kao književnik visoko cijeni kulturna dobra Italije. Kao Hrvat otklanja talijansku politiku. Kao Hrvat on je i katolik i kao svi katolici pozitivan u vjerskom smislu. No, to ne zna i zavisnost od Vatikana. Osobni napeti odnosi s ostalim Hrvatima ne mogu se uzeti kao politički kriterij, jer su u ovoj mladoj državi i u prijašnje ilegalno vrijeme takve napetosti nastajale iz nevažnih razloga. Prema svim izvorima kojima raspolažu u Zagrebu, Budak nije slobodni zidar; to nije ni njegov neak. Budak je u svoje vrijeme bio na klinici dra Budisavljevića, ali ga je tamo operirao doktor Riesner. Rije je o sveuilišnoj klinici, a ne o privatnom poduzeću u dra Budisavljevića. Budak je sigurno u osnovi sklon Njemačkoj. U NDH predstavlja značajno i dobro ime. Njegov je nedostatak što kao književnik koji put uzima previše olako riječi, no to ne mora biti štetno. Imate, zasigurno, bolji odnos s ministarstvom nego dosadašnji poslanik dr Benzon. Budak je i u stavu prema Italiji biti manje ukočen i manje lišen razumijevanja nego njegov prethodnik.

Iz dopisa šefa njemačke Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) od 21. X¹⁴ proizlazi da se već na početku mjeseca govorkalo u vladinim krugovima NDH o tome da će u bliskoj budućnosti uslijediti rekonstrukcija vlade. U toj rekonstrukciji bio bi u prvom redu pogođen ministar vanjskih poslova M. Lorković od kojega bi poslove resora preuzeo sam poglavnik. U međuvremenu izvanredno su se umnožile glasine o predstojećoj ostavci dra Lorkovića a pružile priliku za detaljne diskusije. U zagrebačkim vladinim krugovima označeno je se kao sigurno da je poglavnik - iako je prije nekoliko dana još htio zadržati dra Lorkovića — sad vrsto odlučio da ga otpusti i kako se nosi misliju da ministarstvo vanjskih poslova preuzme sam. Lorković bi zatim imao dobiti neko poslaničko mjesto u inozemstvu. Za Lorkovićev odlazak bi u prvom redu bilo mjerodavno to što je u posljednje vrijeme u više navrata bilo potrebno da se pripadnici hrvatskih diplomatskih misija opozovu i vrate u Zagreb, jer su pokazali da nisu dorasli zadatku ni moralno ni stručno. Dr Lorković se sada čini odgovornim za izbor i upošljavanje tih diplomata, jer nije poštivao i uvažavao izrazito stručne razloge i kriterije zbog rodbinskih i osobnih veza. Značajno je za te glasine o predstojećoj ostavci i opozivu dra Lorkovića poglavnikova izjava prema kojoj on ne može biti bez dra Lorkovića, kao šefa ministarstva vanjskih poslova, budući da nema nikoga na raspolaganju kome bi mogao povjeriti taj položaj. Dalje, da je nemoguće povezati ministarstvo vanjskih poslova s drugim kojim ministarstvom u jednoj osobi. To je stajalište zastupao Pavelić u toku razgovora o popunjenju poslaničkog mjesta u Berlinu za koje bi mjesto - po njegovoj (Pavelićevoj) ocjeni - dr Lorković bio najprikladniji uvijek. U pogledu glasina da bi poglavnik sam eventualno preuzeo ministarstvo vanjskih poslova, može se naći i dokaz za to utoliko što Pavelić — kako sam priznaje - ima najveće teškoće u pitanju izbora kandidata. Može se stoga prihvatiti da se poglavnik zaista nosi misliju da preuzme sam taj položaj, iako je na unutrašnjopolitičkom polju uvelike preopterećen.

Weizsäcker je zapisao - u zabilježci od 22. X, namijenjenoj Ribbentropu¹⁵ — kako mu je dr Benzon toga dana rekao da ga je njegova vlada opozvala jer, navodno, u Berlinu nije pokazivao dovoljno pokretljivosti i zaposlenosti.

¹⁴ AJ, T-120, rolna 380.

¹⁵ AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 705 od 22. X.

To no je da je on malokad odlazio u ministarstvo, ali zašto bi trebalo da **dosa uje** gospodi iz ministarstva bez neke pozitivne teme za razgovor.

Dan kasnije,¹⁶ Weizsäcker je zapisao da mu je poslanik Benzon toga dana povjerio kako se nada da će ostati u Njemačkoj i nakon opoziva. Želi se zaposliti u svom starom zvanju, u nekoj njemačkoj bolnici. Upitao je državnog sekretara kako je s ugovorom za njegovog nasljednika, no Weizsäcker mu je odgovorio neodređeno, izbjegavajući i da mu kaže nešto konkretno.

Nepovoljne glasine nisu utjecale na podjelu ugovora Mili Budaku kao novom poslaniku NDH u Berlinu, pri čemu veliku zaslugu za to valja pripisati zagovoru poslanika Kaschea. Tako je i vlada Reicha dala svoj pristanak da **Budak** bude Benzonov nasljednik u Berlinu

Dosadašnji poslanik NDH dr Benzon — zapisao je dr Woermann 17. XI¹⁷ - posjetio ga je toga dana da se oprostiti od njega. Tom prilikom je Benzon zamolio državnog podsekretara da uzme do znanja što je zaboravio spomenuti von Weizsäckeru prilikom današnjeg oproštajnog posjeta. Naime, talijanski je ambasador Dino Alfieri pozvao Benzona da posjeti Italiju. Kad mu je sada Alfieri rekao kako postoje izgledi da ga u toku putovanja primi Duce, Benzon pita za savjet. Smatra da bi moglo biti korisno, kad bi što je moguće više hrvatskih ličnosti bilo usko povezano s Italijom, čemu se sigurno ne bi ništa moglo prigovoriti s njemačkog gledišta. Woermann mu je odgovorio da se tomlu zaista ne bi moglo prigovoriti. Benzon mu je još spomenuo da se poglavnik nije složio s njegovom željom da ostane u Njemačkoj kao liječnik. To je argumentirao tako da nije dobro ako bi pored novog poslanika dalje boravio u Njemačkoj. To bi lako moglo dati podlogu raznoraznim kombinacijama. Poglavnik mu je dalje rekao da ga treba u Zagrebu. Uistinu, postoje izgledi da će u vladu kao ministar za znanost pri čemu mu njegovo liječničko zvanje, naravno, dobro dolazi.

Kasche je »pod najhitnije«, 21. XI,¹⁸ telegrafski prenio Lorkovićevu molbu da mu berlinsko ministarstvo odgovori može li dosadašnji poslanik Benzon u tom svojstvu nastupati u Berlinu u toku tjedna. Dolazak novog poslanika (Budaka) i predaja kredencijala nisu prije mogući. Novi savjetnik poslanstva i otpravnik poslova *ad interim* dr Turina leti, vjerojatno, u ponedjeljak u Berlin.¹⁹

Tako je Budak sa zakašnjenjem stigao u Berlin. O njegovu dolasku postoji zabilješka službenika iz odjela protokola ministarstva Ruhe od 8. XII²⁰ u kojoj stoji da je novi hrvatski poslanik u Berlinu toga jutra stigao u glavni grad Reicha. Posjetio je Ruhe i zamolio da mu isposluje prijem kod ministra vanjskih poslova.

Budak je predao kopiju svoga kredencijala Ribbentropu, 16. XII, u nastupnom posjetu.

Nakon kratkog uvoda, ministar se propitivao kod Budaka - piše u zapisniku o tom prvom razgovoru²¹ — dokle su došli u slamanju »srpskih ustanaka« u Hrvatskoj. Budak mu je odgovorio da ustanke smatra sasvim komunističkim i da, ipak, postoje apsolutni izgledi da ih brzo svladaju. Ribbentrop je upozorio Budaka kako je Führer Hrvate uvijek smatrao dobrim

¹⁶ Isti izvor, St. S. Nr. 704 od 23. X.

¹⁷ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Pol. Nr. 983 od 17. XI.

¹⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1511 od 21. XI.

¹⁹ Tu je riječ o dru Oskaru Turini, kao nasljedniku savjetnika dra Vladimira Mintasa.

²⁰ AJ, T-120, rolna 208.

²¹ ADAP, Serie E: 1941-1945, Band I, Göttingen 1969, str. 29-30.

vojniciima i da je sigurno u tome uspjeti. Zatim je na to pitanje odnosa Italije i NDH. Posebno je naglasio da je sigurno i u dobrom Paveli u evu prijateljstvu s Italijom u injen velik korak naprijed. Njemu je poznato, rekao je, da je u hrvatskoj državi bilo mnogo grupa jednostrano orijentiranih prema Njemačkoj. Tome se, me utim, mora suprotstaviti činjenica da je Njemačka ka više zainteresirana za nordijsko područje (prema sjeveru), a Hrvatska ulazi u interesno područje Sredozemnog mora i, prema tome, Italije. U nerazrušivom prijateljstvu Njemačka i Italije Paveli je sigurno na i pravi put da trajno normalizira odnos NDH prema Italiji. Budak je na to istakao kako hrvatski narod veoma simpatizira njemački narod i da poglavnik umije svoj odnos prema Italiji svrsishodno odrediti. Izrazio je i uvjerenje da NDH ne može stvarati Italiji nikakve teškoće.

Ribbentrop se oprostio s Budakom, izrazivši mu najbolje želje za njegovu djelovanje u Berlinu u svojstvu poslanika.

U me uvremenu je stiglo po kuriru u Berlin Kascheovo pismo upućeno državnom sekretaru Weizsäckeru (Zagreb, 9. XII 1941),²² kao odgovor na pismo drž. sekretara od 17. studenog o poslaniku Benzoni. Kasche se uvodno ispričava zbog zakašnjenja s odgovorom i moli da mu to Weizsäcker oprost. U me uvremenu je Kasche imao prilike da istupi protiv glasnika o Benzoni koje su, ipak, ostale u uskom krugu. U tom je pogledu bilo korisno i to što ga je ovdašnji ministar vanjskih poslova Lorković, prilikom »velikog sastanka« u Berlinu, još upotrijebio i tom ga prilikom svrsishodno dobrohotno tretirao. Kasche ima dojam da se uzbuđenje oko osobe dra Benzona i kod Benzona osobno i kod ovdašnjih zagrebačkih krugova velesleglo, jer ovdje su ljudi — isti i Kasche — općenito još jako drastični u gestama i često prenamerni u odlukama. No, pri mirnijem promatranju nije teško postići i uviđati avno tretiranje događaja. Posebno ugodno dojmilo se ovdašnje vlade što je državni sekretar za Benzona priredio oproštajni ručak. To bi moglo poslužiti da što brže iščeznu i preostale glasine.

Budak je posjetio dra Woermanna prvi put, 18. XII,²³ i iz izlaganja Budakova državnom podsekretaru proizlazilo je o izgledno nastojanje poslanika da izbjegava protutalijanske izjave — protivno praksi svoga prethodnika.

Njemačka se su se vlasti i dalje bavile sudbinom jednog od marsejskih atentatora — Ivana Rajića, ne obazirući se, dakako, na promjenu u osobi poslanika NDH u Berlinu.

Šef Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) u Berlinu izvijestio je dopisom od 20. VIII²⁴ tamošnje ministarstvo vanjskih poslova (savjetnika poslanstva Hansa Kramarza) da je Ivan Rajić (rođen 5. I 1903. u Koledincu) bio zbog atentata na jugoslavenskog kralja Aleksandra u Marseilleu (1934), zajedno s još dvojicom drugova, osuđen na doživotnu robiju s prisilnim radom. Druga dvojica su bili: Mijo Kralj, rođen u Koprivnici 17. IX 1908. i Zvonimir Pospišil, rođen u Vukovini 9. VI 1904. Dok su Pospišil i Kralj umrli 1940/41, kao žrtve dugogodišnjeg zatvora, Rajić je, također, teško bolestan,

²² AJ, T-120, rolna 208. Pričelo se da su Benzoni i Mintas jednom prilikom izvodili akrobacije na lusteru u jednom od vodećih berlinskih hotela, dakako zahvaljujući i obilnom uživanju alkohola.

Pavelić, me utim, bio je milostiv i Benzoni premjestio za poslanika u Bukurešt, a Mintas je postao kasnije šef protokola u ministarstvu vanjskih poslova.

²³ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Nr. 1057 od 18. XII.

²⁴ AJ, T-129, rolna 1146.

tako da se može računati da će u dogledno vrijeme umrijeti. Na poticaj Glavnog ureda za sigurnost Reicha već su odobrene Raji u — koliko je to moguće — zatvorske olakšice. Ministarstvu dostavljaju u prilogu tri Raji eva pisma s molbom da se s njima dalje postupa.

Ministarstvo je dopisom od 9. IX²⁵ uputilo tri Raji eva pisma poslanstvu Reicha u Zagrebu s molbom da pisma provjeri i da ih — ako ne postoji nikakva rezerva - uputi dalje.

U međuvremenu, šef Sigurnosne policije i Službe sigurnosti dostavio je ministarstvu još jedno Raji eva pismo.²⁶ Pismo je Raji (kažnjenik br. 1629; radno mjesto: tkaonica) uputio iz zatvora poslaniku NDH u Berlinu. U njemu Raji piše da mu je gospodin Böttger, predstavnik njemačke vlade, kojega je nedavno vidio, saopćio da su pisma posredstvom poslanika bila upućena šefu hrvatske države dr. Antu Paveliću. Danas Raji apelira na poslanikovu dobrotu da se što hitnije poduzmu potrebni koraci kod francuske vlade kako bi što brže došao na slobodu da se vrati u zemlju i svojoj obitelji. Osim toga, Raji moli da mu pošalju — ako je moguće — svotu od 2500 do 3000 franaka. Novac mu je potreban da bi nabavio hranu, rublje, itd., sve stvari koje su mu hitno potrebne. Moli da novac pošalju na adresu gospodina Böttgera, a ne njemu direktno, da ne bi uprava francuskih zatvora — kako je propisano — mogla novca zaplijeniti za podmirenje sudskih troškova. Bio bi poslaniku vrlo zahvalan, ako bi mu mogao javiti pojedinosti o obitelji od koje već 20 mjeseci nema nikakvih vijesti. Pismo Raji završava ustaškim pozdravom: Z. D. S. (Za Dom spremni!).

Poslanik Kasche, u dopisu svom ministarstvu vanjskih poslova od 1. X,² odgovara da je iz Berlina upućena Raji eva pisma (3) predao ministarstvu vanjskih poslova NDH. Dva je Raji uputio poglavniku: u jednom moli da se poduzmu koraci kod francuske vlade da ga puste na slobodu, odnosno da se obnovi proces; u drugom Raji moli pomoć za svoju obitelj u nevolji i oskudici i pri tom posebno spominje »jednog gospodina od njemačkih vlasti« kojemu ima mnogo zahvaliti. U trećem, upućenom suprugu i djeci, izražava radost što je domovina slobodna i savjetuje ženi da se obrati poglavniku s molbom za pomoć. Njemačko poslanstvo — piše Kasche na kraju — istodobno je iznova zamolilo zagrebačko ministarstvo vanjskih poslova da mu jave kako se odnose prema Raji u. Na tu požurnicu pristigla je poslanstvu verbalna nota ministarstva od 26. IX koju poslanstvo u prijepisu prilaže.

U toj noti ustaško ministarstvo vanjskih poslova odgovara na notu poslanstva Reicha od 17. IX i izražava u ime vlade NDH posebnu zahvalnost za brigu posvećenu teško oboljelom Ivanu Raji u i, također, moli za posredovanje kod nadležnih njemačkih vlasti da se Raji brzo, pa makar i uvjetno pusti na slobodu. Hrvatskoj je vladi, naime, poznato da su Kralj, Pospišil i Raji nedužni pod tajanstvenim okolnostima bili optuženi i osuđeni, a da im je bila uskraćena mogućnost obrane, kao što je to inače uzakonjeno pred sudom. Kako bezobzirno su nekadašnje francuske vlasti, i prije i poslije procesa, postupale s tim nedužnim žrtvama sistema koji će ubrzo pripadati prošlosti proizlazi iz činjenice da su dvojica od njih, Kralj i Pospišil, inače snažni i zdravi ljudi, umrli, a treći, Raji, teško obolio, tako da se ne može računati s njegovim ozdravljenjem. Osjećaj prava i ljudskosti, koji je uvijek karakterizirao sva nastojanja u unutrašnjoj i vanjskoj službi njemačke vlade, najbolja je

¹⁵ Isti izvor.

²⁶ Isti izvor.

²⁷ Isti izvor.

garancija da će se to uvažiti i posti i zamoljeno oslobađanje, ime bi njemačka vlada i njemačko poslanstvo u Zagrebu jako zadužili hrvatsku vladu.

Ministarstvo vanjskih poslova Reicha je dopisom od 13. X²⁸ zamolilo ambasadu u Parizu - pozivaju i se na izvještaj od 21. V 1941 - neka se prikladno zauzme kod nadležnih da puste na slobodu teško bolesnog Ivana Rajića i da o rezultatu svoga koraka ambasada izvijesti ministarstvo.

Poslanstvo u Zagrebu (Kasche) je, 18. X,²⁹ u vezi sa svojim dopisom berlinskom ministarstvu vanjskih poslova od 1. X saopćilo kako hrvatska vlada moli da omogućite putovanje u Pariz Vladimiru Radiću, sinu pokojnog seljaka Ivo Stjepana Radića, da posjeti I. Rajića. Hrvatska vlada, naime, tvrdi da se uz spomenutu trojicu — od kojih su Kralj i Pospisilac, vjerojatno, i Rajić u međuvremenu umrli — nalazi u Parizu u zatvoru više ostalih ustaša. Hrvatska vlada planira spomenuto putovanje Vladimira Radića da bi ubrzala obnovu svojedobno održanog procesa i puštanje na slobodu sudionika. Zbog toga Kasche moli da se provjeri ima li u Parizu u zatvoru još Hrvata iz svojedobnog procesa i da se VI. Radiću omogući putovanje u Pariz u vezi s tim pitanjima.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu uputilo je novi dopis (31. X)³⁰ ambasadi u Parizu, moleći je da provjere i izvijeste ima li tamo u zatvorima Hrvata iz marsejskog procesa. Putovanje VI. Radića (u originalu: Stjepana!) u Pariz je neprilicno i za rješavanje predmeta — po ocjeni ministarstva — bez praktične koristi. Ministarstvo bi bilo zahvalno ambasadi za njen stav u tom pitanju.

Šef Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) ponovo se (19. XI)³¹ obratio dopisom ministarstvu i dostavio — pozivaju i se na svoje akte od 20. VIII i 24. IX — nova 3 pisma zatvorenog I. Rajića s molbom da ih ministarstvo na prikladan način uputi dalje i da šefu policije javi gdje su završila prva tri pisma. O tome je ministarstvo informiralo policiju dopisom od 25. XI.³² Isto je ministarstvo, dopisom od 26. XI,³³ dostavilo poslanstvu u Zagrebu i ta (nova) Rajićeva pisma s molbom da poduzmu potrebno i ministarstvo izvijeste o njihovom sadržaju. Poslanstvo (Kasche) u odgovoru od 6. XII³⁴ izvijestilo je kako je Rajićeva pisma prosljedilo ministarstvu vanjskih poslova NDH u Zagrebu. Jedno je pismo upućeno poglavniku, i Rajić se u njemu poziva na svoja dva prijašnja pisma Paveliću na koja dosad nije dobio odgovor. Ponavlja svoju molbu da ga se pusti na slobodu, odnosno da otpočne revizija procesa, zatim da se podmire troškovi ranijega krivičnog postupka i, konačno, da se odobri pomoć za nj i njegovu obitelj. Spominje i to da mu je Nijemac Böttger saopćio kako njemački službeni uredi ne mogu ništa poduzeti za njega kod francuskih vlasti nego samo posredovati između hrvatskih i francuskih vlasti. Drugo pismo upućeno je hrvatskom poslaniku u Berlinu i u njemu se Rajić poziva na dva svoja ranija pisma, koja su ostala bez odgovora, i moli iznova da bi bio pušten na slobodu, odnosno da mu doznae financijsku pomoć, budući da je bolestan. Treća omoćnica sadrži Rajićevo pismo osobnog sadržaja upućeno ženi i djeci.

²⁸ Isti izvor.

²⁹ Isti izvor.

³⁰ Isti izvor.

³¹ Isti izvor.

³² Isti izvor.

³³ Isti izvor.

³⁴ Isti izvor.

Berlinsko ministarstvo vanjskih poslova je, 19. XII,³⁵ zatražilo od pariške ambasade izvještaj u vezi s dopisom ministarstva od 13. X o predmetu puštanja na slobodu I. Raji a. Ambasada se odazvala i odgovorila centrali u Berlinu, 21. XII,³⁶ da je na temelju priloženih akata ambasada iz Pariza poduzela korake kod francuske vladine delegacije, koji su u me uvremenu urodili plodom: 10. prosinca 1941. izdan je nalog kojim se Ivanu Raji u oprašta izdržavanje preostalog dijela kazne. Putovanje St. Radi a (a ne Vladimira - pogreška koju je prouzrokovao poslanik Heinburg, sastavlja dopisa ministarstva ambasadi) imalo bi se smatrati skinutim s dnevnog reda. Daljnji izvještaj uslijedit e im ambasada primi odgovor francuske vlade na pitanje ima li u Francuskoj još u zatvorima ostalih hrvatskih zatvorenika.

Ministarstvo vanjskih poslova upoznalo je s tim svoje poslanstvo u Zagrebu, dopisom od 31. XII 1941,³⁷ a nekoliko dana kasnije, 7. I 1942,³⁸ telegrafski saop ilo da se Raji nalazi u Parizu (gdje se slobodno kre e) i da je Gestapo dao poticaj da Raji do e u Berlin. Ministarstvo moli poslanstvo neka se kod vlade u Zagrebu zauzme da se Raji u hitno dostavi pasoš poslanstva NDH u Berlinu za njegov povratak u Zagreb i da smjesta obavijesti ministarstvo o u injenom.

Ponovo se javio šef Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) i u dopisu ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu, 7. II³⁹ — pozivaju i se na telefonski razgovor s poslanikom Heinburgom, vo enim 7. I — obavijestio da su francuske vlasti, 12. XII 1941, otpustile I. Raji a. Raji želi da se vrati i u tome ga njema ka policija u Parizu pomaže. Šef se slaže s Raji evim putovanjem preko teritorija Reicha. On (Raji) je, uostalom, i teško bolestan. Budu i da e pribavljanje pasoša od hrvatskih vlasti vjerojatno potrajati duže vremena, moli za saop enje slažu li se nadležne vlasti NDH da se Raji vrati u Hrvatsku. U pozitivnom slu aju, omogu it e se Raji u povratak i bez pasoša.

Poslanik Heinburg je telegramom od 13. II⁴⁰ zatražio od poslanstva u Zagrebu telegrafsko obavještenje jesu li nadležne hrvatske vlasti - budu i da pribavljanje pasoša kod hrvatskih vlasti vjerojatno iziskuje dulje vremena - suglasne s Raji evim povratkom u Hrvatsku. U pozitivnom slu aju, omogu it e mu povratak i bez pasoša. Potrebna mu je pomo i teško je bolestan.

Kasche je, »pod najhitnije«, na to telegrafski odgovorio, 18. II,⁴¹ da ministar Lorkovi moli što hitniji povratak I. Raji a. Neka mu stoga omogu e povratak i bez pasoša u sporazumu s hrvatskim poslanstvom u Berlinu, koje je istodobno o tome primilo uputu iz Zagreba. Moli se da ministarstvo telegrafski javi dan Raji eva dolaska u Zagreb.

To je ministarstvo ponovilo u telegramu šefu Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) još istog dana.

Svi znaci govore da se Raji zatim vratio ku i.⁴²

³⁵ Isti izvor.

³⁶ Uz pismo ambasade R 518/41 od 21. XII 1941. nalazila su se dva priloga: dopis advokata dra Ericha Fiihrera iz Be a od 3. IX 1941, upu en ambasadi Reicha u Parizu, i verbalna nota Vichvia od 12. XII 1941. kao odgovor ambasadi (isti izvor).

Isti izvor.

³⁸ Isti izvor.

³⁹ Isti izvor.

⁴⁰ Isti izvor.

⁴¹ Isti izvor.

⁴² Paveli eva zakonska odredba o *Ustaškoj nadzornoj službi* nosi nadnevak: 16. VIII 1941. Jedini od osu enih marsejskih atentatora vratio se iz Francuske I. Raji , i to na po etku 1942. godine. Zato su takva domišljanja prožeta s mnogo fantazije: »Kao poglavnik okupatorske,

U službenoj zabilješci od 13. I namijenjenoj ministru Ribbentropu,⁴³ državni sekretar zapisuje da mu je Budak toga dana govorio o odnosu Ma arska - NDH i napomenuo da nije najbolji. Zatim je Budak spomenuo posjet ministra Ribbentropa Budimpešti, ali je odmah dodao da ni najmanje ne vjeruje da bi tim putovanjem ministra Reicha bilo kako mogli biti dodirnuti, a još manje okrnjeni hrvatski interesi. I Weizsäcker je to tretirao kao nešto što se samo po sebi razumije.

Poslanik NDH M. Budak predao je Weizsäckeru istoga dana — stoji u drugoj zabilješci državnog sekretara s istim nadnevkom⁴⁴ — prijepis note koju je poslanstvo NDH u Budimpešti predalo tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova. U noti se odlučuje protiv protestiranja protiv pripojenja Ma arskoj podru ja koje je predmet spora između Ma arske i NDH (Me imurja). Weizsäcker dalje ističe da je Budaku rekao kako pretpostavlja da mu on to saop enje predaje samo kao informaciju, jer njema ka strana smatra — kao što je poznato — da je rije o spornom pitanju koje je izrazito hrvatsko-ma arsko. Budak je to potvrdio i dodao da vlada NDH ne namjerava i dalje od uložene protesta. To e se pitanje ve riješiti, u vrijeme kad na dnevnom redu ne budu ve i problemi.

U Lorkovi evoj osobnoj noti (Zagreb, 5. I 1942) konstatira se da je ma arski zastupnik dom, 16. prosinca 1941, izglasao zakon o pripojenju »južnih krajeva«. U povodu toga je ministar-predsjednik i ministar vanjskih poslova v. Bärdošy pozdravio »vjerni narod Me imurja« koji se ponovo vratio Ma arskoj, iz ega se može zaklju iti da se taj zakon - prema shva anju ma arske vlade — proteže i na podru je Me imurja. Zapravo su ve poduzete pripreme za primjenu odredbi toga zakona i na podru je Me imurja. Vlada NDH ve je, 10. srpnja prošle godine - piše dalje u noti - najoštrije protestirala protiv pripojenja me imurskog podru ja Ma arskoj, što su ga objavile okupacione vlasti akovca. Sa žaljenjem se mora, ipak, konstatirati da je sada ma arski zastupnik dom, na prijedlog kraljevske ma arske vlade, pokušao utvrditi tu granicu između država jednostranim rješenjem, ne obaziru i se na protest od 10. srpnja i na nastojanja vlade NDH da se

fašisti ko-nacisti ke tvorevine, Nezavisne Države Hrvatske, najpoverljiviju službu u svome ustaškom zlikova kom aparatu Paveli je dodelio Eugenu-'Didi' Kvaterniku imenuju i ga za šefa zloglasne 'Ustaške nadzorne službe' (UNS). Za šefa UNS za grad Zagreb postavio je Antuna Godinu. Obojica su ove položaje dobili zahvaljuju i prvenstveno u eš u u Marseljskom atentatu i držanju posle njega.

Me utim, u vreme kad su Paveli , Kvaternik, Godina i ostali ustaški funkcioneri po eli ve da uživaju plodove svoga teroristi kog rada, dvojica njihovih kolega, Raji i Kralj, još uvek su se nalazili u zatvoru, u tada još neokupiranom delu Francuske. (Pospišil se nekako pred rat razboleo u zatvoru i umro.) Tek kada su nacisti 27. novembra 1942. godine okupirali i ovaj deo Francuske, Raji i Kralj (sic!) su uspeli da se prebace u N.D.H.

im je Paveli saznao za njihov dolazak, odmah je izdao nalog da ih se uhapsi i od tada se obojici izgubio svaki trag. O igledno je da su podelili Per ecovu sudbinu. Bilo je za to više razloga. Pre svega, Paveli nikako nije mogao da zaboravi neprilike i smetnje u koje su ga uvalili priznanjima koja su dali francuskoj policiji posle hapšenja. A što je još važnije, Paveli je bio svestan injenice da ova dvojica znaju brojne detalje o izvršenju Marseljskog atentata, koji bi, u slu aju da prodru u javnost, kompromitovali ne samo njega, ve i njegove fašisti ko-nacisti ke gospodare Musolinija i Hitlera, a to bi za Paveli a zna ilo ne samo gubljenje poverenja nego i definitivni krah. Zato je on i izabrao najprostiji i najsigurniji na in da se reši ova dva [] svoja, nekada najvernija, saborca« (Nikola B. Milovanovi . Zašto je Paveli likvidirao atentatore na Aleksandra I, *Svet*, brojevi 399 i 400, od 16. VI i 23. VI 1964).

Takvo pisanje pokazuje bjelodano svu slabost naše tzv. historijske publicistike.

⁴³ AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 19 od 13. I 1942.

⁴⁴ AJ, T-120, rolna 208, St. S. Nr. 21 od 13.1. Budaka je Ribbentrop primio prvi put 16. XII 1941.

sporazumno utvrdi granica izme u Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Ma arske. Mišljenje je vlade NDH kako takav jednostrani postupak nikako ne može stvoriti pravno stanje i da ne može služiti dobrosusjedskim odnosima dviju država, a da ne odgovara ni duhu nove Evrope. Takav jednostrani korak ne može, prije svega, stvoriti nikakvo pravo izme u država koje su, uz to, me usobno povezane Trojnim paktom i paktom protiv Kominterne. Vlada NDH stoga odlu no protestira protiv takvog tuma enja zakona od 16. prosinca 1941. o pripojenju »južnih krajeva« Kraljevini Ma arskoj prema kojem bi se taj zakon odnosio i na podru je Me imurja.

Kasche je iz Zagreba, 26. 1.,⁴⁵ brzojavio svom ministarstvu kako mu je osobno saop eno da poslanik Budak još nije primljen kod Führera u nastupnu audijenciju i tako nije akreditiran u Berlinu, odnosno Reichu. Samo mu je saop eno da se može smatrati akreditiranim u ministarstvu vanjskih poslova. Tako Budak ne može da obavlja službene posjete i vodi uvodne razgovore kod ostalih ministarstava Reicha i misija ostalih država. S obzirom na predstoje i posjet ministra Dragutina Totha ministru privrede Reicha W. Funku, predvi en od 6. do 10. velja e, smatra se hitnim da poslanik Budak posjeti li nosti njema kih resora ra i pripreme toga posjeta.⁴ Kasche moli da se u ini što je potrebno, kako bi se Budaku omogu ili spomenuti posjeti.

Državni sekretar v. Weizsäcker i podsekretar Woermann zagovarali su — prema konceptu kabineta ministra od 28.1⁴⁷ — predstavku poslanika Reicha u Zagrebu, a Weizsäcker je u svojoj zabilješci toga dana⁴⁸ naveo da je poslanik Budak, kao što se i o ekivalo, u toku razgovora dodirnuo pitanje svoga djelovanja u Berlinu. Ne bi li mu se — pitao je poslanik NDH — moglo odobriti, s obzirom na dolazak hrvatskog ministra u Berlin, da kontaktira sa službenim njema kim mjestima kao da je ve predao svoje poslani ke kredencijale (vjerodajnice) Führern. Šef protokola u ministarstvu vanjskih poslova v. Dörnberg pribilježio je dva dana kasnije⁴⁹ kako je ministar Ribbentrop odobrio da Budak ve prije predaje kredencijala stupa u dodir s njema kim vlastima. O tome e Dörnberg sutradan obavijestiti poslanika.

U zabilješci za prijem poslanika NDH Mile Budaka (Berlin, 31. sije nja 1942)⁵⁰ stoji ovo:

I. Dr Mile Budak ro en je, 30. kolovoza 1889, u Sv. Roku i rimokatoli ke je vjeroispovijesti. Završio je studij 1910. godine na Pravnom fakultetu u Zagrebu; sudjelovao je u svjetskom ratu, pao u srpsko, a kasnije, nakon svog oslobo enja, u talijansko zarobljeništvo, iz kojega je bio pušten 1919. godine. Zatim je u Zagrebu bio advokatski pripravnik i u tom zvanju zaposlen u advokatskom uredu dra A. Paveli a, sadašnjega hrvatskog državnog šefa. Tako je postao jedan od Paveli evih najbližih i najranijih suradnika. U sadašnjoj vladi držao je resor ministra nastave. Govori njema ki. Dr Budak je najugledniji suvremeni hrvatski književnik.

II. Konsolidacija mlade hrvatske države napreduje. Ometaju je i usporavaju razra unavanja sa Srbima koji su ostali na hrvatskom državnom podru ju, i teško e pri razgrani enju nadležnosti s njenom silom-zaštitnicom —

⁴⁵ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 139 od 26. I.

⁴⁶ Prilozi potrebni za pripremu i planski tok posjeta dra Totha Berlinu nalaze se prikupljeni u: AJ, T-120, rolna 208, svežanj: Besuch des kroatischen Ministers Dr. Toth.

⁴⁷ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

⁴⁸ PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, St. S. Nr. 41 od 28. I.

⁴⁹ AJ, T-120, rolna 208, zabilješka od 30. I 1942.

⁵⁰ PA, Büro RAM 13, Kroatien, zabilješka od 31. I 1942.

Italijom. U svim svojim nevoljama zagrebačka vlada je zatražila pomoć Reicha. Pomoć joj je ukazivana savjetom i djelom pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga i sudjelovanjem formacija njemačkih oružanih snaga pri suzbijanju »etničkih ustanaka«.

Njemačka je strana, naprotiv, izbjegavala dopustiti da je Hrvati uvuku u hrvatsko-talijanski odnos kao posrednika. Kako zbog toga zagrebačkoj vladi nisu ostavljali nikakvu nadu u njemačku pomoć, indirektno su pridonijeli da različite kritične točke u odnosima između Hrvatske i njene sile-zaštitnice Italije budu relativno brzo svladane, na primjer, kad su potkraj kolovoza Talijani zatražili i postigli stvaranje obalne zone između Ogulina i Mostara, koju su zatim zaposjeli oružanim snagama.

Hrvatska je mogla postići i brze i velike uspjehe u konstituiranju svoga državnog bita utvrđivanjem sjeverne granice s Reichom u državnom ugovoru od 13. svibnja, istočne granice sa Srbijom u ugovoru od 7. lipnja i južne granice s Crnom Gorom u državnom ugovoru s Italijom od 19. srpnja, te konačno vraćanjem zemunskog područja sporazumom s Njemačkom od 10. listopada. Isto vrijedi i za njenu trgovinsko-političku konsolidaciju sporazumima zaključenim s Njemačkom i Italijom.

Osim Njemačke i Italije, Hrvatsku su u međuvremenu priznale ove države: Bugarska, Rumunjska, Slovačka, Mađarska, Španjolska i Japan.⁵¹

Posebno usko prijateljstvo s Njemačkom došlo je do izražaja pri državnom posjetu poglavnik Führer, 7. lipnja (to je omaška: 6. a ne 7. lipnja) i prilikom posjeta maršala Kvaternika Führeru, ministru vanjskih poslova Reicha i Istočnom frontu.

Talijanska strana je u posljednje vrijeme, u pregovorima talijanske delegacije i vlade NDH u Veneciji i Rijeci, uinila vladi NDH koncesije u pitanju hrvatsko-dalmatinske obalne zone, koju su Talijani vojno zaposjeli. Talijani su odustali da zonu pretvore u vlastito carinsko područje; zatim su obećali vladi NDH da će povući i vojnu upravu iz suzbijanja ustanke; ali su joj dopustili da u zoni ponovo uvede *Ustašku vojnici* i pomoćnu policiju. Osim toga, stavili su Hrvatima u izgled, u bliskoj budućnosti, preuzimanje potpune civilne uprave.

Odmah nakon stvaranja NDH poela je uska privredna suradnja Njemačke i Hrvatske. Već u svibnju 1941. bili su postavljeni prvi ugovorni temelji za robni i platni promet. U studenom je, zatim, između njih bio zaključen trgovinski ugovor, koji je općenito pravna podloga između dviju država. Najvažniji privredni interes Njemačke u Hrvatskoj je isporuka boksita i željezne ruda. Kako su ležišta boksita u dijelu NDH koji se nalazi pod talijanskom okupacijom, pregovori o isporukama boksita vode se uz istodobni sporazum s Italijom.

Vlada NDH je u posljednje vrijeme ponovo pokušavala da dobije pošiljke žita iz Mađarske na teret Njemačke. Ali je to, zbog njemačke opskrbenosti situacije, ipak bilo otklonjeno.

Hrvatsko-mađarski spor o Međimurju — području između Mure i Drave, koje su Mađari okupirali nakon sloma Jugoslavije — u novije se vrijeme zaoštrio. Mađarski zastupnik koji je prihvatilo je, 16. prosinca 1941, zakon o pripojenju južnih područja. Tom prigodom mađarski ministar-predsjednik von Bärdošy pozdravio je »vjerni narod Međimurja« koji se ponovo vratio Mađarskoj. Iz toga vlada NDH izvodi zaključak da se taj zakon proteže,

⁵¹ Zanimljivo i značajno da među njima nema Vatikana!

prema shvaćanju maarske vlade, i na području je Meimurja. Hrvatska vlada uložila je najodlučniji protest protiv takvog tumačenja zakona od 16. prosinca 1941. Ona ustraje u svom gledištu da je područje Meimurja — koje je po njenom shvaćanju naseljeno sa 97 posto nacionalno svjesnoga hrvatskog stanovništva - nerazdvojni sastavni dio hrvatskog narodnog i državnog područja. Nasuprot tome, maarska vlada zastupa gledište da to područje pripada Maarskoj na temelju historijskog razvitka.

Za Hitlerov razgovor s Budakom u zabilješci se predlažu ove teme:

1. dugogodišnji prisni odnosi poslanika s A. Pavelićem;
2. razvitak i unutrašnja izgradnja mlade hrvatske države;
3. osnivanje u Zagrebu njemačkog instituta za kulturu, osnivanje njemačkog ministarstva vanjskih poslova;
4. za Sveučilište u Zagrebu predviđena su tri njemačka znanstvenika za katedre fiziologije, prava i germanistike;
5. 45 hrvatskih studenata dobiva njemačke stipendije;
6. darovi Sveučilištu i Državnoj biblioteci u Zagrebu, pretežno znanstvenih knjiga i časopisa, u vrijednosti od 50.000 RM; te darove daje ministarstvo vanjskih poslova i bit će uruženi posredstvom njemačko-inozemne zamjene knjiga;
7. po otvorenju škole u Zagrebu, predviđene za školovanje djece Nijemaca iz Reicha;
8. izvanredno živa razmjena umjetnika između NDH i Njemačkog Reicha. Generalni muzički direktor von Matačić i prof. Straznický, direktor zagrebačke opere, čestiti su i rado viđeni gosti u Njemačkoj.

Upravo je saopćila predsjedateljica kancelarija — stoji u zabilješci protokola njemačkog ministarstva vanjskih poslova od 14. II⁵² - da će Führer primiti novoga hrvatskog poslanika istog dana, popodne, u 17 sati, u novoj kancelarskoj palači.

Hitler je primio Milu Budaka u zakazano vrijeme i predaji kredencijala prisustvovao je ministar vanjskih poslova v. Ribbentrop. Najprije je Budaku uručio Hitleru opozivno pismo za Benzona, svoga prethodnika, i svoje poslanike kredencijale. Na Führerovo pitanje Budak je odgovorio kako je već prije bio u Berlinu i da je stari suradnik Ante Pavelića kojega osobno poznaje iz ranih dana. Nisu ga nikada mogli uplesti u neki atentat, i tako je mogao kod kuće pripremati oslobodjenje Hrvatske, dok je poglavnik morao živjeti u egzilu.

Na to je riječi preuzeo Hitler i rekao da je u protekloj godini razvitak bio pun iznenađenja. Nikada nije pomišljao na sukob s Grcima, nikada na konflikt sa Srbima. Danas mora, svakako, smatrati velikom srećom što je kriza tada izbila. Bez sumnje, da je nisu mogli spriječiti tada, ona bi izbila u slučaju katastrofalnom za Reich.

Prelazeći na borbu protiv boljševizma, Hitler ju je opisao kao »borbu protiv zvjerskog izrađivanja ovjeka, kakvo ovjek evropskih pojmova jednostavno sebi ne može predočiti«. U svakoj zemlji zaposjednutoj neprijateljskom vojskom, pa čak ako su to i njemačke jedinice, stanovništvo želi, logično, samo jedno: da se okupatorske jedinice povuku. »U Rusiji je - tvrdio je Hitler — upravo suprotno. Tamo gdje su se njemačke snage morale povući, stanovništvo se povlači zajedno s njima, a svoje imanje predaje plamenu.

⁵² AJ, T-120, rolna 208, zu Prot. A 2348 I/110 Budak.

⁵³ ADAP, E, Band I, str. 475[^]*77.

Pokušalo se evakuirati Harkov, ali se tamošnje stanovništvo usprotivilo, ljudi su tobože legli na zemlju i preklinjali da ih radije strijeljaju, nego da ih pošalju prijeko, Rusima. Ti se ljudi uopće ne boje smrti - nastavio je Hitler — ali zato osjećaju beskrajni strah od bolova i mučenja što ih očekuju u vlastitoj zemlji. Prilike u Rusiji užasne su. Milijune muškaraca sovjetska vlada protjerala je iz njihovih domova i poslala u Sibir. Među opkoljenim vojnicima ima čak pojava kanibalizma. Samo se malokad gdje može naći i tip upornog, plavokosoga ruskog vojnika iz svjetskog rata. Jedna sasvim druga, poazijačna rasa pojavljuje se ovaj put pred njima kim'vojnikom.«

Budak je na to ubacio da je u ratu 1914—1918, kao austrijski oficir, bio ratni zarobljenik Srba. I tada je u Albaniji konstatirao kako su česi pojele svoje preminule drugove.

»Beskrajno je deprimirajuće — nastavlja je Hitler — da u XX stoljeće moraju doživljavati nešto takvo. I s tom bi se razbojničkom društvom Jugoslavija povezala da to događaji nisu preduhitrili.«

Budak je dodao da u Hrvatskoj nisu otkrivali događaje tako rano, iako se znalo da je u Srbiji uvijek postojao snažan osjećaj povezanosti s Rusijom. Taj osjećaj djelomično počinje i na religioznoj osnovi. Primitivni Srbi uvijek su podržavali lučaku misao da je sve dobro što dolazi iz Rusije.

Hitler se sjetio ceremonije potpisivanja instrumenata o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu u Beču, 25. ožujka 1941, i rekao kako je dobro zapazio ponašanje Dragiše Cvetkovića pri potpisivanju pakta. Umjesto da taj historijski događaj doživi s radošću, Cvetković je ušao u dvoranu dvorca »Belvedere« kao da ga vode na stratište.

činjenica je — nastavio je — da on (Hitler) nije želio takav razvoj događaja. No, budući da je do njega došlo, zadovoljan je što je sad uskrsnula slobodna hrvatska nacija. Nasuprot njegovim sjevernonjemačkim drugovima, za nj, kao starog Austrijanca, Hrvatska je uvijek bila pojam, i to kao jedan od najsnažnijih i najvjernijih dijelova Carstva.

Na tome mjestu Budak je ubacio, kako bi dokazao Hitleru da Führer sebi ne može predotkriti koliko mu je hrvatski narod privržen: Hrvati — kaže Budak — ne govore ni o Führeru ni o Adolfu Hitleru, nego se svuda čuje samo izraz »naš dragi Adolf«. I u pismu što ga je nedavno primio od svoga brata zapazio je takvo izražavanje!

Naša velika zadaća — nastavio je Hitler — u tome je da prema Istoku podignemo golemi zid protiv azijatstva i da dijelove Istoka, koje smo zauzeli, organiziramo za Evropu, a ne — kao dosad — protiv Evrope; ljudima u tom prostoru bit će bolje nego ikad prije, jer — usporedimo li ovo što smo ovdje u Njemačkoj izvukli iz našega siromašnog zemljišta radom i sposobnošću s onim što bi se tamo ubiralo iz najplodnijeg zemljišta na svijetu - može se bez pretjerivanja reći da će na zemlji Istoka, pod njemačkim vodstvom, rasti u najmanju ruku dvostruko.

Pri tome — tvrdio je Hitler — tamo uvijek nedostaje sve, čak i ono najprimitivnije što je potrebno za život. Ljudi tamo nemaju ni najjednostavnije kuhinjsko posuđe, najjednostavniji pribor, a na svojim putovanjima nije zapazio ženu koja bi nosila i najskromniji nakit. Sve to u zemlji koja raspolaže tako bogatim zemljištem kao nigdje drugdje u Evropi. Kad jednom uredimo ta područja — dodao je — ljudi će tamo više ubirati nego što su ikada sanjali i predstavljati će pri tom u masi golemu kupovnu moć za evropske proizvode. Smiješno je da Evropljani idu u istu stranu Aziju, u Kinu i bogzna kamo da bi potražili tržište za svoje proizvode, a na evropskim granicama je sad otvoreno

tržište gotovo bezgrani njih mogu nosti. Imamo evropsku zadaću — nastavio je - koja nam je pripala još prije tisu u godina. Tada je to značilo zadržati Hune, kasnije Mongole, danas su to boljševici sa cjelokupnom masom srednjoazijskosti iza sebe. Ta je borba križarski rat kakvih je dosad bilo samo protiv Huna i Turaka. Ta zajednička borba mora okupiti i ujediniti evropske narode. Oni moraju zapamtiti naslov jednog filma koji glasi »I rođaci su ljudi«.

U Srbiji je on (Hitler) sada postupiti krajnje brutalno protiv ustanika. Prestaje postupak u glave-rukavicama! Nakon borbe — koju je njemačka strana morala voditi protivno svojim namjerama — ukinula je sve kao pobjednica da bi olakšala Srbima uvrštavanje u evropski front. Nijemci ih nisu nikada vrijeđali i nikad ponižavali, no taj plemeniti postupak nije nimalo koristio. Sada je potrebno postaviti mir svim sredstvima! Strijelce iz zasjede ne podnose. Krivicu za bol i nevolje što je tamo zemlju snala i snose oni koji ne budu razumni. Njemački vojskovođa i njemački vojnici na vole tu borbu protiv ustanika, ali uviđaju da je ona potrebna i poduzet je sve da je okončaju bezobzirno i brzo - završio je Hitler.

Budak je dodao da su i vojnici NDH spremni da ispune svoju dužnost u toj borbi, no ipak im, na žalost, trenutno nedostaju naoružanje i uniforme. Hitler je na to obećao da će se nadležni uredi oružanih snaga pozabaviti tim pitanjem i Budak se od njega oprostio.

Tako je završila nastupna audijencija novog poslanika NDH u Berlinu, ustaškog doglavnika Mile Budaka.⁵⁴

2. *Opet spor s »velikom saveznikom«!* Danas — javlja telegrafski general Glaise Vrhovnoj komandi, 23. IX⁵⁵ - održali su (Kasche i Glaise) s poglavnikom konferenciju koja je potrajala više od dva sata. Pavelić je tom prilikom informirao njemačku stranu da namjerava imenovati VI. pi. Laxu za novog šefa domobranskog generalštaba umjesto generala A. Marića, a zatim su prešli na mnogo važniju temu: svladavanje ustanaka na Balkanu suradnjom s Italijom, Bugarskom, Rumunjskom, NDH i Maarskom, u duhu smjernica danih od njemačke koga ministarstva vanjskih poslova. Pri tom su ponovo

⁵⁴ Luka Fertilio, portretist poslanika NDH u Berlinu, piše o Treem Reichu i NDH u vezi s poslanikovanjem M. Budaka u Berlinu ovo: »MB (Mile Budak) je najbolje znao da nas Treem Reich nikada nije volio. U Hrvatima je vidio nepouzdanu katoliku i muslimanske universaliste, crnožute legitimiste, papiste, demokrate, pacifiste. Dakle suštu protivnost nacističkom poganskom dinamizmu. Zato nas je TR (Treem Reich) htio žrtvovati Talijanima, Mađarima i Srbima. NDH je iskrsla protiv volje TR, kao znak i dokaz da ima jedna Volja, koja je jača od Hitlerove i Mussolinijeve (i Staljinove) volje. TR je priznao NDH, ali time je njegova mržnja samo porasla. Nacisti su u NDH vidjeli živa i glasna svjedoka svoje politike i diplomatske nesposobnosti. Zato su svi neprijatelji bili dobro došli u TR. Pomagao je sve spletkare, slušao sve klevetnike, sve pustolove koji su se nudili protiv NDH. To su znali svi poslanici NDH u TR. Ali Mile Budak je to najbolje znao. Tada on je doživio ledeno srce Tuđina i crnu dušu Bijelog Zapada. Došao je u Berlin, jer je znao da će tu biti svom narodu i svojoj državi korisniji, nego li u dalekom Agrarnu, ili čak u bezizglednoj šumskoj akciji. Došao je i ostao u glavnom gradu TR s lozinkom: Spašavajmo što se spasiti dađe!«

»Pjesnik je smion, državnik mudar, imperijalna diplomatska zamisao, koju je Mile Budak ostvarivao u Berlinu - hvali svog šefa L. Fertilio. - Tu zamisao karakterizira njezina lozinka: Privezati mali hrvatski čamac za veliki brod Islama! Povezati interese NDH s interesima islamske velesile!« Zato se povezivao s tamošnjim turskim poslanikom, s velikim muftijom Huseinijem, s japanskim ambasadorom i mnogim drugima. Japanski ga je ambasador uvjeravao da ga je već akreditirao kao poslanika NDH u Japanu. Takva je bila »imperijalna diplomacija« M. Budaka — prema svjedočanstvu njegova novinskog izvjestitelja u prilogu: Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Treem Reichu: Mile Budak (*Hrvatska revija*, lipanj 1974, god. XXIV, svezak 2 (94), str. 145-148).

⁵⁵ AJ, T-501, rolna 264.

raspravljali o najtežim hipotekama nove države: talijanskoj i srpskoj. Talijanska se politika kreće — prema Paveli — evoj ocjeni — svjesno i planski prema cilju da hrvatsku državu — što prije to bolje — svim sredstvima dovede do apsurdne. Da pri tome oružane snage mnogostruko nastoje i drugim putovima nego Duce i *Fašistička stranka*, bilo je jasno — javlja Glaise — svim sudionicima konferencije (a prisustvovali su joj osim Paveli, Kaschea i Glaisea još Sl. Kvaternik i Mladen Lorković). Nabrojani su bili i brojni karakteristični primjeri za to. Pri pretresanju srpskog pitanja, Sl. Kvaternik je tako oštro istupao da mu je Glaise — kad je Kvaternik dovršio svoju protusrpsku filipiku punu vatre - dobacio: »Dragi Slavko, ja sam veseo što Ti uopće mene još puštaš na životu.«⁵⁶ Karakteristično je za poslove nu dvoličnost Ante Paveli da se pridružio (!) Glaisevoj ocjeni, naime da Srbi-državljeni NDH, ipak, predstavljaju dvije petine ukupnog stanovništva i kako se oni — zahvaljujući i dijelom višestoljenoj pripadnosti staroj Austriji — stubokom razlikuju od Srbijanaca i da ih stoga moraju pridobiti za hrvatsku državu! Glaise je oduševljeno pozdravio Paveli evu hinjenu »umjerenost« i rekao mu kako ga samo moli da smjesta otvori prozor i svoje riječi i ponovi i Markovom trgu. Rezultat je, ipak, bio samo taj da su zaključili ili kako će narednih dana objaviti proglas upućen ustanicima da se vrate i polože oružje, uz obećanje vlasti da ih neće biti i nikakva kazna. Pozabavili su se i pitanjem komunizma, i Paveli je u diskusiji izrazio mišljenje — s kojim se Glaise samo djelomično slaže — da je komunizam u Hrvatskoj isključivo stvar inteligencije. Suglasno s tim, prošle je godine, kao odmazda za diverziju na glavnoj pošti u Zagrebu (pravi potjeralnici: tri mlada službenika i jedna službenica — za kojima je izdana potjernica - pobjegli su preko demarkacione linije), strijeljano 50 intelektualaca.⁵⁷

Međutim, Talijani nisu htjeli mirovati i Glaise je, 30. IX,⁵⁸ javio Berlinu da novi sporazumi s talijanskom Vrhovnom komandom (*Comando Supremo*) predstavljaju novo znatno pogoršanje situacije, jer bi svakako valjalo uskratiti Talijanima da zaposjednu i onaj uzani pojas između »demilitarizirane zone« i demarkacione linije. Skrenuo je pažnju Glaiseu na ponor koji zjapi između politike savojске dinastije i vojske na jednoj i *Fašističke stranke* i Mussolinija na drugoj strani a koji postaje sve dublji. Hrvatska bi sebi — rekao je Paveli — mogla stvoriti mnogo bolju situaciju, prihvaćajući i politiku talijanskih oružanih snaga i sudjelujući i u otporu protiv Mussolinija. No, ne pada mu na um — što je i posve prirodno - da tako djeluje protiv interesa Osovine.

Dan kasnije (1. X)⁵⁹ javio je Vrhovnoj komandi da ga je pozvao poglavnik i usrdno ga zamolio za intervenciju kod nadležnih da se spriječi i najavljeno napredovanje Talijana do demarkacione linije. Isto je već prije Paveli a bio u inicijalnoj i vojskovođa Kvaternik, isti u i Glaiseu da dolazak Talijana na vrata Zagreba i Sarajeva znači i - uz ostalo - i privrednu katastrofu. Međutim, već 3.

⁵⁶ U svom iskazu pred istražiteljima 1946. godine Kvaternik se naprotiv, prikazivao velikim zaštitnikom Srba (A-VII, NDH, Iskaz Sl. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

⁵⁷ Poznato je da su ustaše, 11. IX 1941, strijeljali grupu od pedesetak talaca iz zatvora na Savskoj cesti zbog ubojstva ustaškog agenta Majerholda. Nije poznato jesu li i koliko strijeljali za odmazdu zbog diverzije na Glavnoj pošti u Zagrebu.

O vršenju odmazdi u kasnijem razdoblju dao je opširnu izjavu dr Aleksandar Benak, 19. IV 1945, pred Centralnom gradskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu: (AJ, DK, Dos. br. 4164).

X, Glaise je telefonski obavijestio da je (privremeno) obustavljeno talijansko napredovanje prema demarkacionoj liniji!⁶⁰

Glaise je javio telegramom, 4. X,⁶¹ Vrhovnoj komandi da su, 30. IX, u nekoj zagreba koj ulici komunisti napali trojicu njema kih vojnika-zrakoplovaca od kojih je jedan poginuo u srce umro na licu mjesta, a druga dvojica bila ranjena.⁶² Dan kasnije, Glaise je zatražio od Pavelića da vlasti povedu najstrožu istragu i da u roku od deset dana — bude li istraga bez rezultata — strijeljaju deset policijski utvrđenih komunista (po mogućnosti intelektualce) za jednoga ubijenog vojnika a deset daljnjih ukoliko i drugi vojnik u međuvremenu umre. Međutim, zagreba kom je redarstvu pošlo za rukom da uhvati jednog od počinitelja. Taj je odao drugu dvojicu, od kojih se jedan toga dana (4. X) samo skokom iz omnibusa uspio spasiti od hapšenja. Ali sve tri konkubine su u zatvoru. Prema sadašnjim sporazumima, predistraga je u nadležnosti redarstva NDH, ali osudu izriče ratni sud njemačke komandanture u Zagrebu. Uostalom, vlada NDH izdala je zakonske odredbe o odmazdama, tako da se uvijek može postupiti s potrebnom oštrinom. Osim toga, predviđene su razne preventivne mjere. Pogreb ubijenog kaplara Franza Pfeifera, 21 godina, pekarskog kalfe iz Beča, održan je, 4. X, prije podne a prisustvovao je i osobno vojskovođa Kvaternik.

Došlo je — čini se — do kratkog spoja jer je njemački vojni ataše u Rimu i istodobno njemački general u Glavnom stanu talijanskih oružanih snaga general-potpukovnik Enno v. Rintelen podstaknuo talijansko napredovanje do demarkacione linije. Na tu Glaiseovu informaciju reagirala je Vrhovna komanda prilično oštro, obavijestivši ga telegramom od 8. X⁶³ kako je talijanska VK — što proizlazi iz Fiihrerove naredbe od 16. rujna — samo zamoljena da se, u vezi s njemačkim napredovanjem u Srbiji, pobrine za uništenje svih žarišta nemira u području pod okupacijom talijanske vojske. Drugi poticaji, osobito glede napredovanja na demarkacionu liniju, nisu bili dani ni od Vrhovne komande oružanih snaga ni od generala Rintelena. U kojoj će formi Talijani provesti njemački poticaj, valja prepustiti njima. Presudno je važno da njemačko okupaciono područje dalje više ne uznemiruju »bande« koje operiraju s hrvatskog područja ili se tamo povlače.

Glaise je, također istoga dana (8. X),⁶⁴ informirao Vrhovnu komandu kako je general Oxilia sinoć saopćio vojskovođu i Kvaterniku da je talijanska Vrhovna komanda, na izričitu inicijativu njemačke VK, ponukana da Druga armija generala Ambrosija zaposjedne neke točke na demarkacionoj liniji. Istodobno je Oxilia predao Kvaterniku velik »buket« novih talijanskih zahtjeva (oficiri za obuku, itd.). Druga armija je jučer (7. X) krenula naprijed i Hrvati su zaprepašteni — javlja Glaise. U drugom brzojavu s istim nadnevkom⁶⁵ izvijestio je VK da je bio kod poglavnika zbog sinoćnjega talijanskog saopćenja i da je Pavelić izrazio sumnju u navodnu njemačku inicijativu. Upozorio je generala da taj talijanski korak prije svega teško pogađa hrvatski

⁶⁰ Glaise je, 1. X, telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu i vojnog zapovjednika na Jugoistoku o atentatu na njemačke avijatore, 30. IX, od kojih je jedan ubijen a dvojica teško ranjena (AJ, T-501, rolna 264).

Opš. Ivan Šibi, *Iz ilegalnog Zagreba 1941*, Zagreb 1965, str. 61 i dalje.

⁶¹ AJ, T-501, rolna 264

⁶² To se zbilo na uglu današnje Ulice socijalističke revolucije i Rusanove.

⁶³ AJ, T-77, rolna 895.

⁶⁴ AJ, T-501, rolna 264.

⁶⁵ Isti izvor.

element na području o kojem je riječ. U Zagrebu je već 40.000 bjegunaca Hrvata iz krajeva pod talijanskom okupacijom, a sada se taj broj znatno povećava. Osobito se treba pribojavati da će Talijani po provjerenom metodi potpuno prisvojiti područje koje smjeraju zauzeti. Usprkos protivnom uvjeravanju Ducea, vlada NDH nema ni politički a — što je još gore — ni privredno ništa za reći. I nedavno danom obećanju talijanske strane da će se talijanske jedinice — im suzbiju ustanak — smjestiti povući, Pavelić ne može pokloniti vjere, jer se eventualno potrebni »ustanci« — kao što je poznato — mogu lako izazvati.⁶⁶

Ustaški vojskovođa SI. Kvaternik uputio je na čelniku njemačke VK feldmaršalu Wilhelmu Keitelu pismo (Zagreb, 12. X 1941)⁶⁷ u kojem se žali na Talijane. »Od onog vremena (od 18. V — dana potpisa Rimskih ugovora — opaska pisca) Talijani su neprestano pokušavali«, piše Kvaternik, »da okupaciju prošire dalje prema sjeveru i sjeveroistoku sve do njemačko-talijanske demarkacione linije, a da nas nisu pitali, uvijek na prepad. Tako su nam i ovaj put samo saopćili da će doći do okupacije sve do demarkacione linije, i to s opravdanjem da se to događa po želji njemačke vlade. Mi činimo napore — koliko god je to u našoj moći — da stanovništvo ostane hladnokrvno, da ne dođe do ekscesa i da strpljivo podnosi stanje, jer smo uvjereni da mi to moramo činiti. No, ja se pribojavam kako dugo ćemo mi imati još autoritet da stanovništvo zadržimo od nepromišljenih koraka. Ja sam uvjeren i mogu sa sigurnošću proreći da će Talijani nakon nekog vremena doći sa zahtjevom da uvedu isti režim u čitavom prostoru do demarkacione linije, kakav danas *de facto* postoji u demilitariziranoj zoni. Povijest će tek pokazati kako je ispravan bio naš postupak u unutrašnjoj politici, jer da mi nismo odmah od početka temeljito obračunali sa židovsko-komunisti kim i srpsko-komunisti kim bandama, imali bismo sada, nakon izbijanja ruskog rata, da svladavamo sasvim druge teškoće. Doduše, naš postupak može biti od sentimentalno bolesnih demokratskih duša i onih, koji nas od početka smatraju kao zapreku da bi postigli političke ciljeve, ne samo neodobren, nego se, štoviše, pokušava iskoristiti u cilju propagande protiv nas. Za mene je izvan sumnje da Talijani idu na sve, inače ne bi tako ispunjavali savezničke obveze. Ja sam već godinama, odavno, obavještavao mnoge njemačke ustanove o čitavom političkom i vojnom položaju nekadašnje države (Jugoslavije); pri tom nisam nikada rekao riječi previše. Sva su se moja predviđanja ispunila, a također je i sada moja dužnost da sasvim jasno kažem kakip se po nama puca da bi se pogodila Njemačka!«

⁶⁶ General Glaise je, 10. X, telegramom obavijestio Vrhovnu komandu da mu je generalštab NDH dan ranije (dakle 9. X) saopćio ovo: Navečer 9. X obavijestila je talijanska vojna misija u Zagrebu da će jedinice talijanske Druge armije, već 9. X, otpočeti pokret do njemačko-talijanske demarkacione linije a da u tim područjima ne žele utjecati na upravu. Napredovanje Talijana uslijedit će u 12 kolona, i to polazeći s linije: Karlovac-Slunj-Plitvice-Lapac-Drvar-Glamo — -Livno-Županjac-Mostar sve do linije: Topusko-Vranogra -Otoka (isto no od Bosanske Krupce)-Sanski Most-Varcar Vakuf-Bugojno-Gornji Vakuf-Prozor-Ulog-Kalinovik (AJ, T-501, rolna 264).

Kopija toga telegrama nalazi se u: AJ, T-77, rolna 895.

Dan kasnije je gen. Glaise u telegramu Operativnom odjelu VK ponovio vijest o napredovanju Talijana i upozorio nadležne u Vrhovnoj komandi (generala Jodla i Warlimonta) da će zadatak njemačkih snaga — s obzirom na sadašnje prilike — biti: spriječiti prijelaz etnika na njemačko okupaciono područje u suradnji s Hrvatima, a zadatak je vanjske politike Reicha da Talijane zadrži od preuzimanja potpune vojne i civilne vlasti u području do demarkacione linije (AJ, T-501, rolna 264).

⁶⁷ CA Potsdam, AA, PA, 61142, band 1.

Kasche se u svom pismu-telegramu od 16. X⁶⁸ duže zadržao na odnosu Italija-NDH. Daljnja talijanska okupacija hrvatskog teritorija do demarkacione linije, koju je nesretno pokrenuo njemački vojni ataše u Rimu, pokazuje - javlja Kasche — opasne posljedice: Talijani ulaze s tri divizije. Ne može se uopće dobro govoriti o nekom suzbijanju komunista. Naprotiv, Talijani dovode natrag u njihova mjesta stanovanja pravoslavne popove, Srbe i Židove koje je NDH bila istjerala. Povrh toga, zahtijevali su u mnogim mjestima preuzimanje civilne uprave, razoružanje ustaša ili njihovo protjerivanje. Takav postupak dovodi do povećanog ogorčenja Hrvata. Ako bi on (Kasche) htio zatražiti od Talijana onakve mjere odmazde kakve su Nijemci proveli u Srbiji, morao bi sa sigurnošću računati da bi Talijani kao taoca uzeli prije svega Hrvate i Muslimane i u danom ih slučaju strijeljali. Taj bi postupak vodio zatim, sve više i više, do širenja nemira i tada bi naveo i Hrvate da ustanu protiv Talijana.

Razgovori s Pavelićem, Kvaternikom i Lorkovićem pokazali su mu — javlja dalje Kasche — da se više ne smiju zatvarati o i pred ozbiljnošću u takvog položaja. Naravno, to je opasno što se Talijani pri napredovanju do demarkacione linije mogu sada pozivati na njemačku želju. Hrvati mu to još nisu naglašavali, ali jest general Glaise. Kako pojedine druge mjere njemačke strane (ponovno »iskrcavanje« državnog vojnog materijala u NDH, pl. Halle, koji upravo boravi u Beogradu; otklanjanje prijedloga da jedan od zagrebačkih trgovača nosi Führerovo ime; izbjegavanje da se predvodnici ustaške omladine školuju s *Hitlerjugend* i tako dalje) nailaze na naglašeniju suzdržljivost, vlada u Zagrebu uvjeren je da je Reich uvelike napušta. Samo nada da će Reich kasnije više učiniti za NDH održava iskreno povjerenje vlade u Reich. Jedino mu je zato još moguće da, umirujući i vladu, izbjegne zaoštavanje odnosa s Italijom sve do prekida.

Komandant Druge armije general Vittorio Ambrosio ponovo je htio uvesti vlastitu carinsku zonu za svoje vojnoupravno područje — nastavlja Kasche. — Iako je taj zahtjev opet povučen, ustaška vlada ne vjeruje u promjenu držanja, nego se pribojava uvijek daljnjih mjera protiv njene nezavisnosti i suvereniteta. Za 23. listopada najavili su svoj dolazak u Zagreb grof L. Pietromarchi iz talijanskog ministarstva vanjskih poslova i talijanski guverner u Dalmaciji G. Bastianini. Žele da utvrde granicu Crna Gora - NDH i da rasprave sporna pitanja vojnoupravnog područja. Duce i Ciano žele da se sastanu s Pavelićem i Lorkovićem na početku studenog. Poglavnik pretpostavlja da će Talijani zahtijevati dovođenje kralja u NDH. Do tada nije na talijanskoj strani bilo riječi o ikakvim koncesijama u tom slučaju (povlačenje talijanskih snaga iz NDH, predaja anektiranog područja). U razgovorima između Talijana i predstavnika NDH talijanska strana izrazila je spremnost da povuče svoje snage iz NDH, ako to učini njemačka. No, tada bi Italija bila spremna da »u cilju stabilnog unutrašnjeg poretka u dovoljnom broju stavi na raspolaganje karabinijere«. Ustaška vlada vidi u tome samo želju da Italija posredno postigne potpuno zaposjedanje područja NDH.

Iz razgovora što ga je s L. Pietromarchijem vodio Stjepo Perić, poslanik NDH u Rimu, iznova proizlazi da je i Pietromarchi u razgovoru s Hrvatima, doduše vrlo oprezno, spominjao mogućnost nepovoljnog ishoda rata. Pri tom je naglasio da Italija u svakom slučaju želi nezavisnu hrvatsku državu. Ukoliko bi došlo do nesretnog ishoda, moglo bi se to postići i samo uzimajući oslonac NDH

⁶⁸ AJ, T-120, rolna 208.

na Italiju. Razgovori sa Casertanom pokazali su Kascheu kako on nerado prihvaća da govori o suzbijanju komunizma. O predstavnicima NDH Casertano naglašava da su još previše divlji i previše neobuzdani prema Srbima. Jedva da mu bilo što kaže o talijanskim vojnim krugovima. Kasche je iz Casertanove okoline saznao da on i njegovo poslanstvo veoma zabrinjavaju izaslanstvo *Fašisti ke stranke* u Zagrebu i talijanske vojne oblasti u NDH. Na kraju Kasche moli ministarstvo da razmotri, je li i u kojem obliku mogu e stornirati izjavu vojnog atašea u Rimu u vezi s napredovanjem Talijana do demarkacione linije. Ukazuje i na to, kako je potrebno da njema ke vojne oblasti budu obaviještene prije nego što se dogovore s Talijanima o mjerama koje valja poduzeti. Kasche je o tome ve opširno razgovarao s generalom Boehmeom.

I Glaise je toga dana⁶⁹ telegrafirao — i to komandiraju em generalu u Srbiji — o mjerama odmazde za njema ke gubitke u Srbiji i naveo da takve zapovijedi nisu provedive u Hrvatskoj. Poslanik Reicha u Zagrebu moli da navedene to ke, proizašle iz današnjeg razgovora poslanika s poglavnikom NDH, dostave 718. diviziji. Prvo, za isto nu Bosnu imenovan je kao opunomo enik s posebnim ovlaštenjima ministar dr J. Dumandži sa sjedištem u Sarajevu. S komandantom divizije, koja se nalazi na hrvatskom teritoriju, ima se Dumandži dogovarati o svim mjerama. Drugo, hapšenja talaca i ostale policijske mjere u nadležnosti su hrvatske države a izvršenje osuda nad taocima provodit e se na temelju zakonske odredbe o postupku zbog komunisti kih prepada, ako krivac nije utvr en (od 2. listopada 1941). Ta odredba predvi a strijeljanje deset talaca, odnosno uhapšenika. Ukoliko iskrsnu neke nužne potrebe za njema ke jedinice, imaju se sporazumjeti s drom Dumandži em u pogledu na elnog rješenja i držati okvira zakona NDH. Tre e, ukoliko neka podru ja pokazuju poja ane pojave ustanka i izazivaju potrebu posebne angažiranosti jedinica, može dr Dumandži ta podru ja proglasiti operacionim podru jem. U njima jedinice mogu provoditi i dalekosežnije mjere, ukoliko se za to ukaže potreba u toku operacija. I te se tako er imaju na elno prethodno dogovoriti s ministrom Dumandži em koji e u tom pogledu dobiti posebna ovlaštenja od poglavnika. Zarobljene ustanike, koji padnu u ruke njema kih jedinica, imaju predavati u nadležne hrvatske logore. Ukoliko se ukaže potreba u operacionom podru ju u tom pogledu poduzimanja potrebnih mjera mogu se one donositi u sporazumu s drom Dumandži em. Ukoliko su u pitanju takve mjere na podru ju Srijema (hrvatske župe Vuka) primijenit e se na isti na in to ke 1. i 3., s tim da od NDH, umjesto dra Dumandži a, bude nadležan veliki župan dr Elicker iz Vukovara.

Ministar Ribbentrop je u šifriranom brzojavu, upu enom osobno Kascheu 17. X,⁷⁰ zatražio od njega da mu javi — budu i da mu je vodstvo SS iznova uputilo pitanje o regrutaciji *Volksdeuschera* u NDH za oružane snage SS — kako je s regrutacijom i kakvo je trenutno stanje, i to telegrafski sažeto, uz istodobnu dostavu vlastitog mišljenja.

General-feldmaršal Keitel u svom odgovoru od 21. X⁷¹ na Kvaternikovu tužbalicu protiv Talijana i njihovih postupaka jednostavno se ogradio. Najsrda nije mu zahvaljuje na poslanom pismu i povjerenju, no istodobno isti e i ovo: budu i da su brige koje Kvaternik spominje u pismu s izrazito politi kom pozadinom, prisiljen je da sebi uskrati da se o njima izjašnjava. I to ka.

⁶⁹ AJ, T-501, rolna 264.

⁷⁰ AJ, T-120, rolna 208.

⁷¹ CA Potsdam, AA, PA, 61142, Band 1.

Poslanik Kasche odgovorio je svom ministru, 23. X,⁷² da se ne može to no utvrditi broj *Volksdeutschera* ve regrutiranih za oružane snage SS. Prema podacima Sturmbannführera Hausera, regrutirano je više od 800 vojnika s područja Alpenlanda. S područja Dunava mora se uzeti isto toliko (800). Vođa *Narodne skupine* Altgayer nije to no obaviješten. Prema njegovim podacima, nalazi se osim toga oko 800 ljudi iz *Narodne skupine* u njemačkim oružanim snagama (*Wehrmacht*) i 400 kod vojnog zapovjednika Srbije, kao zaštita privrednih objekata. Dvjesto *Volksdeutschera* je u prostoru Istoka, kao traktoristi: 700 njih su kao radnici u poduzeću ima za naoružanje otišli u Reich. Godište 1921. broji 863 ovjeka. Po ovdašnjem zakonu, to je godište vojnih obveznika. Na temelju dogovora, moglo bi se njih 86 odstupiti za njemačku vojsku ili oružane snage SS. Ostatak je potreban u Hrvatskoj, jer je i tu u najmanju ruku jednako važno suzbijanje neprijatelja Reicha. Bilo bi i neprihvatljivo, kad bi odmah nakon zaključenja sporazuma o vojnoj službi *Volksdeutschera* taj sporazum bio pogažen s naše strane. *Volksdeutsche Mittelstelle*, kao organ organizacije *Volksdeutschera*, izjasnio se za utvrđivanje omjera 10 od 100 jednog godišta za službu u njemačkoj vojsci ili oružanim snagama SS. Uostalom, 300 *Volksdeutschera* nalazi se u naoružanim akcionim odredima; 1000 ih potrebno je za radnu službu *Volksdeutschera*. Kasche, na kraju, moli da se ne dopusti prekoračenje sporazumom predviđenog broja za regrutaciju u vojsku ili oružane snage SS.

Danas je potpisan u Zagrebu — javlja njemački otpravnik poslova von Troll iz Zagreba, 27. X⁷³ — talijansko-hrvatski ugovor o razgraničenju između NDH i Crne Gore⁷⁴ i pri tom je Troll reproducirao pojedine njegove točke. Potpisali su ga ministar vanjskih poslova Lorković i poslanik Perić u ime NDH, ministar Pietromarchi i poslanik Casertano s talijanske strane.

Glaise - vrativši se ponovo u Zagreb nakon službenog putovanja i dopusta - informirao je, 4. XI, Vrhovnu komandu o trenutnoj situaciji u Zagrebu. Položaj Pavelićeve vlade postao je još teži. Došlo je do hapšenja dra Maček, zbog navodnih njegovih veza s emigracijom u Italijom, no gdje ga drže Glaise još zasad nije poznato. Previranja u kabinetu; vrlo oštar, navodno čak fizički sukob između Kvaternika i ministra za zakonodavstvo Milovana Žanića, rodbinski povezanog sa Židovima (supruga!), koji je doveo do ostavke posljednjeg. Kolaju glasine da predstoji premještanje zastupnika nepodnošljivo oštrog ustaškog kursa Kvaternika mladog na neko poslaničko mjesto u inozemstvu. Privredne i vanjskopolitičke teškoće prisutne, kao i širenje etničkog pokreta. Dok Italija svoju protuustašku orijentaciju oigledno jača i ističe, zalaganje njemačke strane za vladin kurs, koji isti je njemački prijateljstvo, postepeno se i kod mnogih Hrvata vodi opadanju popularnosti, a njemačkoj strani i ne preostane drugo nego da to i nadalje snosi. Uzana baza koju su dali **Pavelićevoj vladi** pri samom **osnivanju** države pokazuje se, bez sumnje, sve više kao pogreška. etnički pokret zahvatio je sada gotovo čitav prostor između Save i demarkacione linije. Njemačke jedinice u Banjoj Luci i Sarajevu **itavo** vrijeme uznemiravaju neprijatelja; položaj naših streljaka u **batalljuna na bosanskoj željeznici** kao i same željeznice postao je jako kritičan. **Komandantu** Jugoistoka Glaise **predlaže** da položaj oko Zvornika (jedan **batalljun** 718. divizije), uz opasnost da ga i izgube, prepusti Hrvatima za

⁷² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1301 od 23. X.

⁷³ PA, Büro RAM 13, Kroatiën, Nr. 1329 od 27. X.

⁷⁴ Objavljen u zbirci ugovora NDH: *Meunarodni ugovori 1941*, str. 305-307.

⁷⁵ AJ, T-501, rolna 264.

obranu i sve njema ke snage (zasad nepunih 10 bataljuna od kojih pet strelja kih) drži slobodnim za osiguranje vojno i vojnoprivredno jednako važnih pruga Zagreb—Beograd, Sisak—Banja Luka i Brod—Sarajevo. Otporna snaga i sposobnost za akciju hrvatskog domobranstva su, prema pouzdanim saop enjima, znatno opale. Da se glavni vojni interesi Njema ke trenutna no nalaze unutar nekadašnjega jugoslavenskog prostora u Srbiji, potpuno je razumljivo. No, poziv u pomo koji su Hrvati iz Višegrada s njema kog okupacionog podru ja morali uputiti Talijanima zna i za njema ke oružane snage, ipak, gubitak prestiža, a njema ka je strana mogla taj gubitak izbje i i on se ubudu e ne bi smio ponoviti, ako im je uop e stalo da zadrže svoj ve poljuljani položaj u Hrvatskoj. Sažimaju i ukratko položaj, Glaise navodi da Talijani nastoje ustanak smiriti miroljubivim ponašanjem prema ustanicima; da pri tom tjeraju izrazitu protuhrvatsku politiku i da, uostalom, iskoriš uju novo zaposjednuto podru je kako samo mogu i umiju. Da tako i snabdijevanje podru ja pod njema kom okupacijom postaje sve teže, uz navodno bar djelomi no osjetnog štrajka seljaka zbog hapšenja dra Ma eka, ne traži nikakvo daljnje dokazivanje. Netom proglašeni zakon u prilog hrvatskih *Volksdeutschera*⁷⁶ - kako je Kvaternik saop io Glaiseu — izazvao je u talijanskim krugovima u Zagrebu najoštriju kritiku koju su prenijeli i vladi NDH.⁷⁷

Da bi se imao bolji pregled, Glaise - u telegramu Vrhovnoj komandi od 14. XI⁷⁸ — ovako opisuje tri zone talijanskoga okupacionog podru ja:

Prva zona — dijelovi obalnog podru ja s potpunim talijanskim suverenitetom (Sušak, sjeverna Dalmacija, Boka Kotorska).

Druga zona — isto na granica: isto no od Ogulina — jugozapadno od Biha a — južno od Drvara — sjeverno od Livna — južno od Gackog. Tzv. demilitarizirana zona u kojoj Hrvati smiju držati garnizone, ali ne utvr enja i vojnoprivredne pogone. U toj su zoni Talijani i formalno preuzeli vojnu i civilnu upravu.

Tre a zona — podru je do demarkacione linije koje su Talijani nedavno zaposjeli.⁷⁹

⁷⁶ Položaj *Njema ke narodne skupine* u NDH bio je reguliran Zakonskom odredbom o privremenom pravnom položaju »Njema ke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« od 21. IV 1941. a 30. X 1941. Paveli je potpisao tri odredbe: Zakonsku odredbu o inoivnicima i namještenicima njema ke narodnosti u javnoj službi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj; Zakonsku odredbu o pravnom položaju vode njema ke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Zakonsku odredbu o porabi njema koga jezika, njema ke zastave i njema kih oznaka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

⁷⁷ Ministar Lorkovi je predsjedavao u Zagrebu, 14. XI 1941, konferenciji velikih župana kojoj je, uz ostale, prisustvovao i ministar unutrašnjih poslova A. Artukovi . Veliki župani žalili su se na postupke Talijana: Talijani ne slušaju njihove savjete; izdavaju im dozvole za put za jedan dan ili samo jednokratno; telefonski razgovori gotovo su im nemogu i; zahtijevaju da ih ustaše prate u šume, ali im ne daju oružje; zahtijevaju da sve oglase župa prethodno pregledaju; zahtijevaju da županije priznaju povjerenike »grko-izto njaka« (tj. pravoslavaca); po talijanskim zatvorima nalaze se redovito najbolji rodoljubi (saop enje velikog župana Bu a iz Dubrovnika); talijanske vlasti vrše rekvizicije lokala i zemljišta, ne obaziru i se na ustaške vlasti; parobrodi i brodice nose isklju ivo talijansku zastavu; talijanske vojne vlasti u Hercegovini rade u sporazumu s »odmetnicima«, i tako dalje i tako dalje (Zapisnik konferencije: AJ, DK, Inv. broj 11852).

Teritorij NDH bio je formalno podijeljen na 22 velike župe.

⁷⁸ AJ, T-501, rolna 264; drugi primjerak istog telegrama: AJ, T-77, rolna 895.

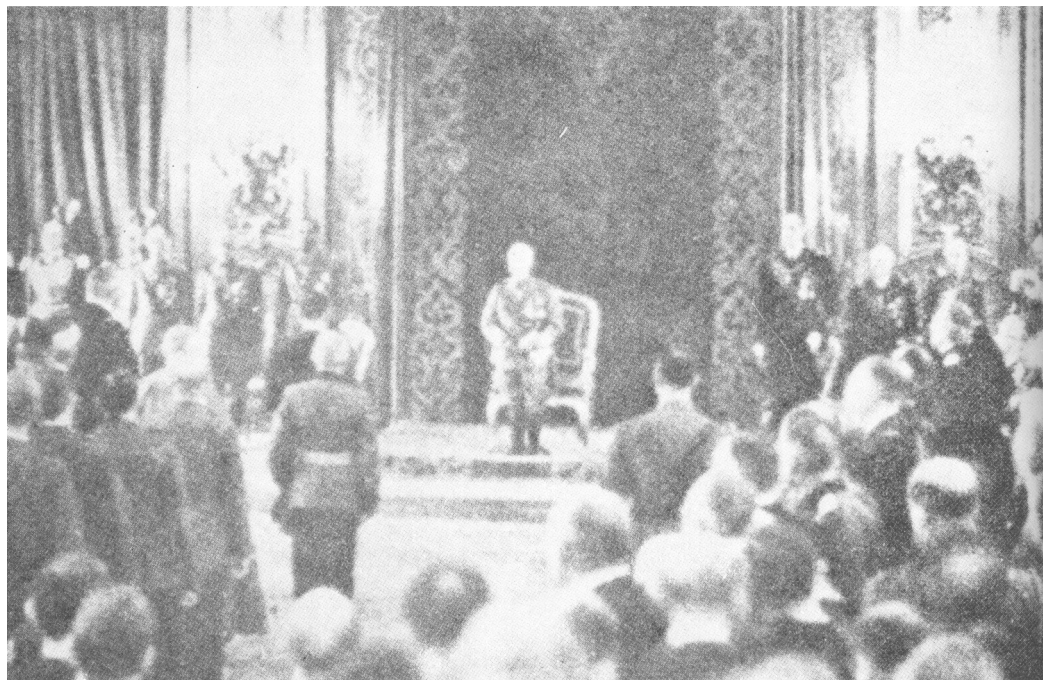
⁷⁹ Telegramom, 22. X, Glaise je saop io ovaj raspored talijanske Druge armije sa štabom na Sušaku; XI armijska komanda u Ljubljani s divizijom *Grenadieri* u Ljubljani i *Isonzo* u Novom Mestu; V armijska komanda u Crikvenici s divizijom *Lombardia* u Delnicama i divizijom *Re* u Gospi u; VI armijska komanda u Splitu s divizijom *Sassari* u Kninu, *Bergamo* u Sinju, *Alpi* u Splitu i *Marche* u Dubrovniku. Drugoj armiji neposredno su podre ene Prva konji ka divizija u Karlovcu i Druga u Biha u: svega deset divizija (aktivnih) (AJ, T-501, rolna 264).

Siegfried Kasche stiže u Zagreb 20. IV 1941.

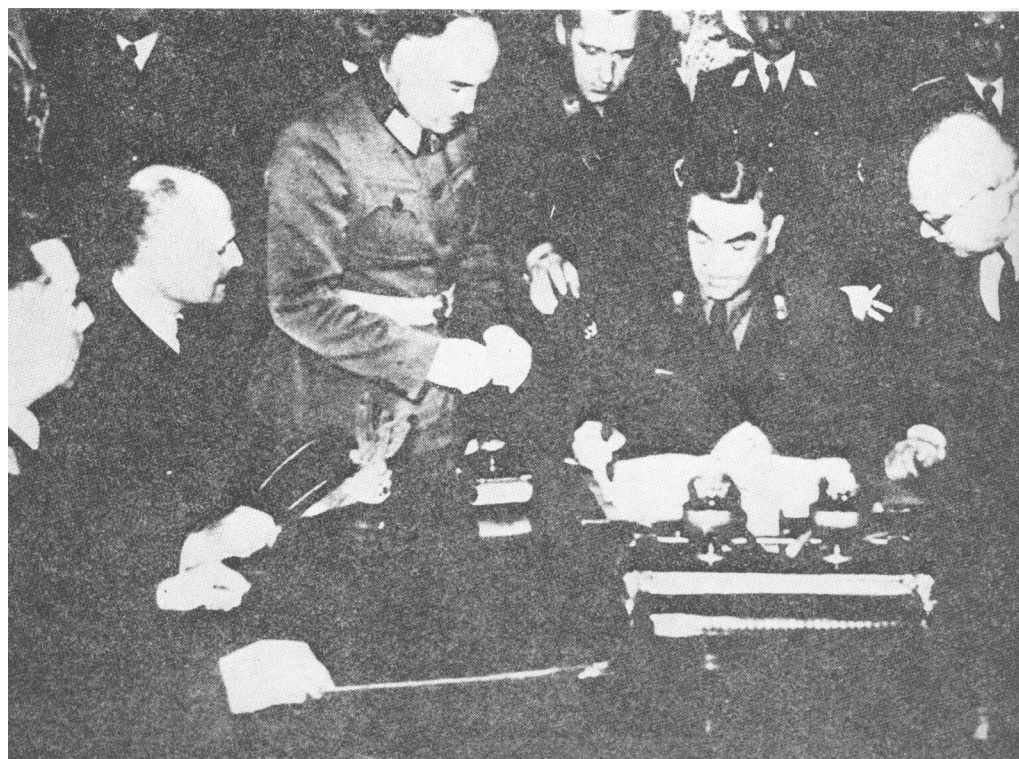
General Glaise von Horstenau prima ustaško odlikovanje

Paveli nudi »Zvonimirovu krunu« u Rimu 18. V 1941.

Potpisivanje Zakonske odredbe o privremenom položaju Njemačke narodne skupine u NDH

Pavelić pred počasnom stražom ustaša uoči odlaska u Veneciju

K Ceremonija potpisivanja protokola o pristupu NDH Trojnom paktu 15. VI 1941.

SI. Kvaternik i S. Kasche u vlaku

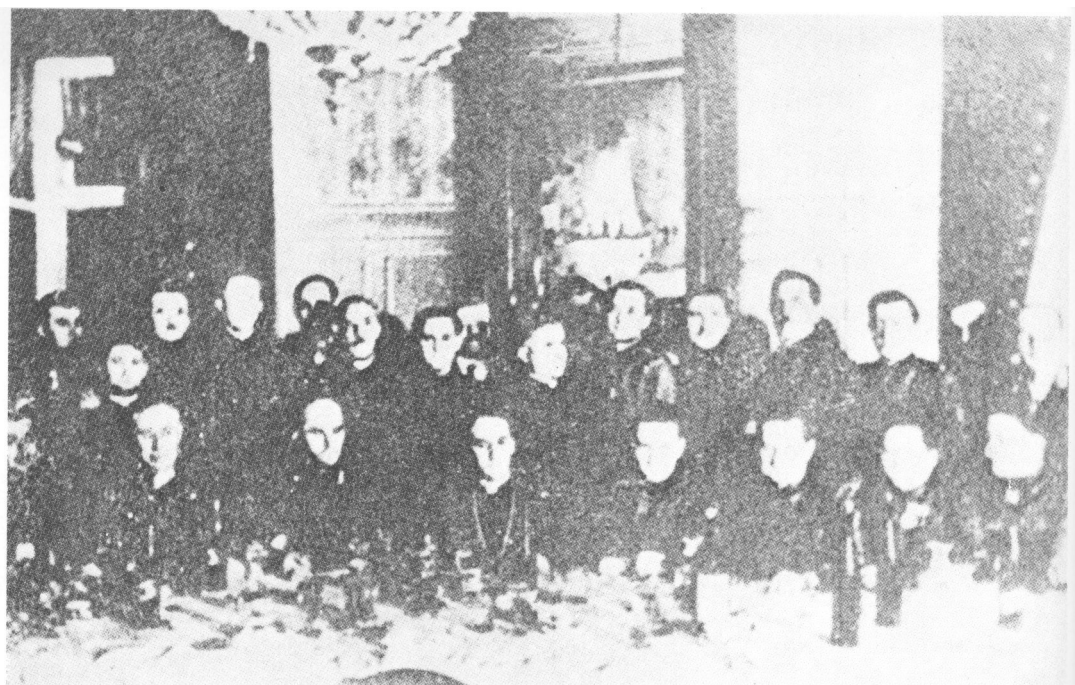
Paveli i v. Ribbentrop u Veneciji

Paveli se oprašta od legionara pred odlazak na Isto ni front

Državni tajnik V. Begi odlikuje jednog legionara

Ustaše-povratnici na banketu kod zagreba kog nadbiskupa Alojzija Stepinca

Nadbiskup Stepinac u društvu Slavka Kvaternika, Mladena Lorkovića i drugih ustaša

Ustaškom redarstvenom po

Odobravam!

Pošto prema podacima Povjereniku Glavnog Ustaškog Stana od 8.V. 1941. pod A/

ja ne spadam medju osobe " koje su obuhvaćene Židovskim zakonom od 30.IV.1941.", i koje su odnosnim oglasom od 21.o.m. pozvane zbog prikopčenja židovskih znakova, nemam se odazvati tom pozivu, što ovime reda radi izvješćujem.

Jasnoće radi primjećujem, da po točki 6. citiranog zakona od 30. IV.o.g. sva arijska prava pripadaju i osobama nearijskog porijekla, koje su se izkazale zaslužnim za Hrvatski narod, a da ja spadam medju najzaslužnije od istih, dokazano je već time, što sam još i danas pod optužbom, uz tjeralicu i sekvestraciju znatnog imetka, radi zločina po par.94 t.l.i 4.k.z. zbog mojega rada, u emigraciji/ 20 godina, 5 mjeseci i 7 dana / za prisilno odtrepuće hrvatskih zemalja od "Jugoslavije" -/ Spis kr.sudbenog stola kao kaznenog suda u Zagrebu br. I-3061 ex 1920./; u mojem - upravo odih dana - 50 godišnjem radu za Hrvatski narod, naposeb za Njegovo oslobodjenje, pretrpio sam neprekidan lanac progona / od g.1891.do 1941./, stavljao moj život na kocku oko 30 puta za čiste pravaške ideje, a moja žena, koja je prošla s menom cijeli kalvarij / i uapšena 4.IV.1939 radi "ilegalnog" povratka/, uslied svega prepaćenog živčano teško bolesna, čvrsto je, sirota, odlučila počinuti samoubojstvo, ako bi morala nositi sramotni žig internacionalnog židovstva, proti kojemu smo se i mi uvijek žestoko borili.

U koliko se ipak ne bi držalo, da je izvršenje te provedbe bezpredmetno, molim : da bi blagoizvolili obustaviti to izvršenje do rješjenja g.Poglavnika moje molbe predane sa Spasovo o.g. / br.6641-I/1./ za Njegovo priznanje svih mojih arijskih prava po točki 6. citiranog zakona od 30.IV.1941.

. Za Dom spreman :

Zagreb, 25. svibnja 1941.

Vladimir Sachs-Petrović

ISPOSTAVA
USTAŠKOG REDARSTVENOG POVJERENIŠTVA
ŽIDOVSKI ODSJEK

Br. 41

29/6. 1941

Odobravam!

Prvak frankovaca u emigraciji i špijun jugoslavenske diplomacije Vladimir Sachs-Petrovi moli »po asno arijevstvo«

Kasche je istog dana⁸⁰ telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu kako mu je Lorkovi saopio da je Pietromarchi u razgovoru s poslanikom Periem spomenuo zakone o *Njemačkoj narodnoj skupini*. Rekao je Peri u da Njemačka — prema njegovu mišljenju — ne može ozbiljno poštivati hrvatsku nezavisnost, ako zahtijeva takve zakone. Posebno je prigovorio zakletvi Führeru, prema njemu nejasnoj definiciji pripadnosti njemačkom narodu i vezanosti uz Reich. Lorkovi je još sa ekati pismeni izvještaj iz Rima i zatim nastaviti razgovor s Kascheom o tome.

U svom drugom telegramu, s istim datumom,⁸¹ Kasche je javio ministarstvu sadržaj svojih razgovora s Paveliem i Lorkoviem. Lorkovi ga je prvi put službeno upoznao s viješ u da je talijanska okupacija Hrvatske do demarkacione linije uslijedila na njemačku želju, izraženu od vojnog atašeya u Rimu Rintelena. Korak njemačkog vojnog atašeya u Rimu Kasche je protumačio kao rezultat pogrešno shvaćenih vojnih sporazuma. Talijani su — inače — povukli sada pojedine odrede iz tih područja. Kako se odustalo od posebne carinske granice — na temelju pregovora predstavnika NDH s Pietromarchijem — nisu se više pokazala takva nastojanja talijanskih vojnih vlasti. Pregovarači su se na elno sporazumjeli da će troškove opskrbljivanja 150.000 talijanskih vojnika u Hrvatskoj snositi vlada NDH. Opterećenje zbog opskrbljivanja prehrambenim proizvodima, koje iz toga proizlazi, bit će vrlo teško. Ipak, talijanska je strana obalala da će smanjiti broj svojih okupacionih snaga. U Opatiji je 15. studenog održati konferenciju Pietromarchi, Mladen Lorkovi i Andrija Artukovi da bi raspravili to pitanje, kao i pitanje civilne uprave u obalnom pojasu (zoni). Općenito — javlja Kasche — hrvatska strana otekuje susretljivo držanje Talijana, no to je narušeno, jer Talijani vide u zakonskim propisima o *Narodnoj skupini (Volksdeutsche)* postupke kojima se ograničava hrvatska nezavisnost. Casertano i talijanski vojni predstavnici intervenirali su zbog toga kod vlade NDH, služe i se pri tom izvanredno dalekosežnim izjavama. Tu se uložilo da bi talijansko-hrvatska granica, ako bi NDH postala njemački protektorat, morala, što se samo po sebi razumije, drukčije biti. Dalekosežne izjave talijanske strane imale su u javnosti — zbog govorkanja nižih talijanskih predstavnika — određene posljedice. Kasche je zbog toga, a da se nije na to pozivao, razgovarao s talijanskim poslanikom o njemačkim mjerama u pogledu *Narodne skupine*, mjera koje se razumiju same po sebi. Kasche se nada da će s vremenom kod Casertana naići i na određeno razumijevanje.

U povodu rumunjskih nastojanja u Hrvatskoj, ministar Lorkovi izjavljuje - obavještava dalje Kasche — da NDH, a to se samo po sebi razumije, ne može razvijati ili pomagati nikakve političke tendencije, koje bi rezultirale stvaranjem nekog bloka protiv trećih država i tako narušavale evropsku liniju njemačke politike. Prema Lorkoviem evu saopćenju, Talijani su posljednjih dana pokušali da u hrvatsku štampu unesu protufrancuske članke. Taj njihov pokušaj Hrvati nisu prihvatili.

Položaj u pogledu ustanka — prema Kascheu — ovakav je: u istočnoj Bosni pojačana djelatnost »bandi«; ponovljene pojave nemira na hrvatsko-crnogorskoj granici kod Huma, istočno od Dubrovnika; povećanje broja diverzija na željeznici u talijanskoj vojnoupravnoj zoni kod Ogulina. Vojne snage NDH pripremaju velike akcije na području oko Sarajeva, Doboja i Tuzle. Perspektive

⁸⁰ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 1429 od 14. XI.

⁸¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1435 od 14. XI.

tih akcija mjestimično se mogu ocijeniti kao povoljne. Međutim, ne bi trebalo tako brzo otkrivati neko presudno opće poboljšanje. Priliv ustanika iz preostalog dijela Srbije čini se da i nadalje traje. U sjeveroistočnoj Hrvatskoj i oko Zagreba općenito vlada mir. Komunističke diverzije relativno su malobrojne. Saznao je — javlja Kasche — od St. Kvaternika da je sada domobranstvo NDH organizirano u tri armijska korpusa sa sjedištima u Sarajevu, Slavonском Brodu i Sisku, svaki sa po dvije divizije. Otprilike trećina godišta regruta pozvana je pod oružje za prije četiri tjedna. Ustaška milicija (*Ustaška vojnica*) potvrđena je Kvaterniku i čini se da se u vojnom pogledu dobro razvija. Može se utvrditi — konstatira Kasche zaključno — porast i u vršenju oružanih snaga NDH.

Glaise je iz Zagreba uputio Vrhovnoj komandi opširan izvještaj o situaciji u NDH (Zagreb, 21. XI 1941).⁸² U njemu piše:

Položaj u Hrvatskoj

Unutrašnja je situacija nepromijenjeno teška. U glavama ljudi iz mjerodavnih krugova sazrijeva misao da upravljaju državom nacionalnosti a ne nacionalnom državom, u kojoj hrvatski državni narod jedva predstavlja polovicu stanovništva. To se otkriva, uz ostalo, i u potrebi koju naglašava sam vojskovođa da se i sinovi srpskog imena imaju pozivati na vojnu dužnost, što, naravno, ima kao posljedicu da se tim Srbima postepeno mora priznati državljanska ravnopravnost. Uostalom, iscrpljuje se državni komunistički sektor u političkom sektoru još uvijek gotovo u primjeni policijske vlasti, što je upravo za vladu, koja je narodu ipak nakalemljena a ne nošena narodnom voljom, donekle opasno. Progoni Srba u velikom stilu, doduše, popustili su no nezakonitih akcija ili akcija koje poduzimaju niži dužnosnici ustaške organizacije ima još uvijek dovoljno.

Odnosi između Muslimana i vlade, koja ih je u početku izvanredno mazila, znatno su se pogoršali u posljednje vrijeme iz raznoraznih razloga za koje nije uvijek krivnja na vladi. A to pogoršanje može dovesti do daljnjeg suženja vladine platforme. Policijski režim općenito se više ne zaustavlja ni pred vratima Hrvata.

Hapšenje dr. Matića — a mjesto njegova boravka ostaje tajna i za njegovu suprugu — ostavilo je na hrvatski seljaci svijet — i ne samo na nj — dubok dojam, bez obzira na to je li hapšenje opravdano ili nije. Isto vrijedi i za poznatog kipara Ivana Meštrovića koji je, svakako, namjeravao da, kao i 1915. god., jer je izraziti anglofil bježi u London.⁸³ I ta se akcija režima tumači kao predznak bure.

Isto tako i preksinog noćnog hvatanje nekoliko desetaka uglednih zagrebačkih advokata, profesora, itd. pobudilo je znatnu pažnju.⁸⁴ Zahvaljujući poslanstvu i Glaiseu, uspjelo je zaustaviti službeno saopćenje u kojem se nenamjerno pripisuje inicijativa za tu akciju silama Osovine, a time prije svega

⁸² AJ, T-501, rolna 264; drugi primjerak istog telegrama: AJ, T-77, rolna 895.

⁸³ Glaiseov obavještajac A. Haeffner je u svom izvještaju, 29. XII, obavijestio generala o šikanacijama kojima je u zatvoru na Savskoj cesti izvrnut taj veliki hrvatski kipar (AJ, T-501, rolna 265).

U svojim memoarima Meštrović je opisao svoje tamnovanje u ustaškom zatvoru na Savskoj cesti: *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires 1961, str. 326-352. No, čini se da je poslije rata zaboravio na ustaška zlodjela!

⁸⁴ »Već u travnju 1941. uhapšena je prva grupa od sedmorice nastavnika, a zatim su uslijedila nova. Započinje i otpuštanje i stavljanje u prijevremenu mirovinu nove grupe-ukupno

Njema koj, ali ako se uhapšeni i žigošu kao slobodni zidari i nezadovoljna zanovijetala, koja sve samo kritiziraju, u hrvatskoj javnosti e se ta mjera, ipak, prije uzimati kao znak slabosti i bespomo nosti nego znak snage režima. Utoliko više što se me u njima nalaze li nosti koje sura uju s vladom i od kojih je znatan dio bio smjesta pušten na slobodu. Isto vrednovanje zaslužuje i preosjetljivost vladaju ih krugova na svaki nagovještaj kritike.

Tako se sužuje i za Nijemce krug onih s kojima mogu društveno saobra- ati, a da ne budu od danas na sutra kompromitirani, i taj krug, najzad, obuhva a nekoliko desetaka ljudi koji pripadaju istinskim mo nicima — pojava koja za opažanje i izvještavanje nije jako ugodna.

Koliko god izvanredno tanak sloj vlastodržaca gotovo beziznimno podr- žava njema ki kurs i koliko god ovjek bio mnogostruko vezan s tim nosio- cima njema kog kursa u NDH osobnim prijateljstvom, toliko se malo može pri izvještavanju previdjeti da unutrašnjopoliti ka situacija vlade Paveli - -Kvaternik (usporedbe obi avaju šepati!) ipak jako podsje a na vlade Dolfuss- -Schuschnigg. Sam Glaise nije mjesecima primio nijedan izvještaj iz njema kog ili hrvatskog, civilnog ili vojnog izvora koji bi u biti pružao druk iju sliku.

Odnos prema Italiji

Dužnost je, prirodno, njema kog predstavnika da - ne obaziru i se na popularnost — podržava koliko je mogu e više tako slabašno utemeljenu vladu NDH, pri emu se, dakako, nužno mora zaputiti u pravcu tihe opozicije prema talijanskom savezniku, koji ne pokazuje nikakav interes da bi oja ao položaj režima, ionako mu ne osobito simpatii nog zbog germanofilstva. Epizoda s hrvatskom posadom u Višegradu jedan je od mnogih dokaza za to (Rim i Zagreb odobrili su da ona ostane u gradu; »lokalni« komandanti zatražili da se smjesta povu e). itav prostor južno od demarkacione linije (Tre a zona) nije *de iure* ali je zato *de facto* u poslovima uprave — kao što je to Glaise ve bio prorekao — potpuno prešao u ruke Talijana. Tamo gdje su ostale, vlasti NDH ne smiju premjestiti ni jednog žandara, bez odobrenja talijanskih okupacionih vlasti. Hrvatskom pukovniku F. Mraku izjavio je u Biha u i Mostaru vi aju se talijanski komandanti i do grla naoružani etni ki vo e kako složno še u po glavnom trgu (podatak iz razli itih izvora). S brda silaze ustanici u grad radi nabavki, koji puta i uz pomo talijanskih vojnika, da bi se zatim neometani vratili u šumu. Neprijateljstvo talijanskih vojnih vlasti prema režimu NDH o ituje se, svakako, i u jednoj iznimci, simpatii noj i doma im Hrvatima: u savjesnom istraživanju ustaških zlo ina (iskopavanju leševa zaklanih, itd.) i obustavi djelatnosti ustaša ime esto nastaje osje aj ve e pravne sigurnosti na talijanskom okupacionom podru ju NDH nego u njema kom.

Dakako, i etnici tako er vra aju Talijanima »milo za drago«, odobrava- ju i im slobodu kretanja. Nju izri ito u svojim proglasima zahtijevaju i vo e od svojih etnika. Takav prikaz situacije ne vrijedi podjednako za sva po-

15 - sveu ilišnih nastavnika kao 'politi ki nepo udnih'. U studenom iste godine uhapšena je nova grupa od daljnjih desetaka osoba optuženih da su slobodni zidari« (N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 73).

dru ja pod talijanskom okupacijom, ali za mnoga svakako. Glaise žali što je prisiljen da neprestano šalje izvještaje koji ne pristaju dobro liniji njemačke službene politike za koju ima puno razumijevanje, no misli da je, ipak, dužan da tako postupa.

Privredne primjedbe

Potpuna podjela Hrvatske demarkacionom linijom odražava se vrlo nepovoljno i na privrednom planu. Bez namjere da se pruži iscrpna formula, može reći da se u privrednoj politici te nesretne nove države pasivni dio proteže na itavo područje u Drave i Jadrana, a aktivni samo na njemačku okupacionu zonu. U trenutku zlovolje, nedavno je jedna od vodećih hrvatskih ličnosti izjavila da općenito stoje pred pitanjem ne bi li carinsku granicu prema Italiji povukli duž demarkacione linije. Takvo jedno rješenje ne bi bilo, prirodno, održivo za Hrvatsku. Upravo okončani njemačko-hrvatski trgovinski pregovori odvijali su se u najprijateljskijem duhu. Njemačka je strana pokazala najveću pripravnost da izlazi u susret i pristala je i na smanjenje kvota za uzdržavanje njemačke vojske u NDH, a to je utoliko poželjnije što nova država mora snositi troškove talijanske okupacije (11 do 12 divizija). Skupo je znatna; nestašica svega, osobito za mase manje imućnih i siromašnih, jako je izrazita.

Vojna pitanja

Nakon relativno veće diverzije na željeznici, izvršene 31. X na pruzi Doboj-Maglaj, pri čemu je zabilježeno 17 mrtvih, među kojima i jedan pripadnik njemačkih oružanih snaga, nastupilo je polaganom smirivanjem što se ima zahvaliti — ne na posljednjem mjestu — zimskom vremenu. Međutim, general Laxa saopćio mu je danas da su ustanici na četiri mjesta ponudili pregovore o predaji. Inače, »mali rat« traje i dalje. Sarajevo u kojem je oko sedam bataljuna (od kojih dva njemačka) nalazi se ne toliko vojno koliko privredno u prilično teškoj situaciji. Ugroženi su — čini se — za Njemačku važni vojnoprivredni objekti (Kakanj, Zenica, Vareš). Sigurnost željeznice, koja saobraćaja na pruzi Brod—Sarajevo presudno je važna za održanje bosanskoga glavnog grada. Pritužbe na nedovoljan, zastarjeli ili opet jugoslavenskom vladavinom iskvareni oficirski kor postoje i nadalje, i to s pravom. Podjela na tri domobranska zbora (u Sisku, Sl. Brodu i Sarajevu), s kojom je valjalo pričekati, i upravni aparat uopće gutaju još jedan dio malobrojnih dobrih oficira. Borci na frontu gledaju krivim okom na »ljudu iz etape«. Suprotnosti između ustaša, koje, na žalost, i sam vojskovođa Kvaternik dijelom favorizira, i domobranstva traju i dalje, iako se i u redovima ustaša razabiru procesi iščupanja i vide značajan priključivanje ustaša vojsci. Legionarske popunilbene jedinice u Döllersheimu date nakon završene obuke domobranstvu NDH izvanredno značajan vojni i moralni impuls. -

Poslanik Kasche je iz Zagreba, 21. XI,⁸⁵ pod »najhitnije« izvijestio svoje ministarstvo da ga je ministar Lorković o razgovorima s Talijanima u Rijeci obavijestio ovako: sudjelovali su u njima Pietromarchi, Volpi, general Oxilia, general de Blasio (iz talijanske Druge armije), poslanik Casertano, Lorković i VI. Košak. Rezultat razgovora: u obalnoj zoni ustaše mogu uspostaviti svoju

⁸⁵ AJ, T-120, folna 208, Nr. 1497 od 21. XI.

miliciju (Vojnicu) i pomoćnu policiju. Obvezuju se da će dati određenu amnestiju »ustanikim pravoslavcima«. Zahtijevat će se da ustanici predaju oružje. U izgledu je da NDH u bliskoj budućnosti preuzme i tavu civilnu upravu. NDH preuzima opskrbu živežnim namirnicama talijanske Druge armate i talijanskog dijela Dalmacije. Druga armata ne zadržava više svojstvo okupacionih snaga. U toku razgovora Volpi je ponajviše pokazivao zanimanje za uhapšene masone (»slobodne zidare«), Pietromarchi je izražavao razumijevanje za zakonodavstvo o *Volksdeutscherima*. Na privrednom planu osnovali su talijansko-hrvatsko društvo za financiranje javnih radova u NDH. Za po etak ili sredinu prosinca najavljen je dolazak Ciana u Zagreb. Susret Mussolini-Paveli odgodio bi se do siječnja.

Prema Kascheovaj ocjeni, odnosi između Italije i NDH i nadalje se odmrzavaju. Talijane kao da na to ponajviše potiču »komunisti« i poteškoće u obalnom pojasu. Mora se u bliskoj budućnosti računati s talijanskim potezom u prilog skorog angažiranja kralja (vojvode od Spoleta). Njemačka strana — preporučuje Kasche — treba da posveti povećanu pažnju sektoru privrede.

U ruke njemačkih vojnih krugova stigao je izvještaj njemačkog obavještajca pod šifrom »S 260« o prilikama u Bosni koji, 4. XII,⁸⁶ javlja da su Muslimani u Bosni sve aktivniji. Osjećaju se napušteni od Njemačke i izrabljeni od NDH pa u posljednje vrijeme razvijaju znatnu aktivnost u cilju nove orijentacije. I u Banjoj Luci i u Sarajevu razmišljaju o planu odašiljanja izaslanstva jeruzalemskom velikom muftiji koji se trenutno nalazi u Berlinu. Vode i krugovi Muslimana u Banjoj Luci uspostavljaju veze s tamošnjim talijanskim konzulatom i vode razgovore s muslimanskim krugovima u Prijedoru, Travniku i Sarajevu. U području okupiranom od Talijana ostvarili su intenzivne veze s talijanskim vojnim i civilnim vlastima i otvoreno se suprotstavljaju u Sarajevu reis-ulemi koji podržava zagrebačku vladu. Nadalje, postoje znaci da se muslimansko stanovništvo približava »pravoslavnom« stanovništvu u Bosni. U svojim podnescima, upućivanim vlastima i članovima vlade, vode i ljudi muslimanskog stanovništva zauzimaju sve jasnije stav u prilog pravoslavnog elementa. Ta nova orijentacija ide već danas tako daleko da mnogi Muslimani, koji zauzimaju vodeća mjesta, izjavljuju da su današnje prilike mnogo gore nego što su bile u staroj Jugoslaviji i da su se Srbi — usprkos mnogim svojim nedostacima — bolje držali nego Hrvati. Težnja ka izrazito islamskoj orijentaciji zapaža se sve više, a u tom pravcu su i sve intenzivniji razgovori o iseljavanju u Tursku i apelu na muslimanske dostojanstvenike, kao što je, na primjer, veliki jeruzalemski muftija. Velike teškoće u snabdijevanju, koje se očekuju u razdoblju od siječnja do lipnja 1942, nameću pretpostavku da se može očekivati daljnja radikalizacija cjelokupnoga bosanskog stanovništva, tako da će ustanici bilježiti u narednim mjesecima daljnje pojačanje u ljudstvu, ako se ne primijene odlučne mjere koje bi donijele poboljšanje ili nastupili događaji koji bi borbu ustanika učinili potpuno bezizglednom. Mjere organa sadašnje vlade potpuno su bez djelovanja, budući da su izvršna vlast, odnosno ljudi koji je vrše tako okaljani držanjem u doba prevrata da ljudi u njih nemaju povjerenje. Ljudi poklanjaju ustanicima koji se bore energično i uspješno više simpatije nego jedinicama NDH kojima mnogostruko nedostaje potreban polet. Tome se pridružuje potpuna nedjelotvornost upravnih mjera na planu snabdijevanja koja pokapa preostali dio povjerenja.

Zanimljivo je da je podsekretar Woermann zabilježio u službenoj zabi-

⁸⁶ AJ, T-77, rolna 895, Zagreb, 5. XII 1941.

lješci od 8. XII,⁸⁷ kao »tajnu Reicha«, da iz telegrama kralj, jugoslavenskog poslanstva u Bernu, koji su Nijemcima pali u ruke, proizlazi da su u njene razgranate pripreme za prevrat u NDH. Glavni je pri tome neki dr Vrhunec.

Upravo tih dana pretresalo se u njema koj Vrhovnoj komandi (OKW) pitanje povlačenja njemačkih snaga iz Srbije i NDH i njihove zamjene bugarskim i maarskim snagama (razgovor ambasadora K. Rittera i generala W. Warlimonta, pomoćnik generala A. Jodla, »mozga« Vrhovne komande, 15. XII). To je, dakako, bilo povezano s teškim neuspjehom plana *Barbarossa* na Istočnom frontu i potrebom da se front stabilizira za zimu pred Lenjingradom i Moskvom. Pojavio se prijedlog s njemačke strane da se itavu NDH vojno zaposjednu talijanske snage. General-feldmaršal List, komandant Jugoistoka, predložio je da njemačka divizija i nekoliko streljačkih bataljuna ostanu, da ostanu i njemački general u Zagrebu Glaise von Horstenau, a da željezničku prugu Zagreb-Beograd osiguravaju Talijani.

Pritisnuti neolukovnim neuspjehom na Istočnom frontu, Hitlera i njegove vojne savjetnike sve je više zabrinjavao porast organiziranoga komunističkog otpora. Stoga je Hitler pooštrio i dopunio već izdane odredbe o suzbijanju »komunističkog pokreta« od 16. rujna 1941. To je njegov poznati dekret »Noć i magla« (»Nacht und Nebel«) od 7. XII 1941, koji se pojavio pred svjetskom javnošću kao jedan od »Nirnberških dokumenata« (L-090).⁸⁸

U njemu se u uvodu kaže da su u okupiranim područjima komunistički elementi i ostali protunijemci krugovi, od početka kampanje na Istoku protiv Sovjetskog Saveza, pojačali napade protiv interesa Reicha i njemačkih oružanih snaga. Veli inače i opasnost tih akcija prisiljavaju Vrhovnu komandu na najoštrije mjere protiv počinitelja. Zbog toga treba postupati prema ovim principima:

»1. U okupiranim područjima za krivična djela civila neolukovne narodnosti, uperena protiv Reicha ili okupacione vlasti, njene sigurnosti ili borbene moći, vrijedi principijelno smrtna kazna.

2. Krivična djela iz prve točke treba u zauzetim područjima presuditi samo u slučaju, ako je vjerojatno da će smrtna kazna pogoditi krivca ili barem glavne krivce, i ako se izvršenje smrtno kazne može provesti najbržim putem. U protivnom treba krivca ili barem glavne krivce odvesti u Njemačku.

3. Krivci koji se dovedu u Njemačku podvrgnut će se postupku za vrijeme rata, samo ako je to posebno važno. Njemačkim i stranim vlastima, kad zatraže obavijest o njima, treba odgovarati da su uhapšeni, ali da stanje istrage ne dopušta druge informacije o njima.

4. Komandanti u okupiranim područjima i sudski organi osobno su odgovorni u granicama nadležnosti za izvršenje te naredbe.

5. Na elnič Vrhovne komande oružanih snaga (Keitel) odlučuje u kojim se okupiranim područjima primjenjivati ova naredba.»

Dekret »Noć i magla« doživio je ubrzo izmjenu. Führer je, naime, propisao da nadležni sudovi u okupiranim područjima sude krivična djela iz prve točke samo ako je osuda smrtna i ako se objavi u roku od osam dana nakon hapšenja krivca. Inače, krivce treba dovesti u Njemačku i tamo voditi postupak. Zastrašuju i je primjer *išezavanja bez traga okrivljenog* i to što vlasti ne daju o boravištu uhapšenika nikakvo obavještenje.

⁸⁷ PA, Büro RAM 13, Kroatien, U. St. S. Pol. Nr. 1023 od 8. XII.

⁸⁸ Bogdan Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije. Jugoslavija u svjetlu »Nirnberških dokumenata«*, Zagreb 1953, str. 125-126.

Kasche je, 16. XII,⁸⁹ prvi put javio ministarstvu u Berlinu kako ga je general Glaise upoznao s direktivom Vrhovne komande da se njema ke snage u Hrvatskoj i Srbiji smanje sa šest na dvije divizije, a vodstvo u Hrvatskoj preuzme talijanska Druga armija. Njema ke snage treba da zaposjednu industrijska podru ja važna Reichu za rat. U Hrvatskoj u najkra e vrijeme ustanak treba da »izgori«. Njema ki general mora podnijeti Vrhovnoj komandi potrebne prijedloge radi provo enja te direktive.

Zatim poslanik primje uje: u Hrvatskoj se dosad nalazila samo jedna njema ka divizija (718). Ona je potrebna za osiguranje industrijskog podru ja važnog za rat oko Sarajeva, Tuzle i Prijedora. Pojave ustanka u Hrvatskoj u daljnjem su porastu zbog prelaženja »bandi« iz Srbije. ini se da se slamanje nemira u Srbiji samo tako može objasniti. Trenutno se dogovora s generalom Glaiseom o mjerama osiguranja industrijskih podru ja i o akciji protiv nemira.

Talijanska Druga armata — nastavlja Kasche - jedva bi mogla preuzeti zadatak slamanja ustanka. Ona je ionako zaokupljena jakim nemirima kod Kotora, Fo e i duž željeznih pruga izme u Splita, Karlovca i Sušaka. Dosadašnja talijanska metoda više je poticala ustanak nego ga slamala. Ako bi talijanska Druga armata postala nadležna za itavu NDH, valja se pribojavati da e se nemiri proširiti na hrvatsko stanovništvo.

Poslaniku se stoga ini potrebnim da ostave njema ku diviziju u NDH, da sa uvaju njeno podru je osiguranja, a time i demarkacionu liniju, i u tom podru ju nedirnutu nadležnost njema kog generala neovisno o talijanskoj Drugoj armati. Uostalom, Kasche upozorava na vjerojatne veoma zabrinjavaju e politike i privredne posljedice koje bi nastale ako talijanska Druga armata zaposjedne itavu NDH. Toliko Kasche.

Paveli evo upozorenje Nijemcima o mogu nosti da NDH sebi stvori mnogo bolji položaj, ako se prikloni politici talijanskih vojnih krugova i sudjeluje u otporu protiv Mussolinija, moglo je proizlaziti iz razo aranja - prema tuma enju njema ke strane — koje je u službenim krugovima NDH izazvalo ponašanje Reicha uvjetovano politikom Osovine i poznatom ranijom Hitlerovom odlukom da taj prostor ulazi u interesnu sferu fašisti ke Italije. Bilo je, tako er, poznato da se u nekim hrvatskim krugovima, koji su bili razo arani unutrašnjopoliti kom i vanjskopoliti kom nezainteresiranoš u Reicha u hrvatskom pitanju, moglo uti mišljenje - kako i piše u izvještaju generala Glaisea vojnom zapovjedniku Jugoistoka o situaciji u NDH od 14. XII⁹⁰ - da bi potpuno prepuštanje itave Hrvatske Talijanima bilo bolje od trenutnog položaja. Prema Glaiseovim zapažanjima, i nenaklonost prema navodno državotvornom ustaškom pokretu svih onih koji nemaju od njega neposredne koristi nije mogla biti ve a. Veliko slovo »U« na hrvatskom grbu postalo je za najšire krugove hrvatske nacije »Gesslerov šešir« a da se i ne spominju ostali »vladaju i krugovi«. I nadalje je srpski element, a to je ipak tre ina stanovništva, progonjen i osje a se potpuno nesigurnim. Mnogi bi od tih »pravoslavaca«, zajedno s golemom ve inom hrvatskog naroda, pozdravili njema ki protektorat nad Hrvatskom kao neko izbavljenje. Iz toga je Glaise

⁸⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1634 od 16. XII.

Zabilješke od 15. XII 1941. o razgovoru amb. Ritter - gen. Warlimont u povodu odluke o povla enju njema kih jedinica iz Srbije i Hrvatske i zamjene bugarskim i ma arskim jedinicama (AJ, T-120, rolna 208).

⁹⁰ Gert Fricke, *Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau*, Freiburg 1972, str. 62.

zaključivao da je njemačka pozicija u NDH, sve u svemu, kudikamo iznad talijanske.

Vijest o odluci Vrhovne komande (OKW) od 16. prosinca da povlači svoje snage iz NDH i da prepušta njemačkoj okupacionu zonu (sjeverno od demarkacione linije) Talijanima, izazvala je iznenađenje u Zagrebu i u krugu vlade NDH, a zaprepaštenje u prvom redu kod Slavka Kvaternika, kao »ovejanog« germanofila. General Glaise bio je zatečen i potpuno nepripremljen, a poslanik Kasche sasvim »u autu«, nakon što ga je Glaise upoznao s tom nenadnom odlukom Vrhovne komande (zapravo Hitlerovom). Kvaternik i general Laxa, kao šef generalštaba, bili su »zbunjeni«, kad im je Glaise, 20. prosinca,⁹¹ saopćio to rješenje pretpostavljenih. Glaise je razgovor s njima okarakterizirao kao »tragičan«. Kvaternik je okrstio taj njemački korak politikom i privrednom katastrofom. »On sam će istog dana predati ostavku i poći na front«, javljao je Glaise o tome. Međutim, ne smije se potcjenjivati potres što ga na Balkanu mora izazvati takva mjera Njemačke — nastavlja je Kvaternik svoju tužbalicu. — Njemački prestiž će neizrecivo trpjeti, zbog potpunog napuštanja Hrvatske. I položaj samog poglavnika — kojemu se ionako neprekidno predbacuje, a sad iznova zbog putovanja u Italiju, da prodaje Italiji svoju zemlju — bit će uzdrman tim činom. Kvaternik je stoga molio da ostave 718. pješadijsku diviziju u Hrvatskoj i da ostane sa uvana demarkaciona linija, a pri tome bi ovi bili spremni da sadašnji hrvatski legionarski puk u Rusiji do travnja poveća za šest bataljuna i tako pretvori u diviziju. Pavelić je veoma indigniran — javljao je Glaise iz Zagreba.

Indigniran je bio i sam njemački general u Zagrebu što su ga njegovi ponovo zaobišli i ostavili bez ikakve prethodne obavijesti. »Kao i poslanik, koji o svemu, osim mog saopćenja, nije znao ništa, tako i ja,« javljao je Glaise Vrhovnoj komandi, 20. XII, »bili bismo posebno zahvalni kad bi nam se pružila prilika i dovoljno vremena da malo pripremimo teren prije nego što bude nepotrebno zasuta aktiva koja se može održati.«

Njemačko vojno vodstvo na Jugoistoku odmah je razradilo plan za provođenje novih direktiva Vrhovne komande.⁹² U njemu se, uglavnom, navodi ovo:

I. a) Vodstvo u cjelokupnom srpskom prostoru nedvomisleno ostaje u njemačkim rukama; bugarske snage moraju im se podrediti u taktičkom pogledu; b) vojna uprava i time nadzor nad srpskom upravom, uključujući i policiju, mora ostati u rukama Nijemaca; c) saobraćaj u Srbiji i Hrvatskoj ostaje neizmijenjen; d) dostatne njemačke snage za osiguranje industrijskih centara i važnih veza prema njima; e) odustajanje od pomoći maarskih i rumunjskih trupa; f) vremensko usklađenje svih potrebnih pokreta jedinica prema planu vojnog zapovjednika Jugoistoka; g) njemački general u Zagrebu (Glaise) ostaje na svom mjestu.

II. Stoga vojni zapovjednik Jugoistoka predlaže: 1. Komanda u Srbiji za vođenje operacija i vojnu upravu i nadzor nad bugarskim odredima ostaje u rukama opunomoćenoga njemačkog komandirajućeg generala u Srbiji koji i nadalje ima zadatak zapovjednika Srbije. 2. Komanda u Hrvatskoj prelazi na talijansku Drugu armatu. Osiguranje za njemačku ratnu privredu važnih područja oko Sarajeva, Jajca i Prijedora ostaje u njemačkim rukama. 3. Podjela srpskog i hrvatskog prostora: a) njemačke snage osiguravati će u Srbiji

⁹¹ AJ, T-501, rolna 264.

⁹² Isti izvor.

glavni grad i vorište Beograd, Bor (bakar), krajeve oko Krupnja—Loznice (antimon, olovo, cink), Ivanjicu (antimon), Kos. Mitrovicu (rudnici Trep e, olovo i cink); u Hrvatskoj kraj oko Sarajeva (Vareš: bakar i željezna ruda; Jajce: antimon; Prijedor: željezo); b) bugarske trupe preuzimaju osiguranje područja u južnoj Srbiji, dok c) talijanska Druga armata zaposjedatavu Hrvatsku izuzevši pod a) navedene krajeve. Osobito važan je zahtjev za bezuvjetno dovoljnim osiguranjem za Njemačku životno važne željezničke pruge Beograd—Zagreb i Brod—Sarajevo. Njemačke snage u Hrvatskoj području se u taktičkom pogledu talijanskoj Drugoj armati, s tim da ih se ostavlja u navedenom prostoru. 4. Za navedene zadatke potrebne su: A. njemačke jedinice u Srbiji, i to 2 divizije, svaka po tri puka ili 3 divizije s jednim pukom (704, 714, 717) zatim dosadašnja 3 streljaka bataljuna u Srbiji i ostali odredi i 3 bataljuna koja valja dovesti iz Hrvatske. U Hrvatskoj: jedna divizija s dva puka (718) i dva bataljuna koji se tamo nalaze. Ukoliko je ukupno još uvijek previše jedinica, predložiti se prepuštanje itavoga hrvatskog područja Talijanima, jer su njemačke snage u Srbiji važnije; b) bugarske snage u području od 3 divizije pod jedinstvenom komandom; c) talijanske snage prema nahođenju.

Kasche je, 21. XII,⁹³ pod »najhitnije« obavijestio svoje ministarstvo da je general Glaise, u povodu njemačkog prijedloga da prepuste Italiji vojno zaposjedanje itave NDH, raspravio sa Slavkom Kvaternikom novu situaciju. Kvaternik je bio utučen. Misli da će se poglavnik i on tada jedva moći održati. U međuvremenu je predložio prijedlog zapovjednika Jugoistoka (Lista). Hoće da ostavi u NDH njemačku diviziju (718) i nekoliko streljaka bataljuna, a i njemačkog generala u Zagrebu. Željezničku prugu Zagreb—Beograd osiguravali bi Talijani. Kasche je iscrpno raspravio položaj s generalom Glaiseom. Poslanikovo je mišljenje - s kojim se general slaže — ovakvo: njemačka strana mora izbjegavati da prenagljen i politički loše pripremljen postupak u vezi s promjenom u vrhu Vrhovne komande kopnenih snaga (smjena feldmaršala v. Brauchitscha kao žrtvenog janjeta za neuspjeh u pohodu na Istok — opaska autora) ovdje (u Zagrebu i Hrvatskoj) izazove daljnji dojam da je Njemačka slaba i da ostavlja NDH na cjedilu. Ovdje je, na žalost, već u povodu obnarodovane izjave šefa za štampu Reicha Dietricha o moskovskoj ofenzivi u narodu stvoren nepovoljan dojam o pouzdanosti njemačke politike i njemačke vojne moći. Kasche će stoga sutra govoriti s Pavelićem na prikladan način. Usrdno moli da u Zagrebu ostave generala Glaisea kao njemačkog generala, opunomoćenika Vrhovne komande (OKW) i oficira za vezu pri talijanskoj Drugoj armati. General će jamčiti za jedinstveno djelovanje svih njemačkih ustanova, a to je u položaju kakav je sadašnji posebno potrebno.

Na vojnom polju predlažu: ovdašnja njemačka divizija (718) ostaje u Sarajevu i oko Sarajeva i Tuzle; po jedan streljaci bataljun ostaje u Prijedoru i oko Prijedora (da bi osigurao željezničku prugu od Slavenskog Broda do Zemuna) i u Zagrebu; željeznička pruga prolazi glavnim područjem naseljenim *Volksdeutscherima*, i u to je područje dovođenje Talijana opasno; u Zagrebu valja uvažiti niz najvažnijih zadataka osiguranja i presudno važnih političkih činjenica i ne dopustiti da njemački vojnici iščeznu s gradskih ulica.

Dalje predlažu da u siječnju i do sredine veljače 1942. god. još ovdje iskoriste jednu od divizija, koje se nalaze u Srbiji, da o isti prostor Sarajevo—Tuzla—Doboj, jer je to područje važno za njemačke interese. etnici koji se

⁹³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1669 od 21. XII.

nalaze u tom predjelu velika su opasnost, a prema dosadašnjim iskustvima s talijanskim snagama, teško da bi ih Talijani ozbiljno zgrabili. Talijanske snage ušle bi tek na po etku velja e. Njema kim snagama, koje ovdje ostaju, mora biti zajam eno garnizoniranje. General i Kasche misle da u tim okolnostima mogu politi ki utjecati na Talijane i Hrvate tako da se izbjegnju sukobi izme u... (nejasno mjesto u šifriranju — opaska autora) proširenje žarišta nemira i ostavka vlade NDH, a time prelazak znatnih dijelova hrvatskog naroda u protivni ki tabor.

Kasche, na kraju, usrdno moli da ministarstvo zastupa navedeno gledište kod Vrhovne komande oružanih snaga. Moli, tako er, da i nadalje na svim podru jima osigurava njema ko-hrvatsku suradnju, nastavljanje dosadašnje linije i prijateljski odnos. Upozorava da nepromišljen postupak može pružiti neprijateljskoj propagandi presudno važne prednosti i ozbiljno oja ati i jugoslavenske i komunisti ke tendencije.

Glaise je, 22. XII,⁹⁴ odgovorio na nove odluke Vrhovne komande od 16. XII o povla enju i prikazao tok razgovora s vojskovo om (20. XII) i generalom Laxom (21. XII). Obojica su zbunjeni pred novim položajem. Pribojavaju se najtežih unutrašnjih zapletaja i ugrožavanja itavog poretka na Balkanu. Glaise — u sporazumu s Kascheom, koji je nadležan i za njema ke civilne privredne interese u NDH — predlaže da 718. divizija ostane oko Sarajeva i Tuzle, jer se u tim podru jima nalaze za Njema ku važni pogoni, koje treba zaštititi od ustanika kojih je broj znatno uve an prelaženjem iz Srbije uslijed tamošnjih operacija. U svakom slu aju, obojica (Kasche i Glaise) misle da bi u Zagrebu trebalo ostaviti jedan strelja ki bataljun što je izvanredno važno. Poslanik bi, osim toga, najtoplije pozdravio, ako bi dio pruge od Broda do Beograda ostao pod njema kom zaštitom. Zaštitu ostalih pruga, i to željeznicu kroz dolinu Bosne i bosansku isto nu prugu (Sarajevo—Rogatica—Višegrad) moglo bi se — prema njihovoj zajedni koj ocjeni — prepustiti Talijanima.

Ambasador K. Ritter, koji je održavao vezu izme u ministarstva vanjskih poslova i Vrhovne komande (OKW), zapisao je — prema berlinskoj zabilješci dan kasnije (23. XII)⁹⁵ - da mu je Vrhovna komanda saop ila kako se Führer samoinicijativno vratio na pitanje novog ure enja vojne okupacije Srbije i Hrvatske i naredio:

1. *Bugarske* oružane snage treba smjesta pozvati da zaposjednu jugoisto no podru je *Srbije*. Taj jugoisto ni prostor mora biti ome en otprilike tako da od to ke južno od Bora grani na linija vodi na zapad, otprilike do Kragujevca, a odatle na jug, na liniju koja rudnike Trep e i Kosovske Mitrovice ostavlja zapadno od bugarskoga okupacionog podru ja.

2. U pogledu *Hrvatske* Führer sada želi odustati od toga da pozove *talijanske* oružane snage da prošire svoju okupaciju. U Hrvatskoj zasad treba upotrijebiti ja e njema ke odrede, kako bi, za otprilike mjesec dana, potpuno uništili preostala žarišta nemira. U toj akciji njema ki odredi, ako je potrebno, mogu privremeno upotrijebiti i manje talijanske snage iz susjedstva.

3. Ma arska i Banat potpuno izostaju iz akcije.

Provo enje te naredbe mora se, kao i dosad, raspraviti i ure ivati na vojnom planu, tj. od oružanih snaga oružanim snagama. Vrhovna komanda e mu (Ritteru) saop iti potrebnu zapovijed. Ambasador e zatim obavijestiti Rim, Zagreb, Beograd i Sofiju, a radi informiranja Budimpeštu i Atenu. —

⁹⁴ AJ, T-501, rolna 264.

⁹⁵ AJ, T-120, rolna 208.

Kasche je »pod najhitnije« javio, 28. XII,⁹⁶ ministarstvu u Berlinu da njema ki general saznaje od Vrhovne komande kako do okupacije Hrvatske od talijanskih trupa ne e do i.

Ta je vijest — javlja Glaise u telegramu Vrhovnoj komandi od 30. XII⁹⁷ — izazvala kod Paveli a i Kvaternika najve e smirenje. Oni vide u tome upravo spas hrvatske državne ideje (svakako i njihove vlastite pozicije) i najusrdnije zahvaljuju Führern. Pri tom je zna ajno da s talijanske strane ni posljednjih dana nije bila pred vladinim ustanovama u injena ni najmanja aluzija o nekoj eventualnoj okupaciji sjevernog dijela NDH. Poglavnik je samo primio vijest svoga obavještajca iz Italije da su navodno mobilizirani fašisti ki odredi »u cilju okupacije Hrvatske«. Talijanski funkcionari u Zagrebu — javlja Glaise dalje — podijeljeni su na dva oštro odijeljena tabora koji se iza kulisa sukobljavaju. Na jednoj su strani poslanik Casertano i general Oxilia koji održavaju uske veze s generalom Ambrosijem na Sušaku; na drugoj je general fašisti ke milicije Coselschi. Takva dioba odgovara otprilike i unutrašnjopoli ti koj igri u Italiji što je Glaiseu nedavno potvrdio i vojni ataše u Rimu s kojim je prijateljen. Casertano i njegovi istomišljenici rade — prema ocjeni poglav nika — na tome da vojvodu od Spoleta privole da se »odrekne prijestolja« i da zatim postignu uvo enje personalne unije po primjeru Albanije. Uostalom, mjerodavne li nosti NDH zastupaju mišljenje da Talijanima hrvatska pozicija, ipak, prije svega služi kao zalog da pri eventualnom ispadanju iz rata dobiju bare.Ti isto nojadranska podru ja iz Londonskog ugovora (26. IV 1915) koja su im 1919. godine bila uskra ena.

Položaj Talijana u okupiranim ili anektiranim podru jima — prema jedno dušnim informacijama — nije ni najmanje ruži ast. Opaža se neprekidno da se Talijani bratime sa Srbima i etnicima, no da »okupante« ustanici, ipak, na raznim to kama prili no žustro pritiš u, na primjer u Hercegovini, blizu Dubrovnika, kod Splita, Karlovca i u gornjoj Hrvatskoj. Kvaternik javlja o raznim »sovjetskim republikama« na talijanskom zaposjednutom podru ju i pokazuje tako er i zaplijenjeni okrugli žig sa sovjetskom zvijezdom. Talijanski imperijalizam e na isto noj obali Jadrana, vrlo vjerojatno, ve u prolje e doživjeti mnogo teško a — kao što je posebno mjerodavna li nost Hrvatske izrazila svoju bojazan pred njema kim prijateljem, zbog oživljavanja jugosla venske ideje.⁹⁸

Ukupna slika koju pružaju politi ki, vojni i privredni odnosi u Hrvatskoj nije se znatnije izmijenila u usporedbi s onom iz Glaiseovih posljednjih izvještaja. Vojskovo a prosu uje vojna pitanja ponovo s više pouzdanja nego prije Boži a. General Laxa boravio je kod jedinica u blizini Doboja i ima nešto bolje dojmove nego što je o ekivao. U najnovije vrijeme SI. Kvaternik vrlo oštro obra unava s oficirima preuzetim iz jugoslavenske vojske. Jedan od njih, nekadašnji *Volksdeutscher*, potpukovnik Neuberger lišen je ina zbog navo-

⁹⁶ Isti izvor, Nr. 1688 od 28. XII.

⁹⁷ AJ, T-501, rolna 264.

⁹⁸ Glaise je u pismu pukovniku v. Mellenthinu od 30. XII 1941. izrazio mišljenje da mu se op enito balkansko pitanje na kra u ili dulju stazu ne ini previše ruži astim. Balkanski narodi - piše on — imali su gotovo uvijek vrhovnog gospodara koji ih je držao u stezi. Taj gospodar sada potpuno otpada, dok se uslijed talijanskog imperijalizma ugnijezdio na isto noj jadranskoj obali neprijatelj jednako omražen kod svih naroda Balkana. Njegova prisutnost - kao što je to bilo 1912. godine s Turcima - dovest e do prolaznog ujedinjenja tih naroda. Kakva e uloga pri tom pripasti Turskoj na isto nom boku ostaje da se utvrdi. U svakom slu aju, prolje e 1942. postaviti e njema ku stranu pred jedno ili drugo pojedina no pitanje iz ovog kompleksa pitanja (AJ, T-501, rolna 264).

dnog šurovanja sa etnicima i obješen, što su Talijani promatrali žalosnim pogledom, jer je Neuberger bio predviđen za zapovjednika hrvatsko-talijanske legije i rado bi ga vidjeli na tom položaju. Ve odavna smijenjeni prvi šef generalštaba hrvatskog domobranstva general von Mari izgubio je in zbog korupcije i krijum arenja; jedan drugi, vrlo sposoban general doživio je istu sudbinu, jer se za vrijeme Jugoslavije vrlo nepovoljno izražavao o poglavniku i njegovoj grupi emigranata. S tim razli itim mjerama isprepli u se — što je ovdje uobi ajeno — pravi razlozi s osobnima, a to nema malu ulogu kod ovdašnjih mjerodavnih li nosti. Poglavnik se interesira neusporedivo više za ustaše nego za domobranstvo.

O ustani kom pokretu, na kraju, Glaise upozorava da je ve pokret — a da nije nanio ve e zlo — prešao na više mjesta na sjevernu obalu Save.

Ambasador Ritter je iz posebne Hitlerove kompozicije («Sonderzug»), 1.1 1942," dostavio ministarstvu u Berlinu brzojav, namijenjen ambasadi u Rimu, u kojem javlja da je posredstvom Vrhovne komande poslana uputa njema kom vojnom atašeju u Rimu o sudjelovanju talijanskih oružanih snaga pri definitivnom slamanju nemira u NDH. Ritter moli da se ambasada kod njega o tome informira, ako to ve nije u injeno. Bitno je pri tom za Italiju da se principijelno — suprotno prijašnjoj namjeri — nema što mijenjati na demarkacionoj liniji. Brzo i kona no slamanje nemira moraju u prvom redu provesti njema ke i hrvatske snage. Pokaže li se potreba na pojedinim mjestima da se prolazno angažiraju talijanski dijelovi iz susjedstva, valja uputiti takvu molbu talijanskoj armiji u Hrvatskoj. Pojednosti o tome treba da u odre enom slu aju ugovore njema ke i talijanske vojne komande.

U jednom izvještaju njema ke 718. pješadijske divizije, ve potkraj studenog 1941,¹⁰⁰ piše kako se bez pretjerivanja može re i da su domobranske jedinice najbolji dostavlja i oružja ustanicima.

Domobranskim jedinicama najviše nedostaje — nastavlja se u tom izvještaju — razumijevanje za službu osiguranja i mora se re i da je samo malen broj domobranskih oficira svladao zanatsku stranu svoga poziva. Nedostatak volje kod rezervnih oficira i ustezanje štapskih oficira da preuzmu odgovornost postaje kod Hrvata sve op enitija pojava. Uvježbanost vojnika tako je nedovoljna da moraju zakazati u svakoj ozbiljnijoj borbi.

Njema ki izvori navode da je ukupna snaga *Ustaške vojnice* na kraju 1941. godine bila - ne ra unaju i organizirane ustaše u civilu - 15 borbenih i dva željezni ka bataljuna, što odgovara broju od 10.000 ustaša, a domobrana, organiziranih u tri zbora (korpusa), bilo je svega 42.000.

Pažljivom posmatra u nije mogla izma i injenica da je vojnostrateška važnost jugoslavenskog prostora — a prema tome i onog NDH - za Hitlera i njegovu Vrhovnu komandu postajala na pragu u 1942. godinu o igledno sve ve a.

3. *Pristup NDH paktu protiv Kominterne i objava rata V. Britaniji i SAD.* Ribbentrop je iznenada, 27. X,¹⁰¹ pozvao poslanika Kaschea da do e u Fiihrerov Glavni stan a nešto kasnije, 19. XI,¹⁰² pod svojim potpisom brzojavno iz posebnog Hitlerova vlaka zamolio poslanike Reicha u Zagrebu i Bratislavi (Kaschea i Hannsa Ludina) da sa svojim tamošnjim talijanskim

⁹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 10 od 1. I.

¹⁰⁰ G. Fricke, nav. djelo, str. 66, bilj. 157.

¹⁰¹ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 1214 od 27. X.

¹⁰² Isti izvor, Nr. RAM 510/R od 19. XI.

kolegama u ine zajedni ki korak, i to po mogu nosti odmah i usmeno, pozivaju i vladu (NDH odnosno Slova ke) da pristupi paktu protiv Kominterne. U skladu s molbom japanske vlade, koja tamo (tj. u Zagrebu i Bratislavi) nije zastupana, valjalo bi naglasiti da taj korak ine i u njezino ime. Pri tome bi trebalo usmeno izjaviti - nare uje dalje šef njema ke diplomacije — da tri vlade pozivaju tamošnju vladu da prilikom zajedni ki odl enog produženja toga pakta i ona pristupi paktu protiv Kominterne. Uz to, potrebno je rezervirati daljnje saop enje o vremenu i obliku pristupa jedino njema kom poslanstvu. Nužna je i nadalje stroga tajnost u tom pogledu. Potreban je brzojavni izvještaj — završava uputu v. Ribbentrop.

Poslanik Emil Rintelen potvrdio je, 21. XI,¹⁰³ iz berlinskog ministarstva poslanstvu u Zagrebu, u povodu predstoje eg pristupa NDH paktu protiv Kominterne, ve ranije telefonski izdane upute da e ceremoniju pristupa u Berlinu - kao što su ve u po etku i namjeravali — morati pomaknuti naprijed, zbog formalnih teško a nastalih u japanskom državnom vije u. Ceremonija se predvi a za 25. studenog, tako da 24. studenog mora uslijediti dolazak tamošnjeg ministra vanjskih poslova, a njegov odlazak iz Berlina e uslijediti 28. studenog. Odjel protokola još e saop iti pojedinosti o putu.

Ustaška je štampa donijela o tome, 25. XI, ovu vijest: »Berlin, 24. studenoga. Prilikom godišnjice sklapanja pakta protiv Kominterne od godine 1936., dne 24. i 25. o. mj. sastaju se u Berlinu brojni vode i državnici država, koje su sjedinjene u borbi protiv boljševizma. Na tom sastanku bit e izražena njihova borbena volja protiv svjetskog boljševizma. Sastanak državnika po i nje u utorak sve anim državnim inom.«¹⁰⁴

Dan kasnije, donijela je izvještaje o ceremoniji potpisivanja. »Danas je glavni grad Velikog Njema kog Reicha bio — piše ona¹⁰⁵ - pozornica velikoga državnog ina svjetsko-povjesnoga zna enja. Od vremena Bismarcka, od dana velikog berlinskog kongresa, nije se u Berlinu sakupio toliki broj istaknutih predstavnika stranih država. Današnja sve anost me utim kudikamo prelazi opseg i zna enje berlinskoga kongresa. U borbi protiv boljševizma ujedinila se Europa. Danas su se sastali u Berlinu predstavnici brojnih europskih naroda i država, da u okviru 5-godišnjice podpisa pakta protiv Kominterne izme u Njema kog Reicha i Japana stave svoj podpis na produljenje pakta, odnosno izvrše pristup svojih zemalja ovome paktu, da bi i vanjskim na inom izrazili svoju volju, da se bore protiv razornih boljševi kih sila u svijetu, ma gdje se i u kojem obliku pojavile. Paktu protiv Kominterne pristupile su, kako je poznato, ubrzo nakon podpisa od strane Njema ke i Japana tako er i Italija, Mađarska, Mandžukuo i Španjolska, a danas je me u njima i Nezavisna Država Hrvatska.«

»Sve ani in podpisa pakta otvara ministar vanjskih poslova Reicha von Ribbentrop, slijedi itanje protokola, pa potpisivanje protokola, na koji je stavljeno 108 podpisa. Zatim dolaze izjave dosadanjih lanica ugovora protiv Kominterne Italije, Japana, Mađarske, Španjolske i Mandžukua, te država, koje danas (25. XI) pristupaju ugovoru. Sve ani in završen je govorom ministra vanjskih poslova von Ribbentropa.

U svojim uvodnim govorima predstavnici prvih potpisnica pakta protiv Kominterne, talijanski ministar vanjskih poslova grof Ciano, japanski pokli-

¹⁰³ Isti izvor, Nr. 1313 od 21. XII; RAM/523/R od 21. XI.

¹⁰⁴ *Hrvatski narod*, Zagreb, 25. XI 1941, god. III, broj 283.

¹⁰⁵ Isti izvor, Zagreb, 26. XI 1941, god. III, broj 284.

O paktu protiv Kominterne opširnije: Hans-Adolf Jacobsen, nav. djelo, str. 424 i dalje.

sar Oshima i španjolski ministar vanjskih poslova Serrano Suner prikazali su razloge stvaranja zajednice protiv boljševike opasnosti. Grof Ciano je me u ostalim istakao, da podpisnici Trojnog pakta nisu više osamljeni, nego su im pristupili brojni drugi narodi tako, da se osim Dalekog Istoka u borbi protiv komunizma nalazi cijela Europa sve do Crnog mora. Japanski poklisar Oshima iznio je vrijednost antikominternog pakta u borbi Japana protiv Kine, te izražava uvjerenje, da će se države, koje su sjedinjene ovim paktom međusobno pomagati.

Španjolski ministar vanjskih poslova Serrano Suner izrazio je uvjerenje, da će pristup novih sila protuboljševičkom paktu doprinijeti konačnoj pobjedi pravde na svijetu i srećnijem stanju, a ujedno pomoći i izgradnju novog poretka u istočnoj Aziji.

Iza govora državnika sila, koje su do sada bile sjedinjene paktom protiv Kominterne pozvao je službeni govornik predstavnike sedam europskih naroda, koji su se okupili u Berlinu, da također izjave u ime svojih vlada pristup paktu. To su predstavnici Nezavisne Države Hrvatske, Bugarske, Kine, Danske, Finske, Rumunjske i Slovačke. Govornik ističe sa zadovoljstvom, da su se sve spomenute države rado odazvale pozivu da pristupe paktu.

Poslije toga predstavnici ovih sedam novih europskih država daju službene izjave o pristupu paktu protiv Kominterne.«

U ime ustaške Hrvatske izjavu je dao šef diplomacije NDH dr Mladen Lorković. On je tom prilikom rekao: »U ime vlade Nezavisne Države Hrvatske čast mi je izraziti svoje veselje zbog poziva njemačke, talijanske i japanske vlade, kojima je i Hrvatska pozvana da podpiše pakt protiv Kominterne.

Mogu reći, da je ovo dužnost hrvatskoga naroda, ali ne samo dužnost, nego da leži u tradiciji hrvatskoga naroda, da se bori protiv svega što je zlo. Iza ponovne uspostave nezavisnosti hrvatskoga naroda, on je sa svim raspoloživim sredstvima stupio u borbu protiv boljševizma i to ne samo unutar vlastitih granica, nego i na velikoj fronti Evrope protiv boljševičke opasnosti.

Ponosni smo, da naši vojnici koraju rame uz rame sa svojim njemačkim, talijanskim drugovima, i ostalim pripadnicima prijateljskih država u borbi protiv komunizma.

Ustaška Hrvatska ispunit će potpuno svoju dužnost.«

Prilikom svog boravka u Berlinu, u vezi s obavljenom ceremonijom pristupa NDH paktu protiv Kominterne, Ml. Lorković razgovarao je, 28. XI, sa v. Ribbentropom, u prisutnosti šefa tumača njemačkog ministarstva vanjskih poslova dra Paula Otta Schmidta koji je o tome sastavio zabilješku (Berlin, 30. XI 1941).¹⁰⁶

Ministar vanjskih poslova NDH izjavio je nakon nekoliko riječi i pozdrava — piše u toj Schmidtovoj zabilješci — da se položaj u Hrvatskoj znatno stabilizirao. Nakon prolaznih teškoća s Italijom, nastupilo je sada prilično dalekosežno raščišćavanje. Ministar Ribbentrop je na to primijetio da je po njegovu mišljenju dobro ako poglavnik sredi s Duceom — koji se u teškim vremenima pokazao dobrim prijateljem — sve teškoće na prijateljskoj osnovi. Uostalom, Hrvatska mora uvijek imati na umu da su Führer i Duce prijatelji, a Italija i Njemačka saveznice. Stoga je tendencija nekih ljudi u Hrvatskoj da s

¹⁰⁶ PA, Büro RAM, Handakten Schmidt, Aufzeichnungen: 1941 (Teil II), Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Reichsaussenminister und dem kroatischen Aussenminister Lorković in Berlin am 28. November 41; Zabilješka o tom razgovoru odštampana u: *ADAP*, D, XIII, 2, Göttingen 1970, str. 722—723. Dan ranije je Führer primio Lorkovića i zapisnik o tom razgovoru (politički praznom) odštampan je u: *ADAP*, D, XIII, 2, str. 706-708.

vremena na vrijeme bace malo pijeska u mehanizam Osovine potpuno promašena. U Njema koj se zna da to ne odgovara službenoj politici NDH, nego da je to djelo pojedinih usijanih glava. Ribbentrop, ipak, moli ministra vanjskih poslova NDH da vodi pametnu i mudru politiku s Italijom i da ovaj njegov savjet prenese i samom poglavniku.

Lorkovi je na to odgovorio Ribbentropu da je teško e s Italijom — prema njegovu dojmu - valjalo pripisati samovoljnoj politici nekih talijanskih vojnih predstavnika u NDH. Me utim, položaj se znatno poboljšao. Grof Ciano e ubrzo do i u Zagreb, tako da e biti prilike za otvorene razgovore. NDH trpi uslijed prisutnosti 200.000 talijanskih vojnika na svom državnom podru ju. Ona ne može da hrani tako velik broj trupa i zbog toga mora svladavati znatne privredne teško e.

Sa svim je susjednim državama, izuzevši Ma arsku, uredila svoje granice. Prilikom boravka u Berlinu pokušao je da razjasni grani no pitanje s ministrom-predsjednikom Bårdossyjem, no iz tog razgovora stekao je dojam da još nije došlo vrijeme za rješenje grani nih problema s Ma arskom.

Izgradnja u NDH na unutrašnjem planu — prema Lorkovi u — dobro napreduje. Ma eku je odre eno mjesto internacije i on se ponaša mirno. Izuzevši komunisti ke ustanke u isto nom dijelu zemlje, povezanost NDH je potpuna. Osovina ni u kojem slu aju u NDH ne e doživjeti nikakvu nevolju - ustvrdio je Lorkovi na kraju razgovora.

I šef talijanske diplomacije grof Ciano prisustvovao je berlinskoj ceremoniji i prije odlaska iz Rima u Berlin zapisao je u svoj dnevnik, 22. XI,¹⁰⁷ kako su Duceove upute oskudne: da u Berlinu mora, uz ostalo, izvesti na isto njema ke namjere u Hrvatskoj i Gr koj.

Izvjestavaju i Ducea o svojim berlinskim razgovorima, napisao je o razgovoru s Ribbentropom i ovo: »Ribbentropu sam otvoreno govorio o Hrvatskoj. On je smjesta odgovorio da se na njema koj strani u vezi s Be kim sporazumima nije ništa mijenjalo. Hrvatska jest i mora ostati u zoni talijanskog utjecaja. Ne isklju uje da su neki njema ki elementi, u pojedinim mjestima, radili u drugom pravcu, ali to su svakako ljudi bez ovlasti, koji rade protiv danih uputa. On je spreman da ih kazni, ako mu pribavimo podatke i dokaze. Kad je pred nekoliko dana saznao za te teško e, on je smjesta upozorio njema kog poslanika u Zagrebu i pozvao ga na red, a za vrijeme sastanka u Berlinu on je govorio s Lorkovi em, i to posve otvoreno i bez dvosmislica. Ne znam kakav e biti rezultat toga koraka, ali moram re i da je Ribbentrop govorio i poletno i spontano.«¹⁰⁸

Na dan njema kog napada na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941, vlada NDH donijela je odluku da zatvori prostorije generalnog konzulata SAD u Zagrebu i obustavi njegovu djelatnost — o igledno u dosluhu s njema kim ministarstvom vanjskih poslova.

Naime, ustaška je štampa ve nešto prije¹⁰⁹ donijela vijest da je ameri kom otpravniku poslova u Berlinu, 19. VI, bila u tamošnjem ministarstvu uru ena nota u kojoj vlada Reicha ukazuje na to da postupci ameri kih konzularnih vlasti i ameri kog putni kog ureda *American Express Company* ve dulje vremena daju povod uznemirenju, te je vlada Reicha stoga prisiljena zamoliti

¹⁰⁷ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 282; *Diario 1939-1943*, str. 473.

¹⁰⁸ *Tajni arhivi grofa Ciana (1936-1942)*, str. 489; R. Mosca, *L'Europa verso la catastrofe*, volume secondo, str. 348.

¹⁰⁹ *Hrvatski narod*, Zagreb, 21. VI 1941, god. III, broj 127.

ameri ku vladu da svi ameri ki inovnici i namještenici konzulata SAD u Reichu, kao i u Norveškoj, Nizozemskoj, Belgiji, Luksemburgu, zauzetom dijelu Francuske, Srbiji i od njema kih snaga zauzetim dijelovima Gr ke, otputuju iz tih podru ja najkasnije do 15. srpnja 1941. te da zatvore konzulate. Štampa je istakla i injenicu da je isto u inila i talijanska vlada.

To je bio odgovor Osovine Berlin-Rim na zatvaranje njihovih konzulata u SAD.

Odazivaju i se »glasu svog gospodara«, i vlada NDH u inila je isto. Štampa je, 23. VI, objavila ovu vijest: »Na 22. lipnja o. g. predao je Ministar vanjskih poslova Dr. Mladen Lorkovi ameri kom generalnom konzulu Meily-u u Zagrebu zahtjev hrvatske vlade, da se smjesta zatvori ameri ki generalni konzulat. On je nadalje zamolio, da inovnici, namještenici ovog ameri kog ureda napuste podru je Nezavisne Države Hrvatske do 15. srpnja.

Hrvatska je vlada ustanovila, da je ameri ka konzularna vlast u Hrvatskoj, sli no kao što je to bio slu aj u Njema koj i Italiji, na nedopušten na in pomagala ratne protivnike sila osi. Nezavisna Država Hrvatska kao lan evropske zajednice i povezana sa silama osi Trojnim paktom ne želi dalje trpiti takve makinacije.

Usto se mora konstatirati, da Sjedinjene Države još nisu priznale Hrvatsku kao Nezavisnu Državu i da se radi toga s njima ne mogu održati ure ni diplomatski konzularni odnosi. Hrvatska vlada trpila je najprije djelatnost ameri kog generalnog konzulata u Zagrebu, koji je osnovan u bivšoj Jugoslaviji, o ekuju i da e U.S.A. priznati Hrvatsku. Kad se pak ustanovilo, da se konzularna vlast U. S. A. bavila i nedopuštenom politi kom djelatnoš u, morao se tome u initi kraj.«

Poslanik Kasche, u svom telegramu od 28. VIII,¹¹¹ »pod najhitnije« javlja svom ministarstvu da su Lorkovi i on utvrdili ovakav program objavljivanja materijala zaplijenjenog u generalnom konzulatu SAD u Zagrebu:

U subotu, 30. VIII u li sati prije podne prijem doma ih i stranih novinara kod ministra vanjskih poslova. Ministar tom prilikom daje izjavu: ponavlja objavu vlade NDH u povodu zatvaranja generalnog konzulata SAD u Zagrebu i daje potanje obrazloženje mjera vlade. U izjavi e Lorkovi ukazati na ove injenice: generalni konzulat bavio se politi kim izvještavanjem umjesto da je obavljao zada e konzularne nadležnosti. Ve 1937. godine ra unao je s mogu noš u da do e do rata i poduzeo potrebne mjere zaštite svojih registratura. Usprkos provedenom spaljivanju dokumenata nakon proglašenja NDH, što bi konzulat moglo teretiti, vlastima je pošlo za rukom prona i dovoljno takvog materijala. U vezi s tom Lorkovi evom izjavom ukazat e se predstavnicima štampe na ove injenice u svrhu objavljivanja: 1. na ru ni tajni odašilja britanskog kolege T. C. Rappa kojim se koristio i ameri ki generalni konzul; 2. dokaze za postojanje obavještajne organizacije ameri kog konzula kao i odašiljanje vojnih i politi kih vijesti; u tom pravcu ukazat e se na brzojavku državnog sekretara C. Hulla u kojoj se bavi karijerom napredovanja bivšeg jugoslavenskoga politi ara J. Krnjevi a, itd., zatim na usku suradnju Britanaca i Amerikanaca koja se proteže sve do krivotvorenja potvrda o državljanstvu.

U utorak, 2. IX, održat e se u ministarstvu vanjskih poslova druga

¹¹⁰ Isti izvor, Zagreb, 24. VI 1941, god. III, broj 130.

¹¹¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1070 od 28. VIII.

konferencija za štampu na kojoj se se novinarima predati daljnji materijal za objavljivanje: 1. konzularni izvještaj *State Departmentu* u Washingtonu o trgova kim brodovima koje treba uputiti u luke SAD da ne bi pali u ruke osovinskih država; u vezi s tim ukazat e se na opetovano konzulovo zaobilaženje cenzurske i telegrafске zabrane; 2. obilje propagandnog materijala protiv osovinskih sila a za boljševizam; 3. više telegrama ameri kog poslanika u Beogradu (od 24. III 1941. i 15. IV 1941) koji dokazuju intervencionisti ki i antineutralisti ki stav SAD.

U etvrtak, 4. IX, održat e se tre a (posljednja) konferencija za štampu. Tu e se novinarima pokazati ovaj materijal za objavljivanje: 1. dokazi o tome da je ameri ki generalni konzul znao za eksplozivne naprave u britanskom konzulatu i s tim u vezi ukazat e se na više atentata izvršenih eksplozivom kojih porijeklo je sada — ini se — razjašnjeno; 2. dokazi o jasnom slu aju špijunaže u tvornici eksplozivnog materijala *Titanit* u Karlovcu; 3. korespondencija Židova, bivšega finskog generalnog konzula Berkeša koji je ameri - kom konzulu stavio na raspolaganje kopije cjelokupne korespondencije.

Kasche je u drugom telegramu (30. VIII)¹¹² dao ministarstvu »pod najhitnije« tekst Lorkovi eve izjave s održane (prve) konferencije za štampu. U njoj Lorkovi ponavlja (poznatu) izjavu vlade od 22. VI i zatim ukazuje na to da je vlastima NDH — prilikom zatvaranja prostorija ameri kog generalnog konzulata u Zagrebu — pao u ruke materijal koji — mjestimi no upravo senzacionalno — potvr uje informacije vlade NDH o nedozvoljenoj djelatnosti organa ameri kog generalnog konzulata. Iz toga materijala — prema Lorkovi u — proizlazi:

1. Generalni konzulat SAD u Zagrebu bavio se — uz svoje redovne konzularne zada e — u prvom redu pretežno politi kom djelatnoš u. To je bilo u skladu s uputama državnog sekretara Cordella Hulla, koji je, ve 2. VIII 1937, zadužio konzularne službenike SAD da mu šalju iscrpne politi ke informacije o svim doga ajima i glasinama u zemljama u kojima djeluju. Zagreba ki generalni konzul pridržavao se najpedantnije tih uputa državnog sekretara. Vlasti NDH našle su u njegovom arhivu mapu s naslovom: »*Political Clippings of Reports*«. U njoj su se nalazili dokumenti, koji pokazuju poseban interes ameri kog konzulata za stvari sila Osovine, posebno za položaj *Njema ke narodne skupine* i njema ku štampu u Hrvatskoj. Spomena je vrijedno da je generalni konzul nabavio povjerljivi dokument tadašnjih jugoslavenskih vlasti. I svezak pod naslovom »*Confidential Correspondence*« iz godina 1935. do 1937. govori o živom politi kom zanimanju ameri kog generalnog konzulata u Zagrebu. Kako proizlazi iz dopisa *State Departmenta* u Washingtonu od 26. X 1939, generalni konzul Meily bio je tako živo zaposlen svojom politi kom djelatnoš u da je zapustio svoju redovnu konzularnu djelatnost. Ta politi ka djelatnost bila je u duhu izrazito protivnom osovinskim silama. Tako je Meily u jednom telegramu Državnom sekretarijatu od 15. ožujka 1939. javljao Washingtonu da bi Hrvatska mogla postati naredni cilj Njema ke.

2. Posebno je upadljivo da se konzulat ve u godini 1937. bavio s mogu noš u rata u Jugoslaviji i da je u godini 1939. ra unao s mogu noš u evropskog rata.

3. Nakon stvaranja NDH bio je u ameri kom konzulatu u Zagrebu spaljen cjelokupni povjerljivi materijal od 1939. god. nadalje. Karakteristi no

¹¹² Isti izvor, Nr. 1089 od 30. VIII.

je da tu mjeru nisu proveli ni nakon beogradskog puča (27. III 1941) ni nakon ulaska Jugoslavije u rat (6. IV 1941), nego tek nakon stvaranje NDH. Zbog toga nisu organi NDH mogli zahvatiti i istražiti najveći i dio povjerljivog materijala koji je bio kompromitantan. No, usprkos uništenju materijala i mjerama predostrožnosti, koje su — kako to proizlazi iz akata — godinama provodili u vezi s takvim materijalom, organima NDH je, ipak, pošlo za rukom da otkriju niz važnih akata i dokumenata, koje vlada NDH ne želi sakriti ni pred hrvatskim narodom ni pred evropskom javnošću. Ti dokumenti dokazuju nedozvoljenu djelatnost američkih konzularnih vlasti na kopnu, moru i u eteru, udnovate odnose s misterioznim osobama i krugovima i pružaju konačno senzacionalan uvid u kriminalnu djelatnost engleskog konzula u Zagrebu.

Toliko Lorković.

Budući da se općenito otkrivala — javlja Kasche na kraju — izjava o aktualnim unutrašnjopolitičkim pitanjima, izjava ministra vanjskih poslova iznenadila je predstavnike štampe. Ipak su je pratili s najvećim zanimanjem i razgledali materijal koji im je bio dan na uvid.

Japan se na Pacifiku iznenada zaratio s SAD što je odmah izazvalo i objavu rata Osovine Rim—Berlin.

Njemačko ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu je, 11. XII,¹¹³ »pod najhitnije« uputilo brzojav poslanstvima Reicha u Budimpešti, Bukureštu, Sofiji, Zagrebu i Bratislavi, u kojem sam ministar v. Ribbentrop poziva tamošnje poslanike da se u suglasnosti sa svojim talijanskim kolegama, koji se iz Rima primiti potrebne upute, obrate vladama kod kojih su akreditirani i da im izjave ovo:

Sile Osovine izjavile su da su u ratnom stanju sa Sjedinjenim Američkim Državama, zbog opoznatih napada njihovih akcija Amerikanaca. Time su ispunjeni preduvjeti za primjenu člana 3. Trojnog pakta. Prema shvaćanju njemačke i talijanske vlade, iz toga proizlazi obveza tamošnjih vlada da i one, također, objave da su u ratnom stanju sa SAD, pri čemu njemačka strana pod nastupom ratnog stanja ne razumijeva samo prekid diplomatskih odnosa nego i formalnu objavu ratnog stanja do kojeg je došlo. Iako iz toga ne može za tamošnje vlade nastupiti vojne posljedice, ipak je *politički* vrlo važno da sve države koje pripadaju Trojnom paktu bez oklijevanja i nedvosmisleno izraze svoju solidarnost. Ribbentrop, istodobno, moli poslanike Reicha u Sofiji, Bratislavi i Zagrebu da tamošnjim vladama stave na srce da objave kako se nalaze u ratnom stanju i s Engleskom, jer više nije moguće odijeliti rat protiv Engleske od rata protiv SAD, imajući pred očima razvoj cjelokupne situacije. Ministar, na kraju, moli poslanike da ga brzojavno obavijeste o tome što su poduzeli.

Poslanik Kasche se požurio da obavijesti potrebno i već je sutradan (12. XII),¹¹⁴ također »pod najhitnije«, javio Ribbentropu da je sve u redu. NDH je, 14. prosinca, sveanom izjavom poglavnika objaviti da se nalazi u ratnom stanju s Engleskom i SAD. Pozvati se pri tome na obvezu koja proistječe iz Trojnog pakta i na spremnost da to učini iz vlastitog uvjerenja.

Slovačka i Rumunjska su to učinile 12. XII, a Bugarska dan kasnije.

Ustaška je štampa objavila ovu obavijest: »U nedjelju, dne 14. o. mj. prije

¹¹³ PA, Büro RAM 13, Kroatien, RAM 264/41.

¹¹⁴ Iste izvor, Nr. 1622 od 12. XII.

podne bit e održana pod predsjedanjem Poglavnika važna sjednica hrvatske državne vlade. Poslije sjednice primit e Poglavnik u prisutnosti lanova hrvatske državne vlade diplomatski zbor, a u li sati bit e na Radi evu trgu mimohod jedne bojne hrvatskih legionara, koji e ovih dana po i u Italiju, odakle e zajedno s talijanskim vojnim jedinicama po i na isto no ratište u Rusiju, gdje se ve nalaze hrvatski dobrovoljci od po etka rata proti boljševi - koj Rusiji.«¹¹⁵

Štampa¹¹⁶ je zatim izvijestila javnost da je, 14. XII u 10 sati prije podne, u predsjedništvu vlade održana »važna sjednica« hrvatske državne vlade pod predsjedanjem poglavnika. Sjednici su prisustvovali svi ministri i državni tajnici. Za vrijeme dok se održavala sjednica okupljali su se u sve anoj dvorani bana Jela i a predstavnici stranih država, akreditirani pri NDH, zajedno s vojnim atašejima. U dvorani su se našli svi lanovi vlade na elu s potpredsjednikom dr Džaferom Kulenovi em, svi državni tajnici, državni ravnatelji i pro elnici. Bio je ve prisutan i cjelokupan hrvatski generalitet na elu sa zapovjednikom kopnene vojske generalom Štancerom i pro elnikom poglavnikova vojnog kabineta generalom I. Per evi em. Bio je prisutan i vo a fašisti kog izaslanstva kod ustaškog pokreta dr Eugenio Coselschi. Pojavio se na kraju i Paveli ; stao je nasred dvorane i pro itao ovu odluku vlade NDH:

»Najnoviji doga aji, koji su doveli do stupanja Sjedinjenih Ameri kih Država u rat, traže da i vlada NDH zauzme svoje stanovište. Rat izme u USA i Japana završetak je onih nastojanja Sjedinjenih Ameri kih Država, koja su dugo ve upravljena na sve ve e proširenje današnjeg rata. Kod toga je bjelodano nastojanje Sjedinjenih Ameri kih Država, da takvim razvojem prilika stvore za se premo ni položaj, na temelju koga bi tada sve ostale narode u sve ve oj mjeri podvrgle svome plutokratskom gospodarstvu. I odnos USA kao i Velike Britanije prema hrvatskom narodu i državi pokazuje tu istu volju.

Mi se Hrvati osje amo lanom evropske zajednice, koja se bori za svoju slobodu. Naša mlada država odlu ila je, da u duhu nove Evrope sudjeluje na oblikovanju budu nosti. Mi znademo, da to iziskuje napon sviju snaga i mnogu žrtvu, jer samo pobjedom u zajedni koj borbi može se izvojevati ta budu nost.

Stoga se ne osje amo samo Trojnim paktom obvezani prema našim velikim saveznicima, ve potpuno po našem najdubljem uvjerenju, kada utvr ujemo, da i Nezavisna Država Hrvatska proglašuje ratno stanje sa Sjedinjenim Ameri kim Državama i sa Velikom Britanijom. Hrvatski narod uzima na se svaku dužnost i svaku žrtvu, koja iz toga proizlazi, uvjeren, da e mu to po pobjedonosnom svršetku ovoga rata biti od najve e probiti.«

4. *Sastanak Paveli -Ciano u Veneciji.* Talijanski ministar vanjskih poslova Galeazzo Ciano unio je, 1. XII,¹¹⁷ u svoj dnevnik da talijanska i hrvatska policija ne jam e da e njegovo (namjeravano) putovanje u Zagreb pro i u redu i donijeti uspjeh. Zato se njegovo putovanje odga a za bolja vremena. Ovaj put e Paveli do i u Italiju i sastanak e se — kako Ciano ra una — održati u Veneciji.

Kasche je, 10. XII,¹¹⁸ iz Zagreba brzojavno informirao Berlin kako saznaje iz razgovora s Lorkovi em da e se Paveli i Lorkovi — kako se predvi a —

¹¹⁵ *Hrvatski narod*, Zagreb, 14. XII 1941, god. III, broj 301.

¹¹⁶ *Nedjeljne vijesti*, Zagreb, 15. XII 1941, god. I, broj 2.

¹¹⁷ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 284; *Diario 1939-1943*, str. 476.

¹¹⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1602 od 10. XII.

sastati 14. i 15. prosinca s grofom Cianom u Trstu ili Veneciji. O sastanku Pavelića s Mussolinijem tek bi se tada raspravilo. Ovdje (u Zagrebu) naslućuje se nova politička aktivnost, koja je na svoj izraz u tim razgovorima. Iz ostalih elemenata Kasić zaključuje da Italija, kako se čini, potiče iz razmah bosanskog pokreta za samostalnost. Pronađeni leci, nastojanje talijanskih oficira u Sarajevu, nastojanja Talijana oko Muslimana i Srba, pružaju mnoga upozorenja. O tome slijedi pismeni izvještaj. O položaju ustanka javlja: pojedina ni beznačajni atentati na željeznice; manje »bande« nastupaju pojedinačno u raznim krajevima; područje nemira u istočnoj Bosni — malo promjena; kod Prijedora snage NDH provele uspješne akcije — i slično; kod Dobroja trenutno veća akcija u toku protiv očigledno jakih ustaničkih snaga.

Glaise je sutradan (11. XII)¹¹⁹ telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu da iz sinošnjeg razgovora kod poglavnika proizlazi kao da se — bar trenutno — bitno poboljšavaju odnosi vlade NDH i vodstva talijanske Druge armije na Sušaku. Vojskovođa je označio poboljšanje u postocima (50%). Vanjski poticaj za to kao da je proizlazio iz posjeta generala Ambrosija i njegova načelnika štaba de Blasija poglavniku. Kvaternik je k tome dodao da je kod de Blasija posebno zapazio njegov apsolutno proosovinski stav. Uz to poboljšanje osobnih odnosa, čini se da je jako važno i to što — usprkos svim talijanskim pokušajima da sa etnicima na svom okupacionom području dođe do »političkog rješenja« — u različitim dijelovima toga područja došlo je i prema Talijanima do pogoršanja položaja u ratu »bandi«. To osobito vrijedi za područje Crne Gore, istočne Hercegovine i bokokotorskog zaljeva (Krivošije). Ipak je i u ostalim krajevima došlo do sukoba, npr. kod Karlovca i u Lici, pri čemu je bilo mrtvih i ranjenih na talijanskoj strani. U Lici Talijani treba da napuste razna mjesta. Isto tako, navodno, i kod Bihaća. Ustanak u jugoistonom uglu NDH poprima prilično velike dimenzije. Vode ga u prvom redu Crnogorci koji slijede izrazito komunističke tendencije. General Ambrosio upitao je Glaisea, posredstvom šefa talijanske misije u Zagrebu, kako je provedena grupacija njemačkih snaga u Srbiji, a Glaise mu je to saopćio koliko je sam znao. Dodao je i polušaljivu primjedbu da želi zadovoljiti znatiželju Talijana, iako mora sumnjati — s obzirom na iskustva koja ima — da će on (Glaise) kod slika njih upita biti jednako tako brzo poslužen.

Poslanik u talijanskoj ambasadi u Berlinu G. Cosmelli primijetio je da se u povjerljivom materijalu o planovima za prevrat u NDH — što mu ga je bio predao Woermann — tvrdi i to da su talijanske vlasti upletene u takve planove. Međutim, ovlašten je da saopćio njemačkoj strani da to ne odgovara inženjercima. Woermann je na to odgovorio da su samo Rimu prosljedili primljenu informaciju i da je niukoliko ne prihvaćaju kao svoju. Uz to, prema saopćenoj pravnoj odjela ministarstva — stoji dalje u Woermannovoj zabilješci od 13. XII¹²⁰ o tome — Kasić je iz Zagreba, u vezi s Pavelićevim putovanjem u Italiju, telefonski zamolio da pruže potrebne olakšice posebnoj Pavelićevoj kompoziciji na putu preko Graza, što je i učinjeno.

Na, iz zabilješke šefa protokola u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova, poslanika A. v. Dörnberga, napisane istog dana,¹²¹ proizlazi da je Pavelić u nedjelju, 14. prosinca u 22 sata, u pratnji više ministara i državnih tajnika, putovati u Italiju prugom Dobrova—Zidani Most—Ljubljana—Trst (a ne

¹¹⁹ AJ, T-501, rolna 264; također u AJ, T-77, rolna 895.

¹²⁰ AJ, T-120, rolna 208, U. St. S. Pol. Nr. 1031 od 13. XII.

¹²¹ Isti izvor, zu Prot. S 1426 V 30-110 Pa.

preko Graza), u posebnoj kompoziciji, inkognito, i da će se tri do četiri dana kasnije istom prugom vratiti u Zagreb.

Ambasador v. Mackensen u Rimu je istog dana (13. XII)¹²² informirao Berlin da mu je grof Ciano sino prišao kako će 14. prosinca navečer otputovati u Veneciju da se tamo u ponedjeljak i utorak (15. i 16. XII) sastane s Pavelićem. Taj sastanak — ugovoren na poglavnikovu želju — ima samo važnost normalnog posjeta. Talijanska strana nije predvidjela nikakve posebne teme za razgovore; ali valja pretpostaviti da će hrvatska strana izraziti želju da se olakša vojna okupacija i uspostavi civilna uprava u zaposjednutom području. U danim prilikama talijanska strana neće moći udovoljiti takvom zahtjevu. Poglavnik — u pratnji bitni ministar vanjskih poslova, ministar pravosuđa i ministar financija i državni tajnik u ministarstvu vanjskih poslova — otputovat će zatim u utorak po podne u Firencu, da ga tamo u srijedu primi vojvoda od Spoleta. Pri tom kurtoaznom posjetu pratit će ga jedan niži službenik talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Grof Ciano vratit će se u Rim u srijedu izjutra.

U svoj dnevnik Ciano je, 14. XII,¹²³ zapisao da putuje u Veneciju gdje će se sastati s Pavelićem. Zna da će Pavelić mnogo zahtijevati, no isto tako zna da će sve morati odbiti.

Štampa NDH donijela je ovu službenu obavijest o poglavnikovu putu u Italiju: »Državni izvještajni i promišljeni ured kod Predsjedništva vlade, Odsjek za novinstvo, javlja:

Danas je Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske otputovao u Italiju u pratnji ministra vanjskih poslova dra Mladena Lorkovića, ministra pravosuđa dra Mirka Puka, državnog rizničara dra Vladimira Košaka, te s ostalom pratnjom.

Za vrijeme odsutnosti Poglavnika zamjenjivat će ga u poglavničkim dužnostima Događnik Vojskovođa Slavko Kvaternik, a u dužnostima ministra predsjednika podpredsjednik vlade dr Đžafer Kulenović.

Ministra vanjskih poslova dra Mladena Lorkovića zamjenjivat će ministar unutrašnjih poslova dr Andrija Artuković.

Ministra pravosuđa dra Mirka Puka zamjenjivat će ministar udružbe dr Lovro Sušić.

Državnog rizničara dra Vladimira Košaka zamjenjivat će ministar obrta, veleobrta i trgovine dr Dragutin Toth.«¹²⁴

Štampa se narednih dana opširnije bavila Pavelićevim dolaskom i boravkom u Veneciji kao i njegovim odlaskom iz duždeva grada.

Svoj pismeni izvještaj Mussoliniju o razgovorima s Pavelićem, 15. i 16. prosinca,¹²⁵ Ciano je podijelio u četiri odlomka. U prvom raspravlja o položaju Pavelićeve vlade i navodi Pavelićevu izjavu da se u područjima koja nisu dirnuta ratom državna vlast NDH organizira i postepeno afirmira. Pošlo je za rješavanje najhitnijih problema, na prvom mjestu židovskog. Kad su ustaše preuzeli vlast, bilo je 35.000 Židova, a sada ih nema više od 12.000. Izuzevši komunistički pokret i etničke akcije, Pavelić prilično mirno gleda na držanje

¹²² Isti izvor, Nr. 3254 od 13. XII.

¹²³ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 288; *Diario 1939-1943*, str. 482.

¹²⁴ *Nedjeljne vijesti*, Zagreb 15. XII 1941. god. I, broj 2.

Glaise je o Pavelićevu odlasku u Veneciju javio Vrhovnoj komandi telegramom 16. XII (AJ, T-501, rolna 264; duplikat u AJ, T-77, rolna 895).

¹²⁵ *Tajni arhivi grofa Ciana*, str. 500-502; R. Mosca, *L'Europa verso la catastrofe*, volume secondo, str. 364-368.

stanovništva. Katolički kler je u Hrvatskoj osobito utjecajan; niži kler se ponaša vrlo povoljno, a viši nepovoljnije; neki biskupi su otvoreno neprijateljski raspoloženi.

U drugom odlomku Ciano spominje odnose s Njemačkom i pri tome navodi što mu je Ribbentrop rekao prilikom nedavnog susreta u Berlinu. Pavelić mu je kazao da je to isto Ribbentrop govorio i Lorkoviću. U posljednje vrijeme službena djelatnost Njemačke u NDH — primijetio je dalje Pavelić — znatno popustila: na nekim sektorima je posve išezla. Gestapo je svoju djelatnost ograničio na nadzor nad njemačkim elementima, a njemačka vojna misija u Zagrebu brojano je znatno smanjena i njena djelatnost više ne zabrinjava. Zbog toga je Pavelić manje zabrinut u pogledu Reicha nego što je bio prije: za njega to znači slobodnije ruke u njegovoj politici prema Italiji. Spomenuo je i njemačku manjinu i isključivo mogućnost da bi je statut koji joj je odobren mogao pretvoriti u državu u državi ili mogućnost da bi ona predstavljala privlačnu točku za hrvatske elemente koji nisu njemačkog porijekla. Prema njemu, rezultat je obratan: predstavnici mnogih sela u kojima žive etnički njemački živalj dolazili su kod njemu i zahtijevali da ih ne ubrajaju u njemačku manjinu.

Pavelić se požalio na ponašanje Budimpešte. Rekao je da Mađari i dalje slabo vode — piše u trećem odlomku Cianoova izvještaja — prijateljsku politiku prema NDH, iako su zaposjeli dolinu Mure. O tome je da kod njih i dalje živi misao o kruni sv. Stjepana. Spomenuo je tom prilikom govor što ga je prije nekoliko dana održao kardinal Szeredi, u kojem je rekao da će uskoro svanuti dan kada će se ujediniti svi Mađari nemačkog jezika. Tako se ponovo iznose zahtjevi na teritorije krune sv. Stjepana, naravno, po eviši od Hrvatske. To je apsurdno, jer na svijetu nema sile koja bi hrvatski narod mogla natjerati da prihvati takvo rješenje. Ustvrdio je: kad bi samo progovorio o priključivanju Hrvatske kruni sv. Stjepana, ne bi mogao ostati na vlasti ni 24 sata! Za odnose s Bugarskom rekao je da su dobri, kao i oni s Rumunjskom i Slovačkom. Između Slovačke i NDH postoje posebne i tradicionalne veze srodstva i solidarnosti.

U četvrtom odlomku riječ je o odnosima NDH i Italije. Pavelić je nagovjesta govorio o pitanjima civilne vlasti u Drugoj zoni. Izrazio je mišljenje da bi makar i djelomično prepuštanje vlasti organima NDH bilo vrlo korisno za zbližavanje Italije i NDH. Vrlo pohvalno je govorio o ponašanju i radu talijanskih snaga, ali mnogi oficiri, po njegovu mišljenju, osobito subalterni, nemaju potrebne sposobnosti za civilnu vlast u zemlji u kojoj ne poznaju ni ljude, ni jezik, ni običaje. Neovisno o tome, Pavelić je uvjeren da treba vrstom rukom istupati protiv etnika i komunista. Protiv njih se u toku zime moraju provesti odlučne akcije, jer će na proljeće, kad se šume zazelene, svaka takva akcija biti izvanredno teška i skupa zato što šuma pruža prirodno i dobro sklonište buntovnicima i odredima. Pri tome preporučuje talijanskoj strani da pojača vojne snage, pogotovu u južnoj Bosni i Crnoj Gori, jer otud očekuje najopasnija iznenađenja.

U pitanju monarhije — konstatira Ciano — nema nikakve promjene. Pavelić je zajedno s apsolutnom većinom Hrvata uvjeren u potrebu monarhije i zadovoljava ga da se kruna povjeri princu iz savojske dinastije. Međutim, trebaće vrlo pažljivo izabrati dan kraljeva dolaska u Zagreb. Zasad se o tome ne može govoriti. Kralj treba da dođe onda kad država počinje funkcionirati pomoću svojih normalnih organa. Možda bi najprikladniji čas bio dan mira. No, kako se sada po svemu čini da će rat potrajati dugo, možda će biti korisno

da se dolazak suverena ubrza. U svakom slučaju, na to se ne može pomišljati prije narednog ljeta.

Na kraju, Paveli je referirao o onome što je urađeno na pojedinim sektorima, kako bi se postiglo sve veće zблиžavanje s Italijom.

Dovršivši razgovore, Paveli je otputovao iz Venecije i 17. XII izjutra stigao u Firencu sa svojom pratnjom. Štampa je o tome donijela ovakvu obavijest:

»Danas (17. XII) u 12 sati posjetio je Poglavlak Nezavisne Države Hrvatske dr Ante Paveli Njegovo Viso anstvo Vojvodu od Spoleta, designiranoga kralja Nezavisne Države Hrvatske. Njegovo Viso anstvo zadržalo se u vrlo srdašnom razgovoru s Poglavlakom. Nakon toga predstavio je Poglavlak Njihovim Viso anstvima Vojvodu i Vojvodkinji od Spoleta svoju pratnju, u kojoj su se nalazili hrvatski državni ministri dr Mladen Lorković, dr Mirko Puk i dr Vladimir Košak, te zamjenik ministra vanjskih poslova dr Vjeko Vrančić, državni tajnik Eugen Kvaternik, Poglavlakov osobni pomoćnik Erich Lisak i savjetnik hrvatskog poslanstva dr Ante Sugja.

Njihova Viso anstva zadržala su zatim Poglavlaka i njegovu pratnju na objedu u svojem dvorcu *Vila Cisterna*.¹¹⁶

Ciano je toga dana — vrativši se iz Venecije u Rim — opširno izvjestio Mussolinija o razgovorima s Paveli em. Već u Veneciji zapisao je u svoj dnevnik¹²⁷ da su pitanje monarhije ostavili za trenutak po strani, što Ciano i nije krivo, jer smatra da je još uvijek moguće sporazum o »pravoj i istinskoj personalnoj uniji«. Mussolini se pokazao vrlo skeptičan u pogledu razvoja prilika u NDH. Nijemci su im ponudili nadzor nad Italijom NDH. Zadovoljan je tom ponudom, premda je siguran da je nastala kao posljedica potrebe da Nijemci povuku iz Hrvatske svoje jedinice. U Rusiji počinje kruta zima, a Srbija Nijemcima zadaje mnogo glavobolje. Kako bilo da bilo, ponuda je ipak dokaz da Berlin smatra Hrvatsku talijanskim životnim prostorom.

Dan kasnije — kako zapisuje Ciano u svoj dnevnik¹²⁸ — veći su održali u *Palazzo Venezia* sastanak u svrhu proširenja okupacije na cijelu NDH. No, nešto kasnije¹²⁹ bio je prisiljen zabilježiti da su Nijemci uzmakli u hrvatskom pitanju. Ne povlače svoje jedinice već samo traže vojnu suradnju s Italijom. Možda to i nije zlo, jer će na proljeće — proriče Ciano — doći i do krvavih okršaja u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori.

Razgovori u Firenci bili su sasvim površinski i kurtoazni i Paveli se, 18. XII, izjutra vratio u Zagreb »iskrišen zastavama« — na poziv gradonačelnika Ivana Wenera.

Kasche je istog dana¹³⁰ telegrafski izvjestio ministarstvo u Berlinu da mu je Paveli opisao svoje putovanje u Italiju kao potez, koji nije donio iznenađenja nego samo daljnje smirivanje. Putovanje je u biti uslijedilo na poticaj talijanske strane. Zapravo su se u Veneciji pretežno pretresala privredna pitanja o Italiji i Kasche posebno izvjestiti. Političar je Ciano, po nalogu Ducea, pokazao, prije svega, zanimanje za cjelokupno pitanje Balkana. Na polju unutrašnjohrvatskih pitanja osvrnuo se ukratko na pitanje *Njemačke*

¹²⁶ *Hrvatski narod*, Zagreb, 18. XII 1941, god. III, broj 304.

O tome: St. K. Pavlović u svojoj raspravi *The King Who Never Was: An Instance of Italian Involvement in Croatia, 1941-3*, str. 477.

¹²⁷ *Dnevnik grofa Ciana*, str. 288; *Diario 1939-1943*, štr. 482-483.

¹²⁸ Isti izvor, str. 289; isti izvor, str. 484.

¹²⁹ Isti izvor, str. 293; isti izvor, str. 490.

¹³⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1656 od 18. XII; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, I, str. 57-58.

narodne skupine. Osim toga, pokazalo se da ovdašnje talijansko poslanstvo i ostale ustanove nisu me usobno jedinstvene i da su dostavljali iz Zagreba različite iskrivljene izvještaje i o navodno prototalijanskoj tendenciji Njemaca. Pojedini od njih bili su predmet rasprave i razjašnjenja. Tako er u prisutnosti generala Ambrosija raspravljalo se o držanju Druge armate. Poglavnik je zatražio povlačenje nekih njenih mjera koje nisu prijateljske prema Hrvatskoj. Nada se da će u tome uspjeti. Ciano je Paveli uopćenito saopćio da je s ministrom Ribbentropom u Berlinu raspravio talijanske interese u Hrvatskoj i da ih je Ribbentrop priznao. Poglavnik je izjavio da mu je Führer u Berghofu isticao njemačke privredne interese u Hrvatskoj. Obje su strane, inisi se, jednodužne u tim pitanjima. Posjet vojvodi od Spoleta u Firenci bio je formalan; vojvoda se naglašeno zanimao za posebna prava *Volksdeutschera* u Hrvatskoj. Uostalom nije pokazao posebnu zainteresiranost da već sada dođe u Zagreb. Ciano je raspravio s poglavnikom pitanje kralja i Paveli mu je tom prilikom rekao da neće pozvati kralja (Tomislava II) ni dan prerano, ali ni dan prekasno. Ciano mu je odvratio: Bolje da to bude dan prekasno!

Kasche ima dojam da je tim Paveli evim putovanjem došlo do daljnjeg poboljšanja u talijansko-hrvatskim odnosima.

Ambasador v. Mackensen je, 19. XII,¹³¹ informirao Berlin — uz napomenu da je informacija za ministra v. Ribbentropa — kako je poslanik u ambasadi, knez O. C. Bismarck, iz sinošnjeg razgovora s grofom Ciano, kao i s markizom d'Ajetom, stekao dojam da obojica žale što je neposredno dan nakon razgovora grofa Ciana s Paveli em u Veneciji — posredstvom vojnih predstavnika — talijanskoj vladi bio uručen njemački prijedlog da talijanske snage vojno zaposjednu teritoriju Hrvatsku. D'Ajeta (osobni tajnik grofa Ciana) izrazio je mišljenje da je ministar Ciano time zapao prema Paveli u u pomalo nezgodnu situaciju.

Ciano je ambasadora zamolio — javlja v. Mackensen sutradan¹³² — da prenese Ribbentropu kako njegovi razgovori s Paveli em u Veneciji, izvan okvira potanijeg raspravljanja pitanja koja se tiču isključivo talijansko-hrvatskih odnosa, nisu donijeli ništa što bi bilo vrijedno saopćenja. Njemačka strana je ionako dovoljno obaviještena o unutrašnjem položaju NDH. Ipak je zamolio ambasadora da tom saopćenju doda kako je on (Ciano) u razgovoru s Paveli em jasno osjetio povoljan utjecaj ministra Ribbentropa na ministar vanjskih poslova NDH prilikom »Berlinskog kongresa«, utjecaj koji se očitovao i u držanju hrvatskih predstavnika u Veneciji. Za to je iskreno zahvalan ministru i želi da to ambasador izričito naglasi. Na kraju brzojava, Mackensen upozorava da se Ciano nije nijednom riječju ili aluzijom vratio na temu iz njegova juerašnjeg brzojava Berlinu (Bismarck o razgovorima sa Ciano i d'Ajetom).

Bismarck je iz Rima — u pismu od 24. XII¹³³ — dostavio ministarstvu u Berlinu povjerljivu informaciju o sadržaju nedavnih razgovora grofa Ciana s Paveli em i o talijanskim planovima u vezi s budućim državnopravnim položajem NDH. Pri tome je Bismarck svoj izvor informacija označio kao bezuvjetno pouzdan. U Veneciji su Ciano i Paveli zaključili ili privredne sporazume o pojačanoj isporuci sirovina (željeza, bakra, kositra i cinka) i žita. NDH, ipak, raspolaže s toliko žita da poneke zalihe može ustupiti Italiji. Od

¹³¹ Isti izvor, Nr. 3320 od 19. XII.

¹³² Isti izvor, Nr. 3346 od 20. XII.

¹³³ Isti izvor, Nr. 77/41 od 24. XII.

rudnika su najbolji ionako u rukama Njemačke. Italija će te isporuke metala iz NDH najviše im dijelom podmiriti isporukama tekstila i strojeva. Druga glavna tema razgovora bio je unutrašnjopolitički položaj i teškoće u vezi s njim. Ciano nije htio samo utvrditi je li Pavelić ustrajan u svojoj politici prema Italiji, nego je u Veneciji htio ispitati i koliko je spreman da na tom putu ide dalje.

Pavelić je, kao što je poznato, odmah od početka - nastavlja Bismarck prema svojim informacijama iz izvora koji je zasigurno bio sklon Paveliću — i neprestano u svakoj prilici, javno i u povjerljivim razgovorima, naglašavao nezavisnost Hrvatske i bio uvijek spreman da joj otkloni i osigura prerogative suverenosti (na papiru! — opaska autora). Takvo držanje opravdava potrebom koja proizlazi iz nacionalnog ponosa hrvatskog naroda. Svako ograničavanje tih jasnih prava, prema njegovu shvaćanju, budi u hrvatskom narodu osjetljivosti koje moraju samo pojačati unutrašnju opoziciju protiv njega i njegove politike.

Već zbog toga, Pavelić smatra svojom dužnošću da novoj nezavisnoj hrvatskoj državi — nastavlja Bismarck — upravo u njenim početcima ne dopusti da joj se suverena prava smanje. Politika prema Italiji, kojoj želi ostati vjeran, ne može biti narušena takvim njegovim stavom.

Ciano, naprotiv, želi u skladu sa svojim temperamentom da koliko god je moguće pojača vezanost Hrvatske uz Italiju i da tu vezanost osigura za sva vremena. Njegova je misao usmjerena na stvaranje personalne unije između NDH i Italije u osobi talijanskog kralja, koji bi prihvatio i titulu kralja Hrvatske. To zamisao, koju je slijedio i u ljeto prije zaključenja ugovora u Veneciji (o igledna pogreška u Bismarckovom pismu: treba u Rimu — opaska autora) i designacije vojvode od Spoleta za kralja Hrvatske, i sada ga zaokuplja. Njemu je pred otklonom ima »albansko rješenje« po kojem bi uz Pavelića djelovao u Zagrebu kraljev namjesnik ili bi sam Pavelić postao taj namjesnik, a vojvoda od Spoleta — kad jednom situacija sazre — objavio bi svoje odredke. Vojvoda ionako ne želi na kraljevski prijesto u Hrvatskoj, gdje bi se od samog početka morao boriti s raznoraznim teškim, ali nacionalističkim i komunističkim.

Pavelić je u razgovorima u Veneciji otklonio svaku promjenu u državno-pravnom položaju Hrvatske, u pravcu naznačenom u tome prijedlogu, i pri tom upotrijebio svoje poznate razloge. Po mišljenju povjerenika od kojeg je poslanik Bismarck i primio te informacije, vrlo su male mogućnosti da se ostvare planovi grofa Ciana. »Albansko rješenje« nepodnošljivo je za preosjetljivi hrvatski narod. Takvo rješenje u najboljem slučaju vrijedi za Albaniju i Crnu Goru, ali ne za Hrvatsku, koji smatraju da su tim narodima znatno superiorni. I Cianoov plan o nekom užem talijanskom privrednom i kulturnom prožimanju Hrvatske teško je ostvariv. Mussolini je u hrvatskom pitanju suzdržan, a talijanski kralj pogotovu i on je još oprezniji. Trenutno, može se govoriti o inicijativi ministra vanjskih poslova, koje se on ne želi odrediti, no nije se sazrijevanje, na drugoj strani, ne može sagledati. Toliko informator njemačke ambasade.

Bismarck na kraju svog pisma ministarstvu upozorava, da na temelju promatranja može potvrditi, kako se u Rimu uistinu razmatra zamisao stvaranja uže državno-pravne povezanosti Italije i Hrvatske. Također se ne može sumnjati u nevoljkost vojvode od Spoleta da stupi na hrvatski kraljevski prijesto.

Iz poglavlju Paveliću u posebno bliske okoline saznaje — javlja Glaise iz

Zagreba Vrhovnoj komandi telegramom, 24. XII 1941¹³⁴ — da se kod njega intimno otprije nekoliko tjedana javlja izvjesno približavanje talijanskoj politici. Razgovori u Veneciji i Firenci protekli su u potpuno prijateljskoj atmosferi. Ciano je Lorkovi u dao znati da je bolje ako novi kralj do e u Hrvatsku dan prekasno nego dan prerano. Cijelo to oklijevanje karakteristi no je za talijansku politiku. Ona nije sklona cjelokupnim rješenjima, nego želi trenuta no izboriti najbolje.

5. *I vojskovo a u Italiji.* General Glaise je telegrafski, 26. I 1942,¹³⁵ obavijestio Vrhovnu komandu kopnenih snaga (*OKH*) kako SI. Kvaternik usrdno moli da može obi i legionarske popunidbene jedinice NDH u mjestu Stockerau kod Be a i da tom prilikom porazgovara s komandantom XVII vojnog okruga generalom pješadije Strecciusom. Putovanje bi trajalo ukupno jedan do dva dana i Kvaternik bi ga obavio neupadljivo, po mogu nosti *incognito*. Glaise odmah zagovara tu Kvaternikovu molbu. Me utim, ako njegovo putovanje ne bi bilo ostvarivo iz politi kih razloga, Kvaternik moli da general Streccius do e u Zagreb. Glaise moli što hitnije rješenje o tome, budu i da vojskovo a putuje u Italiju, 12. II, i želi da prethodno — prije nego što po e u taj službeni posjet Italiji — porazgovara o tim jedinicama u Stockerauu.

Istog dana¹³⁶ je Vrhovnu komandu oružanih snaga — na kraju svog opširnijeg telegrama — obavijestio i o tom najavljenom putu SI. Kvaternika u Italiju i spomenuo i detalj da su Talijani neprestano odga ali taj put i da je sad predvi en za 12. velja e.

General Glaise se u opširnom telegramu upu enom, tako er 26. I,¹³⁷ generalu A. Jodlu, šefu operativnog štaba Vrhovne komande (»mozgu« VK), pozabavio talijanskim sudjelovanjem u NDH, u pretpostavci da je to na glasina iz talijanskih izvora kako predstoji susret Mussolini-Hitler. Pri tom je uvodno spomenuo i službeni poziv SI. Kvaterniku da posjeti Italiju koji je s tom glasinom povezan. Nisu mu poznate — javlja Glaise — pojedinosti koje su dovele do odustajanja od plana da Italija okupira itavu Hrvatsku. Hrvati vide u tome spas nezavisnosti i Paveli eva režima. Pa i Talijani su time — ini se - zadovoljni, barem oni u komandi generala Ambrosija, što im nije zapala ta zaista teška zada a. Njima je u akciji, koja je najve im dijelom okon ana, bio namijenjen zadatak da bar pouzdano zatvore demarkacionu liniju jugoisto no od Sarajeva. Umjesto da su upotrijebili u tu svrhu predvi enu diviziju *Ravenna*, doveli su diviziju alpinaca koje su prednji dijelovi dosegli tek Kalinovic. U prostoru južno od demarkacione linije trenuta no je raspore eno 12 talijanskih divizija i svi se slažu u tome da im je držanje izrazito defenzivno.

ini se kako vodstvo želi da inicijativu prepusti protivniku u nadi (djelomi no ve pokolebanoj) da e se još na i »politi ko rješenje«, tj. sporazumna nagodba s ustanicima. Možda tu metodu diktira i nesložna, razdorna talijanska politika u hrvatskom pitanju. Ne ulaze i u traženje osnovnih razloga hrvatskom otporu talijanskoj »pacifisti koj penetraciji« (potiskivanje Hrvatske od mora; gubitak »najhrvatskije pokrajine« nove države u korist Italije), obmanjuju se Talijani svim mogu im sitni avim razlozima (me u njima,

¹³⁴ AJ, T-501, rolna 264.

¹³⁵ Isti izvor.

¹³⁶ Isti izvor.

¹³⁷ Isti izvor.

prirodno, i staroautrijskim predrasudama bivših austrijskih oficira) kako bi objasnili taj otpor. Pri tom zaboravljaju, na primjer, da je u prošlom ratu upravo briga za Dalmaciju postepeno otjerala te tako »crnožute« Hrvate uvelike u tabor jugoslavenske emigracije, jer su se nadali — i to, po Glaiseovoj ocjeni, s pravom — da samo s te strane može doći i spas. U svakom slučaju, taj otklon Hrvata lišava dio mjerodavnih krugova Italije veselja s tom novom državnom tvorevinom. Stoga i nisu neskloni da traže politički »osiguranje leđa« kod »pravoslavaca«, etnika, itd. Ovakva nesložna, razdorna orijentacija, koja bi iz dana u dan mogla ugroziti i vojni položaj na Balkanu, nije bez rezerve i moralo bi se, ipak, upitati talijanskog saveznika je li voljan da, prije ili kasnije, pristupi ofenzivnom suzbijanju ustanka u Hrvatskoj. On raspolaže zaista s dovoljno snagom, i to tolikom, da bi mogao čak spriječiti prelazanje ustanika u tako slabo zaposjednuti njemački okupacioni prostor. Drugo aktualno pitanje cjelokupnog vojnog položaja predstavlja domobranstvo NDH kojeg je konsolidaciju dosad — ostavljajući i po strani »građanski rat« u Bosni u trajanju više od pola godine i ostale razloge (već se javljaju i Vrhovnoj komandi) — sprečavao i nesložan, razdoran politički položaj. Uz dobra vojnička svojstva Hrvata — koja su mogla doći i do izražaja u vrlo skromnom obujmu samo zbog nepovoljnih odnosa — bilo bi i još sada moguće za rano ljeto postaviti na noge nekoliko dobrih divizija. Inicijativa bi morala doći od jednog od dvojice velikih saveznika. Italija zahtijeva tu zadaću za sebe, i na to politički ima pravo (vidi: Rimski ugovor između Italije i NDH od 18. V 1941), no u surovom svijetu činjenica takva je rješenje prema Hrvatima politički i vojni gotovo nemoguće. Doveliko prije do novih gužvi. I pritisak njemačke strane — kako je to general Oxilia nedavno otkrio od Glaisea — mogao bi tu jedva nešto izmijeniti. Jedino bi zavisilo od njemačkog sudjelovanja — ako bi to došlo do izražaja nego dosad — sudjelovanja, koje i Hrvati željno iščekuju, hoće li se hrvatski vojni potencijal, ipak, na kraju donekle iskoristiti za ukupno vojni položaj. Iznose i ovakve primjedbe, Glaiseu je daleko svaka pomisao da kopka po političkoj uvjetovanosti koja mu je potpuno jasna. No, možda bi se, ipak, moglo prigodice nešto više otvoriti i njemačkom savezniku da sagleda prave odnose. Njegove vojnopolitičke metode primijenjene u Hrvatskoj ne mogu biti Hrvate samo još više otuđiti, nego se morati dovesti do gotovo neizbježne posljedice: odustajanja od svake ikole vrijedne suradnje hrvatskoga vojnog potencijala pri održanju hrvatskog prostora. Ako bi im (njemačkoj strani) pošlo za rukom da talijanskog saveznika donekle uvjere u to, ukazali bi mu ništa drugo nego prijateljsku uslugu, što je uz njegovu samouvjerenost i osjetljivost nezahvalan posao.

Glaise je, 11. II,¹³⁸ javio telegramom Vrhovnoj komandi da vojskovođa Kvaternik odlazi sutra (12. II) u osmodnevni državni posjet Italiji. Tamo će ga primiti kralj, vojvoda od Spoleta i Mussolini. Predstojeći put u Italiju poslužio mu je kao povod da se jučer (10. II) porazgovori s poslanikom Kascheom i njim (Glaiseom). Preksino (9. II) je general Oxilia - vrativši se sa Sušaka od generala Roatte — dostavio Kvaterniku nekoliko sati u prisutnosti Paveli i raznim zahtjevima. Najprije se vratio na svoju želju da u svako odjeljenje generalštaba u Zagrebu smjeste talijanske oficire što su i Paveli i Kvaternik odlučno otklonili. Na kraju su se složili da će uposliti pojedine talijanske oficire za instruktaze pri daljnjem formiranju domobranskih jedinica. Ako se uvijek prisjeti malog oduševljenja na talijanskoj strani za nedavni plan da

¹³⁸ Isti izvor.

talijanske snage preuzmu preostali dio sjeverne Hrvatske i odlučne nesklonosti generala Ambrosija i Roatta prema hrvatskoj državi (NDH), kao i neznatne sklonosti koju bi talijanske komande pokazivale prema svakom planu za pomoć u prilog Hrvata i mira u zemlji, dosadašnje odluke generala Oxilije pokazuje raznošt i nesložnost u talijanskoj politici u pogledu svih pitanja koja se tiču u Hrvatske. Uostalom, Kvaternik se osjeća obavezan prema njemačkoj strani da ukaže na to kako u izlaganju generala Oxilije nije pala riječ »Njemačka«, a da je, ipak, svaka rečenica odavala strah od Nijemaca i ljubomoru na njih.

U izlaganjima talijanskog generala bila je dodirnut mogućnost da talijanska Vrhovna komanda (*Comando Supremo*) zadobije nadležnost nad Italijem hrvatskim ili balkanskim prostorom. Poslanik Kasche iskoristio je taj povod da ukaže vojskovođu i na prijedloge koje je nedavno podnio njemačkom ministarstvu vanjskih poslova. Naime, u proljeće — prema Kascheu — bit će hitno potrebno razgranato »saniranje« ustaničkog pokreta u užoj akciji na Italijem (nekadašnjem) jugoslavenskom ustaničkom prostoru, i to akciji Nijemaca, Talijana, Hrvata i Bugara, budući da će se samo tako uistinu moći i slomiti neprijateljski pokret. U političkom pogledu imali bi se Talijani — prema prijedlogu poslanika — povući i na njima obećana područja (sjeverna Dalmacija, Boka Kotorska, Crna Gora, itd.). Kao protuuslugu za to, ponudili bi im vrhovnu komandu nad tim cjelokupnim prostorom, dakako uz njemačkog načelnika štaba. Kvaternik i Glaise odmah su izrazili sumnju u podobnost talijanskih jedinica da uspješno ispune takve zadatke. Poslanik je opet ukazivao na posljednja, ipak vrlo dobra, iskustva u libijskom ratovanju.

U nastavku su razgovarali o domobranstvu NDH i Kvaternik se požalio, prije svega, na nedostatnost oficirskog kora. Njegove žalbe bile su dijelom upućene na Glaiseovu adresu, budući da mu je general u posljednje vrijeme — priznajući i potpuno potrebu snažnih i odlučnih mjera — opetovano morao ukazivati na to da previše temperamentna, a pri tom nedovoljno utemeljena, pojedina odluka srozava na najniže razine svijest o vlastitoj pravnoj sigurnosti u poštenom dijelu oficirskog kora NDH. Postotak tih poštenih oficira Kvaternik je naznačio vrlo nisko (u tom trenutku nalazi se 8 oficira pod sudskom istragom ili pred sudom časti, dok su neki, poput bivšeg šefa generalštaba Marića, lišeni čina i predani redovnom sudu). Glaise je pri tom istakao da njemački vojni izvještaji s terena neprestano ukazuju na malu brigadu domobranskih oficira za svoju momčad.

Formiranje novih jedinica sjeverno od Save, koje u ljetu 1942. god. ima omogućiti otpuštanje starijih, u borbama istrošenih rezervista, Kvaternik ocjenjuje povoljno, pod uvjetom da im Njemačka dobavi oružje i odjeću. U organizacijskom pogledu vojskovođa se rado zanosi dalekosežnim planovima (formiranje 5 do 7 »gorskih« brigada i tomu slično). Glaise će se potruditi da ovdje ostvari načelo: »bolje malo, ali dobro«. Kad ne bi obziri prema Talijanima nametali suzdržljivost, Glaise bi mislio da je došlo vrijeme da njemačka strana stekne mnogo veću utjecaj na daljnju izgradnju hrvatskog domobranstva što bi — nema sumnje — bilo u interesu NDH i općenito njenja rata na ovom tako važnom sporednom ratištu.

Završetak razgovora, u toku kojeg je neprestano dolazilo do izražaja apsolutno germanofilstvo vojskovođe, još jednom je bio pretresan statut za istočnu Bosnu i dodirnut uloga koja tamo treba pripasti hrvatskim jedinicama. Njima treba dodijeliti ulogu suradnika u smirivanju područja i uz njemačku pomoć usavršiti im izobrazbu. Kvaternik namjerava tim jedinicama staviti za komandanta generala Prpića a što poslanik i Glaise osobno zagova-

raju. Prpi ima 55 godina; potje e iz austrijske vojske; bio je 20 godina u jugoslavenskoj vojsci, a da se ni jednom nije ogriješio o osje aje Hrvata, i u prvim mjesecima stvaranja NDH komandirao je trupama u Hercegovini. U nekom sporu s ustašama izvukao je kra i kraj. Kvaternik ga namjerava kasnije imenovati Laxinim zamjenikom u generalštabu. Prpi evo djelovanje u Sarajevu pod njema kom komandom bit e mu za to dobra škola. Oženjen je »pravoslavkom« — kako navodi stidljivo Glaise — izrazito evropski odgojenom. Ljudstvo za prvi bataljun *Volksdeutschera* pozivat e se u Rumu, zatim e ih prebaciti u isto nu Bosnu i tamo e biti izobraženi u njema kim uniformama s oznakom *Volksdeutschera* u sastavu 718. divizije. Služba je u takvoj jedinici najdulje godinu dana, a otpustit e ih se i prije, ukoliko divizija bude povu ena iz Hrvatske.

Opetovano su dodirivali u razgovoru aktualno ustaško pitanje pri emu je sam vojskovo a — obu en u ustašku uniformu! — dao do znanja da ni njemu nije uvijek ugodna ta politi ka trupa. Nedavno je povjerio Glaiseu da e svom domobranstvu pribaviti mjesto koje ono mora imati.

I Kasche je, tako er, obavijestio Berlin telegramom istog dana¹³⁹ da je ju er u prisutnosti generala Glaise-Horstenaua razgovarao s Kvaternikom. Vojskovo a e, od 12. II do 20. II, boraviti u Italiji gdje e ga primiti kralj, Duce, Ciano i Cavallero. Ovdje u Zagrebu razgovarao je posljednjih dana s generalom Oxilijom o suradnji talijanske vojske i hrvatskog domobranstva. Kvaternik je ukazivao Talijanu na u injene ustupke. Vjerojatno e se osnovati te ajevi za oficire u Karlovcu, instruktaza za narednu generaciju regruta i dodjela domobranskih generalštabnih oficira misiji generala Oxilije, sve u svrhu predvo enja od talijanskih oficira. Primanje talijanskih instruktora u generalštab Kvaternik je otklonio. Prije toga razgovora, Kasche je razgovarao s Lorkovi em i ministar mu je povjerio da je general Roatta opširno razgovarao s hrvatskim civilnim opunomo enikom Kar i em. Roatta je jako naglašavao talijansko-hrvatsko prijateljstvo. Izjavio je da se u prolje e moraju provesti ve e akcije protiv ustanika. Lorkovi e tome dodao da je Paveli s tim suglasan, i to zato što je Pietromarchi prije nekog vremena ukazivao na veliku akciju iš enja poslije koje e se — kako je izjavio — povu i talijanska Druga armija. Kasche ima dojam da je vojskovo ino putovanje psihološki dobro pripremljeno, no, ipak, sumnja da e biti postignuti dogovori kojima e se ostvariti pretpostavke, potrebne za slamanje ustanka.

Uo i puta u Italiju vojskovo a je posjetio njema ke zrakoplovce koji su se nalazili na oporavku u Stubi kim Toplicama. Za vrijeme ru ka vojskovo a je održao zdravicu, pozdravivši njema ke vojnike. Uz ostalo rekao je i ovo: »Mi Hrvati ne govorimo samo prazne rije i. Mi vršimo i djela! Na rije ima ima ovjek esto veoma mnogo prijatelja, ali na djelu ne...! Naša je želja bila, da se vi, mladi drugovi, ovdje osje ate ne samo kao mili i dragi gosti, nego kao kod svoje ku e, kao naša ro ena djeca!« Izrazio je vjernost velikom njema kom narodu u svakom pogledu. Na kraju se oprostio od njih i opet održao zdravicu u kojoj je rekao: »Ja vas molim, da ne zaboravite ovo: Njema ka ima u ovom dijelu svijeta jednog velikog i iskrenog prijatelja, a to je naš Poglavnik, ovjek dalekovidnih pogleda, muž velike i snažne energije. Poglavnik je sre a Hrvatske! On sve ini, da prijateljstvo izme u Njema ke i Hrvatske bude još ja e i dublje!«¹⁴⁰

¹³⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 245 od 11. II.

¹⁴⁰ *Nedjeljne vijesti*, Zagreb, 9. II 1942, god. II, broj 10.

Ustaška je štampa zatim donijela vijest da je Paveli, 11. II, dodijelio Kvaterniku, vojskovo i, doglavniku i ustaškom krilniku najviše vojno odlikovanje ustaške Hrvatske: odlikovanje vojni kog reda Željeznog trolista.

Na prigodnoj sve anosti, 11. II, Paveli je — izme u ostalog — rekao u svom uvodnom govoru, pred okupljenim prvacima ustaškog režima: »Gospodo! Ja sa zadovoljstvom primam taj prijedlog i podjeljujem odlikovanje vojni kog reda Željeznog Trolista prvog stupnja s pravom na naslov viteza Vojskovo i — Doglavniku i ustaškom krilniku Slavku Kvaterniku i to za vanredni požrtvovni rad oko uspostave Nezavisne Države Hrvatske kroz više od 20 godina, za hrabro vo enje ustaške borbe u domovini i za juna tvo, kojim je u asu po etkom rata izme u bivše Jugoslavije i naših saveznika izveo državni udar, te u ime Poglavnika proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, kojom prilikom je uz pomo oružanih snaga u domovini uskolebao i razoružao vojsku, te time za potpuni poraz doprinio veliki dio.

Gospodo! Ja sam sretan, da sam u svojstvu glavara reda Željeznog Trolista vojni kog reda mogao po prvi puta to odlikovanje podijeliti prvome vojniku Nezavisne Države Hrvatske, prvome vojniku po tome, što stoji na elu oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske, prvom vojniku i po tome, što je Vojskovo a prvi poveo, prvi me u Vama organizirao vojni ki prevrat proti bivšoj državi i prvi poveo hrvatsku vojsku u asu oslobo enja hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske u domovini. Nama svima vojnicima u širem smislu naše domovine Hrvatske, prvi vojnik Vojskovo a Kvaternik neka bude kao do sada i u budu nosti uzorom najve e vojni ke svijesti, uzorom najve e vojni ke hrabrosti i požrtvovnosti, uzorom najve eg hrvatskog rodoljublja.«¹⁴¹

Istog je dana štampa donijela obavijest da je Kvaternik, 12. II, oko podne otputovao iz Zagreba u savezni ku Italiju. U njegovoj su se pratnji nalazili gen. I. Per evi, predstojnik poglavnikova vojnog ureda, ustaški bojnik Erich Lisak, šef talijanske vojne misije general Oxilia i pukovnik Lombardi.

Tako je prvi ustaški vitez otputovao u posjet Italiji. Posjetio je u Rimu grofa Ciana, šefa glavnog talijanskog generalštaba gen. Cavallera i Ducea (13. II); u audijenciji kod kralja i cara Vittorea Emanuela bio je sutradan (14. II) i tom prilikom je Nj. Veli anstvo putem pisma odlikovalo našeg viteza ordenom Velikog križa sv. Mauricija i Lazara; obilazio je razne talijanske vojne ustanove, a na povratku ga je u Firenci primio i designirani kralj NDH vojvoda Aimone od Spoleta. Vratio se u Zagreb, 21. II, s puta »po savezni koj i prijateljskoj Italiji« — kako je tada pisala ustaška štampa.

Štampa je donijela i izvode iz razgovora što ga je »vitez« Kvaternik u Zagrebu vodio sa suradnikom »Državnog izvještajnog i promi benog ureda«¹⁴² i tom prilikom je vojskovo a u euforiji doslovno izjavio ovo:

»Kad sam promatrao velebno djelo fašizma, premalo je re i, da me je obuzeo osje aj divljenja. Ali kad sam stupio pred Ducea, srda nost s kojom me primio, neposrednost i iskrenost, prijateljski razgovor, upravo genijalno poznavanje prilika i pitanja o kojima smo razgovarali, toliko su obuzeli moje osje aje, da sam mogao samo jedno uskliknuti: Nije udo da su plodovi fašisti ke vladavine tako veliki i tako savršeni, jer fašizam ima u Duceu genijalnog tvorca i nenadmašivog ostvarivatelja! S druge strane Njegovo Veli anstvo Kralj i Car Viktor Emanuel je u istinu najdostojniji predstavnik

¹⁴¹ *Hrvatski narod*, Zagreb, 13. II 1942, god. IV, broj 351.

¹⁴² Isti izvor, Zagreb, 22. II 1942, god. IV, broj 359.

dostojanstva i veli ine povjesnih tradicija velikog talijanskog naroda. Ostao sam ne samo za u en, nego upravo dirnut nad zanimanjem, koje je Nj. Vel. Car i Kralj iskazao za našu mladu državu i za našeg di nog Poglavnika.«

Valja zabilježiti i to da je Kvaternik u Italiji posjetio i odjel hrvatskih legionara u sjevernoj Italiji i kako je tom prilikom, u govoru legionarima, rekao da se »mali narodi ne e održati ako se *ne priklone* velikim narodima i ako se ne pokažu da su hrabri i juna ki«, a da je Hrvate još prije godinu dana »gazilo balkansko kopito«!¹⁴³

Sutradan nakon povratka, Kvaternik je održao na radiju govor o dojmovima s puta u Italiju. U njemu je, uz ostalo, rekao: »Ovo obavještenje u ovom slu aju je kraj toga još više korisno, jer su se našli prije i za vrijeme moga putovanja razni politikanti, umirovljeni profesionalni politari ili, kako ih ja zovem, singapurci, koji uvijek podzemnim radom nastoje u mutnom loviti.

Moj odlazak u Italiju — nastavio je Kvaternik - bio je zaklju en od prije stanovitog vremena a uslijedio je po pozivu Vrhovnog zapovjedništva talijanske vojske, te je imao isto vojni ki zna aj.

Razumljivo je, da je za mene kao osobu, koja stoji tako blizu Poglavniku, put imao i politiki zna aj.

Moj primitak u savezni koj Italiji, bilo to u Vje nom gradu, bilo u Južnoj, Srednjoj ili Sjevernoj Italiji, svagdje, gdje sam došao, bio je najbolji.

Našao sam topla srca talijanskog naroda svih slojeva, a što mi je najugodnije bilo i kod veleobrotnog (industrijskog) radništva, naro ito topao do ek.

Ovakav do ek pruža se državniku naroda, koji se štuje i napram kome dolaze do izražaja svakom zgodom najljepši osje aji.

Tko talijanski narod vidi i njegovo držanje napram Hrvatima, a osobito prema našem Poglavniku, onda odnaša na svakom koraku djelima dokazano uvjerenje da Hrvatski narod imade na Apeninskom poluotoku kod novog talijanskog imperija vrsto prijateljstvo i naroda samoga, što je važno naglasiti, jer volju naroda prenašaju državnici u politiki ka djela.«

»Hrvatski narode! Pomisli - govorio je dalje Kvaternik — što je bilo još pred godinu dana. Onda te je gnjavila beogradska aršija. Tada su te varali, izrabljivali, plja kali i lažnim predstavkama tjerali na bojište protiv današnjih naših saveznika. — Usporedi to sa do ekom tvog Vojskovo e najprije u Njema koj, a sada u Rimu, pa onda moraju i slijepci otvoriti o i o velikom povijesnom zbivanju, koji proživljuje hrvatski narod pod vodstvom svog Poglavnika.

Razumijeva se, da e Poglavnik dati prilike svima slojevima iz svih krajeva zemlje, da putuju u zemlje naših saveznika da se osvjedo e sami na licu mjesta, da sve što sam iznio jest premalo.

Ja sam imao sre u biti primljen od Njegovog Veli anstva Kralja i Cara. Imao sam sre u i prilike da sam bio primljen i sastao se nekoliko puta sa Duceom i sa drugim državicima, te sa prvim predstavnicima oružane snage i mogu mirne savjesti utvrditi, da uživamo mi Hrvati, naš Poglavnik, a s njime i naša vlada najiskrenije prijateljstvo ne samo talijanskog naroda nego i njegovog bogomdanog vo e, koji najbolje zna, da nas Jadransko more ne dijeli nego spaja. On imade povjerenja u nas. Leži u njegovoj dalekovidnoj koncepciji vrsta izgradnja hrvatske države i sretna budućnost hrvatskog naroda. Mi možemo biti Duceu zahvalni i privrženi.«¹⁴⁴

¹⁴³ Isti izvor.

¹⁴⁴ *Hrvatski narod*, Zagreb, 24. II 1942, god. IV, broj 360.

Da pogledamo što je Kvaternik — nakon »gorkog svršetka« 1945. god. - izjavio našim istražnim organima o svom putu u Italiju.

»Sli no kao prijašnji posjeti u Njema koj i Bratislavi bio je i ovaj — izvještavao je on — službeno-konvencionalne naravi bez ikakove političke tendencije i uslijedio je na poziv talijanske vlade, kako već to Talijani razumiju i znadu biti umjetnici svakom zgodom, bio je i moj doček organiziran sa puno vanjštine. Na stanici sam dočekan po šefu generalštaba oružane snage Italije sa generalitetom, te diplomatski kor na čelu sa grofom Cianom, ministrom vanjskih poslova. Prvi moj posjet bio je kod šefa generalštaba grofa Kavalera. Ovaj uvijek je niskog stasa bez osobitog vojnog držanja sličan više industrijalcu, nego vojniku. Pričao mi je iskreno o velikim poteškoćama i opasnostima kojima su izloženi vojni konvoji i prevoz ratnog materijala preko mora u Libiju. Govorio je o strašnim gubicima u lažama i materijalu, skoro ni jedan transport ne stiže neoštećen, a većina u velikim gubicima. Pričao mi je o teškoćama rata u Albaniji, o velikom gubitku u ljudstvu i dvoličnosti Albanaca. Gledao je dosta stvarno na razvoj rata i prilika svršavajući s time da je Rusija velika politička zagonetka i bio je pesimistički raspoložen. Rekao je da nam ne mogu isporučiti narodne avione i pancere, jer sami ništa nemaju i da gubici žderu svu novu produkciju.«

»Ovaj posjet — saopćio je Kvaternik za posjet ministru Cianu — bio je neplaniran. On nije znao što bi pošlo od njega i ni ja sa njime. Bio je veoma uljudan, govorio je čak njemački što na njemu nije bilo nikada, pripovjedao mi je o lovu kod princa Pavla, kojeg hvali kao šarmantnog i pametnog državnika, pitao me je kako je Pavelić, je li zdrav, u svemu njegov stav prema meni bio je rezerviran.«

»I ovaj posjet — navodi za posjet Mussoliniju — bio je sasvim konvencionalan, sa obojnom suzdržljivošću sa obiju strana. Ovaj je rezervirani stav prema mojoj osobi bio meni sasvim razumljiv, jer sam kod Talijana vrlo opisan još sa početka iz prvog svjetskog rata, a sada pogotovo radi mog otpora svakom zgodom, naročito protiv talijanske vojne misije, koju sam jednostavno onemogućio u njezinom radu, što je objašniti drugi razgovor sa Duceom. Prigodom mog posjeta aerodromu kod Rima došao je kao prvi nenajavljeni Duce sa malim autom koji šofira sam i bez ikakve pratnje. Uzeo me je ispod ruke i odveo do avioravnice najnoviji tip, sa kojim je nastradao njegov sin Bruno. Tom zgodom bili smo u četiri oka. Musolini mi reče iznenada: 'Vi glasite kao njemački uvijek'. Ja sam se nasmijao i rekao da me to pitanje ne zanima, jer neupućeni misle isto i kod kuće, ali da ja nisam bio i neću biti ništa drugi nego hrvatski uvijek. Na to je rekao 'Bravissimo', iako smo njemački govorili. Naglasio je dalje da ima pouzdanih vijesti da sam ja središte svakog otpora protiv Italije. Ja sam rekao da je i ta vijest pretjerana, ali iskrenost za iskrenost, Italija nam je zadala smrtni udarac oduzimanjem našeg teritorija, što Hrvati nikada pregorjeti neće. On je odgovorio da se tome nije moglo izbjeći. Ja sam rekao da to znam, a on sa zadovoljstvom, da kako sam znam. Moj odgovor je bio: 'Italija je trebala vidljiv uspjeh radi njezinog teškog položaja u koji je došla ovim ratom.' On je ovo moje mišljenje potvrdio. Pitao me je da li bi se ja osobno mogao prilagoditi ovom novom stanju. Ja sam mu odgovorio da bi to bilo bez koristi za obje strane, jer bi bio onemogućen u slučaju Hrvata, na to Musolini, kao danas Pavelić. Zamolio me je za punu

diskreciju našeg razgovora, na što sam mu ja rekao: 'Pa to je razumljivo, mi smo govorili kao vojnici, a ne kao političari,' na što se je slatko nasmijao.«

»Taj mali upravo patuljasti uvijek je — priča Kvaternik o audijenciji kod kralja - duhovitiji, pametniji i iskusniji nego svi Talijani skupa sa kojima sam govorio. Imao sam utisak, da taj uvijek drži svijet i život za norca. Već po etak razgovora je bio originalan. Rekao je: 'Gledajte kako izgleda neukusno uređena ova moja soba, ali tako mora biti, a ja sam osuđen da u njoj sjedim, primam posjete i potpisujem akta.' Dalje mi je rekao: 'Pa mi smo stari znanci', pa vidjevši da sam se zabezeknuo nastavio je: 'Pa mi smo bili *vis-à-vis* na So i. Vi desna ruka Borojević a zadali ste nam dosta muka.' Nadalje je pričao, kako su kod svake bitke vodili ga na jednu visoku posmatračnicu sa koje je smio vidjeti Trst i tome se ironično smješкао. Nastavlja: 'Sad sam već bio u Crnoj Gori, tamo sam susreo sve same rođake. Kraljica ima tamo bezbroj teta. Bilo ih je oko 400, kojima su me predstavili. Uostalom i Kraljica žaliti, što nije mogla s vama govoriti, ona ljubi svoj materinjski jezik, no ona je negdje u banji, kao sve godine', pa se opet ironično smješкао. Govori dalje, da mu je Pavelić dao na oko krasan dar: stare rimske mince (novce), ali za mene kao iskusnog sabira a nisu mnogo vrijedni. Kad je izustio ime Pavelić metnuo je šaku iza uha, što znači, pazi to je lukavac. Priča dalje, da su dobili nakon mnogogodišnjih pretstavaka kod beogradske vlade ostavštinu kralja Nikole oko 30 kofera u kojima su bili pohranjeni darovi bivših monarha i prijatelja, te koji koferi su bili više od 10 godina pohranjeni kod Narodne banke u Beogradu. Veli da je bio znatiželjan i vidjeti te umjetnine, pa se opet ironično smješкао, nu koferi su bili prazni. Opet preskoči i pa me pita, da li osobno poznajem designiranog kralja Hrvatske. Kad sam rekao da ne, nastavlja da je princ dobar uvijek, ali da ga slabo poznava a nju njegovu glavu, ne poznava nikako. Primjećuje da on sa tim designiranim kraljem nema posla, nego **Duce** i Pavelić, pa se opet smješкао. Preskači dalje pa me pita za mišljenje o generalu Kadornij i 12. bitci na So i. Rekao sam isto što se je dogodilo Kadornij, dogodilo bi se i svakom drugom generalu, jer je iznenadna navala sa otrovnim plinom otvorila na duboko i široko frontu za proboj. Ovaj ga je odgovor jako zadovoljio; vidio sam da je za ovo moje mišljenje bio zahvalan. Tako je završena audijencija kod kralja.«

»Oko ovog mog posjeta (kod designiranog kralja Tomislava II) — nastavlja Kvaternik — moralo je biti velikih intriga da do njega ne dođe. No, pošto sam ja to dosljedno tražio nisu mogli izmaći. Nakon posjeta sam znao zašto se je htio zapriječiti ovaj posjet. Princ i njegova supruga grčka princeza nisu tako naivni i astohlepni ljudi, da bi nasjeli Pavelić u Italiju i Musoliniju. Oni su otkrili njegovu cijelu igru i javno rekli da oni ne idu u Hrvatsku dok istoj ne bude povraćen cijeli njezin oduzeti teritorij i dok ih ne izabere narod. Pitali su me što ja mislim o tome. Rekao sam, da njihovo mišljenje dijelim u cjelosti što je osobito godilo princezi. Ona je skoro pokojnog grčkog kralja Konstantina, pa poznaje sve te igre i spletke sa postavljanjem krunjenih glava, osobito na Balkanu, što sam vidio iz razgovora.«

»Ovo je fina diplomatska glavica — naveo je za dra Stijepu Perića, poslanika NDH u Rimu — po uzoru starih dubrovačkih diplomata. On je pročitao u tanjine svu gipkost fašizma, ustanovio njegovu rapidno propadanje i otkrio konačnu smalaksalost Italije. Bio sam još u Napulju i u naseobinama osušenih rimskih moćvara; u Vatikanu nisam bio, vidio sam talijansku vojsku na manevrima, u inila je na mene uključivo tenkovskih manevara, jadan utisak. Tek sad sam pravo razumio uspjeha male Grčke protiv jedne

velevlasti. Ovo poglavlje o mojim rimskim posjetima bi zaključio sa istim razmatranjem kao i onda. Narod sa Apenina dok se radikalno ne izmjeni duhovna i gospodarstvena struktura svijeta i nazori o životu slijedit će geopolitičke zakone i težiti će uvijek iz maritimnih i gospodarstvenih razloga za naš lanjenom isto nom obalom Jadrana i njezinim zaljevima. Na to ih tjeraju životne prilike, jer oskudijevaju na potrebnim sirovinama, a sve imaju pod nosom na istoj strani Jadrana, kao drvo, ugljen, boksit, cementnu rudu, željezo, naftu, a k tome još i agrarne proizvode, kao duhan, pšenicu, kukuruz i bezbrojnu stoku, svejedno bio to stari Rim ili razne sredovječne države, bila to liberalna ili fašistička Italija ili Italija sa zapadnodemokratskim poretkom, imat će uvijek isti cilj nas slabiti, imati više osamiti u meunarodnom životu i slijediti svaku nama neprijateljsku kombinaciju, da se do epaju životu ne jadranske obale i prostora iza nje. Oni mogu njihove namjere prikrivati i sakrivati koliko god hoće, *ultima ratio* ostane uvijek ista, život i geopolitički zakoni su jači, nego svi ugovori i obaveze.«

Vojskovođa Kvaternik bio je kod mene — javlja Kasche svom ministarstvu iz Zagreba 21. II¹⁴⁶ — nakon što se istog dana vratio s puta. Izvještava o svojim utiscima iz Italije. S Duceom je duže razgovarao na njemačkom jeziku. I tom prilikom, kao ni inače u ostalim prilikama, nisu Talijani postavljali neke zahtjeve. Duce se zanimao za situaciju u vezi s ustankom. Zatražio je od Kvaternika da mu objasni stav prema Marskoj. Kvaternik mu je odgovorio da cijeni Marske, no Židove u Marskoj smatra za veliku opasnost što je Duce potvrdio sa snažnim odobravanjem. U pogledu Bugarske Duce je izjavio da su Bugari previše slavenski u duši i da stoga nisu pouzdani. Mussolini je, zatim, izrazio želju da se uskoro sastane s Pavelicom, da do proljeća riješe sva otvorena pitanja. Posebno uporno djelovalo je na Kvaternika Duceovo izlaganje o njegovoj bezuvjetnoj povezanosti s Reichom i njegovom prijateljstvu s Führerom. Isto takav dojam ostavio je na njemu Cavallero. Taj je isticao priznanje državne datosti Hrvatske i spremnost talijanske strane da najprijeteljskije pomogne njen razvitak. Ukazao je na potrebne mjere protiv nemira za proljeće. Određeni dogovori, ipak, nisu uslijedili. S talijanskim kraljem Kvaternik je pitao o zajedničkim doživljajima iz svjetskog rata, o kralji i o obitelji i o drugim ostalim pitanjima. Kod vojvode od Spoleta stekao je dojam da posebno baš ne priželjkuje preuzimanje kraljevske dužnosti u Hrvatskoj, no nije ni spreman da se toga odrekne. Navodno je prigodice rekao da može preuzeti kraljevsku dužnost, ako mu dadu Dalmaciju za hrvatsku državu. Vojvotkinja je naglasila da mogu doći i u Zagreb tek nakon smirenja situacije. Na vojskovođu je posebno uporno djelovala bezuvjetna vjernost režima Reichu i Führeru. Tako će se dobiti mnogo pozitivnog za ovdješnji stav prema Italiji. No, jednako tako — zaključuje Kasche — ojačat će i sve obrambene mjere Hrvata prema posebnim željama nižih talijanskih ustanova.

Šef sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) 25. II,¹⁴⁷ obavijestio ministarstvo vanjskih poslova da im je neki viši hrvatski oficir¹⁴⁸ izjavio kako Pavelić namjerava maknuti Kvaternika s položaja ministarstva domobranstva. General Vilko Begić, koji je u pripremanju terena za promjenu na tom mjestu već imenovan u čin pukovnika poglavnikove tjelesne garde (PTB), imao bi dobiti Kvaternikov resor a Kvaternik bi postao predsjednik vlade, s tim da

¹⁴⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 322 od 21. II.

¹⁴⁷ AJ, T-120, rolna 380.

¹⁴⁸ Nije isključeno da je to bio Marijan Dolanski.

zadržava dosadašnje titule. U pozadini namjeravanog Kvaternikova svrgavanja stoji opće nezadovoljstvo Pavelića sa stanjem unutar oružanih snaga NDH. Tako je Kvaternik izgradnju vojske najviše im dijelom prepustio svom štabu i svoju aktivnost usmjerio prije svega na političko i privredno polje. Planu da smijeni vojskovo u pridonijela je i optužba talijanske strane kod poglavnika da Kvaternik sabotira hrvatsko-talijansku suradnju utvrđenu ugovorom.

Glasi o namjeravanom svrgavanju vojskovoje Kvaternika, ipak, valja uzeti s rezervom - stoji na kraju dopisa — iako potječe od visokog oficira NDH. Dr. Pavelić jedva da je prema vojskovo i tako moćan da naredi ostavku koja bi bila jednaka premještanju po kazni, premda bi bio istodobno imenovan za ministra-predsjednika.

6. *Pavelić se igra demokracije.* Iničini se da se ve duže vremena u ustaškom vrhu oko Pavelića razmatrala mogućnost i eventualna politička potreba sazivanja Sabora. To je — iničini se — posebno zagovarao Slavko Kvaternik.

Pavelić je o tom pitanju razgovarao i s poslanikom Kascheom i Glaisejem telegramom, 26. I 1942.,¹⁴⁹ izvijestio Vrhovnu komandu da je Pavelić dan ranije (25. I) povjerio poslaniku namjeru da na godišnjicu proglašenja NDH sazove Sabor u zasjedanje, jer taj Sabor god. 1918. nije bio propisno raspušten. U njemu bi ušli nekadašnji saborski zastupnici koji su još živi, poslanici »srpske« Narodne skupštine od 1938. god. iz sadašnjih hrvatskih krajeva te najbliži poglavnikovi savjetnici (desetak »doglavnika« ustaškog pokreta). Rešetanje prve dvije grupe provest će predsjednik Vrhovnog suda. Sabor će privremeno predstavljati politički narod uzet u cijelosti, no imat će samo savjetodavnu ulogu a po drugi put bit će sazvan u prosincu 1942. godine. U me uvremenu pristupilo bi se staleškoj organizaciji naroda (bez obzira na vjersku pripadnost), pri čemu bi se budući Sabor sastojao od predstavnika staleža. — Me utim, organizacija staleža nije — kao što je pokazao primjer Austrije iz 1934—38. lak zadatak — upozorava dalje Glaisej. Ipak, poglavnikovi planovi pokazuju kako Pavelić nastoji da prevede svoju mladu, preteškim hipotekama opterećenu državu iz stadija, dijelom vrlo krvave i okrutne, revolucije u smirenije vode.

O Saboru je Pavelić izdao posebnu zakonsku odredbu (27. I 1942) i štampa je zatim objavila ovakvu vijest: »Predsjednik Vlade ustupio je danas (tj. 31. I) predsjedniku Vrhovnog suda g. Nikoli Vukeli u sve spise, koji se odnose na uspostavu Hrvatskog državnog sabora time, da on po propisu zakonske odredbe o uspostavi Hrvatskog državnog sabora izvrši popis članova Hrvatskog državnog sabora i dalje po zakonu postupa.«¹⁵⁰

Pavelić je proširio »izbor« Vukeli u jer su po citiranoj Odredbi bili pozvani: »1. Živu i hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od godine 1918. 2. Živu i hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1938. godine i osnivači i doživotni članovi Glavnog odbora bivše *Hrvatske seljačke stranke*. 3. Živu i članovi Vijeća bivše *Hrvatske stranke prava* izabrani 1919. 4. Doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici u *Glavnom ustaškom stanu Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*. 5. Dva predstavnika *njezmačke narodne skupine*.«

»U Hrvatski državni sabor u ime — to znamo unaprijed — po duhu i slovu

¹⁴⁹ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁵⁰ *Hrvatski narod*, Zagreb, 1. II 1942, god. IV, broj 340.

Poglavnikove zakonske odredbe svi oni, koji su po zakonskoj osnovi pozvani u Hrvatski državni sabor — pisao je *Hrvatski narod*.¹⁵¹ U Sabor e do i muževi, kojih politiki život i politiki djelovanje u vremenu nakon posljednje sjednice Hrvatskog državnog sabora 29. listopada 1918. predstavlja dokaz i jamstvo, da su odani sinovi hrvatskoga naroda i hrvatske ustaške narodne države.«

»Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske odlučio je o danu saziva, o onom velikom danu, kada e hrvatski narod još jednom s osobitim ponosom osjetiti i otkriti, da je slobodan, da je suveren, da nad njime više ne gospodari tuđin. To e biti veliki svećani dan, još jedan datum trijumfa politike i borbe, koju je tako mudro, odlučno i nepokolebljivo vodio Poglavnik kroz sve vrijeme, odkako se poslije godine 1918. pokušalo izbrisati i uništiti hrvatska državnost, a osobito za vrijeme dugogodišnje borbe, kojom je rukovodio iz prijateljskog inozemstva. Na domak toga dana, koji e baciti u zaborav sva teška poniženja od 29. listopada 1918. do travnja 1941., osjećamo kako kroz naše narodne redove struji radost.«

Ustaška štampa objavila je »proglas« predsjednika Vrhovnog suda NDH Nikole Vukelića od 7. II 1942.¹⁵² koji je sadržavao popis zastupnika Hrvatskoga državnog sabora (204 člana) i u kojem se ističe da nisu mogli biti uneseni u popis ovi zastupnici: 1. koji su napustili područje NDH; 2. koji su se, iako od naroda izabrani, dali naknadno imenovati ili birati za senatore; 3. koji su dobili vjerodajnice, iako nisu dobili potrebni broj glasova; 4. koji su neposredno prije uspostave NDH radili protiv uspostave, napose stupivši dobrovoljno u prevratničku vladu generala Simovića, koja je vladu bivšu državu uvela u rat protiv saveznika, i koji su hrvatske vojnike pozivali da se bore protiv saveznika, dakle i protiv uspostave NDH i pozivali narod da stoku i konje stavi na raspolaganje bivšoj vojsci. Od osnivača bivše HSS uništena su u popis dva još živa potpisnika prvoga programa. Od doživotnih članova Glavnog odbora HSS i od članova Vijeća bivše *Hrvatske stranke prava* svrstani su u popis jedan dio, a drugi je dio, zbog prevelikog broja, određen za zamjenike koji e doći na mjesto izvršenih za slučaj da neki od njih iz bilo kojega razloga prestane biti članom Sabora. Konačno su uneseni u popis u smislu zakonske odredbe dopisnici, poglavni pobočnici i povjerenici u *Glavnom Ustaškom Stanu*, njih 28, te dva člana predložena od *Njemačke narodne skupine*. U popis nije mogao biti izvršten onaj izmeđ u svijetu, na koje se zakonska odredba odnosi, koji se po mom slobodnom sudačkom uvjerenju bilo kako ogriješio o probitku NDH ili povrijedio dostojanstvo i ugled hrvatskog naroda nakon uspostave države.

Nekoliko dana kasnije štampa je objavila »Odpis« poglavnika NDH kojim »obnalazi« Sabor sazvati na dan 23. II 1942.¹⁵³

Toga dana¹⁵⁴ javio je Glaise Vrhovnoj komandi telegramom da je započelo zasjedanje Sabora. Samo otvaranje proteklo je svećano i bilo je propagandistički dobro izvedeno. Izjava vlade nije sadržavala ništa senzacionalno. Pavelić se u njoj ograničio na to da ustanovi pravni kontinuitet; spomenuo je »mućenike nacije« od Zrinskih i Frankopana, preko Kvaternika do Stjepana Radića; našao je dobru riječ za predstavnike HSS i pozvao Sabor da se baci na

¹⁵¹ Isti izvor, Zagreb, 4. II 1942, god. IV, broj 343.

¹⁵² Isti izvor, Zagreb, 8. II 1942, god. IV, broj 347.

¹⁵³ Isti izvor, Zagreb, 12. II 1942, god. IV, broj 350.

¹⁵⁴ AJ, T-501, rolna 264. Glaise je, već 30. I, prenio Vrhovnoj komandi telegramom tekst Zakonske odredbe o Saboru od 27. I 1942 (isti izvor). Taj telegram nalazi se i u: AJ, T-77, rolna 895.

posao koji se u početku provoditi unutar saborskih odbora. Poslovni red Sabora sadrži niz odredbi izrazito parlamentarnog poslovanja. Glaise je sve anome otvaranju prisustvovao u diplomatskoj loži.

Kasche je istoga dana¹⁵⁵ javio svom ministarstvu da su u toku popodnevnje sjednice izabrani: Marko Došen za predsjednika, Josip Berković, poslanik NDH u Bratislavi, i Ismet Gavran Kapetanović za potpredsjednike Sabora. Sabor je zatim pristupio verifikaciji mandata i potvrdio sve izuzevši 11, među kojima su 8 državni službenici koji ne mogu biti članovi Sabora, a trojica su mandat otklonila. Određena su četiri zapisna člana među kojima *Volksdeutscher Gasteiger*. Sabor je, 24. II, održati sjednicu da bi saslušao izvještaje pojedinih ministara.

Lorković je, 24. II, u Saboru održao ekspoziciju o vanjskoj politici NDH - javlja Glaise Vrhovnoj komandi u telegramu od drugog dana.¹⁵⁶ Značajno je pri tom bilo to što je isticao Italiju i nju uvijek spominjao ispred Njemačke. Lorković nije spomenuo ni kralja i pitanje kralja uopće. U vezi s određivanjem državnih granica NDH, Lorković je spomenuo da je — prema sporazumu s Njemačkom — isto na granica na Drini. Snažan je bio aplauz Führeru i poslaniku osobno. Ministar je napomenuo tom prilikom da samo s Maarskom još nije definitivno utvrđena granica a da vlada smatra Meimurje sastavnim dijelom hrvatskoga državnog teritorija, što su zastupnici iznova popratili pljeskom. Maarski poslanik Marossy bio je jedini diplomatski predstavnik koji nije prisustvovao sjednici.

Za vrijeme zasjedanja dogodilo se nešto što Pavelić, vjerojatno, nije predvidio, igrajući se svojevrsne demokracije. Naime, grupa saborskih zastupnika - članova HSS — uputila je vladi na početku zasjedanja pismenu predstavku.¹⁵⁷ Pri tom su se pozivali na član 14. poslovnika Sabora koji predviđa pravo zastupnika da stavljaju pismene upite vladi posredstvom predsjedništva Sabora. U podnesku te grupe konstatira se da je »prije više mjeseci zatvoren i odveden iz svoga doma u Kupincu u nepoznatom pravcu predsjednik *Hrvatske seljačke stranke* g. dr. Vladko Maček«, pa potpisnici podneska isti u da to hapšenje »nije uslijedilo u skladu sa postojećim zakonskim propisima«, jer protiv dra Mačka »nije zamećen odgovarajući i zakonski postupak«. Potpisnici ukazuju dalje na Mačkov zasluge u »borbi za hrvatsku samostalnost i slobodu« pa postavljaju pitanje: gdje se Maček sada nalazi i namjerava li ga vlada NDH pustiti na slobodu. Potpisnici su zatražili da im vlada da pravodobni odgovor na plenarnoj sjednici.

Pavelić je dao odgovor na sjednici, 28. II, i tom prilikom izjavio kako je Maček upućen na »prisilni boravak« da ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju vezu s inozemstvom, tj. s predstavnicima Seljačke stranke u jugoslavenskoj emigrantskoj vladi, dodajući i da ta mjera zapravo štiti samog Mačka. Iskoristio je priliku da osudi vodstvo HSS koje je u danima sloma »zatajilo«, ali je pri tom zaboravio na Mačkovu izjavu, koju je neposredno prije proglašenja NDH, 10. IV poslije podne, dao Slavku Kvaterniku a on ju je odmah na radiju iskoristio u prilog proglašenja ustaške NDH!

Da vidimo što je sam Kvaternik poslije »gorkog svršetka« izjavio našim istražnim organima:

¹⁵⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 335 od 24. II.

¹⁵⁶ Isti izvor. O tome je i Glaise obavijestio Vrhovnu komandu dan kasnije telegramom 25. II (AJ, T-501, rolna 264).

¹⁵⁷ F. Jelić-Butić, nav. djelo, str. 195.

»Veoma je značajna pojava - naveo je ustaški 'vitez'¹⁵⁸ - da su od prvog dana Paveli evog povratka u domovinu, njemu savjetovali ljudi iz svih slojeva naroda bez razlike, i to pojedinci, deputacije sa pismenim pretstavkama i memorandumima, da sazove Sabor i donese ustav. On se orijentirao kod raznih državno-pravnih stručnjaka i profesora prava, te markirao stanoviti interes.

Taj njegov interes i konferencije radi saziva Sabora imali su bez dvojbe jedinu svrhu, zavu i im dalje i im dulje rješenje tog problema. Traženja za saziv Sabora postala su još češća i prešnja, kad su se pojavila u zemlji izgredi 'divljih ustaša'. Osobito sam radi potrebe saziva Sabora nekoliko puta govorio i njemu tumačio sve prednosti, koje donosa saziv i rad Sabora. Ja sam mu rekao, da za nas ne mogu biti uzor autoritativni režimi, jer Sabor imaju Hrvati u srcu i ne mogu priznati bez Sabora ni jednu vladavinu, jer im je to u krvi od vjeka. Paveli je morao sigurno znati, kao i svi drugi, da taj hitni poziv sa svih strana za saziv Sabora ima glavnu svrhu uspostaviti putem Sabora red u zemlji, ograničiti zulum ustaša i progone pučanstva, za to je on zavlažio. Kao svakom zgodom izbija i u ovom pitanju na površinu strah despota pred javnom kontrolom i jednom ustanovom, koja bi mogla postati opasna, ne samo za njegovu vladavinu, nego i za njega osobno. Naravno ito su se trudili državno-upravni stručnjaci i stari parlamentarci, da ga uvjere o skrajnoj nuždi saradnje Sabora. Moje je osobno uvjerenje, da on ne bi sazvaio Sabor nikada, da nije bilo savjeta sa njemačke strane, jer mi on rekao, kad se odlučio na saziv Sabora: 'Kad Führer saziva parlament, mogu i ja Sabor.' Iz ovih riječi zaključujem da mu je savjetovao nitko drugi nego Kasche, da sazove Sabor i ako sastav Sabora nije predstavljao pravu volju naroda, te ako je oko toga bilo borbe, da se ne isključuje istaknuti ljudi iz seljačke stranke i predstavnici Srba itd., glavno je ipak bilo, da bude sazvan Sabor i da po njemu da radi, jer su svi bez razlike otkivali ozdravljenje prilika u zemlji posredovanjem Sabora. Sve su to bile puste želje i iluzije, jer Paveli i kakvi on u zbilji jest, nije poznavao nitko. Jedini stari profesor Milobar znao je koga ima pred sobom, pa ga je prigodom otvaranja Sabora upitao šaljivo i u našoj kajkavštini slijedeće: 'Kaj misliju gospodni poglavnik, kak dugo buju dozvolili, da se igramo parlamenta.'«

»Dok je Sabor potvrdio prije donesene zakone, bio je dobar Paveli u, im je ali bio taj posao dovršen, odgodio je Sabor na neizvjesno vrijeme sa izgovorom da će odbori raditi i dalje i pripremati potrebni materijal za drugo zasjedanje Sabora, što će biti naskoro. Ovi odbori su zbilja otpočeli sa marljivim i korisnim radom, te sa puno taktičnosti, obilaze i osjetljivosti Paveli i. Oni su se bavili, uglavnom, financijalno-gospodarskim pitanjima i predlagali, što usmeno, što pismeno, prijave iz zemlje o nezakonitim postupcima i izgedima 'divljih ustaša'. No, ni takav nadzor, ako se može tako kvalificirati, bolje bi bilo reći takve preporuke i molbe saborskih odbora u rukavicama, nije podnašao despot Paveli. Da onemogu i sasvim rad odbora, uskratio je uvid u službene spise i zabranio njihovo dostavljanje odborima, koji su, naravno, morali obustaviti rad, što pokazuje u istini pravo raspoloženje Paveli i njegovu mišljenje o narodnoj volji i slobodi.

Sabor do mog odlaska koncem septembra 1942. g. nije bio više sazvan, ali i ovakav 'Sabor' na osustvu bio je Paveli u smetnja, pa je nakon njegovog drugog saziva početkom 1943. g. raspušten na najsramočniji način. Paveli je prilikom ovog raspusta Sabora o ovome rekao, da za sve snosi on sam odgovornost i nitko drugi.

¹⁵⁸ A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

Nu meni je bilo naskoro jasno zašto je bio Sabor raspušten; on je bio ista smetnja kao i ja, zato je morao biti odstranjen, jer je nakon toga odstranjenja uslijedio niz izdaja, koje su otpo ele u februaru 1943. g. na Nijemce, da se Paveli održi na vlasti. Me u ove spada ukaz, koji njema ke zapovjednike u praksi stavlja nad sve pozitivne zakone u zemlji.«

Ali je taj isti Kvaternik, 27. II 1942, u svom ekspozecu u Saboru u svojstvu doglavnika, vojskovo e, ministra hrvatskog domobranstva i ustaškog krilnika rekao, uz ostalo, i ovo:

»Jer od dana kada je po eo rat s boljševicima stupili smo i mi u ratno stanje sa svima neprijateljima obnove Europe, te ne pretjerujem, ako kažem i tvrdim — i povijest e dokazati — da smo mi desno krilo one silne vojske saveznika koja se proteže od Murmanska do Jadrana.«

Na kraju, pohvalivši držanje legionara na Istoku koji su »stekli priznanje njema kih viših zapovjednika najbolje vojske cijelog svijeta i sviju vremena a stekli su i priznanje ovjeka titanskih snaga, vo e velikog njema kog Reicha Führera Adolfa Hitlera«; pohvalivši i legiju NDH u Italiji koja e ubrzo sa »savezni kim talijanskim snagama« po i u Rusiju a koja je tako er dobila priznanje predstavnika talijanske vojske i »osniva a novog talijanskog imperija, našeg zaštitnika, genijalnog Ducea Benita Mussolinia«; pohvalivši s osobitim priznanjem ete NDH koje se »ve mjesecima bore sa etni ko-komunisti kim bandama«, Kvaternik je ukazao na veliku pomo »velikih saveznika« (Njema ke i Italije) koji daju sve što mogu, zahvaljuju i prije svega — kako je rekao — »dvojici najve ih živu ih muževa Europe: Führern i Duceu«.

Govor je završio pateti no: »Pozivam vas, da svi s menom u ovom povjesnom asu odamo najdublju zahvalnost našem najdi nijem sinu vrhovnom zapovjedniku vojske s pozdravom: Za Tebe Ante i za Dom — Spretni!«¹⁵⁵

Predsjednik Sabora M. Došen je 28. II, poslije Paveli eva govora, zaklju io sjednicu i saop io da e po etak nove biti pismeno objavljen.

Sabor je održao sjednicu na obljetnicu proglašenja NDH, 10. IV 1942, i sutradan je bio pro itan dopis predsjedništva Sabora da je 14 zastupnika (Ivan Robi , Ivan Bankovi , Ljudevit Tomaši i ostali, mahom radi evci) podnijelo ostavke »zbog bolesti ili starosti«.

Odbori su životarili da bi Sabor zaklju io svoje zasjedanje 28. XII 1942.¹⁶⁰ Pri tom je Ivica Kova evi , bivši »zajedni ar« smogao toliko hrabrosti da na sjednici upravnog odbora Sabora, 28. XII, koji je i pripremio njegovo raspuštanje, u prisutnosti poglavnika i lanova ustaške vlade ironi no kaže: »U emu se sastojao rad toga sabora? Imali smo sre u poslušati itanje ekspozea gg. ministara, koji mimo poslovnika nisu bili razdieljeni me u narodne zastupnike da se o njima razpravlja. Imali smo sre u saslušati Poglavnika, da sabor ovaj, najve e ustanovotvorno tielo naše države korporativno sudjeluje kod predaje automobila, koji je vo a njema kog naroda Hitler dao našem Poglavniku.¹⁶¹ Kona no smo imali sre u uti i odobriti priedlog zast. dr. Mirka Košuti a, da svemu onome, što se radilo, ovaj sabor kaže 'amen', tj. da s tu ih le a sve da e i neda e prima na svoja le a. Uz to istodobno, visoki sabore, ja vas ne trebam podsje ati, što se i kako se kod nas radilo.«¹⁶²

¹⁵⁹ *Hrvatski narod*, Zagreb 28. II 1942, god. IV, broj 364.

¹⁶⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4420 od 29. XII 1942.

¹⁶¹ Sve ana predaja tog »samovoza« bila je u Zagrebu, 25. II. 1942.

¹⁶² Fikreta Buti -Ivan Jeli , Prilozi za prou avanje historije NDH u razdoblju 1942-1943. godine. *Putovi revolucije*, Zagreb 1963, god. I, broj 1-2, str. 343, bilj. 16.

U potrazi za vojnim rješenjem

1. *Dogovori i vije anja.* Iz zabilješke od 6. sije nja 1942.¹ poslanika E. Eisenlohra, dodijeljenog ambasadoru Ritteru, proizlazi da se Vrhovna komanda mornarice obratila ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu pitanjem slaže li se ono da prihvate ponudu ustaške vlade o kompletnim posadama, i to oko 15 oficira i 200 podoficira i mornara, a Vrhovnoj komandi se prepušta da odredi mjesto upotrebe toga kontingenta, jer se NDH sada nalazi u ratnom stanju i s Engleskom i sa Sjedinjenim Državama Amerike, pa je stoga pitanje potpuno prepušteno VK mornarice. Poslanik je izrazio mišljenje da bi upotreba toga kontingenta mornara na Sredozemnom moru mogla izazvati osjetljivosti (Italije) i stoga bi, prema njegovoj ocjeni, bilo bolje da te mornare upotrijebe na Atlantiku ili Crnom moru. Kako brodovi nose njema ku zastavu, Eisenlohr preporu uje da mornare obuku u njema ke uniforme, s eventualnom nacionalnom oznakom po uzoru na dobrovolja ke formacije NDH.

Na sastanku Kaschea i Glaisea s gen. Baderom u Beogradu 8. I bilo je dogovoreno da osoba koja e u ime vlade NDH održavati vezu organa gra anske uprave s njema kom komandom za vrijeme predstoje ih operacija bude ministar Dumandži .

Nakon duže pauze general Oxilia posjetio je, 9. I, Glaisea i odmah upitao ima li njema ka strana što protiv toga da u Zagreb premjeste jednu etu fašisti ke milicije u »reprezentativne svrhe«. Srž prijateljski vo enog razgovora — javlja Glaise Vrhovnoj komandi oružanih snaga telegramom od 10. I² — predstavljala je situacija u NDH, uistinu prili no bijedan položaj hrvatskog domobranstva i ežnja Talijana da nametnu svoj instruktorski personal. Složili su se u tome da Balkan može na prolje e dobiti u važnosti, uslijed uloge Engleske u isto nom Sredozemlju, i obojica su mislili kako se pretežnom dijelu domobranstva mora odobriti dovoljan predah da se oporavi i popuni. Trenuta no se glavnina pozvanih regruta nalazi kod popunidbenih jedinica u jedino mogu em prostoru izme u Save i Drave. Prou ava se pitanje da iz njih formiraju oko 15 bataljuna i da raspuste jedinice koje se sastoje pretežno od rezervista. Ako im po e za rukom da im još pridruže 10 do 15 bataljuna iz Bosne, ne spominju i pred Oxilijem legionarske popunidbene jedinice ni vojnu akademiju i podoficirsku školu, moglo bi se posti i ponešto vrijedna. Svakako bi zapovjedništvo vojske NDH moralo biti dovoljno jako da te jedinice ne uvla i u borbu pri pozivima u pomo koji neprestano dolaze iz raznih dijelova

¹ AJ, T-120, rolna 208.

² AJ, T-501, rolna 264.

zemlje. Oxilia se pri tom požalio Glaiseu na »dvostranu« hrvatske vojne politike u favoriziranju ustaša o kojima (njihovoj vrijednosti i ustroju) Oxilia ima jako nepovoljno mišljenje što odgovara i mišljenju širokih slojeva stanovništva. Na elno su obojica bili složni u tome da je, osim toga rivalstva između ustaša i domobranstva, središnja točka problema vojske NDH nedostatak prikladnog instruktorskog i komandnog kadra. I tu se pokazalo zašto je general Oxilia došao Glaiseu. To je bilo pitanje talijanskoga instruktorskog personala za vojsku NDH. Htio je, naime, upregnuti u svoja kola i njema kog generala u Zagrebu, jer dosad u tom pitanju nije bilježio uspjeh. Talijan je pri tom ustvrdio da vlada NDH sa svojom politikom laviranja prije svega ide za tim da sije razdor između oba velika saveznika što je Glaise odlučno odbio i skrenuo mu pažnju na to kakva je situacija uistinu: talijanska hegemonija u Hrvatskoj nije popularna, i to je mjerodavni razlog što se hrvatsko vojno vodstvo protivi jačanju hrvatskih oružanih snaga talijanskim instruktorima. Uostalom, generalu Oxiliji dobro je poznata krajnja suzdržljivost njema kog partnera u Hrvatskoj u pogledu vojnih pitanja (*in militaribus* - kako se Glaise izrazio), a talijansko vojno vodstvo, konačno, ima Rimski ugovor od 18. V 1941. koji mu u tom pitanju pruža više mogućnosti. Njih dvojica ne mogu o tome donositi zaključke; to je u nadležnosti vojnog vodstva i stoga mu je Glaise i predložio da o tome izvijeste svoje nadređene (u Rimu i Berlinu). Na kraju je Glaise spomenuo Talijanu predstoje u akciju u istočnoj Bosni, i pri tom dodirnuo izostanak divizije *Ravenna* koja je bila predviđena za tu akciju. Nije li moguće da u važnom prostoru Goražde—Foča stave na raspolaganje one talijanske jedinice koje se nalaze u južnoj Hrvatskoj. Oxilia se izvukao s napomenom kako se šef generalštaba kopnene vojske zaputio u Hercegovinu da prouči i to pitanje. U svakom slučaju, Oxilia je u toku razgovora neprestano podignutim glasom uvjeravao Glaisea u vrstu u njemačko-talijanskog saveza i u nemogućnost da ga itko naruši.

Glaise, na kraju telegrama, primjećuje da sebi ne može dobro predodijeliti kako bi kod svakog hrvatskog bataljuna — prema želji generala Oxilije — moglo djelovati nekoliko talijanskih instruktora. Time bi se interesima cjelokupnog vojnog vođenja rata tako malo služilo kao i položaju Pavelićeve vladavine, koja ionako već dovoljno teško nosi na svojim leđima talijansku hipoteku. Pa, u osjetljivom životu naroda postoje raspoloženja kojima se ne može zapovijedati. Uz to, prilike u hrvatskom domobranstvu vapiju za sanacijom koju Hrvatska vlastitom snagom teško da može provesti. Prava pomoć mogla bi doći — u tome se, prema Glaiseu, i svi Hrvati slažu — samo s njemačke strane.

Ribbentrop je, 17. I,³ »pod najhitnije« uputio cirkularne brzopute poslanstvima Reicha u Bratislavi, Bukureštu, Kopenhagenu i Zagrebu, u kojima saopćava poslanicima da se u Njemačkoj smatra poželjnim da među tamošnjim *Volksdeutscherima* regrutiraju dobrovoljce za jedinice SS u većem broju nego dotad. Koliko se može sagledati - nastavlja on - u tamošnjim narodnim grupama na raspolaganju je još velik broj muškaraca između 18 i 45 godina, regrutiranjem kojih u jedinice SS mogao bi se povećati broj njemačkih jedinica. Prilikom svoga kraćeg boravka u Budimpešti razgovarao je s mađarskom vladom o regrutaciji *Volksdeutscher* iz Mađarske u jedinice SS i vlada je izrazila spremnost da pristane na regrutaciju do 20.000 *Volksdeutscher*, doduše, pod uvjetom da oni u Njemačkoj odmah dobiju državljanstvo Reicha i izgube mađarsko. Prije nego što se u tu svrhu obrate vladama, Ribbentrop

³ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

moli poslanike da mu brzojavno saopie svoje mišljenje o tome kakve mogu -nosti postoje u zemljama u kojima su akreditirani.

Kasche je ve sutradan⁴ odgovorio ministru da Zagreb deset od stotinu ljudi svakog godišta - na temelju njegova dogovora s Kvaternikom — osloba a u korist njema kih oružanih snaga. Izmjena toga dogovora dovela bi do sumnji u postojanost njema ke politike. *Narodna skupina* (tj. *Volksdeutschen*) ne prihva a rado daljnja regrutiranja zbog ovdašnjih nemira. I ovdje u Hrvatskoj nije nevažan odsjek ratnog fronta. SS ima dosad više od 1500 ljudi iz ovog podru ja. Kasche stoga predlaže Ribbentropu regrutaciju ljudi izme u 18 i 45 godina, ako ne pripadaju godištima koja se ovdje (u NDH) pozivaju pod oružje, i ako nisu potrebni kao akcioni odredi, ali to samo onda ako je velika potreba. Najve i broj neka bude daljnjih 1500 — predlaže na kraju Kasche.

Prva faza »akcije smirivanja« u isto noj Bosni — javlja Glaise Vrhovnoj komandi telegramom od 26. I⁵ — okon ana je razgovorima u Zagrebu 23.1, i to najprije izme u opunomo enog komandiraju eg generala u Srbiji i Glaisea, zatim izme u komandiraju eg generala i poslanika Kaschea i kona no izme u njih obojice te Paveli a i Kvaternika. Prema želji komandiraju eg generala ostaje podru je Drina—Sava—Bosna—demarkaciona linija do daljnjega njema ko operaciono podru je u kojem komandant 718. divizije djeluje kao zapovjednik nad tim podru jem. Njemu su podre ene jedinice domobranstva i *Ustaške vojnice* upotrijebljene samo u tom prostoru. Civilne vlasti NDH ostaju na svojim mjestima, a tamo odakle su ih ustanici protjerali bit e vra ene. Upravu u spomenutom podru ju preuzima hrvatski civilni komesar koji je istodobno i organ za vezu s njema kim komandantom i kome stoji na raspolaganju pri provo enju rješenja vojnih pitanja. Takvo rješenje, koje je hrvatska strana (Paveli i Kvaternik) prihvatila najspremnije i s iskrenom radoš u, ne narušava, s jedne strane, ni najmanje prava suvereniteta NDH, s druge, ne odgovara samo njema kim vojnim težnjama nego pomaže Hrvatima pri upravnoj obnovi toga podru ja a radišnim, ali od nekih hrvatskih krugova nešto ugroženim elementima pravoslavne vjere (!) jam i donekle mir i sigurnost. Govore i op enito, taj je kraj prili no nastradao u gra anskom ratu; mjesta su esto pusta, a dijelom i opustošena, poharana. Na raznim mjestima okupili su se bjegunci raznog porijekla kojih spasavanje, zasigurno, ne e biti lako. U pojedinim mjestima na srednjoj Drini (Srebrenica, itd.) po inju se zamje ivati ponovo manje grupacije ustanika, nakon što su otišla njema ka odjeljenja. itav prostor je jako rastegnut, nepregledan i pri oštroj zimi posebno se teško kontrolira. Zbog toga je sigurno pod znakom pitanja ho e li njema ki pokušaj potpuno uspjeti, no da e ga poduzeti, to sama situacija bezuvjetno zahtijeva.

Glaise, na kraju, javlja da je Casertanu pošlo za rukom da bude opozvan general Coselschi iz Zagreba, kao šef izaslanstva *Fašisti ke stranke*, a na njegovo mjesto došao je vladin savjetnik Balestra di Mottola.

Kasche je iz Zagreba telegramom, 3. II,⁶ informirao svoje ministarstvo da

⁴ AJ, T-120, rolna 208.

⁵ AJ, T-501, rolna 264; isti telegram gen. Glaisea u: AJ, T-77, rolna 895; zabilješka o tom savjetovanju: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu naroda Jugoslavije*, tom XII, knjiga 2, Dokumenti Nema kog Rajha 1942, Beograd 1976, str. 64-68; Glaiseov izvještaj od 26. I: isti izvor, str. 68-72.

⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 196 od 3. II. O tome je i gen. Glaise, 4. II, telegramom izvijestio Vrhovnu komandu (AJ, T-501, rolna 264). Više o tome: *Zbornik dokumenata...*, XII, 2, str. 111-122, osobito str. 118 i dalje.

je na poziv generala artiljerije P. Badera dan ranije (2. II) boravio u Beogradu zajedno s generalom Glaiseom, ovdašnjim državnim tajnikom drom Vjekoslavom Vran i em i generalštabnim oficijom Krunoslavom Dragojlovom. Tamo su održali konferenciju o etnicima majora Dangi a i o operacionom području u isto noj Bosni. S Dangi em je prvo bio predstavnik generala Badera u Dangi-evom štabu, a zatim je Dangi došao u Beograd na pregovore. Tome su pridonijele Dangi eve ponude, i to ove: Dangi želi stupiti zajedno sa svojim etni kim jedinicama pod komandu njema kog komandanta i boriti se u Bosni protiv komunista; tako er je spreman da ostane na njema koj strani, ako bi u prolje e eventualno izbio ustanak. Kao protuuslugu zahtijeva povlaenje domobrana i ustaša iz pet isto nobosanskih kotara i stavljanje tih kotara pod upravu doma ih srpskih upravitelja. Zatim je zatražio municiju i snabdijevanje za svoje jedinice. Kod generala Badera u Beogradu razmatrali su mogućnost da Dangi eve jedinice upotrijebe za zaštitu željeznice i privrednih poduzeća u isto noj Bosni. Pretresali su u zatvorenom krugu (bez predstavnika NDH) potanko sve mogućnosti s ovim rezultatom: neodre en je broj i pouzdanost Dangi evih ljudi. Njema ka strana ne bi zadržala u svojim rukama nikakvu garanciju za njihovo budu e držanje; sama Dangi eva osoba je bez vrijednosti. Dobivši municiju i snabdijevanje mogle bi se Dangi eve jedinice uvježbati, reorganizirati i zatim u prolje e stupiti u borbu s novim snagama protiv Nijemaca. Ne bi mogli zatražiti od režima u NDH da na važnim mjestima u Bosni gleda te Dangi eve naoružane jedinice, nakon povla enja vlastitih endehaških jedinica. Državni tajnik Vran i je u nastavku konferencije (u širem sastavu) otklonio takav postupak s Dangi em i njegovim ljudima, izjavivši da e se radije boriti do kraja nego da zaklju e pakt kojim bi ustani ki Srbi i time ratni protivnici Njema ke na kraju zabilježili uspjeh. General Bader i njegovi suradnici najzad su uvidjeli da je pakt s Dangi em nemogu . Saop it e mu da garancije za njegovu ponudu nisu sigurne i stoga ih otklanjaju. Uostalom, pruža mu se prilika da sa svojim pristašama dokaže jesu li mu namjere ozbiljne. Zanimljivo je pri tom — isti e Kasche kao sve ve i prijatelj ustaškog režima - da su u borbama u isto noj Bosni prona eni dokumenti iz kojih proizlazi da su postojali dogovori i zajedni ke akcije Dangi evih jedinica i komunista. U Dangi evom taboru kao da postoji razilaženje. Dangi je predstavnicima generala Badera izjavio da je otklonio dvije talijanske ponude. O igledno su s tom (talijanskom) stranom pregovarali ili njemu protivni pojedinci iz vlastitih redova ili ustanici.

U pogledu isto ne Bosne u Beogradu su raspravljene pojedinosti. Podre eni tamošnjem njema kom komandantu, divizionaru ovdašnje divizije (718) bit e: jedan civilni komesar NDH nadležan za civilnu upravu i jedan general, kao zapovjednik svih hrvatskih jedinica. Cilj: nakon okon anja iš enja Ozren planine, suzbiti još nemire na području između u Bosne, Save, Drine i demarkacione linije, osnovati civilnu upravu i brinuti se za osiguranje, odnosno za osiguranje privrednih djelatnosti. O objema pitanjima su Kasche i Glaise ve razgovarali s Paveli em i u svim to kama postignuta je suglasnost.

Glaise je ve pred kraj sije nja bio povjerljivo javio telegramom Vrhovnoj komandi oružanih snaga⁷ da su svi dijelovi hrvatskog naroda — »uz zanemarene iznimke«! — jedinstveni u odlu nom otklanjanju ustaša kao jedinstvene državotvorne stranke. Mržnja koja ih prati jedva da bi mogla biti ve a. Predstavnici ustaškog pokreta zamjeraju se ljudima neprestano svojom nadu-

toš u, samovoljom, željom da se tuku i korupcijom. Uz to, ne prestaju nedjela, pljačke i ubijanja. Ne prođe nijedan tjedan — javlja dalje Glaise — u kojem ustaše ne bi proveli »akciju iš enja«, akciju u toku koje stradaju itava sela, uključujući i žene i djecu. I Glaise nije htio prikrivati pred pretpostavljenima da osobno pripisuje neobuzdanom nastupu ustaša mnogo veći utjecaj na širenje ustanka nego što to pripisuje poslanik Kasche. Stoga se u njihovim ocjenama i izvještavanju sve više uočava raskorak i razlika u osnovnim pitanjima u tumačenju elemenata situacije i temeljnom pristupu uopće. Dok je Kasche bio sve uvjereniji u »životnu sposobnost« ustaške države i »državotvornost« ustaškog pokreta pod Pavelićevim vodstvom, Glaise je u granicama svojih mogućnosti i službenog položaja postajao sve kritičkiji i sve skloniji da traži neko drugo (»neustaško«) rješenje i razrješenje u Hrvatskoj. Kasche je u toj svojoj zadržanoj i slijepoj simpatiji za sve što je ustaško i sve što potječe od Pavelića pretjerao toliko da ga je i sam Hitler 1944. godine - prilikom neke konferencije o položaju na frontovima u »Vrhovnom glavnim« (Führerov glavni stan u Istočnoj Pruskoj) — morao nazvati fantastom!

Sam vrh Treće Reicha (Hitler i najbliži suradnici) sve je više zabrinjavala situacija na Jugoistoku, i u tom je pogledu karakterističan strogo povjerljivi izvještaj šefa njemačke Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (Berlin, 17. II 1942)⁸ upućen vođi i SS i šefu njemačke policije Heinrichu Himmleru. Himmler je taj izvještaj, 22. II, u Führerovu glavnom stanu dostavio Ribbentropu. U njemu su detaljnije opisani elementi situacije u »srpsko-hrvatskom prostoru«. U uvodu su navedena i označena područja nedavnih akcija u Srbiji i oni dijelovi istočne Bosne i Crne Gore u koje su se »bande« zatim povukle. Dalje se u izvještaju spominje i podatak da su komunističke snage u srpskom području, uglavnom, razbijene od jedinica srpske žandarmerije, a etničke formacije su izbjegle borbu s njemačkim snagama i prebjegle u istočnu Bosnu. Taj bosanski prostor predstavlja glavno žarište nemira koji ugrožava i Hrvatsku i Srbiju. Trenutno, u istočno-bosanskom prostoru angažirane njemačke snage imale su na tom području isto iskustvo, jer su i tu etničke formacije izbjegle borbu s njemačkim oružanim snagama i povukle se preko granice u Crnu Goru ili ostale krajeve. Kod onih »bandi« što operiraju u istočno-bosanskom prostoru riječ je, osim aktivnih »komunističkih bandi«, najviše o etničkim jedinicama bivšega generalštabnog pukovnika D. Mihailovića i majora J. Dangića. Dangić u je u bitni cilj da svoje srpske zemljake u tamošnjem području štiti od ustaških strahota. Otklonio je borbu s angažiranim njemačkim snagama, i to je na djelu i dokazao (prema izvještaju opunomoćnog komandirajućeg generala u Srbiji od 5. II).

Dangić je generalu Paulu Baderu, u toku pregovora vođenih u Beogradu — o čemu je već bio podnesen izvještaj nadležnima — iznio ove prijedloge: 1) želi da sa svojim etnicima preuzme osiguranje istočno-bosanskog prostora; 2) pretpostavke za to su da se: a) povuku svi ustaški odredi iz toga područja; b) da se zemlja stavi pod njemačku vojnu upravu; c) da se inoimništvo NDH sastavi paritetno, u skladu s brojnim stanjem stanovništva, od Hrvata, Muslimana i Srba. Pregovori na takvoj osnovi što ih je vodio general Bader, uz sudjelovanje poslanika Reicha S. Kaschea i predstavnika vlade NDH, razbili su se zbog otpora toga predstavnika, koji nije pristajao da tako ograniče

⁸ ADAP, E.Band I, str. 514-520. Prema jednoj zabilješci savjetnika Webera Ribbentrop je naredio da se taj izvještaj strogo povjerljivo dostavi Weizsäckeru, amb. Ritteru i dru. Veessenmayeru (isti izvor, str. 515, bilj. 1).

suverenitet ustaške države, a komandiraju i general nije se smatrao ovlaštenim da zaključi takav sporazum bez pristanka vlade NDH. Kako je ova mogućnost smirivanja isto nobosanskog područja ostala neostvarena, može se očekivati da će u dogledno vrijeme situacija postati ozbiljna.

Prelaženjem na razmatranje uzroka djelatnosti i ustaničkih pokreta i djelatnosti »bandi« u izvještaju Himmleru se dalje, kao najvažniji uzrok rasplamsavanja djelovanja »bandi«, navode ustaška zlodjela što su ih na području NDH po inili ustaški odredi nad pravoslavnom stanovništvom. Oni nisu po inili zvjerstva samo nad muškim i za vojsku sposobnim »pravoslavicima«, nego osobito — i to najzvjerskije — nad bespomoćnim starijima, ženama i djecom. Broj »pravoslavaca« koje su ustaše pobili i do smrti najsadističkim metodama mu ili otprilike je 300.000 i zbog tih zvjerstava bezbrojni su »pravoslavci« prebjegli u Srbiju, te me u srpskim stanovništvom svojim prijetnjama izazvali najveće ugroženosti.

Kao drugi razlog zaoštavanja položaja navodi se prisilno prelaženje pravoslavnog stanovništva na katolicizam i s tim povezani teror, jer ih bezobzirno evakuiraju, ako odbiju da prijeđu u krilo rimokatoličke crkve, dok je za »komunističke bande« ratno stanje izmeću Njemačke i Sovjetskog Saveza — a to se samo po sebi razumije — značajniji uzrok. Vlada NDH nije sposobna — to je dokazano — da stane na put zlodjelima ustaških odreda. Osim toga, hrvatsko domobranstvo — zbog stopostotne dezorganizacije, nedovoljne izobrazbe oficirskog i podoficirskog kadra i slabe moralne vrijednosti jedinica — ne može da djelotvorno suzbije »bande«, ili da se nametne nediscipliniranim ustaškim odredima kao faktor reda.

Zbivanja u ljeto 1941. godine, koja su sve više približavala opasnost oružanog komunističkog ustanka u Srbiji — navodi se dalje u izvještaju — prisilila su opunomoćnog komandirajućeg generala Heinricha Danckelmana da političkim sredstvima suzbije ustanak koji je prijetio, jer nije postojala mogućnost upotrebe dodatnih njemačkih jedinica. Kao jedina ličnost prikladna za to nametnuo se bivši jugoslavenski ministar vojni, armijski general Milan Nedić. Nakon pregovora s njim, uspješno je na početku rujna 1941. da general pristane na formiranje vlade. Nedić je vojni kapitan, ako se to za nekog Srbina uopće može reći (!), i za karakteristiku njegove ličnosti valja ovdje spomenuti da je već u studenom 1940, usprkos tada posebno jakim protunjemskim strujama, sastavio memorandum u kojem je najoštrije osudio dotadašnju jugoslavensku politiku laviranja i zahtijevao jasan politički stav prema ratnom zbivanju.

U tom memorandumu Nedić je naveo zaključak kako Jugoslavija vojno nije dorasla da nastupi protiv osovinskih sila i da zbog razloga koje diktira razum dolazi u obzir samo prijateljska politika prema Osovini. To stanovište bilo je razlog Nedićeva smjenjivanja u resoru. Dosadašnja suradnja s njim nije pokazala nikakve uvjerljive uporišne točke za dokaz neke njegove dvoletnosti. U razgovorima s njim uvijek se otkriva njegovo shvaćanje da je bolja budućnost Srbije u lojalnoj i iskrenoj suradnji s Njemačkom.

Druga markantna ličnost u Nedićevoj vladi — nastavlja se u izvještaju — jest ministar unutrašnjih poslova Milan Aćimović, nekadašnji upravnik grada Beograda. Ministar Aćimović je po svojim dugogodišnjim vezama s Glavnim uredom za sigurnost Reicha (*RSHA*) najbolje poznat. Zbog svoje lojalnosti prema Njemačkoj, koju je već godinama prije rata potvrđivao, doživio je kao ministar unutrašnjih poslova u Stojadinovićevoj vladi pad i dužu internaciju. Posebno je vrijedno zapaziti da je Aćimović u travnju 1941. samoprijegorno

preuzeo komesarsku upravu srpskog ministarstva unutrašnjih poslova i tu djelatnost uspješno vodio u suradnji punoj požrtvovnosti i lojalnosti prema njema kim vlastima.⁹

Uz tu dvojicu valja kao važnu li nost spomenuti ministra privrede M. Olj ana, pripadnika pokreta *Zbor* kojemu je vo a Dimitrije Ljoti . Olj an potje e iz selja ke obitelji i ostavlja dojam izvanredno pouzdana ovjeka. Na temelju dosadašnjeg iskustva ne može se sumnjati u njegovu poštenu suradnju i germanofilsku orijentaciju.

Pokret *Zbor* je jedna od najvažnijih strana kih grupacija u politi kom životu Srbije, a vo a mu je Ljoti . Organiziran je u skladu s autoritativnim nazorima i teži unutrašnjem preporodu srpskog naroda. Broj Ljoti evih pristaša nije velik, no lanovi pokreta mahom su borbene i idealisti ki nastrojene osobe. Ljoti održava vrste veze s pravoslavnom crkvom, posebno s episkopom Nikolajem, koji opet ima — kao što je poznato — dobre veze s anglikanskom crkvom. Sam Ljoti dosad je otklanjao odgovornost i neprekidno odbijao da u e u vladu. On ipak utje e na vladu s pomo u svojih pristaša u njoj: ministra Olj ana i . Marjanovi a. Ljoti evo stanovište prema Njema koj nije jasno. U svojim biltenima (borbenim spisima pokreta) zauzimao je eš e stanovište protiv osovinskih sila i Njema ke. Posebno je vrijedno zapaziti da je Ljoti bio orijentiran široko jugoslavenski, a to uzrokuje i oštro protivljenje Hrvata. U bitkama protiv »komunisti kih bandi« naro ito su se istakli dobrovolja ki odredi *zborša* svojom borbenoš u i odlu noš u da u u u okršaje. Zboraški pokret je protukomunisti ki, protumasonski i protužidovski.

Suradnja Nedi eve vlade s njema kim okupacionim vlastima - zaklju je se u izvještaju — bila je dosad lojalna i takva e ostati i ubudu e, ako ne nastupe temeljita pomicanja mo i u Evropi, jer su to, na kraju krajeva, nacionalisti. U suradnji s osovinskim silama vide bar zasad svoju politi ku budu nost.

Zbog nesposobnosti hrvatskog domobranstva da uspostavi mir i red u isto noj Bosni, treba o ekivati — opominje izvještaj — da e nakon povla enja njema kih divizija, trenutno angažiranih na tom podru ju, biti novih ustaških zvjerstava. Kao što je spomenuto, ustaše su na podru jima koja su proteklih tjedana njema ke jedinice napustile ve po inili nova zvjerstva. Zato se može predvidjeti da e do i do novog izbijanja ustanka ne samo u bosanskom nego — s obzirom na pravoslavno stanovništvo izbjeglo u Srbiju — i u najve em dijelu srbijanskog podru ja. Isto nobosansko podru je treba, prema tome, ocjenjivati kao polaznu to ku za cjelokupni ustani ki pokret koji valja o eki vati.

Srpski asnici majora Jezdimira Dangi a, koji se dosad nisu borili protiv njema kih trupa, nakon neuspjeha Dangi evih pregovora s komandiraju im generalom bit e prisiljeni ne samo da se povežu sa etnicima Draže Mihailovi a nego i s »komunisti kim bandama«. Tako nastaje opasnost da se iz dosad odvojenih »bandi«, lišenih jedinstvenog vodstva i s razli itim ciljevima, razvije jedinstven ustani ki pokret koji e se po svom osnovnom cilju sve jasnije okretati protiv Njema ke.

Budu i da Englezi — prema raspoloživom materijalu — poklanjaju veliku pažnju ustani kom pokretu u srpsko-hrvatskom prostoru, valja pretpostaviti da e engleska obavještajna služba poduzeti sve da tu organizira jedinstven

⁹ Opš. Dr M. Borkovi , nav. djelo, str. 25 i dalje.

ustani ki pokret protiv Njemačke, povezuju i ga po mogu nosti s komunisti - kim »bandama« u Crnoj Gori, Albaniji, a možda i u Bugarskoj. Dokaz za to proizlazi iz ovih činjenica: a) unaprijed je pukovnika Draže Mihailovića u brigadnog generala i ministra vojnog »srpske« emigrantske vlade u Londonu otkladano je svrha da Mihailović bude ovlašten za preuzimanje cjelokupnog vodstva ustaničkog pokreta u ime bivše »srpske vlade« i da taj pokret tako u određenom smislu legalizira; b) spuštanje engleskih i jugoslavenskih avijatakih oficira u blizini Sarajeva, sa zadatkom da se povežu s ustanicima kako bi organizirali jedinstveno usmjerenje ustanka, služi kao dokaz da se Englezi namjeravaju i neposredno uključiti u organiziranje ustaničkog pokreta. Ako im taj plan uspije, ne smije se otkloniti pretpostavka da planiraju iskrcavanje vlastitih snaga.

Isto nobosansko područje je glavna je opasna točka rasplamsavanja ustanka u Italavom srpsko-hrvatskom prostoru. Umirenje i neutralizacija toga područja stoga je temeljna pretpostavka za pacifikaciju cjelokupnog srpsko-hrvatskog prostora. Budući da njemačke oružane snage ne mogu provesti trajnu i snažnu okupaciju, u izvještaju se predlažu ove mjere za smirenje i osiguranje isto nobosanskog područja:

1) Njemačka strana mora još jednom najenergičnije upozoriti vladu NDH na opasnost koja tamo prijeti. Budući da je uzrok ustaničkog pokreta dokazano u počinjenim zločinima ustaških odreda, ustaška vlada mora još jednom poduzeti sve da ustaške odrede spriječi i u daljnjim zločinima i da ih — ako bude potrebno — povuče, bar u određenom opsegu, s isto nobosanskog područja:

2) Kako bi osigurali da NDH u ini sve u tom pravcu, moraju i nakon povlačenja njemačkih divizija angažiranih na isto nobosanskom području ostati bar vojni štabovi i brinuti se da NDH poduzme sve mjere za sprečavanje obnavljanja ustaških zločinista. Ti njemački štabovi, s obzirom na političku situaciju prema vani, mogu biti zakamuflirani kao savjetnici ili promatrači.

U cilju provođenja tih mjera bilo bi potrebno — zaključuje se u izvještaju — da se to područje proglašuje operativnim i da se za to vrijeme organiziraju potrebni štabovi koji će nakon odlaska njemačkih formacija šutke ostati tamo s navedenim zadatkom. Uspije li smirenje isto nobosanskog područja na ovaj način, oduzet će se ustaničkim pokretima akutan povod i tako, možda, dobiti dragocjeno vrijeme za veću izobrazbu obrambenih odreda koje će se objaviti doma i *Volksdeutschen*. Bugarska okupacija novih područja, koju su razmatrale komande oružanih snaga, u inila je Nedićevoj vladi tako nepopularnom da bi morala podnijeti ostavku, a drugu ličnost te vrste nemaju više na raspolaganju — završava izvještaj.¹⁰

U povodu primitka Führerova dara (automobila »Mercedes-Benz«) ustaški poglavnik je, 22. II,¹¹ uputio Hitleru pismo sa zahvalom za primljeni dar koji za njega predstavlja »izvanredno odlikovanje«. Izričito mu stoga najtopliju hvalu, a njegova radost je utoliko veća što Führerova pažnja predstavlja najviše priznanje za pothvate jedinica NDH na Istoku, koje se trude da kao hrabri vojnici ispune svoju dužnost rame uz rame s Führerovom neusporedi-

¹⁰ Zanimljiv je izvještaj predsjednika srpske kvislinške vlade M. Nedića od 27. XII 1941. o razvoju ustanka u Crnoj Gori, prema kojem se najveći dio Crne Gore nalazi praktično u rukama ustanika (AJ, T-120, folija 380). Također je zanimljivo Kascheovo pismo šefu vojnopravnog štaba dr. Haroldu Turneru od 12. II u kojem istupa protiv teze o isključivoj krivici ustaša. Pismo je odštampano u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 139-142.

¹¹ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

vom vojskom. Svi hrvatski vojnici na Isto nom frontu i itav hrvatski narod bit e mu zahvalni za ovo ljubazno priznanje — zaklju uje Paveli svoju zahvalnicu Hitleru.

Sigurno je u vezi s tim policijskim izvještajem bio i poziv Kascheu (od 24. II)¹² da dode u Berlin na nekoliko dana radi referiranja i da brzojavom nazna i vrijeme svog dolazka. Istodobno mu saop avaju da je poslanik Benzler (Beograd), tako er, zamoljen da do e.

Ve dan ranije¹³, Kasche je izvijestio Berlin da predstoje vojni pregovori izme u predstavnika njema ke i talijanske komande te predstavnika NDH o suzbijanju ustanka. Na to mu je Berlin (državni sekretar v. Weizsäcker), 25. II,¹⁴ uputio brzojavno novu direktivu, u kojoj mu javlja da su Benzler i Veesenmayer zamoljeni da smjesta do u u Zagreb u vezi s predstoje im vojnim pregovorima u Zagrebu i Sušaku o suzbijanju ustanka (o emu je Kascheu bio javio Berlin). Ribbentrop moli Kaschea i spomenutu dvojicu — javlja dalje v. Weizsäcker — da se uklju e u njema ke prethodne pregovore, ali da ne sudjeluju u vojnim pregovorima s hrvatskim i talijanskim predstavnicima. Veesenmayer je zadužen, dok budu trajali daljnji razgovori, da se zaputi u Sušak i da i iz Zagreba, a zatim iz Sušaka neprekidno telegrafski ili telefonski izvještava o namjerama vojnih komandi i o rezultatima pregovora s Talijanima i Hrvatima. Ministarstvo e o tome obavijestiti Vrhovnu komandu. Osim toga, zamolit e da se postignuti rezultati pregovora s talijanskim i hrvatskim generalima utvrde samo kao prijedlozi *ad referendum*, tako da ih vlade sudionice zatim mogu ispitati s vojnog i politog gledišta. Za njih osobno (za Kaschea, Benzlera i Veesenmayera) - prema Weizsäckeru - treba da važe ove direktive: njihov zadatak nije da preuzmu vojnu odgovornost; Weizsäcker ih, tako er, moli da ne daju službene savjete drugima u operativnom ili kakvom drugom vojnom pogledu i da i u privatnim razgovorima o tome budu krajnje suzdržljivi. Nije naša zada a - kaže Weizsäcker doslovno — da postanemo zagovornici Hrvata nasuprot Talijanima ili da se mi protiv Talijana guramo u prvi plan u NDH. Suzbijanje ustanka ne smije — zaklju uje Weizsäcker — dovesti do toga da nadalje slabi položaj Nedi eve vlade.

Weizsäcker je i poslaniku Benzleru dostavio te iste upute,¹⁵ s ovim dodatkom: prvo e se u Zagrebu (27. II) a zatim u Sušaku održati pregovori zamjenika vojnog zapovjednika Jugoistoka (W. Kuntze), generala Badera i Glaise-Horstenaua s talijanskim generalima (Cavallero i Roatta) i s dva domobranska generala o suzbijanju ustanka. Ministarstvo se pri tom poziva na telefonsku uputu da Benzler smjesta otpu uje u Zagreb.

Glaise je, 28. II,¹⁶ telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu da su ju er rano (27. II) stigli u Zagreb zamjenik vojnog zapovjednika Jugoistoka i opunomo eni komandiraju i general u Srbiji na pretkonferenciju za trojno savjetovanje predvi eno u Sušaku 1. i 2. ožujka. Prije podne održali su dogovor s njim (Glaiseom); poslije podne razgovor gen. Kuntzea s Paveli em

¹² PA, Nachlass Kasche, Pol. 20, Nr. 292 od 24. II. Iz zapisnika o zasjedanju stalnog vije a država Trojnog pakta istog dana proizlazi da je Ribbentrop predvidio dra Veesenmayera za stalnog zamjenika državnog podsekretara M. Luthera, kao predsjednika komisije za propagandu. Veesenmayer bi obra ivao teku e poslove i najuže sura ivao posebno s talijanskim i japanskim lanom komisije (ADAP, E, Band 1, str. 529).

¹³ AJ, T-120, rolna 208.

¹⁴ Isti izvor; odštampan u zbirci: ADAP, E, I, str. 535-536.

¹⁵ Isti izvor.

¹⁶ AJ, T-501, rolna 264; isti telegram u: AJ, J-77, rolna 895.

koji je protekao u izvanredno prijateljskom tonu; naveo je pretresanje političkih uvjeta kod poslanika Kaschea, uz sudjelovanje poslanika Benzlera i dra Veesenmayera. Danas prije podne konferencija trojice generala (Kuntze Bader i Glaise) s predstavnicima hrvatskog domobranstva, a predvečer održat će još jedno savjetovanje s Kvaternikom. Izjutra 1. III odlazak u posebnoj kompoziciji u Sušak preko Ljubljane. S hrvatske strane, sudjelovat će general Laxa i pukovnik K. Dragojlov, budući da će Kvaternik izostati na posebnu želju Ducea; s talijanske strane sudjelovat će uz generala Ambrosija još general Candi iz Vrhovne komande (*Comando supremo*), general Oxilia i v. Lewentzow. Mjere koje gen. Kuntze namjerava predložiti Talijanima još će istog dana biti dostavljene operativnom štabu oružanih snaga i generalštabu kopnene vojske.

Poslanik Kasche je istog dana¹⁷ iz Zagreba telegrafski izvijestio Ribbentropa da će savjetovanje održati u Sušaku 2. i 3. ožujka. Cavallero neće sudjelovati, no zato gen. Ambrosio. Stoga je još uvijek neizvjesno hoće li Kvaternik putovati. Sigurno je sudjelovanje gen. Laxe, šefa hrvatskog generalštaba. Benzler putuje preko Beograda i Budimpešte bez zadržavanja na referat u Berlin, a Veesenmayer i on (Kasche) iz Zagreba izjutra. Stižu u Berlin 6. ožujka.

Sino su u Zagrebu, kao što su i predvidjeli, održali pretkonferenciju — javlja Kasche, 28. II,¹⁸ svom ministarstvu »pod najhitnije«. Sudjelovali su zamjenik komandirajućeg generala Jugoistoka Kuntze, general Bader, general Glaise-Horstenau, major ... (nejasna šifra), poslanik Benzler, dr Veesenmayer i sam Kasche. Na konferenciji su postigli jednodušnost. Pojedinačno: 1) predviđeno vojno savjetovanje s Talijanima i predstavnicima NDH svi ocjenjuju korisnim; 2) utvrđuje se da valja rasteretiti vojne snage korištenjem svih političkih mogućnosti, a to će se posebno moći primijeniti u pogledu odnosa između NDH i Srbije; 3) poslanik Benzler naročito je isticao kako se pri planiranom vojnom angažiranju u istočnoj Hrvatskoj mora voditi računa da iz toga ne nastanu nove teškoće Nedićevoj vladi; priznaje se da granica između NDH i Srbije nije podložna diskusiji; 4) Kasche je zastupao ova gledišta: a) u vezi s talijanskim sudjelovanjem ne smiju se postavljati nikakvi zadaci ili zahtjevi povezani sa zauzimanjem bilo kojeg područja; dovođenje talijanskih jedinica samo u okviru vojnih operacija; b) područje oko Prijedora i Banje Luke za njemačku stranu je važno i u pogledu ratne privrede, i narodnosno-politički; nužno je hitno slamanje ustanka na tom području; poželjno je sudjelovanje njemačkih snaga i u manjem broju; nema prigovora talijanskoj komandi pri tim operacijama — ako su predstavnici NDH s tim suglasni.

Na to je general Kuntze Benzleru i Kascheu primijetio u vezi s točkom 3) i 4) — piše dalje u brzopletu pod 5) — da će vojne operacije voditi protiv ustaničkih »bandi« i da će postupati u skladu s ratnim pravom. U toku operacija neće se davati nikakve izjave ili upute koje bi Nedićevoj vladi dovodile u teškoće. Talijane će pozvati da sudjeluju samo u operacijama, ali neće dobiti nikakve zadatke vezane uz okupaciju. Prijedor zasad njemačke snage neće napustiti.

6) Dr Veesenmayer je upozorio na potrebne političke mjere — javljao je Kasche. U cilju podrške Nedićevoj vladi nužno je ubrzano otpuštanje iz

¹⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 367 od 28. II.

¹⁸ Isti izvor, Nr. 366 od 28. II; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 188-190 i u zbirci: ADAP, E, I, str. 550-551.

njema kih logora 100 ratnih zarobljenika, ve predvi enih da se oslobode. General Kuntze obe ao je na to najhitniju podršku nastavljanju zapo etih razgovora izme u Paveli a i Nedi a posredstvom dotadašnjih posrednika i skori prelazak vo enja tih razgovora na osobe dostojne povjerenja, ako je ministarstvo u Berlinu s tim suglasno. O tome e Kasche usmeno izvijestiti ministarstvo. Benzler je dodatno upozorio kako je ve obe ano da e ustaške vlasti predati Srbiji mošti kraljeva Lazara i Uroša. To e biti u injeno što je mogu e brže. Benzler je, tako er, molio da NDH najbržim putem provede obe ano i zapo eto preseljavanje Srba u Srbiju. Kasche mu je obe ao da e poduzeti prikladne mjere.

7) Pozdravili su me usobno informiranje, što im je omogu ilita ta zagreba ka pretkonferencija, i sporazumjeli da se ubudu e me usobno obavještavaju u svim bitnim zbivanjima. Obavještavanje obavljaju poslanstva na adresu opunomo enog komandiraju eg generala u Srbiji, odnosno njema kog generala u Zagrebu i obratno vojne komande poslanstva (u Zagrebu i Beogradu). Zapovjednik Jugoistoka opet posredstvom generala.

8) Svi su suglasno utvrdili - piše na kraju — da se ne može ra unati sa slamanjem ustanka u kratkom roku. Vojnim angažiranjem mogu se razbiti središta ustanika i njihova udarna snaga, no s neredima »bandi« u itavom prostoru valja još dugo ra unati. Odlazak dra Veessenmayera s njima je u redu. Treba ra unati s teško ama u prijenosu vijesti iz Sušaka. Stoga e se vijesti, vjerojatno, dostavljati posredstvom zagreba kog poslanstva — završava Kasche svoj brzovajni izvještaj o zagreba koj pretkonferenciji.

Veesenmayer je, 4. III,¹⁹ iz Zagreba telegrafski »pod najhitnije« javio ministarstvu da je vojno savjetovanje u Opatiji okon ano, 3. ožujka, nave er. Sudjelovali su: talijanski generali Ambrosio, Roatta i Oxilia; njema ki generali Kuntze, Bader, von Rintelen i Glaise-Horstenau, kao i VI. Laxa, general-pukovnik NDH. O pregovorima treba re i da su u svim važnim pitanjima zajedni kog suzbijanja ustanka u bitnom postigli suglasnost. Predvi a se sudjelovanje triju talijanskih, jedne njema ke i jedne hrvatske divizije. Opširniji izvještaj uslijedit e usmeno. U zapisniku je utvr eno da dogovoreno moraju odobriti preko njema ke VK (OKW) vojna vodstva Italije i NDH. Najraniji termin otpo injanja operacija uzet u razmatranje: sredina travnja; prva akcija u prostoru izme u Bosne i Drine; na nju e se nastaviti druga u prostoru izme u Banje Luke i Petrove gore. Vodstvo operacija preuzima talijanski general Roatta, na temelju ve postignutog sporazuma izme u Berlina i Rima. Operativno provo enje na terenu u rukama je gen. Badera, komandiraju eg generala u Srbiji. Predvi a se uvo enje hrvatske civilne uprave u »o iš enim podru jima«. Odluka o tome u rukama je gen. Roatte. Hrvati se pribojavaju da bi talijanska vojna uprava mogla postati trajna i posebno brinu za Sarajevo. Talijani ho e, zatim, nastaviti akciju iš enja u Crnoj Gori. Ne postoje neposredne politike bojazni u granicama sporazuma koji se odnose na vojne operacije. Suradnja s njema kom vojnom komisijom bila je izvanredno lojalna; neprekidno je bila u toku i komisija je esto pitana za savjet. Säm Veessenmayer nije sudjelovao u vojnim dogovaranjima (kao što mu je to i ministarstvo bilo naredilo). General Kuntze nije još poslao svoj izvještaj Vrhovnoj komandi, i to e u initi sutra po kuriru, kad primi zapisnik. General hitno moli da se s raspravom s feldmaršalom Keitelom sa eka do

¹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 401 od 4. III.

usmenog Veesenmayerova referata i informacije od vojne strane koja e uslijediti.

Doista, trojni pregovori bili su održani u zakazano vrijeme (2. i 3. III), ali ne u Sušaku, nego u Opatiji. Savjetovanju su prisustvovali brojni sudionici: general V. Ambrosio, kao šef generalštaba talijanskih kopnenih snaga u svojstvu predstavnika talijanske Vrhovne komande (*Comando Supremo*), general M. Roatta, komandant Druge armije, general A. Oxilia, šef talijanske vojne misije u Zagrebu, general Kuntze, kao predstavnik njema ke Vrhovne komande (*OKW*), general Bader, opunomo eni komandiraju i general u Srbiji, general E. v. Rintelen, vojni ataše u Rimu i njema ki general u Glavnom stanu talijanskih oružanih snaga, general Glaise, Vladimir Laxa, kao zastupnik vojskovo e SI. Kvaternika i, uz njih, mnogobrojni generalštabni oficiri.

Svrha operacije koja se planira — prema zapisniku toga trojnog vojnog savjetovanja od 3. ožujka 1942.²⁰ »radi potpunog iš enja Hrvatske od pobunjenika« — jest »potpuno iš enje«. O položaju se u zapisniku tvrdi da u Srbiji ne postoje ja e neprijateljske grupe. Pri tome, ipak, treba spomenuti jednu neprijateljsku grupu na podru ju Valjeva i jednu na podru ju Niša. U NDH, sjeveroisto no od demarkacione linije — osim malih neprijateljskih grupa — postoje dva jaka centra ustanka, i to jedan izme u rijeke Bosne i Drine (na Ozren planini i isto no od Sarajeva) a drugi na podru ju izme u Banje Luke i Petrove gore. K tome dolaze grupe ustanika jugozapadno od demarkacione linije. Za operaciju su na raspolaganju ove snage: talijanske snage — tri divizije, od toga dvije iz Hercegovine i jedna iz Crne Gore, a uz njih ja e zrakoplovne snage; njema ke snage - jedna divizija; snage NDH — osam do deset bataljuna, a general Laxa sebi pridržava pravo daljnjeg odre ivanja o eventualnom stavljanju aerodroma Zagreb na raspolaganje talijanskom zrakoplovstvu. Op enito se priznaje potreba da zapovjedništvo nad operacijama u NDH, koje se tu moraju provesti jedinstveno, povjere jednom jedinom komandantu. Konferencija stoga povjerava tu komandu zapovjedniku Druge talijanske armije, generalu Roatti. General e fakti nu komandu u operacijama preuzeti kad jedinice budu izašle na polazne položaje, a to je za njema ke i hrvatske snage linija južno od Tar ina—Trnovo—Prijevoj—Pra a—Rogatica—Stolac—Han—Pijesak—Vlasenica—Drina južno od Zvornika; za talijanske snage linija Kalinovik — visovi na isto noj obali Drine—Višegrad na južnom i demarkaciona linija na jugozapadnom frontu.

Bilo je utvr eno — piše dalje u zapisniku s trojnog savjetovanja — da borbu protiv ustanika u NDH moraju voditi prema jedinstvenom planu, tj. da koncentri na operacija mora uslijediti na temelju ocjene zna enja pojedinih zona ustanka. Kao najzna ajnija zona ustanka bila je ozna ena isto na Bosna. Tu treba najprije upotrijebiti raspoložive snage, a zatim e se operacije proširiti u sjeveroisto nom pravcu. Plan operacija utvrdit e komandant Druge (talijanske) armije, koji e izvo enje operacije u Bosni dogovoriti s generalom Baderom. General Bader e sam - podre en komandantu Druge armije (Roatti) — voditi operacije. U tu su mu svrhu podre ene njema ke i

²⁰ AJ, T-120, rolna 208. Woermann je iz Berlina smjesta poslao Ribbentropu spomenuti zapisnik (isti izvor, U. St. S. Nr. 174 od 7. III); odštampan u zbirci: *ADAP*, H, I, Göttingen 1972, str. 33-35.

Njema ki zapisnik opatijskog savjetovanja od 2. III (bez predstavnika NDH): AJ, T-501, rolna 267.

Pogled e gen. Glaisea nakon održanog sastanka sadrži njegov izvještaj vojnom zapovjedniku Jugoistoka od 6. III: *Zbornik dokumenata...*, XII, 2, str. 207-208.

talijanske snage i snage NDH predviđene za tu operaciju. Samu operaciju moraju voditi brzo i energično. Poželjno je da po ne što prije, no, ipak je na savjetovanju utvrđeno kao njen približni početak 15. travnja, i to zato što je svrsishodno da bude provedena u povoljnijim vremenskim uvjetima, a osim toga, jedinicama, predviđenim da u njoj sudjeluju, valja omogućiti kretanje i — po mogućnosti — povoljne polazne položaje. U područjima kojima će operacijama ostati ostatak okupacione snage da osiguraju mir i policijsku službu. Tu će službu obavljati okupacione jedinice i odgovarajuće policijski organi uz žandarmeriju NDH. General Laxa je zamoljen da se pobrine za pojačanje žandarmerije. Ujedno je dogovoreno da će upravu (»civilnu vlast«) u okupiranom području u početku imati vojne vlasti. Nakon provedene pacifikacije pojedinih zona, upotrijebit će se za poslove uprave civilne vlasti NDH na temelju odluke komandanta Druge talijanske armije. S obzirom na vjerojatni tok operacija i zadatke pacifikacije povjerene talijanskim i njemačkim jedinicama, ne može se trenutna demarkaciona linija uzimati kao takva za vrijeme trajanja operacija i s njima povezane pacifikacije.

Dalje je dogovoreno — navodi se u zapisniku — da se ne smiju uspostavljati nikakvi kontakti s ustanicima, ni s etnicima ni s komunistima. Utvrđuje se da se zarobljeni pobunjenici zatečeni s oružjem u ruci moraju strijeljati, a i svi oni koji se nalaze u njihovoj pratnji ili im pomažu. Mjesta u kojima se pronalaze oružje ili municija, ili iz kojih se pobunjenici bilo kako pomažu, bit će spaljena. Za vrijeme trajanja operacija i nakon njih okupacione jedinice postupat će prema stanovništvu s razumijevanjem i pravedno. Vlada NDH će, zatim, poduzeti mjere da se uspostave uređeni pravni odnosi. Ona će u tu svrhu smjestiti poduzeti zakonske mjere opreza potrebne za život stanovništva. Bilo je dogovoreno da komande triju oružanih snaga, koje sudjeluju u operacijama, izmjenjuju vijesti o neprijatelju.

Taj dogovor stupa na snagu — piše na kraju zapisnika — pošto ga odobri talijanska Vrhovna komanda i vojskovođa SI. Kvaternik. Sam zapisnik, sastavljen u tri jezici ne verzije (talijanskoj, njemačkoj i hrvatskoj), potpisali su generali Kuntze, Ambrosio i V. Laxa.

Državni sekretar v. Weizsäcker izvijestio je, 6. III,²¹ ministra Ribbentropa da je toga dana — odmah nakon njihova dolaska u Berlin — saslušao referate Benzlera, Kaschea i Veessenmayera o rezultatima konferencija u Zagrebu i Opatiji o ustanku u Hrvatskoj. Sva trojica sastavila su pismene memorandume o svom gledanju na rezultat tih savjetovanja i državni sekretar ih šalje po noćnom kuriru specijalnoj željezničkoj kompoziciji »Westfalen« ministra Ribbentropa.²² Naknadno će dostaviti i svoje gledište o svemu tome.

²¹ PA, Büro RAM 13, Kroatien, Nr. 570.

²² AJ, T-120, rolna 208. U prilogu se nalaze spomenuti referati Benzlera, Kaschea i Veessenmayera.

Poslanik Benzler je upozorio na to da će vojna akcija u Hrvatskoj ipak — iako ima biti ograničena na nju — pa će srpski prostor ostati od nje pošteđen — imati odjeka i u Srbiji i to: a) Akcija će imati za posljedicu da se ustanici iz Bosne bez borbe sklone u Srbiju ili da ih se tamo potisne; ustanici koji bi tako pridošli predstavljali bi značajno pojačanje za ustanike elemente u Srbiji, b) Tako će se (namjeravana) akcija pretežno morati povesti protiv ustanika srpske narodnosti — pri velikoj osjetljivosti Srba u srpskom prostoru u pogledu akcije izvan srpskog prostora, vojna akcija zabilježit će snažan priliv ljudstva iz srpskog prostora ustanicima i tako uveći opasnost općeg ustanka u samoj Srbiji. Opasnost za srpski prostor može se najbolje ukloniti tako, ako zapadnu srpsku granicu (Drina—Crna Gora) vojnim snagama tako zatvore da se onemogući drelaženje ustanika i stanovništva na ovu i onu stranu.

Kasche u svom memorandumu pozdravlja (održano) trojno savjetovanje o vojnoj akciji protiv ustanika. Suzbijanje ustanika u nekadašnjem jugoslavenskom prostoru mora biti priori-

To je i u inio brzojavom od 7. III²³ upu enim Ribbentropu i ambasadoru Ritteru.

1. Rezultati vojnog savjetovanja u Zagrebu i Opatiji o ustanku u NDH - javlja državni sekretar — navedeni su u brzojavu dra Veesenmayera iz Zagreba br. 407 od 4. ožujka. Kako iz njega proizlazi, potpisan je zapisnik o tim dogovorima vojnih predstavnika Njemačke, Italije i NDH, a tekst toga zapisnika sti i e Weizsäckeru, vjerojatno, u toku dana i on e ga odmah zatim, ve prema sadržaju, telegrafski ili po kuriru poslati Ribbentropu.

2. Vojne operacije, koje se predvi aju kao rezultat dogovora, odnose se isključivo na državni teritorij NDH. Samo se po sebi razumije da oružane akcije, prije svih one u Bosni, mogu imati odjeka u Srbiji. Stoga se moraju provesti vojne pripreme i za Srbiju. Kakve vrste one moraju biti, to je u prvom redu pitanje vojne prirode, o emu se on (Weizsäcker) u pojedinostima ne može izjasniti. Gledište koje zastupa poslanik Benzler u (Ribbentropu) poslanoj zabilješci — da bi bilo dovoljno kad bi s pomo u njema kih snaga zatvorili srpsko-hrvatsku i dio srpsko-crnogorske granice — name e se, možda, zbog svoje jednostavnosti.

3. Iz referata poslanika Kaschea i dra Veesenmayera, kao i iz njihovih memoranduma, proizlazi — nastavlja Weizsäcker — da se vlada NDH, a prije svega Slavko Kvaternik, ne slaže s rezultatima savjetovanja u Opatiji. Treba, vrlo vjerojatno — prema izvještajima te dvojice (Kaschea i Veesenmayera) — ra unati s mogu noš u da hrvatska strana uskrati predvi enu potvrdu zapisnika vodstva domobranstva NDH. Razlog je takvom držanju NDH u strahovanju — koje Kasche i Veesenmayer dijele — da e Talijani iskoristiti vojnu

tetni zadatak. Kao nedostatak uzima injenicu što se na savjetovanju raspravljalo samo o suzbijanju ustanka u Hrvatskoj, a ne i u Srbiji, Crnoj Gori i grani nim područjima, jer se ustanak koji je povezan mora povezano i suzbijati. Nema prigovora (formalnom) talijanskom vodstvu operacija, jer e neposredno vodstvo operacija u rukama njema kog generala Badera osigurati u Hrvatskoj odgovaraju i njema ki utjecaj. Umjesno je sudjelovanje jedinica NDH. Rezerve vlade u Zagrebu vezane su uz sudjelovanje Talijana s ovu stranu demarkacione linije i uz mogu nost da se talijanski komandant može uplitati u poslove unutrašnje uprave. Pribojavaju se da e Talijani izazvati u dosad od Nijemaca okupiranom području iste teško e kakve su izazvali u obalnoj zoni. Tome bi se moglo - po ocjeni Kaschea - izbje i tako što bi vlada u Zagrebu i prema njema koj i talijanskoj Vrhovnoj komandi svoj pristanak na zapisnik savjetovanja vezala za uvjet da se revidiraju njegove odgovaraju e odredbe. Zadovoljiti bi ih mogla izmjena prema kojoj hrvatska strana smjesta preuzima vojnu upravu. Šef te vojne uprave NDH mogao bi biti podre en za vrijeme operacija zapovjedniku Druge armije u širem, a gen. Baderu u užem smislu, dok bi civilnu upravu uveli kad budu raspoloživi civilni službenici - u sporazumu sa s,vojim zapovjednikom. Tako bi mogli odstraniti osnovne teško e. No, borbu protiv ustanika moraju u svakom slu aju voditi što je mogu e brže i oštrije. Vrlo je - po Kascheu - poželjno poja anje njema kih snaga; njema ka divizija stacionirana u Hrvatskoj morala bi dobiti barem tre i puk. Poželjno bi bilo poja anje od jedne daljnje divizije. Kao usputnu operaciju moraju odmah zatražiti osiguranje ceste od Gradiške prema Banjoj Luci uz koju živi oko 4000 njema kih seljaka. Cestu trenutno neposredno ugrožavaju ustanici i spre avaju proljetne sjetvene radove. Hrvatska je strana spremna da u tome sudjeluje. Bolje bi bilo da sudjeluje i jedna mala njema ka jedinica. Bitne politike rezerve hrvatske strane ne mogu se odstraniti ni spomenutom izmjenom zapisnika, jer se mora uvijek ra unati da e vojni pokreti Talijana biti povezani s dalekosežnim politiki m zahtjevima. Ako bi mogli postiti i da se u zapisnik unese dodatak kako operacije i mjere koje e zatim uslijediti ni na koji na in ne smanjuju ili narušavaju nezavisnost države, njene granice i vršenje njenog suvereniteta na unutrašnjem planu, uvelike bi pridonijeli smirenju.

Edmund Veesenmayer je u svom memorandumu od 6. III odmah istakao da su u Opatiji postigli suglasnost da povedu dvije velike vojne akcije protiv ustani kog poketa. No, treba re i - govore i na elno - da su sve provedene vojne akcije u Hrvatskoj i Srbiji zabilježile samo djelomi ne uspjehe, budu i da je protivnik redovno izbjegao i zato nije nikada pošlo za rukom da temeljno potuku otpornu snagu ustanika. Zasigurno mogu vojne akcije zna ajno pridonijeti suzbijanju ustanka, no njegovo istinsko i trajno iskorijenjenje ili suzbijanje obe ava više uspjeha

akciju da se »usidre« na bosanskom prostoru, a posebno u Sarajevu. Opatijski zapisnik ve predvi a da e se uvesti civilna uprava NDH u o iš enim podru jima. Sporna to ka je, prema tome, samo u odredbi da je odluka o tome treba li neko podru je smatrati o iš enim u nadležnosti generala Roatte. No, kako je Sarajevo s ove strane njema ko-talijanske demarkacione linije, njema ka strana e nakon završetka akcije mo i Talijane uputiti preko linije natrag.

U skladu s op om uputom da njema ka strana prema Italiji ne treba da postane zagovornik NDH u njenim problemima, a posebno u vezi s planiranom oružanom akcijom, moraju prepustiti - prema mišljenju državnog sekretara - vladi NDH ili vodstvu domobranstva da dokažu opravdanost rezervi koje postoje i da provedu dopunu opatijskog zapisnika što preporu uju poslanik Kasche i Veessenmayer. Njema ka strana — prema Weizsäckerovoj ocjeni — može u initi samo to da Kvaterniku, možda posredstvom generala Glaisea, saop i kako je spremna da se povedu dodatni trojni vojni pregovori o toj to ki, ako za to nastane potreba.

4. Kascheovo je mišljenje kako ni takav dodatni zapisnik ne e ukloniti političke rezerve na strani NDH i stoga predlaže da se razmotri mogućnost da u zapisnik u e drugi dodatak, prema kojem operacije i mjere što se na njih nastavljaju ne smiju nikako narušiti ili umanjiti nezavisnost NDH, njene granice ili unutrašnji suverenitet. Me utim, Weizsäcker primje uje kako su predstavnici NDH imali prilike da u Opatiji predlože takav dodatak. Kako to nije bilo u injeno, Weizsäcker ne može preporu iti da njema ka strana ustraje na tome.

policijskim sredstvima i političkim rastrojavanjem. Broj ana snaga talijanskih jedinica zna i da uspjeh planiranih akcija bitno zavisi od sudjelovanja Talijana u što Veessenmayer prili no sumnja s obzirom na dosadašnje iskustvo. Relativni mir u podru jima pod talijanskom okupacijom valja samo dijelom pripisati broj anoj snazi talijanskih jedinica; ne baš neznatan postotak treba pripisati paktiranju i sporazumijevanju ustanika (etnika!) s pojedinim garnizonima. Ostaje - po Veessenmayeru - otvoreno pitanje: ho e li Talijani u predvi enoj snazi (tri divizije) biti spremni na polaznim to kama do 15. IV 1942; ho e li protivnik doista prihvatiti borbu ili e pravodobno spretno uzmaknuti i tako akcije u initi bespredmetnima i, na kraju, ho e li talijansko sudjelovanje u borbi ispuniti o ekivanja? Ne zabilježe li vojne akcije ve i uspjeh, njema ka strana gubi znatno od svog prestiža. Položaj Hrvatske bit e još teži a otporna snaga ustanika ve a.

Ne smije se — opominje on — precjenjivati vrijednost domobrana i ustaša. Veessenmayer je posljednjih dana utvrdio da se me u predvodnicima domobranstva i ustaša nalazi malo upotrebljivog materijala, s tim da se još me usobno najoštrije suzbijaju. Posljedice tog rivalstva u jedinicama su odgovaraju e, i ne po e li za rukom da domobrane i ustaše pod jedinstvenim energijim vodstvom privedu planskom zajedni kom sudjelovanju i jedinstvenom držanju doprinos Hrvatske suzbijanju ustanika može se ocijeniti izvanredno nisko. Usprkos nekim pojavama konsolidacije u Hrvatskoj, položaj je - uzet u cijelosti - prije gori nego bolji i stoga se mora izbje i da u toku planiranih vojnih operacija nova hrvatska podru ja do u pod dužu ili kra u talijansku vojnu upravu, a to posebno vrijedi za Sarajevo koje - uz injenicu da je drugi po veli ini grad NDH - ima specijalno zna enje zbog muslimanskog pitanja. Svi (njema ki) sudionici savjetovanja u Opatiji imali su dojam da su talijanska nastojanja snažno usmjerena na Sarajevo, što ustaški vrh u Zagrebu (Paveli , Kvaternik, Lorkovi i Laxa) odlu no otklanja. Time bi se ugrozio - po njihovom mišljenju - sam opstanak režima i zaprijetila opasnost da ustani ki pokret, koji je danas po svom sastavu srpsko-komunistički, poprimi opasan nacionalno-hrvatski karakter. Veessenmayer se s tim mišljenjem slaže, utoliko više što se propaganda ustanika kao i neprijatelja izvana kre e u istom smjeru i djeluje u pravcu velikojugoslavenskog ustanka.

Stoga Veessenmayer predlaže da se zapisniku dodaju odredbe koje e apsolutno zajam iti da e: 1. podru ja o iš ena u toku vojnih operacija bezodvla no prije i u ruke sre ene hrvatske civilne uprave, i 2. da se principijelno izbjegnu talijanske okupacione jedinice za Sarajevo, s tim da i gen. Bader, kao rukovodilac operativnih mjera, pri izvršenju plana uvaži - koliko je to mogu e — obje to ke.

²³ AJ, T-120, rolna 208; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, II, Göttingen, str. 27-29.

5. Prema Kascheovu izvještaju, izme u podruja predvi enih za vojne operacije — javlja dalje v. Weizsäcker — na prostoru izme u Gradiške i Banje Luke, nalazi se i podruje gdje živi 4000 njemačkih seljaka koje ve sada ugrožavaju ustanici. Plan operacija predvi a da se najprije o isti isto no žarište ustanka a tek zatim zapadno. Prema poslanikovu saop enju, NDH je spremna da upotrijebi oružane snage kako bi osigurala cestu Gradiška—Banja Luka. Dodao je i to da bi bilo bolje kad bi tu angažirali i jednu malu njemačku jedinicu.

Weizsäcker preporučuje da tu primjedbu saop e Vrhovnoj komandi.

6. Kasche nadalje misli — napominje v. Weizsäcker — da je vrlo poželjno pojačati njemačkih oružanih snaga predvi enih za akciju, i to potpunom divizijom, a najmanje pukom. To je, me utim, izrazito vojno pitanje i u njega se ne bi trebalo upletati nekim preporukama. Mogu uiniti samo to — prema Weizsäckerovu mišljenju — da Vrhovnu komandu obavijeste o navedenom gledištu poslanika Kaschea.

7. Razilaženja u mišljenju o pitanjima suzbijanja ustanka, koja su postojala izme u njemačkih ustanova u Zagrebu i Beogradu, nisu uopće važna za predstojeću akciju. Na to da se s ustanicima u NDH ne paktira, nego da se ustanak mora slomiti oružjem, priznali su svi sudionici. Veessenmayer, doduše, sumnja hoće li Talijani to poštivati. Weizsäcker je poslaniku Benzleru prenio Ribbentropove upute o tretiranju Jezdimira Dangi a. Dostaviti e zatim pismeno Benzlerovo izjašnjenje o tome.

8. Budući da ne postoje razilaženja u mišljenju o suzbijanju ustanka, Weizsäcker ne smatra nužnim da oba poslanika (Kasche i Benzler) i Veessenmayer sada dođu u Glavni stan. General Kuntze i Glaise-Horstenau stižu tamo veeras. Kasche je zamolio generala Kuntzea da kod general-feldmaršala Keitela osigura da referat Führern uslijedi tek pošto postignu uskla enje gledišta izme u njega (Kaschea) i ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa.

Poslanstvo Reicha u Zagrebu (savjetnik Troll) telegrafski je, 14. III,²⁴ pod »najhitnije« obavijestilo ministarstvo u Berlinu da mu je ovog asa uru ena verbalna nota ministarstva vanjskih poslova NDH u kojoj se saopćuje ovakav stav vlade NDH prema vojnom savjetovanju, održanom 3. ožujka t. god. Prvo — vlada NDH s radošću prihvaća temeljnu zamisao da talijanske i njemačke oružane snage u suradnji s hrvatskim oružanim snagama poduzmu radikalno iš enje pojedinih dijelova Hrvatske od »bandi«, koje nastoje da po uputama iz Moskve i Londona spriječe stvaranje novog poretka na tom podruju i na itavak balkanskom prostoru. Drugo - suverenitet NDH i vršenje suverenih prava hrvatskih državnih organa ostaju, ipak, tom vojnom akcijom potpuno neokrnjeni. Treće — vojne akcije suzbijanja nemira ne mogu narušiti upravu hrvatskih državnih organa. etvrto — u podrujima zahvaćenim nemirima, u kojima se mora izgraditi iznova unutrašnja uprava, tu e izgradnju provoditi hrvatske mjesne vojne komande koje valja što brže zamijeniti redovnom hrvatskom civilnom upravom. Suzbijanje i otcjepljenje žarišta nemira, koja se nalaze izvan Hrvatske, posebice u Srbiji, Novom Pazaru i Crnoj Gori predstavljaju za uspjeh operacija u Hrvatskoj bitnu pretpostavku. Vlada NDH misli kako je naprijed izloženo gledište uvelike prikladno da unaprijedi pripreme vojne akcije iš enja i samu akciju, pogotovo s obzirom na poznavanje lokalnih odnosa koje su stekle i njemačke i talijanske oružane snage unutar podruja nazna enih demarkacionom linijom.

²⁴ Isti izvor, Nr. 448 od 14. III.

Kasche je dva dana kasnije²⁵ iz Zagreba javio Berlinu da vlada NDH ima dokaze o tome da Dangi evi etnici u istoj noj Bosni održavaju veze s Nedi evim ljudima u Srbiji i da od njih primaju pomoć u ljudstvu i materijalu. Jedan njemački oficir javlja pouzdano da etnici na željezničkoj pruzi Užice-Višegrad sa znanjem Nijemaca putuju u Višegrad, dakle u istoj nobosanskoj dio Hrvatske. Kasche stoga hitno moli da se obustavi svako ulaženje iz Srbije u istoj nu Bosnu, izuzevši za njemačke i talijanske jedinice. Dalje: savjetnik poslanstva Kühn — nadležan za ekonomska pitanja — obišao je boksitno područje u trokutu Mostar—Dubrovnik—Zelenika u cilju osiguranja zatraženih količina i njihove liferacije. Tamo veliku opasnost predstavlja pasivnost talijanskih jedinica prema ustaničkim boljševicima koji prodiru iz zapadne Crne Gore preko Gackog u pravcu Mostara, preko Trebinja—Ljubinja u pravcu Dubrovnika i Metkova. Područja nastanjena Hrvatima mirna su; nisu komunistička a ljudi imaju zaradu s boksitom i sadnjom duhana. Međutim, raste napetost između Hrvata i Talijana. U Mostaru ima mnogo Židova pod zaštitom Talijana. Zato postoji opasnost potajnog pomaganja ustanka. Držanje Talijana prilikom prepada na njemačku transportnu kolonu kod Ljubinja — ne zadovoljava. General Glaise poduzet — e smjesta potrebne korake da oslobodi 45 njemačkih vojnika koje su zarobili ustanici. Do danas se ne zapažaju nikakve pripreme za vojnu akciju protiv ustanka. Kasche je zamolio gen. Glaisea da ih potakne, shodno dogovorima u Berlinu. General e odmah poduzeti potrebno posredstvom generala Kuntzea. Povjerljivo javlja Kasche na kraju: general Roatta požalio se da još nema nikakve upute. eka, valjda, prijedloge generala Badera. General Glaise e i to pota i. Kasche, tako er, drži bezodvla ni po etak potrebnim da bi njemačka strana kona no oduzela ustanicima inicijativu, politički i vojni zakon djelovanja.

General Glaise je, 17. III,²⁶ informirao Vrhovnu komandu telegramom da su ustanici, 10. III, napali transportnu kolonu njemačkih zrakoplovaca na prostoru između Stoca i Ljubinja. Njemački su gubici bili: 27 mrtvih, 45 zarobljenih, 7 ranjenih, uz znatne gubitke i u materijalu. Zarobljenog njemačkog kaplara uputili su ustanici vojni kolone da mu kaže kako e ustanici ubrzo saopćiti uvjete pod kojima su voljni pustiti zarobljene na slobodu. Talijanska komanda ve pregovara. Glaise moli — na poticaj poslanika Kaschea — da smije otposlati u Mostar njemačkog oficira za zaštitu njemačkih interesa kako bi sudjelovanem u tim pregovorima s Talijanima mogao po potrebi intervenirati.

Istog dana²⁷ Glaise je telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu da je osnovan *Glavni stan poglavnika* u kojem su zastupljene sve centralne ustanove zainteresirane za zemaljsku obranu i javnu sigurnost kao i predstavnici ustaša.²⁸ Za šefa generalštaba imenovan je general Prpi , austrijski, kasnije jugoslavenski oficir. Zadatak je *Glavnog stana* da pod neposrednim Paveličevim vodstvom rješava sva pitanja vezana uz obranu i javnu sigurnost. Ako poglavnik zaista zadrži komandu u svojim rukama, može nova ustanova — prognozira Glaise — voditi smirenju u tretiranju pojedinih ključnih pitanja, i to ne na posljednjem mjestu ustaškog pitanja. Dakako, cjelokupni komandni aparat poprma postepeno dimenzije koje zabrinjavaju, jer iz jedinica povla e

²⁵ Isti izvor, Nr. 459 od 15. III.

²⁶ AJ, T-77, rolna 895.

²⁷ AJ, T-501, rolna 264.

²⁸ Poglavnikova odredba o Glavnom stanu od 12. III 1942 (*Hrvatski narod*, Zagreb, 14. III 1942, god. IV, broj 376).

svakog oficira. Zamjenik poglavnika u novom *Glavnom stanu* je, uostalom zdravstveno prilično uzdrman, vojskovođa a Kvaternik. Na prvoj sjednici *Glavnog stana* bila je posebno žapažena blagost s kojom je pitanje »pravoslavaca« tretirao i sam Kvaternik junior. Na kraju, Glaise ukazuje na negativne postupke Talijana u NDH na vojnom i na privrednom polju i tvrdi da će postepeno, ali sigurno, dovesti do privredne katastrofe. Zato i konstatira da su u tom ogleđne opasnosti i za cjelokupno vođenje rata, kao što uopće mora postati problematično može li se politika balansiranja, na koju su prisiljeni u hrvatskom pitanju, još duže vremena održati. Telegram završava viješt u da je na generala Oxiliju isto nođ od Ljubljane bio izvršen atentat, no stradao je samo jedan oficir iz talijanske vojne misije.

Sam Ribbentrop je, 18. III,²⁹ uputio u Zagreb Kascheu opširniji, posebno šifrirani brzojav, u kojem uvodno navodi da mu dr Veesenmayer javlja kako je vlada NDH izaslala državnog tajnika Vjekoslava Vranjeka a u bosansko ustaničko područje da bi pokušala političkim sredstvima svladati bar dio ustaničkog pokreta. Takav pokušaj zasluđuje pažnju njemačke strane — isti je šef njemačke diplomacije — jer je, dakako, važno za pripremu planirane oružane akcije, hođ li se i u danom slučaju postići neki rezultati. Sama se po sebi nameće misao da se na temelju opatijskog zapisnika zaključeno slamanje ustaničkog pokreta oruđuem pripremi i politički, još prije nego što po ne akcija lomljenjem ustaničkog pokreta prikladnom rastrojnom propagandom, izigravanjem pojedinih protivničkih vođova i grupa međusobno, i ostalim sredstvima. Naravno, potrebno je da se ta zamisao ostvaruje tako da se ne dopusti — prema Ribbentropovoj ocjeni — da opstane ikakva sumnja u odlučnost da se slomi svaki oružani otpor vojnim sredstvima. Ribbentrop stoga naređuje Kascheu da o tome razgovara s Pavelićem i upita ga kakve je rezultate donijela Vranjeka misija. Tada će se mođi sagledati postoje li uistinu mogućnosti da se olakša zadatak vojne akcije išćenja koju pripremaju. Pokaže li se da je taj put upotrebljiv, mogao bi se možda pozvati i srpski ministar-predsjednik Nedić da djeluje na ustanike. Samo se po sebi razumije da težište svakog nastojanja u tom pravcu mora, ipak, biti na vladi NDH, a ne, kako se namjeravalo, na svojedobnim beogradskim pregovorima između vojnog zapovjednika i majora Dangića. Ribbentrop još primjećuje da im je zasad samo do toga da se upoznaju s mišljenjem poglavnika o tom pitanju i s motivima koji su doveli do Vranjeka misije. Nije im namjera da njemačka strana možda odobri Paveliću da pođe putem uspostavljanja kontakta s ustanicima.

Na kraju Ribbentrop moli da mu Kasche brzojavi tok svog razgovora s Pavelićem, a istodobno da mu saopći svoje mišljenje. Dra Veesenmayera je pozvao da ubrzo ponovo otputuje u Zagreb i da i on još jednom referira o položaju u NDH.

Kasche je dva dana kasnije³⁰ odgovorio Ribbentropu i izvijestio ga da je Veesenmayerov izvještaj o Vranjekovoj misiji ogleđna zabluda. Vranjeko je dodijeljen komandi Druge talijanske armije, a na poticaj poslanstva Reicha prethodno je bio pridodan tamošnjem njemačkom komandirajućem generalu za vrijeme akcije u sijećnju u istočnoj Bosni. Danas je isto na Bosni, na temelju obostranog sporazuma, proglašena operacionim područjem pod komandom tamošnjega njemačkog generala. Vladin opunomoćnik kod njega je

²⁹ AJ, T-120, rolna 20B, Nr. 432 od 18. III.

³⁰ Isti izvor, Nr. 487 od 20. III.

dr Kulovi . U isto noj Bosni bore se uglavnom Hrvati, i to op enito uzevši uspješno.

Politi ka nastojanja u cilju razbijanja ustanka bila su — nastavlja Kasche — neprekidna tema razgovora s Paveli em i vladom u Zagrebu. Op e mjere za to od protekle jeseni doživjele su neuspjeh. Sada se postupa od slu aja do slu aja. Potrebno obuzdavanje ustaša jednako je uznapredovalo kao i spoznaja ovdašnje ustaške vlade o tome i prikladnim mjerama gdje bi se za njihovu primjenu ukazivala prilika. Dosad je izostao ve i uspjeh takvih mjera, jer ustanicima pristizhe pomo u ljudstvu i materijalu iz Srbije i Crne Gore, a uz to ih sokoli držanje Talijana.

Trenutno se u Zagrebu ispituju slu ajevi pružanja podrške ustanku što dolazi iz Srbije - izvjestio je Kasche Ribbentropa o svom razgovoru s Paveli em. Ta pomo pristizhe i komunisti kim i etni kim vezama. I Nedi eva je vlada, ini se, u to upletena, dok je s Talijanima još ozbiljnije. Napad na njema ku transportnu kolonu kod Stoca pokazao je da talijanske jedinice apsolutno pasivno promatraju širenje ustanka po zemlji. Daljnja je injenica — upozorava zabrinuti Kasche — da pregovori talijanskih komandi s etnicima nisu doveli do njihova osipanja, nego isklju ivo do njihove poja ane aktivnosti. Snažna zaštita koju Židovi uživaju u Mostaru i Dubrovniku daljnji je izvor ustanka. Privredno uništenje podru ja pod talijanskom okupacijom mora ubrzo dovesti do najgorih posljedica. Iz toga nastaje opasnost da i hrvatsko stanovništvo zahvate nemiri. Dosad im je (Nijemcima) pošlo za rukom da umire vladu i hrvatsko stanovništvo. Nove mjere Druge talijanske armije, me utim, izvanredno zaoštravaju situaciju. Trenutno je ona *de facto* zaplijenila sve zalihe drva.

Paveli mu je u razgovoru opisao te injenice kao nesavladive prepreke u suzbijanju ustanka. Kasche sam nije mogao nastaviti takve razgovore, da ne bi stvarao teško e izme u... (nejasna šifra, sigurno: Talijana — napomena autora) i Hrvata. Razgovori o mjerama s ove strane demarkacione linije i prethodne... (nejasna grupa šifri — opaska autora) bili su uvijek pozitivni. Proteklih tjedana su i Hrvati vlastitim snagama postigli male uspjehe. Preduvjet je daljnjih uspjeha spre avanje oživljavanja ustanka iz Srbije i zatvaranje granice. Zasad se etnici neometano voze od Užica do Višegrada prema NDH. Isto tako, manji i ve i odredi nesmetano prelaze preko Drine u pravcu isto ne Bosne — završava Kasche.³¹

Iz Zagreba je Kasche, 22. III,³² »strogo povjerljivo« brzojavio Berlinu da je dan ranije razgovarao s ministrom Lorkovi em. Ministar mu je rekao da je Slavko Kvaternik dao svoj pristanak njema koj i talijanskoj Vrhovnoj komandi na zapisnik opatijskog savjetovanja, uz rezerve, sadržane u verbalnoj noti vlade NDH o o uvanju »suvereniteta« države i prava civilne uprave. Lorkovi je još zamolio da se talijanske jedinice ne koriste s ovu stranu demarkacione linije. Osim toga, vlada NDH nastoji vlastitim oružanim snagama »o istiti« podru je izme u Petrove gore i Banje Luke, kako bi se tu izbjegla upotreba talijanskih jedinica.

Kasche je odgovorio Lorkovi u da e se, 27. ožujka, u Ljubljani sastati generali Roatta i Bader i raspraviti pitanja u vezi s predstoje im operacijama.

³¹ Vojni zapovjednik Jugoistoka izdao je, 19. III 1942, zapovijed u kojoj, uz ostalo, stoji da se pomo u *brutalnih* policijskih i gestapovskih mjera mora ve u nastajanju utvrditi i uništiti formiranje ustani kih bandi. Toj zapovijedi pridodate su upute za postupak s ustanicima u Srbiji i Hrvatskoj (AJ, T-501, rolna 267).

³² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 505 od 21. III; odštampau u zbirci: *ADAP*, E, II, str. 103-104.

Na tom sastanku sudjelovat e i predstavnici oružanih snaga NDH. Lorkovi je na to rekao da je talijanskoj vojsci ve ispla ena milijarda kuna, ali da od Italije nema nikakvih isporuka unato ponovljenim obe anjima.

Dr Vran i je kod generala Roatte protestirao protiv (ministarstvu poznate) naredbe talijanskog komandanta o zapljeni zaliha drva. Roatta je tu naredbu stavio izvan snage i želi zapo eti pregovore s nadležnim ustaškim ministrom (inž. J. Frkovi em). Pridržao je sebi pravo kona ne odluke sve do kraja tih pregovora. S tim u vezi Lorkovi je ponovo spomenuo rije kog prefekta Temistocla Testu, koji se prijateljstvom s Mussolinijem i svojim položajem prefekta, ini se, koristi za izvanredno živu poslovnu djelatnost. Nju Testa povezuje s prijetnjama ministru financija NDH (VI. Košaku) da bi ga tako »omekšao«.

Casertano je nakon povratka iz Rima — javlja dalje Kasche — izložio Lorkovi u »nove ideje« u vezi s Dalmacijom, me u njima i plan da itavu Dalmaciju organiziraju kao kraljevstvo i zatim je povezu s Hrvatskom u personalnu uniju. Lorkovi smatra da iskustva talijanske strane u dijelovima Dalmacije, koje je Italija okupirala, sve više ukazuju na nove putove. Paveli zastupa mišljenje da utvr ena granica s Italijom (iz Rimskih ugovora) mora ostati preduvjet svakog pregovaranja. Ustaše sa stanovitim zadovoljstvom promatraju sve ve e talijanske teško e. Casertano je još spomenuo da je uzdrman položaj guvernera Dalmacije G. Bastianinija. I Casertano i Roatta izjavili su da se slažu s rezervama s ustaške strane o civilnoj upravi, u vezi s opatijskim zapisnikom. Nakon dugih pregovora, sada su Talijani dopustili i da se istakne zastava NDH na malim obalnim brodicama. Nasuprot tome, prema izvještajima velikog župana D. Sin i a iz Knina, veoma sklonog Italiji — od nekog vremena on miroljubivo i uspješno sura uje s »pravoslavicima«, tako da su ve uvršteni i u op inske uprave — proizlazi da »pravoslavci« sura uju vrlo oprezno iz... (nedostaju rije i u tekstu - opaska autora) od Italije. Obito u Kninu, Talijani navodno podjaruju razdor izme u Hrvata i Srba.

Iz itavog razgovora stekao se dojam — zaklju uje Kasche — da Lorkovi opet mirnije ocjenjuje odnose s Italijom. Poštovanje prema Italiji i dalje je u silaznoj liniji, a to je uvjetovano postupcima talijanske strane.

Ministarstvo vanjskih poslova je iz Berlina telegramom od 23. III³³ obavijestilo osobno njema kog konzula u Ljubljani da e se, 27. III, održati u Ljubljani savjetovanje izme u vojnog zapovjednika u Srbiji generala Badera i talijanskog generala Roatte, uz sudjelovanje predstavnika NDH, o suzbijanju ustani kog pokreta u Hrvatskoj. Tp savjetovanje predstavlja nastavak ranijeg savjetovanja izme u njema kih, talijanskih i hrvatskih oružanih snaga održanog 3. III u Opatiji. Tamo su postigli jednodušnu odluku da otpo nu vojnu akciju u Hrvatskoj. Vlada NDH nije, ipak, bez daljnjega odobrila opatijski zapisnik, nego je njema koj i talijanskoj strani izrazila odre ene želje koje potje u iz bojazni da bi vojna akcija njema kih i talijanskih snaga mogla narušiti hrvatski suverenitet i vršenje uprave hrvatskih državnih organa na ustani kom podru ju. S obzirom na politi ku važnost ustani kog pokreta u Hrvatskoj, ministarstvo zadužuje konzula da se poveže s gen. Baderom i da ga general drži u toku u vezi sa savjetovanjem. Pri tome za njema ku stranu nije rije o tome da sazna operativne pojedinosti nego mnogo više da bude

³³ Isti izvor. Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu (Weizsäcker) dostavilo je tekst te upute Ljubljani, poslanstvu u Zagrebu i Beogradu (isti izvor).

obaviještena o političkim pitanjima koja bi se pojavila. Konzul sâm ne e sudjelovati na konferenciji. Ministarstvo e zamoliti Vrhovnu komandu da obavijesti generala Badera o konzulovom zaduženju i da ga zamoli da konzulu dade potrebne informacije. Ako bi se pojavile bitne razlike u mišljenjima, ministarstvo moli konzula da brzojavno izvijesti ministarstvo o tome. Jednako tako potreban je telegrafski izvještaj nakon završenog savjetovanja. Na savjetovanju u Opatiji je dr Veessenmayer isto tako bio predstavnik ministarstva vanjskih poslova.

Glaise je uputio osobno pismo na elniku Vrhovne komande oružanih snaga feldmaršalu Keitelu (Zagreb, 28. ožujka 1942).³⁴ Njegova skromna odgovornost u okviru ovog vođenja rata u svojstvu »njema kog generala u Zagrebu« navodi ga da se danas ponovo u obliku pisma dotakne teme koju ne želi uvrstiti u svoja službena saopćenja. Riječ je o privrednom položaju Hrvatske koji bi postepeno mogao, ipak, postati opasnost i za vojni položaj Reicha na Balkanu. Da je pri tom ponovo prisiljen da ukazuje na saveznike Njemačke na jugu pada mu utoliko teže što zna da e njegova objektivnost u tom pitanju do i u sumnju. Međutim, povjerene mu dužnosti, ipak, sile Glaisea da potisne takve rezerve.

U Hrvatskoj unutrašnjopolitički je uistinu mnogo toga na tako slabim nogama da bi mladoj državi već samo po sebi bilo teško da svoju privredu uredi u formi prikladnoj njemačkom sistemu država. Pri tom Glaise misli prije svega na kobne temeljne smjernice te unutrašnje politike, koje su, ipak, u prvom redu proizašle iz osjećaja osvete jedne manjine prema dijelu naroda koji se ne može istrijebiti. Glaise se sjeća i nerazumnih strahota što su ih ustaše počinili a koje bez sumnje pridonose pedeset posto pojavi ustaničkog pokreta u mnogim krajevima. Međutim, uvelike neprekoračivu zapreku za razumnu hrvatsku privrednu politiku predstavlja stav Italije prema hrvatskim privrednim pitanjima. Tu nije potrebno tek podsjetiti da zemlja mora uzdržavati samo talijansku okupacionu snagu od 300.000 ljudi sama, iz vlastitih sredstava, okupacionu snagu za koju talijanska strana Hrvatima neprestano obavezuje smanjenje, nakon čega se najčešće pojavljuje njeno uvećanje. No, ostavljajući i to po strani, potpuno je isključeno organizirati plansku privredu u mladoj državi ako je 700 kilometara njene granice otvoreno prema sili, kao što je Kraljevina Italija, tako gladnoj robi i sklonoj bezobzirnoj pljački. U području pod talijanskom okupacijom odnose se čak drveni podovi, okviri za prozore i zahodske školjke. Upravo je sad u toku veliko krčenje šuma, što se može jedino usporediti s onim u režiji Venecije čijom je akcijom tadašnja itavska zemlja od Triglava do Dubrovnika, u razmjerno kratko vrijeme, bila pretvorena iz rascvjetanog vrta u krašku pustinju. Rasprodaja tog područja tako je potpuna da mu je vojskovođa Kvaternik prije nekoliko dana govorio o uništenju hrvatske privrede južno od tzv. demarkacione linije. To, međutim, prelazi također demarkacionu liniju i zahvaća njemačku okupaciono područje i pri tom hrvatskoj strani onemogućuje bilo kakvu politiku cijena, jer Talijani plaćaju svaku cijenu koja se zatraži i pri tom znaju onemogućiti u tom pogledu nabijanjem cijena i zapošljavanjem njemačkih poslova. Ako se iz Zagreba izdaju zakoni i naredbe na planu planske privrede i racioniranja, njih e južno od demarkacione linije na elno formalno ili bar u praksi staviti van snage. Da pri tom talijansko okupaciono područje prema njemačkom djeluje poput neke pumpe za usisavanje, razumije se samo po sebi. No, iza te male pumpe stoji još

³⁴ AJ, T-501, rolna 264.

mного ve a pumpa, a to je Kraljevina Italija, jer ne postoji — kao što je Glaise ve spomenuo — na 700 km dugoj granici za Italiju nikakvo ograničenje uvoza i izvoza, tako da se, na primjer, ne bi trebalo uditi, ako bi dobar dio od 35.000 tona krušnog voćnog surogata, što ga je Njemačka morala odobriti NDH za ovo ljeto, automatski prešao preko Jadrana. Suvišno je pobliže navoditi da bi čak najgenijalniji privredni političar i najbolji državni aparat bio bespomoćan suočen s takvim prilikama.

Glaise je uvodno sebi dopustio slobodu da ukaže na interese općenito vojnog rata koji su s tim problemom presudno povezani i bez kojih se sigurno ne bi moglo govoriti o tome. Ukoliko bi privredna bijeda — zahvaljujući i netom opisanim prilikama — i dalje rasla u znatnom dijelu Hrvatske, onda ne pomažu malo ili nimalo sve protumjere režima koje iziskuju njemačke žrtve u krvi. Ustanike će svakog dana i sata jačati ljudi koji uslijed privredne bijede nemaju što izgubiti nego samo dobiti. Njemačka strana, na kraju, morat će unati s tim da u tom prostoru, koji predstavlja važan nasip prema Balkanu, još i više jedinica angažira u možda zaista nepoželjnom slučaju.

Hrvati su vrlo uvjereni da je okrutnoj privrednoj politici Italije prije svega cilj da zemlju — uz udaljavanje vojvode od Spoleta — prisili, slično Albaniji, da prihvati personalnu i carinsku uniju, pri čemu vjeruju da je takvim težnjama prožeta nesumnjivo sadašnja politika talijanske vojske. Na elno bi bilo moguće — kako je Glaise već, 14. XII 1941, bio referirao — da se napeta ovdašnja situacija i tako raširi da se Hrvatsku — uvaju i njemačke privredne interese u njoj — vojno i politički prepusti Italiji. No, na žalost, mora se uvijek pitati je li apeninsko kraljevstvo i dovoljno jako da uistinu svlada tako stvorenu situaciju i ne bi li daljnje širenje Italije u pravcu Save dovelo do potpunog raspada javnog poretka. Hrvati prori u ovo posrednje i iskustva iz talijanskog okupacionog područja dopuštaju, na žalost, strahovanje da i ne bi mogli biti potpuno u krivu.

Prema svemu — kakve su prilike sada — jasno je da bi trebalo težiti raširiti pitanje u direktnom razgovoru s njemačkim saveznikom (Italijom), i to i s vojne točke gledišta i možda upravo s nje. Stanje *laissez-faire* i onako može potrajati samo ograničeno vrijeme. Glaise je tri godine u ratu 1914—18. bio u službi saveznika suradnje i o tome se može, na primjer, čitati u knjizi generala Cramona.³⁵ Austro-Ugarska, zasigurno, nije bila lak saveznik, ali ako su se ponekad znali vrlo surovo okomiti jedan na drugog, opet se ponovo sjedalo za stol i konačno pronalazilo rješenje u kojem je strano trijumfiralno nad osobnim. Kod talijanskog saveznika je, na žalost, takav postupak neusporedivo težak. Glaise se, na primjer, ustručava da sa svojim kolegom Oxilijom, uz sve prijateljstvo, i dodirne takve teme samo kao nagovještaj, jer je sustradan Duce saznati kako Glaise ide za tim da slabi talijansku poziciju. Zato se zaista može reći da to što je Glaise ukratko naznačio u nekoliko rečenica nije samo u interesu zajedničkog vojnog rata, nego bi to svakog trenutka moglo postati krajnji vlastiti interes Italije.

Glaise — na kraju — priznaje da se već neko vrijeme nosio mišlju da dosađuje Keitelu s tim prikazom situacije. Prije nekoliko dana zamolio ga je St. Kvaternik uzbuđenim riječima da otpošalje te pritužbe a jednako tako mogao je iz primjedaba koje je ministar vanjskih poslova Lorković nedavno učinio pred njim pročitati istu želju. Poslanik Kasche se potpuno slaže s Glaiseovim

³⁵ *Unser Österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkrieg*, Berlin 1921.

shvaćanjem i nastoji da ga uvažava i odgovorni u njegovom ministarstvu u Berlinu.

Kasche je iz Zagreba, 31. III,³⁶ brzojavio ministarstvu da su vojni pregovori vođeni u Ljubljani, 28. i 29. ožujka, donijeli ove rezultate:

1. pokušati da pregovorima sa etnicima izazovu podvajanja u redovima etnika i partizana, kako bi se podijeljene snage mogle lakše potući;

2. prva operacija, kako se planira, treba da počne oko sredine travnja, isto noć od Sarajeva; operativno vodstvo je u rukama njemačkog generala Badera, kojemu je sjedište Sarajevo; u operaciji sudjeluju njemačke, talijanske i hrvatske jedinice, kako je to bilo predviđeno opatijskim zapisnikom; daljnje operacije utvrditi će kasnije;

3. vladu NDH zastupati će kod generala Badera njeni imenovani opunomoćnici dr. Kulovi; civilne vlasti NDH bit će priznate i uvažavane; u prijateljskim operacionim područjima, uz uobičajene mjesne komande jedinica, uvesti će se hrvatske vojne komande kao organi uprave.

Slavko Kvaternik je izjavio Kascheu — javlja ovaj dalje u brzojavu — da ne postoje neke posebne političke rezerve vlade NDH o onom što je dogovoreno. Izrazio je dvojbu da će operacije te i onako kako je planirano. Kasche je zamolio generala Glaisea da saopćiti Baderu kako on (Kasche) ima politiku rezervu samo o ostajanju talijanskih jedinica, kao okupacione vojske, na području sjeverno od dosadašnje demarkacione linije, nakon što operacije završe.

I Glaise se u svom telegramu Vrhovnoj komandi od 31. III³⁷ pozabavio zaključcima ljubljanskog savjetovanja kao nastavka onog u Opatiji. Talijanska je strana tom prilikom općenito priznala opravdanim rezervu vlade NDH saopćiti Berlinu i Rimu nakon Opatije. Dakako, general Roatta stavlja u izgled da talijanske jedinice u već pacificiranim krajevima sjeverno od demarkacione linije zadrži duže vremena, dok Sarajevo — protivno po etničkim planovima — ostaje izvan zahvata talijanskih jedinica, samo im ima poslužiti kao baza za snabdijevanje. Tako se, na kraju, ipak neće moći izbjeći zaposjedanje grada od Talijana što je general Laxa u Ljubljani otvoreno označio kao politički nepoželjno.

Posebnu vojnopolitičku notu dala je ljubljanskom trojnom savjetovanju želja generala Roatta da etnike — još prije nego što operacija započne — odvoje od partizana pregovorima s prvima, a da se zatim bace na druge. Roatta se pri tom prijedlogu pozvao na saopćiti njemu pridodanoga civilnog komesara NDH Vranjanića, prema kojem je ustaški poglavnik dao poticaj da se u Hercegovini povežu s tamošnjim pravoslavnicima etnicima. Laxa to u Ljubljani nije sasvim negirao, ali je danas (31. III) sam vojskovođa u pismu generalu Baderu i Roatti odlučno nijekao. U Ljubljani je, ipak, bilo zaključeno da njemačka i talijanska strana još prije početka operacija uspostave dodir sa etnicima da bi ih — ako su skloni miru — odveli u udaljenije krajeve i nakon

³⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 574 od 31. III; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, II, str. 172. Zapisnik o pregovorima u Ljubljani: *Zbornik dokumenata...*, XII, 2, str. 241-249.

³⁷ AJ, T-501, rolna 264. Benzler je iz Beograda, 2. IV, telegrafski obavijestio berlinsko ministarstvo da je u Ljubljani gen. Roatta - protivno opatijskom zapisniku - otvoreno izjavio da će Talijani upotrijebiti etnike u borbi protiv komunista. Hrvatska strana je priznala da u Hercegovini paktira sa etnicima. Vojskovođa Kvaternik je kasnije - ustraju i pri svom na elnom otklonu pregovara sa etnicima uopće — prepustio odluku u tom pitanju njemačkim i talijanskim vojnim faktorima. Vojni zapovjednik Jugoistoka je zatražio od Vrhovne komande upute imaju li se etnici upotrijebiti ili nemaju. Povjerenik (»V. Mann«) Druskowitz (Drušković) održava vezu sa etničkim vođom Dangićem (AJ, T-120, rolna 208).

pacifikacije njihova zavijsa otpustili ku i. Laxa je amnestiju za ustanike označio tek nakon prve akcije u Srbiji.

Na elno valja primijetiti — upozora dalje Glaise — da na hrvatskoj strani — ako se vojskovođa a Kvaternik i njegovi posebno radikalni prijatelji ostave po strani — probija sve snažnije spoznaja da je politika prema Srbima Paveli evog režima — kako je to Glaise — esto naglašavao — barem u ekstremnoj formi promašena. Ipak bi se pokušaj da se — etnički ustanak prije svega »politički« likvidira morao, kao pretpostavka, temeljiti na općepolitičkom temelju pri čemu vode i krugovi Hrvatske ne bi za pošteno mogli izbjeći i da priznaju punu ravnopravnost pravoslavnih državljanina, a također ni to da donekle isprave počinjene nepravde. Državni aparat morao bi biti dovoljno snažan da jamči i osigura tu jednakopravnost. Od svega toga još su jako daleko, usprkos takvim nastojanjima kao što je uvjetno dopuštanje djelovanja grčko-istočne crkve. Roatta se u Ljubljani nije ljubazno odnosio prema predstavniku NDH (Laxi), nego ga je tretirao s omalovažavanjem (»von oben«), a inače nije pokazivao jako veliku simpatiju za novu državu. Slavko Kvaternik je u svom pismu Baderu i Roatti izrazio najveću rezervu prema eventualnim kontaktima sa Srbima; no, uostalom pristao je da to pokušaju Nijemci i Talijani, otklanjajući i osobno svaku odgovornost za neuspjeh.

Ministar Ribbentrop je, 3. IV,³⁸ reagirao na Kascheov telegram od 31. III i zahtijevao objašnjenje prve točke ljubljanskih zaključaka. Ministar Ribbentrop moli — piše u brzojavi zagrebačkom poslanstvu — da ga pobliže izvijeste o čemu je zapravo riječ i kakav postupak za to predviđaju. Pri tome se Ribbentrop poziva na svoje poznate upute od 18. III u povodu upućivanja dra Vrana i a i eventualnih pokušaja da se političkim sredstvima svlada bar dio ustaničkog pokreta. Dodao je primjedbu za svoj kabinet u Berlinu da kopiju brzojava smjesta dostave Oberführeru Veesenmayeru, uz napomenu da ministar i njega moli da izrazi svoje mišljenje o tome.

Kasche je još istog dana³⁹ odgovorio svom šefu i javio da je general Roatta u Ljubljani ideju o pregovorima sa Srbima tretirao s posebnim naglaskom. Želio bi da Srbima u prvoj akciji u istočnoj Bosni pregovorima udalji s područja borbi i da ih uputi u udaljenije područje. S njima bi se — pošto slome partizane — mogli naknadno obratiti, kako misli Roatta. Postoji opasnost, a to se samo po sebi razumije, da Srbima taj položaj iskoriste umješnije nego Roatta. Dosadašnji odnosi Talijana sa Srbima mogli bi opravdati i sumnju da se tu igra dvostruka igra. Pregovore bi trebalo da vode Nijemci i Talijani zajedno. Vlada NDH želi da ostane po strani od tih pregovora, lišena odgovornosti, ali htjela bi sudjelovati u njima kao promatrač. Usprkos svim rezervama, Kasche smatra da je taj put pogodan u interesu borbe protiv ustanika.

Vrhovna komanda oružanih snaga (njen operativni odjel) upozorila je u telegramu, 4. IV,⁴⁰ generala Rintelena u Rimu i ostale da je u toj ki 10 zapisnika iz Sušaka (Opatije) bilo dogovoreno da ne smije doći do uspostave kontakta ni sa Srbima ni s komunistima. Međutim, prema vijesti vojnog zapovjednika Jugoistoka, general Roatta je u Ljubljani iznenada izrazio namjeru da komuniste-partizane doduše bezuvjetno suzbija, no da pregovara s

³⁸ AJ, T-20, rolna 208, Nr. 360 od 2. IV. Na kraju telegrama nalazi se opaska da ministar v. Ribbentrop moli prijepis tog telegrama smjesta dostaviti i dru Veesenmayeru s primjedbom kako ga ministar moli da mu saopćiti svoj stav o tom pitanju.

³⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 591 od 3. IV.

⁴⁰ Isti izvor, OKW / WFST / OP nr. 001165/42 GKDOS.

nacionalnosrpskim bandama iz taktičkih razloga da bi prethodno ostali po strani. Provođenje takve namjere u djelo imalo bi posljedicu kako bi borbeni grupa Bader morala postupati isto tako da ne bi narušavala jedinstvo u ovoj operaciji. Takav postupak, kakav predlaže general Roatta, u kontradikciji je sa suškim (opatijskim) sporazumima i unaprijed bi ugrozio energije koje su potrebne za bezobzirne akcije u ovoj zoni. Stoga VK moli svog predstavnika u Rimu da razjasni tu kontradikciju kod talijanske VK (*Comando supremo*). Njemačka VK smatra svrsishodnim da se striktno pridržavaju u Sušaku dogovorene zabrane pregovora s ustanicima, bez obzira je li riječ o komunistima ili nacionalnosrpskim bandama.

Odazivajući se na nalogu šefa njemačke diplomacije, Veessenmayer je za sastavio zabilješku (Berlin, 6. travnja 1942)⁴¹ i u njoj naveo da je prilikom vojnog savjetovanja u Rijeci (Sušaku) general Roatta ponovo naglašavao kako talijanske vojne vlasti nemaju nikakav dodir sa Srbima u Hrvatskoj, a da i nikakve pregovore nisu s njima vodili. Utoliko više iznenađujuće što sada general Roatta posebno ističe misao o pregovaranju sa Srbima. Razlog je, vjerojatno, to što veći uistinu postoje uske veze između Srba i talijanskih okupacionih vlasti. Osim toga, činjenica se da su opravdane rezerve što su ih ustaška i njemačka strana izrazile o spremnosti talijanskih vojnih krugova za suzbijanje ustanka i da su sami Talijani pri tome postali nesigurni. Nastojanja državnog tajnika dr. Vrančića, koja su Talijanima poznata, dala su im — ne na posljednjem mjestu — poticaj da se u te pregovore uključe kako bi ih kontrolirali i u njima vodili glavnu riječ.

U skladu s ljubljanskim zaključcima čini se da postoji namjera da pregovore sa Srbima vode službene njemačke, odnosno talijanske vlasti. Veessenmayer, međutim, misli da to nije prikladno, osobito ako je NDH samo promatrač. Očigledno je stanovište Slavka Kvaternika i političkih faktora u NDH drukčije. To protivljenje čini se da je onemogućilo planiranu misiju državnog tajnika Vrančića. Ali upravo bi Vrančić — prema Veessenmayerovoj ocjeni — bio najpogodniji da te pregovore vodi spretno i uspješno. Treba se pribojavati da Talijani igraju dvostruku igru, a to može samo umanjiti uspjeh vojne akcije. Stoga se Veessenmayer slaže s mišljenjem poslanika Kaschea da se pregovori — ako ih po danim pretpostavkama treba voditi — moraju voditi jedino zajednički, uz puno sudjelovanje njemačkih predstavnika. Cilj im mora biti da protivnika razdvoje, da ga u prvoj fazi borbe iznutra oslabe, da najprije napadnu i unište komuniste, a zatim da svim sredstvima nastave borbu protiv Srba. Bilo bi poželjno kad bi u pregovorima mogli postojati i da pojedina etnička odjeljenja privole na bezodvlačnu akciju protiv komunističkih. Iz toga, praktički, ne mogu nastati nikakve obveze prema Srbima. U inak taktički pogrešan postupak, međutim, znatno bi porastao kad bi uz Pavelićevu pomoć ipak mogli postojati i aktivna suradnja političkih faktora NDH.

Prema obavještajcu Druškoviću (»Sonderführer Karl Druschkowitsch« — pripadao je tzv. »Sonderkommando v. Künsberg« — opaska autora), koji po informaciji poslanika Benzlera održava vezu s Dangićem, Veessenmayer je veoma rezerviran. Drušković je kockarska priroda, nema politički smisla i odviše je vezan mnogostrukim osobnim vezama. Osim toga, prošle se godine

⁴¹ PA, Büro RAM 13, Kroatien. U vezi s tom zabilješkom dr. Veessenmayera od 6. IV poslanik v. Rintelen je telegrafski zatražio, 8. IV, da Berlin prenese Veessenmayeru u Zagrebu želju ministra v. Ribbentropa da mu nakon ponovnog temeljitog razgovora s poslanikom Kascheom pošalje dodatni izvještaj o pitanju talijanskih želja da pregovaraju sa Srbima (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 394 od 8. IV).

na nedopušten na in — kako je Veesenmayer sâm mogao zapaziti — pozivao na osobne uske prijateljske veze s ministrom Ribbentropom, kako bi time izazvao dojam i pospješio vlastite poslove — zaključuje Veesenmayer svoj izvještaj Ribbentropu.

Kasche je iz Zagreba telegrafski javio Berlinu, 6. IV,⁴² da je opunomoćnik vlade NDH pri generalu Roatti dr Vran i bio u Splitu, Hercegovini, Dubrovniku i Kotoru s talijanskim oficirima i razgovarao sa etničkim vođama Gr i em i Jev evi em. Vran i izvještava: obojica su u najužoj vezi s Dangiem i o igledno ih Talijani plaćaju. (... — nejasna grupa šifri — opaska autora) i Dangii ev opunomoćnik su — pošto su se razbili Dangii evi pregovori u Beogradu — pregovarali, 20. II, sa Talijanima kod Nevesinja. Ponudili su Talijanima upravu nad istom Bosnom da bi se to područje tako izdvojilo iz sastava ustaške države. Njemu su upravu otklonili, ukazujući na izmišljene strahote. U tome je — čini se — razlog želje talijanske strane da pregovara sa etnicima u predstojećoj borbi. Vran i misli da Talijani nisu sebi vezali ruke i da ih može privoljeti na svoju stranu u interesu Hrvatske. Jev evi je dao znati da mu je dosta obveza prema Talijanima. Vran i je odredio niz političkih mjera u Hercegovini u cilju smirenja. Kasche se poziva na svoj telegram br. 591 od 3. IV i upozorava da u sadašnjem položaju smiju povesti namjeravane pregovore s naoružanim etnicima samo s najvećim oprezom i takvi pregovori se mogu opravdavati samo s vremenski ograničenim vojnopoličkim razlozima. Razgovori o političkim ustupcima morali bi izostati, da ne bude narušen izrazito politički put Vran i evih pregovora. Tko se bori s oružjem u ruci, taj mora biti uništen! Energično priprema i najbrži počinetak vojnih operacija čine se Kascheu potrebni. etnici moraju spoznati da je igra između Nijemaca, Talijana i Hrvata trajno nemoguća.

Na Uskrsni ponedjeljak razgovori poslanika Kaschea i Glaisea najprije s Paveliem, a zatim s drom Vran i em bacili su — javlja gen. Glaise Vrhovnoj komandi telegramom 6. IV⁴³ — zanimljivo svjetlo na talijansku vojnu politiku u hrvatskom prostoru i na političke odnose u Hercegovini i istočnoj Bosni. Dra Vran i a, stopostotnog Hrvata-ustašu, poglavnik je izaslao s dalekosežnim ovlaštenjima u korist srpskog stanovništva u istočnoj talijanskoj okupacionoj zoni, što je dokaz da sada i vlada NDH počinje uviđati teške pogreške u svojoj narodnosnoj politici što je Glaise isto isticao. Uz ostalo, dr Vran i je ovlašten da vraća pojedince u službu i ispravlja nepravde u širokom obimu. Pri

⁴² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 603 od 6. IV.

⁴³ AJ, T-501, rolna 264. General je u dodatnom telegramu zamolio svoje nadređene da Vran i eve izvještaje uzmu isključivo kao informaciju, a da ih ne koriste za daljnju upotrebu, s tim da po mogućnosti bude ograničeno njihovo širenje (isti izvor).

Zanimljivo je pismo što ga je Vj. Vran i uputio M. Lorkoviću u Sašaku, 23. svibnja 1942. Ono u izvratku glasi ovako: »Jučer sam razgovarao sa fašističkim generalom Montagnom. Ne u Ti citirati istav razgovor, nego u Ti izta i najvažnije to koje razgovora. *Pitanje Splita*. - General Montagnom izti u i da je to njegovo privatno mišljenje, smatra velikom pogriješkom talijanske politike, što nam je Split oduzet, jer Split niti je etnografski niti gospodarski talijanski nego hrvatski. To nije samo njegovo mišljenje, nego mišljenje mnogih Talijana. *Talijani i Hrvati*. - Na moju primjetbu, da se na Balkanu ne može imati više od dva prijatelja, i to ili grupu Hrvatska-Bugarska ili grupu Srbija-Grčka odgovorio mi je general M. da on to zna, ali na žalost Talijani svojom krivnjom nemaju danas na Balkanu ni jednog prijatelja... (to kice u originalu dokumenta). Njegovo je mišljenje, da treba uništiti i partizanske obitelji, makar su se samo njezini pojedinci odmetnuli u šume... *General Lusana*:... Ja ga obtužujem kao inicijatora predstavljanje dr Kraljevića u upućene Duce-u i Papi, kao inicijatora protuhrvatske muslimanske rezolucije u Mostaru, kao zaštitnika komunista, sinova onih muslimana koji njemu služe i kao protivnika muslimana-nacionalnih Hrvata, jer pada na njega sumnja, da je odobravao pokolje muslimana u istočnoj Hercegovini...« (AJ, DK, Inv. br. 11857).

tom se trudi da održi usku povezanost s talijanskim armijskim generalom Roattom kojega sposobnost da se prilagodi i bude iskren Vran i ne može dovoljno nahvaliti. Roatta se samo trudi da sa što je moguće manje talijanskih žrtava u krvi uspostavi mir u svojoj okupacionoj zoni, da se tako uo lživim, spektakularnim uspjehom istakne pred svojim »konkurentima« Dalmazzom i Ambrosijem. Pri tome teži da ga u tome Hrvati pošteno pomognu. Prema podacima dra Vran i a trenutno je u talijanskom okupacionom području 220.000 Talijana u 141 garnizonu, kojih broj (garnizona) ima uskoro biti po mogući smanjen prikupljanjem jedinica. Značajno je da je Roatta pomogao u letaka saopćenoj etnicima da je nesretnu sudbinu pojedinih garnizona u borbi s buntovnicima prouzrokovala slabost okupacije. Vran i izvještava da je sadašnjoj talijanskoj okupacionoj armiji, moral koje je o igledno, prema ocjeni Roatte, pretrpio udarce, dovesti iz Italije u bliskoj budućnosti brojne nove odrede kojima će jedina zadaća biti borba. Isto vrijedi za Crnu Goru gdje je nedavno iskrcana nova divizija u Boki Kotorskoj. Uostalom, u Crnoj Gori se, osim mase komunista, nalazi i 10.000 nacionalista koji simpatiziraju s Talijanima i pripadnici kojih dobivaju od Talijana znatne količine brašna. Izmeću Crnogoraca i Srba u Hercegovini opet je jako vidljiva - prema Vran i u — stoljeće ima stara suprotnost, na čemu Vran i želi, i to ne na posljednjem mjestu, temeljiti svoje djelovanje u cilju smirenja.

Odlučan uvid u situaciju dobio je Vran i u toku razgovora što ga je u Splitu imao u prisutnosti dvojice talijanskih oficira s o igledno od Talijana plaćenim bosanskim Srbima: Jevićevićem i Grčićem. Jevićević se 19. i 20. II — dakle 14 dana nakon odbijanja Dangićeve ponude u Beogradu — sastao u blizini Nevesinja sa šefom Dangićeva štaba Todorovićem što su komunisti ki pobunjenici protumačili ili kao izdaju i likvidirali Todorovića. Na temelju razgovora s Todorovićem, Jevićević je ukazao Talijanima na potrebu da zaposjednu istočnu Bosnu uz istodobno povlačenje njemačkih i hrvatskih jedinica. Isto je predložio i Jevićević u Splitu Vran i u, pri čemu je značajno to da je potrebu povlačenja Nijemaca iz istočne Bosne argumentirao umorstvom 450 srpskih žena i djece što su ga počinili Nijemci u Vlasenici. O tom jezovitom zločinu postoji čak i fotografija — prema tvrdnji prisutnog talijanskog kapetana Matteija. (Kasnije je Mattei priznao da je taj fotos zapravo falsifikat. Vran i usrdno moli da to saopćenje ne upotrijebe ni u jednom pravcu.) Svakako, nakon razgovora Jevićević-Vran i jedva da ostaje i djelić sumnje u to gdje treba tražiti korijen zajedničkog operacionog plana protiv istočne Bosne, što su ga Talijani bili predložili u Opatiji na početku ožujka, i talijanskim namjerama koje taj plan sadrži. U potpunoj suglasnosti s Glaiseom, istakao je Vran i pred poslanikom Kascheom i Glaiseom kakvo bi teško opterećenje za ustašku državu i čitav muslimanski svijet predstavljalo ostajanje Talijana, posebno u Sarajevu. I poglavnik tako misli, a Kvaternik je okarakterizirao predstojeću operaciju gotovo kao nesreću za NDH, dok su Kasche i Glaise zastupali gledište da se mora pomoguti odlučne suradnje izbjegavati svaka sumnja u neku sabotazu. Uostalom, ne treba sumnjati da će sama akcija — ako do nje uopće dođe — znatno kasnije otpočeti nego što je prvotno bilo predviđeno (15. travnja).

Izvještaji dra Vran i a i svjedočanstva, koja se neprekidno pojavljuju, o suradnji Nedića s bosanskim ustanicima imaju za posljedicu — što je i razumljivo — da zabrinutost Hrvata za istočnu Bosnu još više raste. U toj uvećanoj zabrinutosti treba na kraju krajeva tražiti i impuls za samovoljan

postupak ustaškog vođe J. Francetića u istojnoj Bosni, za koji je ustaški poglavnik izričito preuzeo osobno glavnu odgovornost.

Na temelju ograda s njemačke strane danas će ili sutra general Prpić, šef štaba u *Glavnom stanu poglavnika*, oti i do njemačkog zapovjednika divizije u Sarajevu da bi tamo sudjelovao u raširavanju Francetićevog postupka, koji je Glaise izričito okvalificirao kao prekršaj beogradskih dogovora. Istodobno, vojskovođa Kvaternik upućuje hitnu molbu njemačkoj komandi u Sarajevu da puste Francetićevu akciju da dožori. Prije svega, hrvatskoj je strani do toga da pri pacifikaciji istočne Bosne djeluju preventivno prije nego što Talijani prekorače demarkacionu liniju.

Valja još primijetiti o razgovorima dra Vrančića u Splitu - napominje Glaise na kraju svog brzojava — da protivnik s njemačke strane, uz sav svoj na elni otklon ustaške države, zahtijeva za smirenije Srba, koji žive unutar te države, uspostavu pravoslavne crkve, puštanje zatvorenika na slobodu, ponovno podizanje škola i razne ispravke nepravdi. Dozvoljava djelovanje crkve zahtijeva se još posebno kao odluka protiv protutežnog komunizmu, ideologiji koju Jevčević i njegovi istomišljenici odlučno otklanjaju. Doista je posljednjih dana u Zagrebu objavljena zakonska odredba (koju je Glaise već prethodno bio najavio⁴⁴) prema kojoj se ima pristupiti osnivanju *hrvatsko-pravoslavne crkve*.⁴⁵ Bit će potrebno da tu mjeru ne osujete funkcionari pravoslavne crkve isto kao od Drine, bilo da je javno prokunu, bilo makinacijama »ispod žita«. Ne će ni tada biti lako da se ostvare crkveni planovi poglavnika, nakon svega što se dogodilo poslije osnivanja NDH.

Službeno uljudni feldmaršal Keitel reagirao je kukavički i na Glaiseovo pismo od 28. III, napisavši na rubu pisma ovakvu ocjenu: »Ovo pismo smatram samo kao informaciju, jer je dužnost poslanika (Kaschea) da referira o žalosnim prilikama svom ministarstvu.« Vrhovna je komanda, ipak, prijepis Glaiseova pisma, 11. IV, dostavila šefu vojnoobavještajne službe (*Abwehr*) admiralu W. F. Canarisu, generalu Thomasu, viceadmiralu Groosu i predstavniku njemačke VK pri talijanskoj VK, general-potpukovniku v. Rintelenu.⁴⁶

Kasche je u brzojavu, 13. IV⁴⁷ - na temelju vijesti iz hrvatskih, njemačkih vojnih i volksdeutscheških izvora — ovako opisao trenutnu situaciju: jedinicama NDH pošlo je za rukom da u istojnoj Bosni zauzmu Han-Pijesak, Vlasenicu, Bratunac i Srebrenicu i da razbiju ustanike u tom području. U tim borbama je utvrđeno dokumentima da je Nedićeva žandarmerija, formirana u istojnoj Srbiji, bila prebačena željeznicom iz Srbije do Drine i zatim preko Drine u Bosnu što njemačke jedinice nisu spriječile. Pri prodiranju na Drinu, na jedinice NDH bila je otvorena vatra s druge obale. I daljnji Nedićevi ljudi prešli su iz Srbije u Bosnu i Srbi su pristupili klanju Muslimana. Kao reakcija na to bio je isti takav postupak Hrvata (ustaša) pri njihovom daljnjem napredovanju. Cilj toga napredovanja jest da zauzmu granicu na Drini i da spriječe daljnje prijelaze Srba. Budući da je to i njemačka strana uvijek

⁴⁴ To je bila Zakonska odredba o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi od 3. IV 1942.

Glaise je u telegramu od 3. III skrenuo pažnju nadležnima u VK na onaj pasus Pavelićevog govora u Saboru, 28. II, u kojem je istakao da u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve (AJ, T-77, rolna 895).

⁴⁵ Opširnije o njoj: Miloš Obrknežić, *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva, Hrvatska revija*, München-Barcelona 1979, god. XXIX, sv. 2 (114), str. 229-267. Autor je kao Srbin bio tajnik Germogena, metropolita Pavelićeve Hrvatske pravoslavne crkve, pa je stoga i njegov prikaz subjektivan.

⁴⁶ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 0021/42 g.Kdos. Ausl. od 13. IV.

⁴⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 640 od 13. IV.

zahtijevala, treba potpuno odobriti takav korak. Dalje: Dangi je, 20. II, pregovarao s Talijanima pomoću u posrednika što je u Kascheovom telegramu br. 591 od 3. IV bilo prikazano ponešto pretjerano. Poslanstvo raspolaže o tome s pouzdanijim izvještajem. Talijani — oni se — ne žele ozbiljno da ostvare spomenuti plan. Dalje: kod ustanika se primjećuje općenito i popuštanje u otporu, a razlog su tome vlastita slabost i proglašavanje kralja Petra.⁴⁸

Kasche misli da u takvoj situaciji ne treba pregovarati nego svom snagom udariti na ustanike u skladu s Führerovom naredbom. Dalje: podaci u telegramu br. 589 samo su jednostrani. Postupak (zbivanje) vidi kako je već navedeno. General Bader je posredstvom gen. Glaisea saopćio da položaj u istočnoj Bosni nije nimalo kritičan; naprotiv, ustanak se osipao. Kascheu se čini da Srbi kao uvijek vješto obrađuju njemačke ustanove u Beogradu i da su one dovedene potpuno neosnovano u nepovoljno raspoloženje. Je li pri tom dobro da i višestruka SS i policije dodatno izvještava o tome u istom pravcu, u to Kasche sumnja. Mnogostrukost tamošnjih njemačkih ustanova, uslijed neprestanog reagiranja na srpske pritužbe, čini mu se politički nesvršishodna. Hrvati su oni koji se s najboljom voljom i uistinu bore i rade za Nijemce, a njemačka strana opet sve više naginje Srbiji. Konačno i Nedićeva vlada čini za Nijemce samo najpotrebnije, a iza leđa — kao što se pokazalo — pomagati ustanak. Naše liferacije oružja Nediću i bijelogardejcima na žalost su djelomično legalno, djelomično ilegalno završile u rukama ustanika.

Njemački oficir za vezu u štabu Druge armate izvijestio je, 13. IV⁴⁹ kao svoje opažanje: a) general Roatta pod svaku cijenu želi postići i vojnu vlast u prostoru Sarajeva i zatim je održati što god je moguće duže; b) pregovori s ustanicima (etničcima) i dalje će se voditi usprkos zabrani.

Poslanik Kasche je, 16. IV⁵⁰ telegrafski izvijestio svoje ministarstvo kako je general Roatta izjavio Glaiseu, 11. IV, prilikom svoga boravka u Zagrebu da mu je njegova VK (*Comando supremo*) dala slobodne ruke za pregovore sa etničcima. Namjerava, osobito u Hercegovini, da ih pregovorima zadrži i odijeli od partizana kako bi za operacije na sjeveru, barem djelomično, imali slobodno ruke. Sudjelovanje etnika s oružjem u ruci došlo bi u obzir tek nakon isteka roka u kojem će etnike provjeriti. Sjeverno od demarkacione linije vrijedi i za Talijane samo njemačka uputa o zabrani pregovora s njima. Istakao je potrebu da ostavi u operacionom području sjeverno od demarkacione linije jake okupacione jedinice.

Prema saopćenju njemačkog oficira za vezu pri Drugoj armati — javlja o tome i Kasche — Roatta je, 13. IV, izrazio ovakvo tumačenje opatijskog zapisnika: za toku 8 — a) Druga armata je ovlaštena da naredi privremeni ostanak okupacionih jedinica u većinom području; b) za uspostavu normalnih prilika u većinom područjima treba uvesti tri vremenska razdoblja: prvo, okupacija talijanskih i njemačkih jedinica uz primjenu vojne vlasti; vrijeme njena trajanja pripada isključivo odluci Druge armate; drugo — predaja područja jedinicama NDH ili njenoj žandarmeriji, uz daljnji opstanak

⁴⁸ U tom proglašenju kralj Petar II je rekao i ovo: »Sad treba da se priberete od pretrpljenih udaraca, da se prikupite i organizujete pod vrhovnim vodstvom generala Draže Mihailovića. Treba se uvati preuranjenih akcija koje bi donele žrtve prevelike i nesrazmerne sa onim što se može postići. U borbu sa neprijateljem stupi i svi, i Srbi i Hrvati i Slovenci, kad dode pravi čas i znak bude dat. Tada i te, svi zajedno, u neodoljivom bratskom naletu, sa junaštvom koje vam je u krvi, o istiti zemlju od zavojeva a« (*Službene novine kraljevine Jugoslavije* — ratno izdanje, London, 30. IV 1942, broj 6).

⁴⁹ AJ, T-501, rolna 264, iz telegrama gen. Glaisea od 14. IV.

⁵⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 662 od 16. IV.

vojne vlasti; treće - uspostava civilne vlasti. Za to ku 10 - talijanska Vrhovna komanda je u skladu sa stavom njemačke VK sada također zabranila pregovore s ustanicama; ultimativni zahtjevi dozvoljeni su.

Osobno Kascheovo stajalište: Roattino shvaćanje treba primiti s najvećim oprezom, jer sebi pridržava pravo da odredi vrijeme smjenjivanja talijanske ili njemačke vojne uprave. Načelno se takva uprava može uzeti u obzir u Hrvatskoj, kao nezavisnoj državi, samo kao osobita iznimka za pojedina područja u kojima hrvatska državna vlast nije dosad uopće postojala i nju treba ukinuti nakon smirenja i zamijeniti hrvatskom civilnom ili vojnom upravom.

Glaise je iz Sarajeva, 20. IV,⁵¹ telegrafski informirao Vrhovnu komandu da je pri dolasku u Sarajevo saznao da će se narednih dana željeznicom iz Mostara iznenada pojaviti pred Sarajevom talijanska divizija *Taurinense*. Pozadinske službe imale bi doći i iz Ljubljane preko Zagreba-Broda. Tome nasuprot stoji u vremenski daljem izgledu sudjelovanje samo još četiriju ostalih talijanskih bataljuna. Kako je Glaise odmah od početka mislio, a na početku ožujka i za vrijeme referata gen. Kuntzea kod generala Jodla i upozorio: Talijanima je isključivo do toga da zaposjednu Sarajevo, a nisu skloni drugim akcijama. Možda nije objektivna (Glaise), ali *metoda* pomoću koje saveznik nastoji dobiti u ruke Sarajevo izgleda zapravo kao prijevara Njemačke, a bit će to — gledano iz ovdašnje žablje perspektive — i tako uzeto.

2. *Talijanska me uigra u Beogradu*. Predstavnik njemačkog ministarstva vanjskih poslova u okupiranom Beogradu, Felix Benzler, uputio je, 7. IV,⁵² Ribbentropu brzojav u kojem javlja kako je Bader toga dana odletio iz Beograda u Sarajevo da pripremi vojnu akciju. Bader će tjednima, a možda i mjesecima biti odsutan. Tako u manje od godinu dana otpada peti komandant u Srbiji. Ne će biti imenovan novi — kako mu saopćava general Bader. Njegove funkcije prelaze stoga automatski na najstarijeg po rangu komandanta divizije, kojemu je službeno sjedište u Kraljevu, a praktički na nadležnog šefa štaba za tekuće poslove, pukovnika, koji službuje u Beogradu. Tako se u posebno delikatnom položaju dalje smanjuju brzina i sigurnost političkih odluka.

Isprepletenost nadležnosti i zbrka u upravljanju različitim njemačkim ustanovama u Srbiji — žali se dalje Benzler — već odavno otežavaju održavanje jasne političke linije. U ovom govoru Srbija se naziva »zemlja sedmoro nepokretnih« (komandant Srbije, opunomoćnik ministarstva vanjskih poslova, generalni opunomoćnik za privredu, viši vođa SS i policije, šef Vojne uprave i tako dalje). Dok te različite ustanove izvještavaju Berlin direktno i iz Berlina primaju upute, zapovjednik u Srbiji prima naredjenja iz Soluna i preko Soluna i tamo šalje svoje izvještaje. Stižu li, kad i u kojem obliku, njegovi izvještaji u Berlin, Benzleru nije poznato. Svi ti uredi imaju u srpskoj vladi svoje štitenike, koje ljubomorno čuvaju, tako da je zbog rascjepkane organizacije veoma otežano jedinstveno političko usmjeravanje srpskih organa, čak i uz dobru volju njemačkih ustanova da suraduju. A i Srbi umiju da majstorski izigravaju

⁵¹ AJ, T-501, rolna 264. Dan ranije je Glaise telegramom obavijestio Vrhovnu komandu da sa svoje zagrebačke osmatračnice treba načelno podsjetiti kako glasine o pojavi i nastupu talijanskih snaga u istočnoj Bosni stvaraju sve veću i nemir u masi naroda odanog Njemačkoj. To posebno vrijedi za Sarajevo koje u muslimanskom svijetu važi kao paladijum i potpuno prepuštenje kojega talijanskom savezniku njemačkom bi prestižu na Balkanu, a naročito u Turskoj i Arabiji, nanijelo veliku štetu (AJ, T-501, rolna 264).

⁵² AJ, T-120, rolna 208.

njema ke ustanove, jednu protiv druge ili opet protiv saveznika (Bugara, Talijana).

Tako slika koju pruža njema ka organizacija u Srbiji nije utješna i trebalo bi, u ovakvim prilikama, da u Beogradu stalno djeluje vojni zapovjednik koji poznaje situaciju u zemlji, koji je iskusan i raspolaže potrebnim ovlaštenjima. No, ako oružane snage Reicha i dalje budu tako slabile mjerodavni položaj koji im pripada, situacija e postati zrela da se u Srbiju uputi komesar Reicha — zaklju uje Benzler.

Benzler je dan kasnije⁵³ brzojavno iz Beograda izvjestio svoje ministarstvo da je Vrhovna komanda njema kim vojnim ustanovama zabranila svako pregovaranje sa etnicima u Bosni. S druge strane, general Roatta je ovdje (u Beogradu) saop io kako mu je njegova vlada povjerila da ocijeni oportunističke suradnje sa etnicima i da e on to i iskoristiti.

Nekoliko dana kasnije (12. IV⁵⁴) informirao je svoje ministarstvo da je srpskog etni kog vo u, majora Dangi a — protivno dosadašnjim primljenim vijestima prema kojima još nije uslijed bolesti napustio srpski teritorij - te no i uhapsila njema ka jedinica.

U ime komandanta Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) u Beogradu informirao je dr Weinmann, 12. IV,⁵⁵ Glavnu upravu za sigurnost Reicha u Berlinu (IV odjel) kako u Beogradu saznaju iz pouzdana izvora da je talijanska komanda pozvala Dangi a na temelju najnovijeg razvoja situacije da smjesta uru i memorandum u kojem zahtijeva — s obzirom na razvoj doga aja u Bosni — bezodvla ni ulazak talijanskih jedinica u taj prostor. Obe ano mu je da e zaposjednu e Bosne od talijanskih snaga — im memorandum stigne u Mostar — uslijediti u roku od 48 sati. Potrebne jedinice ve su spremne za taj zadatak. Talijanska strana misli da Nijemci ne e prije iti takav ulazak Talijana. Treba se pribojavati da e Dangi — nakon osobnog iskustva s njema kim ustanovama - smjesta pristati na taj prijedlog, ukoliko ne bi SS-Obersturmbannführeru dru Schaeferu pošlo za rukom da kod njema kog zapovjednika Jugoi-stoka isposluje ponovno stavljanje van snage ve izdanog naloga za Dangi evo hapšenje. Poslije 10. travnja - zbog besmislenog klanja srpskog stanovništva u Bosni — došlo je na raznim mjestima srpsko-hrvatske granice do ozbiljnijih sukoba i arki izme u njema kih jedinica za osiguranje granice i ustaških odreda. Moli se da o tome izvijeste nadležne ustanove, posebno ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu.

Benzler se požurio da Berlinu dostavi bilješku o svom razgovoru, 28. travnja,⁵⁶ s predsjednikom srpske vlade Milanom Nedi em. U popratnom pismu poslanik skre e pažnju ministarstvu na to da mu je Nedi ve prije dva tjedna saop io kako ga je talijanski vojni ataše u Beogradu pukovnik Luigi Bonfatti zamolio za razgovor. Nedi je upitao Benzlera ima li što protiv prijema pukovnika Bonfattija. Pošto je Benzler odgovorio da nema, Nedi mu je obe ao da e ga upoznati sa sadržajem toga razgovora. Nedi i Bonfatti su se sastali 15. IV. U me uvremenu, Nedi je saop io njema kom diplomatu da je preko posrednika i talijanski poslanik F. G. Mamelu pitao bi li ga mogao posjetiti.

⁵³ AJ, T-120, rolna 380, Nr. 485 od 8. IV.

⁵⁴ Isti izvor, Nr. 515 od 12. IV.

⁵⁵ Isti izvor, Nr. 1720 od 12. IV.

O Jezdimiru Dangi u opširnije: Jovan Marjanovi , *Draža Mihailovi izme u Britanaca i Nemaca, knjiga I. Britanski štiti enik*, Zagreb-Beograd 1979, str. 193 i dalje.

⁵⁶ AJ, T-120, rolna 208.

Nakon nekoliko dana (poslije 15. IV), Mameli je rekao Benzleru — u skladu s njihovim ranijim dogovorom da Mameli ne e stupiti u vezu sa srpskom vladom a da prethodno ne obavijesti Benzlera — kako je Nedi pozvao Bonfattija da ga posjeti. Bonfatti se, prema Mameliju, nije htio oglušiti o taj poziv. Za vrijeme susreta razgovarali su isključivo o vojnotehničkim pitanjima, odnosno, o suzbijanju ustanka na »srpsko-talijanskoj« granici Sandžaka. Benzler je zahvalio Mameliju na lojalnom saopćenju i dodao da ga je Nedi osobno upoznao s tim susretom. Pri tom je Benzler upozorio ministarstvo da je Nedi ev »na in itanja teksta«, odnosno njegova izjava o talijanskoj inicijativi za razgovor, to na. Me utim, Mameli mu nije ništa rekao o svojem predstojećem posjetu Nedi u i do susreta, prema Benzleru, uistinu još i nije došlo. »Srpski posrednik«, koji se spominje u bilješci i koji održava vezu između u srpskih vladinih ustanova i talijanskih službenih organa, Benzleru je po imenu poznat iz drugog izvora. Rije je o nekom beogradskom advokatu ija supruga stalno živi u Italiji i koji je, navodno, osobni Mussolinijev poznanik.⁵⁷ Kontrolne informacije iz toga drugog izvora potvrđivale su prije u glavnim crtama podatke koje mu je davao Nedi . U povodu informacije o vezi Talijana s Dražom Mihailovićem, Benzler primjećuje da, doduše, i njemački organi u Beogradu raspoloživi su s tim vijestima, ali da te vijesti još nisu definitivno potvrđene.

Benzler je već nešto prije (20. III)⁵⁸ brzojavio ministarstvu da mu je Nedi toga dana rekao kako su mu talijanski organi (ime posrednika nije htio spomenuti) dostavili zahtjev da se već sad, prije nego što padne odluka na Istočnoj fronti, utvrdi zapadna granica Srbije (na Drini). Savjetovano mu je da radi toga stupi u vezu s Talijanima i Maršalima. Talijani su mu predložili i kartu s ucrtanom granicom. Granica je polazila od Dunava kod Vukovara i spuštala se niz rijeku Bosnu sve do granice NDH i teritorija Crne Gore pod talijanskom okupacijom. Osim toga, cijela Crna Gora do albanske granice, osim Boke Kotorske i Lovčena, trebalo je da pripadne Nedi u Srbiji. Talijani se nisu htjeli izjasniti o Kosovu polju, ali su zatražili objašnjenje zašto Nedi eva vlada inzistira da joj pripadne Kosovo polje. Nedi mu je rekao da je odbio taj zahtjev i talijanskog posrednika uputio na njemačke službene predstavnike. Spomenuo je Benzleru i da različit talijanski emisari radi granica kontaktiraju s nekim srpskim vlastima. O istočnoj granici Nedi eva Srbije Talijani su izjavili da je to potpuno u njemačkoj nadležnosti. Na kraju, Benzler upozorava ministarstvo da u posljednje vrijeme prima izvještaje iz drugog izvora o pojačanoj politici koja aktivnosti Talijana u Srbiji u pravcu favoriziranja Srba.

I nešto kasnije (27. i 30. III),⁵⁹ Benzler je iz Beograda dostavio ministarstvu pojedinih o balkanskim granicama, osnivanju »dunavske države« Nijemaca, i o eventualnom posredniku. U tom trenutku Benzler je kao posrednika vidio talijanskog oficira za vezu pri vojnom zapovjedniku u Srbiji.

Ministarstvo mu je, 27. III,⁶⁰ poslalo iz Berlina ove upute: granice Srbije prema NDH i u crnogorsko-albanskom prostoru utvrđene su u toku i u vezi s nekim razgovorima u travnju 1941. između ministra v. Ribbentropa i grofa Ciana (razgovori koji se u našoj historiografiji pogrešno nazivaju »Bečkim konferencijama« — opaska autora). S njemačke strane ne dolazi u obzir — zbog

⁵⁷ To je, vjerojatno, bio beogradski odvjetnik Vladislav Stakić.

⁵⁸ AJ, T-120, folija 208.

⁵⁹ Isti izvor.

⁶⁰ Isti izvor.

stava o tom pitanju koji je Benzleru poznat — da se upuste u razmatranje ideje o promjeni tih granica. Stoga ministarstvo zahtijeva da se Benzler ne upušta u razgovore o srpskim teritorijalnim željama, no da i nadalje promatra i prati talijansku aktivnost u tom pravcu i obavještava ministarstvo.

Nedi mu je — stoji u Benzlerovoj bilješci, poslanoj iz Beograda 28. IV⁶¹ — izričito potvrdio da je inicijativu za razgovor dao talijanski vojni ataše u Beogradu, pukovnik Bonfatti. U toku razgovora Bonfatti nije govorio samo o vojnotehničkim pitanjima (prilike kod Nove Varoši), nego je rekao i ovo: Srbija se mora osloboditi jugoslavenske ideje i svoju politiku urediti tako da može biti saveznik Italije, jer su srpsko-talijanski interesi identični! Predložio je i osnivanje komisije u koju bi ušli po jedan srpski, talijanski, a, možda, i jedan njemački predstavnik. Zadatak te komisije bio bi suzbijanje komunizma ne samo na području Nedićeve Srbije nego i na području NDH. Nedi mu je odgovorio kako nema prigovora na taj prijedlog, ali ga moli da se najprije obrati njemačkim predstavnicima. Stoga je Nedi upitao Benzlera jesu li Talijani u tom pogledu stupili u vezu s Nijemcima. Njemački diplomat je odgovorio odmah.

Nedi je Benzleru povjerio da mu je njegov posrednik za vezu s Talijanima saopćio i neka talijanska gledišta:

1. da je održanje srpske nezavisnosti u interesu ostanja ravnoteže na Balkanu i kako su stoga Talijani spremni u tom smislu surađivati sa Srbima;

2. da talijanska okupacija Crne Gore i jadranske obale ne može biti zapreka održavanju prijateljskih odnosa između Italije i Srbije (što Italija živo želi);

3. kako će Talijani podržavati srpska nastojanja da prošire svoje granice i dobiju izlazak na Jadran pod uvjetom da im Srbija odobri strategijska osiguranja na području jadranske obale koje bi dodijelili Srbiji (Nedi je to protumačio, stoji u Benzlerovoj zabilješci, da su Talijani aludirali na Boku Kotorsku i Lovćen);

4. da je Italija spremna maksimalno pomagati Srbiji u rješavanju srpskog pitanja i proširenju srpskoga životnog prostora;

5. da su talijanska predstavništva primila nalog da, dok situacija za to ne sazrije, surađuju s Nedićevom Srbijom u suzbijanju komunizma i na području koje je okupirala talijanska vojska.

Nedi je rekao kako je takav tok misli djelomično toliko srodan s Bonfattijevim saopćenjima pa je uvjeren kako iza toga stoji Bonfatti, odnosno talijansko poslanstvo. Nedi je stekao dojam da su Talijani ozlovoljeni njegovim pasivnim držanjem. Izraz je toga neraspoloženja, prema Nediću, i zahtjev Talijana da se »srpski dobrovoljci koji određuju« neodložno evakuiraju s područja između rijeke Lima i srpske granice u sjevernom dijelu Sandžaka. No, Nedić strahuje da će se — zbog tolerancije Talijana — u tom području sad ponovo osnovati komunistički centri koji će ugrožavati Srbiju, a zatvaranje brdovite srpske granice mnogo je teže nego zatvaranje dotadašnje granice na Limu. Osim toga, Nedić je spomenuo i to da raspolaže informacijama o kontaktima Talijana i Draže Mihailovića. Mihailovićev oficir za vezu nalazi se u štabu talijanskog operativnog odjeljenja u Višegradu. Obaviješten je i da se Mihailović u tom trenutku zadržava na Goliji planini zapadno od Raške, i to vjerojatno još na srpskom području, ali tako blizu granice s talijanskim područjem u Sandžaku da može svakog časa neometano pobjeći i na talijansku

⁶¹ Isti izvor.

stranu. Nedi je zastupao mišljenje da Talijani nastoje privući Mihailovića u Sandžak kako bi s njim surađivali na tom terenu.

Benzler je odgovorio Nedi u da njegovo držanje u vezi s talijanskim pokušajima približavanja smatra ispravnim. Ako je riječ o formiranju »komunističkih bandi« u Sandžaku, morao mu je dati za pravo.

Nešto kasnije, 13. VI,⁶² Benzler je brzojavio ministarstvu što mu je saopćio predsjednik vlade Nedi. Talijanski poslanik u Beogradu, Mameli, nakon svoga nedavnog povratka iz Rima, poručio je Nedi u po stalnom povjereniku kako mu je iz Rima naloženo da s njim uspostavi službeni kontakt, ali je ipak o tom svom zadatku najprije raspraviti s njemačkim predstavnicima. Mameli je još poručio Nedi u kako bi izlaganja grofa Ciana o Srbiji, u njegovu posljednjem govoru, bila drukčija da se Nedi nije oglušio na dotadašnje talijanske poticaje da održava stalan kontakt s Talijanima. Nedi je zamolio Nijemce da mu daju uputu, može li primiti talijanskog poslanika. Benzler se ograničio na izjavu da bi se zasad mogao pričekati najavljeni talijanski korak. U brzojavu, na tom mjestu, Benzler primjećuje da ga je talijanski poslanik nakon povratka, doduše, posjetio, ali mu nije, ipak, govorio o spomenutom zadatku!

Benzler dalje kaže da se time iznova postavlja na elno pitanje položaja talijanskog poslanstva u Beogradu koje, kao što je poznato, nije akreditirano ni kod njemačkog komandanta ni kod srpske vlade, a srpska vlada nije priznata u međunarodnim odnosima, ne raspolaže ni vanjskopolitičkim organom kao što je ministarstvo vanjskih poslova, nego samo na unutrašnjem planu otpravlja poslove po njemačkim uputama. Talijansko poslanstvo nema — za razliku od opunomoćenika Reicha u Atini — samostalan položaj. Osim toga, za razliku od Grčke, gdje su dijelovi zemlje pod njemačkom okupacijom, u Srbiji nema talijanske okupacije. Benzler se već u ljeto prošle godine, još za vrijeme postojanja srpske komesarijatske uprave, dogovorio s talijanskim poslanikom da po mogućnosti ne stupa u direktni kontakt sa srpskom vladom, a u svakom slučaju samo u sporazumu s njim. Mameli se dotada formalno pridržavao dogovora i održavao vezu samo putem svojih posrednika.

Ako njemačka strana, nastavlja Benzler, dopusti talijanskom poslanstvu neposredno kontaktiranje sa srpskom vladom, morat će to dopustiti i ostalim stranim konzularnim predstavništvima. Od njih je Benzler zahtijevao da sve svoje poslove sa srpskim centralnim ustanovama — osim nekoliko posebno dogovorenih iznimaka — vode preko njegove. To su općenito priznavali i tako se postupalo. Benzler je do tada inzistirao da strana konzularna predstavništva u Beogradu imaju ovlaštenje samo za obavljanje konzularnih funkcija, tj. u osnovi za zastupanje interesa državljanina, a ne za tretiranje političkih pitanja. Političkim pitanjem smatrao je i zastupanje interesa različitih narodnih skupina, pa to pitanje nije raspravljao s odgovarajućim konzularnim predstavništvom, nego izravno s narodnim skupinama, posebno (ako je postojao) s njezinim vođom (kod Maarske, rumunjske i albanske narodne skupine). To se pozitivno odrazilo u praksi.

Benzler, na kraju, upozorava kako bi dopuštanje stranim predstavnicima u Beogradu da politički šire djeluju otežalo Nijemcima poslovanje, a Srbima bitno olakšalo igru protiv Reicha. Moli da mu ministarstvo dostavi potrebne upute.

⁶² Isti izvor.

Berlinsko je ministarstvo na to — prema zabilješci od 20. lipnja⁶³ - uputilo Benzlera da odgovori Mameliju, ako mu se obrati, kako bi Njemačka rado pokazala razumijevanje za talijansku želju, no da, ipak, smatra veoma važnim održavanje jedinstvene linije obiju osovinskih sila prema srpskoj vladi. Oba poslanika treba da se sporazumijevaju od slušanja do slušanja. Uostalom, ministarstvo je upozorilo Benzlera kako talijanski poslanik u Beogradu zauzima poseban položaj, a da predstavnici ostalih država, koji tamo obavljaju samo konzularne funkcije, i dalje moraju biti ograničeni samo na te funkcije i ne smiju stupati u neposredan kontakt s Njemačkom vladom.

3. *Prva godišnjica proglašenja NDH.* Poslanik Kasche je u vezi s ustaškim pripremama proslave godišnjice proglašenja NDH (10. travnja 1942) telegrafski, 21. III,⁶⁴ izvijestio svoje ministarstvo da su razgovori s ministrom Lorkovim i šefom protokola ustaškog ministarstva vanjskih poslova Rukavinom o dodjeli odlikovanja tim povodom dali ove rezultate:

Izbor različitih termina postaje nužan, posebno uslijed talijanskih prigovora. Na dan 6. IV, kao dan izbijanja rata, predao bi izaslanik poglavnika odlikovanja maršalu Reichu H. Göringu, ministru vanjskih poslova v. Ribbentropu, talijanskom kralju, Mussoliniju i Cianu. Na dan 10. IV imaju primiti odlikovanja one osobe, osobito one iz Reicha, Italije i Maarske koje su stekle neposredne zasluge za osnutak hrvatske države i pripremale je. Istog dana ima biti odlikovan maarski regent Horthy, budući da je, 10. IV 1941, u svom govoru priznao ustašku Hrvatsku. Ostali šefovi država i ovdašnji poslanici primit će odlikovanja na dan, kad je prije godinu dana bilo udijeljeno meunarodno priznanje hrvatske države. Poslanik NDH u Berlinu Budak narednih dana saopćiti šefu protokola berlinskog ministarstva vanjskih poslova v. Dörnbergu pojedinosti i zamoliti za Führerovu dozvolu da pojedinci ordene prime. Hrvatska strana moli da se tako postupa kako bi se termini za podjelu odlikovanja (6. odnosno 10. IV) mogli održati.

Kasche je pod »najhitnije«, 2. IV,⁶⁵ javio ministarstvu u Berlinu da je najbliži orden iza najvišeg veliki orden sa zvijezdom ordena Zvonimirove krune. Taj je orden vezan uz posebnu poziciju u rangu osobe kojoj se orden dodjeljuje, a dodjeljuje se i kod kuće i za inozemstvo. Za izmjenu s inozemstvom NDH treba se prilagoditi meunarodnoj praksi u vezi s dodjelom ordenja. Taj orden nije dosad uopće bio dodijeljen. Prvi put bit će dodijeljen s ratnim odlikovanjem maršalu Reichu, talijanskom kralju i Duceu, a bez ratnog odlikovanja, ali na ratnoj vrpici, ministru Ribbentropu i grofu Cianu, 6. travnja. Vrlo uskom krugu osoba, među kojima se nalazi regent Horthy, bit će podijeljen 10. travnja. Hrvatski list dodjeljuje se za zasluge u neprijateljskoj vatri pa prema tome osobama koje imaju komandne položaje. Po rangu poredak ostaje isti kao i onaj bez hrvatskog lista. Iza velikog ordena sa zvijezdom stepenovanje je ovakvo: orden prvog reda sa zvijezdom; orden prvog reda bez zvijezde; orden drugog reda; orden trećeg reda; srebrna medalja; brončana medalja i željezna

⁶³ Isti izvor.

⁶⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 504 od 21. III.

⁶⁵ Isti izvor, Nr. 586 od 2. IV.

Pavelić je Zakonskom odredbom o osnutku reda krune Zvonimira (proglašena 17. V. 1941) osnovao to ustaško odlikovanje s Danicom reda krune kralja Zvonimira i četiri reda iste krune (I–IV stupanj). Kasnije je potpisao novu Zakonsku odredbu o osnutku reda i kolajne krune kralja Zvonimira od 27. XII 1941. kojom je prvu stavio van snage. Po toj novoj odredbi u redu krune kralja Zvonimira postoje: velered s Danicom; red I, II i III stupnja; srebrna, brončana i željezna kolajna.

medalja. Vlasnici velikog ordena i ordena prvog reda sa zvijezdom imaju pravo da nose naslov »vitez«.

Ribbentrop je sastavio zabilješku za Hitlera («Westfalen«, 5. travnja 1942)⁶⁶ u kojoj ga obavještava da će Italija, Slovačka, Mađarska i Bugarska — kako javlja Kasche iz Zagreba — uputiti posebna izaslanstva da prisustvuju proslavi prve godišnjice osnivanja ustaške države. Ministar Lorković je zamolio Kaschea da i Reich tom prigodom bude posebno zastupljen. Ribbentrop stoga namjerava — kad talijanske predstavnike predvodi šef delegacije u rangu izvanrednog poslanika — uputiti u Zagreb poslanika Frh. v. Dörnberga s dva službenika ministarstva (Heinburg i Veesenmayer).

Hitler je pristao na taj prijedlog pod uvjetom da Talijani upute u Zagreb bar jednakovrijednu delegaciju.

Istog dana⁶⁷ Pavelić je poslao brzojav Ribbentropu, izrazivši svoju radost što mu u povodu godišnjice stupanja Reicha u rat protiv bivše Jugoslavije može dodijeliti najviše odlikovanje NDH.

Ribbentrop mu je, 9. IV,⁶⁸ odgovorio i zahvalio na brzojavu. Orden NDH bit će za nj — izjavljuje Ribbentrop — uvijek ugodna uspomena na dan kad su njemačke oružane snage intervenirale na Jugoistoku.

U Zagreb su po ele pristizati brojne strane delegacije, me u kojima se brojnošću u posebno isticala ona Italije, pod vodstvom glavnog direktora talijanskog ministarstva vanjskih poslova de Cicca.

Marko Došen sazvaio je Sabor u svećanu sjednicu na dan 10. travnja i na sjednici je Pavelić održao duži govor.⁶⁹ U njemu je, između ostaloga, rekao da mu je dužnost, ugodna i vesela, da se »ovoga dana našega slavljaja, našeg narodnog velikog slavljaja sjetimo onih, kojima dugujemo veliku i duboku zahvalnost za sve ono što smo postigli i što imamo, da izrećemo zahvalnost našim velikim saveznicima i prijateljima, dvjema velikim narodima, narodu njemaćkom i narodu talijansćkom, da izrećemo hvalu napose njihovim velikim voćama Duceu i Führeru, da izrećemo hvalu njihovim slavnim i nepobjedivim voćkama, koje su sa svojom krvlju i žrtvama toliko doprinijele, da je hrvatska zemlja postala slobodna, da je u njoj hrvatski narod svoj na svome. Da im izrećemo hvalu i za sve ono, što su u ovoj godini za nas sve u svim pravćima zdušno i od srca nesebićno učinili«.

Pavelić je nabrojio sve što je ustaški režim za godinu dana uradio: podigli su temelje hrvatsćkoj voćsci; udarili su osnove novoj upravi; podijelili su zemlju prema starim župama u nastojanju da tim župama udahnu moderni duh upravljanja; izgradili su osnove za napredno seljaćko gospodarstvo, kao i za ostale grane života, a na politićkom polju proveli su da se hrvatsćke narodne snage ujedine — za što je najbolji dokaz sam Sabor.

»U drugoj godini dužnost nam je — nastavio je Pavelić — da na tim temeljima, koje smo udarili, podignemo velebnu, snažnu i jaku zgradu hrvatsćke domovine i Nezavisne Države Hrvatsćke.

Ja se nadam, da ćemo u toj drugoj godini moćći i tu zgradu imati ne samo sa

⁶⁶ PA, Büro RAM 13, Kroatien.

Šef protokola v. Dörnberg je poslije sastavio opširniji izvještaj o svom boravku u Zagrebu u povodu proslave godišnjice NDH (Berlin, 29. travnja 1941) (AJ, T-120, rolna 208).

⁶⁷ AJ, T-120, rolna 208.

⁶⁸ Isti izvor.

⁶⁹ *Hrvatski narod*, Zagreb, 11. IV 1942, god. IV, broj 398.

U povodu proslave godišnjice Pavelić je objavio Zakonsku odredbu o osnutku »Spomen-znaka na uzpostavu Nezavisne Države Hrvatsćke« od 9. III 1942.

golim zidovima, nego da ćemo je i iznutra namjestiti. Ja se tome nadam, jer vidim, jer znadem, da ste vi svi spremni i da ste se vi odlučili, da to djelo do kraja izvedemo i dovršimo.

Visoki Hrvatski državni sabore!

Mi ćemo u toj godini potpuno udovoljiti našoj dužnosti prema našim saveznicima i dati ćemo u ratu, a za pobjedu nad najvećim neprijateljem i sve što dati kao ljudi, kao narod i kao država možemo. Kraj toga ne ćemo i ne smijemo zanemariti ni jednog posla u našoj vlastitoj domovini.«

General Glaise kojega je Pavelić u povodu proslave godišnjice NDH odlikovao »veleredom krune kralja Zvonimira s Danicom i maevima«⁷⁰ ovako je — u telegramu Vrhovnoj komandi od 13. IV⁷¹ — opisao proteklo »slavlje« u Zagrebu:

Dani proslave protekli su prema programu. Državno vodstvo u Zagrebu je sve da, po mogućnosti, poastiti predstavnike prijateljskih zemalja i iskazalo se potpuno na planu gostoljubivosti, koja je Hrvatima svojstvena. Dakako, istinska radost zbog slavlja zahvatila je samo relativno mali dio stanovništva države, jer je čak masa užeg Hrvatsva ostala intimno po strani. To se zapazilo, između ostalog, u četvrtak navečer pri mimohodu pred poglavnikom nekih 20.000 Zagrepčana. Da nije svirala glazba, bila bi to više povorka duhova. Iste su grupe sudionika u povorci ostentativno gledale u stranu a ne u Pavelića. Do nekih spontanijeh ovacija jedva da je uopće dolazilo u toku mimohoda koji je trajao četiri sata. I sam poglavnik je promatrao svoje vjerne s ukočeno ozbiljnim pogledom. Policijske preventivne mjere bile su prilikno temeljite. Prilazi gradu bili su već dani zatvoreni, što nije koristilo i onako nedovoljnoj ishrani. Za vrijeme proslave u zatvoru se nalazilo najmanje 500 talaca svih staleža, pripadnika obaju naroda NDH (Srba i Hrvata). Prilikom mimohoda i pri svečanosti morali su svi prozori biti zatvoreni. Otvaranje humanitarnih ustanova i tome slično, što je slijedilo nakon glavnih priredaba, pokazivalo je nešto brojnije sudjelovanje stanovništva. U svakom slučaju se u razgovorima s jednostavnim ljudima neprestano čula usporedba s nekadašnjim priredbama i nadalje nezaboravne *Hrvatske seljačke stranke*. Engleski zračni napadaj, zbog kojeg su ljudi bili zabrinuti, nije uslijedio.

Slika koju su pri svečanosti u petak prije podne kao vrhunac proslave pružile oružane snage NDH sasvim je zadovoljavala. Jedinice koje su sudjelovale u mimohodu pred Pavelićem (jedna gorska brigada pojačana konjicom, motoriziranim bataljunima, protuavionskom artiljerijom, ustašama, itd.) ostavile su zaista dobar dojam. Na čelu se povorke nalazila brojna etaletnja kih zrakoplovaca ponosna kršnost kojih izazvala je u gledalaca veliko odobravanje. Iza njih je slijedila etaletnja fašističkih crnokošuljaša s glazbom marširajućih »rimskim korakom« (*passo romano*). Talijansko vojno izaslanstvo, pod vodstvom generala Roatta, bilo je vrlo brojno i očigledno se trudilo da sebi pribavi uvažavanje.

Poslanik Kasche je sklon — napominje Glaise na kraju ne bez blage ironije — da u doživljajima vezanim uz proslavu godišnjice vidi, ipak, snažan impuls u prilog ustaškoga državnog vodstva.

4. *Tzv. Treća ofenziva*. Kasche je u telegramu iz Zagreba, 23. IV,⁷²

⁷⁰ *Hrvatski narod*, Zagreb, 15. IV 1942, god. IV, broj 401. Dekret o odlikovanju supotpisao je I. Perčić kao bilježnik reda krune kralja Zvonimira.

⁷¹ AJ, T-501, rolna 264.

⁷² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 708 od 22. IV. Zabilješka o sarajevskom savjetovanju 19. i 20. IV o provođenju operacije *Trio: Zbornik dokumenata...*, XII, 2, str. 317-323.

dostavio ministarstvu tekst poruke generala Badera vojnom zapovjedniku Jugoistoka od 21. IV. U njoj stoji: 1. zajedni ka njema ko-talijanska operacija doživjela je neuspjeh uslijed izostajanja Talijana; 2. iš enje kotline Rogatice u toku; naknadno uvrštavanje talijanskih snaga nije više mogu e, budu i da je pomjeranje u stranu u gorovite predjele nemogu e; 3. *Trio II* (luk Drine) i *Trio III* (Ozren) pri trenuta nom položaju nisu više potrebni; nakon zatvaranja granice na Drini i iš enja oba luka Drine (*Trio I* u toku; *Trio II* je proveo J. Franceti , ustaški potpukovnik) ini se vjerojatnim ukupno smirenje; tome je bitno pridonijelo popuštanje vlade NDH prema Srbiji; 4. stoga više ne postoji potreba za sudjelovanjem talijanskih snaga na njema kom okupacionom podru ju. Prijedlog: obustaviti transporte prema Sarajevu; upu ivanje talijanskih dijelova, koji se nalaze u Sarajevu radi iš enja kraja južno od Sarajeva, da odu u talijansko okupaciono podru je; 5. Bader moli najhitnije odobrenje Vrhovne komande. — Toliko Bader.

Budu i da je talijansko sudjelovanje u zajedni kim operacijama nepouz-
dano a cilj talijanskih snaga, ini se, zaposjednu e daljnjih prostora u Hrvat-
skoj, Kasche hitno moli podršku za želje generala Badera. Suradnja hrvatskih i
njema kih jedinica garantira bolje uspjehe nego novo optere enje Hrvata
proširenjem talijanske okupacione zone. Tako er hitno moli da se razmisli, ne
bi li se sad mogla izraziti želja da se talijansko napredovanje u Tre u zonu —
što su svojedobno potakle njema ke oružane snage (Rintelen) — ponovo stavi
izvan snage i Talijane pozove da napuste tu zonu. Svako povla enje talijanskih
snaga i svako napuštanje hrvatskog podru ja, koje Talijani drže pod okupaci-
jom, mora se — po Kascheovoj ocjeni — smatrati napretkom u pogledu
smirenja zemlje i poboljšanja privredne i politi ke situacije.

U drugom telegramu istog dana,⁷³ Kasche je javio ministarstvu da mu je
ju er poglavnik u razgovoru povjerio kako je na razli ite svoje pokušaje da
do e do sastanka s Duceom, kao i na jedno osobno pismo primio preko
ovdašnjega talijanskog poslanika negativan odgovor. Zbog toga je Paveli
jako zabrinut i pretpostavlja nove talijanske korake. U vladi prevladava
sumnji enje da se Talijani žele ovdje poslužiti svršenim inom, dok njema ka
strana poduzima pripreme za proljetnu ofenzivu. Kascheovo je mišljenje da treba
kao i dosad ra unati s takvim talijanskim nastojanjima. Granica unutrašnje
otporne snage hrvatskog naroda ve je dosegnuta. Kod Hrvata u obalnom
podru ju mogu se zapaziti odre ene pojave ustanka. Privredna otporna snaga
Hrvatske tako er e ubrzo oslabiti zbog talijanskih mjera. Šteta koja e
njema ku stranu pogoditi neposredno na privrednom planu, a posredno
uvijek novim poticajem na nemire bit e znatna. Kasche drži potrebnim da se
ta pitanja jednom rasprave s Italijom.

U zabilješci ambasadora Rittera od 24. IV⁷⁴ kao odgovoru na Kascheov
telegram br. 708 od 22. IV stoji da je, zbog njegova sadržaja, nazvao Vrhovnu
komandu, 23. IV nave er. Kako nije mogao dobiti ni Keitela ni Jodla, saop io
je sadržaj brzojava Jodlovom zamjeniku generalu W. Warlimontu i pri tom ga
upozorio - izražavaju i svoje osobno mišljenje - na dvije to ke. U zapisniku iz
Sušaka (Opatije) jasno je precizirano da je itava akcija u rukama gen. Roatte,
pa ako Talijani akciju ne bi proveli tako kako je bilo dogovoreno, ostaje ipak
injenica da komanda pripada Talijanima. Generala Badera i vladu Reicha
moglo bi dovesti u nezgodnu situaciju, ako bi general Bader formalno

⁷³ Isti izvor, Nr. 710 od 23. IV.

⁷⁴ Isti izvor; odštampana u zbirci: *ADAP*, E, II, str. 270-271.

postupio protivno dogovoru. Dalje: usprkos neprozirnom držanju Talijana, akcija za njema ku stranu, ipak, nije tako važna da bi ona zbog toga otvarala sukob s talijanskom vladom. Ministarstvo vanjskih poslova stoga o ekuje da Vrhovna komanda — prije nego što u tom pitanju donese novu odluku — razgovara o tome s ministarstvom. General Warlimont, koji se upravo vratio s puta, nije bio upoznat s predmetom, no danas je saop io ambasadoru da je general Bader ve , 22. IV — sasvim u duhu Ritterovih primjedbi — primio uputu da se pridržava zapisnika sa Sušaka u pogledu komande, sektora predvi enih za akciju Talijana i tretiranja demarkacione linije. Sam Warlimont namjerava narednih dana letjeti u Hrvatsku da bi se na licu mjesta upoznao s prilikama. Ritter je Warlimontu stavio na srce da se poveže i s Kascheom i Benzlerom, što je general obe ao.

Ribbentrop je namjeravao da dra Veesenmayera, koji je i dalje uživao njegovo posebno povjerenje, angažira na širem sektoru od podunavskog i balkanskog. Predvidio ga je — prema zapisniku sa zasjedanja stalnog vije a država Trojnog pakta (Njema ka, Italija i Japan) od 24. II 1942⁷⁵ — za stalnog zamjenika podsekretara u ministarstvu vanjskih poslova M. Luthera i predsjednika komisije za propagandu. Veesenmayer bi vodio teku e poslove i, posebno, najuže sura ivao s talijanskim i japanskim lanom komisije. Ipak, nije ga oslobodio dužnosti da kao povjerljiva osoba prati zbivanja na Jugoi-stoku - koja za Reich, zbog narodnog ustanka, postaju sve važnija - i da ga direktno izvještava.

U brzopjavu što ga je iz Zagreba, 24. IV,⁷⁶ uputio ministru Ribbentropu Veesenmayer izvještava da u Srbiji vlada mir. Nedi je mogao u vrstiti svoj položaj. Trebalo bi ra unati na daljnju konsolidaciju. Mogu a povratna djelovanja iz Crne Gore i Bosne mogla bi se svladati bez prevelikih teško a. Daljnjoj unutrašnjoj pacifikaciji Nedi eve Srbije znatno pridonosi promjena francuske vlade. U cijelosti može se prihvatiti tvrdnja da je u Srbiji mir. Nedi eva lojalnost Reichu — u povodu neprestanih talijanskih nastojanja — ponovo je dokazana. Talijani mu nude podršku pri osnivanju »velike Srbije«, i to na štetu NDH. Talijani požuruju taj koncept, otvoreno se opravdavaju i da se novo ure enje toga prostora, kojem Italija teži, mora provesti prije fašisti ke pobjede na Isto nom frontu. Neizravno Talijani ponovo pokušavaju konfrontirati Srbe i Hrvate. Veesenmayer se, dalje, hvali kako je kod Nedi a i Ljoti a s uspjehom pripremao, a tako er i osigurao, da poslanik Benzler bude uvijek pravodobno obavještavan. Moraju ra unati na približavanje nekih lanova Nedi eve vlade i grupa Talijanima, a i na mogu e komplikacije. Veesenmayer, ipak, pretpostavlja da e talijanska nastojanja ostati bezuspješna zbog Nedi eve suzdržljivosti i da, barem zasad, ne e poprimiti opasne razmjere.

U Hrvatskoj, nastavlja Veesenmayer, talijanska suradnja u planiranoj akciji (tzv. »Tre a ofenziva«) zasad je zatajila, kako je i predvi ao. Nakon ponovnog odga anja po etka prve akcije, ak je vjerojatno potpuno defenzivno držanje talijanskih jedinica. Položaj u podru jima pod okupacijom talijanskih snaga opet je pogoršan, osobito u Sloveniji, zbog širenja nemira u predratnim talijanskim krajevima u pravcu Gorica—Trst. Roatta je priznao da se položaj pogoršava i u crnogorskim podru jima pod talijanskom okupaci-

⁷⁵ Vidi bilj. 12.

⁷⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 719 od 24. IV; odštampan u *Zborniku dokumenata*.XII, 2, str. 323-325.

jom. Talijani žele u Sarajevo prebaciti svoje značajnije snage, iako je to nakon akcije ustaša i Nijemaca nepotrebno.

Paveli je Veessenmayeru, 23. IV, rekao kako predviđa da im predstoje teški mjeseci i povjerio mu da su talijanske mećustance svim mogu im sredstvima dotad sabotirale sve njegove pokušaje da govori s Mussolinijem. NDH ne bi mogla podnijeti nikakve nove teritorijalne gubitke. Paveli je dodao kako raspolaže podacima da Talijani žele zahvatiti ne samo Sarajevo nego i Banju Luku. To je Veessenmayeru rekao i Lorković. Svi pokušaji da konsolidiraju svoj položaj ne uspijevaju zbog Italije.

Što se tiče daljnjeg suzbijanja ustanka, Veessenmayer i dalje smatra da velike akcije nisu prikladne i da, zbog nedovoljnog talijanskog angažiranja i protivničke taktike izbjegavanja, ne može donositi vrednijih rezultata. Na kraju je dodao da u ponedjeljak rano izjutra stiže u Berlin s detaljnim pismenim izvještajem.

Glaise je, 26. IV,⁷⁷ telegramom izvijestio Vrhovnu komandu o boravku generala U. Cavallera u Zagrebu. Sve je proteklo u najboljem redu a sam Cavallero je zradio optimizmom i uvjeravao i Glaisea da je odluka u ratu pasti još u toku godine. To isto je ustvrdio i opat Marcone, »neslužbeni papin nuncij« — kako ga naziva Glaise. Roatta je neprestano bio prilično namrgošen i raspoloženje mu se prolazno popravljalo — kako navodi Glaise — pri pogledu na pristale žene i zgodne djevojke. Očigledno su politički planovi ovoga izrazito politički kog generala ponešto narušeni. Kvaternik se jako žalio na generala Oxiliju koji se ponaša kao da on zapovijeda hrvatskom vojskom. Istodobno vojskovođa uvjerava Glaisea da Talijani uporno rade na tome da prije svega potisnu i iskorijene njemačke utjecaje. Pukovnik alpinaca Domenico San Giorgio, koji je službeno zamjenik talijanskog vojnog atašeya u Zagrebu, formirao je veliku i razgranatu mrežu obavještajaca uperenu protiv Nijemaca. Kvaternik je obećavao Glaiseu da će mu to dokazati listom od najmanje trideset točaka. Glaise nije u kontaktu s Cavallerom i Roattom spominjao hrvatsko pitanje, smatrajući i kako je beskorisno da se zaputi na tako skliski led. Djela kao što je nedavni talijanski zahtjev da u Slavonskom Brodu osnuju »bazu za snabdijevanje« (!) dokazuju više nego što bi sve riječi i to mogle postići.⁷⁸

U pismenom izvještaju,⁷⁹ što ga je Veessenmayer 28. travnja u Berlinu predočio Ribbentropu, kaže se da sporazumi, koji su nakon njemačko-talijanskog vojnog savjetovanja zaključeni u Opatiji, sve više postaju *politički* instrument proširenja talijanskog utjecaja u prostor preko demarkacione linije. Uz to, praktično ostvarenje predviđene zajedničke vojne akcije na suzbijanju ustanka u Hrvatskoj do danas je izostalo. Najprije je u dva navrata odgađan termin planirane akcije u istoj Bosni. Svi znaci još jednom pokazuju da talijanske jedinice nisu spremne za planirane akcije. U međuvremenu su, tvrdi Veessenmayer, ustaški odredi uz podršku njemačkih snaga postigli »bitne uspjehe« protiv ustanika, tako da je naknadno angažiranje talijanskih jedinica postalo nepotrebno na području s ovu stranu demarka-

⁷⁷ AJ, T-501, rolna 264.

⁷⁸ O tome je Troll u telegramu, 27. IV, izvijestio svoje ministarstvo (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 740 od 27. IV).

SI. Kvaternik je, također, izvijestio Glaisea — javlja Glaise Vrhovnoj komandi, 28. IV — da su Paveli i Cavallero u povjerljivom razgovoru spominjali samo pitanje »talijanizacije« željezničke pruge Rijeka-Split. Ipak, izvan svake je sumnje da je talijanska vojna politika intenzivno nastaviti nastojanja da se što je moguće brže dokopaju čitave Hrvatske. Tako se u samom Zagrebu već nalazi više od 2000 pripadnika talijanskih oružanih snaga (AJ, T-501, rolna 264).

⁷⁹ ADAP, E, II, str. 280-286.

cione linije. Na osnovi ustaških i njemačkih izvještaja može se prihvatiti i pretpostavka da se u međuvremenu o ishodu područka mogu trajno pacificirati.

Usprkos tome, talijanski vojni predstavnici nastoje koncentrirati talijanske snage prema Sarajevu, o čemu zato da tamo mogu nasti organiziraju i uspostave trajnu okupacionu vlast. Ostvarenje toga (talijanskog) pokušaja, opominje Veessenmayer, krije u sebi različite opasnosti. Prije svega, to bi moralo izazvati znatne odjeke u općem raspoloženju u NDH, i znatnije bi oslabilo Pavelićev položaj. Uz to, mora se uzeti u obzir da je Sarajevo jedini grad u jugoistočnom prostoru u kojem živi brojna muslimanska zajednica. Budući da Muslimani ne cijene Talijane, takva bi okupacija mogla izazvati i reakciju u arapskim zemljama koja bi upravo u ovom trenutku mogla biti vrlo nepovoljna.

Svi dojmovi, koje je stekao prilikom posljednjeg putovanja, potvrđuju Veessenmayeru — tom »ocu NDH«, kako su ga nazvali zbog vrlo aktivnog sudjelovanja u proglašenju NDH, 10. travnja 1941 — da Italiji sada nije toliko stalo do *oružanog smirivanja* koliko do *političkog osvajanja* NDH. Italija o čemu nije zainteresirana za sreću i nezavisnu Hrvatsku. Svim sredstvima sada pokušava da što je moguće prije stvori stanje koje će NDH trajno onemogućiti život. U Zagrebu je u najvišim vladinim krugovima već poznato da su Talijani u Nedićevoj Srbiji vrlo aktivni i kako rade na tome da područje Hrvatske prepuste kasnijoj »velikoj Srbiji«. U vrhovima NDH još se nadaju da će Reich onemogućiti takvu politiku. Pavelić je neprestano pod pritiskom talijanskog poslanika i talijanskih vojnih predstavnika. Vrstim držanjem pokušava im se oduprijeti, ali se ipak trudi da izbjegne sve što bi moglo poremetiti odnose u Osovini. Motive te talijanske politike prisile glavešine NDH nikako ne mogu u javnosti opravdati, pa su vrlo nesigurne sve procjene buduće egzistencije i nastojanja da se konsolidiraju prilike.

Takav položaj porazno utječe i na privredu, nastavlja Veessenmayer. Ministar privrede Toth mu je potpuno otvoreno rekao da svaki red u privredi, a posebno u strukturi cijena, mora na otvorenoj granici prema Italiji doživjeti neuspjeh. Taj privredni rat razvodnjava i rastvara svaki autoritet vlasti. Posljedica: NDH doslovno vodi samo politiku »od danas do sutra«, a svaka se dugoročna privredna politika čini besmislenom. Pavelić i ministar vanjskih poslova Lorković rekli su mu da gaje samo jednu jedinu nadu: da se kroz takvo stanje nekako provuku do jeseni, u nadi da će se zbog očekivane velike pobjede na Istoku smanjiti i talijanski pritisak na NDH. Lorković i njegov šef vjeruju da će ostvarenje ideala *mare nostrum* Talijanima nametnuti toliko novih zadataka da će NDH pasti u drugi plan. Osim toga, misle i da će 300.000 talijanskih vojnika, koji su u tom trenutku bili u NDH, tada negdje drugdje biti mnogo potrebniji.

Što se tiče taktike daljnjeg suzbijanja ustanka, iskustvo što ga je u međuvremenu stekao još je više u vrstilo Veessenmayerovo uvjerenje da velike vojne akcije nisu za to prikladne. Veessenmayer se stoga zalaže za primjenu političkih sredstava uz istodobnu izmjenu vojne taktike. Planovi što su ih oni i državni tajnik NDH Vrančić dogovorili u Opatiji — a koje Pavelić potpuno podržava — dali su dosad dobre rezultate. Pošlo im je za rukom da na nekoliko područja pridobiju neke »ustaničke« (etničke) vođe i njihove pristaše ili da ih u najmanju ruku međusobno tako vješto konfrontiraju da oni prema vani nisu više nikakva opasnost. Veessenmayer je stoga na savjetovanju kod Pavelića, kojemu su prisustvovali Lorković, Vrančić i ministar unutrašnjih poslova

Andrija Artuković, energično dokazivao opravdanost nastavljanja te politike. Naišao je na jednodušno i potpuno odobravanje. Vrančić je u međuvremenu ponovo na putu s nekoliko odabranih ljudi i Veesenmayer je pred odlazak uoči da su postigli značajne uspjehe. Na žalost, talijanska vojna strana ne samo da ne želi pomoći nego ih čak otežavati i dijelom onemogućiti. Usprkos tome, Veesenmayer već sada takvu politiku smatra značajnim doprinosom sprečavanju širenja jedinstveno vođenog, velikog ustanka.

U vojnom pogledu Veesenmayeru se čini da su sistem »lovačkih komandi« i organiziranje žandarmerije (koja dobro funkcionira) prikladniji za svladavanje protivnika. Cilj im mora biti: nikad ne dopustiti protivniku da predahne, neprekidno ga goniti i suzbijati metodama kojima se i on služi! Vođenje velikih akcija na ovom terenu zahtijeva predugu pripremu i nikad ne mogu — imaju i na umu protivnikovu taktiku izbjegavanja frontalnog sukoba — postizati neke veće uspjehe.

Pošto se pokazalo da dijelovi talijanskih snaga i neki garnizoni paktiraju s različitim etničkim grupama, ne može se računati na brzu i potpunu promjenu. Lorković je prije nekoliko dana talijanskom poslaniku predao i mnogo propagandnog materijala koji dokazuje njihovo paktiranje sa etnicima. Talijani raspačavaju letke u kojima se otvoreno napada vlada NDH i označava kao vladajuća teroristička klika. Iz toga propagandnog materijala proizlazi poziv Ličanima, Bosancima, Hercegovcima i Muslimanima da se definitivno priključe »kulturnom centru Rimu«, jer se samo tako može postići smirenje. Istodobno Talijani djeluju na privrednom polju, služe i se naizmjence slatkišima i bičem. Najprije na ekonomskom planu sistematski »isperu lugom«, a zatim iz zaplijenjenih namirnica odvoje skromne kontingente koje uz naplatu ponovo stavljaju na raspolaganje gladnim gradovima, i za to još zahtijevaju izraze zahvalnosti Italiji! Primjer: u Dubrovniku su Talijani zaplijenili 46 vagona brašna koje je stiglo iz Zagreba i zatim ga — znatno kasnije — svega predali gradu kao talijansko brašno! Budući da je bila poznata pozadina toga njihova postupka, gradska uprava u Dubrovniku odbila je da Mussoliniju uputi zahtijevanu zahvalnicu. Casertano je zbog toga kod vlade NDH uložio verbalan protest i službeno i kategorički zatražio da se zahvalnica uputi. Sli ne poteškoće javljaju se i u upravi. I tu su ustaške glavešine pokazale Veesenmayeru brojne dokumente koji dokazuju da Talijani ne žele smirenje, sve dok prilike ne budu odgovorale njihovim nastojanjima.

Vladu NDH — nastavlja Veesenmayer svoj izvještaj Ribbentropu — najviše boli to što Talijani neprestano umjetno pothranjuju nemire a zatim dokazuju i tumače da ustaše ne mogu uspostaviti red i mir. Vrhovi NDH su zabrinuti da takvom politikom Talijani kod Hitlera pokušavaju stvoriti dojam kako bi bezuvjetno itav hrvatski teritorij trebalo da prepusti njima. Pavelić je nedavno osnovao »Hrvatsku pravoslavnu crkvu« i time želi ubrzati zadovoljenje srpskog elementa. Nada se da će ta politika biti uspješna. Veesenmayera upozorava da se Italija i u toj točki držala odbojno i kako mu pravi sve moguće teškoće.

Ovdašnja javnost, prema Veesenmayerovoj ocjeni, sve te odnose samo djelomično uoči, iako trpi i osjeća njihove posljedice. Krivnju po osjećaju pripisuje Talijanima. Zasad još postoji nada i uvjerenje da će se Njemačka, nakon konačne pobjede na Istoku, znatnije »ukopati« u zbivanja u NDH. U mnogim krugovima, međutim, ta nada više ne postoji i ljudi se pribojavaju da će Njemačka potpuno prepustiti NDH njezinoj sudbini.

Veesenmayer je već u svom brzojavu (od 24. IV) bio spomenuo najvažnije

elemente situacije u Srbiji. Eksperiment s Nedićem može se još više nego dosad smatrati uspješnim. U Beogradu, kao i u pokrajini, općenito vlada mir. Tako je i u području pod bugarskom okupacijom. Novi viši SS i policijski vođa Gruppenführer Meyssner velik je dobitak. Situaciju vidi vrlo jasno. Formiranje divizije *Volksdeutscher* u toku je i to će biti vrijedan doprinos jačanju tamošnjih odnosa. Policija i žandarmerija (podređene Nediću) također su se iskazale i može se smatrati da iz Srbije neće širiti novi ozbiljan ustanak. Moguće su, međutim, neke opasnosti izazvane, zbog eventualnih reakcija iz istočne Bosne i Crne Gore. Ako se Drina uspije hermetički zatvoriti s obje strane, ne bi ni iz toga područja trebalo očekivati neku ozbiljniju opasnost. Već je oprez opravdan, zbog mogućih reakcija iz Crne Gore i južne Srbije. Neki znaci upućuju na zaključak da Draža Mihailović u ovom trenutku tamo prikuplja svoje odrede i želi ih opet dovesti u red. Međutim, poznato je da im nedostaje municija i oni se da zasad ne mogu započeti s akcijama.

Veesenmayer je s Nedićem pregovarao više puta i dokazivao mu kako pošto-poto treba da pokuša ubiti Dražu Mihailovića. Obećao mu je za to već u svotu i istodobno naglasio da bi takvo djelo bilo u Berlinu, bez sumnje, pozitivno ocijenjeno. Nedić se u međuvremenu po sebi svjedomati njegov položaj predsjednika vlade. Smjeraju i na to, Veessenmayer je rekao Nediću da je prethodno uklanjanje Draže Mihailovića preduvjet bilo kakvog uvršenja njegove vlade. Nedić je Veessenmayeru, kratko vrijeme prije njegova odlaska iz Beograda, saopćio da mu je postalo jasno da Draža Mihailović mora biti uništen i dodao kako je na vlastitu inicijativu poduzeo korake za koje se nada da će uroditi plodom. Pri tom je Nedić dao naslutiti da, ako pothvat uspije, od Njemačke očekuje priznanje u bilo kojem obliku. Naglasio je da je za njegov položaj u narodu bugarsko okupaciono područje najteže opterećenje.

Veesenmayer je to pitanje ostavio otvorenim. Ipak mu nije uskratilo izvjesnu nadu, jer smatra da se Nedić može nagraditi, a da se time unaprijed ne optereti tada još nepoznato konačno uređenje toga prostora. Nova aktivnost Talijana i tada je otežavala sve pregovore.

Veesenmayer spominje i svoje razgovore s Dimitrijem Ljotićem, koji su se dobrovoljci koji određeni iskazali u uništavanju komunista i partizana. Veessenmayer je u tom razgovoru ustanovio da su i kod Ljotića bili talijanski posrednici i nagovarali ga na zajedničku akciju u bosanskom dijelu NDH. Talijani su taj poziv opravdavali tvrdnjom da bi takve akcije bitno ubrzale borbu protiv komunista i partizana.

No, Veessenmayer smatra da Talijani zapravo pokušavaju konfrontirati srpske dobrovoljce i ustaše, i sudjelovanje Ljotićevih odreda poslije upotrijebiti kao racionalno opravdanje za svoju politiku širenja Nedićeve Srbije na račun NDH. U međuvremenu su Nijemci učinili sve da takvu akciju, koja u sebi krije velike opasnosti, po svaku cijenu onemoguće i spriječe. Afera s Dangićem stvorila je veliku zbrku, koja je nekako okončana tek nakon njegova hapšenja i prebacivanja u Njemačku. Da bi se izbjegli novi nemiri, Veessenmayer smatra da do završetka rata Dangić mora ostati u zatvoru u Njemačkoj (kao ratni zarobljenik), bez mogućnosti kontakta s ostalim srpskim vojnicima ili oficirima.

Postaje sve očitije, zaključuje Veessenmayer, da je održanje mira u Srbiji sve više policijsko a ne vojno pitanje. Nadalje, bilo bi važno da se umjesto zbrke, dupliranja i međusobnog suprotstavljanja brojnih njemačkih nadležstava u Beogradu, uvede mnogo više jednoobraznosti u organizaciji. Takvo je stanje — koje je krugovima oko Nedića predobro poznato i kojim se oni donekle i

koriste - »pogon na prazno«, trošenje snage i zapreka daljnjoj konsolidaciji. Brojne njemačke snage mogle bi se osloboditi za akcije u ostalim područjima, a da se pri tom ne bi trebalo pribojavati bilo kakvih nepovoljnih efekata. Postoje i mogući razlozi za provedbu takve reforme, a njezina svrsishodnost i potreba su izvan svake sumnje. Veesenmayer je o tom pitanju raspravljao na svim mjerodavnim mjestima i može, ako bi to željeli, predložiti praktične prijedloge.

Na kraju izvještaja Veesenmayer zaključuje:

1) Situacija u vezi s ustankom može se svladati u cijelosti sredstvima kojima raspolažu.

2) Već i ponovni ustanak ne bi trebalo očekivati do početka ofenzive na Istoku (koja je prema Kavkazu i Staljingradu počela 28. VI 1942. - opaska autora). Ako ofenziva zaista uspije, kako se to očekuje na Jugoslavskom, nije tako vjerojatno da će kasnije ustanički pokret ojačati.

3) Opće raspoloženje — s izuzetkom talijanskog problema — za Njemačku u njezine šanse u ratu pozitivnije je nego ikad. Tome je znatno pridonijela promjena vlade u Francuskoj (vladu je u Vichyju ponovo formirao P. Laval, kao predsjednik vlade, a njezin je sastav bio znatno povoljniji za Berlin - opaska autora). Ovdje Francuza (Lavala) poznaju jako dobro, poznaju ga kao opreznog političara i novi razvoj situacije ocjenjuju kao znak da sada i spremnost Francuske da sudjeluje u izgradnji nove Evrope, kao i njezinu namjeru da se tom promjenom kursa zaštiti od previše dalekosežnih talijanskih zahtjeva.

4) Općenito je interes usredotočen — i u NDH i u Njemačkoj Srbiji — na orijentaciju Talijana. Daljnje držanje Talijana bit će odlučno za eventualnu konsolidaciju, odnosno nastavak napora da se ona postigne.

5) Trebalo bi, ako je ikako moguće, izbjeći talijansku okupaciju Sarajeva. Uz već sadašnju njemačku okupaciju, ona je u vojnom pogledu suvišna a politički samo štetna.

6) Kako je ustanak politički motiviran i ima izrazito političko obilježje, težište se nužno mora staviti na političko tretiranje problema. Svaka oružana akcija ima politički utjecaj i ukinuta, i vrlo je duboko povezana s cjelokupnim problemom. Stoga je, prema Veesenmayeru, nužno vojne planove prethodno uvijek pravodobno uskladiti s cjelokupnim političkim držanjem.

Hitler i Mussolini sastali su se, 29. IV, u dvorcu Klessheim kod Salzburga i pretresli cjelokupnu situaciju. Razmotrili su i rezultate zimske protuofenzive Crvene armije, japanske uspjehe protiv Engleza, unutrašnju situaciju u SAD i Francuskoj, talijanske zahtjeve na račun Petainove Francuske. U razgovoru o ustanku u Jugoslaviji, Hitler je primijetio - piše u zapisniku o tom susretu (Berlin, 2. svibnja 1942)⁸⁰ — da je samo najoštriji zahvat uroditi plodom. Ustanak, »koji je uslijed svoje komunističke infekcije posebno opasan, mora biti zbrisan svim mogućim sredstvima«! Hitler bi bio zadovoljan, ako bi ustanak ubrzo suzbili, jer su mu četiri divizije, koje se nalaze u Jugoslaviji, potrebne na Istočnom frontu. Mussolini je na to dodao da se položaj na nekadašnjem jugoslavenskom području poboljšao, osobito zbog rascjepa između etnika i komunista. Položaj je kritičan još samo u Bosni, u predjelu oko Sarajeva. To se područje mora energično pročišćavati. Dobro je, govorio je Mussolini, što u Albaniji vlada mir. Hitler je na to primijetio da je rat protiv

⁸⁰ Isti izvor, II, str. 305-315.

Jugoslavije donio velike prednosti. Tako su osuje eni planovi Sovjetskog Saveza koji je, bez sumnje, namjeravao pregaziti Rumunjsku. Da nije bilo nemira na Balkanu, ne bi u Rumunjskoj stajale njemačke jedinice. To je razlog što je sada vrlo zadovoljan i zbog talijanskog pothvata protiv Grčke, jer je taj pothvat otvorio cjelokupna balkanska pitanja i Njemačka je u nastavku uputila svoje snage u balkanske zemlje, posebno u Rumunjsku. Tako je napad Crvene armije na Rumunjsku, u cilju pokoravanja Balkana, izgubio šansu u uspjeh. Providnost, rekao je Hitler, o čigledno je bila na strani Osovine, kao i prilikom pohoda na SSSR, kad su bili prisiljeni da zbog lošeg vremena i raskvašenog zemljišta prekinu operacije već u listopadu. Tako su izbjegli formiranje dugačkih linija koje bi nastale pri napredovanju u dubinu i koje bi zatim, u zimi, dovele do katastrofe.

Kasche je, 29. IV,⁸¹ pod »najhitnije« iz Zagreba informirao ministarstvo o pojedinostima u vezi s talijansko-hrvatskim privrednim pregovorima. Predstavnicima NDH predložili su uz posjet ministra Totha ova pitanja za pregovore: 1. snabdijevanje Druge armate; 2. priznavanje zakona NDH na talijanskom okupacionom području; 3. stabilizacija cijena na talijanskom okupacionom području. Talijani su tome nasuprot ustvrdili da je za njih tzv. otvorena granica štetnija nego za NDH. Međutim, trenutna na preorijentacija uhdanog sistema predstavljala bi napuštanje principijelne privredne politike grofa Volpija (Giuseppe Volpi di Missurata bio je predsjednik stalne komisije za privrednu suradnju Italije i NDH — opaska autora). Nakon razgovora kod Ducea, Talijani su popustili u pojedinim točkama i stavili na dnevni red narednih pregovora komisije u Zagrebu pod Volpijevim predsjedništvom raspravu o jedinstvenoj kontingentskoj listi i jedinstvenom hrvatsko-talijanskom *clearingu*. Različite vrste *clearinga*, kao npr. za Drugu armatu, za civilne vlasti u okupacionom području imale bi otpasti. U pogledu ostalih točkaka nisu popuštali, nego su tvrdili da hrvatska strana mora uspostaviti mir i red u području pod talijanskom okupacijom da bi se armata mogla povući. Uostalom, Talijani su jednoznačno konstatairali da Hrvatska leži u velikom prostoru talijanske privrede, da Hrvati ne smiju odobravati nikakve nove monopole bez talijanskog pristanka nego moraju prvo povesti pregovore o tome s Talijanima, pa ako talijanska strana ne bi pokazala zanimanje za to, mogu otpočetki pregovore s drugim osovinskim partnerima.

Tzv. Treća ofenziva otpočela je na sredini travnja i iz Zagreba su telegramom, 30. IV,⁸² dostavili odsutnom generalu Glaiseu ovakve vijesti o njoj: akcija borbene grupe Bader i nadalje te će prema planu; Rogatica oslobođena; prikupljanje divizije *Taurinense* okončano; zatim namjera okruženja ustanika u prostoru Foča—Goražde; ojačanje ustaničkog pokreta u prostoru Bihać—Slunje; pitanje transporta boksita na liniji Mostar—Dubrovnik. U Srbiji velike štete od poplava; u prostoru Novog Pazara borbe između Srba i Albanaca; na talijanski zahtjev, a u cilju suradnje Hrvata i Talijana, dva bataljuna novoformirane gorske brigade i jedan odred ustaša stavljeni Talijanima na raspolaganje za pothvat južno od Ogulina; Eugen Kvaternik boravio nedavno dva dana u Berlinu s Beissnerom. Vrhovna komanda donijela odluku da neće uskratiti odobrenje za talijansku bazu snabdijevanja u Brodu, ukoliko to zahtijevaju potrebe zajedničke borbe, no vojni zapovjednik Jugoistoka treba neposredno osigurati kod vlade NDH i talijanske Druge armate prvenstveno uzimanje u

⁸¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 748 od 29. IV.

⁸² AJ, T/501, rolna 264.

obzir vlastitih (njemačkih) potreba. Iz Zagreba je zamoljen vojni zapovjednik Jugoistoka da iznova istupi protiv osnivanja te baze u Brodu, ukazuju i na podignuti, ali i od Vrhovne komande otklonjeni, zahtjev da se njemačke jedinice snabdijevaju iz Reicha.

Kasche je, 1. V,⁸³ javio Berlinu kako je nakon povratka razgovarao s Lorkovičem i da mu je on povjerio kako Hitlerov govor u Reichstagu (26. travnja) nije u NDH potpuno shvaćen. Pretpostavljaju nekakve izvanredno važne unutrašnje pobude i ljudima nedostaju parole koje su otkivali za borbu u toj godini. Razgovori s Marim, naprotiv, i dalje napreduju i maršarska strana će poslati u Zagreb posebnu komisiju radi granitnih pregovora. Obje strane su se sporazumjele da granicu povuku izvan međimurskog područja, a Lorkovič misli da to pod Bärdošijem ne bi bilo moguće.

O posjetu generala Cavallera Lorkovič se izjasnio povoljno, no to je bio samo uzvratni posjet šefa talijanskog generalštaba, bez političkog sadržaja. Pavelić je Cavalleru opširno i otvoreno izložio teškoće u odnosima NDH i Italije. Cavallero ga je saslušao s razumijevanjem i izjavio da će referirati Mussoliniju. Roatta, koji je došao zajedno s njim, bio je neprijazan, jer je u provedenom istraživanju isto ne Bosne bez talijanskih jedinica vidio akt koji nije dobrodošao. Doduše, čini se da su se on i Luca Pietromarchi iz ministarstva vanjskih poslova u Rimu pohvalno izrazili o uspjesima njemačkih i ustaških jedinica. Samo je slučajno za vrijeme toga posjeta bila izražena želja da upravi talijanskih željeznica prepuste prugu Sušak—Ogulin—Knin. Trebalo je da Casertano već prije zastupa taj zahtjev, ali je to odbio. Zahtjev potječe iz talijanskog ministarstva saobraćaja, a odbijanje NDH nije u Rimu izazvalo neke posebne proteste. Poslanik NDH u Rimu (Stijepo Perić) do kraja narednih dana u Zagreb, pa će s njim dalje raspraviti o tom pitanju. Dalje je Lorkovič rekao Kascheu da su Rimu ukazivali na dobro ponašanje domaćih željeznica i naglasili da ustašama treba povjeriti osiguranje te pruge. Što se tiče uprave »Druge zone«, talijanska strana se u pojedinim slučajevima pokazala susretljivom. U sjevernoj Dalmaciji dopustili su osnivanje ustaških odreda i zajedno s njima uspješno suzbijali »ustaničke bande«. Lorkovič je rekao da je Cavallero na povratku — za razliku od njega osobno, jer je on nedavno autom nesmetano mogao proći i kroz isto nobosansko ustaničko područje — morao putovati preko Njemačke, a ne preko područja pod okupacijom Druge talijanske armije. Na kraju, Lorkovič mu je povjerio da ubrzo otkuju daljnje talijanske zahtjeve. Izjave grofa Volpija i talijanskog ministra za vanjsku trgovinu R. Riccardija, dane ministru trgovine NDH Dragutinu Tothom prilikom nedavnog boravka u Rimu, izazvale su u vladinim krugovima u Zagrebu zaprepaštenje.

Volpi je naglasio da se od zahtjeva o carinskoj uniji nije odustalo. NDH treba da sredi svoju privredu i da na početku 1943. god. povede daljnje pregovore o užem povezivanju s Italijom. Riccardi je energično izrazio mišljenje kako NDH pripada talijanskom privrednom veleprostoru i da ne može s trećim državama zaključivati nikakve dalekosežne sporazume prije nego što o tome obavijesti Italiju. Međutim, Mussolini se ophodio s Tothom vrlo prijateljski i sva je njegova izlaganja saslušao s razumijevanjem.

Akcija istraživanja u istočnoj Bosni dobro napreduje — javlja dalje Kasche. — Mjere i operacije njemačkih i ustaških snaga, pod vodstvom generala Badera, vrlo su pozitivne. Odsad sudjeluju i Talijani južno od demarkacione linije. Na Ozrenu se međusobno bore partizani i etnici; o predaji se vode pregovori sa

⁸³ ADAP, E, II, str. 300-302.

NDH; kod Banje Luke suzbijeni su pokušaji proboja; od Petrove gore uspješno napreduju jedinice NDH preko Bihaća u pravcu »Druge zone«, gdje nailaze na jak otpor, pri čemu se kod etnika pojavljuju i talijanski tenkovi. Manje »bande« općenito se uspješno suzbijaju. Primjetno je da ustanici nemaju dovoljno municije i hrane. Stoga na različitim mjestima ima pokušaja probijanja i osipanja u manje »bande« koje pljačkaju sela.

General Glaise je, 1. V,⁸⁴ obavijestio Vrhovnu komandu da je: 1. vodeni kor odreda kod Varcar Vakufa ponudio primirje uz više uvjeta (sloboda ispovijedanja vjere, jednakopravnost »pravoslavaca« u državi i zajednička borba protiv komunista), što je poglavnik, 29. IV, u čelju prihvatio kao bazu za pregovore koji su i otpočeli; uz to, postoji mogućnost da otpočnu pregovori na istoj bazi i sa etnicima na Ozrenu koji se od nekog vremena bore s tamošnjim komunistima; 2. na zahtjev Druge armate imala bi uskoro otpočeti zajednička talijansko-hrvatska operacija južno od željeznice pruge Ogulin-Sušak; hrvatska je strana obećala dva bataljuna novoformirane gorske brigade i bataljun ustaša; 3. do 8. V bit će formirane četiri gorske brigade kao okosnica novog hrvatskog domobranstva; brojno je stanje takvih brigada, kao i ojačanih pukova, četiri bataljuna s nešto artiljerije; u kolovozu-rujnu 1942. god. imale bi se formirati od novih regruta daljnje tri do četiri brigade, a zatim rasformirati primjereni broj improviziranih manjevrijednih jedinica, sastavljenih iz bivših jugoslavenskih rezervista.

Kasche je Glaiseu uputio pismo (Zagreb, 3. svibnja 1942)⁸⁵ u kojem ga moli da u predstojećim pregovorima o daljnjem vođenju operacija u cilju smirenja hrvatskog područja zastupa i nametne ove tri točke:

1. Zahvaljujući i uspješnoj borbi njemačkih i hrvatskih jedinica pod komandom generala Badera oslobođeni sjeveroistočni bosanski prostor zahtijeva bržno osiguranje smirenja da bi se trajno održali mir i red, potrebni ishrani i vojnoj privredi. Ostajanje pretežnog dijela njemačkih snaga u njemu, prema Kascheovoj ocjeni, potrebno je.

2. Za njemačku su ratnu privredu liferacije ruda i iz prostora oko Prijedora jako važne. Stoga je hitan zahtjev njegovo što brže izvršenje, stavljanje u pogon uređaja i trajno osiguranje željeznice pruge preko Bosanskog Novog koja za liferacije dolazi u obzir. Priznanja vrijedne operacije domobranskog pukovnika Brozovića, sjeverozapadno od Banje Luke, koje su osigurale i važna njemačka naselja oko Windhorsta, služe za to kao preduvjet. Daljnje operacije hrvatskih oružanih snaga su — koliko je Kascheu poznato — u pripremi. Da ih se što je moguće brže provede, čini se Kascheu potrebno iz mnogih razloga, no prije svega radi što skorijeg otpremanja liferacija. Sudjelovanje i brojnost ograničenih njemačkih jedinica imalo bi za uspjeh najveću važnost. Ta operacija — molba je Kascheova — ima sada smjestiti otpočeti kao nastavak operacija u istočnoj Bosni koje su pred završetkom. Ostajanje jedne njemačke jedinice tamo, nakon okončanja operacije sve do konačnog njenog odnosa, čini mu se, također, potrebnim.

Uostalom — navodi Kasche na kraju pisma — želi naglasiti, polazeći od svog gledišta da je ostajanje njemačkih jedinica, koje se danas nalaze tamo, sve do potrebnog u izvršenju hrvatskih, u njemačkom političkom i privrednom interesu. Prije kasnog ljeta čini mu se da je taj cilj nedostižan — zaključuje Kasche.

Danas je ovdje održano savjetovanje s generalom Hühnermannom, šefom

⁸⁴ AJ, T-501, rolna 264.

⁸⁵ Isti izvor.

štaba Vrhovne komande oružanih snaga, ureda za privredu i naoružanje, u prisutnosti većeg broja suradnika — javlja poslanik Kasche, 3. V,⁸⁶ svom ministarstvu. Svrha generalova putovanja bila je: povećanje liferacija sirovina u Reich i osiguranje transporta. Raspravljena su bitna pitanja ratne privrede i u raspravi je Kasche izrazio ovakve poglede:

1. Potrebno je što je moguće brže iščiniti područja oko Prijedora u cilju obnove liferacija ruda i za njihovu ratnu privredu; hrvatska strana već poduzima pripreme za to a sudjelovanje njihovih jedinica bilo bi potrebno.

2. Hrvatske jedinice imaju biti tek u ljeto 1942. god. tako razvijene da mogu velikim dijelom preuzeti na sebe potrebno osiguranje za ratnu privredu; ostavljanje njihovih jedinica tamo potrebno je najmanje do jeseni 1942. god., a također i zato da bi se osigurali od mogućih novih nemira nakon žetve.

3. Iskustvo u tome da talijanske jedinice ne mogu jamčiti sigurnost zemlje i ratne privrede; dosad su, na žalost, sa sve većim brojem talijanskih jedinica rasli nemiri i privredne teškoće. S gledišta unapređenja ratne privrede i mira u zemlji, potrebno je smanjenje broja talijanskih jedinica i prijelaz talijanskih oružanih snaga na razumne privredne mjere.

4. Za osiguranje zatraženih liferacija boksita neophodno je potrebno ostajanje i pojačanje transportne kolone zračnih snaga; isto tako planirana izgradnja luke Ploče od *Organizacije Todt*. Hrvati su pružili svu zatraženu pomoć; ovdje vrijedi gledište izraženo pod 3; teškoće koje su se opetovano pojavljivale od Talijana mogli su dosad odstraniti, no postoji neprestana opasnost, uslijed nedostatnih talijanskih mjera protiv ustanika i toleriranja od Talijana velikog broja Židova u Mostaru i Dubrovniku.

5. Neophodno je potrebno da ostane na raspolaganje stavljeni brodski prostor za boksit i ostale transporte važne za ratnu privredu.

6. Osiguranje normalnog iskorišćenja žetve, a time i ishrane naroda zahtijeva i pod 3. spomenute mjere. Osobito se mora osnivanje talijanskih ustanova za snabdijevanje sjeverno od demarkacione linije označiti nepodnošljivim. Hrvati bi talijanske liferacije obavljali bolje, ako bi se talijanske jedinice povukle i održavali normalni trgovinski odnosi. U današnjem stanju postoji opasnost da, uslijed nestašice hrane, ponovo izbiju nemiri i time bi mogle nastati najteže štete na planu vojne privrede. General je istakao važnost Hrvatske za njihovu koindustrijsko ratno snabdijevanje i složio se s Kascheovim pogledima. Hühnermann je odletio dalje u Grčku.

Kasche je, 6. V,⁸⁷ telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu da su se ustanike »bande« iz prostora oko Stoca proširile sve do Metkovića i Ploče a i tako spriječile transporte boksita u pravcu luka. Time je nanovo dokazano da je talijanska taktika protiv ustanika, osobito njihovo mnogostruko pregovaranje s raznim grupama, ostalo bez rezultata. Ta dosadašnja taktika, mora se smatrati da čak unaprijeđuje ustanak. Ti nemiri presudno će ugroziti započete mjere izgradnje luke Ploče. Razgovarao je kratko s ministrom Lorkovićem o položaju. Hrvati žele u danom slučaju otposlati tamo ustaše u sporazumu s Talijanima. Izvještaj o položaju oko luke Ploče slijedi narednih dana.

Tri dana kasnije (9. V⁸⁸) telegrafski je izvijestio ministarstvo da je jučer (8.

⁸⁶ AJ, T-120, rolna 208.

⁸⁷ Isti izvor, Nr. 847 od 6.V.

⁸⁸ Isti izvor, Nr. 887 od 9. V. Zabilješka o savjetovanju u Sarajevu 6. V kojemu je prisustvovao i gen. Warlimont iz VK: Warlimont je poslije rata objavio ove u zanimljivu i sadržajnu knjigu o djelovanju Hitlera i njegova Glavnog stana pod naslovom: *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939-1945. Grundlagen-Formen-Gestalten*, Frankfurt am Main, 1962.

V) bio kod njega general W. Warlimont, nakon završenoga službenog puta preko Beograda i Sarajeva. Navečer su bili zajedno s generalom Glaiseom i vojskovođom Kvaternikom kod poglavnika. Warlimont je naglasio da je jako zadovoljan putovanjem; prikupio je vrlo dragocjena obavještenja. Njemu je postalo jasno i znaenje ovoga ratnog poprišta. Razgovarao je s Roattom kojega poznaje iz Španjolske. Roatta je pri tome spontano iznova priznao demarkacionu liniju i predvidio povlaenje jedinica s jedne i druge strane nakon završenih operacija u predviene prostore. Ne želi ni trajno zadržati vrhovno zapovjedništvo. Warlimont je upitao Kaschea bi li tada trebalo izrijekom staviti van snage opatijski zapisnik, a Kasche je to zanijekao, navodei da bi bilo korisno da ostane. No, prijelaz u druge uzajamne vojne odnose mogao bi, ipak, uslijediti, bez ikakvih teškoća. Warlimont mu je izjavio da ne dolazi u obzir povlaenje njemačke divizije koja se već nalazi u NDH. U pogledu suradnje s Italijom ukazao je na to da se svi zahtjevi prema njoj najbolje mogu obrazlagati vojnoprivrednim potrebama (nuždom). Kasche se s tim slaže, ali je tom prilikom dodao da i vojnopolitičke potrebe vode do uzajamnih dogovora kao što su osobito suzbijanje etničko-komunističkih »bandi«, spreavanje ruskog i engleskog iskrcavanja, spuštanje i djelatnost stranih agenata. Sve u svemu — zaključuje Kasche — putovanje generala Warlimonta ini mu se izvanredno dragocjenim.

Sam Warlimont je tih dana ovako sažeo, izložio i protumačio u natuknicama osnovne poglede vojnog vrha Reicha na situaciju u ustaškoj državi:

»Da Italija ide za političkim ciljevima, to je nama jasno. O opravdanosti ove političke aktivnosti: Führer se s tim složio, iako nerado. Riječ je o tome kako da se pronađe prava granica i spriječi povezivanje Italije s Mađarskom. Stoga imamo interese u sjevernoj Hrvatskoj.

Pitanje suradnje s Talijanima. Sastanak Führer-Duce: prijateljstvo i pouzdanje. Talijani za Rusiju (obe ali) trostruko sudjelovanje pod njemačkom vrhovnom komandom. U sjevernoj Africi vodi Rommel... Preostaje kao treći front samo Balkan. Tu bi Talijan htio političku dominaciju, koja mu je priznata. Stoga naše držanje prema Talijanima ... U pojedinim pitanjima ne zauzimamo se za hrvatsku državu protiv Talijana, nego u principijelnim.«⁸⁹

Kasche u drugom telegramu, 9. V,⁹⁰ javlja svom ministarstvu da mu je Pavelić spomenuo kako ga je Casertano jučer upitao zašto Hrvatska još nije izrazila Italiji želju da dobije ratne brodove iz nekadašnje jugoslavenske ratne mornarice. Poglavnik ne na to pristati. O ustaničkom položaju Kasche saopćava: operacije istočno od Sarajeva napreduju uspješno u južnom pravcu; Talijani sudjeluju; napreduju račvaste mjere iščupanja njemačkih i hrvatskih jedinica na donjem toku Drine i sjeverozapadno od Sarajeva; prostori Zvornik, Vlasenica, Rogatica, Višegrad smireni; življi pokret raspršenih »bandi« kod Vareša, Zenice i Begovog Hana; jedinice NDH iste dalje na Petrovoj gori i oko nje sve do Druge zone; jednako tako uspješno oko Jajca; Talijani su pustili ustanike oko Stoca da prodru preko željeznice ke pruge Mostar—Dubrovnik i do Ploče; tamo su omeli otpočete njemačke radove na izgradnji luke.

Poslanik je zatražio od Talijana djelotvornije mjere obrane, a od Hrvata upotrebu policijskih snaga radi neposredne zaštite. Obje strane (i talijanska i NDH) na elno su obećale. Ukazao im je na bezuvjetnu važnost liferacija

⁸⁹ Iz tajne prepiske S. Kasche - J. v. Ribentrop 1941-1945, VUS, god. XXVI, br. 1317 od 6. VIII 1937.

⁹⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 888 od 9. V.

boksita. Radovi će biti nastavljeni. S njemačke strane željeno išćenje područja oko Prijedora pripremit će Hrvati u skoroj budućnosti. Zamolio je generala Badera za sudjelovanje i njemačkih jedinica i general je na elno pristao. U posljednje vrijeme ponavljaju se vijesti o tome da su neprijateljske podmornice iskrcavale na obalu ljude i materijal, pa i o tome da ih spuštaju padobranima iz aviona. Pojedini takvi agenti zarobljeni su.

Talijani hoće sada, ipak, pod izgovorom neke komande za pretovar — kako javlja njemačka transportna komandatura Zagreb, prema Glaiseovom telegramu od 13. V⁹¹ - formirati u SI. Brodu garnizon od 200 ljudi i 11 oficira, me u kojima je i jedan pukovnik, pa i raznovrsne magazine, a povrh toga i mjesnu komandaturu što je sve, prirodno, u suprotnosti s danim obećanjima talijanske strane i dokazuje da će »pretovarna stanica« zapravo predstavljati »komandu za pretovar« koju ni njemačka ni hrvatska strana ne žele. Talijanski kapetan Renato Dala Monta je u Brodu kao svrhu pojave Talijana označio »smjenjivanje« tamošnjih njemačkih jedinica. Pri ionako zapaženim laganim prelaženjem ustaničkog pokreta u Slavoniju, zasigurno je za žaljenje takav razvitak, imajući pred očima smirenje tamošnjeg prostora. No, još više je za žaljenje da se ovdje s talijanske strane iznova poduzima uvijek ponavljani i najčešće uspješni pokušaj da se njemačka strana u ini glupom i okolo-naokolo postignu željeni ciljevi. Takvog postupka, podignutog do razine na elu, ne bi zapravo smjelo biti među saveznicima, osobito ne onda kad ugledu Nijemaca prema trećima, tj. Hrvatima, nesumnjivo šteti. Provjera uvodno javljenih vijesti otpo elu je na licu mjesta.

U vezi sa savjetovanjima generala Warlimonta u Bosni, Sarajevu i Zagrebu zamolio je Glaise - u telegramu svojim nadležnima od 13. V⁹² — pozivajući i se na povjerene mu zadatke u Zagrebu, za dvoje:

Prvo — budući da su ličnost gen. Badera i naslov borbene grupe Bader pobudili — prema jednodušnim informacijama — takav odjek u redovima stanovništva isto ne Bosne i hrvatskog domobranstva, bilo bi izvanredno poželjno da se, bez obzira na generalov povratak u Beograd i njegovo intenzivnije bavljenje tamošnjim poslovima, sa uva za neko vrijeme »firma« borbene grupe Bader u Sarajevu. Bilo bi pri tom dovoljno da general osobno tjedno jednom ili dvaput avionom doleti na nekoliko sati u Sarajevo.

Drugo — ukoliko posebni obziri prema savezniku ne zahtijevaju protivno, bilo bi — pri odstupanju od zapisnika sa Sušaka i Ljubljane — dobro težiti, u vezi s Brodom, Sarajevom i Višegradom, uspostavi starog *status quo-a* u pogledu demarkacione linije ili barem jasno ograničiti u prijateljskom dogovoru neizbježno zadržavanje Talijana na tim tokama. To bi iziskivao i odnos prema savezniku i njemački ugled u Hrvata.

Kasche je telegramom od 13. V⁹³ saopćio Berlinu da mu je ministar Lorković ovako ocrtao put ministra Košaka u Rim: Košak je tom prilikom jasno iznio Ciano sve hrvatske pritužbe i Ciano je sve primio bez prigovora. Pri tom je Ciano izjavio da će morati Drugu armatu u cijelosti povući i zamijeniti je s dvije divizije crnokošuljaša, uz predaju civilne vlasti Hrvatskoj. I Casertano se tu ponaša u skladu. U ostalim razgovorima u Rimu savjetovano je »državnom rizničaru« NDH da ne žuri previše s trgovinskim pregovorima s poslanikom Fabriciusom iz njemačkog ministarstva vanjskih poslova. Lorko-

⁹¹ AJ, T-501, rolna 264.

⁹² Isti izvor.

⁹³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 956 od 13. V.

vic misli da tim talijanskim potezom žele izazvati zahla enje u odnosima Zagreba s Berlinom i tako stvoriti preduvjete za daljnje talijanske zahtjeve na adresu NDH. Lorkovi je molio da se to u Berlinu tretira najpovjerljivije.

Kasche je u drugom telegramu istog dana⁹⁴ informirao Berlin da je vo a SS-ureda u Sarajevu Sturbannführer Heinrich prije nekoliko dana vodio u Dubrovniku pregovore sa etni kim vojvodom D. Jev evi em. Ovdašnji državni tajnik Vran i je to osobno saznao od samog Jev evi a. Pretresali su (Jev evi i Heinrich) pitanja ustanka, srpsko-hrvatske granice i politi kog položaja. Ministarstvo je sebi pridržalo pravo da donese odluku o tom sarajevskom uredu. Ne bi se više moglo snositi odgovornost za njegov daljnji opstanak, nakon takvog postupka. Kod vlade NDH taj je postupak izazvao jako u enje. ini se da to nije ostalo tajna ni pred Talijanima.

Potpukovnik Pfaffenroth, na elnik štaba kod generala Badera - javlja Kasche u telegramu, 15. V⁹⁵ — ocjenjuje ukupnu situaciju ovako: ustanici su im neprijatelji, bez obzira jesu li etnici ili partizani. General Mihailovi je, na kraju krajeva, pokreta ka snaga. etnici se oslanjaju na prostor Crne Gore, Sandžaka Novi Pazar, Južne Srbije i isto ne Hercegovine. Zasad Draža Mihailovi želi izbje i velike borbe; no, spreman je da kasnije napada u svakom pravcu. Ima aerodrome i stalnu radio-vezu s neprijateljem. Prima podmornicama odre enu pomo u materijalu. Snage neprijatelja i nisu tako neznatne, utoliko više što njihovi agenti djeluju u Srbiji i Hrvatskoj. Osobito štetne su politi ka igra i vojna slabost Talijana, a Kasche se s tom na elnikovom ocjenom slaže. To uvjetuje - prema ocjeni poslanika — ostajanje njema - kih jedinica u sadašnjem brojnom stanju, bar u ovdašnjem prostoru. Komanda Bader zaslužuje puno priznanje. U smirenom podru ju stekla je povjerenje svojim uspjesima i držanjem. Njeno ostajanje ini mu se vrijednim. Uostalom je, kao i dosad, najja a podrška izgradnji oružanih snaga NDH najvrednija nadopuna njema ke borbene mo i. I nadalje se ine potrebnima kod Talijana prikladne mjere da bi i njihovu snagu u inili djelotvornom protiv zajedni kog neprijatelja. Hrvati su postigli u pregovorima ministra Košaka u Rimu odre eno popuštanje Talijana na privrednom planu. Njema ka je, zbog liferacija boksita, zadobila na utjecaju i isposlovali su odre ene garancije u raspolaganju i, prema tome, ini se da su stvoreni preduvjeti za politi ko upozorenje Italiji da pristupi poduzimanju nedvoumnih borbenih mjera.

Glaise je iz Zagreba odaslao u Berlin vrlo opsežan izvještaj o politi koj situaciji u NDH (Zagreb, 19. svibnja 1942).⁹⁶

Unutrašnjopoliti ka situacija u Hrvatskoj — zapo inje Glaise svoj izvještaj - nije se u posljednje vrijeme bitno izmijenila. Proslava godišnjice osnivanja države jedva da je mogla zavarati — protivno opažanju ostalih (Kaschea!) - da je ukorijenjenost režima Paveli -Kvaternik prije oslabila nego oja ala. Pojedine mjerodavne li nosti — nikako ne sve! - uvi aju, doduše, da je kurs na uništenje srpskog dijela naroda odmah od po etka bio promašen. Pozivanje nekoliko Srba u Sabor, osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve otcijepljene od narodno-srpskog pravoslavlja, do kojeg je došlo ne na posljednjem mjestu na poticaj s njema ke strane,⁹⁷ i osobito u domobranstvu forsirana a od ustaša neprekidno sabotirana nastojanja da se olakša povratak srpskih nacionalista

⁹⁴ AJ, T-120, rolna 1141, Nr. 955 od 13. V; odštampan u *Zborniku dokumenata..*, XII, 2, str. 401-402.

⁹⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 967 od 14. V.

⁹⁶ AJ, T-501, rolna 264; odštampan u *Zborniku dokumenata..*, XII, 2, str. 405-419.

⁹⁷ Od poslanika Kaschea.

iz planina i šuma to dokazuju. No, jednom prizvani duhovi ja i su od njihovih zaziva a. I njema ki generali u Sarajevu stje u neprestano dojam da je uništenje srpskog elementa, koji još uvijek broji najmanje jedan i po milijun, i nadalje cilj barem srednjih i nižih vo a ustaškog kursa. Tako se neprekidno održava vatra, plameni koje uvijek prelaze Drinu i koji ni nakon zaklju enja mira ne e tako brzo ugasnuti. Što pri tom propada od narodne imovine, predstavlja pitanje za sebe.

Me utim, malo konstruktivna, pretežno na silu oslonjena politika vlastodržaca poga a sve više i hrvatski dio naroda. Svuda iš ezavaju na kra e ili duže vrijeme i Hrvati iza zidina policijskih zatvora i koncentracionih logora. Svakako se mora navesti kao opravdanje da komunizam i u hrvatskom narodu dobiva na terenu i da je oštar zahvat jedva izbjježiv.

Druga jedna policijska akcija — u razdoblju na koje se odnosi izvještaj — bavila se brojem nezna ajnih »nacionalsocijalista« hrvatskog jezika, koje režim optužuje za osnutak pu isti ke organizacije pri emu mora da je postojala i suradnja s pojedinim ustanovama u Reichu. Ne baš jako zna ajni njeni vo e (Slavko Govedi i ostali) pozvani su najve im dijelom u vojsku, a samo pojedinci sjede »onkraj brave« što bi, dakako, moglo predstavljati tešku ugroženost za njihove živote i zdravlje.

Vijest — koja se uvijek iznova javlja — o Ma ekovoj smrti ne odgovara istini, jer je Ma ek upu en da se zadržava na svom imanju (Kupinec). Njegova je popularnost i nadalje vrlo velika, što poglavnik, doduše, ne želi priznati, budu i da je prili no neobaviješten o zapravo neznatnoj ukorijenjenosti vlastitog režima. Utoliko više se vojskovo a Kvaternik žali na nedovoljan odziv regruta pri stavnji u odre enim seoskim kotarima a general V. Begi na pojavu, tu i tamo, štrajka seljaka da obrade zemlju — pojave koje obojica pripisuju nepovoljnom utjecaju bivše *Hrvatske selja ke stranke*.

Najomraženiji je ovjek u itavoj zemlji šef policije Eugen Kvaternik, vojskovo in sin. Rasprostranjeno je mišljenje da je sadist. U njema kim krugovima se sumnja u njegovu bezuvjetnu pouzdanost i germanofilstvo — da li opravdano, ne može se dokazati.

Privreda

Politi ku bijedu zemlje — nastavlja Glaise — još znatno nadvisuje privredna, i glavnu krivnju za to, bez sumnje, valja pripisati iskoriš ivanju od Talijana. Dok je mjese na uplata za uzdržavanje njema ke okupacije (kopnene snage i zrakoplovstvo) oko etiri milijuna maraka, od ega znatan dio otpada na trajne investicije u ure ivanju aerodroma, stoji talijanska okupacija hrvatsku državu mjese no najmanje trideset milijuna kojih je obe ano vra anje odgo eno do »svetog nigdarjeva« (*ad calendas graecas*). Šef talijanske vojne misije u Zagrebu primao je do 1. I 1942. mjese no 4500 maraka; njegov a utant, mla i konji ki kapetan 2250 maraka; zatim su im osobni dohoci bili nešto smanjeni. Kupovna mo talijanskih primalaca pla a i nadnica pridonosi znatno rastu cijena. No, još teže od okupacije, etvrt milijuna ljudi pritiš e 790 kilometara duga, otvorena granica s kojom Hrvatska mora ra unati, jer se carinski organi prema Italiji sasvim nalaze na talijanskom okupacionom podru ju. Tu je prikop ana na privredu NDH usisna pumpa koja bi morala trajno onemogu iti i najgenijalnijega privrednog politič ara da ispuni svoju zada u. Tu ne može biti ni privrednog planiranja, ni zahva anja živježnih

namirnica i sirovina, ni racioniranja, ni politike cijena. Pokušaji koje na tom polju, ipak, poduzima sadašnji ministar privrede dr Toth — uostalom, vrlo sporna li nost s obzirom na politiku prošlost — bili bi i onda osu eni na neuspjeh, kad bi državni temelji i državni aparat bili bolji nego što su danas i nego što u mladoj državi mogu biti prikladni. Za mnogo novca dobije se gotovo sve, s izuzetkom izrazito uvozne robe. Masa stanovništva u ve im gradovima i brojnim pasivnim područjima, lišena potrebnog novca, gladuje i osje a karte za snabdijevanje, za koje tjednima ništa ne dobiva, kao krvavo ruglo.

Proljetna sjetva višestruko je osjetno trpjela, uslijed lošeg vremena a prije svega uslijed nesigurnih političkih odnosa. Utoliko je problematičnije svladavanje nestašice do nove žetve žitarica, pošto zakašnjava i pomoć s njemačke strane. Na mnogim mjestima posebno osjetljivo zapaža se bijeda izbjeglica. U Sarajevu se broj izbjeglica popeo na blizu 20.000. Od potpune bespomoćnosti s kojom se državne i lokalne vlasti suočavaju s tom bijedom, uzdiže se nedavni zahvat komande borbene grupe Bader, makar su njoj mogući djelovanja prirodno zadane granice.

Kao iznenađenje u pozitivnu stavku, nasuprot tim malo utješnim slikama, valja istaknuti funkcioniranje hrvatskih željeznica, uključujući i i uskotnu prugu Brod—Sarajevo. Na njemačkom su okupacionom području od važnijih pruga samo isto ni krak bosanske istočne željeznice (Sarajevo—Višegrad) i pruga Banja Luka—Dobrljin uslijed razaranja trajno izvan upotrebe; posljednja, na žalost, i na štetu onih industrijskih pogona u Reichu koji se snabdijevaju iz željezare u Prijedoru i koji se već mjesecima moraju toga odreći. Mnogo je nepovoljniji položaj u talijanskom okupacionom području, gdje su važne linije uvijek iznova danima prekinute ili u pojedinim slučajevima, kao što je to na pruzi Split—Ogulin, da se saobraćaj obavlja čak pod kontrolom ustanika. Razumljivo da Hrvati otklanjaju s ogorčenjem zahtjev Talijana da im ustupe saobraćaj na pruzi Sušak—Knin!

Dalje Glaise spominje kako je pred vojskovođom Kvaternikom hvalio željeznicu personal NDH, a da mu je Kvaternik rekao: »Uz 40% pravoslavnih namještenika!« Time je on o ostaloj politici režima prema nacionalnostima izrekao oštru osudu.

Položaj u vezi s ustankom

Brza akcija njemačkih i hrvatskih snaga u sastavu borbene grupe Bader, kojoj je prethodilo uhićenje srpskog vođe Dangića, dovela je u istočnoj Bosni do dalekosežnog podvajanja ustaničkog pokreta. Pri tom je odred ustaša potpukovnika Francetića s sjeveroistoka od Sarajeva imao, bez sumnje, udio koji zaslužuje pohvalu, no pri tom je svoje vojničke uspjehe, doduše, zaprljao krvavim zlodjelima svake vrste. Francetić je bio taj koji je na konju prodro u Višegrad, što su ga držali Talijani, da bi tamo dosegao liniju Drine. Tu liniju će osiguravati ustaše sve do Zvornika, a 718. pješ. divizija vratiti će se u svoj raniji raspored pred samu akciju. Nastojati će se da i novoformiranu hrvatsku gorsku brigadu također uvrste u prostor Bosna—Drina i da je tamo upotrijebe u uskom naslonu na njemačke snage.

General Bader snažno se uključio u akciju smirivanja; njegov nastup i nastup njegove trupe izazvali su u redovima stanovništva osjećaj zaštićenosti koji ne može politika NDH — za nadati se je! — narušiti. U redovima etnika

prevladava želja da se vrate ku nom ognjištu. Toj njihovoj želji ne stoji ništa na putu, ako bezuvjetno polože oružje, ukoliko nije želja za osvetom političkih protivnika. Više odjela etnika traže priključak na domobranu. U planini Ozrenu i drugdje došlo je do sukoba između etnika i komunističkih partizana. Pri svemu tome nije isključeno, čak je vjerojatno, da je tu riječ o izvršenju nekih tajnih poruka. Takvo držanje etnika, ipak, može omogućiti određeni predah za policijsku obradu područja.

Sjeveroistočno od Sarajeva, neko vrijeme prilikom mnogobrojnih crnogorskih partizana (komunisti) povukli su se pred 718. pješ. divizijom u pravcu Crne Gore, gdje postoji prilikom i gledno neka vrsta sovjetske države i gdje je trebati tražiti sigurnost u bazu za buduće ustaničke pokušaje. Inače se još partizani nalaze u području Ozrena i Majevice, a manje grupe i sjeverozapadno od Sarajeva, gdje je u toku posljednjih 14 dana došlo i do nekoliko diverzija na bosanskoj željeznici. Sve te grupe ne mogu predstavljati ciljeve za veće operacije. Sistem pacifikacije Austro—Ugarske poslije 1878. god., koji je prikladno izmijenjen a već se mjesecima primjenjuje u Srbiji s uopće mogu im uspjehom, obećava ovdje bolji uspjeh (razgranatija obavještajna služba, mreža garnizona, pokretne potjerne komande, žandarmerija). Društvo su uvjeti u vezi s pokretom u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini, gdje prikupljanja ustanika stvaraju objekte koji se za napad lakše mogu zahvatiti.

Pretežno komunistički ustanak na planini Kozari sjeverno od linije Prijedor—Bosanski Novi i u planinama južno od nje zadobio je posljednjih tjedana na intenzitetu. U tom ustaničkom prostoru može se raspoznati i razabrati nastavak velikoga ustaničkog prostora u gornjoj Hrvatskoj pod talijanskom okupacijom i u priključnom obalnom pojasu. Prijedlog što ga je vojni zapovjednik Jugoistoka htio uiniti u toku pregovora na Sušaku, a koji su onemogućili ili planovi generala Ambrosija, odnosno Roatte, tako se pokazao kao pravilan i na mjestu. Prijedor koji je za njemačku privredu — kao što se ipak utvrdilo nasuprot ranijim obećanjima — prilikom značajan (rudnik Ljubija), 16. svibnja pao je u ruke partizana, o čemu je kao žrtva panike koja je izbilila u redovima jedinica NDH. Oko sredine lipnja treba započeti plansko »ešljanje« prostora koji je prilikom okružen svježim jedinicama NDH. Istočno od Kozare već su se i dosad dobro držali određeni *Volksdeutscher* (*Einsatzstaffel*) pri zaštiti tamošnjih njemačkih naselja. Kad bi u planiranim većim akcijama mogli sudjelovati po jedan ili dva bataljuna 718. pješ. divizije, bilo bi korisno.

Sporadično su u zadanom razdoblju proplamsala manja ustanička žarišta i u prostoru između Save i Drave—Dunava: u Fruškoj gori, u brdima Požege, a u posljednje vrijeme, također, sjeverno od Zagreba i kod Varaždina. Najbrojnije od tih »bandi« brojile su jedva više od 200 ljudi; riječ je o razbojnicima (kao u doba Trenkovića) kao u doba Trenkovića pandura. Komunistički i nacionalistički karakter se isprepliće u Vode i agitatori pretežno potječu iz krajeva južno od Save. Ustaše imaju svoj već tradicionalni udio u bijegu srpskih stanovnika u šume. Iz susjedne Maarske ne potječe samo iz više ili manje službenih izvora odaslan propagandni materijal, nego se preko rijeke — po svemu sudeći — prebacuje i oružje, prilikom čemu je liferantu svejedno s kakvim obojenjem ustanika ima posla. U tom maarskom postupku sadržan je samo mali isječak iz većeg kompleksa političkih težnji i planova. Policijsko vodstvo hrvatske strane, osim toga, misli da su tu umiješani i prsti Talijana; ono čak ne isključuje talijanska spletkarenja u Zagrebu u bliskoj budućnosti.

Znatno kritični njezini odnosi u talijanskom okupacionom području već su dijelom u izvještaju bili dodirnuti (prikupljanje ustanika u Sandžaku, Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini). Pruga od Mostara prema jadranskoj obali je uvijek iznova znatno oštećena; isto vrijedi i za njemački transport boksita važne priključne luke. Značajno je da su Talijani pristali na prijedlog, što ga je podržao njemački poslanik Kasche, da se osiguranje tih transporta više nego dosad povjeri — Hrvatima! Ustanika pokret u gornjoj Hrvatskoj prima s jedne strane snabdijevanje iz talijanske Kranjske, a s druge strane prelazi sam u Istru (Snježnik kod Rijeke, itd.) pa čak i u Furlaniju. Štoviše, i kod Udina primijećeni su partizani. Ta izvanredno suptilna igra, koju talijanska strana više puta pokušava, čini se da se uvijek ne isplaćuje.

U bliskoj budućnosti valja, bez sumnje, računati — prema Glaiseovoj ocjeni — sa snažnijim englesko-ruskim utjecajima (situacija na Istoku). Pomaga i su britanske podmornice koje iskrcavaju na jadransku obalu agente i uređaje, a uz podmornice i avioni koji spuštaju propagandni materijal, padobrance a i ponešto materijala i kojima ilegalni aerodromi pružaju razne mogućnosti spuštanja. Židovi kojih još ima u velikom broju u Mostaru, Splitu i ostalim gradovima pod talijanskom okupacijom pružaju, što se samo po sebi razumije, dragocjenu pomoć.

Vanjska politika

Ključno vanjskopolitičko pitanje mlade države jest i ostaje — prema Glaiseovu mišljenju — odnos s Italijom. Na pitanje što Italija želi s mladom državom ne može ovdje (u Zagrebu) nitko odgovoriti. Što se tiče designiranog kralja, čini se da bi Italija htjela odustati od eksperimenta Aosta-Spoleto i dati prednost personalnoj uniji po uzoru na Albaniju. Uostalom, pokazuje talijanska politika prema Hrvatskoj jake suprotnosti. Prilikom posjeta ministra privrede NDH Totha Rimu, dali su Volpi i Riccardi izriječkom znati da je Hrvatska u privrednom pogledu isključivo talijanska interesna sfera i Toth je tom prilikom dao i upozorenje da su nedopušteni privredni pregovori NDH s trećim državama, osobito i s Njemačkom, bez prethodne konzultacije Zagreba s Italijom. S iste strane su Hrvatima odali da je hrvatsko-talijanska carinska unija i nadalje mjerodavni talijanski koncept. Takvi za Hrvatsku izvanredno nepovoljni dojmovi iz tih pregovora bili su ponešto ublaženi kasnije, prilikom rimskog posjeta hrvatskog ministra financija.

Druga armata pod generalom Roattom, izrazito političkim generalom, ne dopušta nikakvu sumnju u njenu nesimpatiju za hrvatski dio naroda. Pokušaj talijanske strane da izigra Srbe, s ovom i onu stranu Drine, protiv hrvatskog elementa nastavlja se neprestano u svim mogućim oblicima. Kad je u Ljubljani na početku travnja bilo izričito dogovoreno da se ne upušta u nikakvu suradnju sa Srbima, već nekoliko dana kasnije bilo je objavljeno da Srbi u Hercegovini, s bijelom vrpcom na rukavu, nastupaju rame uz rame s talijanskim jedinicama. Javlja se iz Dubrovnika da je neki viši talijanski oficir tamošnjim Srbima dao znati u toku nekoga propagandnog skupa kako ne treba da se bore protiv partizana i ustaša. Od Hrvata se nemaju ništa bojati, budući da će to postati talijansko-srpska država. Da nastojanja Talijana, koja idu za tim da se smjeste u Sarajevu i istočnoj Bosni i uspostave neposredne odnose s Nedićem, ulaze u novo poglavlje, ne treba posebno obrazlagati. Talijanski letak, što su ga bacali u Hercegovini prije nekoliko dana, a u kojem

se pozivaju etnici da odustanu od ustanka završava poklikom: »S vjerom u Boga i srpsku slobodu!« Takav je apel na tlu Hercegovine, bez sumnje, upravljen protiv hrvatske države.

Uza sav rivalitet Talijana s njema kim utjecajem, kao što je to nedavno došlo do izražaja u izjavi talijanskog konzula u Sarajevu pred hrvatskim li nostima, posebno grubo i izrazito protunjema ki i defetisti ki — konzul je izri ito ovlastio oba hrvatska funkcionara da njegovu izjavu po volji upotrijebe — Talijanima ne bi jako odgovaralo nenadano povla enje svih njema kih snaga iz Hrvatske. Njima je milije da se uvla e pod zaštitom njema kih bajoneta i pod njema kim patronatom. To se pokazalo u Sarajevu gdje su im se planovi samo djelomi no ostvarili; to se pokazalo u Slav. Brodu gdje je »pretovarna stanica«, koju je dopustio vojni zapovjednik Jugoistoka, ve poprimila ja inu od više eta pod komandom nekog pukovnika, a to se pokazuje i u Zagrebu gdje broj vojnih i civilnih talijanskih osoba pod oružjem — prema obavještenjima iz njema kih vojnih izvora — dosiže brojku od dvije tisu e. U najnovije se vrijeme šire glasine — a šire ih sami Talijani — da e uskoro dijelovi talijanske vojske naseliti još uvijek namirnicama bogat kraj oko Bjelovara kao vojna oporavilišta.

Pokušaji generala Oxilije da poja a utjecaj Talijana na hrvatsko domo-branstvo doveli su višestruko do odlu nog otklona od vojskovo e Kvaternika.

Mržnja Hrvata, Muslimana i, tako er, mnogih »pravoslavaca« na Tali-jane ne može biti ve a. Ona se izražava i u pogrđnim povicima, kojima je svuda izvrgnut talijanski vojnik, i u puškaranju do kojeg je nedavno došlo u Slav. Brodu i u stotinu ostalih znakova. Od svih prigovora, koji se u javnosti upu uju na adresu poglavnika, najžeš i i najteži jest onaj koji je —kako Glaise ocjenjuje — me utim potpuno neopravdan: da je Hrvatsku »prodao« Italiji.⁹⁸ Svaki je nastup Talijana - koliko god je mogu e - nesretan. Interes velike zajedni ke stvari izaziva uvijek iznova težnju da im se daju prijateljski savjeti, ali se pri tom uvijek ostaje kratkih rukava.

Na žalost se i nadalje u hrvatskim masama (još ponajmanje kod Musli-mana) smanjuju donekle simpatije koje su u po etku postojale za Nijemce u silnom omjeru. Razlozi za to stari su. Lavlji dio valja i nadalje pripisati mišljenju — koje ni službena strana ne negira — da je Njema ka »izdala« Hrvatsku Italiji, kao i glasini, koju pothranjuju i talijanska propaganda a i svi neprijatelji Njema ke, kako je samo želja Njema ke da ratuje kriva za bijedu i osiromašenje koje uzima maha. Teško je poduzimati neku protupropagandu, budu i da bi se pri tom moralo uspore ivati s talijanskom privrednom politikom (vidi naprijed). Na osje aje nesimpatije za Nijemce može se, zasi-gurno, nai i i u vladaju im krugovima NDH; to, na kraju, i ne treba uđiti, kad su ljudi mu eni brigama. Tu i tamo mogu se uti i sumnje u kona an ishod rata, no spoznaja da nezavisna Hrvatska stoji i pada s pobjedom Njema ke potiskuje ipak pojavu ponekog neraspoloženja. To vrijedi, prije svega, za Njema koj potpuno sklonog poglavnika, za ministra vanjskih poslova M. Lorkovi a i tako er — usprkos svom ina e posebnom egocentri nom držanju

⁹⁸ Potpuno pogrešna Glaiseova ocjena, jer ako je nije »prodao« a ono je Paveli zasigurno predao budu u ustašku Hrvatsku fašisti koj Italiji ve i prije nego što je Sl. Kvaternik u njegovo ime, 10. IV 1941, proglasio njeno osnivanje. I odredbe Rimskih ugovora na liniji su njegove ranije politike i gledišta u emigraciji. Sve Paveli eve reakcije i verbalne osude politike Rima kasnije služile su samo prikrivanju pravog položaja i politi ke odgovornosti poglavnika i njegovih suradnika. »Talijansku hipoteku«, o kojoj je esto pisao sâm Glaise, simbolizirali su u Hrvatskoj Paveli i njegovi.

koje mu diktira osobno astohleplje — za vojskovo u Kvaternika kao i što se razumije samo po sebi — za mjerodavne oficire domobranstva NDH.

Unutar Podunavlja zapaža se, prije svega, ma arsko-hrvatska suprotnost kojoj je korijen u mnogostoljetnoj prošlosti, a koja se i u najnovije vrijeme iznova manifestirala u (u osnovi bezuspješnim) pregovorima o razgrani enju. Utoliko se više iz Zagreba pokušava stvoriti uže odnose s Bratislavom i Bukureštom a i prema Bugarskoj opetovano se ispitivao teren. Ukoliko su osnovane glasine da Ma arska teži zajedni koj granici s Italijom na Savi, ili da bi Ma arska htjela da u zamjenu za Dalmaciju i Rijeku u korist Italije uspostavi cjelokupnost nekadašnjih »zemalja krune sv. Stjepana« i u pravcu Hrvatske, ne može se dokazati, no mnogo toga govori im u prilog. Hrvatska bi novu ma arsku hegemoniju jednako gorko osje ala kao talijansku.

Hrvatske oružane snage.

Gra anski rat, ostala nejasno a položaja države i nestalni temperament vojskovo e Kvaternika otežavaju — prema Glaiseovoj ocjeni — da se razvitak oružanih snaga NDH usmjeri u sre ene odnose. Dok domobranstvo i njegovi vode i oficiri gledaju u ustašama posebnu zapreku na putu prema ure enim i organiziranim oružanim snagama, poglavnik, mladi Kvaternik i ostali mjero-davni ljudi u državi i stranci (ustaškom pokretu) nagingu odre enom shva anju da zasad samo ustaške jedinice dolaze u obzir za održanje države nasuprot unutrašnjim neprijateljima i da domobranstvo ništa ne vrijedi. Pri tom se pozivaju na revolucionarne misli kojima su prožeti ustaše, na prednosti koje krase dobrovoljke ke odrede u još uvijek nedovoljno u vrš enom državnom organizmu za razliku od redovne vojske, koja se temelji na op ojoj vojnoj obvezi, kao i na djela na frontu na koja se, svakako u posljednje vrijeme isto noj Bosni, mogu ustaše pozivati, dok se naprotiv domobranima - »domo-brani« su oznaka, tuma i Glaise, za kopnene snage NDH - pripisuju mnogi »kiksevi«. Ve ina hrvatskog naroda, svakako, uvelike pretpostavlja domo-branstvo, vodstvo kojega je u rukama starih, ali i prestarih austrijskih oficira, ustašama koje mrzi zbog njihove nediscipline, njihove prepotencije i njihovih zlodjela koja još uvijek ne prestaju. Da je organizacija oružanih snaga - suprotno u po etku davanim savjetima s njema ke strane - poprimila preši-roke razmjere i tako se u svakom pogledu razvodnila, ne može se, na žalost, nijekati. No, isto tako bio bi neispunjiv zahtjev zatražiti od Paveli eva režima da raspusti ustaške jedinice, kad je s njima povezan na život i smrt. Tako e Hrvatska do daljnjeg nositi na svojim - politi ki i privredno — tako slabašnim le ima dvije vojske: domobranstvo i *Ustašku vojniciu*. *Ustašku vojniciu*, me u-tim, treba strogo lu iti od politi kog ustaškog pokreta kao jedinstvene državo-tvorne stranke — upozorava Glaise.

Domobranstvo e se u po etku sastojati od šest divizija, neodre ene i samo vojnom vodstvu jedva poznate ja ine, zatim od odreda za osiguranje pruga, žandarmerije i sli nih formacija. Divizije su bile u toku dugih mjeseci ispunjenih borbom neprestano popunjavane pozvanim rezervistima, znatnim dijelom iz bivše jugoslavenske vojske, kojih su obrazovanje i moralni duh bili nedostatni, ako ne i potpuno jednaki nuli i kojima su pri pozivanju u vojsku, povrh toga, obe avali da e nakon tri mjeseca biti pušteni ku ama, a sad ih ve više nego mnogostruko duže drže u trupi. Zapravo je udo da te jedinice, pod komandom najve im dijelom potpuno nedovoljnog nižeg i srednjeg vodstva, pružaju ono što su dosad u inile. No, jednako je hitno potrebno da se stari

rezervisti kona no pošalju ku i, a ispravna je i zamisao da se iza fronta formiraju nove jedinice angažiranje kojih, nakon provedene izobrazbe i konsolidacije, ima omogu iti raspuštanje dosadašnjih jedinica rezervista, budu i da je znatan dio starih trupnih dijelova zreo da ih se raspusti i pošalje ku i. Ali je potrebno izvanredno mnogo napora da se vojskovo u Kvaternika pridobije za intenzivniji nego ekstenzivni rad na izgradnji oružanih snaga, da ga se suzdrži od pre naglog angažiranja jedinica a zatim raspuštanja dijelova trupa s rezervistima. Na mudru umjerenost sile ne samo op a vojnoorganizaciona iskustva nego i privredna i financijska situacija mlade države, koja bi jedva dopustila da se formira znatno više dijelova trupa nego što je stara Austrija na tom istom teritoriju bila postavila na noge uo i posljednjeg rata. Kako je, zapravo, u pogledu vojne obveze, govori injenica da je od 20.000 pozvanih mladih regruta jedva polovica došla na zbornu mjesto i da ne samo »pravoslavni« nego i sami Hrvati radije odlaze u šumu umjesto da se odazovu pozivu vojskovo e.

Osnovna jedinica budu e hrvatske vojske ima svuda biti —po staroautrijskom uzoru, prokušanom u Bosni i Hercegovini - gorska brigada od po etiri bataljuna s odgovaraju om, zasad jako skromnom artiljerijom, sve s takozvanom mješovitom gorskom opremom. Tome se ne može ništa prigovoriti. Tajnovito je, me utim, kako e vojskovo a iza sadašnjega zaštitnog pojasa južno od Save, što ga sa injava vojska starih rezervista, postaviti na noge osam takvih gorskih brigada, kojima se k tome imaju pridružiti još tri brigade ustaša (prema nedavnom saop enju mladog Kvaternika *Ustaška vojnica* broji 15.000 ljudi). Pri takvim velebnim planovima vojskovo a ima protiv sebe gotovo sve: od poglavnika naniže, ali e SI. Kvaternika samo gruba sila stvarnosti prisiliti da od njih odustane. Samo se po sebi razumije da je s gledišta ukupnog vo enja rata potrebno da i mlada Hrvatska sudjeluje na vojnom planu koliko je to mogu e, no kvantiteta ne smije sve do neupotrebljivosti i i nauštrb kvalitete.

U ustaškim krugovima u najnovije se vrijeme razmatra prijedlog da se policijski zadaci suzbijanja »bandi« povjere ustaškim jedinicama kojima bi stajala na raspolaganju malobrojna, ali konsolidirana vojska kao — kako je nazivaju — »strateška rezerva«. Pri danim uvjetima, koji ne dopuštaju prikupljanje svih raspoloživih vojnih snaga u sastav jedinstvene vojske, bila bi ta zamisao vrijedna da se razmotri, samo što bi ustaške jedinice morale biti disciplinirane i osigurana njihova suradnja s vojskom, osobito u sferi komandiranja. U svrhu posljednjeg (osiguranja suradnje izme u domobranstva i *Ustaške vojnice*) bio je prije osam tjedana osnovan poglavnikov *Glavni stanu* kojem su uz vode e generale i ustaški vo e, i predstavnici središnjih ureda nadležnih za javnu sigurnost. Savjetovanjima predsjedava sām poglavnik, šef mu je vojskovo a, a šef štaba general Prpi . Nova, sigurno dobro zamišljena ustanova morat e svoju korisnost tek pokazati u praksi.

U vezi s poglavljem »Oružane snage« treba još dodati — navodi Glaise — da iz vojne akademije, podoficirske škole i ubrzo tako er iz leginarske popunidbene jedinice u Stockerauu pritje e oružanim snagama dobar mladi komandni materijal. No i tu je svrsishodno da se ne razvu e okvir novih formacija tako jako da taj materijal potone u moru neizobraženih. Uostalom, nedavno su njema ki oficiri (potpukovnik Seidl i potpukovnik Pfaffenroth) u Petrinji, kod Zagreba, imali priliku da vide prvu od gorskih brigada koje se imaju formirati. Dojam koji je ostavila mom ad bio je, kao uvijek, izvrstan. Dakako, još se nije išlo dalje od trupne obuke i stajalo je muka da se vojskovo a privoli

da brigadi odobri još nekoliko tjedana za obuku prije nego se upotrijebi na **Kozari**. Pukovnijskoj grupi, koja se nalazi u Rusiji kao hrvatska legija, ima **prido i** i drugi puk koji će dobiti zaduženje pozadi fronta. Hrvati mogu dati **samo** »gole ljude«, bez podoficira i oficira. Hrvatski mornari-legionari na **Crnom** moru jedini su legionari koji su iz množine Njema koj pridruženih **država** u akciji na moru. Hrvat je prvoklasan mornar.

Zrakoplovstvo raspolaže sada s oko 120 zrakoplova, me u kojima su najve im dijelom potpuno zastarjeli nekadašnji jugoslavenski zaplijenjeni aparati. Pošiljka od ukupno 30 školskih i borbenih aparata, koje je Italija obe ala a NDH ve platila, još uvijek nije realizirana, iako je imala biti isporu ena u sije nju 1942. godine. Može se zapaziti ozbiljno nastojanje da se izgradi mala ali zato udarna zra na snaga. S primitivnim pomo nim sredstvima i radionicama kojima raspolažu pošlo im je za rukom preurediti — na primjer — u posljednje vrijeme oko 30 aparata starijeg tipa i sad su u uspješnoj upotrebi protiv ustanika kao »Štuke«. Kako im ni njema ka ni talijanska strana ne dostavlja moderan pribor a ne postoji vlastita industrija, danas se ne može procijeniti rok za namjeravano stvaranje operativnih zra nih snaga NDH.

Pojave rastrojavanja do kojih je dolazilo povremeno u oficirskom koru nisu se više mogle zapaziti. Veliki dio kora — a to valja najve im dijelom pripisati 20-godišnjoj pripadnosti Jugoslaviji — misli i danas jugoslavenski. Kako se opet manji dio trudi da pokaže svoju stopostotnu njema ku orijentaciju po mogu nosti otvoreno, ne mogu se ovdje ili ondje izbje i manji sukobi što se nepovoljno odražava u vodstvu. Oficirski kor trpi u prvom redu od nedostatka mladog, duševno zdravog pomlatka. Mladi, neiskvareni pomladak u trupi dobar je i poslušan, i to se moglo opetovano ustanoviti prilikom obilaska pukova regruta.

Dan kasnije — 20. svibnja — održano je vojno savjetovanje u Solunu kojemu je prisustvovao i njema ki general u Zagrebu Glaise von Horstenau.

U po etku je general Kuntze — prema zapisniku savjetovanja" — ukratko prikazao položaj u nekadašnjem jugoslavenskom prostoru pri emu se konstata tiralo da u Srbiji vlada relativno mir, dok hrvatski prostor predstavlja momentano »dijete koje roditeljima zadaje mnogo brige«. Pred jedinicama borbene grupe Bader neprijatelj je uzmakao u pravcu Durmitora. Sada su ve a žarišta nemira: a) Prijedor; b) Ozren i c) Majeвица planina. Potpukovnik Pfaffenroth procjenjuje brojnost ovih grupa ovako: a) 3000; b) 300; c) 150 ljudi.

Gen. Glaise — upitan o brojnosti hrvatskih oružanih snaga - upozorava na razliku izme u domobranstva, neposredno organiziranog nakon proglašenja NDH, i novog koje se tek formira i pri tom isti e ekstenzivne planove vojskovo e Kvaternika. Pripominje da za prve etiri gorske brigade raspolažu i ljudstvom i njema kim naoružanjem, no mogu nost formiranja planiranih daljnjih etiri ve je, s obzirom na to da se najviše 50% pozvanih u vojsku odaziva pozivu, jako problemati na. Kod ve formiranih brigada moraju prije iti da ih vojskovo a smjesta angažira, budu i da u svemu još nisu prikladno izobražene. Prema tome: njihovo angažiranje *ne prije* 15. lipnja 1942. Od etiri gorske brigade, kojima raspolažu, imaju se tri upotrijebiti za pothvat Prijedor, dok jednu gorsku brigadu treba što hitnije priklju iti 718. pješ. diviziji kao poja anje. Dalje je Glaise objašnjavao prisutnima ustašku

" AJ, T-501, rolna 267; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 423—428.

organizaciju koja se grana u vojnu i politiku, pri čemu se — prema njegovoj ocjeni — mora priznati da su ustaške formacije sastavljene od dobrovoljaca sada bitno bolje nego jedinice hrvatskog domobranstva koje su bile formirane na temelju opće vojne obveze. U ustaškim borbenim jedinicama navodno je 15.000 ljudi.

U pogledu situacije kod neprijatelja konstatiralo se — prema zapisniku — da je ustanički pokret pocijepan na njemačkom okupacionom području, uz iznimku prostora oko Prijedora gdje operiraju samostalne ove grupe ustanika pod jedinstvenim vodstvom. Ovdje bi — osim tri hrvatske gorske brigade — imao biti angažiran barem još jedan njemački bataljun. Vojni zapovjednik Jugoistoka nije s tim bio samo suglasan, nego je, naprotiv, izrazio da je spreman staviti na raspolaganje za tu akciju tri njemačka bataljuna s artiljerijom i tenkovima. Jedan od tih bataljuna treba uzeti iz sastava 718. pješ. divizije, a preostale iz jedinica u srpskom prostoru. Ipak, 718. divizija ima predbježno zadatak da štiti u prvom redu industrijski prostor Zenica—Vareš—Tuzla, i tu osigurava proizvodnju i transport proizvoda. Nezavisno od toga treba iz nje izdvojiti jedan bataljun za Prijedor, a samu akciju treba da vodi jedan komandant iz Srbije koji će već sada pristupiti formiranju buduće borbene grupe. Nakon diskusije, izbor je pao na generala Stahla, zapovjednika 714. pješ. divizije.

Pukovnik Kewisch je, zatim, saopćio da je general Warlimont iz Vrhovne komande telefonirao, 19. V, u Beograd (pošto nije mogao uspostaviti vezu sa Solunom) i zadužio ga (Kewischa) da saopći vojnom zapovjedniku Jugoistoka: u Vrhovnoj komandi imaju dojam da se crnogorske proletherske brigade ponovo prikupljaju da bi upale u Bosnu (iznova) ili opet u Srbiju u pravcu Sarajeva. Stoga VK želi imati procjenu vojnog zapovjednika o tome, kao i saopćenje bi li pritiskom u Rimu mogli postići i da Talijani nešto poduzmu protiv toga. Pri tom su sudionici solunskog savjetovanja utvrdili da Talijani upravo sada otvaraju pitanje demarkacione linije u Sandžaku i time unose nemir u čitavo područje, jer bilo kakvo rješenje i pronašli, bit će nezadovoljni ili Albanci ili Srbi.

Glaise je, također, upozorio prisutne da je jedina poteškoća, koja se u NDH neprestano javlja: uvođenje istinske jednakopravnosti u srpskom pitanju, a ona je neophodno potrebna. Da bi se to postiglo, bilo bi politički izvanredno važno da se čitava pacifikacija i nadalje provodi vojnim sredstvima a područje i nadalje ostane operaciono. Zamolio je za punomoć da energično pritisne Hrvate, eventualno čak i zaprijeti da će Njemačka napustiti Hrvatsku ako svinjarije (Schweinereien) ne bi prestale!

Kasche je već sutradan (21. V)¹⁰⁰ telegrafski izvijestio svoje ministarstvo da su Prijedor i Ljubija pali u ruke ustanika. Hrvatske jedinice - pošto su ostale same nakon odlaska njemačkog bataljuna — nisu se mogle više održati. Ustanici su zaplijenili municiju, oružje, pa i topove. Oružane snage NDH će na početku lipnja, uz vjerojatno sudjelovanje njemačkih snaga, započeti cjelokupno čišćenje prostora oko Prijedora.

Istog je dana¹⁰¹ telegrafski dostavio ministarstvu tekst Pavlevićeva govora, održanog 18. V prilikom svečanog predaje odlikovanja talijanskom poslaniku Casertanu, u povodu godišnjice potpisivanja Rimskih ugovora Pavlević-Mussolini.

¹⁰⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1047 od 20. V.

¹⁰¹ Isti izvor, Nr. 1048 od 20. V.

»Danas je godišnjica dana nezaboravnog za nas, koji smo ga proživjeli osobno u Rimu, a dana povjesnog za hrvatski narod i Nezavisnu Državu Hrvatsku — rekao je tom prilikom ustaški poglavnik.¹⁰² - Danas prije godinu dana postavljeni su u Rimu temelji narodne veze između Italije i Nezavisne Države Hrvatske, između plemenitog i hrabrog talijanskog naroda i hrvatskog naroda. Na temelju vjekovnih duhovnih i kulturnih veza napravljen je ugovor, koji određuje između oba naroda najtješnju suradnju na polju zajedničkog života političkog, prirodnog i duhovnog.

Danas sve ovo što radimo, radimo s ciljem za konačnu pobjedu, za pobjedu, koja će biti potpuna i cjelovita. Nužna je i sada ono, što smo prije godinu dana ugovorili u Rimu, želimo u cijelosti ostvariti i u tome je i usmjeren sav naš rad i nastojanja. To nije bio ugovor formalnosti, to nije bio ugovor sklopljen između dva naroda, koji su se slučajno jedan drugome približili, već je to ugovor dvaju naroda, koji su odlučili i zajedno ne samo u ratu već i u miru, ne samo u okolnostima dobrim i povoljnim, već također i teškim.

Zajednička ideologija, koju ispovjedamo, dobila je u Rimu svoj pečat.

Zajedno stupamo na ideološkom polju, zajedno stupamo na političkom polju, a istodobno stupamo zajedno i na vojničkom polju. Ova konstatacija je ujedno i naš program, program našeg rada, koji nije samo za sadašnjost, nego i za budućnost, i to ne samo za jednu godinu, nego za desetljeća, a i za stoljeća.

U današnjem času upravljamo naše misli prema uvijek, koji je i u doba priprema za našu osloboditeljsku borbu znao i htio pružiti nam pomoć, a koju ćemo i dobro vidjeti i valjano prosuditi tek naša buduća pokoljenja, upravljamo naše misli prema uvijek, koji je ubrzao našu uskrсну borbu, koji je znao i htio postaviti vrste temelje za naše odnose, za našu usku i najužu suradnju, za naše zajedničke ciljeve, za zajedničke probitke obaju naroda.

Naše misli upravljamo velikom uvijek, velikom Vođom, utemeljitelju talijanskog carstva, našem velikom zaštitniku — Duceu.

Naše misli upravljamo njegovom najbližem suradniku ministru vanjskih poslova, mom prijatelju grofu vitezu Galeazzu Cianu, koji je vještinom velikog državnika znao ostvariti smjernice Ducea na svim poljima, a također i na polju usklađivanja prijateljskih odnosa između oba naša naroda.

Naše misli upravljamo svim suradnicima Ducea i Njegove Preuzvišenosti Ciana, koji su suradivali i rade sa srcem i prijateljskom naklonošću u na ovom velikom djelu i njegovom ostvarenju.

Tog dana nisu bili samo usklađeni odnosi i uspostavljena prijateljska suradnja između oba naroda, već se na molbu hrvatske državne vlade, koja je izvršila volju naroda, udostojalo Njegovo Velikanstvo Kralj i Car Viktor Emanuel III. odrediti kraljicu Savojske za kralju Hrvatske.

Ovim činom bila je stvorena zaista nerazrješiva veza između oba naroda, koju ne može promijeniti nikakav čin sa strane neprijatelja, jer se srda ne veže između oba naroda ne mogu ni im pomutiti i poremetiti, koji po tome postaju bratski narodi.'

Drugovi! Naša misao je upravljena u ovom času Kralju i Caru slavne dinastije Savojske, našem designiranom kralju i kraljici, jer u njima vidimo i osjećamo veliki, najveći i politički zalag, koji proizlazi iz odnosa naših dvaju naroda, i odnosa, koji su se ostvarili i koji su proizašli ne samo na temelju razumnog razmišljanja, nego su nastali iz srca i duše obiju naroda.

¹⁰² *Hrvatski narod*, Zagreb 19. V. 1942, god. IV, broj 429.

Od dana, koji se dogodio prije jedne godine, a na koji se danas sje amo, možemo mi zaista i stvarno ra unati godine postanka Nezavisne Države Hrvatske. Ponavljam stvarno, jer taj dan nije zaklju ak jedne prošlosti, ve je prva stepenica na ljestvama, kojima se mi Hrvati uspinjemo ruku o ruku s talijanskim narodom i talijanskim drugovima.

U tom asu ja osje am u svojoj duši i u svojem srcu radost i veliko veselje, jer se time sje am danas tako er na ostvarenje moje ideje, koju sam po eo promicati prije jednog desetlje a, imaju i je u svom srcu i u svojoj duši.

Stoga u tom asu dajmo izraza našim osje ajima i uzdignimo glas poklikom: Salute al Re! Viva il Duce! Viva l'Italia Fascista! Viva la Croazia!»

U Paveli evom eufori nom govoru bio je spomenut designirani kralj koji nikako nije želio da se u dogledno vrijeme pojavi u Hrvatskoj, pa je stoga htio iskoristiti smrt svoga starijeg brata vojvode od Aoste, u britanskom zarobljeništvu u Keniji, da se toga oslobodi. Sastavio je pismo kralju, mole i ga da ga oslobodi designacije, pošto je smr u brata postao elnik grane Savoia-Aosta.¹⁰³ Taj svoj koncept pokazao je, 10. III 1942, Bertocchiju koji mu je savjetovao da ga ne otpošalje. Argumenti su mu bili: vlada NDH bila bi presretna uslijed tog odreknu a, a dinasti ki razlog što ga navodi ne predstavlja ozbiljnu zapreku. Vojvoda je na to sro io drugo pismo u kojem je izrazio mišljenje da su doga aji u Hrvatskoj s grupama koje se me usobno tuku, borba protiv Srba i Židova, pobune etnika i komunista, nasilne mjere iš enja i progona stvorili »revolucionarnu atmosferu« koja njegovo stupanje na prijesto uvelike odga a. Kako je bez zaduženja zamolio je vladara da mu udijeli ponovo neku komandu u ratnoj mornarici. Istodobno je vojvoda uputio Mussoliniju memorandum na 14 stranica u kojem realisti ki ocjenjuje politiku situaciju u NDH, stanje oružanih snaga, pojavu etnika i partizana te porast ustani kog pokreta, a sve to uz nabranje svih onih argumenata koji govore protiv vojvodina dolaska u Hrvatsku. Da bi ga nekako udobrovoljili, Ciano je ve prije htio da mu odobre dodatnu mjese nu apanažu od 100.000 lira, budu i da je vojvodi uvijek trebalo mnogo novaca, no kralj ga je imenovao zapovjednikom u komandi borbenih amaca (MAS) talijanske ratne mornarice.

Me utim, i dalje se zanimao za prilike u nesu enoj kraljevini i pravio bilješke i zapažanja uz mjese ne izvještaje svoga kabineta.¹⁰⁴ Tako je, u svibnju 1942, zapazio da administracija ustaškog režima ini se »vlada« jedino nad zagreba kom regijom, a i tu samo pomo u surove policijske prisile; u srpnju, da VI. Ma ek raspoláže s najviše pristaša u Hrvatskoj; da ve ina Hrvata ne voli Nijemce ništa više nego Talijane, samo što se Nijemaca barem boji; da ustaški zlo ini, suparništva u redovima vladaju ih, neuspjeh da svladaju ustanak i teritorijalno pitanje, sve to postepeno odvra a i Hrvate od nezavisnosti pod zaštitom Osovine i upu uje ih prema Jugoslaviji organiziranoj na federativnom principu. U kolovozu, ocjenjuju i razne grupe ustanika po brojnosti, vojvoda je na prvo mjesto stavio naše partizane; na drugo mjesto stavio je pripadnike bivše redovne jugoslavenske vojske — grupe Srba pod komandom bivših oficira na elu s pukovnikom D. Mihailovi em; na tre e mjesto — srpske etnike (K. Pe anca) i na kraju hrvatske protustaške grupe -

¹⁰³ St. K. Pavio vic, *The King Who Never Was*:..., str. 477 i dalje.

¹⁰⁴ Ciano je negativno sudio o vojvodi, 9. I 1942. zapisao je u svoj dnevnik: »Acquarone me obavještava o vojvodi od Spoleta. Mari on za hrvatsku krunu! Daj ti njemu novaca, novaca i samo novaca. Na kraju krajeva isplati se, da mu ih i damo, bar u ograni enom iznosu. Predložit u Duceu 100.000 lira na mjesecc« (*Dnevnik grofa Ciana*, str. 297; *Diario*, str. 498).

mješavinu intelektualaca, Maekovih pristaša i katolika. U listopadu je zapazio da je Hrvatska postala hrpa ruševina, kraj u kojem je sve kontradiktorno, no ne najmanje talijanska politika!¹⁰⁵

Zanimljive su pojedinosti o NDH što ih je njemački ambasador u Rimu v. Mackensen dostavio u pismu od 9. VI 1942.¹⁰⁶ svom ministarstvu u Berlinu. U rimskim se političkim krugovima posljednjih mjeseci, javlja von Mackensen, mnogostruko raspravljalo o pitanju državnopravne budućnosti Pavelićeve države. U želji da se talijanski utjecaj na NDH (kao most koji spaja Italiju s Dalmacijom) i nadalje izgrađuje, a da se smanji nesklonost ustaških vrhova tješnjoj privrednoj i političkoj povezanosti s Italijom, rodila se ideja da se Pavelić u Dalmaciji - gdje se talijanska uprava o tome bori sa zaista znatnim teškoćama — dade kompenzacija. Razmatran je plan o stvaranju kraljevstva Dalmacije, koje bi se zatim personalnom unijom, pod vojvodom od Spoleta, povezalo s NDH. Taj je prijedlog talijanskog poslanika u Zagrebu već bio spomenut ministru Lorkoviću u. (Politički odjel ministarstva u Berlinu izvijestio je, naime, njemačku ambasadu u Rimu, 21. IV 1942, da je Casertano saopćio Lorkoviću kako se u talijanskom dijelu Dalmacije ne može pronaći — nijedan Talijan. Izložio mu je ideju o stvaranju kraljevstva Dalmacije i njegovu povezivanje s NDH personalnom unijom. U zabilježbi savjetnika ambasade U. Doertenbacha, o razgovoru s tamošnjim poslanikom NDH Stjepanom Perićem od 17. IV, spominju se talijanski planovi o novom uređenju državnog i međunarodnopravnog položaja NDH — opaska autora.) U Rimu se govorilo i o tome — nastavlja v. Mackensen — da se talijanski dio Dalmacije pripoji državnom području NDH i da se tako uvećana Pavelićeva država poveže s Italijom personalnom unijom. Kao autor te zamisli spominjao se grof Volpi kojemu je, kao predsjedniku stalne komisije za privrednu suradnju Italije i NDH, pripao poseban zadatak da ojača talijanski utjecaj Italije u NDH.

Mackensen saznaje od svoga bezuvjetno pouzdanog povjerenika da se talijansko ministarstvo vanjskih poslova drži po strani i napadno se distancira od tih planova. Grof Ciano, izvještava ambasadorov povjerenik, doduše, i nadalje želi stvaranje personalne unije Italije i NDH pod talijanskim kraljem. No, ipak smatra da pitanje državnopravnog položaja NDH za vrijeme rata nije aktualno i kako je svrsishodnije da se njegovo rješenje, kao i rješenje ostalih balkanskih problema, odgodi za kraj rata. Pavelić je u svojim razgovorima s talijanskim poslanikom u Zagrebu ideju o personalnoj uniji ocijenio kao neizvedivu. Talijanskom ministarstvu vanjskih poslova jasno je da Pavelić, zbog vlastitog položaja, mora voditi računa o snažnim republikanskim simpatijama hrvatskog naroda i svoje opozicije. Iz istih razloga, a i s obzirom na situaciju u vezi s ustankom u Hrvatskoj, i pitanje stupanja na prijestolje vojvode od Spoleta i nadalje se »tretira dilatorno«, odnosno odgađajući se njegov dolazak u Zagreb.

Među aktualnim pitanjima odnosa NDH i Italije u prvom je planu želja ustaških prvaka da se broj jedinica što ih Italija trenutno drži u NDH smanji i da se umjesto njih, za suzbijanje ustanka i osiguranje državnog teritorija, koriste ustaške jedinice. Casertano se zdušno zalaže, izvještava ambasadora njegov povjerenik, u prilog tih želja i naglašava nužnost jačanja Pavelićeve države prema vlastitoj opoziciji u zemlji, koja se, prije svega, okreće protiv

¹⁰⁵ Zato se ne bih mogao složiti s kvalifikacijom da je bio »operetni princ«, jer je dobro, inteligentno i politički ispravno ocjenjivao zbivanja.

¹⁰⁶ ADAP, E, II, str. 476-178.

njegove politike prema Italiji. Na osnovi različitih zapažanja, ambasador je stekao dojam da talijanska vlada o tom pitanju odluke donosi isključivo u skladu s vojnim gledištima.

5. *Hrvatski nacionalsocijalisti.* Grupa hrvatskih nacionalsocijalista zadržala je glavobolje i vladi NDH i njemačkom poslaniku u Zagrebu S. Kascheu. Duhove u Reichu uzbudila je vijest s početka ožujka 1942, da je Milan brat »vode« hrvatskih nacionalsocijalista Slavka Govedića, otišao u Beograd na podsticaj gestapovca Obersturmbannführer Beissnera. Stoga je na elniku odjela »Njemačka« u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova podsekretar Martin Luther — prema službenoj zabilješci od 3. III 1942¹⁰⁷ - nazvao Gruppenführera Müllera (Gestapo) da mu saopćiti tu vijest o Govedićevu putu u Beograd i upita ga je li mu što poznato o suradnji SS-a sa Slavkom Govedićem ili njegovim bratom Milanom, ili opet o nekom nalogu Beissnera da M. Govedića dovede u Beograd. Müller je sve to najodlučnije zanijekao, a Luther ga je na to zamolio da smjesta izda nalog Beogradu da Govedić u tamošnju policiju dodijeli »sjetu« da bi utvrdili s kim dolazi u dodir. Uostalom može se Govediću prikladno saopćiti da se odmah vrati u Zagreb. Müller je Lutheru obećao da će mu smjesta ispuniti molbu.

Luther je toga dana izjutra (3. III) nazvao telefonom Zagreb (poslanika Kascha) da ga upita kako je bilo moguće da je Milan Govedić dobio ulaznu vizu za Njemačku, a Kascha mu je odgovorio da se za Govedića zauzeo Beissner u konzularnom odjeljenju poslanstva. Sam Kascha saznao je za to, kad je Govedić već bio otišao. Pozvao je kod sebe Beissnera da ga pita za svrhu Govedićeva puta, a Beissner je odgovorio o igledno izbjegavanju i, negirao je da Govedićev put stoji u bilo kakvoj vezi s njegovim bratom Slavkom i pokretom. To isto utvrdio je Kascha i u pogledu Reichsleiters A. Rosenberga. Kao što je poznato, u njemačkom kulturnom institutu u Zagrebu djeluje službenik Rosenbergova ureda radi obrade pitanje vezanih uz slobodne zidare (masone). Luther je zamolio poslanika neka obojicu pozove još istog prijepodneva, da bi ih službeno preslušao, a da Lutheru u ministarstvo odmah zatim, u toku dana, telegrafskim putem dostavi zapisnike o preslušanju. Osim toga, Luther je povjerio Kascheu kako mu je nakon dugotrajnog nastojanja pošao za rukom da Beissnera premjesti iz Zagreba. Zamijenit će ga u Zagrebu kriminalistički savjetnik Hans Helm.

Luther je u novoj zabilješci od istog datuma¹⁰⁸ dodao kako je Gruppenführer Müller saznao iz Beograda da je M. Govedić prihvatio ponudu beogradske firme STUAG da kod nje stupi kao knjigovođa u službu i to je jedini razlog - kako Govedić sam kaže — njegovu dolasku u Beograd. Pokazavši pismo spomenute beogradske firme, zamolio je (posredstvom poznatog mu brata Slavka) Beissnera da mu pomogne pri dobivanju vize. Govedić nije rekao da ima političku misiju, ali izjavljuje da pripada stranci svoga brata. Müller je bio izdao nalog da nadziru Govedićevu kretanje, a dodatno je naredio da kontroliraju njegovu korespondenciju i telefonske razgovore. Priznao je Lutheru da je osobno zainteresiran koje se SS-ovske ili ostale ustanove bave u Njemačkoj hrvatskim unutrašnjim stvarima i upoznat je Luther s rezultatom što je moguće prije. Kascha je, također, telefonski informirao podsekretara Luthera kako je Beissnerov zapisnik o saslušanju na putu a da je Beissner pod zakletvom izjavio da nije poslao

¹⁰⁷ AJ, T 120, rolna 208.

¹⁰⁸ Isti izvor, U.St.S.D. Nr. 5711 od 3. III.

M. Govedića u Beču po političkim zadacima ni da vodi političke pregovore. No, Kasche ipak tvrdi da mnogi znaci govore u prilog tezi da postoje njemačke ustanove koje Slavku Govediću daju političke upute. Kasche se nada da će ih moći utvrditi, i o tome će još opširno Luthera izvijestiti. Kad je Kasche od Luthera čuo navodne razloge Govedićeva dolaska u Beču, izjavio je da mu se to čini ponešto misterioznim budući da je Milan Govedić u Hrvatskoj poznat kao veleposjednik i kako ne bi morao biti upućen na to da prihvati takvo sporedno mjesto knjigovođe u Beču.

U pismu šefu osobnog štaba Reichsleiters SS, SS-Obergruppenführeru i generalu SS K. F. Wolffu od 24. III,¹⁰⁹ Luther se poziva na nedavno vođeni telefonski razgovor o dolasku Milana Govedića u Reich i vezama Govedićeve grupe s njemačkim uredima, odnosno organizacijama. Opisuje historijat sluga i spominje telegram zagrebačkog poslanika, koji je 28. II javio Berlinu, da je M. Govedić po hitnom nalogu tadašnjeg vođe Einsatzkomande šefa Sigurnosne policije i SD SS-Sturmbannführera Beissnera istog dana oputovao u Beču i pri tom je, kao svrhu puta, naveo da putuje po Beissnerovu nalogu. Poslanik je naknadno saznao za to i u početku je postojala razumljiva pretpostavka da je taj put u vezi s Beissnerovim vezama s grupom Govedićevih koje, međutim, nisu u skladu s direktivama što su ih utvrdili ministar Reicha v. Ribbentrop i Reichsleiter SS Himmler. Istraživanja poslanika su, ipak, pokazala da je Beissner, doduše, zagovarao Govedićev put u Reich, no da nije putovao s nikakvim Beissnerovim naložima ili uputama. Osim toga, poslanik Kasche je utvrdio da Beissner nikako politički ne utječe na vođu u hrvatskih nacionalsocijalista Slavka Govedića. No istraživanja su dovela do uvjerenja da Govedićeva grupa održava neposredne veze s Reichom. SS-Gruppenführer Müller, međutim, izjavljuje da mu ništa nije poznato o takvoj suradnji.

Pitanje putovanja M. Govedića u Reich — nastavlja Luther svoje izlaganje — otvara niz izrazito političkih pitanja: Najjači znak raspoznavanja Govedićeve grupe je u nastojanju da vladu NDH prikažu kao italofilsku i, prema tome, neprijateljsku prema Njemačkoj. Grupa se trudi da izazove dojam u hrvatskom narodu da se Italija i Reich u Hrvatskoj međusobno bore i da je vlada NDH prisiljena da se odluči na koju stranu. Budući da se Pavelićeva vlada izjasnila za Italiju, mora Govedićev pokret težiti za tim da je odstrani i dovede na kormilo vladu uistinu prijateljsku Njemačkoj. Takvo shvaćanje u protivnosti je s političkim datostima i direktivama utvrđenim od Führera. Njemački Reich može biti zainteresiran za snažni, složan hrvatski narod koji svoje snage složno predvođen svojom vladom stavlja Osovini na raspolaganje. Pokušaji poslanika Kaschea usmjereni na to da uvede tzv. *Hrvatsku nacionalsocijalističku radničku stranku* u Ustaški pokret pokazali su se, na žalost, bezuspješnima. U razgovoru što ga je poslanik imao sa Slavkom Govedićem upozorio je Govedić poslanika da nije to no informiran o pravim namjerama Reicha. Govedić je, 19. II, ponovo posredstvom kurira, primio iz Reicha upute u kojima se potiče grupa na intenzivnije djelovanje i obećava oružje i daljnja pomoć. Taj kurir — njegovo ime Govedić još nije htio otkriti — bio je njegov uvijek za vezu i već prije 10. travnja 1941. a također i kasnije. Samo je naveo da održava veze s vodstvom SS u Reichu i Uredom Reichsleiters A. Rosenberga.¹¹⁰

Imaju li pred oči političku situaciju kao i ratni položaj, predstavlja

¹⁰⁹ AJ, T-120, rolna 1141.

¹¹⁰ O Uredu Reichsleiters A. Rosenberga: Hans-Adolf Jacobsen, nav. djelo, str. 45 i dalje.

pravu nemogu nost da se hrvatski narod Govedi evim postupkom postepeno neotklonjivo prisiljava na pobunu, a time na borbu protiv Osovine. Budu i da Govedi eva nastojanja — kako sam tvrdi — pomažu ured koji pripada vodstvu SS u Reichu i Ured Reichsleitiera Rosenberga, Luther moli da general Wolff to razjasni u okviru svoje nadležnosti i naredi da svaki samostalni politi ki kontakt takve ili sli ne vrste ubudu e izostane. Luther, na kraju, moli da mu Wolff dostavi što je mogu e brže rezultat kako bi Luther uzmogao dati poslaniku Kascheu u Zagrebu upute za likvidaciju toga slu aja.

Luther je pismo sli nog sadržaja uputio i Reichsleiteru Rosenbergu¹¹¹ i u njemu, uz ostalo, spomenuo, da SA-Obersturmführer dr Lauber, vo a dosadašnjega Rosenbergovog Einsatzstaba u Zagrebu, izjavljuje da ni on osobno ni njegov ured u Zagrebu nisu održavali vezu s Govedi em i kako mu, tako er, nije poznato da bi Govedi imao kakvu vezu s Rosenbergovim uredom. Luther stoga moli da ga obavijeste što je, zapravo, istina u vezi s Govedi evim navodnim vezama.

Šef središnjeg ureda Reichsleitiera Rosenberga Utikal odgovorio je Lutheru ponešto nakostriješeno pismom od 31. III¹¹² i naveo: 1. da Slavko Govedi nije osobno poznat ni Reichsleiteru ni nekom od njegovih suradnika; 2. da ne postoje nikakve veze Rosenbergova ureda s tim politi kim grupama u Hrvatskoj; 3. da gospodin Govedi — prema informacijama kojima ured raspolaže — ne uživa dobar glas u Hrvatskoj; bije ga glas da je jedan od brojnih slavohlep-nih revolucionara koji na temelju formiranja stranke žele sami do i do novca i ugleda; Govedi je zamolio Reichsleitiera u pismu od 7. XI 1941. da ga Rosenberg primi na razgovor, no Reichsleiter mu nije uop e odgovorio, jer ne želi da se upli e u interna politi ka pitanja u Hrvatskoj, pa ni da ih uzima na znanje.

Za stav Reichsleitiera i njegova ureda prema službenoj Hrvatskoj zna ajna je pojedinost da je — uz posredovanje njema kog poslanstva u Zagrebu — bila prire ena u Zagrebu izložba od 27. XI 1941. do 1. II 1942. pod naslovom »Veli ina Njema ke«. Vojskovo a Kvaternik preuzeo je pokroviteljstvo nad tom izložbom i vlada NDH postavila se iza nje. Budu i da je s tom izložbom Reichsleiter zajedno s vladom NDH istupio pred javnost, ne može mu se podmetati da održava veze s krugovima koji su orijentirani protiv te vlade. Mora se doimati vrlo udno — konstatira ponešto uvrije eno Utikal — da Lutherov upit od 24. III uzima za podlogu nedovoljno provjeren iskaz jednoga razjarenog hrvatskog revolucionara da bi se Reichsleitiera osobno u to uplelo. Trebalo je bar utvrditi ime kurira iz bajke na kojeg se Govedi poziva i pomo u koga je održavao vezu s uredom Reichsleitiera.

Na kraju pisma još se jednom isti e da Govedi nije primao nikakve vijesti, saop enja ili ak upute i obe anja iz ureda Reichsleitiera. Ured je, dakako, uvijek spreman da pruži obavještenja, ali moli da se na Reichsleitiera Rosenberga *osobno* obra aju samo onda, kad je uistinu rije o zbivanjima na polju visoke politike. Ured moli da Govedi a privole da imenuje svoga ovjeka za vezu i njegovo ime saop e uredu.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu zatražilo je dopisom, 9. IV,¹¹³ upu enim osobno poslaniku Kascheu da još jednom pokuša saznati ime Govedi eva ovjeka (»kurira«), a Kasche je iz Zagreba, 15. IV,¹¹⁴ »pod

¹¹¹ AJ, T-120, rolna 1141.

¹¹² Isti izvor.

¹¹³ AJ, T-120, rolna 380.

¹¹⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 652 od 14. IV.

najhitnije« telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu da je akcija hapšenja hrvatskih nacionalsocijalista, po am od 9. IV, dovela do ponovljenog njihova obra nja poslanstvu. Istrage koje su slijedile utvrdile su da su uredi SS najaktivnije utjecali na političko držanje hrvatskih nacionalsocijalista. Sturm-bannführer Beissner bio je u tome najglavniji. Tako se objelodanilo da su svi njegovi iskazi neistiniti. Ostale urede valjalo bi tražiti u Grazu, Be u i Berlinu. U Be u, vjerojatno, preko nekog majora Voma ke iji je sin u Zagrebu ovjek za vezu izme u Beissnera i Govedi a, a preko oca u Be u izme u Govedi a i nekoga SS-ureda. Ti uredi su Govedi u i saop ili da se linija poslanstva razlikuje od one SS-a. U razgovorima je mladi Voma ka ustvrdio da iz tih pojava — kao što je to ve bilo i u Beogradu — upravo proizlazi suparništvo izme u Ribbentropa i Himmlera. To je rezultat djelovanja spomenutih ureda. Pismeni izvještaj slijedi — zaklju uje Kasche svoj brzojav ministarstvu.¹¹⁵

Glaiseov obavještajac A. Haeffner uputio je Glaiseu pismo (Zagreb, 8. svibnja 1942)¹¹⁶ u kojem priznaje da se tih dana zauzima za sudbinu uhapšenih hrvatskih nacionalsocijalista i zajedni kog druga A. Mari a¹¹ pa upozorava generala da nije u tom pravcu uspio zabilježiti nikakav napredak. Obe anje koje je s ustaške strane bilo u injeno Glaiseu, da im se ne e ništa dogoditi i kako su zadržani samo radi dosluženja vojnog roka, nije se dosad ispunilo. Ljude drže u Sarajevu zatvorene u nekom vlažnom podrumu i jako ih loše hrane. Kapetan u penziji Vinkovi nalazi se u istom vlažnom podrumu, u eliji kao samici, iako je bolestan i neprestano u groznici-s temperaturom iznad 38 stupnjeva. Dva iz zatvora otpuštena nacionalsocijalista ustaška je policija iznova progonila i jednog od njih kod poštanskog šaltera uhapsila i odvela u S'arajevo. Saslušanja tamo vodi, kao organ ustaške policije, isti bivši kažnjenik Vidakovi o kome je Haeffner, ve 27. IV, bio javio Glaiseu u vezi sa slu ajem generala Mari a. Prema izvještaju osobe koja je prisustvovala saslušanju kapetana Vinkovi a, Vidakovi je rekao da njihov pokret nije nikakav nacionalsocijalisti ki nego komunisti ki. Iz toga proizlazi jasno kamo smjera istraga. Haeffner je s tim upoznao i dra Krainera iz njema kog poslanstva i morao je ponovo ustanoviti da se s te strane ne može o ekivati nikakva djelotvorna pomo za hrvatske nacionalsocijaliste. Zato Haeffner

¹¹⁵ injenica je da je Reichsführer SS H. Himmler nastojao sve više provoditi u NDH *svoju* politiku. Ne ini se nevjerojatnim što tvrdi Dido Kvaternik u ve spomenutoj raspravi: Spominje, naime, prvi posjet Paveli a Hitleru 1941. god., pa nastavlja »Dan-dva iza toga njema ki redarstveni izaslanik dostavio mi je poziv Me unarodnog kriminalnog redarstva, da službeno posjetim Berlin, i dodao, da je to samo forma, a da e u stvari biti opširno govora o talijansko-hrvatskim odnosima. Ostao sam za u en, kad me je Himmler do ekao s rije ima:

'Ako Vaš g. otac i Vi želite imati istu situaciju s Talijanima i prije iti njihovo daljnje napredovanje i presizanje, pobrinute se za Paveli evu sigurnost u nekakvom dvorcu blizu Zagreba, gdje e biti pod vašom stražom. On je potpuno vezan uz Italiju, i dok je on na vlasti, ne ete imati mira s Talijanima.'

Ja sam tada vjerovao u rodoljublje dra Paveli a, i uvjeravao Himmlera, da je dr Paveli prije svega rodoljub, što je Himmler primao s vidnom skepsom. Predložio mi je nadalje, da budno pazim na nadbiskupa Stepinca, koji da je ovjek Vatikana i nepouzdan. Odgovorio sam Himmleru, da su hrvatski narod i Katoli ka Crkva toliko usko povezani, da bi borba protiv Crkve zna ila borbu protiv naroda. Integritet Nadbiskupove osobe da je izvan diskusije, i on sigurno ne ce nikada napraviti ništa protivna hrvatskim interesima« (E. Kvaternik, Rije i i injenice..., str. 65-66).

¹¹⁶ AJ, T-501, rolna 265.

Glaise se ve u pismu SI. Kvaterniku od 26. III 1942. zauzeo da se »slu aj Mari « riješi ovako ili onako, ali da se riješi, i to zato što se o njemu govori ne samo u oficirskom koru domobranstva nego i preko granica Hrvatske (AJ, T-501, rolna 264).

Za Mari evu sudbinu bio je posebno zainteresiran Glaiseov obavještajac A. Haeffner.

moli Glaisea u ime uhapšenih neka poradi na tome da ustaška strana uistinu ispuni obe anje.

Deset dana kasnije (18. V)¹¹⁸ uputio je Luther iz Berlina u Beograd za dra Benzlera osobno brzojavku u kojoj navodi da su posljednjih mjeseci vo ene istrage u Hrvatskoj u vezi s pokretom SI. Govedi a koje su ponukale poslanika Kaschea na pretpostavku da u Beogradu zaposleni Mitterhammer - nastavljaju i svoju prijašnju djelatnost u Hrvatskoj — održava neke veze u tom pravcu i eventualno ak ima utjecaja. Luther bi bio zahvalan Benzleru, kad bi o tome ispitaio Otta Mitterhammera i uputio ga neka takve eventualne veze smjesta prekine da bi tako na elno izbjegli svaki nesporazum i negativne utjecaje. Luther moli, na kraju, da ga Benzler izvijesti o u injenom.

U referatu državnog podsekretara Luthera (Berlin, 18. svibnja 1942),¹¹⁹ namijenjenom državnom sekretaru v. Weizsackeru, odnosno ministru v. Ribbentropu, stoji da je grupa takozvanih hrvatskih nacionalsocijalista oko Slavka Govedi a, ing. Mikulina i Josipa Skrabra stajala ve prije prevrata u Hrvatskoj u oštrom sukobu s ustaškim pokretom. Nakon prevrata, uklju io se Govedi sa svojim suradnicima formalno u ustaški pokret, ali je žustro nastavio svoju dotadašnju politiku i iz tabora »nezadovoljnika«, a tako er iz nekadašnjih marksisti kih i jugoslavenskih krugova zadobio nove pristaše koji najve im dijelom pripadaju radništvu i gra anskom srednjem sloju. Govedi-eva grupa se trudi da u hrvatskom narodu pobudi dojam da su interesi Italije i Reicha u Hrvatskoj suparni ki i da se hrvatska vlada mora odlu iti za jednu od njih. Budu i da se poglavnikova vlada odlu ila za pogrešnu stranu — Italiju, morala bi Govedi eva grupa nastojati da je odstrani kako bi na kormilo dovela vladu koja je zaista prijateljski sklona Njema koj.

Vode i ljudi Govedi eve grupe održavali su za vrijeme Jugoslavije obavještajne veze sa Službom sigurnosti (SD). Sada pokušavaju da bezobzirno iskoriste te veze za svoje ciljeve i kod SS-Obersturmbannführera Beissnera našli su dobrodošlu podršku. S Beissnerovom pomo i bio je Govedi evim ljudima osobito olakšan prelazak granice u Njema ku. Tako je Gestapo u Grazu 23. XII 1941, izdao Josipu Skrablu, jednom od vode ih ljudi grupe, isprave za prijelaz u Hrvatsku i Srbiju a da za to poslanik u Zagrebu nije ništa znao.

Govedi je politi ar prožet osebnim slavljubljem, poduzetan, uporan ali i neobuzdan, bez temeljnog obrazovanja. Iskoristio je vezu s Beissnerom da izazove privid kao da postupa u skladu s istinskim namjerama Reicha i prema uputama službenih mjesta Reicha.

Budu i da je Govedi eva grupa bila zaražena marksisti ko-komunisti kim elementima, a o igledno ima i niz ukrštenih veza s talijanskim mjestima, predstavljala je žarište opasnosti za poglavnikovu vladu koju podržava Njema ka. Ta opasnost je uklonjena tako što je:

1. hrvatska vlada oštro postupila s grupom, 17 vode ih ljudi pozvala je u Sarajevo da služe vojsku, a petoricu u Zagrebu zatvorila u policijski zatvor. Sām Govedi i u njegovoj grupi djelatni dr M. Voma ka i Skrabl pozvani su u vojsku kao rezervni oficiri. Govedi služi kao konji ki poru nik u Sarajevu.

2. 12 pristaša pobjeglo je u Njema ku, me u njima ing. Mikulin. Njih su u skladu sa sporazumom ministarstva vanjskih poslova i Glavnog ureda za

¹¹⁸ AJ, T-120, rolna 380, Nr. 593 od 18. V.

^{1,9} Isti izvor.

sigurnost Reicha uhapsili pri prijelazu granice i oni se nalaze trenutno u zatvoru pri Gestapou u Mariboru.

3. Beissner je iz Zagreba bio opozvan (na zahtjev ministarstva vanjskih poslova — precrtano u originalu). Policijski savjetnik Helm, s dosadašnjom službom u Beogradu, imenovan je za policijskog atašea u Zagrebu.¹²⁰ (Od njega se otkuže lojalna suradnja - precrtano u originalu.)

Zato se može smatrati da je afera Govedi u bitnom zaključena.

Stoga Luther, na kraju, predlaže:

a) da se uputi pismo Reichsführeru SS, koncept kojega je u prilogu. U njemu je prikazan itav kompleks na odgovaraju i na in. Moli se Reichsführer da Beissnera, zbog njegove dokazane nesposobnosti, više ne zapošljava u inozemstvu i da izda naređenje podređenima u Reichu, posebno Gestapou u Beču, Grazu i Mariboru da eventualne veze s pripadnicima takozvane *Hrvatske nacionalsocijalističke radničke stranke* (Govedi eva grupa) smjesti prekinu, i da molbe pripadnika te grupe za izdavanje ulaznih i izlaznih viza, im se podnesu, upute ministarstvu vanjskih poslova na rješenje;

b) da ljude iz Govedi eva grupe interniraju u Njemačkoj po uzoru na rumunjske legionare;

c) da se poslanik Kasche uputi - budući i da se taj predmet u cijelosti smatra zaključenim - da, također, izbjegava sve što bi moglo dovesti do ponovnog oživljavanja toga pitanja. Neka novog policijskog atašea posebno privuče k sebi i tako ga ve unaprijed dovede na pravi put.

Poslanik Rintelen je u službenoj zabilješci (Westfalen, 27. V 1942)¹²¹ skrenuo pažnju Lutheru, posredstvom v. Weizsäckera, da je ministar v. Ribbentrop — u vezi s Lutherovim referatom od 18. svibnja — donio odluku da se predmet o Govedi evoj grupi i Beissneru ne riješi kako je predloženo (Ribbentropovim pismom Himmleru) nego u obliku bilješke za Obergruppenführera Wolffa za razgovor kod Reichsführera SS. Rintelen je stoga priloženu bilješku toga dana predao Wolffu i ukratko je objasnio.

U toj je bilješci² Lutherov tekst od 18. V, samo što se na kraju - u vezi s točkom b) Lutherovih prijedloga — predlaže da Gestapo saopćiti ministarstvu vanjskih poslova imena privremeno uhapšenih iz grupe Govedi da bi ono sporazumno s poslanstvom u Zagrebu podnijelo potrebne prijedloge. Uz to, dodaje se i preporuka da odustanu od daljnjeg zaduženja Beissnera u inozemstvu.

Benzler je odgovorio Lutheru ve 20. V¹²³ i u telegramu javio da Mitterhammer najodržljivije izjavljuje da s Govedi evim pokretom nije održavao

¹²⁰ Ribbentrop se ve o davna zalagao da se raspusti ured Reichsführera SS u Zagrebu (Beissner) i da se poslanstvu pridoda policijski ataše. To ve pokazuje telegram dra Webera iz Ribbentropove željezničke kompozicije ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu na početku studenog 1941. godine (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1304 od 1.XI).

Iz službene zabilješke od 28. I 1942. proizlazi - prema podacima državnog podsekretara Luthera — da još nema u Zagrebu kom poslanstvu osobe u svojstvu policijskog atašea nego je tamo samo jedan policijski oficir za vezu, i to SS-Sturmbannführer Beissner. Uz njega je djelovao, nakon ulaska njemačkih jedinica u Hrvatsku, SS-odjel od oko 60 ljudi da vrbuje *Volksdeutsche* u jedinice SS. Taj je odjel — prema uvjerenju Reichsführera SS Himmlera — bio raspušten I. VIII 1941. No, ostao je Sturmbannführer Beissner kao oficir za vezu s poslanstvom i on je o igledno formirao svoj odjel s tim da djeluje bez znanja ministarstva vanjskih poslova, što ministarstvu - ve zbog velikog rivaliteta između Himmlera i Ribbentropa - nije nikako bilo pravo (AJ, T-120, rolna 380).

¹²¹ AJ, T-120, rolna 380.

¹²² Isti izvor.

¹²³ Isti izvor.

neposredno ni posredno nikakve odnose od svoga odlaska iz Hrvatske. Sje a se, primjerice, Govedi evog pokušaja, u srpnju prošle godine, da iz Zemuna uspostavi kontakt s njim, ali se on namjerno uzdržao. Stoga je pretpostavka poslanika Kaschea o igledno pogrešna. Mitterhammer može sebi tu pretpostavku samo tako protuma iti što se prigodice interesirao kod dopisnika koji su dolazili u Beograd iz Hrvatske za prilike u NDH i pri tom ih tako er pitao kako se razvija Govedi ev pokret.

Luther je, 1. VI,¹²⁴ iz Berlina izvijestio Kaschea da Glavni ured za sigurnost Reicha nadalje izvještava kako su ovi Govedi evi ljudi prešli granicu Reicha i da su u zatvoru: Nikola Tucibat, Franjo Trampuš, Ferdinand Binder, Miloš Ivankovi , Stjepan Krašina i Leopold Jeretina. U zatvoru Gestapoa u Mariboru nalazi se svega dvanaest pripadnika hrvatskoga nacionalsocijalisti kog pokreta.

U osobnom pismu poslanika Kaschea Lutheru (Zagreb, 11. VI 1942)¹²⁵ Kasche navodi da je iz ju erašnjeg razgovora s drom M. Voma kom saznao kako su morale postojati veze Govedi a s Be om posredstvom nekog Ivana Buka a. Taj Buka namješten je u istom gra evinskom poduze u u kojem i Milan Govedi za kojim je Luther u svoje vrijeme tragao u Be u. Na žalost, Kasche nije mogao saznati naziv te firme, ali — koliko se sje a — Lutheru su tada bili iz Be a saop ili ime firme. Koliko su u toj firmi bile utemeljene politi ke veze, ini se da je vrijedno provjere. Voma ka mu je još ispri ao da je njegov otac — koji živi u Be u i pred kojim je Kasche opetovano upozoravao na oprez — upu ivao izvještaje o prilikama u Hrvatskoj na najviša mjesta Reicha i kako je od njih saznao da sada žele mir, da otklanjaju Govedi a, no da za budu nost o ekuju spremnost Voma ke i njegovih istomišljenika. Gestapo u Be u, osim toga, kao i svuda u Reichu posebno ispituje one hrvatske radnike koji se izjašnjavaju za Govedi a. Raspoloženje tih radnika palo je na niske grane, jer su ra unali da je Njema ka spremna da intervenira u Hrvatskoj prema Govedi evim idejama. Milan Voma ka sad zahtijeva od Kaschea da ga u Zagrebu zaposli u nekoj njema koj firmi. Kasche osobno nema ništa protiv, budu i da bi Voma ka nevezan politi ki bio manje koristan. Trenuta no Voma ka misli da bi preko Portugala mogao stupiti u vezu sa lanovima jugoslavenske vlade u Londonu da bi njih, posebno Ve eslava Vildera, pridobio za Njema ku.¹²⁶ Kasche ima jake rezerve u vezi s tim Voma kinim planom.

Säm Govedi se kao oficir u Bosni istakao u hrvatskom domobranstvu. Prilikom puta na dopust u Zagreb bio je ovdje u Zagrebu uhapšen, i to po nalogu vojskovo e Kvaternika. Poglavnik ga želi pustiti na slobodu, budu i da su razlozi vojskovo e Kvaternika za hapšenje bez ikakvog temelja. Kasche se zauzeo da uslijed toga hapšenja na zahtjev vojskovo e ne nastanu nove teško e.

Na kraju, Kasche skre e pažnju Lutheru da su se u Zagrebu odnosi s Talijanima izvanredno zaoštrili. S jedne strane, iz Rima obe avaju Hrvatima znatne olakšice; a s druge, pokušavaju ovdašnje vojne i diplomatske ustanove da iz sitnica prave slu ajeve koji uvijek izazivaju novu uznemirenost. Talijanske jedinice napuštaju podru je Tre e zone tako da njihova garnizonska

¹²⁴ Isti izvor.

¹²⁵ Isti izvor.

¹²⁶ Ve eslav Vilder bio je jedan od prvaka Samostalne demokratske stranke u krugu emigrantske vlade u Londonu i bio je ve otprije povezan s mladim Voma kom kao osobom kojom se u Zagrebu povremeno služio Milan Stojadinovi .

mjesta esto neposredno zatim prelaze u ruke partizana, koji su do tada neometani boravili u okolici. Takav postupak nikako ne služi slabljenju protivnika Njemačke i snaženju Hrvatske.

Kasche je u svom izvještaju od 22. VI¹²⁷ obavijestio ministarstvo u Berlinu da je, nakon hapšenja ličnosti iz Govedi-eve grupe i svega što je tome slijedilo, nastupilo bitno smirenje. Govedi i niz njegovih bližih suradnika ispunili su vojnu obvezu. Istrage još nisu okončane; razni organi ustaša i redarstva pokušavaju da poduzimaju mjere protiv pojedinih ličnosti, pa i protiv samog Govedi-a. Poglavnik je, međutim, donio odluku da se ne poduzimaju nikakve oštre mjere. Stoga se Kasche suprotstavio pokušajima da se sada primijeni neko kažnjavanje ili policijska prisila.

Sām Govedi došao je prije dva tjedna službeno u Zagreb da bi preuzeo regrute i opremu za svoju jedinicu u Bosni. Tamo je poručnik i adjutant jednog odjela konjice. Ovdje je imao biti uhapšen od ustaške policije, ali je Kasche to spriječio. Zatim je Govedi, ipak, strpan u vojni zatvor po nalogu vojskovođe i Kvaternika, jer navodno njegove putne isprave nisu bile u redu. Vojskovođa je potom razgovarao s poslanikom, pa mu je u razgovoru morao priznati da je Govedi potpuno nedužan. Zatim ga je Kvaternik osobno primio (20. VI), pustio iz zatvora i iznova dodijelio jedinici. Poslao ga je, 17. VI, Kascheu da bi i Kasche mogao s njim razgovarati. O toku razgovora Kvaternik-Govedi pruža priložena Govedi-eva bilješka pobliže podatke. Kasche je zamolio Kvaternika da Govedi-a dodijeli u istu noj Bosni tamošnjem specijalnom opunomoćniku vlade NDH dru Aleksandru Benaku, jer se Govedi dosad u svojstvu vojnika u tamošnjem prostoru izvanredno istakao pri mjerama smirivanja. Vojskovođa je izrazio rezervu, jer se u Sarajevu nalaze posebno radikalne ličnosti *Ustaške nadzorne službe (UNS)* koje se protive takvom Govedi-evom zaduženju. Kasche je ostao pri svom prijedlogu. Sām Govedi bi pozdravio takvo zaduženje i postigao bi pri tom sigurno vrijedan uinak.

U priloženoj bilješci (Zagreb, 22. lipnja 1942)¹²⁸ Govedi piše da ga je vojskovođa i Kvaternik primio, 20. VI u 11,30 sati, i da mu je izrazio žaljenje zbog intriga izmeđ u poglavnika i Govedi-a i uvjeravao ga u Govedi-ovu potpunu nedužnost i u vojnoj i građanskoj službi — dakle, on, vojskovođa, sve e Govedi-eve optužene drugove osloboditi službe u vojsci, budu i da se, ipak, nisu pozitivno odnosili prema komunizmu. S obzirom na nepoznate intrige, vojskovođa želi da sām posreduje izmeđ u poglavnika i Govedi-a kako bi uspostavili dobre odnose, i premjestio je Govedi-a u međuvremenu u konjicu puk u Zagrebu (major Egersdorfer). Govedi se zahvalio vojskovođi i uvjeravao ga da se želi boriti na jednom Führerovom, što znači i poglavnikovom, frontu za sretniju Hrvatsku, no do danas njegova nastojanja u tom pravcu ostala su bezuspješna. Vojskovođa ga je još zamolio da ga Govedi smatra i za vojnika Adolfa Hitlera, budu i da se potpuno slaže s Govedi-evim riječima iz zajedničke borbe pred rat: »Bez njemačke pobjede ne može Hrvatska uopće postojati!«

Luther je osobno za poslanika uputio u Zagreb, 10. VII,¹²⁹ telegram u kojem javlja da Glavni ured za sigurnost Reicha saopćava prijelaz granice Reicha ovih Govedi-evih pristajša: Dragutin Karaš i Avdo Šahinagi. Svi dotad uhapšeni pripadnici hrvatskog nacionalsocijalističkog pokreta nalaze se još

¹²⁷ AJ, T-120, rolna 380.

¹²⁸ Isti izvor.

¹²⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 690 od 10. VII.

uvijek u Mariboru. Uskoro će ih prevesti u logor za internirce. Njihov je ukupan broj 15 ili 16. Poduzeta je provjera toga broja. Luther je, na kraju, zamolio Kaschea da ga izvijesti o postupku s Govedi evim pristašama koji su u istražnom zatvoru.

Haeffner se u pismu gen. Glaiseu od 20. VII¹³⁰ ponovo pozabavio sudbinom njemu bliskih Govedi evih ljudi i upozorio Glaisea da se hrvatski nacionalsocijalisti deportirani u Sarajevo mogu sada tamo slobodno kretati uz neka ograničenja, ali se oboje ano trajno oslobodjenje neprestano odgađaju, budući da to netko u Zagrebu sprečava. Tri mjeseca koja su im htjeli uraunati kao »vojnu vježbu« prošla su, i ti ljudi imaju sada računati s tim da će ih otpustiti iz službe, budući da postoji obveza poduzeti da im se samo za tri mjeseca ne može otkazati. Više njih, poput kapetana Vinkovića i poručnika Kralja, već su izgubili službu i njihove su obitelji, tako reći, bez kruha. Neprekidno bombardiraju Haeffnera da izmoli Glaiseovu intervenciju, i to onim tim pismom u nadi da će generalu pomoći za rukom da za te ljude nešto učini.

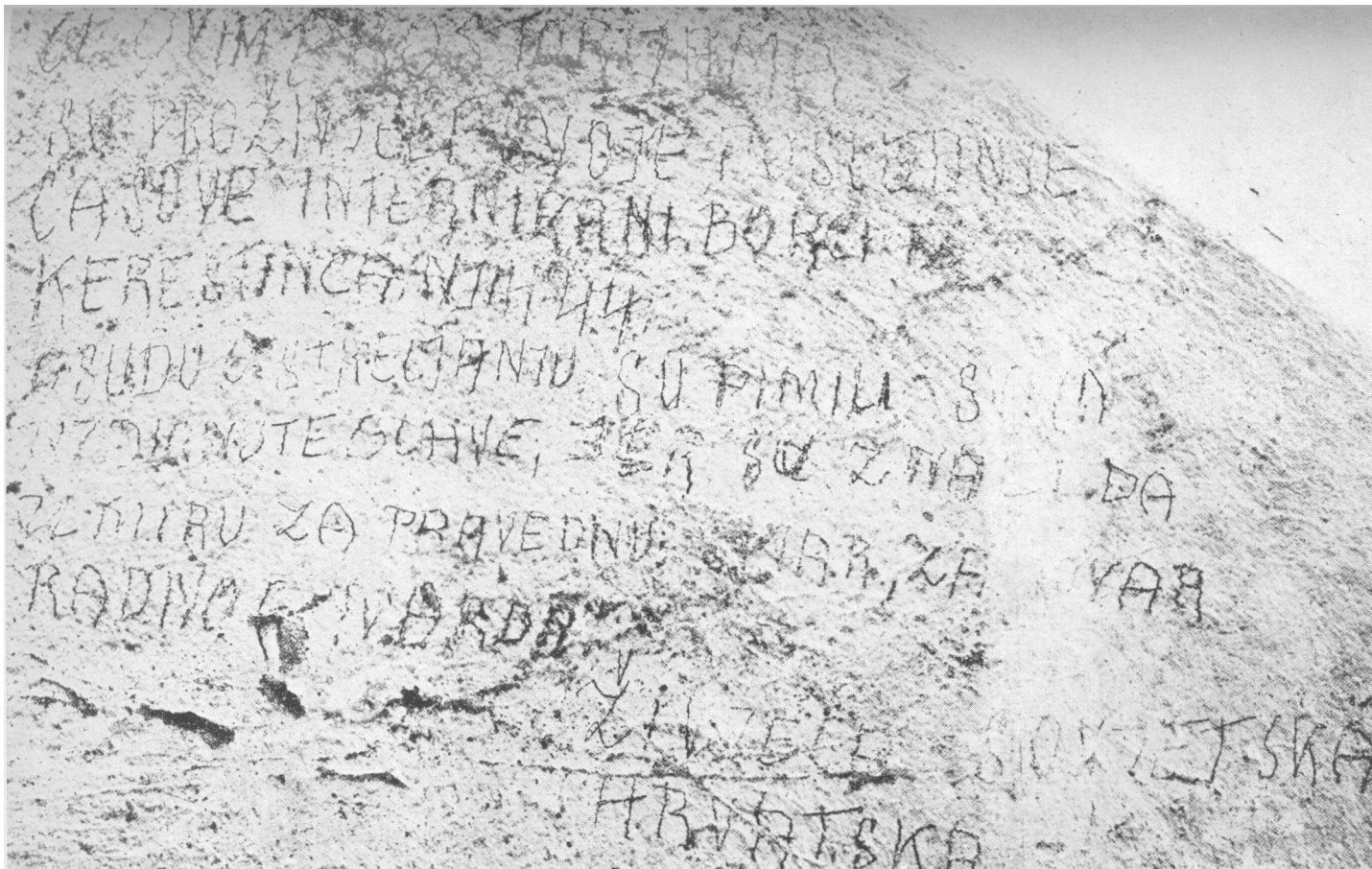
Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu dostavilo je dopisom, 29. VII,¹³¹ šefu Sigurnosne službe i Službe sigurnosti (SD) Ured IV opširniji izvještaj zagrebačkog poslanstva o Vomačiću: ocu i sinu, koje je poslanstvo opetovano spominjalo u svom izvještavanju o Govedi evoj grupi.

Leo (nidas) pl. Vomačić-Rakovačić, rođen u Zagrebu, češkog je porijekla, iako navodi njemački kao materinji jezik roditelja i praroditelja; nekadašnji austrougarski ulanski oficir; nakon rata, preuzet u jugoslavensku vojsku iz koje je 1923. god. istupio. U civilu je, zatim, službovao u Parcelarnoj banci u Zagrebu kojoj je tada kao direktor stajao na čelu vojskovođa Kvaternik i iz nje bio otpušten zbog neke mutne afere s novcem; potom se bavio vrlo smjelim spekulacijama, tako da je imao posla s policijom. Na početku 1940. god. uzeo je s njemačkom vojnom obavještajnom službom (kao »profesor Olschläger« u Berlinu i »Lechner« u Beogradu) kojoj redovno dostavlja izvještaje. Potkraj iste godine htjeli su nalogodavci da mu otkazu pod sumnjom da Vomačić radi i za drugu stranu (za jugoslavensku ili mađarsku obavještajnu službu), no ipak mu je pošlo za rukom da se ponovo uključi u oboje postojeće zasigurno podaci u Berlinu (osoba »Lechnera« treba biti poznata ministarstvu). Nakon proglašenja NDH, Vomačić je bio uhapšen, ali i vrlo brzo pušten; potkraj srpnja pod sumnjom tajnog obavještajnog rada za jugoslavenske ustanove hapšen, no ipak ponovo pušten, nakon nekoliko tjedana izdržanog istražnog zatvora. Zatim je Vomačić otputovao u Njemačku gdje je sada zaposlen u njemačkom vojnom nadležstvu, vjerojatno u bečkom Vojnom arhivu.

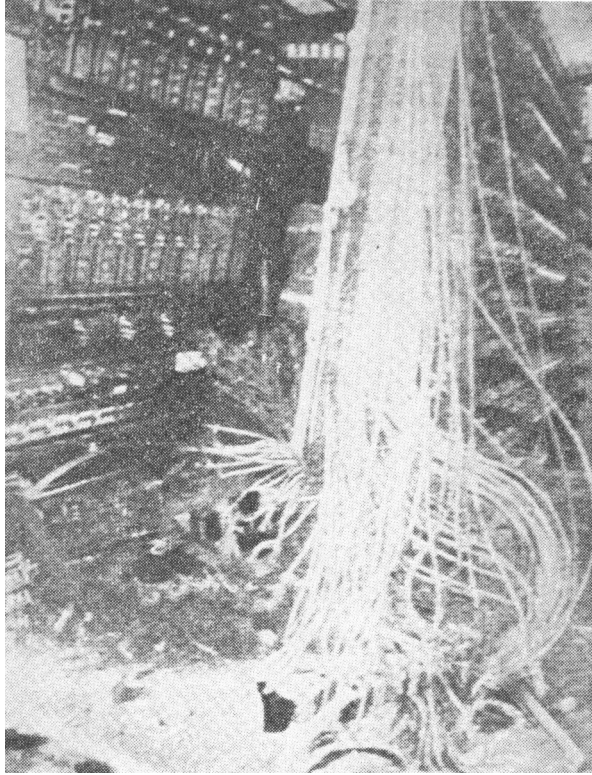
Dr Milan pl. Vomačić-Rakovačić, sin Lea Vomačića, rođen u Varaždinu; u gimnaziji član hrvatske omladinske organizacije *Hrvatska mladica*; trgovinu akademiju i pravni fakultet polazi u Zagrebu; advokatski je pripravnik u Zagrebu, čisto u Beogradu; 1936. god. povremeno suradnik režimskog dnevnika *Vreme*; član jugoslavenske nacionalističke organizacije *Jugoslavenska akcija*; približio se hrvatskoj nacionalsocijalističkoj grupi oko Govedi a da da nije formalno postao njen član; nakon policijske akcije, 9. VIII 1940, bio je s brojnim hrvatskim nacionalistima (među kojima su bili M. Lorković i vođa ustaške omladine I. Oršanić) i Govedi evim pristašama interniran u sabirnom logoru Krušica, kod Travnika, sve do okončanja jugoslavenskog pohoda.

¹³⁰ AJ, T-501, rolna 265.

¹³¹ AJ, T-120, rolna 380.

Zapis komunista iz Kerestinca na zidu elije ustaškog zatvora u Zagrebu pred strijeljanje. (Dokument glasi: U ovim prostorijama su preživjeli svoje posljednje asove internirani borci iz Kerestinca njih 44. Osudu o streljanju su primili svi (!) uzdignute glave, jer su znali da umiru za pravednu stvar, za stvar radnog naroda. Živjela sovjetska Hrvatska)

Diverzija na Glavnoj pošti u Zagrebu

ZLOČINI TERORISTIČKIH KOMUNISTA U ZAGREBU

Obavijest ministarstva unutrašnjih poslova

ZAGREB, 15. rujna. Izdana je ova obavijest:

Dana 14. rujna o. g. u vremenu od 12.30 sati i 13 sati prasnula su u zgradi Ravnateljstva pošta, brzjava i brzoglasa u brzoglasnom odjelu 4 paklena stroja. Tom prilikom ranjeno je 8 osoba, među njima 2 njemačka vojnika i 1 časnik, te nekoliko članova redarstvenog izaslantstva. Redarstveni pristav Ivan Skučca podlegao je zadobivenim ranama.

Istoga dana u 15 sati i 45 min. bačene su u Vrbanićevoj ulici dvije bombe na odjel ustaške vojnice, kojom prilikom je ranjeno 12 Ustaša.

U oba slučaja radi se o komunističkim terorističkim pothvatima.

U vezi s tim zločinima proveden je izvještajni broj uhićenja.

Istraga ukazuje na veze, koje su komunistički zločinci podržavali sa engleskim agentima, koji su — kako je utvrđeno nedavnim otkrićima u američkom konzulatu — u prostorijama engleskog konzulata u Zagrebu imali veliko skladište eksploziva.

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova

ZAGREB 15. rujna 1941.

Br. 31605/41 Pr. M. U. P

Obavijest ustaškog ministarstva unutrašnjih poslova o »terorističkim pothvatima«
komunista

Fernschreibstelle
des
Auswärtigen Amts

Telegramm eingegangen ++++ D S AGRAM NR 93 14.5. 1630 Uhr

14.5. 1941
: AUSWAERTIG BERLIN

= G-SCHREIBEN-

NR 232 V. 14.5. -

ZUM TELEGRAMM NR 166 VOM 26. APRIL 1941 A

DAS KROATISCHE AUSSENMINISTERIUM HAT FOLGENDE

VERBALNOTE HIERHER GERICHTET : „ DIE BEIDEN KROATISCHEN
STAATSANGEHOERIGEN POSPISIL ZVONIMIR UND KRALJ MIJO
BEFINDEN SICH ALS POLITISCHE OPFER SEIT DEM JAHRE 1934
IM KERKER ZU CAEN MAISON CENTRAGE IM BESETZTEN GEBIETE
DER FRANZOESISCHEN REPUBLIK. DIE GENANNTEN WURDEN WEGEN
ANGEBLICHER MITSCULD IM MARSEILLER PROZESSE ZU
LEBENSLAENGLICHEM KERKER VERURTEILT. NACH DER ERRICHTUNG
DES UNABHAENGIGEN KROATISCHEN STAATES LIEGT ES IN DEN
NATIONALEN INTERESSEN DER KROATISCHEN REGIERUNG, DASS
DIESE BEIDEN MENSCHEN AMNESTIERT UND IHREM VATERLANDE
UEBERGEBEN WERDEN. DIE DEUTSCHE GESANDTSCHAFT IN ZAGREB
WIRD GEBETEN, BEI DER HOHEN REGIERUNG DES DEUTSCHEN
REICHES ZU VERMITTELN, DASS DER OBIGE WUNSCH DER
KROATISCHEN REGIERUNG ERFUELLT WIRD. ' - DIE GESANDTSCHAFT
WUERDE ES BEGRUESSEN, WENN DER WUNSCH DER KROATISCHEN
REGIERUNG UNTERSTUETZT WERDEN WUERDE = KASCHE +

(Jugendverord.)
6. 10

447616

Nakon prevrata nastojao je da se politički aktivira, ali je potkraj srpnja 1941. zajedno sa svojim ocem bio uhapšen, no kasnije, na njemačku — po vlastitom priznanju — talijansku intervenciju, pušten i dobio mjesto pravnog referenta u ovdašnjem kartelu špirita. U vezi s policijskom akcijom protiv Govedi eve grupe pozvan je oko sredine travnja 1942. u vojsku kao vojnosudski oficir u Zagrebu gdje se sad još nalazi. Voma ka jun. raspolaže vrlo razgranatim poznastvima: iz školskih klupa s M. Lorkovićem, VI. Košakom, Kvaternikom jun., šefom Lorkovićeva kabineta drom Kolakom; kasnije se povezuje s vodećim uvijek istaknuto demokratske, jugoslavenske, anglofilske i antinjemčke *Samostalne demokratske stranke* i sadašnjim ministrom jugoslavenske emigrantske vlade u Londonu V. Vilderom; suradnik je *Nove Evrope*, zagrebačke revije pod masonskim utjecajem; iz vremena članstva u *Jugoslavenskoj akciji* ima dobre odnose sa sadašnjim srpskim ministrom unutrašnjih poslova M. A. Imovićem, beogradskim publicistom Danilom Gregorićem i ostalim članovima iz toga kruga; imao je pristup knezu-namjesniku Pavlu kome je podnosio izvještaje o situaciji u Hrvatskoj; mogao je stajati i u službi kao jugoslavenski obavještajac; za vrijeme boravka u Beogradu održavao je vezu s generalnim konzulom F. Neuhausenom, koja sad više ne postoji, dok inače Voma ka jun. svoje ranije veze, koje se posebno protežu na Beograd i Ljubljani, ali i na Italiju, Balkan, i dalje održava. Nakon prevrata u Zagrebu, trudio se da dobije položaj Govedi eva vanjskopoličkog savjetnika a istodobno je bio Govedi ev uvijek za vezu sa SS-Sturmbarinführerom Beissnerom, kome je dostavljao izvještaje o političkom položaju i koji se nakon Voma kina hapšenja zauzeo kod mladog Kvaternika da ga pusti na slobodu. Trenutačno isti ev svoju nezavisnost prema Govedi u; otprije je dobro poznat s jednim od vodećih članova izaslanstva *Fašističke stranke* u Zagrebu. Sam se naziva nacionalsocijalistom, ali je, zapravo, jugoslavenski nacionalist.

Kao ukupna slika proizlazi — zaključuje Kasche — da oba Voma kina pripadaju onoj kategoriji okretnih i nadarenih ljudi koji sebi propisuju — karakterno nepouzdan i bez vrstih principa — zakon i mjeru svog djelovanja, najviše im dijelom u skladu s osobnim probicima. U krvi im je dvostruka igra i intrige iza kulisa. Razumiju se u to da uspostave raznovrsne veze i da ih održavaju; ranije uspostavljene veze s krugovima iz neprijateljskog tabora ili još postoje ili su vjerojatne.

Kasche je od njemačkog koga obavještajnog oficira u Zagrebu primio izvještaj o ocu i sinu Voma kina koji pruža sliku, dijelom još nepovoljniju, ukupnu sliku i taj se izvještaj nalazi u prilogu.

Kasche, na kraju, napominje da se Voma ka jun. — uvidjevši o igledno kako sada ne postoji za njegovo političko slavoheplje povoljna mogućnost da se aktivira — obratio Kascheu molbom da mu nade mjesto u nekom njemačkom privrednom poduzeću. Kasche nema ništa protiv, jer misli da bi Voma ka više mogao škoditi nevezanom političkom djelatnošću; a uz to je i ministar Lorković stavio Voma kina u izgled zaposlenje u nekom od hrvatskih privrednih poduzeća.

U pogledu Voma kine sen., Kasche iznova upozorava da je kod svih njemačkih nadležstava u ophođenju s njim potreban najviše i oprez.

Poslanik Kasche je, 13. VIII,³² iz Zagreba telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu da je u Zagrebu prilikom hapšenja policija ubila Vilima Hampa koji je bio član Govedi eve organizacije. Tek je nekoliko mjeseci u *Narodnoj*

¹³² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2099 od 13. VIII.

skupini a do tada je radio u Govedi evoj organizaciji i htio se povući, jer ne govori njemački. Nikako nije riječ o predmetu koji se tiče *Narodne skupine* ve, vjerojatno, o obratu u vezi s padom hrvatskih nacionalsocijalista. Istragu će voditi još dalje. U mjestu Sira ustaše su ubili tamošnjeg vođu u njemačke ruke (Deutsche Mannschaft) Kreuzera i njegovu ženu. Kreuzer je prije toga pregovarao sa službenicima koji se nalaze kod ustanika i za njih se pismeno obratio vladi u Zagrebu. Predmet se nalazi u ministarstvu unutrašnjih poslova. Istragu je Kasche najavio kod poglavnika. Situacija u vezi s ustankom momentano prije i istragu.

Kasche je, 10. IX,¹³³ otposlao ministarstvu dodatne informacije o ocu i sinu Voma koje mu je dao dr Benak, opunomoćeni ministar NDH za istočnu Bosnu. Benak mu je saopćio: 1. da je stari Voma, u ratu austrougarski oficir, svojedobno u Jugoslaviji pokušao sebi pribaviti koristi pomoću ugovora njegove banke s nekim privatnim partnerom što ga je pokušao predati trećim zainteresiranim. 2. Kao namještenik Parcelarne banke htio je prisvojiti za se dragocjene tepihe s imanja što ga je banka bila kupila. 3. Prema izvaji nekadašnjeg službenika ovdašnjega maarskog generalnog konzulata, ponudio se Voma kao generalnom konzulatu, prije otprilike deset godina, za špijuna u korist Maarske. 4. Voma, junak, oduvijek je bio astohlepan i beskrupulozan štreber, pod svaku cijenu. Kasche to javlja ministarstvu zato što se Voma, kao senator, zadržava u Beču i tamo je u vezi s uredima oružanih snaga i Službe sigurnosti (SD). I iznova mora skrenuti pažnju da je na mjestu najveće suzdržljivosti prema Voma; utoliko više što Kasche prima od sina više informacije o stvarima koje je njegov otac, navodno, saznao od njemačkih ureda. Njegov sin dr Milan Voma, kao stalni je u vezi s poslanstvom. Kasche se zauzeo da dobije u Zagrebu prikladno namještenje u privredi. U poslanstvu izbjegavaju političke razgovore s njim, ukoliko nije riječ o tome da prime njegove informacije. Voma, kao junak, raspolaže mnoštvom veza, i prema Beogradu i u Švicarskoj, kojih poznavanje i nadziravanje nije nikako bez koristi — zaključuje Kasche.¹³⁴

Iako se činilo da je »afera« s Govedim i hrvatskim nacionalsocijalistima okončana »nježnom« rehabilitacijom Slavka Govedića, ipak su pojedinci iz »pokreta« i nadalje prigovarali ustaškom režimu da je izdao domovinu Italiji i zahtijevali da se Hrvatska pretvori u njemački protektorat. Tu se u prvom redu pojavljuje ime dra Stjepana Bućića.

¹³³ AJ, T-120, rolna 380.

¹³⁴ Voma je zatim marljivo obavještavao poslanika Kaschea o pojedinim ljudima i njihovim izjavama (o drWildaueru, pukovniku Diakowu i ostalim).

Njema ka preuzima komandu

1. *Nova savjetovanja i nove borbe.* Poslanik Kasche je, 9. VI,¹ telegrafski izvijestio svoje nadređene u Berlinu da ga je pozvao Paveli i saopćio mu kako se nalazi u teškom položaju zbog postupaka ovdašnjega talijanskog poslanika, šefa talijanske vojne misije i njihovih suradnika. Casertano u posljednje vrijeme — prema Paveli evom izlaganju - koristi se sve više neznatnim povodima, na primjer propuštanjem otkaza nekoga višeg službenika NDH da se odazove talijanskom pozivu, da istupi s nasrtljivom intervencijom. To je sad već došlo tako daleko da Casertano želi razgovarati samo s poglavnikom, a ne više s ministrima. Casertano pri tom ističe da Italija u Hrvatskoj ima poseban položaj i da njegovo poslanstvo mora zahtijevati posebno uvažavanje. Hrvatski ministri postupaju tako kao da upravljaju nekom nezavisnom državom koja je, međutim, u zbilji u zavisnom odnosu prema Italiji. Talijani su ovdje izolirani i ne nailaze na uvažanje. Posvuda se primjećuje riješenost da se izvuku ispod talijanskog utjecaja. Granicu su prošle godine priznali pod drugim pretpostavkama. Morat će sada na talijanskoj strani razmisliti da pristupe izmjeni ugovora zbog takvih odnosa. Poglavnik je, dalje, rekao i to da su s tim u vezi i forme ophođenja talijanskog poslanika postale jako neugodne. S njim se (ustaškim »vitezom« Casertanom!) ne može više mirno i konkretno govoriti. Nedavno je više ministara NDH održalo konferenciju s Casertanom i ovdašnjim šefom izaslanstva *Fašističke stranke* u toku koje su samo vikali jedni na druge. Njoj je prisustvovao i poslanik NDH u Rimu pa je Peri osobno zbog toga intervenirao u Rimu. Sam Paveli pokušati da u ini što bolje može u takvoj situaciji. No, pribojava se opterećenja i zahtjeva koji bi mogli dovesti do velikih teškoća. Kasche je savjetovao poglavniku da mirnije prosu uje i da osobno razgovara s Casertanom što Paveli i želi uraditi. Toga dana (9. VI) Lorković je povjerio savjetniku poslanstva dru Kihnu kako mu je Casertano predbacio da su pitanja transporta boksita preko luke Ploče dovela do njemačko-hrvatskog komplota na Jadranu. Na temelju razgovora Kasche-Casertano dan ranije morao je Casertano, doduše, steći i drugo tumačenje u vezi s tim. Kasche mu je, naime, objasnio da transporti petroleja iz Rumunjske za Italiju glatko prolaze preko pretovarne stanice u Vukovaru i njemačka ih strana ni u kom pogledu ne ometa, i nije joj nikada na um palo da se AGIP-u upliće na pretovarnom mjestu pri transportu ili u razgovorima s hrvatskom stranom o tome.

U razgovoru s Paveli em Kasche je, dalje, uočeno da je ponašanje Talijana u Rimu i generala Roatte — za razliku od onog Talijana u Zagrebu —

¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1315 od 9. VI.

prijateljsko, i Pietromarchi je uru i o tamošnjem poslaniku NDH zabilješku o predaji civilne uprave u Drugoj zoni organima NDH koja se ovdje u Zagrebu može prihvatiti od po etka do kraja. Roatta je u povodu raznih žalbi talijanskog poslanstva u Zagrebu izjavio da su to pitanja koja ne mogu bitno utjecati na ukupnost odnosa Zagreb—Rim. Kasche pri tom u brzojavu izražava mišljenje da, iz astohleplja i pogrešne ocjene odnosa, kod Talijan'a u Zagrebu proizlazi shva anje koje neprestano mora dovoditi do trvenja. Tako er postoje — kako Kasche ocjenjuje - i neuhvatljivi utjecaji li nosti razli itih vrsta iz krugova stranaka, grupa i naroda bivše Jugoslavije na talijanske li nosti pri emu se ne može isklju iti ni židovsko sudjelovanje. Pri tom Kasche ukazuje na novinski lanak nekog talijanskog profesora u *Sarajevskom Novom Listu* od 27. V. 1942. o stupanju Italije u rat 1915. god. u kojem se isti e da Austro-ugarska u ratu nije željela da na Balkanu podijeli plijen s Italijom; da je potcijenila talijansko sudjelovanje oružjem i stoga pisac lanka postavlja pitanje: Ho e li se ta pogreška po drugi put ponoviti? Casertano — kako je ve javljeno — pozvao je lankopisca na red.

Dan kasnije² je policijski ataše u Zagrebu Helm javio telegrafski Berlinu iz Zagreba da se Talijani — prema vijesti prispjeloj u Zagreb — povla e iz raznih mjesta Hercegovine i zapadne Bosne. Posljednjih dana napustili su Konjic, Bugojno, Kupres, Glamo i manja mjesta u tom prostoru, a pripremaju se da napuste daljnja mjesta, poput Jablanice na Neretvi i Livna.

Kasche je, 13. VI,³ telegrafski pod »najhitnije« dostavio Berlinu govor vojskovo e Kvaternika domobranskim oficirima u povodu proslave Antunova — dana domobranstva NDH. Tom prilikom je Kvaternik spomenuo da su prošle godine prvi put slavili Antunovo kao dan domobranstva, budu i da oba najve a sina Hrvatske: Star evi i Paveli nose to ime. Mlado hrvatsko domobranstvo preuzelo je Star evi evo geslo: »Sve za domovinu, ništa za sebe.« Što su stvorili za godinu dana, to narod sam može vidjeti. Iz ni ega stvorene su oružane snage. Za što drugima trebaju deseci godina, stvorili su u jednoj godini. Nije izostalo priznanje velikih prijatelja NDH: Italije i Njema ke. Drugovi stoje na Isto nom frontu i višestruko su ve odlikovani. Da e

² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1323 od 10. VI; isti telegram u: AJ, T-120, rolna 380.

U štabu gen. Glaise bila je sastavljena zabilješka od 12. VI o telefonskoj poruci Eugena Kvaternika u kojoj je bilo rije i o tome da se u Banjoj Luci nalazi 1200 zarobljenih ustanika. Od njih je 600 proglašeno nedužnima; za preostalih 600, koje — po Kvaterniku - treba smatrati partizanima, moli da ih smije smjesta uputiti u jedan koncentracioni logor da bi tako zadobio slobodnog mjesta za ve i priliv zarobljenika (AJ, T-501, rolna 267).

³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1379 od 13. VI.

Glaise se u pismu gen. Warlimontu (Zagreb, 12. VI 1942) pozabavio problemom Sarajeva i pitanjem ho e li njema ka strana ubudu e priznavati pravo gen. Roatti da svaku svoju akciju, koju želi provesti u njema kom okupacionom prostoru, samo najavi ili da prije upita, kako je i predvi eno sporazumom o demarkacionoj liniji. Zato Glaise postavlja pitanje: jesu li još na snazi sporazumi o demarkacionoj liniji ili ih je njema ka strana napustila? Zatim i drugo pitanje: je li na mjestu da njema ka strana, nakon provedenih vojnih operacija, dalje sura uje u akciji smirivanja kontrolom nad potezima režima i djelovanjem ustaša? Glaise zagovara potvrđan odgovor na to (drugo) pitanje i skre e pažnju na opasnost da ustaše svojim zlo inima ponovo otjeraju ustani ke povratnike u šumu. Ostanu li bez kontrole, op e stanje opet e postati onakvo kakvo je bilo prije dva do tri mjeseca (AJ, T-501, rolna 264).

Warlimont mu je iz Fiihrerova Glavnog stana odgovorio, 23. VI: i to na prvo jasnim »da«; odgovaraju i na drugo upozorio je generala da nemaju namjeru povu i svoje jedinice iz Hrvatske. Ostaje na snazi odluka da njema kea jedinice jam e za sigurnost zemlje, a ukoliko je pri tom potrebno da se nametne njema ko vodstvo službenim mjestima i vojnim odredima NDH, mora se ipak - prema Fiihrerovoj odluci - sa uvati *prema vani* (dakle: opti ki!) hrvatsko vodstvo. To isklju uje otvoreno kažnjavanje dijelova jedinica NDH, kako je to nedavno bilo nare eno (isti izvor).

se pobrinuti za skrb invalida i obitelji, za to jam i poglavnik. »Mi ćemo pobijediti i uvesti red i tog puta ne ćemo nikome oprostiti — rekao je Kvaternik. Ti elementi dovode u opasnost san 25 generacija koji je sad ostvaren. Zahvaljujemo obim našim velikim saveznicima, mi Hrvati ne zaboravljamo dobra djela.« Zatim se - javlja Kasche na kraju - Kvaternik okrenuo u stranu od mikrofona i mogli su razabrati još ove riječi: »Moja gospodo, moram vam još nešto reći i što nisam htio spomenuti u svom govoru. Poglavnik...« I tu je kraj brzovanja.

Kasche je iz Zagreba, 21. VI,⁴ telegrafski javio ministarstvu da je, 19. VI, zaključen sporazum između u ime u ime gen. Roatta i vlade NDH o povlačenju talijanskih snaga i ponovnom uvođenju hrvatske civilne uprave u Drugoj i Trećoj zoni, uključujući i policiju. Talijanska strana pridržava sebi ograničenu civilnu vlast u garnizonskim mjestima, u pogledu nošenja oružja, zamračenja i policijskog sata. Hrvatska strana ostaje obavezna da pri poduzimanju većih redarstvenih mjera obavijesti talijansku vojnu instancu koja će posjedovati pravo veta. Hrvatska strana preuzima etničke bande, što su ih Talijani formirali, i priznaje da će izvršiti obveze koje su Talijani preuzeli prema stanovništvu. Talijani će u Trećoj zoni zadržati pod okupacijom samo Karlovac, i to s obzirom na blizinu ljubljanskog područja. U Drugoj zoni bit će napuštena Hercegovina osim Mostara, Dubrovnika, Trebinja i mjesta na obali. Željezničke linije Mostar—Ploče i Sušak—Ogulin osiguravat će i nadalje Talijani; preostale će prepustiti NDH. Trebat će vremenski uskladiti odlazak talijanskih jedinica i pridolazak jedinica NDH. Rok provođenja sporazuma: do zime. Još nije postignut sporazum s NDH o financiranju. U posljednja dva mjeseca NDH je isplivala Drugoj armati mjesečno 100 milijuna kuna. Trenutačno se ovdje uzima da je — prema Roatti — prisutno 160 (talijanskih) bataljuna od kojih 40 imaju uskoro da odu. Kvaternik i Lorković vide u tim mjerama velik uspjeh. Zasluga za to ima se — prema Kascheu - u biti pripisati Košakovim pregovorima u Rimu i držanju državnog tajnika Vrančića prema

⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1470 od 20. VI.

Glaise je, 16. VI, telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu da je Roatta jučer (15. VI) stigao u Zagreb, u civilu, u pratnji osam osoba. Cilj dolaska: vodenje odlučnih pregovora o daljnjem zbivanju u Drugoj zoni. Roatta nastoji da mu boravak ostane što je moguće više nezapažen (AJ, T-501, rolna 264).

Istog dana otposlao je drugi telegram u kojem je Glaise naglasio kako je dolazak gen. Roatte vezan uz želju da smanje broj talijanskih garnizona a također i brojno stanje od 200 na 170 bataljuna. U vezi sa situacijom u Sarajevu javlja da je ustaška jedinica, koju su Nijemci uhapsili i razoružali, predana hrvatskoj strani u skladu s narednjem Vrhovne komande, što je Glaise toga dana saopćio ministru Lorkoviću u koji Glaiseu služi kao »oficir za vezu« s poglavnikom. Glaise je zatražio istodobno da se krivice najstrože kazni (AJ, T-501, rolna 264).

Nešto ranije — u telegramu Vrhovnoj komandi, 11. VI - javio je VK da u vladinim krugovima u Zagrebu otekuju u bliskoj budućnosti novi potezi Talijana kako bi proširili svoj utjecaj. Casertano je indirektno nagovijestio takav potez, predbacivši im da previše naglašavaju svoju »nezavisnost«, a zapravo je Hrvatska država zavisna od Italije (isti izvor).

Glaise je, 18. VI, izvjestio VK da je sinoć bio s generalom Foertschom i SI. Kvaternikom kod Pavela koji je vrlo otvoreno pričao o (još nezavršenim) razgovorima s gen. Roattom. Predaja Treće i Druge zone talijanskoga okupacionog područja provodi se, kako je to već Glaise bio javio, s tim da se akcija završi u kolovozu. No, iznenadni odlazak Talijana iz Livna pokazuje da ne treba računati da će se akcija svuda planski provoditi. Pavel je prilikom povoljno ocijenio razgovore s Roattom, no žalio se na držanje Casertana koji postaje sve nepodnošljiviji. Kvaternik je tome dodao da je Casertano izraziti protivnik Reicha. Pri tom je poglavnik izrazio bojazan da neće moći održati M. Lorkovića a na kojega Casertano baca »drvlje i kamenje« što bi za Njemačku predstavljalo veliki gubitak. Casertano juriša i na ministra privrede i, čak, na ministra pravosuđa koji je potpuno izvan igre. Na zubu mu je i gen. Laxa (isti izvor).

Upute o provođenju sporazuma od 19. VI što ga spominje Kasche: AJ, T-501, rolna 264.

generalu Roatti. Roatta se pokazao susretljiv pri provo enju mjera o kojima je talijanska vlada verbalnom notom bila obavijestila poslanika NDH u Rimu. Casertano jedva da je sudjelovao u pregovorima. Pismeni izvještaj — najavljuje Kasche - slijedi.⁵

Ambasador v. Mackensen u Rimu je, 23. VI,⁶ telegramom izvijestio ministarstvo u Berlinu da je toga dana razgovarao s grofom Pietromarchijem — koji se upravo bio vratio — o pitanju izgradnje luke Plo e. Talijan mu je tom prilikom rekao da ministarstvo javnih radova u Rimu želi da nosi punu odgovornost za pravodobno dovršenje preuzetih radova u luci Plo e i stoga može odlu no ustrajati na tome da ima u rukama isklju ivo vodstvo radova. Nakon duže rasprave, Pietromarchi je, ipak, izjavio kako uvi a potrebu da na u — u skladu s njema kim željama — neku formulu za sudjelovanje njema ke organizacije OT (*Organisation Todt*) i predložio ambasadoru da odgode raspravu o pojedinostima sve dok ne stignu izvještaji odaslanih tehni ara jedne i druge strane. Kao opravdanje talijanskog otklona da vodstvo gradnje dijele s organizacijom OT, talijanski je diplomat naveo velika sredstva i dugogodišnje iskustvo pri velikim i najve im lu kim gradnjama, što sve namjerava ministarstvo da uloži tamo. Predradnje na tom polju su ve u punom zamahu.

Pietromarchi je iskoristio priliku — nastavlja dalje ambasador — da u opširnijem na elnom obrazlaganju istakne kako Italija smatra Hrvatsku svojom isklju ivom politi kom utjecajnom sferom u kojoj prava suvereniteta hrvatske vlade dolaze tek na drugo mjesto. Talijanska vlada stoga pridaje veliku važnost tome da vlada NDH i u pitanjima njema ko-talijanske suradnje u Hrvatskoj — ukoliko je to uop e potrebno — sudjeluje tek onda pošto u pojedina nim slu ajevima postignu potpunu suglasnost izme u Njema ke i Italije. Sa u enjem se stje e iz izvještaja poslanika Casertana dojam kako se poslanik Kasche zalagao za želje hrvatske strane da i ona sudjeluje u izgradnji luke Plo e, pozivaju i se pri tom na pravo suvereniteta NDH. Imaju i u vidu — tvrdio je Pietromarchi — materijalnu slabost Hrvatske, takve želje ne mogu imati neku privrednu pozadinu, nego proizlaze isklju ivo iz sklopa politi kih ciljeva. Budu i da ambasador pretpostavlja kako e Pietromarchi u nastavku dogovaranja oko luke Plo e produžiti takva razmišljanja, Mackensen moli da mu berlinsko ministarstvo dostavi potrebne upute.⁷

Dva dana kasnije⁸ Kasche je telegramom obavijestio svoje ministarstvo da

⁵ Vidi opširan izvještaj policijskog atašeja u Zagrebu Helma od 10. VI 1942. o položaju u talijanskoj zoni Bosne i talijansko-hrvatskim pregovorima: AJ, T-120, rolna 380, Nr. He / PY 1403/42.

⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2293 od 23. VI. O pitanju izgradnje luke Plo e izmijenjeni su brojni telegrami izme u Zagreba, Berlina i Rima. Na primjer: 6. VI (Kasche); 9. VI (Mackensen); 3. VII, 14. VII (Kasche) (AJ, T-120 rolna 208, Nr. 1280 od 5. VI; Nr. 2029 od 9. VI; Nr. 1596 od 3. VII; Nr. 1600 od 3. VII i Nr. 1752 od 14. VII).

Glaise je ve telegramom, 6. VI - izvještavaju i VK o položaju u NDH - upozorio da je u njema koj okupacionoj zoni došlo do »pomirenja« brojnih etni kih odreda s vladom u Zagrebu. Uz to, ini se da srpska patrijaršija uvelike sabotira osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve kojim povodom svi Hrvati komentiraju osnutak HPC rije ima: Do toga je trebalo do i prije godinu dana! Za poželjeti je — upozorava Glaise — da Paveli u po e za rukom da ustaše ne naruše svojim zlodjelima akciju smirivanja. To bi bilo jako važno i za vojni rasplet, a to je Glaise nedavno rekao i Paveli u. No, upravo u posljednje vrijeme množe se glasovi o ustaškim zlodjelima, u prvom redu izme u Save i Dunava (Srijem) gdje »pravoslavne« tjeraju u naru aj partizana (AJ, T-501, rolna 264).

⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1506 od 25. VI.

Glaise je o pripremama ofenzive na Kozaru razgovarao s Kvaternikom, 22. i 23. V (AJ, T-501, rolna 257); Kache je, 23. V, telegrafski obavijestio Berlin o Glaiseovom saop enju u povodu

su domobranske snage u borbama njemačkih i hrvatskih jedinica sjeverozapadno od Banje Luke posljednjih dana zapale u tešku situaciju, a razlog je za to: još uvijek nedovoljna izobrazba i nedostatak oficira. Kasche se stoga kod Pavelića i vojskovođe založio i zagovarao daljnju politiku obradu ustaničkog područja. U toku konferencije, 22. lipnja, u Banjoj Luci, sve mjere dogovorio je s generalom Baderom. Snage pod komandom generala Stahla od oko 20.000 hrvatskih vojnika i četiri njemačka bataljuna bit će istoga dana (25. VI) pojačane sa četiri daljnja njemačka bataljuna iz grupe Bader. Od 20. lipnja glavnina je partizana, koja se jako uporno i spretno brani, opkoljena u obruci na Kozari, između Prijedora, Dubice, Bosanske Gradiške i Banje Luke. Kasche je naglasio generalu Baderu politiku potrebu najbržeg slamanja tih partizana. Inič se da je ovdje riječ o jezgri partizana u Hrvatskoj. Uslijed žurnog povlačenja talijanskih jedinica iz Sanskog Mosta, Bihaća i ostalih mjesta južno od poprišta borbi, nastupaju različite grupe partizana protiv borbenih grupa zapadne Bosne. Osigurana je obrana pomoću hrvatskih jedinica, *Landesschützen*-odreda i četnika koji su se pridružili. Slamanje partizana oko Kozare odlučno bi utjecalo, također, i na te grupe. U borbenom odsjeku zapadne Bosne, u akciji su dva odreda *Volksdeutschem (Einsatzstaffel)*, a uz njih djeluju i tri monitora mornarice dunavske flotile podrednoga gen. Baderu. Vlada NDH je za civilnog opunomoćenika na borbenom odsjeku zapadne Bosne imenovala poslanika dra Turinu, dotadašnjeg savjetnika poslanstva u Berlinu, i dala mu dostatnu punomoć. Poglavnik želi da za taj prostor i područje Druge i Treće zone, što su ga Talijani napustili, održi savjetovanje s velikim županima i višim ustaškim dužnosnicima, 1. srpnja 1942, da bi im izdao potrebne upute.⁹

Kasche se istoga dana,¹⁰ u telegramu Berlinu, osvrnuo na politiku pitanja što ih je izložio Pietromarchi i savjetovao ministarstvu da preko njih pređe i pokaže najveću uzdržljivost. O tome su raspravljali isključivo privredno i tehnički. Da njemačka strana održava neposredne trgovinsko-političke odnose s vladom NDH, odgovara diplomatskim datostima, a prije svega izjavama samog Führera. Italija nije nikada tome prigovarala. Stoga je Kasche pri dogovorima i ukazao Casertanu na to da njemačka strana njeguje u Hrvatskoj privredne odnose u skladu sa zaključenim trgovinskim ugovorom. Pri tom mu je Kasche rekao da se ti odnosi protežu — što se razumije samo po sebi — na itavo područje hrvatske države i da je njemačka strana dotad, u području kojim su upravljale talijanske snage, potpuno razumljivo, uvijek udovoljavala talijanskim vojnim zahtjevima. A to se posebno dogodilo u pogledu luke Ploče. Privredni sporazumi o liferacijama boksita i za to potrebnim transportima pitanja su koja se rješavaju između Reicha i Hrvatske. Bio bi za Reich nedostojan položaj, kad bi mu za takva pitanja trebalo odobrenje neke treće

savjetovanja kod vojnog zapovjednika u Solunu (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1076 od 22. V); sutradan je izvijestio Berlin o razgovoru s M. Lorkovićem o dolasku Francetićevih ustaša u Mostar i Ploče kao i o tome da još nisu informirali šefa talijanske misije u Zagrebu o predstojećoj operaciji da bi tako izbjegli zakašnjenje, indiskrecije i neuspjeha. Vlada u Zagrebu — javlja Kasche — vrlo je zadovoljna planiranom operacijom i od nje mnogo očekuje. General Bader je već proveo prve pripreme mjere. I sâm Kasche veliki je optimist u vezi s operacijom. Uspije li, moći će se područje pod njemačkom okupacijom smatrati smirenim (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1091 od

⁹ Za borbe na Kozari vidi: Jovan Marjanović, *Narodnooslobodilački rat i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941-1945 (Kratak pregled)*, Beograd 1956, str. 78-79.

SI Kvaternik je naknadno dao svoju verziju operacija na Kozari (A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I.O.9 6-9 1-104).

¹⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1505 od 25. VI.

države. Koliko je Kascheu poznato, to nije bilo ni u talijansko-slova kim odnosima na privrednom planu, iako Slova ka nije ni susjeda Italije kao što je Hrvatska Reichu. Ako, ipak, dolazi do privrednih pregovora s hrvatskom stranom, ne mogu naknadno — a da Hrvate o tome ne obavijeste — jednostrano donositi druge zaključke. To bi bile trgovinsko-političke metode koje ne odgovaraju ni ugovornim odnosima ni meunarodnoj praksi. Kasche je stoga ukazao Casertanu na nužnost da usklade nove talijanske zahtjeve koji mu se ine ponešto neobično zbog već sklopljenih privrednih sporazuma izmeđ u Berlina i Zagreba. Mišljenje grofa Pietromarchija da bi to izviralo iz nekakvih političkih ciljeva, pošto je Hrvatska materijalno slaba, pokazuje ili nepoznavanje zbiljskih privrednih datosti ili političke tendencije na talijanskoj strani.

Za cjelokupne planove — pa i one talijanske — u vezi s lukom Ploče stoji nesumnjivo kao činjenica — nastavlja Kasche svoju brzojavku — da predvidivo Hrvatska mora dostavljati velike količine materijala: dva bagera koji se tamo nalaze vlasništvo su NDH; vlasništvo tih dizalica Škodine proizvodnje za Sušak u najmanju ruku je sporno; Hrvatska će izvršiti glavnu liferaciju željeza i drva; također i liferacije ugljena; željezničku vezu s Metkovicem izgradila je uprava željeznice NDH; živežne namirnice moraju dovoziti iz Hrvatske; pretežan dio radne snage regrutirane se iz Hrvatske i sve će platiti Hrvatska! Imaju i u vidu te činjenice, govorenje o materijalnoj slabosti Hrvatske je — blago rečeno — naivna drskost. Uostalom Talijani su izjavili njemačkoj strani da žele s građevinskim radovima u luci Ploče izravnati svoj dugovanja prema NDH, nastala isplatom hrvatske strane Drugoj talijanskoj armiji, u visini od 1,5 milijardu kuna. Kasche stoga smatra uputnim — ako bi Pietromarchi doista još jednom na to pitanje — da mu se ukaže na trgovinski ugovor, na uobičajenu praksu međunarodnih privrednih odnosa i hrvatske materijalne napore.

General Glaise je telegramom, 27. VI,¹¹ dostavio Vrhovnoj komandi u izvodu tekst memoranduma njemačkog poslanika što ga je Kasche, 24. VI, bio uručio Paveli u ministru vanjskih poslova Lorkoviću, a uz to i tekst dvaju pisama poslanika vojskovođi i Kvaterniku.¹² Hrvatska je strana u principu prihvatila to koje dokumenti sadrže, no hoće li se to i kako odraziti u praksi, ne može se još predvidjeti — upozorava Glaise. Njemački se general — hvali se on — već godinu dana neprestano zalagao kod odgovornih činilaca NDH za te to koje iz memoranduma i pisama, a da nije pri tom mogao

¹¹ AJ, T-501, rolna 264; odštampan u *Zborniku dokumenata*.XII, 2, str. 519-523.

¹² Očigledno da Glaise kumuje ovim pismima poslanika Kaschea Kvaterniku.

Zanimljiva su sumnje enja Gestapoa u to vrijeme, uperena protiv ministra M. Lorkovića kao da je ozbiljno sumnjiv zbog komunizma. Stoga je u Zagrebu bila povedena strogo povjerljiva istraga, s tim da je Paveli sebi pridržao pravo da donese konačnu odluku. To proizlazi iz zabilježke državnog podsekretara M.Luthera od 18. VI 1942 (AJ, T-120, rolna 380).

Stoga je Ribbentrop naredio da se pozove Kasche i podnese ministarstvu izvještaj o navodnim komunisti kim vezama ustaškog ministra vanjskih poslova. I njemački poslanik Erdmannsdorf je iz Budimpešte telegrafski informirao Kaschea da mu povjerenik javlja o istrazi protiv Lorkovića a i stoga moli kolegu u Zagrebu neka mu javi što je posrijedi. Kasche je odgovorio ministarstvu, odnosno poslaniku Erdmannsdorfu i izrazio sumnju da je Lorković pripadao Komunističkoj partiji. Nema kod njega simpatije za komunistički pokret i pozitivno se odnosi prema svim mjerama protiv komunizma. Na temelju posljednjih razgovora s njim i Pavelicom Kasche sudi da im je međusobni odnos nepomuden. No talijanski poslanik Casertano je u posljednje vrijeme zauzeo stav protiv Lorkovića a i kod poglavnika aludirao na to da nije dobro viđen u Rimu. A to samo zato — upozorava Kasche — jer je, po ocjeni Talijana, sklon njemačkoj (AJ, T-120, rolna 380, Nr. 1522 od 26. VI).

zabilježiti spomena vrijedne uspjehe. O tome je Glaise neprekidno izvještavao svoje nadređene.

Povod je koracima poslanika — nastavlja Glaise — sve veće širenje komunističkih ideja, napada na djelatnost partizana i neuspjeh vlade NDH u smirivanju područja u istočnoj Bosni, a također djelomični neuspjeh njenih novostvoreničkih jedinica. Memorandum nosi naslov: »Gledišta o suzbijanju partizana i smirenju zapadnobosanskog prostora«. U njemu se nabrajaju nedostaci koji su — nezavisno od njihovog utjecaja ratnog zbivanja — doveli u prvom redu do sadašnjeg položaja, a to su: samovolja najrazličitijih službenih i neslužbenih osoba i organizacija zemlje (NDH) i pravna nesigurnost koja iz toga proizlazi; neprestana preseljavanja stanovništva sela i otvorenih krajeva; nedostajanje jedinstvenog vodstva na polju uprave i planiranja na duži rok njenog djelovanja; nedostajanje državne ideje kod stanovništva. Stoga se nameću u hitno ove mjere kao izlaz: ima smjesta bezuvjetno prestati svako iseljavanje: prema primjeru opunomoćnika za istočnu Bosnu sa sjedištem u Sarajevu, ima se u Banjoj Luci imenovati opunomoćnik NDH za zapadnu Bosnu. Oba moraju biti opunomoćnici poglavnika i vlade, a ne samo vlade NDH; moraju imati rang ministra i djelovati do daljnjega, tj. do smirenja područja i uključivanja stanovništva u sastav države. Njima moraju biti podređeni svi civilni državni organi a operacije vojnih organa imaju se provoditi samo na temelju njihovog odobrenja ili na njihov zahtjev. Njihov zadatak: bez obzira na dosadašnje metode ostvariti što je moguće brže smirenje područja; što je ono biti manje krvavo a mjere vezane uz što manje razaranja, utoliko bolje; njihova ovlaštenja: podređene su im sve civilne i redarstvene vlasti u granicama zakona i opunomoćnici im mogu izdavati naređenja; štoviše, mogu, u slučaju nužde, izdavati smjesta naređenja i poduzimati mjere izvan zakonskih granica, s tim da o tome obavijeste poglavnika. Opunomoćnici mogu svakoga državnog službenika i namještenika smjesta razriješiti službe i udaljiti s područja; mogu objavljivati izvanredno stanje, itd. Sebi stvaraju užu štab suradnika: za privredu, redarstvo (uključujući i UNS), propagandu i upravu. Vojni zapovjednik na njihovom području upućen je na suradnju s opunomoćnikom.

Posebno je zanimljivo što Kasche u memorandumu predlaže vrhu NDH kao metode daljnjeg rada. Treba svim sredstvima povesti snažnu propagandu da se razore ideje ustanika a u prilog hrvatske državne misli. Osobito se mora ustanicima oduzeti perspektiva i izgled u pobjedu Engleske i Rusije. Radna mjesta i seoski domovi moraju kao mirna mjesta biti osigurani i tretirani. Samovoljno iseljavanje stanovništva iz stanova u korist ustanova mora izostati. Posredovanjem dosadašnjih etnika, koje valja nazvati drugim imenom, uspostaviti vezu s »pravoslavnim stanovništvom«. Ima uslijediti njegovo privoljenje suradnji u državi. Njegov crkveni život ima se razvijati i njihovu borbenu snagu upotrijebiti za borbu protiv partizana. Gdje je to korisno u prelaznom razdoblju, može opunomoćnik provizorno uzeti suradnike u svojstvu savjetnika iz tih krugova.

Kod opunomoćnika ima se za cjelokupno stanovništvo — izuzev oružane snage i ustaše — osnovati prijeki sud, jedan, a po potrebi i više. Za vojsku osnovati se ratni sudovi. Kod opunomoćnika osnovati se, osim toga, prijeki sud za ustaše kojemu je glavna zadaća da se brine za valjanost i ispunjavanje dužnosti u redovima ustaša. Prikladan postupak protiv partizana i njihova ustaničkog područja ima se planirati na dugi rok. Na kraju slijedi nabranje poznatih na terenu o postupku sa stanovništvom u ustaničkim područjima i zanimljiva novost je pri tom zahtjev poslanika Kaschea — isti e

general Glaise — da se u o iš enim i smirenim podru jima nemaju više formirati ustaše!

Prvo pismo vojskovo i Kvaterniku sadrži postavku kako je za razvitak oružanih snaga hrvatske države potrebna primjena političkih sredstava da bi se okončala besplodna borba koja samo razvlači i sve snage. Svejedno je, ako se u pojedinim kotarima kotarski predstojnici, gradonačelnici i ostali organi uzimaju iz redova tamošnjeg stanovništva, pa čak ako i nisu do sada bili nesebično odani i vjerni državi, samo ako se time može postići i smirenje. Neprekidno ratovanje, a da se ne bilježe završni uspjesi, razara sve više i više temelje države, moral i borbenu moć jedinica. Treba što je moguće više jedinica domobranstva i odreda ustaša smjestiti u garnizonska mjesta da bi ih tamo izobrazili i disciplinirali. Za borbenu obuku potrebno je uređiti vježbališta za jedinice. Prijedlog za to: Romanija planina. Mnogo se postiže i ako se te jedinice upotrijebe samo u najhitnijim nužnim slučajevima. Država ne smije male, neznatne nemire širiti preoštrim protumjerama, nego ih suzbijati najmanjim sredstvima i tako ostvarivati smirivanje.

Drugo pismo Kascheovo sadrži katalog nedostataka koji su krivi što im nije pošlo za rukom da zabilježe brze uspjehe a ni izbjegnu protuudarce usprkos relativno velikom broju upotrijebljenih jedinica i vrsti protivnika. To su: a) slabosti rukovođenja, prije svega nedostatak okretnosti i suzdržljivost mnogih oficira pri osobnom zalaganju u borbi; uz to, nespretnost u taktičkom vođenju jedinica; najveći nedostaci u vodstvu i radu pozadinskih službi te snabdijevanju jedinica; b) jedinica je općenito izvježbana u pogledu egzercira, ali joj nedostaje uvježbanost na terenu i u gađanju; c) briga oficira za momčad nedostaje gotovo potpuno; d) nedostaje duhovna upućenost i povezanost s državom i njenom idejom.

Budući da oružane snage zemlje (NDH) još ne dostaju da bi uzmogle suzbijati unutrašnje nemire i stoga ne uživaju nikakav ugled ni poštovanje u redovima stanovništva, moraju se smjestiti poduzeti mjere za uklanjanje ovih nedostataka. Borbe u zapadnoj Bosni predstavljaju odlučujuću važnu prekretnicu na koju se može priključiti s pozitivnom energijom. Potrebne su — ini se — ove mjere:

1. Potrebno je da vrhovni zapovjednik hrvatskih oružanih snaga vojskovođa Kvaternik uloži svu svoju osobnu energiju neposredno i posebno u području je borbi jedinica koje se bore u zapadnoj Bosni, u pratnji nekoga generalštabnog oficira, intendantskog oficira i ustaša da bi na licu mjesta pristupio bezodvlačnom ispitivanju prilika i uvođenju potrebnih sanacionih mjera. Taj bi posjet imao uslijediti narednih dana preko Banje Luke do jedinica i pozadinskih službi. U toku puta mogu uslijediti dogovori sa štabovima, obilazak jedinica u prednjim linijama, podjela odlikovanja zaslužnim oficirima, podoficirima i momčadi kao i uklanjanje nedostataka, ali, iznad svega ostalog, običan vojnik tako zadobiti povjerenje u svoje najviše rukovodstvo i ponovo se i unutrašnju vrstinu. Ako bi bilo moguće donijeti im poneki dar, bit će to zasigurno vrijedno.

2. Kod svake hrvatske divizije, odnosno borbene grupe mora se bezodvlačno formirati ratni sud, a isto tako kod odgovarajućih ustaških jedinica. Pitanje zakonskog reguliranja manje je značajno od poduzimanja bezodvlačnih mjera. Ako ustreba, formirati se sudovi kod pukova. Prije svega mora se kažnjavati: kukavi luk, napuštanje položaja, nasilje nad golorukim, pljačka i otimačina, prepuštanje oružja.

3. Za pozadinsko operaciono područje, iza prve i druge gorske brigade,

otprilike izme u Sane-Žirovca—Petrinje—Save imenovati se zapovjednik toga pozadinskog područja i podrediti generalu Stahlu. Njegov zadatak: smirenje, uređenje saobraćaja, osiguranje dotura opskrbe, osiguranje pozadinskih vojnih i u vojnom pogledu važnih uređenja. Ratni sud za njegove jedinice nalaziti se kod najbliže divizije.

4. Nakon suzbijanja kozaračkih partizana, oni se potrebnim da se za područje tamošnjeg opunomoćenika imenuje i vojni zapovjednik.

Na kraju brzojava Glaise dodaje kako je inicijativa poslanika Kaschea da maršala Kvaternika privede borbenoj grupi zapadne Bosne — što je prije poduzimao njemački general u Zagrebu — krunisana uspjehom: vojskovođa je, 27. VI, stigao u Banju Luku.

Kasche je, 4. VII,¹³ izvijestio telegramom ministarstvo u Berlinu da ga je general Glaise upoznao s onim izvještajem vojnog zapovjednika Jugoistoka Vrhovnoj komandi o povlačenju talijanskih snaga (Druga talijanska armija) južno i zapadno od njemačko-talijanske demarkacione linije u Hrvatskoj:

1. Talijani povlače dosadašnje snage (bez Treće divizije koja odlazi na francusku granicu) prema Karlovcu, Ljubljani, na željeznicu ku prugu Sušak—Ogulin-Knin, na obali od Crikvenice sve do Sinja, Splita, Metkovića, Mostara, Dubrovnika i Trebinja.

2. Smirenje područja izme u novih talijanskih okupacionih središta i demarkacione linije ubuduće ima pripasti isključivo jedinicama NDH. Talijani su se u tom pogledu služili tu uz vlastite angažirane snage uvelike »nacionalno-srpskim bandama« (etničima). S napredovanjem odreda u novo zaposjednuće, sukobi izme u nacionalnih Srba i Hrvata postaju neizbježni. K tome dolaze i žarišta nemira komunističkih partizana. Prema iskustvu, jedinice — uzevši općenito — nisu dorasle ni nacionalno-srpskim ni komunističkim bandama. Stoga područje je ispražnjeno od Talijana mora postati složeno i povezano žarište nemira.

3. No da tim ne budu ugroženi njemački interesi - prema ocjeni vojnog zapovjednika — potrebno je: a) Smirenje njemačkog okupacionog dijela Hrvatske južno od Save; mogućnost prelaženja o ekvivalentnih nemira na njemačko područje otežava smirenje oko Prijedora i Sarajeva. Vojni zapovjednik Jugoistoka nastoji da nakon slamanja ustanka u zapadnoj Bosni pomoću pokretljivih... (nejasna grupa šifri) i divizije i hrvatskih dijelova predusretne i spriječi širenje ustanka, b) Iskorištavanje za njemačku vojnu privredu važnih uređenja na talijanskim područjima, a to su: aa) rudnici boksita oko Mostara i transport rude do obale (Split) i prugom u pravcu sjevera Sarajevo—Brod i Banja Luka-Novska; bb) rudnici kod Vojnića i Topuskog, južno od Karlovca (željezna ruda); cc) drvo na gornjem toku Drine (prostor Goražde-Kalinovik-Gacko-Foča).

4. Pomoć u talijanskim jedinicama i nakon napuštanja osiguranih područja oko Karlovca (pod 3, bb) i neosiguranog pod 3, aa) i cc).

5. Vojni zapovjednik Jugoistoka predlaže i moli da se kod talijanske VK (*Comando Supremo*) postigne da: a) talijanski demilitarizirani prostor oko Mostara bude proširen i osiguran da bi ostali zaštićeni rudnici boksita i transport rude. U tom cilju moraju Talijani gospodariti dolinom Neretve u njenoj punoj dužini i cestom Jablanica-Prozor-Donji Vakuf i Sarajevo-Tarčin, b) da Talijani već ispražnjeni prostor Gacka (?) ponovo zaposjednu. Ako¹⁰ nije moguće, mora uslijediti izmjena i korektura demarkacione linije, tako

¹³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1601 od 4. VII.

da područje je bogato drvom... (nejasna grupa šifri) osiguravaju hrvatske jedinice pod njemačkim vodstvom. Ako a) i b) nije moguće i, ne mogu se odmah osigurati liferacije drva. Toliko vojni zapovjednik Jugoistoka.

Kasche, zatim, nastavlja i izražava odluku osobnu rezervu u vezi s tim. Dotadašnje zaposjednu Karlovca od Talijana — navodi on — nije osiguralo ni sam grad, a kamoli okolicu. Hrvati su tamo u Treboj zoni, do jugozapadno od Jajca, već duže vremena sa slabim snagama, a s vremenom mogu ubrzo biti. Talijani su obećali da im povlačenje bude vremenski usklađeno i povezano s ulaganjem snaga NDH, no u dosadašnjim slučajevima nisu održali obećanja. Rudnici boksita kod Mostara su bez talijanske posade u mirnom području. Ubrzo dolazi tamo odjeljenje OTs vlastitim osiguranjem. Talijanske jedinice u tom području ne mogu biti osiguranje nego izazivanje nemira. Na gornjem toku Drine talijanska je posada bila samo kratko vrijeme, dok su Talijani duže vremena prepustili to područje ustanicima. Njemačka strana nije dosad dobivala drvo iz toga prostora. Uostalom, Talijani blokiraju isto no od Drine kod Višegrada liferacije drva za Njemačku. Kasche ne osjeća neku odluku zabrinutost zbog napuštanja Treboje zone. Ponovno pozivanje Talijana na njemačku želju moralo bi dovesti do nepovoljnog političkog utjecaja na držanje Hrvata. Proširenje demarkacione linije južno od Sarajeva, kako je predloženo, bilo bi svrsishodno — zaključuje Kasche.

Šef Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) ovako je izvijestio podsekretara Luthera u ministarstvu vanjskih poslova (Berlin, 8. VII 1942)¹⁴ o trenutnoj situaciji u Hrvatskoj:

Dijelovi njemačkih odreda u prostoru Jugoistoka započeli su, zajedno s oružanim snagama NDH, akciju protiv jakih partizanskih snaga na planini Kozari. Teške borbe još traju. Izgledi na uspjeh prosvjete hrvatska strana — državni tajnik E. Kvaternik — pesimistički. Prema njegovu mišljenju ne može se postići cilj akcije: smirenje tog prostora, budući da je stanovništvo previše zaraženo komunizmom.

Iz vijesti koje pristižu iz Beograda, komandirajućim generalom u Srbiji dosad je angažirao 50 posto svojih borbenih jedinica iz Srbije u hrvatskom prostoru. Ta premještanja jedinica ubrzo su se proširila u Srbiju i izazvala najdivljije glasine i govorkanje o izbijanju nekog općeg ustanka u Hrvatskoj.

Kao što je poznato, Talijani su otpočeli povlačenje iz Druge zone u Hrvatskoj i već su ispraznili garnizone u Bihaću, Sanskom Mostu, Ključu, Bos. Petrovcu, Drvaru, Glamoču, Kupresu, Livnu, Prozoru, Kalinoviku, Gackom i Ajniju. U toku te akcije povlačenja nastale su poteškoće i utoliko što talijanska strana nije pravodobno obavijestila hrvatsku stranu o napuštanju pojedinih garnizona. Stoga nije bilo moguće da pristignu hrvatske snage potrebne za održanje mira i reda u evakuiranim područjima. Tu su okolnost već u pojedinim slučajevima iskoristile grupe partizana da posjednu evakuirana područja. Poglavnik je — prema povjerljivoj informaciji — najavio prije nekoliko dana, na konferenciji s generalom Baderom održanoj na operacionom području, da ne raspolaže dovoljnim brojem hrvatskih jedinica kao zamjenom za talijanske garnizone koji se tako brzo povlače. Gen. Bader je obavijestio o tome Vrhovnu komandu koja je već izdala nalog njemačkoj vojnoj misiji u Rimu da smjesti intervenira kod talijanske Vrhovne komande.

Zbog toga je u početku postojala sumnja da je talijanska strana namjerno tako izvodila evakuaciju da stvara poteškoće vladi NDH. U nedavno zaključuje

¹⁴ AJ, T-120, rolna 380.

nom ugovoru između u čela talijanskog generalštaba U. Cavallera i vlade NDH o napuštanju Druge zone bilo je, svakako, utvrđeno da namjeravano povlačenje jedinica iz pojedinih područja pravodobno dogovore oba ugovorna partnera.

Kao posljedica evakuacije talijanskih garnizona, partizanske su snage u noćima 4. srpnja iznenada napale mjesta na željezničkoj pruzi Sarajevo-Konjic. Mjesta i kolodvori su u plamenu. Zabilježena je kao »izgubljena« slaba vojna postrojba u Pazariću, jugozapadno od Sarajeva, u kojoj je bilo 20 ljudi. Oklopljeni vlak upućen iz Sarajeva nije uspio dovesti dopunu uslijed snažne paljbe i vatre iz zračne avijacije. U Sarajevu raspoložive snage trenutno ne mogu biti upućene na mjesto upada. Samo Sarajevo zasad nije ugroženo. Pravač napredovanja neprijatelja, prema procjeni triju brigada, očigledno je u smjeru sjeverozapada, vjerojatno radi slabljenja pritiska na partizanske snage opkoljene na planini Kozari.

Pažnju zaslužuje razvoj situacije u srijemskom prostoru gdje se zapaža porast djelatnosti partizanskih grupa. Akcije, doduše, još ne ukazuju na neku jedinstvenu organizaciju; riječ je više o pojedinačnim manjim partizanskim grupama u kojima je od 20 do 50 ljudi. No kako preko toga prostora prolazi za Reich važna željeznička pruga Zagreb—Beograd, treba se hitno potrebnim brzo baviti u ovom prostoru.

General Glaise, u svom rutinskom izvještaju o položaju u Hrvatskoj za srpanj (Zagreb, 9. VII 1942),¹⁵ navodi da se općeniti položaj proteklih tjedana pogoršao uslijed neprekidnog intenziviranja ustaničkog pokreta u određenim krajevima sjeverno od Save. To vrijedi osobito za Slavoniju s njenom jakom drvnom industrijom (veliki šumski kompleksi Psunja, Papuka i Krndije), za područje duž željezničke pruge od Banove Jaruge preko Lipika, Pakraca, Daruvara u pravcu Mitrovice, zatim za srijemsko ustaničko područje (šume i obronci Fruške gore južno od pravca Ilok—Petrovaradin). U svim tim područjima rasplamsava se ustanak; svuda su u nove naoružane »bande«. One teroriziraju stanovništvo; napadaju i otvoreno gradove (Pakrac, Lipik, Daruvar), ugrožavaju velika poduzeća i drvne industrije (*Našička, Slavex, Guttmann-Belišće, Nihag*) i ozbiljno dovode u opasnost predstoje u žetvu. Stanovništvo je pasivno i tako zaplašeno da čak pri pojavi samo pojedinih partizana ili bandita napušta bijegom selo a da pri tom uopće ne misli na obranu.

Akcije »bandi«, najčešće u grupama od 20 do 100 ljudi, neprekidno se obavljaju, s jedne strane pridolaskom naoružanih partizana koji se prebacuju dolaze i iz Bosne preko Save, a s druge, iz redova domaće srpske stanovništva iz tih područja koje je uznemireno i drži stranu partizana. Partizanska odjeljenja sve se više organiziraju u komunističke borbene odjele a pomaže ih sve otprilike pobunjeno domaće srpsko stanovništvo. Pri tom valja još ukazati na ove momente:

1. neprijateljska propaganda (London, Moskva) vrlo je živa svuda u zemlji (po gradovima i selima, čak i u školama);

2. budući da je boljševizmu uspjelo (pomoću agenata i ljudi spuštenih padobranom) da se ovdje u NDH vojno organizira i stvori vojsku, povjerenje u državnu vlast je pokolebano (inače bi, ipak, otprilike 50 posto Srba bilo mirno), i

¹⁵ AJ, T-501, rolna 264, Bericht über die Lage in Kroatien Juli 1942.

3. akcija neodgovornih elemenata koji svako postignuto ili moguće smirenje dovode u pitanje odnosno onemogućuju ga.

Tome nasuprot stoji u tom području rijedak raspored vlastitih okupacionih jedinica (domobranstvo i ustaše). I žandarmerije je, također, vrlo malo.

Neizmijenjen je položaj u ustaničkoj Baniji (područje južno od Petrinje) i na Kordunu (područje južno od Karlovca), dalje u šumskom području masiva Grmeč, jednog centra partizana koji leži u tzv. Trećoj zoni. Ta zona, zapadno od njemačko-talijanske demarkacione linije, postala je od travnja 1942, nakon što su Talijani napustili to područje, poprište okupljanja ustanika, budući da nisu postojale snage za zaposjedanje te zone i u njoj se danas može držati samo mali broj ustaša (Bihać, Sanski Most, Varcar Vakuf).

K tome još dolazi u najbližoj prošlosti prodor crnogorskih proleterskih brigada koje su, nakon napuštanja područja Foča—Kalinovik od Talijana, prodrle u to područje preko Bjelašnice planine, iznenada napredovale preko željezničke pruge Sarajevo—Konjic—Rama i napredovale u nezaštićeni prostor tzv. Treće zone od jugoistoka prema sjeverozapadu. One nadiru preko prostora oko Prozora u pravcu doline gornjeg Vrbasa. Njihov konačni cilj ima biti — prema suglasnim vijestima — područje Grmeč planine gdje partizani sjeverozapadne Bosne prikupljaju svoje glavne snage.

Novi ugovor, zaključen 19. V 1942. s talijanskom komandom oružanih snaga Slovenije/Dalmacije, koji predviđa, osim već izvršenog napuštanja tzv. Treće zone, još i napuštanje onih dijelova dublje u unutrašnjosti tzv. Druge (demilitarizirane) zone u najskorije vrijeme, uvjetuje, bez sumnje, daljnje slabljenje Hrvatske, budući da njemačkoj strani nedostaju snage za držanje i osiguranje tih područja nasuprot jačim partizanskim snagama.

Tome nasuprot, položaj njemačkih snaga ovakav:

1. Sve njemačke snage koje se nalaze u njemačkom operacionom području, a to znači i izmeću Drine, rijeka Bosne i Save vezane su. Sedamsto osamnaesta njemačkih divizija, kojim su one podređene, ne može se osloboditi s obzirom na to da još nije konsolidiran položaj (daljnje držanje etnika u tom području još je pod znakom pitanja) i zbog potrebe da se zaposjedne područje južno od Sarajeva koje su Talijani napustili (Foča—Kalinovik—Trnovo—Konjic).

2. Sve njemačke preostale operativne snage nalaze se u akciji »Kozara« kod borbene grupe »Zapadna Bosna« generala F. Stahla. Nakon okončanja te akcije (za 10 do 12 dana), jedva raspoložive za Slavoniju i Srijem (eventualno dva do tri bataljuna). Nakon akcije »Kozara«, mora se najprije rašistiti situacija duž željezničke pruge Kostajnica—Dobrljin—Novi-Bihać i u šumskom području »Šamarica« (južno od Petrinje), a zatim pretežno u području Grmeč planine do Drvara.

3. Za posade koje njemačka strana ima dovesti u Drugu i Treću talijansku zonu potrebne su nove snage, a njih će formirati od domobranskih i ustaških formacija. Za njih Italija stavlja njemačkoj strani na raspolaganje 15.000 pušaka.

4. Prema tome, njemačkoj strani ne stoje na raspolaganju za mnoge zahtjeve vojne zaštite, pretežno područja sjeverno od rijeke Kupe i Save, nikakve snage.

Iz svega izloženog nesumnjivo proizlazi da je domobranstvo NDH, sa svojim trenutnim brojnim stanjem od otprilike 120.000 ljudi (prema listama za snabdijevanje), nedoraslo za zadaću da uspostavi i održava sigurnost u Lici i na području prave Hrvatske i sjeverno od rijeke Kupe i Save.

Stoga je bezuvjetno potrebno pojačanje hrvatskog domobranstva, koje mora uslijediti s obzirom na sadašnje prilike ne formiranjem novih trupnih tijela (za što nedostaju sredstva i vrijeme), nego dovođenjem i naoružavanjem dobrovoljnih formacija milicije u sastavu hrvatskog domobranstva. Tu formaciju trebalo bi osnivati kao zaštitne bataljone i oni bi imali, kao gusta mreža uporišta u snazi od najmanje četete, osiguravati određena područja i tako osloboditi snage redovitih, hrvatskih domobranskih jedinica za upotrebu kao mobilnih udarnih snaga.

Za to su potrebni:

1. Oružje i opet oružje, i to oko 40.000 pušaka, 4000 lakih i 400 teških mitraljeza te oko 100 baca a mina. To oružje sukcesivno nabaviti — to je trenutno jedino rješenje koje treba težiti svim sredstvima.

2. Formiranje jedne savske flotile od 10 do 12 naoružanih riječnih motornih amaca da bi se zatvorila Sava i spriječio novi (otkriveni) priliv partizana iz Bosne u daljnja područja sjeverno od Save treba najbrže provesti.

Na kraju Glaise iznova naglašava:

Hrvatsko domobranstvo ne raspolaže danas nikakvim snagama da bi uzmoglo svladati sve ja i ustanički pokret partizana i srpskog stanovništva na području sjeverno od Save koje taj pokret pomaže. To pitanje mora biti najbrže riješeno, jer u protivnom propadaju žetva i drvna industrija; veza: granica Reicha—Zagreb—Beograd bit će sve više ugrožena i prekidana, a stanovništvo lišeno posla tjerano u naručaj komunizma.

Kao dodatak stoji u tom izvještaju gen. Glaisea napomena da se uredno snabdijevanje stanovništva živežnim namirnicama, posebno u Zagrebu ali i u pokrajini, isto tako najhitnije nameće. Dosadašnji sistem karata za osigurano snabdijevanje — koji ne osigurava pouzdano čak ni to da se na karte dobiju živežne namirnice bar djelomično — zakazao je. Poskupljenje izazvano »crnom burzom«, švercom golemo je i tjera siromašno stanovništvo direktno u naručaj komunizma.

Lorkoviću je saopćeno — javlja Kasche Berlinu telegramom, 10. VII¹⁶ — da je *Giornale d'Italia*, 1. VII, objavio članak o ovdašnjem »malom ratu«. ¹⁷ Pietromarchi je već unaprijed upoznao s tim poslanikom Peria i spomenuo da je on osobno pisac tog članka a Virginio Gayda ga samo potpisuje. Taj je članak postao potreban da bi umirili talijansku javnost uznemirenu velikim gubicima talijanskih jedinica. U pogledu novih izdataka za Drugu talijansku armiju saopćava talijansko ministarstvo vanjskih poslova da se odriču i isplate u gotovom, ali da žele dobiti jedinicama potrebne svote u kunama iz povećanog izvoza u NDH, prije svega naoružanja. Casertano mu je (Lorkoviću) posljednjih dana napomenuo da će poslati opširnu notu s talijanskim pritužbama zbog nepridržavanja odredaba talijansko-hrvatskih sporazuma. Casertano je posebice ukazao na to da je vlada NDH morala obavijestiti Italiju o njemačko-hrvatskim trgovinskim ugovorima i nije smjela izdati zakone o *Njemačkoj narodnoj skupini bez pomoći Italije*. Položaj *Skupine* nije spojiv s hrvatskom nezavisnošću koju Italija jamči. Uslijed tih hrvatskih promišljanja ne može sad uslijediti talijanske liferacije oružja Hrvatskoj. Lorkovićima dojam da Casertano — osobno ljut zbog toga što ga mimoilazi vlada u Rimu — pokušava iznuditi uspjeh takvim ponašanjem. Casertano je u Zagrebu, bez sumnje, izgubio na utjecaju, budući da talijanska vlada u posljednje

¹⁶ AJ, T-120, rolna 200, Nr. 1704 od 10. VII.

Talijani su pod »malim ratom« razumijevali ratna zbivanja i operacije na Balkanu.

vrijeme više radi s poslanikom NDH u Rimu, a general Roatta s ovdašnjom vladom nego posredstvom poslanstva u Zagrebu. Casertano se, također, žalio što njemačka viša škola u Zagrebu nije predvidjela kao treći i glavni jezik, poslije njemačkog i hrvatskog, talijanski nego engleski.

Nakon što su talijanske jedinice napustile Drugu i Treću zonu pokazuje se — upozorava Kasche na kraju — da se partizani i ostale »bande« pojavljuju u takvom broju da se jedva može govoriti o njihovom dosadašnjem djelotvornom suzbijanju od talijanskih jedinica.

U opširnijoj zabilješci o razgovorima generala Glaisea kod komandirajućeg generala u Beogradu i borbene grupe »Zapadna Bosna« — Banja Luka u vremenu od 13. do 15. VII¹⁸ zapisano je ovo:

1. Vođenje borbi u hrvatskom prostoru, nakon okončanja akcije »Kozara«, u skladu je s novim direktivama vojnog zapovjednika Jugoistoka. General Bader namjerava da štab divizije i jedinice 704. pješ. divizije smijeni štabom i dva puka 714. pješ. divizije, tako da bi u hrvatskom prostoru ostala kao okupaciona divizija Istok 718. pješ. divizija kao i dosad sa sjedištem u Sarajevu, s tim da joj se proširi njeno područje na zapad i sjever do otprilike linije Osijek — Pakovo, Sl. Brod, Prnjavor, Kotor Varoš, Jajce, dok bi priključio no 714. pješ. divizija sa sjedištem u Banjoj Luci, kao okupaciona divizija Zapad, morala proširiti svoje područje na ostav preostali njemački okupacioni prostor u Hrvatskoj.

Kao neodloživa zadaća nakon Kozare označeno je i vođenje Šamarice. Prema tome je 714. pješ. divizija s jednim pukom smiriti područje zapadne Bosne i Šamarice i prije svega osigurati u pravcu juga, dok bi se drugi puk mogao upotrijebiti za smirenje Slavonije. Osnovni je preduvjet da sve jedinice NDH u okupacionim prostorima divizije budu podređene komandantu njemačke divizije. S obzirom na to da i vođenje područja u Kozare i Une kao i akcija »Šamarica« koja se na to nadovezuje jedva mogu biti okončani prije sredine kolovoza, a da je ipak radi velike vojnoprivredne važnosti tamo zahvat neophodno potreban, razmatrali su da se dva bataljuna 717. i 718. divizije, koji su zasad još u sastavu borbene grupe »Zapadna Bosna«, neposredno nakon okončanja akcije »Kozara«, prebace u slavonski prostor da tamo posluže kao okosnica osiguranja najvažnijih objekata koje hrvatska strana treba organizirati. Osigurana je djelomično motorizacija tih snaga. Od poslanika Kasche predloženo i vođenje prostora južno od Šamarice do Bosanske Krupe i sjeverozapadno od Sanskog Mosta, ne može se zbog nedostatka snaga i vremena predbježno uzeti u razmatranje. *Landeschützen*-bataljun, koji je u sastavu grupe »Zapadna Bosna«, ima se što je moguće brže prebaciti na glavnu željeznicu prugu i upotrijebiti za njenu zaštitu.

2. General Bader je spreman da preuzme muške uhićenike (zarobljenike) koje je borbena grupa »Zapadna Bosna« odstranila u Zemun, no njihovu ishranu do njihova odašiljanja dalje ima platiti NDH. Te se ljude iz Zemuna uputiti na sjever. Što se događa sa ženama i djecom, to se tiče NDH. U Zemun odstranjene ljude tretirati će kao ratne zarobljenike.

3. Ne može se udovoljiti želji njemačkog generala u Zagrebu da se tamo

¹⁸ AJ, T-501, rolna 267.

Šef sigurnosne policije i SD je dopisom od 24. VII izvijestio M. Luthera u ministarstvu vanjskih poslova kako se naknadno saznaje da su predstavnici NDH i vode više većinskih odreda zaključili ili ugovor, 28. V 1942, kojim se obje strane obvezuju da obustave borbu i da etnici pod vodstvom domobranstva sudjeluju u operacijama u cilju uništenja partizanskih komunističkih »bandi« (AJ, T-120, rolna 380).

vrti nedavno povu ena *Latidesschiitzen-* eta. General Bader je rado voljan podržati prijedlog generala Glaisea da mu se uputi u Zagreb stražarska eta, i predlaže da general iznova podnese takav prijedlog, ukazuju i na to da je ve jedna eta bila povu ena a da je stavljeno u izgled dovo enje druge kako bi se osigurala željezni ka pruga. Ako bi taj prijedlog generala Glaisea ostao bez uspjeha, general Bader je spreman da, im to situacija dopusti, po jednu etu iz obiju okupacionih divizija tako premjesti u Zagreb da se te ete naizmjenice mjese no smjenjuju.

4. General Bader ne može prije dopusta do i u Zagreb i stoga predlaže da mu se namijenjeno odlikovanje pošalje u Beograd ili da sve anu predaju odlikovanja odgode za kasnije.

5. U pogledu propagandnih akcija general Bader je spreman da, tako er, pruži svaku mogu u pomo . U tom je pogledu u Banjoj Luci djelatna grupa propagandnog odjela komandiraju eg generala i zaklju eno je da s njom dogovore sve potrebno. Pitanje ilegalnog odašilja a »Srbija« trenutno je u obradi i može se ra unati s njegovim vjerojatnim postavljanjem.

6. Štab komandiraju eg generala moli da mu se po mogu nosti što preciznije dostavljaju izvještaji i ocjene položaja neprijatelja u Hrvatskoj. Dogovoreno je da se desetodnevni izvještaj njema kog generala (Glaisea) šalje u Beograd svakog 9, 19. i 29. u mjesecu prije podne, tako da se za izvještaje o položaju neprijatelja komandiraju eg generala ve može iskoristiti mišljenje njema kog generala u Zagrebu.

7. General Bader moli njema kog generala u Zagrebu da intervenira u ovome: šef redarstva u Sarajevu Gregori imao je — prema obe anju ministra Benaka — biti smijenjen zbog razli itih slu ajeva. Umjesto toga nalazi se i dalje u Sarajevu na višem položaju.

8. Dogovoreno je da svi prijedlozi za odlikovanja NDH pripadnika jedinica, štabova, itd., koji su podre eni komandiraju em generalu, idu preko njegova ureda a ured ih dalje sprovodi preko njema kog generala u Zagrebu. Glaise je zamoljen da prijedloge koji mu se ne ine opravdani jednostavno precrta, a njemu se prepušta i odre ivanje stepena i vrste odlikovanja. Pri tom se primje uje da se za sudionike u efektivnim borbama kao i za vodstvo prednost daje »trolistu« pred »Zvonimirom«.

U Banjoj Luci je general Stahl bio odmah informiran o sadržaju beogradskih razgovora s generalom Baderom o daljnjem vo enju operacija. Namjera je gen. Friedricha Stahla da neposredno nakon okon anja operacije »Kozara«, koje bi imalo uslijediti do 20. VII, poduzme iš enje podru ja izme u ceste Prijedor-Dubica i Une, kao i formiranje garnizona i uporišta u itavom podru ju Kozare, izgradnju obrambene linije okrenute prema jugu: Bosanski Novi—Sanski Most—Kotor Varoš, ure enje bunkera i ži anih prepreka za osiguranje željezni ke pruge Banja Luka—Bosanski Novi i pregrupaciju snaga za pothvat »Samarica«. Odmah e razriješiti dužnosti J. Franceti a i štab za Sarajevo. Raspoložive ustaške snage trebalo bi — ako je mogu e — u sporazumu sa 718. pješ. divizijom prebaciti prema Travniku i Jajcu da bi štatile od eventualnog iznena enja s juga. Na Kozari, kao i Prosari, bit e još duže vremena potrebna temeljita i sistematska potraga za skrivenim partizanima, oružjem, živežnim namirnicama, municijom, itd., budu i da su do sada pronašli samo pojedine ranjene partizane, dok bi se moralo — prema iskazima zarobljenika — u tom podru ju skrivati najmanje oko 1000 ranjenika. U tu svrhu bit e potrebni policijski psi.

I general Stahl smatra uopće neprovedivim neko širenje akcije išćenja u području je Bosanske Krupe ili preko demarkacione linije prema jugu. No, neprekidno uznemiravanje partizana u Grme u napadajima iz zraka bilo bi poželjno. Pošto je major Böckl saopćio da je njemački poslanik (Kasche) naredio da se bataljun *Volksdeutscher*a prebaci u Slavoniju, borbena grupa primjećuje da su u operacionom području sve jedinice, uključujući i one iz redova *Volksdeutscher*a (tzv. *Einsatzstaffet*), isključivo podređene generalu Stahlu i da se takve odredbe ne mogu donositi bez njegove suglasnosti. Osim toga, može se predvidjeti da će, prema novoj podjeli okupacionih područja po zapovjedi vojnog zapovjednika Jugoistoka, i Slavonija sa Srijemom postati operaciono područje, pa će tako svi pokreti i prebacivanja jedinica bilo koje vrste ulaziti isključivo u nadležnost komandanta divizija, odnosno samog generala Badera.

U Banjoj Luci je Glaise, 15. VII, razgovarao s domobranskim generalom Brozovićem koji mu je, prije svega, predložio da se u cilju rješavanja etničkog pitanja i izvršenja sporazuma koji su s njima zaključeni formira vlastiti odbor sa centralom u Zagrebu, zadužen da riješi sva sporna pitanja sa etnicima. Razlog za to jest što se neprestano pojavljuju napetosti između etnika i organa vlasti NDH, a dosad na tom polju nisu mogli zabilježiti uspjeh i napredak, budući da ni general Brozović ni ministar Turina nemaju dovoljno vremena da se više bave tim, djelomično jako opsežnim i zapletenim, pitanjima. I Brozović moli da mu pošalju policijske pse, bodljikavu žicu za gradnju uporišta i utvrđenja, a naročito za zaštitu većih gradova i mjesta. General Brozović misli da bi odmah nakon završenog išćenja Kozare trebalo započeti krčenje i odvoz drva, a pažnju bi trebalo posvetiti i žetvi.

Kasche je, 21. VII, telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu da mu Lorković saopćava kako su ga Casertano i Oxilia posljednjih dana posebno oštro oslovili zbog nemira u Slavoniji i Srijemu. Pri tome je Oxilia, prije svega, naglašavao kako je ipak besmislica da Hrvati još i sada drže jedinice na Istoku koje bi bile potrebnije u vlastitoj zemlji. Zbog toga je u unutrašnjosti Hrvatske tako teško stanje. Kad bi on (Oxilia) bio šef generalštaba NDH, bile bi oružane snage mnogo bolje razvijene. Osim toga, požalio se na put vojskovođe Kvaternika u Stockerau, a Casertano je, također, predbacivao Lorkoviću zbog tvornice eksploziva *Titanit* u Karlovcu koju bi imalo staviti u pogon neko mješovito njemačko-hrvatsko društvo.

Kasche je istog dana (21. VII)²⁰ telegrafski dostavio ministarstvu informaciju policijskog atašeya Helma. Prema saopćenju državnog tajnika E. Kvaternika — javlja Helm Glavnom uredu za sigurnost Reicha — istraga povedena iz Zemuna dovodi uskoro u velikoj župi Vuka (Srijem) do razgranatih redarstvenih mjera protiv komunista i partizanskog pokreta. Te su mjere hitne prirode jer su u Srijemu prikupljeni žetveni prinosi već zapaljeni. Treba računati na hapšenje 500 do 600 organiziranih komunista i pripadnika narodnooslobodilačkih odbora koji su u rukama komunista. Polazna točka je Zemun gdje je utvrđeno postojanje mjesnog komiteta Komunističke partije. Pronalaženje daljnjih MK otkriva se. Međutim utvrđeno je da u njima nema ni jednog člana *Volksdeutscher*a. Stoga treba otkrivati intervenciju vodstva *Narodne skupine*. Postoje tragovi koji upućuju na zaključak da mjesni vođa *Skupine* u Zemunu simpatizira s Komunističkom partijom. Međutim u partizanima na Kozari uhvaćeni

¹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Sir. 1837 od 21. VII.

²⁰ Isti izvor, Nr. 1841 od 21. VII; isti telegram u T-120, rolna 380.

su elementi koji su posjedovali iskaznice izdane od zemunske *Narodne skupine*. Primjerak se nalazi u rukama hrvatske policije. Akcija je na želju Zagreba odgođena za nekoliko dana, budući da se prethodno mora podnijeti popis *Volksdeutsche* koje treba uhapsiti. Akciju vodi novi šef ustaškog redarstva Ivanković. Zapovjednik Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (SD) u Beogradu je o tome obaviješten.

Sutradan²¹ je Glaise telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu da ga je, 20. VII, posjetio general Oxilia i da su razgovarali dva sata. Razgovor je bio potpuno prijateljski, ali i prilično težak. Oxilia — koji se zaista može pohvaliti samo s malo uspjeha u Zagrebu — govorio je Glaiseu kako bi morali izbjeći i nekakvu »suparnu ku borbu« osovinskih sila u Zagrebu. Glaise se »pravio Englez«, kao da ne razumije o čemu je riječ, a Oxilia mu je po sebi spominjati brojne niti koje — po njegovu mišljenju — vode iz oružanih snaga NDH u Reich. Kako Glaise nije mogao znati što je Talijanu od svega toga poznato, teško mu je padalo da bilo što odvrati. Talijan mu je, uz ostalo, ukazao na te stvari u Stockerau koji mu je poznat — kako je to Glaise bio javio — već mjesecima. Samo po sebi to i nije ništa, ali Oxiliju smeta što mu hrvatska strana neprekidno laže i negira postojanje te institucije, kao što mu laže i o svakom drugom obliku odnosa između njemačkih oružanih snaga i onih NDH. Glaise je skrenuo razgovor na njihove odnose s oružanim snagama NDH, koji nastaju sami od sebe uslijed prisutnosti njemačkih jedinica u Hrvatskoj, i na razumljivu želju Hrvata da uđu u njemačku *Wehrmachta*, tako uspješnog u ovom ratu. Zatim su na isti temu: držanje Hrvata prema Talijanima, i Glaise je tom prilikom skrenuo pažnju talijanskom kolegi da se ne smiju zavaravati. Jednako tako kako su Nijemci obljubljeni kod naroda priključenih u njihov životni krug, to isto vrijedi za njih u hrvatsko-talijanskim odnosima. Posljednjih godina rata 1914—1918, Hrvati su se masovno dali pod okrilje jugoslavenstva, jer su pri svej ovoj slabljenju Austrije u njemu gledali reosiguranje za njihov posjed jadranske obale. Tako je i današnje, prema Italiji odbojno, držanje Hrvata može se slično protumačiti, a da se pri tom — služeći se historijskom konstatacijom — nikako ne dovodi u pitanje pripadnost Dalmacije. Ipak, prisiljeni su da u diskusiji idu do dna problema. Oxilia se žalio što nisu odmah na početku u Hrvatskoj proglasili talijanski protektorat, no Mussolini, navodno, nije htio. Glaise mu je na to odvratio da to ne bi bilo lako izvodljivo, a Oxilia se s tim složio.

Iako je od prethodnog dana, 24. VII, boravio u Zagrebu general Roatta i tom prilikom posjetio Pavla, Glaise se čini da ga je Oxilia posjetio iz osobne potrebe, a to dokazuje — prema Glaiseu — i kritička primjedba da se Mussolini i *Comando Supremo* u trenutnoj situaciji tako malo bave hrvatskim pitanjem. Ipak, moguće je da Oxilia zgodnom prilikom povjeri svoje boli Vrhovnoj komandi, a to onda nameće pitanje kako će se između *Comando Supremo* i Vrhovne komande *Wehrmachta* tretirati pitanja poput Stockerau-Bruck, divizija za osiguranje, uvođenje legije, itd. Glaise, također, moli da mu Vrhovna komanda dostavi upute kako da se u razgovoru s talijanskim kolegom u Zagrebu postavi prema tim pitanjima koja je dosad u razgovorima s njim brižno izbjegavao. Istinska konspiracija moguće je, prirodno, samo za ograničeno vrijeme.

Glaise je sutradan (23. VII)²² — u nadopunu toga — izvijestio Vrhovnu

²¹ " AJ, T-501, rolna 264.
Isti izvor.

komandu da je Oxilia posjetio vojskovo u Kvaternika i zaprijetio da e sa cjelokupnom vojnom misijom napustiti Hrvatsku, budu i da su se oružane snage NDH potpuno predale u ruke njema kih oružanih snaga. Uz to, poglavnik je Talijana ve upoznao s formiranjem novih lova kih pukova NDH i potrebnim popunidbenim jedinicama za oba puka.

Savjetnik poslanstva v. Troll je telegramom iz Zagreba, 23. VII,²³ sproveo Berlinu ovaj izvještaj policijskog atašeja Helma Glavnom uredu za sigurnost Reicha:

Akcija protiv ustanika na Kozari (zapadna Bosna) okon ana je. Gubici neprijateljske strane (u snazi od oko 5000 boraca) 3500 poginulih, 300 strijeljanih po prijekom sudu. Gubici na hrvatskoj strani oko 900 mrtvih i nestalih. Još nedostaju to niji podaci. Zarobljeno - prema hrvatskim podacima — oko 9000 muškaraca, 23.000 žena i djece. 2400 muškaraca transportirano u zemunski logor, 5000 na rad u Reich. Sedam do osam tisu a žena i djece smješteno u sabirne logore, odnosno dje je domove; ostatak raspodijeljen po selima Srijema i Slavonije za žetvene radove.²⁴ Planira se akcija zapadno od ceste Dubica—Prijedor u cilju iš enja prostora izme u rijeka Kupe, Save i Une, budu i da je s Kozare izbjegla grupa ustanika i s juga upala u to podru je. Zapaženo oživljavanje djelatnosti partizana u podru ju Srijema (sjeverno od Save). Glavni im je cilj: 1. uništenje ve prikupljenih žetvenih prinosa, ime bi bilo ozbiljno ugroženo snabdijevanje stanovništva, ukoliko bi uništavanje poprimilo šire razmjere; 2. rušenje važne željezni ke pruge Zagreb—Beograd; nije još dokazano plansko svojstvo akcija uništavanja; dosad je ograni eno na pojedina ne akte sabotaze koji se množe. Njema ke oružane snage zajedno s hrvatskim (3 bataljuna *Wehrmachta* i 2 bataljuna ustaša) otpo ele su akciju protiv djelatnosti partizana u srijemskom prostoru. Planirana je za dalje — kako se saop ava — policijska akcija protiv komunisti kog pokreta. Napredovanje iz crnogorskog prostora izniklih triju partizanskih brigada (3000 do 4000 ljudi) u podru ju Bugojna, zapadno od Sarajeva, zaustavljeno je u masi. Gubici neprijatelja oko 1000 poginulih. Utvr eno je da su crnogorske brigade dobro naoružane, novim teškim i lakim talijanskim naoružanjem nošenim na konjima. Daljnja jedna brigada u rezervi još nepoznata boravišta. Cilj crnogorskih brigada: 1. donijeti olakšanje ustanicima u zapadnoj Bosni; 2. daljnje onemogu avanje kopanja boksita u Širokom Brijegu (20 km zapadno od Mostara) i itluku (15 km južno od Mostara) kao i spre avanje transporta boksita na jadransku obalu (Metkovi , Plo e). Namjeravana podrška slovenskih partizana vjerovatna. Željezni ka pruga i cestovne veze izme u Sarajeva i Mostara prekinute uslijed snažnog razaranja izme u Hadži a i Konjica. Popravak željezni kog mosta za otprilike 4 do 6 tjedana. Postoji namjera vlade NDH da o iš enu planinu Kozaru dijelom naseli hrvatskim seljacima a srpsko stanovništvo preseli. To bi predstavljalo velik unutrašnjopoliti ki uspjeh, zbog historijske tradicije ovog prostora. ini se kako nema razloga nekoj rezervi da bi preseljenje srpskog stanovništva moglo izazvati daljnje uznemirenje, iako nema garancije za njegovo uredno provo enje. Pregovori izme u vlade NDH i nadležnih njema kih nadleštava još su u toku. Uslijed planirane akcije talijanske vojske, pod komandom

²³ AJ, T-120, rolna 380, Nr. 1864 od 23. VII.

²⁴ Opširnije o tome: Narcisa Lengel-Krizman, Sabirni logori i dje ja sabirališta na podru ju sjeverozapadne Hrvatske 1941-1942. Zbornik *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalisti koj revoluciji*, Varaždin 1976, str. 884-898.

O logorima vidi i brošuru: *Koncentracioni logori*, 1944.

generala Roatte, u slovenskom području za pribojavati se je da će partizani izbjeći i na hrvatsko područje (zapadno od Zagreba) i položaj u hrvatskom prostoru i nadalje ozbiljan, no nema povoda za veću zabrinutost. Daljnji razvoj zavisao je od već spomenutih akcija protiv partizana.²⁵

Savjetnik Troll, kao privremeni otpravnik poslova, iz Zagreba je, 25. VII,²⁶ pod »super-najhitnije« telegrafski saopćio ministarstvu u Berlinu kako je ministar Košak u povjerljivom razgovoru zamolio savjetnika poslanstva za privredna pitanja dra Kiihna da bezodvlađno informiraju poslanika Kaschea u Berlinu o ovome: ministar Talijani pozvali u Veneciju na preliminarni dogovor o daljnjoj suradnji Italije i NDH s izričito željom da to budu razgovori bez stružnjaka, samo između Riccardija, Volpija i Košaka. Pietromarchi ukazuje prijateljski Košaku na novinsku kampanju s talijanske strane u kojoj npr., Virginio Gayda, u vodećem talijanskom privrednom časopisu, objavljuje članke o životnom prostoru velesile i dolazi do zaključka da se u životnom prostoru velesile, osobito u privrednom pogledu, isključivo ukorijenjeni cjelokupni interesi i da ih se na elno ima uvažavati ispred ostalih velesila. Istodobno piše neki Marinelli u *Giornale d'Italia* niz članaka o radu talijansko-hrvatskog privrednog odbora i dolazi do zaključka kako se rad odvija prepolagano i da se pri tom ne uvažavaju dovoljno talijanski interesi. Pietromarchi je upozorio Košaka da su svi ti članci napisani na poticaj talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Rekao mu je i to da će Talijani najoštrije zauzeti stav protiv njemačko-hrvatskog monopola, osobito u pogledu kemijske industrije i industrije eksploziva. Nadalje će u spomenutim pregovorima na etipitanje izmjene kursa kuna : lira. Na to Košak primjećuje kako je to samo izgovor a da teže carinskoj uniji i jedinstvenoj valuti. Košak potvrđuje nedvosmisleno ovdje već primljenu informaciju prema kojoj je Paveli svojedobno gotovo pristao da udovolji talijanskoj želji o jedinstvenoj valuti da nije Košak najoštrije ustao protiv toga. Poslanik Perić ocjenjuje situaciju izvanredno mračno i već je u posebnom pismu ministru Tothu pokušao utjecati na nj da popusti u pitanju kemijske industrije. Košak moli da Kasche što hitnije razgovara strogo povjerljivo o svemu tome s poslanikom C. A. Clodiusom. Posebice moli hitno da se povjerljivo informiraju je li u pogledu NDH njemačka strana dala ministru Riccardiju određena obećanja. Košak temelji svoju molbu na tome što za njega nastaje neodrživa situacija, ako uporno produbljuje njemačko-hrvatsku suradnju a njemu Talijani odvrte da im je Njemačka već odavno u tome dala ustupke. Košak tu ukazuje na to da se ocijeni ne bi li popuštanje u pitanju kemijske industrije — a to znači gubitak njemačko-hrvatskog monopola - za Košaka bilo svrsishodnije nego na elno popuštanje Hrvata u pitanju carinske unije i jedinstvene valute. Najbolje bi poslužili Košaku, ako bi njemačka strana, uoči hrvatsko-talijanskih privrednih pregovora u Veneciji, sada nedvosmisleno zauzela stav u pitanju kemijske industrije i industrije eksploziva. Košak moli da Berlin ta pitanja tretira posebno povjerljivo, jer ni vlada NDH nije o tome obaviještena. Moli da ga obavijeste o stavu Reicha do 3. VIII kako bi se mogao u sporazumu s poglavnikom i vladom izraditi stav za raspravljanje u Veneciji.

²⁵ Poslanik Benzler je telegramom, 25. VII - između ostalog - upozorio ministarstvo da je objavljeno saopćenje Vrhovne komande o suzbijanju bandi u hrvatsko-bosanskom prostoru u Beogradu djelovalo senzacionalno, budući da su ovdje (u Srbiji) to no obaviješteni o sastavu partizanskih odreda koji potječu iz svih dijelova balkanskog prostora (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1138 od 25. VII).

²⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1894 od 25. VII.

U nastavku telegrama od istog dana,²⁷ Troll izvještava Berlin, tako er »pod super-najhitnije«, da je i Lorkovi zatim razgovarao s drom Kiihnom i kao dopunu saop io ove to ke: 1. vlada NDH hitno moli da joj se saop i njema ki stav prema eventualnom talijanskom prijedlogu o smanjenju vrijednosti kune; 2. je li talijanska privredna supremacija u Hrvatskoj tako zamišljena da za cjelokupnu suradnju dolaze u obzir samo Talijani, a Njema ka odstupa, ak i pri zaklju enom ugovoru; 3. prema saop enju poslanika NDH u Rimu, Talijani zahtijevaju posebna prava u iskorištavanju drva i željeza u Hrvatskoj; je li time misle i na boksit, ostavljaju Talijani otvorenim; 4. ministar Košak namjerava tome nasuprot u Veneciji iznijeti pitanje talijanskih pla anja u pogledu luke Plo e da bi nedvosmisleno osigurao izgradnju luke na trošak NDH.

Poglavnik je, 27. VII, iznenada objavio zakonsku odredbu — javlja Glaise telegramom, 28. VII,²⁸ Vrhovnoj komandi — prema kojoj svi državni službenici s navršenom 60. godinom života imaju do 1. VIII 1942. predati molbe za umirovljenje. Izuzeti su samo ministri. U odre enim slu ajevima postoji mogućnost da se ponovo uspostavi službeni ki odnos. Kako e se taj zakon odraziti u civilnoj upravi Glaise može teško prosuditi. Sigurno je jedno da izbor prikladnih i upotrebljivih službenika u zemlji — u kojoj je polovica stanovništva (Srbi i Muslimani) gotovo u cijelosti isklju ena od sudjelovanja u javnom životu dok je druga, koja je za izbor dolazila u obzir do Uskrsa 1941. god., punih dvadeset godina imala istu sudbinu — tako ograni en da se ovjek pita može li se laka srca odre i usluga svih prikladnih službenika starijih od 60 godina. Svakako, morat e se najprije vidjeti kako e se primjenjivati zakon na civilnom sektoru. Jer mnogi znaci govore za to da je tom zakonu svrha da posluži politi kim ciljevima u oružanim snagama NDH. Ve neko vrijeme bavi se poglavnik, dijelom i pod pritiskom mo nih ustaških vo a,²⁹ mišlju da u oružanim snagama — kako se Paveli sam izjašnjavao pred prijateljima — provede »reformu glave i udova«. Ukoliko se postavlja pitanje o starosti u ministarstvu domobranstva i ina e u vojsci, ne može se u 90 ili 95 posto ništa re i protiv primjene spomenutog zakona. Od toga postotka ne može se isklju iti ni general Laxa koji, doduše, pod teretom svoje 74 godine pokazuje još zna ajnu vitalnost, ali na njegovu zamjenu se ipak mora, prije ili kasnije, pomišljati koliko god to Glaise osobno žali. Naprotiv, prenaprolo otpuštanje generala Begi a i Lemi i a, kao i pukovnika Dragojlova bilo bi eksperiment koji zabrinjava. Begi - prema Glaiseu - nije samo uzdigao vojnu administraciju na relativno prili no visok stupanj, nego je bio u jednoj, ipak, donekle »na etoj« sredini, uslijed dvadesetogodišnjeg srpskog gospodarenja, ovjek istih prstiju i nikad umorne i uvijek budne i opominjuju e savjesti; pri tom Begi umije kao nitko drugi da govori s obi nim ovjekom i tako uspostavi dodir kojemu ovdje ina e mnogo toga nedostaje. Lemi i je, usprkos godinama (62), tako er još izvanredno djelatno sposoban i na polju naoružanja stru njak koji je i u Berlinu, svuda gdje je nastupao, pobu ivao najve i ugled. Dragojlov, šef operativnog odjela generalštaba, ima 61 godinu, nije zasigurno neki posebno poletan duh, ali je savjestan radnik i prožet radnim fanatizmom što u Hrvatskoj nije svakodnevna pojava. Za nijednog od te trojice oficira ne može se zapaziti i približno prikladna zamjena, pošto je vojskovo a nekoliko

²⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1902 od 25. VII.

²⁸ AJ, T-501, rolna 264.

²⁹ Takozvanih »rasova«.

drugih mladih generalštabnih oficira, koji su prelazili skroman prosjek, gurnuo na neki, u vojnom pogledu, sporedni kolosijek jer su bili previše otvoreni, oženjeni Srpkinjama, itd. Zbog toga se ve i zato treba pribojavati da se njema ko-hrvatska vojna suradnja ne e više tako glatko odvijati kao dosad. K tome treba dodati i to da su navedeni oficiri, kao i uop e njihova generacija na temelju svoje prošlosti i duhovne orijentacije, odani Njema koj i njenim oružanim snagama asno i bezuvjetno, što se za pomladak iz jugoslavenske vojske, ili možda ak za onaj iz redova ustaša, ne može isto toliko tvrditi. Zna ajno je da se Begi , doduše, smatra previše starim za položaj državnog tajnika u ministarstvu domobranstva, ali usprkos svojim godinama (67) može postati poslanik NDH u Bratislavi; isto tako da sa 62 godine general I. Per evi smije do daljnjega ostati na, doduše, ne baš važnom položaju šefa vojnog kabineta poglavnika. Da su oni koje umirovljenje poga a bolno dirnuti i da prigovaraju, razumije se samo po sebi. Pa i sām vojskovo a Kvaternik, kojega je poglavnik tako er stavio pred svršen in, pokazao se u prvi as — on sām ostaje u resoru kao ministar — donekle pogo en, no narednog jutra ve je iš ezla njegova zabrinutost. Kvaternik gubi s odlaskom Begi a i ostalih one stare drugove koji su se znali suprotstaviti njegovoj prevrtljivosti u vo enju domobranstva i njegovoj u svakom pogledu zna ajnoj materijalnoj i finansijskoj širokogrudosti. Glaise se najavio kod Paveli a u audijenciju da bi mu, bez posebne sve anosti u nastupu, saop io da on, kao predstavnik njema kih okupacionih jedinica, koje su pridonijele ve tako brojne žrtve u krvi, ne može ravnodušno stajati pred korjenitim promjenama u vodstvu domobranstva, da je prisiljen iznijeti odre ene rezerve na ra un tih promjena i zato moli da se pri predstoje em rješavanju personalnih pitanja, koje novi zakon name e, vodi ra una o glatkoj njema ko-hrvatskoj vojnoj suradnji.

Kako je Glaise bio najavio, došao je, 28. VII nave er, u audijenciju Paveli u nakon što je prethodno telefonski razgovarao s poslanikom Karscheom koji je bio u Berlinu — javlja on u telegramu Vrhovnoj komandi sutradan, 29. VII.³⁰ Rekao je odmah poglavniku da je svrhu svog posjeta javio pretpostavljenima, no dolazi bez nekoga posebnog naloga. Zatim je iznio poglavniku u ranijem telegramu Vrhovnoj komandi opisane rezerve i želje. Paveli je prihvatio da raspravljaju o njegovim željama i upitao ga o pojedinim ostalim oficirima pri emu mu je Glaise savjetovao kako je najbolje znao i umio. Paveli je osobito pozdravio Glaiseovo zalaganje za Begi a kojega i on (Paveli) jako cijeni, no kojega vojskovo a suzbija. Mnogi od penzioniranih e uostalom, vrlo vjerojatno ponovo se zaposliti kao namještenici i itav razgovor s Paveli em odvijao se u najprijeteljskijoj atmosferi. U subotu e poglavnik, vojskovo a i Glaise, vjerojatno, otputovati u zapadnobosansko ustani ko podru je. Glaise još na kraju javlja što je zapravo izvan teme brzojavke: kako inu je upravo saop io general Per evi da su u Dubrovniku izvukli iz neke ete etnika koje su Talijani naoružali jednog engleskog špijuna i dvojicu Srba koji su se vratili iz Aleksandrije. Znaci govore za to da bi se mnogi talijanski etnici smjesta vratili u brda.

Troll je, 31. VII,³¹ pod »najhitnije« telegramom skrenuo pažnju ministarstvu da je ministar Košak u povjerljivom razgovoru naglasio kako u njegovu osobnom interesu moraju tretirati njegov dodir s Reichom uo i pregovora u

³⁰ AJ, T-501, rolna 264.
AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1948 od 31. VII.

Veneciji strogo povjerljivo, jer mu je ina e nemogu e pregovarati s Talijanima. Košak je u vezi s njema kim stavom iznio ove pojedinosti: pri usporedbi njema kih osnivanja zastupstava i privrednog udjela u Hrvatskoj u odnosu na talijansko, Talijani su dosad dosegli samo neznatan postotak njema kog utjecaja. No Košak zastupa stajalište da takve oblike udjela moraju i nadalje prepustiti slobodnoj utakmici, i da je Reich zadobio ve i utjecaj uslijed uve anih mogu nosti u korist Hrvatske. Bitnim smatra pitanje monopola. U NDH njema ka strana drži monopol bakrenog vitriola, eksploziva i brodarstva osnivanjem mješovitih njema ko-hrvatskih društava. Talijani pak imaju monopolu nalik položaj u *Društvu za javne radove*, u pitanju eksploatacije drveta u odre enim podru jima i akcijom u *Standardu* (tako dešifrirano! — opaska pisca). Košak e se na tom polju prema talijanskim željama držati rezervirano, no naglasit e da se njema ko-hrvatski ugovori ne mogu mijenjati bez dodira s nadležnim njema kim organima. Predložio je samoinicijativno savjetniku Trollu da povedu zajedni ke trojne razgovore kako bi mirno prevladali teško e u pitanju monopola. U svakom slu aju e se pred Talijanima pozvati na ugovorne obveze NDH prema Reichu.

General Glaise je istog dana³² telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu da je general Oxilia poduzeo u posljednjih 48 sati kod hrvatskog domobranstva dva zna ajna prepada u pismenom obliku. U prvoj noti podsje a na odredbu lana 3 Rimskog ugovora od 18. V 1941. kojim se predvi a po mogu nosti što uža talijansko-hrvatska suradnja. Oxilia se žali što vodstvo hrvatskog domobranstva nije nikada marilo za odredbe toga lana, bilo što je pripadnike oružanih snaga slalo u tre e države (Njema ku!), bilo što je polazilo novim organizacionim putovima, kao posljednjih mjeseci pri formiranju gorskih brigada itd., ili opet pristupalo gradnji utvr enja na Drini. Talijanska vojna misija mora — navodi se u toj talijanskoj noti — ubudu e inzistirati na najdosljednijem poštivanju odredbi ugovora. U drugoj noti opominje Oxilia hrvatsku stranu da pri napetoj situaciji gra anskog rata ne šalju znatnije snage na Istok. Podsje a na napuštanje Druge i Tre e zone, koje su Hrvati navodno izmolili (hrvatska strana nije molila povla enje talijanskih snaga, nego samo predaju civilne uprave i slobodu vojnog kretanja za ta podru ja — primje uje Glaise u telegramu), pa zatim zahtijeva što hitniju obaveznu izjavu Zagreba o tome kako e tamo rasporediti svoje jedinice. Kao prvo, zahtijeva ne poblize odre en broj regruta (i bez oficira i podoficira) za osiguranje željezni ke pruge Sušak—Knin. Osim toga, imala bi se što skorije sazvati u ministarstvu domobranstva konferencija, uz generalovo sudjelovanje, koja bi imala mjerodavno riješiti pitanje zaposjedanja prostora južno od demarkacione linije. — Da taj žestoki prepad generala Oxilije uvelike treba pripisati ljubomori zbog njema ke pozicije u Hrvatskoj, razumije se samo po sebi. Talijani pri tom previ aju sve ve u mržnju nacionalista Hrvata koju susre u u itavoj zemlji, a ne na posljednjem mjestu južno od demarkacione linije i na obali, mržnju koja ve poprima ne sasvim bezopasne oblike. Regruti pod talijanskom komandom, to je prili no sigurno jednako pove anju broja partizana po šumama. Uostalom, treba ipak re i - navodi Glaise - da su njema ke oružanesnage—priznaju ina elno talijansko prvenstvo u Hrvatskoj—zainteresirane, bar tako dugo dok ne samo sudjeluju uz žrtve na zadatku u vrš enja zemlje, ve i u rješavanju pojedinih pitanja koja se ti u hrvatskih oružanih snaga, kao što je raspodjela snaga, zatvaranje Drine ili opet upotreba

oružja koje je ionako gotovo isključivo ustupila njemačkoj strani. Jednako tako ne mogu se potpuno indiferentno odnositi prema izobrazbi vojske NDH koja se mora boriti rame uz rame s njemačkim jedinicama. Provođenje i ostvarivanje tih zahtjeva ima njemačko vodstvo kao dosad polaziti za rukom, a da se direktno ne upliće u stalni talijansko-hrvatski sukob, pri čemu ne smije njemačkoj strani biti oslobođena talijanskog nepovjerenja tako dugo dok traje sadašnje stanje. Jedino potpuno oslobođenje Hrvatske i od posljednjeg njemačkog vojnika i zatvaranje njemačke granice za pripadnike hrvatske vojske mogli bi u cijelosti raspršiti talijansko nepovjerenje.

Samo nekoliko dana kasnije (6. VIII)³³ Glaise je telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu kako je Oxilia premješten iz Zagreba i da ima preuzeti komandu nad jednom divizijom.

Kasche je dan kasnije (7. VIII)³⁴ telegramom informirao ministarstvo u Berlinu da je od 5. do 6. kolovoza bio s Pavelićem u zapadnobosanskom području borbi u Kostajnici, Novom i Prijedoru. General Stahl vodio je poglavnik po dosadašnjem području borbi. Raspravili su daljnje mjere. Razvoj borbi te je planski i uspješno. Držanje i u inak hrvatskih jedinica i njihovih vođa dalje se poboljšava i gen. Stahl ga dobro ocjenjuje. Vrlo je dobra vojna i drugarska suradnja njemačkih i hrvatskih jedinica i vođa. Narednih dana će se temeljito »istiti« Šamarica sjeverozapadno od Kostajnice. Na tu akciju će se nadovezati »iše nj« terena do demarkacione linije prema jugozapadu. Daljnje uspjehe onemogućuje demarkaciona linija iza koje se ostaci »bandi« iznova prikupljaju. Talijani su ispraznili to područje i do sada tako čer nisu proveli nikakve uspješne mjere protiv partizana. General Stahl predložio je Kascheu da postave pitanje u vezi s pomicanjem demarkacione linije prema jugu. Kasche ga je uputio da podnese prijedlog s vojnom argumentacijom posredstvom njemačkog generala u Zagrebu i oba o Stahlu da će se u izvještaju založiti za takav prijedlog. Takva je mjera neizostavan preduvjet za daljnje uspješno vođenje akcija protiv partizana. Do sada je talijanska Vrhovna komanda dopuštala samo od slušanja do slušanja prijelaz linije prilikom operacija. Stanovništvo je pozdravljalo poglavnik u velikom broju i srdačno. Njegova prisutnost zasigurno će pridonijeti srećivanju prilika. Za vrijeme puta spomenuo mu je Pavelić da je Duce u svojoj zahvali na telegramu sačestikama poglavnik u povodu rođendana spomenuo da otkuje Pavelića u Italiji. Pavelić će u najskorije vrijeme obaviti taj posjet. Dalje je poglavnik pitao ne bi li on jednom mogao potkraj rujna obići svoje vojnike koji se bore na Istočnom frontu. Kasche prosljeđuje taj upit —zagovaraju i ga — dalje i moli upute iz Berlina. Za vrijeme puta razgovarali su i o osobi poglavnikova opunomoćenog ministra za zapadnu Bosnu. Dr Turina nije se pokazao potpuno dorastao i vratiti će se u ministarstvo vanjskih poslova. Pri razmatranju pitanja o osobi nasljednika dra Turine bio je spomenut general Begić.³⁵

Policijski ataše u Zagrebu Helm javio je Berlinu posredstvom Kaschea, 11. VIII,³⁶ da je poglavnikov *Glavni stan* zadužio državnog tajnika E. Kvaternika

³³ Isti izvor.

³⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. ohne od 7. VIII.

Pavelićevu želju da posjeti vojnike na Istoku spominje i Glaise u svom telegramu Vrhovnoj komandi, 9. VIII (AJ, T-501, rolna 264).

O Vilku Begiću je A. Haeffner dostavio gen. Glaiseu, kao pristaši HSS u meuratom razdoblju, iscrpan ali i nepovoljan izvještaj (AJ, T-501, rolna 265).

³⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. ohne od 11. VIII.

da policijskom akcijom o isti Srijem od komunista. Akciju e provesti sa osam službenika, etrdeset agenata i 3—4 bataljuna hrvatske vojske. Vojska e intervenirati, ako se ukaže potreba na temelju policijskih istraga. Kvaternik je uvjeravao da akcija nije uperena protiv Srpstva nego da zahva a sve partizane i sumnjive osobe, bez obzira na narodnost. U Vukovaru se osniva prijeki i vojni sud. Iz sloja intelektualaca uzet e se taoci i to e se saop iti stanovništva. Sve smrtne osude mora donijeti prijeki, odnosno vojni sud. Donesene su mjere da se ne zahva a stanovništvo koje e proglasima pozvati da sura uje pri akciji iš enja. Pitanje postupka s taocima još e se riješiti u dogovoru s njema kom vojskom, kao i djelovanje njema kih dijelova jedinica koje se nalaze u tom prostoru. Za oficira za vezu pri opunomo enom komandiraju-em generalu u Srbiji imenovan je konzul NDH u Beogradu dr Ante Nikši . Državni tajnik Kvaternik predvi a dobar uspjeh akcije koja e se prvi put provesti redarstvenim sredstvima.³⁷

Poslanik Kasche je, 13. VIII,³⁸ telegrafski izvijestio ministarstvo da mu je Lorkovi nakon povratka ovako ispri ao i prikazao tok pregovora u Veneciji:

U Veneciji su pregovarali dva dana a tri su proveli u odmaranju. Od Talijana su sudjelovali Volpi, Riccardi, Pietromarchi, Casertano i razni stru -njaci. Lorkovi i Košak sreli su se nakon pregovora i s Clodiusom i obavijestili ga o rezultatima.³⁹ Konferencija je otpo ela s pitanjem Volpija upu enim Košaku o financijskom položaju NDH. Košak je saop io da je opticaj nov ane mase 11 milijardi kuna, a deficit u redovnom budžetu za proteklih šest mjeseci 160 milijuna kuna. Volpi je nato jako pohvalio takve rezultate. Zatim su razgovarali o monopolima i složili se da hrvatska strana ne e odobravati monopole ni hrvatskim ni inozemnim privatnim grupama. Talijani su prigovorili zbog njihova isklju enja iz ve zaklju enih ili tek dogovorenih osnivanja kartela za proizvodnju eksploziva, bakarnog vitriola i gnojiva izme u NDH i Reicha. Složili su se da povedu pregovore utroje s Nijemcima u Zagrebu. Tome nasuprot, Talijani su odustali od zahtjeva na podru je boksita i sudjelovanja u hrvatskom *Društvu rije ne plovidbe*. Talijani su predstavnike NDH ipak pitali za podijeljene koncesije firmi *Hansa Leichtmetall* kod Livna. Predstavnici NDH su primijetili da držanje talijanskih jedinica, kojih je prerano povla enje iz Livna samo mjesto dovelo u ruke partizana, poka- zuje... volju Talijana da — kako se ini — ponovo primjenjuju sredstva

³⁷ Benzler je, 12. kolovoza, telegrafski javio kako mu je saop io vojni zapovjednik da se ubudu e - prema direktivi VK - ne e izdavati nikakvi bilteni o vojnim operacijama u hrvatskom ili srpskom prostoru (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1219 od 12. VIII).

³⁸ Isti izvor, Nr. 2089 od 12. VIII.

³⁹ Taj Carl August Clodius, zamjenik šefa trgovinskog odjela ministarstva vanjskih poslova u Berlinu, zauzeo se u pismu Kascheu, 4. VII 1942, za grofa Josipa Bombellesa, mole i Kaschea da se kod ustaškog vrha raspita o grofovoj sudbini jer mu se - nakon Paveli eva povratka u Zagreb u travnju 1941. god. - izgubio svaki trag. Kasche mu je odgovorio, 9. VII, i javio kako je o tome opširno razgovarao s Paveli em i Lorkovi em i mora javiti da je Bombelles mrtav. Imanje u Opeki, kod Vinice, prezaduženo je; kuzina supruga savjetnika poslanstva u Bukureštu dra Steltzera grofica Nandina d'Ansembourg, sestra grofa Bombellesa, živi u Hrvatskoj. Bombelles je - prema Clodiusu - bio uhapšen i nalazio se u zatvoru Stara Gradiška gdje je nakon 15. III 1942. nestao. Obitelj više ništa nije ula o njemu.

Bombelles je bio - ini se - višestruki agent, u prvom redu kneza Pavla, odnosno njegova ministra dvora Milana Anti a, a poznata je njegova uloga u Italiji 1939. i 1940. god. u razgovorima s grofom Cianom. Uživao je i Paveli evu povjerenje, ali ga je iznevjerio i ustaše su 1940. god. (Viktor Tomi i Božidar Cerovski) pokušali u Zagrebu na Gup evoj zvijezdi atentat na njega koji nije uspio. Bombelles je do ekao Paveli ev povratak i duže vremena bio na policiji u Petrinjskoj ulici mu en dok nije na kraju i zaglavio.

Više o Bombellesu: B. Krizman, *Paveli i ustaše*, str. 324-327; 329-331.

negativne prisile. Hrvati su spomenuli u opisanom razgovoru pitanje brodarenja na Jadranu. Pri tom su se pozvali na obe anje Ducea. Volpi i Riccardi su to priznali, ali su izbjegli obe anje. Talijanima su za talijanske firme ponovo izdane koncesije za ugljen i željezo, koje su im ve prije bile izdane, a koje su privremeno Hrvati bili stavili van snage. Slu ajevi nisu jako važni. U pogledu luke Plo e, Pietromarchi je spomenuo kako Italija na elno ne želi da na jadranskoj obali ni u nove luke. Oni su se priklonili pod posebnim njema kim pritiskom i potrebama rata. Oni e luku prema obe anju dovršiti, a priznali su da e to biti - što se razumije samo po sebi — hrvatska luka. Hrvatska e je platiti. Dogovori OT (*Organisation Todt*) sa zagreba kom vladom time su likvidirani; zaključak izme u Italije i NDH stoji. O pitanju izvršenih isplata talijanskoj Drugoj armiji i daljnjeg pla anja njoj, u Veneciji se dugo pregovaralo. U po etku su Talijani demonstrativno naglašavali obvezu NDH da pla a, a na kraju je Riccardi, kao neku veliku gestu, objavio kako odustaju od svakoga daljnjega pla anja s hrvatske strane i izjavio da e Talijani pla ati svoje jedinice svotama kuna iz njihovih viškova proizašlih iz hrvatskog izvoza. Tome nasuprot Italija zahtijeva neograni en izvoz u NDH i obvezu Hrvatske da e odobravati koncesije tre im silama samo uz talijansko odobrenje. Te je zahtjeve hrvatska strana otklonila. Postigli su sporazum u pogledu obra una dosad izvršenih isplata s hrvatske strane tako da prepisu milijardu kuna na ra un konsolidiranog duga a 450 milijuna kuna na obra unski konto. Sastavljen je zapisnik o rješenju toga pitanja koje e se dostaviti ministarstvu. Talijani su obe ali i liferaciju od 100.000 pušaka, nekoliko teških pješadijskih oružja i municije. Voljni su da uvaže hrvatsko stajalište u pogledu ostajanja njihove vojske. Pietromarchi je, me utim, izjavio da Talijani moraju držati na obali velik broj jedinica. Pri povratku Lorkovi je s Casertanom otvoreno raspravio dalmatinsko pitanje. Casertano je pokazao veliko razumijevanje. Prethodno je Pietromarchi izjavio da Hrvati moraju imati strpljenja u pogledu tretiranja njihovih sunarodnjaka u talijanskom podru ju jer e ono biti bolje. Lorkovi je Kascheu izjavio da i vlada NDH ne želi više da postavlja pojedina na pitanja poput onog o statutu Splita, nego eka vrijeme da jednom postavi cjelokupno pitanje na tapet. Casertano mu je u razgovoru isticao da Italija ima puno razumijevanja za hrvatsko gledište o jadranskoj obali, no Hrvatska ne smije zaboraviti ni pitanje kralja. Košak je u Veneciji imao posebno objašnjenje s rije kim prefektom Testom, zbog njegovih trgova kih poduze a i tražbina Teste od 160 milijuna kuna koje je hrvatska strana blokirala. Testa je htio da se to uredi i zapisni ki utvrdi, ali je to Košak otklonio. Talijani, tako er, nisu podržavali Testu. Košak je Riccardiju izjavio da je itao talijanske lanke o pojmu životnog prostora, no mora naglasiti da ne e nikada priznati uvla enje Hrvatske u talijanski životni prostor, i da sva obe anja može initi samo pod tom rezervom. Riccardi nije ništa prigovorio. Kasche ima dojam kako su pregovori bili uvjetovani talijanskom namjerom da politiki rade s Hrvatima u prijateljskijoj formi da bi tako poboljšali svoju pogoršanu situaciju. S tim u vezi bilo bi i to da Talijani u vojnom pogledu dovedu Hrvate u nepovoljan položaj napuštanjem Tre e zone kako bi tako sebi osigurali nove mogu nosti.

Kasche se, 15. VIII,⁴⁰ oštro suprotstavio — u telegramu ministarstvu u Berlinu — glasini da Vrhovna komanda namjerava pozvati Italiju da iznova

⁴⁰ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2129 od 15. VIII; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, III, Göttingen 1974, str. 319.

zaposjedne Tre u zonu. Talijani bi tako ovdje u Zagrebu ukazivali na njema ku želju i poduzimali mjere koje bi se morale nepovoljno odraziti na njema ku poziciju prema NDH. Trenuta na je namjera Talijana — ini se — da s ve im ...agama o iste Crnu Goru i Sloveniju, i da »bande« potisnu u prostor NDH kako bi izazvali teško e u Tre oj zoni koje bi imale dovesti do ponovnog i kona nog ulaska Talijana u nju. Vrijeme talijanske okupacije nije donijelo ve u sigurnost nego što je danas i koristilo je »bandama«. Nova talijanska okupacija — prema Kascheu — samo bi dovela do daljnjeg ja anja partizana i pove anja nesigurnosti. Zato misli da se moraju pobrinuti za osiguranje dosadašnjega operacionog podru ja oko Sarajeva i u zapadnoj Bosni, kao i boksitnog podru ja Mostar—Dubrovnik. Partizani e s vremenom sebi sami stvoriti teško e u preostalom dijelu Tre e zone, uslijed plja kanja stanovništva i njih mogu u narednim mjesecima hrvatske jedinice postepeno pritjerati i uništiti. Ulazak Talijana izazvao bi snažan priliv stanovništva partizanima i morao bi dovesti u opasnost politi ko držanje zemlje.

Poglavnik je provo enje akcije iš enja u Srijemu povjerio državnom tajniku Kvaterniku, a neposredno njeno rukovo enje i izvršenje dopukovniku Viktoru Tomi u, na elniku *Ustaške nadzorne službe*⁴¹ - javlja Kasche u telegramu, 17. VIII,⁴² ministarstvu u Berlinu. Istog dana održali su u poslanstvu — prema Paveli evom prijedlogu — konferenciju s Kvaternikom i Tomi em. U toku toga savjetovanja s Kascheom mladi Kvaternik je zastupao gledište da je u srijemskom podru ju nemira rije o pogrešnoj evoluciji hrvatskih intelektualnih krugova što je uzrokovalo djelomi no zajedni ko nastupanje sa srpskom inteligencijom. Tome se ,imaju pripisati i lokalne napetosti s *Njema kom narodnom skupinom*. U svakom sluaju je razvoj ograni en na krugove inteligencije i nije ukorijenjen u redovima srpskog stanovništva. U Mitrovici im je pošlo za rukom da otkriju cijeli komunisti ki kotarski komitet kojemu je na elu bio neki Židov. Akcija iš enja u Srijemu ima se provesti dijelom kao redarstvena akcija, dok u vojnom pogledu imaju dosadašnji defenzivni postupci ustupiti mjesto ofenzivnim udarima. Stoga je potrebno da hrvatska vojska formira jedinstvenu vojnu komandu, što je vojskovo a Kvaternik ve i obe ao. General Glaise e imenovati oficira za vezu. Vo a *Skupine* Altgayer osigurat e suradnju s lokalnim uredima *Volksdeutschera*. Dr Kühn e od poslanstva biti zadužen da održava vezu sa svim nadležnim vlastima, kao i s poslanikom Benzlerom u Beogradu, u cilju

⁴¹ Savjetnik poslanstva u Beogradu dr Feine telegrafski je obavijestio, 17. VI, svoje ministarstvo da je - prema informaciji nekog vojnog nadleštva u Beogradu - prije nekoliko dana boravio u Zemunu jedan viši službenik ministarstva NDH iz Zagreba da bi se obavijestio o tamošnjim prilikama. Izjavio je da e ubrzo i u Zemunu i okolici do i do rješavanja srpskog pitanja. Njegovu su izjavu tako shvatili da se u Srijemu planiraju sli ne akcije ustaša protiv Srba kakve su poduzimane u Bosni ili se još tamo poduzimaju. S obzirom na velik interes za održavanje mira u Srijemu, preko kojega prolazi jedina željezni ka veza Srbije u pravcu Njema ke, Feine moli, u suglasju s vojnim zapovjednikom, neka ministarstvo dostavi poslanstvu u Zagrebu upute da odgovori hrvatsku stranu od izvršenja takvih planova, ukoliko oni uistinu postoje. U Srijemu se ionako zapaža u posljednje vrijeme pove ana djelatnost »bandi« i uve ani nemir (AJ, T-120, rolna 200, Nr. 965 od 17. VI).

Potresni su podaci o zlo inima ustaškog dopukovnika V. Tomi a i njegovih u Srijemu u aktima Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a: AJ, DK, F. br. 3380.

Više o tome: Žarko Atanackovi , *Zemun i okolina u ratu i revoluciji*, Beograd 1962, str. 129 i dalje; Jovanka Petkovi , *Akcija Viktora Tomi a*, *Zbornik za društvene nauke Maticе srpske*, Novi Sad 1963, sv.35, str. 139-164.

⁴² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2118 od 17. VIII.

direktnog dogovaranja u vezi sa svim pitanjima koja proistje u iz grani nog položaja Srijema. Osim dra Kühna, od osoblja poslanstva i dr Katschinka e biti zadužen propagandom. Odavde se srijemska akcija Kvaternik-Tomi — tvrdi Kasche — ocjenjuje skepti no, ali se ipak o ekuje da e na osnovi suradnje s naprijed spomenutima biti mogu e njeno provo enje. Razmatra se eventualnost kasnije upotrebe daljnjih snaga *Wehrmachta*, ako bi došlo do neuspjeha akcije.

Kasche je, 19. VIII,⁴³ sproveo ministarstvu ovu informaciju atašeja Helma za Glavni ured za sigurnost Reicha:

Prema vijesti *Ustaške nadzorne službe*, izdala je Kominternu nare enje Komunisti koj partiji i partizanima u Hrvatskoj. Prema tom nare enju, moraju se glavne borbene snage probiti do 15. VIII u južna podru ja bivše Jugoslavije da bi se tamo spojile sa etnicima Draže Mihailovi a i osigurale vezu s partizanima Slovenije i Istre. Istodobno s pokušajem Engleza i Amerikanaca da u Francuskoj osnuju front, imaju se Amerikanci u drugoj polovici kolovoza, u skladu s dogovorom u Moskvi, s kanadskim, australskim i novozelandskim jedinicama u vrstiti na Balkanu. U tu svrhu imaju se svi partizani povezati s njima i omogu iti stvaranje drugoga fronta. Zadaci su partizana ovi: 1. razaranje važnih saobra ajnica;⁴⁴ 2. poja ano uništavanje zaliha živežnih namirnica da bi se presjeklo snabdijevanje i njihov dovoz u Zagreb i u Njema ku. U tu svrhu je potrebno organizirati najhitniju mobilizaciju saobra ajnog osoblja koje je u službi KP ili je simpatizira. Nare enje završava pozivom svim organizacijama Partije i partizana, u kojem stoji da je posljednji as da se najozbiljnije uzme me unarodni položaj. Potrebno je najbrže odstraniti sve razlike u mišljenju i osobne zadjevice, i privu i i one krugove koji su još nedjelatni. Glavni je zadatak stvaranje jedinica formiranih na vojnoj osnovi i aktivizacija djelovanja u krugovima domobranstva, inovništva i radnika zaposlenih na državnim željeznicama. Policija NDH uvjerava, nakon opetovanog raspitivanja, da raspolaže originalom nare enja i dat e ga da se upoznaju s njim. Izvještaj slijedi - završava Helm.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu (državni podsekretar M. Luther) telegrafski je, 20. VIII,⁴⁵ osobno obavijestilo poslanika Kaschea da je policijski ataše u Zagrebu, s nadnevkom 8. VII, izvijestio svoje nadležne u Berlinu o ovome:

Kako je saop io državni tajnik Kvaternik, dogovaranja s poglavnikom o reorganizaciji ustaškog pokreta tako su uznapredovala da e je za kratko vrijeme i provesti. Tom se reorganizacijom želi posti i jedinstveno usmjerenje naoružanoga ustaškog pokreta u disciplinskom, organizatornom i politi kom pogledu pod središnjim vodstvom. Prema Kvaternikovoj ocjeni, imali bi

⁴³ Isti izvor, Nr. 2175 od 19. VIII. Glaise je u svom telegramu Vrhovnoj komandi, 21. VIII, dopunio Helmovu informaciju i ustvrdio da se tok zbivanja u kolovozu najve im dijelom slaže sa spomenutim uputama Kominterne. Na kraju je zatražio - s obzirom na sve ve ugroženost glavnog grada - da prebace što hitnije jedan bataljun u Zagreb, bar na nekoliko dana (AJ, T-501, rolna 264).

⁴⁴ U toku kolovoza pristizali su u Berlin alarmantni telegrami iz Zagreba i Beograda o partizanskoj aktivnosti, tako da je vojni zapovjednik u Srbiji bio prisiljen da u svom izvještaju vojnom zapovjedniku Jugoistoka o položaju za razdoblje od 1. do 10. VIII navede kako itavu Hrvatsku (tj. NDH) treba smatrati ustani kim podru jem (AJ, T-120, rolna 208, Benzlerov telegram Nr. 1236 od 17. VIII).

Rukovet takvih telegrama o diverzijama na željeznici Zagreb—Beograd, o školovanju oružništva NDH i liferaciji pomo nih sredstava itd. vidi u: AJ, T-120, rolna 380.

⁴⁵ AJ, T-120, rolna 1141, Nr. 1337 od 20. VIII.

organizirati iz pro iš enih redova ustaškog pokreta *Ustašku vojniciu*, redarstvo i žandarmeriju. No, u tu svrhu je potrebno odgojiti vojno i policijski školovani kadar. Prije svega, potrebni su vojno i policijski obrazovan podoficirski i oficirski kor kao i školovani inovnici za op u policijsku službu. Kvaternik je stoga umolio Helma da prenese u Berlin ove njegove molbe: 1. je li mogu e školovati ustaške podoficire u Reichu, ili u Hrvatskoj uz pomo jednog instruktora iz redova SS; 2. ukoliko bi bilo mogu e vojno školovati oko 50 ustaških podoficira, koje bi unaprijedili u oficire na temelju zasluga za ustaški pokret a da nemaju potrebna vojna znanja; 3. koliki bi broj inovnika mogli školovati za službu u redarstvu za održavanje reda; 4. postoji li mogu nost da se žandari stru no školuju? Nadalje je mladi Kvaternik postavio još pitanje bi li se i koliki broj nižih policijskih službenika mogao policijski školovati. Hrvatskoj državi potrebno je oko 5000 do 6000, a trenutno ima samo oko 800 školovanih nižih inovnika u policiji. Budu i da je i tehni ka opremljenost policije NDH još jako nedovoljna, molio je Kvaternik da se utvrdi bi li redarstvo moglo dobiti radio-aparate i telegraf, ako bi hrvatska strana dostavila za proizvodnju potrebne sirovine. Toliko Helmov izvještaj.

Po nare enju ministra vanjskih poslova, koji je taj izvještaj dobio na rješenje od šefa policije Reicha Himmlera, Luther moli poslanika da odgovori na ova pitanja: 1. je li policijski ataše Helm vodio spomenute razgovore s državnim tajnikom Kvaternikom po poslanikovom nalogu i o njima Kaschea izvjestio?; 2. je li Helm taj izvještaj njemu predo io prije nego što je izvještaj bio odaslan u Berlin? — Izvještaji takve vrste — navodi Luther na kraju — ne mogu se smatrati kao izraziti policijski izvještaji, budu i da je njihov sadržaj od bitno političkog dosega. Prema tome mora glavni izvještaj pod svaku cijenu biti podnesen ministru vanjskih poslova od poslanika, uz opširno zauzimanje stava. Luther stoga moli da mu Kasche smjesta odgovori na pitanja pod 1. i 2. i istodobno dostavi vlastiti sud o pitanjima koja izvještaj otvara.

General Roatta boravio je u Zagrebu *incognito* od 18. na 19. VIII — izvještava Glaise Vrhovnu komandu telegramom 21. kolovoza.⁴⁶ Prema poglavitom saop enju, Roatta je pred njim kritizirao svoga prethodnika (generala Ambrosija) koji da je loše postupio. Dok su u njema kom okupacionom području hrvatske jedinice sa injavale stalne garnizone i tako njema kim jedinicama omogu avale slobodu kretanja, a time i priliku da bilježe uspjehe, Ambrosio je hrvatske jedinice istisnuo iz talijanskoga okupacionog područja i time osudio vlastite divizije na nepokretnost. Roatta je pozvao Paveli a da premjesti potreban broj jedinica NDH u prostor južno od demarkacione linije. Paveli vjeruje da se može tom pozivu odazvati, pod uvjetom da Talijani novoformiranim jedinicama dadu oružje. Vojskovo a Kvaternik, koji je prisustvovao razgovoru Glaise-Paveli , pravio je zabrinuto lice, upozoravaju i da samo oružje ne rješava sve, jer da potpuno nedostaju potrebni oficiri i podoficiri svih inova. Raspolaze kod novih bataljuna regruta dijelom samo s jednim aktivnim oficirskom na bataljun. Glaise je zamolio da uvijek bude obavještavan o rasporedu i pokretima jedinica što su Paveli i Kvaternik obe ali.

Lorkovi leti sutra - javlja Kasche telegrafski ministarstvu, 26. VIII⁴⁷ - u Dubrovnik da s Roattom povede razgovore o Drugoj i Tre ojoj zoni. Lorkovi želi na eti pitanje neposrednih talijansko-hrvatskih odnosa, i pitanje zatvara-

⁴⁶ AJ, T-501, rolno 264.

⁴⁷ AJ, Mikrofilm, Institut Yad Washem, Jeruzalem, Kascheov telegram Nr. 2260 od 26. VIII.

nja crnogorsko-hrvatske granice protiv neprekidnih upada partizana i bandi etnika iz Crne Gore u NDH, zatim pitanje osiguranja boksitnog područja i pitanje Židova. Lorković otkriva da se u tome zabilježiti uspjeh. Teško je u tome što talijanske snage u Crnoj Gori nisu podređene Roatti i što je dug put do tamošnje talijanske komande, naime samo preko Rima. Lorković je još napomenuo Kascheu da je admiral Gjurina došao iz Berlina s viješću da će poglavnik biti pozvan oko sredine rujna u Fiihrerov glavni stan i obilazak fronta. Kako Kasche o tome nije primio nikakva obavještenja, moli upute Berlina. Lorković mu je rekao i to da će Pavelićev posjet Rimu uslijediti tek nakon kraja rujna. Talijani namjeravaju prirediti svećani državni posjet. To će uvjetovati da Pavelićev obilazak fronta bude prije puta u Rim. Kasche sa svoje strane nema ništa protiv.

Policijski ataše Helm u Zagrebu moli da se ovaj izvještaj — kako to navodi poslanik Kasche u svom telegramu ministarstvu od 27. VIII⁴⁸ — dostavi Glavnom uredu za sigurnost Reicha:

Položaj ustanka u Hrvatskoj.

1. *Srijem*: akcija otpočeta policijskim sredstvima 10. VIII u Srijemu protiv ustaničkog pokreta odvija se povoljno. Stanje akcije na dan 25. VIII:

a) Zemun: 70 hapšenja, pretežno pripadnika komunističkog omladinskog saveza SKOJ. Među njima dva pripadnika grupe atentatora od tri člana; prema dosadašnjim rezultatima istrage, računava se s daljnjih 400 hapšenja. U osam zemunskih poduzeća postoje skojevske grupe, svaka grupa broji pet članova. U pojedinim poduzećima ima do šest grupa. Pokret SKOJ-a imao je već značajnu ulogu u ustanku u Srbiji 1941. godine.

b) Mitrovica: 70 hapšenja, pretežno članova SKOJ-a, među kojima 30 pripadnika-maturanata mitrovačke gimnazije pod vodstvom dvojice nastavnika. Organizacija je postojala još za vrijeme Jugoslavije. Ugledni stanovnici Mitrovice — Srbi — pomagali su ustaničkom pokretu prilozima do 10.000 kuna mjesečno. Od 70 uhićenika osmorica su puštena na slobodu, 62 su nakon provedenog postupka na temelju osude prijekog suda osuđeni na smrt i strijeljani. U Mitrovici su okončane istrage.

c) Ruma: 734 hapšenja od toga 166 osuđeno na smrt, 265 odvedeno u koncentracijski logor. Istraga još traje.

d) Stara Pazova: uhapšeno do sada 115 osoba, od kojih je prijekog suda osuđeno na smrt.

e) Irij: uhapšeno 160 osoba, među kojima 30 skojevaca. Istraga još traje. S malim iznimkama uhapšeni su srpske narodnosti. Do sada je 350 osoba osuđeno na smrt, među njima 13 talaca. "*Volksdeutschen* se ne nalaze među njima. Glavnina naoružanih ustanika prikupila se na Fruškoj gori, sjeveroistočnoj dijelu Hrvatske prema mađarskoj granici. Njena je snaga oko 1500 ljudi. Nakon okončanja redarstvene akcije, planira se većina oružana akcija. Njene su pripreme u toku. Dosadašnji rezultati istrage ukazuju na zaključak da se partizanskom akcijom u Srijemu upravlja iz Srbije. Zapovjednik Sigurnosne policije i Službe sigurnosti (*SD*) u Beogradu zamoljen je da provede što je moguće strožiju kontrolu granice.

2. *Slavonija*: U Slavoniji i nadalje jaka aktivnost partizana. Okončane su akcije u Pčinju i Diljgori započete iz Nove Gradiške i Okučana. Rezultat: 28 mrtvih, 683 zarobljena. Daljnje protuakcije su u toku.

3. *Zapadna Bosna*: Položaj, osim malobrojnih naoružanih partizanskih

⁴⁸ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2274 od 27. VIII; isti telegram: AJ, T-120, rolna 380.

grupa, op enito miran. Akcija iš enja u prostoru Sana—Una—Kupa okon ana, bez ve eg dodira s neprijateljem. iš enje Šamarice zapo eto.

4. *Isto na Bosna*: Položaj zaoštren uslijed zauzimanja Fo e (jugoisto no od Sarajeva). Vode i ljudstvo ustanika dijelom u talijanskim uniformama. Proveden napad talijanskom artiljerijom na Fo u. Sjeverno od Vlasenice grupa partizana s naoružanjem od 1000 pušaka, 3 teška, 25 lakih mitraljeza, pripremljena za borbu.

5. *Talijanska zona*: U talijanskoj zoni — južni dio bivše Jugoslavije — jaka aktivnost ustanika. Jedno operaciono podru je predstavlja prostor sjeveroisti no od Splita izme u Tomislavgrada, Livna, Sinja i Imotskog. Ja ina ustanika u tom prostoru oko 6000 do 7000 ljudi. Djelomi no su dobro naoružani i disciplinirani. Naoružanje u pojedinostima: 8 do 9 zaplijenjenih talijanskih tenkova, 2 talijanska topa od 7,5 cm, 10-12 baca a mina, 40—50 teških i 60-80 lakih mitraljeza. Odje a im se sastoji dijelom iz hrvatskih i talijanskih uniformi. Grupa je pod vodstvom srpskih oficira. Druga grupa od 1500 ljudi, pod vodstvom partizana dra Buhani a [Bakari a?] nalazi se duž makarske obale. Jedna isturena grupa od oko 100 ljudi je u Pacini. Tre a ve a grupa sjeverno je od Trebinja u Gradini i Sitnici planini. Nakon pada Livna, dijelovi partizana napreduju prema Sinju. Jedno bo no isto no osiguranje zaposjelo je 17. VIII Posušje i napredovalo prema Širokom Brijegu, centru njema kog iskapanja boksita, sve do visova Vranice. Pretpostavka je da se sjeverna glavna grupa želi spojiti s grupom oko Makarske da bi se probili ili prema jugoistoku ili opet prema sjeverozapadu u pravcu Slovenije. Partizani najavljuju da žele zauzeti Mostar. Time bi ozbiljno ugrozili njema ko iskapanje boksita. Smirenje ovog prostora otežano, uslijed držanja talijanskih okupacionih snaga prema ustanicima. Podnošenje ustanika i djelomi na suradnja s njima u pojedinim slu ajevima dokazana.

Prema najnovijim vijestima, cilj je ustanika — partizana i etnika Draže Mihailovi a — da od Crne Gore do Slovenije uspostave strateški povoljnu liniju da bi podržali pokušaj iskrčavanja Engleza i Amerikanaca i zaštitili ih prema sjeveru. Uslijed talijanske akcije na slovenskom podru ju, pove ana djelatnost partizana na talijansko-hrvatskoj granici, jugozapadno od Zagreba. Pojedini prodori zabilježeni sve do okolice Zagreba. Neposredna opasnost za Zagreb, me utim, još ne postoji. Podru je sjeverno i sjeverozapadno od Zagreba (Zagorje) mirno. Znaci za prelazak ustani kog pokreta u Zagorje još ne postoje. Nakon iš enja isto ne i zapadne Bosne, u ostalim podru jima (Srijem, Slavonija, talijanska zona) pooštrenje situacije i porast djelatnosti ustanika. Uspjeh zapo etih akcija u Srijemu i Slavoniji za poboljšanje položaja odlu no je važan. Potrebno je da se napnu sve snage da bi se ustanak svladao. Sudjelovanje raspoloživih njema kih jedinica pri suzbijanju ustanka i nadalje je presudno važno za uspjeh, budu i da snage NDH same ne mogu da ga svladaju. Pismeni izvještaj slijedi s narednim kurirom. -

Lorkovi mu je saop io o razgovorima s generalom Roattom u Dubrovniku - javlja Kasche ministarstvu telegramom 29. VIII⁴⁹ - da su oni, govore i op enito, protekli na obostrano zadovoljstvo. O Roatti stje e Lorkovi sve više dojam da nije prožet nekim osvaja kim namjerama, no zato obuzet mišlju da Hrvate i etnike me usobno izigrava jedne na ra un drugih, uz priznavanje državnih hrvatskih datosti. etni ki napad na Fo u Roatta i ostali Talijani ocjenjuju kao nešto što ne ulazi u njihovu nadležnost. Oni misle da su to bili

⁴⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2325 od 29. VIII.

etnici Draže Mihailovi a. Lorkovi misli kako tome jedino odgovara to što su **Talijani** zatim ušli u Fo u i što se sada tamo nalaze zajedno sa etnicima. U pogledu etnika koje je sam naoružao, ini se da Roatta sada ima briga. **Izjavio** je da etnici zapravo drže stranu Londona. **ini** se kako je zato pristao **da** se formira *Ustaška vojnica* u Drugoj zoni od oko 11.000 ljudi koje Roatta ima naoružati. O svojim dojmovima s puta Lorkovi je ispri ao Kascheu da se **raspoloženje** u Dubrovniku poja alo, a prema Talijanima da je postalo **mirnije**. Na javnoj skupštini ukazao je prisutnima na to da je Duce svojim potpisom Dubrovnik za sva vremena priznao Hrvatskoj, a tako er je obe ao predaju hrvatske trgova ke flote nakon svršetka rata. Nakon toga je došlo po gradu — kad je skupština **bila** završena — do ve ih manifestacija pri emu su se uli i povici »Živio Duce!« Izvanredno neugodan talijanski general Amico imao **bi** biti uskoro — kako tvrdi Roatta - smijenjen i unaprije en. Lorkovi se **nada** da e se tako položaj poboljšati.

Na povratku bio je u Mostaru i tamo, tako er, održao skupštinu i vodio razgovore s lokalnim rukovodiocima. Dojam potpuno zadovoljava. U pogledu situacije s ishranom stanovništva u Dubrovniku kao da je bolje, u Mostaru nešto lošije, a jako loše u srednjoj Dalmaciji.

Roatta ne želi poduzeti akciju protiv partizana radi smirenja zapadne Hercegovine. Hrvatska je strana razmatra kao dobro pripremljenu operaciju za kasnije. Roatta ho e Talijane za vrijeme zime držati samo na obali, dok Hrvati imaju preuzeti garnizone u unutrašnjosti. Lorkovi je, uz to, saop io poslaniku da je Artukovi u Budimpešti stekao jako povoljne dojmove. Namjesnik Horthy mu je rekao da susjedi i Ma arska ne e gestu NDH nikada zaboraviti. Ministar-predsjednik Kailay izjavio je Artukovi u da Ma arska ne smatra Me imurje ma arskim krajem, i da e razmotriti njegovu predaju nakon što se Hrvatska konsolidira. Jako je Artukovi a obradovao kra i razgovor s ministrom v. Ribbentropom.⁵⁰

Kasche je, 4. IX,⁵¹ telegrafski prenio Berlinu (za Glavni ured za sigurnost Reicha) ovaj izvještaj atašeja Helma:

Policijsko-vojna akcija u Srijemu u glavnim je linijama povoljno protekla. Vojna akcija oružanih njema kih i endehaških snaga protiv glavnog središta bandita — Fruške gore — okon ana 31. kolovoza. Na strani neprijatelja 369 mrtvih, 1333 zarobljena; vlastiti gubici 11 mrtvih i 14 ranjenih. Vojna akcija u Srijemu, uglavnom, zaklju ena. Redarstvena još traje. U Srijemu je ve nastupilo zamjetno smirenje. Pismeni izvještaj slijedi.

Savjetnik Troll - u svom telegramu ministarstva 5. IX⁵² - ponovio je te Helmove informacije, a zatim dodao da je položaj u Slavoniji neizmijenjen. Saobra aj brzih vlakova na glavnim prugama no u je privremeno obustavljen. U prostoru jugozapadno od Zagreba priprema se akcija iš enja koja e se proširiti i na Petrovu goru s onu stranu demarkacione linije. U zapadnoj Bosni je komandu od rasformirane borbene grupe zapadne Bosne preuzela 714. pješ. divizija. Od po etka tamošnjih operacija do 28. VIII gubici neprijatelja iznose 4723 mrtva i 12.207 zarobljenih i uhi enih. Vlastiti gubici za isto vrijeme: a) Nijemci: 71 poginulo, 187 ranjeno, 8 nestalo; b) Hrvati: 475 poginulo, 725 ranjeno i 510 nestalo. Pritisak neprijatelja s juga traje i dalje. U borbi protiv partizana daljnje grupe etnika u prostoru Banja Luka—Jajce stavile su se pod

⁵⁰ O razgovoru gen. Roatta - dr N. Rušir.ovi na Sušaku, 8. IX 1942. vidi u: AJ, DK, Inv. br. 11.856.

⁵¹ AJ, T-120, rolna 380, Nr. 2385 od 4. IX.

⁵² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2401 od 5 IX; isti telegram: AJ, T-120, rolna 380.

njema ku komandu. Nakon popravka razorenog vijadukta kod Kostajnice, ponovo uspostavljen saobraćaj na pruzi za prevoz željezne ruda e Sunja—Prije-dor. U isto noj Bosni lokalne borbe s manjim »bandama« partizana, osobito u prostoru Kladanj—Vlasenica—Han-Pijesak, kao i s pojedinim ustani kim gru-pama etnika i ostalima kod Pala. U Vu jak planini, isto no od Dervente, borbe jedinica NDH i etnika. U talijanskom okupacionom podru ju položaj neizmijenjen. etnici iz isto ne Hercegovine, preba eni potkraj kolovoza u Dalmaciju u cilju suzbijanja partizana, po inili su protuhrvatske ispade. Napadaji i diverzije na glavne pruge prema Rijeci i Splitu traju dalje.

Zanimljiv je izvještaj atašaja Helma, 9. IX,⁵³ upu en Glavnom uredu za sigurnost Reicha o partizanskom pokretu u Srijemu i Slavoniji. U njemu Helm tvrdi da su akcije u Srijemu i Slavoniji, koje je zapo ela vlada NDH, pokazale da je prvenstveno srpski dio stanovništva tih podru ja uz partizane, odnosno da ih pomaže. To bi se imalo u prvom redu pripisati op enitom neprijateljstvu pravoslavnog dijela stanovništva prema sadašnjoj hrvatskoj vladi. Me utim, uz Srbe su i Hrvati i dijelovi slova ke manjine koji simpatiziraju partizane. Promatranje akcija vlade NDH pokazuje — navodi Helm — da su usmjerene, prije svega, protiv srpskog elementa u Srijemu i Slavoniji. Ve od nekog vremena postoji stoga sumnja da s hrvatske strane akcije protiv partizanskog pokreta imaju poslužiti tome da pridonesu dokaz kako je na pravoslavnom dijelu stanovništva krivnja za nemire u tim podru jima. Tu sumnju potkrep-ljuje shva anje koje vlada kod županijske redarstvene uprave u Osijeku. Tamo se zastupa mišljenje da partizanski pokret nije komunisti ki nego isklju ivo srpski, iako pojedini Hrvati drže s partizanima. Tvrdi se da e partizana tako dugo biti dok Srbi prebivaju u tom kraju. Šef redarstva u Osijeku izjavio je da bi bilo najbolje kad bi sve Srbe — bez obzira na to je li njihovo mjesto mirno ili nije - iselili, jer samo to pruža garanciju da partizani ne e više ništa poduzi-mati. Moralo bi se raditi na tome da Srbi budu iseljeni u interesu Hrvatske i Reicha.

Helm daje na znanje takvo shva anje, pošto takvi pokušaji, vjerojatno, pristižu i drugim kanalima do odgovornih njema kih mjesta. Pri tom primje-uje da je srpski element, doduše, bio odlu no važan za partizanski pokret u Srijemu, i to utoliko više što raspoloživi dokazi upu uju na to da je bio pomagan iz Srbije. No, dobra i razumna uprava morala bi biti kadra da i srpski element privu e na pozitivnu i lojalnu suradnju u granicama hrvatske države, ali u tom pravcu još mnogo toga nedostaje. Posebno štete tom nastojanju izgredi ustaša protiv srpskog stanovništva do kojih još uvijek dolazi.⁵⁴

Kasche je, 21. IX,⁵⁵ izvijestio Berlin telegramom o situaciji u vezi s ustankom u NDH ovako:

A. Sjeverno od demarkacione linije (podru je njema kih jedinica):

1. U Srijemu, nakon iš enja Fruške gore upotrebom njema ko-hrvatskih jedinica i policijskim akcijama, poja ano smirenje. Raspršene male grupe partizana još su djelatne.

2. U Slavoniji vrlo aktivne grupe partizana, predvo ene Židovima, na Papuku i prostoru južno od Virovitice. Za suzbijanje trenutna no raspoložive

⁵³ AJ, T-120, rolna 1141, Nr. 2312/42 od 9. IX.

⁵⁴ Porazan izvještaj nekoga njema kog obavještajca o Tomi evoj akciji u Srijemu za razdob-lje od 9. VIII do 19. IX 1942: AJ, T-501, rolna 265.

⁵⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. ohne od 21. IX.

samo nedovoljne jedinice i mjesna zaštita. Na Psunju nakon površnog isenja koje su provele njemačko-hrvatske jedinice još su aktivne pojedine partizanske bande. Obje grupe djeluju i sve do Moslavine gdje je nedavno bilo napadnuto polje eksploatacije nafte Gojio, kod Kutine.⁵⁶ Partizani u Slavoniji u većini se sastoje od »pravoslavaca« i pod židovsko-boljševičkim su vodstvom.

3. Operaciono područje istočne Bosne njemačke 718. pješ. divizije uglavnom je mirno. U tom su prostoru mnoge grupe etnika koje su s Hrvatima (ustašama) zaključile raznovrsne sporazume za smirenje. Povezane su još s Dražom Mihailovićem i postoji opasnost da se izjasne za nj pri većem ustanku. U posljednje vrijeme, engleski avioni često bacaju pošiljke u prostoru Tuzle. Isto no od Dervente, uspješna borba jedinica NDH s malim grupama etnika. Više puta izvršeni upadi malih grupa etnika iz Srbije. Njih dosad bosanski etnici općenito otklanjaju. Grupe partizana u istočnoj Bosni samo su beznačajne, vrše manje prepade, a pri većem ustanku mogli bi poći za Mihailovićem.

4. Operaciono područje zapadne Bosne njemačke 714. pješ. divizije: prostor zapadno od Banje Luke uglavnom je miran. U Kozari i na željezničkoj pruzi Novi-Dubica ponovna pojava manjih grupa partizana. Na Uni, južno od Bos. Novog, uspostavljena veza s hrvatskom borbenom grupom oko Bihaća. Tamo i južno od linije Ljubija—Sanski Most—Banja Luka obrambene borbe protiv Titovih partizanskih brigada. Male grupe etnika ovdje su na hrvatskoj strani u borbi protiv partizana.

B. Prostor oko Zagreba i na granici prema Sloveniji:

Sjeverno od Zagreba sve do njemačke granice mirno. Od vremena na vrijeme iz susjednih područja najmanje smetnje. Prostor između Save i Kupe kao i oko Karlovca sjedište je njihovih partizanskih grupa koje dobivaju pojačanja iz talijanske Slovenije. Trenutačno ovdje u toku veća hrvatska akcija isenja. Njen cilj: isenja slovenske granice i prostora sve do Une između Bihaća i Bos. Novog.

C. Područje južno od demarkacione linije (operaciono područje talijanskih jedinica):

1. Između crnogorske granice i Neretve sve južno od Sarajeva je etničke snage naoružane od Talijana, oko 20 bataljuna, povezane su s Dražom Mihailovićem. Žele napredovati preko demarkacione linije prema sjeveru što je njemačka divizija otklonila, zaprijetivši oružjem. General Roatta izjavio Hrvatima da je prisiljen naoružati jake hrvatske snage kako bi se zaštitio od sada nepouzdatih etnika. Daljnje etničke snage zapadno od Mostara, na području naseljenom Hrvatima, upućene od Talijana u borbu protiv partizana. Tamo su već i ispadi protiv Hrvata. Ta grupa etnika predstavlja najozbiljniju opasnost za njemačke boksitne interese.

2. U prostoru između Duvna—Bugojna—Ključa gornjeg toka Une—Korenice—Dinarskih Alpi nalaze se Titove partizanske brigade. Pet brigada regrutiranih najviše iz Srbije i Crne Gore, jedna dalmatinska, vode borbe na Uni s hrvatskom grupom oko Bihaća—Krupe, južno od Ljubije—Sanski Most—Banja Luke protiv njemačko-hrvatskih jedinica njemačke 714. divizije, južno od Jajca i zapadno od Duvna protiv hrvatske borbeno-pukovničke grupe Frane Šimića koja je prije nekoliko dana zauzela Duvno. Borbeni položaj (partizana) prema Talijanima nejasan. Dosad su od Talijana zadobili mnogo plijena. Tito zastupa velikojugoslavensku tendenciju, otklanja Mihailovićem i

⁵⁶ O tom napadu javio je savjetnik v. Trola ministarstvu, 7. IX (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2410 od 7. IX).

Englesku, sumnja u Rusiju. Tito je njema koj strani u posljednje vrijeme (navodno) stavio do znanja da je spreman da dođe do smirenja. Hrvati nastoje da preotmu Titu zapadnu Hercegovinu oko Livna.

3. U prostoru Velebita i Like mnoge grupe partizana koje Talijani ne mogu svladati. Ovdje postoje, također, znaci nacionalno-hrvatskih tendencija u ustanku. Talijani dolaze u posljednje vrijeme isto do Hrvata sa željama da poduzmu pojedina ne akcije u tom području. Hrvati imaju oko Bihaća na gornjem toku Une oko 6 bataljuna pod pukovnikom Tomićem koji se uspješno održavaju, no preslabi su za sve u akciju. Pod B. spomenuta akcija išćenja može stvoriti preduvjete za išćenja preko Ogulina u pravcu zapada. Željezni ki saobraćaj u tom prostoru već je mjesecima obustavljen.

Vojne snage:

Hrvati — novoformirane četiri aktivne gorske brigade svaka sa po 4000 ljudi koje su se dobro pokazale. Stare snage, koje se sastoje od rezervista, manjim dijelom dobar, većim dijelom slab prosjek, i nevoljke da pređu u napad, manjim dijelom bez borbenog duha i snage. Ustaške jedinice trpe uslijed lošeg vodstva i razuzdanosti jedinica. Njihovi oblici borbe isto su bezgranično okrutni. Pri zajedničkom djelovanju s njemačkim jedinicama, sve hrvatske jedinice sposobne su da se uzdignu do najboljih rezultata. Jedinice *Volksdeutschera* u hrvatskom domobranstvu s odredom za akciju po dva bataljuna u Slavoniji, jednim u Srijemu i jednim kod Banje Luke; željezni ki zaštitni bataljun izmeću u Broda i Rume, dva lovačka bataljuna kod njemačke 728. pješ. divizije. Manje popunidbene jedinice *Volksdeutschera* u Osijeku i Rumi.

Nijemci — u Srijemu jedan puk i štab 717. pješ. divizije; u istoj noj Bosni 718. pješ. divizija s dva puka. U zapadnoj Bosni 714. pješ. divizija s dva puka koji su djelomično i u Slavoniji. Osim toga, odredi *Landesschiitzena* za zaštitu pruge.

Talijani — Druga talijanska armija pod generalom Roattom sa sjedištem na Sušaku. Od toga jedan armijski korpus pod generalom Dalmazzom u Dubrovniku, vjerojatno tri divizije. Raspored daljnjih talijanskih jedinica izmeću u Dubrovnik i Sušaku trenutno nejasan. Na području NDH imalo bi još biti stacionirano više od 100 talijanskih bataljuna Druge armije. Borbe Druge armije kod Ljubljane nepregledne su i dosad bez odlučnih uspjeha.

Nedostaci koji pomažu nemire: nedostatak vremena za razvoj jedinica NDH, nedostatno vodstvo i naoružanje, nedovoljna pokretljivost uslijed nedovoljnog broja motornih vozila i benzina, političke pogreške ustaša i nedovoljan odjek na koji nailazi vlada NDH u narodu, igra Talijana sa etnicima i neaktivnost talijanskih jedinica u hrvatskom prostoru, kao i nasilno kršenje hrvatskih državnih interesa od Talijana. Potrebno za uspješniju borbu: političko razjašnjenje položaja hrvatske države, vojno vodstvo u cjelokupnom hrvatskom prostoru, većim pokretljivost jedinica ostvarena pojačanom motorizacijom i dovoljnom opskrbbom benzinom.

Savjetnik Troll javio je iz Zagreba telegramom, 25. IX,⁵⁷ ministarstvu da je poslanik Kasche, na temelju raspoloživih dokumenata, već 11. rujna raspravio s poglavnikom pitanje terorističkih akata protiv državljana NDH srpske narodnosti u Srijemu. Nato je poglavnik — kako je poslanstvo o tome izvijestilo u svom telegramu od 12. IX - opozvao iz Srijema glavnog odgovor-

⁵⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2714 ode 25. IX. U Srijemu je Tomić djelovao kao »viši redarstveni povjerenik Velike župe Vuka«.

nog policijskog specijalnog opunomoćenika V. Tomića iz *Ustaške nadzorne službe*. Kod brojnih ostalih slučajeva poslanstvo je interveniralo u vezi s počinjenim terorističkim aktima. Budući da je za takve presteupe u prvoj liniji odgovoran UNS na čelu s državnim tajnikom E. Kvaternikom protiv kojeg je preostali dio vlade nemoćan da dođe do izražaja, treba daljnju obradu toga dogoditi sve do povratka poglavnika i poslanika Kaschea iz Reicha.⁵⁸

2. *Prva njemačka razmjena zarobljenika s partizanima*. Nijemci su neprekidno pokazivali veliko zanimanje za područje oko Mostara bogato boksitom, koje je, doduše, ležalo u talijanskoj okupacionoj zoni, ali je za Tre i Reich predstavljalo izvanredan izvor za njegovu aluminijsku produkciju. Čini se da je Reich, u to vrijeme, 25 posto svoje (za rat tako važne) aluminijske produkcije pokrивao boksitom uvezenim iz NDH.

Kasche je, na primjer, 5. VIII,⁵⁹ pod »najhitnije« telegrafski javio ministarstvu da su ponovljeni napadi partizana izazvali žestoke borbe za razorenost mosta kod Bradine. Njemačka je divizija, zajedno s jedinicama NDH, preuzela zaštitu i pri tom su dvije brigade partizana bile raspršene od njemačkih i hrvatskih jedinica, a i od etnika koji su partizane napali s leđa. Pojedine »bande« ugrožavaju, međutim, neprekidno prugu, tako da je njemački zapovjednik u Beogradu otklonio da preuzme stalni saobraćaj kamionima koji prevoze ruda u. Talijani su, čini se, otklonili svaku zaštitu željeznice pruge Sarajevo—Mostar. Budući da je snabdijevanje produkcije boksita osigurano samo još do petog u tekućem mjesecu, pa postoji ozbiljna opasnost da se obustavi cjelokupna eksploatacija, komandirajućim generalom u Srbiji izrazio je, ipak, spremnost da pruži zaštitu jednokratnoj koloni kamiona od Sarajeva do Mostara. Poslanstvo je trenutno obavljeno sastavljanjem podataka o tome koje se najviše kolonine namirnice u Sarajevu mogu prikupiti i natovariti na kamione. Oficir za privredu preuzima pregovore s komandirajućim generalom o ubrzanim i — ako je moguće — prvim postavom kolone prema Mostaru. Nadalje, pokušat će da prebace povećanu količinu živežnih namirnica do Mostara vojnim zrakoplovima NDH, no to može biti samo dopunsko rješenje iz nužde, imajući u vidu neznatni kapacitet i nepovoljne prilike za let. Iskop boksita uslijed lošeg snabdijevanja bilježi već smanjenje od 50 posto, tako da su ozbiljno ugroženi ratnoprivredni interesi, ukoliko ne bi zaštitene kolone kamiona prebacile iz Sarajeva u Mostar živežne namirnice i najnužnije artikule u povećanim količinama.

Za nekoliko dana situacija se u tom području znatno pogoršala i to **potvrđuje** i brzojavka poslanika Kaschea od 11. VIII⁶⁰ u kojoj, u prvoj **recenici**, upozorava svoje ministarstvo u Berlinu da su cjelokupni njemački **boksitni** interesi u Hrvatskoj razvitkom partizanskih snaga (koje je Kasche **samo** nekoliko dana prije »raspršio«!) ozbiljno ugroženi. Već je u ranijem **telegramu** (br. 1996) javljeno o prodoru partizana preko željeznice pruge **Mostar-Sarajevo**, pa partizani ugrožavaju pojedina boksitna područja, a

U razgovoru Weizsäcker-M. Budak - prema zabilješci državnog sekretara od 6. X - dodirnuli su i Tomićevu »akciju« u Srijemu i Weizsäcker je tom prilikom spomenuo kako događaji u Srijemu predstavljaju za Nedića otežavanje njegovog položaja. Budak ga je odmah shvatio, no uznastojao je da ih prikaže kao djela osvete koja više nisu važna (AJ, T-120, rolna 208 St. S. Nr. 592 od 6. X).

* AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1996 od 4. VIII.
AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2067 od 11. VIII.

brojna prikupljanja partizanskih snaga oko Livna neposredno ugrožavaju cjelokupnu boksitnu produkciju. U Livnu su neposredno ugroženi vojnoprivredni interesi i njemačko inovništvo iz Reicha poduzeća *Hansa-Leichtmetall*. Talijani su najavili svoje povlačenje iz Livna za 9. srpnja, ali su ga napustili već 29. lipnja, bez približe obavijesti. Partizani su neposredno zatim prodrli u pravcu Livna sa sjevera i istoka. Na sjevernom pravcu je riječ o manjim grupama partizana, pridošlih iz Glamoča; iz istog pravca došle su preko Prozora i druge grupe koje su prodrle preko željeznice i pruge iz crnogorskih krajeva, pošto su Talijani svoje crnogorske garnizone iznenada bili povukli. Endehaška je strana smjesta prebacila u Livno bataljun od 300 ljudi, a partizani ga od 28. srpnja sistematski opkoljavaju. Ustaške udarne jedinice, pod komandom potpukovnika Francetića i pukovnika Šimića, probile su obranu partizanskog opkoljavanja i uspostavile vezu s Livnom, ali su zatim bile prisiljene da se povuku uslijed žestokih borbi u pozadini, budući da snage NDH nisu dostajale da jedinstveno razbiju taj pokret partizanskih jedinica. Pretežne dijelove samog mjesta (Livna) su, čini se, partizani osvojili 6. VIII, i spomenuti bataljun i dvije ustaške jedinice morali su se povući u Aržano. Hrvatska je strana tripot uzaludno molila Talijane za pomoć. Nijemci iz Reicha brane se žilavo u jako utvrđenoj kući, a partizani postavljaju protiv te kuće topove od 7,5 cm. Na temelju kontakta s njemačkim generalom (Glaiseom) stoji činjenica da hrvatska strana apsolutno nije kadra pružiti daljnju pomoć. Njemačke jedinice ne mogu se, pak, upotrijebiti s obzirom da je to talijansko operaciono područje. Zapovjedajućim generalom u Beogradu pokušava da na hitne molbe dobije talijansku pomoć. Talijanska strana nije se u tom pogledu dosad uopće izjasnila. Koncentracija je partizana u prostoru južno od Tomislavgrada i Livna — prema procjeni glavevinske uprave *Organizacije Todt (OT)* u Mostaru — oko 7000 ljudi po grupama od 3000, 2000, 500 i 1500 ljudi, dijelom naoružanih teškim i lakim mitraljezima, bacačima i topovima od 7,5 cm. Grupe ustanika već ugrožavaju iskope boksita Široki Brijeg kod Mostara koje štite sada tri talijanske jedinice. Ti snažni pokreti partizana ugrožavaju u najskorije vrijeme cjelokupne njemačke boksitne interese, tako da je poslanik prisiljen zatražiti bezodvlačno obraćanje ministarstva Vrhovnoj komandi s pitanjem bi li vojno vodstvo Reicha moglo staviti na raspolaganje zaštitne jedinice za osiguranje najvažnijih njemačkih privrednih interesa u Hrvatskoj. Nadalje, Kasche moli ministarstvo da razvidi bi li se posredstvom ambasade u Rimu od Talijana mogla postići i podrška — teoretski opetovano obećana s njihove strane — njemačkih boksitnih interesa organiziranom zaštitom i sistematskim uništenjem partizana. Angažirani njemački ljudi u prostoru Mostara, osobito oni iz *Organizacije Todt*, većine izvanredne napore da omoguće transport boksita do Dubrovnika. Na primjer, ta organizacija, bez zaštite njemačkih oružanih snaga, nakon razaranja mosta i s potpuno nedovoljno zaštitom domobrana, održava saobraćaj kolonama kamiona na ugroženoj i nepreglednoj cesti kako bi izbjegla da boksitno područje bude odrezano i lišeno snabdijevanja živim namirnicama, što danas neposredno prijeti. Kasche, na kraju, upozorava hitno i iznova svoje pretpostavljene u Berlinu na ozbiljnost situacije i moli da poduzmu sve mjere samo da bi se dobila pomoć.

Dan kasnije (12. VIII),⁶¹ Kasche je javio Berlinu kako je poslanstvo obaviješteno da su partizani na juriš osvojili i ono uporište *Hansa-Leichtme-*

⁶¹ Isti izvor, Nr. 2091 od 12. VIII.

tala u Livnu. Svi automobili, strojevi, zalihe pogonskog goriva, naboji za eksplozije, oružje, sve to je u rukama partizana, a njemačka posada zarobljena. Poginuo je Georg Bohling, a dvojica ranjena; Max Šepić i Andreas Skok su pobjegli i došli u Zagreb. Stavljena je u izgled razmjena njemačkih zarobljenika s uhvaćenim partizanima. Kasche ponovo ozbiljno ukazuje ministarstvu na to da treba uskoro razmisliti s potpunom obustavom iskopa boksita, budući da su se partizani sada spojili i pobjedom u Livnu zadobili znatno pojačanje u oružju i municiji. Usprkos nedostatnom osiguranju, saobraćaj *Organizacije Todt* funkcionira preko razorene pruge kod Sarajeva kamionima, koji prebacuju dnevno deset vagona, i tako je zasad osigurano snabdijevanje mostarskog prostora živim namirnicama. Zahvaljujući posredovanju dra Richtera, uplovit će 18. u Dubrovnik parobrod od 4000 tona, a u Metković jedan od 300 tona.

Što se to, zapravo, dogodilo u Livnu?

Prilikom oslobodjenja Livna partizani su zarobili osam Nijemaca iz Reicha (*Reichsdeutsche*) među kojima se nalazio i ing. Hans Ott koji je kao rezervni oficir i organizirao otpor iz utvrđene vile u Livnu.⁶² Na saslušanju, ing. Ott je izjavio dru Vlatku Velebitu pri Vrhovnom štabu koji je saslušavao zarobljene Nijemce otprilike ovo:

Znam da ćete nas strijeljati. No, kakve koristi možete imati od toga da strijeljate nekoliko Nijemaca? Zar vam ne bi bilo bolje da izvršimo razmjenu za neke vaše do kojih vam je stalo? Mogao bih da budem most s njima kim vojnim vlastima, a dajem vam častnu riječ njemačkog oficira iz prvoga svjetskog rata da ću se vratiti im uspješno nakon dogovora.⁶³

Velebit je na to otišao do Tita i u Vrhovnom štabu referirao što mu je ing. Ott u toku saslušavanja predložio i Tito se s tim složio.

Ott je, 11. VIII, krenuo na put i sa sobom ponio popis osoba koje je partizanska strana zatražila u zamjenu za zarobljene Nijemce. To su u prvoj verziji bili: Dragica Pravica i njen brat, Nedžad Plešević, Miro Popović, Sefik Latifi, Niko Mihaljević, Jozo Barić, Alko Šimić, Spaho Gagić, Ivica Vujanović i Arif Čeko.

»Pošto su s ing. Ottom bile utanačene sve formalnosti i predan mu spisak lica, koja su predstavnici NOPO i DVJ tražili u zamjenu za zarobljene Nijemce - piše dobro upućeni Slavko F. Odi⁶⁴ - krenuo je on 11. avgusta automobilom do Podhuma, odakle je nastavio put pješice u Aržano. Prenosivši u nekoj gostionici, otputovao je ing. Ott sutradan preko Imotskog u Mostar i tamo se javio vojno-privrednom oficiru kapetanu Heyssu, upoznavši ga sa svojim sluhom i svojom misijom. Kapetan Heyss uputio je preko organizacije Todt radiogram potpukovniku Schardtu, njemačkom vojno-privrednom oficiru u Zagrebu. Istog dana stigao je od Schardta odgovor, da odmah krenu u Zagreb. Kapetan Heyss i ing. Ott otputovali su sutradan 15. avgusta (pogreška: treba da stoji 13. VIII) u Sarajevo, a odatle su poslije podne odletjeli ustaškim avionom u Zagreb.«

⁶² O ing. Hansu Ottu opš. Slavko F. Odi, *Neostvoreni planovi*, Zagreb 1961, str. 245 i dalje.

Taj podatak dugujem dru Vlatku Velebitu, našem vrlo dugogodišnjem ambasadoru, i koristim se ovom prilikom da mu se na njemu zahvalim.

Nav. djelo, str. 35-36. O tome donosi pojedini u svojoj knjizi Walter Hagen (alias Wilhelm Hoettl): *Die geheime Front. Organisationen, Personen und Aktionen des Deutschen Geheimdienstes*, Linz-Wien 1950, str. 263 i dalje. Ta knjiga upravo vrvi neto nostima koje tijestimice poprimaju fantastične razmjere.

U Zagrebu je ing. Ott, 14. i 15. VIII, poslaniku Kascheu i generalu Glaiseu iscrpno prikazao situaciju i izložio ponudu o razmjeni koju je partizanska strana prihvatila.

»U vezi sa zamjenom zarobljenika, koja je bila u izgledu — piše dalje Odi⁶⁵ — ing. Ott je obavijestio poslanika i generala da partizani, pored jedanaest svojih ljudi s bosansko-hercegova kog terena, o kojima je ranije javljeno, i koji se nalaze u rukama Italijana, traže i Andriju Hebranga i još 14 svojih ljudi, koji se nalaze po ustaškim zatvorima i logorima. S obzirom da su se lica koja su predstavnici NOPO i DVJ tražili u zamjenu za zarobljene Nijemce, uglavnom, nalazila ili u rukama Italijana ili u ustaškim zatvorima, Kasche i Glaise-Horstenau su odmah preduzeli odgovaraju e korake. Kasche je u toku 14. avgusta razgovarao o ovom pitanju i s'Paveli em, a preko Glaise-Horstenaua uputio je i telegram armijskom generalu Roatti, s molbom da lica koja partizani traže za zamjenu, a koja se nalaze u zarobljeništvu italijanskih trupa u Zadru, stavi na raspolaganje svojoj diviziji u Mostaru, u cilju zamjene, a da i kod italijanske vlade najhitnije interveniše kako bi ova dala odgovoraju a uputstva. Dopis identi nog sadržaja uputio je Kasche i Casertanu, italijanskom poslaniku u Zagrebu,

Poslanik je istovremeno opunomo io kapetana Heyssa da detalje oko zamjeje utana i sa štabom italijanske divizije u Mostaru.

Pored Glaise-Horstenaua i poslanika Kaschea, razgovorima u Zagrebu, u toku 14. i 15. avgusta, prisustvovali su i vojno-privredni oficir potpukovnik Schardt, savjetnik poslanstva dr Kuehn i sekretar poslanstva dr Greiner, te neki predstavnici ustaške policije.«

Kasche je, 14. VIII,⁶⁶ pod »najhitnije« telegrafski dostavio ministarstvu tekst brzjava što su ga posredstvom generala Glaisea uputili generalu Roatti kao zapovjedniku Druge talijanske armije. U njemu se navodi da je prilikom pada Livna palo u ruke partizana i osam Nijemaca iz Reicha. Partizani su danas od njih uputili u Zagreb na asnu rije ing. Otta kao pregovara a. Partizani pristaju na zamjenu, ako im za tu osmoricu izru e jedanaest njihovih (Dragica Pravica i ostali) koji se najve im dijelom nalaze u talijanskim rukama. Njema ka e strana te ljude — ako se nalaze u njema kim rukama — izru iti a isto e dogovoriti i s vladom NDH. Stoga mole Roattu da zarobljenike, koji se nalaze kod Roattinih jedinica, stavi na raspolaganje za zamjenu i predlažu da ih se sprovede do Roattine divizije u Mostaru. S divizijom e daljnje mjere dogovoriti kapetan Heyss. Pošto postoji velika životna opasnost za njema ke zarobljenike, mole Roattu da to pitanje najbrže riješi. Toliko za Roattu.

Na kraju telegrama Kasche moli ministarstvo da se najbržim putem obrate talijanskoj vladi neka izda upute da bi se razmjena što brže provela.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu (državni podsekretar Woermann) je to sutradan⁶ i u inilo, uputivši ambasadi u Rimu tekst toga telegrama svoga poslanika u Zagrebu.

⁶⁵ S. F. Odi , nav. djelo, str. 67-68. Glaise u jednom telegramu vojnom zapovjedniku Jugoistoka iz god. 1942 (na žalost bez datuma) spominje razmjenu s partizanima (AJ, T-501, rolna 264).

O prvoj razmjeni vidi: *Nema ka obaveštajna služba*, V, Beograd 1958, str. 577 i dalje.

⁶⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2120 od 14. VIII.

⁶⁷ Isti izvor, Nr. 3314 od 15 VIII.

Kasche je, 15. VIII,⁶⁸ telegrafski javio ministarstvu da su opkoljeni Nijemci - zbog kojih je ing. Ott i došao u Zagreb da dogovori djelomičnu zamjenu - aktivno sudjelovali u obrani Livna i više tjedana proveli u borbi. Od njih je jedan poginuo a mnogi su ranjeni. Vodstvo se nalazilo u rukama H. Otta i Antona Jorgoa, dok je poginuo Georg Bohlig. Gospodja Mia Jorgo njegovala je ranjene na borbenoj liniji. U toku su pregovori oko oslobađanja zarobljenih i postoje izgledi da ih uspješno okončaju. Stoga Kasche predlaže da ih odlikuju ratnim križem za zasluge II reda s maramama, i to ove pojedince: Hans Ott, Anton Jorgo, Friedrich Dohm, Johann Novak, Paul Decker, Johann Rademacher i Theodor Sevenich, a za ing. Otta predlaže ratni križ II reda. Kasche moli da ispituju bi li odlikovanje bilo provedivo kratkim putem i bi li veći naredni kurir mogao donijeti u Zagreb odlikovanja, s tim da bi formalni prijedlozi uslijedili odmah prikupivši sve potrebne podatke.

»Razgovori i pregovori oko prve zamjene — piše dalje Odi⁶⁹ - prilično su se otegli, jer su ustaše uporno odbijali da izruče Nijemcima Hebranga i još neke uhapšene, koje su predstavnici NOPO i DVJ tražili preko ing. Otta. Dr Jurij, kojega je na ove razgovore delegirao ustaški ministar Vrančić, izjavio je za neke uhapšene da se više ne nalaze na životu, a za Hebranga i konkretno, da je pušten. »Zvenim prilikom hapšenja. Poslanik Kasche nije znao pravo stanje stvari, ali je po ovom, kao uostalom i po svim drugim pitanjima, podržavao stav Pavla koji u ovo vrijeme nije bio za zamjenu Hebranga, s obzirom na kombinacije s njime.

Postigavši na elnu saglasnost njemačkih mjerodavnih faktora za razmjenu, mada Nijemci nisu uspjeli da pronađu i sakupe lica koja su partizani tražili, ing. Ott je, s obzirom na ugovoreni termin svog povratka, odletio u nedjelju dopodne 16. avgusta u Mostar. Odavde je preko Ljubuškog, Imotskog i Metkice odmah nastavio put u Livno, da bi izvjestio predstavnike Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i DVJ o rezultatima zagrebačkih razgovora.«

Državni sekretar v. Weizsäcker je u vezi sa zagrebačkim telegramom br. 2120 od 14. VIII, u kojem je Kasche dostavio Berlinu tekst telegrama generalu Roatti, zamolio poslanika v. Rintelena (ministra v. Ribbentropa)⁷⁰ da upozori talijansku vladu na taj telegram Roatti (dostavljen u prijepisu ambasadi u Rimu) s tim da ministarstvo doda da je ono — što je samo po sebi razumljivo — zainteresirano za brzo oslobađanje osmorice Nijemaca iz Reicha koji su u životnoj opasnosti. Savezno s tim, moli za što je moguće hitnije saopćenje nalaze li se nabrojani partizani u talijanskim rukama i jesu li — u skladu s molbom upućenom generalu Roatti - stavljeni na raspolaganje u svrhu zamjene.

Poslanik v. Rintelen je, 17. VIII,⁷¹ iz specijalne željeznicke kompozicije ministra Ribbentropa odmah odgovorio v. Weizsäckeru da je njegov prijedlog predložen ministru Ribbentropu. Ministar ga moli da uputstvu dade ponešto drukčiji oblik u kojem će Talijanima - ukazujući im na to da su, uslijed preranog povlačenja talijanske posade iz Livna, izazvali zarobljavanje osmorice Nijemaca iz Reicha — reći da bi njemačka strana bila zahvalna talijanskoj vladi kad bi upotrijebila sva sredstva da ponovo oslobode tu osmoricu Nijemaca iz Reicha.

⁶⁸ Isti izvor, Nr. 2136 od 15. VIII.

⁶⁹ S. F. Odi, nav. djelo, str. 68-69.

⁷⁰ AJ, T-120, rolna 208.

⁷¹ Isti izvor, Nr. 936 od 17. VIII.

Stoga je v. Weizsäcker još istog dana⁷² uputio ambasadi u Rimu telegram u skladu sa sugestijama v. Rintelena, odnosno šefa njema ke diplomacije v. Ribbentropa.

Sutradan (18. VIII)⁷³ je savjetnik njema ke ambasade u Rimu, u rangu opunomo enog ministra, O. Ch. Bismarck pod »najhitnije« odgovorio ministarstvu da je ju er poslije podne, smjesta nakon primitka telegrama, u inio potreban korak kod šefa kabineta grofa Ciana koji mu je obe ao da e se bezodvla no povezati s talijanskom Vrhovnom komandom. Danas prije podne obavijestio ga je d'Ajeta da je talijanska VK ve sino naredila nadležnoj komandi u Dalmaciji (generalu Roatti) da riješi to pitanje. Ambasadu e obavijestiti što je mogu e prije o poduzetim mjerama spomenute komande u Dalmaciji.

Bismarck je istog dana⁷⁴ — u vezi s tim svojim telegramom — upoznao ministarstvo u Berlinu sa zabilješkom koju je primio od šefa kabineta talijanskog ministarstva vanjskih poslova. U njoj se navodi kako je talijanska VK saop ila ministarstvu vanjskih poslova u Rimu da je zapovjednik slovensko-dalmatinske armate (gen. Roatta) — ve obaviješten od poslanika Kaschea u Zagrebu o (planiranoj) razmjeni zarobljenih partizana za njema ke državljane — naredio hitnu istragu. Na temelju provedene istrage, identificirano je šest spomenutih partizana koje e uputiti u Mostar da bi ih tamo stavili na raspolaganje njema kom kapetanu zaduženom da izvrši zamjenu. Zapovjednik slovensko-dalmatinske armate zamolio je poslanika Kaschea za pobližu informaciju o preostalim partizanima da bi talijanskoj strani omogu ili identifikaciju i postupak u smislu želja njema ke strane.

Nakon povratka ing. Otta na oslobo eni teritorij, nastavljeni su pregovori o razmjeni u Livnu i u Glamo u. Partizanski predstavnici predali su njema - kom pregovara u — koji je održao zadanu rije — novu listu od 15 osoba koje zahtijevaju za zamjenu. U me uvremenu su Talijani dopratili u Mostar šestoricu traženih s prve liste, a pojavio se na sceni i Dido Kvaternik koji je, posredstvom svog šefa kabineta dra Danka Vidalija, obavijestio njema ko poslanstvo da i ustaška strana želi sudjelovati s tim da zamijeni dvadeset dvojicu »zarobljenih partizana« za svoje ljude zarobljene u Livnu.

»U me uvremenu stigle su u Vrhovni štab NOPO i DVJ informacije - piše dalje Slavko F. Odi⁷⁵ — da se Andrija Hebrang, kao i još neka lica, tražena za zamjenu, nalaze u ustaškim zatvorima, i da su neta na obavještenja, što su ih ustaški zvani ni organi dostavili njema kom poslaniku. S obzirom na tu injenicu, te na Ottova uvjeravanja da se ostala lica nisu mogla prona i, sastavljena je, kako je ve re eno, nova lista lica traženih za zamjenu, i ing. Ott je ponovo krenuo u Zagreb. Ovaj put pošao je, me utim, s njim u Zagreb i partizanski parlamentarac. Iz Glamo a su se automobilom prebacili preko Mostara u Sarajevo, a odatle u Zagreb.«

Taj partizanski parlamentarac bio je Marijan Stilinovi koji je dobro poznao zagreba ke prilike i partijske kadrove KP Hrvatske.

Dok se M. Stilinovi natezao s njema kim predstavnicima oko toga jesu li pojedinci koje traži živi ili nisu, ponavljaju i im kako su ustaške tvrdnje neto ne, i da Vrhovni štab raspolaže podacima kako je Hebrang živ i da su živi

⁷² Isti izvor.

⁷³ Isti izvor, Nr. 3084 od 18. VIII.

⁷⁴ Isti izvor, Nr. 3093 od 18. VIII.

⁷⁵ S.F. Odi , nav. djelo, str. 72. opš. M. Stilinovi , *Bune i otpori*, Zagreb 1969, str. 217-220.

i ostali koji se traže, itd., Nijemce je sve više brinulo stanje oko boksitnih iskopa kraj Mostara.

Na primjer, ve 26. VIII,⁷⁶ održali su u Zagrebu širu konferenciju stru - njaci i složno zaklju ili da uslijed sve ve ega partizanskog ugrožavanja boksit - nih podru ja oko Mostara opada u inak, radnici da su zaplašeni a sigurnost angažirane stru ne radne snage iz Reicha sve više ugrožena. Lokalne zaštitne mjere Talijana i odreda NDH nedovoljne su, i može se — na temelju dosadaš - njeg iskustva - pri iznenadnom napadu partizana ra unati s potpunim gubit - kom boksitnog podru ja oko Mostara što bi na duži rok predstavljalo ispadanje cjelokupne proizvodnje toga podru ja. Kasche je pri tom ukazao na to da su zalihe boksita u jadranskim lukama iscrpljene i ubrzo se ne e više mo i koristiti raspoloživi brodski prostor za prijevoz.

Savjetnik poslanstva u Zagrebu dr Kühn je, 26. VIII,⁷⁷ telefonom informi - rao ministarstvo da se položaj boksitnog poduze a kod Mostara posljednjih dana jako pogoršava. Partizani su se približili na oko 10 km od iskopa i navodno su brojem i naoružanjem nadmo ni raspoloživim snagama obrane. Oponomo enik za boksit ministarstva naoružanja Brade odletio je u Berlin da ministru referira o situaciji. Dr Kühn moli da ministarstvo ima posebno u vidu kako je nedavno kod Livna tamošnje njema ko poduze e (*Hansa-Leichtme - tall*) - za koje je zainteresirano ministarstvo zrakoplovstva - u cijelosti palo u ruke partizana sa svim eksplozivom i vrijednim materijalom. Bit e potrebno da u najkra em roku donesu na elnu odluku o tome što se dalje može u initi za zaštitu i daljnji rad boksitnog poduze a.

Na elnik trgovinsko-politi kog odjela u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova E. K. J. Wiehl upozorio je telegramom, 28. VIII,⁷⁸ ministra v. Ribbentropa da su ležišta boksita u okolici Mostara — prema obavještenjima poslanstva u Zagrebu — krajnje ugrožena, uslijed prodora grupa partizana. Wiehl je, pri tom, samo ponovio ono što im je Zagreb bio javio i zatim skrenuo pažnju ministru da je dobivanje boksita iz tih hercegova kih ležišta presudno važno za proizvodnju aluminija, budu i da je njema ka strana u svojim procjenama ra unala s koli inom od najmanje 300.000 tona godišnje. Vrhovna je komanda zamoljena da najhitnije ispita mogu nost poja ane vojne zaštite tih ležišta. Šef Ureda za privredu VK general Thomas povezuje se stoga još istog dana sa štabom za vo enje operacija VK a ministra A. Speera e, 31. VIII, nakon povratka u Berlin, informirati o tome i u njegovom ministarstvu vjeruju da e Speer, tako er, o tome obavijestiti samog Führera.

Njema ka je VK opet jednom pokušala da od Talijana izmoli poja anu zaštitu i ove u akciju kojom bi o istili to boksitno podru je, njegovu širu okolicu i prilaze.⁷⁹

Ribbentrop je, tako er 2. IX⁸⁰, telegramom ambasadi u Rimu prenio alarmantne vijesti iz Zagreba i upozorio da su se mjere osiguranja s talijanske strane u tom pogledu — usprkos važnosti dobivanja boksita za zajedni ko ratovanje Osovine - pokazale sasvim nedostatnima. Prilikom boravka grofa Ciana u Budimpešti, u povodu pogreba Horthyjeva sina, poslanik v. Rintelen je po Ribbentropovom nalogu razgovarao s grofom Vitettijem koji mu je obe ao da e se osobno — im se vrati u Rim — povezati s Vrhovnom

⁷⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2264 od 26. VIII.

⁷⁷ Isti izvor, zabilješka: Berlin, 26. VIII 1942.

⁷⁸ Isti izvor.

⁷⁹ Isti izvor.

⁸⁰ Isti izvor, Nr. 1043 od 2. IX.

komandom da bi se pobrinuli za pomoć. Nastavljaju i taj korak, Ribbentrop moli ambasadora da u ministarstvu vanjskih poslova u Rimu provjeri je li talijanska strana poduzela potrebno u skladu s Vitettijevim obećanjem. Dalje moli da ambasador prigodice skrene pažnju i grofu Cianu na potrebu osiguranja boksitnog područja i zamoli ga da se osobno za to zauzme. Korak u Rimu treba uslijediti u sporazumu s generalom v. Rintelenom, vojnim atašejom ambasade i predstavnikom njemačkih oružanih snaga pri talijanskoj VK, budući da je ministarstvo vanjskih poslova zamolilo i njemačku VK da vodi brigu o osiguranju dobivanja boksita.

»U meuvremenu, i pregovori u Zagrebu privodili su se kraju — navodi Slavko F. Odi⁸¹ — Skoro desetodnevna traganja za licima koja je partizanski parlamentarac (tj. M. Stilinovi — opaska B. K.) tražio, završila su se, uglavnom, neuspješno. Nakon toga su se ing. Ott i partizanski parlamentarac povratili u Glamoč, obavijestivši predstavnike NOPO i DVJ o rezultatima svojih razgovora u Zagrebu, i nemogući da budu izručena sva tražena lica, pošto neka više nisu u životu. S obzirom na to sastavljena je nova lista, i uskoro je došlo do sporazuma o zamjeni.

etvrtog septembra krenula je grupa od deset zarobljenih Nijemaca iz Glamoča preko Livna za Duvno. U Livnu se grupi priključilo dvanaest zarobljenih domobranskih oficira i dvanaest zarobljenih Livnjaka i Glamočaka. Sutradan ujutro, prebačeno je ovo ljudstvo u pravcu Studenog Vrela, gdje je na jednoj livadi izvršena zamjena.«

Razmjenu je izvršio Vlatko Velebit, dovevši na dogovoreno mjesto zarobljene Nijemce i ostale. Iz Glamoča je došao autobusom, a procedura je bila vrlo jednostavna: izvršena je tako da su bile pročitane liste osoba jedne i druge strane.

Poslanstvo u Zagrebu izvijestilo je telegramom, 8. IX, o obavljenoj razmjeni ovako:

»Energijom i zajedničkim naporima poslanstva i vojnoprivrednog oficira, uspjelo je zamjenom osloboditi osam zarobljenih radnika firme 'Hansa Leichtmetall A. G.' koji su svojedobno prilikom napada na Livno pali partizanima u ruke. Imenovani se nalaze u Mostaru.«⁸²

Tito je u dopisu Centralnom komitetu KPH od 10. IX 1942.⁸³ javio da je »ovih dana izvršena (je) razmena nemačke grupe zarobljenika za dvadeset naših drugova (od kojih šest Livnjaka) iz logora i policijskih zatvora. Kako su skoro svi ovi drugovi sa vaše teritorije to vas obaveštavam o njihovom držanju na policiji i u logorima kao i o njihovom rasporedu«.

Tito, zatim, daje pojedinačnu karakteristiku za svakog od njih i njihovom novom rasporedu, i to za Daskijevi Pavla, Cvitaš Nikolu, Radošević Vladimira, Alaber Antona, Kranželi Ivana, Paut Mire, Žastavnikovi Marice, Zastavnikovi Krunke, Novosel Marijane, Brnčić Nade, Vučetić Anke, Krajačić -Evi Bosiljke i Kovačić Olge.

»Danas smo uputili predstavku ministarstvu domobranstva — javlja Tito na kraju — za razmenu zarobljene grupe avijacijskih pilota za drugove Hebranga

⁸¹ S. F. Odi, nav. djelo, str. 76.

⁸² Isti izvor, str. 76, bilj. 107. O toj razmjeni pisao je Odi i u svojoj knjizi: *Dosije bez imena*, Zagreb 1961, str. 69-70.

Vidi prikaz izvršene razmjene iz pera jedne drugarice-sudionice razmjene pod naslovom: Iz ustaške tamnice u partizansku slobodu (*Primorski borac*, glasilo NOP za Hrvatsko primorje, god. 1942, broj 13).

⁸³ A-IHRPH, KP-16/599.

Andriju, Zlatu Šegvi, Lav evi -Luci Ivana, Paveli Anu i Novosel Ozrena, koji se prema naknadnim obavještenjima nalaze na policiji i u logoru.

Drugaricu Vandu Mates dobio je onaj koji dan za verenicu jednog razmenjenog Nemca koja se nalazi u Livnu.«

Kao dodatak (PS) stoji zahtjev Tita: »Šaljite nam redovno podatke o drugovima koji se nalaze u logorima i u policiskim zatvorima.«⁸⁴

Ambasador v. Mackensen je iz Rima 5. IX⁸⁵ — na dan kad je u Posušju bila izvršena prva razmjena s Nijemcima — telegrafski izvijestio Berlin da su posljednjih dana »dvostrano« izložili Talijanima hitnu potrebu osiguranja boksitnih područja Hercegovine: Bismarck kod d'Ajete i vojni ataše ambasade v. Rintelen kod talijanske VK (*Comando Supremo*). D'Ajeta je saopćio da se obratio Vrhovnoj komandi koja će na temelju predstavki vojnog atašea ponovo ispitati mogućnost poboljšanog osiguranja. Odluka Vrhovne komande može se očekivati tek na početku narednog tjedna. Ukoliko bi se ambasadoru činilo da odgovor talijanske strane ne zadovoljava, Mackensen će osobno izložiti taj zahtjev grofu Ciano.

U mostarsko boksitno područje je Hermann Göring posredstvom generalnog konzula H. Neuhausena, generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, uputio dra Bergemanna da razvidi situaciju a i ministar naoružanja Speer je također otposlao u to područje svoga stručnjaka dra Bradea u istom cilju.⁸⁶ Tu je došlo do sukoba između njega i otpravnik poslova u Zagrebu v. Troll je, 9. IX⁸⁷, pod »najhitnije« javio ministarstvu da je došlo do iznenađenja: dok pritisak partizana na boksitno područje je trenutno popušta, raste pritisak etnika iz Crne Gore koji su u talijanskoj službi, naoružani do zuba najmodernijim oružjem. etnici kontroliraju ceste i željeznicu između Metkova i Mostara. Pretražuju i kola *Organizacije Todt*, dok je ponašanje Židova u Mostaru u posljednje vrijeme mjerljivo drsko i uobraženo. Bergemann je na svoju ruku vodio razgovore u Dubrovniku s tamošnjim talijanskim generalom Dalmazom koji mu je izjavio kako su Talijani ponovo preuzeli zaštitu pruge do Bradine, da se položaj oko luke Ploče i Metkova poboljšao uslijed uspješne talijanske akcije kod Makarske i kako su konačno talijanske jedinice u Širokom Brijegu pojačane. Lijevo obalu Neretve štite pouzdani etnici, naoružani talijanskim oružjem, i Bergemann se slaže s gledištem dra Bradea da se osiguranje toga područja iz političkih razloga može i nadalje prepustiti samo Talijanima. Međutim, odnosi tih stručnjaka (Bradea i Bergemanna) međusobno, kao i samovoljno i kritičarsko držanje i ponašanje posljednjega prema Zagrebu kom poslaniku, posebno su poprimali veštakve forme da je Kasche bio prisiljen, 9. IX,⁸⁸ u telegramu namijenjenom osobno ministru v. Ribbentropu, skrenuti pažnju da nastup Bergemanna u NDH zasigurno ne poboljšava političku situaciju i neka izjavi H. Göringu da otklanja svaku odgovornost, ako Bergemann produži s takvim držanjem prema poslanstvu. U tom slučaju neka Ribbentrop donese odluku i o njemu kao poslaniku u NDH. Istodobno ga moli da donese odluku o neostajanju ureda Göringova opunomoćenika Neuhausena na području NDH gdje mu — prema Kascheovoj ocjeni — nema mjesta.

⁸⁴ O prvoj (neuspjeloj) razmjeni s Talijanima u srpnju 1942. kod Široke Kule u Lici vidi: *Vjesnik*, Zagreb, 11. VI 1954; *Veernji list*, Zagreb, 16. VIII i 30. VIII 1978.

⁸⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 3365 od 5. IX.

⁸⁶ Isti izvor, Nr. 2412 od 7. IX.

⁸⁷ Isti izvor, Nr. 2458 od 8. IX.

⁸⁸ Isti izvor, Nr. 2465 od 9. IX.

»Nakon izvršene zamjene — da ponovo citiram SI. F. Odi a⁸⁹ — ing. Ott je otputovao u Zagreb, ponijevši pismenu ponudu za jednu daljnju zamjenu zarobljenika. Među licima koja su predstavnici NOPO i DVJ nudili za zamjenu, nalazilo se je pet Nijemaca iz Jajca i četvorica pripadnika domobranskog vazduhoplovstva, koji su bili zarobljeni na Vukovskom. Pored ovih, bilo je ponuđeno još i 15 viših domobranskih oficira i izvjestan broj civila, koji su pali u zarobljeništvo prilikom oslobođenja Bihaća.

Na prijemu, što ga je 9. septembra 1942. godine poslanik Kasche organizovao zarobljenim pa zamijenjenim Nijemcima, a kojem je prisustvovao i general Glaise-Horstenau, ing. Ott je njih dvojicu još jednom detaljno informisao o svojim zapažanjima o svim pitanjima, koja su zanimala bilo Glaisea, bilo Kaschea. Razgovor se vodio i o zamjeni zarobljenih domobranskih avijataara, koje su predstavnici NOPO i DVJ ponudili preko Otta, a na kojoj je zamjeni, kako ćemo to kasnije vidjeti, bila naročito zainteresovana njemačka 718. pješadijska divizija.

Nakon prijema ing. Ott je otputovao u Berlin, a trebalo je, da dr. Greiner i kapetan Metzger vode razgovore u ime poslanstva, odnosno njemačkog generala, s vlastima NDH, u vezi s novom zamjenom njemačkih zarobljenika za pristalice Narodnooslobodilačkog pokreta, koji su se nalazili u ustaškim zatvorima i logorima.«

Policijski ataše u Zagrebu Helm dostavio je svemu nom H. Himmleru i Glavnom uredu za sigurnost Reicha u Berlinu dopisom od 21. IX⁹⁰ dva priloga iz Sarajeva o napadu partizana na Livno, njihovim pokretima u prostoru Prozor-Glamo -Ključ s detaljnim podacima o ustrojstvu, organizaciji, naoružanju i brojnoj snazi te grupe partizana.

U prvom prilogu dan je — na temelju iskaza zamijenjenih Nijemaca iz Reicha — opis borbi za Livno i organiziranog otpora njemačkih pripadnika poduzeća *Hansa-Leichtmetall*, nakon upada partizana u Livno, pri čemu su u mjestu stacionirane domobranske snage i određeni ustaše većim dijelom bez borbe napustili poprište, a malim se dijelom priključili ili Nijemcima. Posada se u Livnu, navodno, branila još četiri dana, ali je na kraju bila prisiljena da se preda. Nakon dužih pregovora, bila je ostvarena razmjena i zamijenjeni Nijemci isti u kako za vrijeme dok su bili u partizanskom zarobljeništvu gotovo da nisu bili ograničeni u kretanju. Bili su internirani u Glamoč, u nekoj kući na glavnoj ulici mjesta. Mogli su se kretati; i slobodno u kupovinu i samostalno se snabdijevati. U toku internacije imali su mogućnost da razgovaraju sa stražom a također i s pojedinim partizanskim funkcionarima. Tom prilikom partizani su ih pozivali da im se priključe, jer su im hitno potrebni tehnički stručnjaci, a u budućnosti ne bi trebali požaliti taj korak. Spretnom propagandom, vođenom iz sjedišta štaba, raspašavanjem brošura i letaka te održavanjem sastanaka izazivao se lažan dojam kao da su partizani u svakom pogledu sigurni u sebe i svoju stvar za koju se bore. Vjeruje se o igledno na partizanskoj strani — navodi se u tom policijskom izvještaju, podešenom za Himmlerove uši — da je upravo odustajanje od strogog postupka izazvalo kod zarobljenih Nijemaca dojam da ih time pridobiju za sebe. Dio partizanskih funkcionara svakako je posebno lojalno nastupao prema Nijemcima iz drugih razloga. Nijemci su stekli dojam da nisu uvjereni komunisti, nego da su samo protivnici sadašnjega ustaškog režima, i da bi

⁸⁹ S. F. Odi, *Neostvoreni planovi*, str. 76-77.

⁹⁰ AJ, T-120, rolna 1141, Nr. 2485/42.

pozdravili kad bi se Nijemci u tom prostoru ja e zainteresirali i od Hrvata (ustaša) ponovo preuzeli vodstvo u svoje ruke. Pri takvom bi razvoju nemali **dio** partizana — prema mišljenju oslobo enih Nijemaca — skrenuo u stranu i prestao da se bori u redovima partizana. Tako er su ustanovili i kod samih boraca djelomi no znatno nezadovoljstvo i od njih bi velik dio napustio borbu, kad bi oborili sadašnju vladu NDH i Nijemci umjesto nje preuzeli odgovorno opet vodstvo u svoje ruke. Sve to što prethodi bilo je napisano tako **da se** zamijenjeni Nijemci, u prvom redu ing. Ott, prikažu u što ljepšem svjetlu i **taj dio** izvještaja Berlinu bio je napisan da se vrh ne bi previše šokirao (*ad usutn Delphini*).

Lojalni postupak u sjedištu štaba — nastavljaju Nijemci svoju pri u — išao je tako daleko da su u nedjelju bili pozvani na ru ak u štab. Stol je bio pokriven bijelim stolnjakom i serviralo se kao u nekom prvorazrednom hotelu. A i jelovnik je bio u skladu s tim. Zna ajne su politi ke izjave partizanskog vrhovnog komandanta Tita. Zastupao je — u toku razgovora s jednim Nijemcem (ing. Ottom ili Jorgom?) — gledišta da bi morali posti i — usprkos sadašnjem strahovitom prolijevanju krvi na Isto nom frontu - sporazum izme u Njema ke i Rusije. Ina e bi postojala opasnost da Engleska i SAD, na kraju, ponovo iza u iz rata kao pobjednici a pobjeda tih režima predstavljala bi propast i podjarmljivanje radnog dijela naroda. Tito je u tom razgovoru izrazio svoje u enje što su Nijemci izvršili strahovita zlodjela u Beogradu, i što su iskušali na stanovništvu novi otrov. Poznaje otprije Nijemce i zapravo se u di da su sposobni po initi takva zlodjela. Nijemac kome je Tito predbacivao te podatke odbacio ih je s primjedbom da je tu rije o istim engleskim lažima kao svojedobno u svjetskom ratu 1914—1918.

O samom Titu mogli su s druge strane u Sarajevu saznati da je nakon raspuštanja Komunisti ke partije Jugoslavije bio ilegalni opunomo enik te Partije u Jugoslaviji. Dalje, da je Tito zapovijedao u španjolskom ratu komunisti koj jedinici, ve oj od brigade. Nakon završetka rata, otišao je u Rusiju i u jesen prošle godine iskrcao se iz podmornice na dalmatinskoj obali u društvu jednoga engleskog i jugoslavenskoga generalštabnog oficira. Tom prilikom dobio je i odašilja s potrebnim materijalom za održavanje veze s vanjskim svijetom.⁹¹

Usljed oštre discipline u jedinicama, Tito uživa veliki ugled.

Iz razgovora s ostalim osobama moglo se zaklju iti kako partizani žele uspostaviti vezu s dalmatinskom obalom, kako teže po mogu nosti da podru je južno od Save i Kupe uzmu u svoje ruke i da su ve uputili prije nekog vremena u Reich 1200 Slovenaca kao udarnu jedinicu da provodi i vrši akcije rušenja i akte sabotaze. Te su udarne jedinice navodno pod komandom bivšega talijanskog oficira tenkovskih jedinica (istarskog Slovenca) iz talijanskog podru ja ušle na teritorij Reicha i ve su tamo djelatne.

Sažimaju i iskustva koja su Nijemci iz Reicha tom prilikom mogli ste i, i s hrvatskim domobranskim jedinicama i s ustašama, a zatim, u zarobljeništvu s partizanima, treba re i da je disciplina partizana bitno bolja nego kod hrvatskih vojnih odreda, koji su u to vrijeme vodili borbe s partizanima u tom prostoru, sasvim svejedno je li rije o domobranima ili ustašama. Nijemac iz Reicha, koji je organizirao obranu zgrade poduze a (to je bio ing. Ott!)[^] izjavio je kako je besmisleno i opasno neprekidno slati u borbu tako neuvježbane i nepouz dane odrede. Ti odredi su trenutno bez ikakvog vodstva i tako

⁹¹ Sve ove »informacije« ista su fantazija!

demoralizirani da nemaju nikakvu borbenu vrijednost. Partizani to vrlo dobro znaju. Neprekidno ubacivanje takvih nevrjednih odreda u borbu predstavlja samo neprestano jačanje naoružanja protivnika oružjem tih odreda. Primjer etvorodnevnog uspješne obrane zgrade poduzeća a od nekoliko Nijemaca pokazao je da se partizanima može uspješno suprotstaviti, ako se pokaže odredna spremnost za borbu. I hrvatski domobrani i ustaše - kad je njemačko vodstvo pri obrani zgrade poduzeća a sebi pribavilo odgovarajuće poštovanje — sudjelovali su praktički uspješno pri obrani. No, pri tome je bilo potrebno da ih malobrojni Nijemci s uperenim revolverima potjeraju natrag na njihova mjesta obrane koja su pri prvom pucnju protivnika htjeli napustiti. Uz to, njima je primjer Nijemaca vratio neku sigurnost u sebe, tako da su zatim uspješno sudjelovali u obrani.

Iz tih iskustava mora se izvući i zaključak da pri upotrebi hrvatskih odreda mora sudjelovati pod svaku cijenu njemačko vodstvo pripremljeno za akciju, ako se ubuduće želi upotrijebiti te hrvatske snage u obrani, odnosno pri suzbijanju partizana. Ako ne bude tako, smatraju zamijenjeni Nijemci iz Reicha na temelju stečnog iskustva, a i dio samih Hrvata, bez izgleda je uspješno sudjelovanje odreda NDH u akcijama suzbijanja partizana.

U drugom (ipak mnogo manje ishitrenom a više realnom) izvještaju, namijenjenom vodstvu njemačke 718. posadne divizije, navodi se o iskustvima iz borbe i zarobljeništvu spomenutih Nijemaca iz Reicha ovo:

U prostoru Prozor—Glamo—Ključ operiraju pet partizanskih brigada: prva — kragujeva ko-užička, druga — višegradska, treća koja se sastoji od četnika koji su prešli partizanima iz Drvara, Petrovca, Ključa, itd., četvrta — iz prostora Sarajeva i peta — partizana iz Crne Gore. Dalje: dalmatinski bataljuni pod vodstvom senjskog veletrgovca Vice Buljana.⁹² Ti bataljuni regrutiraju se isključivo iz redova Dalmatinaca koji su pobjegli ispod talijanskog terora. Ne uživaju, međutim, puno povjerenje partizana i upotrebljavaju ih samo u sastavu dijelova ostalih brigada.

Pojedine brigade nose nazive po mjestima iz kojih se vojnici regrutiraju, odnosno gdje su bile formirane. Brojno ratno stanje jedne brigade je oko 2500 dobro naoružanih vojnika, pri čemu na svakog desetog vojnika dolazi laki mitraljez. Grupacija koja operira u tom području raspolaže još ovim teškim naoružanjem: jednom poljskom haubicom od 15 cm, 2 poljska topa 7,5 i 7,8 cm, 2 brdska topa od otprilike 5 cm, dalje 8 protutenkovskih topova od 3,8 cm. Naoružanje je gotovo isključivo talijanske i jugoslavenske provenijencije. Njemačkog naoružanja ima samo pojedinačno, i to pretežno kod komandantata; njemačkih mitraljeza nije se uspjelo pronaći. Ukupno brojno stanje može se uzeti da je oko 25.000 dobro naoružanih partizana od kojih se samo dio može uzeti da su uistinu komunisti.

Organizacija i oznakovina pojedinih partizanskih odreda odgovara sovjetsko-ruskom uzoru. Uniformiranje nije jedinstveno, osim što svi nose na kapi crvenu sovjetsku zvijezdu. Politički komesari i komandanti su besprijekorno uniformirani s dobrom obućom; politički komesari nose smeđe kapute.

Disciplina vojnika općenito je dobra. Nedisциплиna se kažnjava najviše strogo. Za najbolju i posebno discipliniranu mora se smatrati Prva brigada. Ona se sastoji otprilike do 70 posto iz intelektualaca i vodi je bivši sveučilišni profesor Popović.⁹³ Ta brigada je i zauzela Livno i opetovano je jurišala na

⁹² Vice Buljan bio je vlasnik buffeta na pijaci u Sinju.

⁹³ Ko je Popović nije nikada bio sveučilišni profesor nego u ratu partizanski komandant.

upravnu zgradu firme *Hansa-Leichtmetall* koju su Nijemci branili. Najgori utisak ostavlja Peta crnogorska brigada u kojoj kao da su se okupili gotovo isključivo razbojnički tipovi.⁹⁴ I njihov komandant je iste vrste. Došao je jednog dana u Livno u blizinu zarobljenih Nijemaca i kad ih je ugledao uinio je primjedbu da ih uopće ne bi trebalo zarobljavati nego zaklati i baciti svinjama. Ponašao se prilično rabijatno, tako da je straža bila prisiljena da - pozivajući se na naredbe komandanta - odstrani toga crnogorskog komandanta od Nijemaca.

Kao dokaz da se i u redovima partizana trude da drže red može se navesti primjer: u Livnu su tri partizana, koji su se na svoju ruku osvetili zarobljenim ustašama, bila smjesta od partizanskog suda osuđena na smrt i strijeljana. Ta kazna bila je izvršena, iako je činjenica da su umoreni ustaše uistinu bili počinili velike zločine i da bi ih i partizanski sud ionako osudio na smrt.

Nakon zauzeća Livna, partizani su objavili ove brojke o plijenu: 2 baca mina, 17 lakih mitraljeza, 2 teška mitraljeza, 800 pušaka zajedno s municijom; također u Varcar Vakufu: 1 minobaca, 13 lakih mitraljeza, 1 teški mitraljez, 250 pušaka zajedno s municijom. Uslijed tako obilnog plijena u oružju i municiji, prirodno da se ojačati borbena moć partizana na štetu vojnih odreda NDH.

Dalje se moglo utvrditi da su brigade u posljednje vrijeme imale na raspolaganju veći broj transportnih vozila. Opažena su ova vozila: 2 velika i 2 mala omnibusa marke *Mercedes*, 2 teretnjaka marke *Mercedes* i 2 marke *Magirus*, 1 stroj za vuču u firme *Deutz* s prikolicom, 1 manja kola za snabdijevanje marke *Chevrolet*, 1 kola s kantama marke *Horch*, 1 osobni auto (auto komandanta Tita), 1 osobni auto marke *DKW*, 1 stari *Ford* kao sanitetska kola. Uz to, partizani u tom prostoru raspoložu kompletnim uređajem talijanskoga divizijskog lazareta, uključujući i potrebna transportna kola.

O borbenoj moći i partizanskih odreda valja reći i da je njihova borbena vrijednost mnogo viša nego domobranskih i ustaških odreda. Zbivanja kod prepada na Livno su to nedvosmisleno pokazala. Prema mišljenju namještenika firme *Hansa-Leichtmetall*, bilo je uz tadašnju posadu Livna bez teškoća moguće provesti uspješnu obranu mjesta da je pošlo za rukom navesti tamo stacionirane snage NDH da pruže otpor partizanima, no one su sve odmah napustile, najvećim se dijelom predale, a manji dio je pobjegao u pogone *Hansa-Leichtmetalla*. Njih su tamo upotrijebili za obranu. Dakako, bilo je potrebno da njemačko vodstvo pri partizanskim napadima te domobrane i ustaše otjera natrag s uperenim revolverom na njihova mjesta i prinudi ih na otpor. Primjer malobrojnih Nijemaca na kraju je poslužio da su se zatim ipak uspješno borili.

Dva dana nakon što su partizani zauzeli Livno pokušali su Talijani izbaviti Nijemce, opkoljene u zgradi poduzeća. Napredovali su u pravcu Livna s oko 800 vojnika i 20 tenkova. Blizu Livna dočekala ih je mitraljeska vatra i oni su smjesta odustali od daljnjeg napredovanja prema Livnu i povukli se.

Vrhovni štab partizana nalazi se ovoga dana u Glamo u gdje i vrhovni komandant Tito ima svoje sjedište. Sve pripreme ukazuju na to kako partizani namjeravaju da se tamo smjeste za duže vrijeme. U cjelokupnom prostoru uspostavljene su telefonske veze s centralom u Glamo u gdje stvaraju i pravo pravcato skladište materijala i zaliha. Komandant neke brigade prigodice je

⁹⁴ Dakako da su zarobljenim Nijemcima naši borci ulijevali strah u kosti već i svojim "zgledom!"

saopio, odnosno primijetio da je drugi front — ako ne uspije na Zapadu — biti stvoren ovdje, na ovom prostoru. Značajna je, također, propaganda putem radija, brošura, letaka, govora na sastancima, itd. kojom se također upravlja iz Vrhovnog štaba. Osim toga, u sjedištu štaba zasjeda partizanski ratni sud kojem je na čelu viši sudski službenik iz Zagreba, a njemu su dodijeljeni jedan bivši jugoslavenski vojni sudac i nekoliko advokata. Dalje se pri štabu nalaze i engleski i jugoslavenski generalštabni oficiri.

Jedan od dvojice Nijemaca iz Reicha (ing. Ott) imao je priliku da duže razgovara sa samim vrhovnim komandantom. On daje ovakav opis Tita: starost oko 42 do 45 godina; energične crte lica s izbočenom bradom; na kažiprstu desne ruke nedostaje pola nokta. Tito se upustio s Nijemcem u opširnu diskusiju o organizaciji nekadašnje austrijske vojske i svjetskom ratu. Pri tom je pokazao dobro stručno poznavanje problema i besprijekorno vladanje njemačkim jezikom, tako da se može pretpostaviti da je Tito bio austrijski oficir. Izmeću ostalog, rekao je Tito da partizanima ne predstavlja nikakvu tešku u borbu s domobranima, ustašama i Talijanima i da u njoj budu uspješni. Nijemci, ako žele partizane uspješno suzbijati, moraju dovesti na poprište i upotrijebiti deset planinskih divizija koje, međutim, trenutno ne, jedva da bi mogli imati na raspolaganju. O obnovi razrušene željezničke pruge Sarajevo—Mostar pravio je Tito svoje glose i rekao da će ta pruga biti tako dugo nedirnutu kako to partizani budu dopustili. U danom slučaju neće imati nikakvih teških slučajeva da prugu u željenoj dužini ponovo prekinu.

Pri oproštaju Tito je upitao Nijemca što namjerava raditi nakon razmjene i kamo će se okrenuti. Kad je on odgovorio da to zavisi od naloga njegove firme, dao mu je Tito dobronamjeren savjet da se ne zadržava južno od Save i Kupe, jer bi inače eventualno doskora mogli slaviti ponovno viđenje.

Izvjestioci su isticali s posebnim naglaskom kako su s njima za vrijeme zarobljeničtva u svakom pogledu korektno postupali i da su se sami morali ponašati kako im mnogostruko dopuštaju zaista veliku slobodu. Samo toj okolnosti treba pripisati što su se sprijateljili s dijelom straže, koja im je bila dodijeljena, i što su inače imali mogućnost da u sjedištu štaba zapažaju mnogo toga od veće vojne vrijednosti. Ima se dojam da taj velikodušni postupak treba pripisati tome što i dio mjerodavnih partizana ideološki nije komunistički i da su samo neprijateljski orijentirani prema sadašnjem režimu u NDH. Oni dijelom, štoviše, traže naslon na Nijemce a izražavali su i svoje neprijateljstvo prema Engleskoj i Draži Mihailoviću.

Helm je nekoliko dana kasnije (24. IX)⁹⁵ dostavio Himmleru, odnosno Glavnom uredu za sigurnost Reicha, obavijest da Sarajevo javlja ovo:

U štabu talijanske divizije u Mostaru i u talijanskim jedinicama prevladava jako uzbuđenje i nesigurnost. Uzrok je tome što etnici zahtijevaju da im Talijani predaju na upravu i osiguranje daljnja područja, posebno željezničku prugu Mostar—Konjic. Uz to, Talijani su u svom jednostrano pozitivnom stavu prema etnicima razočarani i time što su etnici na području Stoca pobili velik broj seljaka, Hrvata i Muslimana, pa su Talijani sada podijelili oružje i hrvatskim i muslimanskim seljacima da bi se uz mogli braniti od etničkih nasrtaja. Čini se da pod tim okolnostima nije daleko kada će i u ovom navodno smirenom kraju: Trebinje, Bileća, Gacko, Stolac i Nevesinje iznova otpočeti rat »bandi«.

Osim toga, predložio je Draži Mihailoviću, 16. IX, boravio u

⁹⁵ AJ, T-120, volna 1141, Nr. 2476/42.

Nevesinju i da je tamo održano savjetovanje o tome kako bi mogli uspostaviti s partizanima jedinstven front u prostoru Prozor-Glamo . etni ki vo a koji održava vezu s Talijanima D. Jev evi je nakon sudjelovanja na tom savjetovanju preba en, 18. IX, u Rijeku, u komandu armije. Talijansko je vodstvo uslijed te aktivnosti etnika vrlo uznemireno. Nesigurnost je razumljiva, kad se zna koliko je neznanje i kakva naivnost talijanskih obavještajnih organa. Oponašaju i engleske metode — pomagati izmjeni no unutrašnjopoliti ke protivnike da bi se iz toga kao tre i-sretnik u igri izvuklo koristi - Talijani su, ini se, sasvim na visini. Me utim, nedostaje im, na žalost, u odlu nom trenutku potrebna strogost, spremnost na akciju i snaga da sebi osiguraju korist. Misle da mogu samo s »masom« djelovati i vide u asu opasnosti izlaz u tome da još jednu dodatnu diviziju kao posadnu pošalju u Mostar! Takav prijedlog u inio je, na primjer, talijanski obavještajni oficir u Mostaru jednom ovdašnjem njema kom povjereniku. S koliko skromnih odreda (njema kih) se tome nasuprot održava mir, pa i saobra aj u prostoru Sarajevo—Brod! — kli e samodopadno gestapovski izvjestilac iz Sarajeva.

Nesigurnost i nervoza talijanskog vodstva osjeaju se sve do nižih jedinica. U Jablanici, koju drže talijanske jedinice, od oko 600 vojnika — uz artiljeriju — ve me u njima kruži zastrašuju e pitanje: Ho e li partizani do i u Jablanicu? Trenuta no nalaze se u Doljanima, 10 kilometara udaljeni od Jablanice.

Neprekidno se mora ukazivati na malu unutrašnju vrijednost talijanskih jedinica. etnici a i partizani su o tome dobro obaviješteni i Talijane ne uzimaju uop e ozbiljno.

U pitanju o izgledima jedinstvenog fronta izme u partizana i etnika u Bosni i Hercegovini saop ava se da je Tito, vo a partizana, pokazao duboku mržnju prema Draži Mihailovi u pred njema kim pregovara em prilikom pregovora o razmjeni. Tito bi dao navodno mnogo za to da uzmogne saznati gdje se Draža zadržava. Njema ki pregovara (ing. Ott) upozorava dalje na to kako vodstvo partizana sa injavaju vrlo inteligentni ljudi i da ih je vrlo impresioniralo to kako je njema ka strana vodila pregovore i stoga su i oni bili vrlo susretljivi. Moglo se od partizanskog vodstva opetovano uti da otklanjaju sadašnji režim NDH a tako er i talijansko tutorstvo. Pala je i primjedba: ako Talijani pregovaraju sa etnicima, zašto ne bi Nijemci pregovarali s partizanima?

Na temelju neprekidnog osmatranja partizanskog pokreta može se zaklju iti da je njegovo jedinstveno vodstvo teško trpjelo uslijed akcije na Kozari provedene u srpnju i da je ona unijela zamjetnu nesigurnost u njihove redove.

Toliko Helm.

Ustaše su na svoju ruku — iz odre enih razloga - izvršili razmjenu s partizanima. Izjavili su spremnost da u zamjenu za dva agenta (Vutuca i Wagnera) izru e Andriju Hebranga a uz njega i ostale uhi enike. Tako je, 23. IX, došlo u Slavoniji i do te razmjene, u kojoj su ustaše za dva policijska agenta predali partizanima 33 uhapšena-pripadnika narodnooslobodila kog Pokreta me u kojima se nalazio i Andrija Hebrang, sekretar CK KP Hrvatske.⁹⁶

•O razmjeni zarobljenika u novembru 1942. i martu 1943. pregovaralo se u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ. Dr Vladimir Velebit i Marijan Stilinovi pregovarali su o novembar-skoj razmjeni, a Velebit, ilas i Popovi u martu 1943. Negdje kasno 1943. pregovaralo se o novim razmjenama i otad pa do kraja rata vršile su se redovite razmjene. Pregovore je sada lastavio Glavni štab Hrvatske - neko vrijeme Marijan Stilinovi , zatim kratko dr Josip Brn i , a °d marta 1944. pa dalje Boris Bakra . Izme u marta 1944. i maja 1945. Bakra je imao oko

»Po povratku iz Reicha — piše Slavko F. Odi⁹⁷ — ing. Ott je otputovao u Livno i ponovo uspostavio kontakt s predstavnicima NOV i POJ. Tako je 17. novembra 1942. godine došlo do sastanka u okolici Livna koje je u to vrijeme bilo u rukama ustaša.⁹⁸

Na sastanku su voeni pregovori oko izmjene spomenute etvorice avijatiara, petorice Nijemaca iz Jajca i 15 viših domobranskih oficira i civila iz Bihaća. Zamjenu avijatiara naročito je željela 718. njemačka pješadijska divizija jer su isti letjeli u toku njemačkih akcija protiv Titove grupe u području Jajca, a osim toga, navodno se radilo o zaista provjerenim i pouzdanim avijatiarima'.«

3. *Uo i drugog sastanka Pavelića s Hitlerom.* Njemačko ministarstvo vanjskih poslova neprekidno je otklanjalo da posreduje između Zagreba i Rima, kad bi dolazilo do njihovih međusobnih nesuglasica. Tako je, na primjer, 1. IV⁹⁹ upozorilo telegramom ambasadu u Rimu da je stav ministra v. Ribbentropa u tom pogledu: poglavnik NDH neka se ne obračunava uvijek Berlinu, ako je nezadovoljan talijanskim mjerama; na njemu je da svoje pritužbe uputi na talijansku adresu; njemačka strana, međutim, ne smatra da je dužna posredovati i dostavljati takve pritužbe u Rim; zato je suvišno da njemačka strana prethodno obavještava talijansku vladu o koracima koje vlada NDH namjerava poduzeti u Rimu.

Pavelićev potez — na prijedlog i inzistiranje poslanika Kaschea — osnutak neke samostalne »Hrvatske pravoslavne crkve« (HPC), na temelju s ruskim bjelogardijskim emigrantom Germogenom kao »mitropolitom Zagreba i mitropolije« HPC izazvao je razumljivu reakciju i u crkvenim krugovima Srbije. Zato je poslanik Benzler iz Beograda telegramom, 16. VI,¹⁰⁰ obavijestio Berlin da agencija DNB iz Zagreba, pod nadnevkom 6. VI, javlja osnutak

etrdeset sastanaka s njemačkim predstavnicima (od toga 25 u Zagrebu, uz *salvus conductus*) i osigurao je razmjenu nekih 600 do 800 partizana. Od početka ovih razmjena ulogu na njemačkoj strani imao je njemački rudarski inženjer Hans Ott, koji je i sam bio zamijenjen u novembru 1942. Informaciju o tome dao mi je dr. Vladimir Bakarić u pismu od 6. juna 1966. (Jozo Tomasević, *Etnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Zagreb 1979, str. 222, bilj. 133; engleski original: *The Chemiks*, Stanford University Press, Stanford, California 1975, str. 246, bilj. 133).

Valja ispraviti J. Tomaševića: Ott nije bio zamijenjen u »novembru 1942.« nego ranije.

Prostor oko Písarovine bio je proglašen za neutralnu zonu u cilju razmjena i o tome je gen. Glaise, u svojstvu opunomoćenog generala u Hrvatskoj, zaključio na početku 1944. s opunomoćenikom Narodnooslobodilačke vojske formalni sporazum (A-IHRPH, KP-71/17027).

⁹⁷ S. F. Odi, *Neostvareni planovi*, str. 77; *Njemačka obavještajna služba*, V, Beograd 1958, str. 579 i dalje.

⁹⁸ Mostarski prostor bogat boksitom predstavljao je i nadalje stalnu brigu njemačkih vojnih i diplomatskih predstavnika u NDH. Za nj se zainteresirao i talijanski poslanik u Zagrebu koji je u drugoj polovici rujna 1942. zatražio od ministra VI. Košaka, pa i samog Pavelića da iskope kod Livna po isteku jednogodišnjeg ugovora s firmom *Hansa-Leichtmetall* dobije u eksploataciju talijanska strana. Nijemci su opetovano inzistirali u Rimu (Ribbentrop i kod samog Ciana) da se to područje bolje zaštiti i još prije nastupa zime 1942/43 provede djelotvorna akcija iskopavanja.

O samoj akciji iskopavanja ambasador v. Mackensen je iz Rima, 2. XI, telegrafski izvjestio Berlin kako je d'Ajeta predao zabilješku Bismarcku u kojoj stoji da talijanska VK saopćava da njene operacije iskopavanja mostarskog bazena stoje pred uspješnim završetkom. U prvoj fazi su talijanske jedinice uz pomoć antikomunista iz etnika zauzele Prozor; u drugoj uz pomoć ustaških odreda i antikomunista iz etnika Livno i prostrano područje bogato ugljenom! (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4336 od 2. XI).

⁹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1385 od 1. IV.

¹⁰⁰ AJ, T-120, rolna 208.

HPC na elu s Germogenom i zatražio upute ministarstva kako da se postavi nrema tome. Poslanstvo u Zagrebu ga je ve telegrafski zamolilo da patrijarha ruske crkve u Beogradu, koji ne priznaje osnutak te crkve u NDH, zadrži od javnog istupanja protiv nje. Benzler saznaje da je patrijarh Anastasije zamjeniku šefa sinoda srpske pravoslavne crkve saop io da ne priznaje novu HPC, da ne odobrava imenovanje Germogena za metropolitu, da ga suspendira i da e protiv njega otvoriti postupak u skladu s kanonskim pravom. Benzler se pobrinuo da cenzura — sve dok se ne raš isti stav Berlina u tom pitanju — eventualne javne izjave patrijarha Anastasija sprije i i da mu dade do znanja da ne zauzima stav protiv nove pravoslavne crkve u NDH u propovjedima, itd. Patrijarh je to obe ao, ali ostaje pri svome da su osnutak i Germogenovo preuzimanje dužnosti nedopušteni prema kanonskom pravu i da je legalizacija toga mogu a samo uz pristanak srpske pravoslavne crkve.

Poslanik Kasche je, 13. VI,¹⁰¹ telegrafski izvijestio ministarstvo da mu je ministar Lorkovi u razgovoru povjerio kako je prije nekoliko dana došlo do sukoba izme u poglavnika i Vatikana. Vatikan je za Križevce i Mostar imenovao dva biskupa, a da nije prethodno upitao Paveli a. Nato je Paveli — ne spre avaju i crkvenu djelatnost obojice — naredio da im se ne ispla uje pla a a tako er je podre enim crkvenim organima saop io potrebno. Papin delegat Marcone protestirao je protiv toga i ukazao na mogu nost ekskomunikacije. Poglavnik - koji usprkos nepostojanju konkordata s NDH zastupa stajalište da ga se mora pitati pri imenovanju biskupa, kako je Vatikan obi avao postupati i u odnosu prema jugoslavenskoj vladi — vrlo je oštro zastupao svoje gledište. Nato je Marcone razgovarao sa zagreba kim nadbiskupom Stepincem i tom s prilikom saop ili da e o sporu referirati Vatikanu. Trenuta no je u tome pogledu ovako. lanovi talijanskog poslanstva u Zagrebu ukazivali su nadležnim organima NDH da je Vatikan u pravu i branili su njegovo gledište u sporu. Prema informaciji ovjeka za vezu NDH pri Vatikanu, tamo misle da odgovornost za zakašnjelo saop enje o imenovanju prebace na Marconea. Uostalom, i Vatikan sada — iako se još prije nekoliko tjedana optimisti ki zalagao za pobjedu Osovine— zastupa suprotno gledište.

ovjek koji se ovdje spominje kao » ovjek za vezu« pri Vatikanu bio je Nikola Rušinovi , savjetnik poslanstva NDH u Rimu. Naime, u pogledu Jugoslavije odnosi Vatikana bili su zapleteni. U vaticanskom godišnjaku *Atinuario pontificio* bio je naveden, sve do svršetka rata, kao papin nuncij u Jugoslaviji monsignore Ettore Felici, koji je to u Beogradu do 1941. god. uistinu i bio. Sad je živio u Rimu sa stanom u Zavodu sv. Jeronima i nije održavao nikakve veze s ostacima jugoslavenskog poslanstva unutar zidina vaticanske države (ataše Cuki). Naprotiv, služio je ustaškom režimu kao neslužbena spona s Vatikanom. Pošto su postigli udaljavanje jugoslavenskog poslanika pri Vatikanu dra N. Miroševi a-Sorga iz Rima i Italije, ali ne i ukidanje poslanstva, Paveli i ustaško ministarstvo vanjskih poslova trudili su se da privole Vatikan da uspostavi sa Zagrebom normalne diplomatske odnose i time *de iure* prizna NDH. Ve 21. XI 1941,¹⁰² sām Felici došao je u Državno tajništvo Vatikana da prenese želju ustaškog poglavnika da imenuje u Vatikanu jednog diplomatskog agenta koji bi poveo pregovore. Odgovor kardinala Maglionea monsignoru — pošto je prethodno upitao papu za

¹⁰¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1376 od 13. VI.

¹⁰² St. K. Pavlovi , »Il caso Miroševi « ..., str. 132 i dalje.

direktivu - bio je vrlo suptilan: da, pristaju, ali najviše na privatnog posrednika, lišena službenog ili poluslužbenog svojstva. Odgovor je Vatikanu bio tako suptilan da ga je vrh ustaške države jednostavno uzeo kao da Vatikan pristaje i tako je, 1. veljače 1942, Nikola Rušinović, savjetnik poslanstva, u pratnji rektora Zavoda sv. Jeronima Gjura Magjereca, došao u Državno tajništvo i izrazio želju da bude predstavljen kardinalu-državnom sekretaru u svojstvu otpravnika poslova NDH pri Svetoj Stolici.¹⁰³ Međutim, ustaškom diplomatu nije pošlo za rukom da prođe dalje, jer mu je bilo odgovoreno da ne može biti riječ ni o službenoj, ni o poluslužbenoj misiji. Kardinal Maglione je, zatim, povjerio monsignoru Feliciju da razjasni odnose u poslanstvu NDH u Rimu, i nato se, 4. II, ponovo pojavio Rušinović sam, donoseći i pismo ministra vanjskih poslova Lorkovića na francuskom jeziku, u kojem Lorković obavještava državnog sekretara da je vlada NDH izabrala Nikolu Rušinovića, savjetnika poslanstva, za specijalnu misiju da uspostavi dodir sa Svetom Stolicom. Pojavio se taj put kao da je u misiji, ni službenoj ni poluslužbenoj, nego privatnoj, kao katolik koji bi želio po nalogu gospodina Pavelića da raspravi s kardinalom pitanja koja se tiču crkve u Hrvatskoj. Konačno je bio primljen. Državni sekretar izložio mu je situaciju ovako: Sveta Stolica ne može priznati nov politički položaj uvjetovan ratnim zbivanjima. Rušinović će biti priman — uz prethodnu najavu — kad bude imao što da saopćiti Svetoj Stolici i kardinalu, na kraju, preporučio da ne govori o svom »zaduženju« (*incarico*). Na pismo Pavelićeva ministra kardinal je odgovorio — uz, dakako, suglasnost pape — pismom u kojem navodi kako će Rušinović u stajati na raspolaganju da ga primi i preuzme od njega, u *privatnom* svojstvu, saopćenja koja će imati da kardinalu saopćiti. Poslije gotovo pola godina, Rušinović je došao u Vatikan da se oprost, odlazeći iz Rima, a u međuvremenu nije imao mnogo toga da saopćiti kardinalu. Naslijedio ga je knez Erwein Karl Lobkowitz sa zvučnom titulom papinoga tajnog komornika.

Kasche je iz Zagreba, 14. VIII,¹⁰⁴ telegrafski izvijestio Berlin da saznaje iz najpouzdanijeg izvora kako će knez Erwein Karl Lobkowitz, rodom iz Praga, bivši austrougarski konjiki oficir u ratu 1914—1918, oženjen groficom Eitz, na početku rujna biti upućen u Rim u svojstvu predstavnika NDH pri Vatikanu. Lobkowitz je do 1940. god. bio čehoslovački državljanin, a od 1940. jugoslavenski, odnosno od 1941. državljanin NDH. Posljednjih je godina živio u vukovarskom dvorcu grofova Eitz gdje je kao staratelj djece svoga šogora nadzirao upravu imanja. Budući da Vatikan nije priznao Nezavisnu Državu Hrvatsku — javlja Kasche svom ministarstvu - izabrali su Lobkowitza, jer je papin tajni komornik i u tom svojstvu ima pristup svim vatikanskim nadležnostima. Lobkowitz će biti akreditiran u Vatikanu, neslužbeno posebnim pismom. Neće biti u personalnom sastavu poslanstva NDH u Rimu (Quirinalu) poput Rušinovića, nego će biti samostalan.¹⁰⁵

¹⁰³ Isti izvor, str. 132.

¹⁰⁴ AJ, T-120, volna 208, Nr. 2125 od 14. VIII.

¹⁰⁵ Ustaški »opunomoćenik pri Vatikanu« knez Lobkowitz piše Lorkoviću, 9. X 1942, ovo: »Osniva se u Rimu 'Ured izvanrednog opunomoćenika NDH u Rimu'. Ured je formalno i stvarno neovisan od poslanstva NDH. Može se naći na in, da se u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova izhodi da osoblje Ureda uživa prerogative diplomatskog zbora. Osoblje: Izvanredni poslanik i ministar, prvi tajnik, osobni tajnik, upravlja samovoza, koji bi ujedno vršio i podvornike poslove« (*Tajni dokumenti o odnosima Vatikanu i ustaške »NDH«*, Zagreb 1952, str. 43).

Njemački poslanik pri Vatikanu Carl-Ludwig Diego v. Bergen je, 6. X. 1942, izvijestio svoje ministarstvo kako ga je posjetio knez Lobkowitz da bi mu se kao »hrvatski predstavnik«

Kasche je uputio opširnije pismo osobno ministru v. Ribbentropu (Zagreb, 13 VIII 1942) u kojem uvodno ističe kako su ga dva događaja ponukala da napiše pismo ministru. Moli ga da tim pitanjima, koja u pismu dodiruje, posveti pažnju i zatim mu saopći i svoju odluku.

Prvo: Na temelju sporazuma izmeđ u Ribbentropa i Himmlera, Kasche je iz **Berlina** primio uputu da isposluje kod vlade NDH pristanak na neograničeno **prikupljanje** ovdašnjih *Volksdeutschera*, sposobnih za vojsku, u formacije **Waffen-SS** što je Kasche i izvršio. U svom telegrafskom izvještaju uinio je o tome **prijedloge** koji, međutim, nisu bili prihvatljivi. Te je prijedloge uvjetovala situacija u vezi s ustankom u Hrvatskoj. Kasche ističe kako mu je dužnost da sa **svog** mjesta poduzme sve kako bi razvili snage, koje su na njihovoj strani, da bi **uzmogli** prevladati neprijateljske grupe i što je moguće brže uništiti ih. **Oduzimanje** jedinica *Volksdeutschera* smanjuje snage za suzbijanje partizana za **otprilike** šest bataljuna, a to predstavlja težak gubitak za ovdašnje prilike. Osim **toga**, odvlačene jedinice, koje su potrebne i za zaštitu pojedinih mjesta i naselja nastanjenih i naseljenih *Volksdeutscherima*, predstavljalo bi izvanredno **slabljenje** koje zabrinjava. Prema poslanikovoju ocjeni, zahtjev SS-Gruppenführera Bergera isključivo je uvjetovan nedovoljnim brojem regruta za jedinice *Waffen-SS*. Bergerova izjava da i druge dijelove *Waffen-SS* od SS-divizije *Prinz Eugen* zauzvrat premjestiti u Hrvatsku bespredmetna je. Spomenuta **divizija** podređena je — kao i ostale jedinice oružanih snaga (*Wehrmacht*) u **srpsko-hrvatskom** prostoru — opunomoćnom zapovjedajućem generalu u Beogradu, generalu artiljerije Baderu. Bader je rasporedio svoje snage, i ne može **se bez** štete u to uplitati s nekog drugog mjesta. Njegova punomoć temelji **se**, uostalom, na Führerovom naređenju o uništenju partizana u tom prostoru. Kasche je dosad djelovanje gen. Badera ocjenjivao kao izvanredno umješno i vrijedno, a aktivnost njegovih jedinica dostojnu svake pohvale. Ako Gruppenführer Berger želi da odrede SS premjesti iz ostalih krajeva ovamo, mora **se tada** postaviti pitanje zašto bi takva razmjena bila uopće potrebna? — pita Kasche. Iz dva je izvora saznao jako udnovate primjedbe komandanta **SS-divizije** *Prinz Eugen*. Jednom je pred gosp. Rüdigerom, šefom Njemačkog instituta u Stuttgartu, grdio vođa *Narodne skupine* Altgayera, što nije u Hrvatskoj formirao jednu SS-brigadu, kako je komandant to uinio u Banatu s divizijom. Zatim je izjavio i to: da je Altgayer to bio uinio, sad bi u Hrvatskoj stajala **jedna** SS-brigada sastavljena od *Volksdeutschera* koja ne bi morala slušati ni Hrvate ni oružane snage Reicha (*Wehrmacht*). Kad takva tendencija **dolazi do** izražaja, onda ona politički zaslužuje posebnu pažnju. I Kasche izriče, **kao** nezaobilazno i neoborivo na elo zastupanja Njemačke u inozem-

predstavio i prikupio obavještenja o vatikanskim krugovima, osobama i običajima. Svojestvo njegova osobnog položaja u Vatikanu i djelatnost nailazi - kako se moglo i očekivati - na teškoće, kao i pitanje imenovanja biskupa što njega posebno zanima a u kojem se nada da će mu poći i za rukom da - usprkos principijelnom stavu Crkve - postigne manji uspjeh. Saopćio je Bergenu kako će Pavelić uskoro doći u Italiju na poziv Ducea i da bi poglavnik želio da ga tom prilikom primi i papa. Lobkowicz je posebno hvalio djelovanje poslanika Reicha u Zagrebu, kojemu je pošlo za rukom da sebi pribavi - za razliku od svoga talijanskog kolega - jaku poziciju i opću obljubljenost (AJ, T-120, -rolna 212, Nr. 261 od 6. X).

Duže vremena bilo je sporno izmeđ u Glavnog ureda za sigurnost Reicha i ministarstva vanjskih poslova u Berlinu je li potreban poseban referent za crkvena pitanja u njemačkom poslanstvu u Zagrebu i ministarstvo je uporno otklanjalo takve želje Glavnog ureda. Pri tom je značajno pismo S. Kaschea ministarstvu od 28. XII 1942. u kojem otklanja mogućnost zaposlenja takvog referenta i upozorava ministarstvo da je do osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve došlo na Poticaj s njegove (Kascheove) strane (AJ, T-120, rolna 1141, Pol. 2 Nr. 2-A 827/42 od 28. XII).

¹⁰⁶ AJ, T-120, rolna 208.

stvu, da se Reich mora uvijek pojavljivati kao jedinstvena cjelina. Zahvalju i razumijevanju generala Badera i general-potpukovnika Glaisea von Horstenaua, ovdje je to do sada uspjelo. No, ako bi spomenuta tendencija prevladala, Kasche bi bio prisiljen da otkloni svaku odgovornost za zastupanje Reicha u inozemstvu. Za njega je ovdje rije isključivo o ugledu i dostojanstvu Reicha. I SS (*Sturm-Staffel*) su samo dio Nacionalsocijalističke stranke; *Waffen-SS* dio su oružanih snaga a *NSDAP* i oružane snage također su samo organizacije Reicha. Kasche ne može i ne nikada biti spreman da predstavljati Reicha prema inozemstvu narušavaju i umanjuju posebni interesi. Stoji činjenica da je divizija *Prinz Eugen* formirana na mirnom području, i da još nije sudjelovala u borbi, dok je ovdašnja *Njemačka narodna skupina* formirala i postavila u otežavajućim uvjetima akcioni odred od tri bataljuna (*Einsatzstaffel*), tri daljnja bataljuna u sastavu hrvatskog domobranstva i velik broj odreda mjesne zaštite i njih već provjerila u mnogim borbama. Prema tome: dok je ova *Narodna skupina* nešto u inila i pred neprijateljem se iskazala uvajaju i političko i vojno jedinstvo, divizija *Prinz Eugen* je iz usta komandanta smatrala opravdanim da umanjuje ugled tih jedinica. To je — prema ocjeni Kaschea — metoda koju mora označiti kao nedostojnu i neodgovornu.

Drugo: Državni podsekretar Luther mu je saopćio da rješenjem ministarstva odobrena suradnja Reichsleiters Rosenberga u okviru njemačkog znanstvenog instituta u Zagrebu ne dolazi više u obzir. Budući da je Kasche predložio tu suradnju, i nakon pristanka ministarstva dalje je razvijao, pogotovo ga posebno ta nova odluka. Kascheova razmišljanja išla su u pravcu da se za budući evropski razvoj biti potrebno ne samo sadašnje ispunjavanje njemačkih zahtjeva, nego i suradnja prožeta razumijevanjem naroda koji se nalaze u susjedstvu Reicha. Ta suradnja je već danas potrebna za tretiranje židovskog pitanja, pitanja slobodnih zidara (framasona) i historijskog istraživanja i prikazivanja zbivanja u ovom prostoru, što jako zanima Njemačku u slučaju ranijega zajedničkog razvitka. Policijskim mjerama mogu postojati i jedinstveni istup protiv Židova i slobodnih zidara; mogu stvoriti propagandistički, uz potrebne organizatorne preduvjete, određeno raspoloženje, no trajno židovsko pitanje pravilno tretirati samo ako se znanstvene spoznaje o njemu unesu u narode. Na području Reicha, Reichsleiter Rosenberg ima u tom pogledu poseban zadatak i na njega je Führer prenio posebne ovlasti; njegovi su akcioni štabovi suradili s oružanim snagama; ovdje je Rosenbergov štab s posebnim odredom ministarstva vanjskih poslova i *SD*, kao i s organima NDH, vrlo dobro suradivao i bio već unaprijed podređen poslanstvu. Zbog toga je Kasche smatrao korisnim da predloži — kako bi zadovoljili spomenute potrebe - osnivanje prikladnog odjela unutar njemačkog znanstvenog instituta u Zagrebu. I to je bilo odobreno. Reichsleiter Rosenberg je nato sastavio koncept za takav odjel instituta. Rješenje koje mu je Luther prenio stavljajući sve to van snage i Kasche mora zbog toga izraziti jake rezerve. Već danas vidi kod »iseljavanja« Židova koliko su spoznaje o židovskom pitanju ovdje u NDH nedovoljne i koliko bi djelovanje takvog odjela bilo korisno. Isto vrijedi za pitanja historijskog istraživanja i prikazivanja. Ovdje u Zagrebu, Talijani danas već pokušavaju da svim silama provode iskrivljivanje historijskih činjenica u svom smislu. Budući da Kasche ionako ima u Zagrebu dovoljno teško a s obzirom na saveznike Talijane, na položaj u Srbiji i partizanske nemire, njemu bi se dodatna teškoća a pri formiranju instrumenta, koji bi mu mogao biti koristan za njegovo političko djelovanje, inila kao ne baš jeftino opterećenje.

U prilogu drugog pisma, upu enog osobno ministru Ribbentropu (Zagreb, 21. VIII 1942),¹⁰⁷ Kasche je priložio zabilješku o talijansko-hrvatskim pitanjima kojima se sada pripisuje odlučna važnost, a ti u se Reicha. Posebice izvještaj opunomoćenika za boksit u poslanstvu, nakon povratka s njegova posljednjeg puta u Mostar, ponukao je poslanika da na ini tu zabilješku. Dojam je opunomoćenika da se mora računati pri nastavljanju sadašnjeg razvoja u toku narednih mjeseci s obustavom dobivanja boksita u Hercegovini. Zbog toga je Kasche još jednom pomno ispitao ovdašnje političke datosti i došao do zaključka da se politički odnosi nekako moraju izmijeniti. Pri tome, također, bio svjestan da to u osnovi zavisi od Italije i da upravo zbog Italije na njemačkoj strani postoji najveća suzdržanost. No, kako i u tom pogledu postoje mogućnosti, Kasche je slobodan da ovako referira ministru:

Stajalište koje talijanska vlada zastupa, a koje se odrazilo i u držanju talijanskih predstavnika u posljednje vrijeme prema Hrvatima u Veneciji, temelji se na priznanju odnosa stvorenih hrvatsko-talijanskim ugovorima od 18. svibnja 1941. Uz to, i talijanska strana priznaje nužnosti vezane uz rat i za hrvatski prostor. To ostaje — što se odavde napada — isključivo postupak talijanskih organa lokalno nadležnih u Hrvatskoj, pretežno vojnih a dijelom privrednih. Kako je njihovo djelovanje krivo za pogoršanje ovdašnjih političkih odnosa, njemačka je strana prisiljena da protiv toga istupi, ako ne želi da dođe do raspleta koji bi za njemačke ratne interese bio izvanredno nepovoljan.

Ključno pitanje je ovo: me usobno izigravanje srpskih, crnogorskih i hrvatskih snaga. Stoji da su srpske snage (etnički) naoružane od Talijana i da ih oni pomažu. U Beogradu su prije nekog vremena uredili talijanskog poslanstva — čak otvorili političke izgledne vladi Milana Nedića a na teritoriji NDH. U posljednje vrijeme su, iz Crne Gore u zapadnu Bosnu ubacile na hrvatski teritorij, crnogorske partizanske »bande« potpuno neometano napredovale s dobrim naoružanjem i velikom komorom iz prostora što su ga dosad osiguravale talijanske jedinice. Židovi u Mostaru i Dubrovniku, kao i u ostalim mjestima na području pod talijanskom okupacijom, izvlače se ispod državne vlasti NDH i više-manje su otvoreno ovdje i podržavatelji partizana. Talijanski je general Amico izjavio pred policijskim organima NDH kako se protiv vlasti talijanske vojske da Židove izručiti Hrvatima (ustašama), budu i da je talijanska vojska Židovima obećala zaštitu. Zato je neprovedivo otpremanje Židova (*Judenabwanderung*) u područja Istoka, dogovoreno između Reicha i NDH za tisuće Židova koji ovdje ostaju i koji Reichu neprijateljske partizanske snage pomažu a, također, siju politički razdor između njemačke, Italije i Hrvatske.

Ova talijanska igra — nastavlja Kasche — nema sada neki uspjeh da bi time porasli talijanski ugled i talijanska pozicija, nego naprotiv. Svi sudionici koriste se talijanskom pomoći, ali — uz iznimku Židova — preziru Italiju i šire sve više i više neku novu jugoslavensku ideologiju. U odnosu na Hrvate, uspjeh je takve talijanske politike u tome što vlada NDH u tim područjima ne stječe nikakav ugled, a stanovništvo još samo više otklanja Italiju. Značajno je da njemačka strana u najnovije vrijeme raspolaže pouzdanim dokumentima u kojima i komunistički partizani označuju kao svoj politički cilj demokratsku Jugoslaviju i time je pronašla ona parola koja ima najveću privlačnu snagu za široke krugove stanovništva svih ovdašnjih naroda.

Takav razvoj mora sve više utjecati na raspoloženje stanovništva protiv

¹⁰⁷ Isti izvor.

Nijemaca i slabiti pomo stanovništva Njema koj u ratu da bi ta pomo na kraju postala bespredmetna.

ini se kako k tome pridolazi i to što razni talijanski organi pokušavaju sijati razdor izme u Hrvata i Nijemstva. Zna ajno je da se u Slavoniji, nakon osnivanja talijanskog konzulata u Osijeku, na tamošnjem podru ju množe pojave nesusretljivosti prema *Volksdeutscherima*. Poznato je da ve mjesecima službena talijanska nadleštva u Zagrebu istupaju protiv posebnoga pravnog položaja *Njema ke narodne skupine* u Hrvatskoj i nude Hrvatima pomo pri otklanjanju takvih njema kih zahtjeva. Prilikom upotrebe *Organizacije Todt* za izgradnju luke Plo e, talijanska su nadleštva zauzela stav protiv isticanja njema ke zastave i prolazno zabranile Nijemcima pristup do radnih mjesta. Prema onim Hrvatima, koji su tamo radili zajedno s *Organizacijom Todt*, Talijani su posebno upadljivo pokazivali svoje odbijanje. U Rimu je grof Pietromarchi prije nekoliko dana izjavio poslaniku NDH Peri u da to no zna kako njema ki poslanik u Zagrebu pregovara s VI. Ma ekom, a da samo Italija stoji nepokolebljivo uz ustašku vladu. Istodobno se šire po Zagrebu glasine o tome.

Ti kao i mnogi drugi ministarstvu ve javljeni pojedini slu ajevi pokazuju daljnju tendenciju koju njema ka strana trajno ne može dopustiti. Kad se ona ne bi u pogledu svojih veza s Hrvatima tako suzdržljivo ponašala, ne bi se imala bojati te talijanske propagande. No, budu i da se tako suzdržano drži, mogu ti utjecaji nesmetano ja ati i s vremenom postati štetni. U svakom slu aju, ratna spremnost hrvatskog stanovništva time se sabotira.

U taj okvir ulazi i to da Italija ukazuje na tendencije koje se posljednjih tjedana mogu zapaziti u talijanskoj štampi a kojima se ve sada ocrtava poredak u ovom prostoru za vrijeme nakon svršetka rata. Hrvati su bili upu eni na te lanke od talijanskog ministarstva vanjskih poslova, s napomenom da su inspirirani sa službenoga talijanskog mjesta. U tim se lancima ra una Balkan — uklju uju i i Hrvatsku — u talijanski životni prostor i sve se tako prikazuje da se odnosi zemalja toga prostora s tre im zemljama mogu ure ivati samo uz pristanak Italije.¹⁰⁸

Budu i da njema ka strana ne zauzima nikakvo stajalište u tim pitanjima, u hrvatskom se narodu to tuma i tako kao da Njema ka nema ništa prigovoriti takvim talijanskim tendencijama. Razumljivo je što se u skladu s tim ovdašnji ljudi prilago uju talijanskim razmišljanjima i što se pripremaju ili da idu s njima ili da se u ve ini pripremaju za obranu. Njihova obrana, me utim, vodi opet nužno do razmišljanja koja usmjeravaju hrvatski interes na stranu protivnika Njema ke.

Kasche stoga smatra kako je zahtjev rata da po mogu nosti najve i broj

¹⁰⁸ *Hrvatski narod*, Zagreb, 15. VIII 1942, god. IV, broj 503 donio je u prijevodu lanak iz talijanskog mjese nika *Gerarchia* pod naslovom: Uloga i probici Italije na Balkanskom poluo-toku. U njemu, izme u ostalog, piše i ovo: »Ako, kako smo rekli, Italija ima naro ito zanimanje za nezavisnost i ja anje mlade Hrvatske Države, ne manje o evidentno i odlu uju e je ono Hrvatske da se prikloni mo i Italije, kao što uostalom proizlazi iz dokazane spremne volje Poglavnika, da osigura budu nost i napredak svoje zemlje uklopivši je u rimsku Carsku zajednicu, idu i ak i dotle, da je zatražio da bude odre en jedan Princ Savojske Ku e kao Kralj Hrvatske i okrunjen Zvonimirovom Krunom; kako bi i formalno obnovio, osiguravaju i joj neprekidnost kao nezavisne državne zajednice, koja je više od 1.000 godina bila brisana od ma arskih i Habsburških vladavina, i koja se sada osje a dovoljno jakom od ograni enja i pravljenja ustupaka tre im silama, uz bezuvjetnu pomo od strane Italije.«

Na taj lanak upozorio je gen. Glaisea njegov obavještajac A. Haeffner izvještajem od 18. VIII 1942 (AJ, T-501, rolna 265).

vojnih i spremnih snaga privuku na stranu Njemačke i da ih drže pod svojim zastavama. Dobra volja je bila i ona još uvijek i danas postoji u osnovi kod Hrvata. Oko 120.000 hrvatskih radnika nalazi se u Reichu i tamo dobro rade. Hrvatske oružane snage pokazale su se na Istoku besprijekornim, i doskora će predstavljati jednu diviziju, ne računajući zrakoplovce i mornaricu. Hrvatski vojnici bore se ovdje u Hrvatskoj dobro, povezani s njemačkim vojnicima, ukoliko su to mlade jedinice izobražene u NDH. Ostvarenja hrvatske privrede razvila su se postepeno za njemačku stranu, usprkos svim nemirima i teškoćama, i rezultati bi mogli biti znatno bolji, kad bi išezla unutrašnja uznemirenost.

Upravo prikazani utjecaji posljednjih su tjedana ipak djelovali pa se zapažaju uspjehi hrvatske odluke u zalaganju jer se opravdano sumnja u dobru volju Italije ali se, također, više ne poklanja puna vjera u spremnost Reicha da pruži pomoć.

Kasche drži da su stoga potrebne određene mjere s obzirom na zahtjeve rata, i to: da se uspostave veze nadležnih njemačkih mjesta i organizacija — koje su dosad otklanjale — s hrvatskim ustaškim pokretom, ustaškom mladeži, ustaškim radničkim savezom, hrvatskim ratnim invalidima, hrvatskim ženskim organizacijama, hrvatskim *Crvenim križem*, hrvatskim inovništvom, itd. i tako se njeguju da se u vrsti povezanost Hrvata s Reichom i ojača utjecaj Reicha u Hrvatskoj. Usmjeravanje takvog rada od poslanstva osigurano je. Zanimljivo, da se s Italijom rasprave na određena pitanja a tu bi prijedlozi iz priložene zabilješke mogli predstavljati polazište za njih. Dalje, moraju naći i židovsko pitanje koje je već ionako spomenuto u jednom saopćenju ministarstva ambasadi u Rimu. Dalje bi mogli pretresti pitanje zajedničkih protumjera, polazeći od zapažanja propagande za Jugoslaviju koja je u porastu, jer samo jedinstveno istupanje Reicha, Italije i NDH protiv nje obaveštava uspjeh. Sa svom otvorenosti mora se, međutim, raspraviti s Italijom i pitanje partizana i etnika. Pri tom je Kasche prisiljen da sigurno utvrdi kako se već danas daju žrtve u njemačkoj i hrvatskoj krvi, jer Italija pomaže protivnike. Ako se takvi odnosi produže, nastat će takva situacija da će se ispremišati i pobrkati frontovi i razoriti njemačku obrambenu moć. Konačno, ne smiju zaboraviti da ovaj prostor pruža značajnu uporišnu točku za stvaranje drugog fronta protiv Njemačke. Ne smije mu se kako bi trebalo sasvim otkloniti pretpostavku da neprijateljski konvoj, uništen u zapadnom dijelu Sredozemnog mora, ne zaslužuje posebnu pažnju, jer je sasvim moguće da je njegov cilj bio grčka ili albanska obala, na kojoj — kao i na crnogorskoj i dalmatinskoj obali — engleske podmornice često pristaju, iskrcavaju materijal i doturaju ga neprijateljskim »bandama«. Ako je ratni položaj, uzet u širokim crtama, tako povoljan da se takvo razmišljanje može uzeti za beznačajno, ne smije se — prema Kascheovoj ocjeni — u ratu, ipak, ništa na laku ruku previdjeti što bi moglo pružiti i samo mogućnost značajne podrške neprijatelju.

Kasche, na kraju pisma, moli Ribbentropa da se osvrne na njegova izlaganja i donese odluku. Poslanik mu ih iznosi, jer se mora — nakon pomnog ispitivanja danog položaja — donijeti odluka u pogledu političkog držanja Reicha.

Državni sekretar u ministarstvu vanjskih poslova v. Weizsäcker pozvao je 29. VIII izjutra — prema službenoj zabilješci za ministra Ribbentropa¹⁰⁹ — Poslanika NDH M. Budaka da bi u razgovoru s njim razjasnio što se krije iza

¹⁰⁹ AJ, T-120, folna 208, St. S. Nr. 502 od 29. VIII.

vijesti o nekom navodno predstojećem pozivu Pavelu da dođe u Führerov Glavni stan. Pri tom je Weizsäcker spomenuo da je vojni ataše poslanstva admiral Jakin govorio u Zagrebu kako će poglavnik oko sredine rujna biti pozvan u Glavni stan na Istočnom frontu. Budak mu je nato ispričovijedao i to - kako se Weizsäckeru čini - to no što mu je osobno poznato o tome. U toku razgovora s Jakinom o dogovajima na frontu, admiral je Budaku u strogoj diskreciji rekao možda će se uskoro pružiti prilika poslaniku da obiđe front, jer - kako je čuo u njemačkim vojnim krugovima — govori se tamo o posjetu poglavnika Führerovom Glavnom stanu i obilasku fronta. Više od toga Jakin — prema Budakovoj izjavi — nije rekao; nije rekao ni to o kojim je to vojnim krugovima riječ iz kojih potječe ta glasina. Poslanik, koji je — čini se — razumio interes Weizsäckera za to, drži da se pravo razjašnjenje može postići ispitivanjem admirala Jakina. Jakin je ovih dana još u Zagrebu i pretpostavlja se da će se u toku narednog tjedna vratiti u Berlin. Weizsäcker stoga preporuča da poslaniku Kascheu povjere zadatak neka neposredno priupita Jakina.

Istog je dana¹¹⁰ v. Rintelen telegrafski odgovorio Weizsäckeru kako je ministar vidio njegovu zabilješku o razgovoru s Budakom i molio ga neka telegrafski zamole poslanika Kaschea da direktno priupita admirala Jakina, što je ministarstvo sutradan i učinilo.¹¹¹

Kasche je odgovorio ministarstvu, 1. IX,¹¹² telegrafski i saopćio da je već prije razgovarao o tome s Jakinom. Prikazao je to tako da mu je u Berlinu, u privatnom društvu, neki oficir, koji pripada Glavnom stanu, saopćio da će uskoro vidjeti poglavnika u Glavnom stanu prilikom njegova obilaska fronta. To je Jakin saopćio poslaniku Budaku i ministru Lorkoviću. Zatim je to Kascheu rekao i ministar vanjskih poslova — kao što je bilo objavljeno. Ovdje u Zagrebu Jakinu je saopćeno da je o poglavnikovom obilasku fronta razgovarano samo između njega i Kaschea. Siroki ljudi nije u Zagrebu upoznat s tim i Kascheu nitko od ministara, osim Lorkovića, nije to spominjao. Jakin je to prenio samo kao izjavu koju je saznao onako kako je opisano. Pošto mu je Jakin to ispričao prilikom posjeta u poslanikovom domu (u Visokoj ulici), Kasche ima dojam da on sam nije uzeo taj dogovaj kao nešto službeno, a ime oficira o kojem je riječ Kasche više nije mogao saznati, zbog Jakinova odlaska iz Zagreba. Kasche moli da ne primijene mjere protiv Jakina, jer bi iz toga morala nastati šteta za Jakinovo osobno informiranje o takvim saopćenjima iz privatnih izvora. Jakin nije ni napuhavao to pitanje i ono se u Zagrebu nije nikako proširilo.

Glaise je, 11. IX,¹¹³ telegrafski izvijestio vojnog zapovjednika Jugoistoka da je, 7. IX, pročitao njegovo pismo poglavniku. S hrvatske strane prisutan je bio vojskovođa Kvaternik; s njemačke strane generali Bader i Stahl koji su boravili u Zagrebu zbog drugih dogovora. Endehaška je strana primila prijedlog feldmaršala - kao što je bilo i za otkivati — s vidnim zaprepaštenjem. Poglavnik je odgovorio dostojno ali odlučno, izjavivši da bi vlada NDH prihvaćanjem točke 2. i 3. a pogotovo točke 5. sebe svela na prividan opstanak. Kvaternik je napravio priliku za jak izgredu u svom odgovoru, tako da

¹¹⁰ Isti izvor, Nr. 1028 od 29. VIII.

¹¹¹ Poslanik Rintelen je, 18. X. prenio ambasadoru Ritteru želju ministra v. Ribbentropa da sugeriraju vladi u Zagrebu kadrovsku izmjenu na položaju vojnog atašea NDH u Berlinu: da se admiral Jakin zamijeni nekim oficijerom kopnene vojske (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1339 od 18. X).

¹¹² AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2351 od 1. IX.

¹¹³ AJ, T-501, rolna 264.

mu je Glaise dan kasnije isto tako morao očitati prijateljsku ali i razgovijetnu bukvicu. Izme u ostalog, Kvaternik je ukazao i na odraz takvog sporazuma u odnosu na Italiju. Prijetio je da će se u danom slučaju obratiti ljudima u vrhu Reicha. Nakon njihova izlaganja (Pavelića i Kvaternika), trudili su se gen. Bader i Glaise da dođe do pravog pretresanja pojedinih točaka, ali su ubrzo morali složno ustanoviti da je to nemoguće. Poglavnik je molio Glaisea neka odustane od molbe da mu pismeno dade odgovor na podneseni prijedlog general-pukovnika Lohra, a Kvaternik je čak predložio da unište sve službene spise koji se na taj predmet odnose. Poslije podne, Glaise je imao razgovor u četiri oka s Pavelićem, razgovor što ga je poglavnik bio predložio. Opet je Glaise mogao zapaziti Pavelićevu duboku potištenost, pri čemu je oigledno nastojao da trajno ne oneraspoloži vojnog zapovjednika Jugoistoka kojega osobno jako poštuje. Glaise je nato »privatno« ispipavao koliko je Pavelić spreman da prihvati od prijedloga o kojima je Glaise, 4. IX, u pogledu suradnje s Hrvatima, izvijestio komandirajućeg generala i zapovjednika u Srbiji i koji ih je u telegramu istog dana ocijenio kao nedovoljne, iako je Glaise već tada smatrao kako predstavljaju maksimum koji bi mogli postići i kod vlade NDH, a da ne apeliraju na Vrhovnu komandu i vodstvo Reicha. Pavelić je izjavio za one prijedloge koje Glaise prilaže telegramu da predstavljaju potpuno prihvatljivu bazu za buduću njemačko-hrvatsku vojnu suradnju. Glaise je potpuno svjestan da su te njegove »punktacije« samo krparija, ali smatra da pri nedostatku volje i oštrij verzija ostavlja Hrvatima otvorenim stotinu vrata pa stoga Glaise moli dopuštenje da može na temelju tih »punktacija« pregovarati. Pri tom bi Glaise htio, svakako, primijetiti da je ta epizoda, ipak, imati vrlo vjerojatno značajne posljedice za samog Kvaternika, utoliko što je a poglavnik u odluci — o kojoj već dugo razmišlja — da što skorije provede smjenu u vodstvu oružanih snaga. Zapravo je maršal Kvaternik već duže vremena u vojnom i političkom pogledu za Pavelića i njegov režim, koji je ionako vrlo slabo utemeljen, mnogo više znatno opterećenije nego oslonac. Na drugoj strani, situacija u pogledu nasljedstva je, dakako, neutješna i mora se biti na isto i o tome da vojno ozdravljenje države — uz svu vojnu ku nadarenost svih triju dijelova naroda — nije nikako vojno pitanje nego isključivo pitanje političkog ustrojstva.

U prilogu Glaiseova telegrama bile su ove punktacije:

1. Na njemačkoj strani određuje se da će uz 718. pješ. diviziju do daljnjega ostati u sjevernoj Hrvatskoj i 714. pješ. divizija i dijelovi 717. pješ. divizije u interesu sveukupnog vojnog rata i hrvatske države. Njima će se pridružiti nekoliko *Landesschiützen*-bataljuna.

2. U cilju ispunjenja zadataka povjerenih njemačkim jedinicama (osiguranje željeznih pruga i poduzeća važnih za vojnu privredu, sudjelovanje u akcijama smirivanja zemlje) formirat će se tri borbene grupe kojih se područja upotrebe vide iz priloga. Komanda nad tim njemačkim jedinicama u spomenutim područjima pripada zapovjednicima borbenih grupa.

3. Njemačkim zapovjednicima pojedinih borbenih grupa bit će — po mogućnosti sa sjedištem u istom mjestu — pridodati za svako područje akcije po jedan hrvatski zapovjednik kojemu su podređene hrvatske jedinice, uključujući i dijelove jedinica s regrutima. Taj sporazum ne odnosi se na područje djelovanja i ne zadire u nadležnost komandi domobranskih vojnih okruga.

4. Sli ne hrvatske komande formirat će se za odrede *Ustaške vojnice* i žandarmeriju u pojedinim područjima akcije, pri čemu se s hrvatske strane

imaju jasno i obavezno urediti odnose podređenosti. Svi ostali određeni imaju se podrediti jednoj od tih hrvatskih komandi ili njemačkoj zapovjednici.

5. Hrvatski komandanti u tim područjima akcije i podređeni im kad god imaju usko i s punim povjerenjem surađivati s njemačkim zapovjednicima i jedinicama. Njemački zapovjednici imaju pri ispunjavanju organizacionih, izobrazbenih i borbenih zadataka pomagati savjetom i ino hrvatskim komandama na temelju vlastitog iskustva. Pokreti jedinica — pojačanja i smanjenja — imaju se uvijek uzajamno unaprijed saopćavati. Započinjanje i borbenih pokreta i premještanje hrvatskih jedinica (od bataljuna na više) imaju na elno zavisiti od pristanaka njemačkog zapovjednika borbenih grupa. U toku svih borbenih operacija postoji obveza obavješćavanja njemačkog zapovjednika borbenih grupa.

6. Njemačkoj zapovjednici borbenih grupa pridodat će se od vlade NDH viši upravni činovnik kao »upravni komesar«. On savjetuje njemačkog zapovjednika i zastupa interese njemačkih jedinica kod vlasti NDH i obratno. Izvršne funkcije u okviru uprave NDH mu ne pripadaju.

7. Te odredbe ne zahvaćaju veći prije zaključen sporazume za provođenje i veći zajedničkih »operacija«, za stvaranje posebnih »operacionih područja« koja su pod njemačkom komandom, te za osiguranje željeznih pruga ili operacija koje će se ubuduće zaključiti. Prepušta se obostranoj inicijativi jedne ili druge strane da predloži formiranje ili raspuštanje posebnih »operacionih područja«.

8. Predloženi dogovor namijenjen je samo najpozvanijim faktorima a stup na snagu kad ga prihvate poglavnik NDH i komandiraju i general i zapovjednik u Srbiji kojemu su podređene njemačke jedinice u Hrvatskoj.

Kako se moglo i očekivati, **Ribbentrop** je na prijedloge svoga poslanika u Zagrebu (sadržane u pismima od 13. i 21. VIII) reagirao negativno. Pošto je, bez sumnje, prethodno dobio odobrenje od samog Hitlera, Ribbentrop je **odbio** na elnu reviziju dotadašnje njemačke politike u ustaškoj državi.

Stoga je državni sekretar v. Weizsäcker u telegramu, 10. IX,¹¹⁴ upućenom osobno poslaniku, pozvao Kaschea u Berlin na razgovor, s tim da bude u Berlinu u ponedjeljak, 14. rujna prije podne. U vezi s tim, u kabinetu ministra Ribbentropa bio je, 13. IX,¹¹⁵ izrađen kraći elaborat o spomenutim Kascheovim pismima, u kojem su nanizane točke (osam točaka) da posluže kao orijentir ili direktivna podloga državnom sekretaru i suradnicima za predstojeći razgovor s Kascheom. Te Ribbentropove punktacije sadržavale su ove točke:

1. I nadalje, kao i dosad, vrijedi kao mjerodavno stajalište pri obradi hrvatskih pitanja da njemačka strana želi prepustiti Talijanima u Hrvatskoj prvenstvo (prednost). Ne smije do i do toga da Hrvatska daje povoda za njemačko-talijanska razilaženja i objašnjavanja. Apsolutno oduvanje Osovine za vrijeme sadašnjeg rata tako je važno da se u danom slučaju mora uzeti u računu smanjenje ionako samo skromne pomoći koju Hrvatska može predstavljati za Reich, izazvano nekim talijanskim mjerama.

2. Uža povezanost njemačkih službi i organizacija s odgovarajućim partnerima na hrvatskoj strani nema se ni nadalje uspostavljati, budući da se njome Talijanima uskraćuje mogućnost da uspostavljaju takve veze, a moglo

¹¹⁴ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 68 od 10. IX. Kasche je brzojavio Weizsäckeru, 14. IX, da može biti u Berlinu tek 15. IX u podne (isti izvor).

¹¹⁵ AJ, T-120, rolna 208.

bi ih navesti da posumnjaju želi li njema ka strana u Hrvatskoj uistinu njima prepustiti prvenstvo (prednost).

3. Njema ko-talijanska razilaženja o židovskom pitanju u Hrvatskoj nepoželjna su. Njema ka strana mora prepustiti hrvatskoj vladi da pitanje o uklju ivanju Židova, koji žive na podru ju pod talijanskom okupacijom, izvede na istac s Talijanima.

4. Ne dolazi u pitanje da Njema ka potakne Talijane na izmjenu demar-kacione linije u NDH, tako da Talijani budu ograni eni još samo na obalni pojas. Pitanja u vezi sa suzbijanjem partizana i etnika mora njema ka strana i nadalje uskla ivati s Talijanima, kao što je to bilo dosad.

5. Isto vrijedi za osiguranje boksitnog podru ja i prikladni koraci u tom pravcu ve su poduzeti. Uostalom, to je pitanje, ipak, tako važno za ratnu privredu da mu poslanstvo mora i nadalje posve ivati sasvim izuzetnu pažnju.

6. Nova enje u jedinice *Waffen-SS* na teritoriju Hrvatske mora poslanstvo pomagati u granicama svojih mogu nosti, no mora se, naravno, pri tom pridržavati zadanih okvira (uskla ivanje s akcijom preseljavanja, itd.). Pitanje formiranja jedne *SS*-brigade u Hrvatskoj zahtijeva još razjašnjenje.

7. Pitanje preuzimanja bataljuna *Volksdeutschera* od *Waffen-SS* ima se riješiti izme u *SS* i Vrhovne komande (OKW). Vrhovna komanda nema, ipak, da povrh toga donosi daljnje odredbe o *Volksdeutscherima* u Hrvatskoj, kao što je to poslanstvu ve i saop eno u odgovoru na njegovu brzojavku br. 2384 od 4. rujna.

8. Suradnja opunomo enika Reichsleiters Rosenberga u sklopu Njema -kog znanstvenog instituta u Zagrebu nije mogu a (zgodna); za to može do i u izgled personal imenovan od ministarstva vanjskih poslova i njemu podre en.

Ribbentrop moli da posljednje tri to ke (šesta, sedma i osma) budu predmet iscrpnog razgovora državnog podsekretara Luthera s poslanikom Kascheom, da bi se tako uklonile nejasno e u tim pitanjima koje su vladale u zagreba kom poslanstvu.

Kasche je došao na »razgovore« u Berlin i Luther je zabilješkom, 16. IX,¹¹⁶ obavijestio v. Weizsäckera da je toga dana pretresao s Kascheom to ke: 2, 3, 6, 7 i 8 iz spomenutog elaborata od 13. rujna.

General Glaise je u Sofiji, 17. IX,¹¹⁷ konferirao s general-pukovnikom Löhrom. O tome je sa uvana Glaiseova zabilješka u kojoj, uz ostalo, stoji da razumno rješenje pitanja Srba predstavlja jednu od najhitnijih zada a hrvatske politike. Od osnivanja Nezavisne Države Hrvatske pokušava se svladati tu teško u tako da se Srbe ubija. Takva metoda mora uroditi nepovoljnim posljedicama, jer se s jedne strane ne može ubiti više od dva milijuna ljudi, s druge, prisiljavaju se svi oni kojima je život ugrožen u toj zemlji da se brane i ulaze u neprijateljski front. Dakako, doga aji su u tome neugodnom i opasnom pravcu ve tako daleko otišli da se i njema ke oružane snage vide uvu ene u virove toga proganjanja Srba. Na drugoj strani, moralo bi se napustiti shva anje kako je u Hrvatskoj rije o nacionalno jedinstvenoj državi i da se na politi kom polju povede ra una o nepobitnoj injenici da razli ite nacionalnosti žele živjeti u toj zemlji i da e u njoj i u budu nosti morati živjeti. **Najzagriženijim** predstavnicima dosadašnjeg postupka pripadaju otac i sin **Kvaternik** pri emu posljednji - možda kao sin majke Židovke - prigodice pokazuje posebni sadizam. Njegovo otpuštanje kao državnog tajnika za javnu

¹⁻⁶ Isti izvor, U. Sf. S. D. Nr. 6789 od 16. IX.

¹⁻⁷ Aj, T-501, rolna 264.

sigurnost do ekala bi itava zemlja kao izbavljenje, a ni za ocem ne bi nitko pustio suzu. To iš enje na vrhu pomoglo bi i kod ustaša da se poprave, jer su nedovoljno disciplinirani, mizerno vođeni i politiki bez ikakve naobrazbe, daleko od toga da služe državi kao oslonac, nego su mnogo više opasnost za njen opstanak. Po e li za rukom da se odstrane štetni inioci u vo enju unutrašnje politike i oružanih snaga («dinastija Kvaternik»), tada e biti mogu e njema kom generalu (Glaiseu) da još više utje e na rješavanje vojnih pitanja. Taj njegov utjecaj e posebice do i do izražaja u ministarstvu domobranstva gdje e se pomo u prikladnih mjera, prije svega upu ivanjem njema -kih instruktora i izobrazitelja, oružane snage NDH u initi vrednijim faktorom evropskoga novog poretka nego što je dosad bilo mogu e. Hrvatima bi se ukazalo u tom slu aju na to da bezuvjetno izvršavaju upute njema kih stru njaka, pri emu bi se njema kom generalu u Zagrebu imalo priznati mnogo šire pravo nadzora. Jedva se može sumnjati u spremnost hrvatskoga oficirskog kora i itave vojske NDH da do e do takvog užeg povezivanja s njema kim oružanim snagama. Pitanja prestiža, kao što ih danas maršal Kvaternik esto ubacuje u raspravu, ne bi smjela u tom pogledu imati više nikakvu ulogu. Me utim, teško e bi još mogle nastati iz posebnog položaja što ga Italija danas ima u Hrvatskoj pri emu se može, dakako, možda nakon smjena u vodstvu talijanske vojne misije u Zagrebu (Oxilia-Re), tuma iti tako da je Italija manje zainteresirana za cjelokupnu državu nego u vrijeme njena osnivanja. Rješenje koje bi Talijane ograni ilo na podru ja južno od demarkacione linije, dok bi prostor na sjever od nje *službeno* bio ozna en kao njema ko interesno podru je, našlo bi najbolje svoj izraz u novom sporazumu izme u Njema ke i Italije, sporazumu koji bi se temeljio na iskustvima proteklih 17 mjeseci. Djelatnost mjerodavnih njema kih vojnih mjesta bila je do sada neprekidno jako spre avana, iz obzira prema ugovornim talijanskim pravima i zahtjevima. Zbivanja u Tre oj zoni, koju su Talijani najve im dijelom ispraznili i ugrožavanje bitnih njema kih vojnoprivrednih interesa, koje iz toga proizlazi, zahtijevali bi na pojedinim mjestima korekturu demarkacione linije. Ne po e li za rukom da pomo u pravodobno poduzetih mjera, koje svakako treba poduzeti smjesta, imaju i pred o ima sadašnju situaciju, preusmjere daljnji razvoj u nazna enom pravcu, tada se može dogoditi da sadašnji vlastodršci u Hrvatskoj jednog dana izgube vlast. Za taj slu aj moralo bi se pomišljati na neko rješenje nalik na poljsko u obliku vojnog guvernermana. Izvanredna važnost transportnog puta koji vodi preko Hrvatske iz Reicha u pravcu jugoistoka otvara — za slu aj da se ne može provesti poboljšanje položaja na nazna eni na in i dostatno osigurati linija Bregana—Zagreb—Beograd raspoloživim njema kim snagama — potrebu da se razmotri pitanje ne bi li se takve transporte moglo upu ivati preko Ma arske do Osijeka i dalje prema Beogradu, pri emu bi prugu od granice Reicha do Broda morale osiguravati njema ke snage. S tim u vezi trebalo bi ispraviti demarkacionu liniju tako da ubudu e zapo inje na Dravi, zapadno od Osijeka, pa zatim prelazi preko Jajca od sjevera prema jugu, pri emu bi privukli u njema ku interesnu sferu s vojnoprivrednog stajališta posebno važna boksitna podru ja zapadno od Mostara, ali bi se zato odrekli sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske uklju uju i, dakako, i podru je Ljubije bogato željeznom rudom. Ako i provo enje takve izmjene u razgrani enju interesnih sfera ne bi moglo nastupiti u dogledno vrijeme, mogla bi sama prijetnja s takvim namjerama revizije poslužiti kao djelotvorno sredstvo pritiska na središnja mjesta Hrvatske da bi se bolje zaštitili njema ki interesi. Postavlja se pitanje ne zahtijeva li

sadašnji ulog od, ipak, dvije i pol njemačke divizije u hrvatskom prostoru, stvaranje zajedničke njemačke komande nad tim snagama sa sjedištem u Hrvatskoj. U prilog takvom rješenju govori želja da se objedini vodstvo; protiv, opet ve posljednjih dana, izraženog poglavnikova shvaćanja da bi se tako najosjetljivije narušio suverenitet hrvatske države. Ako bi se otpori kojih je korijen u osobi maršala Kvaternika uklonili, moglo bi se to pitanje za sada staviti na led.

Lohr i Glaise pozabavili su se u Sofiji i eventualnošću da iz uspješno okončanih pregovora o razmjeni kod Livna zarobljenih Nijemaca dođe do pregovora između Glaiseova opunomoćenika i partizanskog vođe u Bosni, poznatog pod pseudonimom »Tito« — kako se to navodi u zabilježnici. Složili su se da takvi eventualni pregovori ne bi mogli nikako dovesti do nekog sporazuma, no ipak bi dopustili njemačkoj strani da nešto sazna o budućim namjerama partizana i da razjasne preuvjete koji bi mogli dovesti do obustave borbe. Dakako, bit će potrebno da za tu eventualnost nekih kontakata zatraže upute vrha Reicha.

Vrativši se iz Sofije, Glaise je sutradan (18. IX)¹¹⁸ telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu kako general Roatta dolazi toga dana u najstrožem *incognito* u Zagreb u cilju — kako Glaise obavještava maršal Kvaternik — da privoli Hrvate neka što brže pošalju jedinice u talijansku okupacionu zonu, pri čemu im Roatta, navodno, želi ponuditi oružje i naoružanje u količinama koje sami žele. Kvaternik vidi u tome novu tešku napetost u talijanskom prostoru.

General Glaise obavijestio je poslanika — javlja Kasche, 19. IX,¹¹⁹ ministarstvu — da je prethodno (17. IX) imao savjetovanje u Sofiji s general-pukovnikom Löhrom o zahtjevima koje je Lohr bio uputio vladi NDH na prijedlog vojnog zapovjednika Srbije. Zahtjevi su se odnosili na rješavanje položaja njemačkih jedinica stacioniranih u Hrvatskoj i sadržavali su i zahtjev za priznanje prava izdavanja naredbenih organima civilne uprave u Hrvatskoj. Poglavlak je otklonio te zahtjeve koje su mu iznijeli generali Bader i Glaise po nalogu general-pukovnika Lohra. Glaise je i prije toga bio izrazio svoje rezerve i podnio prijedloge koje bi i poglavnik prihvatio. Međutim, general-pukovnik Lohr ustraje kod svojih zahtjeva i želi ih iznijeti na rješenje u Führerovom Glavnom stanu. Kasche je, također, upozorio generala da se bilo koji zahtjevi što dodiruju pitanje hrvatskog suvereniteta mogu iznositi samo u suglasnosti s ministarstvom vanjskih poslova Reicha. Glaise zastupa isto gledište. Obojica misle da je podnošenje zahtjeva poglavniku bila politički nesretna mjera a da se otklon mora uzeti kao pluska njemačkoj vojsci. Lorković je izjavio Kascheu da vlada NDH uzima te zahtjeve s velikom zabrinutošću, prije svega zbog mogućih paralelnih zahtjeva Italije. Talijani su govorili istih dana u Ljubljani o tim pitanjima, kad su ti zahtjevi bili izloženi u Zagrebu. Bilo bi potrebno da Vrhovna komanda (OKW) uputi gen. Lohra da ne podnosi nikakve zahtjeve koji zahvaćaju politiku a da prethodno nema suglasnost ministarstva vanjskih poslova, odnosno samog Kaschea. Gen. Lohr namjerava, također, da govori u Glavnom stanu o pitanjima jedinica *Volksdeutscher*. Dalje je Glaise saopćio poslaniku da je u Zagreb stigao *incognito* general Roatta radi ubrzanog upućivanja hrvatskih jedinica.¹²⁰

¹¹⁸ Isti izvor.

¹¹⁹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2623 od 19. IX.

¹²⁰ Benzler je, 14. IX, javio telegrafski osobno Ribbentropu da saznaje povjerljivo kako će vojni zapovjednik Jugoistoka general-pukovnik Lohr odletjeti u Berlin da bi tamo postigao jasno razgraničenje nadležnosti pojedinih njemačkih ureda u Srbiji, budući da su se nesuglasice između

Istog dana¹²¹ je Kasche drugim telegramom izvijestio ministarstvo da ga je toga dana ministar Lorkovi obavijestio o Roattinu posjetu Zagrebu. Izrazio je mišljenje da je sada Roatta ozbiljno zabrinut zbog držanja od Talijana naoružanih etnika. Njih se — ini se — nalazi u Hercegovini dvadeset bataljuna, a deset u ostalim obalnim područjima. Roatta je izjavio da ne želi sam u danom slučaju upotrijebiti talijanske jedinice protiv njih nego i hrvatske. U Zagrebu je Roatta hitno molio da dodijele za Drugu zonu jedinice za koje je obećao naoružanje. Osim toga je Roatta saopćio da će Rim ubrzo poslati obećanih 100.000 pušaka. Dalje saopćava Lorkovi da ni Roatta ni Casertano nemaju do danas nikakve upute u vezi s odlukom Ducea u pitanju iseljenja Židova. Kasche moli da Duceovu odluku prenesu telegramom, budući da u Zagrebu ne postoje o tome nikakvi pisani dokumenti.

Glaise je o trenutnoj situaciji u Hrvatskoj ovako telegrafski, 21. IX,¹²² izvijestio Vrhovnu komandu:

General Roatta bio je prije nekoliko dana *incognito* u Zagrebu (u civilu) i zatražio od poglavnika hrvatske jedinice za talijansko okupaciono područje, i to, prije svega, kao garnizonske posade i za osiguranje željeznih pruga. Poglavnik je spreman da to učini, ali zahtijeva uniforme i oružje. Talijani su im do sada isporučili 3000 pušaka, 12.000 su u izgledu da će doći. Magloviti planovi za zajedničke operacije u Trešnjevkoj zoni. Roattina vojna politika prilično neprovidna, a svakako trenutno prividno ili istinsko pomjeranje talijanskih vojnih interesa od Zagreba prema jadranskoj obali. Svakodnevno se smanjuje talijanska vojna misija u Zagrebu; premještanje — prema glasinama koje kruže — također iz privatnih razloga.

U toku proteklog tjedna — nastavlja Glaise — imao je u više navrata priliku da privatno razgovara s maršalom Kvaternikom, no prije svega s ministrom vanjskih poslova Lorkovićem i poglavnikom o unutrašnjim vojnim i političkim napetostima koje se tiče zajedničkog vođenja rata. Ukazao im je na nedostatni razvitak oružanih snaga NDH i, također, naglasio — pošto nitko drugi to ne čini — da bilo kako mora prestati *anarhično* postupanje sa Srbima koje samo pomaže partizanstvo. Ako i takav uvijek poput velikog kipara Ivana Meštrovića, koji je ratne godine 1914/18. bio proveo u Rimu i Londonu, drži da je zajednički život Hrvata i Srba gotovo nemoguć, i da je oštrina protiv srpskog iredentizma neizbježiva, formalni zavjet što ga je mladi Kvaternik nedavno učinio pred nekim svojim prijateljem, kako je još preostalih milijun i po Srba, zajedno sa ženama i djecom, u određeno vrijeme ubiti, ne predstavlja nikakvo konstruktivno rješenje, nego je njegovo provođenje jedino prinuditi njemu ku stranu da poduzme drugi ratni pohod na Balkanu. Također su otvoreno govorili i o ostalim problemima izgradnje države koji su usko povezani s izgradnjom vojne organizacije (na primjer, preduvjeti za opću vojnu obvezu koju u pojedinim kotarima 50 do 80 posto Hrvata izbjegava). Razgovori su bili vođeni u potpuno prijateljskoj atmosferi. Poglavnik želi, kao

njih još samo zaoštrile. Benzler smatra da je uređenje tih pitanja neophodno, budući da trenutna kriza oko Nedića ima svoj korijen u takvim prilikama i odnosima (AJ, T-120, rolna 200, Nr. 1333 od 14. IX).

Savjetnik Schnurre je zapisao, 24. IX, kao informaciju pukovnika Rudolpha da je Führer prilikom referata gen. Lohra otklonio izmjenu u pogledu organizacije njemačkih nadleštava u Srbiji; otklonio je dalje da se uopće ne raspravlja o Nedićevim željama a dr. Turner bit će opozvan iz Beograda (AJ, T-120, rolna 200).

¹²¹ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2637 od 19. IX.

¹²² AJ, T-501, rolna 264.

' Drije ostavku oba Kvaternika (oca i sina), no tek pošto prona u rješenja za otvorena pitanja koja postoje izme u njema kih vojnih mjesta i vlade NDH. Slika koju poglavnik sebi stvara o zbiljskim odnosima snaga, i o svom osobnom položaju, samo malo odgovara stvarnosti. Smjena u vodstvu hrvatskih oružanih snaga — kad do nje do e — bit e pothvat ispunjen brigama, jer se ne može lako na i prikladan nasljednik. Poglavnik se ve nosio mišlju da prona e nekog Bugarina koji bi prešao u službu NDH i preuzeo Kvaternikovo nasljedstvo!

U me uvremenu potvrdile su se glasine o pozivu Paveli u da posjeti Hitlera, pa je stoga general Glaise — znaju i da e biti u pratnji ustaškog poglavnika - sastavio ovakvu zabilješku (22. IX 1942)¹²³ o to kama za razgovore u Führerovom Glavnom stanu:

1. Tri temeljna zahtjeva:

a) Maršal mora oti i. Pravo suodlu ivanja pri imenovanju nasljednika. Prijedlog: general Prpi , i to i iz vojnih i politi kih razloga (tako er i jedini generalštabnotehni ki školovani oficir koji je momentano na raspolaganju).

b) Reorganizacija ministarstva domobranstva, razbijanje sadašnje klike, razmještaj potrebnih sposobnih oficira, eventualno i bez vlastitog šefa generalštaba, prikladan postupak s oficirskim personalijama. Odlu an njema ki utjecaj pri cjelokupnoj organizaciji.

c) Uklanjanje Eugena Kvaternika. Reorganizacija i discipliniranje *Ustaške vojnice*, pri emu je njema ko suodlu ivanje obavezno.

2. Potreba privla enja *Hrvatske selja ke stranke*, budu i da su bez suradnje seljaka smirenje, izgradnja i, tako er, privredna konsolidacija nemogu i. Ma ek (Prilog 1).¹²⁴

3. Tito — Popovi — Livno.¹²⁵

4. Zapovijed operativnog odjela Vrhovne komande oružanih snaga zbog izvještaja o položaju (Prilog 2).

5. Discipliniranje i izgradnja formacija Hadžiefendi a u muslimansku legiju. Uniformiranje ljudi.

6. Reorganizacija hrvatskog domobranstva prikupljanjem prekobrojnih bataljuna i samostalnih eta (Razgovor Helbicha, Prilog 3).

7. To ke savjetovanja u Sofiji (Prilog 4).

8. Naši prijedlozi za prebacivanje izobrazbenih bataljuna u hrvatski prostor kao i potrebne stražarske jedinice u Zagreb. Divizije na oporavku.

9. Pitanje mobilizacije i objava ratnog stanja u Hrvatskoj u bilo kojoj formi.

10. *Volksdeutschen* — nova enje za jedinice SS - tri puka za diviziju.

Povjerenik dra Ma eka, trenuta no u Beogradu, izvještava o njegovim politi kim pogledima. Pri svakom preure enju Jugoslavije — prema Ma eku —

¹²³ Isti izvor.

¹²⁴ Povjerenik S. je, 31. VIII, izvijestio poslanika Kaschea da je uhapšeno mnoštvo Ma ekovih pristaša, osobito nekadašnjih Zaštitara poput Belaka, Košuti a, Smoljana, Reberskog, Pešelja, Cajkovca i ostalih (PA, Nachlass S. Kasche, Pol. 15).

Otpравниk poslova u Zagrebu v. Troll je, 11. VIII, telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu da je dan ranije (10. VIII) uslijedio pristup desnog krila Ma ekove stranke u *Ustaški pokret* pod vodstvom J. Torti a, J. Berkovi a i Živana Kuvedži a. Strogo i povjerljivo mu je Lorkovi povjerio da e povesti sli ne pregovore i s nekadašnjom muslimanskom strankom Mehmeda Spähe (JMO) u cilju pristupa pokretu (PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 964 od 11.

¹²⁵ To su poznati pregovori V. Velebita i M. Stilinovi a o prvoj razmjeni zarobljenika i zatvorenika.

mora se ra unati s Nezavisnom Hrvatskom Državom i njenim oružanim snagama. Pri raspadu ustaškog režima, hrvatska e vojska zaposjesti granice. Tada e se mo i pregovarati sa Srbima o tome, ho e li Hrvatska i pod kojim uvjetima u i u državnu zajednicu sa Srbijom. Podloga za sve pregovore morala bi dopuštati odnose iz jeseni 1918. godine. Pri odstupanju teritorija, koje Srbi zahtijevaju u velikom obimu, može do i u obzir samo vra anje nekoliko kotara.¹²⁶

General Mihailovi nalazi se trenutno u Hrvatskoj.

Opravnik poslova u Zagrebu v. Troll je, 24. IX¹²⁷ — u asu kad je imao zapo eti susret Paveli -Hitler u Ukrajini — telegrafski »pod najhitnije« dostavio ministarstvu u Berlinu tekst Lorkovi eva govora u povodu godišnjice zaklju enja Trojnog pakta. Lorkovi je, uz ostalo, rekao da je Trojni pakt izraz nacionalne revolucije mladih naroda svijeta na me unarodnom polju, jer iste temeljne misli prožimaju unutrašnji poredak autoritativnih država našeg stolje a kao i sām Trojni pakt, kao savez borbenih mladih nacija: ideje nacije, vodstva, odgovornosti i reda. Tako Trojni pakt predstavlja proboj mladih revolucionarnih nacionalizama iz podru ja narodnog života u sfere me održavnog poretka i me unarodnog prava. U tom i leži — prema Lorkovi u — njegovo svjetsko-politi ko zna enje, i tako je pakt mogao postati u istinskom smislu te rije i *Magna Carta* novoga svijeta. Zahvaljuju i svojim unutrašnjim revolucionarnim i stvarala kim idejama koje sadrži, mogao je u kratkom roku od tri godine dokazati svoju povijesnu ulogu. Niz država nije mu samo pristupio, nego su one - svjesne preuzete odgovornosti — nametnutu im borbu prihvatile i povele protiv starog židovsko-plutokratskog svijeta koji nastoji da uništi mlade nacije željne napretka. Pobjedonosna borba, koju velike svjetske nacije: Njema ka, Italija i Japan vode za slobodu i novi politiki i socijalni poredak, po iva na Trojnom paktu i njime su nosioci nacionalnerevolucionarnih ideja dvadesetog stolje a iskovali najmo niju vojnu koaliciju u svjetskoj povijesti. Hrvatski je narod pozdravio zaklju enje Trojnog pakta kao objavu novog poretka i vlastitog oslobo enja, u doba kad je još bio lišen svoje slobode zbog lanaca versajskog poretka. Opredijelio se za sile Trojnog pakta, kad još nije imao vlastitu državu. Kad je hrvatska nacija — zahvaljuju i idejama Trojnog pakta svoju dugu i tešku borbu za slobodu krunisala osnivanjem Nezavisne Hrvatske Države — odazvala se s ponosom pozivu da pristupi Trojnom paktu što je poglavnik u inio u Veneciji 15. lipnja 1941.¹²⁸ Od tada se Hrvatska bori rame uz rame sa svim silama Trojnog pakta protiv svih neprijatelja novog poretka, svjesna da ima zahvaliti novom poretku i njegovim velikim neimarima svoje najdragocjenije dobro: svoju slobodu i nezavisnost.

4. *Drugi sastanak Paveli a s Hitlerom.* Kod njema ke Vrhovne komande i ostalih komandi gomilali su se u to vrijeme sve više izvještaji iz raznih izvora o

¹²⁶ Benzler je ve , 31. VII, telegrafski obavijestio o glasini koja zasad kruži u ograni enom srpskom krugu kako je nedavno Ma eka posjetio u Kupincu sām Paveli i zamolio ga da podrži njegovu (poglavnikovu) politiku u interesu hrvatskog naroda. Ma ek je navodno to otklonio, tvrde i da ne može tako dugo sura ivati s poglavnikom dok ustašama pripada politika uloga. Benzler moli uputu kako da se postavi prema toj glasini, jer e glasine pobuditi zanimanje (AJ, T-120, rolna 200, Nr. 1169 od 31. VII).

¹²⁷ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2702 od 24. IX.

¹²⁸ Opširnije o tome: B. Krizman, nav. djelo, str. 501 i dalje.

ozbiljnosti položaja na Jugoistoku, zbog širenja i rasplamsavanja narodnog ustanka. Zanimljiv je izvještaj što ga je, na primjer, Rudolf Epting, zemaljski **oda strana** ke organizacije Nijemaca u inozemstvu za NDH (tzv. *Auslands-Organisation - AO*), napisao u srpnju 1942. godine.¹²⁹

Težak, brdovit teren i nedovoljna obrana njemačkih oružanih snaga **onemogućuju** sistematsko suzbijanje ustanka, piše Epting, a partizani, koji se i **mdalje** sastoje od komunista i najrazličitijih ustanika, neprestano ugrožavaju **nova** područja. Veće grupe ustanika nisu primijetile samo u Bosni, Hercegovini i u obalnom području nego i na Fruškoj gori (između Srijemske Mitrovice, Rume, Novog Sada, Iloka i Erdevika), u gorovitim predjelima oko Slavonske Požege te na Plješivici, u najbližoj okolini Zagreba. U tim područjima neprestano se vode borbe. Oružane snage NDH ne mogu same svladati ustanike. To se djelomično može pripisati njihovom slabom naoružanju, lošoj organizaciji i nedovoljnoj sposobnosti oficira i jedinica. Ustanici povremeno izvode ofenzivne operacije na mjestima koja su samo 30—40 kilometara udaljena od Zagreba. I u ostalim područjima ustanici vrlo umješno vode svoje akcije. Bez sumnje imaju dobro vojno — i, čini se, još jedinstveno — vodstvo. Uglavnom su naoružani lakim oružjem, koje potječe iz starih srpskih zaliha, od prebjeglih domobranskih vojnika i pošiljki koje im pristižu iz talijanske okupacione zone. (U tom izvještaju Epting izjednačava partizanske i etničke odrede, a **kad** govori o oružju iz talijanske zone misli na oružje što su ga Talijani slali etnicima - opaska autora.) U nekim mjestima partizani - kojima su unaprijed pripisivali namjeru da ubijaju - postupali su vrlo taktično. Stanovnicima su dijelili zaplijenjene namirnice i odjeću, formirali prijekni sud, izrekli samo nekoliko smrtnih osuda i održali zatim politički ko-komunistički skup. Takvim postupkom ustanici su, naravno, uglavnom kod siromašnog stanovništva, koje se dijelom sastoji od analfabeta, izazvali podršku i razumijevanje. Isto **su**, izvještava Epting, ne samo pojedini domobranski oficiri i vojnici nego i **itave** te prelazile na stranu ustanika.

U svom se izvještaju Epting žalio i na Talijane. Premda u sastavu svoje stalne okupacione posade u NDH drže oko deset divizija, osobito u obalnom pojasu (ustaška država troši 300 milijuna kuna mjesečno na opskrbu tih jedinica), Talijani gotovo i ne sudjeluju u izvršenju ustanika u područjima. Naprotiv, mnogi znaci i akcije ukazuju na to da se prema ustanicima drže jako dvostruko. Talijani ne samo da od ustaša štite srpsko stanovništvo, koje živi u području pod njihovom okupacijom, nego ga dijelom podbadaju protiv Hrvata i u mnogim obalnim mjestima pružaju sklonište i zaštitu tisućama Židova, koje NDH traži i želi uhvatiti.

Šef njemačke Sigurnosne službe u inozemstvu (grana tzv. *Sicherheitsdienst - SD*) SS-Standartenführer Walter Schellenberg potvrdio je, u rujnu 1942, Eptingove tvrdnje¹³⁰ i izjavio da se informacije iz toga izvještaja *AO* potpuno slažu s informacijama kojima raspolaže njegova služba u Berlinu. Epting je s pravom istakao, navodi Schellenberg, da Talijani pokušavaju povećati svoj utjecaj u ustaškoj državi. Schellenberg optužuje Talijane da se prema nemirima neaktivno odnose i tvrdi da ih ustaška vlada stoga sumnja i da priželjkuju širenje nemira kako bi Italija iz sloma NDH izvukla odgovarajuću korist. Protivno Eptingovoj ocjeni, Schellenberg je, ipak, talijansko držanje prema

¹²⁹ Ladislaus Hory und Martin Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1964, str. 129-131.

¹³⁰ Isti izvor, str. 131-132.

Srbima objašnjavao pokušajima i nastojanjima Italije da u području ima pod svojom okupacijom — za razliku od ustaša - podjednako postupa i sa Srbima i s Hrvatima.

Ne smijemo, pri tom, nikako smetnuti s uma da Hitleru uopće nije smetalo divljanje ustaša. Kad mu je general-pukovnik Lohr, na početku kolovoza 1942. godine, usmeno skrenuo pažnju na (u vojnom pogledu) štetnost ustaških zlodjela, Hitler ga je presjekao riječima kako ne vidi nikakav razlog da obuzdava ustaškog poglavnika koji mu je odan. Neka samo puste da se tamo ustaše istutnje! — rekao je Hitler tom prilikom. To mu je, naime, jamilo da u ustaškoj državi ne može vladati red i da se ustaški vlastodršci moraju tražiti oslonac u Berlinu, kod njega i njegovih. Hitleru je bilo stalo do toga - a to je već jednom otvoreno u povjerenju i bio priznao svom užem zemljaku generalu Glaiseu, ali, dakako, da to Glaise zadrži za se (Mönichkirchen kod Wiener Neustadta, travanj 1941).

U toku prohujale Treće ofenzive znatno brojniji neprijatelj teško je pritisnuo partizanske snage. Partizani su stoga napustili neke dotad slobodne teritorije. Ipak, partizanski su odredi odoljeli pritisku i sačuvali glavninu snažnih boraca. Pred Vrhovni štab postavljalo se gotovo sudbonosno pitanje. Što sad? Kojim pravcem dalje? I nadalje uzmicati? Centralni komitet je na Zelengori, na sredini lipnja 1942, odlučio da se težište borbe prenese na zapad, odnosno u područja u kojima su u to vrijeme bili najpovoljniji (vojni i politički) uvjeti za daljnje širenje i jačanje borbe i pokreta i za operaciono povezivanje krajiških, hrvatskih i slovenskih jedinica. Vrhovni štab je stoga naredio protuofenzivu, pokrenuo glavninu svojih snaga koje su se probile u Bosansku krajinu, i na kraju oslobodile i Bihać (4. studenoga 1942). U Bihaću su se smjestili CK i Vrhovni štab.

Predsjednik srpske vlade negativno je reagirao na (poznatu) Pavelićevu ponudu o uspostavljanju izravnog kontakta (tu su se kao posrednici javili Kasche i Benzler) i izjavio da to nema smisla jer je Pavelić izgubio svaki utjecaj a za sobom da ima, uglavnom, još samo izvjesne krugove rudara (!). Dok ustaše rade što mogu, Slavko Kvaternik može barem računati na domobranske oficire. Nedić misli, izvještavao je Benzler, da u Hrvatskoj samo Matkovićeva *Seljačka stranka* ima utjecaja i da može povezati hrvatsko-srpske interese.¹³¹

Isti je Benzler kasnije - u povodu ustaškog krvoprolića u Srijemu pod Tomićevim vodstvom - javio ministarstvu vanjskih poslova (16. rujna 1942)¹³² da su zbivanja u NDH posebno »bolna« za Nedića. Od osnivanja NDH sve do današnjeg dana, javljao je Benzler iz Beograda, nisu u NDH prestali progoni u kojima je, i po opreznim procjenama, bez sumnje stradalo više stotina tisuća Srba. Pri tom su neodgovorne službe pokazivale strahote kakve bi uvijek mogao očekivati samo od »poživinjenih boljševika«. Upravo u posljednje vrijeme pošlo je za novi val progona Srba u Srijemu. Teško je gledati, dodaje Benzler, ubijanje stotina Srba zbog navodne komunističke orijentacije, i to ubijanje ljudi kojima je neovisnost o Italiji svakom upućenom i koji se često uklanjaju s ovog svijeta pod plaštem postupka prijevremenog suda, samo zato da bi se zaplijenila njihova imovina.

Potpuno svjestan da mu ljetna ofenziva protiv Crvene armije - od koje je očekivao tako mnogo - nije i neće uroditi željenim plodom, a sve više okrenut

¹³¹ AJ, T-120, rolna 200, Nr. 10. X.

¹³² Isti izvor.

jugoistoku zbog bujanja narodnog ustanka i problema koji se tu gomilaju - Hitler je pozvao Paveli a da ga posjeti.

Ribbentropov je kabinet (službenik protokola Ruhe), 21. IX,¹³³ »pod najhitnije« javio osobno poslaniku Kascheu da e Führerov kurirski zrakoplov sletiti u toku sutrašnjeg utorka oko 14 sati na aerodrom Zagreb. Kabinet moli da za njegovu posadu bude na aerodromu spreman automobil s novcem, a osim toga da osiguraju za posadu i no enje. Hrvatska pratnja ustaškog poglavnika smije brojiti - zbog leta na front — najviše pet osoba. Ruhe hitno moli popis sudionika, sastavljen prema njihovom rangu, s kratkom karakteristikom. U vezi sa sudjelovanjem gen. Glaisea slijedi daljnje obavještenje.

Kasche je odmah odgovorio telegrafski¹³⁴ da predvi aju ovakvu poglavnikovu pratnju: general-major Ivan pl. Per e vi , šef poglavnikove vojne kancelarije; pukovnik Viktor Prebeg, glavni a utant poglavnika; ustaški pukovnik Jure Franceti ,¹³⁵ zapovjednik *Ustaške vojnice*; potpukovnik Oto uš, generalštabni oficir u organizacionom uredu ustaške komande; ustaški sanitetski major dr Mile Budak, lije nik u poglavnikovoj pratnji i ne ak poslanika NDH u Berlinu; admiral Jak in, vojni ataše u Berlinu, i poglavnikov sluga (šofer). Osim njih, Paveli a e pratiti general-major Glaise von Horstenau i sam Kasche. O tome je general primio uputu Vrhovne komande. U njoj su mu, tako er, saop ili da e voditi politike razgovore na kojima Glaise ne e sudjelovati. Kasche u telegramu moli da mu potvrde taj popis pratnje i istodobno jave je li mogu e pridodati i jednog novinskog izvjestitelja. Poglavnik želi ponijeti darove i odlikovanja za jedinice NDH.

Kabinet (Ruhe) je, 22. IX,¹³⁶ nadopunio svoj prethodni telegram Kascheu viješ u da je upravo donijeta odluka da general Glaise leti zajedno s ostalima u Führerov Glavni stan. Za taj let bit e stavljen na raspolaganje iz Führerove kurirske eskadrile jedan Condor-stroj. Njegov dolazak u Zagreb — kako je javljeno. Pri tom se poslaniku skre e pažnja da e obilazak fronta izvršiti s drugim strojem i da stoga ne smiju prekora iti javljeni broj osoba. Mole da Kasche za vrijeme leta u Glavni stan prikladno skrene pažnju da strane li nosti — prema posljednjoj naredbi — nemaju više Hitlera oslovljavati s »gospodine kancelare Reicha« nego novom titulom koja glasi: »Führer«.

Otpравnik poslova u Zagrebu v. Troll je telegramom, 23. IX,¹³⁷ izvijestio ministarstvo u Berlinu da je Paveli u podne toga dana odletio u pratnji njema kog poslanika i njema kog generala. S hrvatske strane prate ga Per e vi , Franceti , Prebeg, ada, dr Budak i zastavnik Rebernš ak, kao poglavnikov šofer.

Hitler i Paveli sastali su se u Führerovom Glavnom stanu, u Vinici (Ukrajina), 23. rujna.¹³⁸ Sastanku u štabu, skrivenom iza šifre »Vukodlak,« prisustvovali su ministar vanjskih poslova v. Ribbentrop, general-feldmaršal W. Keitel, poslanik Kasche, general Glaise i poslanik W. Hewel, predstavnik ministarstva vanjskih poslova kod Führera. Zapisni ar je bio kao i obi no dr

¹³³ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1152 od 21. IX.

¹³⁴ Istr. izvor, Nr. 2646 od 21. IX.

¹³⁵ Troll je telegramom, 15. IX. izvijestio ministarstvo u Berlinu da je Franceti oslobo en dužnosti zapovjednika »Crne legije« u Sarajevu. Helm je, 25. IX, dopunio to napomenom da je to uslijedilo stoga što e Franceti dobiti viši položaj u *Ustaškoj vojnici* (AJ, T-120, rolna 380).

¹³⁶ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 1159 od 22. IX.

¹³⁷ Isti izvor, Nr. 2641 od 23. IX.

¹³⁸ U literaturi je sporan datum susreta Hitler-Paveli : 23. ili 24. IX 1942. Me utim, u zabilježici Hitlerova adjutanta u tzv. Führerovom dnevniku jasno stoji zapisano: 23. rujna 1942.

Paul O. Schmidt, šef prevodilaca u ministarstvu vanjskih poslova, ovjek pridodan Ribbentropovu kabinetu.

Hitler je zapo eo razgovor — stoji u Schmidtovom zapisniku o tome sastanku¹³⁹ — isti u i njema ki interes za uspostavljanje mira i reda u NDH. Reich tamo nije zainteresiran politi ki, ali ga zato u ovom trenutku zanimaju prometnice. Njema ka želi siguran transport boksita i proizvoda s naftnih podru ja. Osim toga, osiguranje njezinih tranzitnih interesa izuzetno je važno. Rije je, uglavnom, o frontu u sjevernoj Africi, koji se opskrbljuje preko Atene i Soluna, a zatim preko Suda-zaljeva na Kreti. Ako se zbog neprestanih manjih poreme aja ili rušenja velikih objekata, poput mostova, onemogu i saobra aj na željeznicama u NDH, koje su bitan dio tih linija opskrbe, zajedni ko vo enje rata Njema ke i njezinih saveznika bilo bi krajnje ugroženo. Englezima je to poznato i zato na Balkanu ine sve kako bi (iz toga pravca) otežali opskrbu sjeverne Afrike. Ako se poremeti saobra aj na željeznicama u NDH, ma arske željeznice uop e ne dolaze u obzir kao neki nadomjestak, jer se, uglavnom, koriste za transport nafte. I Italija treba željeznice NDH za opskrbu naftom.

Osim toga isto saobra ajno-tehni kog interesa, nastavio je Hitler svoje uvodno izlaganje, Njema ka, ipak, ima još i op i interes za u vrš enje režima u NDH. Ako taj režim bude stalno labilan, rekao je Hitler, postoji opasnost da se jednog dana ponovo pojave jugoslavenski ciljevi (programi), koje bi forsirali mladi srpski fanatici. Tako bi se, me utim, ponovo zatvorio put preko Balkana, koji je Njema ka ve tako esto u svojoj povijesti morala sebi izboriti a da pri tom od toga nije imala ništa. U vrš enje Paveli evog režima u NDH najbolje je sredstvo da se izbjegnu nove borbe i da ostane otvoren put preko Balkana.

Hitler je istakao da Njema ka u tom prostoru nema politi ki interes, nego da je samo zainteresirana da u miru izgra uje svoje privredne odnose sa NDH. Zainteresirana je za njezino prirodno blago, odnosno eksploataciju boksita i nafte. O mogu em intenzitetu privrednih interesa Njema ke i NDH moglo bi se nešto zaklju iti i iz podatka da je 75 posto vanjskotrgovinske razmjene Kraljevine Jugoslavije uo i rata išlo u Njema ku. Tako intenzivni odnosi mogli bi se uspostaviti i sa NDH, dodao je Hitler, jer Njema ka nije samo industrijski jaka nego je i velik potroša robe koju može ponuditi NDH.

Privredni interesi Njema ke uop e ne zadiru u talijanske interese. Interesi Italije mogu se lako uklopiti u privredni sistem, jer Italija je za neke industrijske i poljoprivredne proizvode više zainteresirana nego Njema ka, i obratno. Sli no kao što e se, na primjer, to zbiti na polju snabdijevanja naftom: Italija e se u budu nosti više opskrbljivati naftom s Bliskog istoka, dok e Njema ka svoje potrebe podmirivati pošiljkama iz Sovjetskog Saveza.

Zbog spomenutih razloga Reich želi, tvrdio je Hitler, da umiruju e djeluje na prilike u NDH. Reich je stoga i sudjelovao u akcijama smirivanja. Za žaljenje je, ipak, što su mnogo puta nemiri ponovo izbijali u trenutku kad bi jedinice napustile neko podru je. Dijelom bi ustanici ponovo preko granice izvana došli u zemlju. Budu i da bi, nastavio je Hitler, zahvati partizana mogli imati teške posljedice za sjevernu Afriku, mora se razmisliti kako bi mogli osigurati u Hrvatskoj, i to pod svaku cijenu, prolaz vojnih pošiljki i transport boksita i nafte.

¹³⁹ ADAP, E, III, str. 530-538. Postoji i jedna »frizirana« verzija zapisnika za Mussolinija: Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, Band II, str. 120-126.

Njema ka bi u na elu bila sretna kad za to uop e ne bi morala stavljati na soolaganje i jednog jedinog vojnika, jer nema viška njema kih jedinica. Hitler je rekao da bi osobito pozdravio zaklju enje sporazuma (koji bi osigurao tranzitni transport i opskrbu njema kih snaga u Gr koj, osobito za tamošnje zrakoplovstvo i za »Afri ki korpus«) izme u Paveli a i Talijana. **Ako bi** mu NDH i Italija saop ile da preuzimaju zaštitu veza i da Njema ka može biti mirna za svoju opskrbu, smjesta bi povukao svoje divizije iz Hrvatske i upotrijebio ih na Kreti, u Africi, na zapadu ili za osiguranje **golemog** ruskog prostora, što je Njema koj i dužnost. Ipak, pribojava se da je prisutnost njema kih jedinica potrebna radi pomo i hrvatskoj vojsci, koja se tek stvara — zaklju io je Hitler svoje uvodno izlaganje.

U nastavku razgovora Paveli je — služe i se zemljopisnim kartama — pokazao središta nemira koja još trenuta no postoje u isto noj i zapadnoj Bosni i isto no od demarkacione linije u Fruškoj gori. Ukazao je na to da su u prolje e »srpski patrioti« izazivali nemire samo kod Doboja i da su nastale teško e u srednjoj Slavoniji. Nakon raš iš avanja položaja u zapadnoj Bosni, nemiri su, ipak, svuda oslabili. Paveli je rekao kako se ve ponadao da e se položaj stabilizirati. No, tada su se partizanske brigade (ukupno šest do osam tisu a ljudi) iz Crne Gore probile u prostor izme u demarkacione linije i Druge zone. Na Hitlerovo pitanje Keitel je na karti pokazao pojedina središta nemira. Hitler je na to upitao Paveli a kako zamišlja likvidaciju tih središta nemira. Paveli mu je odgovorio da Hrvatska priprema formiranje brigada, a **da u** suzbijanju ustanikara una uostalom i na talijansku suradnju. Talijani, me utim, naglašavaju da ne raspolažu velikim snagama, da, naime, nisu dovoljno jaki. Na Hitlerovo potpitanje Paveli je odgovorio da Talijani raspolažu s oko 100 bataljuna.

Kad je Glaise v. Horstenau dodao da se talijanskim formacijama moraju pribrojiti i neki etni ki odredi koje su Talijani naoružali, Hitler je primijetio kako mu se ini da je pomaganje etnika opasno, jer ti »srpski patrioti« na kraju krajeva zastupaju velikosrpsku ideju. Tako se hrani zmija da postane velika, a ona bi jednog dana — iako je sada još mala — mogla postati ipak opasna. Ako Talijani ne budu mogli sami obra unati s ustanicima, dodao je Hitler, rješenje e se teško a morati potražiti u suradnji s hrvatskim oružanim snagama. Njema ka se na Istoku ne bori samo za vlastite interese nego neizravno za itavu Evropu. Željeli bismo stoga, rekao je Hitler, da nam na tom frontu koristi što više odreda ostalih evropskih nacija. Imaju i na umu teško e Hrvatske, Hitler je dodao da bi, ipak, više volio da hrvatskoj strani jedinice predvi ene za Isto ni front stavi na raspolaganje za razbijanje ustani - kog pokreta u vlastitoj zemlji.

Samo jedan hrvatski bataljun, koji je prije nekoliko dana angažiran u sklopu 100. lova ke divizije kod Staljingrada, mora zasad ostati tamo—rekao je Hitler Paveli u. Svi ostali hrvatski odredi, koji su spremni za odlazak na Isto ni front, mogu biti stavljeni Hrvatskoj na raspolaganje. Uostalom, upravo su ustaše bili pozvani da u u u borbu s oružjem kojim bi ih opskrbili Talijani!~

Paveli je na to primijetio da ustaše, na žalost, nisu dobili oružje, iako je borba protiv partizana pretežnim dijelom pitanje oružja, budu i da je u takvoj borbi moderna uvježbanost jedinica manje važna.

Hitler je odvratio da bi Njema ka možda mogla ispomo i s oružjem, ako ga Italija ne može isporu iti. No, njema ke isporuke oružja dolaze samo onda

na red, ako se Talijani prethodno o tome obavijeste, kako se ne bi pogrešno protuma ili njema ki interesi.

Na to je Paveli primijetio da se ne treba pribojavati neke »kolizije« (sukoba), budu i da e njema ke jedinice ionako morati sudjelovati u borbama, jer domobrani — a njih treba usporediti s njema kim odredima *Landwehra* - nisu još dokraja izvježbani, tako da su na hrvatskoj strani samo ustaški odredi spremni za akciju. Domobrane su toliko esto pozivali pod oružje, tako da su postepeno izgubili svaku volju da budu vojnici. Njihov moral i izvježbanost loši su. Njih e upotrebljavati samo za stražarsku službu, no i za tu službu moraju, ipak, imati na ramenu pušku, a pušaka e tada opet nedostajati za izobrazbu novih jedinica.

General Glaise je, zatim, ukratko prikazao oružane snage NDH. Na jednoj su strani - rekao je on - ustaše: to su pripadnici *Ustaškog pokreta*, *Ustaške vojnice* i ustaških odreda, nalik na odrede SS. Na drugoj su strani domobrani, koji ne samo da su jednaki *Landwehru* nego se op enito moraju smatrati za redovitu hrvatsku vojsku. U asu nužde prikupili su mnoge rezerviste i stvorili neku vrstu provizorne vojske; me utim, on osobno smatra da tu žurba ne valja i da je korisnije da se oružane snage organiziraju polaganijim tempom. Po evši od listopada (1942), pozivat e se mla a godišta i rasporedit e se u regrutske bataljune »gorskih brigada«. Te su brigade — a one su se potvrdile u borbama u zapadnoj Bosni — osnovne jedinice novih oružanih snaga. Brigade su djelomi no vrlo dobre za razliku od domobrana koji su umorni i loše naoružani, dijelom bez izama, kabanica i pokriva a. Me utim, vrlo je teško formirati oficirski i podoficirski kor.

Hitler je na to primijetio da je to pitanje presudno pri novoj organizaciji neke vojske. Vojska se mora uvježbavati i voditi po jedinstvenim na elima. Tako dugo dok njema ke divizije sudjeluju u borbi u hrvatskom prostoru, nitko ne može o ekivati da e se vodstvo nalaziti u drugim a ne u njema kim rukama, budu i da je Njema ka — u skladu sa svojim vojni kim tradicijama i velikim iskustvom - najbolje osposobljena za tu vode u ulogu, na korist sviju. Osim toga, na Isto nom frontu pokazalo se koliko je povoljna suradnja s njema kim jedinicama za strane dijelove jedinica. Osobito je to bilo o ito kod rumunjskih oružanih snaga, nakon što je Njema ka poslala u Rumunjsku svoju vojnu misiju (u listopadu 1940. godine). Iako glavna zasluga za reorganizaciju rumunjskih oružanih snaga pripada maršalu Antonescuu, ina e prvoklasnom vojniku, koji je novu vojsku prožeo svojim principima, Rumunji su ipak na polju isto izobrazbenom, na primjer u protuavionskoj zaštiti, mnogo nau ili od njema ke vojske. I kod Novorosijska se nedavno ponovo pokazalo koliko je korisno ulaženje pojedinih njema kih jedinica u sastav rumunjskih trupa.

Uvijek se iznova potvr uje — govorio je dalje Hitler — da Njema ka na vojnom polju posjeduje stoljetna iskustva i tradicije. K tome valja još pribrojiti iskustvo što su u Reich unijele pojedine njema ke države, tako da Njema ka nema potrebe za improvizacijom. Da njoj zbog toga treba da pripadne vojno vodstvo u Hrvatskoj pri slamanju ustanka, njemu osobno (Hitleru) gotovo je ponešto neugodno, jer na taj na in Njema ka dolazi u zone koje se nje ništa ne ti u. Osim toga, sigurno e u Hrvatskoj stalno držati manje jedinica nego poglavnik, tj. ne više od etiri divizije, dodavši jedinice *Waffen-SS*. Nasuprot tome, Hrvatska ima 24 bataljuna i stoga može postaviti pitanje zašto sama ne dobiva vodstvo. Italija drži 100 bataljuna te bi i ona mogla postaviti isto pitanje. Hitler odgovara na to pitanje — stoji u zapisniku — da se Njema ka ni

najmanje ne otima za to vojno vodstvo; najradije bi se vojno sasvim povukla iz Hrvatske i u njoj ostavila samo željezni ki personal za zaštitu tranzitnog transporta.

Paveli je odgovorio da je sve akcije do sada vodio njema ki komandni kadar. Ni ubudu e o tome ne postoji nikakva sumnja. Hrvatska ne može pomišljati na to da preuzme vodstvo u ruke, budu i da ima samo »improviziranu vojsku«. Prije svega nedostaje joj oficirski kor. Oficiri srpske vojske stekli su lošu naobrazbu i nisu disciplinirani, a u borbi protiv partizana baš je nužna osobito velika disciplina.

Hitler je na to primijetio da mu se ini apsolutno nužnim uvježbavanje trupa i odabrani oficirski kor. Njema ke oružane snage imaju vrlo mlad oficirski kor. U godinama kad je prije neki oficir postajao komandir ete, danas ve zapovijeda bataljunom, a jedan današnji komandant puka u dobi je nekadašnjeg komandanta bataljuna. Njema ke oružane snage imaju, osim toga, izvanredan podoficirski kor, koji je posebno važan pri raspršenom (rasutom) na inu vodenja borbe u modernom ratovanju. Ne eta ili vod, nego odred je danas važna borbena jedinica. Žrtve koje je podoficirski kor morao podnositi u takvim okolnostima bile su velike. Me utim, svuda im je pošlo za rukom da odbiju napade Rusa, jer se u njema koj vojsci dobro vode i najmanji odredi. Njema ki oficirski kor mlad je stoga što jedino Njema ka ima najmla e oružane snage. Kad je engleski general Ironside (šef britanskog imperijalnog štaba do druge polovice svibnja 1940. god.) na po etku rata izjavio da e Njema ka imati teško a zbog svojih mladih generala, grdno se prevario — kako to pokazuju njema ki uspjesi. Protivno Njema koj, njeni saveznici: Ma arska, Italija i Rumunjska, koji su ve prije imali oružane snage, imaju stariji oficirski kor, iako se i u Rumunjskoj situacija u tom pogledu popravila. Kad su nacionalsocijalisti (1933) preuzeli vlast, Njema ka je u sasvim kratkom roku svoju vojsku od sedam divizija izgradila do ja ine od 120 divizija do po etka rata 1939. godine i stoga je mogla stvoriti i mladi oficirski kor.

Paveli je ponovo na eo temu o oružanim snagama NDH i rekao kako e pozvati nove regrute i da se nova vojska izgra uje. Da bi mogli otpustiti rezerviste, ustaška država svakako mora imati oružje za nove regrute. Hitler je na to ubacio da bi Njema ka bila sretna kad bi Italija isporu ila to naoružanje i predložio Paveli u da sām utvrdi je li Italija spremna to u initi. Paveli mu je odmah odgovorio da bi Italija — ako bi to uop e htjela u initi — stavila oružje na raspolaganje samo za Drugu zonu. I Glaise je nato istakao veliku nestašicu pušaka. Zaštitni odredi na željeznici upotrebljavaju za svoje zadatke najrazlicitije modele, dok za izobrazbu regruta pušaka gotovo i nema. Mitraljeza jugoslavenske i eške proizvodnje (Skoda) imaju dovoljno.

Ribbentrop je još jednom — stoji u zapisniku — usmjerio razgovor na pitanje naoružavanja etnika i ozna io tu mjeru kao prili no nesretnu, osobito sada kad general Roatta, kao zapovjednik Druge armije u Dalmaciji, mora sam moliti zaštitu od etni kih odreda koje je prije naoružao. Pridružio se i Kasche, upozorivši prisutne da su uslijed novoga ustani kog pokreta ugroženi transporti boksita prema lukama na jadranskoj obali. Paveli je dodao da je htio poslati ustaše na jug kako bi razbili taj ustanak; me utim, prethodno je ipak priupitao Talijane slažu li se s tim pokretima ustaša. Na Fiihrerovo pitanje kako su tekli pregovori s Talijanima, Kasche je odgovorio da su Talijani u tim pregovorima u po etku, doduše, sve obe ali, ali da do ispunjenja obe anja nije došlo. Ribbentrop je iskoristio priliku i pokazao Hitleru brzojav njema kog

ambasadora iz Rima (br. 3562 od 19. IX 1942) i pri tom naglasio da moraju ukloniti etni ku opasnost po svaku cijenu!

Paveli je s tim u vezi i predložio da se korigira demarkaciona linija, a ministar Ribbentrop nastavio svoje i izjavio da bi o svemu morali obavijestiti Ducea. Moraju zahtijevati da se hrvatski prostor zaštiti od etnika! Stoga i predlaže da bude ovlašten da se u tom pitanju obrati Duceu.

Paveli je na to nadovezao i skrenuo pažnju da su se i na sjeveru infiltrirali ustanici i da se mora organizirati specijalno osiguranje željezni ke pruge Zagreb—Beograd.

U Schmidtovom zapisniku stoji kako je Hitler još jednom naglasio da ni u kojem slu aju nije namjera Njema ke umiješati se u borbu u Hrvatskoj. Ako Talijani ne budu sami mogli svladati ustanike, tada moraju Hrvati razbiti ustanke njema kim oružjem. Pri tom je ponovio da može staviti na raspolaganje hrvatskoj vladi ve organizirane hrvatske jedinice osim jednog puka koji se nalazi u akciji u sastavu 100. njema ke lova ke divizije. Njema ka je spremna da postavi i uvježba još jednu hrvatsku diviziju koja bi u prolje e mogla po i na Isto ni front. Osobno je, uostalom, uvjeren da e jedinice NDH mo i razbiti i svladati ustanak.

Poslanik Kasche je naglasio — unio je Schmidt u zapisnik — da Talijani moraju promijeniti svoje držanje prema etnicima. Talijani se moraju preorijentirati. Na temelju potpuno pouzdanih podataka, što ih je dobio iz razli itih izvora, etnici su (na teritoriju NDH) potajno u vezi sa D. Mihailovi em i sadašnjom se situacijom koriste samo za to da bi dobili na vremenu i da bi se zatim povezali sa Srbima.

Na Ribbentropovo direktno pitanje upu eno Paveli u, vjeruje li da s ustašama može svuda ponovo uspostaviti red, poglavnik je odgovorio da za to nema oružja, na što je Hitler uzvratilo da mu se za to mora staviti oružje na raspolaganje!

Kasche je još primijetio da su se Talijani, uglavnom, utaborili u pojedinim mjestima, a da etnicima i partizanima prepuštaju da izvan tih mjesta ine što ih je volja. Pri tom Židovi — kojih je u tim podru jima još mnogo — sviraju s partizanima u iste diple i njihovi su liferanti informacija.

Na to je Paveli izjavio da je židovsko pitanje u velikom dijelu Hrvatske prakti ki riješeno, ali da ga ne može riješiti u židovskim centrima poput Mostara i Dubrovnika, jer mu Talijani izjavljuju kako je to zapravo dio velikog problema ije se rješenje ne može prerano provoditi u pojedinim mjestima. Osim toga, pri iznošenju želje vlade NDH da riješe židovsko pitanje, Talijani se pozivaju na obzire prema Vatikanu, ak i na ast talijanske vojske!

Hitler je odvratio da se ta pitanja - prema njegovu mišljenju — mogu riješiti samo u direktnom osobnom razgovoru s Duceom. Zamolio je da mu o svim tim pitanjima predlože precizan i neoboriv memorandum na temelju kojeg bi mogao razgovarati s Mussolinijem. Na to je Ribbentrop odmah predložio da poslanik Kasche sastavi politiki a feldmaršal Keitel vojni memorandum. Postoje stanovite pojave u Hrvatskoj koje ni pod kojim uvjetom ne smiju dalje postojati! — ustvrdio je Hitler.

Paveli je, uz to, dodao kako je nemogu e da su Židovi iz jednog dijela Hrvatske »evakuirani«, dok se u drugom dijelu — gdje smjesta ponovo prave velike poslove — ništa ne može protiv njih poduzeti. Hitler se s njim složio i ozna iio Židove kao podzemni telefonski vod i dojavne stanice ustani kog pokreta kojih djelovanje moraju prekinuti. Ribbentrop je pak ukazao na jasne

Duceove upute o židovskom pitanju koje jedino talijanska vojska na terenu ne poštuje.

Ta Ribbentropova primjedba ponukala je Hitlera da primijeti kako Druga talijanska armija pod komandom generala Roatta - koji je napola političar — vodi vlastitu politiku. U pogledu razgovora s Duceom upozorio je Hitler prisutne kako mu izvanredno teško pada da u sadašnjem trenutku napusti Njemačku, premda bi rado jednom putovao u Italiju. Najpraktičnije bilo bi - rekao je - da se Duce i on sastanu na Brenneru.

U nastavku razgovora Pavelić je još predložio da njemačke jedinice u NDH ne ostanu dalje pod komandom kojoj je sjedište u Beogradu, nego da ih podrede vlastitoj (njemačkoj) komandi sa sjedištem na hrvatskom teritoriju, budući da bi koncentracija komandi u Beogradu i dalje pothranjivala jugoslavenske uspomene.

Hitler se temperamentno složio s Pavelićevim prijedlogom, primijetivši da je zbog istih razloga ostavio rastavljene njemačke vojne organe u Nizozemskoj i Belgiji.

Uostalom, u izrazito je talijanskom interesu da hrvatski prostor bude smiren a poglavnik ojačan — rekao je Hitler. Jer ako dođe do kaotičnog stanja u Hrvatskoj, kaos se ne može zaustaviti pred talijanskim židovskim zaprekama. Hrvatski element može se u cijelosti uiniti ili prijateljem ili neprijateljem. On (Hitler) više voli Hrvate za prijatelje, budući da bi u protivnom itav položaj na Balkanu sve do Grčke ponovo počeo kliziti.

Primjedbom ministra Ribbentropa da iza teškoć na Balkanu, posebno iza velikosrpskih težnji, stoje Englezi bio je okončan razgovor šefa nacista kog Reicha i ustaškog poglavnika.

Sudionicima je zatim bio serviran čaj. U toku razgovora, koji je bio općenito karaktera, Hitler je naglasio da se kvaliteta neprijateljskih jedinica u usporedbi s onom iz svjetskog rata 1914-1918. mnogostruko pogoršala. To se posebno odnosi na Srbe, ali vrijedi i za Engleze, a prije svega za Francuze. U daljnjem toku razgovora informirao se Hitler kod Pavelića kako je s pitanjem designiranog kralja, na što je Pavelić samo odgovorio da je nastupila pauza (predah).

Nakon gotovo dvosatnog razgovora, Hitler se oprostio od Pavelića, pošto mu je prethodno poglavnik predstavio članove svoje pratnje.

Poglavnik se zatim zaputio na front da obične svoje jadne dobrovoljce. »Onim dolazi — pisala je ustaška štampa¹⁴⁰ — da još jednom pred cijelim svijetom naglasi svoju već pokazanu povezanost s borbama. Poglavnik prvi borac ne zaboravlja onih koji ime i čast Hrvatske pronose svijetom, onih koji hrvatsko junačtvo povezuju s najvećim bitkama povijesti svijeta, onih koji u vršuju svojim žrtvama temelje i budućnost svoje pomlađene države.

Tako Poglavnik dolazi me u svoje borbe, me u one koji daleko od svoje domovine daju na njezin žrtvenik najveći doprinos. Poglavnik ih ne zaboravlja i On je s njima povezan osjećajima Prvoga Borca i kormilara naše sretne budućnosti.«¹⁴¹

¹⁴⁰ *Hrvatski narod*, Zagreb, 26. IX 1942, god. IV, broj 539.

¹⁴¹ »U mjesecu septembru 1942. g. - iskazao je St. Kvaternik u istrazi - otputovao je Pavelić u *upravljanje Firera. U njegovoj pratnji bio je i njegov glavni raspravnik Jure Franceti, što daje naslućivati, što Pavelić sve smjera. On je htio Franceti predstaviti Fireru, jer je namjeravao njega asnije napraviti zapovjednikom domobranstva. Inični se da si je Pavelić za moje nasilno odstranjenje htio još bolje osigurati leđa kod Firera. Kad se je vratio bio je u dobrom raspoloženju i pričao J^e ministrima da je Firer ushio en o borbama ustaša, a da nema povoljne utiske o domobranstvu.

Taj ustaški »kormilar« vratio se u Zagreb 26. IX zajedno sa svojom pratnjom.¹⁴²

Vrativši se u Zagreb, Kasche je, 28. IX,¹⁴³ telegrafski informirao ministarstvo u Berlinu da je u Glavnom stanu raspravio s poslanikom Benzlerom nesuglasice koje je izazvao Benzlerov telegram od 16. rujna. Ukazao je Benzleru na injenicu da je V. Tomić opozvan; zatim na dosadašnji razvitak u kojem je vlada NDH objavila postepene pozitivne mjere u odnosu na »pravoslavce«. U to ulazi: dopuštenje djelatnosti pravoslavne crkve;¹⁴⁴ sporazumi o smirenju s raznim etničkim grupama; uključivanje »pravoslavaca« u radnu službu oružanih snaga i u upravne organe nižeg stupnja. To sve kao i zalaganje njemačke strane da se ide dalje tim pravcem može poslanik Benzler upotrijebiti za svoju repliku. No, Kasche mu je ukazao i na to da nemire potpomažu i njima upravljaju iz Beograda za što predleže dokazi. To su dogovori o kojima bi Nedić morao razmišljati, kad se žali na postupke Hrvata (ustaša) protiv »pravoslavaca«. Postoji njihovo uzajamno prožimanje: ne mogu se suprotstavljanja jednostrano ukinuti. U takvim razgovorima trebalo bi, međutim, neprestano naglašavati da njemačka strana neće Nediću pružati podršku pri nastojanjima koja idu preko srpske granice, budući da se najzad u tome mora i vidjeti proširenje nemira na druga područja.

U vezi sa sastavljanjem memoranduma, što ga je Hitler bio zatražio u toku susreta s Pavelićem 23. IX, Kasche je iz Zagreba, 28. IX,¹⁴⁵ telegramom upućenim osobno Ribbentropu javio kako i general Glaise misli da se Führer može predati samo jedan memorandum, i to od ministra Ribbentropa. General-pukovnik Lohr je ipak dosad zastupao mišljenje da on (Lohr) treba predati memorandum. General Glaise namjerava da ga od toga odgovori, budući da pitanje ima u svakom pogledu političko težište. Kasche predlaže da ministar preda memorandum Führeru i povede sa sobom u audijenciju Lohra, Glaisea i samog Kaschea. Memorandum sastavlja Kasche s tim da mu Glaise daje neke dopune. Imaju i pred o čemu ima dosadašnju suradnju s generalom i ovdašnjim dijelovima njemačkih oružanih snaga, Kasche drži potrebnim da predoči Führeru jedinstveni memorandum i da zajedno potpiše njemu, a to je također — prema Kascheu — važno i za buduću suradnju.

Dalje je priča o da Führer isti svoj glavni stan i vojsku od starih generala, tako da je odstranio generala Haldera, zapovjednika njemačke kopnene vojske, a na njegovo mjesto pozvao jednog sasvim mladog generala. Tu pjesmu sam naravno razumio i vidio što Pavelić hoće. Ali po stvorenoj odluci nisam je uvažio, nego rekao da budem pod silu odstranjen. Bilo je jasno, zašto je išao Pavelić Führeru, a još jasnije, da si osigurao leđa i osilio, ali uz kakvu cijenu, dokazuju kasniji dogovori. Prva cijena koju je platio bila je osobna i protokolarno zabilježena molba Pavelića za postavljanje jednog njemačkog generala, kao organizatora hrvatske oružane snage. Ostale koncesije uskrnjene suverenosti i predaje u ruke Nijemcima nabrojio sam u poglavlju 'O politici komunistava Njemačke u 1942. g.' (A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

¹⁴² Štampa u NDH je niz mjeseci 1942. god. donosila ovakve parole koje su o igledno bile preuzete od talijanskog fašizma: »Štogaod Poglavnika, ni, to je na dobrobit svijeta nas.« »U ustaškoj Hrvatskoj pripada vođstvo politike jedino i samo Poglavniku.« »Nitko od nas ne može biti veći i rodoljub od Poglavnika.« »Poglavnika nije nikada pogriješio odkako je u svoje ruke preuzeo upravljanje sudbinom hrvatskoga naroda.« »Poglavnika ima uvijek i u svakoj prilici pravo.« »U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj politiku vodi Poglavnika. Svi su drugi samo obični vojnici, izvršitelji Poglavnikovih naloga, sretni što mogu služiti Domovini i Poglavniku.« »Da nije bilo Poglavnika ne bi bila ni Nezavisna Država Hrvatska.«

¹⁴³ AJ, T-120, rolna 200, Nr. 2751 od 28. IX.

¹⁴⁴ Benzler je, naime, 16. VI telegramom iz Beograda zatražio uputu ministarstva kako da se postave prema vijesti *DNB*-a iz Zagreba od 6. IV o osnivanju Hrvatske pravoslavne crkve, kojoj je na čelu ruski metropolit Germogen (AJ, T-120, rolna 208, Nr. 947 od 16. VI).

¹⁴⁵ Isti izvor. Nr. 2753 od 28. IX.

Savjetnik Feine je iz Beograda, 29. IX,¹⁴⁶ telegramom izvijestio berlinsko ministarstvo da mu je general Bader povjerljivo saopćio kako će komandu nad dosad njemu podređenim njemačkim jedinicama koje operiraju u Hrvatskoj uskoro preuzeti general-potpukovnik Glaise von Horstenau u Zagrebu. Glaise **lima** postati vojni zapovjednik u Hrvatskoj. Snabdijevanje tih jedinica morat će se dakako, kao i dosad dostavljati iz Srbije.

Glaise je u povodu ustaškog divljanja po Srijemu napisao Paveli u pismo (30. rujna 1942)¹⁴ u kojem je zatražio da se opozove Viktor Tomić, jer se ne može toga ovjeka — nakon svega što se dogodilo u Srijemu — huškati na nesretne ljude (Srbe). Da takvi ljudi kakav je Tomić izjazu iz javne djelatnosti, piše Glaise, u interesu je i njemačkih okupacionih jedinica kojima neprekidno prijeti opasnost da divljanje takvog ovjeka moraju plaćati svojom krvlju.¹⁴⁸ Glaise je i usmeno tih dana pred Paveli i Lorkovićem kritizirao to »anarhistično tretiranje Srpstva«, koje samo unaprijeđuje partizanstvo. Izravno je upitao Paveli a: »Recite mi, poglavniče, iskreno, namjeravate li istrijebiti sve pravoslavne?« Paveli je to generalu odlučno zanijekao!

Memorandum za Führera (Zagreb, 1. listopada 1942)¹⁴⁹ glasio je ovako:

A. *Naši interesi i interesi zajednički u ovoj ratu*

1. *Politički* se Nezavisna Država Hrvatska temelji na priznanju što su joj ga 15. IV 1941. udijelile Njemačka i Italija.¹⁵⁰ Njemačka Reich utvrdio je svoju granicu s Hrvatskom u državnom ugovoru od 15. V 1941.¹⁵¹ Reich nema nikakve daljnje teritorijalne interese prema Hrvatskoj. Italija je uredila svoje odnose s Hrvatskom ugovorima zaključenim u Rimu 18. V 1941.¹⁵²

Zajednički u ovoj ratu zahtijeva angažiranje svih snaga hrvatske države i naroda na njemačkoj strani. To angažiranje pretpostavlja unutrašnju spremnost za to, a to odlučno ovisi o držanju koje će prema Hrvatskoj pokazivati Njemačka i Italija.

2. *U pogledu privrede*, što bolje iskorištavanje sirovina koje se nalaze na hrvatskom prostoru, maksimalna proizvodnja hrvatske privrede i angažiranje radne snage hrvatskog naroda od velike je važnosti za zajednički u ovoj ratu.

Njemačkoj je Hrvatska drugi po redu liferant boksita. Njemačka i Italija trebaju hitno liferacije drva iz Hrvatske. Njemačka, Italija, Rumunjska i Mađarska trebaju hrvatske rude. Od velike je važnosti povećanje hrvatske proizvodnje ugljena.

Osiguranje poljoprivredne proizvodnje u hrvatskom prostoru neodložno je važno za ratnu privredu.

B 3. *Vojno* može hrvatski narod na temelju svojih vojnih svojstava davati značajan doprinos u ovoj ratu, koji bi se još mogao povećati daleko preko dosadašnjeg zalaganja. To pretpostavlja neometano unaprijeđivanje razvoja oružanih snaga. Dosadašnje angažiranje hrvatskih jedinica koje se bore na Istočnom frontu pokazuje dobra iskustva.

¹⁴⁶ AJ, T-120, volna 200, Nr. 1391 od 29. IX.

G. Fricke, nav. djelo, str. 96-97.

Opširnije u navedenoj raspravi J. Petkovića o akciji Viktora Tomića.

¹⁴⁹ AJ, T-501, volna 265, Pol. 3 - A 603/42; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, IV, Göttingen 1975, str. 1-8.

¹⁵⁰ O osovinskom priznanju ustaške države opširnije: B. Krizman, nav. djelo, str. 419 i dalje.

O njenom razgraničenju: isti izvor, str. 439 i dalje.

² U zbirci: *Meunarodni ugovori 1941*, str. 49-59.

Za zajedničko vodenje rata odlučno su važne željezničke pruge koje prolaze preko hrvatskog teritorija, kao i njihovo osiguranje.

Svaki nemir u hrvatskom prostoru mora se označiti kao štetan za njemačku vojničku ratu a kao prednost za protivnike Reicha koji to iskorištavaju svim sredstvima.

B. *Ostvarenja i nedostaci Hrvata*

1. Hrvatska je država mlada; ona i njena vlada nemaju nikakvog iskustva o vojničkim državnim poslovima. Dobra volja vlade je tu. Vlada i hrvatski narod općenito uvijek su davali prednost potrebama zajedničkog ratovanja.

Neiskustvo je unižilo nedostatke u upravi, privredu i vojničku narodnu zbog kojih se jedinstveno prikupljanje narodnih snaga i njihovo složno angažiranje još nije moglo ostvariti. Ni svaka druga hrvatska vlada ne bi mogla danas imati ništa bolje nego bi imala samo još više nedostataka. K tome pridolaze nužni neredi i ispadi vezani uz promjenu režima.

U interesu je zajedničkog vojnog rata da vladu (A. Pavelića) pomažu, da budu njenu pozitivnu akciju i u tome sve da joj osiguraju kako bi je stanovništvo slijedilo i uvažavalo. To je s njemačke strane učinjeno svim sredstvima.

2. Ustaše predstavljaju državotvorni pokret. U nedostatku vlastitog razdoblja političke borbe, a time i razvijene organizacije, imaju još više nedostataka kao snaga koja izgrađuje (državu). U njihovo pozitivno držanje prema zajedničkim ratnim interesima ne može se sumnjati. Ispunjeni su, ipak, slijepom rušilačkom voljom uperenom protiv zbiljskih i umišljenih državnih neprijatelja, osobito Srba, i počinili su izgrede koji su, uslijed njihove samovolje i pomanjkanja svake mjere, najteže uzdrмали razvitak države i povjerenje naroda u vladu. Na ustaškoj su strani, međutim, aktivne snage bez kojih se hrvatska suradnja ne može zamisliti. Ne postoji s njemačke strane — u skladu s uputstvom — nikakva posebna veza s ustaškim vodstvom. Italija je organizirala kod ustaša već više od godinu dana ova i izaslanstvo *Fašističke stranke*.

U zajedničkom ratnom interesu da pomažu pozitivne snage kod ustaša, a razaraju i iskorijene. Stoga se im treba pružiti potrebna njega odnosa sa ustašama da bi im pri tome pružili pomoć.

3. Hrvatske oružane snage sastoje se od prave vojske, domobranstva, i *Ustaške vojnice*. Domobranstvo se sastoji od rezervnih jedinica formiranih prošle godine na brzini kao ispostroj i iz aktivne četiri gorske brigade koje su novoformirane. *Ustaška vojnica* se sastoji od poglavnikove tjelesne bojne (garde) i oko 20 na brzu ruku formiranih dobrovoljnih bataljuna.

Rezervne jedinice domobranstva jednim su malim dijelom dobre; u masi je prosjek slab, a jednim dijelom bez borbene vrijednosti. Četiri gorske brigade su se dokazale i danas predstavljaju najbolje snage hrvatskih oružanih snaga. Ustaški bataljuni su aktivni, pate od nedovoljne stege i razuzdanosti. Ima bataljuna koji su se pokazali dobrim. Kod domobranstva je oficirski kor dijelom vojno izobražen, ali prestar (nekadašnji austrijski oficiri); dijelom je nedostatan u pogledu izobrazbe i vojničkog morala (bivši jugoslavenski oficiri); jednim još malim dijelom dobar, no još mlad (novoformirani oficirski kor). Kod ustaša je vodeći i kadar, sve do pojedinih nekadašnjih austrijskih oficira kao iznimaka u višim položajima, potpuno vojno neškolovan, ali je aktivan i spreman za akciju. Organizacija oružanih snaga i njihovo vodstvo maršal SI. Kvaternik nisu se dokazali. Poglavnik je u najkraćem vrijeme poduzeti na tom planu radikalne promjene.

Svugdje gdje su se Hrvati borili zajedno s njemačkim jedinicama dokazali su se nakon nekog vremena, i poslije po etničkih slabosti dobro su djelovali.

Paveli ita objavu rata Velikoj Britaniji i SAD 14. XII1941.

Iz ustaške fototeke

Lijevo gore: Vjekoslav Luburi

Lijevo dole: Ante Moškov

U sredini: Jure Franceti

Desno gore: Ivan Heren i

Desno dole: Viktor Tomi

Marko Došen uo i otvaranja Sabora pozdravlja poglavnika

Paveli otvara saborsko zasjedanje

Prva razmjena s Nijemcima u Posušju rujna 1942. (prvi s lijeva VI. Velebit)

Posljednje uporište Nijemaca u Livnu pod vodstvom ing. Otta

Dugarskom
Centralnom komitetu KP Hrvatske.

Dragi drugovi,

U prvih dana izvršena je razmena nemačke grupe zarobljenika za dvadeset naših drugova/od kojih 6 livnjaka/iz logora i policijskih zatvorakao su skoro svi ovi drugovi sa vaše teritorije to vas obavestavano o njihovom držanju na policiji i u logorima kao i o njihovom rasporedu.

1. Daskijević Pavao, svršio srednju poljoprivrednu školu, star 22 godine, stupio u Partiju marta meseca o.g. i bio član jedne terenske ćelije u Zagrebu. Na policiji se držao izdajnički. Priznavao terećenja, teretio i provalio Mendića Ferdu, i Stevana Bubičića, koji se sada nalaze negde u partizanima, zatim provalio Vjekoslava Dolinčića, sada u policiji. Odlukom CKKPJ od 8 o.m. isključen je iz KP zbog izdajničkog držanja i raspoređen u I proletersku n.o.u. brigadu.

2. Cvitaš Nikola, radnik iz Garešnice, star 30 godina, u Partiju stupio maja 1944 u Zagrebu. Prijem mu saopštio Barija Ivan koji se sad nalazi u logoru. Uhapšen 7-VII-1942 u kući svoga brata gde je bila smeštena štamparija na kojoj su radjeni partijski materijali Mesnog i Centralnog Komiteta. Na taj posao došao je kao rečnik tehničar. Teretilaga Cincipinke, a pre toga je priznao članstvo i provalio Daskijevića, Dolinčića i isključenog iz Partije Antone Rihnera, koj se sada nalazi u logoru. Odlukom CKKPJ isključen je iz Partije zbog izdajničkog držanja na policiji. Uputuje se vama radi rasporeda.

3. Radošević Vladimir, satomehaničar iz Zagreba, star 17 godina, nije bio član Partije niti Skoja. Nesto je radio u omladini. Čestovao u paljenju nemačkog slagališta benzina i prilikom polaska u partizane bio uhapšen. U vezi sa izvršenom akcijom teretio je Kranželića Ivana i još jednog druga. Šalje se vama na dalji raspored.

4. Alaber Anton, student agronomije iz Slavenskog Broda, star 21 godinu u Partiju stupio 8 juna na Braču a 9 juna uhapšen u istom mestu, zbog održavanja veza sa partizanima i sa poznatim komunistima. Kako na Braču, tako i na noćnom redarstvu u Zagrebu nije ništa priznavao. Uputen PKKP za Dalmaciju radi daljeg rasporeda.

5. Kranželić Ivan, obučarski radnik iz Donje Stubice, star 22 godine. Stupio u Partiju marta 1940. Prijem mu je saopštio Stričević Jovo koji je sada verovatno u partizanima. Pre i posle stupanja u Partiju radio aktivno u sindikatima i medju omladinom. Uhapšen je kao sekretar Mesnog Komiteta Skoja u Zagrebu, neletivši na policijsku zasedu u radionici Tribanića Martina. Terećen je od više njih, ali nije ništa priznavao, nikoga teretio ni provaljivao. Odlukom CKKPJ odredjen je za Folitodel, tj po Skojevskeoj liniji.

6. Part Mira, srednjoškolka iz Zagreba, stara 16 godina. Od osnivanja NDH počela aktivno raditi u Skoji. 1. jula o.g. uhapšena zbog veza sa partizanima, odašiljanja sanitetskog materijala i drugih potreba. Uhapšena je u svojoj prilici bila je i karir izmedju nekih drugova u Zagrebu. Bila je tučena ali nije nikog teretila niti provaljivala. Uputuje se vama na raspored.

7. Zastavniković Marica, činovnica u državnom tajništvu za promidžbu, iz Rume stara 45 godina. Nije član Partije. Pre nego što je uspostavila veze sa našim drugovima bila je tajnica kotarske organizacije HSS u Zagrebu tj pre kapitulacije Jugoslavije. Provaljena i terećena od Marine Gregorić. Nije ništa priznavala. Zadržana pri Vrhovnom štabu.

8. Zastavniković Krunka, činovnica iz Zagreba, stara 22 godine. U Partiju stupila marta meseca o.g. Prijem joj saopštili Milovan Čibranović i Ivan Karlić, koje se sada nalaze u logoru, prvi teško bolestan. Uhapšena 14 jula. Terećena od Marine Gregorić, Cincipinke, partizana Dasovića i Vladimira Lončarića. Nije ništa priznavala niti koga teretila.

9. Novosel Marjana, profesor iz Zagreba, stara 30 godina. U Partiju bila primljena 1937 god. u Zagrebu a isključena 1939 odlukom CKKPJ kao nepartijski element. Od tada neaktivna, slučajno uhapšena. Uputuje se vama na dalji raspored.

10. Brnčić Neda, student iz Zagreba, stara 24 godine. U Partiju bila primljena 1944 godine i odmah se pasivizirala. Nije član Partije. Uputuje se vama na dalji raspored. Uhapšena slučajno.

11. Vučetić Anka, učiteljica iz Brinja, stara 47 godina. Nije član Partije. Uhapšena 15 marta o.g. i sprvu u logoru u Bakru kod talijana, odakle je puštena i ponovno uhapšena 24 juna. Uputuje se vama radi određivanja nekog posla.

Pismo Josipa Broza-Tita Centralnom komitetu Hrvatske o izvršenoj razmjeni s Nijemcima od 10. IX 1942.

NEKRALVIONA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA
Isvještajni odjel

Isvj. br. 4641/taj.

U Zagrebu, dne 28. prosinca 1943.

8641
PRIJE
76

Događ. m. št.: R. 1973/ta
29. 12. 43

VOJNOM UREDU POGlavNIKA

Njemački opunomoćeni General u Hrvatskoj dostavio je Ministarstvu oružanih snaga /Isvještajnom odjelu/ sa lo. br. 9242/43. dopis sa nacrtom utanačenja između njemačke vojske i NOVPOJ o postupanju sa zarobljenicima i njihovoj razmjeni.

U dopisu je njemački general izrazio potrebu da slično utanačenje sastave i naše oružane snage, te je tako učinjeno. Na sastanku kod njemačkog generala u prisutnosti pročelnika isvještajnog odjela Minorsa i delegata partizana, koji je održan 27. prosinca s.g., partizanski delegat izjavio je da Vrhovni Štab NOVPOJ prihvata u cijelosti ovo utanačenje, pa je sa njemačke strane izražena želja, da se ovo utanačenje potpiše i što prije odpočne njegovom izvedbom.

Ministar i zapovjednik oružanih snaga naložio je, da se po ovome predhodno zavoli suglasnost Poglavnika.

Stoga molim da se izvoli proučiti tekst ovog utanačenja, koje je inače prievod njemačkog teksta prilagođen našim prilikama i potom podastre Poglavniku na odobrenje. Čim ovo učini, izvršile bi se obostrano potpisivanje utanačenja i izdale potrebne zapoviedi sa sprovođenjem istoga.

ZA POGlavNIKA I ZA DOM SPREMNI!

M.P.

P.N. MINISTRA I ZAPOVJEDNIKA
ORUŽANIH SNAGA

Pročelnik isvještajnog odjela
Glat.pukovnik Verić v.r.

Prilog: 1 utanačenje
dopis njem.gen. lo br. 9242/43.

Verić

Dokument MINORS-a NDH o utanačenju postupka sa zarobljenicima, no do njegovog potpisivanja nije došlo jer njemačka strana nije htjela da i formalno prizna NOV i POJ svojstvo zaračene strane

007580

III

12 Sept 15 24
Polstreu

Der Kommandeur
der Sicherheitspolizei und des SD
in der Untersteiermark.

Gilli, den 5. August 42.

Geheime Staatspolizei
Garnisonspitzen Delfgau
Das am - 5 AUG 1942
KdSt. 627/42

An die Aussendienststellen der Geheimen Staatspolizei, an die
Aussendienststellen der Staatlichen Kriminalpolizei, an die
SD-Aussendienststellen, an die Strafabteilung beim Kommandeur der
Sipo und des SD in der Untersteiermark, an die Aussendienststellen des
Kommandeurs der Sipo und des SD in der Untersteiermark.

Reichl Verbot der Bezeichnung "Partisanen".
WPK Schreiben des B.d.S. vom 30.7.1942.

Nachstehend wird die Abschrift eines an den Höheren H- und
Polizeiführer gerichteten Erlasses zwecks Kenntnismache und
nachrücklichster Unterrichtung aller Beamten und Angestellten
mitgeteilt:

" An den Höheren H- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII
in V e l d e s .

KV-H wünscht, dass die Bezeichnung "Partisanen" nicht mehr
gebraucht wird. In Befehlen, Berichten usw. ist künftig die
Bezeichnung "Bande" oder "Räuberbande" anzukommen.

Der Chef des Stabes:
gez.: Hegewald."

BdO Sxb.Br.704 29.7.

gez.: L u r k e r
H-Standartenführer.

f.d.R.: F u r s h
H-Hauptsturmführer.

Reichsführer SS H. Himmler zabranjuje upotrebu rije i »partizan« u službenoj prepisci, s tim da se za njih ubudu e koriste oznake: »banda« ili »razbojni ka banda«

Talijanska vojna misija, koja se nalazi u Zagrebu, pod vodstvom sad ve premještenog generala Oxilije, nije znala da stvori odnose s hrvatskim oružanim snagama koji bi bili korisni za izgradnju. Ona i ponašanje talijanske vojske u obalnom podru ju izazvali su u redovima hrvatskih oružanih snaga nepovjerenje i odbijanje.

U interesu zajedni kog vo enja rata mora se ozna iti potrebnim i ja anje povjerenja hrvatskih oružanih snaga prema Reichu i Italiji i izgradnja samih oružanih snaga. Današnja je situacija takva da na njema koj strani postoje svi uvjeti za pružanje primjerene pomo i. *Pružanje pomo i s talijanske strane zahtijeva prvo da se uklone oni odnosi koji su izazvali nepovjerenje i odbijanje.*

4. Hrvatska vanjska politika potpuno se pridružila zahtjevima zajedni kog vo enja rata. I tamo gdje je vlastiti hrvatski interes govorio protiv Ma arske, hrvatska je vlada poštivala prema Ma arskoj zahtjeve suradnje u ratu. Presudno optere enje hrvatske vanjske politike predstavlja sumnja hrvatske vlade da Italija želi ponovo ukloniti — protivno rimskim ugovorima — nezavisnost države i njene granice na svoju ruku ponovo izmijeniti. Iz toga izviru opasnosti koje se ne mogu sagledati a koje su ve dovele do priklju enja male hrvatske grupe u Dalmaciji ustanicima i one mogu izazvati daljnja priklju enja.

Za angažiranje svih hrvatskih snaga na njema koj strani presudan je preduvjet da nezavisnost i granice države kao i životna prava naroda ostanu tako priznata i osigurana kako je to bilo utvr eno u danom priznanju od Njema ke i Italije i grani nim i državnim ugovorima.

C. *Talijanske mjere*

Mnoštvo talijanskih mjera izazvalo je hrvatsko nepovjerenje i s time povezane opasnosti. Me utim, Hrvati još uvijek vjeruju Duceu i misle da mjere u suprotnosti s ugovorima predstavljaju djela podre enih talijanskih nadležstava i li nosti, koje žele svoje ideje a protivno politici koj liniji Ducea ostvariti ovdje, budu i da im se odlučan interes za vo enje rata u drugim prostorima ini vezan. Takve su mjere, izme u ostalih, bile ove:

1. Talijanske jedinice zaposjele su od 1941. god. poduze e *Titanit* kod Karlovca; inženjeri firme *Montecatini* pripremaju se sada da preuzmu poduze e. U njemu je njema ka strana ranije sudjelovala s udjelom od 38 posto koji je zatim bio pove an na 45 posto. Talijani spre avaju nadležnoj firmi preuzimanje poduze a sve do danas pomo u vojne prisile.

2. Poduze e za naoružanje *Vistad* u Višegradu, koje je preuzela vlada NDH, dodijeljeno je njema koj strani na iskorištavanje na temelju sporazuma zaklju enog izme u vlade NDH i njema kog oficira za ratnu privredu. Uslijed etni kog ustanka, Hrvati nisu mogli držati Višegrad. Talijani su kao ispomo Hrvatima ušli u Višegrad, tolerirali su tamo etnike i izbacili hrvatske jedinice. Iako je poslanstvo Reicha upoznao talijansku vojnu misiju u Zagrebu s ratnoprivrednim sporazumom u pogledu toga poduze a, Talijani su ga napustili. Nakon ponovnog zauzimanja Višegrada od Hrvata, Talijani spre avaju do danas preuzimanje poduze a.

3. U *boksitnom podru ju Mostar—Dubrovnik—Plo e* od ratne važnosti za Njema ku talijanska se nadležstva protive svakoj njema ko-hrvatskoj suradnji, u pojedinim slu ajevima i primjenom vojne prisile. Uz to, dosad ni ve im talijanskim dijelovima trupa nije polazilo za rukom da ustanici u tom prostoru uvijek iznova ne vrše prepade na saobra ajnice i ure aje na njima i da ih

razaraju. Talijanska vojska postupa s hrvatskim stanovništvom spremnim da sura uje kao da je rije o neprijatelju.

4. *Talijanske vojne vlasti* su, u ožujku 1942, u *kotaru Vrbovsko* nagovarale pravoslavne vojne obveznike pozvane u vojnu službu NDH, kako bi ih zaposlili u njema koj industriji naoružanja, da se pozivu ne odazivaju.

5. Provo enje *židovskih zakona* hrvatske države talijanske vlasti spre avaju tako što se u obalnoj zoni, osobito u Mostaru, Dubrovniku i Crikvenici, mnogobrojni Židovi nalaze pod talijanskom vojnom zaštitom a ostale Židove prebacuju preko granice u talijanski dio Dalmacije i u samu Italiju. Tako Židovi uživaju podršku i mogu nastavljati svoju protudržavnu djelatnost i voditi dalje one koji su protiv zajedni kih ratnih interesa savezni kih država. Duce je doduše — prema jednom izvještaju ambasade u Rimu s po etka rujna 1942 — donio odluku da se sa Židovima ima postupati u skladu sa zakonima NDH. Do danas, me utim, ni talijanski poslanik Casertano ni zapovjednik Druge talijanske armije gen. Roatta ne žele imati ikakve upute u tom pogledu.

6. *Pojedine talijanske li nosti* karakteristi no su se izjasnile o *hrvatsko-talijanskim odnosima* i o pitanjima povezanim s njima:

a) Bivši zapovjednik Druge talijanske armije gen. Ambrosio, u prosincu prošle godine izjavio je da osnivanje hrvatske države i povla enje granica izme u Italiju i Hrvatske smatra pogreškom. Italija mora održavati okupaciju Hrvatske do demarkacione linije ne samo dok traje rat nego i u miru da bi zaštitila jadransku obalu. Trenuta na politika Ducea ide, doduše, drugim pravcem, no on (Ambrosio) ne može napustiti svoje gledište.

b) Sadašnji zapovjednik Druge talijanske armije gen. Roatta, 26. sije nja 1942, rekao je da jedna od mogu nosti uspješnog suzbijanja ustanka jest nagodba sa srpskim stanovništvom u ve em obimu nego dosad, po potrebi i na štetu hrvatske države.

c) General Mamjnalela u Dubrovniku potkraj prošle godine: Svaki pravi Talijan smatra za nešto što se samo po sebi razumije da itava Dalmacija mora biti priklju ena talijanskom carstvu. To je mišljenje i talijanskog zapovjedaju-eg generala u Dubrovniku Dalmazza.

7. U hrvatskom dnevniku *Sarajevski Novi List*, u broju od 27. V 1942, izašao je lanak pod naslovom »24. svibnja 1915«. U njemu se postavlja pitanje ho e li se po drugi put ponoviti greška da se ne želi imati nekog rivala pri razdiobi plijena (Italiju) i da se potejenjuje doprinos talijanske vojske kao što je to bilo 1914. godine. Bilo je utvr eno da je pisac toga lanka talijanski profesor Carlo Gora u Sarajevu, i to je priznao (Kascheu) talijanski poslanik Casertano.

8. U prolje e 1942. vodile su talijanske li nosti u Beogradu *razgovore sa srpskom vladom* (M. Nedi a) i u njima stavile u izgled pomo Srbiji protiv Hrvatske.

9. Od pohoda na Jugoslaviju nalazi se u Hrvatskoj s onu stranu nje- ma ko-talijanske demarkacione linije *Druge talijanska armija*. Usprkos njenoj ja ini i usprkos ure enju obalne zone kao talijanskoga vojnopravnog podru ja, bio je u prolje e 1942. ve i broj njenih garnizona opkoljen od ustanika. Držanje armate prema hrvatskom stanovništvu bilo je poput onog na neprijateljskom okupiranom podru ju. Bande ustanika nisu bile suzbijene samom prisutnoš u talijanske armije; naprotiv, postale su ja e.

10. Ubrzo nakon što su njema ke i hrvatske jedinice razbile na planini Kozari glavninu bandi partizana, koje su se nalazile u Hrvatskoj, upalo je potkraj lipnja 1942. više *partizanskih brigada* iz sjeverozapadnog dijela Crne

Gore u Hrvatsku; razorile su željezni ku vezu izme u Sarajeva i Mostara i zaposjele južno od demarkacione linije prostor izme u gornjeg toka Une i zapadne Hercegovine. Iz toga prostora ugrožavaju od onda cjelokupni hrvatski državni teritorij. Snažna Druga talijanska armija nije do sada poduzela protiv partizana ništa odlučno. Naprotiv, ubrzo nakon što su te brigade upale, Talijani su ispraznili to područje, a da nisu pravodobno o tome obavijestili ni Nijemce ni Hrvate. Bande partizana koje su se veotprije nalazile u tom prostoru spojile su se sa spomenutim brigadama u jednu cjelinu.

Usljed istovrsnog držanja Druge talijanske armije stoji sve do danas otvorena talijansko-hrvatska granica sjeverno od Karlovca, tako da iz područja oko Ljubljane upadaju »bande« u Hrvatsku i ugrožavaju glavnu željezni ku liniju koja vodi iz Reicha u Hrvatsku.

11. Od ljeta 1941. sura uju talijanske vojne vlasti u Hrvatskoj s ustanim srpskim etnicima. Ta suradnja ide sve do otvorenog pomaganja etnika koje su velikim dijelom talijanske vlasti organizirale i naoružale u borbi protiv hrvatske države. Iz izvještaja o položaju talijanske komande *Supersloda* (talijanski AOK₂, tj. Druge armate) proizlazi da Talijani tu suradnju njeguju planski i da shvaaju velikosrpske ciljeve etnika. O igledno ho e talijanska strana da izigrava hrvatske i srpske snage jedne protiv drugih na talijansku korist. Me utim, prava je posljedica takve igre to da »bande« partizana i etnici postaju sve mo niji u području pod okupacijom talijanskih snaga, a da se sasvim sigurno zalažu za ratne ciljeve neprijatelja Njema ke a ne za njene ciljeve.

Talijansko ponašanje dvostruko je štetno: prvo slabi se hrvatska spremnost za angažiranje na njema koj strani i hrvatske politike, vojne i privredne snage; drugo, ja aju i naoružavaju se bande etnika i partizana koje se s velikosrpskim i jugoslavenskim ciljevima kao programom bore za London i Moskvu.—

Memorandum su potpisali Kasche, general-pukovnik Lohr i generalpotpukovnik Glaise v. Horstenau.

Njema ka je strana pripremala reorganizaciju svojih komandi na Jugoslavini, a kao prvo predstojalo je imenovanje komandiraju eg generala njemakih snaga u NDH. Pri tome je njegova dužnost imala biti — kako proizlazi iz Glaiseova pisma Paveli u od 3. X 1942¹⁵³ — da najuže sura uje s vodstvom hrvatskih oružanih snaga, u što ulazi, prije svega, raspored snaga na itavom području sjeveroisto no od demarkacione linije, zatim redovito sporazumijevanje s vodstvom hrvatskih oružanih snaga pri svim pokretima trupa, njihovom pove anju i smanjenju, pri važnijem organizacionom planiranju i mjerdavnim imenovanjima, kao i odgovaraju i utjecaj na vojno sudovanje i prijeke sudove pri svakom prekršaju naredbi njemakih oružanih snaga. Bez takve suradnje s kojom treba biti upoznat s hrvatske strane samo najuži krug Paveli evih vojnih suradnika - isti e Glaise u tom pismu — nijedan njemaki general ne e bez izri ite ograde mo i preuzeti odgovornost na svoja le a. Na kraju, Glaise moli da mu poglavnik pismeno potvrdi primitak toga pisma i ujedno izjavi svoju suglasnost s predloženim.

U strogo povjerljivoj informaciji generala Lohra dan ranije (2. X),¹⁵⁴ izra enoj samo u tri primjerka, stoji da se o ekuju oštri njemaki zahtjevi upu eni Italiji u cilju uvanja interesa Osovine, izme u ostaloga i zahtjev da

¹⁵³ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁵⁴ Isti izvor.

Talijani prekinu svoje veze s odredima Draže Mihailovića. Draža radi za treći front i njegove pokušaje u tom pravcu moraju Nijemci razbiti. Mostar ne dolazi u granice njemačkog okupacionog područja; Führer će zatražiti da ga Talijani osiguravaju. U pogledu pitanja tko će jednom kasnije vladati na Balkanu, za Bugarsku je Italija neprijatelj broj jedan. O reorganizaciji komandnih odnosa Talijani neće zasad biti obaviješteni. *Supersloda* ima da priupita gen. Lohra.

U drugoj takvoj (»opoj«) informaciji od istog dana¹⁵⁵ stoji da trajno neće biti moguće snabdijevanje i podređenje njemačkih jedinica u Hrvatskoj komandi u Beogradu; da se okupirana područja - u skladu s Führerovom uputom - imaju privući i iskoristiti jače nego dosad u pogledu snabdijevanja njemačkih jedinica i izvoza, bez obzira na moguću nestašicu u snabdijevanju domaćeg stanovništva; poboljšanje zaštite željeznih saobraćajnica u Hrvatskoj ima se započeti što je moguće brže a da se ne čeka reorganizacija komandnih odnosa; Führer je žigosao preblagi postupak pri krivičnim djelima civilnog stanovništva protiv njemačkih vojnika; u Hrvatsku dolazi popunidbena divizija broj 178 u koju su tri lovačka puka; još uvijek je jako mali broj uhapšenika ubijen pri bijegu, i tako dalje.

Ribbentrop je u telegramu, 10. X,¹⁵⁶ upućenom osobno ambasadoru v. Mackensenu u Rimu javio da je Führer — kao što je talijanskoj vladi već poznato — kratko primio Pavla prilikom Pavlova obilaska hrvatskih vojnika na Istočnom frontu. Pri tom su u razgovoru bila, prirodno, dodirnuti i pitanja u vezi s ustaničkom situacijom u Hrvatskoj. Zabilješka dra Schmidta o tome stiže i po kuriru u ruke ambasadora tih dana.¹⁵⁷ Ministar moli ambasadora da tada posjeti grofa Ciana i da mu na temelju zabilješke prikaže tok razgovora. Ako bi Ciano pri tom izrazio želju da mu prepusti zabilješku, Ribbentrop ne bi imao ništa protiv. No, ambasador neka telegrafski izvijesti kako je protekao taj razgovor sa Cianom.

Jutro mu je bilo rečeno - stoji u zabilješci ambasadora Rittera (Berlin, 10. listopada 1942)¹⁵⁸ - da u Vrhovnoj komandi oružanih snaga postoji plan da se njemačke jedinice u Hrvatskoj i hrvatske jedinice podrede generalu Glaiseu kao zapovijedajućem generalu. Ritter je stoga danas (10. X) upitao feldmaršala Keitela postoji li doista takav plan, upozorivši ga da podređivanje hrvatskih jedinica gen. Glaiseu općenito, a sasvim posebno pri sadašnjem položaju ima značajnu vanjskopolitičku važnost u pravcu Italije. Zato takva odluka ne može uslijediti bez ministarstva vanjskih poslova. Keitel je odgovorio da je gen. Lohr uistinu podnio takav prijedlog o Glaiseu. Sam njegov prijedlog izazvao je poznati Pavlova prigovor da su njemačke i hrvatske jedinice bile i jesu podređene njemačkom generalu u Srbiji. Kad bi njemačke jedinice u Hrvatskoj i hrvatske jedinice bile podređene gen. Glaiseu, ne bi se prema tome ništa bitno promijenilo, jer su već sada hrvatske jedinice podređene jednom njemačkom generalu, samo drugom a ne Glaiseu. Keitel je referirao Hitleru o tom Löhrovom prijedlogu, ali se Hitler nije složio. Zato Keitel mora potražiti drugog kandidata. Ritter je odvratio Keitelu kako mu je poznato da se Pavlova u Glavnom stanu žalio i kako je Führer odgovorio da se to ima promijeniti. Međutim, prema Italiji je u sadašnjoj situaciji i u pogledu

¹⁵⁵ Isti izvor.

¹⁵⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1263 od 9. X.

¹⁵⁷ To je ona »frizirana« verzija za Mussolinija.

¹⁵⁸ AJ, T-120, rolna 212.

daljnjih namjera nešto sasvim različit, ako dosadašnje stanje potraje još nekoliko dana ili ako njemačka strana, prije namjeravanih novih dogovora s Italijom, hrvatske jedinice podredi drugom njemačkom generalu. To pitanje ne smije se stoga sada presjeći, nego se mora staviti u okvir namjeravanih dalekosežnijih odluka. Ritter pretpostavlja da će narednog tjedna o tome ionako biti govora. Keitel mu je obećao da neće u tom pitanju donositi odluku bez ministarstva vanjskih poslova. Prisiljen je da traži drugog kandidata i ne zna koga da nameće.

Glaise je telegramom, 11. X,⁵⁵ obavijestio Vrhovnu komandu o jučer provedenoj »smjeni straže« u vrhu, s tim da je smanjen broj ministarstava od dosadašnjih dvanaest na osam. Poglavnik je (privremeno) preuzeo vođstvo ministarstva domobranstva (Kvaternik je na »oporavku« u Slovačkoj!); general-major Prpi imenovan je za šefa generalštaba (kako je to Glaise i htio!) i zadužen je otpravljanjem poslova ministarstva kojem je Pavelić formalno trenutno nameće. Lorković i Košak zadržali su svoje resore (vanjski poslovi i financije); Artuković je preuzeo ministarstvo pravosuđa, a Nikšić je njegov nasljednik u ministarstvu unutrašnjih poslova. Sporna ličnost: dr Toth zamijenjen je profesorom Balenom koji kao ministar privrede u svojoj ruci ujedinjuje sva privredna ministarstva; dr Puk kao protonotar dolazi nameće neke vrste senata kome ima pripasti zakonodavna inicijativa. To je mjesto u početku bilo predviđeno za Sl. Kvaternika, no njegov je povratak u javni život postao dvojbjen zbog »privatnih razloga«. Značajno je da se u javnosti šire glasine kako je Kvaternik srušen jer se opirao brojnom pojačavanju legije na Istoku. Kvaternik nameće i mora, također, otići i prepustiti mjesto vrhovnog šefa policije dosadašnjem predsjedniku Advokatske komore dr. Ljudevitu Zimpermannu, bespriječnoj i poduzimljivoj osobi — prema Glaiseovoj ocjeni.¹⁶⁰

Poslanik Kasche je naknadno pokušao korigirati neke postavke iz razgovora Hitler—Pavelić i u pismu državnom sekretaru v. Weizsäckeru (Zagreb, 12. X 1942)¹⁶¹ upozorio da je Führer, u razgovoru s Pavelićem prilikom poglavnikova putovanja na Istočni front, izrekao dvije tvrdnje koje ne odgovaraju činjenicama, što znači da ga s druge strane neto ne obavještavaju.

Hitler je rekao: 1. da su domobranske jedinice loše, dok su ustaški odredi dobri; 2. da se nedovoljno energično obrađuju s partizanima.

Istina je, doduše, da su domobranici — piše Kasche — u masi rezervnih sastava nedovoljni i loši, ali su njihove mlade »gorske brigade« (»sdrugovi«) dobre, dok su ustaše, doduše, aktivni, ali gotovo bez dostatnog vodstva, bez discipline i izobrazbe, tako da ih se mora još lošije ocijeniti od domobranskih rezervnih sastava. U svakom slučaju su aktivni ustaše jednako sposobni da se razvijaju kao i pripadnici »gorskih brigada«. Uz to, mjere koje se ovdje poduzimaju ne samo da nisu preblage nego, uglavnom, prelaze svaku moguću oštrinu. Klanje žena i djece, zvjerstva kakva ni ruski boljševici ne bi mogli gore izmisliti ovdje su na objema stranama redovna pojava. Ustaške vlasti same tražuju da je više od pola milijuna »pravoslavnih« iseljenjem i u borbi odstranjeno.

Poticanje na oštrije mjere odmazde, kako se može zaključiti iz Führerovih

j** AJ, T-501, rolna 264.

Dva dana kasnije Glaise je u telegramu Vrhovnoj komandi javio da se službene vijesti ustanova NDH iz Rima slažu uvelike u tvrdnji kako se u Rimu nose mišlju da se izbave iz rata Prijelazom u neutralnost. Za razliku od prije, mnogo se govori i u fašističkim krugovima o nekom takvom »rješenju« (AJ, T-501, rolna 264).

¹⁶¹ PA, Nachlass S. Kasche, Pol. 2.

rije i poglavniku, moralo bi dovesti — upozorava Kasche v. Wezsäckera a time i Ribbentropa - do najtežih posljedica, jer e se ovdje pojam »ustanik« ili »komunist« po miloj volji primijeniti na svakog nepo udnog u cilju njegova fizi kog uništenja. Djelovanje toga na Srbiju, na njene unutrašnje odnose i na njema ki položaj prema stanovništvu nisu za potcjenjivanje.

Kasche pretpostavlja da je to poteklo od vo e SS H. Himmlera, koji u NDH ima policijskog atašeja u poslanstvu u Zagrebu (H. Helma) i službeni ured u Sarajevu. Poznata su mu izvješ a atašeja, pa zato Kasche pretpostavlja da su takve informacije potekle iz Sarajeva ili drugim, privatnim putem. Privatni putevi su uspostavljeni zbog posebnih odnosa bivšeg državnog tajnika (Eugena Dide Kvaternika) s njema kim policijskim nadleštivima.

5. *Kraj »dinastije Kvaternik«.* General Glaise je telegramom, 7. IX,¹⁶² obavijestio Vrhovnu komandu o personalnoj promjeni u generalštabu NDH. Dosadašnji na elnik generalštaba VI. pl. Laxa od prije nekoliko dana »trajno je na dopustu«. Maršal Kvaternik preuzeo je zasad u svoje ruke i to zaduženje što — prema Glaiseovoj ocjeni — nije sretan potez. Uostalom, poglavnik se ozbiljno nosi mišlju da se riješi Kvaternika prikladnom prilikom, no kako da to izvede Paveli u još nije jasno.¹⁶³

Glaise je, 11. IX,¹⁶⁴ telegrafski izvijestio svoje nadre ene da kriza koja ve duže vremena postoji u vezi s oba Kvaternika (oca i sina) ini se kao da ide svom razrješenju. Sve ukazuje na to da se poglavnik želi relativno brzo riješiti obojice. itava vlada od nekog vremena teško podnosi i jednog i drugog. Jedna od najbližih osoba poglavnikova povjerenja povjerila je Glaiseu prije nekoliko dana da bi njihova ostavka bila ravna 10. travnju (danu proglašenja NDH). Što se ti e vojskovo e, njegovo vo enje komandnih poslova — prema Glaiseovoj ocjeni — posljednjih je mjeseci imalo sve više nedostataka. Me utim, ne e biti lako vojskovo i prona i prikladnog nasljednika, no u oficirskom koru e poglavnikova odluka najve im dijelom nai i na odobravanje.

Prilikom ju erašnjeg razgovora s Paveli em saznaje — javlja Kasche telegramom, 12. IX,¹⁶⁵ ministarstvu — da je on tako nezadovoljan razvitkom oružanih snaga pod upravom Slavka Kvaternika da se mora ra unati s promjenom i Kvaternikovim smjenjivanjem. I protiv njegova sina Eugena postoje u Paveli a najteže rezerve, zbog policijskih ispada koji se neprestano ponavljaju. Op enito, zadržavanje oba Kvaternika predstavljalo bi teško optere enje za državu i akcije smirivanja. I njema ke oružane snage tako er su nezadovoljne suradnjom s maršalom Kvaternikom. Vojskovo a je u posljednje vrijeme djelovao sve nervoznije i u svojim postupcima prevrtljivo. Poglavnik je poslaniku povjerio i to da e narednih dana do i do ve ih operacija njegovih jedinica na njema ko-hrvatskoj granici zapadno od Samobora u sporazumu s njema kim generalom, a istodobno e jedinice NDH provesti akcije iš enja u podru ju Kutine i zapadno od planine Papuk. Nakon toga

¹⁶² AJ, T-501, rolna 264.

¹⁶³ Glavna uprava za sigurnost Reicha dostavila je ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu informaciju iz pouzdanog izvora prema kojoj je Paveli pismeno utvrdio na prvom mjestu Slavka Kvaternika za svog nasljednika, ako bi Paveli prije umro; ukoliko bi prije umro vojskovo a, za Paveli eva nasljednika odre en je Kvaternikov sin Eugen. Glavna uprava nije mogla konstatirati je li ta informacija zaista to na, ali je ipak vjerojatna, budu i da se iz raznih ustaških i vladinih krugova ukazuje na bliskost Paveli a i E. Kvaternika (AJ, T-120, rolna 380).

¹⁶⁴ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁶⁵ AJ, T-120, rolna 208, Nr. 2543 od 12. IX; isti telegram: AJ, T-120, rolna 380. Kasche u pismu drž. podsekretaru Lutheru od 10. IX. diže ruke od Kvaternika oca i sina: *ADAP*, E, III, str. 479-482.

trebat e temeljito pro ešljati podru ja izme u Save kod Zagreba i Kupe, kao i Petrovu goru, zajedno s njema kim jedinicama. U Srijemu je na Kascheov zahtjev smijenjen policijski komesar V. Tomi da bi se tamo - nadovezuju i na iš enje Fruške gore — mjere svele na normalnu razinu — završava Kasche.

Glaise je sutradan¹⁶⁶ javio Vrhovnoj komandi kako mu je Paveli rekao da je rasplet krize odgo en za nekih 14 dana, jer treba istodobno uslijediti s reorganizacijom i pojednostavnjenjem vladinog aparata.

Poglavnik mu je saop io - javlja Kasche telegramom, 2. X,¹⁶⁷ ministarstva - da maršal Kvaternik odlazi na dopust, 5. X, i ne e se više vratiti u svoj dosadašnji resor kao ministar oružanih snaga. Odlazi privatno u Slova ku na opravak. Poglavnik preuzima sam ministarstvo domobranstva. Šef generalštaba postaje general Prpi . Pri predstoje oj reorganizaciji ministarstava predvi eno je ispadanje iz vlade M. Puka i njegov resor preuzima dosadašnji ministar unutrašnjih poslova Artukovi , dok Artukovi ev nasljednik postaje dr Nikši , dosadašnji konzul NDH u Beogradu. Treba, tako er, ra unati i s odlaskom Eugena Kvaternika kao šefa policije. Njegov nasljednik još nije imenovan.

Glaise je ovako komentirao kadrovske promjene na pojedinim klju nim mjestima u domobranstvu i policijskom aparatu NDH u svom izvještaju Vrhovnoj komandi od 5. listopada: Promjena u vodstvu hrvatskog domobranstva ini se da se ovih dana provodi u obliku karakteristi nom za tu zemlju (NDH). Glavni junak, maršal Kvaternik, o igledno još ništa o tome ne zna ili se drži kao da ne zna. Poglavnik mu je preporu io da ode na odmor u Slova ku. Sutra Kvaternik odlazi s velikom pratnjom, uklju uju i automobil, avion i primjerena financijska sredstva. Vodstvo u resoru preuzima sam Paveli . Za mladog Kvaternika Paveli je rekao da želi u Italiji »nastaviti studije«. U vladinim krugovima u Zagrebu ne vjeruju da bi se oko njih (jednog i drugog Kvaternika) mogao formirati neki opozicioni centar.

Paveli mu je, izme u ostalog, predbacio i to da svoju službu više ne može obavljati besprijekorno zbog sklonosti alkoholu. Stoga je Kvaternik s pratnjom otputovao u Slova ku radi navodnog »oporavka«, a odmah je bila provedena rekonstrukcija vlade, koja je 10. listopada bila i službeno objavljena. Uz ostale, i Dido Kvaternik, svemo ni i krvolo ni državni tajnik i ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost (*RAVSIGUR*), morao je oti i »u pustinju«.¹⁶⁹

O promjenama u vladi NDH obavijestio ga je sam Paveli — javlja Kasche telegramom, 13. X,¹⁷⁰ ministarstvu u Berlinu. Namjera mu je da njome

¹⁶⁶ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁶⁷ AJ, T-120, rolna, Nr. 2824 od 2. X. Njema ki poslanik u Bratislavi H. Ludin javio je telegramom, 5. X, svom ministarstvu da saznaje iz ina e pouzdanog izvora a u nemogu nosti da to provjeri ovo: SI. Kvaternik dolazi u bliskoj budu nosti u Slova ku na lije enje. Za vrijeme njegove odsutnosti izvršit e u Zagrebu rekonstrukciju vlade kojoj vojskovo a više ne e pripadati. Boravak u Slova koj da je jednak izgnanstvu. Jednako e tako biti njegov sin Eugen oslobo en svih svojih funkcija (AJ, T-120, rolna 212, Nr. ohne od 5. X).

¹⁶⁸ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁶⁹ Paveli if svojom odredbom od 13. X. 1942. imenovao dra Ljudevita Zimmermanna glavnim ravnateljem za javni red i sigurnost, razriješivši dotadašnjeng ravnatelja E. Kvaternika dužnosti.

Haeffner je gen. Glaiseu dostavio informacije o novom ravnatelju Zimmermannu izvještajem od 23. X 1942 (AJ, T-501, rolna 265).

¹⁷⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2938 od 13. X; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, IV, str. 77-79. Glaise je telegramom, 10. X, ukratko izvijestio VK o radikalnoj rekonstrukciji vlade a njena Posljedica je ispadanje i mladog Kvaternika (AJ, T-501, rolna 264).

postigne vrš e vo enje državne uprave i intenzivniji radni u inak ministarstava. Time su uvjetovane i promjene u osobnom i organizacionom pogledu. Jedino smjenjivanje maršala Kvaternika i njegova sina ima dalekosežniju politiku pozadinu. Poglavnik upisuje maršalu u zlo što hrvatske oružane snage u proteklih godinu i po dana nisu dovoljno razvijane planski i s dostatnom udarnom snagom. Uz to, njegova osobna samovolja, kao i njegovih keri, predstavlja daljnje razloge za njegovo smjenjivanje. Osobito starija k i udata za Nijemca iz Reicha Potthoffa pribavila je sebi i ocu mnogo neprijatelja svojim rasipnim i nadutim ponašanjem. Smjenjivanje sina uvjetuju, prije svega, neprekidni samovoljni istupi i raspojasanosti ustaškog redarstva pod njegovom upravom, koji su kod stanovništva duboko srozali ugled svih ustaša bez razlike. Ministri Puk, Frkovi, Dumandži i Suši odlaze jer su se pokazali, ili uslijed bolesti ili uslijed nedostatka energije i pregleda, neprikladni za svoje resore. Ministar Toth odlazi, jer ima stajati na raspolaganju za rad me u seljaštvom, a poglavniku za vo enje sad znatno uve anog ministarstva za narodnu privredu ne ini se da je podoban. Ministar Ratkovi je sām pri preuzimanju resora izjavio da ga preuzima privremeno i za kasnije je predvi en da se bavi reformom školstva. Ministar Nikši ocjenjuje se razli ito: kao veliki župan u Karlovcu pokazao je slabosti; kao bivšem jugoslavenskom sucu pripisuju mu neke ine koji se pobliže ne dokumentiraju; o njegovom djelovanju u Beogradu ne predleže nepovoljne ocjene, a Paveli ga je Kascheu predstavio kao ovjeka osobnog povjerenja. No, ini se - prema Kascheu — da nije »jak ovjek« i sve e ovisiti o suradnicima. Nasljednik E. Kvaternika dr Zimpermann važi kao iskusan i energičan ovjek i treba o ekivati poboljšanje u djelovanju ustaške policije. Dr Artukovi pokazao se kao slab ministar, ali uživa posebno Paveli evo povjerenje i stoga preuzima ministarstvo pravosu a. U ministarstvu domobranstva ostaje kao državni tajnik general V. Begi, doduše stariji ovjek i stoga koji put neelasti an, ali besprijekoran i za Njema ku skroz pozitivna li nost. Vrlo mo nu poziciju preuzima državni tajnik u predsjedništvu vlade dr Vran i : njegov položaj odgovara onom šefa državne kancelarije (dr Lammers).

Pozvan Paveli evim pismom, gen. Roatta je došao u Zagreb i održao konferenciju s Paveli em, 15. i 16. listopada.¹⁷¹ Lorkovi ga je obavijestio-

¹⁷¹ Postoji »Uredovna zabilješka« u izvodu (Zagreb, 15. listopada 1942) o Roattinim razgovorima u Zagrebu (»u prostorijama Poglavnikovog dvora u predmetu etni kog izgreda«). »S hrvatske strane prisutni su: Poglavnik, ministar dr. Lorkovi, državni tajnik dr. Vran i, ob i upravni povjerenik Rušinovi, general Prpi i pukovnik Franceti, a sa talijanske strane su prisutni: general Roatta, zapovjednik Superslode, colonello Re, glavari talijanske vojne misije, i zamjenik glavara stožara Superslode colonello Zanussi.

Poglavnik uzima rie i zahvaljuje se generalu Roatti na odazivu na njegov poziv, te saob uje da e postaviti dva pitanja, koja treba spremno riešiti i to: 1. Pitanje etnika, naro ito onih u Hercegovini i 2. Pitanje osiguranja talijanskog prostora iza Žumberka.

Poglavnik saob uje, da dnevno stižu vesti o zlodjelima etnika u izto noj Hercegovini, gdje oni ubijaju hrvatsko pu anstvo, pale hrvatske ku e i ine druga nedjela. Me u ostalima ubili su etnici u zadnje vrijeme i nekoliko katoli kih sve enika, što stvara vrlo tešku psihozu hrvatskom pu anstvu. Ovih dana boravio je u Mostaru i papin delegat kod hrvatske vlade Marcone koji je tako er podnio izvješ e o težkim prilikama hrvatskog pu anstva u Hercegovini... (tako je s to kicama u originalu! - opaska pisca)

General Roatta moli Poglavnika da on stavi stvarne prijedloge, što bi trebalo u initi za riešenje etni kog pitanja. Poglavnik odgovara na to, da bi kao prvu mjeru trebalo poduzeti odstranjivanje etni kih vo a, a onda provesti postepeno razoružanje. General Roatta izjavljuje, da on zna, da su etnici lievo krilo srbske vojske i da e jednog dana okrenuti oružje i protiv Talijana i protiv Hrvata po nalogu Draže Mihailovi a.

General Roatta se žali, da se njima predbacuje, da su oni naoružali etnike... U izto noj

„ja Kasche telegrafski drugog dana¹⁷² svom ministarstvu - o toku te konferencije s Roattom koji se pokazao izvanredno susretljiv. Sporazumjeli su se u pitanju etnika tako da će ih Roatta u Hercegovini povući i prema jugoistoku iza linije Ravno-Stolac—Nevesinje i udaljiti ih od željezničke pruge Sarajevo-Mostar-Dubrovnik. Na poprištu borbi upotrijebit će protiv Livna samo nekoliko stotina etnika zajedno s talijanskim jedinicama. Etnike kod Knina i Gospića prikupit će u prostorima koje mu naznači i vlada NDH da ih tamo iskoriste samo kao mjesnu stražu. Roatta se ograničavao od glasnica da je on formirao etničke odrede, već da ih je od svog prethodnika naslijedio i samim je podijelio samo jednom 1000 a zatim 500 pušaka i nekoliko mitraljeza. Oni se da je izjavio i to da Nijemci protestiraju zbog njegove suradnje sa etnicima, jer im nije u Srbiji to isto pošlo za rukom. Uostalom, priznao je, kako su etnici neprijateljski orijentirani i da ih moraju postepeno razoružati. Dogovorili su s Roattom i dvije operacije: prva ima otpočeti za nekoliko dana iz Bugojna, Prozora, Duvna i od obale prema prostoru oko Livna u cilju očišćenja zapadne Hercegovine. U njoj imaju protiv partizana sudjelovati hrvatske jedinice s talijanskim i s nekoliko stotina etnika. Druga, potkraj listopada, s više talijanskih divizija i jedinica NDH na talijansko-hrvatskoj granici u prostoru zapadno i sjeverno od Karlovca. U toku razgovora Roatta

Hercegovini naoružali su Talijani u svemu 1.500 etnika sa 1.500 pušaka i 10 strojnica. General Roatta pokušao je osnivati vojsku, koja je iz katoličkog i muslimanskog pučanstva ili mješano, ali mu to nije uspjelo, jer Hrvati-katolici neće, da se javljaju u takovu vojsku.

Poglavnik na to odgovara, da se je na žalost pokušalo dati muslimanskoj vojsci katolički karakter, protivan hrvatskoj državi, a da nije dobro naoružavati katolike vojnike, jer za njihovo držanje ne snosi nitko odgovornost, nego je bolje naoružati isključivo ustaške pripremljene bojne, koje će biti pod strogim zapovjedništvom i disciplinom... Naglašuje (Roatta), da su mu poznata zlodjela etnika. Odstranio je generala Luzana i premjestio ga je u Sušak, jer ga hrvatske vlasti optužuju radi suradnje sa etnicima... General Roatta naglašuje, da nije naoružao u zadnje vrijeme više od 900 etnika, i to 600 u Kninu i 300 u Jasenku i Drežnici... Savezno sa akcijom kod Livna predložio je, da u akciji učestvuju i etnici, te je dopremio u okolinu Prozora 3.000 etnika iz Hercegovine, a s lijevog krila išlo bi oko 2.000 etnika... Naglašuje, da sami etnici ne žele biti upotrebljavani u akcijama izvan svojih krajeva, ali ako ih se upotrijebi, da su vojnici dobri i poslušni u taktičkom pogledu. Na žalost se kod toga događaju i incidenti...

Zaključuje se, da se etnici neće upotrebljavati u krajevima, gdje žive katolici i muslimansko pučanstvo...

Na upit o odstranjenju Židova iz obalnog pojasa, saopćuje, da je 12. rujna dobio iz Rima nalog, da bude spreman Židove iz II. zone predati njemačkim vojnim vlastima... (AJ, DK, Inv. br. 11849).

¹⁷² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2966 od 16. X.

Kasche je, već 13. X, izvjestio ministarstvo da mu je Lorković opširno izložio položaj u Hercegovini. Rekao je poslaniku da je, 10. X, uputio notu generalu Roatti u kojoj je protestirao zbog talijanskog tretiranja etničkog pitanja u Hercegovini i Dalmaciji. U njoj je konstatirao da se etnici ne mogu smatrati »protokomunističkim« snagama u skladu s talijansko-hrvatskim dogovorima, jer se ne žele prilagoditi datostima hrvatske države. Stoga je vlada u Zagrebu prisiljena da ih smatra ustaničkim bandama Draže Mihailovića. Hrvatska strana zato zahtijeva da ih odstrane s hrvatskoga državnog teritorija i da provedu odredbu dogovora dopuštanjem ulaska hrvatskih jedinica u Hercegovinu i Dalmaciju (isti izvor, Nr. 2932 od 13. X).

Istog dana održali su kod Pavelića konferenciju (Lorković, Prpić, Glaise i Kasche) — javlja Kasche ministarstvu drugim telegramom - u toku koje je Lorković opisao zabrinjavajuće pojave u vezi s talijanskom politikom u Hercegovini i Dalmaciji. Priobjava se udara Talijana u Dubrovniku, a boji se prepuštanja Hercegovine etnicima, odnosno Crnoj Gori ili Srbiji. Po njegovoj (Lorkovićevoj) ocjeni je u državnom interesu NDH da u tim prostorima imaju svoje jedinice. Konstatirali su da tamo valja uputiti dobre jedinice i u dovoljnom broju, no kad bi ih uzeli iz područja sjeverno od demarkacione linije, to bi izazvalo slabljenje borbe s ustanicima i time i jače ugrožavanje saobraćajnica i područja važnih za ratnu privredu. Odvajanje snaga bit će moguće i potkraj godine, kad budu spremne za akciju hrvatska legija i novoformirana gorska brigada (isti izvor, Nr. 2939 od 13. X).

se energično branio od glasnika u narodu kako želi istrijebiti Hrvate u Hercegovini da bi taj kraj zajedno s Dubrovnikom odvojio od hrvatske države. S tim u vezi potvrdio je svoje pridržavanje odredaba Rimskih ugovora Mussolini-Paveli i poštivanje državnih datosti ustaške Hrvatske. U vezi sa židovskim pitanjem Roatta je priznao Paveli u kako je prije nekoliko dana primio iz Rima uputu neka se pripremi da Židove iz Druge zone izru i njema kim oružanim snagama. Roatta je na to postavio pitanje, jer, prema njemu, njema ke oružane snage nisu za to nadležne, i sad eka odgovor iz Rima. Kako bilo da bilo, za Kaschea to predstavlja novo odga anje. Kasche je ipak zamolio policijskog atašeja i hrvatsku stranu da sve pripreme za brzi transport Židova.³

I Ribbentrop je u svom telegramu od 17. X,¹⁷⁴ upu enom osobno poslaniku, izvijestio Kaschea o operacijama u Hercegovini o kojima je u Zagrebu govorio Roatta. Upozorio ga je kako nemaju dosad nikakvih znakova da odgovorni talijanski vladini organi planiraju neki udar na Hercegovinu i Dubrovnik da bi ih oteli Hrvatskoj, i ministar misli da bi se takve vijesti imale primati s najve om rezervom. Ribbentrop stoga iznova upozorava poslanika u Zagrebu da je sada kao i ranije njema ko-talijanski savez temelj vanjske politike Reicha i kako Njema ka ni pod kojim uvjetima ne smije dopustiti da se zbog hrvatskih interesa uvu e u poziciju suprotstavljenu talijanskom savezniku. Ribbentrop potpuno shva a da se ta pitanja ne mogu tamo (u Zagrebu) tretirati, ali moli poslanika da nikako ne ispušta iz vida to stanovište kod svih njegovih poteza i razgovora. Uostalom, Ribbentrop je uru io Kascheov memorandum (od 1. X 1942) Führern i zasad treba sa ekati rezultat zapo etih talijanskih vojnih mjera u cilju zaštite boksitnih područja, kao i predstoje e raspravljanje o tim pitanjima izme u talijanske vlade i samog Ribbentropa, a zatim, vjerojatno, izme u Hitlera i Mussolinija osobno. Ministar moli Kaschea da se prema Hrvatima drži suzdržano u pogledu predstoje ih njema ko-talijanskih dogovora, kako se ne bi iz Zagreba javilo Rimu o njema koj namjeri da taj problem rasprave s Talijanima, nego da to sami izlože Talijanima.

Poslanik NDH u Berlinu M. Budak posjetio je, 19. X, državnog podsekretara u njema kom ministarstvu vanjskih poslova Woermanna, pred svoj službeni put u Zagreb, i dao mu — prema Woermannovoj zabilješci od istog dana¹⁷⁵ — ovakvo tuma enje promjena u vladi NDH:

Politi ko zna enje ima samo »iskrcavanje« obaju Kvaternika (oca i sina). Maršal Kvaternik zakazao je potpuno, i to je Budak prisiljen re i, usprkos starom prijateljstvu s njim. Posebno je Kvaternik u oružane snage, pa i na vrlo visoka mjesta, dovodio i unapre ivao potpuno nesposobne pojedince. Poglavnik je ve nakon Nove godine bio svjestan potrebe da maršala ukloni, ali je tek sada odlu io o tome. Državnog tajnika i šefa policije Didu Kvaternika Budak je upoznao u dugogodišnjem bliskom prijateljstvu za vrijeme zajedni ke internacije na Liparskim otocima kao dobro udna ovjeka, no on se posljednjih godina pretvorio u suštu protivnost. Po inio je surova djela koja se jednostavno više ne mogu ozna iti normalnima. Njegovo je »iskrcavanje«

^{1 3} Glaise je telegramom, 17. X, izvijestio Vrhovnu komandu o rezultatima Roattine posjete Zagrebu (AJ, T-501, rolna 264).

¹⁷⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1330 od 17. X; odštampau u zbirci: ADAP, E, IV, str. 110-111.

¹⁷⁵ Isti izvor, U. St. Pol. Nr. 674 od 19. X.

blagodat za zemlju. Ostale promjene u vladi dijelom su organizatorne prirode (spajanje triju privrednih resora u jedan), dijelom posljedica toga što se dosadašnji ministri nisu pokazali dorasli zadaći. Budak je o pojedinima davao Woermannu svoje karakteristike, a za novog ministra Balena izrazio rezervu, s obzirom na njegovo znanje i pregled problema, da bi uzmogao uspješno voditi privredu, poljoprivredu, šumarstvo i rudarstvo. Ocjena promjena u Zagrebu - koj vladi poslanika Budaka podudara se u glavnim crtama s onom poslanika Kaschea — pribilježio je Woermann na kraju.

U Glaiseovom izvještaju u svojstvu vojnog atašea o položaju u NDH za razdoblje od 10. do 19. X 1942,¹⁷⁶ izme u ostalog, stoji i ovo:

1. U porastu su djela nasilja, prisilnog iseljavanja, pljačke i terorističkih mjera na raznim točkama NDH što ih vrše niži ustaški dužnosnici i divlji odredi ustaša, usprkos svim intervencijama s njemačke strane i obećanjima vlade NDH. Čini se da im se vlada u Zagrebu — čak kad bi to i htjela — ne može nametnuti. Nerijetko se krivnja za ta djela planski i smišljeno prebacuje na Nijemce i pripisuje njihovim naredbama. Uslijed tih mjera i prilika, u porastu je uznemirenost a uz nju i protunjemačka strujanja u svim krugovima hrvatskog naroda. Stanovništvo promjene u vladi kao i osobne promjene prima dijelom povoljno, a dijelom sa skepsom.

2. U isto vrijeme uznemirenost je u porastu, uslijed povećane djelatnosti pojedinih grupa etnika Draže Mihailovića. Upad »antikomunista« iz prostora južno od demarkacione linije i nasilja odreda ustaša. Nakon iščupanja prostora južno od demarkacione linije od Kljuka do Jajca, ponovno prikupljanje ih »komunisti njihove snage«, osobito prema prostoru Jajce—Travnik. U zapadnoj Bosni povećanje »komunističkih grupa« u oštirim područjima, posebno na Kozari i u luku Una—Sana. Dolazak daljnjih »komunističkih bandi« u prostor zapadno i jugozapadno od Zagreba; pojava manjih grupa »bandi« sjeverozapadno od Zagreba. Pojava prikupljanje komunističkih slavonskom gorovitim krajem sjeverno od Save. Javljaju se grupe iz Papuka i Psunja u Moslavini i preko Save izmijenjene u pravcu juga; u Srijemu javljene iznova javljaju se snage komunističke koje se dijelom iz pravca juga kreću u preko Save prema Fruškoj gori.

3. Pojava pritiska komunističkih na prostor Jajce—Travnik izazvala je potrebu nove akcije 718. divizije. Južno i jugozapadno od Banje Luke njemačke jedinice povukle se, nakon okončanja pothvata Jajce, preko demarkacione linije i djelomično se pregrupiraju. Kod manjih akcija iščupanja u preostalom zapadnobosanskom prostoru, kao i sjeverno od Save, ponovljen doticaj s neprijateljem. Ustaški odredi isticali su u planinskom predjelu zapadno i jugozapadno od Zagreba bez značajnijih rezultata. Namjerava se poduzeti ove i talijanski pothvat iz južnog pravca duž željeznice ke pruge Rijeka—Zagreb i dalje prema sjeverozapadu u pravcu Novog Mesta. Hrvatska gorska divizija vodi akcije protiv »komunističkih grupa« u Papuku i Moslavini, pri tom opetovano veći i okršaji. Pokušaj opkoljavanja komunističkih — bezuspješan.

4. Slučajevi sabotaže na glavnoj pruzi Zagreb-Beograd uzrokovali su dvije veće saobraćajne nesreće s nekoliko žrtava kod civilnog stanovništva. Na pruzi Prijedor—Sunja prvi put ponovo prepadi i razaranja pruge. Nakon dužeg vremena, ponovno saobraćajna nezgoda vlaka uslijed sabotaže na pruzi Zagreb-Varaždin. Linija Donji Vakuf-Jajce od 14. X ponovno popravljena. Pruge

¹⁷⁶ AJ, T-77, rolna 895.

Zagreb—Rijeka i Zagreb—Split na talijanskom području neizmijenjeno, najveće ma prekinute.¹⁷⁷

5. Prikupljanje krumpira nedovoljno; potreban dodatni uvoz iz Reicha. Žetva pšenice podbacila za 30% ispod najnepovoljnijih procjena. Stanovništvo Hrvatske morat će jesti 100% kukuruzni kruh; samo za hrvatske oružane snage i glavni grad Zagreb predviđena se miješanja u odnosu 80% prema 20%. Za prikupljanje krumpira, graha i kukuruza u njihovim najvažnijim prostorima sadnje hitno potrebna oružana zaštita, jer se inače sigurnost može pretpostaviti daljnje pogoršanje privredne situacije. Urod šljiva izvanredan, ali snabdijevanje glavnog grada živežnim namirnicama zabrinjavajuće oskudno. Propaganda došaptavanjem kako je Njemačka za to kriva, jer navodno svu hranu šalju u Reich, bilježi kod stanovništva sve veći i uspjeh.

Zanimljiva je zabilješka njemačkog poslanstva u Zagrebu od 25. X,¹⁷⁸ namijenjena Paveli u. U njoj se uvodno ističe da su Njemačka i NDH saveznici u zajedničkom ratu za svoju budućnost i budućnost Evrope. Samo pobjeda može zagarantirati tu budućnost, a pobjedu će moći samo onda izboriti ako ulože za nju sve svoje snage. Otvorena suradnja i uzajamno pomaganje zato su pretpostavke. U Njemačkoj radi za to 130.000 hrvatskih radnika; 12.000 hrvatskih vojnika bori se za to na Istočnom frontu ili se priprema za to; sve njih Njemačka naoružava, plaća i hrani. Oko 20.000 njemačkih vojnika bori se u Hrvatskoj; njih će im dijelom hraniti Hrvatska a manjim Njemačka; Hrvatska im daje novac za njihove ovdašnje potrebe, iz Njemačke primaju velikim dijelom plaću i potpunu opremu i oružje. Njemačka je već ini jedinica NDH besplatno dala naoružanje.

Međutim, poneke činjenice kvare tu suradnju, a proizlaze najviše iz nedovoljnog znanja o dužnostima u tom zajedničkom djelovanju i — što Njemačka priznaje — iz teškoća povezanih s izgradnjom mladoga hrvatskog državnog bića. Te se činjenice moraju i mogu izmijeniti, a iskrena je želja Njemačke da Hrvatskoj pri tom pomogne. Želja je njena da vlada NDH te nedostatke planski ukloni i korak po korak provede sretnu izgradnju narodne i državne egzistencije.

Prije svega zapažaju se teškoće s ustašama. Njemačka cijeni istaknuto mjesto ustaša koji imaju biti nosioci hrvatske državne misli. Stoga je isto osobito bolno kad se na ustaškoj strani uvijek iznova čine iste pogreške, kad se suradnja isto narušava i počinju nemile radnje protiv Njemačke. I ako njemačko poslanstvo sad zauzima stav protiv toga, to ne predstavlja nikakvo miješanje u unutrašnje hrvatske poslove. Naprotiv!

Pojedinačno je poslanstvo pismeno zauzimalo stav u povodu bitnih teškoća, i to saopćavalo ministarstvu vanjskih poslova NDH. Gotovo već ina tih podnesaka nije uopće dobivala odgovor ili opet samo nezadovoljavajuć, a za uzajamne odnose ne može biti od koristi ako takvi upiti ostanu ležati bez odgovora. Poslanstvo ne može to primiti, jer je u protivrivnosti s njegovim dužnostima. Nadalje, riječ je o opetovano iznijetim prijedlozima ili pritužbama kod raznih nadležstava kojima najviše im dijelom nije bilo udovoljeno ili

¹ Benzler je, već iz Beograda 14. VIII, telegrafski informirao svoje ministarstvo o pojačanoj djelatnosti partizana u Srijemu i povećanoj sabotažnoj djelatnosti (AJ, T-120, rolna 200, Nr. 1225 od 14. VIII).

Opširnije o svemu tome: Ivan Hariš-Gromovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*.

¹⁷⁸ AJ, T-501, rolna 265.

jj, _ usprkos obe anjima — nisu ispunila. Stoga poslanstvo daje pregled tih injenica.

1. Njema ka vojna nadleštva i samo poslanstvo opetovano su ukazivali na to da odredi *Ustaške vojnice* jednim dijelom za plansku ratni ku djelatnost nisu upotrebljivi, uslijed nedostatka vojni kog odgoja i discipline. Prijedlozi o osnivanju ratnih sudova i odlu nom iš enju da bi se uspostavila disciplina i time sposobnost za akciju tih odreda bili su uvaženi uvo enjem ratnih sudova u hrvatskim oružanim snagama, ali odlu no iš enje ustaških redova nije bilo provedeno. (U prilogu 1 daje se pregled najzna ajnih slu ajeva te vrste.)

2. Njema ka vojna nadleštva i poslanstvo esto su ukazivali na to da borba protiv ustani kih bandi, uslijed borbenih metoda pojedinih hrvatskih, najve im dijelom ustaških jedinica mora ostati ne samo bezuspješna, nego upravo uve avati sam ustanak. Posrijedi je to da se ti odredi ne bore protiv ustani kih bandi nego protiv sela i mirnog stanovništva. Budu i da ostalo mirno stanovništvo tako dolazi do spoznaje kako je opasnije ostati u selu na miru nego oti i s ustanicima u šumu, posljedica je toga postupka da »bande« dobivaju nova poja anja, a sela i polja, od kojih zavisi opstanak države i njena ishrana, ostaju poharana. (U prilogu 2 dan je pregled najvažnijih slu ajeva.)

3. Poslanstvo je na temelju sporazuma s vladom upu ivalo ve i broj pismenih upita ministarstvu vanjskih poslova NDH i ostalim organima, ali nije primilo nikakav odgovor ili opet nedovoljan. (U prilogu 3 navedeni su ti slu ajevi.)

4. Vlada NDH stavila je na raspolaganje Reichu 150.000 radnika; 120.000 je dosad preuzeto, ali je oko 1000 njih u me uvremenu otpušteno. U prolje e je maršal Kvaternik obe ao da e staviti na raspolaganje »pravoslavne« bjegunce iz evakuiranih sela kao radnu snagu. Djelomi no su bili obuhva eni, ali je akcija vrbovanja zapela uslijed nepostojanja »prolaznog logora« za njih. Pokušaji sa svim dosadašnjim logorima su stoga ostali bez uspjeha, jer su ustaške vlasti dovodile samovoljno u njih novo ljudstvo, a odbijale da sve njih prehranjuju. Tako je postepeno nastao dojam da ti logori imaju služiti samo planskom uništavanju njegovih stanovnika. To je, me utim, izvanredna opasnost, s obzirom na životna pitanja moderne države. Uništenje ovjeka nosi sa sobom i uništenje radne snage i razara u sve širem krugu spremnost za rad. To šteti državi neposredno i pri današnjoj ratnoj situaciji jedva se može za to preuzeti odgovornost.

Na kraju, poslanstvo s negodovanjem konstatira da se posljednjih mjeseci množe izvještaji o tome da ustaška nadleštva pri nasilnim mjerama koje provode na terenu esto izjavljuju da to ine po nalogu ili zahtjevu Njema ke.

Svi sudionici drugog susreta Hitlera i Paveli a vratili su se ku i u uvjerenju da e izbor za operativnog komandanta njema kih snaga u NDH pasti na Glaisea. U tom smislu je i general-pukovnik Lohr podnio prijedlog Vrhovnoj komandi, samo što ga i u vojnim pitanjima svemo ni Hitler nije htio prihvatiti. Sam general Roatta je pohitao i ve pismeno estitao generalu Glaiseu kao »dragom kolegi« na »novom zadatku«. Me utim, Glaise se branio od svih tih »glasina i indiskrecija«, isti u i da nije pogodan za takvu dužnost. ini se da ga je i operativni odjel Vrhovne komande (gen. Jodl) želio vidjeti na tom novom položaju u Hrvatskoj po kojem bi Glaiseu pripalo efektivno vodstvo vojnih operacija protiv NOV i PO Jugoslavije u NDH - ali se Glaise vješto izvla io, upozoravaju i nadležne da je od 1918. godine bio zaposlen u Ratnom arhivu u Be u i da mu stoga nedostaje sprema za vo enje vojnih operacija u

moderom ratovanju. Pošlo mu je, na kraju, za rukom da ga to (nemilo) imenovanje mimoi e i o tome govori njegovo osobno pismo Paveli u (Zagreb 1. XI 1942).¹⁷⁹

Glaise u tom pismu Paveli u piše da ga je Führer današnjim danom imenovao za »njema kog opunomo enog generala u Hrvatskoj« u rang u komandiraju eg generala, sa zadatkom i ovlaštenjima komandanta vojnog okruga (što je u njema koj vojsci bilo mnogo više nego u nekadašnjoj jugoslavenskoj). U skladu s Führerovim nare enjem, on e (Glaise) i nadalje imati zaduženje da pred vladom NDH i hrvatskim oružanim snagama isklju-ivo zastupa interese njema kih oružanih snaga i potrebe cjelokupnog vo enja rata. Za zadatke užeg vo enja trupa imenovan je general-potpukovnik Rudolf Lüters, kao »komandant njema kih snaga u Hrvatskoj« sa sjedištem u Slavon-skom Brodu.

O svom imenovanju Glaise je izvijestio i poslanika Kaschea kra im pismom od 4. XI 1942.¹⁸⁰

Dok je Slavko Kvaternik boravio u Slova koj na »oporavku«, grupa saborskih zastupnika, predvo ena predsjednikom Sabora Markom Došenom, pripremila je vrlo karakteristi an poduži memorandum za ustaškog poglav-nika (Zagreb, 30. XI 1942)¹⁸¹ koji predstavlja malu diverziju. Potpisali su ga: M. Došen, predsjednik Sabora, Ademaga Meši , predsjednik pravnog odbora Sabora, dr Mirko Košuti , predsjednik prosvjetnog odbora, prof. Marko Verši , prof. Vinko Kriškovi , dr Krunoslav Lokmer, Ferdinand Gasteiger, saborski bilježnik, Stjepan Uroi , veliki župan, dr Fran Milobar, predsjednik financijskog odbora i Tomo Vojkovi .

U tom se memorandumu uvodno isti e kako ih poti e na sastavljanje i upu ivanje Paveli u toga memorandumu njegova »sve ana i historijska iz-java« da mu je Sabor *jedini* suradnik. Želja im je da poglavnika upozore na neke pojave od nepredvidive dalekosežnosti za opstanak Hrvatske i hrvatskog naroda. Spominju »velebitski ustanak« (1932) i njegove žrtve, pa skupštins-ke izbore 5. V 1935, kad je — prema mišljenju potpisnika — hrvatski narod dao više od 850.000 glasova za stvaranje hrvatske države; laskaju Paveli u tvrdnjom kako je malo primjera u povijesti da je neki narod tako eznuo za svojim vo om i njega tako do ekao kao što je hrvatski narod do ekao Paveli a. No, sre u što je ponovo uskrsnula hrvatska država pomutio je 18. V 1941 (dan potpisa Rimskih ugovora). Taj dan donio je demografsko uništenje našeg naroda u Dalmaciji, Lici i Krbavi, u Primorju, u Bosni i Hercegovini; od onda gore naša sela i ku e; taj dan donio je tisu ama naših najboljih sinova muke i bol, progone našoj narodnoj inteligenciji; donio je organiziranje etnika od okupacionih vlasti, koji od tada kolju u našim selima muškarce, žene, djecu i starce; donio je iseljavanje i deportaciju našeg naroda na sve strane svijeta, etni ko opustošenje itavih krajeva, glad i bijedu, silovanje naših žena i djevojaka, razaranje milijardi našeg nacionalnog i državnog imetka; taj dan predstavlja na kraju raspršenje ostatka našeg naroda po šumama i poljima, po spiljama i brdima. To op e o ajanje iskoristili su neprijatelji hrvatskog naroda da bi novu hrvatsku državu ogovarali i omrz-nuli, da bi je tako pobijali politi ki, moralno i socijalno. Nije nikakvo udo što

¹⁷⁹ AJ, T-501, rolna 265.

¹⁸⁰ Isti izvor.

¹⁸¹ Isti izvor.

¹⁸² Više o tome: B. Krizman, nav. djelo, str. 94 i dalje.

• velik dio našeg stanovništva povjerovao neprijateljima »Novog poretka« u Evropi i prišao njima da bi na taj o ajni ki na in spasio hrvatsku ast i goli život. Velik dio tih ljudi u Dalmaciji i u obalnoj zoni nisu ni komunisti ni anarhisti, nego pravi Hrvati i patrioti, koji su bili prisiljeni da se pred došljakom povuku u brda i spilje da bi spasili život pošto su im ku e i ku išta bili ve razoreni.

Kucnuo je as - upozoravaju potpisnici svog »kormilara« — da se raš isti pitanje tu eg utjecaja. Od toga, naime, zavise opstanak i budu nost hrvatskog naroda, jer e u protivnom biti u narodu razoreno povjerenje u životnu snagu države. Da je Dalmacija od pradavnih vremena bila kolijevka Hrvatsva, stolje ima je misao koja je za nas bila misao-vodilja. Ho emo li tu misao napustiti, to zna i da sami sebe izdajemo i tako bi na se natovarili prokletstvo svih budu ih generacija. Nacionalna ast zahtijeva od nas da zaustavimo istrebljenje našeg stanovništva u Dalmaciji, Hercegovini i Bosni, pogotovo kad je i sama Kraljevina Italija garantirala nezavisnost i integritet naše države. Me utim, i na ela »Novog poretka« prema kojima ima Evropa biti izgra ena zahtijevaju to od nas.

No, ni slika našega unutrašnjeg nacionalnog i državnog života nije takva — upozoravaju potpisnici — da ne bi Hrvatima prire ivala teške brige. Nijedan Hrvat ne sumnja u to da je temelje naše države udario ustaški pokret i da su ustaše, osobito pripadnici *Ustaške vojnice*, dali bezbroj dokaza svoje hrabrosti i spremnosti na žrtvu, žrtvuju i esto i život. Na žalost, u redove ustaše uvukao se »u buri revolucije« i takav sloj ljudi koji je iz niskih i ne istih motiva - iskorištavaju i ustaštvo i hrvatstvo — pružio prste i prema državnoj i privatnoj imovini i tako nanio neizmjernu štetu ugledu i autoritetu države. No i glasine koje se op enito šire o zbivanjima u logorima pridonijele su uvelike tome da su savjest i osje aj prava i pravednosti uzbu eni i povrije eni. Nije nikakvo udo što stanovništvo i grada i sela žigoše takve spletke pojedinih elemenata ustaškog pokreta i što strepi za svoj vlastiti život uslijed tako ugrožene pravne sigurnosti. Pokušana iš enja u ustaškim redovima nisu do sada pokazala takve rezultate koji bi bili podobni da umire savjesti i u vrste osje aj pravne sigurnosti.

Dvotra nost (»dupli kolosijek«) državne uprave nemogu a je. Nemogu- e jest da je unutrašnja državna uprava istodobno u rukama odgovornih ministara i ustaških dužnosnika. Njome moraju upravljati ili jedni ili drugi. Neprekidni sukobi i razilaženja u mišljenju izme u ustaških dužnosnika i funkcionara unutrašnje uprave, op inskih i kotarskih na elnika te velikih župana onemogu uju sre eno funkcioniranje unutrašnje uprave i dovode do današnjeg neodrživog stanja, a taj zahvata i sudstvo. U javnosti kruže glasine o klanju i lošem postupanju u logorima i zatvorima. Javnost smatra da su stavljeni u logor mnogi pojedinci i grupe koji nisu predstavljali nikakvu opasnost za poredak i sigurnost države. Bilo bi dobro kad bi se bivšim narodnim zastupnicima *Hrvatske selja ke stranke*, kao i svim ostalim zatvorenicima, pružila prilika da se brane zakonskim putem pred redovnim sudovima i upravnim vlastima.

Naše oružane snage — stoji dalje u memorandumu — mogu samo onda biti Jake ako imaju podršku u najširim slojevima naroda, ako narod u njima gleda utjelovljenje svoje volje, svoje snage, svoje asti i svoju zaštitu. Bez politi kog Poretka i pravednosti, bez suradnje sveukupnog znanja, iskustva i sposobnosti kao i volje za izgradnjom cjelokupnog hrvatskog naroda, bez žive vjere u vlastitu budu nost i bez najve e pripravnosti na žrtvu u radu nema i ne može

ni biti duhovno-psiholoških temelja i političkih pretpostavki za izgradnju upotrebljive vojne organizacije i državne oružane moći. Nedostaci dosadašnje vojne uprave jasni su i javnosti dobro poznati. Nesposobnost pojedinih funkcionara na mnogim mjestima, nedostatak stručnog znanja »višetrnost« uprave i organizacija ustaša i domobranstva, označavanje »pokatoli enih« seljaka posebnim znakom da bi ih razlikovali od ostalih vojnika, povjeravanje vrhovnog vodstva oružanih snaga jednom ovjeku bezgranično gladnom moći i koji je uspijevao da u svojim rukama i izvan svog resora spoji gotovo sve grane javnog života (SI. Kvaternik), sve to o igledno govori za to da se tako ne može stvoriti vojna organizacija i da je hitno potrebno što prije odstraniti te nedostatke.

Krajnje je vrijeme — opominju potpisnici — da se takvi odnosi ukinu, jer je riječ o opstanku države i naroda i stoga predlažu poglavniku ove neodgodive mjere:

1. Prije svega mora se raščistiti pitanje Dalmacije i Hrvatskog primorja u smislu navedenih izlaganja.

2. Uvjereni su da će ovi opravdani zahtjevi naći i kod Führera Njemačke kod Reicha i njegovih hrabrih oružanih snaga, koje su pomogle da se stvori Nezavisna Država Hrvatska i koje joj neprekidno pomažu iz pravilno shvaćenog zajedničkog interesa, podršku i zagovor.

3. Hrvatski se sabor mora kao pravi predstavnik naroda u duhu njegove stoljetne tradicije i u skladu sa sadašnjim potrebama odgovornosti svih političkih faktora reorganizirati i iznova sazvati.¹⁸³ Hrvatima je Hrvatski državni sabor stoljeće ima bio povijesni predstavnik naroda, zastupnik i zaštitnik hrvatske državnosti i njen najviši autoritet javnog prava oko kojega se itav hrvatski narod uvijek okupljao a i sada će se okupljati.

4. Državna uprava mora se u svim njenim granama očistiti od svih onih koji su na svojim mjestima posvjedoili ili svoju nesposobnost i nepouzdanost i na njihova mjesta moraju doći ljudi od časti, znanja i sposobnosti, koji mogu ponovo uspostaviti narušenu pravnu sigurnost i vjeru u državu, njenu moć i zakone.

Da bi to postigli, moraju se:

a) svi zatvorenici, uključujući i bivše narodne zastupnike *Hrvatske seljake stranke*, privedi zakonskom postupku od strane redovnih vlasti i potom pustiti na slobodu, ako im se ne dokaže da postoji prekršaj;

b) ministarstvo unutrašnjih poslova mora redarstveno nadgledavati logore i iz njih mora, prije svega, biti otpuštena ona masa seljaka i građana koja je jedino dovedena u njih na temelju kolektivne odgovornosti, ali ne zbog osobnog prekršaja;

¹⁸³ »Bile su karakteristične Paveli i riječi u govoru što ga je održao u Saboru, 28. prosinca 1942, tj. na njegovoj posljednjoj sjednici, kad je tumačio problem 'odgovornosti' u okviru političkog sistema NDH. 'Ja ne mogu demisionirati - isticao je on - ja se ne mogu zahvaliti, ja ne mogu na nikoga odgovornost pretopariti (...). *Ja nosim odgovornost sam za sve*. Ja ne tražim odgovornost niti ministara pred narodom. Ministar je tu, dok služi stvari i nitko ga poslije ne pita za odgovornost. Ja ju drage volje preuzimam na sebe. Preuzimam svu odgovornost i za vojsku, preuzimam odgovornost i za prehranu i za politiku i živote!'

Poslije tog svoga 'prvog zasjedanja' Sabor NDH je bio raspušten. Paveli je isticao da je 'bio uzpostavljen kao prielazno stanje', te da će se pristupiti izradi 'zakonske odredbe' o novom Saboru. Do toga, međutim, nije došlo, iako se isticalo da Sabor kao institucija i dalje postoji. U pogledu njegova obnavljanja Sabor je kasnije privlačio pažnju uglavnom u okviru diskusije oko stvaranja 'novog društvenog poretka' u NDH u kojem bi trebalo da i on dobije posebno mjesto« (F. Jelić -Butić, nav. djelo, str. 149).

c) u redovima ustaša i domobranstva mora se provesti temeljito iš enje vih nedostojnih i nepouzdanih elemenata;

d) moraju se pozvati na odgovornost svi oni koji su se na bilo kojem oodru ju ogriješili o zakone, ast i interese hrvatskog naroda;

e) sve raspoložive snage moraju se upotrijebiti da bi se u najkra e vrijeme stvorila pouzdana i mo na nacionalna vojska u kojoj e itav hrvatski narod eledati svoju zaštitu, složnu volju, stoljetne tradicije, slavu i ponos. Hrvatska narodna vojska pod dobrim vodstvom posjeduje u današnjim nesigurnim i teškim prilikama zasigurno jedinu mogu nost da narodu donese smirenje i ponovo ga vrati napuštenim i ugašenim obiteljskim ognjištima. —

Nije poznata Paveli eva neposredna reakcija na taj memorandum najviših saborskih dužnosnika, ali je Sabor ubrzo bio formalno raspušten, jer je i onako - prema Paveli evim rije ima — »bio uzpostavljen kao prielazno stanje«.

»Dinastija Kvaternik« bila je zapravo ve uklonjena, iako je službeno uklanjanje Slavka Kvaternika bilo predviđeno za kasnije.¹⁸⁴ To je možda razlog što Kvaternik nikako nije htio vjerovati da svi znaci ukazuju na to da više nije potreban. Stoga je svoga »obožavanog« poglavnika iz Slova ke obasipao pismima i raznoraznim prijedlozima, koje je ovaj — prema Glaiseovim informacijama — ostavljao bez odgovora. Na kraju je Paveli , na po etku prosinca 1942, ipak odgovorio, ali je taj odgovor sadržavao njegovu odluku da Kvaternik samo produži svoj »oporavak« u Slova koj. Kvaternik je povrije eno reagirao i »sve ano« najavio da ovaj put ne može poslušati i izvršiti nare enje svoga obožavanog državnog poglavara, jer je u interesu ne samo njegovu osobnom nego i u interesu poglavnika i itave Hrvatske da se smjesta vrati u domovinu, gdje ga još o ekuju veliki zadaci. Stoga, neka mu pošalju salonski vagon i neka ga u Zagrebu do ekaju sve ano — kako mu to i dolikuje (on je: vojskovo a, ustaški krilnik i vitez!).

Poglavnik ga je danas pozvao k sebi — javlja Kasche, 11. XII,¹⁸⁵ telegrafski ministarstvu - da bi ga upoznao s pismom što mu ga je uputio Sl. Kvaternik. U njemu Kvaternik odlu no zahtijeva da se vrati ku i i da mu prirede službeni do ek koji odgovara njegovu rangu. Poglavnik bi bio suglasan da se vrati, ali kao privatna osoba. Otklanja, me utim, službeni do ek i ponovno preuzimanje ranijih dužnosti. Otposlao mu je u Slova ku generala Per evi a da ga prijateljski savjetuje u tom smislu. Izrazio je, dalje, mišljenje da Kvaternika podbada nekoliko njegovih prijatelja i oni ga usmjeravaju neto nim vijestima u sasvim odre enom pravcu. Spomenuo je Kascheu da je Kvaternik uputio pismo maršalu Reicha Göringu i primio odgovor koji ga hrabri da zatraži vra anje na ranije dužnosti. Osim toga, i jedan viši vo a SS u Slova koj bio je kod Kvaternika. Poglavnik vidi za maršala Kvaternika samo dvije mogu nosti: ili e morati on (poglavnik) odstupiti ili maršal oti i u mirovinu. Tre e

Kasche je u telegramu, 28. XI, izvijestio ministarstvo da nije utvr en dan povratka 51.Kvaternika, no jedna grupa njegovih prijatelja trudi se u Zagrebu da Kvaternik ponovo zadobije vode i položaj. I njegov sin Eugen u istom je položaju u pogledu djelovanja pojedinih "jegovih pristaša. Za njema ku stranu ne može postojati nikakav interes da se oba Kvaternika vrate na svoje dosadašnje položaje, budu i da posljedice njihova dosadašnjeg djelovanje govore protiv toga (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3839 od 28. XI).

Podsekretar Woermann je, 14. XI, zapisao da mu je poslanik NDH (Budak) ju er (13. IX) 'zjavio kako unapre enje E. Kvaternika u rang ustaškog pukovnika u PTS-u služi isključivo potrebi da Kvaterniku osiguraju prihod za život. Aktivna služba s tim nije povezana kao ni povratka u P^olitički život (AJ, T-120, rolna 212, U. St. S.Pol. Nr. 752 od 14. XI).

AJ, T-120, rolna 212, Nr 4126 od 11. XII.

²⁸ Paveli izme u Hitlera i Mussolintja

možu biti nimalo. Bezuspješno i umnogome i od njemačkih oružanih snaga kao pogrešno utvrđeno i otklonjeno vodstvo hrvatskih oružanih snaga maršala Kvaternika uvjetuje taj zahtjev da Kvaternik ode, a, uz to, i iz zemlju izvanredno štetne orijentacije jednog i drugog Kvaternika proizašla je razula-renost, prije svega, ustaških organa na terenu. Pitanje upotrebe Kvaternika u diplomatskoj službi dodirnuli su ukratko, ali ne pozitivno. Pri umirovljenju maršala postoji namjera poglavnik da mu udijele neko poljoprivredno imanje kao dotaciju obitelji. Kasche ima dojam da poglavnik naslućuje nastojanja maršala da mu se nametne pomoć u njemačkih krugova. U vezi s tim spomenuo je Pavelić i to da se u Vrhovnoj komandi pomnije pretresa neki memorandum u kojem se razmatra mogućnost formiranja hrvatske vlade s Matkom i Kvaternikom. Kasche je izjavio da iz Reicha nema nikakve službene upute da utječe na Pavelića u vezi sa sudbinom oba Kvaternika, no ipak misli da vrlo aktivno maršal Kvaternik traži i usmenu i pismenu vezu s njemačkim organima radi vlastitih interesa. Kasche misli da bi veze Kvaternikova sina s njemačkim policijskim uredima iz njegove prijašnje policijske djelatnosti oba Kvaternika rado iskoristila za svoje interese. Oni mu se potrebnim da pripaze na to kako bi izbjegli nove teškoće u vezi s ovdašnjim razvojem. Odrješeno, iako vrlo labilno smirenje talijansko-hrvatskih odnosa trebalo bi, također, povezati s odlaskom oba Kvaternika kao što i započeto jačanje odnosa u vladi može voditi k uspjehu samo bez jednog i drugog Kvaternika - zaključuje Kasche svoj brzojav.

Njemački poslanik u Bratislavi H. Ludin istog je dana,¹⁸⁶ kad i Kasche, izvjestio telegrafski ministarstvo da je veliki župan Starčević, 9. XII, donio Kvaterniku iz Zagreba vrlo opširno Pavelićovo pismo u kojem poglavnik — kako poslanika izvještava njegov pouzdanik — usrdno moli da Kvaternik ni u kojem slučaju ne dođe u Zagreb prije kraja siječnja. Kvaternik, koji je — prema prikazu hrvatskog otpravnika poslova u Bratislavi Alberta — bio zbog toga vrlo uzbuđen, odgovorio je Paveliću da će se 17. prosinca vratiti u Zagreb. Zamolio je Pavelića da ga tamo dočekaju sa svim potrebama koje mu pripadaju i da mu pošalju salonski vagon i osobnog adjutanta. Ukoliko poglavnik ne bi htio udovoljiti njegovoj molbi, Kvaternik će se vratiti bez njegove suglasnosti i bez obzira na eventualne posljedice a da ne saopći vrijeme povratka. Otpravnik poslova NDH, savjetnik Albert, koji je *Volksdeutscher*, predao je Ludinu opširan pismeni prikaz prilika u Hrvatskoj, zamolivši Ludina neka prosljedi Kvaternikovu molbu Berlinu da ga Hitler primi u audijenciju. Naknadno je dodao da Kvaternik moli — ako ga sad Führer ne bi mogao primiti uslijed velike angažiranosti — za razgovor s feldmaršalom Keitelom. Osim toga, danas ga je Kvaternik posredstvom hrvatskog otpravnika poslova zamolio za razgovor. Albert u svojoj zabilješci ukazuje na zaoštavanje situacije u Hrvatskoj, izazvano talijanskim intrigama i suradnjom s partizanima. Talijanima je pošlo za rukom da zajedno s jugoslavenski orijentiranim i inače protunjemačkim krugovima sugeriraju Paveliću da Kvaternik radi protiv njega. Već je krajnji čas da se maršal — koji je oličenje njemačkog kursa - vrati

¹⁸⁶ Isti izvor, Nr. 2210 od 11. XII.

Iz jedne zabilješke (Berlin, 21. I 1943) proizlazi da je Theodor Albert, savjetnik poslanstva NDH u Bratislavi, kao jedini *Volksdeutscher* u diplomatskoj službi NDH, u pitanju Kvaternika dao Berlinu vrijedne informacije. Osim toga, Albert im je stalni informator - piše dalje - ° internom zbivanju na polju vanjske politike NDH, osobito u pravcu izvjesnih nastojanja da uspostave dodir s emigracijom, odnosno da ga održavaju (PA, Nachlass; S. Kasche, Pol. 2, Nr. 436950).

u Zagreb. Ludin je predbježno odgovorio Albertu da e izvijestiti ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu o Kvaternikovo želji. Stoga u telegramu moli skori odgovor Kako danas saznaje, njema ki general pri slova kom ministarstvu rodne obrane general-potpukovnik Schlieper je ve prije nekoliko dana, na temelju privatnog razgovora s Kvaternikom, prosljedio Kvaternikovu želju za razgovor s feldmaršalom Keitelom admiralu Bürkneru. Ludin je umolio Schliepera da ne poduzima više ništa. Sutra e general do i poslaniku na razgovor o tome.

Ludin je, 12. XII,¹⁸⁷ telegramom ministarstvu to dopunio i izvijestio da je Albert toga dana zamolio vojnog atašeja da odobri maršalu Kvaterniku, adjutantu Jurju Milkovi u i šoferu Ljudevitu Herbstu dozvolu za jednokratni prelazak granice u Reich, budu i da se maršal želi u Be u sastati s hrvatskim poslanikom u Berlinu Budakom. Kao obrazloženje molbe da dobije vojnu ispravu za prijelaz granice, naveo je Albert da maršal želi izbje i unošenje odgovaraju eg žiga u svoj pasoš. Vojni ataše je predbježno odgovorio da e o tome referirati svom poslaniku. Ludin stoga moli upute i o tome.

»Njema ki opunomo eni general u Hrvatskoj« Glaise, 13. XII,¹⁸⁸ telegrafski je obavijestio Vrhovnu komandu da sada — nakon što su duže vremena kolale najrazli itije glasine — ipak neposredno predstoji povratak maršala Kvaternika. Na više njegovih pisama poglavnik mu je pred kraj tjedna saop io neka još produži svoj boravak u Slova koj. U jednom svom — prema poglavnikovom saop enju - jednako sve anom kao nespretnom odgovoru Kvaternik je izjavio da taj put ne može izvršiti nare enje svoga obožavanog državnog poglavara, nego e se vratiti u Zagreb. Zatražio je salonski vagon i sve ani do ek u Zagrebu. Poglavnik mu je zajedno sa salonskim vagonom poslao u Slova ku i šefa svoje vojne kancelarije general-majora I. pl. Per evi a (uostalom jednog od malobrojnih pristaša maršala u vode em sloju) da upozna Kvaternika s pravom situacijom. Poglavnik je poru io Kvaterniku — kako je to Paveli osobno saop io Glaiseu — da jedan od njih mora oti i, a da to ne e biti on (poglavnik). Službena Kvaternikova ostavka u svojstvu zamjenika državnog poglavara i ministra domobranstva imala bi uslijediti tek nakon Kvaternikova dolaska u domovinu. Iako se mjerodavne li nosti ne pribjavaju nekih unutrašnjopolitkih, posljedica, Glaise im je nabacio misao da ne ostave Kvaternika bez zaduženja, nego da mu, na primjer, povjere mjesto predsjednika Sabora, koje i onako postaje prazno, uz prikladno uzdizanje ranga. U ve spomenutom Kvaternikovom pismu odre ena uloga pripada jednom navodnom pismu maršala Göringa iz kojeg Kvaternik ita »potpuno opravdanje« svoga djelovanja. Kvaternikov sin, dugogodišnji pratilac poglavnika u emigraciji, ini se da je još uvijek aktivan iza kulisa. Posjet što ga je nedavno u inio svom ocu možda je utjecao na maršalovo daljnje držanje. Pri tom uvjeravaju Glaisea da je nedavno došlo do definitivnog loma izme u Paveli a i mladog Kvaternika. Isto vrijedi, navodno, i za poglavnika na jednoj i dvojice ustaških poglavica: Tomi a i Luburi a na drugoj strani, za koje šira javnost Hrvatske ima epitet »krvoloci«. Te personalne promjene mogle bi — zajedno s ostalim znacima — ukazivati na to da je Paveli sad kona no uvidio ludost syoje politike istrebljenja »pravoslavaca« ili, bar, da tu politiku želi odgoditi za »bolja vremena«. Glaise ga je upitao, kad je potkraj rujna bjelovarski kotar teško stradao od mladog Kvaternika i Tomi a: »Recite mi, poglavni e,

¹⁸⁷ AJ, T-12, rolna 212, N

iskreno imate li namjeru da istrijebite sve 'pravoslavce'?« Paveli je to odlučno zaniijekao. Trebat će sa ekati bližu budućnost. Mnogo dragocjene krvi njemačkih vojnika nepotrebno je poteklo, zbog te sasvim bezumne politike — završava Glaise svoj izvještaj.¹⁸⁹

Glaise je telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu, 15. XII,¹⁹⁰ o Kvaterniku ovako: misija generala Perovića koji je u kupalištu Pystianu (Slovačka) pokušao uvjeriti Kvaternika da se može vratiti kući i kao privatna osoba nije predbježno završila s uspjehom. Perović se vratio neobavljena posla. Maršal ne želi samo da se vrati u domovinu sa svim nadom, nego s još većim ovlaštenjima. Nastoji da se nametne poglavniku uz njemačku pomoć, i to audijencijom kod Führera ili bar razgovorom sa šefom Vrhovne komande; neki viši vođa SS u Slovačkoj bio je kod njega. Molba za prijem kod Führera već je prenijeta ministarstvu vanjskih poslova koje — kao i ovdášnji poslanik Kasche — savjetuje da se audijencija ne odobri. I Glaiseovo je mišljenje da bi ispunjenje maršalove želje iznova jako otežalo već i onako težak poglavnikov položaj. No, Glaise ne drži korisnim — kao što je već i javio — da toga »taštog i prevrtljivog ovjeka«, koji vjerojatno i preko svog sina traži oslonac kod talijanskog saveznika, potpuno iskopaju iz javnog života, nego da mu povjere predsjedništvo Sabora ili nešto slično. Inače bi on sam još mogao oko sebe okupiti neku disidentsku grupu u toj zemlji koja se po tradiciji sastoji gotovo isključivo od opozicionara. Poglavnik i Lorković ne brinu tu brigu. Posljednji misli da će se sve to raspliniti kao mjehur od sapunice. General Prpić, koji je, dakako kao nekadašnji Jugoslaven i u braku sa suprugom »pravoslavkom« prestrašen, pribojava se, jer bi oba Kvaternika oslonjena na mračnu pratnju mladog Kvaternika mogla prirediti nepodopštine. Kao što Glaise netom saznaje, ministri Lorković i Košak već su na početku 1942. godine pretresali s poslanikom Kascheom potrebu da se iskopaju obitelj Kvaternik. Sam Glaise se s tim pozabavio prvi put na početku rujna i u privatnim razgovorima s Paveli i Lorkovićem nije ostavio trag nekoj sumnji da drži ulogu Kvaternika sina izvanredno štetnom. Što se oca tiče, nije ni pred poglavnikom mogao prešutjeti rezerve koje se svagdje sve jače vežu uz njegovu djelatnost kao organizatora i vođe mladih oružanih snaga NDH. Glaise je, međutim, izričito isticao i podvlačio kako nije dobio nikakav službeni nalog da oficijelno zauzme stav i da stoga ne smije eventualno otpuštanje maršala nikada uslijediti s pozivom na njemačku vojna nadležstva. Je li se poglavnik pridržavao te njegove izjave u inijerici prisutnosti poslanika Kaschea nije sigurno; uz teškoće koje ima morao bi gotovo posumnjati u to. SI. Kvaternik je, svakako, otkrivao od Glaisea da će isposlovati prosvjed kod Vrhovne komande njemu u prilog, i sigurno je zato, kao i njegov sin, na njega vrlo kivan — usprkos poljupcu što mu ga je Kvaternik bio udijelio prilikom svog odlaska u Slovačku. U bliskoj budućnosti morat će računati s mnogim ubodom tih dvaju velikih mrzitelja, pogotovo kad i javno mišljenje ovu općenito vrlo popularnu mjeru iskopavanja obitelji Kvaternik s nepravom često pripisuje Glaiseovoj inicijativi.

Kasche je sutradan¹⁹¹ javio telegramom svom ministarstvu da Lorković saopćava: sutra se Kvaternik vraća iz Slovačke, privatno. Poglavnik je danas

¹⁸⁹ Ludin je iz Bratislave, 14. XII, telegrafski informirao ministarstvo da mu je tog dana general atloš saopćio kako je SI. Kvaternik zamolio da mu stave salonska kola na raspolaganje za odlazak u Zagreb još u toku tjedna. atloš misli da se Kvaternik želi pošto-poto vratiti u Zagreb. Ludin moli uputu (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2228 od 14. XII).

^{1,0} AJ, T-501, rolna 264.

¹⁹¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4202 od 16. XII.

govorio s generalima i istakao privatno svojstvo Kvaternikova povratka. Zrakoplovstvu NDH izdan je nalog o »alarmnoj spremnosti«. Poglavnikovo dosadašnje shvaćanje nije se izmijenilo. Lorkovi izjavljuje da će kona na rješenja biti donesena tek nakon Kvaternikova povratka. Per evi koji je po Paveli evom nalogu boravio kod Kvaternika u Slova koj naišao je - prema Lorkovi u - na kritiku shvaćanja kod maršala. U privatnim razgovorima Per evi je saopćio kako je situacija povoljna i da neće nastati nikakve teškoće. Prijatelji maršala, među kojima je i sâm Per evi, žele se da se nadaju u nekakve odluke, pri čemu nisu na isto ni s njihovim potrebama ni ciljem. I ostali nemirni duhovi u zemlji bave se takvim spekulacijama u pogledu Kvaternikova povratka. To su dijelom neki njegovi protivnici. Poglavnik želi imati da dokaže može li kao dosad kontrolirati događaje i svladati teškoće. Za njemačke ratne interese — zaključuje Kasche - nema se čemu nadati od bilo kakvih kombinacija zbog povratka maršala Kvaternika u Zagreb.

Kasche je, 17. XII,¹ pod »najhitnije« telegramom izvijestio ministarstvo da se maršal Kvaternik, 18. XII, vraća vlakom iz Slovačke u Zagreb. Iz Beča odlazi 18. XII u 7,45 sati. Predleže vijesti prema kojima nije isključeno moguće nastojanje pokušaja atentata na maršala Kvaternika na području Reicha. Preporuči se bezodvlačno provođenje potrebnih mjera osiguranja za vrijeme vožnje preko teritorija Reicha. Međutim, tek 22. XII¹⁹³ javio je telegramom Kasche svom ministarstvu kako ga ministar Lorkovi obavještava da se Kvaternik ipak tek toga dana navečer stiže iz Slovačke u Zagreb kao privatna osoba. To je javio istoga dana¹⁹⁴ Vrhovnoj komandi i general Glaise, samo što je dodao da mu je pratnja nepoznata i kako nije predviđen službeni doček na kolodvoru.

Maršal Kvaternik vratio se, 22. XII, navečer iz Bratislave preko Beča u Zagreb - javlja Glaise Vrhovnoj komandi 24. prosinca.¹⁹⁵ Bio je u uniformi; službeni doček je izostao. Prije podne, 24. XII, došlo je do prvog sastanka Paveli-Kvaternik u toku kojeg je Kvaternik vidno iscrpljen saopćio svom državnom poglavaru da on — koliko god bio u brizi za državu i oružane snage — ne može više da suraduje u javnim poslovima. Poglavnik je odgovorio da će narednih dana provesti što je moguće dostojniju ostavku maršala na položaju ministra domobranstva. Kvaternik je izrazio želju da ode u inozemstvo pri čemu bi najviše želio da to bude Štajerska. Poglavnik je sebi pridržao pravo da o tome kasnije odluči. Još iz Bratislave je maršal pokušao da se poveže s poslanikom Budakom i pomoćnikom vojnog atašea M. Dolanskim, obojica u Berlinu. Budak je tu ponudu otklonio, ukazujući na dosadašnje Kvaternikovo držanje prema njemu; a Dolanski se pozvao na svoju podređenost šefu generalštaba. Bilo kakva zabrinutost da bi maršalov povratak mogao izazvati unutrašnje zapletaje žele se da nije na mjestu.

I Kasche je telegramom, 24. XII,¹⁹⁶ izvijestio ministarstvo sadržajno kao i Glaise, samo je dodao kako poglavnik prebježno ne može dopustiti maršalu da ode u inozemstvo. Priznaju mu sva mirovinska prava vezana uz titulu vojskovođe, odnosno maršala i poglavnika — s njim o svemu još jednom opširno razgovarati. Povratak maršala nije naišao ovdje na neku posebnu pažnju.

¹⁹² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4235 od 17. XII.

¹⁹³ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4302 od 22. XII.

¹⁹⁴ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁹⁵ Isti izvor.

¹⁹⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4360 od 24. XII.

Kasche je, 31. XII,¹⁹⁷ javio telegrafski ministarstvu da ga je Paveli pozvao k sebi i upoznao s predmetom: ostavka SI. Kvaternika. S maršalom je prije dva dana — ispriao mu je tom prilikom poglavnik — opširno razgovarao. Kao rezultat toga razgovora, Kvaternik mu je dostavio pismo koje je Paveli pokazao poslaniku. U njemu se utvrđuje ovakvo rješenje: maršal se povlači iz vlade i napušta ministarstvo domobranstva. Ostaje mu titula maršala u miru s odgovarajućom mirovinom i uz prepuštanje vile u kojoj sada stanuje. No, on bi zasad rado otišao u Njemačku, u okolici Salzburga ili Beča, na oporavak zajedno s mladom kćerkom i njenim mužem, hrvatskim liječnikom. Volio bi tamo ostati duže vrijeme. U ime mjesečnih primanja želi se da mu priznati 5000 maraka. Poglavnik je stoga zamolio Kaschea da pribavi potrebne njemačke ulazne vize kako bi se Kvaternik mogao oporavljati u željenom kraju na prikladnoj visini. Za Kvaternikovu zeta dra Lutilskog i njegovu suprugu bio bi poželjan boravak od tri mjeseca za oporavak. Oboje žele htjeti povesti sa sobom dvoje male djece. Kasche preporuča da se vize odobre, ali moli da se upozore nadležna mjesta u Reichu kako bi odnosi s maršalom, koji bi prelazili uobičajene osobne kontakte, ovdje u Zagrebu lako pobudili sumnju da Kvaternik politički rovari i tako stvorili nove teškoće. Poglavnik nije u tom pogledu izrazio nikakvu bojazan, budući da je njegovo mišljenje kako s njemačke strane ne može Hrvatska doživjeti ništa nepovoljno. Kasche moli odluku Berlina i zagovara da bude pozitivna.

»Krizna oko Kvaternika, oca i sina« može se zasad smatrati okončanom — javlja Glaise, 2. I 1943,¹⁹⁸ Vrhovnoj komandi. Prije nekoliko dana imao je Kvaternik svoj drugi razgovor s poglavnikom na temelju kojeg je maršal u pismu formulirao svoje stajalište i želje. Izjavio je da više ne može sudjelovati u poslovima vlade i zamolio da ga se razriješi položaja ministra domobranstva. Želi živjeti i nadalje kao maršal u miru, da prima neoporezivo 5000 maraka, da zadrži vilu, auto, itd. i da provodi dane duže vremena na oporavku u okolici Salzburga ili Beča. Osim toga, zamolio je da mu se za boravak u inozemstvu dodijeli osoba poglavnikova povjerenja kako bi bio zaštićen od političkog sumnjice. Prema tome, želi se da je brdo koje se u početku tako burno treslo u poročajnim mukama rodilo za državne financije Hrvatske, svakako, ne baš jeftinog mišljenja — primjećuje ironično Glaise.

I mladi Kvaternik je do daljnjeg privezan na lanac — nastavlja Glaise svoj izvještaj. Bio je još prije Božića pozvan Paveli u Italiju i ustaše, među kojima njegovi dosadašnji ljudi povjerenja, u prisutnosti poglavnika su ga opomenuli da se ne upliće u intrige protiv državnog poglavara, jer se inače igra glavom. Živi sada u svojoj vili. Svaki večer i saobraćaj s ljudima mu je zabranjen, a njegovi planovi za budućnost nepoznati su. Njegovi najdivljiji drugovi Tomić i Luburić su, također, išezli s površine i potonuli (no za kratko! — opaska pisca); njihovo djelovanje stajalo je njemačke jedinice mnogo kapi dragocjene krvi. Zato su svi večer prije jeseni uhapšeni bivši mađevci pušteni na slobodu, među njima August Košutić, pa i on, iako ga je poglavnik pred Glaiseom optuživao zbog uskih veza s Londonom. Da neke niti te vrste postoje, sasvim je moguće, no da poglavnik ima u ruci dokaze o tome, Glaise sumnja, ali se ga prvom prilikom upitati.

Sabor je raspušten u božićnom tjednu pošto nije javnost nikako uznemirio svojim dosadašnjim postojanjem — primjećuje ironično Glaise. Navodno da je

^{1.7} Isti izvor, Nr. 4426 od 31. XII.

^{1.8} AJ, T-501, rolna 264.

to u skladu s tisu ljetnim ustavom Hrvatske. Kako će novi izgledati, još je nepoznato. Planira se da u nj ugrade staleške elemente. Dosadašnji predsjednik Sabora M. Došen, ovjek s više od 80 godina, nedavno je s nekoliko prijatelja predao jednu spomenicu o budućnosti zemlje prožetu opomenama (to je onaj memorandum od 30. XI 1942.! - opaska pisca) koja, dakako, mimoilazi klju na pitanja.

Prvog sije nja prije podne u Zagrebu je bila održana sve anost, a zatim mimohod 370. legionarskog puka. Priklju ili su se manji njema ki odredi kopnene vojske i zrakoplovstva, kao i formacije domobrana i ustaša. Sudjelovanje stanovništva bilo je doduše u masi veliko, no manje u pljesku koji je rijetko ja e izbijao, najja e u asu kad su prolazili predstavnici ratne mornarice NDH (njih 40) koju zapravo zabranjuju Rimski ugovori. Po svim ulicama i trgovima odjekivali su poklici: »Naše more!« Poglavnik je održao njema kom izobrazbenom i vode em personalu legionarskog puka toplu zahvalnicu. Anžiranje na Isto nom frontu u Hrvatskoj je trenutna no prili no nepopularno i vlada ga ne bi u ve em obimu sasvim lako podnosila. Njoj stoga vrlo dobro dolazi povratak 369. pješ. divizije u Hrvatsku, no ipak e se tek morati pokazati je li legionarski vojnik, od Nijemaca uvježban i voden, u sasvim turobnoj atmosferi zemlje i u borbi koju taj vojnik ipak pretežno osje a kao rat bra e među sobom, dovoljno zaštiti en. Poglavnik vjeruje u to. To, me utim, ne zna i mnogo zbog njegova prili nog nepoznavanja koje ga krasi, zahvaljuju i njegovoj 12-godišnjoj emigraciji i potpunoj izoliranosti od svoga naroda danas. Ve se o ituju kod dosad pridošlih jedinica 369. divizije pojedina ni, iako na sre u samo sporadi ni znaci koji ne isklju uju protivno (od onog u što Paveli vjeruje). Svakako e iskustva, koja e njema ka strana ste i s legionarskim jedinicama u Hrvatskoj, pružiti bitno mjerilo za to koliko se s njema ke strane Hrvatima uop e može u danim uvjetima pomo i u vojnom pogledu.

Poslanik Ludin je iz Bratislave »pod najhitnije«, 8.1,¹⁹⁹ telegrafski obavijestio ministarstvo kako slova ki poslanik u Zagrebu izvještava da je sin maršala Kvaternika zatražio vizu za putovanje u Slova ku i da ima namjeru — kako se ini — da se u Slova koj duže zadrži. Slova ka vlada želi, kao i kod oca, da i kod njegova sina postupi u uskom sporazumu s hrvatskom i njema kom vladom i stoga pita postoji li s njema ke strane neka rezerva u pitanju odobravanja vize E. Kvaterniku. Ludin moli uputu.

Nekoliko dana kasnije (13. I)²⁰⁰ Ludin je telegrafski izvijestio Berlin da je vlada NDH sporazumna s odlaskom Eugena Kvaternika u Slova ku. Stoga Ludin ponovo moli upute u pogledu stava Berlina.

»Pravi razlog prekida izme u Paveli a i Dide Kvaternika nije mi to no poznat — navodi Ante Moškov kao svjedok iz neposredne okoline Paveli a²⁰¹ — ali na temelju nekih iskaza, ipak se može prili no to no rekonstruirati. Prema izjavi Ivice Sari a, koji je o tome najviše od svih ostalih razgovarao s Didom **Kvaternikom**, Paveli je navodno Didi predbacivao dotadanje neuspjehe, te se Dido usudio odgovoriti mu da je radio samo ono i onako kako mu je Paveli govorio i zapovijedao. Istovremeno je izjavio da se ne smatra nimalo odgovornim za nastalu situaciju u zemlji, kao ni za bilo što drugo u vezi s njegovim

¹⁹⁹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 24 od 8. I.

²⁰⁰ Isti izvor, Nr. 64 od 13. I.

²⁰¹ Ante Moškov o Anti Paveli u (pripremio Mata Rajkovi), *Vjesnik*, broj 9313 od 20. II

dotadašnjim radom. Pri tome je naveo da je po Paveli evim zapovjedima bio prisiljen raditi drukčije nego što je sam htio.« »Također mu je tada usmeno predložio da se izradi pismeni prijedlog sveukupne reorganizacije unutrašnjeg aparata, kao i plan daljnjeg rada. Paveli je na to pristao i rekao mu da napravi taj prijedlog i plan što treba sve potrebno poduzeti za popravak tadašnje situacije. Dido Kvaternik je izašao i predložio mu svoj plan. I ja znam da je u planu predložio, da mu se kao šefu RAVSIGUR-a stavi na raspolaganje itava ustaška vojnica i oružništvo, kao izravna sila, a sva ostala vojska, da ima prvenstveno raditi u skladu i po zahtjevima i direktivama RAVSIGUR-a. Da li je osim ovoga što drugo predlagao Dido, nije mi poznato« — sjeća se Moškov i nastavlja:

»Prema svemu Paveli je pristao da mu Dido iznese taj prijedlog i ni se samo radi toga, jer mu je bilo potrebno, da ga na zgodan način minira i ukloni. Prema tvrdjenju njegova šogora i njegove sestre, a i Ivica Šarića, Dido je u razgovoru rekao Paveli u lice, da je on za sve što se dogodilo u Hrvatskoj odgovoran. (To je kasnije potvrdio i Pešnikar.) Paveli se poslušio s Pešnikarom, da pred drugima Didu onemogući i da ga se riješi. To se vidi najbolje iz toga, što je istovremeno jednom davao jedne a drugom druge upute, npr. u pogledu organizacije oružništva, konkretno u izradi 'općeg propisnika' u oružništvu. Paveli je obojicu pustio da rade po različitim uputama i potpuno suprotnim pravcima. Ne samo da nije ni pokušao koordinirati taj organizacioni problem, nego je i uz jedan i uz drugi na riječima pristajao. Oni nisu znali za njegovo dvostruko držanje, jer ih je već bio jednog od drugog udaljio. Tim podržavanjem jednog protiv drugog izazvao je oštar sukob između Kvaternika i Pešnikara, a taj sukob je poslužio kao polazna točka Paveli u da odbaci Didu.«

»Prve vijesti — nastavlja Moškov — da je Didin položaj ozbiljno ugrožen kod Pavelića, iznio je sam Pešnikar, donijevši ih direktno od Pavelića. (U stvari ni Pešnikar nije znao da je bio puka igračka u rukama Pavelića u tome slučaju.) Drugi ili tri dana od te vijesti Pešnikara — koji je kroz to vrijeme neprestano obilazio okolo, govoreći protiv Dide i tvrdeći da on namjerava 'prigrabiti svu vlast' i da je 'po sebi ucenjivati poglavnik', kako mu je sam Paveli kazao — Paveli je pozvao Didu Kvaternika i Pešnikara, te Miju Bzika i mislim Servatzyja. Svi smo znali — prema onome što je najavio Pešnikar — da se odlučuje jedno vrlo važno pitanje i o ekvivalenciji: što će biti. Ja sam imao ured još jednim dijelom u zgradi br. 1 na Markovom Trgu, i kad je izašao iz zgrade Dido Kvaternik u pratnji Lisaka, izašao sam na trg. Mene i još neke koji su bili na trgu Dido je samo iz daljine pozdravio. Bio je dosta blijed. Lisak nam je rekao da je otišao kući — sjeća se Moškov.²⁰²

²⁰² Kvaternik je u istrazi ovako prikazao svoj boravak (»liječenje«) u Slovačkoj: »Zatim sam otputovao kao privatna osoba na liječenje u Trenčinske Toplice, a poslije toga u Pištijan. Sastajao se nisam sa nikim, osim sa generalom Matlošom, koji je u drugarskim osjećajima prema meni. Jednog dana me je posjetio savjetnik našeg poslanstva iz Bratislave neki Albert, porjeklom Nijemac iz Slavonije ('stalni informator' Berlina! - vidi naprijed bilješku 186); rekao mi je da se srami da je Nijemac, obzirom na grozote, što se događaju u Hrvatskoj pod protektoratom Nijemaca i da je Kasche idiot ili zločinac, kad to trpi, a još gore, kad on sa svim snagama podupire strahovladu Pavelića. Donio je sa sobom jedan memorandum i dao mi je na uvid sa molbom, neka mu iskreno rečem, je li sve stvarno što on piše, pošto će on taj memorandum posebnim putem poslati u ministarstvo vanjskih poslova u Berlin. U tom memorandumu očitava Albert cijelu strahovladu Pavelića i njegovih rasova uz pomoć Nijemaca. Nakon što sam pročitao memorandum rekao sam da je isti istinit i stvaran i da odgovara prilikama, da je jako fino pisan i može biti dokazan sa stotine činjenica, naročito što se tiče progona Srba i mnogih drugih ljudi, koji ne odobravaju politiku Pavelića. U memorandumu je još stajalo, da će Njemačka izgubiti ovakvom

Dakako, mnogi su u NDH sa stanovitim olakšanjem do ekali vijest o lasku Dide Kvaternika, ali ni kraj vladavine »dinastije Kvaternik«, ni Paveli eva »reforma« u civilnom i vojnom vrhu ustaške države nisu zapravo ni najmanje izmijenili bit: usmjerenost, sadržaj, položaj i praksu ustaškog režima. Glaise — koji je i nadalje pažljivo pratio zbivanja iz zagreba ke osmatra nice — ustanovio je nekoliko tjedana kasnije, nakon rekonstrukcije vlade NDH, da se ta Paveli eva mjera sve više pokazuje kao vanjska i formalna. Iznad svega je stekao dojam da Paveli više ne vlada situacijom — kako to piše u službenoj zabilješci o razgovoru s general-pukovnikom Löhrom, 31. X 1942²⁰³ — jer mora ostati vezan uz na ela ustaške ideologije, ako ne želi da sâm sebi izmakne tlo ispod nogu. Glaise je vidio da je ustaška država — kako je to i napisao crno na bijelo u pismu Jodlovu pomo niku u Vrhovnoj komandi, 15. II 1943,²⁰⁴ general-potpukovniku W. Warlimontu — »izru ena emigrantskoj kliku bez korijenak«. Do radikalne promjene — po njegovoj ocjeni — moglo bi do i samo s pomo u politi kog preokreta, no da bi se to dogodilo — ocijenio je u pismu Löhru, 16. XI 1942²⁰⁵ — malo je nade. U tom pismu je Glaise otišao tako daleko da je Paveli a nazvao »glavnim krivcem za sve hrvatske nesre e«. Stoga je i posredstvom Lohra pokušao da Paveli ne dobije »orden zlatne zvijezde velikonjema kog orla«. Što nam koristi prijateljstvo — rekao je jednom Glaise — ako nam ono posvuda, širom zemlje, donosi mnogo više zle volje i neraspoloženja nego simpatija i sklonosti. S neodobravanjem je, tako er, morao ustanoviti da se progoni »pravoslavaca« nastavlja u i nakon rekonstrukcije vlade, što je i samog Mussolinija jednom navelo — kako svjedo i njema ki historik G. Fricke²⁰⁶ — da Paveli a nazove baš velikim magarcem, ako misli da e mo i poubijati sve Srbe!

6. *Njema ka uzima uzde u ruke.* Kod general-pukovnika Lohra održano je, 31. X 1942, važno vojno savjetovanje kojem je prisustvovao i general Glaise.²⁰⁷ Održao je sudionicima referat o trenutna nom vojnom položaju u Hrvatskoj. Promjene u vladi NDH — izlagao je — ine se sve više kao isto vanjska mjera koju o igledno nije slijedila promjena odnosa. S povratkom maršala Kvaternika u bilo kakvoj funkciji može se eventualno ra unati. Njegov sin Eugen doduše je službeno odstranjen sa svog položaja; neslužbeno je, me utim, u vezi sa svim mogu im svijetom, pri emu pada u o i njegov saobra aj s Talijanima. Ja a dojam da poglavnik, s jedne strane, nije više gospodar situacije; s druge, da je prema Nijemcima neiskren. I na polju ustaških mjera može se jedva o ekivati neko poboljšanje, jer nitko, o ito, nema petlje da istupi protiv ustaških odreda. Upadljivo je držanje Talijana, koji južno od demarkacione linije puštaju od njih naoružane i u svakom

politikom svaki ugled na Balkanu, a i kod samih Nijemaca, koji imaju svoje obitavalište u Hrvatskoj. Ja sam ga upozorio neka pazi kome daje memorandum u ruke, jer Kasche ima u ministarstvu vanjskih poslova mnogo svojih prijatelja, pa e sve saznati pravodobno i osujetiti cijeli postupak, a jedini rezultat e biti da ete vi nastradati. Tako se i zbililo. Ne znam na koji je na in došao Paveli i Dr. Mladen Lorkovi do saznanja ovog memoranduma, nego da mu je to saop io Kasche. Nije mnogo manjkalo, bio bi Albert izgubio glavu, a to mu je u lice rekao dr. Mladen Lorkovi , da je jedino spašen radi toga, jer je porjeklom Nijemac. Stvar se svršila s time, da je Albert otpušten iz službe« (A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

²⁰³ G. Fricke, nav. djelo, str. 104.

²⁰⁴ Isto mjesto.

²⁰⁵ Isti izvor, str. 104-105.

²⁰⁶ Isti izvor, str. 105.

²⁰⁷ AJ, T-501, rolna 267; zapisnik savjetovanja odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 840-845.

pogledu favorizirane etnike da ubijaju Hrvate, dok sjeverno od demarkacione linije održavaju veze s Didom Kvaternikom, garda kojega se opet brine za istrebljivanje Srba. Ne može se nijekati da u Hrvatskoj ne postoji opasnost formiranja drugog fronta. Uspije li Englezima da 2000 do 3000 ljudi iskrcaju na dalmatinsku obalu, ne može se lako sagledati kako će se događaji dalje razvijati. I dijelovi hrvatskih oružanih snaga pokazali bi se pred takvim jedinicama za iskrcavanje bez sumnje kao nepouzdana. Teško ama na političkom polju pridružuju se sada u zimi još i sve veća nestašica živežnih namirnica i porast cijena da raspoloženje stanovništva u ime prijemivim za revolucionarnu propagandu.

U pogledu izgradnje hrvatskih oružanih snaga — nastavlja Glaise svoje izlaganje — ini se svrsishodnim udovoljiti potrebi za velikim brojem poštavoj zemlji raspršenih garnizona tako da se stvore: a) teritorijalne jedinice, i b) mobilne jedinice. Teritorijalne jedinice imale bi preuzeti garnizonsku i stražarsku službu i održavati sigurnost u bližoj okolici garnizona. Mobilne jedinice, moderno naoružane, bile bi za akciju na raznim mjestima zemlje. Za takve odrede preporuča se kao najprikladnija formacija gorska brigada. Pri izobrazbi hrvatskih oružanih snaga valjalo bi težiti dobrom prosjeku, a ne održavanju sadašnjeg stanja da se dvije gorske brigade pretvaraju u elitne jedinice, pomoću u svih mogu ih sredstava osobne i materijalne vrste, dok preostali dio ostaje manje vrijedan.

Posebno važna postaje izobrazba žandarmerije, uslijed nesigurnosti koja vlada u vlastitoj zemlji. Trebalo bi se u NDH forsirati formiranje manjih žandarmerijskih postaja u prikladnim brvnarama. *Ustaška vojnica* broji 37 bataljuna pod oružjem. Moralo bi dostajati, ako bi se broj tih bataljuna sveo na trećinu, a osim toga pokušati da ustaške jedinice budu podređene ministarstvu domobranstva. Sadašnje stanje: da ustaše poduzimaju samostalne operacije u svakom je pogledu nesvrshodno.

General-pukovnik Lohr upozorio je zatim kako je Führer na konferenciji u Glavnom stanu izjavio da *zasad* ne pomišlja na uklanjanje poglavnika. Mora se, dakle, pokušati poboljšanje prilika pod sadašnjom (ustaškom) vladom. Ako bi se tu nagomilale teškoće, bio bi potreban novi referat kod Führera. Rješenje problema Hrvatske, nekako u obliku poljskog rješenja u posljednjem svjetskom ratu, ne razmatra se sada na najvišem mjestu. 369. pješ. divizija ima ostati i nakon njenog premještanja u Hrvatsku kao njemačka divizija. *Volksdeutsche* se smije vrbovati za oružane snage. Pri tom SS nema nikakvu prednost; u tome bi trebalo težiti slobodnoj konkurenciji. Najpraktičnije nije bilo uzeti *Volksdeutsche* u njemačke oružane snage (*Wehrmacht*).

General Bader izložio je sa svoga gledišta kao operativac položaj u Hrvatskoj i Srbiji i rekao da je položaj njemačkih jedinica u Hrvatskoj težak zato, što ne mogu više od godinu dana — usprkos brojnim pothvatima — da zapravo zabilježe ikakav uoljiv rezultat svoje djelatnosti. Postavljeni zadatak ne može se uopće riješiti samo vojnim sredstvima, nego zahtijeva promjenu kursa vlade u Zagrebu, pri čemu se mora formirati i uvesti poštena uprava a prije svega žandarmerija koja uživa potreban autoritet kod stanovništva. etnicima DM (Draže Mihailovića) pripisuje se prognoza kako će oni još jednom postati neprijatelji Talijana, da bi s talijanskim oružjem nastupili protiv Talijana. U Srbiji je položaj posljednjih tjedana postao nešto mirniji, jer se s njemačke strane oštrije nastupalo protiv pokreta DM. Namjera da vlada Milana Nedića odstupi i preda ostavku može se smatrati prevladanom. Moli general-pukovnika Lohra da se dijelovi 717. divizije, koji se nalaze u Srijemu,

premjeste u Srbiju da ih upotrijebe u Homolju, a, uz to, i da pojačaju garnizon u Beogradu. Lohr se suglasio s tim, pod uvjetom da prije toga bude 369. divizija premještena u Hrvatsku. 717. divizija bi tada služila u Srbiji kao armijska rezerva.

Bader je nastavio svoje izlaganje i posebno se pohvalno izrazio o u inku SS-divizije »Prinz Eugen«. Divizija se velikim dijelom sastoji od banatskih *Volksdeutschera* koji su odavna naviknuti na »balkanske metode« i stoga se vješto snalaze pri na inu borbe koja se sada prakticira.

General Lohr je u vezi s pitanjem razgraničenja nadležnosti između »njemačkog opunomoćnog generala u Hrvatskoj« i »zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj« izjavio da je zadaća smirenja tako me u njima podijeljena da sve mjere na političkom, privrednom i upravnotehničkom planu ulaze u nadležnost opunomoćnog generala (Glaisea), dok je za sve mjere istog vojnog jedinica nadležan zapovjednik njemačkih snaga (Liiters). Generali Glaise i Liiters izjavili su nato da je razgraničenje njihovih dužnosti potpuno jasno.

Ponovo je uzео riječ general Glaise i ukazao na to da u tekstu službenih uputa za njega stoji da ima »zajamiti« provođenje organizacionih mjera u sastavu hrvatskih oružanih snaga. U svim dosadašnjim prijedlozima (varijantama) za službenu uputu stajalo je samo kako mu je dužnost da to »promiče« kod Hrvata. Izbor riječi i koja više obvezuje (»zajamiti«) bitno uvećava odgovornost, pri čemu valja još primijetiti kako je zbog toga bitan potreban novi sporazum s poglavnikom da bi neograničeno prihvatao njemačke zahtjeve. Hoće li poglavnik biti voljan da u ini daljnju koncesiju ne može se predviđeti.

Lohr je izrazio mišljenje da se upotrebom riječi i »zajamiti« opunomoćnom generalu željelo dati samo sredstvo u ruke da učini kod Hrvata prikladno nastupati. On (Lohr) je na isto da se predbježno ne može prema poglavniku napustiti linija pregovaranja; uvijek se radi o tome da se postigne najbolje moguće. U toj 1. Führerove upute navedenu odredbu da se hrvatske oružane snage imaju podrediti »u potrebnom obimu« zapovjedniku njemačkih jedinica treba tako razumjeti da se to podređivanje uvijek odnosi samo na one odrede NDH koje je opunomoćni general pojedinačno stavio na raspolaganje zapovjedniku. U toj 5. upute za zapovjednika predviđeno se da je ovlašten provjeravati mjere pripravnosti hrvatskih jedinica u njihovim nastambama. To ovlaštenje sadrži u sebi pravo da u svako doba obilazi sve hrvatske kasarne i vojničke nastambe i uvjeri se o stupnju pripravnosti. Tako dalekosežna kontrola nije dosad, ipak, bila predviđena za jedinice NDH. Javlja se stoga pitanje treba li u tome težiti sporazumu s poglavnikom.

General-major Foertsch preporučio je ovakav *modus procedendi*: da se ekajima s pregledom kasarni tako dugo dok se u operacionom području ne pojave nedostaci u nekom hrvatskom nastambenom rejonu, što bi tada dalo zapovjedniku pravo da intervenira. Tako bi se, zatim, mogla kontrola proširiti na sve vojničke nastambe.

Glaise je, također, upitao kako da se postave prema namjeri hrvatske strane da otpočne operacije na svoju ruku i da ih izvodi vlastitim snagama, a Lohr mu je odvratio da takve želje treba uvelike ograničiti, s tim da opunomoćni general jedinicu predviđenu za takvu akciju s hrvatske strane podredi zapovjedniku njemačkih snaga. Time bi se takva samostalna akcija s hrvatske strane onemogućila.*

U pogledu preuzimanja komande od zapovjednika njemačkih jedinica u

Hrvatskoj zaključeno je na kraju da komanda, danom 10. XI 1942, prelazi iz ruku komandirajućeg generala i zapovjednika u Srbiji u ruke zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj. Preuzimanje snabdijevanja njemačkih jedinica ima uslijediti s danom 30. XI.

U Glaiseovom atašejskom izvještaju o položaju u Hrvatskoj za razdoblje od 20. do 31. X 1942.²⁰⁸ stoji da je unutrašnjopolitički položaj, uglavnom nepromijenjen. U istom Bosni umnožili su se sukobi između ustaša i ustanika koji se prebacuju preko demarkacione linije, što Talijani toleriraju. Grupe komunisti, a navodno i pristaša DM, prelaze Savu u pravcu sjevera i prebacuju svoju akciju u Srijem i Frušku goru. U zapadnoj Bosni iznova stvaranje manjih »bandi« u prostoru; vlastiti (njemački) pothvati protiv njih bilježili su samo djelomično uspjeh. Osobito na Kozari nalaze se još uvijek dobro skrivene grupe. U prostoru istočno i južno od Zagreba nema bitnih promjena. Pojava »bandi« 6-10 km jugozapadno od Zagreba. Manje komunističke grupe, koje su prešle Savu u pravcu sjevera, nisu se da su otišle na Kalnik. U istom kraju oko Bjelovara (od Grubišnog Polja do Ludbrega) u porastu je djelatnost komunističke »bande«, najvećim dijelom uslijed besmislenih mjera evakuacije i brojnih terorističkih akata ustaša. Hrvatski pothvati u prostoru Koprivnica—Kalnik ostali bezuspješni. U slavonskom gorovitom kraju položaj je neizmijenjen. Hrvatski izvori najavljuju namjeru komunističke »bande« da Papuk i Psunj izgrade u uporišta, slično kao svojedobno na Kozari. Pojava djelatnosti komunističke »bande« sjeverno od SI. Broda. Talijani su protukomunističke odrede (»etničke«), koji su počinili brojna nasilja nad hrvatskim stanovništvom u Hercegovini i planirali daljnji udar na Livno, povukli u istočnu Hercegovinu. Livno su, 26. X, zajednički talijansko-hrvatskim napadom zauzeli ustaški odredi pukovnika Francetića. Neprijateljski pritisak (to su naši partizani — opaska pisca) na njemačko-hrvatski položaj na demarkacionoj liniji južno i jugozapadno od Banje Luke neizmijenjen. Obnovljena djelatnost je i njihovih »bandi« na Petrovoj gori gdje je zauzeto jedno od glavnih hrvatskih uporišta. Položaj na prugama Split—Karlovac i Ogulin—Sušak nepromijenjen. U Srijemu manje mjere ispunjenja, i tako dalje.

Glaise je, 9. XI,²⁰⁹ javio telegrafski Vrhovnoj komandi da je planirani put poglavnika u Rim bio dan ranije (8. XI) otkazan; također i Pavelićev put u Budimpeštu, predviđen u bliskoj budućnosti.

Dan kasnije (10. XI) Glaise je konferirao s Pavelićem i sistematično kakav je bio - pripremio unaprijed zabilješku s pojedinim točkama za taj sastanak.²¹⁰ Tu se, između ostalog, navodi razmjena novih promemorija, zatim pitanje krčenja šumskog pojasa u dužini od 2 do 3 km i širini od 300 metara s obje strane pruge Novska-Jasenovac radi zaštite pruge, pitanje novog zaduženja puk. A. Sabljaka koji se još uvijek nalazi pred Staljingradom, prepuštanje nove poštanske zgrade u SI. Brodu njemačkoj vojsci za buduću sjedište zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj, pa pitanje na kakvu su kaznu osuđeni ustaški potpukovnici iz Jasenovca Ljubo Miloš i Vlaho, i kako stoji sudski postupak protiv majora Vj. Luburića, budućim da je na više upita šef personalnog ureda ustaša major J. Mrmić saopćio da je taj postupak još u

²⁰⁸ AJ, T-77, rolna 895.

²⁰⁹ AJ, T-501, rolna 264.

²¹⁰ AJ, T-501, rolna 267.

toku i, ^{na} kraju, pitanje podvrgavanja ustaških jedinica pod domobransku komandu.

Prema Glaiseovom zapisu o rezultatima toga sastanka,²¹¹ Paveli i on su se složili o obostranoj razmjeni promemorija; kr enje šumskog pojasa može otpo etiti; puk. Sabljak bit e preba en u NDH; poštansku zgradu u SI. Brodu e dovršiti i predati njema kim oružanim snagama; protiv potpukovnika Miloša i Vlaha u toku je postupak pred ratnim sudom (tvrđi poglavnik, a Glaise u to sumnja); o Luburi u e razgovarati drugom prilikom; u vezi s podre ivanjem ustaša pod domobransku komandu donesene su u me uvremenu odredbe po kojima se oni na operacionom podru ju u pogledu organizacije i sudbenosti priklju uju domobranstvu.

Lorkovi ga usrdno moli — javlja Kasche, 10. XI.,²¹² telegrafski ministarstvu - da povratak hrvatske legije iz Rusije — koji je Führer ve naredio - uslijedi u formaciji i po mogu nosti prije boži nih praznika. Lorkovi je to obrazložio tim da bi povratak po grupama promašio ovdje politi ki dojam, jer bi povratak divizije u zatvorenoj formaciji imao snažno politi ko djelovanje, utoliko više što je neprijateljska propaganda u posljednje vrijeme isticala da je poglavnik, prilikom posjeta u Führerovom Glavnom stanu, ponudio 50.000 vojnika kao topovsku hranu za Isto ni front. Povratak legije, ma i samo na odre eno vrijeme, osim toga, ostavio bi dojam snage njema kih jedinica na Istoku i njema ke spremnosti da pomognu Hrvatskoj. Povratak prije Boži a potreban je zato, što bi puštanje na dopust boraca iz Rusije ovdje proizvelo snažno djelovanje nasuprot propagandi neprijateljskih »bandi«.

Kasche, dakako, preporu a Lorkovi evu molbu. Pri tom isti e da se jedan pješ. puk i dva artiljerijska odreda iz sastava legionarske divizije bore na Istoku, a njeri ve i dio nalazi se u Döllersheimu kod Be a. Povratak u zatvorenoj formaciji iskoristio bi se u Zagrebu za sve anost koja bi izazvala vrlo snažan dojam.

Glaise je, 12. XI,²¹³ održao u ministarstvu domobranstva u Zagrebu savjetovanje s trenuta no vode im ljudima u vrhu oružanih snaga NDH (Prpi , Dragojlov, Lukanc, Balenovi , Klišani) i uvodno je ukratko obavijestio prisutne o glavnim linijama sporazuma postignutog s poglavnikom o poja avanju suradnje njema kih oružanih snaga i Hrvata na vojnom polju, u skladu sa željama obojice državnih poglavara (Hitlera i Paveli a). Savjetovanju je cilj da predbježno u neobaveznoj formi dogovore principe za daljnju suradnju, pri emu moraju raspraviti ova glavna pitanja: a) raspored snaga NDH; b) hrvatski organizacioni planovi; c) izobrazba jedinica NDH. Njema ka je želja i nadalje: intenzivna a ne ekstenzivna organizacija hrvatskih oružanih snaga, dakle prije smanjenje odreda u prilog bolje izobrazbe, naoružanja, itd. nego novo formiranje daljnjih odreda.

Prpi je napomenuo da su u po etku namjeravali formirati 15 pješ. pukova koje su zatim imali pretvoriti u 15 gorskih brigada. Pod pritiskom okolnosti ubacivani su u akcije tek postavljeni bataljuni; uz to su korpusi i divizije postavljali samostalno odrede, tako da je trenuta no postavljen 61 pješ., 20 gorskih i oko 35 ustaških bataljuna. Postoji plan da 60 pješ. bataljuna ostane a da postave svega 6 gorskih brigada, ukoliko zato stoje na raspolaganju potrebni oficiri.

²¹¹ Isti izvor.

²¹² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3459 od 10. XI.

²¹³ AJ, T-501, rolna 267.

Njemački potpukovnik Pfaffenroth iz štaba gen. Liitersa iznio je zatim svoje želje. Zaključeno je da se organizacija novih zaštitnih bataljuna na željeznici potpuno prepusti zapovjedniku njemačkih jedinica u Hrvatskoj. Pukovnik Lukanc je samo saopćiti vrijeme i mjesto za u tu svrhu potrebnog ljudstva i oficira. Uz to, njemački je želja da se područje sjeverno od demarkacione linije podijeli na četiri vojna okruga koji će se otprilike podudarati sa četiri divizije (714, 718, 369. i 1. gorska divizija). Tim vojnim okruzima stajati će na raspolaganju dva puka za osiguranje s jednim pokretnim lovskim bataljunom, dok se divizije imaju upotrijebiti za mobilne borbene zadatke. Dva vojna okruga formirali bi južno od demarkacione linije, a sadašnje komande korpusa i njihovih vojnih okruga bi tako otpale, dok bi komande pješ. divizija pretvorili u komande vojnih okruga.

Prpi se potpuno složio s tim (njemačkim) prijedlozima, samo je upozorio da će se proveći takve organizacije biti moguće tek nakon ispuštanja Treće zone, budući da su trenutno u akciji sve (raspoložive) jedinice i prema tome su vezane, tako da ne mogu izvesti ni jednu akciju. Momentano je nemoguće — prema Prpi — neka reorganizacija ili pregrupiranje oružanih snaga NDH. Jedino je moguće pokušati da se u toku zime preostalih 8000 regruta regrutskih pukova moguće izvesti, za što, međutim, nedostaje oružja, pa da ih — im budu sposobni za akciju — ubace a izvuku s fronta (starije) jedinice. Već operacije protiv Treće zone ne mogu, dakako, po etičkim svibnjama. Bilo bi, ipak, važno da barem o iste područje izmeću Une i Kupe, jer inače postoji opasnost da jakе partizanske snage prodru u tom prostoru sve do doline Save i tako razore važnu željeznicu.

Raspravljali su i o ustaškom pitanju, pri čemu je ustaški pukovnik Balenović saopćio da će sve takozvane pripremne (ustaške) bataljune, postavljene sjeverno od demarkacione linije, uputiti u Drugu zonu da bi ih tamo Talijani ubacili u borbu umjesto »antikomunističkih odreda« (tj. legaliziranih etnika). Ti bataljuni — tumačio je Balenović — predstavljaju neku vrstu SA-odreda i gotovo su u cijelosti bez vojne izobrazbe a samo dijelom dobro opremljeni i naoružani. Aktivni ustaški bataljuni, prikupljeni u grupe od 3 do 7 bataljuna, vrlo su različite, nemaju potrebno vodstvo, a morali bi ih u toku zime što je moguće više izvesti, oporaviti, izobraziti i reorganizirati, tako da bi ih zatim, dakako u bitno manjem broju, mogli uspješno angažirati.

Kasche je, pozvan, razgovarao s Pavelićem toga dana - stoji u Kascheovoj zabilješci, 14. XI²¹⁴ - o nedavno dostavljenoj poslanikovoј zabilješci o ustašama.

1. Pavelić je njen sadržaj - zapisao je Kasche kao podsjetnik nakon razgovora — uzeo do znanja i već nešto u tom pravcu i poduzeo. Prije svega, pomno će dati istražiti službu Hamp. U ustaškom redarstvu su u posljednje vrijeme izvršene promjene, prikladne da uklone dosadašnje nedostatke. Državni tajnik Kvaternik nema više nikakav utjecaj; agenti i redarstvo predani su u nadležnost Ravnateljstva za javni red i sigurnost; protiv nedostataka pojedinih šefova ustaškog redarstva već se postupilo. Kod *Ustaške vojnice* proveo je povezivanje s hrvatskim domobranstvom tako što su pojedini operativni, sanitetski i neki drugi odjeli spojeni. Jedinstveno vodstvo u akcijama bit će sve više osigurano. Jasenova će odrediti ne više poduzimati akcije izvan samog logora, osim za neposrednu obranu. U bliskoj budućnosti energije će se raditi na izobrazbi i novom ustrojstvu *Ustaške vojnice* da bi ubrzo mogli

²¹⁴ AJ, T-501, rolna 265.

aspolagati dobrim ustaškim odredima od 20.000 vojnika (»vojni ara«). I pagandom za domobranstvo i ustaše rukovoditi se zajednički. Ve je „oglavnik razgovarao s generalom Glaiseom o vojnim pitanjima koja iz svega toga proizlaze. Zatvorenici koncentracionih logora imaju se utvrditi po imenima i njihova krivnja pojedinačno ispitati. U komisiji koja to ispituje državni je tajnik dr Vrančić. Komisija za ispitivanje ima odlučiti o daljnjem ostajanju pojedinaca u logoru. U budućnosti ta komisija provjeravati sve odluke Ravnateljstva za javni red i sigurnost o upućivanju pojedinaca u koncentracioni logor. Na Pavelića evo pitanje želi li poslanik pismeni odgovor na predanu zabilješku, Kasche je odgovorio negativno.

2. O padu Bihaća izjavio je Pavelić da je pukovnik Tomić izgubio živce i da je izazvao taj težak poraz. Tomić će biti izveden pred ratni sud.²¹⁵

3. Poglavnik je, nadalje, saopćio da će imenovati jednog vladinog komesara da obrađuje sva pitanja vezana uz etnike kako bi za pozitivne grupe etnika »gurao« pozitivan postupak. Ocijenio je etnički govor u U. Drenoviću a bezrezervno povoljno, a o R. Radiću i R. Keroviću još kolebljivo.²¹⁶

4. Obećao je, pod sigurno, Kascheu da će posjetiti Banju Luku.

5. Pavelić je upitao Kaschea jesu li protiv državnog tajnika J. Markovića, a Kasche je odgovorio da su u poslanstvu primili niz pisama s optužbama protiv Markovića, zbog njegove nestručnosti i osobnih promašaja. Ta priopćenja je Standartenführer Reguard predao državnom tajniku Vrančiću da ih dalje prosljedi, no Kasche nije postavio zahtjev da Marković bude smijenjen.

6. Poglavnik mu je povjerio da su etnici, koje izdržavaju Talijani u istočnoj Hercegovini, zamolili da pregovaraju. Izdao je upute svojim organima vlasti i vojnim uredima da saslušaju njihove želje, no da se uzdrže od ikakvih izjava.

Glaise je uputio privatno pismo u Solun general-pukovniku Löhru (Zagreb, 16. XI 1942)²¹⁷ kao povjerljiv i osobni osvrt na Löhrovu naredbu od 11. XI. Ako tu Löhrovu naredbu treba tako shvatiti da će u pitanju razoružanja (ustanika) za nekoliko mjeseci biti sve riješeno i isto, Glaise sebi dopušta posumnjati u to da je to moguće postići u *Hrvatskoj* pod njemačkom okupacijom. Broj ana snaga etnika i partizana, između Drave i demarkacione linije, najmanje je 35.000 do 40.000 naoružanih ljudi. Neposredno južno od demarkacione linije pruža se, osjetljivo pritiskuju i prema Zagrebu i Banjoj Luci, »partizansko carstvo« od oko 30.000 do 35.000 relativno prvoklasno organiziranih i naoružanih boraca, a još južnije ušani se iza bodljikavih žica svojih garnizona (»prezidija«) talijanski saveznik kojega je neznatna akciona snaga, barem u ovim zemljama, ipak veće dovoljno dokazana. Toga saveznika koji je oko 20.000 drugova u borbi (etnika) prikupio oko sebe (a koje bi njemačka strana imala razoružati) i toga njihovog bratstva po oružju, što još k tomu gotovo službeno vodi do Draže Mihailovića, ne može se tako lako osloboditi, a bez postignuća tog cilja svaka bi akcija razoružavanja s njemačke strane postala gotovo besciljna.

Na njemačkoj strani — nastavlja Glaise — imaju sjeverno od demarkacione linije predbježno desetak njemačkih bataljuna i k tome hrvatske snage vrlo

²¹⁵ O padu Bihaća opš. vidi u memoarima Koste Nade: *Ratne uspomene. četrdesetdruga*, Zagreb 1979, str. 452 i dalje.

²¹⁶ O ustaško-etničkim sporazumima na terenu opš. vidi: J. Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, knjiga I: Britanski štitičnik*, Zagreb-Beograd 1979, str. 244 i dalje.

²¹⁷ AJ, T-501, rolna 264.

promjenljive i jedva uvećane vrijednosti. I Nijemci i Hrvati su uvelike, kako je to nedavno pokazalo zajedničko njemačko-hrvatsko savjetovanje (12. XI) - zauzeti sadašnjim zadacima (osiguranje željeznice, zadržavanje partizana **južno od demarkacione linije da ne pređu u njemački sektor**). **Otpor injanje** planske akcije razoružavanja bosanskih etnika, koja bi smjesta išla na sve, a to etnika od kojih je uostalom njih 10.000 zaključilo s Nezavisnom **Državom** Hrvatskom ugovor koji im garantira pravnu sigurnost i život, a drugih 2000 sada vode **borbu u sjeveroistočnoj Bosni protiv komunista i pristaša DM** nameće se **predbežno u prvi red razmatranja**. Takva bi akcija - po Glaiseovom mišljenju - ipak odvučla velike dijelove njemačkih oružanih snaga od upravo spomenutih, važnijih zadataka i tako, vjerojatno, onemogućila njihovo ispunjenje.

Time Glaise nema namjeru reći da bi trebalo uopće odustati od ove akcije u bliskoj budućnosti. Naprotiv, morat će pomisljati na to da što skorije uvedu red u privrednom pogledu tako važnoj Slavoniji i možda — ako Bog tako hoće u društvu sa saveznikom (Talijanima) — nastupiti protiv »partizanskog carstva«. Također treba podsjetiti da je njemačka strana u Hrvatskoj već odavno postupala s naoružanima, koji bi prema Nijemcima neprijateljski nastupali, u skladu s uvodno citiranim naredbom, pri čemu je u ljetu došlo čak do transportiranja u Norvešku, što je kasnije, dakako, bilo zamijenjeno transportima u Njemačku. Ništa manje njemačka strana ne sumnja u to da će ona pri jačanju približavanju rata, na primjer pri jednom, pa i sasvim skromnom, iskrcavanju »Ujedinjenih naroda« u Dalmaciji, imati ovdje zaista posla ne samo sa etnicima i partizanima kao protivnikom. Na takvom se razvoju događaja ne bi ipak, pogotovo kod »nejasnog« položaja južno od demarkacione linije, ništa ni onda promijenilo kad bi poduzeli »totalitarni« pokušaj kratkoročne ukupne akcije pri kojoj, međutim — što je gotovo sigurno — ne bi uspjeli. Uostalom, takav bi pokušaj, koji ne bi potpuno bio okrunjen uspjehom, samo izvanredno zaoštrio situaciju u vezi s ustankom. Moralo bi se sa sigurnošću računati sa zajedničkom intervencijom partizana i etnika iz talijanskog prostora. Njemačke snage bi se za malo tjedana osjetno istrošile, a da se »dobri Hrvati« uopće ne spominju.

Stoga je, prema svim tim prosudbama, njegovo vrsto uvjerenje — piše Glaise — da njemačkoj strani s obzirom na njenu neznatnu snagu (u Hrvatskoj) i nadalje zasad prema ustanicima preostaje samo jedna taktika: taktika daljnjeg krparenja ili, ljepše rečeno, *divide et impera* (podijeli i vladaj) pri čemu *impera* (vladaj) treba uzeti uvjetno.

Pri tome su Nijemci u takozvanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj još u ugodnom položaju što su ne oni nego Hrvati nastupali kao partneri u pregovorima da bi se postigao odnos koji je nalik na primirje. Kad ne bi pošlo za rukom da se postigne ovo relativno smirenje dijela ustanika (etnika), ne bi njemačka strana već danas znala što joj jeiniti. Još jednom Glaise naglašava: bili su uvijek svjesni toga da se igraju vatrom i da postižu samo predah. Ali njihov *itav* život sastoji se ovdje od predaha i izbora između dva zla koji se svakodnevno vraćaju i iznova postavlja pred njih. Ne može se ipak, ni vojno ni politički, sve na isti kalup svesti na prostranstvu između Kirkenesa i ekvatora te između Casablanke i Urala. Svaka zemlja i svako ratno poprište imaju vlastite životne zakone. Nijemci ne mogu sebi priuštiti luksuz — ako sa *svojih* nekoliko tisuća vojnika pristupe jednoj od upravo spomenutih većih akcija - da istodobno izazovu na borbu trenutno još pripitomljene bosanske *etnike* i time izgube i posljednji ostatak slobode za uzmak. Stoga se Glaise pribijava

da e vijest o izvršenom zadatku to ke b), na kraju opetovano citirane naredbe. pod svim okolnostima morati sa ekati, ukoliko ne bi dobili dva armijska korpusa kao poja anje. Tada bi se sve dalo izvesti.

Pri tom bi Glaise želio da se na kraju još jednom vrati na injenicu da ovdje svi koji jasno misle unutrašnje hrvatsko pitanje smatraju prije svega *politi kim* nitanjem. To vrijedi u prvom redu za »partizane«. Među njima samo neznatan dio predstavljaju pravi komunisti, u mnogo ve em dijelu to su »siromašni vragovi« (arme Teufel) koje je u šumu otjerao politi ki progon ili neka druga nevolja. Svakako, temeljito napuštanje lude politike šake emigranata, koji dijelom ve i sami uvi aju što su u inili, ponukalo bi bezbroj njih da se vrate svojim ku nim ognjištima i mirnom radu. To, možda, manje vrijedi za etnike koji su kao »Velikosrbi« ili »Jugoslaveni« na dulju stazu na elni neprijatelji Njema ke. Ali i kod njih mogli bi posti i izvjesno smanjenje prikladnim politi kim zaokretom.

Dakako, nada da bi to mogli posti i neznatna je. Glaise uje, na primjer, kako se u Berlinu ak nose mišlju da glavnom za etniku svih hrvatskih nesre a, državnom poglavaru Paveli u podijele najviše odlikovanje: zlatnu zvijezdu njema kog orla. Može li Lohr nešto u initi protiv toga a da, dakako, **pri** tom ne citira Glaisea kako ne bi otkrili izvor? Sam e to, tako er, pokušati, kad uskoro do e u Berlin u svom svojstvu vojnog atašeja u Zagrebu.

Vjeran svojoj praksi, Glaise je za razgovor s Paveli em opet pripremio zabilješku²¹⁸ s to kama o kojima treba razgovarati: 1. ustaški major Luburi i zbivanja u Travniku s njim u vezi; Luburi eva djelatnost ometa izvršenje njema kim jedinicama povjerenog zadatka toliko da se name e njegovo udaljavanje iz hrvatskog prostora; ako bi se ubudu e zbili slu ajevi sli ne prirode kao u Travniku, morat e njema ke jedinice Luburi a uhapsiti; 2. Glaise je u prilog puštanja na slobodu udovice dra Budisavljevi a, šefa bolnice u Mitrovici, ve pisao poglavniku, 30. IX, ali bez rezultata. Udovica je k erka bivšeg komandanta zemaljske žandarmerije Dalmacije i austrijskog generala Hribovšeka i zaslužila je bolju sudbinu nego da pod stare dane sjedi u zatvoru Stare Gradiške; 3. ku a u Vojnovi evoj ulici pripada hrvatskom domobranstvu; u svakom slu aju ono je izrazilo spremnost da je stavi na raspolaganje njema koj vojsci, no nakon toga su ustaše ilegalno ušli u tu ku u. Ministarstvo domobranstva izjavljuje da je nemo no pred tim uljezima i stoga je za mjeru deložacije potrebna intervencija državnog poglavara; 5. hapšenje hrvatskih oficira od ustaša; mjesto radnje: spava a soba; vrijeme: 3 sata ujutro; rekviziti: lisi ine; 6. pobjeda puk. Franceti a na Kalniku; 7. vjerojatno uslijed prenatrpanosti logora Jasenovac ubijeno je 1500 ljudi da bi u interesu preostalih logoraša napravili mjesta; 8. logori za djecu.

Glaise je, nakon sastanka s Paveli em 17. XI,²¹⁹ ovako pribilježio rezultate razgovora:

1. Zastavnik Žižanovi i dva druga bili su osu eni na smrt. Žižanovi u je Poglavnik osudu potvrdio, drugu dvojicu je pomilovao na kaznu zatvora od 20 godina jer su djelovali po zapovijedi.

2. Major Luburi zatvoren je u Zagrebu; zapo eta je istraga protiv njega, no poglavnikovo je, ipak, mišljenje da je Luburi postupao pravilno kako bi sprije io pobunu. Odluka o daljnjem koraku u rukama generala. Pobljiže okolnosti te travni ke »pobune« istražio bi i provjerio major Geitner. Zapov-

AJ, T-501, rolna 267.
Isti izvor.

²¹⁸ Pavdi izme u Hitlera i Mussolinija

jednika u Brodu bi zamolili da Luburica - ako se bilo gdje pojavi na području pod njemačkom okupacijom — uhapsi i na odgovornost opunomoćnog generala predaju Feldkommandaturi Zagreb.

3. Provesti istragu gdje se nalazi general Budisavljević.

4. Kuća u Vojnovičevoj ulici stoji na raspolaganju njemačkoj vojsci. (Treba uopće provjeriti jesu li je ustaše napustili.)

5. Hrvatske oficire ustaše su uhapsili u dva slučaja. Sva druga hapšenja proveli su oficiri hrvatskog domobranstva. Za sve uhapšene se tvrdi da su bili u službi britanskog *Secret service*.¹²⁰

6. Pukovnik Franceti je svega samo četoricu dao strijeljati i to samo takve koji su, bez sumnje, mogli označiti krivima.

7. Jasenovac je raj! Tamo je umro jedan župnik prirodnom smrću; sve ostale krasi najbolje zdravlje.²²¹ Daljnja odluka u rukama generala.

Budući da je u Jasenovcu zatvoreno više tisuća zatvorenika, osiguranje uzbune u tom logoru posebno je važno i s vojnog stajališta. Zapovjednik u Brodu mogao bi — pozivajući se na službeni uput — biti umoljen da ispita stanje osiguranja uzbune i pri tom utvrditi prilike u logoru.

Ministar Lorković zamolio je, 18. XI,²²² poslanike Njemačke i Italije, šefa generalštaba Prpića, šefa talijanske vojne misije u Zagrebu pukovnika Rea i gen. Glaisea da dođu u k njemu na konferenciju i s njim dogovore najbliže vojne mjere (što je Lorković već bio dogovorio na užoj konferenciji s Kascheom i Casertanom).²²³ Poslije Lorkovića, govorio je Prpić i oba govora sadržavala su temeljnu misao i želju: da najkasnije do proljeća obračunaju s velikom grupom partizana s onu stranu demarkacione linije. To je potrebno, zbog izvanredne ugroženosti koja od tog prikupljanja s jedne strane prijete s jadranske obale, s druge savskoj željezničkoj pruzi (Zagreb-Beograd). Moraju se stoga tako rano prijeći u akciju da ne bi došlo do jedinstvenog fronta partizana i etnika. Kao izvanredno hitnu mjeru označila su obojica što skorije provođenje zajedničke akcije protiv prostora Petrova gora-Bihać, uz istodobno otvaranje doline Une. Obojica su isticali potrebu da u svim tim pothvatima sudjeluju sva tri partnera. Dalje su ukazivali na izvanrednu hitnost da hrvatskoj strani u toku zime omoguće bolje iskorištavanje ljudskog materijala, kojim raspolaže, dostavljanjem oružja, opreme i uniformi. Glaise je izjavio svoju spremnost da želje hrvatske strane bez oklijevanja prenese vojnom zapovjedniku Jugoistoku, odgovornom za operacije na balkanskom prostoru pod njemačkom okupacijom, i obećao u pogledu želja za oružjem s hrvatske strane da će ih najzdušnije zagovorati, samo je, ipak, ukazao i na to da je pri postavljanju novih odreda i jedinica, uz materijalnu opremljenost, potreban i bar minimalni broj prikladnih oficira i podoficira. Pukovnik Re naglasio je izvanredno težak položaj talijanskih snaga na potezu između Sušaka i Kotora koje imaju držati dva fronta (jadranski i partizanski) i stoga su u osnovi vezane uz svoja sjedišta (garnizone). Za Drugu talijansku armiju izvanredno je važno da je u tim mjestima (garnizonima) barem djelomično što skorije zamijene jedinice NDH. Tek tada bi se moglo računati s

²²⁰ O hapšenjima domobranskih oficira podnio je Glaiseu njegov obavještajac Haeffner dva izvještaja: 17. XI i 7. XII 1942 (AJ, T-501, rolna 265).

²²¹ O Jasenovcu je Haeffner sastavio, 18. XI, kraću bilješku za štab gen. Glaisea (AJ, T-501, rolna 265).

²²² AJ, T-501, rolna 264.

²²³ O tom trojnom sastanku od 16. XI: AJ, T-120, rolna 212, Kascheov telegram Nr. 3658 od 20. XI.

najja im ofenzivnim sudjelovanjem talijanskih snaga u akciji. Ništa više ohrabruju e djelovala su uvjeravanja pukovnika Rea u pogledu talijanske liferacije oružja oružanim snagama NDH. Glaise se nije mogao suzdržati a da ne ukaže na relativno mali broj jedinica u prostoru pod njema kom okupacijom. Toliko o konferenciji.

Glaiseovo osobno gledište o operativnim željama hrvatske strane bilo je ovakvo: kako bi i s obzirom na situaciju između Zagreba i Siska bilo dobro da se prostor sjeverozapadno od Biha a u dogledno vrijeme proširuje. Provođenje daljnjih planova zavisi od svih mogućih okolnosti, a ne na posljednjem mjestu i od zimskih prilika.

Sutradan²²⁴ je Glaise telegrafski izvjestio Vrhovnu komandu kako saznaje iz pouzdanog izvora da su Talijani posljednjih tjedana, navodno, podnijeli **prijedlog** poglavniku da su voljni Dalmaciju vratiti Hrvatima, ako se sama **Hrvatska** proglasi talijanskim protektoratom i pozove u zemlju vojvodu od **Aoste**²²⁵ kao kralja. Poglavnik je, navodno, prihvatio taj prijedlog i namjerava da Njema ku stavi pred svršen čin. Svakom ustaškom štabu dodijelio bi se **odmah** po jedan talijanski oficir za vezu. Zatim, kruže uporno i nadalje glasine kako se maršal Kvaternik vraća na položaj etku prosinca da bi ponovo preuzeo **svoje** poslove. General Begi bi, zatim, smjesta išeznuo. Mladi Kvaternik **boravi** sada, navodno, kod svoga oca u Slova koji.

Glaise u izvještaju o položaju u Hrvatskoj za razdoblje od 11. do 20. XI 1942.²²⁶ isti je da je politička situacija u Hrvatskoj, uglavnom, neizmijenjena. Zbivanja u sjevernoj Africi prate se s posebnim zanimanjem i s njima se hrvatski krugovi bave mnogo više nego vijestima s Istoka. I nadalje se vrše sabotaze na italijavom prostoru. U Srijemu je položaj neizmijenjen. U prostoru Bijeljine, borbe između partizana (osobito preko Save iz Fruške gore) i »pravoslavni dobrovoljaca« (Srpnika). Isto no i sjeveroisto no od Sarajeva, na Drini i demarkacionoj liniji, prikupljanje i živahno vrbovanje pristasa Draže Mihailovića. U istočnoj Bosni položaj nepromijenjen. Iznova prikupljanje i pritisak neprijatelja na demarkacionoj liniji kod Jajca; budući da je neprijatelj pritisak južno od Banje Luke popustio, mora se pretpostaviti da su te snage bile upotrijebljene za zauzimanje Bihaća. Pritisak neprijatelja u prostoru Sanski Most—Bosanski Novi traje. Nakon što su hrvatske snage napustile Slunj, komunisti gospodare zatvorenim prostorom širokim oko 90 kilometara i dugim oko 280 km, od Petrove gore preko Dinarskih Alpi do Vran-planine. Prostor odgovara otprilike 75% italijavoga talijanskog interesnog područja NDH. Iz toga zatvorenog komunisti u području vrši se pritisak ne samo na demarkacionu liniju nego i u pravcu Jadrana, kao i prije svega iz sjevernog dijela na prostor oko Karlovca i isto no od njega. Sjeverno od Save položaj, uglavnom, nepromijenjen, osim pojave nemira u prostoru jugoistočno, južno i jugozapadno od Varaždina. Kod 718. divizije prebacivanje grupa za osiguranje u Rogaticu iz Sokolca. U zapadnoj Bosni, u prostoru Sanski Most—Bosanski Novi položaj napet. Tri hrvatska bataljuna povukla su se, čini se, bez borbe, tako da su u osiguranju nastale široke praznine. Mjere za vanjsko osiguranje Bosanskog Novog i Ljubije poduzete. Povećano plansko paljenje stanih zgrada i uništavanje željeznih vagona i lokomotiva u

²²⁴ AJ, T-501, rolna 264.

²²⁵ Poslije smrti svoga starijeg brata Aimone je preuzeo njegov naslov: vojvoda od Aoste.

²²⁶ AJ, T-77, rolna 895; zanimljiva zabilješka od 21. XI o razgovoru general-pukovnika Lohra i generala Roatte 18. XI u Rimu odštampana u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 876-879.

itavom prostoru, osobito na prugama Zagreb-Varaždin i Zagreb—SI. Brod-glavna pruga više puta napadnuta i dizana u zrak. Stopostotan porast akata sabotaže (16 prema 8) u usporedbi s razdobljem od 1. do 10. XI 1942. Pruga Karlovac—Ljubljana preko Novog Mesta u upotrebi od 12. XI. Nakon dugotrajnih razgovora s poglavnikom, postignuto konačno imenovanje jednog državnog tajnika NDH kao glavnog štaba za osiguranje željeznica. Osim toga izdavanje novog zakona po kojem se civilno stanovništvo može upotrijebiti za aktivnu zaštitu željeznice i nametati represalije. Postoji namjera da se proglasi i odredba o vožnji od zgrade do zgrade s dvojicom talaca na lokomotivi, kao mjera da bi se izbjegli akti sabotaže. Uslijed nestašice željezničkih cisterni, obustavljeno je prekrcavanje nafte u Vukovaru. Položaj privrede neizmijenjen.

U telegramu, 28 XI,²²⁷ Glaise se pozabavio više u, koju javlja i hrvatska strana posredstvom vojne misije na Sušaku, o nastojanju generala Roatta da dobije komandu u Hrvatskoj. Isto politički bi to rješenje i prema njemu koj strani - ocjenjuje Glaise — ve ionako vrlo snažan osjećaj pesimizma u Hrvatskoj, uslijed vladajuće ratne krize, potisnulo ispod nule. U vojnom pogledu, Roattino nastojanje ide, bez sumnje, za tim — upravo u trenutku kad prepušta znatne odsjeke obale neizvjesnoj sudbini, a da dobije u ruke zajedničku komandu u toj istoj zemlji - da izvuče iz njega koga okupacionog područja najveći dio hrvatskih jedinica za prostor južno od demarkacione linije, što je i za osiguranje obale. Veliko je pitanje hoće li te jedinice NDH uopće tamo biti prije nego što se partizani domognu obalnog pojasa o kojem je riječ, a potpuno je sigurno da će ih one zasigurno jedva moći braniti od njih. Oružane snage NDH bile bi time iznova oslabljene za znatan dio svoje ionako slabe borbene moći, dok bi se u prostoru pod njemu kom okupacijom od tih istih dijelova jedinica — u uskom naslonu na njemu koje snage — još donekle mogao postići doprinos koji je i za njemu ku stranu danas neophodan. Načelnik ima šef generalštaba NDH potpuno pravo kad kaže: Naše potrebe za generalima trenutno nisu prilično pokrivena; što nam, ipak, treba, to su jedinice, i to njemu koje jedinice; četiri do šest divizija ili, barem za obalu jedna ili dvije — želje koje se trenutno ne mogu ispuniti, ni vojno ni politički. - U pogledu pitanja osiguranja obale Glaise, na kraju, javlja da pitanje posadnih jedinica za obalno područje, koja će Talijani narednih tjedana napustiti, zadaje glavobolje. General Prpić bi htio da što više ustaša pošalje tamo, protiv čega treba odmah prigovoriti da će tamo onda otpočeti novo klanje. Sigurno je da će hrvatska strana izaći, tako čer, s molbom za hrvatske dijelove jedinica iz njemu kog prostora, no položaj u tome prostoru — zaključuje Glaise - u dogladno vrijeme ne dopušta nikako nešto takvo.

General je u svom izvještaju za razdoblje od 21. do 30. XI 1942.²²⁸ istakao da je komunistički pokret u Hrvatskoj zadobio novi polet uspješima posljednjih tjedana i zbivanjima na ostalim ratnim poprištima. Takozvana rekonstrukcija vlade NDH nije zabilježila nikakvo važnije djelovanje. Stari kurs, oslonjen isključivo na ustaše, nastavlja se i dalje. Tako je jednom odredbom posljednjih dana hrvatska žandarmerija postala sastavni dio *Ustaške vojnice* što ne čini posebno pridonijeti popularnosti i djelotvornosti te organizacije. Sjeverno od Save pojačana djelatnost »bandi« i prikupljanje komunističkih »bandi« na Fruškoj gori, u šumovitim gorskim predjelima Slavonije i p^o bregovima istočno od Varaždina. Južno od Save, u prostoru Bijeljina—Tuzla,

¹¹⁷ AJ, T-501, rolna 264.

²²⁸ AJ, I-77, rolna 895.

prikupljanje ja ih komunisti kih snaga koje s vremena na vrijeme ugrožavaju i samu Tuzlu. Mjestimi no je došlo i do sukoba izme u tih komunisti kih grupa i pristaša DM kao i »pravoslavni h dobrovolja kih odreda«. Jake kompaktne komunisti ke snage izme u Livna i Biha a prešle su u napad i u prostoru oko Jajca i na demarkacionoj liniji južno i jugozapadno od Banje Luke zauzele iznova Jajce i privremeno opkolile Bosanski Novi. Umjesto dosadašnjeg na ina vo enja borbi protivnika da uzmakne pred premo nim snagama i njema kim jedinicama, u sadašnjoj se djelatnosti komunisti zapaža naglašena ofenzivna težnja i pojava ja ih formirani h jedinica s utvr enim ofenzivnim namjerama. U talijanskom interesnom podru ju položaj je op enito neizmijenjen; talijanske namjere da napuste i na obali ve e pojaseve teritorije dat e komunisti kom ustanku i ovdje daljnji podstrek, pogotovo e jedva biti mogu e da se sprije i prodor protivnika na obalu, kad se Talijani jednom povuku. U prostoru Tuzle otpo eti pothvat zaokruženja komunisti ostao je bez rezultata, uslijed toga što je zatajio endehaški zapovjednik divizije, zadužen za tu operaciju. Jake neprijateljske snage (prema pouzdanim procjenama: najmanje 3000 ljudi i 5 do 6 topova) u obuhvatnom su napadu odbacile prema sjeveroistoku njema ko-hrvatsku posadu u Jajcu. Ve ina 718. divizije u prikupljanju kod Travnika za protunapad koji se priprema. Njema ku liniju osiguranja južno od Banje Luke morali su povu i preko demarkacione linije dalje prema sjeveru, uslijed djelomi nog zakazivanja hrvatskih jedinica, itd. Položaj u pogledu saobra aja op enito je neizmijenjen. Prepadi na željezni ke stanice i akti sabotaže, osobito na sporednim linijama, traju i dalje. Iznova se pove ao broj za vožnju neupotrebljivih lokomotiva, posebno na prugama normalnog kolosijeka. Glavne željezni ke saobra ajnice na talijanskom okupacionom podru ju, uslijed sabotaže, gotovo su neprestano prekinute. Zbog nestašice ugljena obustavljeni su na svim prugama brojni vlakovi i mora se ra unati s daljnjim smanjenjem saobra aja. Daljnje zaoštrenje položaja u vezi s ugljenom, uslijed prepada na manje rudnike, nedostatka transportnih sredstava i opadanja radnog u inka rudara, izazvanog nedostatnom brigom vlade NDH.

Poglavnik ga je ju er (30. XI) pozvao na konferenciju zajedno s Lorkovim, Prpi em i Glaiseom - javlja Kasche telegramom, 1. XII,²²⁹ svom ministarstvu. Paveli je izjavio da je bio kod njega zamjenik gen. Roatte i predao mu plan o povla enju talijanskih jedinica. Prema tom planu ostao bi talijanski Peti korpus u prostoru Karlovac—Sušak da osigurava prugu Zagreb—Sušak i talijansku granicu; talijanski Osamnaesti korpus u prostoru Split—Knin—Zadar da osigura talijanski dio Dalmacije a talijanski Šesti korpus u prostoru Dubrovnik—Mostar da osigurava obalu i željezni ku vezu s boksitnim podru jem. U ispražnjene obalne prostore ušli bi Hrvati. Budu i da zbog toga što je talijanska armija ranije otklonila jedinice NDH nisu dovoljne snage pri ruci, a Talijani smjesta žele odstupiti, general Prpi je ju er zamolio Paveli a neka odobri da se etnici iz južne Hercegovine, koji su svojim ispadama kod Mostara dali povoda za pritužbe s njema ke strane protiv njih, upotrijebe u prostoru Knin—Gra ac i Vrhovine—Josipdol za osiguranje protiv partizana. Poglavnik daje ovakvu ocjenu položaja: protekle je godine general Ambrosio razoružao Hrvatsku na obalnom podru ju i protjerao hrvatske jedinice da bi osigurao mir i red. Nakon odlaska Ambrosija, Roatta je u tom prostoru

²²⁹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3891 od 1. XII; odštampan u zbirci: ADAP, E, IV, str. 433—434.

zatekao najveće nemire partizana i etnika. Pokušao je da izigra etnike i partizane međusobno, no do sada mu to nije pošlo za rukom. Različite Roattine izjave da će se naoružati jedinice NDH u obalnom području ostale su dosad neostvarene. Roatta se sada povlači i ispred nemira i prepušta uznemireni prostor hrvatskim oružanim snagama koje se uopće nisu mogle razviti uslijed dosadašnjeg talijanskog otklona u talijanskom okupacionom području, a to Talijani uzimaju kao povod da forsiraju angažiranje etnika. Međutim, talijanci položili su zakletvu kralju Petru i dokazani su pristalice DM. Ako bi se oni pobili s partizanima u pozadini, partizani bi u kratkom roku zabilježili uspjeh i većina etnika — misli poglavnik — prebjegla bi partizanima. A to bi bilo samo pojačanje za partizane u obalnom prostoru. Talijanska armija, međutim, koja već godinu i po dana snosi odgovornost u obalnom području, nije mogla svladati partizane i sada se povlači. To predstavlja za cjelokupni ratni položaj izvanredno značajan razvoj. Zbog toga uskrajete da odobrite angažiranje etnika i stoga je zamolio da Talijani ostanu tako dugo dok ne uzmognu sjeverno od demarkacione linije hrvatske jedinice otposlati u područje koja Talijani napuštaju. Da bi stvorili tu mogućnost, umolio je Paveli Kaschea i Glaisea neka pristanu da se te jedinice oslobode. Izjavio je dalje da jednu njemačku diviziju ovdje angažiraju — budući da povratak legije, što je Führer već bio naredio, sada nije moguće — da u suradnji s hrvatskim odredima provedu hitno potrebno svladavanje partizana južno i zapadno od Zagreba, što je preduvjet za zaposjednuće krajeva koje Talijani napuštaju. General Glaise - javlja Kasche — odmah se obratio vojnom zapovjedniku Jugoistoka, a Kasche može, također, samo podržati shvaćanje i ocjenu poglavnika. Angažiranje talijanskih jedinica u Hrvatskoj bilo je, jest i bit će, ovako ili onako, štetno za ukupno vođenje rata. Jedna talijanska armija upravo je pothranjivala neman etnika i partizana i sprečavala razvitak i razmah hrvatskih snaga koje su pozitivne u odnosu na Reich. Novo talijansko povlačenje na područje talijanska interesna područja, sada kad partizani vrše najjače napade na njemačke jedinice kod Jajca i Banje Luke, trebalo bi — prema Kascheovom mišljenju — uzeti kao povod da se kompleksno prouči cjelokupno pitanje slamanja nemira u Hrvatskoj pod njemačkom komandom, bez obzira na demarkacionu liniju, i donese odluka. Ukoliko to ne bi učinili danas, prijeti opasnost da uslijed talijanskog držanja budu primorani da za nekoliko mjeseci upotrijebe za taj prostor mnogostruko više snaga. Pripreme za opću ustanak Srba u vezi s englesko-američkom aktivnošću u sjevernoj Africi ne smiju se potcjenjivati. Talijani se, međutim, u tom prostoru zanimaju — kako se čini — samo za nemire i sebi su upropastili svaku mogućnost predvođenja svojim dosadašnjim ponašanjem.²³⁰

I Glaise je, također istog dana (1. XII),²³¹ telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu kako je pukovnik Giacomo Zanussi u ime Roatte dan ranije posjetio poglavnika a zatim i Glaisea da bi ih upoznao s novim planovima Zanussijeve

²³⁰ U svom izvještaju ustaškom ministarstvu vanjskih poslova od 31. X 1942. Nikola Rušinović piše o svom boravku i razgovorima u Dubrovniku ovo: »Međutim nakon toga što sam se rastao (od gen. Amica, komandanta divizije *Marche* - opaska B. K.) išao sam šetaju i do velike župe i u glavnoj ulici zvanj 'Stradun' sreo sam 8 etnika u pratnji 4 talijanska vojnika. Talijanci su svi oboružani sa bombama za pojasom, fišeključama na prsima i sa puškom u ruci. O njihovom banditskom izgledu sa bradom ne treba ni govoriti, kao i o uštinu, koji je njihova prisutnost izazvala među građanstvom« (AJ, DK, Inv. br. 11854).

²³¹ AJ, T-501, rolna 264.

(Roattine) komande na jadranskoj obali, pogotovo u sjevernom dijelu.²³² Poglavnik je pozvao k sebi poslanika Kaschea i njega (Glaisea), budući da je Talijan otkrivao odgovor Pavelića 1. XII do deset sati prije podne. Talijani namjeravaju u mnogo kraćem roku, nego što se u početku predviđalo, isprazniti krajeve južno, istočno i sjeverno od talijanskog dijela Dalmacije. Prije svega žele, međutim, da etnicima povjere zaštitu željezničke pruge Gračac-Josipdol. U tu bi svrhu trebalo pridružiti lokalnim etnicima, koji su već dosad imali zaštitne revire sjeverno od Knina i kod Gospića i Otočca, još 2000 etnika iz Hercegovine. Ta mjera — zaključena otkrivanjem bliskih odnosa s gen. Roattom i DM — potjerat će prije svega — po poglavnikovom mišljenju — i posljednje Hrvate s tog područja u šumu. Moglo bi doći, također, i do sukoba između partizana i etnika, pri čemu bi slabiji dio (etnici), vjerojatno, na kraju prebjegao na istočno područje (partizanima). A moguće je zamisliti i mirno njihovo spajanje, ako se ima u vidu sigurnost stremjenja u pogledu konačnog cilja partizanskog vodstva. — Glaise se složio (kao Pavelić) izrazio pred puk. Zanusijem. Poglavnik namjerava — javlja Glaise — da u odgovoru Zanusiju izrazi rezerve u pogledu ubrzanja talijanskog povlačenja, a osobito u vezi s planovima o etnicima. Posebno teško ostaje, dakako, za hrvatsku stranu i sada kao i ranije pitanje odakle da uzmu hrvatske jedinice potrebne za ispraznjeno područje. Sve nade upravljene su na dovođenje barem jedne njemačke divizije (možda čak i divizije novaka za Slavoniju) pomoću koje bi se omogućilo oslobođenje hrvatskih jedinica za obalu. Glaise je obećao da tu teško ispunjivu želju proslijedi vojnom zapovjedniku Jugoistoku. U odgovoru na Glaiseovu izraženu rezervu u pogledu osiguranja obale, Zanusij je upozorio da prisutnost Talijana na dalmatinskim otocima jamči i zaštitu obalnog pojasa; također je istakao da su Talijani Gračac, Otočac, Gospić i ostala mjesta izgradili u »tvrđave«, tako da će ih i slabiji endehaški garnizoni moći držati. Karlovac će, osim toga, u diviziji *Lombardi* dobiti jamču u zamjenu za diviziju *Celere Eugenio di Savoia* koju povlače (a koja je već jako havarijirana).

U telegramu istog datuma²³³ Glaise je upozorio Lohra u Solunu da se poglavnik i njegov režim osjećaju ugroženi u svom opstanku najavljenim razvojem u hrvatskom obalnom području. Vide moguće samo u prolaznom angažiranju jedne njemačke divizije u gornjoj Hrvatskoj da bi oslobodili hrvatske jedinice za druge zadatke. Poglavnik razmišlja da se direktno obrati molbom Führeru.

Glaise je, 2. XII,²³⁴ telegrafski obavijestio Lohra da mu je ministar Lorković još jednom izložio stav vlade NDH u pitanju Druge zone, zamolivši ga da to general Lohr prenese i operativnom štabu u Vrhovnoj komandi (generalu Jodlu). Vlada NDH — razlagao je Lorković — vidi u talijanskom napuštanju Like značajan politički plus, ako istodobno pobježe za rukom da oslobode hrvatske jedinice za zaposjednuće Like i akcije s time u vezi pomoću prolaznog angažiranja jedne daljnje njemačke ili bugarske (!) divizije u sjevernoj Hrvatskoj. Hrvatska vlada vidi u svakom drugom rješenju, prije svega i u dolaženju hercegovačkih »antikomunista«, teško opterećenje koje se

²³² O svemu tome sam Zanusij u knjizi: *Vojmir Kljaković — Bogdan Krizman, Ljudi i događaji drugoga svjetskog rata*, Zagreb 1960, str. 188 i dalje.

²³³ AJ, T-501, rolna 264.

²³⁴ Isti izvor.

odražava na ukupno vođenje rata. Takvo opterećenje predstavljalo bi po njenom shvaćanju i povjeravanje generalu Roatti da bude vrhovni zapovjednik u Italiji u Hrvatskoj — o čemu su do nje doprle glasine — i to prvo zato što bi to uvelike povećalo već ionako Italiji nesklono raspoloženje stanovništva — drugo, zato što se od slabo »prozirne« ličnosti Roatte, prema dosadašnjem iskustvu, ne može očekivati na vojnom polju neka osobita poduzetnost i želja za akcijom, dok se, međutim, na unutrašnopolitičkom polju zapaziti i osjetiti vrlo snažno i nepovoljno. Sažimajući i, istakao je Lorković još jednom da po mišljenju vlade NDH jedino, zaista u svakom pogledu zadovoljavajuće, rješenje ovisi isključivo od prolaznog angažiranja jedne njemačke ili bugarske divizije.

Kasche je u svom izvještaju ministarstvu od 4. XII²³⁵ nastavio na svoju brzojavku od 1. XII i javio da mu je Lorković sutradan (2. XII) izložio svoje viđenje cjelokupne situacije. Pri tom je ministar isticao da je sad nastupio odlučan vrlo važan trenutak ne samo za Hrvatsku, nego i za Reich i cjelokupno vođenje rata. Stoga moraju — po njegovom shvaćanju — sada poduzeti mjere da postupe u skladu s važnošću trenutka. Pokrete napuštanja pojedinih točaka od Talijana, poslanik Casertano temelji na povlačenju jedne divizije iz ovdašnjeg prostora, što u vojnom pogledu ne odgovara činjenici stanju. No, značajno je pri tom da u istom času, kad je ovdje u Zagrebu prezentiran takav talijanski plan, dolazi do najjačih napada Titovih partizana na njemačko-hrvatske položaje kod Jajca i Prijedora. U duhu zajedničkog ratovanja bilo bi, kad bi u takvom položaju jaka talijanska armata generala Roatte povela protiv partizana protunapade da olakša pritisak, a u najmanju ruku otpočetna dogovore o mjerama pomoći. Ovo utoliko više što je nekoliko dana prije kod poglavnika bila održana konferencija, uz sudjelovanje vojnika, koja je upravo pretresala pitanja suzbijanja partizana i u toku koje je bila izražena želja da zajednički poduzmu potrebne mjere u borbi. Postupak talijanske armije pokazuje nesumnjivo da Talijani nemaju volje odlučno suzbijati ustaničke »bande«. Demarkaciona linija, koja bi imala biti linija razgraničenja za vojne operacije, postala je linija sigurnosti za ustanike u borbi protiv njemačkih i hrvatskih jedinica, pod zaštitom talijanske armije koja ne djeluje nego miruje. Promatrati skrštenih ruku takvo stanje znači i pomagati protivniku u ratu. Stoga je potrebno da se sada riješi pitanje borbe protiv »bandi«, pitanje vrhovne komande u toj borbi, i tu borbu koliko god je moguće brže započeti i provesti, bez obzira na demarkacionu liniju. Želja Hrvata da u toku narednih tjedana partizane poraze južno i zapadno od Zagreba posebno je razumljiva u takvoj situaciji, a i za njemačku stranu je ta mjera potrebna, s obzirom na granicu Reicha i željezničku prugu. Ostale operacije mogu odgoditi sve dok snijeg ne okopni, u ožujku ili travnju, ali do tada treba žustro provesti sve mjere za izgradnju i izobrazbu oružanih snaga NDH. Preduvjet za to je s hrvatske strane dao sam poglavnik, uvjeravajući i prisutne na spomenutoj konferenciji da šef generalštaba Prpi ima unaprijed svaku poglavnikovu punomoć da s generalom Glaiseom i Talijanima učini sve što bi moglo služiti ubrzanom izgradnji i temeljitoj izobrazbi oružanih snaga NDH. Samo s njemačkim snagama s kojima ovdje raspolažu ne može se uspješno okončati borba. Führer je u toku razgovora s poglavnikom raspravio pitanje talijanske Druge armije i pri tom donio odluku da ima uslijediti angažiranje hrvatske legije u Hrvatskoj zbog suzdržljivosti Talijana. Čak je ukazao na to da bi legija — koja

²³⁵ AJ, T-501, rolna 265, Pol. 3 - A 798/42 od 4. XII.

je po sebi dio njema kih oružanih snaga — mogli upotrijebiti u Hercegovini kod Mostara. — Dijelovi njema kih oružanih snaga koji su raspoređeni ovdje — nastavlja Kasche — jako su vezani zadatkom da osiguravaju željezničke pruge i vojnoprivredno važne prostore. Sama borba postajala je sve više i više besmislena, kad se partizani sklanjaju u sigurnost iza demarkacione linije i tako onemogućavaju obuhvatne operacije. Stoga Kasche odlučno zagovara pojačanje njema kih snaga u Hrvatskoj vezano uz zadatak slamanja ustanka. Mišljenje je vlade NDH kako je nastupio trenutak da to provedu, a Kasche zamišlja ostvarenje toga plana samo pod njemačkim vodstvom s dostatnim snagama. Führer je o tim pitanjima razgovarao s poglavnikom i otvorio perspektivu sastanka i razgovora s Duceom. Ostane li pri dosadašnjim odnosima, povjerenje u Führera bit će narušeno. To bi predstavljalo posljedicu za koju u interesu vojnog rata i politike Reicha ne bi mogli preuzeti odgovornost ni pod kojim uvjetima — zaključuje Kasche.

Isti Kasche je, 6. XII,²³⁶ telegrafski informirao ministarstvo u Berlinu kako mu je zrakoplovni ataše njegovog poslanstva povjerio da komandant zrakoplovstva NDH general Kren i zrakoplovni ataše u Berlinu potpukovnik M. Dolanski iznova usko surađuju s takozvanim hrvatskim nacionalsocijalistima oko dra Stjepana Bučevića. Dolanski je nedavno na putu u Berlin dao jednom njemačkom zrakoplovnom oficiru pobliža objašnjenja i predao mu zabilješke. Na temelju tih izvjava Dolanskog, proizlazi da je ta grupa ponovo zauzela stav protiv ovdašnje vlade, zbog njene izdaje zemlje Italiji i da iznova teži rušenju vlade, s objašnjenjem da se Hrvatska mora osloniti na Njemačku. Čini se da general Kren priprema s Dolanskim posjet maršalu Reicha Göringu i vođi Reicha Himmleru. Kren, osim toga, istupa u posljednje vrijeme s oštrim zahtjevima prema njemačkom zrakoplovnom atašeju da dobije 50 modernih njemačkih aparata. Značajno je da je u jednoj zabilješci te grupe oko Bučevića, prije nekoliko mjeseci, bio postavljen zahtjev da gen. Prpi postane zapovjednik oružanih snaga NDH. To je poglavnik na svoju ruku i u inicijalnom formiranju nove vlade, no grupa dra Bučevića se nije svoje neprijateljstvo prema vladi umanjila. Kasche misli da su ljudi iz grupe dra Bučevića sigurno vrlo skloni Njemačkoj, no još mnogo manje sposobni da vladaju nego vlada koju napadaju. Neki pokušavaju, osim toga, na dugu stazu razorio ostatke reda u zemlji i svaku mogućnost poboljšanja. Pokušaj s izrazito prototalijanskim ciljevima morao bi postati opasan za osovinsku politiku. Kasche će uztrajati da grupu dra Bučevića na prikladan način odgovori od plana. Istodobno moli da ministarstvo obavijesti nadležne organe Reicha da ih ne hrabre, ni posredstvom Dolanskog ni kojim drugim putem. Dolanski je povezan s vojnom obavještajnom službom (*Abwehr*).

Glaise u svom 10-dnevnom izvještaju za razdoblje od 1. do 10. XII 1942.²³⁸ navodi da je položaj, uglavnom, neizmijenjen. S otpuštanjem ravnatelja za javni red i sigurnost dra Zimpermana i dovođenjem na njegovo mjesto ustaše dra Filipa Crvenkovića, advokata u Sisku, kasnije direktora *Uprave monopola*, predstavlja ponovno vraćanje na oštar ustaški kurs.²³⁹ I dalje živa

²³⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4019 od 5. XII.

²³⁷ Weizsäcker je, 8. XII 1942, upitao admirala Canarisa, šefa *Abwehra*, je li Dolanski u vezi s *Abwehrom*; Canaris nije o tome ništa znao, ali je obećao da će se raspitati (AJ, T-120, rolna 212, zabilješka od 8. XII).

²³⁸ AJ, 1-77, rolna 895; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 931-933.

²³⁹ Haeffner je, 7. XII, dostavio gen. Glaiseu sahranjenu informaciju o Crvenkoviću u (AJ, T-501, rolna 265).

komunisti ka aktivnost i neprijateljska propaganda u itavom prostoru NDH. »Pravoslavni borbeni odredi« (etnici) ponašaju se zasad još mirno u njema - kom interesnom podru ju. Velik dio i nadalje otklanja suradnju s pokretom DM. Uslijed teške situacije u vezi s prehranom i odje om, kao i uslijed položaja na ostalim ratnim poprištima, komunisti ka propaganda nalazi ipak u krugovima tih odreda djelomi no plodno tlo. Na podru ju pod njema kom okupacijom pitanje »pravoslavaca« sve više ustupa mjesto komunisti kom pokretu. Bez energije nog zahvata s primjerenim snagama protiv kompaktne komunisti ke vojske, na prostoru koji se proteže od Karlovca do Mostara, ne može se o ekivati neko poboljšanje položaja.

Sjeverno od Save: u Srijemu opadanje djelatnosti »bandi«, djelomi no uslijed aktivnog angažiranja jedinica, djelomi no uslijed prelaženja jakih komunisti kih snaga preko Save u prostor Bijeljine. U ostalom podru ju sjeverno od Save nadalje živa djelatnost komunisti kih »bandi« i brojni prepadi. Manje »bande« stigle su na Sljeme kod Zagreba. Južno od Save: pojava jakih komunisti kih snaga u prostoru Bijeljine i kod Tuzle. Odredi »pravoslavnih dobrovoljaca«, a tako er i borbeni odredi koji pripadaju DM, dijelom upleteni u borbe s tom grupom. Nakon ponovnog zauze a Jajca i odbacivanja komunisti ke brigade iz prostora Banje Luke i Bosanskog Novog poboljšanje položaja u tom prostoru. Komunisti ke snage prikupljaju se, ipak, iznova u podru ju Skender Vakufa. Mora se ra unati s novim upadima preko demarkacione linije u sjeverozapadnom pravcu. Ja e prikupljanje komunisti - kih snaga na Šamarici pridonosi poja anom ugrožavanju glavne pruge Zagreb—Sisak—Novska. Talijansko interesno podru je: koncentracija jakih komunisti kih snaga u prostoru Livna, sjeverozapadno od Splita, i u itavom prostoru oko Karlovca. Porast komunisti ke djelatnosti i propagande u itavom talijanskom okupiranom podru ju.

Talijanska posada napušta Višegrad, 15. XII, i zamijenit e je jedan njema ki bataljun iz 718. pješ. divizije. Jajce ponovo zauzeto od 718. divizije, usprkos djelomi no upornom otporu. Djelomi no prebacivanje jedinica u bivake, izgradnja položaja oko Jajca i izvi a ka djelatnost u široj okolici. 714. pješ. divizija je protivnika dalje potisnula i jugoisto no od Banje Luke i u prostoru Bosanski Novi-Dvor. Namjeravam pothvat iš enja u luku Une i Sane morali su zbog položaja kod Banje Luke predbježno odgoditi, dok je pojedina na izvi a ka djelatnost u prostoru Kostajnice dovela opetovano do dodira s neprijateljem. Sjeverno od Save, borba hrvatskih jedinica s ja im komunisti kim »bandama« u prostoru Vo ina i Virovitice. Kod hrvatskog pothvata protiv komunisti kog prikupljanja na Kalniku raspršene su »bande« uz ve e gubitke. Porast sabotaža, osobito polaganjem mina na glavnoj pruzi. Brojni manji sudari vlakova, uslijed pogrešnog postavljanja skretnica i tome sli no. Pruga Prijedor-Sunja u toku posljednjih borbi ponovo razorena; dijelovi pruga Prijedor-Bosanski Novi i Kostajnica-Sunja u toku posljednjih borbi ponovo popravljani. Radovi na popravku dijelova pruge Bosanski Novi-Kostajnica u toku, no ne može se predvidjeti vrijeme potpunog popravka itave pruge. I nadalje sve ve e pogoršanje situacije u pogledu transporta uslijed smanjenja saobra aja uzrokovanog štednjom goriva kao i neprestano novog ošte ivanja lokomotiva sabotažama i nesre ama. Traje i dalje pasivni otpor hrvatskog stanovništva pri prikupljanju živežnih namirnica i sirovina. Nabavka krumpira i dalje otežana i ograni ena potrošnja struje uslijed nestašice ugljena. Opskrbljenost tržišta mesom potpuno nedovoljna.

Naftonosno polje Gojio osiguravaju samo hrvatske jedinice, pošto su njemačke jedinice osiguranja bile prebačene na položaje kod Banje Luke.

Poslanik Kasche je u telegramu, 11. XII,²⁴⁰ dao ovakav pregled brojnog stanja jedinica NDH u Reichu:

1. Na Isto nom ratištu: isto hrvatski pješ. puk br. 369 i dva isto hrvatska artiljerijska odjeljenja koji pripadaju hrvatskoj legiji angažiranoj kod Staljingrada; jedna slaba, izrazito hrvatska grupa lovaca u sastavu hrvatske legije u akciji kod Majkopa i njen personal dolazi u Hrvatsku na dopust za vrijeme boži njih.²⁴¹

2. U Hrvatskoj: jedna slaba, isto hrvatska grupa borbenih aparata u sastavu hrvatske legije, premještena prije četiri tjedna s Isto nog fronta u Hrvatsku da sudjeluje u borbama u ovdašnjem prostoru.

3. U Reichu — vježbalište Döllersheim: glavnina hrvatske legije ja ine jedne slabe divizije; hrvatski vojnici s većinom njemačkih oficira i podoficira; ta bi grupa imala biti premještena u Hrvatsku.

U Stockerauu kod Beča: popunidbeni puk za hrvatsku legiju.

U Bruck an der Leitha: isto hrvatska gorska brigada hrvatskog domobranstva koja se ima premjestiti u Hrvatsku nakon dovršenja izobrazbe.

Od njemačkih jedinica u NDH nalaze se pod komandom general-potpukovnika Liitersa po jedna slaba divizija s dva puka u Sarajevu i Banjoj Luci i (samo u taktičkom pogledu) podređeni puk u Srijemu. Dijelovi jedne divizije nalaze se u Zagrebu, Sisku i Bjelovaru, no ona se ne može upotrijebiti za akcije, ali može hrvatskim jedinicama pružiti znatnu pomoć pri izobrazbi. —

Istog je dana²⁴² Kasche telegrafski informirao svoje ministarstvo da su Talijani već napustili Imotski, Makarsku i obližnja mjesta, a ustaški su odredili tamo ušli. Još nije otprilike napuštanje ličkog područja, a hrvatska strana drži u pripremi ustaške jedinice pod komandom J. Francetića a da posjednu mjesta koja Talijani napuste. Napuštanje kao i zaposjedanje mjesta dosad bez incidenata. Poglavnik, Lorković i domobranstvo NDH jako urgiraju operacije južno i zapadno od Zagreba. Ne računaju se više s mogućnošću da ih provedu prije Božića. Živo se nadaju da to izvrše u toku siječnja. Lorković je nedavno izrazio mišljenje ne bi li poglavnik mogao preuzeti vodstvo tih operacija, kad je to sporno između Nijemaca i Talijana. Kascheu se ta Lorkovićeva misao ne čini da je za odbaciti, no predbežno se općenito od nje ogradio. Zapovjednik njemačkih jedinica u Hrvatskoj gen. Liiters bio je jučer s Kascheom i Glaiseom kod poglavnika. Liiters se slaže s aktivnim nastupanjem, no jedinicama je potreban odmor do kraja mjeseca, nakon teških borbi posljednja dva tjedna. Ovdašnje njemačke jedinice nisu ni dovoljne za veću ofenzivno nastupanje. Slabljenje jedinica NDH, uslijed preuzimanja garnizona u obalnom području, može se uravnotežiti tek nakon više tjedana. Ministar financija Košak upozorio je poslanika na teške financijske brige u vezi s vrlo visokim zahtjevima za održavanje njemačkih jedinica. Za prosinac 1942. god. zatraženo je za njemačke jedinice 330,000.000 kuna, i to bi teško teretilo državnu blagajnu. O tome će Kasche narednih dana raspravljati potanje s Lorkovićem i Košakom. Pri tom je važno — isti je on — da je osnovni stav u pitanjima ovog

²⁴⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4130 od 11. XII.

²⁴¹ Iz zabilješke savjetnika Schnurrea od 21. XI 1942. proizlazi da i nadalje postoji namjera da legiju izvuku i spoje s jedinicama NDH koje se nalaze kod Döllersheima u blizini Beča. Od njih bi zatim formirali jednu diviziju koja bi predbežno ostala u Hrvatskoj. Formiranje divizije imalo bi se završiti na početku siječnja 1943 (AJ, T-120, rolna 212).

²⁴² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4084 od 10. XII. •

prostora različit. Njemačke jedinice imaju zadatak da osiguravaju željezničke pruge i ratnu privredu, a to ih vezuje i ko i njihovu ofenzivnu moć. Nezainteresiranost njemačke strane za zbivanja s onu stranu demarkacione linije i ponašanje Talijana izruguju u Hrvate u ovom prostoru sve više i više ustanku. Ustanak tako nagrizao sve dalje i sve više pritisnuo jedinice osiguranja. Budući da njemačka strana gotovo cjelokupne oružane snage NDH u njemačkoj okupacionom području veže uz njemačke jedinice, one mogu u vrlo ograničenom obimu biti angažirane s onu stranu demarkacione linije. To navodi Hrvate da sebi postavljaju pitanje nije li pomoć njemačkih jedinica za državu (NDH) ne samo nedjelotvorna, nego nije li djelomično poprimila štetne učinke. Izdavanje velikih sredstava za njemačke jedinice ne uzima se stoga više kao nešto što je u hrvatskom interesu, nego više kao teret okupacije. Politike posljedice nisu stoga povoljne. Potpuni poraz ustanika uz najaktivnije sudjelovanje čini se potrebnim i iz toga razloga - završava Kasche.

Vjeran svom uobičajenom postupku, Glaise je za razgovor s Pavelom sastavio katalog pitanja²⁴³ koja će tom prilikom raspraviti s ustaškim poglavnikom. Tu su nanizana pitanja: teško li je u snabdijevanju ugljenom iz tuzlanskog bazena; regrutiranje hrvatskih vojnika u njemačke jedinice u vezi s dogovorom Kasche—gen. Stahl u Banjoj Luci; gdje se nalazi »naš prijatelj Luburi«? — zapisuje ironično Glaise, jer mu je Pavel, 17. XI, bio rekao da će Luburi držati u zatvoru, a njega viđaju u Zagrebu kako slobodno šeta; kad su »zadušnice« za jasenovačkog natporna Miloša i Vlaha, koji su se »osobito istakli« kod Crkvenog Boka? — pita se ironično Glaise; razmjena s partizanima o kojoj predložio izvještaj ing. Otta, prema kojem ustaške vlasti njemačkim organima javljaju za uhvaćene partizane da su strijeljani, dok ih same mjesec dana kasnije razmjenjuju za zarobljene ustaše; Slavko Govedić, član Hrvatske nacionalsocijalističke stranke i bivši austrijski oficir, navodno pozvan u Banjoj Luci od ustaša na zakusku i pokušano otrovati ga otrovom za štakore u hrani, teško obolio i tjednima ležao u bolnici; hapšenje domobranskih oficira: Begić navodi 15 oficira, »A.M.C.H.« (to je Glaiseov obavještajac Arthur Haeffner — opaska pisca) navodi 40, neki zaplašeni domobranski oficir čak 68, a hrvatski generalštab ne zna ništa o tome! (strijeljanje majora Jela i još nije potvrđeno; stoga ne spominjati!); unapređenje hrvatskih oficira u povodu Božića; novinski članak postrojnika dra Ljudevita Šolca prema kojem u Hrvatskoj uopće nije riječ o građanskom ratu nego jedino o produženju (nastavku) njemačko-jugoslavenskog rata što je zadržalo Nijemaca a ne Hrvata;²⁴⁴ da se upoznaju s »promemorijom opunomoćeni general - Pavel od 10. XI 1942.« Prpić, Begić, zapovjednik žandarmerije i Balenović; pitanje rehabilitacije gen. A. Marića; mišljenje ratnog suda o držanju ustaša kod Prijedora — izricanje presude hrvatskog ratnog suda hitno potrebno; tko dezertira, bit će pomilovan (sud 714. pješ. divizije, vojnik Pavao Soka) — tko ide u Njemačku, pri povratku strijeljan (ured za kontrolu pisama iz inozemstva).

Glaise je posjetio Pavela, 12. XII,²⁴⁵ i poveo razgovor s njim, služeći se

²⁴³ AJ, T-501, rolna 267.

²⁴⁴ Govor Lj. Šolca, 29. XI 1942, u kojem je Šolc rekao, izmeću ostalog, i to da »je jasno da se ovdje radi ne o građanskom ratu u Hrvatskoj, nego o nastavku svjetskog rata, koji se u jednom svom dijelu odigrava na području Nezavisne Države Hrvatske. Iz činjenice, da se ovdje radi o jednom dijelu svjetskog rata, to mi imamo pravo i mogu nost o ekvivalenciji od naših saveznika da nas u tom ratu pomogne« (F. Jelić-Butić, nav. djelo, str. 239, bilj. 63).

²⁴⁵ AJ, T-501, rolna 267.

tim katalogom. Poglavnik mu je obeao svaku moguću pomoć u vezi s tuzlanskim ugljenokopom. Nije se složio s regrutacijom hrvatskih vojnika u jedinice njemačkih oružanih snaga, a u vezi s Luburima je izjavio da će biti degradiran! Rekao je Glaiseu još i to da se jedna njemačka komanda (vjerojatno 714. ili 718. pješ. divizija) propitivala kod njega o istrazi protiv Luburima. Glaise je ubacio prigovor: »Navodno Luburima hoda slobodno po gradu i ako je posluživao na jednom prijemu što ga je priredio šef generalštaba.« Poglavnik je odvratio kako su Luburima a morali još poslati u Jasenovac kako bi tamo uveo novog ovjeka da mu se ništa ne dogodi. Glaise se, ipak, nije mogao suzdržati a da ne upita Pavla a ironično: »Ne će li novi uvijek biti strijeljan?« Bolno trzanje na licu prisutnog Lorkovića a i Pavla je zaključilo: »Luburima će biti zatvoren u nekoj kući u blizini Zagreba; istragu protiv njega će nastaviti.« Glaise im je, ipak, obeao da će se još vratiti na tu temu. Protiv zloglasnih jasenovačkih natporu nika Miloša i Vlaha, kao i protiv ostalih ustaških oficira vode se razne istrage. Jedan od njih je strijeljan, a koji je to, ne zna se. Glaise nije ovom prilikom na to pitanje razmjenio s partizanima a Govedić je u Banjoj Luci - prema Pavlu evojoj izjavi — bio u rukama loših liječnika. Pati na jetrima, a o nekom otrovu za štakore nije poglavniku ništa poznato. Međutim, poslao mu je svoga osobnog liječnika dra M. Budaka da se brine za Govedićovu potpuno ozdravljenje. Hapšenje pripadnika hrvatskog domobranstva zahvatilo je 12 oficira i 4 podoficira. Dok je Pavla na prošlom sastanku s Glaiseom tvrdio — zapisuje Glaise - da su uhapšeni održavali vezu sa *Secret Serviceom*, sad ih se tereti sasvim općenito za špijunažu, i to u prilog partizana. Poglavnik isti je da, na sreću, nema među njima ni jednog »slavnog« oficira. Bit će izvedeni pred vojni sud. Nije bilo strijeljanja osim jednom, kad se jedan pripadnik domobranstva htio suprotstaviti hapšenju oružjem u ruci. O unapređivanju oficira još nije ništa definitivno odlučeno. Poglavnik je govorio dra Solca, što ga je odštampao neki list, proučivši, no ne vjeruje da se upravo Šolc prebacio, jer postoji interna uputa o načinu pisanja i govora po kojem se ratna zbivanja u Hrvatskoj uzimaju kao dio ukupne konfrontacije. Protiv toga se na elno ne može ništa reći. Poglavnik je obeao da će sutradan (13. XII) upoznati Prpića, Balenovića a i zapovjednika žandarmerije s promemorijom od 10. XI u kojoj se utvrđuju nadležnosti »Njemačkog opunomoćenog generala«. Raspravili su i pitanje rehabilitacije gen. Marića. S poglavnikove strane pale su teške riječi i na račun maršala Kvaternika koji je izjavio taj slučaj »zasvinjio«. Glaise je stao na stajalište da se taj slučaj (istraga protiv Marića) mora privesti kraju, bez obzira na to hoće li iz toga izaći Marićeva rehabilitacija ili rehabilitacija hrvatske države. Pukovnik Praunsberger bit će svakako opozvan i premješten u muzej, kamo će odatna - prema Glaiseu - i pripada. Poglavnik u pogledu mišljenja ratnog suda u vezi s držanjem ustaša kod Prijedora prihvaća Glaiseov prijedlog prema kojem istragu ima povesti hrvatski ratni sud u Banjoj Luci. Glaise je predao Pavlu u spise 714. pješ. divizije. Zatvorenici koji se još nalaze kod Nijemaca bit će predani hrvatskom ratnom sudu. Poglavnik misli da su tu upleteni i *Volksdeutschen*. General mu je odvratio da to ne proizlazi iz spisa, no ako su *Volksdeutschen* upleteni, ima se — što se razumije samo po sebi — postupati s jednakom strogošću.

Lohr je došao u Zagreb i u toku konferencije, 15. XII,²⁴⁶ kojoj su prisustvovali - osim njega - poslanik Kasche, general Glaise i ministar

²⁴⁶ Isti izvor.

vanjskih poslova M. Lorković, posljednji je održao opširan referat o situaciji i u njemu rekao i ovo:

1. Prema njegovoj ocjeni, unutrašnji razvoj u Hrvatskoj dosegao je obrat prouzrokovan trima elementima. Prvo, rekonstrukcija vlade NDH djelovala je umirujuće na široke krugove stanovništva. Drugo, stanovništvo NDH je, bez obzira na religiju, sito nepodobština »bandi« i partizanskog terora i spremno je da podrži u najvećoj mjeri svaku akciju kojoj je cilj ugušenje tih »bandi«. K tome dolazi i to da se zapažaju kod partizana jaki znaci umora, uslijed velikih gubitaka i dugotrajne gerile. Treće, povlačenje talijanskih jedinica iz velikog dijela Druge zone djeluje umirujuće i više su brojne partizanske grupe u okolici Ogulina i u srednjoj Dalmaciji izrazile svoju spremnost da se predaju oružanim snagama NDH. Ovaj povoljan razvoj u Drugoj zoni može se samo onda iskoristiti, ako se tamo pošalje dovoljan broj hrvatskih jedinica, što ima za pretpostavku odgovarajuće pojačanje njemačkih jedinica u sjevernoj Hrvatskoj. Nabrojani elementi stvaraju povoljnu pretpostavku za potpuno smirivanje (pacifikaciju) Hrvatske. No, uspjeh može ipak nastupiti samo onda, ako osim hrvatske legionarske divizije, koja se vraća, najmanje još jedna potpuna njemačka divizija za borbu prolazno dođe u Hrvatsku i zatim da njemačke i hrvatske jedinice još u toku zime potuku partizane do nogu, prije nego što dođe do otkivanog ustanka etnika po uputama iz Londona. Ukoliko pak Hrvatska ne bi mogla dobiti to pojačanje u zimi, ne može se — usprkos povoljnim preduvjetima — očekivati neko poboljšanje; naprotiv, vjerojatan je zajednički ustanak etnika i partizana, što će tada u nekom možda posebno nepovoljnom trenutku zahtijevati mnogo više njemačko angažiranje.

2. Izgradnju hrvatskih oružanih snaga morali su u izvanredno teškim okolnostima improvizirati i smjesta ih baciti u borbu. Tako su istodobno trpjeli organizacija, naoružanje i, također, moral jedinica. Sad se mora iz te improvizirane vojske od rezervista i dobrovoljaca prijeći u dobro organizirane hrvatske oružane snage. Za to Hrvatska hitno treba: a) dostatno naoružanje i opremu za nove divizije koje će formirati od regruta i mladih godišta rezervista; b) pomoć u izobrazbi ljudstva, oficira i podoficira u svim mogućim oblicima. Danas se ne mogu pozvati regruti u vojsku uslijed nedostatka oružja i uniformi, a ne mogu se otpustiti kućama slabo izvježbani rezervisti koji već služe godinu i više dana. Cilj reorganizacije hrvatskih oružanih snaga mora biti formiranje brojem male, ali dobro izvježbane i dobro naoružane vojske, koja će biti kadra da sama štiti Hrvatsku od unutrašnjih nemira i manjih vanjskih napadaja, a također da djelotvorno sudjeluje u zaštiti od svakoga eventualnog neprijateljskog velikog napada. Neka mlada država nije nikada naoružala i opremila svoju vojsku bez pomoći iz inozemstva. Njemačka se ne može pri obrani Balkana odreći i izvanrednog hrvatskoga ljudskog materijala.

3. Sva dosadašnja nastojanja da dobiju od Italije efikasnu podršku u formiranju i opremljenju hrvatskih oružanih snaga ostala su bez uspeha. Naprotiv: od reokupacije obalnog područja prošle jeseni bila je tamo prekinuta hrvatska vojna organizacija a srpska forsirana. Hrvatska od 100.000 pušaka naručila je i obećanih u ljetu, kao i od odgovarajućeg broja lakog naoružanja nije dobila ništa. U najnovije vrijeme zahtijevaju Talijani da prvo uđu u Drugu zonu kompaktni dijelovi jedinica bez oružja, pa da im zatim daju oružje. Tako su u Karlovcu čekala dva bataljuna gotovo tri mjeseca na oružje; u Imotskom jedan bataljun gotovo dva mjeseca. Ustaški rezervni bataljuni u Drugoj zoni dosad nisu primili gotovo nikakvo naoružanje, usprkos pregovorima koji traju već tri četvrtine godine. Uslijed takve talijanske vojne politike nastaje

praznina, *vacuum* u Drugoj zoni, pri sad ve po drugi put na brzinu provedenom povla enju talijanskih jedinica, praznina koju Talijani nastoje popuniti pomo u etnika koje su sami organizirali.

4. Premda je general Roatta ve mnogo mjeseci opetovano izjavljivao da su etnici koje Talijani organiziraju pristaše Draže Mihailovi a, i premda je Roatta Lorkovi u još potkraj kolovoza u Dubrovniku obe ao da ne e stvarati nove etni ke odrede, i premda su, 15. listopada, prilikom Roattina posjeta u Zagrebu dogovorili da e odstraniti vo e etnika koji potje u iz Srbije i Crne Gore, one koji su odgovorni za po injene zlo ine kazniti a sve ostale etnike prikupiti u pojedine manje zone (revire) i postepeno ih polako razoružavati uskra ivanjem municije, Roatta nastavlja r u najnovije vrijeme s naoružavanjem etnika, dok se hrvatskim domobranima — usprkos postignutim dogovorima — brani da po u iz Mostara u Stolac i Nevesinje da bi zaštitili granicu prema Crnoj Gori. Naprotiv, i danas etnike iz Hercegovine prebacuju — usprkos najlošijem iskustvu — u pravcu Like i Gorskog kotara što e uroditi najtežim posljedicama. U trenutku mogu eg neprijateljskog iskrčavanja u Dalmaciji morala bi vojska etnika, za koju je sam Roatta rekao da tvori lijevo krilo vojske DM, predstavljati najve u opasnost. Usprkos tome, general Roatta nastavlja neizmijenjeno svoju etni ku politiku.

5. Obala od Rijeke do Kotora nije ozbiljno zašti ena od neprijateljskog pokušaja iskrčavanja. Na više otoka vladaju partizani. Bobena vrijednost Druge armate neznatna je, utoliko više što joj leži za le ima masa od 50.000 do 60.000 partizana i etnika. Držanje Talijana u Prvoj i Drugoj zoni tako je utjecalo na stanovništvo da bi ono — protivno držanju Hrvata u ostalim dijelovima Hrvatske — na žalost, najve im dijelom pozdravilo Engleze, pa ak i Amerikance, kao oslobodiocce. Op enito je 'mišljenje u Hrvatskoj da zaštitu obale mogu osigurati samo Nijemci kojima treba iz psiholoških razloga na hrvatskom podru ju dodati i hrvatske jedinice. Dovoljnu zaštitu mogu, me utim, organizirati i pomo u njema kih jedinica samo onda, ako pozadinu oslobode od pobunjenika. —

Poslije te konferencije, Lohr i Glaise su razgovarali u etiri oka²⁴¹ i složili su se u tome da su i Paveli (u razgovoru s Löhrom) i Lorkovi (na zajedni koj konferenciji) pokušali da u Löhru stvore dojam kao da su zbivanja na Isto nom ratištu izazvala u Hrvatskoj vrlo neznatan utisak. Takva ocjena zasigurno nije to na, pri emu se mora priznati da je pažnja poja ano vezana uz istodobna zbivanja na Sredozemlju. Lohr gleda u Roatti li nost koju bi dvoli na politika mogla u danom slu aju dovesti u ulogu talijanskog Darlana. Lohr je protivan svakom izlaženju u susret u pitanju talijanske Vrhovne komande. Mussolini je doslovno rekao Löhru u Rimu: »Poglavnik je jako velik magarac, ako misli da može ubiti sve Srbe.« Protiv uspostavljanja veze s Titom, samo u cilju prikupljanja informacija i pomo u posrednika, Lohr nema sto prigovoriti, no ne smiju se pri tom, dakako, previše izložiti. Pitanje zaposjedanja Višegrada treba tako riješiti da po mogu nosti SS-divizija »Prinz Eugen« odvoji u tu svrhu potrebne jedinice iz Srbije. Lohr ozna uje prijeko potrebnom pouzdanu zaštitu velikog mosta na Limu. Ako bi se ukazala potreba da se proglasi izvanredno stanje u Hrvatskoj, Löhrova je želja da ovlaštenja za vršenje vlasti preuzme opunomo eni general (dakle: Glaise), a ne zapovjednik njema kih jedinica u Hrvatskoj (Liiters). Lohr se slaže s osnivanjem vrstih mjesnih komandantura u hrvatskom prostoru. Uspjeh e zavisiti

²⁴⁷ Isti izvor.

od toga može li se postaviti na noge potrebna vojna žandarmerija. Minimalna je želja da u svakoj županiji postoji po jedna komandantura koja mora djelovati preko granica samog mjesta. Glaise je za vodstvo nove, druge legionarske divizije koju treba formirati predložio general-majora Zellnera trenutna no šefa štaba vojnog okruga XVII.²⁴⁸

U razdoblju od 18. do 20. prosinca vode se u Führerovom Glavnom stanu dugi i važni razgovori s predstavnicima savezni ke Italije: ministrom vanjskih poslova Cianom i šefom talijanske Vrhovne komande (*Comando Supremo*) maršalom Ugom Cavallerom.²⁴⁹ U okviru osnovne teme o daljnjem vodenju rata raspravlja se u prvom redu o situaciji na Isto nom ratištu (Staljingrad!) i u sjevernoj Africi (gubitak Cirenaike i ameri ko-britansko iskrcavanje u Maroku i Alžiru), a uz to, dakako, o ugušivanju ustanka u Hrvatskoj. Pri zamišljenoj velikoj ofenzivi, koju je Hitler predvi ao za po etak 1943. godine, prema Hitlerovoj koncepciji, trebalo je poraziti i uništiti u prvom redu partizane, ali i etnike, i to ne samo u njema koj interesnoj zoni nego i talijanskoj.

Ve u toku uvodnog susreta sa Cianom Hitler je, 18. XII, istakao kako uvijek postoji mogu nost engleskog iskrcavanja na Jugoistoku. Pri tom je naglasio važnost Dalmacije i izjavio da tu poziciju s pozadinom (Hinterlandom) — uz Gr ku, njene otoke i Albaniju — moraju održati pod svaku cijenu. U nastavku je Göring još jednom ponovio Hitlerovo izlaganje u vezi s Hrvatskom i rekao da je Paveli doduše slab, ali ipak ovjek Osovine i stoga ga moraju pomagati a da mu pri tom ne moraju praviti prevelike koncesije. Hitler je tako er iznova ukazao na važnost Hrvatske (NDH) i željezni ke linije preko Hrvatske, Stare Srbije i Gr ke kojom se osigurava snabdijevanje jedinica stacioniranih na Peloponezu, Kreti i dodekaneskim otocima. Moraju izbje i — rekao je on — da pri eventualnom iskrcavanju u zale u, tj. na Balkanu, plane plamen ustanka i da u njemu izgore veze s pozadinom. Ako bi ta jedina linija propala, bio bi Balkan izgubljen za Osovinu. Žive li u Hrvatskoj, Dalmaciji, Hercegovini, Staroj Srbiji i Gr koj prijatelji ili neprijatelji Osovine nejasno je i stoga treba prije iti da neprijatelji Osovine i dalje vode partizanski rat protiv njenih veza, jer bi ina e mogla nastati katastrofalna situacija. Paveli je jedini kadar prije iti da Hrvatska ne postane komunisti ka i panslavenska, jer bi to predstavljalo katastrofu. Pod tim uvjetima ne preostaje ništa drugo nego beziznimno uništiti sve etnike i s »bandama« obra unati najbrutalnijim sredstvima. Nikada se ne smije kapitulirati pred banditima, tj. pred nekom silom koja je u savezu s Engleskom, nego je treba zbrisati.

Ribbentrop se drugog dana u razgovoru sa Cianom u etiri oka osvrnuo na Führerova izlaganja o Dalmaciji od dan ranije i upozorio Ciana kako je Führer izri ito naglasio injenicu da Hrvatska (NDH) pripada talijanskoj sferi. Ribbentrop je ukazao i na to da Hrvati prigodice pokušavaju da me usobno izigravaju Italiju i Njema ku. Osobno je na tom planu vodio uvijek jasnu politiku i Hrvate neprekidno upu ivao da pitanja koja mu pokušavaju prezentirati moraju rješavati s grofom Cianom. Politi ki Njema ka nije zainteresirana u Hrvatskoj nego samo privredno (boksit) i saobraajno (veza s Gr kom). Osim toga, prolazno je zainteresirana i da prije i

²⁴⁸ Zanimljiv je izvještaj gen. Glaisea Vrhovnoj komandi o trenutna noj fazi hrvatsko-njema ke vojne suradnje od 13. XII1942 (AJ, T-501, rolna 264, odnosno AJ, T-77, rolna 895).

²⁴⁹ Zapisnici o tim razgovorima: *ADAP*, E, IV, Göttingen 1975, str. 538-555; 562-564; 582-585.

kako Englezi ne bi uz pomoć Draže Mihailovića a pustili korijen u hrvatskom prostoru. Stoga osobno misli da je nemoguće povlačenje talijanskih jedinica u prvu zonu. Itavo područje mora još u ovoj zimi 1942/43. o istiti od neprijatelja. Tko je neprijatelj Italije na Balkanu? — upitao je Ribbentrop. Srbi i Slaveni, tj. nacionalisti, s kojima se general Roatta upustio, mnogo su opasniji od komunističke pomoći u nacionalista. Stoga moli svoga talijanskog kolegu da telefonski razgovara s Duceom i da od njega dobije pristanak da suzbije i etnike kao izvanredno opasne sve do njihova istrebljenja, da osiguraju najužu suradnju njemačkih i talijanskih jedinica i da Duce izda naređenje Roatti da se ne povlači i nego da ponovo zaposjedne Treću zonu.

U toku drugog sastanka Ribbentrop—Ciano istog dana — kojem su prisustvovali Keitel i Cavallero — Keitel je izjavio da njemačke i talijanske jedinice imaju zajednički o istiti hrvatski prostor još u toku zime, imaju i u vidu snažan engleski utjecaj na tom području. Führer je rekao da srpske zavjerenike moraju uništiti i pri tom se ne smiju upotrijebiti blage metode. Keitel je još dodao da svako selo u kojem bi se zatekli partizani mora biti spaljeno. Ribbentrop se odlučno protivio talijanskoj suradnji sa etnicima i podvukao da prvo moraju o istiti »srednju Hrvatsku« a zatim Hercegovinu. Cavallero je odvratio da su se oni i Keitel složili u tom pitanju, no plan operacija mogu sastaviti tek nakon potpunog proučavanja. Stoga bi nadležni njemački komandant (Lohr) trebao doći i u Rim.

U toku zaključnog sastanka, 20. XII, Hitler je sažeo rezultate trodnevnih vijenja (diplomatskih i vojnih) i samo ponovio svoje poglede na važnost balkanskog prostora i probleme vezane uz eventualno englesko iskrcavanje i nemire u pozadini. U Hrvatskoj on nema nikakvih političkih interesa i njemu je svejedno tko vlada u Hrvatskoj. Pavelić je vidio samo dva puta i s njim vodio iste formalne razgovore. Misli da se Pavelićev režim već iz težište da se održati mora opredijeliti za Italiju i Njemačku i da ga se može uzeti kao manje zlo od nacionalnog jugoslavizma u porastu. Uostalom, zaključio je Hitler, postigli su u toku susreta suglasnost u pogledu vojnih operacija u tom prostoru.

Glaise je u svom desetodnevnom atašejskom izvještaju o NDH (od 11. do 20. XII 1942)²⁵⁰ naveo da nema bitnih promjena. Nastavlja se izgradnja vojnih i političkih organizacija komunističke, pojačanje borbenih odreda i utjecaja antikomunističke u talijanskom dijelu Bosne i u Hercegovini.

Sjeverno od Save: zaoštavanje položaja u vezi s ustankom u najbogatijim predjelima zemlje, između Save i Drave gdje se planski provodi prikupljanje i organiziranje komunističkih snaga. Nastavljaju se razaranja željezničkih stanica na sporednim prugama i prepadi na pojedina sela uz odstranjenje hrvatske posade. Komunističke izgrađuju šumovite visove srednjoslavonskog gorja (prostor između SI. Broda—Našica—Virovitice—Novske) u uporišta da bi odatle postepeno stavili pod svoju kontrolu itavo područje sjeverno od Save, te potpuno onemoguće ili saobraćaj na željeznim prugama u dolini Save i Drave kao i snabdijevanje živim namirnicama onih područja koja se ne nalaze u njihovim rukama. U prostoru zapadno od željeznice ke pruge Zagreb—Koprivnica prepadi manjih »bandi«, osobito na željeznice ke pruge i ugljenokope. Prikupljanje komunističkih »bandi« u području Gojla ukazuje na nove napade ke namjere na izvore nafte. Južno od Save: prikupljanje njihovih komunističkih snaga u prostoru Tuzle i u prostoru Teslića. Nakon ponovnog zauzeća

²⁵⁰ AJ, T-77, rolna 895; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 2, str. 946-949.

Jajca od njemačkih jedinica, povlačenje je ih komunističkih grupa prema dolini Bosne gdje je prekinuta željeznička pruga prema Sarajevu. U borbama s komunistima određena na demarkacionoj liniji prvi puta zapaženo spajanje komunističkih brigada u divizije i korpusa. Povećano poboljšanje organizacije, vođenja i na inačice borbe komunističkih jedinica koje su tu angažirane. Traje pritisak na njemačko-hrvatske položaje duž demarkacione linije od Jajca do Kupe, osobito na prostor zapadno od Banje Luke.

Talijansko interesno područje je: nakon formiranja i legalizacije novih protukomunističkih odreda dio tih jedinica u pokretu u prostor sjeverno od Knina i istočno od Livna za podršku antikomunističkim grupama u Dinarskim Alpama i u Lici, s oiglednom namjerom da s juga i jugoistoka napadnu komuniste koji se bore na demarkacionoj liniji s njemačko-hrvatskim jedinicama. Uslijed povlačenja Talijana iz niza garnizona i ponovnog pada Livna, daljnje jačanje i prikupljanje komunističkih odreda južno od demarkacione linije. Pridolazak daljnjih komunističkih snaga u prostor oko Karlovca ukazuje na veće napadačke namjere u vezi s Karlovcem. U prostoru Tuzle, u toku je napad njemačko-hrvatskih odreda na jačanje komunističkih snaga. Zapadno od Banje Luke traju teške obrambene borbe s brojem premoćnim, dobro vođenim komunističkim snagama naoružanim teškim oružjem i artiljerijom. U prostoru Petrinja-Glina uspješno je hrvatskim jedinicama da oslobode opkoljene ustaške odrede. One su ovdje u dijelom teškim borbama s jakim komunističkim odredima. U prostoru sjeverno od Save samo pojedina ni manji pothvati iščena i izvišnja. Naređeno je dovođenje hrvatske 369. pješ. divizije iz Reicha kao i 717. pješ. divizije iz Srbije u prostor Sisak—Nova Gradiška. Položaj u pogledu transporta u biti neizmijenjen. Željeznička pruga Prijedor—Sunja i nadalje prekinuta, uslijed razaranja i borbenih akcija. Zaključeno je, 30. XI, privredni sporazum između Reicha i NDH. Prema njegovim odredbama dolaze u obzir za izmjenu dobara najvećim dijelom agrarni proizvodi; za robnu razmjenu drvo i rude. Na polju izvoza zastupljeni su stoka i mineralno ulje, a Hrvatska je naprotiv pretežno uvoznik ugljena i koksa, strojeva svih vrsta, elektrotehničkih proizvoda, radio-aparata i ostalih industrijskih proizvoda. Berba grožđa na dalmatinskim otocima Hrvatske ove godine gora nego prošle, također i berba smokava i maslina je manja. Povećane su cijene za finu benzinsku mješavinu, ulje i mješavinu plina. Snabdijevanje mašinsku, ugljenom i mlijekom i nadalje vrlo oskudno. Ovogodišnje otkupne cijene za duhan u mostarskom području za 150 posto više nego lani. Predviđaju se daljnja ograničenja nabavke tekstilnih proizvoda prema njemačkom sistemu točnija. Nakon ponovnog zauzeća Jajca utvrđeno je da su laboratorij i elektroliza razoreni a preostale zalihe skladišta soli komunisti su odveli. Razaranja ostalih uređaja su ovaj put neznatna.

Poslanik Kasche je, 22. XII,²⁵¹ na kraju svog telegrama ministarstvu javio kako mu je povjerljivo saopćeno da će u najbližoj budućnosti biti provedena razgranata njemačka operacija s uvećanim snagama, a dva dana kasnije upozorio je ministarstvo da Talijani — usprkos negativnom iskustvu — namjeravaju navodno angažirati protiv partizana »antikomunističke« (navodnici poslanika Kaschea! — opaska pisca) etničke formacije ojačane novim formacijama. Opasnosti koje se u tome kriju - prema Kascheu - leže na dlanu.

²⁵¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4317 od 22. XII.

²⁵² Isti izvor, Nr. 4356 od 24. XII.

Uspješno suzbijanje ustanka ini se, naprotiv, osigurano samo ofenzivnim nastupanjem njema kih jedinica i jedinica NDH.

Potkraj godine došlo je do novog organiziranja njema kih komandi na Jugoistoku. Dotadašnji vojni zapovjednik Jugoistoka (general-pukovnik Lohr) postao je sada, kao glavnokomanduju i na Jugoistoku, najviši teritorijalni komandant. Na području NDH Glaise—Horstenau je ostao »njema ki opunomo eni general« s ovlaštenjima komandanta vojnog okruga, a uz njega je i dalje bio zadržan, kao zapovjednik njema kih jedinica u Hrvatskoj, general-potpukovnik Rudolf Lieters.

Sve je to predvidjela i nare ivala *Führerova uputa br. 47o* komandiranju i obrani jugoisto nog prostora od 28. prosinca 1942.²⁵³ U njoj se u uvodu konstatira da (I) položaj na prostoru Sredozemnog mora (uzmak Rommela i savezni ko iskrčavanje u sjevernoj Africi!) otvara mogu nost da u dogledno vrijeme do e do napada na Kretu, na njema ka i talijanska uporišta u Egejskom moru i na Balkanskom poluotoku. Mora se ra unati s tim da e taj napad podržati i ustani ki pokreti u zapadnim balkanskim državama. Poja an utjecaj anglosaksonskih sila na Tursku zahtijeva i u tom pravcu pove anu pažnju. (II) Na temelju takvog položaja i razvoja u sjevernoj Africi Hitler povjerava zadatak obrane jugoisto nog prostora, uklju uju i i otoke koji se pred njim nalaze, komandantu oružanih snaga na Jugoistoku, koji je Hitleru neposredno podre en kao »glavnokomanduju i na Jugoistoku« (grupa armija E), ije su zada e ove: 1. pripremanje obrane na obali s težištem u Dodekanezu, Kreti i Peleponezu koje valja utvrditi (izuzeci: Mytilene i Chios); 2. kona no smirenje (pacifikacija) pozadine i uništenje ustanika i »bandi« svake vrste u suradnji s Drugom talijanskom armijom; 3. priprema svih mjera koje e biti potrebne — do e li do neprijateljskog napada na Balkan uz pomo ili odobrenje Turske — u suglasnosti s bugarskom Vrhovnom komandom. (III) Glavnokomanduju i na Jugoistoku najviši je predstavnik njema kih oružanih snaga (*Wehrmacht*) na Jugoistoku i ima izvršnu vlast u području zaposjednutom njema kim snagama. Njemu su podre eni: za područje Hrvatske »Njema ki opunomo eni general u Hrvatskoj« (izuzimaju i njegove zadatke vojnog atašeja) i »Zapovjednik njema kih jedinica u Hrvatskoj«; za područje stare Srbije »Komandiraju i general i zapovjednik u Srbiji«, i ostali. U pogledu Hrvatske, Hitler nare uje da se suradnja s njom i upotreba njenih oružanih snaga obavljaju kao dosad, dok su glavnokomanduju i na Jugoistoku i komandna mjesta njema ke ratne mornarice i zrakoplovstva dužna da osiguraju jedinstvo u pripremama za obranu cjelokupnoga jugoisto nog prostora i ovlaštena da preispitaju u tu svrhu nare ene mjere. (IV) Glavnokomanduju i na Jugoistoku ima sva ovlaštenja teritorijalnog zapovjednika prema svim rodovima oružanih snaga i *Waffen-SS* u dijelovima Hrvatske, Srbije i Gr ke (uklju uju i gr ke otoke) koje su zaposjele njema ke jedinice. Područja zauzeta isklju ivo od njema kih jedinica operaciona su područja i u njima vrši glavnokomanduju i izvršnu vlast preko komandanata koji su mu podre eni. I dijelovi Hrvatske, koje su zaposjele njema ke jedinice ili u kojima one operiraju, važe kao operaciono područje. U područjima koja pripadaju talijanskom okupacionom području a u kojima su smještene njema ke jedinice vrši glavnokomanduju i vojna prava suvereniteta za sve dijelove oružanih snaga, utoliko koliko to zahtijeva vojni zadatak njema kih oružanih snaga.

²⁵³ Walther Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, München 1965, str. 243-248; odštampana u prijevodu: *Zbornik dokumenata...*, XII, 2, str. 961-965.

Državni sekretar u njema kom ministarstvu vanjskih poslova Weizsäcker primio je, 29. XII,²⁵⁴ poslanika NDH M. Budaka koji ga je posjetio u namjeri — kako se izrazio — da naprave bilancu na kraju godine. Pri tom je Budak upozorio njema kog diplomata na dvije brige koje ga mu e: prva, što Njema ka, Italija i NDH dijelom trpe a dijelom naoružavaju etnike i srpske formacije na srpskom podru ju. Budak u tome vidi takvu opasnost da se **mora** nadati kako e se u toku 1943. godine postepeno pristupiti njihovom razoružavanju. Druga, Budak primje uje na njema kom podru ju zabrinjavaju u podzemnu srpsku propagandu koja ide od usta do usta u redovima srpskih radnika na njema kom teritoriju. Ti radnici, kojima su priznate iste slobode kao, na primjer, Hrvatima, podliježu utjecaju, odnosno brizi srpskih li nosti koje se izdaju za novinare a kojima valja pripaziti na prste. U Be u i Miinchenu, ali i u Berlinu, osje a se djelovanje njihove propagande. Budak je pri tom izri ito naglašavao da nije nikako službeno zadužen za takva tvr enja; da govori potpuno u svoje ime, no vrsto vjeruje da pravilno tuma i interese i shva anja vlade u Zagrebu.

Istog dana²⁵⁵ je Glavni ured za sigurnost Reicha u Berlinu zatražio telegramom i od policijskog atašeja u Zagrebu da sastavi i dostavi Uredu pregled: a) sabotaža, i b) teroristi kih djela na terenu NDH u godini 1942. Pri tom je bio upozoren da ve raspolažu podacima za razdoblje sije anj—ožujak 1942. Odgovorio je Willy Requard, adjutant poslanika Kaschea, telegrafski, 5. I,²⁵⁶ i naveo ove podatke:

U toku 1942. godine bili su na teritoriju NDH po injeni akti sabotaže na *željezni kim ure ajima*, i to: a) na njema kom interesnom podru ju - u sije nu 11; velja i 4; ožujku 32; travnju 32; svibnju 54; lipnju 52; srpnju 44; kolovozu 36; rujnu 42; listopadu 43; studenom 58; prosincu 61; b) na talijanskom interesnom podru ju: u sije nju 10; velja i 1; ožujku 9; travnju 39; svibnju 28; lipnju 30; srpnju 26; kolovozu 33; rujnu 37; listopadu 25; studenom 15; prosincu 45. Pri tom Requard upozorava da je broj sabotaža na talijanskom interesnom podru ju, vjerojatno, u stvarnosti ve i, budu i da vijesti s talijanske strane pristižu nepotpuno.

Akti sabotaže na ostalim objektima (vojnoprivredna poduze a, rudnici i sli no), teroristi ka djela i pojedina ne pojave nisu poznati — isti e Requard. Takva djela po injena su samo u toku ustani kih borbi, a njihovo je registriranje otežano uslijed nedovoljnog obavještavanja. Djelatnost grupa za vršenje sabotaža u hrvatskim gradovima i izvan podru ja ustanka dosad još nije utvr ena. Ukupni izvještaj i dodatni podaci mogu i su tek za desetak dana.

U izvještaju o položaju u NDH za razdoblje od 21. do 31. XII 1942.²⁵⁷ Glaise izvještava da se zapažaju zabrinjavaju i znaci osipanja kod hrvatskih jedinica, izazvani, uglavnom, teško ama u snabdijevanju. Snabdijevanje hrvatskog domobranstva tako se pogoršalo da se mora ra unati s potpunim slomom snabdijevanja u dogledno vrijeme. Ve sada se zapažaju pojave dezerterstva i pobune. Neprekidna jaka komunisti ka propagandna djelatnost neprestano dobiva svuda na terenu, pa i u vojsci.

Sjeverno od Save: ponovno oživljavanje djelatnosti »bandi« u Srijemu. Porast komunisti ke borbene djelatnosti u srednjoslavonskom gorju. Ina e nepromijenjeno. Južno od Save: borbe traju izme u komunisti i »pravoslav-

²⁵⁴ AJ, T-120, rolna 200, St, S. Nr. 766 od 29. XII.

²⁵⁵ AJ, T-120, rolna 380.

²⁵⁶ Isti izvor.

²⁵⁷ AJ, T-77, rolna 895.

ih borbenih odreda« u isto noj Bosni, osobito u prostoru Olova. Ponovna prikupljanja ja ih komunisti kih snaga u prostoru Jajca ukazuju na obnavljanje napada na to mjesto. Tako er poja ana djelatnost komunista u prostoru oko Travnika. Traje pritisak neprijatelja u prostoru oko Banje Luke i Bosanskog Novog.

Talijansko interesno podru je: nakon zauze a Livna i Tomislavgrada **napad** ja ih komunisti kih snaga na Kupres odbijen od hrvatskih odreda uz **znatne** gubitke neprijatelja. Ipak, mora se ra unati s napredovanjem komunista prema jugoistoku i s ugrožavanjem boksitnog podru ja. Prikupljanje komunisti kih snaga protiv željezni ke pruge Gospi -Gra ac. -

Njema ko-hrvatski pothvat u prostoru Tuzle okon an bez bitnih rezultata. U prostoru Banja Luka—Bosanski Novi traju obrambene borbe njema ko-hrvatskih jedinica. Pri tom je zapažena pobuna jedne hrvatske ete, a uz to su i uhapšene bez nekog otpora dvije ete i nekoliko grupa za osiguranje pruge od komunista. U podru ju sjeveroisto no od Bosanskog Broda u toku je ve i pothvat iš enja njema kih i hrvatskih odreda. K tome su pristigli daljnji dijelovi 717. pješ. divizije iz srpskog prostora. 369. (hrvatska) divizija s dijelovima stigla u Zagreb. Situacija u vezi sa saobra ajem neizmijenjena. Privredna situacija nije se promijenila u usporedbi s onom iz prethodnog izvještaja. Snabdijevanje stanovništva mesom bilježi u posljednje vrijeme zna ajno, ali i samo prolazno, poboljšanje uslijed bogatije ponude peradi i ribe.

»Bijelo« i »Crno«

1. *Pripremanje obra una.* U Beogradu je glavnokomanduju i na Jugoistoku gen. Lohr, 29. prosinca 1942, održao vojno savjetovanje o priprema sveobuhvatne ofenzive kojoj bi bio cilj da Titove partizanske snage zaokruži i uništi. Kao direktivna podloga poslužila je uputa Vrhovne komande (Operativnog štaba).¹ Prvi udarac, koji je imao uslijediti potkraj sije nja 1943, dobio je šifru »Pothvat Bijelo I« (*Unternehmen Weiss I*) i u njemu su imale sudjelovati dvije njema ke pješadijske divizije (174. i 717), legionarska divizija 369, novoformirana iz banatskih »Šva.ba« 7. SS-divizija *Prinz Eugen*, dvije gorske brigade domobrana i dvije brigade ustaša. One su - prema planu — imale po i s linije Banja Luka—Prijedor-Petrinja—Karlovac, kao polazišta na sjeveru, i napredovati dolinama Vrbasa, Sane i Une prema jugu u pravcu srednjeg toka Neretve. Da se ne bi partizani izvukli u pravcu istoka, imale su jedinice 718. divizije zaposjesti kod Travnika i na Ivan-sedlu zapre ne položaje, dok su Talijani imali držati na oku rijeku Neretvu južno od Ivan-sedla. Stoga su Talijani u tu svrhu postavili dijelove svoje divizije *Murge* zapadno od rijeke u Prozoru, a ostatak zajedno s dvije velike grupe etnika na isto noj obali rijeke. Prema spomenutoj uputi Vrhovne komande imali su pri toj akciji u ustani kom podru ju poubijati sve živo, ura unavaju i starce, žene i d^ecu, ali se, navodno, gen. Glaise založio za blaže mjere i prisutni su se složili da se samo »krivci« likvidiraju.² Sve ostale (muškarce, žene i djecu) trebalo je odvesti u logore a zatim u Njema ku kao radnu snagu.

Njema ka je Vrhovna komanda (u prvom redu sam Hitler koji je bio dosljedno nepomirljiv) željela da se na taj koncentri ni pothvat likvidacije jezgre partizana (»partizanskog carstva« — kako se naziva u njema kim dokumentima), u kojem je premo u broju i naoružanju bila o igledno na strani njema kih i NDH snaga, nastavi talijanska akcija razoružanja etnika u talijanskoj interesnoj zoni (na obalnom podru ju i u Hercegovini). U tome, me utim, nisu u njema ko-talijanskim vojnim dogovaranjima mogli posti i sporazum, iako je gen. Roatta (kao kasnije i njegov nasljednik na položaju zapovjednika Druge talijanske armije general Mario Robotti) uz podršku talijanske VK priznavao, doduše, na elno da etnici, koje Talijani podržavaju, slušaju zapravo Dražu Mihailovi a i ekaju saveznike. No, nikako se nisu htjeli odre i — navodno predbježno! — pomo i nekih 20.000 etnika u podru ju njihove (talijanske) zone, posebno pri djelotvornom suzbijanju parti-

¹ R. Kizling, nav. djelo, str. 190 i dalje.

² Isti izvor, str. 191.

zana u prvoj fazi pothvata »Bijelo«. Tu, na jugu ratnog poprišta nalazila se slaba to ka cjelokupnog položaja.³

Poslanik Kasche je, 3. I 1943,⁴ telegramom javio ministarstvu da iz razli itih zapažanja mora zaklju iti da oružane snage Reicha pripremaju ve e operacije. Ta se injenica mora bezuvjetno pozdraviti, no kako je on uslijed mjera najstrože diskrecije i konspiracije oružanih snaga, a neobaviješten od ministarstva, potpuno van toka, nastaju za nj službeno i osobno sasvim neugodni odnosi.

Vrhovna komanda je istog dana⁵ obavijestila telegramom ambasadora Rittera, nadležnog za vezu ministarstva vanjskih poslova s VK, kako se u dosadašnjim operacijama njema kih jedinica protiv »bandi« i komunista u Hrvatskoj pokazalo neophodno potrebnim da se poprište borbi proglasi operacionim podru jem i time cjelokupna izvršna vlast prenese na zapovjednika njema kih jedinica za vrijeme dok traju vojne operacije. Stoga VK moli ministarstvo vanjskih poslova da s tim oprezno upozna vladu NDH i pribavi njen pristanak da se takav postupak primijeni i u budu im operacijama koje e se protezati na ve a poprišta borbi. Glavnokomanduju i na Jugoistoku uvijek e pravodobno obavještavati vojno vodstvo NDH o operacijama i vremenu za koje te mjere imaju važiti.

Ministarstvo (amb. Ritter) odgovorilo je Kascheu telegrafski ve sutradan (4. I)⁶ i obavijestilo poslanika da je za predstoje e vojne mjere u jugoisto nom prostoru nare ena posebno stroga tajnost. Prethodno poznavanje pojedinosti mora ostati ograni eno na najuži krug vojnika. Iz tog razloga nije bilo i nije ni danas mogu e da poslanika Kaschea ili vladu NDH obavijeste prije nego što pripreme i provedu potrebne vojne mjere. Me utim, ipak je Vrhovna komanda zajam ila da e vojno vodstvo NDH biti pravodobno informirano. Ritter, dalje, moli da Kasche, bez neposrednog pozivanja na to ili na može-bitne neposredno predstoje e vojne mjere, obavijesti osobno poglavnika sasvim op enito da VK smatra za potrebno da u budu im vojnim operacijama njema kih jedinica protiv »bandi« i komunista u Hrvatskoj proglasi prostor na kojem se vode borbe za vojno operaciono podru je, s tim da cjelokupna izvršna vlast na tom prostoru, za vrijeme trajanja operacija, prede na zapovjednika njema kih jedinica. Dosadašnja iskustva u suzbijanju »bandi« i komunista pokazala su da je takva mjera neophodna. Njema ka je strana sigurna da poglavnik ima razumijevanje za to i da e pristati. Pri tome se, prirodno, pomišlja samo na vojne pothvate koji se protežu na ve e poprište borbi. Njema ki glavnokomanduju i na Jugoistoku uvijek e pravodobno obavještavati vojno vodstvo NDH o prostoru predvi enom za operacije i o vremenu

³ L. Hory-M. Broszat, nav. djelo, str. 142.

⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 39 od 3. I 1943.

Pod 14. I 1943. stoji zapisano u Dnevniku Vrhovne komande njema kih oružanih snaga da glavnokomanduju i na Jugoistoku dobiva nare enje da posredstvom njema koga opunomo enog generala u Zagrebu, odnosno vojnog komandanta u Srbiji, obavijesti ukratko njema ke diplomatske misije u Zagrebu i Beogradu o pothvatu *Weiss (Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), Band III: 1. Januar 1943-31. Dezember 1943, Zusammenge stellt und erläutert von Walter Hubatsch, Erster Halbband, Frankfurt am Main 1963, str. 41).*

⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. ohne od 3. I.

Vidi dokument br. 13 o definiciji pojma »izvršne vlasti« (mjestimi no neprecizno preveden) u knjizi S. F. Odi a: *Dosije bez imena*, str. 221-222.

⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 53 od 4. I; odštampan u zbirci: *ADAP, E, V, Göttingen 1978*, str. 19-20.

njihova izvješća. Na kraju, Ritter moli da ga telegrafski izvijeste o izvršenom.

Istog je dana Glaise »pod hitno« obavijestio Vrhovnu komandu da je kod poslanika Kaschea, 2. I, bila održana konferencija kojoj su, osim Glaisea, prisustvovali još ministri Košak (financije) i Lorkovi (vanjski poslovi), kao i državni tajnik gen. V. Begi (ministarstvo domobranstva). Na njoj su raspravljali pitanja u vezi s predstojećim putovanjem ministra Košaka u Berlin, posebno dva osnovna pitanja: 1. da Njemačka preuzme — sli no kao što ini Italija za svoje jedinice — financiranje i još više nego dosad materijalno snabdijevanje svojih okupacionih jedinica u NDH; 2. da Reich odobri »mladoj državi« zajam u obliku oružja, naoružanja, uniformi, gume, itd. U skladu s naređenjem što mu ga je dao 30. XII glavnokomanduju i na Jugoistoku u Beogradu iznio je Glaise u toku konferencije i znatnim dijelom vrlo zabrinjavajuće stanje snabdijevanja jedinica NDH. Posjet ministra Košaka Berlinu uslijedit će oko sredine siječnja i Glaise predlaže da i on istodobno dođe u Berlin na dva do tri dana - ako mu to njegovi službeni poslovi dopuštaju - pri čemu bi i inače imao obaviti više poslova. Stoga moli glavnokomandujućeg da mu to dopusti.

Glaise je Löhru u Solunu napisao istodobno podugačko povjerljivo pismo (Zagreb, 4. siječnja 1943),⁷ i to zato što nije želio produžiti njihovo savjetovanje u Beogradu; a zatim što mu »dobre misli« padaju na um uvijek tek naknadno.

Kao prvo, htio bi upozoriti da bi se predbježno morali zadovoljiti s »partizanskom glavom« sjeverozapadno od Une. Njemačka strana raspolaže praktično samo s dvije potpune divizije (*Prinz Eugen* i 717. divizija). Grupa 187 sastoji se od slabih ljudi; 369. divizija pokazuje trenutno sklonost da se malo razbježi; sino je u pojedinim njenim bataljunima nedostajalo po 25 vojnika u četiri mjestima no kola parola da se ne može boriti protiv svoje braće. Nadaju se da će to zaustaviti, no ne postoji stopostotna pouzdanost. Pa čak kad bi i postojala, bio bi — prema Glaiseovom »skromnom« mišljenju - prostor za prvu fazu kako su ga predvidjeli (*Weiss I*) prevelik. Male ribe, dobre ribe...

Drugo: što se tiče zadataka koju su njemu (Glaiseu) povjerali, morao bi ipak biti pomalo zabrinut za održanje »zemlje između rijeka« (hrvatsko-slavonsko područje) pa da bi zato prebacili iz Bosne na sjever hrvatske jedinice kojima je ionako potreban oporavak, i možda jedan ili dva bataljuna 714. ili 718. divizije. Glaise će, također, uz nastojati da prikupi što je moguće više vojnika, a prije svega da pribavi nekoliko kamiona da bi imao na raspolaganju mali mobilni kazneni korpus. Dakako, mora se sam upitati ne bi li bilo moguće da od 450 km dugačke kobasice osiguranje srijemskog završetka povjere u nadležnost generalu Baderu. Na elno bi morali bezuvjetno izbjeći da Slavonija-Srijem, kao žitnica Hrvatske, na početku proljetne sjetve postane plijen ovdje vrlo brojnih domaćih partizana. Pri tom mu pada na pamet luda misao: ne bi li Mađari — ukoliko bi pothvat »Bijelo« nešto dulje potrajao - sjeverno od Drave mogli malo umarširati. To bi partizane u Slavoniji učinilo izvanredno nepopularnima. No, ne bi smjeli gospodu Mađare nikako pustiti da u njih, jer bi to značilo istjerivati avla Belzebubom.

Proglašenje iznimnog stanja pod njemačkom izvršnom vlasti htio bi

⁷ AJ, T-501, robna 264.

⁸ Isti izvor.

Glaise, bar u po etku, ograničiti samo na deset kilometara širok pojas s obje strane pruge. Djelotvornosti iznimnog stanja pripada i to da je na raspolaganju minimum snaga; iznimno stanje koje se ne može održati gore je nego nikakvo. Eventualno je Glaise provoditi iznimno stanje u tom području u po etku prenijeti čak na Hrvate. Ako ga njemačka strana provodi, onda mora sve biti u redu — inače bi to bio nepodnošljiv gubitak prestiža.

Planovi istrebljenja — priznaje Glaise otvoreno — zadaju mu brige, i to ne iz humanitarnih razloga, iako općenito krvolost nije njegovo najuočljivije svojstvo. Takvi se razlozi moraju odbaciti pri nepovoljnom položaju u kojem se nalaze, utoliko više što i partizani s njemačkim vojnicima, kad im padnu šaka, postupaju o igledno manje milostivo. Međutim, takvi planovi predstavljaju izvanredno težak politički problem pri čijem rješavanju može biti više izgubljeno nego iskorišteno. Sve je jasno kod onih osoba muškog spola koje — sasvim svejedno imaju li oružje ili nemaju — ne mogu dokazati svoju zavjajnost u području borbi. To su s 99%-nom sigurnošću u partizani. Nasuprot tome, izvanredno je teško odgovoriti na pitanje krivnje ili sukriivnje kod zavjajnih osoba. Jer može se svaki zavjajni partizan odbacivanjem oružja pretvoriti u mirnog stanovnika. Uz to, u toj zemlji ne dokazuje čak i sakriveno i otkriveno oružje još ništa, jer naoružani su bili i jesu u Hrvatskoj i oni koji svoje »puške« bez ikakve želje da se bune protiv vlasti imaju za vlastitu zaštitu i sakrivaju ih možda čak pred partizanima. I, konačno, ne treba zaboraviti kako »partizansko carstvo« postoji već mjesecima i da su se mnogi, u dušinoj partizanima neskloni stanovnici, ovako ili onako morali pomiriti s vlastodršcima i s njihovom — esto uopće ni najmanje lošom »administracijom«. Glaise pri tom misli na brata svoga krojača kojega je negdje u potpunoj šumskoj samo i nekoliko partizana prisililo da kuha žgance i koji bi, prema programu njemačke strane, bio strijeljan, jer je »sukriivac«.

Uza sve to, neka se ne zanose — nastavlja Glaise — dalekosežnim nadama u pogledu otkrivanja tajne. Na primjer, vlada NDH već je saznala od svog poslanika u Sofiji (!) da divizija *Prinz Eugen* dolazi u Zagreb i isto tako joj, prirodno, i drugo prikupljanje i kretanje vojske ne može ostati nepoznato; ona nije tako glupa da vjeruje kako njemačka strana prazni sve moguće prostore da bi jugoistočno od Zagreba pustila da njemačke jedinice »mole krunicu«. Glaise se stoga trudi, prvo, u pogledu vremena da stvara što je moguće i veće u nejasnoću, a drugo, da pomiješa razne kombinacije u pogledu pravca, pa čak da operira s drugim ratnim poprištima, npr. Francuska.

Prirodno, znat će i partizani i njihov vođa Tito vrlo brzo više nego što je Nijemcima drago, i njemačka strana, nakon 10. siječnja, biti prisiljena da radi s glasinama ubacivanim u javnost kako bi spriječila da se Titovi ljudi razilaze, rasprše u neki sigurniji prostor a Nijemcima prepuste da strijeljaju nedužne ljude.

Posljednji problem ostaje kao uvijek: Kako će držati prostore koje su sretno prošljali? U ljeto su područje Kozare, tako rečeno, oistili sve do posljednjeg muškarca, a i do posljednje žene i posljednjeg djeteta⁹ — a danas tamo već opet sve vrvi od sumnjivaca i više od toga. U pozadini svih akcija neprestano stoji upravo pitanje okupacije, uprave i žandarmerije.

Pri tom mu pada na um još i ovo: kako bi bilo kad bi u povodu toga od uhićenih — nezavisno od upravljanja ljudstva na rad u Njemačku — stvarali sebi rezervoar talaca. Ova se zemlja naime odlikuje — kako je to glavnokomandu-

⁹ Opš. N. Lengel-Krizman, *Sabirni logori i dječja sabirališta...*, str. 884 i dalje.

ju em poznato — uz ostalo, i tim što se svi posebno vesele, kad strijeljaju pogrešne osobe kao taoce. Stoga je Glaise dosad inio sve što je bilo u njegovoj mo i da se izbjegne to izvanredno problemati no sredstvo. No, sada više to ne e biti mogu e — pogotovo radi zaštite željeznice. Kako bi bilo kad bi nakon njema ke akcije *Weiss* sukrievce imali pri ruci?

Vrlo su svi znatiželjni što je glavnokomanduju i obavio u Rimu.¹⁰ Prijatelj R. (Roatta) poru io im je posredstvom Diesznera¹¹ da se ni em ne nada od tih razgovora, budu i da nije predvi en nikakav zajedni ki komandant za Hrvatsku (pri emu Roatta misli »skromno i mudro« na svoju malenkost). S onim »ništa ne naslu uje« mogao bi Roatta, uostalom, i ina e imati pravo. Imaju još od prolje a svoja iskustva, kad je taj mo nik (tj. Roatta) upravljao operacijama u isto noj Bosni.

U prilogu pisma Glaise dostavlja Löhru dvije zabilješke ministra vanjskih poslova NDH koje Lohr može uništiti nakon itanja.

Poslanstvo Reicha je iz Zagreba, 5.1,¹² telegrafski izvijestilo ministarstvo — kako bi dokazalo koliko je nevjesta uobi ajena diplomatska praksa — kako e za vrijeme dvodnevne odsutnosti poslanika Kaschea telegrame poslanstva potpisivati njegov adjutant Willy Requard! Ministarstvo je smjesta reagiralo na takvu ekscentri nost i odgovorilo poslanstvu da telegrame ima potpisivati za vrijeme odsutnosti poslanika njegov stalni zamjenik ili nadležni referent u poslanstvu. Stalni zamjenik je trenutna no još savjetnik poslanstva v. Troll-Obergfell koji je opozvan iz Zagreba po želji poslanika Kaschea i za koji dan napustit e Zagreb i otputovati u Berlin. Njegov nasljednik je savjetnik I. klase Konrad v. Schubert.

Glaise je, 6. I,¹³ pohitao da »pod hitno« telegrafski obavijesti glavnokomanduju eg na Jugoistoku u Solunu kako mu je šef talijanske vojne misije u Zagrebu pukovnik Re saop io da u Zagrebu, 9. sije nja, o ekuju dolazak generala Roatte s tim da ostane tu nekoliko dana. Glaise se pribojava njegove indiskrecije u pogledu predstoje ih mjera.

Kasche je u pismu tajnom savjetniku Hudeszeku od 7. I — u vezi sa savjetnikovim elaboratom o situaciji NDH, u studenom 1942. godine — iznio niz kriti kih primjedbi. U pogledu sre ivanja ustaškog pitanja — tvrdi Kasche kao sve ve i i ve i prijatelj Paveli a i ustaša¹⁵ — vladi je uspjelo da na tom polju zabilježi znatne uspjehe. Reorganizacija ustaša i u osobnom i u ostalom pogledu napreduje. Dakako da je za to potrebno neko vrijeme. Pojavu partizanske djelatnosti treba povezati najprije s otpo injanjem ruskoga vojnog pohoda. Komunisti ke elije, koje se nalaze ovdje u Hrvatskoj, otpo ele su akciju. Kasnije su se poslužile manje-više i etnicima i prototalijanski raspoloženim dalmatinskim Hrvatima. Bivši državni tajnik Kvaternik (Dido) ne nalazi se više u blizini poglavnika i sada nema nikakvog utjecaja na nj i na ustaše. U me uvremenu je dr Zimpermann, zbog nedovoljne radne sposobnosti izazvane še ernom bolesti, bio zamijenjen dosadašnjim šefom *Uprave državnog*

¹⁰ Fabijan Trgo, etvrta i peta neprijateljska ofanziva. Zimske i proljetne operacije u Jugoslaviji 1943, zbornik: *Neretva-Sutjeska 1943*, Beograd 1969, str. 18.

¹¹ Pukovnik Dieszner bio je njema ki oficir za vezu kod Druge talijanske armije na Sušaku.

¹² AJ, T-120, rolna 212, Nr. ohne od 5. I.

¹³ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁴ AJ, T-120, rolna 1077.

¹⁵ Proustaški Kascheov stav došao je vrlo upe atljivo do izražaja u njegovom telegramu Berlinu iz travnja 1942. u kojem, uz ostalo, osu uje »prosrpski« stav i angažiranje pojedinih njema kih nadležstava u Beogradu (AJ, T-501, rolna 265).

monopola drom F. Crvenkovi em. Crvenkovi je dobio sva poglavnikova ovlaštenja i dosad se pokazao kao energičan ovjek. U pogledu inovništva NDH Kasche tvrdi da su u njegovim redovima nastupile teško e uslijed opadanja vrijednosti novca (kune), no nisu izazvale nikakvu korupciju koja ina e uzima sve više maha. Pojava korupcije starijeg je datuma i naslje e je iz ranijih vremena; odstraniti se može tek u toku godina odgojem inovni kog pomlatka i dobrim funkcioniranjem uprave. Franjevci se nisu usprotivili progonima Srba; naprotiv, oni su — prema Kascheu — bili aktivni poticatelji takvih progona. U Hrvatskoj postoje i djeluju redovni sudovi. U podru jima zahva enim nemirima moraju — što se samo po sebi razumije - djelovati izvanredni sudovi, no za njih još uvijek nedostaju temeljne zakonske odredbe za izvanredno (iznimno) stanje. Kasche neprestano mora pobijati tvrdnje da je stanovništvo Hrvatske gotovo u cijelosti upu eno na »šverc« (crnu burzu). 70—80 posto stanovnika su seljaci ili žive na selu i sami se snabdijevaju; 20 do 30 posto je gradsko stanovništvo i dijelom ima sitnu stoku, dijelom vlastite vrtove, dijelom se snabdijeva iz aprovizacije. Kruha je uvijek bilo, a i mesa u Zagrebu tako er ima posljednjih mjeseci. Povr a i vo a bilo je uvijek; jedino je snabdijevanje preko SAP-a, organizacije za snabdijevanje vojnoprivrednih poduze a, sve u svemu godinu dana planski snabdijevalo 250.000 radnika i obitelji, a unatrag etvrt godine daljnjih 200.000. Koli ine nisu bile velike, ali je" opskrba bila planska. Potpuno zatvaranje Save iz južnog pravca ne e biti mogu e. Bosna se, osim toga, ne može napustiti iz vojnoprivrednih razloga. U zemlji se može, svakako, o ekivati poboljšanje položaja, ako prestane izvana unošeno nepovoljno politi ko djelovanje, prije svega Italije. Preduvjet je poboljšanja, ali ne i jedini, za izgradnju hrvatskih oružanih snaga, pomo njema kih jedinica i njihovo sudjelovanje u borbi.

Kasche je, 5. sije nja u Slavanskom Brodu — javlja ministarstvu telegramom, 7. 1^{is} - razgovarao s vo om *Narodne skupine* B. Altgayerom, Standartenführerom Hruschkom i SS-Obersturmbannführerom Letschom iz popunidbene komande *Waffen-SS* u Be u. Letsch je povjerio poslaniku kao povjerljivu komandnu informaciju da se nakon okon anja predvi ene velike operacija (*Weiss*) imaju staviti na raspolaganje Himmleru, kao Reichsführeru, SS jedinice *Volksdeutscher* a u NDH najkasnije do 1. svibnja 1943. Osim toga, predlaže se i formiranje jedne ustaške legije u sastavu *Waffen-SS*. Kona na odluka u rukama je Führera. Kasche se, me utim, ogradio rekavši da trenutno još nema nikakvih uputa ministarstva. Me utim, one su u me uvremenu stigle u poslanstvo brzojavkom ministarstva 5. sije nja. Altgayer je u Brodu informirao Letscha da je na raspolaganju još 2000 za vojsku sposobnih pripadnika *Skupine* u podru jima koja ugrožavaju partizani. Kasche se u Brodu pokušao oprijeti tim planovima SS-a i naglasio, izme u ostalog, da je plan o nekoj ustaškoj legiji nešto potpuno novo, pitanje o kojem dosad uop e nisu raspravljali s poglavnikom. Ustaše su - prema Kascheu - jedinice koje su najbliskije poglavniku i koje bi on jedva smio ustupiti njema kim oružanim snagama (*Wehrmacht*u) ili *Waffen-SS*. Ve sam prijedlog ini se Kascheu sporan, zbog politi kog odjeka u Hrvatskoj, a odlu no je protivan takvom prijedlogu, s obzirom na Italiju. Uz to - javlja dalje Kasche - bili su kod njega, 3. sije nja, drugi predstavnici SS-a koji su zatražili da se jedinice *Narodne skupine* smjesta uvrste u diviziju *Prinz Eugen* i da se omogu i neposredno

¹⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 71 od 6. I.

vrbovanje *Volksdeutschera* u tu diviziju. Kasche se ogradio, ali je o tom koraku obavijestio generala Glaisea.

Kasche je, 8. I,¹⁷ telegrafski izvijestio ministarstvo kako je Glaise primio nare enje da obavijesti vladu NDH da e u predstoje im operacijama izvršnu vlast preuzeti njema ki komandant. Time otpada zadatak što ga je ministarstvo bilo povjerilo Kascheu brzojavkom od 4. sije nja. Kasche želi da pri tom primijeti da je u toku protekle godine neprestano raspravljao o pitanju civilne uprave u podru ju operacija, i s njema kim oružanim snagama i s vladom u Zagrebu. Suradnja u operacionom podru ju isto ne Bosne tamošnje njema ke divizije i opunomo enoga hrvatskog ministra dra A. Benaka potpuno -je zadovoljila. Suradnja njema ke divizije u Banjoj Luci s tamošnjim opunomo-enim hrvatskim ministrom Turinom bila je teža, uslijed ponešto u odlukama suzdržljivog dra O. Turine i teške naravi dotadašnjeg zapovjednika divizije. Ukoliko se nije uspjelo ukloniti teško e, uzroci su bili manje u suradnji hrvatske civilne uprave nego u nedostatku oružanih snaga, slabostima jedinica NDH i politi kom držanju Italije. Ako bi se danas prešlo preko hrvatske civilne suradnje, to bi predstavljalo da njema ka strana otklanja njihov dosadašnji doprinos i da Hrvate osloba a politi ke odgovornosti. To bi samo potvrdilo neprijateljsku propagandu i, osim toga, opravdalo politi ke zahtjeve Italije. Posljedica ne bi bila poboljšanje nego pogoršanje ovdašnjih odnosa. Njema ka je strana priznala hrvatsku državu i morali su biti na isto da e to izazvati novi razvitak sa svim po etnim poteško ama. Pri takvim odnosima moraju se predvi ati teško e i unapre ivati prirodni razvoj. Uspjeh se može posti i samo u dosljednom vo enju jasne nedvosmislene politike Reicha. Nema patentiranih rješenja. Ukoliko se sada mijenja politi ko držanje, Kasche izjavljuje da ne može preuzeti odgovornost za politi ki rad.

O prilikama u operacionom podru ju — nastavlja on — raspravljao je neprekidno s njema kim generalom i vladom u Zagrebu i rješavao ih na zadovoljavaju i na in — kao što je ve prije spomenuo. Osiguravala se puna sloboda djelovanja za njema kog komandanta i uklju ivala se hrvatska strana u suradnju i nošenje odgovornosti. Prema vani je »suverenitet Hrvatske« bio poštivan tako što civilni opunomo enici osobno nisu bili podre eni komandantu. Doista se suradnja u Sarajevu na toj bazi izvrsno odvijala. Uglavnom je tako bilo i u Banjoj Luci. Vlada NDH je u skladu s takvim postupkom ve sada predvidjela ministra Benaka za civilnog opunomo enika pri komandantu njema kih jedinica. Sa sugestijama je Kasche posredstvom gen. Glaisea unaprijed upoznao general-pukovnika Lohra i njegove nazore potpuno poštivao. Sad donesena izmjena pori e i poništava sva Kascheova dosadašnja nastojanja.

Kasche stoga predlaže da ostanu pri dosadašnjem postupku i na elno istoj suradnji pri emu ostaje sa uvan položaj njema kog komandanta. Konstatirao je kako je njema ki zapovjednik general Liiters dosad na potpuno zadovoljavaju i na in sura ivao s hrvatskim upravnim organima. Nedostatke u hrvatskim oružanim snagama sada energično uklanjaju. Konferencija poglavnika s gen. Prpi em, Glaiseom i njim samim (Kascheom) urodila je na elnom odlukom poglavnika o tome. Ako je dosadašnji nezadovoljavaju i razvoj bio štetan, razlog je tome u politi kom držanju Italije i nedostatnom resorskom djelovanju maršala Kvaternika. Na žalost su s njim (Kvaternikom),

¹⁷ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 98 od 7. I.

sve do nedavna, njemački vojni i SS organi održavali veze koje su pojedinačno poslaniku nepoznate a koje ovdašnji razvoj nisu unaprijedile.

Lorković mu je, 7. I, saopisio — javlja Kasche ministarstvu 8. I¹⁸ — da je došao u Zagreb na referiranje poslanik NDH u Rimu Stjepo Perić. U Rimu je Perić posljednjih dana opširno razgovarao s grofom Cianom. Ciano je s odobravanjem primao Perićeve pritužbe na adresu četnika u Drugoj i Trećoj zoni. Ciano je izjavio da je i on osobno protiv četnika, no da kod talijanske VK ne može postići ispravljanje današnjih odnosa, jer to može samo Duce. Stoga je sada sastanak poglavnik s Duceom nužan, a također mogu nakon Duceova oporavka. Osim toga, Ciano je primijetio da se hrvatska strana mora potruditi i preko njemačkih oružanih snaga da i one, na temelju svoga poznatog stava o etnicima, također zatraže promjenu gledišta u pitanju četnika. Lorković namjerava da to isposluje posredstvom poslanika u Berlinu Budaka. Kascheu se čini Ciov stav donekle udan, no budući da su njegove izjave Perića u izvan svake sumnje, možda je sada jasno da se postigne Storno u suradnji Talijana sa četnicima DM.

Danas borave u Zagrebu radi dogovaranja — javlja Kasche ministarstvu 9. I¹⁹ - general Liiters, komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj, i general Roatta, komandant Druge talijanske armije. Roatta je, navodno, obećao sudjelovanje talijanskih jedinica od oko tri divizije i obaviješten je o svim planovima. Hrvatska strana još nije informirana, ali zna za prisutnost i dogovore Liitersa i Roatte. Kascheu se ne čini uputnim i povoljnim da Roatta — kojega su samovoljni politički putovi poznati — sve zna, dok hrvatsku stranu ostavljaju neobaviještenu. Lorković je, svakako, pokazao živo zanimanje za sastanak s gen. Liitersom i poslaniku prvom dao informaciju o Roattinom dolasku u Zagreb. Uostalom, ovdje je već poznato da će Bugari zaposjesti daljnja područja Srbije. Popunidbena komanda *Waffen-SS* u Beogradu je, osim toga, u toku o planiranoj velikoj operaciji, dok je sam poslanik dosad službeno neobaviješten.

U unutrašnjoj politici, pogotovo u pogledu ustaša — stoji u izvještaju gen. Glaisea kao vojnog atašeya u Zagrebu za razdoblje od 1. do 10. I 1943 — nastupilo je tamo gdje ne dopire utjecaj ustanika određeno smirivanje, barem izvana, no ono se, dakako, ne može izjednačiti s aktivnim sudjelovanjem širokih slojeva stanovništva. To se očituje već u slaboj volji da se brane, što se u ugroženim područjima manifestira u odnosu na »teror« partizana i što ustanički pokretu još mnogostruko omogućuje priliku da se barem postepeno širi. Tako se mađarski poslanik ovih dana požalio vladi da partizani u pojedinim mjestima isto no od Bjelovara hoće prisiliti tamošnje naseljene Mađare da »služe vojsku« u njihovim redovima. Kudikamo već i dio zemlje i nadalje je sasvim ili pretežno izuzet ispod državne vlasti. Od značajnijih pojedinosti valja izvijestiti da je maršal Kvaternik definitivno otpušten u mirovinu i da je dobio ulaznu vizu za Njemačku, no da poglavnik još oklijeva s dozvolom da Kvaternik otputuje. Zatim, da je 6. siječnja nova *Hrvatska pravoslavna crkva* u svećanici ophodnji zagrebačkim ulicama proslavila svećanost blagosiljanja vode u kojoj su sudjelovali predstavnici vlade i određeni ustaše. Konačno, da je ustaški pukovnik J. Franceti, kojega je poglavnik

¹⁸ Isti izvor, Nr. 126 od 8. I.

¹⁹ Isti Izvor, Nr. 140 od 9. I.

²⁰ AJ, T-77, rolna 895; odštampan u prijevodu: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, Beograd 1978, str. 31-34.

među ustaškim vođama najviše cijenio, u bregovima Like vrlo vjerojatno zaglavio u zrakoplovnoj nesreći. Vlada NDH poduzela je pokušaje da vrše i uvrsti *Ustašku vojnici* u sastav domobranstva s tim da neobuhvaćena tim zahvatom ostane samo poglavnikova tjelesna garda: jedan puk opremljen artiljerijom. I nadalje postoji, na najveću žalost, zastoj u izgradnji žandarmerije s kojom ne ide, kao što se i očekivalo, ni pod vodstvom potpuno neiskusnog 30-godišnjeg ustaškog »pukovnika« Pećnikara. General Roatta boravio je u Zagrebu 9. i 10. I i vodio službene razgovore s opunomoćnim generalom i komandantom njemačkih jedinica u Hrvatskoj. Roatta je posjetio i generala Prpića i, u prisutnosti min. Lorkovića, čak i poglavnika. Kod Pavlića su raspravljali, prilikom dramatičnog, o pitanju etnika koje Roatta izdržava. Kako je Roatta saopćio njemačkim generalima, njegova je želja da u Lici svrstane etnike - navodno 4000 do 6000 ljudi - sada zaposli zapadnije u »akciji išćenja«.

Sjeverno od Save: daljnje oživljavanje djelatnosti »bandi« u jugoistočnom Srijemu, uslijed odlaska njemačkih jedinica i slabljenja uporišta hrvatske žandarmerije. Inače nepromijenjeno. Južno od Save: jače komunističke snage, koje su napredovale sa sjevera u pravcu Sarajeva, potisnuli su »pravoslavni borbeni odredi«. U prostoru Jajce—Travnik, nakon prolaznog zauzimanja mjesta Turbe od komunističkih, i razaranja tamošnje pilane, položaj neizmijenjen. Teslić su zauzeli komunistički prije nego su tri hrvatska bataljuna bila raspršena. Nakon njemačkog protunapada opet u vlastitim (njemačkim) rukama. Inače, komunističke snage ugrožavaju, ipak, i nadalje i Teslić i željezničku prugu prema Sarajevu u dolini Bosne. U prostoru Banje Luke pritisak neprijatelja ponovo pojačan. Talijansko interesno područje: pojačanje komunističkih snaga u prostoru Karlovca, osobito u šumovitom gorju sjeverno od grada.

Okončan je pothvat 717. pješ. divizije u slavonskom gorju, sjeveroistočno od Broda; opkoljavanje veći ih komunističkih snaga nije uspjelo, uslijed nedovoljnog sudjelovanja domobranske gorske divizije. Teslić zauzet od komunističkih mogle su njemačke jedinice brzim zahvatom ponovo zadobiti, i to gotovo potpuno otkrivanog. U prostoru Travnika, obrambene borbe s jačim neprijateljem. Nastavljeno utvrđivanje prostora oko Jajca. Nastavak obrambenih borbi i pothvati išćenja u prostoru Banja Luka—Bosanski Novi. U prostoru oko Karlovca morali su jedinice NDH iz okoline Krašića predbežno pobjeći na sjever, ali nakon pristiglog pojačanja dijelovima tjelesne garde poglavnik moglo se to mjesto (Krašić) ponovo preoteti i komuniste potisnuti prema jugu. Iz Srbije je pristigla 717. divizija u prostor NDH. SS-divizija *Prinz Eugen* u ukrcavanju. Sabotažna djelatnost u porastu na glavnoj pruzi Zagreb—Zemun, prije nego je jedan transportni vlak 369. pješ. divizije bio napadnut jugoistočno od Siska i gotovo do kraja uništen a drugi jedan transport njemačkih oružanih snaga iskočio iz tratinica 40 kilometara zapadno od Beograda, prije nego je zabilježen veći broj mrtvih i ranjenih njemačkih vojnika. Svi oni transporti oružanih snaga, izuzevši vlakove s namirnicama, obustavljeni su. Saobraćaj se dozvoljava tek nakon svitanja, pošto se provjeri pruga. Privredni položaj nepromijenjen.

Glavnokomandujućim na Jugoistoku je, 11. I,²¹ odgovorio Glaiseu na njegovo pismo od 4. siječnja i javio da, 18. I, dolazi u Zagreb i namjerava — zadržavajući i se kod vodećih mjesta i jedinica — Hrvatsku opet napustiti oko

²¹ AJ, T-501, rolna 264.

23. sije nja. Tom e prilikom poblize razmotriti s Glaiseom sadržaj njegova pisma. Sad samo toliko - piše Lohr: i on osobno gleda u pothvatu »Weiss« eksperiment s nekoliko upitnika na koje e sudbina — treba se nadati — pozitivno odgovoriti. Bez sre e, prirodno ne e i i. Ali smjer, veli ina i tempo operacija bili su nare eni; on (Lohr) samo je mogao da ispuni zadani okvir, budu i da bi se sada moglo manje izmijeniti nego u po etku. Da se Srijem stavi pod Badera, išlo bi samo na temelju dozvole Führera kome se nitko u Vrhovnoj komandi oružanih snaga ne želi približiti s prijedlozima o izmjena. Osiguranje potrebnog izbora talaca u toku operacija, neophodno je potrebno. Lohr moli da Glaise to prigodice spomene Lütersu ili njegovom štabu. I sām e to unijeti u jednu od uputa. Da i sasvim radikalno vojno rješenje ne vodi cilju, ako ga politi ko odmah ne zamijeni — ono bi mu, zapravo, po pravilu trebalo prethoditi — napisao je Lohr u pismu »mekanom« feldmaršalu Keitelu. Ho e li koristiti? Ovdje (u Solunu) vodi borbu ve danima u pitanju pilota s »aždajom« (glavnokomanduju im na Jugu), ini se od danas s definitivnim, dakako, kasnim uspjehom. Bi li trebalo da do e u Zagreb u civilnom odijelu i neupadljivo se odveze s aerodroma? — pita na kraju Glaisea.

Ministar Lorkovi i poslanik Peri koji su danas — piše poslanik Kasche u izvještaju ministarstvu 11. I²² — bili njegovi gosti ispri ali su mu ovo: general Roatta, koji je posljednja tri dana boravio u Zagrebu da konferira s komandantom njema kih jedinica u Hrvatskoj, razgovarao je poduže, 10. I, s Paveli em i Lorkovi em. O svom sastanku s Lütersom izjavio je da se razgovaralo o op im razmatranjima, bez utvr ivanja to njihov, razra enijih operativnih planova. Kad budu planirane operacije, morale bi se proširiti na Tre u ili Drugu zonu, i sām' e — razumije se samo po sebi — u njima sudjelovati. Zbog toga e predbježno odustati od daljnjih mjera napuštanja terena. Roatta je, zatim, na eo pitanje ne bi li jedinice NDH u Drugoj zoni mogli uvrstiti u talijanske oružane snage i Talijani bi ih tada snabdijevali, no poglavnik je to otklonio. Pri tom je Lorkovi primijetio da takva ponuda predstavlja sasvim nešto drugo od hrvatske legije u njema kim oružanim snagama koju njema ki *Wehrmacht* ne samo da snabdijeva nego ju je njema ka strana postavila, opremila i naoružala. Roatta je o pitanju etnika izjavio da trenutna no raspolaze s ukupno 19.000 etnika u sastavu svoje armije; 8000 nalazi se u jugoisto noj Hercegovini, 5000 doma ih i u najnovije vrijeme daljnjih 3000 iz Hercegovine u prostoru oko Knina—Drniša i 3000 doma ih južno od Vrhovina, u Lici. Njima je dao, osim svakodnevnog snabdijevanja, svega 7000 pušaka. Sām Kasche dodaje da je Roatta istu brojku saop io i njema kom generalu. Lorkovi je primijetio da mu je Roatta prije nekoliko tjedana naveo brojku od 2500 pušaka. Što, dakle, zna i — zaklju uje Kasche — da je Roatta posljednjih tjedana iznova dostavio etnicima 4500 do 5500 pušaka. I sve to nakon razgovora Paveli —Führer i koraka iz njih proizašlih protiv etnika kod talijanske Vrhovne komande! Dalje im je Roatta saop io u toku razgovora kako je prisiljen da u ve im operacijama, koje tek što nisu zapo ele, angažira etnike u sjeverozapadnoj Hercegovini, dakle u prostoru oko Livna. Poglavnik je tom prilikom izjavio da nikada ne e pristati na to. Lorkovi je izjavio Kascheu da e vlada NDH sada službeno posredstvom Peri a protestirati kod Ducea protiv Roattinog postupka u

¹² AJ, T-501, rolna 265, Pol. 2, Nr. 3-It - 13/43 od 11. I 1943; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 3, str. 34-37.

pogledu etnika i u tu svrhu uru iti odgovaraju u promemoriju. U vezi s ve telegrafski saop enim razgovorom grofa Ciana s Peri em u Rimu, u toku kojega se sam Ciano izjasnio protiv etnika i pozvao Peri a da njema ke oružane snage poduzmu potrebne korake kod talijanske VK, vlada NDH e tu promemoriju uru iti i njema koj strani, vjerojatno posredstvom poslanika Budaka. Roatta je u spomenutom razgovoru još izjavio Lorkovi u i kako mu je poznato da Lorkovi pretpostavlja i podme e mu politi ke spletke s dalekosežnim ciljevima, da on, Roatta, zavarava Hrvatsku; me utim, on nema nikakvih takvih namjera i osje a, štoviše, prijateljsku simpatiju za poglavnika i Hrvatsku. Peri , koji je nedavno u Rimu razgovarao sa lanom crnogorskog vladinog odbora Radovi em, spomenuo je kako mu je Radovi priznao da je vodio razgovore s Dražom Mihailovi em.²³ U Crnoj Gori stoji 15.000 crnogorskih etnika i 6000 crnogorskih žandara povezanih s tamošnjom talijanskom armijom. Svi su oni u vezi s DM. Radovi je dalje rekao i to da Milan Nedi vodi — kao i crnogorska vlada — politiku ekanja, unutar koje se prema Njema koj, odnosno Italiji pokazuje lojalno držanje, a održava veza s Mihailovi em. Budu i da Crna Gora nije jako važna za današnji evropski obra un sila, može sebi osigurati na tom putu najbolje izgleda za svaku vrstu završetka rata. Peri je, uz ostalo, ispri ao — javlja Kasche — da je ve ina stanovništva u Italiji i nadalje slabo zainteresirana za rat, dok se politi ki krugovi i danas još uvijek mnogo bave mišlju o separatnom miru. Govori se i danas još o tome da e pri ja em napadaju Engleske na Italiju talijanske oružane snage, zajedno s kraljevskom ku om, oboriti Ducea i Italiju prebaciti na drugu stranu. Ukoliko bi neprijateljske snage definitivno potukle njema ke jedinice u sjevernoj Africi, to bi sigurno nastupilo. Peri je istakao kako Duce vrlo teško provodi svuda svoje politi ke upute. Njegov (Peri ev) razgovor sa Cianom to dokazuje. Lorkovi i Peri , kao i ostali vladini krugovi u Zagrebu — završava Kasche — ne izvla e iz takvih dojmova o Italiji ništa posebno. Pripisuju tim pojavama veliku, ali ne odlu nu, važnost za cjelokupan razvoj rata.

Glaise je odgovorio glavnokomanduju em na Jugoistoku poduga kim pismom (Zagreb, 13. I 1943)²⁴ i zahvalio mu na pismu od 11. sije nja. Zatim, u nastavku, opširnije opisuje nedavni posjet gen. Roatte ovako: kao uvod javlja Löhru da mu je min. Lorkovi povjerio sadržaj svoga razgovora s Casertanom koji se pred Lorkovi em, u po etku, izjasnio ponešto rezignirano o poziciji Italije u Hrvatskoj. Njema koj je bolje, prije svega uslijed hrvatskih sje anja na austrijsko vrijeme, na izvrsnu austrijsku upravu i na carsko i kraljevsko vojno zajedništvo, što sve još djeluje u vode em oficirskom koru NDH, ali zatim i zbog dalmatinskog pitanja o kojem e se nakon rata, ipak, mo i razgovarati. Svršetak rata Casertano ocjenjuje povoljno za njema ku stranu. Misli da e do i do povoljnog razvitka i sretnog završetka, uslijed loma izme u Engleske i Amerike. Casertano nije posebno sklon »njema kom prijatelju« Roatti. Misli da Roatta teži vrhovnoj komandi nad itavim Balkanom. To je trenutna no Roattin ideal. Kad je Lorkovi nazvao generala »Darlanom osovinskih sila«, poslanik nije protuslovio.

A sad k glavnoj temi: iako su uvijek njema ki komandanti (Kuntze, Warlimont i Lohr) odlikovali šefa talijanske vojne misije u Zagrebu svojim

²³ Opširnije o svemu tome: Dr Radoje Pajovic, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. etni ki i federalisti ki pokret 1941-1945*, Cetinje 1977.

²⁴ AJ, T-501, rolna 264.

posjetom, Roatta prilikom svojih dolazaka u Zagreb nije se nikada potrudio da posjeti Glaisea. Glaiseov dobro obaviješteni adjutant spomenuo je to onako usput pred pukovnikom Reom i to je potpuno dostajalo. Roatta je odmah nakon dolaska posjetio Glaisea, i kod njega proveo gotovo jedan sat a da iz njihova razgovora nije proizašlo ništa osobita. Zapažanja vrijedno jedino je to da je Roatta jako mnogo govorio o *cijelom* Balkanu i da se, izme u ostaloga, žalio, primjerice, na nedostatak bilo kakvih obrambenih položaja u pozadini poluotoka. Popodne je stigao u Zagreb general Liiters, zajedno sa svojim na elnikom štaba, s uobi ajenim zakašnjenjem vlaka iz Broda. Nakon kra eg razgovora s njim, sastali su se predve er svi u talijanskoj vojnoj misiji. Nakon aše vermuta okupili su se svi oko stola s geografskim kartama: 5 Talijana na elu s Roattom i 4 Nijemca. Roatta se odmah postavio u pozu u itelja koji je stvari doduše proniknuo, ali je blag i s razumijevanjem prima želje u enika. Tu svoju ulogu odigrao je sjajno do kraja. Vlastite namjere sipao je u toku »ispita« kao nešto sporedno. Umio je majstorski da prstom upre uvijek na osjetljivo mjesto i odgovore je primao s izrazom lica ovjeka koji, dakako, sve bolje zna, ali se želi zadovoljiti dužnostima koje su mu nametnute. Geografiju prostora ima u malom prstu; rado se i razme e tim poznavanjem detalja i nesumnjivo se razumije mnogo u planinsko i gerilsko ratovanje. Njegova je dijalektika bila, kao uvijek, i pri upotrebi njema kog jezika nenadmašiva. Upravo u tom pogledu dobri vojnik Liiters — što Glaise mora povjerljivo priznati Löhru - nije mu bio nikako dorastao. Zaslužio je više nego jedanput ocjenu »minus dovoljan«, pri emu je Glaise, ipak, uvjeren da e Liiters u surovom svijetu injenica biti mnogo bolji nego što je rije ima mogao postići. Da Roatta, ve zbog prostranstva i relativno malih snaga (za *Weiss*), ne o ekuje mnogo od izgleda na uspjeh, uvijek je prisutnima davao na znanje. Izvanredne teško e, vezane uz temeljito pro ešljavanje takvog podru ja pokrivenog snijegom i mrazom, našle su u njemu rje itog prikaziva a pred kojim su Liitersu nedostajali argumenti. S posebnim naglaskom Roatta se zadržavao na temi »istrebljenje«. Od toga, o igledno, nešto o ekuje, utoliko što e pri tom i dovoljan broj nedužnih morati u to vjerovati, a u tome Roatta vidi nadu da e iz toga proiza i i daljnje smanjenje hrvatskih simpatija za Njema ku koje su i onako ve prili no na ete. Naravno da e on isto narediti svojim jedinicama. To mu ne pada teško, jer njegov politi ki kurs na jadranskoj obali i u Hercegovini ide oduvijek za tim da ubija Hrvate a da brani Srbe. Ponešto su prisutni Nijemci bili iznena eni tim kako Roatta sebi predstavlja sudjelovanje Talijana. U protivnosti s nare enjem koje su primili (iz VK), Roatta namjerava da tri talijanske grupe u ja ini divizije od željezni ke pruge Ogulin—Knin u širokom frontu postavi prema sjeveroistoku, okomito na cestu Slunj-Biha - -Bosanski Petrovac. Ako bi tu postavu zaista odlu no proveo, ne bi se moglo ništa tome prigovoriti. Me utim, i tu je u njegovom prikazu namjera bio razastrt onaj "veo rezignacije koji je pokrivaio sva njegova izlaganja. Na predonoj karti stoje oznae ene divizije: *Lombardia*, *Re* i *Sassari*, no to nisu prave divizije - kako je to Roatta ve prije podne rekao Glaiseu - nego svega 21 bataljun. Da e se u tih 21 bataljuna nalaziti 6 do 7 hrvatskih, nije im Roatta priznao, nego tek sutradan poglavniku, dakako, prikrivši svrhu. Mnogo je govorio o okretanju fronta, i o tome da e motorizirana grupa SS morati relativno dugo vremena formirati »zid koji se brani s obje strane«; osobito je polagao važnost na što je mogu e brže povla enje sjevernog krila divizije *Lombardia*, koju treba za akciju iš enja u Gorskom kotaru. Tek nakon otpora, pristao je da se predvidi okruženje jugozapadno od Slunja.

Kao ve i prije podne u razgovoru s Glaiseom — nastavlja on - tuma io je Roatta i sada neumorno kako malo može uiniti sa svojih svega 12 divizija za hrvatski prostor. Prisiljen je, prije svega, da pokriva anektirano talijansko podru je, zatim Hercegovinu, obalu i otoke koji leže pred njom. To je gotovo više nego što se može zahtijevati. Stoga pretpostavlja i za Tre u zonu da e je Nijemci nakon provedenog iš enja ubrzo napustiti, no da e tamo u i hrvatski garnizoni. Za dulji boravak talijanskih jedinica pribojava se Roatta osobito zime kao kuge. Pott i Glaise bili su znatiželjni ho e li govoriti o pitanju etnika. To je u inio pri kraju primijetivši, onako usput, da e etnici pred borbu biti izvu eni iz njihova dosadašnjeg fronta na željezni koj pruži Ogulin—Knin i da e sudjelovati u akciji iš enja u Gorskom kotaru. Njema kim jedinicama ne e do i pred o i. Nakon borbi, etnike e razoružati i raspustiti, s tim da je Roatta popratio to saop enje s odbacuju im pokretom ruke. Završetak savjetovanja protekao je u najprijateljskijoj atmosferi, i kad je Glaise u etiri oka naveo razgovor na zgodne žene op enito, a na one u Zagrebu posebno, iš ezla je potpuno Roattina rezignacija. Nakon nekoliko rije i divljenja njegovom poznavanju politiki h i vojnih odnosa na Balkanu, napustio je Glaise tu lukavu lisicu, oprostivši se od nje vrstim stiskom ruke.

Drugog dana (10. I) boravio je Roatta u po etku dva sata kod generala Prpi a kome je uputio laskave rije i za vidljivi napredak hrvatskog domobranstva u posljednja dva mjeseca. Od 12 do 13 sati bio je Roatta kod poglavnika u prisutnosti min. Lorkovi a. Izme u to aka razgovora valja isprva zabilježiti Roattinu želju da ne baš mnogobrojne hrvatske jedinice, u još od Talijana okupiranim dijelovima zemlje, prisvoji i uvrsti kao bataljune u talijanske pukove. Sasvim je o igledno toj Roattinoj želji kumovala žudnja koju je u njemu pobudila legionarska divizija. Poglavnik je to odlu no odbio, ukazuju i istodobno *na to da je Njema ka legiju potpuno opremila i snabdijevala. Pri raspravi o pitanju etnika, koju je poglavnik pokrenuo, pokazalo se da Roatta drži pod svojim zastavama 3000 etnika kod Plaškog i Vrhovina, 8000 kod Knina (me u kojima 3000 iz Hercegovine) i u Hercegovini 8000, što je ukupio 19.000. Da etnici ne ine nijedan korak bez njegova pristanka, poznato je njema koj strani iz apsolutno pouzdanih dokumenata. Talijani 7000 spomenutih etnika naoružavaju, hrane i pla aju. Još prije nekoliko tjedana Roatta se pred Hrvatima zaklinjao da ima u svojoj službi samo 1500 etnika i da im ne e izdati ni jednu pušku više. A sad je u razgovoru s poglavnikom izjavio kako bi možda moglo do i vrijeme, kad e biti prisiljeni da uklju e još i onih 20.000 etnika u Crnoj Gori koji su u službi Talijana. Treba planirati da se tih 20.000 pove a za daljnjih 10.000. Prema tome, Roatta ne misli ozbiljno da etnike razoruža — zaklju uje Glaise. I zna ajno je pri svemu tome kako je u Rimu grof Ciano prije nekoliko tjedana rekao tamošnjem poslaniku NDH Peri u da se hrvatska strana obrati njema kim oružanim snagama radi njihova pritiska na talijansku VK u pitanju etnika.

Razgovor kod poglavnika poprimio je djelomi no prili no uzbudljivi ton. Roatta je, uz ostalo, ak rekao Lorkovi u kaku mu pripisuje razli ite politike spletke i da on (Roatta) vara Hrvatsku, a uistinu je prožet najprijateljskijim osje ajima prema novoj državi. Kad su se prethodne ve eri rastajali, upitao je Roatta Glaisea što smije re i Hrvatima o najbližim namjerama saveznika. Glaise mu je odgovorio da bi potpuno prešu ivanje bilo besmisleno, imaju i pred o ima injenicu da ni Hrvatima nije moglo ostati prikriveno kretanje jedinica i da bi on (Glaise) poglavniku stavio u izgled neki pothvat, a da mu, dakako, nije poznato ho e li e ga izvesti sjeverno ili južno od Save; vjerojat-

nije je da e uslijed lošeg vremena biti izveden onaj prvi (sjeverno od Save). Roatta se vjerno pridržavao toga recepta — kako je Glaise mogao saznati iz Lorkovi eve informacije o razgovoru s Paveli em. Zna i da je Roatta sposoban i za takvu pouzdanost!

Od ostalih zbivanja u Glaiseovom mikromozmosu spomena je vrijedno još i to da je nedavno na vlastitu inicijativu posjetio starog Kvaternika. U toku prili no dugog razgovora izjavio mu je Kvaternik, na Glaiseovo iznena enje, da je on (Kvaternik) oduvijek bio istinski prijatelj Srba i da je stoga najodlu - nije osu ivao ubijanja, izvanredno štetan kurs svoga sina Eugena. Taj, uostalom, uop e i nije njegov sin u duhovnom pogledu nego poglāvnikov, koji mu je i davao izri ite upute za sve njegove bezumne ine. Došavši u razgovoru na dotad tako obožavanog poglavnika, Kvaternik je upitao Glaisea: »Reci mi, dragi prijatelju, vjeruješ li mu uop e i jednu rije ?« Glaise nije, na žalost, mogao odgovoriti s neograni enim »da«, jer bi ostao stajati kao neka bena. Maršal želi da do daljnjega boravi u Be u da bi se tamo mogao posvetiti svojim znanstvenim sklonostima.

Na kraju, Glaise prenosi Löhru (poznato) saop enje poslanika Peria o raspoloženju stanovništva u Italiji, samo što Glaise, ipak, to ne komentira onako kratkovidno kao Kasche.

Kasche je, 14. I,²⁵ telefonom informirao ministarstvo u Berlinu (Woermann) da je njega i Glaisea pozvao poglavnik k sebi i ozbiljno im prigovorio što je njema ki vojni zapovjednik (gen. Fortner) smijenio velikog župana u Sarajevu Ismeta Gavrankapetanovi a. Glaise ga je upozorio da njema ki komandant preuzima u operacionom podru ju NDH izvršnu vlast, ali je Paveli odvratio da je ranije saop enje njema ke strane shvatio tako da e se u takvim slu ajevima njema ki komandant obra ati vladi NDH i da e ona to rješavati.

Glaise je, tako er, o toj audijenciji kod Pavelia izvijestio Lohra i Lütersa telegramom istog dana²⁶ i u njemu naveo da je Paveli molio da Kapetanovi — s tim da se više ne vra a na svoj položaj — smije predati vladi u Zagrebu molbu da ga se razriješi dužnosti; da vlada može predložiti generalu Fortneru nekoga Muslimana za novoga velikog župana. Glaise to najtoplije preporu a i javlja da e izraditi definiciju preuzimanja izvršne vlasti i smjesta je dostaviti glavnokomanduju em na Jugoistoku na odobrenje.

Odmah zatim,²⁷ Glaise je dostavio glavnokomanduju em na Jugoistoku telegramom nacrt definicije i uvodno spomenuo da je pri prethodnim razgovorima poglavnik izrazio želju da se »iz opti kih razloga« iznimno stanje vremenski ograni i i Glaise stoga predlaže Löhru da tom stanju za po etak odrede rok trajanja od tri mjeseca.

Državni tajnik u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova v. Weizsäcker naveo je u službenoj zabilješci za ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa (Berlin, 15. sije nja 1943)²⁸ da ga je posjetio ministar financija NDH Košak i predao mu priloženu promemoriju. U njoj se navodi da pri eventualnim

²⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. ohne, zabilješka od 14. I.

Kasche se u telegramu ministarstvu od 15. I pozvao na telefonski razgovor s Woermannom i prigovorio što je VK o igledno izdala nare enje da se poslanstvo iskop a i stoga Kasche ne može preuzeti ikakvu politiku odgovornost za pripremane vojne operacije (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 266 od 15. I).

¹⁶ AJ, T-501, rolna 264.

²⁷ Isti izvor.

²⁸ AJ, T-120, rolna 212, St. S. Nr 34 od 15. I.

²⁹ U prilogu nema promemorije; nalazi se samo pregled i katalog želja Zagreba (Košaka).

akcijama njemačkih oružanih snaga u cilju slamanja ustanika, kojima upravljaju London i Moskva, treba posebno imati u vidu ove temeljne činjenice: a) naoružani ustanici ne potječu u najvećim dijelom iz Hrvatske, nego su upali u Hrvatsku iz Crne Gore, Srbije i Slovenije; b) ustanici u Hrvatskoj oslanjaju se najviše na srpska naselja; uslijed ispremiješanosti hrvatskih i srpskih naselja u pojedinim dijelovima Hrvatske mora se pri vojnim akcijama pripaziti da državi vjerna naselja ne budu izjednačena po općenitom postupku s onima koja su uistinu ustanička; c) u područjima pod trenutnom vlašću ustanika postoje različita naselja stanovništva kojih se u trenutku oslobodilačke akcije priključiti njemačkim i hrvatskim jedinicama; d) s posebnim oprezom mora se postupiti s muslimanskim stanovništvom i zbog političkog odjeka u modernim islamskim državama. Stoga je hitno potrebno: 1. da se pri eventualnoj njemačkoj vojnoj akciji u Hrvatskoj provode sve mjere koje se tiču civilnog stanovništva u pobunjenim područjima sporazumno s vladom NDH; 2. da se u cilju provođenja rešenog pod 1. pojedinim njemačkim dijelovima jedinica dodijele predstavnici vlade u Zagrebu.

Istog je dana³⁰ Glaise u telegramu glavnokomandujućem na Jugoistoku javio kako general Liiters računa da će u prvim danima operacija (*Weiss*) imati da u skladu s narednjem planiranoga, beziznimnog odvođenja cjelokupnoga muškog stanovništva odstrani iz okupiranog područja 60.000 do 80.000 ljudi. Morat će ih sprovesti u potku višednevnim maršom a zatim vlakovima u logore sjeverno od Save koji su na potezu između Zagreba i Zemuna. Tamo će ih prema sumnjivosti zadržati kao taoce ili ih sprovesti u Njemačku ili Norvešku, pri čemu Glaise primjećuje da su za Reich zavrbovani radnici do sada karantenu izdržavali u Hrvatskoj. Zasad s najvećim naporom može organizirati djelomično pripremu za prihvatanje 10.000 do 15.000 ljudi koje bi na savskoj željeznici preuzele vojne jedinice. Ako i mora sumnjati s obzirom na prostornost u broju od 60.000 do 80.000 ljudi, prisiljen je, ipak, javiti da u malo dana nije bilo moguće provesti pripreme za više od 10.000 do 15.000 ljudi (transport, smještaj, prehrana, stražarenje, sanitarna skrb) u zemlji koja je siromašna resursima, zavejana snijegom, pobunjena i prostrana. Zbog toga Glaise ponovo ukazuje na deportacije bez ikakvog izbora i provjere, jer — prema njemu — u područjima o kojima je riječ ima dovoljno Hrvata, Muslimana i čak «pravoslavaca» koji Nijemce očekuju sa srećnom i koji su, štoviše, spremni da s njima pograbe sakriveno oružje. Ako su oni, ipak, mjesecima trpjeli vlast partizana, to je višestruko zbog toga što su bili potpuno lišeni zaštite, nakon što su ih Talijani napustili u ljeto 1942. i, eznuvši preko njih. Ako Nijemci ne će sada osloboditi te ljude, što oni očekuju, nego s njima postupiti kako se planira, to ne će imati za posljedicu samo štetne lokalne konzekvence, nego će se vijest o tome proširiti po cijeloj Hrvatskoj kao požar i rezultat će biti da će — kao i pred ustašama — i ispred njemačkih vojnika — koji su dosad uživali najveće povjerenje — ljudi bježati u šumu i priključiti partizanima. Šteta će tada znatno nadmašiti trenutni uspjeh. K tomu treba uzeti u obzir i dojam koji će ostati kod sudjelujućih hrvatskih jedinica, kad spaze kako prolaze njihovi najbliži zemljaci, možda o čemu i braća drugova legionara koji se bore u Rusiji ili radnika na radu u Njemačkoj kao zarobljenici, zarobljeni bez ikakvog izbora i provjere. Ne treba zaboraviti, također, brojni tamošnji muslimanski element kojega sudbinu — kao što je poznato — prati cijav muslimanski svijet s posebnom ljubomorom. Stoga Glaise predlaže da se uz

³⁰ AJ, T-501, rolna 264.

suradnju pouzdanih hrvatskih komesara ili i užih zemljaka, ipak, pokuša nekakav odabir mjesnoga muškog stanovništva.

U Zagrebu su Nijemci, 16. I,³¹ održali dogovor kod opunomo enog generala o pitanju zarobljenika u operacijama koje su neposredno predstojale. Konstatirali su da je gen. Lüters na elno protiv toga da se privuku na suradnju pri odabiru zarobljenika državni organi NDH. Glaise je preporu io da se komisijama za odabiranje pri zapovjedniku njema kih jedinica predstavniku Službe sigurnosti (*SD*) dodaju i civilni komesari NDH kao savjetodavni lanovi. Angažiranje civilnih komesara ini se potrebnim stoga kako bi izbjegli da jedinice, neupu ene u lokalne prilike, u lojalnim selima postupe radikalno, odnosno da hapsi ljude za koje u smislu oslobodila ke akcije postoji interes da ostanu gdje su. Glaise stoga predlaže da formiraju takve komisije za zarobljenike pri pukovima odnosno divizijama kojima su na elu odgovorni predstavnici Službe sigurnosti (*SD*) a njima bi — prema Glaiseu - valjalo pridodati civilne komesare NDH i delegate Petersena njema kog štaba za posredovanje rada. Za odabiranja u ve e logore dolaze u obzir 369. i 717. divizija, kao i SS-divizija, eventualno i 714. Kod njih bi se odabiranje provodilo prema ovim kategorijama: 1. ljudi za razmjenu, svega oko 150 vi enijih i 300 zarobljenika za odmazdu (oni ostaju u zatvoru kod zapovjednika); 2. » iste«, prona ene sposobnima za rad u Njema koj treba sprovesti u transportima u poseban logor u Osijeku; 3. »sumnjivi«, koji dolaze u obzir za Norvešku, uputit e se u sabirnim transportima u poseban logor u Zemunu; 4. zarobljenici s kojima komisija nije na isto i kod kojih su još potrebna daljnja istraživanja (njih treba uputiti u poseban logor I u Sisak). Posebni logori u Osijeku, Zemunu i Sisku stajat e pod njema kom upravom, a brigu za njih preuzima opunomo eni general. Zapovjednik je zamoljen da za komisiju u Sisku stavi na raspolaganje 1—2 organa Službe sigurnosti i primjeren broj žandara za nadzor nad logorom. Nakon obavljenog upu ivanja zarobljenika u logore Sisak, Osijek i Zemun, prestaje odgovornost zapovjednika njema kih jedinica u Hrvatskoj. Kao dodatni logori uzimaju se još u obzir logor Sisak II štaba Petersen (kapacitet: 1500 osoba) i još jedan drugi posebni logor sposoban da primi 4000 do 5000 zarobljenika, a taj treba još zatražiti od hrvatskih vlasti. Zapovjednik se moli da i za te logore stavi na raspolaganje žandare. Prema tome, opunomo eni general u Hrvatskoj raspolaže s ovim logorima:

Posebni logor Zemun oko 9000 ljudi(ako ustreba mogao bi primiti i 18.000)	
Posebni logor Osijek	5000
Sisak I (tranzitni logor)	5000
Sisak II (rezervni logor)	1500
i još logor što ga treba zatražiti	5000
	Svega oko 25.000

Gen. Glaise nije pristao da se upotrijebi 187. divizija kao pratnja za željezni ke transporte, jer raspoložive snage 187. divizije još moraju biti spremne za eventualne zadatke osiguranja zapadno od Zagreba. U povodu eventualnog angažiranja 369. puka za nadzor nad zarobljeni kim transportima, general Glaise je primijetio da moraju hrvatske vojnike toga puka smatrati nedovoljno pouzdanima za takve zadatke. Odluku u rješavanju

³¹ AJ, T-501, rolna 267; odštampan u *Zborniku dokumenata...*, XII, 3, str. 46—48.

molbi organa NDH da se navodno nedužni zarobljenici iz logora podre enih opunomo enom generalu puste na slobodu pridržava sebi general Glaise.

Poslanik Kasche je, 17. I,³² izvijestio telegrafski osobno min. Ribbentropa da ga je gen. Glaise toga dana informirao o operaciji koja predstoji. Ju er i danas su Glaise i on vodili razgovor o izvršnoj vlasti. Na žalost, nije mu bilo mogu e da on (Kasche) sura uje pri svrsishodnom politi kom uvodu, i tako je verzija za koju se odlu io Lohr izazvala znatne rezerve i nepovjerenje. Danas je vlada NDH našla približno zadovoljavaju u verziju koja sad zavisi od odluke generala Lohra. Po etak operacija zajam en je. Poglavnik e sutra objaviti zakon o iznimnom stanju kojem e biti utvr en položaj vojnog zapovjednika kao nosioca izvršne vlasti i šefa civilne uprave. Pri tom Kasche posebno upozorava na pojedina ne poglavnikove želje da bi se *opti ki()* inilo kao da se NDH pojavljuje kao punopravni partner u suradnji s Nijemcima i nosilac suverenosti, pa Kasche najusrdnije moli da ih prihvate.

I Glaise je telegrafski izvijestio istog dana³³ glavnokomanduju eg na Jugoistoku da je poglavnik odmah na po etku današnje konferencije, koja je potrajala etiri sata,³⁴ izložio unutrašnje- i vanjskopoliti ke rezerve koje govore protiv iskop avanja državnih vlasti NDH na cjelokupnom podru ju izme u Save-Drine-demarkacione linije i linije Sisak-Biha i pokazao se malo sklon da o pojedinostima uop e dalje raspravlja. Jedino je Glaiseova napomena da podnesu glavnokomanduju em takav prijedlog kojim bi ograni ili operaciono podru je u užem smislu na prostor 714. pješ. divizije, uklju uju i i visove isto no od Vrbasa, stvorila preduvjete da nastave konferiranje. Rezultat je ovaj: prvo, vlada NDH sutra objavljuje zakon o mogu nosti proglašenja iznimnog stanja kojim se prenosi izvršna vlast na (njema kog) vojnog zapovjednika, i taj e se zakon primjenjivati ve u predstoje oj operaciji; drugo, operaciono podru je 718. pješ. divizije podvrgnuto je i nadalje dosadašnjim propisima u pogledu civilne uprave, dok se podru je 714. pješ. divizije, uklju uju i visove isto no od Vrbasa, stavlja kao operaciono podru je u užem smislu pod udar iznimnog stanja, s tim da je uvijek mogu e njegovo proširenje. To no razgrani enje predvi a se iz upravnotehni kih razloga prema kotarskim granicama u sporazumu s vladom NDH; novozaузeti prostori potpadaju jednako tako pod udar iznimnog stanja; tre e, promjene teksta koje je poglavnik želio unesene su u tekst koji se telegramu prilaže.

Iz Vrhovne su komande, 18. I,³⁵ telegrafski obavijestili ambasadora Rittera o sadržaju provedbenih odredbi za proglašenje teritorija NDH njema kim operacionim podru jem. Glasile su ovako: U raznim dijelovima Hrvatske koji e se na elno, u sporazumu s hrvatskim vladom, proglasiti njema kim operacionim podru jem, prelazi »izvršna vlast«, shodno hrvatskom zakonu o proglašenju iznimnog stanja, na njema ke vojne komande. »Izvršna vlast« obuhva a, u granicama potreba vo enja rata, cjelokupnu državnu vlast, uklju ivši i pravo donošenja uredba. Važe e zakonske odredbe ostaju privremeno na snazi, ali se mogu, prema potrebama ratovanja, pravnim odredbama osoba koje imaju izvršnu vlast, u svako doba ukinuti, izmijeniti ili zamijeniti drugima. Osobe koje imaju izvršnu vlast mogu davati upute svim vlastima

³² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 313 od 17.1; odštampao u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 114-115.

³³ AJ, T-501, rolna 264.

³⁴ Paveli u je u tom pitanju bilo prije svega da *opti ki* što bolje ispadne. Tako je njegova Zakonska odredba o iznimnom stanju od 18. I 1943. prikrivala da je rije o preuzimanju izvršne vlasti od *njema ke* oružane sile!

³⁵ AJ, T-120, rolna 212.

koje se nalaze unutar operacionog područja. Cjelokupna granična uprava na operacionom području koncentrira se u rukama »Šefa granične uprave« kojega postavlja vlada NDH, u sporazumu s njemačkim opunomoćnim generalom u Hrvatskoj. Šef granične uprave podređen je u stručnom pogledu osobi koja ima izvršnu vlast i vezan je njegovim nalogima. U pogledu činovničkog statusa, kao i svi ostali činovnici, ostaje podređen svom nadležnom hrvatskom ministarstvu. Dopušteno je postavljanje više šefova granične uprave za razna operaciona područja. Šef granične uprave vrši vlast koja je dodijeljena vojnom zapovjedniku u odnosu na graničnu upravu i civilno stanovništvo, a po njegovim uputama. On se izričito potpisuje kao »Šef granične uprave«. On je odgovoran da uredbe što ih je izdala granična uprava na operacionom području budu u suglasnosti s vojnim zahtjevima. Njemu su podređene sve granične vlasti na operacionom području. Šef granične uprave naročito se ima brinuti da se održavaju uprava i privredni život i da na operacionom području vladaju pravno srećne prilike. Šef granične uprave bira svoje službeno sjedište s pristankom vojnog komandanta. U slučaju potrebe predviđeno je uspostavljanje organa za održavanje veze pri štabu komandanta i šefa granične uprave. Ako vojni komandant smatra potrebnim da pojedine funkcionare granične uprave udalji s njihova položaja, onda on, ako se ne ukazuje potreba za drugom mjerom, izričito preko šefa granične uprave njihovu suspenziju, s djelovanjem koje odmah stupa na snagu. Formalno udaljšavanje iz službe vrši hrvatska vlada naknadno. Namještenja novim funkcionarima i činovnicima daje komandant u sporazumu sa šefom granične uprave koji mu je dodijeljen i preko njega. Postavljanje vrši hrvatska vlada. Odluku o potrebnim mjerama prema civilnom stanovništvu i njegovoj imovini za vrijeme borbe donosi sam vojni komandant prema vlastitoj ocjeni. Mjere prema civilnom stanovništvu i njegovoj imovini izvan borbenih radnji donose se u sporazumu s hrvatskim vlastima. Vrijeme završetka neke borbene radnje određuju njemački komandanti. Financiranje na području granične uprave ostaje netaknuto i vrši se po istim načelima koja su na snazi u ostalim dijelovima zemlje. Sve pravne odredbe što ih je za vrijeme trajanja iznimnog stanja izdala osoba koja ima izvršnu vlast staviti će se ponovo van snage prilikom ukidanja proglašavanja za operaciono područje, ukoliko hrvatska vlada ne smatra potrebnim da te odredbe i dalje ostanu na snazi.³⁶

Ministar financija VI. Košak koji je navodno »vode i politički ovjek unutar hrvatske vlade« - stoji u službenoj zabilješci trgovinskopolitičkog odjela ministarstva vanjskih poslova za min. Ribbentropa od 18. I - izrazio je u Berlinu u prvom redu ove želje:

³⁶ Čini se da je bio predviđen ovakav raspored šefova granične uprave kod Nijemaca: SS-divizija *Prinz Eugen* - Vranjski, Suški; 369. divizija - Frkovi; Prijedor - dr. Toth; Banja Luka - Dumandži; Sarajevo - Canki (AJ, T-501, rolna 267).

Operaciono područje pod režimom iznimnog stanja ležalo je južno od Save i zahvalno je Bosnu. Njemački zapovjednik i osoba koja ima izvršnu vlast bio je general Liiters. Na području sjeverno od Save ostajala je vlast formalno organa NDH, s tim da je general-pukovnik Lohr komandu nad *svim* njemačkim i hrvatskim jedinicama u tom prostoru prenio na njemačkog opunomoćnog generala u Hrvatskoj generala Glaisea. Kasche je kao svog oficira za vezu kod gen. Liitersa odredio savjetnika poslanstva dra Kiihna.

³⁷ AJ, T-120, rolna 212, Di. Ha Pol Nr. 10 od 18. I 1943; odštampana u zbirci: *ADAP*, E, V. str. 116-117.

Vidi i zabilješku državnog sekretara v. Weizsäckera o razgovorima s drom Košakom: AJ, T-120, rolna 212, St. S. Nr. 47 od 18. I 1943.

1. Košak hitno moli da se hrvatske oružane snage snabdiju oružjem i opremom i to: sa 70.000 pušaka i 5000 mitraljeza, 2000 baca a i odgovarajućim brojem protutenkovskih i brdskih topova. Time bi naoružali oko šest divizija i šest gorskih brigada. Kao utemeljenje svojih zahtjeva predao je Košak memorandum hrvatskog generalštaba. Vrhovna komanda, me utim, stoji na stajalištu da liferacije oružja Hrvatskoj zasad nisu mogu e, jer oružane snage Reicha, s obzirom na vlastite potrebe, nisu u mogu nosti da liferuju oružje Hrvatskoj, a osim toga i zato što pri sadašnjoj organizaciji hrvatskih oružanih snaga ne postoji jamstvo da e oružje biti pravilno upotrijebljeno. Naprotiv, Vrhovna komanda je spremna da se nastavi ve zapo eta izobrazba hrvatske mom adi s njema kim oficirima i podoficirima i da je, tako er, opremi i naoruža. Jednu takvu diviziju su ve sastavili, no sve to ministar Košak ozna uje kao nedovoljno.

2. Hrvatska vlada moli da se njema ke oružane snage u Hrvatskoj snabdijevaju iz Njema ke i da Reich daje svoj doprinos snabdijevanju hrvatskih oružanih snaga. Tu je njema ka strana odgovorila ministru da je vlada Reicha voljna preuzeti snabdijevanje njema kih jedinica u Hrvatskoj, osim sa svježim mesom, i da, tako er, stavi na raspolaganje snabdijevanje za 40.000 Hrvata koji se bore u njema kim redovima. Ministar Košak je s tim zadovoljan.

3. Hrvatska vlada odmah nakon osnivanja države izrazila je spremnost da snosi sve troškove koji u Hrvatskoj nastaju za sve njema ke jedinice. Košak je sad zamolio da Njema ka preuzme te troškove, budu i da su oni mnogo ve i nego što se u po etku predvi alo, pa stoga prelaze mogu nosti pla anja Hrvatske. Pri tom je Košak ukazao na to da je Italija preuzela sve troškove za talijanske jedinice. Njema ka strana mu je odgovorila da je vlada Reicha voljna udovoljiti njegovoj želji u ovoj formi: da se protuvrijednost ispla enih izdataka, koje je hrvatska vlada u Hrvatskoj utrošila u korist njema kih jedinica, knjiži u Berlinu na poseban ra un u markama da bi to kasnije upotrijebila. Košaka takvo rješenje zadovoljava.

Potpisnik te zabilješke poslanik Clodius isti e da se u sadašnjem trenutku ne može Košaku ništa drugo re i u pogledu liferacije oružja vladi u Zagrebu, no ministar je dao znati kako je to pitanje tako jako važno za Hrvatsku da e ga tada ministar vanjskih poslova Lorkovi morati iznova iznijeti.

Glaiseov zagreba ki obavještajac A. Haeffner je bilješkom od 19. I³⁸ upozorio generala da je Vjekoslav Luburi , u pratnji ustaškog pukovnika A. Moškova, odveo — ini se — 14. ili 15. sije nja s imanja u Kupincu u Zagreb dra Vladka Ma eka i njegovu obitelj da bi sprije ili — kako se objavljuje — da ga ne odvedu partizani.³⁹

Glaise je kao vojni ataše u Zagrebu u svom izvještaju o situaciji u

Kasche je o Košaku u istrazi rekao i ovo: »Moji li ni odnosi prema ministru Košaku bili su isti kao i prema ostalim ministrima. Pošto je bio pametan, kultiviran ovjek i pošto je raspolagao sa obrazovanim znanjem ekonomije — što je bila rijetkost u zemlji — ja sam se rado s njim bavljao« (A-IHRPH, MF-5).

Košak je u savezni kom logoru za civilne internirce u izjavi od 29. IX 1945. priznao da je ustašku prisegu položio 1. VII 1936, iako se i kasnije (do 1941) izdavao za pristašu HSS-a i VI. Ma eka (AJ, DK, F. 3822).

³⁸ AJ, T-501, rolna 265.

Glaiseov obavještajac A. Haeffner dostavio je, 12. I, generalovom štabu sažete ali i porazne informacije o Vj. Luburi u, navodno od Pavela a svrgnutog šefa III odreda *UNS-a* (uprava logora), i Vitaseku, bivšem adjutantu šefa IV odreda *UNS-a* (sigurnosna služba) Viktora Tomi a (AJ, T-501, rolna 265).

³⁹ To je Paveli rekao i Kascheu (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 405 od 22. I).

Hrvatskoj za razdoblje od 11. do 20.1 1943. javio, 21.1,⁴⁰ Vrhovnoj komandi da na polju unutrašnje politike nema ništa bitno novog. U tom izvještajnom razdoblju dominiraju pregovori o prenošenju izvršne vlasti južno od Save na zapovjednika njemačkih jedinica gen. Lütersa. Nakon ponekog zapletaja, pošlo je za rukom poslaniku i opunomoćnom generalu, izme u 17. i 19. I, u pregovorima s poglavnikom da dobiju njegov ne baš olako dan pristanak na sve zahtjeve koje je postavljala Vrhovna komanda. Ne treba prešutjeti — nastavlja Glaise - da je dužnost uvanja tajnosti vojnih planova imala za posljedicu podosta komplikacija koje su morali uzeti u obzir. Poglavnik je, bez prigovora, uzeo na znanje da vojnu odgovornost sjeverno od Save nosi njemački opunomoćni general. U skoroj budućnosti imalo bi dosadašnje ministarstvo domobranstva — kako poglavnik upravo saopćava Glaiseu — prerasti u ministarstvo oružanih snaga. Ono bi u budućnosti imalo rješavati sva pitanja vezana uz vojsku, zrakoplovstvo, naoružanu riječnu flotilu, ustaše i žandarmeriju. Istodobno se s tom reorganizacijom provesti i potpuno prilagođavanje *Ustaške vojnice* domobranstvu. Imale bi se formirati dvije do tri ustaške brigade, sličeće kao što postoje u domobranstvu. Pomoćne i specijalne službe, uključujući i sudstvo, imaju biti zajedničke za domobranstvo i ustaše. Ustaške pripremljene formacije koje su dosad pružale priliku da se pojedinci izvlače od vojne obveze bitne i rasformirane, a upotrebljivi elementi iskorišteni da se dopuni *Ustaška vojnica*. Ako bi uspjele to prikupljanje oružanih snaga zemlje, mogao bi se vidjeti i zabilježiti značajan napredak. No, neizbježno je da operacije koje su pripremili omoguće samo malom dijelu hrvatskih oružanih snaga da se nešto pridonose njihovom unutrašnjem uvođenju.

2. *Vrijeme pothvata »Weiss«.* General Liiters je u svojoj zapovijedi od 12. I ovako formulirao zamisao i cilj pothvata *Weiss* (Bijelo): Općera ratna situacija zahtijeva smirivanje hrvatskog prostora. Proširenje sadašnjeg žarišta nemira prema sjeveru može dovesti do jakog ugrožavanja glavne željezničke linije, do prekida dotura za cijeli Balkan i Kretu a time i do sloma cjelokupnog položaja Osovine na Jugoistoku.⁴¹

Talijanska Vrhovna komanda također je u naredbi o tim talijansko-njemačko-hrvatskim kombiniranim operacijama (10. I 1943) ovako odredila njihov cilj: odstraniti prije proljeća a neprestano prijetnju koju predstavljaju partizanske formacije što su se nedavno spojile i ojačale na spomenutom teritoriju... *Teritorij koji treba istiti:* zone koje sada drže ustanici, od predjela južno od Zagreba pa sve do granice prema Crnoj Gori.

»Osnovna operativna ideja u operaciji 'Weiss I' — piše general F. Trgo⁴² — bila je: okružiti i uništiti jedinice NOVJ na slobodnom teritoriju, na prostoru Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Bosanski Petrovac, Sanski Most, Glina; na in dejstva: brzim nastupanjem dviju njemačkih divizija (7. SS iz Karlovca i 717. iz Sanskog Mosta) presjeći i teritorij (trebalo je već drugog dana da se spoje kod Vrtoča), uz istovremeno koncentrirano nastupanje ostalih jedinica. U operaciji 'Weiss II' trebalo je uništiti snage NOVJ za koje se pretpostavljalo da bi se

⁴⁰ AJ, T-77, rolna 895.

Kasche je dobio ukor ministra v. Ribbentropa što nije osobno saopćio Paveli u da će izvršnu vlast preuzeti komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj (gen. Liiters) tražeći i njegov pristanak nego je prepustio gen. Glaiseu da to učini. Time je propustio da pokaže svoju nadležnost i odgovornost za politička pitanja (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 149 od 17. I).

⁴¹ O svemu tome opš. citirana rasprava generala F. Trge.

⁴² F. Trgo, četvrta i peta neprijateljska ofanziva, str. 19 i dalje.

mogle izvu i ispod udara u prethodnoj operaciji ('Weiss I'), i to na prostoriji izme u Bos. Petrovca, Bos. Grahova, Livna, Jajca i Ključa, i 'ustanicima potpuno onemogu iti život i rad, time što e uništiti njihove logore i njihova skloništa'.«

U operaciji su imale sudjelovati ove snage: etiri njema ke divizije (*Prinz Eugen*, 714, 718, i 369. divizija) i djelomi no 187. divizija; talijanske divizije *Lombardia*, *Re* i *Sassari*; pod njema kom komandom imale su djelovati 2. i 3. gorska brigada NDH, pod talijanskom etiri ustaška i domobranska bataljuna, dok je 5. gorska brigada imala zaposjesti zauzeto podru je Banije i Korduna.

Kasche je, 24. I,⁴³ izvijestio ministarstvo vanjskih poslova da su se etnici kod Druge talijanske armije u Hercegovini i Kninu pozvali na nare enje generala Draže Mihailovi a i pokazali njegovu legitimaciju. Nazvali su se jezgrom nove jugoslavenske vojske i zahtijevaju — protivno dosadašnjoj taktici — vezu s hrvatskim oružanim snagama. Pozivaju se na kralja Petra i borbu za slobodu. U pogledu borbe protiv Tita drže se etnici suzdržljivo. Na razli itim stranama utvr en je prijelaz pripadnika etni kih odreda partizanima. Prema svim raspoloživim vijestima, ini se potrebnim da se etni kom pitanju posveti još ve a pažnja. Odlu no distanciranje Talijana od etnika mora se provesti najkasnije nakon slamanja Titovih partizana da bi se razbilo i to drugo uporište neprijateljskih sila. Borbe protiv Titovih partizana naišle su na svim sektorima na njihov odlu an otpor. Tako svi znaci ukazuju na to da više ne vrijedi dosadašnja taktika partizana da nestanu u nepristupa nim šumama gorja. Titova radio-stanica pokazuje da se tamo položaj to no ocjenjuje. Uslijedio je ve pokušaj partizana u Slavoniji i na granici prema Sloveniji da oslabe pritisak, odnosno nare en je radiotelegrafskim putem od partizanskog vodstva.

U svojstvu vojnog atašea Glaise je istog dana⁴⁴ telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu da se, 21. I, vratio iz Berlina ministar Košak s djelomi no povoljnim rezultatima, jer je vlada Reicha pristala da odsad preuzme troškove svih njema kih okupacionih jedinica u Hrvatskoj. Pristala je i na to da preuzme njihovo snabdijevanje, izuzevši svježe meso, kao i snabdijevanje hrvatskih vojnika u njema kim jedinicama u visini od 40.000 ljudi. Odre eno razo aranje u Zagrebu izazvao je Košakov neuspjeh da postigne dodjelu zajma za naoružanje oružanih snaga, no vladini krugovi ne napuštaju nadu da e im to ipak jednom uspjeti. Ministar Lorkovi je ovih dana razgovarao s talijanskim poslanikom i Casertano je iznova ukazivao na jaki oslon Hrvatske na Berlin što se, navodno, protivi odredbama Rimskih ugovora, ali je i izrazio mišljenje da Hrvatska može zadržati kurs kojim je zapo ela kora ati. Lorkovi se požalio da general Roatta — prema pouzdanim vijestima — ponovo dovodi jake etni ke odrede iz Crne Gore u Hercegovinu. Lorkovi je saznao od poslanika Peri a da Roatta ima biti smijenjen i da je njegov nasljednik general Mario Robotti.

Preimenovanje dotadašnjeg ministarstva domobranstva u ministarstvo oružanih snaga uslijedilo je 26. I,⁴⁵ a za zakazani razgovor s Paveli em na dan

⁴³ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 429 od 23. I.

⁴⁴ AJ, T-77, rolna 895.

⁴⁵ Taj nadnevak navodi G. Fricke u svojoj monografiji o generalu Glaiseu u Zagrebu (str. 117); me utim Zakonska odredba o promjeni naziva je od 21. sije nja 1943. U nadležnost »ministarstva oružanih snaga« pripada - prema toj odredbi - uprava domobranstva, *Ustaške vojnice*, izuzev poglavnikovih tjelesnih zdругova, vojnog irakoplovstva, oružništva i ostalog.

27. I poslije podne Glaise je sastavio katalog pitanja koja će tom prilikom pretresti s ustaškim poglavnikom.⁴⁶ Tu su bile nanizane razne točke: pitanje stavljanja svih hrvatskih odreda (domobranstva, ustaša i žandarmerije) u mostarskom boksitnom području pod komandu jednog zajedničkog komandanta; stanje u žandarmeriji NDH i pokazana nesposobnost njenog komandanta pukovnika V. Pečkarića s adjutantom, nekim kapetanom Vitasekom, koji je stekao zasluga kao sudrug u ubojstvima V. Tomića; upozorenje na stav državnog tajnika J. Markovića koji mjere odmazde za prepade na željeznici opravdava mjerodavnom željom njemačke strane; u gradu je općenito poznato da je Luburić, 9. I, doveo draga Matića s obitelji iz Kupinca, ali je zato manje poznato da se V. Tomić vratio u Zagreb iz svoga talijanskog egzila koji je o igledno bio zamišljen samo kao oporavak; ispražnjenje koncentracijskih logora s tim da zatvorenici budu kao radna snaga upotrijebljeni u Reichu, jer nije ni u njemu interesu da se policijski zatvor proteže u nedogled; da se ustaškim policijskim organima naredi što uže suradnja s njemačkim vojnopolijskim organima kojima se privremeno u svrhu preslušavanja i konfrontacije imaju prolazno prepuštati zatvorenici iz koncentracijskih logora NDH; pitanje nasljednika svrgnutog Gavrankapetanovića u Sarajevu - ostaje li njegov zamjenik ili dolazi drugi Musliman; pitanje naredbe kojom bi se omogućila motorizacija odreda na poprištu borbi.

Do sastanka Pavelića —Glaise došlo je, 27. I, u zakazano vrijeme, u Tuškancu,⁴⁷ i poglavnik se složio da u mostarskom boksitnom području sve jedinice NDH budu pod jedinstvenom komandom. Vijest o otpuštanju 300 žandara iz okolice Banje Luke može se odnositi samo na pomoćne žandare, dok otpuštanje izvježbanih žandara nipošto ne dolazi u pitanje; poglavnik će, uostalom, dodijeliti Glaiseu jednog žandarmerijskoga oficira za vezu (puk. Osmanagić) da raspravlja s njim sva personalna pitanja. Pavelić se potpuno slaže da se mjere odmazde temelje i objavljuju s pozivom na zakonske odredbe a ne na želje njemačkih oružanih snaga. Nisu raspravili točnije (o Luburiću i Matiću), jer je bio prisutan — kako je Glaise pribilježio - ministar Lorković. Na drugoj strani, poglavnik se pokazao vrlo sklon da likvidira koncentracijske logore i zatvorenike uputi u Reich kao radnu snagu, ali je polagao važnost na to da oni u Reichu budu izričito označeni kao »pravoslavci« a ne kao Hrvati, a također se složio da ustaška policija usko suraduje s njemačkom vojnom policijom. Pitanje zamjene za Gavrankapetanovića nije još razjašnjeno, ali su Muslimani u Sarajevu jako ljuti na generala Fortnera. Zanimljivo je pri tom da je Pavelić iskoristio priliku da upita Glaisea je li točno da njemačke oružane snage namjeravaju da ga (Pavelića) smijene! Glaise mu je odgovorio da sadašnje prilike nisu, ipak, pogodne za eksperimente te vrste.

Istog je dana⁴⁸ Kasche telegrafski izvijestio svoje ministarstvo da je akcija ušerenja pod vodstvom generala Lüttersa u toku, no otpor neprijatelja je žilav. Za očekivati je da će se jačati partizanske grupe povući prema jugoistoku, a tako nastaje opasnost za boksitno područje oko Mostara. Etnici iz južne Hercegovine ponovo su u pokretu. Više od 3000 Talijani su angažirani u

Historijski pregled razvitka oružanih snaga NDH daje Žarko Verić u elaboratu pod naslovom: *Historijski razvoj »domobranstva« u Hrvatskoj u vremenu od travnja 1941. do svibnja 1945 (A-IHRPH, MF 4, snimak 13-37).*

⁴⁶ AJ, T-501, rolna 267.

⁴⁷ Isti izvor.

⁴⁸ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 488 od 27.1.; odštampan u zbirci *ADAP*, E, V, str. 148-149.

prostoru Prozora, sjeverozapadno od Mostara, a daljnjih 8000 dolazi. Njihovo angažiranje krajnje zabrinjava. Budu i da se o tom pitanju raspravljalo u toku Paveli eva posjeta u Fiihrerovom Glavnom stanu, moraju protiv angažiranja etnika uložiti odlu ne proteste. Oni su »ljuti« pristaše Draže Mihailovi a.

Operativni štab Vrhovne komande je telegramom, 1. II,⁴⁹ obavijestio ambasadora Rittera o novim mjerama Vrhovne komande. Vanjski i unutrašnji položaj Jugoistoka zahtijeva da se hrvatski vojni potencijal još više nego dosad iskoristi za zajedni ko vo enje rata i hrvatske oružane snage u vrste u njihovoj unutrašnjoj gra i. Prema dosadašnjem iskustvu, taj je zadatak mogu e riješiti samo pod njema kim vodstvom. Zato je VK uz odobrenje Führera otpo ela s provo enjem potrebnih mjera, a to su uglavnom: 1. postavljanje novih legionarskih divizija; 2. stalno priklju ivanje hrvatskih brigada njema - kim divizijama; 3. angažiranje njema koga okvirnog personala kod ostalih hrvatskih jedinica na njema kom podru ju. Razlog tih mjera: a) u potrebi da se što je mogu e ja e snage dobiju za potpuno iš enje jugoisto nog prostora od ustanika a da se za to ne uzima još više njema kih ili talijanskih odreda; b) u sve ve em ugrožavanju jugoisto nog prostora od anglo-ameri kih snaga.

Lorkovi mu je danas povjerio — javlja Kasche telegramom 1. II⁵⁰ — da je imenovanje gen. Ambrosija za šefa talijanskog generalštaba izazvalo u Zagrebu veliku zabrinutost.⁵¹ Ambrosio je bio komandant Druge armate i dokazao je da apsolutno otklanja Hrvata. Hrvatska strana upisuje na njegov ra un Storno opoziva gen. Roatte što je nedavno bio pod sigurno obe ao Pietromarchi, s tim da Roattu naslijedi gen. Robotti. Kao opravdanje za najavljeni opoziv Roatte — prema Pietromarchiju — imao je biti njegov stav u pogledu etnika. Imenovanje Ambrosija i ostavljanje Roatte prosu uje se ovdje kao daljnje slabljenje položaja fašista u Italiji. No, samo nekoliko dana kasnije (5. II)⁵² brzojavio je Kasche Berlinu da je Roatta, ipak, opozvan i da dobiva jednu diviziju na Siciliji. Robotti bi imao biti njegov nasljednik.

Dan kasnije⁵³ je Kasche telegramom informirao ministarstvo da operacije protiv »Titove bande« napreduju. Biha , linija Une, Klju u njema kim su rukama, a otpo elo je iš enje Grme a. »Titova banda« odbila je talijanske jedinice i etnike kod Knina. Treba ra unati sa sve ja im pritiskom na

⁴⁹ Isti izvor, Nr. ohne od 1. II.

Ribbentrop i ministar financija Reicha grof Schwerin v. Krosigk izmijenjali su pisma (od 13. i 23. II 1943) o nepovoljnom stanju oružanih snaga NDH (u povodu Košakove misije u Berlinu) i odluci njema ke VK da što je mogu e više iskoristi ljudski materijal u Hrvatskoj, i to što više pod njema kim vodstvom i s njema kom izobrazbom (AJ, T-120, rolna 212; dijelom odštampano u zbirci: ADAP, E, V, str. 217-219).

Postoji pregled od 14. II 1943. izra en u štabu gen. Glaisea o trenutna nom brojnomo stanju oružanih snaga NDH. Pri tom se izme u ostalog navodi: 13 pješadijskih pukova sa 38 bataljona i 4 gorske brigade s 15 bataljuna; 20 aktivnih bataljuna i 3 bataljuna poglavnikovog tjelesnog zdruga (AJ, T-501, rolna 264).

⁵⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 555 od 1. II.

⁵¹ »Zapovjednik druge talijanske vojske, general Ambrosio - piše Eugen Dido Kvaternik - uputio je pu anstvu onog dijela Hrvatske, koji su zaposjele talijanske ete, proklamaciju, kojom se proglašava formalna okupacija, bez ijedne rije i o hrvatskoj državi. Taj proglas bio je po duhu i sadržaju sastavljen po kalupu onih, koji su talijanske vojne vlasti izdavale za vrijeme okupacije Abesinije« (E. Kvaternik, Rije i i injenice..., str. 62).

Kvaternik je negativno ocijenio gen. Ambrosija u prilogu: Talijanska politika spram N.D.H. 1941. i 1942. Prigodom smrti generala Vittoria Ambrosija, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), god. IX (1959), br. 2 (lipanj), str. 164-187.

⁵² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 607 od 5. II.

⁵³ Isti izvor, Nr. 556 od 2. II.

boksitno podru je zapadno i južno od Mostara, no tamo su Talijani zapadno od Mostara angažirali crnogorsko-hercegovačke etnike, protivno dosadašnjim sporazumima. Dokazano je neprijateljstvo tih etnika prema Hrvatima, Nijemcima, a i Talijanima. Držanje talijanskih jedinica i nadalje se ne može prozreti. Trenuta no sudjeluju pod komandom gen. Lüttersa SS-divizija *Prinz Eugen*, tri njemačke divizije, jedna hrvatska legionarska divizija *Wehrmacht*, dvije hrvatske gorske brigade i dva bataljuna *Volksdeutscher*. Uz njemačke divizije vezan je veći broj hrvatskih jedinica rezervista. Sjeverno od Save pod komandom gen. Glaise-Horstenaus je jedna njemačka popunidbena divizija, jedna hrvatska gorska divizija, nekoliko bataljuna *Einsatzstaffel* i *Landesschiitzena* kao i hrvatske jedinice rezervista. Operacije gen. Lüttersa odvijaju se s talijanskim pristankom južno od demarkacione linije bez teškoća.

Kasche je, 3. II,⁵⁴ telegramom izvijestio ministarstvo da su sino održali konferenciju kod Pavelića u toku koje je Glaise prikazao nove poglede VK u pitanju daljnjeg organiziranja oružanih snaga NDH. Pavelić se odmah s izloženim složio. U skladu s intencijama Vrhovne komande mora se poduzeti ovo: 1. postaviti tri legionarske divizije kao sastavni dio njemačkih oružanih snaga (jedna je već ovdje u Hrvatskoj u akciji; druga se postavlja a treća u treba postaviti u travnju 1943); jedina Pavelićeva želja bila je pri tom da te divizije nose hrvatske uniforme; njihova upotreba: prije svega u jugoistočnom prostoru protiv »bandi« i iskrcavanja; 2. postaviti dvije brigade od po dva puka kao sastavni dio oružanih snaga NDH, usko oslonjenih na ovdašnje njemačke divizije u cilju izobrazbe i upotrebe; 3. proširenje etiriju sadašnjih aktivnih hrvatskih gorskih brigada na po 3 puka i jedinica brigade svaka; 4. 5 do 7 pukova kao osiguranje. Zanimljiva je pri tom izražena želja VK da se Talijani - koliko je to moguće — ne obavještavaju o tome. No Glaise se — a s njim se složio i Kasche — tome usprotivio, rekavši da to nije moguće, budući da će Talijani zasigurno primijetiti pripreme. Bit će bolje da ih obavijeste o formiranju legionarskih divizija, a s tim se složio i sâm poglavnik.

Casertano ga je jučer posjetio — javlja Kasche telegramom, 10. II⁵⁵ svojoj centrali u Berlinu — da s njim razgovara o pitanju etnika koji su angažirani kod talijanskih jedinica. Navodno je Talijan upozorio Kaschea kako mu je milije da prethodno razgovaraju o tome u četiri oka, a ne — kako je Lorković predložio — utroje. Casertano je u razgovoru istakao da su etnici antikomunisti i pouzdani u borbi protiv partizana. Kasche mu je odvratio da su oni prije svega razarali hrvatska sela i ubijali Hrvate. Trebalo bi ih — što je najmanje — upotrebljavati samo u podruju naseljenom pravoslavnim stanovništvom i Casertano se s tim složio, samo je dodao da se ne mogu uvijek odvojiti isto hrvatska od srpskih naselja. Kasche mu je ukazao na pripadnost svih etnika pokretu DM i Casertano se složio da su etnici nesumnjivo nepouzdani ljudi. Uostalom, nisu nikakve političke ustanove, pa ni on osobno surađivali s njima, nego isključivo vojne. Složili su se u jednom: da sada moraju pod svaku cijenu komunisti biti potpuno i zatim likvidirati etnike!

U Beogradu je general-pukovnik Lohr održao vojno savjetovanje s Talijanima i Hrvatima — javlja Kasche svom ministarstvu 12. II⁵⁶ — o nastavljanju

⁵⁴ Isti izvor, Nr. 584 od 3. II; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 171-172.

⁵⁵ Isti izvor, Nr. 640 od 10. II; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 195.

Isti izvor, Nr. 714 od 12. II. Kasche je, 15. II, upozorio ministarstvo u Berlinu da mu nije ništa službeno saopćeno o vojnim pregovorima s Talijanima i predstavnicima NDH (*AJ*, T-120, rolna 212, Nr. 737 od 15. II).

operacija protiv partizana. Prisustvovao mu je prvi put gen. Mario Robotti u svojstvu novog komandanta Druge talijanske armije. Na žalost, ini se da — prema Kascheu - daljnje namjere talijanskog »saveznika« nisu nedosmisleno upravljene ka cilju slamanja neprijateljskih snaga. Tako imaju otpasti operacije u Hercegovini kamo se sad povla e jake partizanske snage. O talijanskom sudjelovanju kao da postoje sumnje. U pitanju etnika zastupaju Talijani tvrdoglavo i sve uspješnije svoje staro stajalište, a Kasche ponovo upozorava ministarstvo na opasnosti koje nastaju ja anjem etnika DM. Uz to, vojno vodstvo (Lohr!) kao da nije dovoljno svjesno važnosti boksitnog područja oko Mostara — prigovara zabrinuti Kasche.

Glaise je u poduga kom pismu general-pukovniku Warlimontu, pomo - niku šefa Operativnog odjela VK (Zagreb, 15. II 1943),⁵⁷ otvorio svoje srce.

Odazivaju i se generalovom pozivu, obra a mu se — piše Glaise — s pismom o položaju u Hrvatskoj. Da se to nije prije dogodilo, razlog je što je Glaise htio da još ponešto po eka, izme u ostalog i rezultat beogradskih konferiranja vo enih pod gen. Löhrom prije nekoliko dana.

Da bi situaciju sasvim op enito okarakterizirao, prisiljen je da na prvo mjesto svojih izlaganja stavi tvrdnju kako bi mu bilo neizmjereno draže da su se »gore« ve prije jedne godine više bavili Hrvatskom. Tada je mogao jedan relativno skromni zahvat s njema ke strane zabilježiti zna ajne uspjehe. Raspolagali su tada neograni enim ugledom i povjerenjem i samo mrštenje e la dostajalo bi da polu e mnogo toga. Pri tom sigurno Glaise ne želi re i da bi Nijemci bili stvorili otok blaženih. Za to nisu postojali ni moralni ni materijalni preduvjeti, zbog talijanske hipoteke koja je presudno teško priti-skala, zbog nedostatnog razoružavanja nakon pohoda na Jugoslaviju i, na kraju, nakon otpo injanja ruskog rata s njegovim peripetijama. I izru enje države u ruke klike emigranata bez ikakvog korijena bio je zabrinjavaju i eksperiment. Ve je mnogo puta dokazano da se politika emigranata gotovo uvijek okre e protiv domovinske države. Usprkos tim sjenkama, postojale su ipak — kako je to Glaise u svojim izvještajima neprestano isticao — mogu nosti za dalekosežno poboljšanje. Danas su one znatno umanjene. Zbivanja u Africi i još više posljednje bitke u Rusiji (Staljingrad!) izazvali su kod pozitivno orijentiranih Hrvata sumnje i utu enost, a znatno su uve ali broj protivnika Njema ke, pogotovo dobro poznatih »reosiguratelja« (koji se osiguravaju i na drugoj strani). Ako je u prošlim godinama neprekidno bio Glaiseov *ceterum censeo* da njema ka strana može dobiti dobre hrvatske oružane snage samo ako postoji kako-tako prikladan državni temelj, i nadalje ostaje na snazi to nost (ispravnost) te spoznaje. No kako je ve spomenuo: povoljnija vre-mena su do daljnjega prošla i više ne e biti sasvim lako da se nekako pretvore u djelo izvanredno vrijedni poticaji general-pukovnika Lohra.

Tako bi se danas za zamisao, možda, da vlast u Hrvatskoj u obliku vojne uprave preuzme njema ka strana najviše mogao predvidjeti uspjeh, ako bi se osnivala na jednom dodatnom aparatu, tj. ako bi njema ka strana mogla za

⁵⁷ AJ, T-501, rolna 264, Ve 4. II Glaise je uputio telegram njema kom generalu u glavnom stanu talijanskih oružanih snaga u Rimu (za isklju ivu informaciju generala Warlimonta) u kojem upozorava da bi hrvatska strana vrlo loše prihvatila povratak Talijana u Tre u zonu. Ako je mogu e, posti i pove anje njema ke posade za jednu njema ku rezervnu diviziju i Tre u zonu formalni ili fakti no priklju iti njema kom okupacionom području. Takvo bi rješenje raspoloženje Hrvata izvanredno popravilo u korist Reicha. Svako drugo rješenje u init e beskorisnim sadašnje operacije. Glaise, na kraju, moli da u toku rimskih razgovora dodirnu i temu mostarsko boksitno područje (AJ, T-501, rolna 264).

određeno vrijeme vezati na sjeveru od demarkacione linije, uključujući i eventualno i Tre u zonu, uz mnogobrojne civilne savjetnike, vojne policajce, itd. pet do šest mobilnih njemačkih divizija. Takvo preuzimanje vlasti morali bi, osim toga, pratiti i potezi iste odluke u talijanskoj sferi (primjer Poljske 1916-1918. s jednim vojnim guvernerom u Varšavi i Lublinu i jednom sjenom od nacionalne vlade u Varšavi). Ni u kojem slučaju ne bi se njemačka strana smjela opteretiti odgovornostima koje kasnije ne bi mogla nositi i o preuzimanju kojih bi morali pri sadašnjem raspoloženju dobro dva puta razmisliti.

Upravo to dvotranje razmišljanje moglo bi dovesti do spoznaje — piše dalje Glaise — ne bi li upravo u ovom trenutku bilo bolje kad bi se za po etak još ogledali za daljnjim snagama za uvršenje suvereniteta (NDH) koji je postao vrlo sumnjiv. Nakon njihova ugravanja u režim, ostalo bi još uvijek dovoljno prostora da jače ili slabije provedu i ostvare svoje (njemačke) želje.

Kad general-pukovnik Lohr prije svega forsira »uklanjanje djelovanja ustaša«, upire on prstom sigurno na gnojnu ranu hrvatskoga državnog organizma. Zapravo je odmah od početka izvanredno slabo utemeljen ustaški pokret svojom ulogom politikom istrebljenja i svojim strašnim zločinima postao simbolom neuspjelog stvaranja države. Već samo po sebi nije bilo lako dati državi, koja nije nacionalno jedinstvena država nego država s više naroda, shematski oblik »države vođene«, a tu je u međuvremenu totalitarna stranka kao državotvorna izgubila svako uporište kod svih njenih naroda i religija i kobno slovo »U«, s terorističkom bombom smještenom između dva kraka toga slova, djeluje i nadalje kao Gesslerov šešir, iako se mora priznati da je u djelovanju ustaša (ponešto zaslugom i Glaiseovih intervencija na vrhu) od jeseni 1942. nastupilo zamjetno poboljšanje. Ustaše su istrošeni glasovir iz kojeg se za njemačku stranu jedva više mogu izmamiti kako-tako zvučni tonovi.

A »uklanjanje ustaškog režima« zna i, ipak, istodobno potrebu da se ogledaju za nadomjestkom za taj »državotvorni pokret«, za novim političkim potporijem-nosacima. Kao takav došao bi prema cjelokupnom položaju — a da stoga ne mora izaći i na vidjelo dr. Maček, već ionako jako istrošen — ipak samo seljački pokret u obzir. Pitanje je, dakako, bi li se mjerodavni predstavnici toga pokreta uopće mogli pridobiti za suradnju u veći podmaklo vrijeme. U vršenje njemačkog fronta na Istoku bilo bi u svakom slučaju i s tim u vezi izvanredno poželjno. Osim toga, i pripadnici *Seljačke stranke* zatražit će, kao svaka nova grupa za olakšanje svoga koraka, »svadbenu dar« koji bi se mogao sastojati za sve bez razlike samo u djelomičnom poništenju »talijanske hipoteke«, tj. u potpunom ili djelomičnom napuštanju područja koja su Talijani okupirali ali ne onog anektiranog. Ta Glaiseova konstatacija nije izraz italofobskog raspoloženja koje mu se zapravo bez razloga pripisuje, nego se temelji na mnogim razgovorima s političkim prijateljima svih pravaca. Ne može se ni sumnjati da bi takva koncesija Talijana dala prijateljskom raspoloženju hrvatskog naroda za Osovinu značajan podsticaj a njemačkoj strani istodobno — usprkos proširenim dužnostima vezanim uz okupaciju - pribavila znatno olakšanje u borbi protiv ustanika. Na kraće ili duže vrijeme njemačka strana ne može i izbjeći angažiranje njenih ili od Nijemaca postavljenih hrvatskih jedinica, barem u boksitnom području Hercegovine koje je za Njemačku izvanredno važno.

Da i Nijemci, možda, pri naznačenju unutrašnjopolitičkoj pregrupaciji putem izgubiti poglavnik, moraju pribaviti s tim računati. Što im već koristi

njegovo »prijateljstvo«, kad on Nijemcima posvuda u zemlji donosi više nesimpatija i neraspoloženja nego naklonosti i nagnu a.

Ako bi takvo nazna eno rješenje bilo neprovedivo, iz ovog ili onog razloga, morala bi se njema ka strana u za nju, dakako, ne baš bezbrižnom daljnjem krparenju ograni iti na suradnju sa sadašnjim ljudima (dakle: Paveli-em), pri emu bi Nijemci morali ja e nego dosad pove ati svoj utjecaj, i to bolje više iza kulisa nego'u svjetlu rampe toga sumnjivog teatra. Na vojnom polju to se ve doga a i nadaju se dobrim uspjesima. U pogledu rezultata akcija koje su u toku ne smiju se, dakako, podavati nikakvim pretjeranim nadanjima. Jako prostrano podru je ne e ni tada ni u kojem pogledu postati mirni raj, utoliko više što se osim partizana nalaze i etnici me u kojima ima i onih što su ih Talijani ishranili a kojih razoružanje od njema kog saveznika (Talijana) treba, dakako, poslati u carstvo snova. Tako er i nasljednik gen. Roatte: ljubazni i zasigurno manje »politi ki« Robotti ne e to u initi jer to jednostavno ne može.

Pred kraj tjedna upoznali su Robottija u Beogradu po prvi put kao partnera u pregovorima. Koliko god je general-pukovnik Lohr po formi prijateljski vodio konferenciju, toliko je tragikomi no protekla u stvarnosti. Glaiseov adjutant, sin njegova svojedobnog šefa feldmaršal-lajtnanta Metzgera, šapnuo je Glaiseu u uho: »Da je tako išlo u prošlom koalicionom ratu, izgubili bi ga ve prije 1918. godine.« U više od jednosatnom objašnjavanju kona no su se složili da se pripremi jedna talijansko-hrvatska borbena grupa od svega šest bataljuna i krene s juga u pravcu dinarskih planina kod Livna — dok su pitanje ponovnog zauze a (reokupacije) pro ešljanog podru ja velikodušno prepustili vojnim vodstvima jedne i druge strane. Na ve eri u Bijelom dvoru izmijenjani su lijepi govori koji su razveseljavali srca...

Na kraju, još jedno: što je zapletenija situacija u Hrvatskoj i što više sjenki nadolaze ih mogu nosti pada na nju, utoliko je važnije da Reich pokaže sliku jedinstva volje i jedinstveno upravljanje politikom. Koliko god Kascheov sud na elno odudarao u pogledu unutrašnjeg razvitka od Glaiseovog (Kasche vidi u Hrvatskoj najljepši od svih svjetova), ipak je dosad polazilo za rukom - ako se nije kao posljednji put izvana unosilo razilaženje - da se na Markovom trgu demonstrira jedinstvo politike i vo enja rata. Isto je tako izme u Lütersa i Glaisea dosad sve išlo sasvim dobro, iako ima i brojnih linija koje se presijecaju, itd. No civilne i vojne nejedinstvenosti izvan njihova podru ja unose katkad u hrvatsku sredinu dojam odre enih neuskla enosti unutar njema kog vodstva, tako da katkad pljušte zaključci poput kugli iz puške. Naravno, tada gospoda Hrvati nisu lijeni da ne pokušaju iskoristiti u svoju korist ta razilaženja pomo u borbe na unutrašnjoj liniji. Operativni odjel Vrhovne komande predstavlja sa svojim upitima itd. asnu iznimku. Ipak, nikako ne bi trebalo pobuditi sasvim pogrešan dojam, da se ovdje na svim podru jima, pa i u pitanju vrbovanja za SS i sli no, radi bez glave i repa. Sve je provedivo pa i ispunjenje želja SS, ali bi bilo dobro u svim vojnim pitanjima, pogotovo sad, da Glaisea pravodobno ukop avaju. Ina e, dolazi do op e zbrke.

Današnje vijesti s Istoka — zaključuje Glaise svoje pismo — pomalo ih oneraspoločuju, ali sve odluke, donesene u pravo vrijeme, imaju ipak pretežno dobro djelovanje u daljnjoj perspektivi. A tome se nadaju i u njihovom slu aju.—

Talijanski ambasador u Berlinu Dino Alfieri razgovarao je, 21. II,⁵⁸ u Berlinu s ministrom vanjskih poslova v. Ribbentropom i objasnio mu odlazak grofa Ciana za talijanskog ambasadora u Vatikan običajem Ducea da s vremena na vrijeme mijenja svoje suradnike. Tom promjenom samo je još jače naglašena Duceova odluka da zajedno koriste s Njemačkom. Ribbentrop je izradio žaljenje što grof Ciano nije više njegov kolega na talijanskoj strani i pozvao zatim ambasadora da ga prati na predstojećem putu u Rim. Ponijet će sa sobom Führerovo pismo za Ducea i izložiti mu Führerove poglede na opću situaciju. Sa sobom će povesti i vojnog stručnjaka (jednog generala) da sudjeluje pri razmatranju pitanja u vezi sa Sredozemljem, osobito problema Hrvatske. Ribbentrop je šire tumačio njemački poraz kod Staljingrada — »tragičan, strateški nužnost«, no pri tom nije riječ o nekim ruskim pobjedama nego samo o zadobijanju terena! Dalje se pozabavio balkanskim prostorom i priznao da na njemačkoj strani vlada određena zabrinutost zbog držanja talijanske vojske o čemu je Duce već obaviješten. Talijanska armija mora sada postati aktivna u Hrvatskoj. Ministar je prisiljen da izjavi Alfieriju kako je politika naoružavanja etnika, što je provodi general Roatta, velika pogreška i da bi ona — došlo li do engleskog iskrcavanja — djelovala pogubno. Obitavni kompleks pitanja raspravili su iscrpno sa Cianom i Cavallerom i oba su obećala sve što je Njemačka željela, ali se nije ništa od toga ostvarilo. Tri do četiri njemačke divizije trenutno su angažirane da obračunaju s »bandama«. Ali sudjelovanje talijanske vojske neophodno je potrebno da bi se uistinu postigao konačan rezultat. Roatta je mislio da može jednu stranu izigrati na račun druge, ali pri tome previđa da su prividno protivni i suprotstavljeni elementi poput »Titovih bandi«, etnika i pristaša DM jedinstveni u mržnji svega što je talijansko i njemačko, i Eden ih je potpuno otvoreno označio kao avangardu Engleza pri eventualnom pokušaju iskrcavanja. Upravo zbog mogućnosti iskrcavanja Engleza na jadranskoj obali Balkana, opasno je postojanje tih »bandi« koje vrše djela sabotaze, poput razaranja mostova i sl. i time dovode u pitanje opskrbu (dotur) upućenu na jednu jedinu željeznicu prugu. Ribbentrop je priznao Alfieriju da prilike u Hrvatskoj izazvane Roattinim politikom zadaju Führeru velike brige. Na njemačkoj strani razumiju da Roatta želi štediti talijansku krv, ali misle da svojom politikom donekle želi istjerati avla Belzebubom. »Bande« moraju biti uništene, i to muškarci, žene i djeca, jer njihov opstanak ugrožava živote njemačkih i talijanskih muškaraca, žena i djece! — zaključio je v. Ribbentrop.

Glaise je, 24. II,⁹ telegrafski izvijestio glavnokomandujućeg u Solunu kako ga je sinoć Lorković po drugi put toga dana pozvao k sebi da bi mu, prije svega, izrazio najtežu zabrinutost zbog ulaska talijanskih etnika u prostor Mostara i zamolio da to prenese svojim pretpostavljenim. Lorković mu je tom prilikom saopćio i to da se poslanik Casertano, nakon dužeg dopusta i prijema kod Ducea, vratio u Zagreb i da je obasuo poglavnika najtežim prijekorima zbog držanja Hrvata prema Talijanima. Casertano je bio prisiljen da kaže Duceu kako mora smatrati svoju misiju u Hrvatskoj neuspjehom. Optuživao je Hrvate i njihove oružane snage zbog najteže nezahvalnosti prema Italiji a da se pri tom, dakako, nije pobliže izjašnjavao u čemu se taj delikt sastoji. Također se žalio da je neobljubljenost Talijana u zemlji dosegla nepodnošljive razmjere i da je talijanska vojska na svakom koraku izvrgnuta grdnji i sprdaćini. A da

⁵⁸ AJ, T-120, rolna 60, Aufz. RAM 7^b/43; objavljeno u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 265-271.

⁵⁹ AJ, T-501, rolna 264.

nije pala ni rije o Nijemcima, hrvatske ličnosti, ipak, uzimaju pod sigurno da Casertanova srdžba, proizlazi prije svega iz talijanske ljubomore na njemačku poziciju u Hrvatskoj. Imaju i pred o čemu ima sadašnji hrvatski program reorganizacije, Glaise, na kraju, predlaže da se bitno iz toga izvještaja proslijedi Operativnom odjelu VK.

Mussolini je primio Ribbentropa u Rimu, 25. II,⁶⁰ u prisutnosti ambasadora Mackensena i Alfierija, kao i novog državnog sekretara ministarstva vanjskih poslova G. Bastianinija. Na početku razgovora šef njemačke diplomacije uručio je Duceu Führerovo pismo. Duce je odmah uzeti njegov talijanski prijevod i izjavio da je pismo vrlo interesantno. Za nas je najvažniji ovaj njegov dio:

»*Situacija na Balkanu.* - Mislim da nas mogu nastave saveznički iskrcavanja na Kreti i Dodekaneskim otocima ne treba više zabrinjavati — piše Hitler u pismu od 16. II 1943.⁶¹ Obrana i snabdijevanje Krete dosegli su takav potencijal efikasnosti da bi svako iskrcavanje imalo kao posljedicu jedino neuspjeh i teške gubitke. Međutim, Duce, nisam manje zabrinut za položaj na Balkanu. Koliko god se činilo privlačivom misao izigravati jedne protiv drugih, dva ili tri protivnička elementa, mislim da se to ne isplati od čega, kad se ti elementi slažu u jednom pitanju: u bezgraničnoj mržnji prema Italiji i Njemačkoj.

Talijanska politika, takva kakvu su mi je prikazali, temeljila se na pobuni u Grčkoj u korist talijanskih jedinica-pretihodnica. Rezultati su potpuno razočarali. Ne samo da su se Grci smjestili ujediniti protiv talijanskih trupa, nego su se i Albanci pokazali kao nedostojni povjerenja...

Smatram da je najgora, Duce, što je politička aktivnost na pojedinim mjestima — nakon što smo oružjem osvojili itavot područje — dala poticaj da se formiraju vojne organizacije, spremne da se okrenu protiv nas, čim se pruži prilika za to. Kadgod zaželite, Duce, mogu Vam o tome pokazati dokumente, za koje osobno preuzimam garanciju i važnost kojih ne mogu poništiti izjave poluslužbenih agencija. Oni sadrže dovoljno dokaza o timbi toga stanovništva i prožeti su vječitom mržnjom ne samo prema Njemačkoj, nego i, možda i više, prema Italiji.

Rasprostranjenost Titovih pobunjeničkih organizacija predmet je preneraženja i brige. Jedva imamo vremena da suzbijemo ustanak, ako želimo izbjeći opasnosti napada na našu pozadinu u slučaju anglosaskog iskrcavanja na Balkanu.

Prijateljski ponavljam, Duce, da izdate potrebne upute, da se uspostavi brza i elastična suradnja između naših komandi na terenu i ostvari koordinirana upotreba svih sredstava, koja im stoje na raspolaganju...

Pokaže li se nemoguće, Duce, da razoružamo i komuniste i etnike i zaista umirimo zemlju, planut će ustanak pri savezničkom iskrcavanju, linije prema Peloponezu bit će odsječene i naših će se nekoliko divizija morati boriti protiv komunista i etnika. Same talijanske trupe ne mogu spriječiti iskrcavanje na Peloponezu ili Jadranu.

Mislim, Duce, da postoje stanoviti zadaci, koje nije moguće izvršiti naprosto političkom vještinom. U njih treba unositi silu, bez obzira na cijenu,

⁶⁰ AJ, T-120, rolna 60, Aufz, RAM 8/43; objavljeno u zbirci: *ADAP*, E. V. str. 286-306. O Ribbentropovoj misiji u Rimu: J. Tomasevich, *etnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*, str. 215; *The Chetniks*, str. 237.

⁶¹ *Tajna pisma Hitler-Mussolini, 1940-1943*, Zagreb 1953, str. 68-69.

bez obzira na cijenu u ljudskim životima. Smirivanje te zone Balkana nalazi se me u takvim zadacima.

Ako se događaji budu odvijali, kao što sam opisao, imat ćemo, dakle, u slučaju savezničkog iskrcavanja takvu situaciju, da će njemačke divizije biti prisiljene suzbijati bande partizana, a ne da nam stoje na raspolaganju kao efikasne obrambene trupe za borbu s invazivnom armijom.«

Ribbentrop je, zatim, optimistički pokušao protumačiti pojedine elemente situacije (Istočni front, podmorni rat, mogućnost iskrcavanja, izgradnja utvrđena na Zapadu, Španjolska, Turska i Balkan). Situaciji na Balkanu posvetio je najviše vremena i pri tom spomenuo da je s njim u Rim došao general Warlimont, pošto je general Jodl, koji je isprva bio predviđen da dođe, morao ostatu zbog Hitlerova obilaska fronta. Warlimont je Ribbentropu izjavio da je položaj kod Mostara vrlo neugodan: dvije njemačke divizije u nadiranju naišle su na tako odlučan otpor jakih partizanskih snaga da su se defenzivno morale ukopati. Duce je tu ubacio da su te teškoće — prema najnovijim vijestima kojima raspolaže — već uklonjene, a zatim je Ribbentrop — službeno i se geografskom kartom — ocrtao položaj u hrvatsko-srpskom prostoru u pojedinostima. Führer stoji na stajalištu — rekao je on — da je tu riječ o tri grupe: komunistima, pristašama DM kojima pripadaju i etnici (pod talijanskom zastavom) i neregularni odredi.⁶² Uslijedi li iskrcavanje Engleza, sve te tri grupe smjesta će pohitati u pomoć uljezu. Duce je primijetio da se etnici u sadašnjem trenutku, ipak, bore protiv partizana. Oni su, doduše, u osnovi i protiv Italije i Njemačke, ali lokalno nam one korisne usluge u borbi protiv partizana. Nato je Ribbentrop predao Dupu svežanj prikupljenog materijala o tome kako sve grupe potajno slušaju zapovijedi Draže Mihailovića, tj. kako njima zapravo upravlja engleski generalštab. Duce je letimično pregledao tu dokumentaciju i izjavio da će dati ispitati predomni materijal u pojedinostima. General Roatta — rekao je Duce — zastupao je gledište da se etnici mogu postaviti i iskoristiti protiv partizana kako bi ih uništili a zatim da se i etnici moraju razoružati i raspustiti. Uostalom i njemačke jedinice poslužile su se u borbi protiv etnicima, primijetio je pomalo zlobno Mussolini.

Mora otvoreno priznati — nastavio je Mussolini — da se ni njemu ne sviđa situacija u hrvatsko-srpskom prostoru. Neprekidno se javljaju ljudi koji traže za izrazito vojne probleme diplomatska rješenja. Stoga se za taj problem (hrvatsko-srpskog prostora) ima dati izrazito vojno rješenje, a ne slijediti liniju najmanjeg napora, jer to samo sve komplicira i, na kraju, koristi isključivo partizanima.

Ribbentrop je, također, ponovo ukazao na opasnost da će se sve tri spomenute grupe pri iskrcavanju Engleza smjesta okrenuti protiv Talijana i Nijemaca što će dovesti do katastrofalnih posljedica. No, Bastianini se suprotstavio tezi šefa njemačke diplomacije o sjedinjenju tih grupa. Partizani pod utjecajem Rusije — rekao je on — nemaju ama baš ništa zajedničko s pristašama DM, i Mihailovićem a smatraju izdajicom. Isto tako pobijao je mogućnost oružane akcije koja bi potpuno uništila (zbrisala) partizane. U srpsko-hrvatskom prostoru riječ je o vojnoj rata koje je sasvim drukčije od onog na ostalim ratištima. Ovdje nije riječ o broju divizija nego se sve u gorovitom području rastvara u male akcije.

Ribbentrop je ukazao na to da su područja Srbije, koja drže Bugari i ona zapadnije od njih, pod kontrolom njemačkih jedinica, ipak, mirna, ali je Duce

⁶² Takozvani pravoslavni antikomunisti koji odredi.

odvratio da je to smirenje samo na površini. Dosad još nisu pronašli metodu da bi partizane mogli uistinu djelotvorno suzbijati. Regularne njemačke i talijanske jedinice nisu dorasle gerilskom ratovanju. Ono je jako neugodno, donosi teške gubitke i do sada je po svojim rezultatima bilo nedovoljno. Ima svega 60.000 partizana i etnika koji se trajno ne mogu održati, budu i da — barem zasad — nemaju nikakvu artiljeriju i zrakoplovstvo i njihovo je snabdijevanje (dotur) teško. Ribbentrop je primijetio da ni Njemačka ne misli da se nakon likvidiranja glavnih žarišta otpora više nikada neće naići na partizane, ali je uklanjanje glavnih središta otpora apsolutna potreba. Ako se i ne može provesti potpuno iščimljenje područja, moraju se, ipak, najbrže likvidirati velike »bande«. Također se mora smjestiti položaj oko Mostara. U pogledu pojedinih mjera koje treba poduzeti, Ribbentrop predlaže da održe zajedničku konferenciju radi koje je i general Warlimont s njim u Rimu da urede pojedina pitanja vojne prirode. Kako je opasnost velika, proizlazi uostalom i iz Edenove izjave u kojoj je Mihailovičeve ljude označio kao predstražu Engleza na Balkanu.

Mussolini je dodao da je Mihailovič uvijek srpskog kralja, dok ga moskovski radio naziva izdajicom. Možda je sve to komedija. O tome mora novo ispitivanje dati ocjenu kao i o držanju talijanskih vlasti. Zatim moraju u najkraćem roku riješiti to pitanje, jer ono već i sada predstavlja opasnost koja bi se u budućnosti uvijek samo povećavala. U vezi s tim mora priznati da postoje ljudi kojih je tendencija da uvijek traže diplomatska rješenja jer je to udobnije.

Ribbentrop je tome dodao da pitanje DM, kao i uopće pitanje smirenja hrvatskog prostora, nije nikakvo političko nego izrazito vojno pitanje. Kad je rat jednom završen, može Italija u tom prostoru riješiti svoje političke probleme za koje je Njemačka potpuno nezainteresirana.

Mussolini je ukazao na usku povezanost između u navedenoj borbi etnika i zbivanja na Istočnom frontu. U srpsko-hrvatskom prostoru bilo je sve mirno do trenutka kad zbivanja u Rusiji nisu dala nemirnim elementima novi podstrek, budu i da slavenski svijet Balkana, prirodno, neprestano gleda prema Rusiji. Ako su talijanski vojnici doista uspostavili dodir s Mihailovičem, uinili su pogrešku, jer je u tom prostoru sve složeno u mržnji na Italiju i Njemačku.

Pošto je Ribbentrop ukazao još na to da Führer dobro pozna te narodnosti, budu i da je u svojoj nekadašnjoj domovini imao užasak dodir s njima i stoga se njegovo veliko nepovjerenje temelji na tome iskustvu, primijetio je Duce, u zaključku, da istu situaciju moraju raspraviti u toku zajedničke konferencije s generalima.

Sutradan su Mussolini i Ribbentrop održali dogovoreni sastanak s generalima (Warlimontom i Ambrosijem) a prisustvovao je i ambasador Ritter.⁶³ Duce je uvodno rekao kako je sastanku svrha da se riješi iste odrednice pitanja sadržana u Führerovom pismu (od 16. II 1943). Führer je, naime, u njemu ustvrdio kako talijanske vojne komande na Balkanu pomažu etnike i daju im oružje da bi ih angažirale u borbi protiv partizana. Führer je, osim toga, istakao u pismu veliku opasnost koja se krije u navedenom iščimljenim prilikama na Balkanu, ako bi jednom uslijedilo englesko-američko iskrcavanje na jadranskoj obali. Uz to, Führer stoji na stajalištu — s kojim se Duce slaže — da nema bitne razlike između etnika i partizana, da su oni po površini različiti, ali u

⁶³ AJ, T-120, rolna 60, Aufz. RAM 9/43; objavljeno u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 314-321.

osnovi su svi bez razlike protiv Italije i Njemačke i samo čekaju priliku da to pokažu. Führerevo je mišljenje da mora prestati svaka pomoć grupama koje se me usobno bore i da etnike moraju razoružati. Duce je sad sazvao ovaj sastanak da bi uz pomoć stručnih oficira (Warlimonta i Ambrosija) razgovarali o pitanju. Gen. Ambrosio (kao bivši komandant Druge armije) pozna vrlo dobro tamošnje prilike i može stoga mnogo pomoći i pri tom zadatku. Ima (Duce) dojam da etnici nisu dobili mnogo oružja, i to iz jednostavnog razloga jer Italija ne raspolaže s mnogo oružja. Moglo se nešto dogoditi, ali direktivne linije politike kako ih je on (Duce) formulirao potpuno su jasne: koliko god je moguće dulje izbjegavati da se diplomatska rješenja primjenjuju na vojne probleme, budući da takav postupak može izazvati samo nesporazume i neugodna iznenađenja. Dakle, nije sada riječ o tome da ispituju pojedinosti, na primjer koliko je etnika a koliko partizana. Dalje, moraju ispitati kakvi su odnosi među njima i jesu li zaista neprijatelji. Moskovski radio označuje Mihailoviča kao izdajicu što je, međutim, možda samo komedija. Tu je Ribbentrop ubacio da je to sigurno manevar za zavaravanje. Duce je priznao da je možda tako, ali drži potrebnim da to pitanje, ipak, dobro prouči. On sâm ne može da jasno formulira mišljenje. Možda može gen. Ambrosio o tome dati obavještenje. Dokumenti što ih je njemačka strana predala nisu dovoljno precizni. Govore samo o »Talijanima«, no komande o kojima je pojedina noć riječ, gdje su se odigrali navedeni događaji i kada, u njima se ne spominju. Moraju biti vrlo oprezni pri provjeri takvih podataka u zemlji u kojoj historijske datosti sadrže u sebi određenu sklonost za iskrivljivanjem podataka. Svakako, mora naglasiti da iz Rima nisu nikada davana naredjenja koja bi mogla dovesti do takve politike. Možda je riječ o inicijativama pojedinih podređenih lokalnih komandi koje su išle za tim da se podrškom jedne strane u borbi s drugom izazove slabljenje i jedne i druge i tako koristi općem smirenju zemlje.

Mussolini je, zatim, dao riječ generalu Ambrosiju koji je na početku naglasio da Druga armija pod njegovom komandom nije imala nikad priliku da upotrebljava »nacionalne odrede« (etnike). To nije ni bilo potrebno. Ali su nemiri uzeli maha i pod njegovim nasljednikom Roattom su podređene komande prihvatile ponudu etnika da suzbijaju partizane. etnici stoje prema partizanima u izvanredno jakoj oporbi. Tu je Ribbentrop dobacio da bi ta oporba pri engleskom iskrcavanju smjestila izlaz i tada bi svi pošli na Talijane i Nijemce. Ambrosio je, naprotiv, izrazio rezervu i rekao da sumnja imaju i u vidu velika razilaženja u mišljenju raznih grupacija — da bi uistinu došlo do sjedinjenja, ako dođe do iskrcavanja. Svakako, *Contando Supremo* (talijanska VK) brižno će nadzirati nacionalistički pokret i talijanska strana ne namjerava širiti njegovu djelatnost nego mu, naprotiv, suziti polje djelatnosti. etnici su se, dakako, dosad vrlo dobro borili na strani Talijana i Nijemaca. Metode borbe su im iste kao i partizana, pretrpjeli su mnoge gubitke i sačuvali dobru disciplinu. U Dalmaciji 8000 etnika vodi neprekidnu borbu s partizanima, no Ambrosio, također, priznaje da etnici mrze Talijane. Ali prisiljeni su da etnike usprkos tome upotrebljavaju, jer Italija sama nema dovoljno jedinica na raspolaganju da bi svuda nastupala protiv posvuda rasutih partizana. Što se tiče od Führera zadanog općeg cilja o uništenju grupa koje su aktivne u srpskom prostoru i smirenja toga područja, bezodvlastno rješenje — prema ocjeni Ambrosija — nije moguće. Kao što je uvijek bilo na Balkanu, bit će i ovaj put potrebne duge i ogorčene borbe da bi se definitivno smirilo to područje. No za to je potrebno imati uvijek na raspolaganju brojne jedinice.

Ambrosio je, zatim, pojedina no naveo gdje su sve raspoređene talijanske snage i etnici. Od posljednjih je jedna grupa duž željezničke linije Ogulin—Split; druga, u jačini od 5000 ljudi, u donjem dijelu Neretve. Ambrosio je prisutne podsjetio da su svojedobno etnici sudjelovali u operaciji *Weiss I*.

U pogledu razoružanja etnika i njihova raspuštanja — nastavio je Ambrosio svoje izlaganje — na elno se slaže s njemačkim prijedlogom. Akcija se, ipak, ne može provesti smjesta. Pitanja o kojima raspravljaju mogu se rješavati samo postepeno i prema tome i razoružanje etnika može se provesti samo korak po korak, jer bi inače nastala potpuna zbrka. etnici i partizani me usobno su u neprijateljstvu: ruski emisari podstiču partizane na borbu i partizanima lebdí pred očima stvaranje takvog poretka koji se apsolutno protivi idealu etnika. Što se tiče budućnosti, Italija nije davala etnicima nikakva obećanja i pridržava sebi pravo da ih u prikladnom trenutku razoruža i rasпусти. Priznaje bez daljnjega da su i partizani i etnici neprijatelji Italije i Njemačke. Ali nije moguće pobijediti obje strane odjedanput. Najprije moraju biti likvidirani partizani a zatim dolaze na red etnici.

Mussolini je dodao još ovo: pitanje etnika nastalo je u srpskom prostoru, nakon okončanja pravih ratnih operacija. Politika nove vlade u Zagrebu (Pavelića!) bila je posljedica zablude, osobito što se tiče uništenja pravoslavne srpske manjine, jer je ta manjina brojila gotovo dva milijuna ljudi koji su stoljeće bili naseljeni u spornim područjima. Duce je zatim kritizirao ulogu ustaša u tom pitanju. Za njihove ispade — rekao je — postoje mnogobrojni dokumentarni dokazi i ustaše su pridonijeli pojavi etnika. Uslijed divljanja ustaša došli su do uvjerenja da su ionako osuđeni na smrt i stoga su izbjegli u šume, u potoku u malim grupama koje su se zatim s drugim grupama spojile u ove određene. Oružje su mogli naći posvuda, budući da je ono nakon završetka vojnih operacija bilo posakrivano na mnogobrojnim tokovima zemlje. Tako su, dakle, u potoku stajali samo etnici i ustaše jedni nasuprot drugima. Nakon izbijanja ruskog rata pojavili su se i partizani. Gledište Ambrosija ide za tim da je opasno pri postojanju dvaju neprijatelja istodobno nastupiti protiv oba. Smatra jeftinijim da jednoga izigrava pomoć u drugog. Ako bi partizani na taj način bili uništeni, imali bi se etnici milom ili silom razoružati, i tako bi se uspostavila općepacifikacija. Ambrosijevo je mišljenje kako raspoložive snage nisu dovoljne da bi se istupilo istodobno protiv oba neprijatelja i želi stoga primijeniti spomenutu taktiku. Što se tiče anglo-američkog iskrcavanja na Jadranu, ono možda i nije apsolutno nemoguće. Ali se pri tom mora imati na umu da neprijatelj mora — želi li se iskrcati na Jadranu — proći kroz vrlo uska Otrantska vrata, i da za transport jedne divizije treba, ipak, 35 brodova. Iskrcavanje bi, dakle, pod tim uvjetima predstavljalo vrlo opasnu i kompliciranu operaciju. No, ako se čak i pretpostavi da Englezima iskrcavanje može i za rukom, oni bi ipak smjesta stajali pred novom zaprekom: Dinarskim Alpama koje predstavljaju bedem protiv njihova daljnjeg napredovanja. U tim prilikama čini mu se teza o anglosaksonskom iskrcavanju na Jadranu bez pravog smisla. Vjeruje u mogućnost samo iskrcavanja komandosa, ali drži nemoguće im pravo invaziono iskrcavanje. Englezi imaju drugdje bolje prilike za to, iako treba priznati da Englezi postupaju izrazito empirijski i često priređuju iznenađenja, no, ipak, vjeruje da se postepeno dokazuju kao prilježni u onim stvarima koje ne prave više toliko pogrešaka kao prije.

Na Ribbentropovo pitanje koliko ima etnika u hrvatskom prostoru, Ambrosio je označio njihovu jačinu brojem 8000. Ribbentrop mu je odmah

odvratio da ne može, prirodno, govoriti kao vojni stručnjak, ali se, ipak, osobno ne može složiti s upravo iznijetim pogledima generala Ambrosija, da naime njemačke i talijanske snage nisu dovoljno jake istupiti istodobno protiv oba neprijatelja i da je stoga potrebno izigravati etnike protiv partizana, a tek nakon uništenja partizana razoružati etnike. Tome nasuprot, mora ustvrditi ovo: ostavlja neriješenim je li iskrcavanje kroz Otrantska vrata teško izvedivo ili nije; svakako potpuno je nemoguće ostaviti jake borbene snage partizana i etnika u pozadini njemačkih jedinica, ako bi uslijedilo veliko iskrcavanje u Grčkoj. Führera teško uznemiruje ta mogućnost, jer zna da bi prekid željezničke veze od ustanika u hrvatskom prostoru mogao u slučaju engleskog iskrcavanja u Grčkoj izazvati najteže posljedice. Stoga drži bezuvjetno potrebnim da provedu smirenje hrvatskog prostora i da u najmanju ruku unište veće »bande« kojima kompletno upravlja Mihailovi. Ukoliko se to ne dogodi, mogla bi nastati potreba da divizije, koje bi u Grčkoj imale odbiti Engleze, moraju prije i na hrvatsko područje da bi suzbile partizane u Hrvatskoj.

Kod tih mjera — nastavio je šef njemačke diplomacije — vremenu pripada vrlo velika uloga. Ne smije se ni pod kojim uvjetom djelovati polako, jer nastaje opasna situacija za Osovinu u tom području, ako zemlja još nije smirena, u slučaju kad bi se u Grčkoj pojavili Englezi. Führer zadaje takav položaj veliku brigu. U borbi na život i smrt ne može se veliku masu jedinica beskorisno bilo gdje pustiti da stoji, nego se cjelokupne borbene snage kojima raspolažu moraju svakoga dana neprekidno koristiti da bi se uništilo što više neprijatelja. Führer pozna, uostalom, odnose u tom prostoru iz austro-ugarskog razdoblja vrlo dobro, i na temelju toga svog iskustva Führer je vrlo uvjeren da će se svi etnici i Mihailovi evi ljudi — bez obzira gdje bi se Englezi iskrcali - u golemoj većini odazvati nacionalnoj paroli i boriti se za pobjedu kralja Petra. Stoga se mora u hrvatskom prostoru upotrijebiti isti postupak kao na Istoku: uništiti što je moguće više partizana i pripadnika ostalih neprijateljskih grupa. I još je jednom živo ukazao na najveću opasnost koja nastaje, ako nije slomljen otpor grupa u Hrvatskoj nego ako potraje u pozadini njemačkih jedinica. Dokumenti kojima raspolaže general Warlimont pokazuju da više-manje svim grupama hrvatskog prostora upravlja Mihailovi, tj. engleski generalštab. Sad se mora trijezno razmisliti što se ima smjestiti poduzeti da bi izmijenili takvu nepovoljnu situaciju. Kad gen. Ambrosio izjavljuje kako nije dovoljno jak da bi se istupilo protiv oba neprijatelja, mora on (Ribbentrop) ukazati na to da etnika — prema vlastitim generalovim procjenama — ima samo 8000, tj. da oni u usporedbi s raspoloživim njemačkim snagama ne predstavljaju gotovo ništa. Jasno je kao na dlanu da prikriveni neprijatelji moraju biti uništeni istodobno kad i otvoreni neprijatelji i kako je sad sasvim neprikladan trenutak da im se još daje daljnje oružje u ruke. Što se pita, ne moraju li pod tim uvjetima utvrditi jasnu liniju: uništiti partizane, etnike i pristaše DM što je moguće brže, i to upotrebom svih raspoloživih snaga. Dakako, ako se želi postaviti na stajalište da prostor uopće ne može biti smiren, to mu se onda čini kao rezignacija koju sebi ne mogu priuštiti u ovom slučaju. Moguće je da prostor, možda, ne može biti potpuno smiren, ali bi sada morali uništiti veće »bande« koje raspolažu jačim naoružanjem i koje su pod jedinstvenom komandom. General Warlimont će napisati predati Duceu kratak operativni plan. Riječ je, između ostalog, i o tome da se osigura iskopavanje 200.000 tona boksita od kojih je zavisna njemačka program izgradnje zrakoplovstva i, prije svega, uništenjem glavnih centara otpora prije nego što pri iskrcavanju Engleza ne plane posvuda ustanak. Pri tom

se mora tako temeljito postupiti da se onemogu e i nova prikupljanja etnika, partizana i »Titovih bandi«. Ako se pomisli da su itavo podru je njema ke i talijanske jedinice osvojile u teškoj borbi i uz zajedni ko prolijevanje krvi, mora se upravo ozna iti kao zlo in, ako se ne upotrijebi i posljednji ovjek da bi potukli ustanike.

U svojoj replici Mussolini je spomenuo broj anu snagu etnika. Osam tisu a ljudi zasigurno je mala brojka, ali daje neto nu sliku, jer se u hrvatskom prostoru ne ratuje onako kao na Zapadu. Ni talijanska ni njema ka vojska nije kadra da protjera gerilce. Za to su potrebni borci koji su iz istog podru ja i iste rase kao i ustanici. Stoga 8000 etnika predstavlja za njema ko-talijansku stranu ve u pomo nego dvije do tri divizije.

Ribbentrop je tada postavio protupitanje: s koliko jedinica raspolaže Italija u hrvatskom prostoru. Na Mussolinijev odgovor da tamo imaju 25 divizija, izjavio je Ribbentrop da k tome još dolazi šest njema kih divizija, tako da im, dakle, stoji na raspolaganju ukupno 31 divizija. S takvom ne baš bezna ajnom snagom moralo bi, ipak, pod svim uvjetima po i za rukom da se ustanici svladaju. Ribbentrop je izrazio bojazan odre enog negativnog psihološkog djelovanja na jedinice, ukoliko kod njema kih i talijanskih vojnih komandi ne prevlada apsolutno uvjerenje da se same moraju založiti u borbi i dok još stoje na stajalištu da mogu odre ene pothvate prepustiti etnicima.

Mussolini se s tim složio, ali je rekao da, ipak, imaju premalo jedinica da bi se brzo i odjednom suprotstavili opasnosti.

Još jednom primijetio je Ribbentrop da je Führerovo mišljenje kako je opasno bilo kakvo razlikovanje izme u pojedinih grupa u hrvatskom prostoru. On je uvjeren da e sve grupe u danom asu nastupati protiv Italije i Njema ke. Razlikovanje samo slabi mo odluke. Samo ne uvenom brutalnosti mogu se svladati takve prilike.

Nakon toga je general Warlimont — služe i se kartom — izložio detaljno pojedine operacije. Ja inu komunisti kih partizana odredio je brojkom od 15.000 do 20.000 ljudi i na karti ozna io prostore u kojima se partizani trenuta no zadržavaju. Podsjetio je na to da je operacija *Weiss I* u zapadnom dijelu hrvatskog prostora protiv komunista zabilježila uništenje 5000 ljudi. Ali »Titova država« raspolaže znatno ve om i razgranatijom organizacijom nego što se u po etku uzimalo. Velik dio tih ljudi (15.000) izbjegao je prema Mostaru. Upute za taj manevar bile su dane iz Moskve. U po etku se situacija inila vrlo opasnom, ali sad se pokazuju njene prednosti, jer je sad prvi put bilo mogu e da se zaokruže i zatim unište itave komunisti ke jedinice a da im ne po e za rukom da se opet izvuku.

Zatim je gen. Warlimont, u svom daljnjem izlaganju, naveo pojedina no jedinice koje su dosad sudjelovale u operacijama poput SS-divizije *Prinz Eugen*, jedne njema ko-hrvatske divizije te 717. i 718. divizije, kao i pravce njihova nastupanja. Želje upu ene talijanskoj VK u pogledu sudjelovanja talijanskih jedinica: zatvaranje uzmaca partizanskim snagama u južnom pravcu Warlimont je, tako er, pokazao na karti. U pogledu etnika složio se da oni još zasad sudjeluju u borbi, ali je samo molio da se izbjegnu susreti etnika s njema kim jedinicama. Ako zatim komunisti budu uništeni, etnici im više ne bi bili potrebni i njih bi mogli razoružati. Zatim e uslijediti pokret protiv centra Mihailovi eva pokreta. Führer moli da u Rimu dogovore vrste smjernice u skladu s kojima bi te operacije uslijedile i dao je da se te smjernice napismeno utvrde. Warlimont je, zatim, uru io Mussoliniju jedan primjerak tih smjernica koje je Ribbentrop dao u Rimu (vjerojatno u prijevodu) pripre-

miti za Ducea. Dok ih je Duce itao, Ambrosio je na talijanskom (nakon što je prethodno na molbu Mussolinija govorio francuski) rekao ovo:

Ne treba žuriti s akcijom razoružavanja koju je ministar Ribbentrop označio hitnom, utoliko što iskrcavanje Engleza u Grčkoj tako dugo nije aktualno sve dok se Tunis nalazi u njemačkim i talijanskim rukama. Duce je izdao nalog da se Tunis ne samo drži nego da se zauzeti prostor još i proširi. Ambrosio ne smatra da kombinirana akcija njemačkih i talijanskih jedinica u hrvatskom prostoru obećava uspjeh. Smatra da bi nakon 15 dana opet izbili isti nemiri. Osim toga, nije moguće da se u prilikama koje vladaju u hrvatskom prostoru postavljaju planovi akcije s dugim rokom. U tome je pogreška vojnih sporazuma dogovorenih u Beogradu. Planovi koji su tamo bili dogovoreni nisu bili dovoljno prilagođeni prilikama koje se neprestano mijenjaju.

General Warlimont izložio je na karti opće ciljeve koje sadrže njemački planovi. Oni se sastoje u stvaranju jednog uskog zaokruženja u istočnoj području NDH i jednog na jugozapadu. Položaj tih prostora bio je prisutnim talijanskim oficirima to nije pokazan na karti.

Gen. Ambrosio izrazio je rezerve u pogledu različitih tih planova, i pokazao skepsu s obzirom na izgled za uspjeh njemačkih planova. Izmeću ostalog, primijetio je i s određenom oštrinom kako se Italija ne nalazi u položaju Njemačke da raspolaže brojnim divizijama. Italija nije godinama mogla smijeniti divizije koje se u tom prostoru bore, tako da je sada jedinicama jako potrebno osvježenje. Nove divizije ne mogu se dovesti tamo, budući da su potrebne za obranu od eventualnoga engleskog iskrcavanja u samoj Italiji.

Ribbentrop je odvratio kako nije zgodno da operacije protiv Mihailovičevih pomoćnih jedinica u hrvatskom prostoru ostave po strani, ili ih ne provedu, samo iz zabrinutosti da bi možda na drugom mjestu mogla uslijediti akcija Engleza.

Mussolini je u vezi sa etnicima primijetio da je to pitanje više političko nego vojno. Svakako se mora ostvariti što je moguće i mir u hrvatskom prostoru. Stoprocentni mir je nemoguć jer je u tom prostoru uvijek bilo ustaničkih pokreta, uslijed nemirne rase koja ga nastava i zbog povijesnih predaja. U pogledu etnika, njegovo je mišljenje da bi etnici — ukoliko bi operacije protiv komunista dovele do određenog smirenja — postepeno morali biti razoružani, budući da se i oni zalažu za veliku Jugoslaviju, i trajno bi mogli postati opasni. Uostalom, on je s onim smjernicama koje sadrži uručenim dokumentom potpuno suglasan.

Ambrosio je dodao da je prema njegovu mišljenju i tavao pitanje Hrvatske uopće više političko nego vojno, ali se tome energično suprotstavio Ribbentrop, postavivši tezu da je tu riječ o istom vojnom problemu. Politička pitanja možda će lako riješiti, kad pobijede u ratu.

Na jedno direktno pitanje Ribbentropa, Mussolini je pri završetku konferencije iznova potvrdio da se slaže s vojnim prijedlogom što mu ga je uručen gen. Warlimont i naredio Ambrosiju da se sporazumi s Warlimontom o pojedinostima provedenja plana na odvojenom sastanku.

Ambasador Alfieri posjetio je ministra Ribbentropa, 28. II, u njegovoj rimskoj rezidenciji (*Villa Madama*⁶⁴) i Ribbentrop mu je u početku ispričao o toku konferencije kod Ducea a zatim povjerio Talijanu da ga je jučer rano informirao gen. Warlimont kako se potpuno složio s Ambrosijem i da samo

⁶⁴ AJ, T-120, rolna 60, Aufz. RAM 11/43; objavljeno u zbirci: *ADAP*, E, V, str 321-323.

o ekuju pismenu potvrdu postignutog sporazuma iz talijanske VK. Ta je potvrda u me uvremenu stigla, ali sadži više to aka koje odudaraju od postignutoga usmenog sporazuma. Pismo *Cotnando Supremo* predvi a vremenski slijed operacija, dok je bilo dogovoreno da e sve akcije otpo eti istodobno. Dalje sadži odredbe o vo enju operacija koje se ne slažu s onim što je usmeno bilo dogovoreno; u dopisu nema spomena Draže Mihailovi a — i to je to ka koja ima najve u težinu. U toku konferencije s Duceom i u predloženom njema kom planu, što ga je Warlimont uru io a Duce odobrio, jasno je došla do izražaja namjera da Draža Mihailovi bezuvjetno mora biti uništen, budu i da predstavlja opasnost u pozadini jedinica, koje bi u Gr koj eventualno morale biti angažirane, a u jednom govoru ministra Edena u Donjem domu javno je bio ozna en kao predstraža Engleza.

Ribbentrop je izrazio u enje zbog takvog stava talijanske VK. On je ve u toku konferencije kod Ducea osjetio odre eni otpor prisutnih vojnika koji su pobu ivali dojam kao da nisu uvjereni u potrebu operacija u hrvatskom prostoru i izražavali mišljenje da ne raspolažu s dovoljno jedinica. Umjesto da odlu no neprijatelja napadne, Ambrosio je izjavio kako se ništa ne može u initi i da mora u prvom redu braniti Italiju. Pri tome je potpuno ispustio iz vida da je Mihailovi jednak jednom engleskom generalu. Na kraju je još - izbjegavaju i — itavo pitanje ozna io kao politi ko pitanje dok je ono izrazito vojne prirode. Svakako stoji da Njema ka nema u tom prostoru — kako je to on (Ribbentrop) ve opetovano naglašavao — nikakvih interesa i bila bi sretna kad bi svoje jedinice »u trku« (galopu) mogla ponovo povu i. Usprkos tome, mora se re i da njema ke i talijanske jedinice nisu hrvatski prostor zauzele zato da ga ponovo izgube, uslijed nestalne politike talijanske *Comartdo Supremo*. Ovdje je rije samo o jednom vojnom pitanju i to u prvoj liniji za Italiju. Nakon pobjede u ratu, mo i e Italija lako riješiti politi ka pitanja. No, ima osje aj da se iza primjedbe gen. Ambrosija (da je rije o politi kom pitanju) nešto krije. Možda u nekim oficirskim krugovima ne poznaju to no povezanosti izme u pojedinih ratnih poprišta. Talijanski vojnik bori se hrabfo i vrši svoju dužnost, ali u talijanskoj VK postoje odre ene struje koje se ne bi mogle baš nazvati fašisti kima. Führera hrvatsko pitanje izvanredno interesira i da bi uredili to pitanje došao je on (Ribbentrop) u Italiju. Prije svega drugog, Führeru je stalo do toga da unište Mihailovi a i njegove ljude. Što se za to na vojnom polju može u initi, Njema ka želi rado u initi. Poslala je sada šest divizija što joj sigurno nije tako lako palo pri op oj situaciji. Duce je u pitanju postupka s Mihailovi em bio svakako apsolutno suglasan i Ribbentrop stoga moli ambasadora da pomogne u realizaciji toga pitanja. Nada se kako ne e biti potrebno da se Duce još jednom pozabavi tim pitanjem. Ono je, dakako, toliko jako važna to ka da e biti potreban novi dogovor kod Ducea, ukoliko prije podne generali ne postignu nikakav sporazum.

Alfieri je obe ao ministru kako e se potruditi da sve dovedu u red i nakon dva sata vratio se u Ribbentropovu rezidenciju i rekao da je u me uvremenu osobno posjetio Ducea i kako se Duce potpuno slaže s njema kim prijedlogom. Pokazao je ministru u strogom povjerenju rukom na francuskom jeziku napisane upute Mussolinija talijanskoj VK u kojima daje Ambrosiju to an tekst pisma za njema ku VK. U njemu *Comartdo Supremo* potvr uje primitak pisma od dan ranije i izjavljuje da: 1. Draža Mihailovi predstavlja veliku potencijalnu opasnost za Osovinu, i to posebno ako bi došlo do engleskog iskrcavanja; 2. da Mihailovi i njegova grupa moraju biti napadnuti i uništeni im (*quand*) to bude mogu e i obostrano od talijanske i njema ke VK odre en

je broj jedinica koje se imaju staviti na raspolaganje a, uz to, i operativni planovi za tu akciju. Nejasno u koja je postojala u tekstu u pogledu to nog zna enja rije i »quand« Ribbentrop je uklonio upu ivanjem na raniju Duceonu izjavu iz jednoga drugog razgovora prema kojoj operacije na Balkanu imaju otpo eti jedna ?a drugom » im je prije mogu e«.

Alfieri se složio s tim tuma enjem i uvjeravao Ribbentropa da e se Duce pobrinuti za hitno izvršenje tih uputa, budu i da ga je Alfieri upoznao sa zabrinutoš u ministra vanjskih poslova Reicha i ocrtao mu još jednom itavu situaciju, ne kao ambasador u Berlinu nego kao stari fašist i bliski Duceov suradnik. Upozorio je Ribbentropa na razliku koja postoji izme u Cavallera i Ambrosija. Cavallero je bio sklon da nešto obe a za što nije bio sasvim siguran da e mo i ispuniti, dok Ambrosio ima nešto strože shva anje i zastupa gledište da mora ispuniti ono što je jednom obe ao i stoga je osobno manje sklon obe anjima.

Zaklju ne razgovore vodili su Mussolini i Ribbentrop u *Palazzo Venezia* u Rimu, 29. II, opet u prisutnosti ambasadora Mackensena i Alfierija te državnog sekretara Bastianinija.⁶⁵ Duce je odmah na po etku spomenuo pitanje DM i izjavio da i on smatra D. Mihailovi a za opasnog i ogor enog neprijatelja Njema ke i Italije. Dopustio je mogu nost da optužbe moskovskog radija protiv DM predstavljaju istu komediju i potvrdio potrebu da unište Dražu što je mogu e brže. Za to potrebne operacije dijele se u tri faze: prva - koja upravo zapo inje — sastoji se u borbama u dolini Neretve; druga e donijeti sa sobom razoružanje etnika, dok u tre oj fazi — im prikupe dovoljno snaga — mora Draža Mihailovi biti likvidiran. U tom je smislu dao gen. Ambrosiju potrebna nare enja. Ambrosio je izvanredan ovjek — rekao je dalje Mussolini — koji ništa ne obe ava što ne može održati, i koji e svakako izvršiti Duceova nare enja. Neophodno je potrebno potanko planiranje predstoje ih skiciranih operacija. Mora se odmah utvrditi u tehni kim dogovorima obiju Vrhovnih komandi koliko je divizija potrebno za svaku fazu i kako bi se mogle staviti na raspolaganje. Ukazuju i na izlaganja ministra Ribbentropa, Duce je potvrdio da smatra Mihailovi a i stoga za veliku opasnost, jer bi se njegovom pomo i pri iskrcavanju Engleza iz Sredozemlja izazvali ustanci u južnoj Evropi, u pozadini njema kih jedinica, ime bi se do krajnosti ugrozio njihov položaj. U vezi s tim je spomenuo i uhva eni telegram iz Ankare za Ameriku (na pitanje Ribbentropa je li rije o telegramu ameri kog ambasadora Steinhardta, Duce je zanijekao, no nije se mogao to no sjetiti tko ga je otposlao. Svakako neka istaknuta ameri ka li nost). U njemu je rije o strahu Rumunja od Rusa, ali se istodobno tvrdi da bi Rumunji pozdravili na svom podru ju anglo-ameri ku vojsku, budu i da misle kako bi tako mogli biti spašeni od Rusa.

U pogledu Draže Mihailovi a Ribbentrop je ukazao još na to da je Draža službeno ministar vojni jugoslavenske emigrantske vlade i da mu stoje na raspolaganju — prema njema kim informacijama — britanski generalštabni oficiri.

Na pitanje ministra o talijanskim jedinicama koje stoje na raspolaganju u hrvatskom prostoru, Duce je odgovorio da na prostoru od Ljubljane do Dodekaneza stoji 25 do 26 divizija. To je mnogo više nego što se Italija zapravo može odre i.

Ribbentrop je na to odvratio da e Italija — kad jednom DM bude

⁶⁵ AJ, T-120, rolna 60, Aufz, RAM 12/43.

likvidiran — imati slobodne mnoge divizije, tako da se uništenje Mihailoviča imati i za talijansku VK velike prednosti.

Mussolini je nato povukao Ribbentropa u stranu da razgovaraju u četiri oka, dok se Bastianini s oba ambasadora i dalje pozabavio hrvatskim pitanjem i ukazao im na to kako su teške prilike u tom prostoru. Priroda s njenim brojnim gorovitim lancima i duboko usječenim dolinama, koje predstavljaju sijaset teško a na koje se nailazi, otprilike kao u Alpama, zna i za partizane veliku zaštitu a za okupacione jedinice zapreku koju je izvanredno teško svladati. Osim toga, ustaše su po inili strahovite izgrede nad stanovništvom od kojih je Bastianini opisao pojedine posebno surove počinjene nad ženama. Oprezno je dalje aludirao na to kako su se prigodice njemački oficiri pred oficirima NDH izražavali o suradnji s Talijanima tako da to ne olakšava suradnju i na eo temu koju je i Alfieri u svom posljednjem razgovoru s Ribentropom bio već dodirnuo. Bastianini je sve to pripisao tendenciji Slavena da siju nesuglasice izme u Njemačke i Italije pri čemu se ne ustružavaju — prema njegovom iskustvu - da puste u opticaj i najviše e laži o izjavama ove ili one strane.

Pošto su Duce i Ribbentrop okončali razgovor, Ribbentrop je još predstavio Mussoliniju svoje suradnike i zatim se Duce oprostio od svih s nekoliko srda njih riječi.

Još dok je Ribbentrop boravio u Rimu, glavnokomandujući i na Jugoistoku uputio je Vrhovnoj komandi spomenicu od 27. II⁶⁶ koja sadrži tešku kritiku ustaškog režima.

Prvi dio te spomenice glasio je ovako: Provođenje operacije Weiss može samo onda voditi trajnom uspjehu, ako odmah nakon nje uslijede radikalne političke, upravne i privredne reforme. Politički položaj u Hrvatskoj pokazuje kao najvažniji moment da Hrvati danas nisu sposobni da sami sobom upravljaju.

Vlada i uprava su uslijed promašaja i ustaškog kursa izgubile ne samo u »pravoslavni« nego i u vlastitom hrvatskom stanovništvu sve pristaše.

Oružane snage ispale su iz igre kao državotvorni činilac, budući da državi nije pošlo za rukom da snabdije oficire, podoficire i momčad ni približno dovoljno novcem, hranom i naoružanjem. Policija — oko 5000 policijskih i oko 10.000 žandarmerijskih službenika - bila je potisnuta od svoga pravog posla uslijed ugrađivanja UNS-a i *Ustaške vojnice*. Ona je silom prilika postala promatrač kod terorističkih akata ustaša protiv pravoslavnog stanovništva od kojeg je, prema ustaškim podacima, bilo umoreno oko 400.000. Zastrašena, loše plaćena i politički nepouzdana policija danas se ne može uzeti kao pouzdani instrument države.

Osoblje na željeznici (oko 40.000) masovno je u opoziciji prema vladi uslijed vješte agitacije komunista, a osobito zbog loših prilika u snabdijevanju, i djelomično je čak u vezi s »bandama« radi vršenja pojedinih sabotaža.

Radnici u poduzeću ima za naoružanje i u rudnicima nisu pretežno do sada još sudjelovali u akcijama sabotaže, usprkos izvanredno lošem položaju u pogledu snabdijevanja, ali ipak treba računati u dogledno vrijeme zbog djelotvorne komunističke propagande sa sve većim osipanjem njihovih redova, akcijama sabotaže i otkazivanjem (obustavom) rada.

Seljaci — oko 80% stanovništva — glavne su žrtve prilika izazvanih ustaškim gospodarenjem. Uslijed toga, izgubili su svaku vjeru u sadašnju

⁶⁶ I.Hory-M. Broszat, nav. djelo, str. 146-147.

vladu. Katolički seljaci (oko 50% u cijeloj državi a oko 70% u dijelu Hrvatske pod njemačkom okupacijom) bili su prije masovno pristaše VI. Maeka. Danas su složno protiv vlade i drže se ili pasivno ili dijelom idu iz straha s komunistima. Pravoslavni seljaci (oko 30% u istočnoj državi i oko 15% u dijelu Hrvatske pod njemačkom okupacijom) u istočnoj Bosni i u Hercegovini pristaše su Draže Mihailovića, u srednjoj i zapadnoj Bosni dijelom komunisti, dijelom pristaše »pravoslavnih borbenih odreda« koji ne pripadaju Mihailoviću, a u preostalom dijelu zemlje gotovo svi su, uslijed ustaškog terora, potjerani u naru je komunisti. Muslimani (oko 20% u istočnoj državi i oko 15% u dijelu Hrvatske pod njemačkom okupacijom) jako su pod utjecajem mjera i stava Turske, uostalom oportunisti, neprijatelji D. Mihailovića i Srba, a djelomično su kod komunisti.

Razlog je za prilaženja seljaka — koji po sebi nisu skloni komunizmu — komunistima u vrlo spretnoj propagandi Titovih komunisti koji ne suzbijaju crkve, nastoje da ujedine sve religije i zemaljsko stanovništvo u borbi protiv (ustaške) vlade i Osovine i po selima plijene samo općinske blagajne i imovinu bogatih seljaka a inače sve plijenu u gotovom...

Otežavajuće momente za neku radikalnu reformu vidi Lohr u »ustaškom kursu« poslanika Kaschea koji »kao ideolog ne vidi stvarnost«. Lohr, kao radikalno rješenje, zagovara u spomenici »iskopavanje poglavnika dra Pavla« povezano s formiranjem vlade od Maekovih pristaša i strujnjaka⁶⁷ uz istodobno imenovanje Glaise-Horstenaua za »specijalnog opunomoćenika Reicha i zapovjednika njemačkih jedinica« s vojnoupravnim štabom za vršenje izvršne vlasti, opoziv poslanika Kaschea, razvijanje djelotvorne propagande protiv Titovih partizana i napuštanje dosadašnjega protusrpskog kursa, osiguranje dostatnog snabdijevanja hrvatskih oružanih snaga, policije, žandarmerije i inovništva od Reicha, raspuštanje ustaškog pokreta i inovništva od nepouzdatih i koruptivnih elemenata. Samo u odlukom raskidu s omrznutim sistemom ustaške vladavine, koja postoji danas uistinu još samo unutar zidova glavnog grada, moguće je uspješna mobilizacija domaće snage za Reich i obranu od partizana.

Spomenica je bila toliko radikalna da se gen. Jodl u svojstvu šefa Operativnog odjela VK nije usudio da je uruči Hitleru na čitanje. Bilo mu je, osim toga, poznato da Hitler smatra smjenjivanje ustaškog režima u Zagrebu previše riskantnim i problematnim.^{67a}

Kasche je, također iz Zagreba teletramom, 28. II,⁶⁸ upućenom osobno Ribbentropu javio da mu je Lorković povjerio kako je poslanik Casertano — vrativši se iz Rima prije putovanja. Ribbentrop — u Zagrebu vrlo žestoko

⁶⁷ Pri tom je Lohr izriječno naveo da je osobno sudjelovanje Maeka u vladi isključeno, budući da se on pri trenutnom vanjskopolitičkom položaju ne može angažirati; naprotiv, čini se da je »njegov prvi suradnik Košutić« pristupa njezi, tako da bi trebalo težiti formiranju vlade pod Košutićevim vodstvom ili — ako to nije moguće — vodstvo vlade povjeriti nekom generalu.

^{7a} Na elniku Vrhovne komande W. Keitel je pismom, 15. III 1943, dostavio Löhrovu spomenicu Himmleru koju mu je Lohr bio predao, 3. III, prilikom boravka u Führerovom Glavnom stanu (»Vukodlak«). Bila je izrađena u nepoznavanju zadatka što ga je Führer bio povjerio Himmleru i zato je Keitel nije pokazao Führeru. No, kako se pogledi general-pukovnika Lohra u mnogim točkama slažu s mislima koje su Keitel i Himmler izmjenjivali, Keitel drži da se ga spomenica interesirati. Moli ga ipak da mu je vrati. Tom prilikom Keitel želi da još jednom ukaže Himmleru na Führerovu odluku, koju mu je opetovano ponovio, da Himmlerov zadatak u Hrvatskoj prema vani, prije svega u odnosu na hrvatska i talijanska nadležstva, bude prikriven kao dio vojnih mjera smirivanja na njemačkom operacionom području (Werner Maser, *Nürnberg, Tribunal der Sieger*, Düsseldorf-Wien 1977, str. 424).

⁶⁸ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 905 od 28. II.

demonstrirao zbog navodnih hrvatskih propusta prema Italiji i talijansko-hrvatskim ugovorima. Pri tome je razgovarao samo s poglavnikom, a izbjegavao je Lorkovića i podizao protiv njega osobno optužbe kao navodnog krivca za sve to. Budući da je prethodno Bastianini bio interpelirao poslanika Peria, i to samo konkretno zbog razvoja u vezi s primjenom tih ugovora, Lorković pretpostavlja da je Casertano u vlastitom interesu htio krivnju za talijansko-hrvatske teškoće prevaliti na Hrvate. Casertano koga je Duce opetovano primio morao se pred njim, dakako, opravdati. Hrvatska strana vidi teškoće, no želi poboljšati svoje odnose i s Italijom, ali sumnja u mogućnost poboljšanja. Razgovor min. Ribbentropa u Rimu s Periem ipak je pobudio pozitivne nade što je Lorković i istakao.

Ovdje je položaj kod Mostara težak — javlja Kasche dalje. Talijani kojima su partizani preoteli položaje na boksitnom području i koji su Nijemce i Hrvate tek zamolili za pomoć, zahtijevaju sada od Lohra obustavu napredovanja u pravcu Mostara za što, međutim, postoji Führerovo namjerenje. Kaschevo je mišljenje da je potrebno energije nastavljajući operaciju protiv partizana da bi se što je brže moguće oslobodile ruke za obračun sa Srbima i Hrvatima. Pribojava se, ipak, posrednog zadržavanja u talijanskom postupku. I u granici područja kod Karlovca položaj je ozbiljan, u borbi sa Slovincima iz talijanskog područja. Odlučnost Hrvata (ustaša) da u ime sve za ratno angažiranje (na njemačkoj strani) neograničena je. U narodu se ona može ostvariti samo ako Italija postupa s Hrvatima i hrvatskim narodom kao saveznikom.

Glaise se u pismu Löhru (Zagreb, 2. III 1943)⁶⁹ pozabavio problemom »titoizma« i povjerio Löhru da je u vezi s tom problemom održao savjetovanje sa svojim propagandistima. Presudnu zapreku predstavlja, dakako, temeljna na elna problematika od Nijemaca stvorene (ustaške) države koja bi se u stvarnosti mogla mnogo bolje nazivati Ilirija nego Hrvatska — kao i uopće potpuna nejasnoća u kojoj se Njemačka danas suočava s rješavanjem balkanskih problema što ih je sama stvorila i što njihov vojni zanat ovdje izvanredno otežava. Na sreću i neprijatelju nije lako — vidi razrađivanje izmeću Moskve i Londona u pitanju partizana i etnika! Glaise dalje u pismu spominje svoj posjet Berlinu i Glavnom stanu i primjećuje da mu se nameće spoznaja kako je jako teško u brzom slijedu događaja izvještavati i o donekle aktualnom. Za njihov užu djelokrug trenutno je odlučno važan rezultat Ribbentropovog posjeta Rimu i Glaise bi Löhru bio vrlo zahvalan kad bi mu na temelju primljenih informacija dostavio malu uputu za hrvatski prostor. Kasche se vozio u dvorskom vlaku min. Ribbentropa od Berlina do Münchena. Prema ministrovim izjavama bilo je planirano da italijanski kompleks nagomilanih pitanja izmeću Berlina i Rima stave na stol *Palazzo Venezia*. Kako su pri tome Hrvati prošli, ostaje otvoreno. Nastupi Casertana i Robotića, iza kojega stoji ne baš lako podnošljivi Ambrosio, upućuju zapravo na to da se treba pribojavati loših vijesti; na drugoj strani su telefonske vijesti posl. Peria iz Rima prilično optimističke.

Što se pitanje etnika mora sada likvidirati, za njemačku stranu predstavlja — piše Glaise — dar sumnjive vrijednosti. Problem se nesumnjivo, ipak, postavlja ovako: želi li njemačka strana ovdje voditi zaista hrvatsku politiku, morala bi, koliko god je moguća, da mladoj državi skine s vrata talijansku hipoteku. Ukoliko to ne učini, svaka druga olakšica koju donosi Hrvatima, kao na primjer ona u pitanju etnika, predstavlja nepotrebno utrošeni barut.

⁶⁹ AJ, T-501, rolna 264.

Nijemci, ipak, prepuštaju Talijanima priliku da za sebe osiguraju prihvatljivu poziciju u srpsko-jugoslavenskom kompleksu. U svakom slučaju Glaise vidi — ako oni i ne obračunaju sa etnicima — da je sat znanajnijeg povlačenja jedinica iz njihovih zemalja (Löhvovih i Glaiseovih) još prilično daleko.

Zatim Glaise u pismu opisuje svoje dojmove koje je stekao u Berlinu, u kompoziciji *Heinrich*⁷⁰ i u »Vučjoj jami«.⁷¹ U Berlinu sjedi Glaiseov, svakako, dosad »najdragocjeniji pouzdanik«, državni podsekretar M. Luther, nekadašnji špediter i upravitelj Ribbentropova imetka, a od prije nekoliko godina njegov najbliži politički povjerenik, u zatvoru kod Gestapoa, navodno zbog neke dvorske revolucije inscenirane protiv njegova šefa (Ribbentropa). U »Vučjoj jami« nedostajali su, osim Führera, Zeitzier i Jodl; oni su s Führerom odletili u Zaporozžje da bi kod Mansteina gledali na red. Zato je Glaise — ne računajući i ostale posjete — bio i kod Himmlera.

Führer i ministarstvo vanjskih poslova — piše Glaise — skloni su na temelju općih informacija ocjeniti da u proljeće na Balkanu neće uslijediti veći anglosaksonski napadaj. Adana nije za Churchilla, i to ne na posljednjem mjestu uslijed turskih pretenzija na Cipar, zapravo ispala tako da zadovoljava. Na drugoj strani, Rusija ne gleda rado Anglosase na Balkanu za pretežni dio kojeg bi željela imati priznanje da ulazi u njezinu interesnu sferu. Führer, ministarstvo vanjskih poslova i mornarica računali su, prije svega, s neprijateljskim pokušajima iskrcavanja na Iberijskom poluotoku, i to ne na posljednjem mjestu s pokušajem na njegovom sjeverozapadnom uglu s kojeg bi najbolje mogli onemogućiti podmorni rat. Ribbentrop je, dakako, pred Kascheom izrazio mišljenje da bi vrlo lako — ne računajući i Kretu i Rodos — mogao doći i u pitanje talijanski poluotok (kopno na Sardiniji ili tome slično). To je nagovijestio i neki novinar blizak ministru u listu *Frankfurter Zeitung*. Warlimont se nije mogao potpuno složiti s ocjenom o nekoj manjoj ugroženosti Balkana. U raznim berlinskim Glaiseovim razgovorima znatna uloga pripala je suprotnostima između Staljina na jednoj i anglosaksonskih vođa na drugoj strani. Tu se čak nazire mogućnost za pokušaje da se zaključi mir o čemu se, dakako, ne smije ništa govoriti izvan četiri uredska zida.

Ambasador Ritter, oficir za vezu ministarstva vanjskih poslova s na čelnom VK, saznao je u Berlinu za Glaiseovu prisutnost i posjetio ga da bi s njim razgovarao o SS-diviziji bosanskih Muslimana koju Himmler planira a za koju ima već Führerovo odobrenje.⁷² Glaise se u tom osjetljivom pitanju držao utoliko više »receptivno«, što na elna pitanja moraju ionako biti riješena na

⁷⁰ To je bila kompozicija u kojoj je stolovao Reichsführer SS Himmler.

⁷¹ Führer je na Istoku imao dva Glavna stana: »Vukodlak« u šumi 15 km sjeveroistočno od Vinice u Ukrajini; »Vučjoj jami« kod Rastenburga u Istočnoj Pruskoj.

To je bila kasnije SS-divizija *Handžar*. Himmler se odavno nosio mišlju da zahvati *Volksdeutsche* iz Rumunjske, Srbije i Hrvatske regrutacijom u jedinice Waffen-SS. Pri tom je računao i s uvrštenjem lovačkog bataljuna *Volksdeutsche* kao i aktivnih bataljuna tzv. *Einsatzstaffel*. Tome se cijelo vrijeme protivio diskretno, ali koji put i otvoreno, poslanik Reicha u Zagrebu Kasche koji odavno nije bio dobro viđen kod Himmlera, a bio je protivan i gen. Glaise, samo s više argumenata. No, Ribbentrop je bio taj koji je, 14. VII 1942, skrenuo pažnju svom svojeglavom poslaniku da zahtjevi vođenja rata nameću u bezuvjetnu potrebu da se svi za oružje sposobni njemački muškarci mobiliziraju, što vrijedi i za *Narodne skupine* iz raznih evropskih zemalja. Takva se mobilizacija vrši u sklopu organizacije SS i već su *Njemačke narodne skupine* u Slovačkoj i Mađarskoj krajnje angažirane da daju dobrovoljce. Stoga postoji potreba da se to isto provede i u Hrvatskoj. Zato zahtijeva da se vlada NDH suglasi s tim da svi za oružje sposobni muškarci iz *Njemačkih narodnih skupina*, od 17 do 30 godina, mogu biti vrbovani kao dobrovoljci *Waffen-SS*. Oni će zatim primiti njemačko državljanstvo, a namjera je Berlina da tako regrutira oko 12.000 budućih vojnika. Uz to, predviđeno je da im se priključe i lovački bataljun *Volksdeutsch-*

politi kom polju. Trenuta no je taj predmet u Zagrebu, uostalom, još donekle na ledu. U povjerenju i s molbom da Lohr od toga ništa ne upotrijebi, Glaise mu prenosi kako mu je Ritter u Berlinu povjerio u daljnjem toku razgovora — kad su došli na »igru satira« pred pothvatom *Weiss I* i *Weiss II*— kako bi bilo poželjno da odnos izme u Lohra i njema kih diplomata na Balkanu bude nešto topliji. Uostalom, priznao je Ritter bez daljnjega da su sva lutanja nastala i proizašla iz posebno strogog nare enja s najvišeg mjesta o uvanju tajnosti. Glaise je izrazio mišljenje da bi teško e bile i've e da se u svojoj skromnoj funkciji pridržavao doslovno slova naredbe a ne njezina smisla. Bilo je, na primjer, nemogu e pred Hrvatima, usred itavom svijetu o iglednog nastupanja jedinica, igrati se noja. Bilo je neophodno potrebno miješati u doziranom obroku istinito i prividno i tako izbjegavati oneraspoloženje koje bi ina e postalo još mnogo ve e.

Kod Himmlera je vladala atmosfera ugodne pouzdanosti u ishod rata. Prirodno, službeno su glavnu temu razgovora predstavljali hrvatski *Volks-deutschen* kojima je Himmler vo a kao i svima ostalima, te pitanje divizije Bošnjaka. Kod prve teme bio je spomenut i Kasche, na što je ku edoma in stao tako rikati da je Glaise ve vidio odrubljenu glavu siromašnog Siegfrieda kod svojih nogu. Kao što je poznato, Himmler se ve prilikom likvidacije viših vo a SA, 30. lipnja 1934, polakomio za njim, i samo se može zahvaliti nenadanom nare enju Führera o obustavi strijeljanja da mu glava još danas po iva na pripadaju em toj tijelu. »Životni svije njak« što ga je Kasche nedavno primio od Himmlera za netom ro enog sina⁷³ može ih, me utim, opet donekle primiriti.

Himmler bi rado iz divizije *Prinz Eugen* i one Bošnjaka formirao za Arthura Phlepsa (komandanta divizije *Prinz Eugen*) jedan korpus. Himmler se potpuno složio s Glaiseovom stidljivo iznijetom primjedbom da bi kod SS-divizije Bošnjaka dokazanu kulturnu politiku SS-a morali proširiti vojnim »muftijama«; jedino krš anstvo otklanja Reichsführer zbog njegove meko e. Nadu u Muhamedov raj moraju prema Himmleru bezuvjetno njegovati, budu i da se njome obezbje uju juna ki kompleksi. Uostalom, morao je Glaise zapaziti kod Himmlera da je kao kod Führera i drugdje stara Austrija visoko na cijeni. Kod stola se mnogo o njoj razgovaralo, pri emu je samo jednom bila upotrijebljena oznaka *Ostmark*. Himmler je požalio raspuštanje c. k. Vojne granice i vratio se ponovo na prekrasne Bošnjake i njihov fes, pri emu je svakako - ini se — mislio da su nekadašnji bosanski pukovi bili sastavljeni isklju ivo od Muslimana. Manje vrst pokazao se u to vrijeme opet prema staroautrijskim predajama kod poglavnika, i to ne samo zbog Paveli-eva otklanjanja divizije Bošnjaka nego i nastojanja, koje je kod poglavnika postalo akutno, da austrijske oznake inova u svojoj vojsci što brže zamijeni izvornim hrvatskim oznakama što ih je sām nacrtao. Za nadati se je da e se pri tom pokazati kao bolji konstruktor nego pri pronalasku sjekirice koju je svom prvom maršalu (Kvaterniku) zlobno turnuo u ruke — piše Glaise.

Po uredima vodstva kopnene vojske na dan Glaiseova boravka (19. II) jako se na ljudima osje ao pritisak, zbog zbivanja na Istoku. Sām Führer je tada upotrijebio rije »katastrofa«. Neprekidno uzmicanje njema kih jedinica

era, a i iseljavanje dijela *Narodne skupine* iz Bosne u Reich. Vlada NDH spremno je dala svoj na elni pristanak - kako je to Kasche javio 18. VII 1942 - na oba njema ka zahtjeva (vrbovanje i iseljavanje).

⁷³ Kasche je sa suprugom Dorotheom — ini se — kao dobar nacionalsocijalist, imao više djece: do rata etvorio, a ovo mu je bila prinova.

treba najposlije pripisati tome što su zatajili saveznici koji su Nijemce silili da neprekidno preuzimaju nove sektore fronta i dalje prorje uju važne odsjeke. Od tih saveznika, uostalom, kudikamo najslabiji bili su Mađari. Navodno se pojavila zamisao da stvore vlastitog glavnokomandujućeg na Istoku, ali se to otklonilo. Prilikom mnogo boraca (više od 300.000) stajalo je toga dana još s onu stranu Azovskog mora, i tako dalje.

Na kraju, Glaise piše da je suradnja s Hrvatima — kako je to sada i Liiters iskusio i potužio se u jednom izvještaju Löhru — prilikom naporna.⁷⁴ Glaise je, nakon današnjeg razgovora s Prpićem, formulirati svoj stav i dostaviti ga i Löhru.

Jure su ga poglavnik i Casertano — javlja Kasche ministarstvu telegramom 3. III⁷⁵ — obavijestili o talijansko-hrvatskim pregovorima. Poglavnik, s kojim je Kasche prvo razgovarao, saopćio mu je da mu se Casertano žalio prije svega - ne navode i pojedine slušajne - zbog ovih pitanja: 1. otklanjanje s hrvatske strane pregovora s »naoružanim pravoslavicima« (eticima); 2. iredentistička hrvatska propaganda u Dalmaciji; 3. vanjska politika NDH prema Italiji kao prototalijanska; 4. neostvarivanje vojne suradnje; 5. nesuretljivo držanje štampe NDH prema Italiji. Casertano je jako naglašeno iznosio svoje žalbe. Općenito je zauzeo stav protiv Lorkovića, donekle je zahtijevao njegovu ostavku kao ministra vanjskih poslova. Poglavnik je rekao Kascheu da je zbog talijanskih zahtjeva morati žrtvovati jednu ličnost, no ne Lorkovića. Pri spomenu nedostatne talijansko-hrvatske suradnje u formiranju i izgradnji hrvatskih oružanih snaga, Casertano je ukazivao na jako razgranat njemačko-hrvatsku suradnju na tom polju. Na kraju je Casertano izjavio da o ekube poglavnikov odgovor na iznijete pritužbe a do tada ne e saobraćati ni s ministrom vanjskih poslova ni s hrvatskom štampom. Poglavnik je saopćio Kascheu da e narednih dana primiti Cašertana i odgovoriti mu. Njemu (Paveliću) je stalo — što se razumije samo po sebi — do dobrih odnosa s Italijom i zato e i uiniti sve, no mnoge talijanske mjere, dakako, stvaraju takvoj suradnji velike teškoće. S tim u vezi rekao je i to da mora Cašertana obavijestiti o formiranju hrvatske SS-divizije prije nego što može dati svoj konačni pristanak, jer bez toga ne može ga dati ni pod kojim uvjetom. Ostaje pri svom pozitivnom stavu u vezi s tom divizijom, uz uvažavanje hrvatskih primjedbi. Za Kaschea je u tom pogledu važno znati je li se u Rimu razgovaralo s Talijanima o njemačkom sudjelovanju pri naoružavanju oružanih snaga NDH i postavljanju hrvatskih divizija unutar njemačkih oružanih snaga (*Wehrmacht*) i što je o tome dogovoreno.

Casertano ga je kasnije posjetio i saopćio mu kako je opširno referirao Duceu i Duce mu je dao upute da najuže sura uje s Kascheom. Casertano je

⁷⁴ Kasche je, 9. III, telegrafski prenio Berlinu informaciju što mu je »podario« barun Rukavina, savjetnik poslanstva NDH u Budimpešti. Barun mu je povjerio da se priča u hrvatskim krugovima, osobito onima iz Dalmacije, da e njemačka strana razmijeniti Branka Jelića, koji se nalazi u britanskom zarobljeništvu, da bi mu povjerila važnu političku zadaću u Hrvatskoj. Poslanik Benzon u Bukureštu povezan je s tim govorkanjima i inisi se tako er da razvija ve u aktivnost na unutrašnjopolitičkom planu. Jelić važi kao Budakov protivnik i suparnik Pavelićev. U svoje vrijeme boravio je u Reichu kao emigrant (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1067 od 9. III).

Branko Jelić je bio 1939. god. iskrcan u Gibraltar s talijanskog broda pri svom povratku s propagandističkim turneje u Americi i zatim interniran na otoku Man.

⁷⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 950 od 3. III. Vrlo je zanimljiv izvještaj Glaiseova obavještajca Haeffnera od 26. II u kojem reproducira zapažanja Davida Sinića, novoimenovanog predstavnika NDH kod komande Druge talijanske armije na Sušaku, o općoj politici Talijana i suradnji sa etnicima (AJ, T-501, rolna 265).

Opširnije o svemu tome: Zapisnik sa saslušanja Davida Sinića, A-VII, NDH, I.0.9 6/7 1-87.

naglasio da Hrvati pokušavaju izigravati me usobno Italiju i Njemačku i uska me usobna suradnja mora to spriječiti. O pojedinim pritužbama spomenuo mu je sli ne podatke koje je Kasche već o tome bio dao poglavnik. Opširno su razgovarali o pitanju »pravoslavaca«. Kasche je pri tom konstatirao da je za Hrvate nemoguće sporazumijevanje s naoružanim etnicima podređenim D. Mihailovi i zakletim jednoj strani sili. Isto je tako negativan stav njemačke strane prema tim bandama. Casertano to uviđa i konstatira da i on ima u pitanju etnički stav koji se razlikuje od onog talijanskih vojnih krugova. No, treba postupati oprezno i Hrvati bi morali imati razumijevanja za to. Ostali su pri tom da je to pitanje jama no nekako razjašnjeno. Osim toga, složili su se da je vlada NDH, ipak, već donijela niz pozitivnih mjera (osnivanje HPC, upravno smirenje pojedinih područja, itd.). Casertano je za hrvatsku propagandu u Dalmaciji priznao da, bez sumnje, ne potječe iz vladinih krugova nego je akcija nižih organa. Duce je izjavio Casertanu neka saopćiti vladi NDH da je Italija u danom slučaju odgovoriti na tu propagandu istovrsnom najjačom protupropagandom. Casertano je priznao razoranost Hrvata zbog Dalmacije i napomenuo da sad ne mogu raspravljati o teritorijalnim pitanjima nego se sve snage moraju angažirati za rat. Uostalom, Italija je, štoviše, htjela imati i tavu Dalmaciju, i toga se odrekla pod pretpostavkom drukčije uske političke povezanosti Hrvatske s Italijom. U pitanju ministarstva vanjskih poslova utvrdili su obojica da nije zastupnik prototalijanske vanjske politike. Casertano je, dakako, podmetao da se u ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu nalazi bezbroj Dalmatinaca prototalijanski usmjerenih, ali nije navodio pojedina imena. Morao je ustanoviti jedan slučaj koji je, uslijed odlaska dotičnog iz toga ministarstva, bio upravo riješen u prototalijanskom duhu. Casertano nije govorio iscrpnije o suradnji na vojnom polju. Utvrdili su u toku razgovora da se mora priznati njemačka ili talijanska pomoć - što se razumije samo po sebi - pri postavljanju i izobrazbi hrvatskih jedinica u skladu s odnosnom suradnjom. Uslijed svojedobnog otklona hrvatskih oružanih snaga od talijanske Druge armije bilo je, dakako, u talijanskom dijelu NDH samo vrlo malo hrvatskih jedinica, no ništa se nije moglo utvrditi u pogledu nekog ostentativnog hrvatskog otklanjanja suradnje s Italijom. Casertano je izjavio kako će jako strogo nastupiti pred zagrebačkom vladom da bi proveo i ostvario svoje zahtjeve. Kasche ima dojam da je Talijan prikupio niz ne baš značajnih pojava da bi pred vlastitom vladom u Rimu izveo demonstraciju radi obrane vlastitoga političkog djelovanja u Zagrebu. Uistinu se moglo zapaziti da je u toku posljednjih mjeseci nastupilo višestruko odmrzavanje u odnosima Italije i NDH. Ako i postoje neke, prije svega dalmatinsko-hrvatske nesimpatije prema Italiji i ako ih pojedine osobe izražavaju, ne može se, ipak, nipošto tvrditi da politika NDH i njenih službenih mjesta djeluje planski u prototalijanskom duhu. Za Hrvate postoji, dakako, granica u njihovom stavu prema Italiji koju Italija može odrediti: ona se utvrđuje onim što hrvatsko stanovništvo može podnositi i trpjeti. Izvan svake je sumnje da za hrvatsko stanovništvo oduzimanje tave hrvatske trgovske mornarice, zabrana gotovo cjelokupnog hrvatskog ribarenja i zapravo dalekosežno iskopavanje hrvatske uprave u obalnom području predstavlja već psihološki i materijalno izvanredno opterećenje. Pomaganje etničkih bandi i besprijekorno dokazani bezbrojni protuhrvatski ispadi talijanskih jedinica pojačali su to opterećenje toliko da je stanovništvo konačno radije pohrlilo partizanima. Talijanofilski politika vlade NDH ne može utjecati na stanovništvo nasuprot takvim tendencijama. Da su se Hrvati s toliko briga okrenuli od

njih njema koj strani, samo je posljedica toga. Da pri tom pojedini Hrvati pokušavaju da me usobno izigravaju Italiju i Njema ku, smije se pretpostaviti. Ali da je to osnovna linija hrvatske politike, ne može se tvrditi. Kasche se nada da e u uskoj suradnji s Casertanom mo i utjecati na jednu i drugu stranu da bi odnose poboljšao i prije svega osigurao angažiranje što je mogu e više snaga na njema koj strani. Uspjeh e zavisiti od postupaka talijanske vojske i držanja njema kih vojnih komandi. Ovdje postoje nastojanja dalekosežnog uplitanja u unutrašnjohrvatske odnose. Ako bi se to ostvarilo, Kasche sagledava zabrinjavaju e teško e za nastavljanje dosadašnje pozitivne suradnje s Hrvatima. Samo se pomo u odre enog i jasnog pridržavanja njema ke politike linije u tim izvanredno osjetljivim odnosima može osigurati što je mogu e ve a korist za zajedni ko vo enje rata. Kasche moli da mu osiguraju mogućnost da provodi nadalje tu politiku liniju.

Državni sekretar v. Weizsäcker je zapisao - u službenoj zabilježci 4. III⁷⁶ — da mu je poslanik NDH Budak, koji održava vezu s jeruzalemskim velikim muftijom, saop io ovo: veliki muftija namjerava u strogom inkognitu otputovati u Hrvatsku da bi posjetio tamošnjih 900.000 Muslimana. Inicijativa dolazi od muftije i sām e iznijeti svoj prijedlog o tome organima Reicha. Za ilustraciju ispri ao je Budak da su muftiju prilikom boravka u Rimu posjetili neki Muslimani iz Hrvatske, koje su Talijani otposlali, i zamolili ga da pripomogne da bi ta »narodna grupa« došla pod talijanski protektorat, ali je muftija ukazao delegaciji na potrebu da ostanu vjerni hrvatskoj državi.

Budak je ponovo istog dana posjetio državnog tajnika — stoji u drugoj Weizsäckerovoj zabilježci istog datuma⁷⁸ — i opet mu govorio o postupku s njegovim zemljacima koji su na dobrovoljnom radu u Njema koj. Smatra potpuno opravdanim da ih u tamašnjim nastambama od srpskih radnika odvoje i zaposle. Propagandisti ko kvarenje koje potje e od tih Srba nepodnošljivo je. Mora se sprije iti da ti Srbi ili — kako ih poslanik obi ava nazivati — »pravoslavci« sad po u ku i na dopust. Ako je neizvjesno je li rije o Hrvatima ili Srbima, bilo bi svrsishodno upitati osobe koje vode brigu o hrvatskim radnicima. Socijalni ataše poslanstva ve je u tom smislu govorio s Gauleiterom Sauckelom. Osim toga, Budak je dalje predložio i to da bi »pravoslavne« zapošljavali na sjeveru, po mogu nosti u Norveškoj. Na kraju, predložio je i to da ne bi trebalo tretirati hrvatske radnike, koji se u Njema koj osje aju potpuno kao kod ku e, kao »strance« i davati im »karte za živežne namirnice« za strance. Taj njegov prijedlog ini se ponešto sitni av, ali po iva na osje ajnim momentima koji ga opravdavaju - argumentirao je Budak.

Mussolini je na Hitlerovo pismo, što mu ga je bio uru io sām Ribbentrop, odgovorio pismom (Rim, 9. III 1943)⁷⁹ i u njemu, izme u ostalog, napisao i ovo: »(2) *Balkan*. - Ministar von Ribbentrop vjerojatno Vas je, Führern, obavijestio o razgovorima, koje smo imali o pitanjima partizana i etnika, u slu aju savezni kog iskrcavanja, što bi nas dovelo u vrlo težak položaj.

Više tisu a etnika naoružali su, na lokalnoj bazi, komandanti talijanskih jedinica, da vode gerilu, za koju imaju, kao svi stanovnici Balkana, naro ite sklonosti. Do danas su ti etnici suzbijali partizane vrlo odlučno.

Upravo sam primio izvještaj. U njemu mi javljaju, kako su njema ke

⁷⁶ AJ, T-120, rolna 212, St.S.Nr. 142 od 4. III.

⁷⁷ Veliki muftija Muhamed Emin el Huseini.

⁷⁸ AJ, T-120, rolna 212, St.S.Nr. 143 od 4. III.

⁷⁹ *Tajna pisma Hitler-Mussolini, 1940-1943.* str. 76-80.

snage, koje su uspostavile dodir sa etnicima u dolini gornje Neretve, pristale da sura uju s njima i da su naoružale etnike municijom i ru nim bombama.

(3) *Iskrčavanje i drugi front.* - Samo se po sebi razumije da e Saveznici pokušati uspostaviti drugi front u Evropi. Rusija ga neprekidno zahtijeva. Kad jednom zastane rusko napredovanje - a ja u to vrsto vjerujem - Anglosasi e biti prisiljeni da izvrše svoje obveze i iskrcaju se negdje u Evropi. Mislim da je potrebno praviti razliku izme u prave invazije i pokusnih iskrčavanja, kojih bi moglo biti mnogo, sa ciljem da nas uznemiruju i da nas, ako je mogu e, navedu da rascjepkamo naše snage.

Izgubimo li definitivno Tunis, predvi am ove savezni ke akcije protiv Italije:

(a) teško bombardiranje sjevernih i južnih krajeva;

(b) iskrčavanje komandos a i padobranskih jedinica na Siciliji i Sardiniji u cilju popravljanja položaja Saveznika na moru. Prava invazija na poluotok pothvat je koji Anglosasi ne mogu ozbiljno planirati.

Postavljeni pred te eventualnosti — piše Mussolini — dužni smo ubrzati naše planove o obrani otoka (Sardinije i Korzike — op. prev.). Podatke o tome može Vam pružiti delegacija njema kih oficira, koja je pregledala sistem utvr enja na Sardiniji. Sada se tamo nalaze etiri divizije. Petu emo poslati potkraj mjeseca. Obranu otoka upotpunit emo dolaskom jedne njema ke formacije, naoružane oružjem koje nama nedostaje.

Naša je drama, Führere, u tome, što smo prisiljeni da vodimo 'proleterski' rat s naoružanjem koje nam je ostalo iz rata 1914—1918. Tek u toku ove godine imat emo moderno oružje, bez kojega nije mogu otpor napadima anglosaskih masa, naoružanih modernim naoružanjem. Ostavljaju i po strani iznenadne akcije, mislim da uop e ne može uspjeti pokušaj iskrčavanja na našim otocima.«

Hitler je, 10. III, potpisao naredbu koja je glasila ovako:

U cilju definitivnog smirenja oslobo enog podru ja Hrvatske što su ga komunisti bili zauzeli nare ujem:

1. Dijelovi podru ja hrvatske države zahva eni operacijom *Weiss* i u vezi s njom, osim toga proglašeni operacionim podru jem, ostaju do daljnjeg njema ko operaciono podru je.

2. Reichsführer SS postavlja u podru jima pro ešljanim od jedinica policijske snage pod vodstvom svoga opunomo enika u smislu to ke 4. sa zadatkom da se oslobo eni teritorij definitivno osigura i smiri. Doma e snage mogu se angažirati za tu svrhu.

3. Razgrani enje prostora, u kojima e unutar operacionog podru ja djelovati službeni uredi Reichsführera SS, odre uje zapovjednik njema kih jedinica u Hrvatskoj, imaju i pred o ima potrebu da se jedinica masovno što je mogu e brže oslobodi za druge zadatke.

4. »Opunomo enik Reichsführera SS pri zapovjedniku njema kih jedinica u Hrvatskoj« prima upute za zadatke iz to ke 2. samo od Reichsführera SS.

Ukoliko bi razvoj položaja zahtijevao ponovno sudjelovanje jedinice u borbi na tom podru ju, svi su tamošnji policijski uredi, u cilju jedinstvenog angažiranja svih snaga, obavezni da izvršavaju nare enja zapovjednika njema kih jedinica.⁸⁰ —

⁸⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 376 od 24. III, dostavljena u cilju informacije. Odštampana u *Zborniku dokumenata...*, XII, 3, str. 155-156 i u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 385-386.

Kache je zadužio svog adjutanta Requarda pismom od 17. III⁸¹ da otputuje zapovjedniku njemačkih jedinica u Hrvatskoj da bi s njim raspravio trenutna politička pitanja koja proizlaze iz položaja nastalog najnovijom fazom operacija. To se, prije svega, odnosi na ova pitanja: 1. boksitno područje Mostara kamo je otposlani savjetnik poslanstva dr Kühn da bi na licu mjesta s tamošnjom divizijom dogovorio sve što je potrebno; 2. pitanje etnika; 3. pitanje Muslimana pri čemu treba posebno uzeti u obzir postavljanje legionarske divizije *Waffen-SS*; 4. iskustva u pogledu djelovanja šefova civilne uprave NDH; 5. propaganda, i stoga se Requarda pratiti dr Katschinka. Kascheu je, naime, stalo do toga da pruži priliku zapovjedniku da iznese poslanstvu sve svoje ocjene koje se odnose na politička pitanja kako bi uskladili poglede i tako stvorili daljnje uvjete za jedinstven njemački stav i potrebno djelovanje.

Istog je dana⁸² Kasche telegramom izvijestio ministarstvo da ga je jučer posjetio Casertano da bi se s njim porazgovarao. Casertano je naglasio svoje nezadovoljstvo s vladom NDH, ali nije ulazio u pojedinosti i nije u tonu upotrebljavao onu raniju oštrinu otprije nekoliko dana. U osnovi žalio se na vanjsku politiku NDH i iredentistička nastojanja u Dalmaciji. Očigledno bi htio ukloniti Lorkovića a kao ministra vanjskih poslova pri čemu bi to za njega kao gesta imalo odlučno značenje. U otvorenom razgovoru dodirnuli su teškoće hrvatskog položaja i odnose u Dalmaciji. Casertano se požalio što Italiji svojedobno nisu obavijestili o postavljanju hrvatskoga mornaricog odreda na Crnom moru. Kasche mu je uzvratio pitanjem ne bi li Italiji bio olakšan rad u Dalmaciji da je omogućila i sudjelovanje mornarice NDH u sklopu talijanske i hrvatske obalne zaštite. Casertano mu je odgovorio da je to u svoje vrijeme i predlagao u Rimu, ali je mornarica odbila. Njemačka pomoć pri organizaciji hrvatskih oružanih snaga priznao je kao činjenicu i kao potrebu. Kascheovu primjedbu da je to i talijanska Druga armija jednako tako mogla učiniti, primio je također uz rezervu u pogledu teškoća s hrvatske strane, a njih je opet prikazivao Kascheu u biti kao kampanju Italiji sasvim nesklonih Dalmatinaca iz područja koja su pripala Italiji. Kascheovo upućivanje na potrebu uzimanja u obzir psiholoških teškoća dalmatinskog stanovništva priznao je u općim linijama. Složili su se i u tome da bi kao preduvjet za poboljšanje hrvatsko-talijanskih odnosa u Dalmaciji bile potrebne za Hrvatsku pozitivne geste talijanske strane. O tome Casertano nije mogao navesti pojedinosti, budući da su mu ovlaštenja mala a i neznatan dodir s vojnim krugovima. Uputivanje na Rimske ugovore iz svibnja 1941, kojih se hrvatska strana — navodno — nije pridržavala, Kasche je dalje povezivao s pitanjem kako Italija želi pojedinačno primjenjivati odredbe tih ugovora, posebno u davanju autonomije Splitu i Korčuli. Casertano je primijetio da će do toga doći, no ne može se sad o tome raspravljati. Pri tom je istakao da se za vrijeme

Savjetnik Feine je iz Beograda, 11. I 1943, izvijestio da je prije nekoliko dana došlo do diverzije na vojni transport kod Rume kojom prilikom je bilo brojnih žrtava. Stoga je sad prekriven red vožnje da bi svi vlakovi prolazili ugroženim područjem danju (AJ, T-120, rolna 380, Nr. 25 od 11. I).

Kasche je također telegramom, 23. I, prenio informaciju policijskog atašea Helma da su te noći »banditi« u jani od 1000 ljudi napali i zaposjeli kolodvore na liniji Zagreb-Beograd, i to Novsku, Rajci, Novu Gradišku i Okučane. Jedna pomoćna kompozicija naletjela je na minu; šteta je nepoznata. Ne može se još reći i kako dugo će pruga Zagreb-Beograd biti zatvorena, budući da je bitavo područje sada operaciono (AJ, T-120, rolna 380, Nr. 417 od 23. I).

⁸¹ AJ, T-501, rolna 265.

⁸² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1175 od 17. III.

rata ne mogu raspravljati teritorijalna pitanja, kao ni razmišljanja kojima bi se možda jednom priznala Hrvatima itava Dalmacija. I pitanje kralja (Tomislava II) tretirao je, također, suzdržljivo, ali je u svim tim pitanjima pokazao razumijevanje i pristupačnost za potreba Hrvatske, isti u i pri tom esto drukčija shvaćanja Rima. O etničkom pitanju bio je već informiran iz sporazuma min. Ribbentropa s Duceom, ali se izjasnio u prilog dilatornom tretiranju toga pitanja. Želio bi sada da se njemački i njegovi (Casertanovi) vojni stručnjaci uključe u razgovor. Kasche ga je poučio da on osobno već odavno forsira razgovore s njim (Casertanom), sa članovima jednog i drugog poslanstva međusobno i razgovore vojnika. Na žalost, nisu, na primjer, uznapredovali u vrlo hitnom raspravljanju privrednih pitanja. Ukazao mu je dalje na razgovore utroje, koje su od jeseni vodili s hrvatskim predstavnicima, i obojica su se složila u konstataciji da su im propagandisti te akcije bile uspješne. Casertano kao da još nije trenutačno zainteresiran za takve trojne razgovore, uslijed njegova nastojanja da se Lorković ukloni. Sve u svemu, razgovor je bio pozitivan, iako se ne bi smjelo očekivati pretjeran i brz napredak. Na određenu opasnost ukazuje Casertanova izjava kako ga je Duce uputio da se o svemu dogovara s Kascheom i zatim saopćavaju svoje zaključke hrvatskoj strani. Kasche je stoga ukazivao na trojnu suradnju, uzimajući u obzir spremnost svih strana da se angažiraju u zajedničkom vođenju rata.⁸³

Operacija *Weiss* pokazala se u cijelosti kao neuspjeh: Nijemcima nije pošlo za rukom da opkole i unište glavnu partizansku snagu i glavna operativna grupa s Vrhovnim štabom odstupila je u pravcu jugoistoka. Kod legendarne Neretve silovito su partizani na početku ožujka izborili prolaz i prijelaz preko rijeke na lijevu obalu (»bitka za ranjenike«), dalje u Hercegovinu, sjevernu Crnu Goru i Sandžak. Pri tom su hametice bili poraženi hercegovački i crnogorski etnici koji se više od toga poraza nisu mogli oporaviti.

3. *Me uigra*. U podužim razgovorima s poglavnikom i M. Lorkovićem — javlja Kasche telegramom, 23. III,⁸⁴ svom ministarstvu — izrazili su obojica želju da Kasche posreduje i pokuša izgladiti napete odnose između Lorkovića i Casertana. U vezi s tim je Lorković rekao da se Casertanovo ponašanje u Zagrebu ne slaže s Pietromarchijevim izjavama danim poslaniku Periti. Prijedlog uinjen s ustaške strane — nakon ovdašnjih Casertanovih demonstracija — da formiraju mješovitu komisiju koja bi ispitala sve njegove pritužbe,

⁸³ Glavni ured za sigurnost Reicha prenio je, 16. III, ministarstvu vanjskih poslova povjerljivu informaciju o razgovoru novog povjerenika D. Sinčića s talijanskim poslanikom Casertanom. Hrvatska je odgovorna za front na Balkanu — govorio je Casertano. Italija sada šuti, ali će govoriti na mirovnoj konferenciji i ona se već priprema na to. Ako Sinčić ide na Sušak da tamo podnosi zahtjeve vlade u Zagrebu, samo će se blamirati i kompromitirati. Italija više nije voljna da sluša one koji su krivi što je i posljednji Hrvat postao prototalijanski raspoložen. Hrvatska je htjela — pošto se odlučila u prilog politike Reicha — da nametne Italiji politiku svojih interesa. Trebalo je da hrvatski političari uvide od Italije kako se vodi politika. Bilo bi mnogo razumnije da su više pažnje posvetili izgradnji oružanih snaga i žandarmerije, umjesto da vode izazivačku politiku prema Italiji. Casertano je živo savjetovao Sinčića i u to da ide na Sušak samo ako ima slobodu da djeluje da bi se mogli donositi zaključci u pogledu etnika, ali i pristaša dra Mačekova. Njegovo je mišljenje da je već prekasno da bi mogli poboljšati unutrašnji položaj u Hrvatskoj i talijansko-hrvatske odnose. Stigao je, 23. III, iz Rima gdje je mogao utvrditi da njegove poglede dijeli i Duce. Koliko su besmisleni i suvišni bili pregovori vlade u Zagrebu o civilnoj upravi u Drugoj zoni, koji su potrajali mjesecima, pokazuje najbolje činjenica da svaki talijanski general može raditi što ga je volja a da ne bude nikome odgovoran (AJ, T-120, rolna 380).

⁸⁴ AJ, T-120, rolna, Nr. 1270 od 23. III.

Bastianini i Pietromarchi su u Rimu otklonili s primjedbom da im tamo nije ništa poznato o bitnim nesuglasicama i stoga ih sve mogu riješiti Pietromarchi i Peri. Hrvatska strana stoga misli da Casertano nastupa na svoju ruku, budu i da je u Zagreb bio odaslan kao uvijek povjerenja grofa Ciana, ali ne i Bastianinija. Ako Casertano zahtijeva Lorkovi evu ostavku, morat će poglavnik zauzvrat zahtijevati opozivanje Casertana iz Zagreba. No, u interesu je unapređivanja suradnje da dođe do sporazuma a ne takvih razmirica. Kasche se slaže s takvim Paveli evim i Lorkovi evim shvaćanjem pri trenutnoj situaciji. Ostavljaju i po strani otvoreno pitanje o mogućem nasljedniku jednog i drugog (Lorkovi a i Casertana), takav postupak bio bi samo poticaj za daljnje sli ne razmirice. A današnja situacija zahtijevala bi više prevladavanja teškoća a i u vršćenju uzajamnih odnosa. Budu i da je Kaschea i Casertano nagovarao na pomirbenu suradnju i trojnu suradnju priznao kao potrebnu, Kasche smatra da postoje uvjeti za nastojanja da dođe do sporazuma. Uostalom, dosadašnji zajednički dogovori i mjere izme u Lorkovi a, Casertana i njega omoguđili su uspješno djelovanje na polju propagande i suzbijanja partizana. Budu i da uostalom Talijani kod Mostara imaju teškoća s vlastitim jedinicama i sa etnicima, mogle bi određene geste s njemačke strane postići i uspjeh a zadobiti i određeno priznanje.

Kasche je, istog dana,⁸⁵ telegrafski izvijestio ministarstvo u Berlinu da su u toku razgovora državnog tajnika dra Vranjanića s vođama SS-a Dengelom, Letschom, Ulrichom i v. Kremplerom, održanog 5. III, dogovorili pojedinosti o formiranju nove (muslimanske) legionarske divizije *Waffen SS*. Poglavnik i Lorkovi su poslaniku o tome učinili još neke nebitne primjedbe. Istav predmet je zreo za rješenje i Kasche predlaže da to učine izmjenom nota izme u njega i Lorkovi a, pa stoga odmah predlaže i sam tekst tih nota. Vlada NDH je već zadužila ustaškog doglavnika⁸⁶ Muslimana prof. Šuljka prvim pripremnim mjerama.

Lorkovi mu je saopćio — javlja Kasche berlinskom ministarstvu telegramom 26. III⁸⁷ — da je gen. Robotti obavijestio vladu u Zagrebu o tome kako je primio naređenje da iz Hrvatske za deset dana povuče znatan broj talijanskih jedinica. One imaju ostati u područjima pripalim Italiji i u mjestima Pag, Omiš i Makarska kao i u prostoru Senj—Ogulin—Karlovac—Jastrebarsko na talijansko-hrvatskoj sjevernoj granici te u prostoru Dubrovnik—Ploče—Mostar—Konjic—Ulog u istočnoj Hercegovini na crnogorskoj granici. U prostorima oko Otočca i Knina ostaju naoružani lokalni etnici koji se imaju prilagoditi hrvatskoj državi. Kod talijanskih jedinica u prostoru oko Mostara imaju ostati tamošnje jake etničke snage. Robotti je, također, izjavio da talijanska vojska nema ništa protiv da u hrvatska područja, koja nisu pod okupacijom talijanskih jedinica, u hrvatske pa i njemačke jedinice. Prema Lorkovi evoj ocjeni, to je u političkom pogledu dragocjeno. Misli da njegova vlada sada može konačno rješavati pitanje uvrštavanja pravoslavnog stanovništva u hrvatsku državu. Za političko suzbijanje nemira, povlačenje talijanskih jedinica predstavlja dragocjen preduvjet. Kasche se s tim shvaćanjem općenito slaže. No, treba odgovoriti na pitanje može li se njemačka strana suglasiti s ostajanjem jako naoružanih etničkih snaga istočno od Mostara, nakon sporazuma Duce-

⁸⁵ Isti izvor, Nr. 1272 od 23. III.

⁸⁶ To je bio poglavni pobožnik Alija Šuljak a ne doglavnik.

⁸⁷ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1301 od 26. III. To isto javio je Glaise glavnom komandujućem na Jugoistoku telegramom 29. III (AJ, T-501, rolna 264).

-Ribbentrop u Rimu. To bi morali raspraviti po vojnoj liniji. Trenuta no se Titovi partizani — koji su se probili — uspješno bore s tim etnicima isto no od Mostara. Boksitno podru je zapadno od Mostara osigurava SS-divizija *Prinz Eugen*. Bilo bi poželjno da ta divizija pri povla enju Talijana prebaci svoje dijelove i u boksitno podru je oko Drniša da bi i tamo osigurala dragocjeni iskop. Prema obavještenju gen. Glaisea, imale bi divizija *Prinz Eugen*, hrvatska legionarska divizija i druga takva koja se formira kod Be a ostati u Hrvatskoj. Kasche moli da ministarstvo ishodi kod VK da do e do prebacivanja tih jedinica, pošto budu okon ane operacije, uzimaju i u obzir pri novom rasporedu i njema ke privredne i politi ke interese, a uz to i da omogu i poslanstvu da se o tome izjasni.

U ju erašnjem razgovoru sa Casertanom o talijansko-hrvatskim odnosima i trojnoj suradnji ustanovio je — javlja Kasche telegramom, 26. III,⁸⁸ ministarstvu — da Casertano o ito želi da ukloni Lorkovi a kao ministra vanjskih poslova. Svoja razmatranja temeljio je Talijan samo na neznatnim doga ajima i politi kim pretpostavkama. No, ipak se je morao u Rimu nekako obvezati. Pri tom je tamo ve izražen pristanak da Lorkovi preuzme svako drugo ministarstvo. Zanimljivo je da je Casertano neprekidno u razgovoru naglašavao kako Lorkovi želi postati predsjednik vlade, no to nije mogu e jer bi tada poglavnika morali smatrati šefom države. O igledno zastupa mišljenje da je to, ipak, designirani kralj (Tomislav II). Ina e se izražava vrlo pozitivno o poglavniku. U toku narednih tjedana obojica e razgovarati dalje o suradnji s gen. Glaiseom i Reom. Pri tom e se Kasche nadalje zalagati za trojnu suradnju. Lorkovi mu je u razgovoru vo enom posljednjih dana rekao da je Bastianini pokazao prema poslaniku NDH u Rimu potpuno susretljivo držanje u neriješenim pitanjima. Nijedno talijansko mjesto u Rimu nije protiv Lorkovi a iznosilo neke prigovore i zahtjeve. injenica je samo to da Casertano ne održava službeni dodir s njim kao ni on sa Casertanom. Kasche je i pred jednim i pred drugim naglašavao samo ratom uvjetovanu potrebu suradnje koju obojica priznaju. I Casertano i Lorkovi traže rješenje s Kascheovom pomo i, no trenuta no su izgledi u pogledu pitanja ministra vanjskih poslova još vrlo otvoreni.

Himmler je za svog opunomo enika u NDH odredio SS-Brigadeführera Konstantina Kammerhofera koji je odmah nastupio vrlo odlu no (u stilu SS-a), primivši od Himmlera potanje povjerljive i dalekosežne upute.⁸⁹ One e se ubrzo ogleđati u ponašanju i sve ve im zahtjevima samog opunomo enika. Prvi put posjetio je Kaschea kao poslanika Reicha u Zagrebu 27. III — javlja Kasche telegramom 30. III⁹⁰ - i tom su prilikom pretresli položaj, politi ka gledišta i mogu nost pove anog angažiranja i izobrazbe žandarmerije NDH. Pojednosti e Kasche pretresti s Kammerhoferom nakon njegova povratka od zapovjednika jedinica gen. Lüttersa. Rekao je kako mu je dužnost da osigura i naselja *Volksdeutscher a*. Kasche je tome prigovorio, pozvavši se na Führerovo nare enje koje predvi a djelatnost opunomo enika samo na operacionom podru ju. No, Kasche mu je obe ao svaku mogu u pomo , ali mu je skrenuo pažnju kako su u Hrvatskoj odnosi vrlo osjetljivi i da nisu sigurni brzi

⁸⁸ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1301 od 26. III.

⁸⁹ Opširno o svemu tome: Holm Sundhausen, Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »Nezavisnoj Držvi Hrvatskoj« 1941-1945, *Vojnoistorijski glasnik*, broj 3/1972, str. 89-133; isti autor: Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941-1945, *Südost-Forschungen*, München, 1971, Band XXX, str. 176-196.

⁹⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1323 od 30. III.

spektakularni uspjesi u smirivanju samo pomo u vojnih i policijskih sredstava.

U toku drugog posjeta Kammerhofera kod Kaschea — javlja poslanik ministarstvu telegramom 31. III⁹¹ — Himmlerov opunomoćnik izašao je s tvrdnjom da se njegov zadatak ima proširiti preko operacionog područja na itav sjeverni dio Hrvatske. Kasche mu je odvratio upozorenjem da na tom dijelu postoji i neograničeno djeluje civilna upravna vlast NDH i kako on (Kasche) u tom pogledu nema nikakve direktive. Dalje mu je Kammerhofer rekao da ima pristanak Gruppenführera Bergera da izvještava za njemačku policiju 2500 *Volksdeutschera* iz njihovih još postojećih sastava. Kasche je prigovorio da se ne može postići i takav broj nakon uzastopnih temeljitih regrutacija, a ako bi to i bilo moguće, nastale bi teškoće s domaćim vlastima NDH. Ukazao mu je na to da obavijesti svoje pretpostavljene u Berlinu kako u tom pitanju treba prvo konzultirati ministarstvo vanjskih poslova (*Auswärtiges Amt*), koje će zatim dati potrebne upute poslanstvu. Dalje mu je Kammerhofer rekao i to da mora više tisuća ustaša vrbovati za njemačku policiju, ali i tu mu je Kasche ukazao na put preko ministarstva vanjskih poslova u Berlinu. Osim toga, Kammerhofer je dodao kako mora vrbovati 2500 Hrvata za njemačku policiju, s tim da bi ostali u Hrvatskoj, no Kasche je i tu imao rezervu, a istakao je i to da su mu potrebne kao i u ostalim pitanjima upute ministarstva. Na kraju telegrama Kasche savjetuje ministarstvu neka da pristanak na dovođenje ustaša u njemačku policiju na izobrazbu i angažiranje na teritoriju Reicha i na Istoku u tom obliku da se nakon isteka jedne godine vrate u vlastite policijske jedinice. Savjetuje, također, ministarstvu da otkloni vrbovanje Hrvata i njihovo uvrštenje u sastav njemačke policije s tim da ostanu u ovdašnjem prostoru. Kasche će ve sada riješiti s nadležnima u Zagrebu dodjelu policijskih i žandarmerijskih snaga njemačkoj strani.

Kasche je, 2. IV,⁹² telegramom ukazao ministarstvu u vezi s osnivanjem nove SS-divizije i puta jeruzalemskog muftije el Huseinija na to da su u postignutom dogovoru s drom Vranjem predviđeni ali da u diviziju primaju Hrvate i Muslimane. Ali hrvatska strana odlučno otklanja isključivo angažiranje muslimanskog stanovništva. Budući da je sporazum potvrđen izmjenom nota, uz suglasnost ministarstva vanjskih poslova Reicha, Kasche je prisiljen da izrazi rezerve prema eventualnim izmjenama postignutog sporazuma. I hrvatska strana mu se žali, jer je već na početku vrbovanja ukinjena ograda o uzimanju isključivo Muslimana. Postoji čak namjera — javlja zabrinuti Kasche — da agitiraju za prijavljivanje novaka plakatima sa zelenom zastavom pro-roka! Ovdje se, može biti, utire put razvoju koji mora donijeti najnepovoljnije posljedice, i to prema Italiji i Hrvatskoj, i za cjelokupni razvitak. Najprije je Kasche rašio istio taj predmet s Gruppenführerom Phlepsom, zapovjednikom divizije *Prinz Eugen* isto onako kao i s gen. Glaiseom. Plakat je već skinut i zamijenjen drugim, a vlada NDH povjerila je prof. Šuljku brigu o provedenju zaključnog sporazuma.

General Re posjetio je, 3. IV, Glaisea i iznio mu dvije želje talijanske strane - javlja Glaise telegrafski glavnokomandujućem na Jugoistoku istog dana.⁹³ Prije nego što ih je iznio, gen. Re mu je prilikom kategorizirao stavio do znanja da njemačka strana ima za Drugu zonu dati Drugoj armiji 20 bataljuna, 5 do 6

⁹¹ Isti izvor, Nr. 1346 od 31. III.

⁹² Isti izvor, Nr. 1388 od 2. IV.

⁹³ AJ, T-501, rolna 264.

baterija i odjeljenje pionira. Pri tom je kritizirao to što su Nijemci preuzeli najve i dio domobranstva NDH. No, Glaise ga je podsjetio da je gen. Ambrosio bio taj koji je u jesen 1941. proveo gotovo potpuno potiskivanje domobranstva iz talijanskoga okupacionog prostora i da su Nijemci hrvatske jedinice na njema kom okupacionom području najve im dijelom naoružali. Gen. Re je to priznao i pri tom naveo kao razlog tadašnju duboku suprotnost između talijanskih i hrvatskih vojnika, ali je na drugu Glaiseovu primjedbu odgovorio da su i Talijani isporu ili hrvatskoj strani 48.000 pušaka i primjerenu količinu ostalog oružja. Glaise je na to rekao da pitanje Like — jer o tome je ovdje u prvom redu i rije — jako zanima i glavnokomandujućeg na Jugoistoku, budući da ne bi htio da tamo nastane novo »carstvo partizana«. Koliko je Glaiseu poznato, glavnokomandujućem je to pitanje već postavio pred VK, a možda i pred komandu Druge armije. Dakako, potrebno je i da okupacione sile (Njemačka i Italija) utvrde nadležnosti na »oslobojenom području«, a Glaise može uiniti samo to da želju talijanske strane prenese glavnokomandujućem koji o tome odlučuje. U toku razgovora pokazalo se oiglednim da Talijani, doduše, povlače svoje jedinice, ali žele i nadalje smatrati Druhu zonu kao svoje interesno područje, dok se privremeno odriču u području operacija *Weiss I* i *Weiss II*. Druga talijanska želja sastojala se u tome da njemačke jedinice u Hercegovini pripaze na jedinice NDH da ne bitamo, u Drugoj zoni, pred njihovim otkrićima kršili obvezu demilitarizacije preuzete Rimskim ugovorima od 18. V 1941.⁹⁴ Glaise je obećao da će i to prenijeti pretpostavljenima. Na kraju se gen. Re požalio što nešto saznaju za mjeru na planu njemačko-hrvatske suradnje službeno ili od svojih pouzdanika — Hrvata. Stoga Glaise ponovo skreće pažnju — kao što je opetovano učinio i ranije u svojim izvještajima — da je bolje ako pravodobno sami obavještavaju, nego da pred Talijanima skrivaju nešto što će oni prije ili kasnije ipak saznati. To vrijedi i za njegov službeni saobraćaj s Talijanima u Zagrebu koji je nepotrebno opterećen takvom bezizglednom konspiracijom, a tako je već bio opterećen i za vrijeme dok je gen. Oxilia bio u Zagrebu šef misije.

Lohr i Glaise su, 4. IV,⁹⁵ raspravili brojne točke, između u ostalog, dodirnuli i pitanje jasno razgraničenja njemačke i talijanske interesne sfere u NDH, nabacivši eventualnost povlačenja nove demarkacione linije duž granice između Treće i Druge zone, s tim da ostaje otvoreno pitanje prostora oko Mostara. Složili su se da se preporuča — u pogledu nužnosti da javnu upravu u cjelokupnom njemačkom okupacionom području strože nadziru i na nju dalekosežnije utječu — da prošire »izvršnu vlast« i na prostor sjeverno od Save. Pogodan trenutak za tu mjeru: spajanje komandnih područja južno i sjeverno od Save. Budući da svakako treba računati s prigovorima zagrebačke vlade, potrebno je da se prethodno zadobije pristanak Operativnog odjela VK i ministarstva vanjskih poslova u Berlinu. Raspravljali su i o pitanju podvrgavanja cjelokupnih oružanih snaga NDH u njemačkom okupacionom području pod komandu njemačkog generala, te žandarmerije i policije pod komandu višeg policijskog vođe (*Höherer Polizeiführer*), s tim da se me u njima uspostavi najuža suradnja. Osim toga: pitanje upućivanja poziva partizanima da se im bitno poštede život ako Nijemcima predaju oružje, s tim da ih njemačke vlasti istodobno upute u logore i zatim pošalju na rad u Reich;

⁹⁴ Odštampanim u zbirci: *Me unarodni ugovori 1941*, str. 49—59.

⁹⁵ AJ, T-501, rolna 267; zabilješka o tom sastanku Lohr-Glaise odštampana u *Zborniku dokumenata...*, XII, 3, str. 206-208.

pitanje cenzure štampe u NDH, pošto VK želi osnivanje vojne pretcenzure u Hrvatskoj; pitanje poglavnikove namjere da položaje podžupana povjeri i »pravoslavcima« da bi tako pridonio smirenju zemlje, i tako dalje.

Kasche je, istog dana,⁹⁶ obavijestio ministarstvo da jeruzalemski muftija želi toga dana biti u Banjoj Luci, budu i da let do Sarajeva nije dosad bio mogu uslijed vremenskih prilika. U više navrata bio je s poglavnikom i ministrima. U razgovoru se zanimao — prema Lorkovi evom saop enju — koliko je Muslimana i »pravoslavaca« izgubilo živote u borbama, kakav je op enito položaj Muslimana i postoji li i namjera da se razbiju etnici. Razgovarao je s muslimanskim studentima iz Zagreba a da nije neke i spomenuo. Studenti su htjeli od njega saznati kako e biti zagarantirana prava Muslimana u Hrvatskoj. Muftija je izjavio kako mu je poznato da je organizacija SS vrlo sklona Hrvatskoj. Ministrima nije spominjao novu diviziju, dok je Casertano priupitao Kaschea za muftiju jer ga želi posjetiti. Kasche mu je odgovorio da nema ništa protiv, no da sām nema namjeru da muftiju posjeti. Talijani su iz Rima poslali u Zagreb službenika da se tih dana brine oko muftije. Talijanski otpravnik poslova posjetio je državnog tajnika Turinu zbog muftije, gesta koja je utoliko više vrijedna pažnje što talijansko poslanstvo ve šest tjedana nema više nikakav kontakt s ministarstvom uslijed konflikta Casertano-Lorkovi .

Dva dana kasnije⁹⁷ Kasche je telegrafski obavijestio ministarstvo da je posljednjih dana izbila na javu afera švercanja zlata iz Švicarske preko Hrvatske u Ma arsku, u koju su upletene li nosti iz ministarstva vanjskih poslova i financija što daje povoda svakakvim glasinama protiv samih resornih ministara (Lorkovi a i Košaka). Kako je talijanski poslanik ve tjeđnima protiv prvog a unatrag nekoliko dana i protiv drugog, ini se da se te glasine pove avaju i pooštravaju iz odre enog izvora. injenica je: bivši konzularni inovnik u Pragu Gali , otpušten zbog nedopuštenih poslova, primio je talijansko državljanstvo i pasoš i s njim otputovao u Švicarsku. Ođanle je sa svojom suprugom u Zagrebu uspostavio i razvio poslovne veze razli ite vrste. Posredstvom kurira trgovinske delegacije u Švicarskoj (Ettingera) poslao je dru Kolaku, šefu personalnog odjela u ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu,⁹⁸ neutvr enu koli inu zlata koji je zlato predao g i Gali s tim da je primio i odre enu proviziju. G a Gali je zlato dostavila poslovo i zadruga za snabdijevanje inovništva, što ju je osnovalo ministarstvo financija, da bi ga pretvorio u ma arske pengö, no poslovo a dr Havranek bio je pri prijelazu granice uhapšen i tako se odmotalo itavo klupko. Kasche pretpostavlja da je to samo dio vrlo razgranatog šverca deviza i robe koji ima, možda, politi ku pozadinu. Lorkovi mu je napomenuo da su stoga poduzeli najstrože mjere nadzora nad putovanjima u Švicarsku. Za Cašertana je položaj postao ponešto prekaran, jer glavnookrivljeni (Gali) o igledno ima više nego osobne

⁹⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1422 od 3. IV.

⁹⁷ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1456 od 6. IV.

⁹⁸ To je bila »afera Havranek-Kolak«. Dr Kolak bio je bliski suradnik Mladena Lorkovi a i njegov šef kabineta dok je do proglašenja NDH vršio dužnost jednog od tajnika u kabinetu potpredsjednika vlade dra Ma eka u Beogradu. I Havranek i Kolak bili su osu eni od ustaškog prijekog suda pod predsjedanjem dra Ivana Vignjevi a na smrt strijeljanjem i kazna je nad obojicom bila izvršena. O samoj aferi i su enju vidi zapisnik saslušanja dra Vignjevi a od 5. VI 1945: A-IHRPH, MF-4, snimak 259. Vrlo su zanimljive dvije zabilješke za gen. Glaisea o tome (AJ, T-501, rolna 267). Na stratištu, pred samo strijeljanje, Kolak je zamolio svog ispovjednika oca Müllera kao svoju posljednju želju neka kaže ministru Lorkovi u da je potpuno amoralan individuum - prema zabilješci Glaiseova obavještajca A. Haeffnera (AJ, T-501, rolna 265).

odnose s talijanskim poslanstvom i ostalim talijanskim nadležstvima. U samoj vladi NDH ini se da su pitanja sve u svemu ve razjašnjena. Prevladava shva anje da su odre eni krugovi — na koje mladi Kvaternik još ima neki utjecaj — ovdje vidjeli dugo traženu mogućnost da obra unaju s Lorkovićem i Košakom. Poglavnike oba ministra zadržati, jer bi njihova ostavka slabila njegov položaj prema Casertanu. Dakako, u zraku su op a razmišljanja o rekonstrukciji vlade. Lorković je ve prije želio preuzeti ministarstvo unutrašnjih poslova. Ako bi do toga došlo, Pavelić bi zatražio i opoziv poslanika Casertana iz Zagreba. Za njema ku stranu bi promjena u ministarstvu unutrašnjih poslova — isto e Kasche - bila poželjna. Govori se da bi sâm Pavelić mogao preuzeti ministarstvo vanjskih poslova s tim da mu državni tajnici budu Vran i , Hondl i Turina. No, zasad je još sve predmet spekulacije. Od imenovanja ministra oružanih snaga kao da se zasad odustalo, budu i da je V. Begić u ministarstvu izvanredno aktivan.

Istog dana (6. IV)" Kasche je telegrafski informirao ministarstvo da su na sastanku kod njega sa Casertanom, generalom Re i Glaiseom opširno pretresali pitanje napuštanja Druge zone i njenog zaposjedanja od jedinica NDH. Tom prilikom je gen. Re predao ovu zabilješku:

1. Da bi u pogledu vojne suradnje s Hrvatskom osigurali zajedni ku liniju akcije, potrebno je da svaka inicijativa — bilo Italije ili Njema ke - koja se odnosi na organizaciju hrvatskih oružanih snaga (regularnih i dobrovoljnih) i njihovu izobrazbu bude prethodno predmet raspravljanja obaju dijelova: Talijana i Nijemaca (potpuna suglasnost predstavnika obiju komandi u Zagrebu).

2. Potrebno je da se što brže izvrši ravnomjeran raspored hrvatskih jedinica po itavom teritoriju NDH o emu se ve esto samo govorilo. On je u sadašnjem trenutku utoliko potrebniji što talijanski dijelovi jedinica, koji su dvije godine gotovo isključivo obavljali dužnost zaštite i vo enja operacija u zapadnoj Hrvatskoj, moraju mijenjati svoje položaje uslijed ratnih potreba.

Potrebno je prebaciti iz drugih zona u talijansku Drugu zonu i one dijelove Tre e, koje su zaposjele talijanske jedinice ili jedinice NDH podre ene talijanskoj komandi u Hrvatskoj, jedan sastav njema kih jedinica pune vrijednosti od najmanje dvadeset bataljuna, pet do šest baterija i nekoliko odjeljenja pionira.

Primje uje se da hrvatske jedinice, koje se sada nalaze u Hrvatskoj pod talijanskom komandom, ne broje više od oko petine svih hrvatskih bataljuna bez artiljerije. Ti bataljuni nalaze se u vrlo prekarnom, jadnom stanju i pojedini su uop e neupotrebljivi u pogledu naoružanja, opreme, rasporeda, itd. Stoga je neizostavno nužno da se zatraženo poja anje sastoji iz kompletnih hrvatskih jedinica koje su u posljednje vrijeme reorganizirane (gorske brigade).

Na opetovane upite izjavljuje se s hrvatske strane da njema ki general u Hrvatskoj mora narediti premještaj jedinica u navedene zone. Upu ivanje kompletne brigade u Liku hitno je potrebno.

3. Umoljava se njema ka strana da za vrijeme sadašnje privremene prisutnosti njema kih jedinica u pojedinim predjelima demilitarizirane zone (Druga zona) pripazi na poštivanje odredbi talijansko-hrvatskog sporazuma »O pitanjima vojnog zna aja, koja se odnose na jadransko-primorsko podru je« od 18. svibnja 1941.¹⁰⁰

⁹⁹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1460 od 6. IV.

¹⁰⁰ To je bio »Sporazum o pitanjima vojnog zna aja, koja se odnose na jadransko-primorsko podru je« od 18. V 1941 (*Me unarodni ugovori 1941*, str. 53—54).

Politi ki, mora Kasche pri tom naglasiti da talijansko napuštanje obalne zone može povoljno djelovati, ako Hrvati mogu da tamo pošalju dobre vlastite jedinice; u danom sluaju moglo bi se tamo prebaciti u po etku njema ke jedinice kao što su u inili u boksitnom podru ju kod Mostara. Vezanost hrvatskih jedinica, tako da poglavnik ne može raspolagati više s nikakvim jedinicama, mora trajno narušiti radost Hrvata i spremnost da sura uju. Kasche bi pozdravio, ako bi poneke dobre hrvatske jedinice ušle u obalno podru je i tamo mogle predstavljati okosnicu za prikupljanje daljnjih hrvatskih jedinica. Pri tom bi Talijane mogli upu ivati da pruže pomo u naoružanju i izobrazbi. Ali za razmisliti je ho e li Talijani takav njema ki zahtjev zaista mo i ispuniti. Pri današnjoj užoj povezanosti njema kih oružanih snaga s onima NDH, moglo bi i njema ko naoružavanje hrvatskih jedinica služiti njema kim interesima, budu i da osiguranje obale predstavlja i najhitniji njema ki interes. Uostalom, valja re i da je Druga talijanska armija zasad malo u inila za osiguranje obale. Kasche je obe ao gen. Reu da e podržati njegovu molbu o prebacivanju jedinica NDH u obalnu zonu. Poslanik se slaže s gen. Glaiseom da njema ko-talijansku vojnu suradnju u Hrvatskoj ne smiju narušiti nare enja nadre enih komandi i pretjerana uzajamna konspirativnost.

»Poznati posjetilac« — tako Kasche naziva el Huseinija u telegramu 8. IV¹⁰¹ — primio je muslimanske delegacije za vrijeme boravka u Sarajevu. Prijemi su održani u tamošnjem njema kom i talijanskom konzulatu a ve eru, 7. IV, u zgradi vlade priredio je u ast jeruzalemskog muftije sarajevski vjerski poglavar Muslimana. Albanski muslimani predali su »posjetiocu« u talijanskom konzulatu na dar ma . Povratak gosta predvi en je za 8. ili 9. travnja. Kasche moli ministarstvo da o tome izvijesti Glavni ured za sigurnost Reicha, IV odjel.

Kammerhofer i Glaise su mu zajedno — javlja Kasche ministarstvu telegramom 8. IV¹⁰² — saop ili da e se Kammerhoferov zadatak protezati preko operacionog podru ja pod režimom iznimnog stanja na itav državni teritorij NDH. Kako to ne stoji u Führerovom nare enju, Kasche je bio prisiljen da im kaže kako njihovo saop enje uzima samo do znanja, no ne može ništa u tom pravcu poduzeti, jer može podržati samo ono što je sadržano u Führerovom nare enju. U skladu s njim mora primijetiti da je samo na operacionom podru ju na snazi iznimno stanje prema hrvatskom pravu. Za ostalo podru je nužno je potrebno da se dogovore s Hrvatima. Dakako, njema ka strana može da te mjere poveže s vojnim operacijama i tako stvori svršeni in koji vlada NDH ne bi mogla osujetiti. No, pravna situacija takvog stanja ostala bi nejasna. Budu i da je pri policijskoj akciji ipak posebno važna, Kasche misli da je potreban prethodni sporazum s vladom u Zagrebu. Za njega osobno nastala je time neugodna situacija — javlja na kraju — jer službeno nije obaviješten o nare enjima Vrhovne komande, odnosno Reichsführera SS, koja se znatno ti u odnosa s Hrvatskom.

U Zagrebu su, 9. travnja, održali kod Cašertana trojni sastanak: Kasche, Casertano i ministar pravosu a i bogoštovlja A. Artukovi , a prisustvovali su još i generali Re i Glaise-Horstenau. Na sastanku se raspravljalo posebno o pitanju efektivnog funkcioniranja pravoslavne crkve u Hrvatskoj (*Hrvatska pravoslavna crkva*), a o tom pitanju raspravljali su zato jer e njegovo rješenje

¹⁰¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1488 od 8. IV.

¹⁰² Isti izvor, Nr. 1494 od 8. IV.

- stoji u zapisniku s tog sastanka¹⁰³ - znatno pridonijeti rješenju općeg problema smirenja (»pacifikacije«), olakšavaju i također i provođenje vojnih zadataka u pogledu »pobunjenih bandi«. Pitanje se može razmatrati s dva osnovna stajališta:

1. sloboda vjeroispovijedanja i obnova sredstava za vršenje obreda (izgradnja razorenih crkava, školovanje klera *HPC* u omjeru s brojem pravoslavnog stanovništva na teritoriju države);

2. unutrašnje zakonodavstvo kojim se se privesti pravoslavno stanovništvo kući i radu i u njemu probuditi volja da disciplinirano sura uje u granicama države.

Ministar Artuković je u vezi s tim izjavio da će: 1. objaviti zakonske odredbe i doznati potrebna financijska sredstva za obnovu razorenih crkava, odnosno otvaranje prikladnih prostorija u kojima se mogu vršiti obredi; 2. razmotriti mogućnost osnivanja pravoslavnog seminara u Hrvatskoj pomoću kojeg bi brzo došli do novog klera; za sada mogu biti raspoređeni sadašnji kadrovi u mjesta od velike interesa; 3. uspostaviti dodir s bugarskim poslanikom u Zagrebu Međakovićem da bi eventualno iz Bugarske došli nastavnici za seminar kao i četiri episkopa za Sarajevo, Mostar, Banju Luku i Gospić; 4. dovršiti proučavanje pitanja koja mogu proizaći iz kanonskog prava; 5. programski nastaviti u zakonodavstvu vraćanje osnovnih osobnih prava pravoslavnom stanovništvu, na planu i privatnog i javnog prava; uz nastojati da se mase tog stanovništva uključe u privredno-socijalne organizacije; 6. razviti prikladnu usmenu i novinsku propagandu da bi ljudi upoznali pojedine zakonske odredbe.

Vojna vlasti Italije i Njemačke podržat će djelovanje min. Artukovića, osobito u pogledu točke 1. i 2. Takva faza u politici ustaškog režima prema jednoj od vjeroispovijesti hrvatske države — stoji u zapisniku — povoljno će utjecati prikladnim sredstvima i na postepeno rješenje pitanja etničkih bandi.¹⁰⁴

Kasche je istog dana (9. IV)¹⁰⁵ telegramom izvijestio ministarstvo da je poslanik Peri u Rimu razgovarao s Bastianinijem i Pietromarchijem o sukobu Casertano-Lorković. Prema saopćenju vladinih krugova u Zagrebu, Peri je — protivno primljenim uputama koje su mu naređivale samo sondiranje terena — zahtijevao kod Bastianinija da opozovu Casertana. Bastianini se upustio u razgovor, ali je zasad otklonio prijedlog. Kako je Peri postupio bez ovlaštenja, jučer (8. IV) ga je poglavnik opozvao iz Rima. Kao Peri evanđeljski spominje se, zasad neodređeno, sadašnji ministar unutrašnjih poslova A. Nikšić. Tako bi se moglo riješiti pitanje, koje već duže vremena visi u zraku, novog ministra unutrašnjih poslova. Na taj način su sukobi u Zagrebu zaoštrjeni, jer

¹⁰³ AJ, T-501, rolna 267.

¹⁰⁴ Zanimljiv je memorandum od 18. V 1943. što ga je nadbiskup Štepinac predao papi. U njemu Štepinac kaže i ovo: »Noseći svijetu mir, mislite, Sveti Oče, na hrvatsku naciju, uvijek vjernu Kristu i Vama. Mlada Hrvatska Država, rođena u strašnim i težim prilikama, nego bilo koja država kroz više vijekova, boreći se očajnički za svoj opstanak, pokazuje sa svim tim u svakoj prilici, da želi ostati vjerna svojim sjajnim katoličkim tradicijama i osigurati bolje i jasnije izgled katoličkim crkvama u tome kutu kugle zemaljske. U protivnom, njezinom propašću ili fatalnim smanjenjem — tisuće najboljih hrvatskih vjernika i svećenika žrtvovali bi dragovoljno i rado svoje živote da zapriječe tu strahovitu mogućnost. Ne bi bilo uništeno samo onih cca 240.000 prelaznika sa srpskog pravoslavlja, nego i čitavo katoličko pučanstvo tolikih teritorija sa svim svojim crkvama i svojim samostanima« (*Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb 1952, str. 126).

¹⁰⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1495 od 9. IV.

je širenje glasina protiv Lorkovića i Košaka o to potjecalo iz krugova talijanskog poslanstva. Šverc zlatom, koji je podloga tim glasinama, povezan je, također, s Talijanima: potekao mu je bio u upu izvanju više vagona olova iz Srbije u Švicarsku pomoću talijanskih organa; obratno robe u zlatu u Švicarskoj posredstvom talijanskog državljanina Galija, bivšeg konzularnog službenika NDH u Pragu; zlatom dijelom prebačeno u Hrvatsku da bi ga iz Zagreba prebacili u Maribor za nabavku pengöa. Oba hrvatska glavnooptužena (Havranek i Kolak) jučer su smaknuta na temelju sudske osude, osuda Galija i supruge stavljena je van snage, jer je preblaga, a novo suđenje zakazano. O izgledu je da su otkrivene niti vrlo razgranate švercerske organizacije s političkim primjesama.

Hitler je pismom od 14. III¹⁰⁶ potvrdio Mussoliniju primitak njegova pisma (od 9. III) i u svom odgovoru naveo da je stabilizacija Istočnog fronta, za koju drži da je na dobrom putu, omogućiti mu da se, možda, ubrzo sastane. Taj sastanak — prema Hitlerovoj ocjeni — apsolutno je potreban, jer su pitanja o kojima moraju raspravljati tako opsežna i važna da je praktično nemoguće raspraviti ih u pismu. »Ostaje mnoštvo ostalih problema — piše Hitler¹⁰⁷ — ali o njima bih radije govorio usmeno. Mislim da bi mi bilo moguće, ukoliko to Vama odgovara, da organiziramo susret posljednjih deset dana ovog mjeseca i duboko se radujem pri pomisli na to.«

Mussolini je odgovorio Hitleru pismom (Rim, 25. ožujka 1943)¹⁰⁸ i u njemu naveo ovo:

»Führer, vrlo mi je žao što sam, zbog potke angloameričke ofenzive u Tunisu, morao odgoditi naš sastanak za nekoliko dana. Živo želim da se s Vama sastanem i apsolutno je potrebno da do kraja pretresemo ona pitanja, koja sam spomenuo u posljednjem pismu.

Nadam se i vjerujem da će mi razvitak događaja dopustiti da narednog tjedna napustim Italiju i sastanem se s Vama negdje iznad Salzburga. U tome uvremenu, dopustite mi, Führer, da posvetim nekoliko riječi i predmetu, koji je odlučno važan — Rusiji.

O tome sam opširno razgovarao s maršalom Reicha. Prilikom našeg sastanka na Brenneru, 1. lipnja 1941, izrazio sam mišljenje da u pogledu Rusije nema druge alternative osim izbora između saveza i rata.

Nakon dugotrajnog i napornog razmišljanja, o kojem ste mi često govorili, Vi ste izabrali rat i saopćili mi Vašu odluku tek nekoliko sati prije nego što su Vaše jedinice prešle granicu. Historija je pokazala da je Vaša odluka bila pravilna. Rusija je ismijavala Evropu i cijeli svijet — čak i kampanjom u Finskoj. Ona je uistinu predstavljala strahovitu opasnost za pozadinu Osovine.

U toku dviju godina pošlo Vam je za rukom da beskrajnim žrtvama i djelima besprimjernog junaštva, kakvo historija ne poznaje, Rusiju oslabite tako da ona dugo vremena ne može više predstavljati neku opasnost za države Osovine.

Mislim da je stoga pravilno, kad kažem da se sad rusko poglavlje može zaključiti — i to, ako je moguće, separatnim mirom ili, pak, tako da se izgradi obrambena linija, koju Rusi ne bi mogli probiti.

Do tog zaključka dovelo me je u prvom redu uvjerenje da Rusiju ne može

¹⁰⁶ *Tajna pisma Hitler-Mussolini (1940-1943)*, Zagreb 1953, str. 81-87.

¹⁰⁷ Isti izvor, str. 86.

¹⁰⁸ Isti izvor, str. 87-89.

mo i nikad potpuno uništiti. Nju brani njena prostranost, njen teritorij, koji je tako velik da ga nitko ne može ni osvojiti, ni držati.

Mi ne možemo beskonačno nastavljati s ljetnim ofenzivama i zimskim uzmacima, a da ne dođemo do iscrpljenosti, koja je — ako i jest obostrana — donijeti koristi samo Anglosaksoncima. Dodajem da su sadašnji odnosi između u Staljinu i Saveznika daleko od toga da budu dobri i da je stoga moment za akciju vrlo prikladan.

Uvjeran sam da uništenje Rusije nije moguće zbog njenih golemih dimenzija, a to čak tada, ako i Japanci uđu u rat, a ta vjerojatnost nije velika. Zbog toga treba zaključiti to rusko poglavlje na ovaj ili onaj način. Postignemo li to, možemo izvjesiti naše zastave u znak slave, jer konačno na pobjeda u tom slučaju ne bi bila daleko.

Kad je jednom uklonjen kontinentalni saveznik Engleske — onaj s kojim ona najviše računa - Osovina može pritisnuti svim svojim snagama na zapadu i tu preuzeti stratešku ofenzivu, koja je od jeseni i na kopnu i u zraku prešla na stranu neprijatelja.

Treba priznati da anglo-američko iskrcavanje u sjevernoj Africi predstavlja sretno zamišljenu inicijativu, koja je prouzrokovala situaciju strateški potpuno novu, a istodobno omogućila i ostvarenje planova, i to planova, koji su se ranije činili istim apsurdom. Ne sumnjam ni najmanje u to da takvi planovi postoje i da se neprijatelj priprema da ih ostvari.«

Bilo je otkriveno kako je prijevremena potreba da se talijanskom partneru ubrizga pozamašna doza ratobornosti, i to je Hitler pokušao u toku njihova sastanka u dvorcu Klessheim kod Salzburga (od 7. do 10. IV 1943).¹⁰⁹ Njihov prethodni sastanak godinu dana ranije održali su u istom dvorcu, samo što se od tada »mnogo toga dogodilo« — kako je Ribbentrop rekao Bastianiniju prilikom dolaska. Pobjeda Montgomeryja kod Alameina, uspješna operacija iskrcavanja Angloamerikanaca u sjevernoj Africi pod šifrom *Torch* (Baklja), a iznad svega preteški poraz Hitlerovih divizija kod Staljingrada ukazivali su na to da pobjeda Osovine prelazi u carstvo želja, što je i sam Mussolini u svojim svijetlim trenucima sve više uvjao. Stoga je talijanska delegacija ponijela na pregovore u Salzburgu nacrt zajedničke izjave od četiri točke kao neku »Evropsku povelju« za države Osovine i poneku neutralnu državu Evrope. Okupivši ih tako u evropski front na diplomatskom planu, talijanska je delegacija htjela u Salzburgu da Duce privoli Hitlera barem na defenzivnu strategiju na Istočnom frontu (da ne bi svako ljeto napredovali a zimi uzimali!), ako već nije moguće separatni mir s Moskvom, a da Španjolsku prinude - u cilju uspostave političke i vojne ravnoteže na Sredozemlju — da uđu u rat na strani Osovine. Tako bi se stvorili uvjeti za mirovne pregovore na bazi kompromisa sa SSSR-om, SAD i Velikom Britanijom. Ukoliko to ne bi pošlo za rukom, Njemačka bi bila dužna da Italiji, ugroženoj s juga, ukaže svaku moguću pomoć da bi ojačala južni front.

Prvom dužem razgovoru Mussolinija s Hitlerom prethodio je razgovor Ribbentropa s Bastianinijem, 8. IV poslije podne,¹¹⁰ u prisutnosti dvojice ambasadora (v. Mackensena i Alfierija). Ribbentrop je svoje primjedbe temeljio na Mussolinijevom pismu od 25. III i talijanskom memorandumu i odmah

¹⁰⁹ Opš. F. W. Deakin, *The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*, London 1966, str. 289 i dalje; Elizabeth Wiskemann, *The Rome-Berlin Axis. A Study of the Relations between Hitler and Mussolini*, London 1969, str. 346 i dalje.

¹¹⁰ AJ, T-120, rolna 60, Aufz. RAM 19/43.

se odlučio ogradio od talijanskih težnji, rekavši da u svjetskoj borbi ne može biti kompromisa. Glavni je cilj - rekao je — uništenje ruske vojne moći i aneksija više teritorija; u svakom slučaju rusko pitanje može imati samo vojno a ne iznenadno političko rješenje. Otklonio je i objavljivanje »Evropske povelje« jer nije vrijeme za nju, a objaviti je mogu tek kad vojna situacija bude stopostotno u prilog Osovine. U pogledu Hrvatske, Bastianini je primijetio da je u razgovoru sa zagrebačkim poslanikom Casertanom utvrdio kako je Ribbentrop dao upute tamošnjem poslaniku Kascheu da najuže sura uje s talijanskim kolegom. Među njima i vlada najbolja sloga. Samo general Glaise-Horstenau »pleše po svome«. Ima ponešto jako osobno obojene poglede na odnose koji imaju postojati između Italije i NDH i izjavio je jednom prilikom da Hrvatska na sadašnjem putu — kako ga je Italija sebi zamislila — ne može dalje i i da se Talijani moraju prilagoditi hrvatskom mentalitetu. Casertano je Glaiseu na to odvratio da su talijansko-hrvatski odnosi to no precizirani u ugovoru što ga je hrvatska vlada potpuno slobodno potpisala. Prema saopćenju gen. Ambrosija, Glaise-Horstenau doskora želi doći i u Rim. Tom prilikom želi Bastianini da ga pozove k sebi i pouka ga što sve Hrvatska, a osobito osobno njen poglavnik duguju Duceu i Italiji. Ribbentrop se s tim složio.

Bastianini je nastavio svoje izlaganje i rekao da se, doduše, mogu izvršiti određene male promjene u tekstu sadašnjeg ugovora između Italije i NDH, da bi ga prilagodili nedavno nastalim prilikama, ali potpuna prestilizacija iz temelja ne dolazi uopće u obzir. On (Bastianini) smatrao je potrebnim da Ribbentropu kao nadležnom ministru za vanjske poslove kaže koju riječ o takvom držanju Glaise-Horstenaua. Ribbentrop mu je odvratio da je za njemačko-hrvatske odnose odgovoran samo Kasche a ne Glaise-Horstenau o čijem posjetu Rimu nije ništa poznato u ministarstvu vanjskih poslova, no on je, ipak, to ispitati.

Naveo je Bastianini »preslušao« Ducea o toku njegovog popodnevnog razgovora u četiri oka s Hitlerom.¹¹¹ Mussolini je Bastianiniju povjerio da je Hitler samo svirao svoju staru ploču u što mu je Duce dopustio, no sutra će mu sve otvoreno reći. »Evropska povelja« ne dolazi u obzir, jer još nije vrijeme za nju, ali je Duceu obećao pojanja u zraku, protuzračne baterije i ostalo.

Sutradan (9. IV)¹¹² su Bastianini i Ribbentrop nastavili razgovor u prisutnosti dvojice ambasadora i Talijan je tom prilikom na to temu malih država koje su poslije Churchillove izjave nezadovoljne i stoga je - prema Bastianiniju — došao čas da Osovina objavi izjavu u kojoj bi bilo izraženo na čelo da Osovina nema namjeru uništiti male države. Ona bi - prema njegovom mišljenju — imala sadržavati pobliže objašnjenje »Novog poretka«, koje bi, prije svega, moralo pružiti zaposjednutim zemljama garanciju da će nadalje postojati kad Njemačka pobijedi u ratu. Okupirane se zemlje, naime, pribojavaju da će nakon njemačke pobjede nestati, a engleska propaganda jača a ta strahovanja i prikazuje okupaciju kao nešto konačno, kao da će te zemlje nakon pobjede Osovine biti samo njemačke i talijanske provincije.

Ribbentrop je odvratio da je dobro ako Duce i Führer potanje pretresu to pitanje. Führerovo je gledište da moraju u danom času takvu izjavu pažljivo podesiti da ne bi kod okupiranih zemalja pobudila želju koju kasnije ne bi mogli ispuniti. U svakom slučaju mogu takvu izjavu objaviti tek kad se poboljša vojni položaj. Tek u slučaju odlučnog vojnog uspjeha može se o ek-

¹¹¹ Bastianini se da se nije sačuvao nikakav zapisnik o tom razgovoru Hitler-Duce.

¹¹² AJ, T-120, rolna 60, Aufz. RAM 20/43.

vati od nje trajno djelovanje. Na Bastianinijevu primjedbu kako bez daljnega vjeruje da će Njemačka i Italija imati snage za takav odlučan vojni uspjeh, odvratio je Ribbentrop da su Njemačka i Italija, dakako, svjesne svoje moći, no da se moraju boriti protiv nečega drugog, a to je: nastrojenost manjih naroda Evrope i izvan Evrope kod kojih su se na temelju starih ukorijenjenih ideja uvriježila shvaćanja o engleskom prestižu, američkom potencijalu i neiscrpnom ruskom izvoru ljudstva. Stoga nije s tim u vezi tako važno kako se oni sami (Njemačka i Italija) osjećaju, nego kako ostali promatraju njihov položaj.

Bastianini mu je odgovorio da je kod tog prijedloga riječ o programu s principima, a ne o stvaranju činjenica. Treba samo stvoriti jasniju viziju »Novog poretka«, a ne već sada konačno, neopozivo preurediti Evropu. Namjera mu je da manjim narodima izjava samo izloži kako je pogrešno pretpostaviti da manje nacionalne skupine neće moći dalje postojati, nego da je riječ samo o tome da se manje zemlje pod vodstvom Njemačke i Italije privuku na organsku suradnju u Evropi. To će u neku ruku značiti formiranje nove Evrope, nastavljanje i se na njemačku i talijansku revoluciju, jednako tako kao što je francuska revolucija stvorila liberalnu Evropu.

Bastianini je ocrtao nepovoljne elemente položaja Italije, a Ribbentrop ga je iznova uvjeravao da će nastaviti rat iscrpljivanja na Istoku, jer je rat onog časa dobivenim ruskim jedinicama ponestane daha. A Rusija je već u 2/3 gotova. Za ratište na Sredozemlju ustvrdio je da ne prijeti neposredna opasnost Italiji, Siciliji i francuskoj obali gdje će uostalom njemačke jedinice prijeći i iskrcavanje!

Mussolini je napustio Salzburg zapravo praznih ruku: bez Hitlerova pristanka na promjenu stava i zaokret prema Sovjetskom Savezu i bez pristanka na »Evropsku povelju«, samo uz pregršt obećanja da će držati Tunis i dati Rimu obilnu vojnu pomoć.¹¹³ Kasche je, 11. IV,¹¹⁴ telegrafski javio ministarstvu da je Kammerhofer zajedno s Glaiseom izložio svoje planove Paveli i Lorkovi. Obratili su se (Paveli i Lorkovi) poslije Kascheu i zadužili poslanika Budaka, koji se momentano nalazi u Zagrebu, da sutra otputuje u Berlin i radi toga razgovara s državnim tajnikom v. Weizsäckerom. Kammerhofer je - prema Lorkovim evim izlaganjima - zatražio: 1. Pojačanje utjecaja na cjelokupno oružništvo NDH pomoću u dodjele po tri njemačke i volksdeutsche žandara na svaku od ukupno 450 žandarmerijskih stanica kojima bi one bile podređene. Lorkovi prigovara da to znači žrtvovanje državnog suvereniteta, a na talijanskoj strani izazvat će najveće teškoće, jer Talijani drže savjetnike pri oružništvu NDH, a neznatna njemačka dodjela neće imati izgleda na odlučan uspjeh. 2. Budući da Kammerhofer ima samo 1000 njemačkih žandara iz Reicha, želi ih pojačati žandarima iz redova *Volksdeutsche*. Lorkovi se stoga pribojava zaoštavanja nesuglasica između Hrvata i *Volksdeutsche*, budući da bi posljednji došli nasuprot Hrvatima u povlašteni položaj. Kasche primjećuje da će takvim planiranjem biti oboreni zahtjevi njemačke strane u pogledu pravnog položaja narodnih grupa za koje se predviđa njihova samostalna organizacija i izbjegava svako miješanje. 3. Kammerhofer želi da hrvatsku pomoćnu policiju obuku u

¹¹³ Komunique objavljen poslije održanog sastanka: Max Domarus, *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, Band II, Untergang, Zweiter Halbband 1941-1945, Wiesbaden 1973, str. 2004.

¹¹⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1524 od 11. IV.

njema ke uniforme emu Lorkovi oštro prigovara kao i kod to ke 1. 4. Kammerhofer zahtijeva u Zagrebu — koji ne leži u operacionom području — vrlo veliku zgradu predviđenu za ministarstvo privrede NDH. Lorkovi iznosi praktične prigovore; o čemu se pribojava da dimenzije zgrade upućuju na daljnje zahtjeve. —

Hrvatska strana misli - javlja dalje Kasche — da njemačko policijsko angažiranje ionako nije jako veliko i ono može — u skladu s prvim zadatkom — ostati ograničeno na operaciono područje. Koraci koji idu preko toga predstavljaju vrlo ozbiljno vanjsko- i unutrašnjopolitičko pitanje. Kasche je za angažiranje predviđeno u Führerovom naređenju stvorio zajedno s drom Benakom preduvjete i Hrvati formiraju na operacionom području veći tri dodatne oružničke škole. General Lüters je za potetak, kao zadaća za Kammerhofera, predvidio osiguranje željeznice pruge Sunja—Prijedor—Bihać, a veći za to su njemačke snage slabe. No, uspiju li u toj zadaći, može uslijediti daljnje angažiranje. Preuzimanje cjelokupnog oružništva NDH prelazilo bi njemačke snage i imalo i politički nepovoljne posljedice. Stoga Kasche najavljuje svoje odluke ne rezerve u povodu takvih namjera i mjera.

Glaiseu je dan prije (10. IV)¹¹⁵ uputio telegram Himmleru za njegovu striktno osobnu informaciju i izvijestio da su donekle mu ni dogovori s poglavnikom i hrvatskom vladom dosad pokazali da ne postoji nikakva zapreka da provedu svoje planove u prostoru južno od Save gdje Nijemci ionako imaju i »izvršnu vlast«. Naprotiv, u pogledu ostalog područja želi poslanik Budak da s njim (Himmlerom) direktno razgovara. Prema Glaiseu je potpuno podređivanje hrvatske javne sigurnosti njemačkom utjecaju na cjelokupnom državnom teritoriju poželjno u interesu vojnog rata i hrvatske države, pri čemu bi se o određenim optičkim (spac. B. K.) pitanjima zasigurno moglo razgovarati. Za sve to bit će njegova (Himmlerova) intervencija neizbježna. Poblizje će ga izvijestiti »drug« Kammerhofer.

Kao što je Kasche već najavio, von Weizsäcker je, 12. IV, u Berlinu posjetio M. Budak — stoji u zabilješci državnog tajnika od istog dana¹¹⁶ — da bi mu uručio službenu bilješku poslanstva o budućoj organizaciji žandarmerijske službe u Hrvatskoj. Pri tom je Budak izjavio da regrutaciju imaju vršiti samo organi NDH; da u tome imaju biti izjednačeni Hrvati i *Volksdeutschen*; da im uniforma ima biti hrvatska a ne njemačka ili bar njemačka s hrvatskom oznakom. Dodao je i to da bi je mogli — ako je već namjeravana organizacija potrebna — ograničiti na zonu operacija i na vrijeme dok traju operacije.

Weizsäcker ga je upitao treba li zapravo ozbiljno shvatiti toku 3. bilješke poslanstva što je Budak odlučno potvrdio. Na to je Nijemac samo obećao da će je nadležni proučiti, no to ne može uslijediti prije nego što se vrati Gruppenführer Berger. Pri odlasku je Budak istakao kako je zapravo cilj njegova koraka da se pobrinu da direktno raspravljaju o tome pitanju održano u Zagrebu, pri čemu bi njemačka strana imala uvažiti pretežno psihološko gledište na koje je i sâm upozorio državnog tajnika.

U samoj bilješci (Berlin, 12. travnja 1943)¹¹⁷ stoji da je njemačko poslanstvo u Zagrebu prvih dana ožujka obavijestilo ministra vanjskih poslova da će biti angažirano jedno odjeljenje od otprilike 1000 njemačkih žandara radi iščupanja terena od ustanika na operacionom području njemačkih jedinica u

¹¹⁵ AJ, T-501, rolna 264.

¹¹⁶ AJ, T-120, rolna 212, St.S.Nr. 234 od 12. IV.

¹¹⁷ Isti izvor.

Hrvatskoj. Od SS-Brigadeführera Kammerhofera stiglo je, 7. ožujka 1943, saopćenje da: a) sve žandarmerijske stanice u Hrvatskoj imaju dobiti dva do tri njemačka žandara - ovisno u svojstvu komandanta - i da time praktički dolazi cjelokupno oružništvo NDH pod njemačku komandu; b) njemačka žandarmerija ima formirati hrvatsku pomoćnu žandarmeriju od 8000 do 10.000 ljudi koja će nositi njemačke uniforme i oznake i tako predstavljati sastavni dio njemačke žandarmerije.

O tome treba primijetiti:

1. Da podređivanje hrvatskog oružništva njemačkoj komandi nije spojivo ni s najelastičnijim shvaćanjem državnog suvereniteta i ono bi moralo veći uzrok razloga dovesti vladu NDH u najtežu krizu.

2. Takvo podređivanje predstavljalo bi dobrodošlo sredstvo za neprijateljsku propagandu koja bi u njemu vidjela, s jedne strane, napuštanje hrvatske nezavisnosti, a s druge, činilo Reich odgovornim za sve mjere poduzete u cilju održanja javnog reda i sigurnosti na području o kojem je riječ.

3. Na kraju, takvo podređivanje moralo bi imati za Hrvatsku teške vanjskopolitičke posljedice. Hrvatska je vezana ugovorom o garanciji i suradnji s Italijom koji je bio isključivi preduvjet za određivanje njenih granica. Italija je tom ugovornom vezom postala garant političke i teritorijalne nezavisnosti Hrvatske koja se obvezala na usku suradnju s Italijom na vojnom i privrednom polju. U suglasju s osjećajima hrvatskog naroda i s političkim realnostima, usprkos tome je politička i vojna suradnja Hrvatske s Njemačkom imala prednost pred onom s Italijom što je dovelo do znatne napetosti između usobnim državnim odnosima koji su osobito zaoštreni nakon rekonstrukcije vlade u Italiji. Otvoreno podvrgavanje hrvatskog oružništva pod njemačku komandu moralo bi neizostavno tu napetost dovesti do tako teške krize da bi granica između Hrvatske i Italije — pošto bi talijanska strana takav korak protumačila kao napuštanje hrvatskog suvereniteta — iznova došla u pitanje.

U zabilješci nadležnog odjela ministarstva vanjskih poslova od istog dana¹¹⁸ prikazan je kraći historijat toga pitanja i zatim istaknuto da su Kammerhoferovi zahtjevi pretvorili ovaj taj kompleks pitanja iz policijsko-vojnog u predmet dalekosežnoga političkog značenja. Gruppenführer Berger je na putu, a takav Kammerhoferov zahtjev ne može se, ipak, provesti bez suglasnosti ministarstva vanjskih poslova. Zato se predlaže da se hrvatskom poslanstvu saopćeno i kako Kammerhofer nije imao takvu direktivu ministarstva vanjskih poslova i da ovaj predmet treba podvrgnuti proučavanju. Odjel će uspostaviti dodir s Gruppenführerom Bergerom čim se vrati, a istodobno mole uputu koliko politički odnosi dopuštaju proširenje njemačke policijske uprave u smislu želja Reichsführera SS.

Poglavnik ga je obavijestio — javlja Kasche ministarstvu telegramom 15. IV¹¹⁹ — o sadržaju svoga tročasnog razgovora s jeruzalemskim muftijom pred njegov odlazak u Berlin. Zauzeo se, prije svega, za izbjeglice a poglavnik mu je rekao da je to u prvom redu pitanje ishrane i liječenja. Trenutno je situacija loša, ali će se moći poboljšati nakon žetve. O unutrašnjim muslimanskim pitanjima u Bosni izjasnio se el Huseini da je razgovarao s velikim brojem vodećih ljudi u Sarajevu koji pripadaju tzv. aršiji i imaju malo zajedničkog sa širim masama. Raspravljali su i o razilaženju u pitanju uprave nad vakufskim

¹¹⁸ Isti izvor.

¹¹⁹ Isti izvor, Nr. 1575 od 15. IV.

dobrima što ovdje u Zagrebu predstavlja glavnu zapreku dovršenju statuta za Muslimane. Muftija je upitao poglavnik za mišljenje o tome, a Paveli mu je odgovorio da uprava ima ostati u duhovnim rukama s tim da bude isključivo na čelu aršija. S tim se el Huseini složio i obećao podršku. Složili su se da se poglavnik u svako doba može obratiti muftiji da bi postigli odluku u tom pitanju. Općenito, poglavnik se uzdržao da o tom posjetu da svoj sud. Profesor A. Šuljak posjetio je toga dana poslanika i rekao Kascheu kako je posjet el Huseinija, vjerojatno, dao više poticaja jugoslavenski orijentiranim muslimanskim grupama, odnosno onima koje teže autonomiji, nego onima koji se bezrezervno izjašnjavaju u prilog hrvatskoj državi.

Kasche je, istog dana,¹²⁰ telegrafski informirao ministarstvo kako mu je Paveli u razgovoru povjerio svoju namjeru da izvrši personalne promjene u vladi. Kao što je Kasche već javio, poslanik u Rimu Peri opozvan je zbog određene nespretnosti; vjerojatno je otišao i u Madrid za poslanika, no ostaje još nekoliko tjedana u Rimu. Kao nasljednik je predviđen sadašnji ministar unutarnjih poslova Nikšić za kojeg je zatražen u Rimu dogovor. Ministar unutarnjih poslova imao bi postati iznova Artuković, a Lorković ima biti smijenjen kao ministar vanjskih poslova, dakako povezano s namjeravanim zahtjevom da Rim opozove Čašertana iz Zagreba. Za novog ministra vanjskih poslova predviđen je Budak, a Lorković ima postati ministar bez portfelja s posebnim zaduženjem: da obraduje sva pitanja u vezi s borbama diljem NDH. Neslužbeno, poglavnik se bavi mišlju da mu povjeri položaj predsjednika vlade. Razgovarali su o dru Benaku (sadašnjem šefu civilne uprave u operacionom području) kao eventualnom Budakovom nasljedniku u Berlinu. Zasad su to samo razmišljanja bez vrste odluke, no uskoro treba razmisliti s poglavnikom o odluci.

Suzbijanje je »bandi« trenutačno u značajnom odsjeku - javlja Kasche telegramom, 17. IV,¹²¹ svom ministarstvu. Talijanska Druga armija, kojoj su veći za vrijeme operacije *Weiss*, zbog njenog nedostatnog priključenja njemačkih jedinica, izbjegle znatnije »bande« (tj. partizani) u Liku, doista je sada najveći dio dijelom ispraznila to područje. Etnici koje je tamo porazmjestila nisu »bandama« pružili neki ozbiljniji otpor i čini se da su dijelom već prešli k njima. Između Graca, sjeverno od Knina, i Brinja, istočno od Senja, formirala je »banda« prilično kompaktno područje pod svojom upravom koje ugrožava na istoku Bihać i na zapadu Gospić. Hrvati drže kod Gospića sedam bataljuna rezervista, bez neke osobite borbene vrijednosti, a kod Bihaća se nalaze njemačke i hrvatske jedinice. Ne može se očekivati neka akcija od talijanskih jedinica u Karlovcu, Ogulinu, Senju i Gospiću. Talijani su napustili Otočac i prepustili ga »bandama«. Budući da Druga armija nije sa sigurnošću od njemačke strana osigurana i provede njenu smjenu pomoću njemačkih ili hrvatskih jedinica, ne može se pri takvim pojavama govoriti o bilo kakvoj suradnji. General Glaise mu je saopćio da je u toku Duceova posjeta u Salzburgu bilo dogovoreno da će Talijani ostati još neko vrijeme u Lici, a to ne odgovara činjenicama. Lorković je Kascheu usrdno zamolio da njemačka komanda stavi na raspolaganje za Liku jedinice NDH, budući da je riječ o izrazito hrvatskom području. General Glaise ga je obavijestio da će Nijemci tek u svibnju ući u Liku. Stoga bi bilo poželjno da se Hrvatima stave na raspolaganje barem pojedine njihove jedinice. Jugoistočno od Mostara, nje-

¹²⁰ Isti izvor, Nr. 1576 od 15. IV.

¹²¹ Isti izvor, Nr. 1607 od 17. IV; prijepis za gen. Glaisea: AJ, T-501, rolna 265.

ma ke e jedinice sada - prema saop enju gen. Glaisea — ponovo nastupiti i zauzeti Fo u. Kasche smatra taj potez izvanredno pogibeljnim. Za njema ku stranu, kao rezultat operacije *Weiss*, nastala je važna prednost tako što izme u Fo e, Kalinovika i Nevesinja, sve do crnogorske granice, stoje dijelovi Titovih »bandi«, koji su se tamo probili, ve nekoliko tjedana u najžeš im borbama sa etnicima DM. Te borbe, koje njema ka strana neposredno prati, jako slabe oba dijela i štede njema ku krv a prolijeva se neprijateljska. Kasche je ve u ranijem brzozjavu predložio da prate taj razvoj i u me uvremenu iste u pozadini. Ako sada nastupe prema Fo i protiv Titovih »bandi«, dat e poticaj da se one ujedine sa etnicima i da tako do e do op eg ustanka o kojem se u srpskom stanovništvu ionako govorka za 6. svibnja. U Fo i se nalazi opkoljen talijanski bataljun i zahtijeva da ga njema ke snage oslobode. Kasche drži da nemaju nikakve obveze u tom pravcu nakon držanja Talijana u Lici. Drži, štoviše, da ih Talijani žele prije vremena uvu i u razvoj koji služi njihovim armijskim interesima na obalnom podru ju: da, dakle, njema ke jedinice neprestano stavljaju pred sve ja i otpor i omogu e svojoj armati da i nadalje nastavlja igru uznemirivanja toga prostora. Mora se utvrditi kao taktika Druge armije da je zainteresirana za održavanje nemira, dok njema ka strana teži smirenju zemlje. Promatra li njema ka strana borbe izme u Tita i Mihailovi a a da se u njih ne umiješa, troše se snage širitelja nemira i tako spre ava onaj op i politiki podsticaj na ustanak srpskog stanovništva koji bi nastupio, ako bi se obje strane ujedinite i zajedno krenule protiv Nijemaca. Budu i da su o zbivanjima u Titovom taboru neprekidno dobro obaviješteni, ne postoji opasnost nekog zavaravanja. Kasche ne zaboravlja da je svaki razvoj ovdje, na ovom terenu, teško ocijeniti, jer krije u sebi bezbroj problema. No, uz takvu rezervu ini mu se predloženi postupak najprikladnijim, nasuprot njegovim berlinskim prijedlozima ministru v. Ribbentropu, budu i da se položaj utoliko izmijenio što je Titu pošlo za rukom da sa znatnim snagama stigne u prostor jugoisto no od Mostara i tamo smjesta prihvati borbu sa etnicima DM. I nadalje se nikako ne zapaža, nakon dogovora u Rimu, neko udaljavanje Talijana od etnika. Što se više sada Titove »bande« bore protiv etnika, a uz to su u tome i uspješne, utoliko se više mogu Talijani i u vlastitom interesu odlijepiti od njih. Ako bi sada oslobodili Talijane iz Fo e, ispustili bi samo iz ruku povoljnu priliku a da im se za to ne e Talijani zahvaliti na vojnom polju — zaklju uje Kasche.

Pitanja koja su bila iz štaba glavnokomanduju eg u Solunu post vljena na elniku Glaiseova štaba v. Pottu, 19. IV,¹²² glasila su ovako:

1. Upu ivanje na memorandum. Nakon iskustava u operaciji *Weiss I* i *Weiss II*, glavnokomanduju i je jedinstvenog mišljenja da isklju ivo vojno rješenje nije mogu e. Gledište je gen. Lohra: policiju i oružništvo NDH riješiti ustaškog vodstva i staviti ih pod isto stru nu komandu.

2. Posebno je hitno dovo enje 5000 ljudi iz policije ranije stavljeno u izgled; dosad ih je pristiglo 300. Svega ima biti postavljeno 2000.

3. Prevladava dojam da se šef generalštaba u Zagrebu (Prpi) ne odnosi prema reorganizaciji onako naklono kako bi bilo poželjno. Tome nasuprot, bolja je podrška državnog tajnika generala Begi a.

4. Cjelokupna organizacija trpi od toga što se ne mogu dobiti pouzdani broji ani podaci osobne i materijalne prirode.

5. Smatra se svrsishodnim da nove lova ke brigade, dodijeljene njema -

¹²² AJ, T-501, rolna 264.

kim jedinicama, ostanu u Hrvatskoj, budu i da bi takvo obe anje njema ke strane uvelike unaprijedilo zanimanje hrvatske strane za izgradnju oružanih snaga.

6. Predleže pritužbe na oklijevaju e upravne mjere koje se upu uju najvećim dijelom na adresu središnjih mjesta u Zagrebu, dok su uredi u pokrajini, koji neposredno sura uju s njema kim komandama na terenu, znatno poslušniji.

7. Postavljanje muslimanske divizije treba forsirati svim sredstvima.

General Glaise je sutradan (20. IV) ²³ ovako telegrafski odgovorio glavno-komanduju em u Solunu:

Ad 1. Hrvatska je, prije svega, politi ko pitanje na koje je svakako jako teško odgovoriti bez razjašnjenja »kondominija« (zajedni kog vladanja) s Italijom. Poslanik Casertano razvija posljednjih tjedana u Zagrebu upadljivu zaposlenost. Poslije nedavnog Duceova posjeta (Salzburg), šire se intenzivno iz talijanskog poslanstva glasine da e se sada Italija mo i iznova mnogo ja e »pozabaviti« Hrvatskom.²⁴ Nemir u svim hrvatskim krugovima, ispunjenim uve anom mržnjom prema Italiji; daljnja zakop anost prema Nijemcima koja ionako raste od prošle jeseni (napetost zbog položaja na ratištu). S tim u vezi je i pitanje Druge zone. Sažimaju i sve: odlu no je važna suzdržljivost Talijana. Od nje zavisi ho e li njema ka strana mo i siliti Hrvatsku na po mogu nosti primjeren doprinos cjelokupnom vo enju rata.

Poglavnikov režim — javlja dalje Glaise — stoji na vrlo slabim nogama; mržnja i otklon dopiru sve do njegove okoline. On i njegova država žive isklju ivo od milosti Njema ke. »Smjene straže«, koje provodi, za masu naroda nisu zanimljive i lišene su u inka. Savezni ka naklonost NDH zbog toga je problemati ne vrijednosti. Dalekosežno preure enje autoritativnog režima na politi koj bazi, koje je prošlog ljeta još bilo mogu e (zamijeniti ustaše *Selja kom strankom*), uvelike je otežano uslijed nesklonosti novih snaga prema državnoj odgovornosti, sve ve oj nepopularnosti talijanske hipoteke i prijete em gubitku vlastitih pristaša.

Zato zasad daljnje »krparenje« (*Fortwursteln*) s ustaškim poglavnikom, uz naglašeno udaljavanje Njema ke od posebnih izroda. Poglavniku se mora jasno staviti do znanja da je pri teškim pogreškama njegova režima u prošlosti (vidi njegove izvještaje na koje se Glaise na ovom mjestu poziva) i približavanja rata hrvatski suverenitet mnogo više mjenica za budu nost nego injenica sadašnjosti. To vrijedi osobito za vojno polje (organizacija, izobrazba, upotreba i vodstvo hrvatskog vojnika); uz to za održavanje mira i reda (SS-policija). *Ustaški pokret* je po injenim pogreškama, zlo inima i pojavama korupcije tako kompromitiran da bi državna egzekutiva (domobranstvo i redarstvo) morala biti od njega odijeljena, ak uz napuštanje svake vanjske povezanosti. (Osobito loš utjecaj poglavnikovih najbližih prijatelja iz emigracije iza kulisa: Tomi , Luburi , Moškov, Lisak.)²⁵ To bi se razdvajanje moglo za po etak prostorno svrsishodno posti i tako da se *Ustaška vojnica* izvu e iz

¹²³ Isti izvor.

¹²⁴ Kasche je iz Zagreba, 20. IV, pod »najhitnije« izvijestio svoje ministarstvo da Casertano namjerava održati predavanje za ustaške rukovodioce i novinare o politi ko-vojnom zna enju sastanka Hitler-Duce u dvorcu Klessheim kod Salzburga (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1643 od 19. IV).

¹²⁵ »Kanadski petorci« ili »rasovi« u koje nisu ulazili V. Tomi i Maks Luburi kao »najbliži Paveli evi prijatelji iz emigracije«. No, tu je još važnija uloga pripadala Van i Mihailovu iza kulisa.

hrvatskog prostora za okosnicu treće legionarske divizije i prebaci u Reich, u logor za izobrazbu. Za legionarsku diviziju nepotrebni dijelovi *Ustaške vojnice* mogli bi se staviti na raspolaganje policijskom vođi (Kammerhoferu) da posluže kao pomoćni žandari. Time bi, doduše, dosad postavljeni program ugrupaivanja ustaša u bataljone lovačkih i gorskih brigade, kao i u one za osiguranje, doživio izmjene, ali bi, ipak, ostala sačuvana prednost jedinstvene njemačke izobrazbe pod vodstvom njemačkih oficira i podoficira. Slabljenje borbene moći i u Hrvatskoj, koje bi nastupilo uslijed prebacivanja *Ustaške vojnice* u Reich, moralo bi se izjedniti barem privremenim upućivanjem njemačkih jedinica. Budući da se u sadašnjem vremenu ne može pomišljati na istrebljenje jednog i pol milijuna Srba (»pravoslavaca«) — što pojedini ustaški krugovi još uvijek provode — kao ni na iseljavanje, mora se poglavnik odlučiti da pravoslavnom stanovništvu, koje je *njegov* režim u 50% slučajeva otjerao u šume, prizna jednakost pred zakonom, osiguranje života, slobode i imetka, kao i skromno sudjelovanje u javnim službama. U pogledu njemačkih oružanih snaga morao bi poglavnik na elno pristati na proširenje područja nad kojim njemački komandant ima izvršnu vlast u smislu sporazuma od 17. siječnja 1943, pri čemu bi se imalo osigurati jedinstveno upravljanje i rješavanje svih vojnih i vojnopolitičkih pitanja na odgovornost samog komandanta.

Ne postignuti li se na tom putu upotrebljivi rezultati — nastavlja Glaise — morali bi pristupiti — kao jedinom rješenju vremenski neodređenog trajanja — uvođenju nekoga njemačkog upravnog vrha, barem za njemačku okupaciono područje, a po mogućnosti za itavo hrvatsko područje koje Talijani nisu anektirali, pri čemu bi kod vojničkih osnovnih usmjerenosti i tradicije Hrvata i Bošnjaka došao u obzir samo jedan (njemački) vojni zapovjednik (slično Srbiji). Taj bi se morao osloniti, prirodno, također u što je moguće širem obujmu, na domaće elemente, ali bi morao imati i određeni broj *njemačkih* snaga za izvršenje svoga režima.

O pitanju njemačkog sudjelovanja u Hrvatskoj treba uopće reći da se *nipošto* ne mogu odrediti — ako se radi o pojavi neprijateljskih jedinica na Balkanu - prisutnosti minimuma njemačkih, a ne samo legionarskih jedinica, imaju i pred očima zamorenost ratom hrvatskog naroda i dnevno sve jače djelovanje neprijateljske propagande, budući da bi njemačka strana u protivnom bila izložena svim mogućim iznenađenjima.

Ad 2. Policijski vođa raspolaže danas u Hrvatskoj s 300 njemačkih policista. Daljnjih 1700 dolazi - prema saopćenju Brigadeführera Kammerhofera.

Ad 3. General Prpi je kudikamo sposobniji i pametniji, Begi vjerojatno vjerniji, ali, ipak, izvan vlastitog upravnog resora neupotrebljiv. Za suradnju je »moćniji« vrednije od vjernosti, utoliko više što je pitanje germanofilske orijentacije Hrvata, uz pretpostavku neprijateljskog iskrcavanja u ovdašnjem prostoru, uopće problematično. Od neke Prpi čeka suradnje na višem nivou (npr. kao ministra unutrašnjih poslova) ne bi ni iz političkih obzira bilo svrsishodno odustati.

Ad 4. Brojno stanje hrvatskih formacija nije se dosad — i prema priznanju samih hrvatskih funkcionara - moglo nedvosmisleno utvrditi. Usprkos najintenzivnijim nastojanjima s njemačke strane nije se moglo dobiti to ne izvještaje o broju snaga i stoga što nedostaje uhodani intendantski aparat. Hrvatske oružane snage izdaju domobranstvu i *Ustaškoj vojsci* — bez legionarskih divizija - dnevno 300.000 obroka hrane, dok im brojno stanje, uključujući i *Ustašku vojsku*, može najviše biti 160.000 ljudi.

Ad 5. U svakom slučaju ostaviti u Hrvatskoj lovačke brigade koje se formiraju.

Ad 6. Spremnost hrvatskih upravnih vlasti u pokrajini na suradnju vjerojatno se zapaža na području južno od Save gdje je središnji aparat iskopan uslijed »izvršne vlasti« u njemačkim rukama. Utjecaj zagrebačkih ministarstava na djelovanje uprave u prostoru sjeverno od Save općenito šteti iako i.

Ad 7. Postavljanje muslimanske SS-divizije odavde se forsira svim sredstvima — javlja Glaise Solunu na kraju brzopjavke. Teško je pri vrbovanju nastaju iz zabrinutosti vlade u Zagrebu da će Muslimane tako označiti za posebnu narodnu grupu i unaprijediti želje za bosanskom autonomijom.¹²⁶

Sutradan (21. IV),¹²⁷ Glaise je obavijestio Lohra o personalnim promjenama u vrhu ustaške države koje se pripremaju. Narednih dana — javlja on glavnokomandujućem — bit će Lorković razriješen dužnosti ministra vanjskih poslova. Ostatak će u vladi kao ministar bez portfelja, pri čemu će biti nadležan, uz ostalo, za koordinaciju općih vojnopolitičkih predmeta. Ministarstvo vanjskih poslova preuzet će dr. Budak, dosadašnji poslanik NDH u Berlinu. Ministar unutarnjih poslova Nikšić, koji inače uz svoju beznačajnost održava određene odnose s gen. Ambrosijem, postaje poslanik u Rimu gdje se dosadašnji poslanik dr. Peri zamjerio samoinicijativnim nastupom protiv zagrebačkog poslanika Čašertana. Peri odlazi u Madrid za koje je mjesto, doduše, malo podoban. Ministarstvo unutarnjih poslova ima preuzeti, umjesto Nikšića, dosadašnji ministar pravosuđa Artuković, ličnost koja, također, nije jako značajna. Talijanski poslanik Casertano srušio je Lorkovića; Casertano se uopće — kako Lorković informira Glaisea — sada živo trudi da u krugovima vlade izigrava jednu grupu protiv druge, pri čemu se javljaju tri grupe: prva, grupa ustaških pukovnika, a to je pet do šest emigranata koji iza kulisa imaju najmoćniji utjecaj na poglavnik; druga, grupa »starih političara« s bivšim ministrom M. Žanićem, oženjenim Židovkom, i drom Pukom, bivšim ministrom pravosuđa i jednim od zagovaratelja istrebljivačkog kursa protiv »pravoslavnih«; treća, grupa »mladih političara« s Lorkovićem, Košakom, Vrančićem, itd.¹²⁸ Prve dvije grupe odlikuju se užim vezama s talijanskim poslanstvom, dok ono žestoko pobija treću grupu. Tako poslanstvo Italije u Zagrebu nastoji da i jednu aferu s krijumčarenjem zlata, s kojom se javno mnijenje živo bavi, a koja je dovela do justifikacije dvojice ljudi Lorkovića i Košakova povjerenja, izvanredno snažno iskoristi protiv treće grupe (»mladih političara«). Kako mu saopćava gen. Re, prenio je vladi NDH želju talijanske strane da formiraju talijansko-hrvatsku legiju od oko 5000 ljudi. Ljudstvo za tu legiju imalo bi se regrutirati iz Druge zone, izobraziti u prostoru Riva Verona i zatim legiju ponovo angažirati u Hrvatskoj. Re je izjavio kako mora zamoliti Glaisea da po mogućnosti pomogne regrutaciju. Glaise je šutke tu molbu uzeo na znanje.

Glaise je, 22. IV,¹²⁹ telegrafski izvijestio Vrhovnu komandu i Solun da je jučer, zajedno s Kammerhoferom — nakon opetovano prekinutih pregovora — postigao poglavnikov pristanak za formiranje njemačko-hrvatske SS-žandarmerije. Ta SS-žandarmerija — nezavisno od kriminalističkog i upravnog redarstva NDH — imala bi biti kao neka »produžena ruka njemačkih okupacionih

¹²⁶ Za buduću »Handžar« diviziju bio je posebno zainteresiran sam Himmler.

¹²⁷ AJ, T-501, rolna 264.

¹²⁸ Ovu trojicu mogli bismo označiti najinteligentnijima u ustaškom vrhu koji se nije isticao inteligencijom.

¹²⁹ AJ, T-501, rolna 264.

jedinica«, sastavljena od pripadnika njemačke SS-policije te volksdeutscher-
skih i hrvatskih pomoćnih policista, da nastavi vojnopolicijsko djelovanje
oružanih snaga Reicha radi smirenja i da ga privede uspješnom završetku svim
raspoloživim sredstvima. Zasad se računalo ukupno s oko 20.000 ljudi, od kojih
2000 Nijemaca iz Reicha, 4000 do 5000 iz redova *Volksdeutschera* i 14.000
do 15.000 Hrvata. Uniforma hrvatskih pomoćnih policista jednaka je onoj SS-
policije, samo što na lijevom rukavu nose posebnu hrvatsku oznaku. Hrvatsko
kriminalističko i upravno redarstvo te oružništvo postojeće, uz upravo
opisanu organizaciju, i nadalje za svoj krug nadležnosti, no stajati će, ipak, na
raspolaganju njemačke organizacije u njenom području djelovanja svuda gdje
se za to ukaže potreba. Osim toga, predviđeno je da će njemačka organizacija
svestrano pomagati savjetom i drugim paralelnoj hrvatskoj organizaciji pri
njenom formiranju i izgradnji. Samo se po sebi razumije da njemačka organi-
zacija može pri svom djelovanju zatražiti, također, i sudjelovanje hrvatskih
političkih i ostalih upravnih vlasti. Takvo rješenje, koje u sebi sadrži mnoge
mogućnosti izgradnje, odgovara – prema ocjeni opunomoćnika Reichsfüh-
rera SS — zahtjevima koje predbježno valja postaviti Zagrebu; ono se čini i
hrvatskom državnom vodstvu prihvatljivim, a njemačka strana njim ne do-
vodi sebe u suprotnost s Italijom koja je sebi, već u svibnju 1941, pridržala
hrvatsko oružništvo kao svoju zasebnu domenu. Brigadeführer Kammerhofer
je za poželjno premjestiti, prema naredjenju Reichsführera SS, svoje sjedište u
Osijek i tamo što prije otpočeti s radom na izgradnji nove organizacije.

Stoga dana,¹³⁰ javio je Vrhovnoj komandi u Solunu da ga je posjetio gen-
eral Reiter i upitao u pogledu o planovima vezanim uz žandarmerijsku organizaciju u
Hrvatskoj o čemu je već nešto saznao. Glaise mu je odgovorio, dajući mu
informaciju o tome prema svom telegramu VK (br. 0789/43 od 22. IV) pri
čemu je izričito naglasio kako je riječ samo o »produženoj ruci njemačkih
okupacionih jedinica« unutar zadanog područja unutrašnjeg smirivanja i da
im je daleko svaki zahvat u unutrašnji policijski suverenitet Hrvatske koji se
ne odnosi na vođene ratnih operacija. Reiter je to primio do znanja, uz napo-
menu da se Duce posebno jako zanima za hrvatsko oružništvo. Zatim je
Talijan saopćio Glaiseu kako je upravo primio iz Rima informaciju da su
talijanskoj Vrhovnoj komandi nedavno oba ali u Berchtesgadenu da ubuduće
vojne, a osobito vojnoorganizatorne, mjere s njemačke strane u hrvatskim
oružanim snagama imaju uslijediti tek *nakon* konzultacije njemačkog opuno-
moćnog generala sa šefom talijanske vojne misije u Zagrebu. Glaise je
odvratio kako dosad nije primio iz Vrhovne komande nikakvu informaciju o
vojnim rezultatima dogovora u Berchtesgadenu i da želi netom primljeno
talijansko saopćenje smjestiti proslijediti nadležnima. *Stoga Glaise moli VK da
mu dostave upute o budućem držanju.* Pri tom želi iznova upozoriti da mjera
koju njemačka strana stavlja Hrvatima u izgled — kako govori iskustvo — ne
može ni 24 sata ostati skrivena pred Talijanima. Razgovor s Glaiseovim, kao i
uvijek osobno ugodnim, kolegom protekao je u najprijateljskijoj atmosferi.

General Glaise je neprestano zagovarao politička rješenja i pri tom stavu
ostao je i prilikom epizode s misijom Milovana Čičića u Zagrebu.¹³¹

¹³⁰ Isti izvor.

¹³¹ U stranoj literaturi već postoji više knjiga u kojima se — uglavnom tendenciozno —
prikazuje misija Milovana Čičića u Zagrebu. To su, na primjer, knjige W. Roberta, R. Kiszlinga,
W. Hagen, I. Jukića, a J. Tomasevič je pokušao (u svojoj već citiranoj knjizi o etnicima) da se
približi objektivnijem prikazu same misije, samo što se ograničio na dokumente njemačke
provenijencije. Milovan Čičić u svojim ratnim uspomena u njemačkom prijevodu (*Der Krieg*

O čemu je, zapravo, bila rije ?

Već mnogo prije nego što su otpočele pripreme za operaciju *Weiss* — kao što smo vidjeli — bila je izvršena prva razmjena izmeđ u partizana i Nijemaca (5. IX 1942), a ta nit nije se kasnije sasvim prekidala, čak ni kad je otpočela operacija *Weiss*. Partizanski su predstavnici prilikom razmjene, 17. XI, navodno, uru ili pismo za generala Glaisea — kako navodi Jozo Tomasević u svojoj opsežnoj i dokumentiranoj, ali ne uvijek i sasvim preciznoj, knjizi o etnicima¹³² — u kojem su objašnjavali da Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije nije banda nego nezavisna oružana sila s vojnom disciplinom i predložili uzajamnu primjenu propisa međunarodnog ratnog prava u pogledu zarobljenih vojnika i ranjenika, redovnu razmjenu zarobljenika i neku vrstu (lokalnog) primirja izmeđ obje strane za tu prigodu. Inič se da su Glaise, pa čak i Kasche bili za takav dodir i razmjenu zarobljenika, već iz jednostavnog razloga što su u tim pregovorima vidjeli mogućnost da malo zavire s onu stranu barikade, a pretpostavljali su smirenje teritorija južno od Save i prestanak njemačke vojne strani vrlo neugodnih sabotaža na magistralnoj pruzi Zagreb-Beograd. No, Hitler je bio i nadalje najodlučniji protiv nekih pregovora s pobunjenicima, jer s njima se ne pregovara nego ih se ubija, i tako su partizanski prijedlozi formalno ostajali bez odgovora.

No, ubrzo se ukazala prilika za nove pregovore.

Iz pripreme zabilješke za razgovor gen. Glaisea s Pavelićem, 3. III,¹³³ proizlazi da su u rujnu 1942. u ruke partizana pala 4 njemačke i 5 hrvatskih službenika poduzeća u Jajcu, a nešto prije hrvatski i njemački vojnici. Ondada su pregovori za razmjenu o njima u toku. Neprijateljska (dakle: naša, partizanska) strana zatražila je navodno izručenje komunističkih zatvorenika koji se nalaze u ustaškim zatvorima, i to: Ljubicu Janić, Maricu Pataki, Danicu Milić, dra Nikolu Nikolića, Rika Znidarića, dra Vuka Vernića, Adolfa Ponedeljka, Mihovila Pavleka, Ivana Frola, dra Ivu Pavletića i Jakoba Tomaševića. Dio tih ljudi je prebacila u Zagreb njemačka tajna vojna policija (*Deutsche Geheime Feldpolizei*) radi saslušanja. Moli se osloboditi imenovanih osoba radi razmjene pod ovim preduvjetima: a) da je razmjena zarobljenika uopće provediva pri sadašnjem vojnom položaju; b) da pojedini zatvorenici izjave kako dobrovoljno žele oti u partizanima; u protivnom bito tome imali dati pismenu izjavu i njih bito ponovo odveli u logor.

Potkraj veljače ili na početku ožujka, partizanima je pao u ruke njemački major Strecker s grupom njemačkih vojnika i partizanska strana se poslužila tom lovinom da bito otpočela pregovore o Streckerovoj, odnosno njihovoj razmjeni kako bito dobila i u vremenu.

Iz zabilješke o telefonskom razgovoru s pukovnikom Pfaffenrottom, na el-

der Partisanen. Memoiren 1941-1945, Wien-München-Zürich-Innsbruck 1978, str. 299 i dalje) opširno priča o njoj, samo što već s obzirom na njenu političku usmjerenost danas valja njegovo pričanje po sjećanju uzeti s mnogo opreza. U našoj literaturi obrađena je ona prvi puta u već citiranoj publikaciji: *Nemačka obavještajna služba*, V, Beograd 1958, str. 584 i dalje, a spominje je i St. F. Odić u knjizi *Neostvareni planovi*, str. 105. Naša historiografija nije do danas pokušala da na temelju njemačkih i raspoloživih domaćih izvora cjelovito obradi tu misiju i to ostaje, zasad, njen dug. Potpuno se slažem s ocjenom dra VI. Velebita danom u razgovoru s novinarom D. Stuparićem kad kaže: »Nema razloga ništa tajiti, za te se pregovore može dati objektivno i realno i shvatljivo objašnjenje... Ništa u tome nije bilo nezasno!« (Darko Stuparić, *Diplomati izvan protokola. Ambasadori Titove Jugoslavije*, Zagreb 1978, str. 147).

itava epizoda zahtijeva ozbiljnu, temeljitu i monografsku obradu.

¹³² J. Tomasević, nav. djelo, str. 221; isti autor, *The Chemiks*, str. 244.

¹³³ AJ, T-501, rolna 267, točka 15.

nikom Lüthersova štaba (Zagreb, 11. III 1943),¹³⁴ proizlazi da su kod njemačke 717. pješ. divizije (komandant Benignus Dippold) stigla tri partizanska pregovarača, i to jedan oficir (komandant neke jurišne divizije) i dva profesora.¹³⁵ Ponuda pregovarača je ova: za majora Streckera, koji se nalazi kod partizana u zarobljeništvu, zahtijevaju za razmjenu profesora Ivana Uminkovića iz Karlovca.¹³⁶ Uminković se, navodno, nalazi u zatvoru kod ustaša u Zagrebu, no na upit njemačke strane Ravnateljstvo za javni red i sigurnost odgovorilo je da prof. Uminković nije nikome poznat i da ga nigdje ne mogu pronaći. U toku je još istraga o mjestu i vremenu hapšenja prof. Uminkovića. Osim majora Streckera — stoji dalje u zabilješci — nalazi se u rukama partizana 25 Nijemaca, 120 Hrvata i 600 Talijana. Partizani teže pregovorima da bi postigli postupak s obostranim ratnim zarobljenicima u skladu s »humanim nazorima«. Izjavljuju da se ne bore, navodno, protiv hrvatske države a nipošto protiv Nijemaca nego isključivo protiv etnika. Bili bi spremni — tumači njemački pukovnik na svoju ruku — da istupe s oružjem u ruci protiv svakog neprijatelja kojega bi njemačka strana označila, također i protiv iskrčanih Engleza. Pregovarači ne nose nikakvu sovjetsku zvijezdu nego slovo »M« na kapi što, vjerojatno, znači »Majorka« (!!!). Partizani teže primirju što je komandant Liiters otklonio. Osim toga, nastoje zadobiti priznanje kao »ratujuća strana«. General Liiters ne želi donijeti nikakvu odluku u tom pitanju koje može imati dalekosežne političke posljedice i savjetuje da u tom sudjeluje opunomoćni general (Glaise). Glavnokomandujućim (Lohr) bit će telefonski ukratko informiran posredstvom majora Schenka u Beogradu i odlučit će hoće li, 12. III, prekinuti svoj let u Zagrebu da sasluša referat opunomoćnog generala ili će tek nakon dolaska Lohra u Sarajevo, u danom slučaju, narediti da se opunomoćni general uključi u pregovore.

Kasche je, 17. III,¹³⁷ telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu da su operacije kod Mostara uglavnom završene. Kod neprijatelja šest tisuća mrtvih. SS-divizija *Prinz Eugen* ušla je u boksitno područje zapadno od Mostara. Partizani pod vodstvom Tita probili su se s vešćim snagama kod Konjica kroz etničke položaje u pravcu istoka. Partizani su u toku pregovora o razmjeni jednoga od njih zarobljenoga nemačkog majora (Streckera) nastavili daljnje razgovore. Ing. Ott, kojega je Kasche već prije bio upotrijebio u tom pogledu, a angažirali su ga u pregovore o razmjeni osim *Wehrmachta* i Talijani i Hrvati,

¹³⁴ Isti izvor.

¹³⁵ Koča Popović (oficir); »dva profesora«: Milovan Đilas i Vlatko Velebit. Vidi i J. Tomasevich, nav. djelo, str. 221-222; isti autor: *The Chetniks*, str. 244-245.

U govoru na proslavi 35-godišnjice bitke za ranjenike na Neretvi, 12. XI 1978, maršal Tito se osvrnuo na te pregovore:

»U toku bitke na Neretvi imali smo drugi slučaj. Kao što sam već rekao, imali smo i broj zarobljenih Nijemaca i Talijana. Među njima je bio i onaj komandant bataljona SS, Strecker. Sa njima nismo znali šta da radimo. Hrane nismo imali ni za sebe. A nismo ih, naravno, htjeli likvidirati, jer smo se pridržavali odredbi ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima.

Nismo to činili, iako smo dobro znali da su Nijemci ubijali ne samo naše zarobljene borce, nego i ranjenike i bolesnike, zato smo predložili razmjenu i Nijemci su to odmah prihvatili. Tri naša druga su išli na pregovore sa direktivom da razgovaraju o razmjeni zarobljenika, čime bi se našoj vojsci priznao i status ratujuće strane u duhu postojećih normi međunarodnog ratnog prava. Uspjeli smo samo da dođe do razmjene zarobljenika, tako da su mnogi naši drugovi bili spašeni iz ruku dželata i potom raspoređeni u razne jedinice.«

¹³⁶ To je bio Ivo Marinković. Vidi njegovu biografiju dvojice autora (Djura Zatezala i Tomislava Majetića), štampanu u Karlovcu 1975.

¹³⁷ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1174 od 17. III; odštampan u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 416—417. Taj telegram citiraju i L. Hory - M. Broszat u knjizi o ustaškoj državi, str. 144.

imao je razgovore s ovlaštenim Titovim suradnicima koji su mu otprilike poznati. Otvara se mogućnost da Tito obustavi borbu protiv Njemačke, Italije i Hrvatske i povuče se u Sandžak da tamo obračuna sa etnicima. Postoji, *možda*, mogućnost da se Tito demonstrativno odrekne Moskve i Londona koji su ga ostavili na cjedilu.¹³⁸ Želje partizana su ove: borba u Sandžaku sa etnicima; zatim povratak u njihova sela i smirenje u hrvatskim i srpskim područjima; povratak suradnika nakon razoružanja u njihova sela; odustajanje s njemačke strane od mjera egzekucije nad vodovima grupom (!!!). Kasche izražava mišljenje da tu mogućnost moraju prihvatiti, budući da bi napuštanje i odlazak te u svjetskom javnom mišljenju uvažavane borbene grupe (partizana) iz tabora protivnika Njemačke bili vrlo značajni. Zapravo, Titovi partizani nisu, uglavnom, komunisti i nisu u borbama pri postupku sa zarobljenicima i u redovima stanovništva počinili neke izvanredne izgrede. Pri tom se Kasche poziva na ranije izvještaje i svoj svojedobni usmeni referat kod državnog sekretara v. Weizsäckera. Moli upute. U razgovoru sa Casertanom i Lorkovićem, svakim odvojeno, ustanovio je da bi i oni pozitivno tretirali takav opisani razvoj.

Kasche je u telegramu, 23. III,¹³⁹ ovako opisao ministarstvu u Berlinu situaciju oko Mostara i u ostaloj Hercegovini: u boksitnom području između Ljubuškog (isključivo) i Širokog Brijega smještena je SS-divizija *Prinz Eugen*, zatim u prostoru oko Prozora hrvatska legionarska divizija, pa priključno u prostoru kod Konjica jedna njemačka divizija, a dalje na istok od Sarajeva druga njemačka divizija. Jugoistočno od njemačkih jedinica, »ostatak« Titovih partizana u borbama sa etnicima, prije svega kod Kalinovika i Nevesinja. Partizani kao da su zasad nadmoćni: zauzeli su Nevesinje koje su napustili Talijani i etnici. Uprkos dosadašnjoj talijanskoj izjavi da oni osiguravaju boksitno područje, kasnije da njemačke jedinice nemaju prodirati prema Mostaru, takav obrat ponukao je talijansku Drugu armiju da zatraži od zapovjednika akciju njemačkih jedinica s onu stranu Neretve, no ta akcija njemačkih jedinica nije trenutno moguća, budući da im je hitno potreban odmor. Kasche misli da bi talijanska armija sa svojim etnicima mogla vrlo uspješno razbijati od Nijemaca poražene partizane i da akcija njemačkih jedinica u ovom obliku nije potrebna.

U vezi sa saopćenim izjavama partizana — zaključuje Kasche — ini se njihova borba protiv etnika posve korisnom za razvoj. Njemačka strana može u međuvremenu odmoriti svoje jedinice i zadržati odluku u svojim rukama. Rad se u boksitnom području već ponovo nastavlja. Prve mjere na popravku razorenoga željeznog mosta između Sarajeva i Mostara započete. Popravak će potrajati najmanje tri mjeseca. Prugu su osiguravali Talijani — primjećuje zlobno Kasche.

Nakon po etničkim pregovorima partizanskih pregovarača u Gornjem Vakufu, Dilas i njegov (diplomatski i pravni) savjetnik dr Velebit stigli su u Zagreb. Kasche je, 26. III¹⁴⁰ u noćni telegramom izvijestio berlinsko ministarstvo da su dva Titova opunomoćenika: Hrvat dr Petrović (V. Velebit)¹⁴¹ i Crnogorac M. Marković (M. Dilas) u Zagrebu razgovarali s njemačkim, talijanskim i endehaškim vojnim predstavnicima o razmjeni zarobljenika. Pri tom su -

¹³⁸ Koliko je pri tom Kasche »nasjeo« tu im informacijama, ili je bio žrtva vlastite fantazije, ne može se reći, ali je i sam Hitler za njega jednom rekao da je fantast!

¹³⁹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1271 od 23. III.

¹⁴⁰ Isti izvor, Nr. 1303 od 26. III; isti telegram i u: AJ, T-501, rolna 265.

¹⁴¹ Velebit je po nacionalnosti Srbin iz Hrvatske, potomak ugledne generalske obitelji.

prema Kascheu — ponudili obustavu borbe, s tim da ih se ostavi u prostoru Sandžaka. Njema ki vojni predstavnici su im priznali da mogu govoriti samo o likvidaciji borbe.

Kasche im je posredstvom svog pouzdanika (ing. Otta) u privatnom razgovoru saop io ovo: na njema koj strani vlada veliko nepovjerenje prema Titovim prijedlozima. Ako bi partizani, ipak, u prostoru sjeverno od Save ubrzo proveli obustavu borbi i likvidaciju nemira, možda bi se stvorili preduvjeti za daljnja razmišljanja. Svakako da ni jedno njema ko mjesto ne može da s njima vodi bilo kakav razgovor, ako se nedvosmisleno ne odreknu Moskve, Londona i Washingtona. Uostalom, morali bi priznati i odnose koje je Osovina stvorila u Hrvatskoj. U dosadašnjim razgovorima Kascheova pouzdanika sve je više isticana želja za obustavom borbe. S Londonom su se Titovi partizani razišli ve prošle godine; s Washingtonom nisu imali nikakve veze. Prolazni prijateljski ton Titove radio-stanice prema tim silama (V. Britaniji i SAD), koji se pojavio potkraj prošle godine, posljednjih je tjedana ponovo izostao. Odsutnost bilo kakve ruske pomo i k tome je još uništila povjerenje u Rusiju.¹⁴²

Naši vojni predstavnici vezani su primljenim nare enjima — nastavlja Kasche. — Vojni uspjeh u borbi sada je postignut. Ako partizani nastave borbe, njema ka strana je prisiljena da i uz angažiranje ja ih policijskih snaga ra una s mjesecima, ako ne i godinama s njihovim jakim otporom. I to ne uslijed komunisti ke orijentacije nego borbene usmjerenosti i politi ke psihoze uznemirenog stanovništva. Javno Titovo odricanje od Njema koj neprijateljskih sila i obustava borbe doveli bi, vjerojatno, do najja eg smirenja na politi kom planu. Da e nakon borbi preostati pojedine bande na terenu i dalje se boriti, treba uzeti u ra un.

Lorkovi bi se suglasio — isti e Kasche - s takvim rješenjem o Titovim partizanima. Casertano se pred Kascheom dosad pozitivno izražavao. Talijanski vojni predstavnici pokazivali su izvanredno zanimanje pri pregovorima o razmjeni. Kasche vidi mogu nost da s njema ke strane štede snage i krv i da brže do u do uspjeha koji može zadobiti na podru ju o kojem je rije op e zna enje. Dakako, predmet je izvanredno osjetljiv i zahtijeva opreznu i umješnu obradu. Kascheov pouzdanik se u tom pogledu dosad istakao.

Ribbentrop je ubrzo (29. III)¹⁴³ presjekao — kao što je bilo za o ekivati — Kascheove nerealne kombinacije i želje, zabranio službeni dodir s partizanskim predstavnicima i podozrivo zatražio razjašnjenje od svoga svojeglavog poslanika u Zagrebu. Kasche mu je sutradan (30. III)¹ telegrafski odgovorio i pri tom naveo:

General Liiters izjavio je da nije uop e nadležan za politi ka pitanja. General Glaise-Horstenau pozdravio bi svaki put kojim se otpor partizana najbrže privodi kraju. Sklon je, tako er, i politi kom rješenju.

¹⁴² Kod pregovora u Zagrebu isti e se Kasche svojom nerealnoš u u procjenama, dok M. Dilas, po svojoj prijekoju di i temperamentu, nije bio baš podoban za takve pregovore, tako da je glavni teret padao na leda Velebita koji je više fungirao kao tehni ko lice. S obzirom na prvobitni sastav delegacije (Popovi , ilas i Velebit) i odlazak ilasa kao lana Politbiroa na pregovore u Zagreb moglo bi se pretpostaviti da se ipak pomišljalo dobiti pristanak Nijemaca na svojstvo ratuju e strane za partizane. To bi spasilo ranjenike!

¹⁴³ ADAP, E, V, str. 501-502.

¹⁴⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1333 od 30. III. L. Hory - M. Broszat, nav. djelo, str. 144-145, navode 31. III kao datum tog telegrama.

Zanimljiva je zabilješka u štabu 718. njema ke divizije od 31. III o-razgovoru s drom Petrovi em (Velebitom): A-VII, NAV, T-135, rolna 2271, snimak 1475-1479.

Pouzdanje u Titova obećanja provjereno je u svim dosadašnjim postupcima. Materijalne garancije mogu se postići i uzimanjem talaca iz redova njegovih vodećih suradnika.

Talijani su već sami vrlo zainteresirani za pregovore s Titom. Dosad nisu nikada vođeni pregovori s njemačke strane. Kasche osobno ili poslanstvo nisu se prema Titu nikada pojavljivali. Pregovori su isključivo vođeni s vojnim ustanovama o razmjeni zarobljenika. Kasche je pri tom na sve postupke imao potreban utjecaj, a to i stoga jer su i oboje tim putem razmjene bili vraćeni od partizana zarobljeni važni njemački industrijski stručnjaci i tehničari u izloženim područjima. Da Kasche nije tako postupao, bila bi njemačka strana već odavno lišena najdragocjenijih privrednih uporišta poput naftonosnih polja, tvornih postrojenja i iskopa. Kad već ne mogu dovoljno osigurati vojskom sva ta uporišta, Kasche je bio prisiljen da dade garancije za povratak Nijemaca koji su pali u ruke partizanima. To je držao potrebnim u interesu privrednog vođenja rata. U tome je i prvi poticaj za razgovore o razmjeni, budući da je spomenuti inženjer. Ott upravljao bušenjima u potrazi za ugljenom i boksitom kod Livna i tamo zajedno s osam Nijemaca iz Reicha pao u Titove ruke, nakon izvanredne borbe do kraja. Ott i njegovi suradnici bili su zarobljeni duže od osam tjedana. Osobno poznavanje odnosa kod partizana, što ga je Ott tako stekao, otvorilo je tu mogućnost razmjene i omogućilo uvid u unutrašnje i vojne odnose kod partizana, kako to dosad nije bilo moguće ni na koji drugi način. Jedino stoga Kasche moli Ribbentropa da ne zabrani postojanje te veze koja ih ni na što ne obvezuje.

Njegovo je osobno mišljenje - tvrdi Kasche dalje - da se pitanje partizana na njemačkoj strani naopćenito pogrešno shvaća. Suzbijanje partizana je i dosad posvuda bilježilo malo uspjeha. Korijen partizanstva i njegova suzbijanja mnogo je više u političkim odnosima nego u vojnim. Potpuno slamanje partizana do posljednjeg povjeka i vojno i policijski nemoguće je. Vojnim mjerama mogu se razbiti kompaktna ustanička područja; policijski postupak može otkriti dalekosežne veze, i partizane i njihove pomagače djelomično likvidirati. Veli ina uspjeha zavisi od raspoloživih jedinica i raspoloživog vremena. Ako su prisiljeni da rade unajam da su im i jedinice i vrijeme ograničeni, ne bi se smjelo pod svaku cijenu otkloniti barem mogućnost da političko rješenje bude moguće. Nakon brzojavke ministra od 29. III, Kasche je sad lišen korištenja takve mogućnosti.

Toliko za svoje opravdanje pred Ribbentropom i — Hitlerom.

Prelazi i zatim u telegramu na prikaz vojne situacije, Kasche navodi da su Titovi partizani u operaciji *Weiss* izgubili 15.000 ljudi.¹⁴⁵ Oni su se, međutim, južno od Konjica i kod Jablanice probili s više od 40.000 ljudi kroz položaje četnika u pravcu jugoistoka, nanijeli etnicima težak poraz kod Nevesinja i Kalinovika i sad se već nalaze najvećim dijelom u Sandžaku. Talijani koji su otklanjali daljnje njemačko napredovanje preko linije koju su u borbi dosegli, upućivali su njemačkim divizijama iz nižih komandi uzastopne molbe za pomoć što one nisu mogle ispuniti s obzirom na dani položaj i primljene

¹⁴⁵ »Prema izvještaju generala Liitersa od 31. marta generalu Vilku Begu u, državnom tajniku ministarstva oružanih snaga NDH, njemačke i hrvatske kvislinške snage zajedno ubile su (izbrojeno ili procijenjeno) 11.915 partizana; 616 strijeljano je smjesto po zarobljavanju, a zarobljeno je još 2506 partizana, od kojih je 775 odvedeno u koncentracione logore« (J. Tomasevich, nav. djelo, str. 220; isti autor, *The Chetniks*, str. 243).

Dakako da u taj broj ulaze i civilne osobe koje su se masovno kretale s partizanima ili su to bili stanovnici sela za koje su Nijemci ili ustaše držali da su neprijateljska.

zapovijedi. Titova namjera da dođe u Sandžak ne može se stoga više spriječiti. Talijani prema etnicima nisu izmijenili svoje pravo držanje, nego pokušavaju oigledno da politički brane etnike, pa čak i Mihailovića. U pismenom izvještaju poslanstva o općem položaju citirao se s tim u vezi izvještaj talijanskog generalnog konzula Mammalelle. Ukoliko Nijemci žele da sad istupe protiv Mihailovića, moraju istodobno nastupiti i protiv Tita i protiv Mihailovića na vrlo teškom terenu. Talijani će, vjerojatno, nastupiti s malo volje za borbu. Njemačka strana tada hoće neeš ujediniti Tita i Mihailovića i vojni položaj uiniti teškim. Stoga je Kaschovo mišljenje da bi obrat u između Tita i Mihailovića njemačkoj strani dijelom umanjio njenu zadaću, dok bi njemačke snage stajale spremne, i u bosanskom i hercegovačkom prostoru, da bi mogle provesti akciju od »bandi« koje tamo još postoje. Tako osiguravaju linije u pozadini koje to još nikako nisu nakon dosadašnjih operacija, a spremne su i za svaki potreban udar. U međuvremenu mogu aktivne hrvatske jedinice, koje pridolaze, zamijeniti njemačke divizije i osloboditi ih za upotrebu u ostalim prostorima. Kad bi javljene mogućnosti političkog rješenja s Titom, koje su dosad predstavljale isključivo predmet odmjerenja, mogle biti iskorištene, akcija u pozadinskom području bila bi ubrzano i olakšana. Uz to, mogao bi se tako razbiti politički a s njim i moralni temelj partizanske borbe. Ali s bezuvjetnom kapitulacijom Tita i njegovih partizana ne može se računati — ispravno zaključuje Kasche!

Na kraju, poslanik moli nekog ministara ocijeniti nije li bolje da Kasche pred Lorkovićem i Casertanom ne zauzme neki poseban stav u vezi s partizanskim predstavnicima u Zagrebu. Daljnja obrada (pitanje razmjene) ionako je u rukama vojnih predstavnika, a oni postupaju u skladu s naređenjima.

Tako je i bilo. Time je i misija Milovana Đilasa u Zagrebu bila okončana.¹⁴⁶

Kasche se nešto kasnije (telegram br. 1607 od 17. IV)¹⁴⁷ vratio na svoju omiljenu misao taktiziranja između etnika i partizana i Ribbentrop je opet bio prisiljen da telegramom od 21. IV,¹⁴⁸ upućenim osobno poslaniku, ponovo upozori Kaschea kako za Njemačku ne dolazi u obzir da izigravaju uzajamno etnike i partizane vještim taktiziranjem, nego jedino da i jedne i druge unište! Pošto su postigli da se Duce suglasio s njemačkim gledištem da se etnike i partizane ima uništiti na isti način, ne može njemačka strana sad zagovarati takav postupak koji se baš previše ne razlikuje od dosadašnje talijanske metode da se služe etnicima protiv partizana.

4. Treći sastanak Pavelića s Hitlerom. U nizu vode ih ljudi iz satelitskih država Osovine, što ih je Hitler zaredom primio u proljeće 1943. godine, nalazio se i ustaški poglavnik Ante Pavelić.

U zabilježci o (telefonskom) razgovoru Glaisea s pukovnikom v. Butlarom i Standartenführerom Rodeom iz Führerova Glavnog stana, 20/22. IV

¹⁴⁶ Potpuno je u pravu maršal Tito kad je u svom odgovoru na zdravicu predsjednika odbora za proslavu bitke na Neretvi, 12. XI 1978, rekao i ovo: »Ko nama danas može zamjeriti ako smo činili nešto što je jačalo našu snagu, ne prestaju ni, naravno, da se borimo. Niko od nas nije ni pomislio da Nijemci više neće ići protiv nas. Jedino smo znali da je i njima potreban predah, da bi napravili novi strateški plan, i da ćemo se sigurno ponovo sukobiti. Ja ni jednog momenta nisam sumnjao u to da oni neće, im prije to budu mogli, udariti na nas. Ali, kao što sam malo prije rekao u govoru, sprovodili smo naš strateški plan — da idemo prema Crnoj Gori i Sandžaku, i dalje prema Kosovu, južnoj Srbiji i Makedoniji, da bi naše jedinice ojačale novim snagama.«

¹⁴⁷ ADAP, E, V, str. 616-618.

¹⁴⁸ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 502 od 21. IV; odštampan u zbirci: ADAP, E, V, str. 668-669.

1943,¹⁴⁹ stoji pod uvodnom natuknicom »Op a pitanja« zabilježeno kako ih je Glaise obavijestio o teško ama s kojima se u Hrvatskoj mora posvuda ra unati, osobito s pasivnom rezistencijom u redovima vlade i generalštaba. »Energi nim pritiskom« na Hrvate, osobito na poglavnika, može se malo u initi. Prevladava praksa da se na sve kaže »da« a suprotno uradi. Opetovano ih je upozorio u VK da se samo onda može nešto posti i, ako se s najvišeg mjesta poglavniku nedvosmisleno da razumjeti kako e ga pustiti da padne, ako ne udovolji njema kim zahtjevima. No, to je, prema mišljenju pukovnika, teško posti i.

U Ribbentropovom telegramu iz Fuschla, 23. IV,¹⁵⁰ s napomenom »osobno za poslanika«, stoji uputa Kascheu da smjesta posjeti poglavnika i da mu u Fihrerovo ime prenese kako bi se Führer jako radovao i živo želio, ako bi se mogao sastati s hrvatskim državnim poglavarom. Ako je Paveli u mogu e da narednog tjedna dode u Njema ku, predložio bi Führer da zakažu taj posjet za utorak, 27. IV, u Salzburgu. Führer bi tada rado bio spreman da Paveli u — kao i u ranijim prilikama — stavi na raspolaganje svoj osobni zrakoplov. Odlazak iz Zagreba uslijedio bi u utorak prije podne. Ribbentrop moli neka se Kasche pobrine da posjet sa uvaju u najstrožijoj tajnosti, osobito prema štampi. Istodobno o ekuju Kascheov telegrafski odgovor o u injenom.

Uvažavaju i osjetljivosti Rima, kad je u pitanju NDH i sām Paveli , njema ki ambasador u Rimu v. Mackensen je posjetio Mussolinija da ga - prema uputi v. Ribbentropa — upita ima li što protiv namjeravanog poziva Paveli u da posjeti Hitlera. Duce se zahvaljuje na upitu i odgovara — javlja ambasador ministarstvu 23. IV¹⁵¹ — da nema nikakvih rezervi prema namjeravanom pozivu Paveli u. Na pitanje ambasadora bi li želio da se u toku toga susreta uzmu u obzir neka odre ena gledišta, odgovorio je - a da nije izri ito izrazio želju — da bi imali raspraviti ova pitanja: Paveli , koji je još uvijek najbolji Hrvat, po inio je u prošlosti teške pogreške i s njima na kraju krajeva izazvao proplamsaje gerilskog rata na Balkanu koji zahtijeva toliko žrtava od Italije i Njema ke. Paveli — prema Duceu — mora težiti nekoj nagodbi s »pravoslavnicima«, Muslimanima i pristašama Ma eka. Samo tada e se mo i, i to samo sasvim postepeno, stvoriti red u državi koja nastaje. Osim toga, Paveli se mora okružiti drugim ljudima!

Kasche je istog dana¹⁵² telegrafski javio svom ministarstvu »novost«: da je Lorkovi tog dana odstupio kao ministar vanjskih poslova a da ostaje u vladi kao državni ministar za specijalne poslove, kao što je to Kasche ve bio javio. Njegov nasljednik je Mile Budak.³

Sutradan (24. IV)¹⁵⁴ je Kasche obavijestio ministra v. Ribbentropa da se

¹⁴⁹ AJ, T-501, rolna 267.

¹⁵⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 530 od 23. IV.

¹⁵¹ Isti izvor, Nr. 1913 od 23. IV.

¹⁵² Isti izvor, Nr. 1719 od 23. IV.

¹⁵³ »Vrlo je karakteristi no uklanjanje Mile Budaka iz Berlina - izjavio je Moškov u istrazi. -Budakove rije i, koje sam i ja uo od njega kasnije u vezi s tim bile su: Ja ne znam zašto me poglavnik smijenio iz Berlina, baš kad sam bio uhvatio vrlo dobre veze s Nijemcima, i to sa SS-ovcima (sa SS-generalom Bergerom, s kojim je bio postao per-tu, kako je kasnije sām naveo, kad je taj Berger došao u Zagreb). Prema onome, što sam uo od Kreše Puka i njegove žene Nede a u vezi s Paveli em, odnosno Marinim stavom prema Budaku, on je smijenio Budaka baš zbog toga jer se on uspio približiti nacisti kim vrhovima i u tome gledao konkurenciju svojim nastojanjima da stekne povjerenje Nijemaca« (Ante Moškov o Anti Paveli u; pripremio Mata Rajkovi , *Vjesnik*, broj 9297 od 15. II 1973).

¹⁵⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1720 od 24. IV.

poglavnik zahvaljuje na pozivu i da će rado doći u utorak, 27. IV, navečer. Namjerava povesti sa sobom ministra Budaka, državnog tajnika Begića i svoga osobnog pomoćnika pukovnika V. Prebega. Kasche moli uputu o pratiocima i njihovom maksimalnom broju, kao i o tome da li da i on osobno dođe.

Pavelić je toga dana zajedno s gen. Glaiseom potpisao memorandum o budućoj njemačkoj policijskoj organizaciji u NDH.^{154a} U njemu uvodno piše da su se, 21. IV 1943, u Zagrebu u prisutnosti SS-Brigadeführera i policijskog general-majora K. Kammerhofera sporazumjeli — u cilju provođenja od Führera, 12. III 1943, naređene nastavljaju vojne akcije za konačno smirenje i osiguranje hrvatskoga državnog prostora — u ovim tokovima:

Opunomoćnik Reichsführera SS za Hrvatsku postaviti će za izvršenje svog zadatka na noge njemačke policijske organizacije od njemačkih, hrvatskih i volksdeuterskih snaga. Takvim organiziranjem policijskih snaga ostaju na elno nedirnuti hrvatsko redarstvo i oružništvo. Opunomoćnik je spreman da se savjetuje s vladom NDH u svim pitanjima redarstva i žandarmerije, i u pogledu organizacije i u pogledu angažiranja. Hrvatsko redarstvo i oružništvo dužni su najuže surađivati s opunomoćnikom pri njegovim zadacima, osobito pri uspostavljanju i održavanju javnog reda i sigurnosti. Organi redarstva i oružništva bit će podređeni opunomoćniku u borbenim akcijama protiv svih snaga nemira i otpora. Uspostava i održavanje javnog reda i sigurnosti imaju prednost pred svim ostalim policijskim zadacima. I svi ostali organi vlasti, uredi i javni organi dužni su da na zahtjev opunomoćnika ili njegovih organa surađuju i daju informacije. Poglavnik se slaže da se za provođenje zadataka opunomoćnika Reichsführera SS osiguraju potrebne domaće snage slobodnim vrbovanjem, novim i premještanjem iz drugih hrvatskih odreda. Uniforma hrvatskog ljudstva je njemačka s hrvatskom oznakom, po mogućnosti na lijevom rukavu. Pri imenovanju štabskih oficira ima se u svakom pojedinom slučaju dobiti poglavnikova suglasnost. Služba u njemačkoj policiji urađuje se kao vrijeme vojne obveze u NDH. Dalje postoji obostrana suglasnost da pojedini državljani NDH, koji bi se pokazali nepodobnima za policijsku ili žandarmerijsku službu u Hrvatskoj, mogu na službu izvan granica NDH. Zatim se navodi tekst zakletve koju polažu pripadnici nove organizacije. U kojim područjima ima opunomoćnik da vrši svoje zadatke naređivat će prema potrebi njemački opunomoćnik general u Hrvatskoj, odnosno zapovjednik njemačkih jedinica u Hrvatskoj. Hrvatska vlada bit će o tome uvijek obaviještena. Poglavnik opunomoćuje državnog ministra M. Lorkovića da se dogovara s opunomoćnikom generalom, odnosno s opunomoćnikom Reichsführera SS, o pojedinostima, a također i o provođenju ovog sporazuma od svih organa NDH. —

Gen. Glaise je, istog dana,¹⁵⁵ uputio telegram Vrhovnoj komandi u ruke gen. Warlimonta i u njemu javio da je ministar vanjskih poslova M. Lorković jučer oboren na višemjesečno inzistiranje talijanskog poslanika Casertana i zamijenjen poslanikom Budakom (Berlin). U ovdašnjim se krugovima naširoko komentira što njemačka strana nije smogla snage da zadrži Lorkovića koji je, ipak, prije svega pao zbog svoga izrazito germanofilskog držanja. Lorković će ubuduće, u svojstvu državnog ministra s posebnim zaduženjem,

^{154a} AJ, T-501, rolna 264, »Gedächtnisaufzeichnung«; odštampan u prijevodu u *Zborniku dokumenata...*, XII, 3, str. 236—237.

¹⁵⁵ AJ, T-501, rolna 264.

obavljati, izme u ostalog, »koordinaciju« s njema kim oružanim snagama i budu om SS-policijom u Hrvatskoj, kao i sa civilnim komesarom kod generala Lütersa, dakle u biti zadužen je vojnim zadacima. Glaise stavlja Warlimontu osobno kao pitanje za diskusiju ne bi li se pri možebitnom pozivu poglavnika Führern moglo re i da ga Paveli povede sa sobom. U svakom sluaju Glaise moli da — kao što su Slovaci povelili generala atloša — ne zaborave ni gen. Prpi a, što bi na nj psihološki vrlo povoljno utjecalo. Istodobno Glaise moli i to da — u vezi s njegovim osobnim mogu nostima djelovanja — još jednom upozori na svoj prijedlog da Führer ovaj put, možda ipak, poglavniku da do znanja kako s približavanjem rata hrvatski suverenitet, u najmanju ruku na vojnom polju, više može do i u obzir kao mjenica za budu nost nego kao stopostotna sadašnja vrijednost. Isto tako bilo bi možda korisno, ako bi Führer, prije svog razgovora s Paveli em, mogao najprije primiti njema ke li nosti koje su zadužene u Hrvatskoj.

U podužem telegramu Kasche je, 25. IV,¹⁵⁶ ovako obavijestio ministarstvo O držanju Talijana, u prvom redu poslanika Casertana. Ostavka ministra Lorkovi a mora se u interesu suradnje za zajedni ke ratne ciljeve okarakterizirati kao nepoželjna. Ona je plod vrlo razgranatih poteza poslanika Casertana. Po elo je u sije nju ove godine, tako da se Casertano nije htio odazvati pozivu ministra Lorkovi a da s Kascheom do e k njemu na uobi ajeni zajedni ki dogovor i bio voljan da se porazgovori samo s Kascheom. Zatim se Casertano vratio iz Rima, uo i same posjete ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa, s uputama da se ima s Kascheom o svemu dogovarati kako bi, zatim, zajedni ki svoje zaklju ke mogli saop iti hrvatskoj strani. Kad je Duce u povodu posjete ministra Ribbentropa obe ao napuštanje etnika, zapo eo je dvojaki razvoj: 1. istinsko napuštanje etnika nije do danas provedeno; naprotiv, talijanske vojne vlasti i generalni konzulat Italije u Dubrovniku trude se da za etnike, pa l za Mihailovi a, pobude što više simpatija; 2. na osnovi Casertanovih izjava Kascheu i govorkanja Talijana, osobito predstavnika agencije *Štefani* u Zagrebu Solari-Bozzija, ustvrdilo se da e se sada provesti i ostvariti talijansko politiko prvenstvo u Hrvatskoj. O tome je Casertano pokazao Kascheu navodne Duceove upute kojima se, posebno od Hrvata, zahtijeva da napuste »iredentisti ku« i »imperijalisti ku« propagandu u Dalmaciji. Nakon sastanka Duce-Führer, Casertano je Kascheu, 10. travnja, pokazao nove upute (sadržane u Kascheovom telegramu br. 1643 od 19. IV). Kasche mu je odvratio da se prije mora o tome informirati. Prije nego što je Kasche primio odgovor ministarstva 21. IV, Casertano je, me utim, potakao hrvatskog ministra M. Star evi a da ljude pozove na prijem na kojem je Casertano imao govoriti pred doma im i stranim novinarima, lanovima vlade i diplomatskog kora o temi »Posljednji susret Duce-Führer«. Kasche je na to - kako je to telefonski dogovorio s ambasadorom Woermannom — saop io Casertanu i hrvatskoj strani da takva demonstrativna i službena izjava o sastanku Ducea s Führerom ne može dobro biti dana jednostrano. Kasche je to istakao tim što je odaslao savjetnika poslanstva v. Schuberta talijanskom otpravniku poslova Giustianiniju da bi mu u pojedinostima objasnio problem. Casertano je kasnije sâm priznao da forma nije bila sretno odabrana. Kasche mu je rekao da talijanski poslanik — što se samo po sebi razumije — može održati u takvoj formi referat, pa i na temelju uputa svoje vlade o sastanku Ducea s Führerom. No, predavanje u zamišljenoj formi i s naprijed navedenim naslovom mora se

¹⁵⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1742 od 24. IV; objavljen u zbirci: *ADAP*, E, V, str. 687-690.

ocijeniti kao službeno izjašnjavaње o tom sastanku, a to bi, me utim, bilo mogu e samo nakon prethodnoga detaljnijeg dogovora i potrebnih zajedni - kih uputa talijanske vlade i vlade Reicha. Budu i da je Casertano u predavanju htio naglasiti posebne politi ke i privredne zahtjeve i zatraženo prvenstvo u Hrvatskoj, morao bi se u Hrvata pobuditi dojam da je i to predstavljalo predmet razgovora izme u Führera i Ducea i da je izjava Cašertana o tome službena objava. Iz toga bi, me utim, nastala razmišljanja kod Hrvata, a tako er i kod poslanika ostalih malih država da Reich i Italija donose odluke o odnosima malih država bez njihova sudjelovanja i da se s njima ima postupati diktatorski.

Kasche dalje isti e da dosadašnje ponašanje i postupak Cašertana mora ozna iti nelojalnim a zbog zna ajnosti teme i politi ki štetnim. Spomenuti razvitak, a i ova priredba pokazuju da Casertano zastupa težnju da jednostrano provede talijanske zahtjeve - bez obzira na sudjelovanje NDH u ratu — iskoriš uju i danu situaciju. Uz današnju konzistenciju i sve ve e uvla enje hrvatskih snaga u ratno angažiranje, može takav postupak njema ku stranu stajati samo gubitka hrvatskih snaga, a da tako same talijanske snage ili povezane sa etnicima ne postanu ja e ili uop e do u do angažiranja u ratu. Kasche to spominje tako opširno, jer ponašanje Cašertana i njegovih suradnika optere uje neodgovorno zajedni ke ratne interese u ovdašnjem prostoru.

U vezi s tim telegramom, Kasche je, istog dana,¹⁵⁷ otposlao i drugi u kojem objašnjava kako je u Zagrebu došlo do predavanja kontraadmirala Gadowa, budu i da je Casertano službeno protestirao zbog navodnih prototalijanskih ispada tom prilikom. Predavanje je bilo rezultat prethodnih opširnijih *trojnih* dogovora o seriji predavanja u okviru ratne propagande, predvi enih za travanj, pod natuknicom: »Bitka za Atlantik«. Organizator predavanja bilo je Njema ko-hrvatsko društvo u skladu s dosadašnjom praksom i prije, a ne nakon admiralova predavanja predsjednik Društva ing. uro Stipeti održao je kra i proslov, kao uvod u predavanje. Tom prilikom je Stipeti , izme u ostalog, rekao i to da su Hrvati uvijek bili dobri mornari i kako se nadaju da e božjom pomo i to mo i opet biti! Te su rije i izazvale snažan pljesak publike koji je na temelju raspoloženja itavog naroda i razumljiv. Nisu se uop e spominjali neki hrvatski zahtjevi na ratnu mornaricu ili nešto tome sli no. Talijani su osjetljivi na svako hrvatsko spominjanje mora, pa je stoga Kasche i naredio Stipeti u da ubudu e kaže koju uvodnu rije samo kod nepoliti kih predavanja. Na kraju, Kasche zaklju uje da mora ponašanje Cašertana — koji je sām i sa svojim suradnicima sudjelovao u dogovaranjima o trostranoj propagandi u Hrvatskoj, a nedavno se upadljivo povukao — ozna iti kao krajnje neuljudno.

Šef protokola ü berlinskom ministarstvu vanjskih poslova Dörnberg je pod »najhitnije«, 25. IV,¹⁵⁸ javio osobno Kascheu da kapetan-pilot Baur slije e, vjerojatno 27. IV rano prije podne, u Zagreb; dolazak na cilj predvi en je za isti dan do 12.30 sati. Stoga je odlazak iz Zagreba oko 11 sati. Ministar v. Ribbentrop moli Kaschea da prati poglavnika, a Dörnberg, tako er, moli poslanika da izvijesti generala Glaise-Horstenaua da ima sudjelovati u pratnji prema uputama Vrhovne komande. Zrakoplov prima najviše deset osoba. Stoga Dörnberg moli da tako i rasporede broj osoba iz pratnje. Istodobno

¹⁵⁷ Isti izvor, Nr. 1743 od 24. IV.

¹⁵⁸ Isti izvor, Nr. 543 od 25. IV.

moli da mu poslanstvo hitno saop i listu sudionika s to nim imenima, titulama, kao i mjesto po rangu svakog pojedinog, kratke karakteristike i poznavanje jezika.

Kasche je sutradan,¹⁵⁹ tako er pod »najhitnije«, odgovorio da je lista sudionika ovakva: 1. poglavnik; 2. dr Mile Budak, od 23. IV ministar vanjskih poslova, prije poslanik u Berlinu, tamo poznat; 3. dr Mladen Lorkovi , ro en 1. III 1909, do sada ministar vanjskih poslova, sada državni ministar u predsjedništvu vlade, u Berlinu poznat; 4. general Vilko Begi , državni tajnik u ministarstvu oružanih snaga, bivši austrijski intendantski oficir, u Jugoslaviji progonjen kao hrvatski nacionalist, stari ustaški borac, duže od tri godine zatvoren u samici, poduzetan i energičan, ponešto samovoljan, apsolutno germanofil, ro en 20. I 1874, neoženjen; 5. general Ivan Prpi , šef generalštaba, austrijski generalštabni oficir, kasnije u jugoslavenskoj vojsci, 1939. god. bio nekoliko mjeseci dodijeljen jugoslavenskom vojnom atašeju u Berlinu, pouzdanik dra Ma eka u beogradskom ministarstvu vojnom, u Hrvatskoj u po etku komandant divizije, imao nesuglasica s ustašama, hrvatski predsjednik njema ko-hrvatske središnje komisije za razgrani enje, u ožujku 1943. šef štaba u poglavnikovom Glavnom stanu, zatim šef generalštaba, nadaren oficir, prema Njema koj objektivno orijentiran, ali suzdržljivo, ro en 12. III 1887, oženjen; 6. pukovnik Viktor Prebeg, poglavnikov krilni adjutant, pratio poglavnika 23—26. IX 1942. u Führerov Glavni stan, Berlinu poznat; 7. osobni lije nik poglavnika dr Mile Budak, pratio poglavnika prilikom oba posjeta Führern, tamo poznat; 8. poglavnikov sluga. Svi govore njema ki. S njema ke strane dolaze: poslanik Kasche, gen. Glaise-Horstenau, Standartenführer Requard i major Freiherr v. Pott.

Sve je, 27. travnja prije podne, bilo kako je i dogovoreno s protokolom i u dvorcu Klessheim kod Salzburga gosti su, na elu s ustaškim poglavnikom, prvo saslušali izlaganje šefa generalštaba VK kopnenih snaga (*Oberkommando des Heeres — OKH*) generala Kurta Zeitzlera o položaju na Isto nom frontu, a zatim o onom na hrvatskom ratištu general-pukovnika Warlimonta. Nastavljaju i na stru na izlaganja svojih generala, Hitler je, zatim, prisutnima poduže izlagao op u situaciju.

Hitler je izložio Paveli u ciljeve predstoje ih njema kih ljetnih pothvata u Rusiji — stoji u zabilježci tuma a P. O. Schmidta.¹⁶⁰ Izrazio je nadu da e ve u lipnju mo i izravnati uleknua fronta južno od Harkova tako da budu osigurani prijelazi preko rijeke kod Dnjepropetrovska i Zaporožja, dok e u sjevernom dijelu srednjega sektora fronta eventualno do i do odstupanja, budu i da tu podru je nije jako važno. Radit e se prije svega na tome da Rusima nanesu što je mogu e više gubitaka u ljudstvu. Budu i da su Rusi ve sada prinu eni da ubacuju stara i sasvim mlada godišta, posustat e im zasigurno dah nakon nekoga vremena. I u svjetskom je ratu Njema koj trebalo tri godine da porazi Rusiju.

Za razliku od ondašnjih zbivanja, danas, ipak, ne bi nastao pri slomu Njema ke nikakav vojni vakuum u ruskom prostoru — nastavlja je Hitler. Ne bi jedan dio tog prostora — kao što je to bilo 1918. godine — stajao nasuprot drugome u revolucionarnom ratu, nego bi itava mo boljševizma sa svom svojom materijalnom težinom nagrnula u Evropu i u po etku preplavila Balkan. Jednako tako kako je Balkan jednom u ranijoj povijesti pao pod

¹⁵⁹ Isti izvor, Nr. 1744 od 26. IV.

¹⁶⁰ ADAP, E, V, str. 713-714.

gospodstvo osmanlijskih Turaka, ovaj bi put pao u ruke boljševika s nezamislivim posljedicama za pojedine zemlje.

Služe i se geografskom kartom svijeta, Hitler je, zatim, izlagao op u svjetsku situaciju, naglašavaju i posebno teško e u transportu koje protivna strana sve više trpi uslijed podmorni kog rata. Führer je pokazao na karti pojedina lova ka podru ja njema kih podmornica na Atlantiku, prije svega u njegovom južnom dijelu, te u Indijskom oceanu gdje e se podmornice Osovine susresti s onima Japana u borbi protiv Engleza i Amerikanaca. Tim e se mo i na svjetskim morima svuda blokirati transportni putovi neprijatelja, tako da e neprijateljske sile zbog toga postepeno, ali sigurno, morati pokleknuti.

Dalje je Hitler još govorio o proizvodnim mogu nostima država Trojnog pakta u usporedbi s onima Anglosaksonaca. Na temelju broja stanovništva i, osobito, broja industrijskih radnika u pojedinim zemljama došao je do zaklju ka da industrijski kapacitet država Trojnog pakta mora biti znatno ve i nego Engleza i Amerikanaca. S tim u vezi, Hitler je ukazao i na to da je i sama Njema ka, ve prije rata, bila ja e industrijalizirana zemlja nego Amerika, injenica koja je i u Evropi nadaleko nepoznata, ali koja jasno proizlazi iz ve eg broja industrijskih radnika u Njema koj u usporedbi sa SAD, kao i iz toga što SAD imaju industrijska sjedišta samo na atlantskoj obali i Velikim jezerima i na dijelu pacifi ke obale, a u ostalom su dijelu najve im dijelom orijentirane na poljoprivredu.

Zatim je Hitler svoje goste pozvao na ru ak, a nakon jela, u užem krugu, razgovarali su Hitler i Paveli . Prisutni su još bili — prema zapisniku P. O. Schmidta¹⁶¹ — ministri vanjskih poslova v. Ribbentrop i Budak, državni ministar Lorkovi , feldmaršal Keitel, gen. Zeitzler, gen. Glaise-Horstenau, državni tajnik Begi i gen. Prpi .

Hitler je zapo eo razgovor primjedbom da je pozvao poglavnika u Salzburg samo zato da se s njim opet jednom osobno susretne. Zapravo ne predleži nikakav hitan razlog za razgovor, [jer suradnja izme u Njema ke i Hrvatske funkcionira izvrsno].¹⁶² On (Hitler) može iznova uvjeriti poglavnika da Njema ka nema nikakvih ostalih interesa u Hrvatskoj osim osiguranja svoga transportnog puta za opskrbu vojske za vrijeme rata, obezbje enje liferacija boksita i mogu nosti da što je mogu e brže oslobodi njema ke divizije stacionirane u hrvatskom prostoru da bi mu stajale na raspolaganju za ve e opasnosti koje drugdje prijete [i kojima bi se u prvom redu opet Nijemci morali suprotstaviti]. K tome pridolazi i op a želja Njema ke da hrvatskoj državi po e za rukom da po mogu nosti što skorije savlada sama svoje teško e [i ukloni sadašnje nesporzume. Njema ka e rado pri tome pripomo i sa svoje strane.] U tom pogledu ne želi - što se razumije samo po sebi — dati Hrvatima nikakve savjete. Veseli ga, ipak, što je uo od poglavnika da je odnos Hrvata prema Muslimanima dobar.

Svakako, Njema ka je zainteresirana — rekao je dalje Hitler — da hrvatska vojska bude dovoljno snažna i uzmogne sama riješiti unutarhrvatska pitanja. Jer Njema ka se ne name e da svoje snage angažira na svim mogu im mjestima gdje nije sama po sebi zainteresirana, a i njema ki vojnik bio bi

¹⁶¹ Isti izvor, str. 704-710; dijelovi zapisnika u zagradama ne nalaze se u verziji zapisnika za Ducea; i Andreas Hillgruber je u svojoj drugoj knjizi objavio taj Schmidtov zapisnik na str. 270-276.

¹⁶² U zagradama dijelovi neprikladni za Ducea!

sretan kad bi se mogao, nakon uklonjene opasnosti, vratiti u domovinu iz dalekih balkanskih zemalja.

O privrednim pitanjima primijetio je Hitler da se trenutno vode u Berlinu trgovinski pregovori između Njemačke i Hrvatske. Njemačka je zainteresirana da se hrvatska država sredi i njena privreda obnovi. Jer nakon rata, Njemačka je u Hrvatskoj imati samo privredne interese i to na području sirovina — gdje postoje još znatne neiskorištene mogućnosti — osobito u pogledu boksita i bakra, kao i na području agrarne proizvodnje gdje je Njemačka biti uvijek dobro raspoloženi kupac poljoprivrednih viškova Hrvatske. [Njemačko-hrvatski privredni odnosi razvijati će se na temelju dugoročnih sporazuma do novog procvata. Na temelju dugoročnih mogućnosti osigurati će se, i na industrijskom i na poljoprivrednom sektoru, stabilnost potrebna planiranoj i unosnoj privredi.]

Ti privredni odnosi naći će svoje mjesto u okviru novoga evropskog tržišnog poretka koji neće donijeti sa sobom dugoročno osiguranje samo stabilizacije valuta nego, prije svega drugog, stabilizaciju vrijednosti proizvoda koji se razmjenjuju. [Jednako tako kao što je unutar Njemačke seljacima dugoročno osigurana prodaja njihovih proizvoda za primjerene stabilne cijene a i industrija može tako biti planirana na duže vremenske rokove, i u novoj Evropi će uz potpuno odstranjenje varanja i mešetarenja doći i na svoje i sirovinске i industrijske zemlje.] [Osigurati će se interesi svijeta, razumno i lojalno. Možda se neće ostvariti sve onako kako svaka pojedina država za sebe priželjkuje, ali na kraju će svaka zemlja, ipak, spoznati da je doneseno rješenje potpuno razumno i korisno.]

Führer je, zatim, svojim gostima tumačio i funkcioniranje novoga tržišnog poretka u Njemačkoj koji seljacima osigurava jednake prihode i pri dobroj i pri lošoj žetvi, umjesto da ih čini zavisnima, kao prije, od vremenskih prilika i spekulacije. — [S tim u vezi došao je Führer i na pitanje stabilnosti cijena u izvozu drveta iz Hrvatske i pri tom naglasio da Njemačka od Hrvatske ne zahtijeva nikakvo pretjerano iskorištavanje. Ona nije tako nerazumna da sebi sama zatrpava izvore buduće liferacije, nego zahtijeva samo toliko od Hrvatske koliko ta zemlja može izvoziti u granicama razumnoga šumskog gospodarenja. Njemačka je pri tom spremna da stavi na raspolaganje stručnjake za šumsko gospodarstvo, ukoliko Hrvatska ne bi s takvim raspolagala.]

U daljnjem toku razgovora, Hitler je ponovo naglasio da Njemačka ima sada samo jednu hitnu želju, a ta je: vidjeti Hrvatsku smirenu; osloboditi što je moguće brže njemačke odrede za druge zadatke; osigurati liferacije boksita i štititi prometnice koje vode preko Hrvatske. On (Hitler) namjerava da Englezima priredi »dobar« doček, ako bi se možda htjeli iskrcati u Hrvatskoj. Sām sebi upravo želi takvo iskrcavanje. U tu svrhu su mu potrebni odredi koji se sada nalaze u Hrvatskoj a kojima će se pridružiti još ostale njemačke jedinice. On se uvijek raduje susresti Engleze na mjestima do kojih ne treba tek da se 100 kilometara vozi preko mora. [Radije stupa sa svojim jedinicama 1000 kilometara pješice, nego da se vozi s njima preko mora 125 kilometara najljepšim brodom — koji će, zatim, biti potopljen.]

Pavelić je, zatim, uzeo riječi i odvratio da bi Hrvatska morala biti luda, kad bi možda mislila da bi ona sama bez moralne pomoći [Njemačke] mogla podići svoje oružane snage. U Hrvatskoj vlada velika nestašica instruktora i vrlo je teško izobiti ne mase stvoriti malu solidnu vojsku. Dosad je za Hrvatsku bila velika pomoć što su se njeni vojnici izobražavali u Njemačkoj i divizije formirane u Döllersheimu dobro će doći i Hrvatskoj. Što se njene same tiče, u in-

e sve potrebno. Ljudski materijal kojim Hrvatska raspolaže za vojsku je prvorazredan. Moli [Njema ku] samo za instruktore koji e [ili u samoj Njema koj ili na hrvatskom podru ju] djelovati kao u itelji nove hrvatske vojske.

O unutrašnjem položaju u Hrvatskoj poglavnik je primijetio da sada može izvijestiti - dok je u toku prošlog sastanka još morao Führern saop iti da na mnogim mjestima u zemlji postoje ustani ki pokreti i da Hrvati sami ne mogu svladati ustanike — da je otpor ve ine partizana, Titovih »bandi«, slomljen. Postoje još samo pojedina žarišta nemira koja se moraju pretežno pobijati zajedni kim policijsko-vojnim metodama.

Što se ti e izobrazbe nove hrvatske vojske — izjavio je dalje — stajat e do jeseni na raspolaganju jedna lova ka i jedna gorska brigada, a i ustaški odredi mo i e se upotrijebiti zajedno s tim brigadama, tako da se on (poglavnik) nada da e u zimi mo i da se sām brine za mir i red u svojoj zemlji, i da e njema ke jedinice tada biti slobodne.

O privrednoj situaciji primijetio je poglavnik da je ona, prirodno, ovisna o vojnoj situaciji. Pokazalo se da u normalnim prilikama [zemlja] posjeduje dovoljnu prehrambenu bazu. Uostalom, bili su raspoloživi — što se samo po sebi razumije — boksit, bakar, željezo i drvo za zajedni ko vo enje rata. Te sirovine ne treba da budu predmet pregovaranja. Ukoliko su potrebne za vo enje rata, stoje na raspolaganju.

Nema gotovo nijednog unutrašnjopoliti kog pitanja — ustvrdio je Paveli . Strana kopoliti ke teško e postoje samo kod inteligencije. Mase se ne zani maju za unutrašnju politiku; one žele samo da se rat pobjedonosno završi i one ne e stvarati nikakve teško e.

Pri suzbijanju ostatka (!) partizana moraju se prilagoditi svojstvima protivnika. Budu i da neprijatelj ne predstavlja neku kompaktnu masu, može ga se uspješno tu i samo pomo u malih pokretljivih dijelova jedinica. U svakom kotaru mora se smjestiti jedna dobra eta kao ispomo žandarmeriji. Tada e, kona no, biti suzbijeni i poraženi svi podstreka i nemira. Samo na isto noj granici, u Hercegovini, mogu se još o ekivati ve e borbe. Zaštita željeznica je, uostalom, osigurana pomo u njema ko-hrvatskih jedinica.

S tim u vezi Hitler je iznio prijedlog da formiraju neku vrstu »lete e žandarmerije«, tj. brigadu padobranaca, stacioniranu na nekom mjestu u centru, koja bi se uz pomo zrakoplovstva u toku dva sata mogla pojaviti iznad svakog središta ustanka i tamo — naoružana lakim oružjem — isko iti i spustiti se na zemlju da otpo ne borbu protiv partizana. U takvu jedinicu javljali bi se, zasigurno, samo vrlo hrabri ljudi, tako da bi borbena mo takve lete e žandarmerije i u moralnom pogledu imala na partizane dubok dojam. Me u njima bi se ubrzo govorkalo da je rije o surovoj jedinici koja je u najkra em roku sposobna za borbu na svakom mjestu.

Paveli je na to primijetio da se može i s motoriziranim jedinicama mnogo posti i protiv partizana. S motoriziranim bi snagama bilo mogu e da se u roku od 24 sata krene na partizane i u udaljenijim predjelima. Spomenuo je s tim u vezi da su slovenska grani na podru ja posljednjih tjedana bila o iš ena od partizana i da je sad i okolica Zagreba od njih sigurna.

[Hitler je na to primijetio da su s partizanima nastale teško e ak u njema kim grani nim podru jima i ponukale Reichsführera SS da duž granice povu e prepreke od žice s policijskim uporištima kako bi sprije ili partizane da se poput divlja i prebacuju iz jedne u drugu zemlju.]

Poglavnik je izjavio da i on, tako er, drži potrebnim izgradnju bunkera protiv partizana i spomenuo s tim u vezi da se opetovano nije moglo ulaziti u oslobođena područja zbog opasnosti zaraze od tifusa. Pod vlašću partizana vladale su takve prilike da su posvuda izbijale zaraze koje su u stanovništvu izazvale velika pustošenja.

Führer je nastavio o tome i rekao da i to predstavlja nešto što se mora uzeti u obzir pri ocjeni i procjeni protivnika. Na njemačkoj strani poznate su samo vlastite sanitetske teškoće, koje nastaju usprkos visoko razvijenom sanitetu, a esto se zaboravlja koliko teže moraju npr. Sovjeti trpjeti od takvih teškoća.

Poglavnik se, zatim, pozabavio pitanjem transporta. I sâm se udi — rekao je - kako željeznice u Hrvatskoj još ovako funkcioniraju. Mnogo je hrvatskih željezničara poginulo. Do veštih sabotažnih akcija nije dolazilo, nego su to najviše bili prepadi na vlakove i oštećenje lokomotiva.

[General Glaise v. Horstenau je, naprotiv, ukazao na to da osiguranje pruge Zagreb—Beograd, ipak, pričinjava velike teškoće, budući da pruga prolazi kroz šumom bogate predjele i duž mjesta nastanjenih najrazličitijim narodnostima. Ubijanje talaca ovdje ima malo svrhe, budući da bi se pripadnici drugih nacionalnosti pogotovo na mjestima zbog toga samo veselili. Trenutačno je u akciji 20 kolona za razaranje koje se, i uz najveću budnost na željezničkim linijama, došuljaju i, nakon ukopavanja eksploziva u tucanik, smjesta iznova iščeznu. Riječ je o osiguranju pruge u dužini kao od Münchena do Berlina. Linearno osiguranje nije dovoljno. Mora se uvesti i u dubinu, s obje strane željeznice pruge osiguranje postaja (mjesta) koje bi sadržavalo i redovito proširivanje mjesta. Trenutačno se ne može ni uopće provesti osobni saobraćaj, a i teretni jako trpi. Zato se on (gen. Glaise) zalaže za formiranje vojne žandarmerije koja bi — što on želi naglasiti da izbjegnute teškoće sa saveznicima — predstavljala produženu ruku vojske, tako da bi i saveznici, ako bi imali nešto sličeće, mogli i oni formirati vojnu žandarmeriju.]

Hitler je na to primijetio da Njemačka nipošto ne želi svojim saveznicima upadati u rječnu njihovim interesnim sferama, nego je samo zainteresirana za mir i red na tom području.]

S tim u vezi, poglavnik je još ukazao na veliku privrednu važnost područja kojim prolazi [spomenuta] željeznica kao pruga Zagreb—Beograd. On se, uostalom, zalagao da iznenadno potrebni pokreti jedinica ne bi zavisili od odobrenja jako udaljenih komandi. [Tako su u jednom određenom slučaju morali tek upitati Solun smiju li poneke brigade započeti operaciju protiv partizana ili ne smiju. To je zahtijevalo toliko vremena da su partizani odavno nestali, dok je dopuštenje stiglo. Stoga je poglavnik molio da opunomoćena njemačka generala u Zagrebu da može donositi brze odluke o upotrebi jedinica protiv partizana.]

Hitler je nato dao uputu da to [italavo] pitanje rasprave feldmaršal Keitel, general Glaise i hrvatski generali. [Tom prilikom je feldmaršal Keitel - na molbu poglavnika o daljnjoj izobrazbi oružanih snaga NDH — saopćio da je sve potrebno o toj točki već dogovoreno.]

Vraćajući se na raniju Hitlerovu primjedbu, poglavnik je izjavio da su etnici, partizani i sve desne ili lijeve strane koje pristaše jedinstveni u mržnji na Nijemce i Hrvate i da u tom pogledu Hrvati moraju platiti i sami školarinu. Ne smije se, međutim, nikada u Njemačkoj vjerovati da Hrvati namjerno nešto čine što bi moglo štetiti zajednici u borbi. Na primjer, ne može biti govora o nekom namjernom osuđivanju Srba. To osuđivanje je uslijedilo samo zato što Hrvatska nije mogla dopustiti da naoružane bande na njenom

podruju slave kralja Petra i primaju pismena naređenja Draže Mihailovića.

[Isto se takve grupe prikazuju kao prijatelji njemačkih jedinica, posakrivaju oružje pri njihovom približavanju, pokazuju se poslušnim i na pomoć spremnim pri prolazu Nijemaca da bi zatim ponovo nastavile da se bore protiv Hrvata.]

Führer je pri tom izjavio [da je tim partizanima (?) prirodno stalo do toga da njemačke jedinice po mogući brzo izvuku iz svog područja i da oni stoga njima tako pripravno ukazuju pomoć pri prolazu]; da je [uostalom] jasno da su Srbi uvijek mutikaše, svadljivci (narušitelji mira). Njemačka je tek u nedavnoj prošlosti iz vlastitog iskustva dobila potvrdu te istine. Reich je Jugoslavenima izvanredno izlazio u susret. Išao je čak tako daleko da im je ponudio izlaz na Egejsko more, ako dođe do likvidacije Grčke.¹⁶³ Sve to nije bilo dovoljno i, usprkos probitima privrednim odnosima koje je Jugoslavija pred rat održavala s Njemačkom, izbio je ubrzo nakon sastanka u Beču ustanak u Beogradu protiv Njemačke. To je stara pjesma: jednako tako kako je prije carski rubalj u Beogradu sijao nemire, tako je to kasnije učinio sovjetski rubalj, engleska funta i francuski franak. Prije su intrige Beograda bile uperene protiv Dunavske Monarhije (Austro-Ugarske), kasnije protiv Reicha. — Na Pavelićevu upadnicu da je Beograd protivan svemu što nije panslavensko, odgovorio je Führer da bi bio Beograd najnepomirljiviji protiv panslavizma, kad bi jednom tek bio pobjedonosan, jer Srbi su opozicionari iz navike i vjele ni uroti.

Poglavnik je na to primijetio kako su se ljudi po beogradskim kavanama uvijek pretjerano bavili vanjskopolitičkim pitanjima i da se to za divno čudo još i danas događa, umjesto da se daju na kulturni rad u vlastitoj zemlji. I u Hrvatskoj se još uvijek zapaža ta srpska navika, jer i u njoj postoji jedan sloj koji se neprekidno bavi politikom, stvara nove vlade i postavlja strategiju. Ti ljudi raspačavaju i letke u kojima se postavlja pitanje hoće li Hrvatska doći pod njemački ili talijanski utjecaj, ako »Osovina« pobijedi, ili će doći pod ruski ili engleski, ako »Osovina« rat izgubi.

Hitler je na to primijetio da i u Njemačkoj ima takvih politikanata koji uz šalicu čaja razglabaju svjetsku politiku, jer nemaju što drugo da rade.

Razgovor je time bio završen.

Nakon razgovora bio je serviran čaj a zatim se Hitler oprostio od svojih gostiju i povukao.

Nakon povratka u Zagreb, poslanik Kasche je za svoj arhiv sastavio bilješku o tom razgovoru Hitlera s Pavelićem (Zagreb, 29. travnja 1943).¹⁶⁴ Kasche je u njoj pribilježio ovo:

1. Za vrijeme toga razgovora Führer je, između ostalog, rekao:

Nema, zapravo, neke posebne želje; htio je mnogo više da se opet jednom porazgovori s poglavnikom o općem položaju. Za potaknutak izrazio je još jednom zahvalnost i priznanje za izvanredne borbe hrvatskih jedinica u Staljingradu.

Njemačka u Hrvatskoj nema vlastitih želja. Želja joj je samo da prijateljski pomaže kako bi se Hrvatska što brže sredila. — Tri ratna zahtjeva, dakako, ipak ima koja kao i ranije mora postaviti Hrvatskoj, a to su: a) osiguranje željezničkog puta granica Reicha—Zagreb—Zemun; b) po mogućnosti znatne

¹⁶³ Taj izlaz na Egejsko more (Solun) služio je Njemačkoj strani kao meka za koju je posebno bio zainteresiran tadašnji jugoslavenski generalitet.

¹⁶⁴ PA, Nachlass S. Kasche, svežanj 10.

liferacije boksita za Njemačku; c) smirenje zemlje da bi mogli osloboditi po mogućnosti uskoro njemačke jedinice iz Hrvatske.

Upotrebu njemačkih jedinica prate mjere za razvitak hrvatskih oružanih snaga. Njih će nadalje provoditi. Ukoliko prije će same oružane snage biti u stanju da preuzmu u svoje ruke osiguranje vlastite zemlje, utoliko više će se on (Hitler) veseliti da cjelokupne njemačke snage može povući i iz Hrvatske.

Njemačke policijske snage koje su sada dodatno angažirane imaju proširiti vojne mjere na terenu, povezujući ih se s njemačkim oružanim snagama kao neka vrsta proširene vojne žandarmerije.

Ne želi se miješati u unutrašnje stvari Hrvatske; to je isključivo pitanje Hrvatske i njegovo uspješno rješenje može poglavniku samo poželjeti.

Srbe je Führer označio kao stare smutljivce (narušitelje mira). Poznato mu je vrlo dobro da se s tim mora računati i u budućnosti kako je to bilo i u prošlosti. Njemačka ne može imati nikakav interes da opet pomaže ove smutnje i neredne. — Hrvatska je oduvijek bila usko povezana s Njemačkom i u staroj Austriji bila jedna od njenih najvjernijih zemalja. Siguran je da će to i u budućnosti omogućiti najjužniju povezanost Reicha s Hrvatskom.¹⁶⁵

U privrednom pogledu ima ovo gledište: da se čitava Evropa — kao što je to Reich postigao — sredi kako bi osigurali, prije svega, seljacima egzistenciju. Njemačka je uklonila židovstvo s njegovih privrednih pozicija i stvorila poredak koji sad već deset godina služi na korist svima. Stoga mu pred oči ima lebditi za budućnost na području tržišnog poretka evropska suradnja koja bi zajamčila svim zemljama jednaku sigurnost. Njemačka nema nikakvih eksploatorskih namjera. Ona će pomagati u cilju dobrobiti svima i sudjelovati u poslijeratnom srećivanju.

2. Poglavnik je u toku ovog razgovora izjavio da se Führer bezuvjetno može pouzdati u vjernost Hrvatske u ratu. Što je od privrednih proizvoda potrebno za rat, neće biti predmet trgovinskih pregovora nego ratnih mjera.

Hrvatski željeznici su sve u svemu izvršili svoju dužnost. Iz njihovih redova nisu potekli već i akti sabotaže niti su ih oni pomagali.

Kao svoju želju, izrazio je poglavnik da njemačke oružane snage u Hrvatskoj dođu u pod jedinstvenu komandu kako bi izbjegli višetratnost u suradnji. Führer je uputio feldmaršala Keitela da to pitanje raspravi s generalom Glaiseom.

3. Führer je, na kraju, pokazao poglavniku već i broj snimaka utvrđenja »Atlantskog bedema«.

Kasche je, istog dana (29. IV),¹⁶⁶ telegrafirao svom ministarstvu kako ga je pozvao poglavnik k sebi i saopćio mu kako namjerava da za hrvatskog poslanika u Berlinu, kao nasljednika dra Budaka, imenuje ministra dra Ratkovića.¹⁶⁷ Profesor Stjepan Ratković bio je od 1941. do 1942. ministar nastave a zatim član Državnog vijeća. Ratković ima 65 godina, filolog je po struci, germanist. Oženjen je i ima odraslu kćer. Supruga mu je njemačkog porijekla. Orijentacija obitelji Ratković prema Reichu je besprijekorna; svi

¹⁶⁵ Kasche je imao svoju koncepciju budućnosti Hrvatske: zalagao se pri tom da joj se poslije rata vrati Međimurje i Primorje, uključujući i otoke i Istru. Tako bi se stvorila stalna tendencija na mađarskoj i talijanskoj strani protiv takve Hrvatske a zbog nje bi se ona morala neprestano i sve više povezivati i oslanjati na Velikonjemački Reich.

¹⁶⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1795 od 29. IV.

¹⁶⁷ Luka Fertilio »portretirao« je i Budakova nasljednika u Berlinu profesora Stjepana Ratkovića, u članku objavljenom u *Hrvatskoj reviji*, München-Barcelona 1975, XXV god., svezak 3, str. 396 i dalje.

lanovi obitelji govore te no njema ki. Poglavnik je zamolio Kaschea da tim putem (posredstvom poslanika) pribave agreman za Ratkovi a. Kasche je to obe ao iz svrsishodnosti i zagovara odobrenje.

Ribbentrop je posredstvom ambasadora Rittera dao Kascheu - u telegramu iz Fuschla 29. IV¹⁶⁸ — ovakve upute: Ritter je bio obavijestio ministra da vlada NDH namjerava uskoro zatražiti od talijanske vlade opozivanje iz Zagreba talijanskog poslanika Casertana. Ministar v. Ribbentrop je Rittera ovlastio da uputi Kaschea kako se i on i ostali iz poslanstva moraju u tom pitanju držati krajnje suzdržljivo. Mora se izbje i svaka izjava s njema ke strane koju bi hrvatska strana mogla tuma iti kao njema ku podršku toj njenoj namjeri.

Ministar Ribbentrop je tom prilikom - nastavlja Ritter — još jednom utvrdio smjernice i držanje u Hrvatskoj prema Italiji, i to tako da se njema ka strana želi, s jedne strane, koristiti za zajedni ku borbu raspoloživom ljudskom snagom hrvatskog naroda, privla enjem novaka u njema ke oružane snage, kao i razvojem vlastitih doma ih oružanih snaga, uklju uju i vojnu žandarmeriju u što je mogu e ve em opsegu, i da tu namjeru i ministarstvo vanjskih poslova — ukoliko bi to bilo potrebno — nasuprot eventualnim talijanskim prigovorima podrži i provede; s druge, da se sva njema ka mjesta moraju striktno pridržavati Führerovih smjernica o *talijanskom prvenstvu* u svim ostalim hrvatskim pitanjima i da bude osiguran prijateljski odnos Reicha s Italijom.

I sâm Ribbentrop je, 1. V,¹⁶⁹ u svom telegramu upu enom osobno poslaniku ponovo upozorio Kaschea da pripazi. Iz Kascheova ranijeg telegrama i iz Kascheu poznatih talijanskih pritužbi na adresu gen. Glaisea, ministar saznaje da su se nedavno opet pojavile nesuglasice u suradnji s Talijanima u Zagrebu. Ako e pri tom imati udjela i osoba poslanika Casertana, kao i ostale okolnosti na koje poslanstvo ne može utjecati, ministar je, ipak, prisiljen da još jednom posebno ukaže na to da hrvatska pitanja - u usporedbi s važnoš u dobrog odnosa izme u Njema ke i njenoga osovinskog partnera Italije — imaju za Reich drugorazrednu važnost. Poslanstvo mu je i nadalje odgovorno — zaklju uje Ribbentrop - da nipošto ne smiju iz držanja njema kih organa u Zagrebu nastati njema ko-talijanske teško e.

5. *Vrijeme pothvata »Schwarz«.* Pred dolazak Reichsführera H. Himmlera u Zagreb, 5. svibnja, uslijedila je nova akcija protiv Židova.

Pitanje Židova bilo je, zapravo, znatnim dijelom »riješeno« u njema koj interesnoj sferi (sjeverno od demarkacione linije) na (relativno) zadovoljstvo Berlina, ali su preostali Židovi na talijanskom interesnom dijelu NDH. I oni preostali u njema koj sferi NDH nisu predstavljali neki problem, jer su bili nadohvat ruke ustašama i Nijemcima, ali ne i oni mnogo brojniji u talijanskoj interesnoj sferi. Da se njih do epaju, bio je potreban pristanak talijanske vojske koja se opirala progonu i planiranom »iseljenju« Židova u Reich (što je zna ilo njihovu likvidaciju u logorima). Vlada NDH suglasila se ve na elno s namjeravanom akcijom »iseljenja na Istok« — kako to proizlazi iz zabilješke državnog podsekretara M. Luthera od 24. VII 1942¹⁷⁰ - ali je trebalo dobiti pristanak Rima (Mussolinija). Nijemcima su posebno smetali Židovi iz Druge

¹⁶⁸ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 560 od 29. IV.

¹⁶⁹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 565 od 1. V.

¹⁷⁰ AJ, T-120, rolna 212.

zone pod talijanskom okupacijom, njih 4000 do 5000 s centrima u Mostaru i Dubrovniku, budu i da predstavljaju »politi ko optere enje«. Vlada NDH iz opti kih razloga dala je pismeno svoju formalnu suglasnost na predloženu akciju i Kasche je stoga izrazio mišljenje, oko sredine srpnja 1942, da treba zapo eti s »iseljavanjem«, i to na elno na *itavom* državnom teritoriju NDH. Otrpravnik poslova u Zagrebu v. Troll je, 30. VII,¹⁷¹ telegrafski javio Berlinu kako akcija iseljavanja Židova otpo inje oko 10. kolovoza i stoga moli da se, radi iseljenja Židova iz Druge zone, hitno u Rimu poradi na tome da bi se njihovo seljenje moglo potkraj kolovoza nastaviti na ono iz sjevernijih krajeva Hrvatske. »S tim u vezi, u Zagrebu su od 8. do 10. kolovoza 1942. uslijedila nova masovna hapšenja preostalih Židova. Bilo je uhapšeno oko 1200 osoba od kojih je pušteno oko 400 fizi ki nesposobnih za transport. Svi ostali smješteni su u sabiralište u Križani evoj ulici i 13. kolovoza predani Nijemcima, koji su ih priklju ili ostalim transportima za logor Oswi?ncim (Auschwitz).«¹⁷¹

Ambasador u Rimu je nešto kasnije (25. VIII)¹⁷³ izvjestio Berlin da je Duce izdao uputu da se sa Židovima u dijelovima Hrvatske pod talijanskom okupacijom ima jednako tako postupati kao u ostalom dijelu NDH, pogotovo u dijelovima koji su pod okupacijom njema kih jedinica.

Prilikom Paveli eva posjeta Fiihrerovom Glavnom stanu u Ukrajini bilo je rije i o toj Duceovoj odluci i utvr eno da talijanske vojne vlasti u Hrvatskoj o tome nisu primile nikakvu službenu obavijest i stoga je ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu (na inicijativu osobno samog ministra) zatražilo da se još jednom s tim u vezi upita o tome talijanska vlada, što je ministarstvo, dakako, i izvršilo. Rim je odgovorio da je talijanska VK (*Comando Supremo*) bila upoznata s tom odlukom Ducea ve u kolovozu. Kasche je s tim u vezi, 14. X,¹⁷⁴ izvjestio ministarstvo u Berlinu kako mu je ministar financija VI. Košak, 9. X, izrazio svoju spremnost da za svakog »iseljenog« Židova stavi Reichu na raspolaganje 30 njema kih maraka! S ministrom vanjskih poslova Lorkoviem dogovorit e pismenu potvrdu i na in pla anja. Pripremni radovi za iseljenje Židova iz zone pod talijanskom okupacijom i potajno zahva anje svih Židova provest e policijski ataše poslanstva Helm. Kasche, na kraju, moli da o tome obavijeste Glavni ured za sigurnost Reicha.

Prilikom svoje posjete gen. Roatta je u Zagrebu, 16. X, izjavio kako je posljednjih dana primio iz Rima uputu o poduzimanju priprema da Židove iz Druge zone izru i njema kim oružanim snagama, a on je na to odvratio Rimu da za to — prema njegovom mišljenju — njema ke oružane snage nisu nadležne. Stoga još eka odgovor iz Rima.

Ambasador v. Mackensen je telegramom, 28. X,¹⁷⁵ izvjestio Berlin kako je Duce naredio nadležnim vojnim komandama da smjesta *sve* Židove, koji se trenuta no nalaze u zoni pod talijanskom okupacijom, okupe u logore. Vojne vlasti e ih, zatim, rasporediti u dvije grupe: u prvu, sve one koji su pripadnici (pertinente) talijanskog podru ja; u drugu, sve one koje talijanska vlada

¹⁷¹ Isti izvor.

^{1 2} N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 83-84. Njema ki policijski ataše u Zagrebu H. Helm prenio je ustaškoj vladi direktivu o »preseljavanju hrvatskih Židova« u isto ne dijelove Reicha, pošto je od 29. do 31. VII 1942. bila provedena nova registracija preostalih Židova u gradu.

¹⁷³ AJ, T-120, rolna 212.

¹⁷⁴ Isti izvor.

¹⁷⁵ Isti izvor.

smatra da su pravno državljani NDH. Pripadnici ove druge grupe bit će što je moguće brže, tj. im prva grupa bude odvojena, predani vlastima NDH i ustaška država te od tog časa preuzeti odgovornost za njih. Berlin je nato zatražio da talijanska strana razjasni što razumijeva pod izrazom »pripadnici« i Mackensen je, 12. XI,¹⁷⁶ telegrafski izvijestio ministarstvo da Rim pod tim razumijeva sve one Židove prve grupe koji su zavičajni u nekadašnjim jugoslavenskim krajevima a danas su potpali pod Italiju; dalje one koji su rođeni u tim područjima, koji su već najmanje 15 godina u njima nastanjeni ili u njima imaju posjed.

Kasche je iz Zagreba, 4. XII,¹⁷⁷ telegramom informirao Berlin o pripremanju »iseljenja« Židova u obalnim zonama I, II i III, na dan 1. XI 1942. Iseljenje Židova po čelo je u Crikvenici i okolici. Akcija je zahvatila oko 1500 osoba. Smješteni su u obalnu tvrđavu u Kraljevici. Oko 700, najvećim dijelom bogatih Židova, već su otpremljeni u Italiju. Talijanska strana tvrdi da je riječ o Židovima talijanskog državljanstva. Komanda talijanske armije u Drugoj zoni izdala je — kako javljaju — naredbu prema kojem se imaju internirati svi Židovi u zoni. Ne smiju napustiti svoja prebivališta i moraju stajati na raspolaganju talijanskim vojnim vlastima. Za provođenje internacije talijanska je divizija *Marche* u Dubrovniku rekvirirala više hotela na otoku Lopudu. Iseljenje Židova iz prostora Mostara otpočelo je 22. XI i svega su dosad četiri transporta sa Židovima napustila Metković potkraj studenoga u nepoznatom pravcu. Najnovije vijesti govore da je na Lopudu i Braču smješteno 800 Židova. Talijanska je strana odmah od početka otklonila sudjelovanje organa NDH u akciji. Imaju i u vidu teško stanje saobraćaja u tom prostoru, posutom »bandama«, bilo bi — misli Kasche — svrsishodno da Židove iz spomenutih logora brodom prevezu do Trsta i odanle prebace u Reich. Iz razloga sigurnosti, otklanjanje transport Židova željeznicom preko dijelova obalnog područja, pogotovo kad se mora računati s tim da će u stanicama transporte zaustaviti i Židove osloboditi. Kasche, na kraju, moli da ministarstvo poduzme potrebne korake kod talijanskih vlasti.

Talijansko ministarstvo vanjskih poslova odgovorilo je njemačkoj strani da transporti Židova preko Trsta ne mogu doći u obzir zbog nedostatka brodske prostora. Osim toga je talijanska vlada u Trstu provela konfinaciju slovenskog stanovništva, tako da tamo nedostaju prolazni logori, itd. Stoga Židovi moraju ostati tamo gdje se nalaze, tj. u logorima u kojima su pod nadzorom i tako ne mogu prouzrokovati nikakve štete.

Na tome je neko vrijeme ostalo.

Policijski ataše Helm je iz Zagreba, 4. XII,¹⁷⁸ pod »najhitnije« izvijestio Berlin da su predradnje za novu akciju protiv Židova u Hrvatskoj okončane potkraj tjedna. Njihovo odstranjenje uslijedit će po kotarima u manjim grupama od 20 do 150 osoba, budući da ne raspolažu prikladnim logorom za koncentraciju svih Židova. Početak akcije oko sredine ožujka. Predstavnik njemačkih željeznica u Zagrebu obećao je vagona koje će pripojiti na redovite vlakove. Ta akcija zahvatit će oko 2000 Židova. Helm moli da obavijeste komandanta u Mariboru da na molbu poslanstva stavi četiri pripadnika policije (*Schutzpolizei*) na raspolaganje kao pratilce transporta od granice Reicha pa dalje. Iseljenje će biti provedeno nezavisno od dostave

¹⁷⁶ Isti izvor.

¹⁷⁷ Isti izvor.

¹⁷⁸ AJ, T-120, folna 1280.

»glavarine« (Košakova ponuda!) i živežnih namirnica. Helm, na kraju, moli da s tim upoznaju SS-Sturmbannführera Eichmanna u Glavnoj upravi za sigurnost Reicha, IV odjel B4.

Berlin je, 9. IV,¹⁷⁹ u predmetu transportiranja Židova iz Hrvatske u Auschwitz telegrafski zatražio od Helma obavještenje o tome kad bi imalo, predvidivo, otpo eti najavljeno odstranjenje po grupama preostalih oko 2000 Židova iz Hrvatske. S tim u vezi mole izvještaj o razvoju i trenutna nom stanju pregovora s talijanskim organima u pogledu odstranjenja Židova koji žive u obalnim zonama pod talijanskom okupacijom.

Poslanik Kasche je, 13. IV,¹⁸⁰ telegrafski odgovorio Berlinu da kasni udaljavanje preostalih Židova iz Hrvatske, zbog toga što još nije potpuno provedeno njihovo hapšenje. U Zagrebu je ono ve u cijelosti provedeno, a za nekoliko dana o ekuju vijesti o registraciji Židova u preostalim dijelovima zemlje, tako da treba ra unati s otpo injanjem transportiranja za oko 14 dana. Prema saop enju redarstva NDH ra una se s brojkom od oko 1500 Židova. Pravodobno e se javiti u Reich, kad zapo inje transport. Što se ti e pregovora s talijanskim organima o zahva anju i onih Židova koji žive u obalnim zonama pod talijanskom okupacijom — javlja dalje Kasche — nije se dalje napredovalo. U tom pogledu potaknut je nastavak pregovora posredstvom talijanskog poslanstva u Zagrebu. Židove iz obalne zone talijanske su vlasti smjestile u logore, odnosno hotele, i tamo uživaju izvanredno dobar i susretljiv režim. O rezultatu koraka poslanstvo e odmah izvjestiti.

Ministar v. Ribbentrop je u telegramu, 2. V,¹⁸¹ iz Fuschla »za poslanika osobno« izvjestio Kaschea da Reichsführer SS H. Himmler namjerava do i u Zagreb, 5. svibnja oko 11 sati prije podne. Želi odsjesti u službenom uredu Kammerhofera i namjerava razgovarati s Kascheom, Kammerhoferom i gen. Glaiseom. Cilj njegova dolaska u Hrvatsku jest: dogovoriti sudjelovanje snaga SS-a i policije u Hrvatskoj i njihov poja ani u inak u akciji. Ministar moli da Kasche ide Reichsführeru u svakom pogledu naruku i da o Himmlerovom dolasku obavijesti vladu u Zagrebu. Pri tom neka upita poglavnika ho e li toga dana (5. V) biti u Zagrebu i ho e li mu biti mogu e da, 5. V, na kratek razgovor primi Reichsführera. Ukoliko to ne bi bilo mogu e, Ribbentrop moli da Kasche upita koji drugi dan dolazi u obzir za prijem. Pojedinosti neka Kasche dogovori s Kammerhoferom i telegrafski obavijesti ministarstvo.

U no i od 2. na 3. V bilo je u Zagrebu uhapšeno oko 1700 Židova. O toj akciji je dr Aleksandar Benak izjavio u istrazi 19. VI 1945. ovo:

»Poznato mi je da je koncem mjeseca aprila 1943 sa strane njema kog poslanstva u Zagrebu, bilo zatraženo, da se ostatak Židova u Hrvatskoj uhiti i zato i u logorima. Radi toga održana je sjednica kod glavnog ravnatelja Crvenkovi a, te je u toj sjednici prisustvovao izaslanik njema kog poslanstva SS Hauptsturmführer Abromeit, sa strane glavnog ravnateljstva Dr. Maji , kao nadstojnik politi kog otsjeka i ja kao tuma . Na toj sjednici data je na elna privola sa strane Glavnog ravnateljstva i određene smjernice, prema kojima e se izvršiti zaštita osoba u mješovitom braku i osoba koje su kao stru njaci neophodno potrebni u privredi ili drugom javnom zvanju. Tako je za grad Zagreb u prisutnosti navedenog Nijemca sastavljen popis osoba, koje se imadu zaštititi, a taj se popis kasnije nadopunio, odnosno izpravio.

¹⁷⁹ Isti izvor.

¹⁸⁰ Isti izvor, Nr. 1554 od 13. IV.

¹⁸¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 576 od 2. V.

Glavno ravnateljstvo izdalo je na to području naredbu o redarstvima nalog za izvršenja, sa konkretnim uputama, glede zaštite tih osoba, te je izvršenju pristupljeno na cijelom području Hrvatske po prilici u isto vrijeme. To izvršenje bilo je po etkom mjeseca svibnja, držim, da je najkasnije svršeno oko 25. V. Koliko je meni poznato, svi uhi eni Židovi trebali su biti skupljeni u Zagrebu i odavde odvedeni u Njema ku u koncentracione logore. Navedeni Abromeit imao je provesti organizaciju toga transporta kao i prihva anja tih osoba u Zagrebu.«¹⁸²

Kasche je, 3. V,¹⁸³ telegrafski obavijestio Ribbentropa da e poglavnik primiti Himmlera, 5. V u 13 sati. Program je ve utvr en u vezi s internim konferiranjem koje e održati u domu kod Kaschea.

Himmler je, 5. V, prema programu stigao u Zagreb.¹⁸⁴ U li sati stigao je kod poslanika - javlja Kasche o tome ministarstvu istog dana¹⁸⁵ - i odmah su održali konferenciju kojoj su prisustvovali — osim Himmlera i Kaschea — Phleps i Kammerhofer. Raspravljali su o bosanskoj SS-diviziji i policijskoj akciji Kammerhofera. Kasche je Himmlera upozorio na sastav te divizije od Hrvata i Muslimana, kako je to bilo dogovoreno s hrvatskom stranom. Reichsführer je to priznao i dao uputu da ljude razli ite vjeroispovijesti rasporede u odvojene odrede. U pogledu Kammerhoferove policijske akcije, konstatirao je Himmler da je rije o akciji vojne žandarmerije. Kasche je ukazao na potrebu uskla ivanja svih politiki h pitanja s njim, kao poslanikom Reicha, što je Himmler prihvatio i naredio. Kasnije (u 12.30 sati) pridošli su Lohr i Glaise s kojima se diskutiralo op enito. Reichsführer je umolio Lohra neka ne o ekuje djelovanje Kammerhoferove policijske akcije prije pola godine, a zatim je Himmler, u 13 sati, otišao u posjet Paveli u. Tu su bili prisutni: Budak, Artukovi , Lorkovi , Begi , Per evi , uš, Moškov, Prebeg, Machiedo s hrvatske strane; osim Himmlera i Kaschea, Glaise, Phleps, Kammerhofer, dva pratioca Reichsführera, Requard i Helm s njema ke strane. Poglavnik je uru io Himmleru velered Zvonimirove krune kojim je ve bio odlikovan prošle godine, a zatim je uslijedio razgovor u kojem se s obje strane isticala uzajamna pomo i utvr ivala jednodušnost. Kao podloga razgovoru služili su ve postignuti dogovori. Sat kasnije bio je ru ak kod Kaschea u ve em krugu, kojem su prisustvovali samo Nijemci, a kasnije kod crne kave pridružili su im se Budak, Artukovi , Lorkovi , Begi , Per evi i uš. Reichsführer je, u 16.30, otputovao s pratnjom u Graz. Razgovori nisu donijeli ništa nova - zaklju uje Kasche - ali e za budu u suradnju biti korisni, prije svega zbog osobnog kontakta.

Lorkovi ga je posjetio — javlja Kasche ministarstvu telegramom, 3. V,¹⁸⁶ pred Himmlerov dolazak - i upozorio kako je sada u toku velika kampanja i

¹⁸² AJ, DK, zapisnik saslušanja Aleksandra Benaka od 19. VI 1945. pred Centralnom gradskom komisijom za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a u Zagrebu, DK, Dos. br. 4849, F-24300.

»Na ponovno inzistiranje Nijemaca, uslijedio je posljednji val masovnog hapšenja. Tada je - prema nekim izvorima - bilo uhapšeno preostalih 1700 osoba porijeklom Židova, koje su tako er predane Nijemcima i odvedene u logore smrti. Na slobodi je ostalo svega oko 1500 Židova od kojih je oko 1000 bilo u mješovitim brakovima, a nekoliko stotina se skrivalo. Od posljednjih je do kraja rata bilo prona eno i uhapšeno oko stotinu« (N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 84).

¹⁸³ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1822 od 3. V.

¹⁸⁴ O Himmlerovom boravku u Zagrebu: Slavko Odi -Slavko Komarica, *No i magla*, svezak drugi, Gestapo u Jugoslaviji, str. 254 i dalje.

¹⁸⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1839 od 5. V.

¹⁸⁶ Isti izvor, Nr. 1819 od 3. V.

protiv VI. Košaka da ga ponukaju na predaju ostavke. To bi Košaka u javnosti teretilo zbog nedavnog krijumarenja zlata, jer bi ljudi tu aferu dovodili u vezu s ostavkom, a državi naškodilo, budu i da boljeg nasljednika nema. Povjerio je Kascheu i to da bi tada i on (Lorkovi) i ministar nastave M. Star evi predali ostavke. Kasche ga je odgovarao od tog nauma, jer je Lorkovi evo sadašnje zaduženje u vladi previše važno za razvitak hrvatskih oružanih snaga i njihovu suradnju s *Wehrmachtom* i stoga za NDH previše zna ajno. Kasche u telegramu ukazuje na to da daljnji rasplet promjena u vladi, što ga je otpo eo Casertano, poga a upravo one ljude za koje se može re i da su najbolje sura ivali s njema kom stranom. Osim toga, Kasche mora konstatirati da se u aferu krijumarenja zlata, vjerojatno, dala uplesti — zahvaljuju i jednom hrvatskom krijum aru velikog stila kao agentu — njema ka vojnoobavještajna služba (*Abwehr*) u politi ki, za njema ku stranu nepovoljnom smislu. No, istraga je još u toku.¹⁸⁷

General Glaise je, 6. V,¹⁸⁸ uputio telegram feldmaršalu Keitelu i izvijestio na elnika VK da je prekju er (4. V) vrlo otvoreno razgovarao s kolegom, generalom Reom o talijanskim koracima poduzetim protiv Glaisea (Bastianini!). Re mu je tom prilikom izjavio da nema ništa zajedni ko s tim koracima talijanskih diplomata — što mu Glaise vjeruje. Naprotiv, Re se uvijek s Glaiseom dobro slagao, ne ra unaju i jednu iznimku kad ga Glaise nije uvijek unaprijed obavještavao o njema kim mjerama u hrvatskom prostoru. Glaise je taj prigovor — kao i prije — uzeo na svoju dušu a sad se — u telegramu — ponovo vra a na svoj davnašnji prijedlog da talijansku vojnu misiju u Zagrebu u pravilu, prije nego kasnije, smije obavještavati, budu i da talijanska strana i onako odmah sve sazna od tre e strane.

Nekoliko sati nakon toga razgovora, uru io je dr Lorkovi Glaiseu zabilješku za Glaiseovu osobnu informaciju,¹⁸⁹ prema kojoj je general Robotti nedavno pred opunomo enikom NDH Davidom Sin i em rekao ovo: Hrvatska se tako privezala uz Njema ku da hrvatska vlada danas u svakoj i najmanjoj sitnici mora izmoliti upute i odobrenje u generala Glaisea; u takvoj situaciji ne može Hrvatska mnogo o ekivati od Italije. Glaise je iskoristio Robottijev boravak u Zagrebu da mu sa smiješkom predbaci kako ga u Robottijevom štabu — prema pouzdanim obavještenjima — smatraju za regerita Hrvatske, a to da njega (Glaisea) žalosti. Kad je Robotti glumio zaprepaštenje, objasnio mu je Glaise ovako: Säm se, doduše, nije nikada pouzdao u neke svoje posebne državni ke sposobnosti, ali je ipak razo aran što njegovi talijanski drugovi tako malo drže do njih da mu pripisuju, ipak, ponešto sporno vo enje hrvatskih državnih poslova. Robotti je odvratio utješeno da nije nikada to pomislio ili rekao, no da, ipak, želi kako bi Glaise zaista vladao u Hrvatskoj. Glaise mu je na to odgovorio: »Samo s Vama, Zvonimirova kruna morala bi pripadati obojici!«

Uostalom, izvještava Sin i da komanda Druge armije (*Supersloda*) vidi da se hrvatska politika privezala uz Njema ku, a takva politika protivi se talijanskim interesima. Ako Talijani ne bi mogli posti i zaokret u hrvatskoj politici, a što namjeravaju, tada bi uzeli za svoje pravo prema Hrvatima i Nijemcima da u Drugoj zoni politi ki i vojno isto tako postupaju, bez obzira na svoje saveznike kako to rade Hrvatska i Njema ka u sjevernom dijelu zemlje.

¹⁸⁷ Košak je, na kraju, bio prisiljen da da ostavku i otišao u Budimpeštu za poslanika NDH.

¹⁸⁸ AJ, T-501, rolna 264.

¹⁸⁹ Isti izvor.

U dopunu toga Glaise je saznao danas, strogo povjerljivo, daljnje Robotti-jeve izjave pred Sin i em: Za Italiju bi bilo sasvim isto je li na Jadranu Njema ka ili Rusija... U posljednjih godinu i po dana, gen. Glaise je »smotao« poslanika Cašertana i generala Oxiliju. Casertano je, zasigurno, vodio mlitavu politiku u Hrvatskoj. Hrvatska želi opoziv Cašertana, no prije nego što joj to pode za rukom morat e odstupiti gen. Glaise a, tako er, i poslanik Kasche.

Prili no je o ito da je inicijator toga novog kursa na talijanskoj strani Bastianini koji je u dvije godine vladanja u talijanskom dijelu Dalmacije, kao guverner, svoju ve raniju mržnju Hrvata doveo još do vrhunca. Dok je grof Ciano u toku 1942. godine — kako je to Glaise eš e isticao u svojim izvještajima — puštao da se uzde u Zagrebu vuku po zemlji, ho e sad njegov bijesom ispunjeni nasljednik, možda i pod utjecajem gubitka Tripolisa, da nadoknadi sve »propušteno«. Njegov bijes dodiruje i Cašertana koji ga o igledno dalje prenosi na Nijemce. Što se ti e njega (Glaisea) osobno, želi s tim u vezi da primijeti kako je on sve do prije dva mjeseca uop e samo jednom sreo Cašertana u potpuno nepoliti koj, izrazito društvenoj prilici, i tek se u posljednje vrijeme eš e sastajao u etvoro (Casertano, Re, Kasche i Glaise) na želju Casertanovu da prijateljski pretresu pojedina pitanja. Kad je to Glaiseu pošlo za rukom da »smota« Cašertana, Glaise sebi ne može objasniti.

Otrpravnik poslova u Zagrebu K. von Schubert je, 6. V,¹⁹⁰ telegrafski izvijestio ministarstvo (za poslanika Kaschea) da je Košak osobno obavijestio Standartenführern Requarda kako je, 3. svibnja, ponudio ostavku Paveli u koju je poglavnik i prihvatio. Ostavka, ipak, mora ostati tajnom svakako do 15. svibnja, budu i da Košak mora još provesti nekoliko važnih poslova, od kojih je osobito važan unutrašnji zajam. Promjena u resoru financija bit e, vjerojatno, provedena na po etku lipnja, a ministar Košak e zatim oti i za poslanika NDH u Budimpeštu. S tim u vezi Schubert podsje a na dodjelu visokog njema kog odlikovanja Košaku, da bi odlikovanje uslijedilo prije nego što službeno obznane njegovu ostavku.

Ambasador v. Mackensen je u telegramu iz Rima, 14. V,¹⁹¹ za ministra Ribbentropa osobno izvijestio da mu je Bastianini povjerio kako mu dva pitanja zadaju brige.

I. Ve duže vremena stje e Bastianini dojam — na temelju izvještaja iz Zagreba, informacija iz talijanskih vojnih krugova i, kona no, tako er iz svoga posljednjeg razgovora s nedavno opozvanim hrvatskim poslanikom u Rimu — kao da se na polju njema ko-talijanske suradnje prema Hrvatima organi nižeg nivoa ne pridržavaju sasvim one jedinstvene linije koju su zajedno utvrdile njema ka i talijanska vlada. Štoviše, iz toga proizlazi slika da ova ili ona njema ka ustanova, suo ena s pokušajima hrvatske strane da tu ustanovu izigrava s talijanskom, ne pruža dovoljan otpor. To je — prema Bastianiniju — ako potraje, opasno pri ionako izvanredno teškim odnosima u Hrvatskoj. Stoga je sad zaposlen time da izrade u ministarstvu memorandum što e ga uputiti u Berlin Alfieriju da ta pitanja raspravi u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova.

II. Sli ne mu brige zadaje i položaj talijanskog predstavnništva u Beogradu. Da je taj položaj vrlo težak, doprlo mu je do svijesti tek sada, kad ga je

¹⁹⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1846 od 6. V. Schubert je bio novi savjetnik poslanstva u Zagrebu, jer je Kasche - nezadovoljan — isposlovao u Berlinu premještaj ranijeg savjetnika (v. Trolla).

¹⁹¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2244 od 14. V.

tamošnji talijanski predstavnik Mameli osobno posjetio pri svom kra em dopustu na Sardiniji i referirao mu o prilikama. Mameli je tom prilikom naglasio da je o teško ama svog položaja ve opetovano pismeno izvještavao *Palazzo Chigi* (talijansko ministarstvo vanjskih poslova) a tako er i usmeno referirao grofu Cianu a o tome je u svoje vrijeme htio govoriti i s ministrom vanjskih poslova v. Ribbentropom, ali je to - sasvim svejedno iz kojih razloga — o igledno propustio. Na ambasadorovo pitanje u emu su poteško e, Bastianini je odgovorio da njema ke vojne ustanove u Beogradu — prema Mamelijevom prikazu - ne tretiraju tamošnje talijansko predstavništvo kao predstavništvo jednakopravnog partnera Osovine nego kao bilo koje drugo, ne baš posebno poželjno predstavništvo. To se ogleda u zabrani telefoniranja i telegrafiranja, kao i odbijanja njema kih organa da s talijanskim predstavništvom u pogledu racioniranja hrane jednako postupaju kao s njema kim. Pokazuje se to i u krajnjoj suzdržljivosti na njema koj strani da privuku Talijane na bilo koju priredbu. Mameli mu je tom prilikom priznao da on, stari diplomat i po stažu bliz rangu ambasadora, pod takvim uvjetima više voli da se ne vrati na svoje mjesto u Beogradu i da vrši svoju dužnost kao vojnik na Sardiniji, brane i svoju užu domovinu. Bastianini je, me utim, dao uputu Mameliju da se nakon isteka dopusta vrati na svoju dužnost u Beograd, no, ipak, priznaje da Mamelijev položaj tamo — kako ga je Mameli prikazao Bastianiniju — ne odgovara onome što moraju o ekivati. To je i politi ki za žaljenje, jer pri tom uvelike trpi kod Srba ugled Talijana a uz to bi Srbi, koji jednako mrze i Nijemce i Talijane, mogli to razlikovanje iskoristiti za svoje ciljeve. Na Mackensenovo pitanje ho e li i to povjeriti Alfieriju da raspravi u Berlinu s nadležnima, Bastianini je odgovorio kako mu više odgovara ovaj put (posredstvom ambasadora Mackensena) da ne bi tom pitanju bilo kako dao svojstvo pritužbe ili formalnoga diplomatskog koraka (demarša). Bastianini misli da e biti dovoljno, ako ministar Ribbentrop uzme to u ruke i pobrine se za uputu koja vodi ra una o jednakopravnom položaju osovinskog partnera u beogradskoj sredini.

Mackensen je Bastianiniju obe ao da e Berlinu prenijeti njegova saop e nja.

Poglavnik mu je danas — javlja Kasche, 15. V,¹⁹² telegrafski svom ministarstvu — ispri ao pojedinosti o promjenama u vladi. Za ministra Košaka je ve zatražio agreman, tako da e ubrzo oti i u Budimpeštu, kao poslanik NDH. Njegov nasljednik u resoru i predsjednik novoosnovane Državne banke bit e imenovani u toku narednog tjedna. Košak je sām ponudio svoju ostavku a poglavnik je ostavku prihvatio samo pod uvjetom da ostane u državnoj službi. Paveli ovdje to, bez sumnje, uljepšava — navodi dalje Kasche — jer su u prvom redu Artukovi , Dumandži , a tako er i Puk, inzistirali na tome da se Košaka istisne iz vlade. Mogu e je da se sām Paveli nije time bavio. Poglavnik mu je dalje ispri ao i to da je prvi put primio vode e ljude zagreba kih banaka i s njima opširno razgovarao o njihovim poslovima. Taj razgovor bio je nastavak istovrsnih njegovih ranijih razgovora s radnicima, u iteljima, obrtnicima, seljacima, inovnicima, itd. Tom prilikom je izjavio bankarima da dosadašnji polulegalni razvoj na podru ju bankarstva i financija mora i može sada biti zamijenjen i nastavljen u legalnim uvjetima. Pri tome se moraju banke prilagoditi danom politi kom poretku koji je u Hrvatskoj autoritativan a ne demokratski. To odgovara evropskim datostima. Za razliku od situacije u

¹⁹² AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2010, od 14. V.

bivšoj Jugoslaviji, on i njegovi ministri stajali su na raspolaganju vodeći im ljudima u bankama za njihova pitanja. U razgovoru su direktori banaka konstatali da se u danim uvjetima nije mogla voditi bitno bolja financijska i bankarska politika. Budući da je već Jugoslavija štampanjem novca namijenjenog za rat započela pravu inflaciju, bila je i Hrvatska nužno pogođena takvim razvojem. Banke raspolažu danas gotovinom, nastoje da svoje institute racionaliziraju i pripreme sredstva za razvitak privrede. Nikakve lihvarske karpate ne postoje. Poglavnik je oigledno bio zadovoljan tim sastankom, budući da se među bankovnim direktorima nalazi nekoliko bivših jugoslavenskih ministara s kojima je ovaj otvoreni razgovor djelovao raširšavajuće. O Košaku, kao ministru, svi su govorili pozitivno, ali on je poglavnik saopćio sam potkraj pridošlom ministru.

Glavnokomandujući na Jugoistoku Lohr realno je procjenjivao situaciju nakon okončanja operacije *Weiss*, javljajući Vrhovnoj komandi, 1. IV, da nije postignut cilj: »Gro komunističkih snaga pod Titovom komandom prebačene su sa svojih područja preko Neretve.«

»Glavnina Operativne grupe nalazila se — piše Fabijan Trgo¹⁹³ — na području Bijelog Polja, Mojkovca, Kolašina, Nikšića, gdje se, nakon kraćeg odmora i popune novim borbama, pripremati za dalja ofanzivna dejstva.

Pojava krupnih jedinica NOVJ na ovom području — u otkivanju završetka borbi u Africi, — ime je još više porasla mogućnost desanta savezničkih trupa na Balkan — za neprijatelja je bila opasna. Zbog izbijanja divizija NOVJ na Lim, njemačka komanda je računala i s mogućnošću u njihovog daljeg prodora na Kosovo i Metohiju, zatim u južnu Srbiju, što bi ugrozilo komunikacije u Moravsko-varždarskoj dolini. U slučaju desanta saveznika u Grčkoj, koji je po procjenama njemačke Vrhovne komande bio moguć, takav prodor divizija NOVJ imao bi negativne posljedice u odnosu na njemačke trupe.

Svjesna činjenica da od »smirivanja situacije« na jugoslavenskom ratištu zavisi stabilnost odbrane Balkana i mogućnost dejstva na njemu, njemačka Vrhovna komanda i komandant Jugoistoka general Lohr vrše temeljite pripreme za ofanzivu »Schwarz« (»Švarc«), odnosno petu neprijateljsku ofanzivu.«

Sama operacija bila je prvobitno zamišljena kao operacija kojoj je cilj razoružavanje etnika na prostoru istočne Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, no nije se prethodno ostvarila osnovna zamisao operacije *Weiss*: uništenje glavnine Titovih snaga. »Prema tome, operacija »Schwarz«, odnosno peta neprijateljska ofanziva, bez obzira na prvobitna planiranja i djelomično razoružanje etnika — tvrdi s pravom F. Trgo¹⁹⁴ — imala je za cilj uništenje Glavne operativne grupe NOVJ, sa rukovodstvom NOP-a, na planinskim masivima Crne Gore i Sandžaka.«

Vođena operacija bilo je povjereno ponovo gen. Liitersu, komandantu njemačkih jedinica u Hrvatskoj, a naredbu za njih izdao je Liiters, 6. svibnja 1943. Cilj operacije sastojao se u opkoljavanju Glavne operativne grupe, zatvaranju obruba i njenom potpunom uništenju. Pri tom je valjalo postupati krajnje brutalno, a sve pripreme bile su obavljene u najvećoj tajnosti.

Kashe nakon svoga povratka — javlja ministarstvu telegramom 14. V¹⁹⁵ —

¹⁹³ F. Trgo, nav. rasprava, str. 51.

¹⁹⁴ Isti izvor, str. 55. O operaciji *Schwarz* opširnije: Petar Tomac, *Peta neprijateljska ofanziva*, Beograd 1953; Bruno Kladarin, *Bitka na Sutjesci*, Zagreb 1968; F. W. Deakin, *The Embattled Mountain*, London—New York—Toronto, 1971. i njen prijevod: *Bojovna planina*, Beograd 1973.

¹⁹⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1996 od 13. V.

a to mu potvrđuje i gen. Glaise, da Talijani dosad nisu proveli Mussolinijevo obećanje o razoružanju etnika. To mora dovesti do izvanrednog opterećenja prilikom predstoje ih borbi u prostoru jugoistočno na Hercegovina—Crna Gora—Sandžak. Prema vijesti jedne njemačke divizije koja je iz južne Srbije ušla u Sandžak, neki talijanski oficir opomenuo je etnike o dolasku njemačkih jedinica. Budući da su prilikom operacija *Weiss* »Titove bande« izbjegle u Liku i uslijed povlačenja talijanskih jedinica znatno se tamo proširile, situacija se dalje zaoštrava. Ukoliko će njemačka strana sama voditi predstojeće operacije, Mihailovići će sigurno biti natjerani u zajednički front s Titom koji ga sada svojom energijom suzbija, što će povećati broj protivnika Njemačke. Ukoliko bi njemačka strana pustila da se obojica međusobno bore i jedan drugog slabe, dok Nijemci za to vrijeme razbiju u pozadini »bande« neuništene u operaciji *Weiss*, bila bi likvidacija Tita i Mihailovića lakša. Uostalom, nije poznato kako će se držati talijanske jedinice i neke li — nadmudrene uslijed nedovoljne poduke i oslabljene specijalnim odnosom prema DM — biti nezainteresirane za najteže i dugotrajne borbe njemačkih jedinica da bi dokazale opravdanost svoga gledišta. Kasche smatra svojom dužnošću da ukaže ministarstvu na to kako će predstojeće operacije biti za njemačke jedinice izvanredno teške, i u pogledu uspjeha krajnje neizvjesne, pošto su tokom operacija *Weiss* i neizvršene Duceove obećanja dokazali nepouzdanost talijanskog vodstva. Pri tom primjećuje da je u nekom pogledu zatajenje talijanskog vodstva jedinica razumljivo, budući da prethodno moraju prvo biti poučeni, a njemačka strana dosad uvijek otklanjala odgovornost za njemačkih jedinica pod talijansku komandu. U određenim područjima trebalo bi priznati ovaj posljednji zahtjev, i on je s političkog gledišta preporučljiv. Kasche drži isključivom zloupotrebom njemačkih jedinica za političke ciljeve koji su za Reich škodljivi. Dalje primjećuje da jedinstvo u vojnoj borbi na njemačkoj strani nije potpuno osigurano. Ako su i oba njemačka komandna mjesta, gen. Liiters i gen. Glaise-Horstenau, povezana nadređenom komandom glavnokomandujućeg na Jugoistoku, ipak nastaje u hrvatskom prostoru više štetnih razilaženja. Za policijsko angažiranje Kammerhofera, primjećuje Kasche da je on, doduše, općenito vezan uz gen. Glaisea, ali u pogledu svakodnevne djelatnosti nije tako privržen da bi osigurali jedinstvenu komandu i uzajamno usklađeno djelovanje. To ima za posljedicu da se odgovornost uzajamno prebacuje drugome. Ako vojna operacija ne bilježi uspjeh uslijed nedovoljnog sudjelovanja Talijana i po sebi donosi teškoća, odgovornost se za dio neuspjeha pripisuje hrvatskoj upravi; ostanu li »bande« nakon operacija u većem broju u pozadini, odgovornost se za to prebacuje na policijsko angažiranje, a da se ipak ne osigurava jedinstveno vojno i policijsko sudjelovanje pomoću zajedničke komande. Ako su te pojave do sada samo neznatno izbijale na površinu, Kasche se pribojava daljnjeg razvoja koji bi, doduše, mogao rasteretiti pojedine sudionike, ali ne bi dobro poslužio ukupnom vodstvu suzbijanja ustanka. Kasche se stoga zalaže za jedinstveni postupak na policijskom i vojnom planu i usklađivanje s političkim djelovanjem. Pri tom upozorava da se pri vrbovanju za bosansku SS-diviziju u najnovije vrijeme pojavljuju nastojanja pojedinih komisija da intenzivno vrbuju izvan Bosne, i u redovima domobranstva i ustaša. Kasche mora, međutim, konstantirati da su *Waffen-SS* u početku namjeravale vrbovati samo u Bosni, i isključivo Muslimane, a gen. Glaise je htio dobiti od poglavnika aktivne ustaše. Ako se sada protivno radi, mora takav postupak izazvati najgori dojam. Stoga Kasche moli ministarstvo da upozori nadležne na vrbovanja u skladu s postignutim sporazumima.

Otpo ele su operacije (15. V) vezane uz šifru *Schwarz* uz golemu broj anu premo protivnika protiv glavnine partizanskih snaga zamorenih ranijim teškim borbama, izmorenih dugim marševima, slabom ishranom i epidemijama.

U Zagrebu je, dva dana kasnije,¹⁹⁶ Kasche telegramom saopio Berlinu pojedinosti koje mu je posljednjih dana bio povjerio Lorković :

Peri je u toku svojih oprostajnih razgovora u Rimu ustanovio da se Pietromarchija u ministarstvu vanjskih poslova sve više gura u stranu. Bastianini je vrlo uzbuđen imenovanjem M. Budaka za ministra vanjskih poslova. Poznato mu je - izjavio je Peri u - da je Austrija, poslije bitke kod Visa, odgajala Hrvate u mržnji prema Italiji. Vladi u Zagrebu nije do sada pošlo za rukom da odgoji hrvatski narod u ljubavi prema Italiji. Ne može li joj to za rukom, morat će to provesti neki talijanski general. Još i danas tjeraju Hrvati i Nijemci iz bivše Austrije prototalijansku politiku. Htio bi, međutim, ustanoviti — govorio je Bastianini — da se hrvatske nade izjaloviti. Prije će izme u Italije i Hrvatske govoriti topovi nego što će Split postati hrvatski. Njemačka neće Hrvatima pri tome ništa pomoći. Peri je kasnije o tom razgovoru referirao njemačkom ambasadoru u Rimu. S designiranim kraljem Peri je razgovarao u povišenom raspoloženju o odnosu Hrvata prema moru i vojvoda ga je upitao ne teže li Hrvati ipak proširenju svoje jadranske obale. Peri mu je odgovorio da *Hrvatska* stoji uz odredbe ugovora (od 18. V 1941), na što je vojvoda odvratio: kad jednom bude kralj u Hrvatskoj, Hrvatska će zatražiti litavu obalu! Duce, pak, primio je Peri a prijateljski i zamolio ga da prenese Paveli u uvjerenje o njegovim uvijek istim prijateljskim osjećajima. I David Šinčić je od gen. Robottija, također, uo prigovore o austrijskim spletkama. Robotti mu je izjavio da će Italija osigurati svoje interese u Drugoj zoni bez obzira na Hrvatsku, ako Hrvati budu jednostrano i nadalje vojno suraivali s Njemačkom. Lorković je isticao bojazan da će Talijani pristupiti aneksiji obalnog područja. Zapravo bi to malo izmijenilo sadašnji položaj i, uostalom, stavilo van snage ugovorne obveze hrvatske strane prema Italiji. No, za zajedničko vođenje rata morale bi iz toga nastati posljedice koje bi bile krajnje štetne.

I takva saopćenja — navodi Kasche na kraju - ukazuju na to da se na talijanskoj strani o igledno planski vješto služi pojmom »austrijske spletke«. Robotti je, uostalom, ukazao na moguću opoziv Casertana protiv čega nema što da prigovori. No, prije — prema njemu — moraju otići i gen. Glaise i poslanik Kasche!

Novoimenovani poslanik NDH u Berlinu Stjepan Ratković stiže u Berlin - stoji u bilješci protokola njemačkog ministarstva vanjskih poslova od 18. V¹⁹⁷ — u subotu, 22. svibnja, i poslanika će pri dolasku u Berlin pozdraviti zamjenik šefa protokola. Nešto kasnije je u ministarstvu bio sastavljen i podsjetnik za prijem novog poslanika.¹⁹⁸ U njemu se uvodno daju personalni podaci o Ratkoviću, a zatim se opisuju vanjsko- i unutrašnjopolitički odnosi NDH, nakon njenog proglašenja, 10. IV 1941. Odmah od početka njen težak odnos s Italijom doživio je zaoštrenje okupacijom dijela dalmatinske obale na jednoj, a pretpostavkom Hrvata da Talijani stoje u dosluhu sa srpskim ustanicima na drugoj strani. Nagomilani konfliktni materijal doveo je nedavno do oštrih

¹⁹⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2048 od 17. V.

¹⁹⁷ Isti izvor.

¹⁹⁸ Isti izvor.

koraka i istupa poslanika Cašertana protiv ministra Lorkovi a što je uzrokovalo Lorkovi evu ostavku i imenovanje poslanika Budaka za novog ministra vanjskih poslova. Odnosi NDH s Ma arskom korektni su, a karakterizira ih to što su rješavanje pitanja Me imurja odgodili za kasnije. Odnosi s Bugarskom, Rumunjskom i Slova kom su dobri, a Hrvatsku s Njema kom povezuje usko prijateljstvo koje se još nedavno o itovalo prilikom poglavnikova posjeta Führern. Unutrašnjopoliti ki položaj doživio je prvo optere enje krvavim obra unima izme u Hrvata, Srba i Muslimana. Na njih su se nastavile borbe bandi u kojima glavna uloga pripada srpskim etnicima i komunisti kim partizanima. Da bi suzbili tu djelatnost bandi, zapo eta je poznata akcija njema kih, talijanskih i hrvatskih jedinica, no ona je još u toku. Ostvarenja hrvatske države postignuta su osobito na podru ju sudjelovanja u borbi protiv boljševizma, zatim u uvažavanju želja koje proizlaze iz prisutnosti njema kih jedinica u Hrvatskoj, na polju pitanja vezanih uz *Narodnu skupinu*, i gotovo do kraja riješenoga židovskog pitanja. Usprkos po etnim uspjesima vlade NDH pri formiranju države, nije joj uspjelo da ostvari zbiljsku konsolidaciju prilika koje u posljednje vrijeme poprimaju svojstva krize. U pogledu privrede položaj je tako er težak: ispadanje važnih poljoprivrednih podru ja pod vlaš u partizana, znatno ošte ivanje saobra ajnica i narušavanje proizvodnje uzrokuju sve ve u nestašicu raspoloživih namirnica, a time izvanredno povišenje cijena na svim podru jima. Hrvatska stoji stoga danas pred ozbiljnim privrednim problemima. Njema ka je strana dosad izdašno — u granicama svojih mogu nosti — pomagala Hrvatskoj, dok su na kulturnom planu veze vrlo žive. Za razgovor s Ratkovi em u podsjetniku se sugerira ovo: 1. da se poslanika podsjeti na njegovo djelovanje kao ministra nastave a zatim u Državnom vije u; 2. da mu se istakne spremnost njema ke strane da i nadalje pruža privrednu pomo , osobito na polju prehrane; 3. da se spomene živa razmjena umjetnika, pa gostovanje zagreba ke opere i baleta, izložba skulpture u Be u, putovanja hrvatskih književnika po Njema koj i izvo enje dramatizacije romana »Ognjište« ministra Budaka.

Savjetnik v. Schubert je iz Zagreba, 24. V,¹⁹⁹ pod »najhitnije« izvijestio telegramom ministarstvo da se operacija *Schwarz* odvija prema planu. Glavni otpor pružaju partizani, dok je glavnina etnika, dijelom pod vodstvom Draže Mihailovi a, izbjegla u pravcu istoka i pobjegla ili u južnu Srbiju ili u obalno podru je pod talijanskom okupacijom. Dosad je razoružano samo 1600 etnika; male grupe prešle su partizanima. Postignut je sporazum s Talijanima: dopušten je prolaz njema kih jedinica, pod uvjetom da ne smiju u i u talijansku obalnu zonu. Talijani su stavili na raspolaganje željezni ku prugu Mostar-Trebinje za njema ku opskrbu, a tako er i aerodrom u Mostaru, no to nakon dužih pregovora. Jedna daljnja talijanska divizija pridružila se u borbama njema kim jedinicama. Komandiraju i general u Dubrovniku Piazzoni zabranio je etnicima da pucaju na Nijemce; u protivnom e ih smatrati za neprijatelja. Postignut je sporazum i s talijanskim vojnim guvernerom u Crnoj Gori. Prema brzojavu generalnog konzula Aelderta, general Piazzoni se njemu požalio u toku prijateljskog razgovora što su njema ke snage ušle u talijansku okupacionu zonu a da prethodno nisu obavijestile talijansku komandu. On je, kao stari ratni drug Nijemaca iz Španjolske i Afrike, spreman na svaku uslugu, ali zahtijeva i poštivanje talijanske vojske koja je tim korakom uvrije ena. No, dogovorio se s komandantom SS-divizije Phlepsom.

¹⁹⁹ Isti izvor, Nr. 2153 od 23. V.

Nije mogao udovoljiti njema kom zahtjevu da sudjeluje u razoružavanju etnika, ukoliko se to odnosi na 8000 etnika koji su pod njegovom komandom, jer ima nare enje da s njima sura uje a ne protiv njih nastupa. Aeldert javlja dalje da hrvatsko stanovništvo u južnoj Hrvatskoj pronosi glasine o osloba anju od Talijana pomo u njema ke vojske i da je on osobno na ulici ve doživio male ovacije. Piazzoni je pozvao k sebi sve hrvatske vode e službenike i izjavio im da e pristupiti strijeljanju gdje otkrije te glasine. Uslijed nezahva anja talijanske obalne vojske operacijama i držanja Talijana, ne e se posti i cilj pothvata *Schwarz*, razoružanje etnika - zaklju uje v. Schubert.

Schubert je, istog dana,²⁰⁰ telegrafski izvijestio Berlin da je Tito posredstvom partizanske radio-stanice *Slobodna Jugoslavija* uputio (23. V) svim jedinicama NOV i POJ, kao njihov vrhovni komandant, nare enje da smjesta poja aju napada ke akcije na saobra ajne veze neprijatelja, da razaraju željezni ke linije, ceste, mostove, magazine i vojne objekte i uništavaju neprijateljeve rezerve u ljudstvu. Na taj na in moraju podržati borbu partizanskih jedinica u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku svim raspoloživim sredstvima. Postoje znaci — javlja Schubert na kraju — predstoje eg provo enja toga nare enja u planiranim ve im pothvatima partizana u slavonskom prostoru.

Gen. Glaise u pismu glavnokomanduju em na Jugoistoku Löhru (Zagreb, 26. svibnja 1943)²⁰¹ piše da e mu (Glaiseov) novi šef Štaba (generalštabni pukovnik Kaulbach) podnijeti izvještaj o položaju u Hrvatskoj. Na unutrašnjem planu postoji u hrvatskom sektoru samo daljnje krparenje. Svi gledaju kao kuni kobru na zlog neprijatelja u Sredozemlju. Što se ti e savezni kog druga (Italije), nitko ne pita »da li« nego samo »kada«. Na žalost, ini se da gore mnogo ne razmišljaju o takvim, ipak mogu im eventualnostima, nego se igraju noja, turaju i glavu u pijesak. U otpornost materije više ne sumnjaju sad ni novoiskrsli SS-ljudi (Kammerhofer i Obwurzer). Dojedrili su ovamo s punim jedrima, ali zatim doživljavaju razo aranje za razo aranjem — usprkos surovosti koju pokazuju. Premda im Glaise pomaže i popušta do samozataje, tj. sve do ugrožavanja vlastitih interesa *Wehrmachta*, brijeg koji se ruši rodio je do sada samo malog miša. Ne bez razloga molio je **Himmlera** da svim akcijama vrbovanja prethodi obe anje da e razne nove formacije upotrijebiti samo unutar Hrvatske. Ovako se može razviti protupropaganda, pozivaju i se na sudbinu legije kod Staljingrada, protiv koje su najve i privredni mamci SS-a bezuspješni. Javlja se mnogi, no kad valja prido i, ne pojavljuju se. Naravno da je pri tom i reosiguranje u igri, ali na kraju e se, vjerojatno, re i da se opunomo eni general nije dovoljno zauzimao za njih. Glaise e to, svakako, sprije iti prikladnim izvještavanjem Himmleru.

Operacija *Schwarz* dokazala je - piše Glaise — da tako osjetljivi pothvati ne idu bez potrebnih politiki h priprema i obzira. I Löhrov vrlo poštovani šef sklon je više puta — ali ne u vezi s tim — shva anju da u ovom prostoru postoje još samo izrazito vojna pitanja, a to nije to no...²⁰²

U telegramu, 28. V,²⁰³ Kasche je informirao Berlin o podužem razgovoru s poglavnikom. Paveli mu je povjerio da ne e provesti promjenu na poslani -

²⁰⁰ Isti izvor, Nr. 2154 od 24. V. To Titovo nare enje spominje i Trgo (nav. rasprava, str. 65).

²⁰¹ AJ, T-501, rolna 264.

²⁰² Tu je Glaise bio potpuno u pravu.

²⁰³ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2219 od 28. V.

kom mjestu u Madridu i da se tamo ostavi Pejaević. Napustio je plan da ga premjesti u Vichy, na čelo tamošnjega trgovinskog izaslanstva NDH. Zamolio je Kaschea da pribavi mišljenje ministarstva o pitanju priznanja NDH od Francuske i isposluje priznanje. Pokazao je i pismo švicarskoga *Crvenog križa* kojim pozivaju djecu iz Hrvatske na oporavak. Složili su se da je poziv prilično nevažan, a njegovo prihvaćanje moglo bi, uslijed ovdašnjih nepovoljnih prilika, pružiti mogućnost za neprijateljsku propagandu. Poglavnik želi donijeti konačnu odluku tek nakon što ga Kasche upozna sa stavom Berlina o tome. Stoga Kasche moli upute o tom pitanju. Raspravljali su i o pitanju daljnje izgradnje oružanih snaga. Poglavnik se nosi mišlju da iznova postavi u Staljingradu izgubljeni puk u sastavu *Wehrmachta*. Kasche ga u tome podržava, i poglavnik se to pitanje raspraviti s gen. Glaiseom i Lorkovićem i tada, vjerojatno, podnijeti prijedlog. Kasche moli da ministarstvo u tom pravcu još ništa ne poduzima kod Vrhovne komande. I legija izgubljena kod talijanske armije na Istoku bit će doskora, u skladu sa sporazumom zaključenim s talijanskom vojnom misijom u Zagrebu, ponovo postavljena u većoj brojanosti (3700 ljudi). Kasche smatra da je to povoljno i dobro za talijansko-hrvatski odnos. Poglavnik mu je rekao i to da se otpusti državni tajnik Bulić. Pokazao je Kascheu dokumente prema kojima je Bulić posljednjih mjeseci davao izjave koje su štetne za zajedničku ratnu politiku. Bulić više mrzi Italiju nego što ljubi Hrvatsku, dolazi do takvih njegovih shvaćanja — rekao je Pavelić. Njemu osobno je Bulić savjetovao da pripremi politički put za slučaj pobjede neprijateljskih sila. Posebno se zalagao za vodećeg pristasa Mačekovog. A. Košutić da mu posreduje razgovor s poglavnikom. Jednom je do toga i došlo, i tu je Košutić, također, naglašeno zastupao potrebu uzimanja u obzir neprijateljske pobjede. Kasche je požalio Bulićev odlazak, jer su s njim do sada izvrsno surađivali, ali se nije mogao oprijetiti Pavelićevoj argumentaciji. Poglavnik je opširno govorio o političkim pitanjima. Mnogi hrvatski intelektualci — govorio je — stekli su iz razdoblja opozicione borbe navike i shvaćanja koji nisu pogodni za upravljanje državom. Ako bi se uvijek htio osigurati na sve strane, Hrvatska bi izgubila poštovanje svijeta, a time i svoju upravo osnovanu državu. I on (Pavelić) voli obalno područje i suosjeća s tamošnjim stanovništvom u nevolji, jer je i sâm, i njegova obitelj, iz onih krajeva.²⁰⁴ Međutim, on nosi odgovornost za državu i čitav narod i ne smije je žrtvovati za volju jednog grada ili pokrajine. U politici komunistima mora vladati razum, a ne osjećaji. Bio je uvijek neprijatelj oscilirajuće politike, a ta ne bi odgovarala ni njegovom karakteru. Ostao je vjeran putu kojim se zaputio u opoziciju, i toga se pridržavati i sada na čelu države, bez obzira zna li to život ili smrt. Takvo poglavnikovo razmišljanje, izraženo u mirnom tonu i ležerno, potvrđuje iznova tvrdnju — zaključuje Kasche na kraju - da poglavnik u upravljanju državom korakati s Njemačkom u dobru i zlu.

Novi državni sekretar u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova Gustav Adolf barun Steengracht telegramom je, 29. V,²⁰⁵ upućujući mu osobno poslaniku, obavijestio Kaschea o koraku talijanskog ambasadora Alfierija. Alfieri mu je po nalogu talijanske vlade izjavio da još uvijek nije osigurana suradnja

²⁰⁴ Pavelić je slučajno rođen u Bradini, jer se njegov otac tada tamo nalazio na gradnji pruge, no njegovi nisu iz onog kraja. Pavelići su porijeklom iz Like, iz Krivog Puta. O tome ima podataka i u Pavelićevoj autobiografiji pod naslovom *Doživljaji I*, Madrid 1968. u kojoj je pokušao da pokaže svijetu i svoje literarne ambicije.

²⁰⁵ AJ, T-120, rolna 212.

izme u njemačkih i talijanskih ustanova u Hrvatskoj, usprkos prije nekog vremena postignutog sporazuma, i da uzajamnim odnosima na objema stranama ponekad nedostaju željena srdačnost, ispunjena povjerenjem, i sloga. To posebno vrijedi za podređene njemačke i talijanske organe. Postoji namjera da se na elno rasprave ovdje (u Berlinu) u pojedinostima još nepoznate talijanske pritužbe i želje, i to izme u talijanske ambasade i ministarstva vanjskih poslova. O toku tih pregovora poslanik će biti obaviješten. Pozivaju i se na telegrafsku uputu ministra v. Ribbentropa u telegramu br. 252 od 2. III, Steengracht moli Kaschea da u ini sve ne samo za unapređene srdačnosti i povjerenjem ispunjenih odnosa, u skladu sa savezničkim odnosom izme u Njemačke i Italije, sa svojim talijanskim kolegom kao i izme u jednog i drugog poslanstva, nego da utječe u tom pogledu i na ostale njemačke ustanove u Hrvatskoj.

Talijani napuštaju Mostar i prostor dočapljine - javlja Kasche iz Zagreba ministarstvu 29. V²⁰⁶ — i ispražnjena mjesta zaposjedaju njemačke jedinice. Talijanska druga armija pridržala je sebi pravo na ponovno zaposjedanje tih mjesta. Značajno je da je talijanski divizijski general Amico još prije nekoliko dana pružao drastičan otpor njemačkoj strani pri preuzimanju mostarskog aerodroma, i tek nakon osobne intervencije njemačkog generala i Kascheova zrakoplovnog atašeja kao i upita kod same talijanske VK uslijedilo je korištenje toga aerodroma. U pogledu općeg položaja značajno je formiranje talijanskih grupa divizija u Grčkoj, Albaniji i Crnoj Gori. Iz saopćenja gen. Lohra upućenog gen. Glaiseu saznaje da se Vrhovna komanda priprema za svaku priliku u općem razvoju na Balkanu. Osim toga, Talijanima je običajno sudjelovanje njemačkih snaga u suzbijanju »bandi« u Lici. Lohr želi, osim toga, pokušati da provede jačanje mjere išćenja izme u Drave i Save. Kammerhoferova policijska djelatnost još je u zahtjevu: do srpnja/kolovoza neće biti značajna. Postavljanje hrvatske SS-divizije napreduje polagano. Optimizam SS-Führera u pogledu zaduženih vrbovanjem nije se potvrdio. činjenica je da pokušaj vrbovanja dobrovoljaca pri postavljanju te divizije iziskuje znatno više vremena i teškoća nego dosadašnje formiranje legionarskih divizija. To praktično pokazuje nemogućnost da se prikupi izrazito muslimanska divizija. Stab SS za vrbovanje pristupa mu sad preko mjesnih komandantura *Wehrmachta*. Pri tom je pomoć vlasti NDH pozitivna i lojalna. Jako oduzimanje *Einsatzstaffela Volksdeutschera* je u dosadašnjem njihovom sektoru u pogledu izazvalo veće teškoće, uslijed ispadanja jedinica za borbu. Za osiguranje naselja *Volksdeutschera* djelomično su upotrijebljeni i određeni ustaša, i to s uspjehom. Operacija *Schwarz* odvija se uz pojačani otpor partizana.

Generalštabni pukovnik Schuchardt, šef odjela za atašeje u generalštabu kopnene vojske, zamolio je gen. Glaisea pismom od 12. V^{*07} da mu pošalje »privatno službeno pismo« o trenutnoj unutrašnjoj i vojnoj situaciji u Hrvatskoj. Pri tom pukovnik moli da se Glaise u pismu kraće osvrne i na eventualne posljedice poglavnikova posjeta Führeru i ostale bitne događaje. Glaise se odazvao molbi i napisao opširnu epistolu od 13 gusto otkucanih stranica.²⁰⁸

Ako sad u pogledu posvetimo pažnju unutrašnjem položaju mlade hrvatske države — započevši Glaise svoje pismo — pokazuje se da se pri sve većoj

¹⁰⁶ Isti izvor, Nr. 2246 od 29. V.

²⁰⁷ AJ, T-501, rolna 264.

²⁰⁸ Isti izvor, Zagreb, 26. V 1943.

zategnutosti još samo ja e uo avaju njene pogreške pri porodu i djetinje bolesti. Njema ko-talijanski kondominij pritiš e je utoliko ja e što nakon gubitka Tripolisa Talijani — koje Hrvati svakog dana sve više mrze - posredstvom Bastianinija i njegova poslanika u Zagrebu opet vrlo snažno, a ne uvijek umješno, najavljuju svoje »pravo prvoro enja«; uz to, neprestano raspiruju nepovjerenje Hrvata svojom izrazito velikosrpskom politikom na jadranskoj obali i na jugu zemlje. Vlada, koju podržavaju elementi nakon duge emigracije vra eni ku i, bez korijena u zemlji, dijelom sumnjivi i korumpirani, kao i njen šef, nepopularniji su nego ikad prije. Ustaški režim, doduše, ponešto je postao umjereniji, nakon Glaiseove intervencije prošle jeseni, ali krivnja za krvoproli a kojom se opteretio za godinu i po dana ostaje nezaboravna, a da mu uop e ni najmanje nije pošlo za rukom da istrebljenjem snažne pravoslavne manjine pretvori u stvarnost fikciju hrvatske nacionalno jedinstvene države. Situacija u vezi s ustankom, dijelom izazvanim upravo spomenutom ustaškom politikom, a zasigurno znatno uve anim nakon po etka ruskog rata, nije zabilježila neko zadovoljavaju e smirivanje. To loše stanje i privredne nevolje nedvosmisleno se pripisuju na teret Nijemaca, a neprijateljska propaganda i ukupna ratna situacija pridonose ostalo, tako da raspoloženje još više opada pri emu i broj onih koji sebi osiguravaju leda nije mali. Ne previše velik broj stanovnika ra una s pobjedom Njema ke. Pravoslavni (srpski) dio naroda - usprkos hrvatskoj (bolje: ustaškoj) politici istrebljenja, još uvijek od ukupno 6 milijuna jedan i po milijun — vidi ve opet pred sobom kako nastaje u najboljem slu aju kao Jugoslavija prikriveno velikosrpsko carstvo. Hrvati u užem smislu, najviše njih 3 milijuna, jedva da znaju što zapravo ho e. Uvi avniji me u njima su na isto da samo potpuna pobjeda Njema ke osigurava biološki opstanak njihove nacije. Široki krugovi tih Hrvata u užem smislu traže opet na ideološkom planu put povratka nekom jugoslavenstvu, kojega istinski nosioci nisu nikad bili Srbi nego od Ljudevita Gaja i Strossmayera uvijek Hrvati, no ije bi ponovno bu enje zapravo predstavljalo — nakon krvavoga gra anskog rata posljednjih dviju godina — kraj Hrvatstva. Mala grupa intelektualaca tješi se možda i time da bi u slu aju njema kog poraza Podunavska federacija mogla još donijeti spas; oni upu uju pri tom na sli nosti sa slova kom situacijom. Državnopoliti ki ine Hrvati u užem smislu — usprkos njihovom istinskom ili navodnom perzijsko-gotskom porijeklu — pogrešku mnogih slavenskih naroda: nisu državotvorni nego negiraju državu i na elno su opozicionari, svojstvo koje je njihova povijest još poja ala. Za današnju Rusiju vrlo su brojni komunisti kojih ima mnogo i u redovima inteligencije. Poneki su i.anglofili. Od Muslimana (oko 800.000) ve ina je danas još germanofilski. Stariji me u njima eznu da njihova bosanska domovina stekne položaj zemlje Reicha (*Reichsland*), poput onog u staroj Austriji. Katoli ka crkva drži i nadalje selja ke mase hrvatskog naroda. Ona i njeni prvaci ne pokazuju, doduše, simpatiju za nacionalsocijalizam, ali prema Njema koj nisu na elno neprijateljski raspoloženi zbog boljševi ke opasnosti.

U skladu s nesre enim politi kim odnosima tako er je privredna situacija zemlje, pogotovo u sektoru prehrane — nastavlja Glaise. Svojevrсна carinsko-politi ka konfiguracija u dalmatinskom prostoru pretvara talijanski dio Dalmacije u crpku Italije, gladne robe. Talijanska okupaciona zona i ustani ka podru ja ispadaju potpuno iz igre: inflacija, skupo a i neraspoloženje prema režimu navode seljake — i tamo gdje bi robu mogli prodavati — da je uvaju i drže za sebe. ak i tamo gdje su stavljeni pred izbor izme u države i partizana radije je predaju partizanima nego državi, jer su partizani ja i. Zato je i velika

nestašica po gradovima, u prvom redu u Zagrebu i Sarajevu, a skupo a poprima zabrinjavajuće oblike. Plaćanje oficira i, uopće, državnih činovnika izvanredno su niske; korupcija cvate i na državnom sektoru; financijsko rasulo napreduje.

Hrvatsko domobranstvo — kao što je poznato — odmah u početku, sastavljeno od pozvanih austrijskih i jugoslavenskih rezervista, bilo je ubačeno u građanski rat. Upravo je čudo da je od tih loše opremljenih i naoružanih, neishranjenih, nezbrinutih i od neprikladnih oficira i podoficira vojske onih jedinica »vojske rezervista« ostalo još 15 pukova nepoznate brojane snage pri čemu je njihova borbena vrijednost, svakako, bila konačno svedena na nulu. Pet gorskih brigada (svaka po 4 bataljuna) sastavljenih od regruta pokazale su se veoma mnogo bolje. Odijeljena od dijelova vojske, pod tradicionalnim nazivom »domobranstvo«, stajala je *Ustaška vojnica*, kao strana vojska, navodno državotvornog *Ustaškog pokreta*. Njena se brojana snaga mijenjala. Utjecaj njena koga generala u Zagrebu (Glaisea) bio je do rujna 1942. (posjet poglavnik Führern) izvanredno ograničen. Iz obzira prema Italiji bila mu je dana pri odlasku u Zagreb deviza: »Ne nametati savjete, nego ih davati samo onda kad ih zatraže.« Usprkos prijateljskom odnosu s maršalom Kvaternikom, savjete gotovo nikada nisu zatražili, a kad bi ih zatražili nisu ih slijedili. Javne potrebe postojale su samo pri osnivanju dobrovoljaca formacije: u početku pri stvaranju 369. hrv. pješ. puca, uništenog kod Staljingrada i postavljanju oficirske i podoficirske škole u Stockerauu.

Pred Božić 1942. je VK — pošto su bila proširena ovlaštenja njena koga opunomoćnog generala u Hrvatskoj — propisala oštrije ocrtani program. Od tada su bile formirane, prije svega, dvije legionarske divizije izvježbane u Döllersheimu, koje se sastoje od Hrvata-vojnika i gotovo isključivo njena koga oficira a sastavni su dio *Wehrmachta*. 369. pješ. divizija sudjelovala je već u proljetnim borbama u Bosni; 373. divizija je upravo ušla u prostor sjeverozapadno od Mostara, dok od daljnjih četiri lovačkih brigada (svaka po 6 bataljuna), koje imaju biti formirane kao potpuno hrvatske jedinice, no s njena koga opremom i naoružanjem, dvije su 90% formirane a ostale dvije se tek počinju formirati. Isto tako s njena koga pomoć i imaju se 4 gorske brigade povećati na 6 bataljuna svaka. Već četiri tjedna radi se na postavljanju jedne dobrovoljaca ke SS-divizije koja je u početku imala biti sastavljena od Muslimana, ali će sad obuhvatiti i katolike Hrvate, s tim da broji blizu 30.000 ljudi. Njoj se pridružuje, kao neka »produžena ruka njena koga okupacionih jedinica«, vojna policija SS od 1500 do 2000 policista iz Reicha, 3000 pomoćnih žandara *Volksdeutschera* i 15.000 pomoćnih žandara Hrvata i ona bi prema planu njenog šefa imala biti formirana do početka listopada. Jedna posebna brigada za osiguranje željeznica u sastavu od tri njena koga *Landesschiützen*-bataljuna i 12.000 Hrvata služi za osiguranje najvažnijih prometnica.

Ustaška vojnica, trenutno oko 30 bataljuna - piše dalje Glaise — imala bi, također, biti reorganizirana, s tim da jedna nepotpuna divizija ostane kao tjelesna garda na raspolaganju poglavniku. Oko 12 bataljuna ustaša u talijanskom okupacionom području van njena koga su dohvata. Ostatak je u i po bataljunima u lovačkim i gorskim brigade ili u sastav SS-policije. U vojnom vodstvu i u višem oficirskom kadru postaje jugoslavenski element znatno utjecajniji, uslijed postepenog odlazanja prastarih, bivših austrijskih oficira u mirovinu. Taj element pruža nesumnjivo određeni otpor njena koga težnjama, dijelom iz nesimpatije prema Nijemstvu, dijelom iz povrijeđene samosvijesti.

Uza sva svoja ostala svojstva podložna kritici, može se poglavnik kod takvih strujanja smatrati za poštenog partnera u igri. Isto vrijedi za bivšeg ministra vanjskih poslova M. Lorkovića koji je sad postao neke vrste vojnopolitičkog ministra rata bez takve titule. Hoće li pouzdanost hrvatskih oružanih snaga izdržati i tešku provjeru anglosaksonskog iskrcavanja na Balkanu, pogotovo u Dalmaciji, mora se, na žalost, staviti pod znak pitanja. Nasuprot tome, pri ispadanju Italije iz rata — i ta mogućnost ne može se potpuno zanemariti, no za koju je nadati se da neće nastupiti — zadobijanje isto ne obale Jadrana izazvalo bi u Italiji Hrvatskoj takav val oduševljenja da dugo vremena ne bi opao i njemačka strana morala bi ga iskoristiti.

Prelazeći na prikaz situacije u vezi s ustankom, Glaise piše da su akcije *Weiss I* i *Weiss II* u razdoblju od 20. siječnja do kraja ožujka razbile »partizansko carstvo« izmeću Karlovca i Mostara. Dakako, dva krila partizanske vojske, i to ne baš neznatne jakosti, mogla su se odvojiti na zapad i istok. Jedno krilo uvelike je zaposjelo Liku, koju su Talijani neposredno nakon operacije *Weiss II* najvećom brzinom ispraznili, a kojoj glavno mjesto (Gospić) partizani opasno ugrožavaju. Drugo krilo izbjeglo je preko gornje Neretve u Sandžak i sjevernu Crnu Goru gdje je naišlo na četnike (koje dijelom Talijani uzdržavaju i štite a dijelom neposredno zavise od D. Mihailovića) i njima kao vojnički bitno lošijim borcima zadalo težak udarac. Nije li bilo svrsishodnije pustiti da taj bratoubilački rat još nešto potraje, umjesto da se smjesta otpočetkom operaciju *Schwarz* — o tome mogu postojati različita mišljenja. Njemačka strana mogla je u međuvremenu poduzeti mnogo korisnog u Slavoniji što joj ipak, uslijed važnosti toga područja, neće izmaka i kao zadatak. Kao tome pridolazi i ta — u pogledu cilja pothvata *Schwarz* — opetovano dokazana činjenica da dosad nije otpočelo — usprkos Duceovom naređenju — razoružavanje talijanskih četnika. Ipak: operacija *Schwarz* odvijala se, uglavnom, prema planu, ali je Lieters, dakako, u biti udario na Titove partizane a ne na četnike. Od njih su Mihailovići evi ljudi zajedno sa svojim vođom najvećim dijelom pobjegli u južnu Srbiju, dok su se talijanski četnici spasili pod krila svojih talijanskih zaštitnika na obali, kamo njemačke snage ne smiju prodirati. Pojedina odjeljenja četnika pridružila su se partizanima. Hajka da se opkoli Tito nastavlja se a teren iziskuje sve veći i utrošak snage.

Kao jedan od narednih vojnih zadataka u Hrvatskoj — piše Glaise — postavlja se i pitanje Like. Na konferenciji u Zagrebu, 5. V, ²⁰⁹ generali Lohr i Robotti sporazumjeli su se da će u srpnju pristupiti izvođenju te akcije. Broj ustanika u tom prostoru ocjenjuje se na 6000. Međutim, mnogo važnija političkom i privrednom značenju bila bi, ipak, planska akcija smirivanja u prostoru između Zagreba i Zemuna (zaštita magistralne pruge i osiguranje žetve!).

Usprkos iznova naglašavanoj pretenziji saveznika (Italije) na Hrvatsku, sigurno je — zaključuje Glaise — da država i režim jedino i isključivo, odmah od početka, poživaju na vršku njemačke bajonete. Istodobno bi trebalo imati na umu da se uloga Hrvatske u problematici rata danas, ipak, bitno jače ocrtava nego prije godinu dana, i to uslijed blizine neposredno ugrožene Italije, zbog njene pripadnosti Balkanu, i s obzirom na njen smještaj neposredno pred vratima u jugoistočni dio Njemačke. Zato bi bilo potrebno već sada izabrati osobu koja bi prema gore nosila najveću odgovornost, iako je ne bi trebalo odmah imenovati. Trenutno u Hrvatskoj postoje i djeluju: jedan poslanik

²⁰⁹ Više o njoj: . Kladarin, nav. djelo, str. 67 i dalje.

Reicha, jedan opunomoćni general i jedan zapovjednik njemačkih jedinica. Njima su se pridružili i pojedini SS-uredi, a neposredno nadređena komanda nalazi se u dalekom Solunu koji je teško dostižan čak i telefonom! Zato je prijeko potrebno uvesti osobu kojoj će biti osnovna zadaća biti *vojnopolitički* prirode.

A zatim, još nekoliko riječi o odjecima Pavelićeva susreta s Führerom u dvorcu Klessheim. Dojmovi koje su Hrvati ponijeli o svojim domaćinima, osobito o Führeru, bili su najbolji. Tako i njegova izlaganja prožeta pouzdanjem pri pretresanju položaja na ratištima — ako se ne radi o jednoj izdvojenoj skopskoj šefi generalštaba Prpića — nije promašila cilj. Da se prilikom posljednjeg posjeta Mussolinija iznova priznalo talijansko prvenstvo u Hrvatskoj, to se Hrvatima — koliko je Glaiseu poznato — nije reklo. Ali su oni to, vjerojatno, u međuvremenu čuli s talijanske strane a istodobno i jasno osjetili. Za to je dvogodišnja proslava potpisivanja Rimskih ugovora, 18. svibnja, pružila obilno prilike talijanskom poslaniku Casertanu, pri čemu ostaje otvoreno pitanje ne bi li nešto skromnija više značila za osovinsku politiku. O napuštanju Tunisa, prirodno, najživlje se raspravlja i s njim uvijek povezuje pitanje o daljnjem držanju Italije. Nema Hrvata koji bi u tom pogledu mislili optimistički.

I, na kraju, Glaiseu ponavlja svoje veselje, ako bi pukovnik Schuchardt o sadržaju pisma referirao na elniku VK kopnenih snaga (*OKH*). Moli za oprez da ne bi uslijed zaobilaženja redovnog službenog puta nastalo neraspoloženje kod VK oružanih snaga (*OKW*) ili opet kod glavnokomandujućega na Jugoslaviji.²¹⁰

Državni tajnik Steengracht je u telegramu, 3. VI,²¹¹ namijenjenom ambasadoru osobno, saopćio v. Mackensenu da se u današnjem prethodnom razgovoru s amb. Alfierijem o obradi otvorenih pitanja u Hrvatskoj složio s Alfierijem da narednih dana u Berlinu pretresu pojedina pitanja uz sudjelovanje stručnih referenata. Steengracht je tom prilikom potvrdio Alfieriju — u skladu s već prije danim nedvosmislenim izjavama Führera i ministra v. Ribbentropa da političko vodstvo u Hrvatskoj pripada Talijanima — da se to njemačko shvaćanje nije niukoliko izmijenilo. Sve druge tvrdnje šire neodgovorni elementi, vjerojatno plaćeni od neprijatelja da bi narušili bratstvo po oružju osovinskih partnera. Steengracht moli da Mackensen narednom prilikom upozna Bastianinija s oblikom rasprave hrvatskih pitanja dogovorenim s Alfierijem i da mu istodobno ukaže na spomenuti njemački stav u pogledu Hrvatske.²¹²

Kasche je, 5. VI,²¹³ telegrafski odgovorio Berlinu da je poglavnik spreman staviti regrute na raspolaganje i za domaću u protuzračnu obranu, ukoliko ih još brojanost ima. Bit će potreban generalni dogovor s hrvatskom stranom jer su trenutno u toku ove vojnoorganizacijske mjere: pomoć pri organiziranju hrvatskih oružanih snaga; postavljanje hrvatskih legionarskih jedinica u kopnenim snagama *Wehrmachta*; isto kod *Waffen-SS*-, isto u zrakoplovstvu; isto u mornarici; vrbovanje u redove njemačke policije; predviđene za akcije u Hrvatskoj; različit vrbovanje hrvatske radne snage za njemačku ratnu pri-

²¹⁰ Schuchardt se zahvalio Glaiseu pismom od 23. VI (AJ, T-501, rolna 264).

²¹¹ AJ, T-120, rolna 212.

²¹² Ministarstvo vanjskih poslova Reicha je u to vrijeme razmatralo i pitanje priznanja NDH od Francuske za što je inicijativu dao sâm Pavelić (posredstvom poslanika Kaschea). Inicijativa se da se ministarstvo pozitivno odnosilo prema toj sugestiji Zagreba (AJ, T-120, rolna 212).

²¹³ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 2339 od 5. VI.

vredu; zahva anje *Volksdeuschera* za *Waffen-SS*; zahva anje *Volksdeuschera* za njema ku policiju. Sporazumi o svemu tome su najrazli itije vrste, a dijelom bez forme (neformalni). Plansko prikupljanje na temelju hrvatske vojnopopunidbene organizacije isprepli e se s vrbovanjem dobrovoljaca najrazli itijim putovima. Pri tom se javljaju u redovima stanovništva izopa avanja, suzdržavanja i politički nepoželjni dojmovi. Kasche stoga predlaže da se s hrvatskom stranom održi savjetovanje da bi se pretresla cjelokupna situacija na tom polju i utvrdio jasno ocrtani plan. Za to dostaju njema ke li nosti koje se ve nalaze u Hrvatskoj. Predlaže da se u dnevni red te konferencije uvrsti i pitanje regruta za protuzračnu obranu.

Ambasador Alfieri - zapisuje Steengracht u zabilježci od 7. VI²¹⁴ - izrazio mu je posebnu zahvalnost vlade u Rimu ministru v. Ribbentropu da raspravu o pojedinim hrvatskim pitanjima umjesto u Zagrebu održe u Berlinu. Spomenuo je sasvim op enito da je rije o pitanjima političke i privredne prirode kao i o pitanju mornarice. Steengracht ga je zamolio da mu pojedine to ke navede detaljnije kako bi ih mogli u Berlinu razmotriti. Odgovorio je da ne može to sada uiniti, budu i da nije ponio sa sobom potrebne dokumente i zamolio je na elnu suglasnost da ih donese naredne srijede. Želio bi da ih prethodno prou i sa svojim stručnim referentom. Steengracht se s predloženim složio i rekao Alfieriju da e tom prilikom pozvati nadležnog referenta u ministarstvu da bi pitanja ispitali. Alfieri je, zatim, spomenuo da je rije o tome kako se na nekim stranama, izme u ostaloga, govori da bi dalmatinska obala kasnije morala do i opet pod vlast Njema ke i da Hrvati dobiju vlastitu ratnu mornaricu. S odgovorom državnog tajnika kako pretpostavlja da se tako glupoj brbljariji, koja potje e iz engleske propagandisti ke kuhinje, u Italiji ne vjeruje, Alfieri se složio. ini mu se — nastavio je Steengracht — da od neprijatelja pla eni elementi šire glupe pri e samo da bi narušili vjerno bratstvo po oružju osovinskih partnera. Može samo ponoviti da su Führer i ministar vanjskih poslova Duceu jasno definirali držanje Njema ke prema Italiji u pogledu Hrvatske i da se u tome nije ama baš ništa izmijenilo. Alfieri je, zatim, spomenuo da po nekim pojavama (odašiljanje jednog službenika protokola i šefa sigurnosne službe kod Ducea) ima dojam da se u sjevernoj Italiji poduzimaju pripreme za sastanak Ducea s Führerom.

Kasche je, 7. VI,²¹⁵ telegrafski izvijestio svoje ministarstvo da je u opetovanim razgovorima s poglavnikom, Lorkovi em i Glaise-Horstenuom jednoglasno ocijenjeno da je — nakon završetka operacija u Crnoj Gori — neodgodiva operacija iš enja u Slavoniji i Srijemu. Prethodno predvi ena i ve dogovorena operacija u Lici, za oslobo enje opsjednutog Gospi a, nije više neophodna. Tamo je položaj ve tako uspostavljen da nema neke ve e bojazni od iznena enja i nakon povla enja glavnine Talijana. U slavonsko-srijemskom prostoru, naprotiv, nalaze se i životno važne prometnice i odlučna važna područja za prehranu i tamo je neprijateljjev položaj takav da postoje preduvjeti za operacije. Stoga Kasche moli ministarstvo da se zauzme kod VK u prilog što skorije provedbe predložene nove operacije.

U toku razgovora ministra Ribbentropa s ambasadorom Alfierijem u dvorcu Fuschl, kod Salzburga, 10. VI,²¹⁶ Ribbentrop je ovako komentirao tok operacija *Schwarz*: operacije protiv DM protekle su op enito zadovoljavaju e.

²¹⁴ AJ, T-120, rolna 212, St.S. Nr. 275 od 2. VI.

²¹⁵ Isti izvor, Nr. 2343 od 7. VI.

²¹⁶ AJ, T-120, rolna 60.

Njegova borbena snaga uništena je, što je bio željeni cilj. Na žalost, sām Mihailovi pobjegao je. Naprotiv, borbe protiv Tita i njegovih »bandi« nisu protekle tako dobro. Ipak, ne bi smjeli previše ozbiljno uzimati partizansku opasnost. Nešto malo partizana uvijek e biti u balkanskom prostoru. No, zbog toga ne treba spre avati transporte s opskrbom. Ni u Rusiji nisu partizani ometali opskrbu. Mora se samo sprije iti da ne nanose štete objektima poput mostova i željezni kih postrojenja i da se ne pojave u velikoj masi kojoj, pri iskrcavanju Engleza i Amerikanaca, treba samo razdijeliti oružje da bi od njih postala prava pravcata vojska. Jadran i Egejsko more kao i talijanski otoci (Sardinija i Sicilija) moraju ostati slobodni od neprijatelja, i to je glavni cilj predstoje ih operacija.

Mackensen je, 13. VI, iz Rima telegrafski informirao Berlin da je Duce - upravo kad je ambasador bio kod Bastianinija — telefonirao i izdao Bastianiniju uputu da što hitnije obavijesti ambasadora Reicha kako Duce ima vijest iz Zagreba prema kojoj od Nijemaca postavljena SS-divizija s Hrvatima prolazi Zagrebom pjevaju i iredentisti ke pjesme. Duce je dodao da postoje, ipak, još prikladnije pjesme s kojima divizija može izraziti svoje veselje u pjesmi. Bastianini je želio da prikladno obavijesti Alfieriya o tom incidentu, povezuju i to s razgovorima Alfieri-Steengracht koji su trenutno u toku.

Dakako, berlinsko je ministarstvo vanjskih poslova smjesta alarmiralo Kaschea i on je pod »najhitnije« istog dana²¹⁸ odgovorio Berlinu da je, zapravo, rije o vojnicima hrvatske legije na dopustu koji su gradom pjevali pjesmu o moru, i to je ovdje u Zagrebu bilo malo zapaženo. General Re je o tome raspravljao s državnim tajnikom Begi em i zadovoljio se poduzetim mjerama. Staro nare enje o pjevanju takvih pjesama u redovima oružanih snaga NDH ponovo je obnovljeno.

Glaise je u pismu generalu Löhru (Zagreb, 15. lipnja 1943)²¹⁹ javio da je u me uvremenu boravio nekoliko sati u Berchtesgadenu, no izabrao je najlošiji dan koji se može zamisliti, budu i da su Kesselring i Rommel bili tako er tamo i njihova prisutnost kod Führera zahtijevala je i sudjelovanje Keitela i Warlimonta. Glaiseov cjelokupan dojam: sve su o i uprte na Peleponez i susjedne krajeve, a tješe se time da e u Hrvatskoj doskora nastupiti najdublji mir. Na Glaiseovu žalost morao je iznova zapaziti kako nao igled raste sklonost da se stvari vide onako, kako ih žele vidjeti. U odnosu na njema kog saveznika trenutno no je raspoloženje nekako u sredini izme u dva Löhrova pisma. No, bra ni par Ambrosio-Roatta, dakako, najoštrije se kritizira i otklanja.

Glaise je, 17. VI,²²⁰ telegramom izvijestio glavnokomanduju eg na Jugoi-stoku da su u toku konferencije kod zapovjednika njema kih jedinica u Hrvatskoj, održane 14. VI, suglasno utvrdili, na temelju iskustava ste enih posljednjih tjedana, da su op i položaj i ustani ki pokret u porastu nao igled pogoršali moral i borbenu spremnost gotovo svih hrvatskih jedinica i da, tako er, ni novopostavljeni odredi, usprkos prožetosti njema kim osobljem za izobrazbu, ne ispunjavaju o ekivanja. Bezbrižno marširanje na neprijatelja, sklonost panici, neznatna sposobnost za otpor, osobito u obrani, spremno prepuštanje oružja protivniku, sve to pokazuje uvijek iznova da Hrvat, vojnik

²¹⁷ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2813 od 12. VI.

²¹⁸ Isti izvor, Nr. 2434 od 13. VI.

²¹⁹ AJ, T-501, rolna 264.

²²⁰ Isti izvor.

ili oficir, barem u ovoj borbi koju osjeća kao rat braće a za državu koja mu tako malo može pružiti, uvelike ostavlja neiskorištenim svoja naslijeđena ratna svojstva. Hrvatski odredi ne mogu se stoga — na temelju ovdašnjih iskustava pri planiranju, osobito u slučaju pojave saveznih jedinica u nekadašnjem jugoslavenskom prostoru — računati kao pouzdana borbena snaga na njemačkoj strani. Usprkos tome, potrebne su i nadalje započete organizacione mjere u hrvatskim oružanim snagama, i to zato što bi: 1. hrvatska strana novo skretanje od utvrđenog programa reformi protumačila kao nesigurnost u planiranju i htijenju; 2. hrvatski odredi izobrazili prema njemačkom uzoru ipak su, barem ograničeno, sposobni za akciju i pouzdaniji od hrvatskih jedinica koje su potpuno lišene njemačkog utjecaja; 3. za oružje sposobne Hrvate partizani bi inače »pod moraš« regrutirali i upotrijebili protiv Njemaca. Moguće je, bez sumnje, postići i poboljšanje borbene vrijednosti hrvatskih lovačkih i gorskih brigada izobrazbom na njemačkim vježbalistima kao kod legionarskih divizija. Preduvjet je za to, dakako, da dodatne njemačke snage preuzmu privremeno njihove zadatke osiguranja u hrvatskom prostoru i Glaise moli odluku o tome. Izdavanje njemačkog oružja lovačkim brigadama privremeno izostaje; ono ostaje u pohrani kod njemačkog opunomoćnog generala i samo se može izručiti onim odredima koji su uvelike dokazali svoju pouzdanost u borbi. Glaise moli da to u cijelosti dostave Operativnom odjelu Vrhovne komande.

Završena je operacija *Schwarz* — javlja Kasche, 18. VI,²²¹ ministarstvu. Prema vijesti zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj, etnici su najvećim dijelom pred početak pothvata talijanskom pomoć i izbjegli njemački zahvat. Time nije bio postignut jedan od glavnih ciljeva pothvata. Glavninu neprijatelja predstavljali su Titovi partizani koji su se nakon obaju pothvata, *Weiss (I i II)*, bili probili u Crnu Goru i tamo vodili uspješne borbe sa etnicima. Sam Tito s više tisuća boraca glavnine, također se probio iz zaokruženja u pothvatu *Schwarz*. Njegovi gubici računaju se na 10.000 do 12.000 mrtvih. Treba računati da će Tito iznova upasti u Bosnu. O pojedinostima pothvata *Schwarz* slijedi pismeni izvještaj. Poglavnik ga je jučer pozvao na razgovor — javlja dalje Kasche — kako bi mu povjerio želju da narednog tjedna s njemačkim generalima i Kascheom razgovara o budućim potrebnim operacijama. Generala Glaisea je o tome neposredno obavijestio, a Glaise je obavijestio gen. Lütensa. Suglasno je mišljenje da se sada mora nastupiti s njemačkim snagama protiv »bandi« u prostoru između Save i Drave. Kasche moli ministarstvo da s naglaskom zastupa tu potrebu kod Vrhovne komande. Poglavnik je u toku razgovora spomenuo da, na žalost, nije ostvarena ideja o jedinstvenoj njemačkoj komandi u Hrvatskoj o čemu je u prošloj godini bilo govora u Fiihrerovom Glavnom stanu. Dani odnosi otežavaju — prema njegovu mišljenju — suradnju. Kasche se s tim složio, imaju i u vidu vlastite dosadašnje izvještaje. Budući da je sada gen. Lütens ponovo preuzeo komandu nad njemačkim jedinicama sa sjedištem u Banjoj Luci, i što će njemu biti povjereno zapovjedništvo i nad njemačkim divizijama koje se ovdje nalaze, gen. Glaiseu preostaje samo suradnja s vladom u Zagrebu i vršenje prava u njegovom svojstvu komandanta vojnog okruga. Od divizija koje se predviđivo ostati: SS-divizija *Prinz Eugen* u prostoru Sarajeva i Mostara; 369. hrvatska legionarska divizija u Srijemu i sjevernoistočnoj Bosni; 373. hrvatska legionarska divizija u prostoru oko Banje Luke i srednje Slavonije; 100. divizija u Lici;

²²¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2485 od 17. VI.

187. popunidbena divizija u prostoru oko Zagreba. S generalom je Kasche razgovarao o tome da se pri takvom položaju ne može izbjeći ukidanje izvršne vlasti u rukama vojnika, budući da se inače na hrvatskoj strani mogu povećati rezerve u pogledu njemačkih namjera. S gen. Glaiseom je Kasche potanko pretrestio cjelokupnu situaciju da bi ponovo upravili sve snage na zajedničke ratne ciljeve i uklonili napetosti najnovijeg razvoja. Ne treba previdjeti da je već inače viših oficira (NDH), uslijed većeg ili manjeg iskopa avajnja iz svakog vojnog odlučivanja, nezainteresirana i uvrijeđeno stoji po strani. Ne smije se zaboraviti ni da vrbovanje za bosansku SS-diviziju pokazuje određene političke popratne pojave koje moraju štetiti povjerenju vlade NDH u njemačke namjere. Poglavnik se jasno izrazio pred Kascheom o situaciji u svom oficirskom koru. Sigurno je spreman da neopravdanu pasivnost iskoristiti. Ali bilo bi bolje kad bi te oficire, najviše im dijelom u najboljim godinama, pridobili za sebe, u danom slučaju privremenom prekomandom u njemačke oružane snage na ostalim ratištima, nego ih ovdje neprekidno dalje uzdržavati i time ih nužno puštati da zahire. U toku spomenutog razgovora poglavnik je izrazio svoju zabrinutost zbog novoga talijanskog poslanika Petruccija o kojem je očigledno primio nepovoljne karakteristike. Što se tiče talijanskog držanja u pohvatu *Schwarz*, Kasche mora konstatirati da je Duceovo naređenje o razoružavanju etnika u pojedinačnim slučajevima bilo samo prividno, ali ne i temeljito provedeno. Njemačka strana mora računati s tim da će se te snage ponovo prikupiti u Crnoj Gori, čime njemačke jedinice napuste taj prostor.

Još u toku operacije *Schwarz* - u vrlo teškoj situaciji Glavne operative grupe kojoj je svakog časa prijetilo potpuno okruženje a zatim i uništenje — došlo je do spuštanja vojne misije Britanske komande Bliskog istoka s kapetanom Billom Deakinom na čelu. Ona se spustila među partizane, no u 27/28. svibnja.²²² U gotovo bezizlaznoj situaciji, Tito je, 26. V, donio odluku da glavnu snagu usmjeri preko visoravni Vučeva, Sutjeske i Zelengore da bi se izvukli iz okruženja. Na savjetovanju u Mratinju, 3. VI, donijeta je odluka o formiranju dviju grupa radi izvlačenja iz njemačkog okruženja. Prvoj grupi, predvođenoj Prvom proleterskom divizijom Korać i Popović, poslao je za rukom da se preko Sutjeske i Milin-klade probije na Zelengoru i dalje, što drugoj grupi nije uspjelo u cijelosti. Tom je prilikom od avionske bombe bio na Ozrenu (južno od Milin-klade) u prvoj grupi ranjen i Tito. Treća divizija iz druge grupe zajedno s oko 2000 ranjenika i bolesnika našla se, 10. VI, opkoljena na uskom prostoru između Sutjeske i Pive i njen proboj nije uspio. Samo je manjim jedinicama, grupama i pojedincima uspjelo da se izbave iz okruženja. U šumi južno od Tjentišta Nijemci su naišli na ranjenike i poubijali ih.

Sve u svemu, glavnokomandujućim na Jugoistoku u svom izvještaju VK od 27. VI bio je, ipak, prisiljen da prizna konačni neuspjeh četvrte i Pete ofenzive i da napiše »crno na bijelo« da su iskustva posljednjih mjeseci pokazala da nije moguće potpuno umirenje Hrvatske snagama koje su sada na raspolaganju.

6. *Pad Benita Mussolinija*. Kasche je, 22. VI,²²³ telegrafski izvijestio svoje ministarstvo da je suradnja s poslanikom Casertanom bila s njemačke strane otvorena, dok je s talijanske strane bila suzdržljiva i nepouzdana. Talijani nisu dosad nikada iznijeli da bi njemačke ustanove surađivale s takozvanim

²²² F. Trgo, nav. rasprava, str. 67.

²²³ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2551 od 22. VI.

iredentistima. To bi i bila neistina. Izme u talijanske i njema ke strane postoji na elna razlika u svim pitanjima: njema ka strana želi izgradnju i angažiranje svih hrvatskih snaga na strani Osovine u zajedni kom ratu; talijanska strana želi kvarenje (slabljenje) hrvatskih snaga da bi pri svršetku rata postigla daljnje politi ke koristi. Ako njema ka strana želi na elno popustiti Talijanima, ona mora odustati od sudjelovanja Hrvata i prije ili kasnije itavu Hrvatsku pretvoriti u neprijatelja. Ukoliko to ne želi, mora Italija u skladu s Rimskim ugovorima, tako er, pozitivno sura ivati i ukloniti elemente kvarenja ili opet — ukoliko joj to nije mogu e posti i — moramo dalje pokušavati da laviramo. Talijanski posebni položaj u Hrvatskoj prakti no je teško ostvariti, ukoliko njema ka strana mora osigurati da *Wehrmacht* pridonosi razvitku oružanih snaga Hrvatske, da hrvatska privreda bude što je mogu e više prilago ena njema kom ratnoprivrednom programu, da *Volksdeutschen* u Hrvatskoj zadrže svoj posebni položaj i da njema ka ratna propaganda upravlja na temelju direktiva hrvatskom »promi bom«. Kasche, dakako, može da i dalje svrsishodno sura uje ovdje u Zagrebu s talijanskim poslanstvom, uz poštivanje tih njema kih interesa. No, tada mora biti misao-vodilja središnjeg dogovora angažiranje svih snaga za zajedni ko vo enje rata a ne bianco-punomo Italije u Hrvatskoj. Kasche smatra da Njema ka pomaže Duceu više, ako nepokolebljivo služe zajedni kom vo enju rata i ako uklanjaju talijanske omaške protiv toga, nego da daju bianco-punomo koju e podre eni talijanski organi samovoljno iskoristiti. Evo nekoliko injenica:

1. Talijanska Druga armija uzela je Židove iz Hrvatske pod svoje okrilje i nije ih dosad izru ila usprkos opetovanim Duceovim odlukama i obe anjima.

2. Talijanske jedinice uzimaju Njema koj sklone manifestacije stanovništva u Hercegovini, pri prolazu njema kih jedinica, za povod da pristupe hapšenjima. Naknadno se konstruiraju razlozi koji govore o tome kako njema ki kontrolni organi huškaju u krugovima stanovništva protiv Italije i pružaju podršku hrvatskom iredentizmu.

3. Hrvatski mornari u njema koj ratnoj mornarici na Crnom moru dobro su se iskazali u borbi. Mogu e je poja anje takvog angažiranja. Nerazumljiv talijanski stav protiv svakog angažiranja Hrvata i protiv pjevanja hrvatskih mornarskih pjesama mora to angažiranje spre avati i onemogu avati borbenu spremnost tih mornara.

4. Tvornica eksploziva *Mahino* vlasništvo je jednoga hrvatskog društva sa znatnim njema kim udjelom još iz vremena mira. Talijani su s vojskom zaposjeli tu tvornicu i puštaju da posluje a da vlasnika ne uklju uju. Eksploziv, koji su do epali pomo u vojnih sredstava mo i, a oslobo eni državnih nameta za hrvatsku državnu blagajnu, nude stoga sada jeftinije nego što mogu Nijemci i tako narušavaju normalni privredni tok i razvoj.

Kasche vjeruje da se ta i druga pitanja moraju raš istiti, ako žele ovdje njegovati zaista dobru suradnju. Uostalom, ne bi moglo služiti politi kom prestižu osovinskih sila, ako bi talijanskom politikom i nadalje bila slabljena i razarana jedina država koju su zajedni ki stvorili za vrijeme rata.

Usljed djelovanja poslanstva Reicha, ne e ovdje nastati prema Italiji nikakvo optere enje. No Kasche moli da njegova, ionako teška, pozicija, bude ovdje takva da ne postane neodrživa prema vladi NDH.

Iz Ribbentropova dvorca Fuschl Kaschea su, 24. VI,²²⁴ pod »najhitnije« obavijestili o ovome:

²²⁴ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 993 od 24. VI.

I. Na temelju dogovora s Vrhovnom komandom i zrakoplovstvom, provedenih na temelju prvih izvještaja pojedinih predstavništava Reicha, postignuta je jednodušnost o tome kako treba nastojati da dobiju što je moguće brže raspoložive snage za postavljanje njemačke protuzračne obrane. No, sadašnje mjere za izgradnju hrvatskih oružanih snaga i postavljanje hrvatskih legionarskih jedinica u sklopu njemačke *Wehrmachta* i *Waffen-SS* imaju, ipak, prednost i ne smije ih se narušavati premještanjima za domaću obranu. Stoga se mora prepustiti pregovorima poslanstva da bi se utvrdilo u kojem se omjeru mogu još staviti na raspolaganje za protuzračnu obranu, iznad mjera koje su već u toku, regruti ili možda i pojedini odredi. Obujam hrvatskog kontingenta može se razjasniti tek u pregovorima s hrvatskom vladom i njenim vojnim predstavnicima, kao i utvrditi oblik i vanjski oblik komandi. Podlogu vojne i tehničke prirode za te pregovore treba primiti od njemačke komande generala u Zagrebu neposredno od Vrhovne komande. Moli se da to pitanje tretiraju kao hitno i ne dopuste da nastupi zavlačenje, uslijed razmatranja preostalih točaka koje poslanstvo spominje u svom telegramu.

II. Pregovore s vladom u Zagrebu ima voditi poslanstvo uz sudjelovanje njemačke komande generala i ostalih njemačkih predstavnika u Zagrebu. Pri tome se može prepustiti uređivanju vojnih i vojnotehničkih pojedinih neposrednim dogovorima njemačke komande generala u Zagrebu s vojnim predstavnicima NDH. Posebnu pažnju treba posvetiti pitanju visine hrvatskog kontingenta da bi se našla prava ravnoteža između njemačkih interesa.

III. Moli se poslanstvo da na toj liniji otpočne pregovore s vladom u Zagrebu i da o njihovom toku i rezultatu izvijesti.

Kasche je uputio glavnokomandujućem na Jugoistoku opširno pismo od 16 otkucanih stranica (Zagreb, 25. lipnja 1943.) i u njemu odmah naveo kako ga dva razloga nagone — nakon što je u više navrata razgovarao s generalom Glaiseom — da mu uputi pismo. Prvo, u vezi sa zapažanjem nedostatne njemačke suradnje u Hrvatskoj, i drugo, s izvještajima njemačkih ustanova koje poslanstvo prima. Kasche odmah ističe kako nije njegov zadatak da se miješa u pitanja vojne prirode; njegova je dužnost da osmatra politički položaj i pažljivo prati njegov razvitak. Pri tom mora, ipak, konstatirati u pogledu vojnog područja da nije osiguran jedinstven postupak njemačke — *Wehrmachta* i policije. Poglavnik mu je, naime, jednom rekao da mu nije lako — pošto njegove jedinice sada isključivo stoje pod njemačkom komandom — a oduzete su njegovoj — što jednom mora pregovarati s gen. Glaiseom, pa zatim s gen. Liitersom a sada još i s Brigadeführerom Kammerhoferom. Veliki župan dr Elicker, Nijemac koji se nalazi u posebno teškom položaju kao veliki župan u Srijemu, žali se kako se kapetan Hicke u Vrdniku sve više miješa u unutrašnju hrvatsku upravu, izdaje odobrenja za putovanja, određuje razdiobu cipela i prema državnim vlastima ne pokazuje nikakvu pažnju. Uz to su Kascheu pokazali letak neke njemačke zrakoplovne komande predviđen za bacanje u predjelu Vrdnika kao najavu bombardiranja pojedinih sela u svrhu odstranjenja »bandi« koje ugrožavaju Vrdnik. U Sarajevu se SS-oficir von Krempler, zadužen za vrbovanje, izrazio o unutarnjim razilaženjima i vanjskopoličkim pitanjima u pogledu bosanskih Muslimana tako da to njemačkom ugledu može samo škoditi. Prijevremeno povlačenje dvaju bata-

²²⁵ AJ, T-501, rolna 265, D Pol. 3 Nr. 10 - A 293/43 od 25. VI.

ljuna iz sastava odreda *Volksdeuschera (Einsatzstaffel)*, angažiranih kod Požege i Virovitice, omogućilo je »bandama« u tim krajevima nove uspjehe i podru je požeške kotline, naseljeno s oko 7000 *Volksdeuschera*, a poljoprivredno izvanredno vrijedno, za neko je vrijeme prepušteno partizanima. Kasche je za operacije zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj odredio savjetnika poslanstva dra Kihna kao oficira za vezu. On je imao zadatak da kod zapovjednika brine brigu o svim pitanjima suradnje, osobito onima njemačkih privrednih interesa. Njegove radne mogu nosti nisu bile povoljne, jer je op enito kod zapovjednika prevladavalo shva nje da je za suradnju s poslanstvom nadležan opunomo eni general u Zagrebu.

Ozbiljne brige zadaje mu njemačkih jedinica — nastavlja Kasche — što nije osigurano jedinstvo u vo enju svih njemačkih oružanih odreda. Pri tom je prisiljen da ukaže na posebne odnose u pogledu nadležnosti opunomo enog generala i zapovjednika njemačkih jedinica; uz to, Fiihrerovo nare enje o angažiranju njemačke policije i žandarmerije nakon okon anja operacija - koliko mu je poznato — nije do sada bilo izvršeno, a upravo je nepodnošljiva zbrka na polju mobiliziranja ljudskog materijala u Hrvatskoj. Zadovoljavaju mjere u pogledu suradnje kopnene vojske; poduzete mjere u vezi sa zrakoplovstvom tako er, a i vrbovanje za mornaricu je u redu. Ali vrbovanje u Bosni za *Waffen-SS*, sa esto opasnim političkim metodama, odgovara bar u osnovnim linijama ranijem dogovoru. Vrbovanje u jedinice hrvatskih oružanih snaga, a da se prethodno ne pita njemačka opunomo enog generala, Kasche ozna uje kao korak vrijedan žaljenja, jer ugrožava moral i povezanost (koheziju) hrvatskih oružanih snaga. Njemačka žandarmerija vrbuje sli no, a k tome i paralelno; sve to unosi smutnju u redove *Njemačke narodne skupine* i Kasche je prisiljen da te pojave okvalificira politički štetnim za interese Reicha.²²⁶

Prelaze i na temu privrednih odnosa izme u Reicha i NDH i političko držanje u Hrvatskoj, Kasche konstatira da je sve više njemačkih ustanova i pojedinaca koji se upli u i nastoje pove ati svoj utjecaj i važnost. Posebno su osjetljive mjere i zahvati na polju ishrane i formiranja cijena (tu Kasche navodi kao primjer štetan postupak njemačkog vojnog intendanta u Zagrebu koji je za nabavku stoke u Hrvatskoj odredio više cijene nego što je u inila država). Konstatira dalje da je Hrvatska u pogledu ratne privrede izvanredno važna za Reich; usu uje se tvrditi da je vlada u Zagrebu na tom polju zabilježila uspjehe i pobija izvještaje onih civilnih, pa i vojnih, predstavnika Reicha koji govore o tome kako stanovništvo živi od crne burze (šverca), budu i da je državno snabdijevanje, navodno, potpuno zatajilo, što — prema Kascheu — ne stoji! Dalje Kasche kritizira sve ve e korištenje u Hrvatskoj u vojnoj i policijskoj obavještajnoj službi sumnjivih ljudi kao agenata koje pogrešno nazivaju povjerenicima (*V-Leute*). Političku liniju Reicha i prema Hrvatskoj odre uje Fiihrer, a on je priznao »Nezavisnu Državu Hrvatsku« i njenu vladu u Zagrebu, pa time i njen državotvorni ustaški pokret. Fiihrer je Kascheu, kao

²²⁶ Heinrich Himmler kao sve mo niji Reichsfiihrer SS izdao je, 21. VI 1943, nare enje o suzbijanju »bandi« u kojem je, uz ostalo, naveo da je ve , 23. X 1942, bio osnovao »ured opunomo enika za suzbijanje bandi« što se pokazalo kao vrlo korisna mjera. Sad ga pretvara u viši komandni ured Reichsfiihrera SS. Sjedište šefa ureda nalazi se u blizini Himmlera i on (šef) je neposredno pretpostavljeni svih odreda za suzbijanje bandi u podru jima koja bi Himmler proglasio za ratno podru je. Svi viši SS-vo e (pa tako i onaj u Srbiji, na Jugoistoku te opunomo enik u Hrvatskoj) imaju šefu dostavljati svakodnevno izvještaje o aktima sabotaže i prepadima. Istog je dana za šefa tog ureda postavio SS-Obergruppenfiihrera i generala policije Ericha von dem Bacha (AJ, T-120, rolna 1757).

predstavniku Reicha u njoj, povjerio dužnost da se brine za provođenje političke linije koju je on odredio. No, i na tom polju posluju mnoge (njemačke) ustanove i ličnosti koje prate zbivanja i daju ocjene, ali to često je tendenciozno, nastoje i da utječu na tok zbivanja. Mnogobrojnim Hrvatima i ostalim državljanima NDH, koji se odavna bave političkim speculacijama, pošlo je za rukom da se povežu s njemačkim ustanovama i ličnostima da bi ih pridobili za vlastite interese, a to je uspjelo i brojnim neobičajno spretnim Srbima koji se trude da u Hrvatskoj svoje interese povežu, prije svega, s ustanovama *Wehrmachta* i policije. Imaju li te ličnosti veći utjecaj u važnost nego one iz državnog, od nas priznatog vodstva? — pita se Kasche. Imaju li one pouzdanije ocjene, veći utjecaj u pouzdanost i više poduzetnosti nego one u vladi? Je li sigurno da one uistinu imaju slobodan pogled a ne traže li samo veze s njemačkim ustanovama da bi postigle korist za sebe? Sigurno je samo to da bi pri promjeni državnih datosti ponajprije nastupilo razdoblje nesigurnosti, privikavanja i prevladavanja teško a s dotadašnjim vlastodržcima.

Njemački prigovori — upozorava Kasche u pismu - upravljani su, prije svega, na adresu ustaša. Oni se odnose u biti na neobuzdana ustaška nasilja iz 1941. i 1942. godine. Njih, kao ni odgovornost vode ih hrvatskih ličnosti ne može se negirati. No, isto se tako ne može negirati da se revolucionarni procesi ne zbivaju u mirnim građanskim oblicima. Još više: takvim postupcima pridružuju se često osobni i kriminalni akti za koje je potrebno određeno vrijeme da bi ih se prevladalo. Kad to ne bi priznali, značilo bi da zatvaraju oči i pred političkim pojavama. Činjenica je da se vlada u Zagrebu potvrdila u obustavi tih izgredata i da je to i postigla u određeno vrijeme, i utoliko joj se to mora priznati. Politička ustaška organizacija danas predstavlja snagu koja, uslijed unutrašnjopolitičke orijentacije na liniji zajedničkog vođenja rata, može biti za njemačku stranu vrijedna pomoć, ako joj pristupe s povjerenjem. Neprekidno predbacivanje, nepovjerenje i paktiranje s opozicionim elementima mogu samo slabiti njenu volju da se bori. Daljnja je činjenica, koju samo potvrđuju pristigle vijesti o borbama, da *Ustaška vojnica* nije već gotovo godinu dana počinila izgredata, da se reorganizirala i razvila svoju borbenu snagu. Današnji šef štaba *Vojnice*, ustaški pukovnik Čuš, sposobna je ličnost kojoj nema prigovora. Kasche je o zapovjednicima pet ustaških brigada (zdrugova) u posljednjih mjeseci dosta pozitivnog. U posljednjim borbama u požeškom području istakao se XVI ustaški bataljun i stekao zaslugu što je sudjelovao u obrani naselja *Volksdeuschera*, kad već sami njihovi odredi (*Einsatzstaffel*) nisu bili raspoloživi, odnosno ostaci su im bili preslabi. Razbiti tu borbenu snagu u njenom razvitku i razmrviti tu, ipak, značajnu borbenu vrijednost te organizacije smatrao bi Kasche čestim dostojnim najvećeg žaljenja. Ustašama se mora priznati da žele surađivati pri novom uređenju evropskih odnosa i da se trude da u tome pomažu. Da im se prizna vrijeme za razvitak, potpuno je prirodno. Stoga je Kasche prisiljen da s posebnim naglaskom odvrata od onih misli kojima se brišu ustaše iz razmišljanja na njemačkoj strani i njih nadomještava situacijom koja ostaje nejasna. Međutim nije li nost na koju bi se njemačka strana mogla osloniti. *Seljačka stranka* je pojam koji nešto može značiti u opoziciji, ali ima sumnjivu vrijednost za borbenu i konstruktivnu politiku. Ako se tvrdi da su ustaše pobijali 400.000 »pravoslavaca«, to je opasno pretjerivanje i — prema Kascheu — ne odgovara činjenicama. Istraga u šest isto nobosanskih kotara, osobito jako zahvaćenih nemirima 1941/42. god., utvrdila je ovaj broj poginulih: 2400 »katoličkih Hrvata«; 13.400 »muslimanskih Hrvata« i »pravoslavnih« 19.300. Isto takve, no nepotpune istrage u

etiri srednjobosanska kotara utvrdile su ove brojke poginulih: 6000 »katoli - kih Hrvata«; 11.000 »muslimanskih Hrvata« i 18.000 »pravoslavnih«. Te su brojke dosad jedine unekoliko pouzdane. Izgredi su otpo eli — u slu ajevima koje je Kasche »ispitao« - uslijed nasilja pojedinih »pravoslavaca« ili pripadnika bivših jugoslavenskih jedinica (!!!). Udarac ustaša bio je, svakako, vrlo radikalan. Kasche pri tom primje uje da ne poznaju druga na ela pri suzbijanju bandi. Ne želi poljepšavati esto užasne oblike borbe koje prakticira i jedna i druga strana. No, konstatira da ustaška djela nisu bila nikada uperena protiv Nijemaca i njihovog vo enja rata u suprotnosti s onima bandi. Vlada je u toku proteklih godina provela prili no promjena. Kasche pri tom skre e pažnju na to da posebno treba voditi ra una o talijanskom utjecaju, budu i da je Reich politi ki priznao Italiji prvenstvo (primat) u Hrvatskoj. Za Hrvate nastaju tako esto teške prilike, no Kasche nije smatrao za svoju dužnost da ih još više otežava. U zagreba koj vladi nalazi se niz ljudi koji vrše svoju dužnost u okviru danih mogu nosti i oni su njema koj strani vrlo vrijedni kao suradnici. Pri tom je dovoljno da spomene dra Lorkovi a. Razvitak vlade mora se uvažiti i unaprijediti. Potpunom izmjenom vlade, uz prijelaz izvršne vlasti na Reich, uklonio bi se sadašnji režim hrvatske države i razbili preduvjeti za suradnju Hrvata na njema koj strani. Stoga je Kasche smatrao svojom dužnosti da odlu no odvra a od takvih ideja. Sigurno su sposobnosti njema - kih upravnih inovnika ve e, no svaka zemlja i svaki narod imaju vlastito lice, pa i na polju uprave. Da im name u jednostavno njema ki stil, zna ilo bi stvoriti bolju upravu, ali i izazvati opasnost da se još više udalje široki krugovi naroda od Nijemaca. Ne bi se smjeli varati o takozvanom germanofilstvu; ono ide tako daleko dokle ga »mali ovjek« vidi u suglasju sa svojim esto instinktivno naslu enim narodnim interesima. Mnoge negativne pojave u tom pravcu, koje se danas zapažaju, vuku korijen iz njema kih pogrešaka u prošlosti. Nije na mjestu usporedba njema ke uprave s onom u NDH. Hrvatska uprava je primitivna i na elno druk iji nego njema ka. No, i u Austro-Ugarskoj Monarhiji za vrijeme svjetskog rata u ovim krajevima mnogo toga bilo je teško i nesavršeno, kao npr. snabdijevanje životnim namirnicama i pojava »zelenog kadra«. Uredba šefa civilne uprave kod njema kog zapovjednika i hrvatskih ministara kod njema kih divizija op enito kao da se dokazala. Datosti te suradnje, koje Kasche neprekidno prati, potvr uju da razvoj ide nabolje. Zadatak propagande jest i ja anje utjecaja na stanovništvo, a držanje njema kih jedinica dragocjen je sastavni dio te propagande. Na žalost, upravo spomenuti kontakti s mnogim krugovima opozicije i ne uvijek takti an stav prema državi, vladi i upravi ponekih vojnih i policijskih ustanova Reicha nemaju takav u inak. Njema ka je strana priznala državu (NDH) i njena je vlada suradnica u zajedni kom ratu i zato može postojati *samo* jedna službena zada a za njema ku stranu: najuže sura ivati s njom; ubrizgavati joj povjerenje i pouzdanje i ja ati njen autoritet. No, osobno mora se ta suradnja proširiti njegovanjem odnosa s državotvornim krugovima, a suzdržljivoš u prema opozicionim krugovima. Stoga Kasche žali što dosad gotovo da i nije postojala težnja da se uspostavi i njeguje drugarski odnos s ustaškim krugovima i da, osim toga, nije ak ni za istaknute ustaške vo e bio podnesen ikakav prijedlog za odlikovanje. —

Kasche je prijepis toga pisma uputio i ministarstvu vanjskih poslova (državnom sekretaru v. Steengrachtu). U popratnom pismu²²⁷ isti e da se u

²²⁷ AJ, T-120, rolna 212.

pismu gen. Löhru odražavaju sve brige koje su ovdje vezane uz angažiranje njemačkih jedinica. Kako se nakon preuzimanja vrhovne komande od general-pukovnika Lohra pogoršala suradnja s Kascheom, poslanik je generala upozorio na to da bi poluio promjenu koju smatra neophodnom, ukoliko žele i nadalje ostati uspješni. Pri tom je Kascheu jasno da niz nedostataka nije kod glavnokomandujućeg na Jugoistoku nego kod ustanova *Waffen-SS* i policije u Reichu. Kasche moli da ministarstvo sadržaj pisma predbježno ne saopćava Vrhovnoj komandi, jer poslanik mora, prirodno, otkrivati odgovor i mjere gen. Lohra. Najviše bi želio da se ta pitanja riješe neposredno, ovdje u Hrvatskoj, i za to vidi određene moguće nosti, no to, ipak, nije sigurno. Pouzdano je samo to da pitanja policije i *Waffen-SS* ne može riješiti gen. Lohr.

Kasche je telegrafski, 26. VI,²²⁸ obavijestio ministarstvo da je jučer prethodno razgovarao s Lorkovićem, Glaiseom i gen. Prpićem, 29. VI, vodit će odlučne razgovore. Jučer je mogao utvrditi da na hrvatskoj strani postoje najozbiljnije smetnje, uslijed nedavnih iskustava. Posebno se, na Kascheovu žalost, iznose ove pritužbe: 1. *Waffen-SS* služi se za vrbovanje u Bosni i Hercegovini koji apeliraju na autonomističke težnje i za hrvatsku su državu neprihvatljivi; 2. *Waffen-SS* vrbuje - na temelju jednog nesretnog sporazuma što ga je opunomoćnik zaključio s generalom Begovićem a da o tome nije bio obaviješten gen. Glaise - u redovima oružanih snaga NDH, nude i bolje materijalne uvjete čime se najozbiljnije ugrožavaju sastav i moral hrvatskih oružanih snaga; to je već opetovano dovelo do dezertiranja, a prekidom i do pucnjave na otvorenoj cesti; 3. *Waffen-SS* ne puštaju oficire za vezu NDH u sabirne logore, tako da u Hrvatskoj nastaju odnosi koji su nedostupni uvidu hrvatske vlade; 4. potpuno isključuje hrvatskog generalštaba iz suradnje u borbama u zemlji stvara takvo stanje kakvo vlada u Zagrebu ne može više podnositi.

Poslanika Kaschea su telegramom, 29. VI,²²⁹ izvijestili da su pitanje akcije u istočnoj Srbiji izmislili u Save i Drave potanko pretresli s Vrhovnom komandom. VK priznaje potpuno opravdanost svih navedenih razloga za tu akciju. Već su izdana naređenja da otpočnu s ograničenim akcijama u tom području. No, za razgranatu akciju u istočnoj Srbiji nedostaju trenutno, ipak, vojne snage, tako da takvu neku veću akciju moraju ostaviti za kasnije.

Kasche je, 1. VII,²³⁰ telegrafski obavijestio ministarstvo pod »najhitnije« da mu je Lorković - nakon više razgovora — danas saopćio da je vlada NDH spremna da za potrebe domaće i protuzračne obrane u Reichu 10.000 ljudi. Akcija može odmah započeti i Kasche je u tom smislu već uputio zrakoplovnog atašea. Lorković je obećao da će kasnije, prema mogućnostima, pristupiti povišenju kontingenta. Momentano je to nemoguće, uslijed nemira u unutrašnjosti, izgradnje raznih jedinica hrvatskih oružanih snaga i *Wehrmachta* hrvatskim ljudskim materijalom kao i žetvenih radova. Bilo bi poželjno da od tih 10.000 ljudi formiraju neku vrstu hrvatske divizije protuzračne obrane u sastavu njemačkog *Wehrmachta*.

O vrlo visokim brojevima željama *Waffen-SS* i policije morali su raspravljati — nastavlja Kasche - na dvije konferencije: jednoj kod gen. Glaisea i završnoj kod dra Lorkovića. Kascheu je pošlo za rukom da smanji te brojeve

²²⁸ Isti izvor, Nr. 2586 od 26. VI.

²²⁹ Isti izvor, Nr. 1018 od 29. VI.

²³⁰ Isti izvor, Nr. 2702 od 1. VII.

na mogu u granicu i narednih e dana Lorkovi , Glaise i on sastaviti zajedni ki dokument o tome. Rije je o ovim brojkama: 1. Hrvati u sastavu *Wehrmacht* - 24.000 u hrvatskoj SS-diviziji; 20.000 u žandarmeriji; 27.000 u legionarskoj diviziji u Stockerau; 3000 u zrakoplovstvu; 1000 u ratnoj mornarici, svega 75.000. 2. U oružanim snagama NDH — 8 lova kih i gorskih brigada, svega 68.000 ljudi; poglavnikova tjelesna garda (PTS) i *Ustaška vojnica* 22.000; brze jedinice 4000; zrakoplovstvo 9000; jedinice za osiguranje željeznica 24.000; oružništvo 12.000. Povrh toga, postoje i odredi rezervista koji postepeno imaju prerasti u pukove za osiguranje. 3. U talijanskim oružanim snagama — 6000 ljudi.

Hrvatska se strana žalila — nastavlja Kasche — na Kammerhoferov postupak pri postavljanju SS-divizije i žandarmerije. Zatraženo je - protivno dogovoru - 70.000 ljudi; broj je snižen na ukupno 44.000. Vrbovanje u diviziju dosad je zabilježilo samo 7000, a postupak oficira zaduženog za vrbovanje najve im dijelom je za to kriv i Kasche je stoga zatražio njegovo povla enje. Na drugoj strani, poglavnik se žali što je lišen svakog utjecaja na operacije, tako da bespomo no mora promatrati zbivanja kod ku e. Iznova se žalio na nedostatak jedinstvene njema ke komande.

Iz Salzburga su Kaschea telegramom, 2. VII,²³¹ obavijestili da su u me uvremenu raspravili pitanje vrbovanja hrvatskih mornara za njema ku trgova ku mornaricu vojnim kanalom u Zagrebu i Rimu. *Comando Supremo* je uvidjela potrebu pribavljanja hrvatskog osoblja za njema ku trgova ku mornaricu i povukla svoje po etne rezerve, ali je zamolila da njema ka strana pribavi pristanak talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Vrhovna komanda, ipak, misli da je dovoljan pristanak talijanske VK i da se može odre i pristanka ministarstva, pa je njema ki general u Glavnom stanu talijanskih oružanih snaga u Rimu (gen. Rintelen) primio nare enje da u tom smislu obavijesti *Comando Supremo*.

General pukovnik Lohr odgovorio je Kascheu pismom od 5. srpnja²³² i uvodno istakao da se rado s njim slaže u podsticaju da pokušaju ostvariti bolje usmjerenje djelovanja raznih njema kih ustanova u Hrvatskoj, utoliko više što je oduvijek zastupao mišljenje da je upravo u inozemstvu neophodno potrebno jedinstvo u akciji. Vrlo zapleteni odnosi zahtijevali bi raspravu, no Löhrova zada a tako ga na Jugu osobno zaokuplja da se trenuta no ne može ja e posvetiti Hrvatskoj. Stoga mu zasad odgovara pismom i sebi pridržava pravo da itav predmet po mogu nosti kasnije usmeno detaljnije rasprave.

Pojednostavnjenje na vojnom polju u me uvremenu je utoliko nastupilo — piše dalje Lohr - što je nakon dovršenja pothvata u Crnoj Gori (operacija *Schwarz*) zastupanje svih njema kih vojnih interesa prema Hrvatskoj prešlo opet isklju ivo u nadležnost opunomo enog generala (Glaisea). Jedinstveno provo enje regrutacije mo i e se provesti uz izuzetak organizacije SS koja postupa na temelju neposredno primanih uputa. I na ostalim podru jima, koja Kasche spominje, bit e Löhru dijelom mogu e da utje e, ali dijelom i ne e, uslijed centralisti kog uređivanja. Ali, svakako, postoje izgledi da se ponešto približe izjedna avanju.

Ipak, ta djelomi na rješenja ne mogu biti odlu no važna tako dugo dok nije *na elna* orijentacija svih faktora, koji su u pitanju, usmjerena istim pravcem. Koliko je ona sada razli ita pokazuju najo itije izvještaji koji se

²³¹ Isti izvor, Nr. 1028 od 2. VII.

²³² AJ, T-501, rolna 265.

me usobno razilaze, a na koje je Kasche upozorio u svom pismu. Ukoliko je rije o vojnim instancama, koje su njemu osobno (Löhr) podređene, ne mogu se njihove vijesti označiti kao izrazito optimističke. No, one odgovaraju — ne ulaze i u pojedinosti — cjelokupnom vojnom položaju u Hrvatskoj: Jer činjenica je da je ova prijateljska država (NDH) sve više crpla njemačke jedinice, da su njenim oružanim snagama morali sve više dovoziti njemačko naoružanje, pa čak i prehrambena sredstva *Wehrmachta*, i da sva žrtvovana njemačka krv nije mogla zaustaviti postepeno pogoršavanje odnosa. Ratno-privredni doprinosi Hrvatske, koji se tome suprotstavljaju kao protuargument, jako zaostaju, dok vojni doprinos Hrvatske na Istočnom frontu pada *kvantitativno* ispod svake mjere. Pri takvoj notornoj situaciji ne može se, dakle, postići i neko poboljšanje vojnog izvještavanja.

U pogledu sporazuma Reicha s Italijom, što ih Kasche spominje u svom pismu, jedva da je potrebno ukazati na to da su bili zaključeni pod temeljito drukčijim pretpostavkama nego što su danas. U vojnom pogledu Njemačka je htjela Hrvatskoj pomoći i na temelju izričito izražene želje a i tada samo savjetom; ostalo sve je bilo prepušteno Italiji. Poznato držanje Italije i razvoj u Hrvatskoj doveli su, ipak, do toga da su njemačke jedinice okupirale najveći dio nezavisne države i njene oružane snage uvelike uzele pod izrazito njemačko okrilje. To je bilo svrsishodno, u prešutnom sporazumu s Italijom, tako da se nisu otkazivali spomenuti sporazumi.

Daleka mu je svaka pomisao — piše Lohr — da iz toga izvodi zaključke za njemačku politiku koju Kasche sam zastupa u Hrvatskoj. No, kako Kasche predlaže — što i Lohr najtoplije zagovara — bolje usmjerenje njihovih područja djelovanja, Lohr je prisiljen da ukaže ne samo na fakti no stanje na vojnom polju nego i da kaže da ono, prirodno, izražava Führerovu volju i da ga moraju uzeti kao neizmjenjivu činjenicu.

Na kraju, Lohr se kurtoazno zahvaljuje Kascheu na iscrpnom i otvorenom pismu na koje sam jednako tako iskreno odgovara, u nadi da će im pomoći i za rukom — usprkos vrlo zapletenim i teškim odnosima u Hrvatskoj — da uspostave kompaktnost njemačkog fronta u Hrvatskoj koju je Kasche osobno neprekidno unapređivao a koju su general Glaise i on (Lohr) osobno, također, neprekidno željeli.

Kasche je, 5. VII,²³³ telegrafski informirao svoje ministarstvo da mu je Budak dostavio verbalnu notu s nadnevkom 4. VII, u kojoj protokol ministarstva vanjskih poslova NDH moli poslanstvo da SS-Obergruppenführeru Gottlobu Bergeru pomogne što brže posredstvom nadležnih njemačkih vlasti u Berlinu dostavi osobni poziv ministra vanjskih poslova Budaka da posjeti Zagreb, 11. i 12. srpnja, kao ministrov gost.

Posjetio ga je jučer - javlja Kasche telegrafski, 6. VII,²³⁴ ministarstvu - novi poslanik NDH u Rimu Nikšić, nakon svoga prvog povratka iz Italije, i Kasche iz razgovora s njim izvlači ovo: Nikšić je bio osobno kod talijanskog kralja, vojvode od Aoste (Tomislava II) i Bastianinija. Kralj ga je obilno obasuo pitanjima o Sjedinjenim Državama Amerike; vojvoda od Aoste držao se, navodno, vrlo suzdržljivo i saopćio Nikšiću da se može upuštati u razgovor s hrvatskom gospodom samo na temelju posebne dozvole talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Bastianini je na Nikšića ostavio pozitivan dojam, posebno se čini da želi poštivati iskustva iz dosadašnjeg razvoja odnosa sa

²³¹ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2749 od 5. VII.

²³⁴ Isti izvor, Nr. 2755 od 6. VII.

Hrvatskom. Nikšić je naglasio da je položaj, dakako, vrlo težak, utoliko više što je 70.000 Hrvata u talijanskim koncentracionim logorima. Novi talijanski poslanik u Hrvatskoj Petrucci, kao ličnost, ostavio je na nj vrlo dobar dojam. Petrucci je u razgovoru neprekidno isticao svoje dobre odnose s Nijemcima za vrijeme službovanja u Münchenu. Oni se da je u porijeku sa sasertanom otvoreniji i pristupa niji u pogledu političkih pitanja. Razgovori s kraljem Vittorioem Emanuelom i vojvodom od Aoste bili su vođeni na njemačkom; s Bastianinijem i Petruccijem na njemačkom i talijanskom jeziku. O Duceu je Nikšić rekao kako je već trebalo da ga primi, no prijem je u posljednji čas bio otkazan. Duce je talijanskog ministra Bigginija, koji je prije nekoliko dana došao u Zagreb, prije puta mogao primiti u krevet. Sigurno je ozbiljno bolestan, pretpostavlja se od oboje na crijevima. Nikšić je o položaju u Italiji rekao da se krugovi rimskog društva odnose skeptično prema ishodu rata. Bezuvjetna vjera u pobjedu postoji kod Ducea i samo sasvim malog kruga njegovih najbližih suradnika. Generalni sekretar stranke Scorza nesumnjivo je pun jake volje i dobar čovjek, ali fašizam u Rimu ima malo probojne snage. Jako se zapaža porast utjecaja crkve i Vatikana. Nedavne sovjetske izjave o stvaranju hrvatsko-slovenske države, uključujući Istru i Trst, pobudile su, dakako, u Rimu veliku pozornost i kod Talijana ojačale odlučnost da se brane. Nikšić je izrazio svoje zadovoljstvo i prijemom na koji je naišao kod tamošnjeg ambasadora Reicha.

Kasche je u telegramu, 8. VII,²³⁵ za ministra v. Ribbentropa najavio da je odnos njemačkih vojnih ustanova, kao i onih organizacije SS prema Hrvatskoj u posljednje vrijeme zapao u teškoće. Postoji kriza povjerenja. Razvoj prijeteći da dođe do vrhunca, ako se najbrže ne poduzmu odlučne mjere. Pri tom Kasche upućuje na svoj izvještaj o suzbijanju ustanka i suradnji s njemačkom stranom od 2. VI i svoje pismo, upućeno državnom sekretaru v. Steengrachtu, od 25. VI s priloženom kopijom pisma za generala Lohra. Jučer je Kammerhofer — po nalogu Reichsführera Himmlera — rekao Kascheu da je od njega (Himmlera) primio ovakvo naređenje (otprilike): 1. vrbovanje u novu SS-diviziju ne zadovoljava i da ga — prema Himmlerovim informacijama — Hrvati sabotiraju; prema krivcima ima se smjesta postupiti njemačkim policijskim mjerama; 2. Himmleru je poznato da se u hrvatskom koncentracionom logoru nalaze muškarci koji su se prijavili u *Waffen-SS*, njemačka policija ima smjesta pretražiti hrvatske koncentracione logore, a krivce — po potrebi — kazniti smrću; 3. bosanska SS-divizija smije brojiti samo deset od sto katolika i ima se od prvog u narednom mjesecu postaviti na noge s 26.000 ljudi; da bi to proveli Reichsführer zahtijeva da se odmah mogu održavati u muslimanskim dijelovima jedinica hrvatskih oružanih snaga predavanja u prilog vrbovanja za *Waffen-SS*. — Kammerhofer je upoznao i Lorkovića s onim podatkom o koncentracionim logorima, a Lorković je na to Kascheu izjavio kako je neistinita tvrdnja da Hrvati sabotiraju postavljanje te SS-divizije. Za slučaj što ga spominje Reichsführer, dokazano je da je pogrešno prenesen Berlinu. Hrvatska se strana ne može — pozivajući i se na izmjenu nota — suglasiti s takvim ograničenjem broja katoličkih dobrovoljaca u bosanskoj SS-diviziji. Vrbovanja u Hrvatskoj moraju nadalje dovesti do najgorih posljedica i stoga nisu moguća. Krivnju za nedostatke snosi isključivo samovoljni postupak SS-Führera, zaduženog za to, a vlada NDH mora za to otkloniti svaku krivnju. Općenito, Lorković se sporazumio s Kammerhoferom da do daljnjeg obustave

²³⁵ Isti izvor, Nr. 2769 od 7. VII.

vrbovanje i da mu hrvatske oružane snage stave na raspolaganje 16.000 do 18.000 ljudi koji još nedostaju.

Lorkovi mu je — javlja dalje Kasche — iznio usmeno i pismeno ove prigovore hrvatske strane:

1. Odgovorni SS-oficiri nisu se obazirali pri vrbovanju za tu diviziju odmah od početka na zaključene dogovore. Suraivalo se sve više s protudržavnim elementima i otklanjala hrvatska suradnja ili, čak, sprečavala. Pridodatoj hrvatskoj komisiji (formiranoj na temelju dogovora) nije se omogućivao uvid u vrbovanje i logor već prijavljenih, tako da hrvatska vlada doživljava da joj se u vlastitoj kući i uskraćuje nadzor nad njenim državljanima. Iz Kammerhoferova ureda primio je Lorkovi sada prvi popis od 9500 ljudi; među njima ima velik broj *Volksdeutschera* iz *Einsatzstaffela*, a također i itava lista privedenih Albanaca koji se Hrvatske ne tiču.

2. Vrbovanje za *Waffen-SS* i policiju u redovima hrvatskih oružanih snaga i policije dovelo je do zabrinjavajućih pojava rasula. Vrbovanje od SS nije imalo nikakvog obzira na disciplinske odnose i angažiranost jedinica, nego su bezobzirno agitirali, ukazujući i na materijalno bolju situaciju u redovima *Waffen-SS* i time izazivali i pojavu dezertiranja. Ima obavijesti da se to osobito zbilo u isto nobosanskoj ustaškoj brigadi koja je već, prema poglavnikovom nalogu, bila ustupila Kammerhoferu jedan itav bataljun; njeni ljudi neprekidno primaju pozive u *Waffen-SS*, i to je izazvalo krizu u redovima brigade, tako da je ta, inače dobra, jedinica morala otpasti iz akcija u tamošnjem području hitno potrebnih protiv pojava anih »bandi«.

3. Kammerhofer proširuje svoju djelatnost ne samo na pobijanje »bandi« i smirivanje u operacionom području, nego je itavu zemlju posuo svojim uredima i zahvata u policijski suverenitet Hrvatske.

Lorkovi je sažeo svoju ocjenu položaja rijeke ima da je posljednjih mjeseci u njemačko-hrvatskoj suradnji sto puta više bilo okapanja i trvenja nego u itavom prošlom razdoblju od osnivanja države. On osobno, a i ostali ministri izrazili su u posljednje vrijeme najveću zabrinutost u pogledu daljnjeg razvoja.

Kasche primjećuje — navodi se dalje u brzojavu — da se Kammerhoferova policijska akcija temelji na Führerovoj naredbi od 10. ožujka 1943. Kammerhofer je stigao u Zagreb 29. III i — nakon što su raspravili, u opetovanoj izmjeni telegrama s ministarstvom obostrane zahtjeve, ovdajšnje prijedloge i rezerve, uz intervenciju poslanika NDH u Berlinu — bila je, 24. IV, potpisana zajednička zabilješka Pavelić-Glaise. Dosad nije uslijedilo policijsko angažiranje u područjima već proširanim od vojnih jedinica i Führerova naredba od 10. III nije prema tome izvršena. Suradnja poslanstva s Kammerhoferom osobno je zadovoljavala, ali je on od viših primao naređenja, Kascheu u pojedinostima nepoznata, koja su stvarala neprekidno novu situaciju. U razgovorima s njim, Kasche se pozivao na Führerovu naredbu i u tom smislu stavlja prijedloge. Kammerhofer uviđa da je navedena direktiva Reichsführera Himmlera morati izazvati najnegativnije posljedice i stoga želi razgovarati s Himmlerom.

Ministarstvo mu je naredilo postavljanje jedne SS-divizije od »hrvatskih dobrovoljnih regruta« telegramom od 13. II i Kasche ga je pozitivno riješio svojim izvještajem od istog dana potrebnim dogovorima s poglavnikom. Zatim je pristigla hrvatska ponuda kojom se predlagalo bezodvlastno stavljanje na raspolaganje 6000 ustaša, ali i otklon i posebne želje vodstva SS. Hrvatska je strana, konačno, popustila u neposrednim pregovorima s vođama SS, tako da su na konferenciji, 5. III, bile raspravljene smjernice za formiranje

bosanske SS-divizije a utvrđene (pismeno) u izmjeni nota, 30. III i 17. IV. U me uvremenu je vrbovanje u Bosni već otpočelo i oficiri SS su od početka javljali o velikim brojevima animiranih ljudi što se kasnije pokazalo netočno. Ti njihovi podaci stvorili su kod Reichsführera SS jako optimističnu sliku, ali, na žalost, i pogrešnu procjenu položaja. Već potkraj ožujka, uslijedile su pritužbe s hrvatske strane na samo provođenje vrbovanja, osobito na Hauptsturmführera von Kremlera i o njima su Hrvati raspravljali ili neposredno s vodstvom SS ili posredstvom poslanstva Reicha i opunomoćenog generala. Kremler se i pred Hrvatima izražavao prezirivo o Kascheu, diskutirao pred njima o suprotnostima između u SS i *Wehrmachta* i počinio grube političke promašaje, tako da je Kasche u pismu opunomoćenom generalu od 26. VI bio prisiljen da zatraži Kremlerov bezodvoljni premještaj. Kammerhofer mu je jučer izjavio da je premještaj i uslijedio.

Kasche je u razgovorima s Obergruppenführerom Phlepsom i SS-Standartenführerom v. Obwurzerom, zaduženim za formiranje divizije, neprekidno ukazivao na poštivanje dogovorenog. Obwurzer mu je, 16. VI, rekao da je dosadašnji rezultat vrbovanja 8000 do 9000 ljudi, no da općenito ne ispunjava očekivanja. Prije svega, htio bi vrbovati u redovima hrvatskih oružanih snaga i me u ustašama. Danas javljaju da su dosad ukupno dosegli brojku od 7000. Lorković i vlada NDH otklanjaju za to svaku odgovornost, jer se njihovi prijedlozi odmah od početka nisu prihvaćali a provodile se posebne želje vodstva SS. Lorković, Glaise i on (Kasche) složni su u tome da je postavljanje divizije najbržim putem potrebno, usprkos svim teškoćama, a Lorković je to obećao i već naredio i mjere za to. U tom pogledu Kasche se poziva na svoj brzojav br. 2702 od 1. srpnja.

Imaju i pred oči takve postupke i u više navrata javljane poteškoće u vezi sa stavom prema mjerama general-pukovnika Lohra, Kasche izražava mišljenje o neophodnoj potrebi da se postigne jednodušnost između u ministarstva vanjskih poslova, Vrhovne komande i vodstva SS. Mora se pri tom osigurati odlučno uvažavanje političkih gledišta i njihovo poštivanje pri izvršavanju. Angažiranje vojnih snaga u Hrvatskoj, uključujući i SS i njemačku policiju, smije služiti samo suzbijanju bandi i ratnim operacijama, a ne provođenju političkih težnji u unutarhrvatskim odnosima, kao, na primjer, u pogledu Muslimana, *Njemačke narodne skupine*, policije i privrede. Moguće je u skladu sa željama generala Lohra i Reichsführera Himmlera dosadašnju politiku u Hrvatskoj izmijeniti i umjesto dosadašnje suradnje provesti jednostrano rješenje pomoću njemačke zapovijedi. No, Kasche smatra da bi tada nastupilo daljnje propadanje hrvatske suradnje koja je ionako već izvanredno oslabljena uslijed talijanskog držanja. Njemačka strana morala bi sve više angažirati svoje snage, jer bi sve više snaga ovdje u Hrvatskoj ustajalo protiv nje. Kascheov položaj, kao njemačkog poslanika u Zagrebu, ne bi tada više bio održiv.

Zanimljivo je pri tome to što je državni sekretar v. Steengracht - prema zabilježci od 10. VII²³⁶ - u vezi s tim brzojavom poslanika Kaschea donio odluku da taj izvještaj ne predoči ministru vanjskih poslova v. Ribbentropu tako dugo dok uz njega nema konkretnih prijedloga za poboljšanje odnosa u Hrvatskoj. Stoga Steengracht moli državnog podsekretara Henckea da pokuša kako bi se postigla složnost zainteresiranih ustanova. Zatim treba nadležni

²³⁶ Isti izvor.

referent ministarstva (Feine) sastaviti op i pregled položaja i uza nj dostaviti prijedloge o prikladnim mjerama.

Usljedio je posjet SS-Obergruppenführera Bergera — javlja Kasche telegrafski ministarstvu, 12. srpnja.²³⁷ Negativan stav u pogledu odlikovanja Bergera što je Kascheu bio saopćen, povjerio je Kasche u više navrata ministru Budaku i poglavnikovoju kancelariji ordena. Ipak, do podjele odlikovanja Bergeru danas je došlo. Kasche je skrenuo pažnju Budaku da ne može poglavniku zaniijekati pravo dodjele odlikovanja, ali za Bergera vrijedi njemački zakon, prema kojem se za dodjelu i nošenje odlikovanja predviđeno Führerovo odobrenje. Stoga i želja da se odlikovanje ne izvrši bez tog odobrenja i sam in predaje odlikovanja Bergeru su neugodni. U stru nom pogledu Bergerov posjet bio je utoliko koristan što se sam mogao uvjeriti u sadašnje nedostatke (o emu je Kasche izvijestio ministarstvo brzojavkom br. 2769 od 7. VII i izvještajem od 8. VII). Potpisali su dogovor (Berger i Glaise s njemačke strane a Begi i Lorkovi u ime NDH), u kojem su potpuno došla do izražaja Kascheova politička gledišta. Bitna zasluga za to pripada Kammerhoferu. Kasche optimistički ocjenjuje buduću suradnju i na kraju javlja da je Berger, zajedno s Glaiseom i Kammerhoferom, 12. VII oko podne, odletio u Berlin. Glaise i Kammerhofer vodit će razgovore s Himmlerom. Istodobno s Bergerom boravio je u Zagrebu SS-Obergruppenführer von den Bach, kojemu je u štabu Reichsführera SS povjerena zadaća vođenja svih operacija suzbijanja bandi, da bi se na licu mjesta informirao o situaciji na terenu. Kod Kaschea je informativno razgovarao o položaju s Kammerhoferom i SS-Gruppenführerom Roessnerom iz Štajerske.

Kasche je pred Bergerov odlazak, 12. VII,²³⁸ osobno predao Bergeru kraću zabilješku o principima njemačke suradnje i njemačkog nastupanja u Hrvatskoj. U njoj stoji:

1. Podrška politici koju linija danoj priznanjem države (NDH) i sadašnje vlade. Najveća suzdržljivost prema utjecajima opozicionih krugova. Nikakva suradnja s krugovima muslimanskih autonomista u Bosni koja bi kod njih mogla pobuditi nade u ostvarenje njihovih težnji. Kako je poslanstvo odgovorno za političku liniju, u svim događajima povezanim s političkim pitanjima potrebno je zatražiti od poslanstva savjet i djelovati u skladu s njegovim političkim smjernicama. Isto vrijedi za sve postupke njemačkih ustanova koje služe propagandi ili mogu imati politički utjecaj.

2. Budućnost i da je privredna i prehrambena situacija izvanredno napeta, i u Hrvatskoj postoji najveća opasnost inflacije, uslijed potrebnih zahtjeva za hrvatskim plaćenim sredstvima vezanim uz angažiranje njemačke *Wehrmachta* i policije, potrebna je štednja u svim izdacima koji nisu neophodno potrebni za izvršenje zadataka postavljenih od Führera. Što je moguće manje postavljati i premještanje logora i ostalih vojnih uređenja koji nisu neophodni za borbu; najveća suzdržljivost u materijalnim zahtjevima.

3. Bezuvjetno jedinstvo pri nastupanju svih njemačkih ličnosti i ustanova prema inozemstvu. Stoga koncentracija svih pitanja njemačke vojnog angažiranja u Hrvatskoj kod njemačke vojnog generala. Jasni dogovori s vlastima NDH i njihovo pouzdano izvršavanje.

²³⁷ Isti izvor.

²³⁸ AJ, T-501, folna 265.

S tim Bergerom je bio prijatelj Branko Buzjak, policijski ataše u Berlinu, i s njim pravio važne poslove (nabavke oružja i ostalo).

4. Angažiranje njemačkih oružanih snaga i policije u cilju slamanja neprijatelja, osobito ustaničkih bandi. Izvan toga, što je moguće manje zahvatanje u unutrašnjohrvatske poslove. Odgovornost mora na elno ostati pri hrvatskim vlastima, budući da razvoj njihova djelovanja služi zajedni kom ratnom interesu. U operacionom području vrijedit će hrvatski zakon o iznimnom stanju, prema kojem izvršna vlast prelazi u ruke zapovjednika operacija a kojem je pridodat šef civilne uprave. Operaciona područja prostorno i vremenski po mogući malo proširivati.

Šef Sigurnosne policije i *SD* je, 13. VII,²³⁹ zatražio da ministarstvo vanjskih poslova obavijesti telegramom policijskog atašea H. Helma u Zagreba kom poslanstvu kako su u Berlinu primili strogo povjerljivu informaciju da se u Hrvatskoj u koncentracionim logorima još uvijek nalazi oko 800 Židova, pretežno žena i djece. Zato i Berlin zahtijeva da se bezodvlačno provede njihova »evakuacija na Istok«.

Vrhovna komanda je, 13. VII,²⁴⁰ primila telegrafsku obavijest da talijanske vlasti uskrajuju - usprkos ispunjenim preduvjetima - odobrenje za vrbovanje hrvatskih mornara u talijanskom okupacionom području. Još uvijek izostaje o tome uputa talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Stoga VK moli berlinsko ministarstvo vanjskih poslova da je pribavi, jer je ona — prema izjavi talijanskih vojnih vlasti — neophodno potrebna. Nastavak vrbovanja — zasad obustavljenog — nužno je potreban.

Kasche je, 14. VII,²⁴¹ telegramom obavijestio ministarstvo kako ga je prvi put posjetio njegov talijanski kolega Petrucci i da je u razgovoru uvodno ukazao na svoj boravak u Miinchenu i pitanja vezana uz to njegovo konzularno djelovanje. Zatim se općenito pozabavio prilikama u Hrvatskoj i opširno ispitivao Kaschea o nemirima »bandi«. Kasche mu je o tome dao potrebna objašnjenja. Pri tom je primijetio kako Petrucci iznad svega udiže što inače tako miroljubivi Slovenci danas tako žestoko vode »rat bandi«. Ustvrdio je općenito — govoreći o Hrvatskoj — da se mogla odmah od početka voditi drukčija politika, ali se Petrucci nije izjasnio o tome kakva politika. Nije ni aludirao, ni naznačio nešto u vezi s talijanskim držanjem prema Hrvatskoj. Na kraju, govorio je s nekom zabrinutošću o položaju na Siciliji. Izrazio je mišljenje da će se talijanske jedinice dobro boriti, no nisu dovoljno naoružane. Talijansko zrakoplovstvo najviše im je dijelom izgubljeno. Talijanskoj industriji nedostaju najvažnije sirovine i stoga ne može dostatno naoružati svoju vojsku. Izrazio je mišljenje da i Njemačka mora shvatiti situaciju i tako povoljno mogući da se tamo sada porazi stisnutog protivnika. To bi bilo krajnje važno i za propagandu prema protivniku i za onu u Italiji. U Italiji ne postoji, na žalost, ministar za propagandu i Duce ne može sve saminiti. U izlaganju talijanskog poslanika osjetile su se sumnja i zabrinutost. Osobno je Petrucci — zaključuje Kasche — izraziti nacionalist. Izrazio je, na primjer, mišljenje da bi se rado — poput Japanaca — obrušio na neki neprijateljski bojni brod i tako ga potopio. Kascheov je prvi dojam da će suradnja s njim biti dobra.

General Glaise je, 16. VII,²⁴² u telegramu generalu Foertschu (za gen. Lohra) ovako ocrtao položaj u Hrvatskoj: Zbivanja posljednjih dana (Sicilija, zahvaćanje »pokreta bandi« u neposrednoj okolici Zagreba, itd.) dovela su do

²³⁹ AJ, T-120, rolna 1280, Att. Gruppe 7120/43.

²⁴⁰ AJ, T-120, rolna 212.

²⁴¹ Isti izvor, Nr. 2889 od 14. VII.

²⁴² AJ, T-501, rolna 264.

neke vrste pani nog raspoloženja. Ljudi iz bliže okoline šefa države (Paveli a), me u njima jedan posebno istaknuti zagovornik dosadašnjeg kursa, priznaju da se došlo do kraja njihovog umije a i pretresaju s Glaiseom potpuno otvoreno potrebu da ostvare proširenje baze režima i vlade, pri emu bi, prije svega, došli u obzir prvaci *Selja ke stranke*. Predsjednik vlade, od poglavnika uvelike neovisan, imao bi odgovorno voditi poslove. Može li se šef države pridobiti za takve projekte, to je, dakako, pod znakom pitanja kao i sklonost selja kih predstavnika na drugoj strani da u ovom asu preuzmu suodgovornost na svoja le a. Op enito se smatra me u svima, koji ne pripadaju najbližem krugu bivših ustaških emigranata me u vlastodršcima, da je ustaški kurs dotrajali glasovir s kojim se više ništa ne može uraditi. ak i nedavno sazvani politiki dužnosnici ustaškog pokreta dali su — prema informaciji jednoga mjerodavnog sudionika sastanka — najoštriju kritiku vladinog kursa. U krugovima oficira kruži ve 14 dana anonimna spomenica u kojoj se položaj jednako tako ozna uje neodrživim. Autora spomenice, koji se u pojedinostima ograuje i od njema kog vodstva, treba tražiti me u višim oficirima. Sami po sebi dobro smišljeni propisi o predaji (otkupu) poljoprivrednih artikala kojih bi izvršenje, dakako, pretpostavljalo jaku državnu vlast, izazvali su u redovima seljaštva znatnu uznemirenost. Postoje dvije prihvatljive politike platforme: jedna se sastoji u borbi protiv komunizma i njegovih nosilaca i seljaštvu je bliska, a druga — ako do e do neželjenog raspleta na drugoj obali Jadrana - nada u ponovno zadobijanje obale. Za obranu od britansko-amerikog iskrcavanja ne bi se više moglo pridobiti zna ajnije hrvatske snage. Na drugoj strani, množe se u taboru ustanika znakovi zamorenosti iz ega bi kurs u pravcu unutrašnjeg mira, koji bi u narodu pobudio više povjerenja, mogao izvu i prednosti. Za držanje prostora prema vani morale bi se brinuti njema ke oružane snage. I legionarske jedinice su u tom pogledu — prema Glaiseovoj ocjeni — samo od izvanredno problemati ne vrijednosti. Najsmireniji sud, koji nije pod dojmom trenutnih doga aja, obvezuje Glaisea na takve ocjene za koje istodobno moli da ih Solun proslijedi dalje Vrhovnoj komandi, Odjelu za operacije, na ruke generala Warlimonta za isklju ivu orijentaciju vojnih organa.

Ma arski poslanik u Berlinu saop io mu je 15. VII — stoji u zabilješci državnog podsekretara Henckea od 16. VII²⁴³ — da ma arsko poslanstvo u Zagrebu javlja o odre enoj uznemirenosti u hrvatskim vladinim krugovima koja se neugodno prima na njema koj strani. Hrvati se pribojavaju da bi talijanske jedinice mogle napustiti Hrvatsku zbog zbivanja u Sredozemlju. Tako bi ta podru ja postala poprište djelovanja partizana. Hencke je odgovorio ma arskom poslaniku da iz Hrvatske nisu primili takve vijesti, pogotovo ne o povla enju talijanskih divizija. Uostalom, položaj u Hrvatskoj nije tako kritičan kako se esto prikazuje. Da su tamo bande djelatne, to je op e poznato, no njih suzbijaju osovinske jedinice odlu no i uspješno.

Kasche je, istog dana,²⁴⁴ telegrafski pod »najhitnije« prenio nadležnima u Berlinu ovu poruku policijskog atašaja Helma: U no i od 13. na 14. VII izvršen je napad ja ih »bandi«, uz pomo teškog naoružanja, na kaznionicu u Lepoglavi.²⁴⁵ Stražari, 50 pripadnika oružništva i osoblje u kaznionici, bili su prisiljeni da se povuku. »Banditi« su oslobodili oko 800 zatvorenika, osu enih

²⁴³ AJ, T-120, rolna 212, U.St.S.Pol. Nr. 395 od 16. VII.

²⁴⁴ Isti izvor, Nr. 2933 od 16. VII.

²⁴⁵ Opš. Mirko Peršen, *Dugi dani. Lepoglava škola revolucionara*, Zagreb 1975, poglavlje: 'Partizani oslobaaju kaznionicu, str. 189 i dalje.

na višegodišnje kazne. Pretežno: kriminalni razbojnici. Od njih se smjesta 300 priključilo »bandama«, a oko 200 dosad se prijavilo vlastima NDH u Zagrebu, Zlataru i Varaždinu. Nije poznato gdje se zadržavaju preostali zatvorenici, njih oko 300. Uslijed opasnosti prelaska granice Reicha, Helm preporuča da se o tome obavijeste pogranne policijske vlasti i ustanove. Da bi se mogle provesti u Reichu potrebne mjere traganja, zamoljeno je hrvatsko redarstvo da dostavi popise zatvorenika pobjeglih iz Lepoglave. Njih će dostaviti komandantu Sigurnosne policije i SD u Mariboru i Bledu.

Kasche je pod »najhitnije«, 17.VII,²⁴⁶ telegrafski obavijestio ministarstvo da ga je Mile Budak toga dana posjetio i ispričao mu se zbog pojava koje su pratile boravak Gottloba Bergera u Zagrebu. U pogledu odlikovanja spomenuto je poslaniku da poglavnik nije više mogao odustati od predaje odlikovanja, budući da je o ito policijski ataše u Berlinu B. Buzjak Bergera već ranije bio obavijestio o namjeri ustaške vlade da mu dodijeli odlikovanje. Budak žalio što tako nisu mogli prihvatiti Kascheovu želju da sa ekajom s dodjelom odlikovanja. O novinskoj obavijesti nije Budak ništa saznao. Kascheovu primjedbu da je ataše za štampu poslanstva pravodobno i prikladno obavijestio nadležnog referenta, Budak je primio s riječima kako mu nije bilo ništa poznato i da žalio objavljivanje vijesti koje međusobno nisu bile usklađene. Kasche je s njim opširno razgovarao o tom pitanju kao i o pitanjima uzajamnih poziva i Budak ga je uvjeravao da će ubuduće posvetiti najveću pažnju tim pitanjima. Pozabavili su se i pitanjem prijema novoga talijanskog poslanika i njegovoga ranga u diplomatskom kolu u Zagrebu. Budući da je i sâm Petrucci suzdržljiv u tom pravcu, Budak namjerava da to pitanje zasad miruje. Kasche je rekao kako to prepušta vladi NDH i da neće stvarati teškoće i nijednom od njih rješenja.²⁴⁷ Sigurno je da se Budak iznad svega trudio da stvori bolju klimu. Trebalo je unati s tim da će i u budućnosti — s obzirom na Budakovu prirodnu — do i još do takvih raznoraznih teškoća.

Savezni pokušaji iskrcavanja na Siciliji i izvanredno rovinasta situacija u samoj Italiji ponukale su Hitlera da se u sjevernoj Italiji sastane s Mussolinijem. Taj »Blitz-sastanak« bio je organiziran na brzinu u vili iz XVII stoljeća a kojoj je vlasnik bio senator Gaggia, u blizini mjesta Feltre, a održan je 19. srpnja.²⁴⁸ Razgovoru Hitlera i Mussolinija prisustvovali su: državni podsekretar Bastianini, ambasador Alfieri i gen. Ambrosio na talijanskoj strani, ambasadori Mackensen i Hewel, feldmaršal Keitel i generali Warlimont i Rintelen na njemačkoj strani. Govorio je, zapravo, samo Hitler i iz petnih se žila trudio — prema Schmidtovom zapisniku²⁴⁹ — da ohrabri svoga saveznika koji je za cijelo vrijeme konferencije sjedio šuteći. Već odmah u početku dugotrajnog monologa, Hitler je učinio nekoliko općih napomena o ratu, ukazujući i zatim na premoć Njemačke u broju industrijskih radnika u usporedbi s V. Britanijom i SAD, količinu proizvodnje željeza i ugljena, mangana, molibdena, kroma, nikla i bakra (iz pretežno okupiranih područja Balkana), snabdjevenosti naftom (Rumunjska), namirnicama (Ukrajina) i ostalom. Pri tom je istakao posebnu važnost balkanskog prostora u pogledu liferacije bakra, kroma i molibdena. Hitlerovo izlaganje je na jednom mjestu prekinuo dolazak Du-

²⁴⁵ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 2947 od 17. VII.

²⁴⁶ U službenoj bilješci berlinskog ministarstva vanjskih poslova od 23. VII 1943. spominje se da je Budak opet »na eo« pitanje doajena (AJ, T-120, rolna 212).

²⁴⁸ Opš. F. W. Deakin, *The Brutal Friendship...*, str. 435 i dalje; E. Wiskemann, nav. djelo, str. 352 i dalje.

²⁴⁹ AJ, T-129, rolna 60, FÜ 34/43.

ceova tajnika koji je Mussoliniju uružio bilješku o savezništvu prema Italiji u slučaju napada na Rim a što je Duce u prijevodu saopćio prisutnima. U tom teškom napadu stradali su središnji kolodvor, Corso Vittorio Emanuele, sveučilište i drugi dijelovi »vje nog grada«. Da bi što više ohrabrio šutljivog (i bolesnog!) Mussolinija, Hitler je naveo da raspolaže s dva nova oružja koja će upotrijebiti na izmaku zime protiv Engleza a od kojih nema obrane. No, nije im htio otkriti pojedinosti. O operacijama je rekao, između ostalog, da je tu riječ o na elnoj odluci žele li se boriti ili ne žele. Ako žele, treba fanatično no iz toga izvući i sve konzekvence; ako ne žele, šteta je svakog ovjeka kojega bi još poslali na Siciliju.

Tek na kraju, govorio je i o Jugoistoku i naglasio da je posada na Kreti premala i da je poredak u pozadinskom prostoru krajnje važan. Iz kojih se razloga razaraju željezničke pruge, iz simpatije ili antipatije prema Osovini, sasvim je svejedno: šteta je jednaka. Zato u balkanskom prostoru ne smije biti nikakvog puškom naoružanog pojedinca, osim njemačkog i talijanskog vojnika. Balkan moraju neprekidno pročišćavati, sve dok i posljednji ilegalni naoružani pojedinac ne bude uhvaćen i uništen. Vrijeme tolerancije definitivna je prošlost. Oružje smiju nositi samo Nijemci i Talijani; inače se Englezi iskrcati na obali pa u Srbiji, Crnoj Gori i možda čak u Hrvatskoj kod tamošnjih komunista smjesta imati na raspolaganju vojsku koju treba samo još naoružati modernim oružjem. Raduje vijest da su »bandama« u posljednje vrijeme zadani teški udarci pod kojima su mnoge od njih uništene. A prije nego što sve te bande ne budu uništene, neće biti mira. Stoga moraju akcije protiv njih i dalje energično teći. Hitler je pri tom najavio da će u balkanski prostor, posebno u Grčku, biti odaslano mnogo više njemačkih divizija. Za obranu obale nije do sada uinjeno ništa ili gotovo ništa.²⁵⁰

U pismu državnom sekretaru v. Steengrachtu (Zagreb, 22. srpnja 1943)²⁵¹ Kasche nastavlja na svoje pismo od 25. VI, kojemu je bio priložen prijepis Kascheova pisma generalu Löhru, a sada prilaže Löhrov odgovor od 5. VII. Pozivaju i se na tu izmjenu pisama između Zagreba i Soluna i na raniji izvještaj državnom sekretaru od 16. VII, Kasche primjećuje ovo: Uključio se u razgovor — nakon što je odaslao pismo gen. Löhru — njemačkih i hrvatskih vojnih predstavnika i ministra Lorkovića da bi podržao dobivanje hrvatskih regruta za njemačku protuzračnu obranu i unaprijedio, također, zajedničke ratne napore.²⁵² U vezi s tim bilo je u toku ove konferencije kod Lorkovića, 29. VI, utvrđeno u grubim crtama brojno stanje hrvatskih i njemačkih jedinica iz hrvatskog regrutskog sastava. Prije te konferencije Lorković mu je napisano predložio niz pritužbi hrvatske strane. Sama konferencija pridonijela je donekle razjašnjenju, jer im je pošlo za rukom da se više pretjeranih brojeva anih zahtjeva, osobito od *Waffen-SS*, svedu na po etno dogovorene brojke. Složio se na elno s Lorkovićem i gen. Glaiseom da što je moguće brže Lorković i

²⁵⁰ Zapisnik dr. Paul Schmid spominje u svojim uspomjenama da je taj sastanak u Feltre bio jedan od najdeprimantnijih kojima je prisustvovao. Mussolini je bio tako uzbuđen da je nakon svog povratka u Rim zatražio od Nijemaca zapisnik, jer nije mogao pratiti izlaganja pa stoga ne može donijeti potrebne mjere bez Schmidtova teksta. Zato su mu posebnim avionom dostavili jedan primjerak zapisnika pošto ga je Hitler u Istočnoj Pruskoj još jednom pregledao (DrP. Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne 1923-45. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas*, Bonn 1950, str. 568-569).

²⁵¹ AJ, T-120, rolna 212, Pol. 3 - A 314/43. od 22. VII.

²⁵² Lorković je telefonom. 19. VII, zatražio odobrenje gen. Glaisea da partizane uhvane kod Miholjana smjesta vješaju. Poglavlak je s tom mjerom suglasan, dok bi istaknutije partizane zasad zadržali u zatvoru (AJ, T-501, rolna 267).

Glaise sastave dokument kojim bi brojkama utvrdili suradnju i zajedni ke doprinose. Kod Kaschea su, 1. VII, održali dogovor s Kammerhoferom, zamjenikom vođe *Skupine* drom Elickerom i nadležnim suradnicima u toku kojega su mogli u bitnim crtama utvrditi pitanje regrutiranja pripadnika *Skupine* u vojsku. Razgovori s Obergruppenführerom Bergerom rezultirali su potpisivanjem dokumenta o regrutaciji u odrede *Waffen-SS*, što Kasche pozdravlja, jer se od toga njema ko-hrvatski odnosi imati samo koristi. Ipak, ostaju još uvijek otvorena pitanja poput vrbovanja Albanaca i ostalih stranih elemenata. Kasche se nada da će ih riješiti u suradnji s gen. Glaiseom i Gruppenführerom Kammerhoferom. U međuvremenu su, 15. VII, održali savjetovanje (Lorković, gen. Kressmann, Kasche i suradnici) i tom prilikom dogovorili pojedinosti o prikupljanju 10.000 Hrvata za njemačku protuzračnu obranu. Taj dogovor kao i drugi manji koristili su računajući na avangardu nejasno a i ukidanju teško artiljerije, tako da će zajednički dokument narednih dana morati potpisati Lorković i Glaise. Kascheovo sudjelovanje u radu sastojalo se u tome da do u do izražaja njegova gledišta sadržana u izvještaju Berlinu 8. VII. Kasche se nada da će tako dobiti podlogu za političko aktiviranje i hrvatskih snaga u ratu na njemačkoj strani.

No, sada postoje u biti dvije brige koje ga more i koje Kasche pokušava ukloniti. Prva: odnos prema Talijanima ovdje u Hrvatskoj. Vjeruje da će morati suradivati s novim talijanskim poslanikom no talijanski vojni predstavnici vode iznova na dalmatinskoj obali politiku nevjerojatnog favoriziranja etnika. Pokazali su mu fotografiju na kojoj se vidi talijanski general kako prije nekoliko dana sudjeluje na etničkoj proslavi u nekom selu u okolici Knina. Pri tom je slika kralja Petra bila na prvašnom mjestu a nošene su i »velikosrpske borbene zastave«. Osim toga, javljaju mu iz boksitnog područja za izjave talijanskih oficira o tome kako je za njih rat završen. Druga: političke tendencije angažiranja SS i policije u Hrvatskoj. Kascheu je poznato iz sasvim pouzdanog izvora da je Reichsführer SS dao Gruppenführeru Kammerhoferu nalog da pridobije novcem više ustaške starješine. U tu svrhu mu je, navodno, stavljena na raspolaganje svota od dva milijuna maraka. Kascheu nisu poznati razlozi koji Reichsführera navode na takve poteze. Zbog njihove orijentacije prema Reichu i zajedničkoj vojnoj ratu, nije kod ustaških starješina potrebno neko posebno pridobivanje, budući da su silom prilika, a također i dosadašnjom suradnjom, upućeni u potrebnom smjeru. Prema tome, takvo ulaganje novca moglo bi samo tome služiti da se te ličnosti specijalno povežu s organizacijom SS. To, međutim, ne bi nikako bilo u suglasju s cjelokupnom njemačkom politikom.

Kasche moli državnog sekretara da te navode uzme na znanje i o njima osobno obavijesti ministra Ribbentropa. Za sada Kasche ne može da, bez odavanja izvora, iskoristi te informacije.

Njemačke oružane snage osnivaju sada daljnje vojne komandature diljem Hrvatske kojima se pridodavaju upravni činovnici. Kasche će se potruditi da se u postupku i nadalje uvažavaju politička gledišta poslanstva. Iz odgovora gen. Lohra razabire da postoje određeni izgledi za uspjeh u tom pravcu.

Na kraju pisma Kasche upozorava Steengracht na tešku situaciju u kojoj se nalazi privreda NDH, a za položaj ustanka je istakao da se malo izmijenio. Ne daje povoda za preveliku zabrinutost, ali nije ni ružičast, s obzirom na mogućnost neprijateljskog iskrcavanja. Kasche iznova izlaže svoje mišljenje da bi se pitanje odvojenog postupka s Titovim partizanima politički kim putem, ipak, moralo uzeti u razmatranje, pa tako pocijepati neprijateljske snage a

vlastite oja ati. O tome e Kasche - im se ukažu eventualni znaci — dalje izvještavati.

Glaise je u telegramu, 21. VII,²⁵³ upozorio zapovjednika njema kih jedinica gen. Lüttersa i general-majora von Chamiera da je osobito u posljednje vrijeme upotreba bombardera u hrvatskom »gra anskom ratu« postala jedno od izrazito problemati nih ratnih sredstava. Ili se bombardiraju mjesta u kojima se »banditi« uop e nisu zadržavali, ili ona koja su - a da se nije mogao dokazati neki dosluh (partizana) sa stanovništvom - nakon prolaznog zadržavanja odavna ve napustili. Pred kraj tjedna bila su u Hrvatskom zagorju, sjeverno od Zagreba, bombardirana pojedina sela koja su bila potpuno slobodna od ustanika i kojih isklju ivo katoli ko stanovništvo nije s nemirima, kako je dokazano, imalo do sada uop e ništa. Pri tom bilo je mrtvih, ranjenih i mnogo štete, sve kod gra ana i seljaka kojih bra a i sinovi služe u Njema koj kao legionari ili kao hrvatski vojnici zdušno žele sudjelovati u borbi na njema koj strani, i to u podru ju kojega je privredni napredak i u interesu vo enja rata. Izvanredna etni ka i politi ka raznolikost zemlje u kojoj se moraju (Nijemci) boriti zahtijeva da se borbena sredstvo poput napada iz zraka — koje se ina e bez daljnega može primijeniti u partizanskoj borbi — štedljivo i oprezno upotrebljava, da se napadaju samo ciljevi kad su pouzdano utvr eni kao to ke u rukama neprijatelja i da se bombardiranje mjesta po mogu nosti izbjegava. Time se samo tjeraju novi protivnici »u šumu«, a ni im ne koristi smirenju zemlje nego mnogo više šteti i ruši povjerenje sklonog dijela stanovništva u njema ku vojsku uop e. Glaise moli da se te misli uzmu u razmatranje u nastavku borbi koje iziskuju — uslijed osobite prepređenosti protivnika — zasigurno nesmiljenost i surovost.

Kasche je, 22. VII,²⁵⁴ telegrafski obavijestio ministarstvo da su njema ke vojne vlasti danas objavile plakate kojima se raspisuje nagrada od 100.000 maraka za hvatanje Tita.²⁵⁵ Na poslanikov upit upravljen gen. Glaiseu uslijedio je odgovor da je tu mjeru naredila Vrhovna komanda. Na hrvatskoj strani pokazuje se najve a skepsa i to se plakatiranje ocjenjuje kao politi ki nesvrhsihodno. Kasche se pridružuje takvoj ocjeni. Ista mjera u pogledu Mihailovi a ostala je do danas bezuspješna. Ne treba vjerovati da takva nagrada pobu uje kod stanovništva neko odlu no djelovanje. Ljudi e mnogo više tuma iti taj korak kao izraz slabosti njema ke strane. Ostane li bez uspjeha, pridružiti e mu se injenica promašaja. Kascheu je takav korak politi ki izvanredno neugodan, budu i da ni on osobno ni Hrvati nisu bili obaviješteni o njemu. Kasche i ovom prilikom želi ministarstvu ukazati na svoja razmišljanja u vezi s Titom. Pismeni izvještaj slijedi sutra po kuriru.

Kasche je, 23. VII,²⁵⁶ javio telegrafski ministarstvu da mu je toga dana Kammerhofer dostavio nare enje Reichsführera Himmlera od 16. srpnja, upu eno SS-Obergruppenführeru Lorenzu u Berlinu i Gruppenführern Kammerhoferu u Zagrebu. Upitao je ministarstvo što mu je o tome poznato i zatražio eventualne upute. Samo nare enje glasilo je ovako: *Narodnoj skupini* u Hrvatskoj potrebna je najhitnija pažnja. U njenom podru ju uzgaja se najve i dio plodina za snabdijevanje s Reichom sprijateljene NDH. Zadatak koji je povjeren opunomo eniku Reichsführera SS u Hrvatskoj jest da provede

²⁵³ AJ, T-501, rolna 264.

²⁵⁴ AJ, T-501, rolna 212, Nr. 3062 od 22. VII.

²⁵⁵ Opš. S.F. Odi , *Dosije bez imena*.

²⁵⁶ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3082 od 23. VII.

- nastavlja i akciju *Wehrmachta* — smirenje zemlje, a može se provesti samo ako je *Narodna skupina* nedirnuta. Stoga Himmler naređuje: 1. Da vođa *Skupine B*. Altgayer napusti vojnu službu i ponovo preuzme svoj položaj kao vođa *Skupine*; 2. da se *Skupina* do daljnjeg organizacijski i interno podredi opunomoćniku Reichsführera; u državnim poslovima je ona, razumljivo, samo podložna hrvatskoj državi u skladu sa zakonima; 3. službeni saobraćaj izmeću u pretpostavljenog joj glavnog ureda *Volksdeutsche Mittelstelle* i *Skupine* u svim organizacijskim i unutrašnjim pitanjima ide preko opunomoćnika Reichsführera u Hrvatskoj.

Kasche je telegramom, 26. VII,²⁵⁷ upozorio ministarstvo u Berlinu da su ustanove NDH protivne diskusiji o savezničkim planovima protiv Osovine za poslijeratno razdoblje, prije svega privrednih koji su hrvatskoj javnosti ionako nepoznati i dosad nisu ni saopćavani javnosti. Šef za štampu u Uredu za propagandu smatra da bi se polemikom s takvim neprijateljskim planovima nepotrebno svatko pažnja na to, što bi u krugovima Italaca moglo pobuditi dojam da se planovima pripisuje prevelika važnost. Hrvatska i njemačka propaganda neprekidno su ukazivale na to da bi poraz Osovine donio Evropi samo boljševizam i kaos. Engleski i američki planovi o novom poretku stoga su bez svrhe. Hrvatskoj se javnosti neprekidno govori o takvom mišljenju.

Kasche se u drugom telegramu ministarstvu, istog dana,²⁵⁸ vratio na raspisivanje nagrade od 100.000 zlatnih maraka za hvatanje Tita i citirao emisiju *Slobodne Jugoslavije* od 24. VII u kojoj se Tito naziva »naš veliki vođa«. Citira dalje i emisiju iste radio-stanice namijenjenu njemačkim vojnicima u Jugoslaviji i, na kraju, upozorava ministarstvo da se u krugovima hrvatskog stanovništva o nagradi od 100.000 zlatnih maraka javlja mišljenje kako i sama njemačka strana pravi razliku između u marki u papiru i u zlatu i time manju vrijednost daje onoj u papiru. O tome se osobito raspravlja u krugovima privrednika i trgovaca. Još nije ustanovljeno da bi neprijateljska propaganda prihvatila takve argumente.

U međuvremenu, zbili su se u Rimu događaji koji su uzdrmali same temelje osovinske koalicije i odjeknuli u svijetom. Poslije dramatične sjednice Velikog fašističkog kongresa, 24. VII, u toku koje je Duce pri glasanju ostao u manjini, Mussolini je u audijenciji sutradan bio zamoljen da preda ostavku i odmah zatim pred dvorom i uhapšen. »Duce talijanskog fašizma« postao je tako zato enik talijanskog kralja i etiopskog cara, dok je novu vladu formirao maršal P. Badoglio.²⁵⁹

Kasche je telegramom br. 3118 od 26. VII²⁶⁰ iz Zagreba javio ministarstvu kako su zbivanja u Italiji ponukala poglavnik da ga toga dana primi u dva navrata, da bi jednom sâm, a zatim u prisutnosti Budaka, Lorkovića i gen. Glaisea, otvoreno razgovarao s Kascheom o situaciji. Pri tom kao i pri osmatranju raspoloženja ovdašnjeg stanovništva pojavila se ocjena da događaji u Italiji predstavljaju prvi korak separatnom miru. Stoga se ljudi djelomično radoju, jer očekuju da će za Hrvatsku otpasti talijanski pritisak u Dalmaciji. Poglavnik mu i posebna brigada da bi se neprijateljske sile pri

²⁵⁷ Isti izvor, Nr. 3100 od 26. VII.

²⁵⁸ Isti izvor, Nr. 3114 od 26. VII.

²⁵⁹ O svemu tome: Ive Mihovilović, *Posljednja avantura Benita Mussolinija*, Zagreb 1965.

²⁶⁰ AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3118 od 26. VII. Isti nadnevak (26. VII) nosi i **naređuje** glavnokomandujućeg na Jugoistoku što ga je primio komandant njemačkih trupa u NDH za poduzimanje mjera u slučaju kapitulacije Italije: *Zbornik dokumenata...*, XII, 3, str. 464—465.

negativnom raspletu u Italiji mogle brzo iskrcati i stvoriti nove opasnosti. Stoga je gen. Glaiseu posebno skrenuo pažnju da pravodobno povedu ra una kako bi se na obali njema ko-hrvatske jedinice suprotstavile takvom razvoju. To bi stvorilo ponovo dobro raspoloženje u tamošnjem stanovništvu za njema ku stranu, dok bi se, vjerojatno, pri prijevremenom neprijateljskom iskrcavanju više okrenulo na stranu neprijatelja. U držanju prema stanovništvu vlada NDH slijedi potpuno njema ku liniju. Podredit e se pozitivnom ishodu u Italiji i time — kao dosad — daljnjem razvoju vo enja rata. No, poglavnik je naredio da se ubrzaju dogovorene mjere za postavljanje njema -kih i hrvatskih oružanih snaga. Da bi se osigurala po mogu nosti dobra veza sa stanovništvom i upravom NDH, postojali su ve do sada - u skladu sa sugestijama poslanstva — hrvatski ministri i sli ne li nosti kao ljudi za vezu pridodati pojedinim (njema kim) divizijama. To se pokazalo dobrim i ta e se mjera smjesta protegnuti na sve njema ke borbene divizije koje se trenuta no nalaze u Hrvatskoj. Uz to e se ovdašnje ministarstvo oružanih snaga reformirati u strukturi i personalnom sastavu, u skladu s prijedlozima njema kih generala o tome. Šef generalštaba I. Prpi vjerojatno e oti i, budu i da je jako sku en u mišljenju i djelovanju. Poglavnik bi rado Lorkovi a imenovao za ministra rata, ali misli da bi to izazvalo suzdržanost kod Talijana. Stoga e od toga odustati; ministarstvo e ostaviti bez ministra, a Lorkovi u dati ovlaštenja kojima e osigurati njegov utjecaj na cjelokupne hrvatske oružane snage. Ta e mjera biti korisna njema koj strani. Ve tjednima objavljen u op u regrutaciju godišta 1908. do 1919, koju e provesti na po etku kolovoza, želi poglavnik uzeti za povod snažnoj politi koj demonstraciji za ratno angažiranje na njema koj strani. Narednih dana raspraviti e s Kascheom postupak u pojedinostima i potrebne propagandne mjere. Obe aju sebi ovdje, uz trenuta ni položaj i prikladno odabrane parole, snažan i povoljan utjecaj na raspoloženje i držanje stanovništva, bez obzira ho e li talijanski razvoj krenuti ovim ili onim pravcem. Posebnu zabrinutost pokazuje vlada u Zagrebu zbog etnika koje su Talijani posljednjih tjedana posebno pomagali. Isto tako se pribojava da bi se partizani pri nepovoljnom djelovanju talijanskih zbivanja na ovdašnje talijanske jedinice mogli u znatnim koli inama domo i oružja. Partizani i etnici bi tada — ako se na njema koj strani ne bi pravodobno donijele dostatne mjere opreza — na obali i u pozadini potpomogli neprijateljske okupacione mjere. Kasche izražava mišljenje da tu injenicu' ne smiju nikako zanemarivati. Tako er i talijansko-slovensko podru je, kojim gotovo u cijelosti gospodare »bande« i odakle u posljednje vrijeme neprekidno upadaju u njema ko podru je Reicha, predstavlja izvanredno opasan klin za njema ke saobra ajne linije. Pobrinuti se da budu spremni za svaki slu aj, ini se Kascheu potrebnim i u politi kom i u vojnom pogledu. Ovdašnji talijanski poslanik danas rano posjetio je poglavnika i po nalogu iz Rima izvijestio ga o promjeni vlade i saop io da položaj Italije u sadašnjem sukobu ostaje neizmijenjen. No, nije se složio da to njegovo saop enje objave. Usmeno je, navodno, rekao da je do te promjene — prema njegovu osobnom mišljenju — trebalo ve odavno do i. Petrucci nije ništa rekao Kascheu, a gen. Re je obavijestio gen. Glaisea i pri tom pokazao op enito raspoloženje ispunjeno pouzdanjem. O ovdašnjem izaslanstvu *Fašisti ke stranke* javljaju da su njeni lanovi izvanredno zaprepašteni doga ajima u Rimu.

Kasche je telegramom, 27. VII,²⁶¹ prenio ministarstvu što je gen. Glaise

²⁶¹ Isti izvor, Nr. 3119 od 27. VII.

javio svojim pretpostavljenim. Kako saznaje iz apsolutno pouzdana izvora — javlja Glaise — novi talijanski poslanik Petrucci izjavio je pred drugim ovdašnjim stranim poslanikom da svoju glavnu zadaću u Hrvatskoj vidi u tome da suprotno Casertanu dokraj i njemački utjecaj u zemlji i time je potpuno preveo na talijansku liniju. Jesu li popratne okolnosti takve politike, koja bi prirodno s vremenom pred Hrvatima otkrila »suprotnost« izmeću dvaju osovinskih partnera, u sadašnjem trenutku i uz raspoloženje koje vlada u unutrašnjosti zemlje, poželjne, ostaje otvoreno pitanje. Za žaljenje je što i novi predstavnik Italije u Zagrebu svakako polazi od predodžbe da se nesklonost Hrvata prema osovinskom partneru Njemačke svodi isključivo na njemački utjecaj koji se bori protiv Italije kao takmaca. Takvo shvaćanje nije samo djetinjasto nego i uvredljivo za njemačkog predstavnika u Hrvatskoj. I poslanik i Glaise trudili su se odmah od početka da svladavaju izvanredno tešku situaciju uistinu drugarskim djelovanjem, spremni na nagodbu. Na vojnom polju, na primjer, bili bi već odavno neusporedivo dalje da se nisu suzdržavali u hrvatskim pitanjima do kraja 1942. god., zbog osjetljivosti (? — nejasna grupa šifri) osovinskog partnera Njemačke sve do odricanja samog sebe. Svatko, tko bilo koliko poznaje prilike u Hrvatskoj, zna da hrvatsko-talijanske suprotnosti nisu od jučer i danas, nego da sežu u daleka stoljeća, duboko u doba Venecije i da su te suprotnosti, dakako, u najnovije vrijeme iznova snažno izbile na površinu zbog talijanskih aspiracija na istočnu obalu Jadrana, koje zaista teško pogađaju Hrvatsku, i svakodnevnog sve jasnijeg istupanja i podrške Talijana velikosrpskih težnji na obali.

Kasche je, istog dana,⁶² telegrafski prenio ministarstvu što policijski ataše Helm javlja svojim o trenutnoj situaciji u Hrvatskoj. Promjena vlade u Rimu bila je u Zagrebu — javlja Helm — već poznata u nedjelju navečer (25. VII). Vijest se proširila nevjerojatnom brzinom u svim krugovima društva. Budući da je vijest bila proširena preko londonskog radija, mogao se istodobno u tome vidjeti i podatak koliko hrvatsko stanovništvo sluša neprijateljske emisije vijesti. Hrvatski šef države saznao je u 23.30 sati — kako doznaju iz njegove okoline — za promjenu vlade u Rimu i posumnjao u istinitost te vijesti. Usprkos izvjesnom pribojavanju ponedjeljak (26. VII) je u Zagrebu protekao mirno. Redarstvo se nalazilo u povećanoj pripravnosti; svi referenti i agenti imali su vanjsku službu, budući da se očekivalo kako će u Zagrebu doći i do prototalijanskih demonstracija. Iz razgovora s nekim policijskim referentom političkog redarstva saznalo se da bi takve demonstracije imao osigurati *Ustaški glavni stan*, u ponedjeljak poslije podne. Ipak, slika na ulicama bila je upadljivo mirna. Do demonstracija nije došlo. Moglo se ustanoviti da su talijanske vojne straže bile povučene ispred zgrada talijanskog poslanstva i talijanske vojne misije i zamijenjene hrvatskim redarstvenim stražama. Bilo je upadljivo da se, 26. VII, nije pokazao nijedan uniformirani Talijan na ulicama Zagreba. Isto tako malo nije se moglo vidjeti ni Talijana s fašističkom značkom. U krugovima ustaša raspoloženje je vrlo sklono akciji. Povjerljivo se saznaje da komandant PTS-a pukovnik Moškov, 26. VII od 10 sati prije podne, održava kod poglavnika s raznim ustaškim starješinama savjetovanje radi ulaska ustaša u Karlovac gdje se nalazi 8000 talijanskih vojnika. U najširem obliku raspravljalo se o mogućnostima ulaska hrvatskih jedinica u Dalmaciju i ponovnom zauzimanju hrvatske obalne zone za što postoje — s obzirom na raspoloženje — povoljni preduvjeti. Saznalo se i to da se neki

²⁴² Isti izvor, Nr. 3125 od 27. VII.

krugovi u ustaškom vodstvu nose mišlju o rekonstrukciji vlade koja bi se imala usmjeriti potpuno na njemačku liniju. Pojedinci zagovaraju čak misao da proglase u odsutnosti za šefa države hrvatskog nacionalista dra Branimira Jelića (Jelić je - kao što je poznato - bio interniran u Engleskoj) i njemu podrede novu vladu. Usprkos svim mogućim glasinama, može se reći i da se ustaško vodstvo sada drži lojalno i dosljedno prototalijanski. U nižim ustaškim redovima i kod nacionalno orijentiranih Hrvata se, u suprotnosti s dosadašnjim držanjem, pojavilo donekle jedinstveno držanje. Smatra se da je došao čas obračuna s Italijom. Postoji stoga izvjesna opasnost da nepromišljeni elementi i ekstremni hrvatski nacionalisti mogu prije vremena otpočeti akcije koje bi dovele do političkih teškoća. Posebnu pažnju treba posvetiti mogućnosti da bi *Komunistička partija* u Zagrebu,²⁶³ koja je po sebi jaka i djeluje s nacionalnim parolama, mogla da otpočne takve akcije pod prototalijanskim a istodobno i protuustaškim parolama, na primjer s geslom nacionalnog preporoda, u Zagrebu i ostalim većim hrvatskim gradovima. Stoga se i preporučilo nadležnim hrvatskim mjestima da poduzmu preventivne mjere i na neko vrijeme zatvore po kartoteci evidentirane i poznate komuniste u gradu i ostale, danas opozicione elemente. Promjena vlade u Rimu negativno je utjecala na hrvatsko domobranstvo. Već dosad poznata politička razilaženja u vodećem štabu ministarstva oružanih snaga znatno su uvećana. Diplomatski krugovi u Zagrebu potpuno su iznenađeni i dezinformirani. Sa svih strana otkuju se iz Berlina komentari kojih do sada nema; u upu enim krugovima računa se s Führerovim govorom. Pokazuje se — kako se moglo utvrditi — da je komunistička organizacija u Hrvatskoj potpuno dorašla situaciji i da se stoga u hrvatskim policijskim krugovima računa s većim sabotažnim akcijama po nalogu Moskve unutar gradskih četvrti koje su partizani dosad poštedili. U hrvatskom vodstvu može se zapaziti bezglavost koja se ne može prikriti. Ustaše su u stavu oćkivanja. Stanovništvo vidi da se približava dan obračuna s Italijom i ujedinjuje se donekle u stavu protiv talijanske izdaje. Zahtijeva ulazak u hrvatska područja pod talijanskom okupacijom. Valja spomenuti da pouzdanci iznose misao da se u najkraće vrijeme na njemačkoj strani, uz hrvatsku pomoć, organiziraju nacionalne naoružane grupe u hrvatskim područjima pod okupacijom Talijana i u hrvatskom prostoru da bi se, u trenutno nejasnoj političkoj situaciji, bilo spremno na sve talijanske mjere i dalje od toga da na upute njemačkih vojnih mjesta pristupe ili razoružavanju talijanskih borbenih snaga ili angažiranju na drugi način.

Helm, na kraju, moli da s tim upoznaju Glavnu upravu za sigurnost Reicha u Berlinu a Kasche je pripisao da to prenosi ali da se u pojedinostima ne želi složiti s Helmovim prikazom, osobito što se tiče Branimira Jelića, razoroženosti u hrvatskom domobranstvu i bezglavosti u vodstvu.

I ovom je prilikom Kasche — u novoj situaciji puno nepoznanica, strepnji i prijetnji za ustaški režim u Hrvatskoj i njegova poglavnika Antu Pavelića — htio pokazati da je s njima puklo kud puklo.

²⁶³ Opš. N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 99 i dalje.

KAZALO
AUTORA I OSOBA

KAZALO AUTORA

A

Arato, István - 93
Atanackovi , Žarko - 364

B

Balen, Širne - 7, 120
Banovi , Branimir - 203
Biber, Dušan - 21, 127
Boban, Ljubo - 104, 109
Borkovi , Milan - 99, 271
Broszat, Martin - 8, 405, 472, 509, 541, 543
Bu , Stjepan - 107

C

Ciano, Galeazzo - 102-104, 239, 243, 245,
247, 326
Clissold, Stephen —104
Coli , Mladen - 7, 28, 72, 73, 75, 77
Coselschi, Eugenio — 133
Cramon, August - 286

D

Deakin, William - 529, 565, 594
Deeg, Peter - 136
Dobrin i , Vjeko - 32
Domarus, Max - 32, 531

ilas, Milovan - 539, 540

F

Fertilio, Luka - 556
Fricke, Gert - 8, 231, 236, 268,415,441, 491

G

Glaise-Horstenau, Edmund - 170, 231
Guariglia, Raffaele - 103

H

Hagen, Walter - 375, 539
Halder, Franz — 12, 15
Hariš, Ivan - 428
Hillgruber, Andreas - 80, 408, 551
Hory, Ladislaus - 8, 405, 472, 509, 541, 543
Hubatsch, Walther - 467, 472

J

Jacobsen, Hans-Adolf — 12, 30, 237
Jeli , Ivan - 263
Jeli -Buti , Fikreta - 8, 120-122, 124, 125,
127, 143, 261, 329, 432, 460
Juki , Ilija - 539

K

Kerchnawe, Hugo - 192
Kiszling, Rudolf - 8, 13, 14, 471, 539
Kladarin, uro - 565, 574
Kljaki , Dragan - 69, 72, 74
Kljakovi , Vojmir - 455
Kobsa, Leopold - 120, 122, 123
Komarica, Slavko - 561
Komarica, Zvonimir — 145
Krizman, Bogdan - 11, 14, 16, 17, 19-21,
23-26, 30, 32, 35, 38, 42, 45, 47, 49, 52,
53, 55, 65, 67, 71, 76, 78, 81, 85,122,140,
178, 187, 190, 230, 362, 404, 415, 430,
455
Kvaternik, Eugen Dido - 57, 166, 169, 177,
331, 493

L

Lengel-Krizman, Narcisa - **143, 147, 148, 227, 356, 474, 558, 561, 601**
 Lespart, Michel - **9**
 Lisac, Ljubomir Andrija - **126**

M

Majeti, Tomislav - **541**
 Marjanovi, Jovan - **295, 343, 447**
 Maser, Werner - **18, 510**
 Masucci, Giuseppe - **141**
 Meštrovi, Ivan - **226**
 Mihovilovi, Ive - **102, 598**
 Milovanovi B.Nikola - **212**
 Mosca, Rodolfo - **26, 50, 239, 245**
 Muži, Ivan - **108**

N

Na, Košta - **447**
 Novak, Viktor - **120**

O

Obrkneži, Miloš - **292**
 Odi, Slavko - **375-378, 380, 382, 388, 472, 540, 561, 597**
 Omeranić, Ivo — **8**

P

Pajovi, Radoje - **481**
 Paris, Edmond - **8, 117**
 Pavlowitch K. Stevan - **102, 104-106, 116, 138, 140, 141, 143, 247, 326, 389**
 Pavli, Ante **570**
 Peršen, Mirko - **593**
 Petkovi, Jovanka - **364, 415**
 Pleiweiss, Mirko - **13**
 Popovi, Radovan - **138**

R

Rajkovi, Mata - **440, 546**
 Roberts, Walter R. - **539**
 Rojnica, Ivo - **178**

S

Schmidt, Paul-Otto - **595**
 Simi, Sima - **120**
 Stilinovi, Marijan - **378**
 Stupari, Darko — **540**
 Sundhausen, Holm — **521**

Š

Šegvi, Kerubin - **107**
 Šibi, Ivan - **140, 219**

T

Tomac, Petar - **565**
 Tomasevich, Jozo - **388, 499, 539-541, 544**
 Trgo, Fabijan - **475, 490, 565, 569, 579**

V

Veri, Žarko - **492**

W

Warlimont, Walter - **312**
 Wehler, Hans-Ulrich - **23**
 Wiskemann, Elizabeth - **529, 594**

Z

Zatezalo, uro - **541**

KAZALO OSOBA

- Abetz, Otto - 43
Abromeit, Franz - 560, 561
Acquarone, Pietro - 326
A imovi , Milan - 181, 270, 337
Adžija, Božidar - 144
Aeldert, Ludwig - 568, 569
Aimone di Savoia Aosta, vojvoda od Spoleta i designirani kralj NDH - 30, 102 do 108, 112, 115, 116, 138, 139, 229, 235, 245, 247-249, 251, 254, 258, 286, 319, 327, 451, 587, 588
Amadeo di Savoia Aosta, vojvoda od Aoste - 102, 166, 326, 451
Alaber, Anton - 380
Albert, Theodor - 434, 435, 440, 441
Aleksandar Kara or evi - 43, 44, 196, 208
Alfieri, Dino - 162, 207, 498, 499, 506-509, 529, 563, 564, 570, 575-577, 594
Altgayler, Branimir - 30, 223, 364, 391, 476, 598
Altenburg, Günther - 199
Amadeo Savojski — 113
Ambrosio, Vittorio - 51, 52, 149, 150, 152, 160, 162, 165, 170, 177, 198, 219, 221, 235, 244, 248, 250, 252, 274-277, 291, 318, 366, 418, 453, 493, 501-504, 506-508, 511, 523, 530, 538, 577, 594
Amico - 369, 393, 454, 571
Anastasije (patrijarh) - 389
Andres, Ivan - 28
Andri , Ivo - 138
Anfuso, Filippo - 7, 24, 57, 109, 148, 158, 162
d'Ansembourg, Nandina - 362
Anti , Milan - 362
Antonescu, Ion - 410
Arnao, Gonzales - 47
Artukovi , Andrija - 19, 27, 45, 57, 58, 61, 123, 147, 185, 224, 225, 245, 306, 369, 421, 423, 424, 526, 527, 534, 538, 561, • 564
- B
Babi , Ivan - 76, 77, 79
Babi , Mijo - 54, 56, 61, 119, 123, 178
von dem Bach, Erich - 582, 591
Bader, Paul - 100, 163, 194, 265, 268, 269, 273-276, 278, 279, 281, 283-285, 287-289, 293, 294, 302, 303, 309-311, 314, 315, 317, 323, 343, 348, 352-354, 391, 392, 396, 401, 415, 442, 443, 473, 480
Badoglio, Pietro - 598
Bakari , Vladimir - 388
Bakra , Boris - 387
Baieri, Josip - 421, 427
Balenovi , Stjepan - 445, 446, 461
Bankovi , Ivan — 263
Barada, Miho - 103
Bárdossy, Lászlo - 24, 67, 83, 84, 87, 88, 90-92, 212, 214, 239, 310
Bari , Jozo - 375
Bartha de Dálnokfalva, Károly - 88, 89, 92, **160, 188**
Bártok, Lászlo - 23
Bastianini, Giuseppe - 221, 248, 499, 500, 508, 509, 511, 520, 527, 529-531, 562-564, 567, 575, 587, 588, 594
Bauer, Ernest - 46
Baur, Fred - 549
Begi , Vilko - 77, 258, 316, 358, 359, 361, 424, 451, 473, 525, 535, 537, 544, 547, 550, 551, 561, 577, 585, 591
Behrend, Richard - 173
Beissner, Wilhelm - 309, 328, 329, 331-333, 337
Belak, Drago - 403
Benak, Aleksandar - 218, 335, 338, 353, 477, 532, 534, 560, 561
Benzler, Felix - 11, 93, 94, 96, 98-101, 167, 181, 182, 190, 194, 205, 273-275, 277, 278, 280, 287, 289, 294-299, 303, 332, 333, 357, 362, 364, 365, 388, 389, 401, 404, 406, 414, 428
Benzon, Branko - 16, 17, 26, 31, 42, 44, 68,

- 88, 90, 101, 153, 154, 157, 161, 164, 171, 203, 204, 206-208, 215, 514
 Bergemann, Günther - 381
 Bergen, Carl-Ludwig Diego - 390, 391
 Berger, Gottlob - 391, 522, 532, 533, 546, 587, 591, 594, 596
 Bergman, Alfred - 144
 Berislavi, An elko - 146, 147
 Berkeš - 241
 Berkovi, Josip - 109, 151, 163, 261, 403
 Bermanec, Juraj - 144
 Bertocchi, A. - 103, 116, 326
 Biggini - 558
 Bijeli, Vaso - 131
 Bil ar, Luka - 131
 Binder, Ferdinand - 334
 Bismarck, Otto - 237
 Bismarck, Otto Christian - 24, 148, 162, 248, 249, 377, 381, 388
 Blasio, Ettore - 228, 244
 Blaškov, Vjekoslav - 123
 Blaškovi, Pero - 77, 183, 185
 Blažekovi, Zdenko - 57, 122
 Boehme, Franz - 199, 201, 222
 Bohling, Georg - 375, 377
 Bombelles, Josip - 362
 Bonfatti, Luigi - 295-297
 Boris (bugarski kralj) - 20
 Bormann, Martin - 43
 Borojevi, Svetozar — 257
 Boži - 43
 Böckl - 354
 Böttger - 209, 210
 Brade - 379, 381
 Brauchitsch, Walther - 233
 Brn i, Josip - 387
 Brn i, Nada - 380
 Broz, Josip Tito - 371, 372, 375, 380, 381, 383-388, 401, 403, 456, 463, 471, 474, 491, 493, 498, 499, 505, 510, 521, 535, 541-545, 553, 565, 566, 569, 574, 577-579, 596-598
 Brozovi - 311, 354
 Bu, Ante - 224
 Bu, Stjepan - 37, 338, 457
 Budak Mile - 16, 17, 27, 42, 57, 59, 60, 123, 124, 151, 204-208, 212, 213, 215-217, 299, 373, 395, 396, 427, 433, 435, 437, 468, 481, 514, 516, 531, 532, 534, 538, 546, 547, 550, 551, 556, 561, 567, 568, 587, 591, 594, 598
 Budak, Mile (lije nik) - 60, 407, 461, 550
 Budisavljevi -Hribovšek - 450
 Budisavljevi, Julije - 204, 206, 449
 Budisavljevi, Srgjan - 204
 Buka, Ivan - 334
 Bulat, Edo - 14, 25
 Buli, Ivan - 570
 Buljan, Vice - 384
 Buttlar-Brandenfels, Horst - 545
 Buzdugan, Demeter - 47, 106
 Buzjak, Branko - 591, 594
 Bürkner, Leopold - 435
 Bzik, Mijo - 53, 137, 205, 440
- C
- Candi - 274
 Canaris, Wilhelm - 292, 457
 Canki, Pavao - 488
 Casertano, Raffaele - 24-26, 30-32, 47, 57, 61, 67, 71, 102, 103, 105, 106, 108, 116, 127, 128, 130, 131, 141-143, 145, 146, 149, 150, 152-154, 156, 158, 162, 169, 177, 222, 223, 225, 228, 235, 267, 284, 306, 310, 313, 314, 321, 327, 339-344, 351, 352, 354, 362, 363, 376, 402, 418, 450, 456, 481, 491, 494, 498, 499, 510, 511, 514-516, 518-521, 524-527, 530, 534, 536, 538, 542, 543, 545, 547-549, 557, 562, 563, 567, 568, 575, 579, 588, 600
 Cavallero, Ugo - 109, 115, 253, 254, 256, 258, 273, 274, 304, 310, 349, 464, 465, 498, 508
 Cerini, Jure - 122
 Cerovski, Božidar - 53, 362
 Cesarec, August - 144
 Chamier-Glychinski, Wolfgang - 597
 Churchill, Winston Leonard Spencer - 35, 512, 530
 Ciano, Galeazzo - 7, 19-22, 24-26, 31, 48, 50, 52, 56, 57, 68, 91, 101-104, 113, 131, 148, 169, 221, 229, 237-239, 243-250, 253, 254, 256, 296, 298, 299, 314, 325-327, 362, 378-381, 388, 420, 464, 465, 478, 483, 498, 520, 563, 564
 Cieker, Jozsef - 47
 Clodius, Carl-August - 36, 79, 357, 362, 489
 Cortese, Paolo - 24
 Coselschi, Eugenio - 109, 133, 137, 154, 159, 169, 183, 186, 235, 243, 267
 Cosmelli, Giuseppe - 148, 162, 244
 Crnogorac, Simo — 144
 Cuki, Kosta - 138, 142, 143, 389
 Crvenkovi, Filip - 457, 476, 560
 Cvetkovi, Dragiša — 204, 216
 Cvitanovi, Šime — 122
 Cvitaš, Nikola - 380

ada, Dragutin - 407
ajkovac, Sigismund - 403
atloš, Ferdinand - 436, 440, 548
efo, Arif - 375
epi , Max — 375
im i , Alko - 375
udina, iril - 53, 119
ulinovi , Ferdo — 124
uš, Oton - 407, 561, 583

D

Dala Monta, Renato - 314
Dalmazzo, Renzo - 291, 372, 381, 418
Danckelmann, Heinrich - 163, 270
Dangi , Jezdimir - 268, 269, 280-282,
287-291, 293, 295, 307, 317
Danilo Petrovi - 114
Darlan, Jean Francois - 463, 481
Daskijevi , Pavao - 380
Deakin, William - 579
De Cicco, Atilio - 300
Decker, Paul - 377
Dengel - 520
Denti di Piraino - 103
Desbons, Georges - 59
Dev i , Ivan - 54
Diakow - 338
Dieszner, Paul - 475
Dietrich, Otto - 233
Dietz - 173
Dippold, Benignus - 541
Doensch - 180
Doertenbach, Ulrich - 327
Dohm, Friedrich - 377
Dolanski, Marijan - 70, 72, 258, 437, 457
Dolfuss, Engelbert - 196, 227
Dopfell - 19, 128
Došen, Marko - 261, 263, 300, 430, 439
Dörnberg, Alexander - 204, 213, 244, 299,
300, 549
Dragojlov, Fedor - 77, 181, 191, 358, 445
Dragojlov, Krunoslav - 268, 274
Draži , Marijan - 37
Drenovi , Uroš - 447
Drljevi , Sekula - 59
Druškovi , Karl - 287, 289
Duga ki, Zvonimir - 129
Dujmovi , Franjo - 46
Duknovi , Giovanni - 110
Dumandži , Jozo - 222, 265, 424, 488, 564
Dumbovi , Kata - 144

D

ilas, Milovan - 387, 539-543, 545
uraševi , uro - 147

Dž

Džingis-kan - 78

E

Eden, Anthony - 498, 501, 507
Egersdorfer — 335
Eichmann, Adolf — 560
Eisenlohr, Ernst - 265
Elicker, Jakob - 48, 93, 581, 596
Eitz - 390
Epting, Rudolf - 30, 405
Erdmannsdorff, Otto - 83-85, 344
Ettinger - 524
Eugen Savojski — 163

F

Fabricius - 314
Feine, Gerh'ard - 94, 364, 415, 518, 591
Felici, Ettore - 138, 389, 390
Fertilio, Luka - 217
Filipek, Franjo - 77, 79
Foertsch, Hermann - 341, 443, 592
Fortner, Johann - 484, 492
Förster, H. — 36
Forster - 191
Franceti , Jure - 58, 134, 185, 292, 302, 317,
343, 353, 374, 407, 413, 424, 444, 449,
450, 459, 478
Freundt, Alfred - 12, 19, 82
Fridenau - 80
Friedrich Veliki - 49, 79
Frkovi , Juraj[Jurica] - 27, 283, 424, 488
Frohwein, Hans - 73
Frol, Ivan - 540
Funck - 38, 52
Funk, Walter - 213
Führer, Erich - 211

G

Gadow - 548
Gaggia - 594
Gagi , Spaho - 375
Gaj, Ivo - 88, 89, 92

- Gaj, Ljudevit - 572
 Gali - 524, 528
 Galjer, Vilim - 148
 Galjer-Holjevac, Nada - 148
 Gasteiger, Ferdinand - 261, 430
 Gavrankapetanovi , Ismetbeg - 261,484, 492
 Gazzini - 153
 Gayda, Virginio - 351, 357
 Gebizon - 112
 Geitner, Kurt - 449
 Germogen - 292, 388, 389, 414
 Giustianini - 548
 Glaise-Horstenau, Edmund - 8, 12-16, 18-20, 29, 32-38, 45, 50-52, 63-68, 70-75, 77-80, 82, 86-89, 93, 100, 109, 128, 133, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 157, 158, 160-163, 167, 169-171, 174-185, 188-199, 217-224, 226-228, 230-236, 244, 245, 249-253, 259-261, 265-269, 273-276, 279-282, 285-288, 290-294, 301, 304, 309, 311, 313-317, 319-324, 331, 332, 336, 340-342, 344-347, 349, 351-355, 358-361, 364-366, 376, 382, 392, 394, 396, 397, 399-403, 406, 407, 409, 410, 414, 415, 419-423, 425-427, 429, 430, 433, 435-438, 441-445, 447-457, 459, 461, 463-468, 471, 473-475, 477^199, 510-514, 521-526, 530-532, 534-541, 543, 545-551, 554, 556, 557, 560-563, 565-567, 569-579, 581, 585, 586, 589-593, 595-600
 Gluhak, Ivo - 147
 Gobbi, Giovanni - 115
 Godina, Antun - 212
 Golubi , Viktor - 37
 Gora, Carlo-418
 Govedi , Milan - 328, 329, 334
 Govedi , Slavko - 37,178, 316, 328-338,461
 Göring, Hermann - 47, 49, 51, 72, 76, 78, 79, 83, 299, 381, 433, 435, 464
 Göring, Theodor - 19
 Grazioli, Emilio - 148
 Gr i , Radmilo - 290, 291
 Gregori - 353
 Gregori , Danilo - 337
 Greiner - 376, 382
 Grgi , Ivan - 122
 Grgur VII - 112
 Grivi i , Leo - 53, 59, 119
 Groos, Otto - 292
 Gruji , D. - 77
 Guariglia, Raffaele - 103, 104
 Gutí , Viktor - 134
- H
- Hadžiefendi , Muhamed - 403
 Haeffner, Artur - 34, 68, 128-130, 134, 145, 226, 331, 336, 361, 394, 423, 450, 457, 489, 514, 524
 Halder, Franz - 15, 414
 Halla, Ferdo - 221
 Hamp, Vilim - 337, 446
 Haramin i , Jure - 122
 Havranek, Ivan - 524, 528
 Hauser - 223
 Hebrang, Andrija - 376-378, 380, 387
 Heeren, Viktor - 18
 Heinburg, Kurt - 43, 44, 211, 300
 Heinrich, Alfred — 315
 Heibich - 403
 Helm, Hans - 328, 333, 340, 342, 354, 356, 361, 365-367, 369, 370, 382, 385, 386, 407, 422, 518, 558-561, 592, 593, 600,
601
 Hencke, Andor - 590, 593
 Herbst, Ljudevit - 435
 Heren i , Ivan - 53, 58, 61, 205
 Hess, Rudolf - 43
 Hewel, Walter - 18, 78, 407, 594
 Heydrich, Reinhard - 127, 135
 Heyss - 375, 376
 Hicke - 581
 Himmler, Heinrich - 18, 127, 171, 269, 270, 329, 331, 333, 366, 382, 385, 391, 422, 457, 476, 510, 512, 513, 521, 522, 532, 538, 557, 560, 561, 569, 582, 588-591, 597, 598
 Hitler, Adolf - 7, 11-22, 26, 32, 33, 37, 45, 48-51, 69, 70, 75, 76, 78-81,93,101,136, 140, 171, 212, 215-217, 230, 232, 236, 250, 263, 269, 272, 273, 300, 306, 308, 310, 312, 331, 335, 388*, 398, 403, 406-414, 420, 421, 426, 429, 434, 445, 464-467, 471, 499, 510, 516, 517, 528-531, 536, 540, 542, 544, 545, 550-555, 594, 595
 Hondl, Aleksander - 525
 Horthy, Mikl s - 23, 24, 82-84, 88, 91, 299, 369
 Horvat, Rudolf - 37
 Hribovšek - 449
 Hruschk - 476
 Hudeszek, Karl - 475
 Hull, Cordell - 240, 241
 Hühnermann - 311, 312

- Ironside, William - 411
 Ivan IV - 112
 Ivankovi — 355
 Ivankovi , Miloš - 334
 Ivankovi , Vjekoslav (Lojz) - 107, 118, 119
 Ivanuš, Ferdo - 37
- J**
- Jagati , Mato - 45, 46
 Jak in, uro - 76, 77, 79, 396, 407
 Jan i , Ljubica - 540
 Jasinski, Nikola - 76, 77
 Jedlowski, Josip - 37
 Je ut, Vinko - 144
 Jeli , Branimir - 204, 514, 601
 Jerec, Mirko - 53, 122
 Jeretina, Leopold - 334
 Jev evi , Dobroslav - 290-292, 315, 386, 455
 Jodl, Alfred - 12, 73, 80, 220, 230, 250, 294, 302, 441, 455, 500, 510, 512
 Jorgo, Anton - 377, 383
 Jorgo, Mira — 377
 Joši - 55
 Jur i , Milutin - 377
 Juri ev, Dionizije - 142
 Juroš, Marko — 55
- K**
- Kalafati , Vladimir - 122
 Källay, Miklos - 369
 Kammerhofer, Konstantin - 521, 522, 526, 531-533, 537-539, 547, 560, 561, 566, 569, 571, 581, 586, 588-591, 596, 597
 Kapetanovi , v. Gavrankapetanovi
 Karaš, Dragutin - 335
 Karba - 145
 Kar i , Andrija - 162, 170, 253
 Kasche, Dorothea - 513
 Kasche, Siegfried - 11, 12, 15, 18-20, 23, 25-28, 30-32, 36, 38, 39, 44, 45, 47-52, 64, 66, 69-71, 76, 78, 79, 81-83, 85, 88-90, 92, 93, 95-101, 105, 106, 126, 128, 133, 135, 136, 141, 146, 147, 149-154, 156, 158-164, 166, 167, 169, 171-174, 176-178, 181, 184, 186-188, 190, 191, 193-195, 197, 201, 203-205, 207-211, 213, 217, 218, 221-223, 225, 226, 228, 229, 231-236, 240-244, 247, 248, 251-253, 258, 259, 261, 262, 265, 267-269, 272-275, 277-284, 286-294, 299-303, 309-315, 319, 324, 328-348, 351, 352, 354, 357, 359, 361-370, 372-379, 381, 382, 388-396, 398, 399, 401-403, 406, 407, 411, 412, 414, 418, 419, 421-427, 430, 433, 434, 436-138, 440, 441, 445-447, 450, 453-157, 459, 461, 466-468, 472, 473, 475-478, 480, 481, 484, 487—495, 497, 510-516, 518-522, 524-527, 530-536, 540-546, 548-550, 555, 557-567, 569-571, 575-601
 Kati , Jerolim - 54-56
 Katschinka - 365, 518
 Kaulbach - 569
 Kazi , Ivan - 144
 Ke a, Jovo - 131
 Keitel, Wilhelm - 12, 13, 15, 33, 36, 38, 51, 76, 78-80, 199, 220, 222, 230, 275, 280, 285, 286, 292, 302, 407, 409, 412, 420, 421, 434, 435, 465, 480, 510, 551, 554, 556, 562, 577, 594
 Keppler, Wilhelm - 11
 Kerovi , Radivoj - 447
 Keršovani, Otokar - 144
 Kesserling, Albert - 557
 Kewisch, Erich - 324
 Killinger, Manfred - 18
 Kirin, Ico - 123
 Kleinen - 19
 Klišani — 445
 Kob, Rudolf - 19
 Kolak, Ivan - 337, 524, 528
 Konstantin (gr ki kralj) - 257
 Korošec, Anton - 111
 Korski, Ivan — 144
 Košak, Vladimir - 27, 45, 46, 57, 58, 61, 228, 245, 247, 284, 314, 337, 341, 357-360, 362, 363, 388, 421, 436, 459, 473, 484, 488, 489, 491, 493, 524, 525, 528, 538, 558, 562-565
 Košuti , August - 59, 109, 151, 403, 438, 510, 570
 Košuti , Mirko - 263, 430
 Košuti , Viktor - 37
 Kova evi , Ivica - 263
 Kova evi , Zvonko - 185
 Kova i , Olga - 380
 Kowatsch - 173
 Krainer - 331
 Krāja i -Evi , Bosiljka - 380
 Kralj - 336
 Kralj, Mijo - 43, 44, 208-210, 212
 Kraljevi - 290
 Kranželi , Ivica - 380
 Krašina, Stjepan — 334
 Kraus, Sigismund — 144
 Krempler, Karl - 520, 590
 Kremzir, Ljubomir — 137

- Kren, Vladimir - 45, 46, 457
 Kressmann - 596
 Kreuzer - 338
 Kriškovi , Vinko - 430
 Krndelj, Ivan - 144
 Krnjevi , Juraj - 240
 Krumm - 191
 Kuhn, Ivo - 144
 Kulenovi , Džafer - 243, 245
 Kulenovi , Osman - 27, 29, 52
 Kulovi - 283, 287
 Kuntze, Walter - 273-277, 280, 281, 294, 323
 Kuvedži , Živan - 109, 403
 Kuehn, v. Kühn, Friedrich
 Kühn, Friedrich - 158, 281, 339, 357, 358, 364, 365, 376, 379, 488, 518, 582
 Kvaternik, Eugen - 260
 Kvaternik, Eugen Dido - 28, 53, 54, 56-58, 61, 62, 68, 107, 118, 119, 123, 145, 148, 154, 165, 166, 169, 172, 177, 183, 185, 188, 205, 212, 223, 247, 309, 316, 321, 322, 331, 337, 340, 348, 354, 361, 362, 364-366, 373, 378, 399, 402, 403, 421—424, 426, 433-436, 438-442, 446, 451, 475, 484, 525
 Kvaternik, Petar Milutin - 13
 Kvaternik, Slavko - 7, 11-17, 19, 23, 27, 28, 33-35, 38, 39, 46-18, 50-52, 55-61, 63-65, 67-70, 72-82, 86, 88, 93, 99, 107, 119, 122, 126, 133, 136, 147, 148, 151, 152, 160, 161, 163, 166, 167, 171-175, 178, 179, 181, 183-185, 187-189, 191, 193, 196, 198, 205, 214, 218-224, 226-228, 232, 233, 235, 244, 245, 250-259, 261, 263, 267, 274, 276-279, 282, 283, 285-289, 291, 292, 304, 313, 315-317, 320-323, 330, 331, 334-336, 340-344, 346, 354, 356, 359, 364, 366, 396, 397, 399—403, 406, 413, 414, 416, 421-424, 426, 429, 430, 432-439, 441, 451, 461, 477, 478, 484, 513, 573
- L
- Lach - 142
 Lammer, Mirko - 27
 Lammers, Hans - 424
 Lanza d'Ajeta, Blasco - 248, 378, 381, 388
 Latifi , Šefik - 375
 Lauber - 330
 Laval, Pierre - 330
 Lav evi , Ivan - 381
 Lazar (srpski kralj) - 275
 Laxa, Vladimir - 13, 34, 37, 45, 46, 77, 170, 171, 174, 185, 217, 228, 232, 234, 235, 253, 274-277, 279, 287, 288, 341, 358, 422
 Lechner, v. Voma ka-Rakova ki Leonida
 Lemi i - 358
 Leopold (austrijski car) — 124
 Letsch - 476, 520
 Lewentzow — 274
 Lisak, Erih - 49, 53, 58, 60, 61, 205, 247, 254, 440, 536
 List, Wilhelm - 68, 163, 178, 199, 201, 230, 233
 Lobkowitz, Erwein - 141, 390, 391
 Loesch, Carl - 46
 Lokmer, Krunoslav - 430
 Lombardi — 254
 Lopandi , Dimitrije - 144
 Lorenz, Werner - 597
 Lorkovi , Blaž - 122, 137
 Lorkovi , Mladen - 16, 19, 23, 25, 45, 46, 51, 57, 58, 61, 65, 66, 69, 71, 85, 87-93, 95, 101, 105, 106, 109, 123, 133, 141, 145, 149, 150, 152-154, 156-158, 162, 166, 167, 184, 206-208, 211, 212, 218, 221, 223-225, 228, 238-243, 245-247, 250, 253, 261, 279, 283, 284, 286, 290, 299, 300, 304-306, 310, 312, 314, 315, 320, 327, 336, 337, 339, 341, 343, 344, 351, 354, 358, 362, 363, 366-369, 389, 390, 396, 401—404, 415, 424, 425, 436, 437, 441, 445, 450, 453, 455, 456, 459, 462, 463, 473, 478, 480, 481, 483, 484, 489, 491-494, 498, 510, 511, 514, 518-521, 524, 525, 527, 528, 531, 533, 534, 538, 542, 543, 545-548, 550, 551, 558, 561, 562, 567, 568, 570, 574, 576, 584-586, 588-591, 595, 596, 598, 599
 Lohr, Alexander - 397, 399, 401, 402, 406, 414, 420, 429, 441-W3, 447, 449, 451, 455, 461, 463, 465, 467, 471, 473, 475, 479—482, 484, 487, 488, 494-497, 510-514, 523, 535, 538, 541, 561, 569, 571, 574, 577, 585-588, 590, 595, 596
 Luburi , Vjekoslav Maks - 61, 123, 435, 438, 444, 445, 449, 450, 461, 489, 492, 536
 Ludin, Hanns - 18, 236, 423, 434-436, 439
 Lukac — 62
 Lukanc, Rudolf - 445, 446
 Lusan - 290, 425
 Luther, Martin - 171, 273, 303, 328-330, 332-336, 344, 348, 352, 365, 366, 392, 399, 422, 459, 512, 557, 565, 574, 578
 Lutitsky - 438
 Lütters, Rudolf - 430, 443, 446, 459, 463, 467, 477, 478, 480, 482, 484-486, 488, 490, 492, 494, 497, 514, 521, 532, 541, 543, 544, 548, 597

M

- Machiedo, Jakob - 561
Mackensen, Hans-Georg - 24, 26, 148, 162, 245, 248, 337, 342, 381, 388, 420, 499, 508, 546, 558, 559, 563, 564, 575, 577, 594
Ma ek, Vladko - 11, 12, 16, 22, 37, 39, 59, 96, 97, 105, 109, 110, 129, 133, 134, 151, 185, 186, 205, 223, 224, 226, 239, 261, 316, 326, 327, 394, 403, 404, 406, 434, 489, 492, 496, 510, 519, 524, 529, 541, 546, 550, 563, 570, 583
Ma arevi , Vlado - 144
Magaš - 55
Magjerec , uro - 139, 390
Maglione, Luigi - 108, 139-141, 389, 390
Magnai - 133
Majerhold, Ivan - 218
Maji - 560
Maksimilijan Habsburški - 113
Maleševi , Branko — 144
Malettke, Walter - 11, 12
Mameli, Francesco-Giorgio - 25, 295, 296, 298, 299, 564
Mammalela, Amadeo - 418, 545
Manakin — 119
Marcone, Giuseppe Ramiro - 111, 141, 142, 304, 389, 424
Mari , August - 13, 34, 77, 173, 179, 191, 217, 236, 252, 331, 461
Marija Terezija - 34, 45, 46, 114, 170
Marinelli, Giovanni - 357
Marinkovi , Ivo — 541
Marjanovi , edo — 271
Markovac, Pavao - 144
Markovi , Josip - 447, 492
Markulj, Ivan - 75
Märossy, Ferenz - 47, 67, 83, 84, 87, 261
Martin (opat) - 112
Martini-Quatro, Rigolletto - 144
Masaryk, Tomáš Garigue - 70
Masucci, Giuseppe - 141-143
Mata i , Lovro - 215
Mates, Vanda - 381
Mattei - 291
Mazucchetti - 108, 112
Me karov, Jordan - 47, 527
Medvedovi , Slavko - 137
Meily - 240, 241
Mellenthin - 148, 235
Meši , Ademaga - 430
Meštrovi , Ivan - 226, 402
Metzger - 382, 497
Mezuli , Hrvoje — 76
Meyssner, August — 307
Mihailovi , Draža - 269, 271, 272, 293, 296-298, 307, 315, 326, 365, 368, 369, 371, 385, 386, 404, 412, 420, 424, 425, 427, 442, 447, 451, 454, 455, 458, 463, 465, 471, 478, 481, 491, 493, 494, 498, 500-502, 504-509, 515, 535, 545, 548, 555, 566, 568, 574, 576, 577, 597
Mihajlo Petrovi — 114
Mihajlov, Van a - 58, 59
Mihalovich, Antun - 128, 144
Mihaljevi , Niko - 375
Mikulin - 332
Milanovi , Dušan - 131
Mili , Danica - 540
Milkovi , Juraj - 435
Milobar, Fran - 262, 430
Miloš, Ljubo - 444, 445, 461
Mintas, Vladimir - 207, 208
Miroševi -Sorgo, Niko - 138-140, 142, 389
Mitterhammer, Otto - 19, 332-334
Montagno - 290
Montgomery, Bernard Law — 529
Monti - 42
Montini, Giovanni-Battista - 108, 111
Moscatello, Nikola - 138
Moser — 78
Moškov, Ante - 7, 39, 45, 49, 53-58, 61, 62, 118, 119, 148, 185, 205, 439, 440, 489, 536, 546, 561, 600
Mottola, Balestri - 267
Mrak, Franjo - 227
Mrakov i , Ljubo - 147
Mrmi , Josip - 137, 444
Muhamed Emin el Huseini - 217, 516., 522, 526, 533, 534
Mussolini, Benito - 5, 9, 15, 31, 32, 37, 40, 57, 67, 68, 102, 105-109, 111, 115, 139, 153, 165, 169, 170, 174, 212, 217, 218, 229, 231, 244, 245, 247, 249-251, 256-258, 263, 284, 296, 299, 304, 306, 308, 310, 324, 326, 355, 408, 412, 420, 426, 441, 463, 499-503, 505-509, 516, 517, 528-531, 546, 557, 566, 575, 579, 594, 595, 598
Mussolini, Bruno - 256
Müller, Heinrich - 328, 329
Müller, Herbert - 524

N

- Napoleon Bonaparte - 81
Natan - 115
Navratil, Miroslav - 77
Nedi , Milan - 99, 101, 167, 187, 203, 205, 270, 272, 274, 275, 281, 283, 291-293,

295-299, 303, 305, 307, 308, 319, 373,
393, 402, 406, 414, 418, 442, 481
Neuberger, Stjepan - 235, 236
Neuhausen, Franz - 18, 36, 93-95, 98, 100,
337, 381
Nikola Petrovi — 257
Nikolaj Velimirovi (episkop) - 271
Nikoli , Ante - 153
Nikoli , Nikola - 540
Nikšić , Ante - 53, 362, 421, 423, 424, 527,
534, 538, 587, 588

O

Obradovi , Danja - 131
Obwurzer - 569, 590
Ötschläger, v. Voma ka Rakova ki, Leonidas
Olj an, Mihailo - 271
Oršani , Ivan - 28, 205, 336
Osborne d'Arcy, Godolphin — 140
Oshima, Hiroshi - 492
Osmanagi - 492
Ostoji , V. - 85
Ott, Hans - 375-378, 380, 382, 383, 385,
386, 388, 541, 543, 544
Oxilia, Giovanni-Batista - 51, 52, 72-74, 88,
133, 151, 154, 156-158, 160, 161, 163,
169, 175, 179-181, 183, 192, 198, 219,
228, 235, 251-254, 265, 266, 274-276,
282, 286, 304, 320, 354-356, 360, 361,
400, 417, 523, 563

P

Paja, Mirko - 191
Pataki, Marica - 540
Paut, Mira - 380
Paveli , Ana - 381
Paveli , Ante - 7, 9, 12-14, 16, 17, 19-27,
30-32, 36-40, 42-62, 65-75, 81, 82, 86,
89, 96, 100-103, 105-107, 116, 118-123,
128, 129, 133, 136, 138-142, 148, 149,
151, 152, 154, 156, 160, 162-167,
169-171, 174-178, 181, 185, 186, 196,
198, 204, 206, 208-213, 215, 217-221,
223, 225, 227, 229, 231-233, 235,
243-249, 251, 253, 254, 256-263,
266-269, 273, 275, 279, 281-283,
288-290, 292, 299-301, 304-306, 310,
313, 315, 320, 324, 326, 327, 329, 331,
339-344, 355, 357-359, 361, 362, 364,
366, 367, 376, 377, 388-391, 396, 397,
403, 404, 406-416, 419-426, 428-430,
432, 434-441, 444-447, 449, 450,

453-455, 461, 463-465, 475, 479, 480,
484, 487, 489-494, 497, 503, 510, 513,
520, 525, 531, 534, 536, 540, 545-548,
550-553, 555, 558, 561, 563, 564, 569,
570, 575, 589, 593, 601
Paveli , Mara - 58, 60, 169, 204, 546
Pavle Kara or evi - 21, 79, 109, 256, 337,
362
Pavlek, Mihovil - 540
Pavletić , Ivo - 540
Pe nkar, Vilko - 53, 57, 58, 61, 205, 440,
479, 492
Pe anac, Košta - 99, 187, 192, 203, 326
Peja evi , Petar - 570
Pejkovi , Ante - 56
Per ec, Gustav - 212
Per evi -Odavna, Ivan - 13, 19, 23, 24, 77,
151, 152, 176, 179, 185, 196, 243, 254,
301, 359, 407, 433, 435-437, 561
Peri , Stijepo - 69, 109, 116, 158, 221, 223,
225, 257, 310, 327, 339, 351, 357, 394,
478, 480, 481, 483, 484, 491, 511, 519,
520, 527, 534, 538, 561, 567
Pernar, Ivan - 59
Peroš, Petar - 122
Pešelj, Branko - 403
Petain, Henry-Philippe - 308
Petar Veliki - 114
Petar II Kara or evi - 293, 454, 491, 504,
555, 596
Petersen, Jens Peter - 486
Petrovi , v. Velebit, Vlatko
Petrucci, Luigi - 588, 592, 594, 599, 600
Pffaffenroth, Werner-315, 322, 323, 446,540
Pfeifer, Franz - 219
Phleps, Arthur - 513, 522, 561, 568, 590
Piazzoni, Sandro - 568, 569
Pietromarchi, Luca - 221, 223, 225, 228, 229,
253, 310, 340, 342-344, 351, 357, 362,
363, 394, 493, 519, 520, 527, 567
Pio XI-111
Pio XII - 138, 139, 141
Ple evi , edomir - 375
Ponedeljak, Adolf - 540
Popovi , Ko a - 384,387,403,541,543,579
Popovi , Miro - 375
Pospišil, Zvonimir - 43, 44, 208-210, 212
Pott, Eugen - 483, 535, 550
Potthoff, Karl - 424
Potzel - 71
Praunsberger - 461
Pravica, Dragica - 375, 376
Prebeg, Viktor - 407, 545, 550, 561
Prettner-Cippico - 108, 111
Pribani , Milan - 29
Pri a, Ognjen - 144

- Prpi , Ivan - 13, 77, 183, 252, 253, 281, 292, 322, 403, 421, 423-425, 436, 445, 446, 450, 452, 453, 456, 457, 461, 477, 479, 483, 514, 535, 537, 548, 550, 551, 575, 585, 599
- Puk, Krešo - 546
- Puk, Mirko - 59, 123, 124, 128, 245, 247, 421, 423, 424, 538, 564
- Puk, Neda - 546
- R**
- Rademacher, Johann - 397
- Radi , Rade - 447
- Radi , Stjepan - 133, 210, 211, 260
- Radi , Vladimir - 210, 211
- Radoševi , Vladimir - 380
- Radovi - 481
- Raji , Ivan - 43-45, 208-212
- Rajkovi , Nikola - 122
- Rapp, T. C. - 240
- Ratkovi , Stjepan - 424, 556, 557, 567, 568
- Re, Giancarlo - 424, 450, 451, 475, 482, 521-523, 525, 526, 538, 539, 562, 563, 577, 599
- Reberski, Josip - 403
- Rebernšak - 407
- Reiser, Franz - 95
- Requard, Willy - 18, 128, 136, 447, 468, 475, 518, 550, 561, 563
- Ribbentrop, Joachim - 11, 12, 14, 16-27, 30, 31, 43, 45, 47, 48, 50, 52, 69-71, 76, 78, 79, 81, 83, 90, 95, 97, 98, 101, 102, 107, 127, 140, 151, 157, 159-162, 172, 174, 181, 190, 204-208, 212, 213, 215, 222, 237-239, 242, 246, 248, 266, 267, 269, 273, 274, 276-278, 280, 282, 283, 288-290, 294, 296, 299, 300, 303, 304, 306, 329, 331-334, 369, 377-381, 388, 391, 393, 395, 396, 398, 401, 407, 408, 411—414, 420, 422, 426, 464, 465, 484, 487-490, 493, 498-512, 516, 519, 521, 529-531, 535, 543-546, 548, 549, 551, 557, 560, 561, 563, 564, 571, 575, 576, 580, 588, 590, 596
- Riccardi, Raffaello - 310, 319, 357, 362, 363
- Richert, Gustav — 375
- Richtman, Zvonimir — 144
- Riesner - 206
- Righi, Anton - 116
- Rintelen, Emil - 18, 95, 96, 99, 100, 161, 166, 237, 289, 333, 377-379, 396
- Rintelen, Enno - 219, 225, 275, 276, 277, 292, 302, 380, 381, 586, 594
- Ritter, Karl - 22, 23, 71-73, 100, 127, 174, 199, 201, 230, 231, 234, 236, 265, 269, 278, 302, 303, 396, 420, 421, 472, 473, 487, 493, 501, 512, 513, 557
- Roatta, Mario - 251-253, 273, 275, 276, 279, 281, 283, 284, 287-291, 293-295, 301-304, 310, 313, 318, 319, 339-342, 352, 355, 357, 366, 368, 369, 371, 376-378, 401, 402, 411, 413, 418, 424-426, 429, 451-456, 463, 465, 471, 475, 478-184, 491, 493, 497, 498, 500, 502, 558, 577
- Robi , Ivan - 263
- Robotti, Mario - 471, 491, 493, 495, 497, 511, 520, 562, 563, 567, 574
- Rohde, Hans - 545
- Roessner — 591
- Rolf, Tomislav — 56
- Rommel, Erwin - 313, 467, 577
- Rosenberg, Alfred - 12, 328-330, 392, 399
- Rosenzweig, Viktor - 144
- Rudolf Habsburški - 113
- Rudolf, Otto - 402
- Ruhe, Heinrich - 207, 407
- Rukavina, Jakov - 299, 514
- Rukavina, Juco - 205
- Rukavina, Pero - 146, 147
- Rundstedt, Gerd - 80
- Rušinovi Nikola - 17, 369, 389, 390, 424, 454
- Ružić , Domagoj - 122
- Rüdiger - 391
- S**
- Sabljak, Adolf - 45, 46, 61, 77, 136, 444, 445
- Sachs-Petrovi , Vladimir - 137
- San Giorgio, Domenico - 304
- Sarkoti , Stjepan - 23, 24, 88
- Sauckel, Fritz - 516
- Sauha, Franjo - 144
- Sawade - 71
- Schlacher, Aurel - 101
- Schardt, Josef - 375, 376
- Schäffer, Erich - 173, 295
- Schellenberg, Walter - 405
- Schenke, Paul - 541
- Schmidt-Friedberg, C.E. - 158, 169
- Schmidt, Paul-Otto - 21, 238, 408, 412, 420, 550, 551, 594
- Schnurre, Karl - 402, 459
- Schlieper - 435
- Schubert, Conrad - 475, 548, 563, 568, 569
- Schuchardt - 571, 575
- Schuschnigg - 186
- Schuschnigg, Kurt - 196, 227

Schuster, Karlgeorg - 19, 205
Schwerin-Krosigk, Lutz - 493
Scorza, Carlo - 588
Seidel - 198, 322
Seletkovi, Mijo - 54, 56
Seijan Tvrtko - 146, 147

Sepp, Janko - 23, 36
Serti, Tomislav — 55, 56
Servatzy, Vjekoslav - 53-55, 58, 61, 185, 440
Sevenich, Theodor — 377
Seyss-Inquart, Arthur - 13
Simovi, Dušan - 11, 260
Sin i, David - 284, 514, 519, 562, 563, 567
Singer, Vlado - 54, 57, 58, 137, 148, 165

Skok, Andreas — 375
Skopek - 78
Skrabl, Josip - 332
Skuro - 169
Smoljan, Bariša - 403
Solari-Bozzi - 548
Spaho, Mehmed - 403
Spee - 88, 89, 92, 188, 198
Speer, Albert - 379, 381
Stahl, Friedrich - 324, 343, 347, 350, 353, 354, 361, 396
Stahlecker, Walter - 17
Stahremberg, Ernst Rüdiger - 23
Staki, S. - 131
Staki, Vladislav - 296
Staljin, Josif Visarionovi - 217, 512, 529
Star evi, Antun - 48, 50, 51, 129, 340
Star evi, Ivan - 434
Star evi, Mile - 548, 562
Steengracht, Gustav-Adolf - 570, 571, 575, 576, 577, 584, 588, 590, 595, 596
Steinhardt, Laurence Adolph - 508
Steltzer, Gerhard - 362
Stepinac, Alojzije - 38, 128, 140-142, 331, 389, 527
Stilinovi, Marijan - 378, 380, 387, 403
Stipeti, uro - 549
Stoeger, Alma - 27, 129
Stojadinovi, Milan - 37, 108, 270, 334
Stražnický, Milorad - 215
Streccius, Alfred - 75, 250
Strecker, Arthur - 540, 541
Strossmayer, Josip Juraj - 572
Sugja, Ante - 247
Sunari, Jozo - 133, 185
Suner, Serrano - 238
Supan - 19
Suši, Lovro - 27, 245, 424, 488
Szeredi - 246
Sztójay, Dome - 84, 88, 90, 91

Š

Šahinagi, Avdo - 335
Šari, Ivan - 439, 440
Šari, Ivan (nadbiskup) — 111
Šegan Lazo - 131
Šegvi, Kerubin - 107, 108, 110-116
Šegvi, Zlata - 381
Šimi, Franjo - 371, 374
Šimi, Marijan — 205
Šok, Ljudevit - 60, 461
Šonjara, Vinko — 146
Štancer, Slavko - 13, 73-75, 77, 107, 116, 198, 243
Štiti, Ante - 122
Šuljak, Alija - 520, 522, 534

T

Talas, Onni - 47
Tardini, Domenico - 108, 138-140
Tasche - 475
Telenta, Ivan - 54
Testa, Temistocle — 284, 363
Thomas, Georg - 292, 379
Timar, Zsigmont - 85, 86
Todorovi, Boško - 291
Tomi i, Stjepan - 54, 55, 372, 447
Tomi, Viktor - 362, 364, 365, 372, 373, 406, 414, 415, 423, 435, 438, 489, 492, 536
Tomaševi, Jakob - 540
Tomaši, Ljudevit - 263
Tomislav II - 67, 102, 105, 248, 257, 519, 521, 587
Torbar, Josip - 59
Torti, Janko - 59, 60, 109, 186, 403
Toth, Dragutin - 89, 96, 97, 205, 213, 245, 305, 309, 310, 317, 319, 357, 421, 424, 488
Trampuš, Franjo - 334
Trenck, Franjo - 49, 171, 318
Triska, Helmut - 173
Troll-Obergfell, Heribert - 15, 18, 44, 65, 66, 72, 76, 77, 85-87, 95, 109, 149, 174, 183-185, 223, 280, 304, 356-358, 360, 369, 371, 372, 381, 403, 404, 407, 475, 558, 563
Trpimir (hrvatski kralj) — 112
Tucibat, Nikola — 334
Turina, Oskar - 207, 343, 354, 361, 477, 524, 525
Turner, Harald - 93, 100, 135, 272, 402

U

Uiberreither, Siegfried - 126, 136
Ulrich - 520
Uroi , Stjepan - 137, 430
Uroš (srpski kralj) - 275
Utikal - 330

V

Valjin, Blaž - 144
Veesenmayer, Edmund - 11-14, 16, 17,
20-22, 25-27, 31, 45, 48, 79, 93, 98, 135,
156, 182, 190, 269, 273-280, 282, 285,
288-290, 300, 303-308
Velebit, Vlatko - 375, 380, 387, 403,
540-543
Verni - 173
Verni , Vuk - 540
Verši , Marko — 430
Vidakovi - 331
Vidakovi , Dušan - 147
Vi ali, Danko - 378
Vignjevi , Ivan - 524
Villani, Frigyes - 92
Vilder, Ve eslav - 334, 337
Vinkovi — 331, 336
Vitasek - 489, 492
Vitetti, Leonardo - 379, 380
Vittore Emanuele - 30, 102, 105, 114, 254,
325, 588
Vlah - 444, 445, 461
Vojdanovski - 136
Vojkovi , Tomo - 430
Vojnovi , Lujo - 142
Voki , Ante - 122
Volpi di Misurata, Giuseppe - 48, 228, 229,
309, 310, 319, 327, 357, 362, 363
Voma ka-Rakova ki, Leonidas - 331,
336-338
Voma ka-Rakova ki, Milan - 331, 332, 334,
336-338
Vörnle, János - 85
Vran i , Vjekoslav - 45, 46, 101, 247, 268,
282, 284, 287-292, 305, 306, 315, 341,
377, 424, 447, 488, 520, 522, 525, 538
Vu eti , Anka - 380
Vrli , Tihomir - 55
Vujanovi , Ivica — 375
Vukeli , Nikola - 259, 260
Vutuc, Mirko - 54, 387

W

Wagner, Karlo - 387
Warlimont, Walter - 73, 220, 230, 231, 302,
303, 312-314, 324, 340, 441, 481, 495,
500-502, 504-507, 512, 547, 548, 550,
577, 593, 594
Weber, Walter - 95, 269, 333
Weichs, Maximilian - 13, 15, 37, 69
Weinmann - 295
Weizsäcker, Ernst - 31, 46, 68, 84, 88-92,
106, 134, 154, 157, 161, 162, 164, 185,
190, 204-208, 212, 213, 269, 273,
277-280, 284, 332, 333, 373, 377, 378,
395, 396, 398, 399, 421, 422, 467, 484,
488, 516, 531, 532, 542
Werner, Ivan - 45, 46, 59, 60, 119, 217
Werth, Henrik - 24
West, Margita - 23, 24
Wied - 113
Wiehl, Emil - 379
Wildauer - 338
Woermann, Ernst - 24, 42, 50, 78, 86, 89, 90,
95, 97, 99-101, 148, 153, 154, 156, 158,
162, 166, 174, 203, 204, 207, 208, 213,
229, 244, 276, 376, 426, 427, 433, 484,
548

Z

Zamboni, Guelfo - 24, 50
Zanussi, Giacomo - 424, 454, 455
Zastavnikovi , Krunka - 380
Zastavnikovi , Marica - 380
Zeitzier, Kurt - 512, 550, 551
Zeli - 56
Zellner, Emil - 464
Zimmermann, Ljudevit - 421, 423, 424, 457,
475
Znidar i , Henrik - 540
Zvezdic, Slavko - 19
Zvonimir I (hrvatski kralj) - 41, 103, 112,
299, 301

Ž

Žani , Milovan - 27, 59, 123, 124, 129, 233,
538
Žižanovi — 449

SADRŽA J

<i>Rije izdava a</i>	5
<i>Uvodne napomene</i>	
Prvo poglavlje: »Država iz osovinske retorte	11
1. Vojni izaslanik Reicha u Zagrebu	11
2. I diplomatski predstavnici Reicha i Italije stižu u Zagreb	17
3. Ustaška Hrvatska ulazi i formalno u »novi poredak«	35
4. Prvi mjeseci organiziranja ustaškog režima	53
Drugo poglavlje: Bura na horizontu	63
1. Nekoliko njema kih izvještaja o situaciji u ljetu 1941.	63
2. Legionari za Isto ni front	69
3. SI. Kvaternik kod Hitlera	76
4. Pitanje Me imurja	82
5. Pitanje »zemunskog trokuta«	93
6. Pitanje dolaska designiranog kralja	101
7. Ustaški teror u zamahu	117
8. Vatikan, hrvatski episkopat i akcija katoli enja	137
9. Proplamsaji NOP-a u Zagrebu	143
10. Spor s jednim od »velikih saveznika«	149
11. Ustanak!	171
Tre e poglavlje: U zagrljaju »države-zaštitnice«	203
1. Smjena poslanika u Berlinu	203
2. Opet spor s »velikim saveznikom« !	217
3. Pristup NDH paktu protiv Kominterne i objava rata V. Brita- niji i SAD.	236
4. Sastanak Paveli -Ciano u Veneciji.	243
5. I vojskovo a u Italiji.	250
6. Paveli se igra demokracije.	259
etvrto poglavlje: U potrazi za vojnim rješenjem	265
1. Dogovori i vije anja	265
2. Talijanska me uigra u Beogradu	294
3. Prva godišnjica proglašenja NDH	299
4. Tzv. Tre a ofenziva	301
5. Hrvatski nacionalsocijalisti	328

Peto poglavlje: Njemačka preuzima komandu	339
1. Nova savjetovanja i nove borbe	339
2. Prva njemačka razmjena zarobljenika s partizanima	373
3. Uoči drugog sastanka Pavlića s Hitlerom	388
4. Drugi sastanak Pavlića s Hitlerom	404
5. Kraj »dinastije Kvaternik«	422
6. Njemačka uzima uzde u ruke	441
Šesto poglavlje: »Bijelo« i »Crno«	471
1. Pripremanje obrana	471
2. Vrijeme pothvata »Weiss«	490
3. Međugra	519
4. Treći sastanak Pavlića s Hitlerom	545
5. Vrijeme pothvata »Schwarz«	557
6. Pad Benita Mussolinija	579
<i>Kazalo osoba i autora</i>	<i>603</i>

PLAVA BIBLIOTEKA

Bogdan Krizman
PAVELI IZME U
HITLERA I MUSSOLINIJA

Izdava
GP DELO
OOOUR GLOBUS, Izdava ka djelatnost
ZAGREB

Za izdava a
Tomislav Pušek

Oprema
Jasna Friš i

Lektor i korektor
Drago Dujmi

Tisak
GP DELO, LJUBLJANA, 1980.